

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά
Messaionika kai Nea Ellinika

Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Ἀναγνωστοπούλου 14, 106 73 Ἀθήνα

Centre de Recherches Médiévales et Néo-helléniques de l'Académie d'Athènes
14, rue Anagnostopoulou, Athènes 106 73, Grèce

ΤΗΛ. 210-3664611, FAX 210-3664637
e-mail: kemne@academyofathens.gr

ISSN 1105-3399

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ
ΚΑΙ
ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2016

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Δημήτριος Τσουγκαράκης – Ελένη Άγγελομάτη-Τσουγκαράκη, <i>Τὰ γυναικεῖα ὀρθόδοξα μοναστήρια τοῦ Χάνδακα καὶ τῆς ἐδρύτερης περιοχῆς του κατὰ τὴ Βενετοκρατία . . . . .</i>	9–132
Αναστασία Κοντογιαννοπούλου, <i>Η ἔννοια του κοινοῦ στο Χρονικό του Μορέως και στο Χρονικό των Τόκκων (14ος – 15ος αι.) . .</i>	133–145
Δημήτρης Γ. Ἀποστολόπουλος, <i>Ἀπεΐκασμα δύο πατριαρχικῶν σιγγιλλίων τοῦ 15ου αἰῶνα γιὰ τὴ μονὴ Κοσινίτσας. . . . .</i>	147–160
Kostas E. Lambrinos, <i>Ricchezza e potere nell'isola di Tinos: la famiglia Scutari nel XVI secolo. . . . .</i>	161–184
Μαριάννα Κολυβά, <i>Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αι. – μέσα 17ου αι.) . . . . .</i>	185–228
Μαρία Σπηλιωτοπούλου, <i>Μοναχές στη Σαντορίνη (κατὰ τον 17ο ἔως και τον 18ο αι.): κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των θρησκευτικῶν επιλογῶν . . . . .</i>	229–253
Χαρίτων Καρναάσιος, <i>Τὸ ἄγνωστο ἔργο τοῦ Kaisarion Δαπόντε Βρύσις λογική (1778): Ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ κατὰ τῶν Κολυβάδων. . . . .</i>	255–388
Ρόδη Σταμούλη, <i>Τὸ σωζόμενο Βιβλίο Ψηφοφοριῶν τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας (1795-1797). . . . .</i>	389–461

Δημήτριος Τσουγκαράκης
Ἐλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη

Τὰ γυναικεῖα ὀρθόδοξα μοναστήρια τοῦ Χάνδακα
καὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς του κατὰ τὴ Βενετοκρατία*

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὰ ὀρθόδοξα γυναικεῖα μοναστήρια τῆς Κρήτης κατὰ τὴ Βενετοκρατία εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένες σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἀνδρικὰ. Βεβαίως, καὶ γιὰ τὰ ἀνδρικὰ μοναστήρια οἱ γνώσεις μας παραμένουν ἐλλιπεῖς, διότι παρὰ τὶς ὑπάρχουσες σχετικὲς δημοσιεύσεις πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ ἤδη γνωστὰ μοναστήρια παραμένουν ἄγνωστα, ἐνῶ ἄγνωστα μοναστήρια ἔρχονται σταδιακὰ στὸ φῶς ἀπὸ τὴν ἔρευνα. Σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τῶν μοναστηριῶν καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξή τους μέσα στὸν χρόνο.

---

* Χρησιμοποιοῦνται οἱ παρακάτω συντομογραφίες:

ASV: Archivio di Stato di Venezia.

Castano: ASV, notai di Candia, Alvise Castano.

Cortaci: ASV, notai di Candia, Andrea Cortaci.

Dafnomili: ASV, notai di Candia, Zorzi Dafnomili.

Damilà: ASV, notai di Candia, Antonio Damilà.

Domenico Sinadino: ASV, notai di Candia, Domenico Sinadino.

Gerola, «Topografia»: G. Gerola, «Topografia delle chiese della città di Candia», [estratto dal *Bessarione Rivista di Studi Orientali*], Πῶμη 1918.

Giorgio Sinadino: ASV, notai di Candia, Giorgio Sinadino.

Gradenigo: *Michiel Gradenigo νοτάριος στὴ δουκικὴ Γραμματεία τοῦ Χάνδακα libro 1593-1617*, Εἰσαγωγή -Ἐκδοσι Κώστας Ε. Λαμπρινός, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 2010.

Marà: ASV, notai di Candia, Michele Marà.

Negri: ASV, notai di Candia, Nicolò Negri.

Officiali: ASV, Duca di Candia, Officiali.

Petropulo: ASV, notai di Candia, Zorzi Petropulo.

Scienza: ASV, notai di Candia, Nicolò Scienza.

Γιὰ τὰ γυναικεῖα μοναστήρια γνωρίζουμε ἀκόμη λιγότερα, καὶ ἡ σχετική βιβλιογραφία εἶναι ἐλάχιστη, ἴσως γιατί δὲν ὑπῆρξε τὸ ἀντίστοιχο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές καὶ ἡ ἔρευνα δὲν εἶχε ἐπεκταθεῖ σὲ αὐτά. Ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἀνδρική μοναστήρια, ὑπάρχουν καὶ γι' αὐτὰ ἄφθονες πληροφορίες διάσπαρτες μέσα στὸν τεράστιο ἀρχαιολογικὸ ὄγκο τῶν πηγῶν τῆς Βενετοκρατίας, ἰδίως στὰ πρωτόκολλα τῶν νοταρίων. Ἀπὸ αὐτὰ συγκεντρώθηκε κυρίως τὸ ὕλικὸ ποὺ θὰ παρουσιαστεῖ στὴν παρούσα μελέτη. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, μολονότι μελετήθηκαν περισσότεροι νοτάριοι ἀπὸ ὅσους ἐμφανίζονται στὴ συνέχεια, σὲ ἀρκετοὺς δὲν συναντήσαμε καμία μνεία τῶν μονῶν ποὺ σχολιάζονται παρακάτω. Εἶναι προφανές ὅτι κατὰ περιόδους τόσο τὰ ἀνδρική ὅσο καὶ τὰ γυναικεῖα μοναστήρια ἦταν τακτικοὶ πελάτες συγκεκριμένων νοταρίων, χωρὶς αὐτὸ βέβαια νὰ ἀποκλείει καὶ τὴ συνεργασία τους μὲ ἄλλους¹. Στους παλαιότερους δημοσιευμένους λατίνους νοταρίους καὶ σὲ κάποιους ἄλλους ποὺ μελετήσαμε, μνεῖες σὲ ὀρθόδοξα μοναστήρια —ἀνδρική ἢ γυναικεῖα— ἀπαντοῦν σπάνια, μὲ ἐξαιρέση τὸ μετόχι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ στὸν Χάνδακα, ποὺ ἀπαντᾷ ἀρκετὰ συχνά. Οἱ μνεῖες ὀρθόδοξων μονῶν εἶναι πολὺ πιὸ συχνές ἐν γένει σὲ νοταριακὰ πρωτόκολλα διαθηκῶν.

Προφανῶς οἱ πληροφορίες ποὺ συγκεντρώθηκαν δὲν συνιστοῦν παρὰ μικρὸ μόνον μέρος ὅσων ὑπάρχουν ἀκόμη στὶς πηγές, ἀποτελοῦν ὥστόσο μιὰ ἀφετηρία γιὰ μιὰ εὐρύτερη καὶ πληρέστερη διερεύνηση τοῦ θέματος. Ἀπὸ ὅσα συγκεντρώθηκαν προκύπτουν κάποια μᾶλλον προφανῆ γενικὰ χαρακτηριστικά. Τὰ μοναστήρια ποὺ βρίσκονταν μέσα καὶ πολὺ κοντὰ στὴν πόλη ἀπαντοῦν συχνότερα στὶς πράξεις, ἐνῶ τὰ πιὸ ἀπομακρυσμένα πολὺ σπανιότερα ἢ καθόλου, ἀκόμη καὶ σὲ νοταρίους ποὺ ἡ πελατεία τους φαίνεται πὼς προερχόταν περισσότερο ἀπὸ τὴν περιφέρεια παρὰ ἀπὸ τὴν

Varda: ASV, notai di Candia, Stauriano Varda.

Γρηγορόπουλος: *Μανουὴλ Γρηγορόπουλος νοτάριος Χάνδακα 1506-1532, Διαθήκες, ἀπογραφές-ἐκτιμήσεις, ἐκδίδουν Στέφανος Κακλαμάνης - Στέλιος Λαμπάκης, Βενετικές Πηγές τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας -1, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ἡράκλειο 2003.*

Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο: Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλῆς, «Κατάστιχο Ἐκκλησιῶν καὶ Μοναστηριῶν τοῦ Κοινοῦ» (1248-1548). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν σχέσεων Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη, Ἰωάννινα 1985.*

1. Παρόμοια ἐντύπωση σχηματίζεται ἂν προσέξει κανεὶς τοὺς νοταρίους στοὺς ὁποίους ἔκαναν συμβολαιογραφικὲς πράξεις οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάνδακα. Πρβλ. Μαρία Γ. Κωνσταντουδάκη, «Μαρτυρίες ζωγραφικῶν ἔργων στὸν Χάνδακα σὲ ἔγγραφα τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνα», *Θησαυροίσματα* 12 (1975), σ. 95-136.

πόλη. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σχεδὸν παντελὴς ἔλλειψη πληροφοριῶν μετὰ τὸν 14ο αἰώνα γιὰ τὸ ἀρχαιότερο μοναστήρι τῆς Κρήτης, τὴν Πάλα ἢ Παλιανή². Ἐλάχιστες εἶναι ὅμως καὶ οἱ μεεῖες ἄλλων μοναστηριῶν, ὅπως π.χ. τῆς Κερᾶς Λιμνιώτισσας³ στὴν Πεδιάδα, γιὰ τὴν ὁποία δὲν βρέθησαν παρὰ ἐλάχιστες πληροφορίες παρὰ τὴν ἔρευνα ποὺ ἔχει γίνεῖ γιὰ τὸ μητρικὸ τῆς μοναστήρι, τὴν Ἀγκάραθο⁴.

Μερικὰ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ ὅσα γενικότερα γνωρίζουμε γιὰ τὰ ἀνδρικὰ καὶ τὰ γυναικεῖα ὀρθόδοξα μοναστήρια τῆς Κρήτης εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Πρῶτον, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρικῶν μοναστηριῶν ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ αὐτὸν τῶν γυναικειῶν, ἔστω καὶ ἂν ὑποθεθεῖ εὐλόγως ὅτι ὑπῆρχαν γυναικεῖες μονές ποὺ τὶς ἀγνοοῦμε ἀκόμη. Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸ θέμα εἶναι πιὸ περιορισμένες ὅσον ἀφορᾷ τὴ Δυτικὴ Κρήτη, περισσότερο τὰ Χανιά καὶ λιγότερο τὸ Ρέθυμνο, λόγω τῆς ἀπώλειας τῶν νοταριακῶν πρωτοκόλλων. Στὴν ἀπογραφή τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μονῶν τὸ 1635-37 ἡ καταγραφή γυναικειῶν μοναστηριῶν σὲ ὀλόκληρη τὴν Κρήτη εἶναι πολὺ περιορισμένη. Δὲν γνωρίζουμε ἂν αὐτὸ ὀφείλεται στὴν παράλειψη δῆλωσῆς τους, γεγονὸς ποὺ ἐξακριβωμένα συνέβαινε καὶ γιὰ ἄλλα καθιδρύματα⁵, ἢ ὑποδηλώνει παράλληλα καὶ μιὰ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γυναικειῶν μοναστηριῶν τὴν περίοδο αὐτή. Σὲ κάθε περίπτωση καὶ στίς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς ἐκτὸς Κρήτης τὰ γυναικεῖα μοναστήρια ἦταν ἀριθμητικὰ λιγότερα ἀπὸ τὰ ἀνδρικὰ, κάτι ποὺ συνήθως ἀποδίδεται στὴν ἔλλειψη ἀσφάλειας.

Δεύτερον, ἂν κρίνουμε ἀπὸ λίγες γνωστὲς περιπτώσεις, δὲν ἦταν καθόλου ἀγνωστὴ ἡ ἀλλαγὴ ἀδελφότητος ἀπὸ γυναικεῖα σὲ ἀνδρική, κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίθετο. Αὐτὸ σημαίνει πὼς οἱ ἀποσπασματικὲς πληροφορίες ποὺ συνήθως διαθέτουμε δὲν ἀποκλείουν τὴν περίπτωση σὲ κά-

2. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 28.

3. Τὸ ἐπίθετο τῆς Παναγίας στὴν ἐκκλησία αὐτὴ ἐμφανίζεται στὴ βιβλιογραφία ἄλλοτε ὡς Λιμνιώτισσα καὶ ἄλλοτε ὡς Λημιώτισσα. Προτιμήσαμε τὴν πρώτη ἐκδοχή.

4. Ρένα Ι. Βλαχάκη, *Ἡ κρητικὴ μονὴ τῆς Ἀγκαράθου κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας*, ἀδημοσίευτη διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Ρέθυμνο 1986, τ. Α', σ. 101.

5. Γιὰ τὰ ποικίλα προβλήματα ποὺ προκύπτουν στὴν ταύτιση, τὸν ἀριθμὸ καὶ γιὰ τὰ ἀκριβῆ στοιχεῖα τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μονῶν τῆς Κρήτης στὴν ἀπογραφή καὶ ὄχι μόνο σὲ αὐτή, βλ. Δημήτρης Τσουγκαράκης καὶ Ἐλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Ἡ ἀπογραφή τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μονῶν τῆς Κρήτης (1635-1637)», *Πεπραγμένα τοῦ I Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Χανιά, 1-8 Ὀκτωβρίου 2006*, Χανιά 2010, τ. Β1, σ. 93-116.

ποια άλλη χρονική περίοδο ένα ανδρικό μοναστήρι να υπῆρξε γυναικειῶ ἢ καὶ ἀντιστρόφως. Γὰ πῶς γνωστά μας παραδείγματα προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὰ μόνια: τὸ κατ' ἀρχὰς ἀνδρικό μοναστήρι τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων στὰ Καρκάσα, στὴν περιφέρεια τοῦ χωριοῦ Ἀνατολὴ Ἱεράπετρας, ποὺ εἶχε ἰδρυθεῖ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 14ου αἰώνα, πιθανὸν μέσα στὶς δύο πρῶτες δεκαετίες τοῦ 15ου αἰώνα καὶ γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα νὰ υπῆρξε γυναικειῶ. Ἀντιστρόφως, τὸ μοναστήρι τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Βαΐωνιάς, τὸ ὁποῖο ἴδρυσε μὲ τὴ διαθήκη του ὁ Νεῖλος Δαμιλᾶς τὸ 1417, ἦταν γυναικειῶ μοναστήρι καὶ τὸ αὐστηρὸ Τυπικὸ τοῦ ἱδρυτῆ του ἀπαγόρευε ἀκόμη καὶ τὴν ἐπίσκεψη ἀνδρῶν σὲ αὐτό. Σὲ ἄγνωστο χρόνο, πρὶν ὅμως ἀπὸ τὸ 1585, τὸ μοναστήρι εἶχε γίνει ἀνδρικό⁶. Τὸ 1545 ὁ Vincenzo Muazzo, ἓνας ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες στοὺς ὁποίους ἀνήκε τὸ μοναστήρι τοῦ 16ου αἰώνα τῆς Παναγίας στὸ Γουρνί, ἐπίσης στὴν περιφέρεια τῆς Ἱεράπετρας, ὄρισε ἐκεῖ ὡς ἡγουμένη τὴν Εὐγενία Δρακοπούλα, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρονται ἄλλες μοναχές. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1551, ἴσως ἐπειδὴ ἡ Εὐγενία ἀπέτυχε νὰ συγκεντρώσει ἐκεῖ καὶ ἄλλες ἀδελφές, ὁ νέος κτήτορας Marco Muazzo ἐγκατέστησε στὴ μονὴ τὸν Ἰωαννίκιο Λουρᾶ ὡς ἡγούμενο, μοιλονότι ἡ Εὐγενία παρέμεινε στὴ μονή. Ἐκτοτε τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας στὸ Γουρνί παρέμεινε ἀνδρικό⁷. Ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος στὸ Σύρμεσο, ἓνα μικρὸ μοναστήρι στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Φουρνῆς, ἦταν ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ του ἀνδρικό, ἀλλὰ ἀργότερα, τὸ 1617, ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀρετίου, στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει, τὸ παραχώρησε στὴ μοναχὴ Μαγδαληνὴ Καλοχρυσοῦ καὶ ἐκτοτε παρέμεινε γυναικειῶ⁸. Ἀπὸ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Χάνδακα τὸ πῶς γνωστὸ παράδειγμα εἶναι ἡ μονὴ Παλιανή, ποὺ ἐνῶ στὰ βυζαντινὰ καὶ πρῶτα βενετικὰ χρόνια ἦταν ἀνδρική, ἀργότερα ἐμφανίζεται ὡς γυναικειῶ. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ καὶ ἡ περίπτωση δύο μονῶν ποὺ ἐμφανίζονται περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Τυλίσου. Ὁ Κωνσταντῆς Διασορίτης, («νοικοκύρης») τῶν δύο μοναστηριῶν Παναγίας Φανερωμένης καὶ Ἁγίου Νικολάου, ποὺ εἶναι «βαλμμένα ἀντίκρου τοῦ χωριοῦ Καυροχώρι), παραχωρεῖ τίς μονές σὲ γονικὸ στὸν καλό-

6. Dimitris Tsougarakis — Eleni Angelomatis-Tsougarakis, «Monasteries of Southeastern Crete in the Venetian Period», *EYKOΣMIA, Studi miscellanei per il 75o di P. Vincenzo POGGI S.J.*, Roma 2003, σ. 544-546, 548-549.

7. Ὁ.π., *EYKOΣMIA*, σ. 553.

8. Στέφανος Ξανθοῦδίδης, «Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Ἐνετοκρατίας», *Χριστιανικὴ Κρήτη*, Ἡράκλειο ἔτος Α' (1912), σ. 36-37, 43-46, 58-60, 171-174.

γερο Κάλλιστο Φουκαδέλο. Στὴν παραχώρηση γίνεται ἀναφορὰ σὲ «καλογράφες» (ποὺ ἐνδέχεται νὰ ὑπῆρχαν ἢ νὰ ὑπάρξουν στὸ μέλλον στὸ ἓνα μοναστήρι) ἀλλὰ καὶ στὴ δυνατότητα τοῦ Φουκαδέλου «νὰ βάνης καὶ νὰ εὐγάνης καλογέρους καὶ καλογράφες»⁹. Εἶναι φανερὸ ὅτι σὲ μικρὰ μοναστήρια ὅπως τὰ παραπάνω οἱ ἐναλλαγές τῶν ὀλιγάριθμων ἀδελφοτήτων ἀπὸ ἀνδρικές σὲ γυναικεῖες καὶ ἀντιστρόφως ἦταν συχνές καὶ ὀφείλονταν στὴ δυνατότητα ἢ ἀδυναμία εὔρεσης διαθέσιμων ἀνθρώπων γιὰ νὰ μείνουν καί, κυρίως, νὰ καλλιεργήσουν τὴν ὑπάρχουσα περιουσία τῆς μονῆς ὥστε νὰ εἶναι οἰκονομικὰ βιώσιμη.

Ἐκτὸς λίγων ἐξαιρέσεων, ἀγνοοῦμε τὸν ἀκριβῆ χρόνο ἔδρουσης τῶν γυναικείων μοναστηριῶν, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ τὰ περισσότερα ἀνδρικά. Καθὼς θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, τουλάχιστον οἱ ἐκκλησίες μερικῶν γνωστῶν ἀργότερα ὡς γυναικείων μονῶν ἀνάγονται στὴ βυζαντινὴ περίοδο, ὅπως εἶναι ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσας στὴν Κιθαρίδα, τῆς Παναγίας στὸ Καρυδάκι, καὶ τῆς Κερᾶς Λιμνωτίσσας στὴν Ἐπισκοπὴ Πεδιάδος¹⁰. Γιὰ τὶς δύο τελευταῖες δὲν γνωρίζουμε ἂν καὶ τότε ἦταν μοναστήρια, ἐνῶ γιὰ τὴν πρώτη, ἂν ὄντως ταυτίζεται μὲ τὴ μονὴ Παναγίας Ἐλεούσας ποὺ ἀναφέρεται τὸ 1175, τότε γνωρίζουμε ὅτι ἐξαρχῆς ἰδρύθηκε ὡς γυναικεῖα μονή. Μεταξὺ τῶν πολλῶν μικρῶν μονῶν ποὺ ἰδρύθηκαν τὸν 17ο αἰῶνα δὲν φαίνεται νὰ συγκαταλέγονται γυναικεῖες. Ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴ μεταφορὰ τῶν καλογραιῶν ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι στὸν Ἅγιο Παντελεήμονα στὰ Σούνια¹¹, ἓνα μόνο γυναικεῖο μοναστήρι, καὶ μάλιστα μεγάλο, ἡ Παναγία ἢ Ἀκρωτηριανή, ἀνεγέρθηκε μέσα στὸν Χάνδακα κατὰ τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 17ου αἰῶνα καὶ λειτουργοῦσε γιὰ λίγα χρόνια μέχρι τὴν παράδοση τῆς πόλης στοὺς Ὀθωμανούς. Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ὅλα τὰ γυναικεῖα

9. *Μιχαὴλ Μαροῦς, Νοτάριος Χάνδακα, Κατάστιχο 149*, τ. Γ' (1/7-28/9/1549), ἐκδίδουν Τόνια Μαρμαρέλη καὶ Μανόλης Δρακάκης, Βικελία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Ἡρακλείου, Ἡράκλειο 2006, ἀρ. 7 σ. 9-10 (3 Ἰουλίου 1549). Σὲ προηγούμενη πράξη, ποὺ στὴ συνέχεια ἄλλαξε, ὁ Διασορίτης εἶχε συμφωνήσει νὰ παραχωρήσει τὰ δύο μοναστήρια μὲ παρόμοιους ὅρους στὸν ἴδιο, ὅπως φαίνεται, μοναχὸ Κάλλιστο, ποὺ ὅμως ἐδῶ ὀνομαζόταν Κακαβελᾶς: στὸ ἴδιο, τ. Α' (16/1-30/3/1549), ἐκδίδει Μανόλης Δρακάκης, Βικελία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Ἡρακλείου, Ἡράκλειο 2004, ἀρ. 203, σ. 190-192 (22 Φεβρουαρίου 1549). Γιὰ τὰ μοναστήρια αὐτὰ δὲν διαθέτουμε καμία ἄλλη πληροφορία, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δὲν περιελήφθησαν στὸν ἀριθμὸ τῶν μελετώμενων μονῶν, καθὼς εἶναι ἀβέβαιο καὶ ἄγνωστο ἂν κάποιος ἀπὸ αὐτὰ λειτουργοῦσε ποτὲ ὡς γυναικεῖο.

10. Βλ. πρὸ κάτω σ. 29, 53 καὶ 86 ἀντίστοιχα.

11. Βλ. πρὸ κάτω σελ. 55 καὶ 89.

μοναστήρια τῆς Βενετοκρατίας στήν Παρακάντια καί τόν Χάνδακα καταστράφηκαν, μεταφέρθηκαν ἢ ἔπαψαν νά λειτουργοῦν κατά τή διάρκεια τῆς πολιορκίας καί ἐν συνεχείᾳ τῆς τουρκικῆς κατάκτησης. Δυστυχῶς, συγκεκριμένα στοιχεῖα γιά αὐτά, πλὴν μιᾶς περιπτώσεως πού θά συζητηθεῖ στή συνέχεια, δέν ἔχουν ἐντοπιστεῖ πρὸς τὸ παρόν.

Ὅρισμένα γυναικεῖα μοναστήρια τοῦ Χάνδακα ἐμφανίζονται πολὺ πιὸ συχνά καί συστηματικὰ στίς πηγές. Εἶναι αὐτὰ πού ξεχωρίζουν καί ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν μοναζουσῶν, τὰ κληροδοτήματα πού τοὺς ἀφήνουν, τὸ γεγονὸς πὼς σὲ αὐτὰ ὑπάρχει δασκάλισσα, ἐνίοτε καί δύο, ἀλλὰ καί ὡς πρὸς τὴν ἀτομικὴ δραστηριότητα κάποιων ἀδελφῶν. Ἀπὸ τὰ γνωστὰ μέχρι σήμερα φαίνεται πὼς τὰ μοναστήρια τῆς περιοχῆς τῶν Μεσαμπελιῶν, ἰδίως ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, ἦταν τὰ πλέον ἀκμάζοντα. Σημαντικὴ ἦταν καί ἡ μονὴ τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς, καί φαίνεται πὼς στήν ὕστερη περίοδο παρουσίασε ἀνάπτυξη καί ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Πελαγίας στὸν Δερματᾶ, γιὰ τὴν ὁποία θά γίνει πιὸ κάτω ἀρκετὸς λόγος. Σὲ κάθε περίπτωση ὅμως ἀκόμη καί τὰ μεγαλύτερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ μοναστήρια δέν μποροῦν νά συγκριθοῦν μὲ τίς γνωστὲς μεγάλες ἀνδρικές μονές.

Στίς λίγες περιπτώσεις πού γνωρίζουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν μοναζουσῶν σὲ κάποια γυναικεῖα μοναστήρια βλέπουμε νά κυμαίνεται ἀπὸ 13 ἕως καί, σπανίως, 30 ἀδελφές. Ὁ ἀριθμὸς δέν ἦταν φυσικὰ σταθερὸς, καί σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις καί γιὰ σχετικὰ μικρὰ χρονικὰ διαστήματα εἶναι ἐν μέρει δυνατὸν νά παρακολοθηθοῦν τίς διακυμάνσεις στὸν ἀριθμὸ τῶν καλογραιῶν σὲ κάθε μοναστήρι χωριστά. Συνήθως τὰ μεγαλύτερα ἀπὸ αὐτὰ εἶχαν γύρω ἢ λίγο παραπάνω ἀπὸ 20, ἐνῶ ἀντιστοίχως στήν ἀνδρική μονὴ Ἁπεζανῶν, γιὰ παράδειγμα, τὸ 1583 ὑπῆρχαν 44 μοναχοὶ καί τὸ 1595 αὐτοὶ εἶχαν ἀυξηθεῖ σὲ 56¹². Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δείχνουν ὅτι συνήθως τὰ γυναικεῖα μοναστήρια ἦταν μεσαίου καί μικροῦ μεγέθους. Εἶναι ἀδύνατον ὅμως νά εικάσουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν μοναζουσῶν σὲ μονές γιὰ τίς ὁποῖες οἱ ὑπάρχουσες μνεῖες εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένες. Τὸ μεγάλο μέγεθος τῆς Ἀκρωτηριανῆς τοῦ Χάνδακα, πού ἀνεγέρθηκε τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 17ου αἰῶνα, καί τὰ μεγάλα εἰσοδήματά της, πού κατὰ τὸν Cornelius¹³ μποροῦσαν νά ἐπαρκέσουν γιὰ τὴ συντήρηση 150 μοναχῶν, ἀν ἡ πληροφορία του εἶναι ἀκριβής, ἀποτελοῦν ἐξαιρεση. Δέν γνωρίζουμε κανένα ἄλλο γυναικεῖο μοναστήρι ἀναλόγου μεγέθους ἢ εἰσοδημάτων.

Οἱ ἐκκλησίες τῶν λίγων μονῶν πού ἔχουν διατηρηθεῖ μέχρι σήμερα

12. Petropulo, busta 199, libro 5, φ. 5ʳ-5ʳʳ, busta 201, libro 9, φ. σπʳ-σπʳʳ.

13. Flaminio Cornelius, *Creta Sacra*, Venetiis 1755, τ. Α', σ. 232.

βρίσκονται σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σημερινὸ Ἡράκλειο. Ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ Παναγία Ἐλεοῦσα εἶναι στὴν Κιθαρίδα Μαλεβιζίου, ἡ Παναγία Κερά Λιμνιώτισσα βρίσκεται κοντὰ στὴν Ἐπισκοπὴ Πεδιάδος καὶ ἡ Παναγία στὸ Καρυδάκι κοντὰ στὸν Σίλαμο Τεμένους. Μέσα στὸ Ἡράκλειο διατηροῦνται μόνον ἐλάχιστα ἔγγραφα τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Ἀκρωτηριανῆς στὸ ἀναστηλωμένο κτίριο τῆς Τουρκοκρατίας. Σὲ λίγες ἀκόμη περιπτώσεις μπορούμε κατὰ προσέγγιση νὰ ὑπολογίσουμε τὴ θέση ὀρισμένων μοναστηριῶν εἴτε διότι διατηρεῖται τὸ τοπωνύμιο, εἴτε διότι συναντᾶται μιὰ γενικὴ ἀναφορὰ στὴν τοποθεσία τους στὶς πηγές, εἴτε διότι ὑπάρχει κάποια ἔνδειξη σὲ χάρτες τῆς περιόδου ἐκείνης. Πρόκειται γιὰ μονῆς ποὺ λειτουργοῦσαν μέσα στὸ κάστρο τοῦ Χάνδακα ἢ γειτνιάζαν μὲ αὐτὸν καὶ καταστράφηκαν κατὰ τὴν πολιορκία του ἢ μετὰ τὴν κατάληψή του, ἐνῶ κάποιες ἄλλες ἴσως σταδιακὰ ἐξέλιπαν μὲ τὴν ἀλλαγὴ χρήσης ἢ τὴ φθορὰ τοῦ χρόνου. Ἡ πολεοδομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ σημερινοῦ Ἡρακλείου συνετέλεσε ἐπίσης στὴ σταδιακὴ ἐξαφάνιση τῶν ἔγγραφων καὶ τῶν τελευταίων λειψάνων τῶν οἰκοδομημάτων τους, ἀκόμη καὶ ὅσων εἶχαν ἐπιβιώσει κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Γενικά, οἱ ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀκριβὴ τοποθεσία τῶν περισσότερων γυναικεῖων μονῶν εἶναι εἴτε πολὺ γενικὲς εἴτε πενιχρές. Εἰδικὰ γιὰ τὴν περιοχὴ ποὺ ἀποκαλεῖται Μεσαμπελιές, σὲ κάποιο βαθμὸ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογίσουμε κατὰ προσέγγιση τὴ θέση της καὶ κατὰ συνέπεια τὴ θέση τριῶν μονῶν ποὺ ἀπαντοῦν συχνὰ στὶς πηγές. Πρόκειται γιὰ τὸν Σωτῆρα Χριστὸ τὸν Μεσαμπελίτη, τὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Μεσαμπελίτη καὶ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη Θεολόγο τὸν Μεσαμπελίτη. Ὅπως παρατήρησε ὁ Σπανάκης, σὲ σχέδιο τῆς πόλης τοῦ Χάνδακα τοῦ Francesco Basilicata (ἀριθμὸς 35) σημειώνονται δύο μοναστήρια, στὸ ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη *XPO MESSAMPELITI*¹⁴. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Σπανάκη, ἡ τοποθεσία αὐτὴ πρέπει νὰ ἦταν σὲ ἀπόσταση 200 ἕως 300 μέτρων ἀπὸ τὸν προμαχῶνα Martinego, καὶ ὁ Σπανάκης θεωροῦσε ὅτι ἀντιστοιχεῖ στὴ σύγχρονη συνοικία Μασταμπᾶς, ὁπότε ἐκεῖ περίπου θὰ βρισκόταν ἡ μονὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Μεσαμπελίτη. Ἐπειδὴ στὸ σχέδιο εἰκονίζεται κοντὰ του ἓνα ἀκόμη ἀνώνυμο μοναστήρι, ὁ Σπανάκης συμπεραίνει, ἐπίσης, ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο μοναστήρια ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων στοὺς ὁποίους ἦταν ἀφιερωμένα συνοδεύονταν ἀπὸ τὴν προσωνομία Μεσαμπελίτης. Ὡστόσο πρέπει νὰ προστεθεῖ πὼς διατηρεῖται μέχρι σήμερα τὸ τοπωνύμιο Μεσαμπελιές σὲ ἓνα προσφάτως ἀνεπτυγμένον κοντινὸ προάστιο

14. Στ. Σπανάκης, «Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου (1611)», *Κρητικὰ Χρονικά* 9 (1955), σ. 462, ὑποσημ. 40.

νοτιώς τοῦ Ἡρακλείου πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Κνωσσοῦ, μάλιστα λίγο πρὶν ἀπὸ αὐτὸ ὑπάρχει καὶ μιὰ καινούργια ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Θεωροῦμε λοιπὸν μᾶλλον πολὺ πιθανότερο πὼς ὁ Χριστὸς καὶ τὰ ἄλλα δύο μοναστήρια τὰ ἀποκαλούμενα Μεσαμπελίτης βρίσκονταν στὴν περιοχὴ ποὺ συνεχίζει νὰ ἀποκαλεῖται Μεσαμπελιές. Ἡ ἀπόλυτη ἀκρίβεια στὴν τοποθέτησή τους στὸ σχέδιο τοῦ Basilicata, ἢ καὶ ὁ ὑπολογισμὸς τῆς θέσης τους βάσει αὐτῆς, εἶναι ἀμφισβητήσιμα γιὰ τόσο μικρὲς ἀποστάσεις.

Δὲν εἶναι μόνον τὸ θέμα τῆς χωροθέτησης τῶν γνωστῶν μονῶν ποὺ προβληματίζει. Πρόβλημα παρουσιάζει καὶ ἡ διάκριση μεταξὺ μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν, ὥστε δὲν μπορεῖ κανεὶς μὲ βεβαιότητα νὰ ἀναφερθεῖ πάντοτε σὲ μοναστήρι, ἂν αὐτὸ δὲν τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι στίς πηγές πολὺ συχνὰ χρησιμοποιεῖται ἀδιακρίτως ἡ λέξις μοναστήρι ἀντὶ γιὰ ἐκκλησία. Ἐπίσης εἶναι ἐξίσου δύσκολο νὰ προσδιορισθεῖ ἂν πρόκειται γιὰ ὀργανωμένο μοναστήρι ἢ ὄχι. Περιστασιακὰ ἀναφέρεται ὅτι μιὰ μοναχὴ, ἢ ἓνας μοναχὸς, κατοικοῦσε σὲ μιὰ ἐκκλησία ἢ μοναστήρι, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σήμαινε πάντοτε πὼς ἐπρόκειτο γιὰ μοναστήρι, διότι συνέβαινε πολὺ συχνὰ καλόγριες ἢ καλόγεροι νὰ κατοικοῦν σὲ σπίτι ἢ κελλὶ ποὺ διέθετε μιὰ ἐκκλησία δίπλα σὲ αὐτὴν¹⁵. Ὅταν γιὰ παράδειγμα ἀναφέρεται ἀπλῶς πὼς ἡ μοναχὴ Εὐγενία Κοζιροπούλα κατοικοῦσε στὸ μοναστήρι τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Βιγλί¹⁶ χωρὶς ἄλλες ἐνδείξεις, εἶναι ἀσαφὲς γιὰ τί εἶδος ἴδρυμα πρόκειται, τοῦ ὁποίου ἄλλωστε οὔτε τὴν ἀκριβὴ τοποθεσία γνωρίζουμε. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ ἓνα μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀποκαλούμενο Καλοχωριὸ στὸν βοῦργο τοῦ Χάνδακα τὸ 1384/5, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχουμε ἄλλες πληροφορίες πέραν τῆς μνείας μιᾶς μοναχῆς¹⁷. Τέλος, ὀρισμένες μονὲς ἐμφανίζονται μὲ παραλλαγές στὴν ἀφιέρωσή τους σὲ κάποιον ἅγιο ἢ ἁγίους σὲ διαφορετικὰ ἢ καὶ στὰ ἴδια χρονικὰ διαστήματα. Αὐτὸ δημιουργεῖ ἀβεβαιότητα στὴν ταύτισή τους μὲ ἄλλες γνωστὲς μονὲς ἢ στὸ εἶδος τῆς σχέσης ποὺ τίς συνέδεε μεταξὺ τους¹⁸.

Ἄς ἐξετάσουμε ὡς παράδειγμα μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ πολύπλοκες περιπτώσεις. Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ

15. Πρβλ. Δημήτρης Τσουγκαράκης καὶ Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Ἡ ἀπογραφὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μονῶν τῆς Κρήτης (1635-1637)», ὁ.π., τ. Β1, σ. 96-98.

16. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. πζ' r (18 Ἰουνίου 1594).

17. Βλ. καὶ πιὸ κάτω, σελ. 53.

18. Τὴ δυσκολία ποὺ προκαλοῦν οἱ διάφορες ὀνομασίες τῶν ἐκκλησιῶν καὶ κάποιους ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ προκαλοῦσαν τίς διαφοροποιήσεις αὐτὲς ἐπισημαίνει καὶ ὁ Gerola, «Topografia», σ. 16-20.

Χάνδακα μονὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη ἢ τοῦ Περάτου στὴ ΒΔ ἄκρη τοῦ Χάνδακα, γιὰ τὴν ὁποία διαθέτουμε, ὅπως θὰ δοῦμε ἀκολούθως, ἀρκετὲς νοταριακὲς καὶ δουκικὲς πράξεις ἀπὸ τὸ 1532 μέχρι τὸ 1654. Ἡ μονὴ εἰκονίζεται ἐπίσης στὸν χάρτη τοῦ Werdmüller (ἀρ. 135)¹⁹. Τὸν 14ο αἰώνα, ὅμως, ἀναφέρεται ἕνας «Sanctus Georgius de lo Parati», ἐκκλησία ἔξω ἀπὸ τὸν βοῦργο, χωρὶς ἄλλη τοπογραφικὴ ἔνδειξη²⁰. Εὐλόγως ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Περάτη τοῦ 14ου αἰώνα ταυτίζεται μὲ τὸν μεταγενέστερο Ἅγιο Δημήτριο τοῦ Περάτη, λόγω τῆς ἴδιας προσωπικότητος τοῦ κτήτορα²¹, ἀλλὰ οἱ ἀπαντήσεις ποὺ μποροῦν νὰ δοθοῦν, χωρὶς ἄλλες ἐνδείξεις πλὴν τῆς προσωπικότητος «τοῦ Περάτη», ἀποτελοῦν εἰκασίες.

Τὸ πρόβλημα ὡστόσο συνεχίζεται καὶ πολὺ μεταγενέστερα μὲ τὴ σύνδεση τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη καὶ τῆς Ἁγίας Πελαγίας. Ἡ γυναικεῖα μονὴ τῆς Ἁγίας Πελαγίας στὸν Χάνδακα, στὴν ἴδια ἢ σὲ πολὺ κοντινὴ τοποθεσία μὲ ἐκείνη ὅπου ἐμφανίζεται ὁ Ἅγιος Δημήτριος, εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ γνωστὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Πελαγίας στὸν ὁμώνυμο κόλπο, ἢ ἐκκλησία τῆς ὁποίας σώζεται καὶ σήμερα. Ἡ ἐκτὸς Χάνδακα Ἁγία Πελαγία ἐμφανίζεται σὲ χάρτες τῆς Βενετοκρατίας στὴν περιοχὴ ποὺ ἀποκαλεῖται ἄλλοτε Φρασιὰ καὶ ἄλλοτε Ἀγλάδα. Αὐτὴ ἢ Ἁγία Πελαγία ἀναφέρεται ὡς ἐκκλησία ἀπὸ τὸν Buondelmonti (1415)²² καὶ τὸ 1610 ὡς ἐκκλησία ἀνήκουσα στοὺς ἀδελφοὺς Giorgio καὶ Francesco Modinò καὶ στὴν οἰκογένειά τους πιθανὸν ἀπὸ τὸ 1565, ἐνῶ ἀργότερα ὑπῆρξε ἐξάρτημα τῆς μονῆς τῶν Σαββατιανῶν²³.

Ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Πελαγίας στὸν Χάνδακα δὲν ἀναφέρεται πάντοτε μὲ σαφὴ προσδιορισμὸ τῆς τοποθεσίας της, ἂν καὶ μερικὲς φορὲς ἀναγράφεται στὶς νοταριακὲς πράξεις ὡς ἡ Ἁγία Πελαγία «τῆς παρούσας χώρας». Ἐπίσης δὲν φαίνεται πάντοτε στὶς πηγὲς νὰ συνδέεται μὲ τὸν Ἅγιο Δημήτριο τοῦ Περάτη, ἂν καὶ θεωρεῖται πῶς τὰ δύο μοναστήρια γειτνιάζαν. Ἡ πρώτη γνωστὴ μας μνεία τῆς Ἁγίας Πελαγίας ὡς ἀνεξάρτη-

19. Διεξοδικὰ γιὰ τὸ μοναστήρι βλ. πῶς κάτω σ. 34 κ.έ.

20. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 61, 267, ἀρ. 200. Sally McKee, *Wills from Late Medieval Venetian Crete 1312-1420*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, τ. 2, σ. 751 (ἀρ. 591), 769 (ἀρ. 603).

21. Γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ὀνόματος βλ. πῶς κάτω, σ. 34-35.

22. Cristoforo Buondelmonti, *Descriptio Insule Crete et Liber Insularum*, cap. XI: *Creta*, édition critique par Marie-Anne van Spitael, ἐπιμελητῆς τῆς ἔκδοσης Στέργ. Γ. Σπαννάκης, Ἡράκλειον Κρήτης 1981, σ. 144-145, 250.

23. G. Gerola, *Monumenti Veneti nell' Isola di Creta*, Venezia 1917, τ. III, σ. 179, 288.

της γυναικείας μονῆς ἀπαντᾷ σὲ διαθήκη τὸ 1528²⁴. Εἴκοσι, ὅμως, χρόνια ἀργότερα γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφέρεται σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸν Ἅγιο Δημήτριον τοῦ Περάτη, σὰν νὰ ἦταν ἓνα ἴδρυμα: *Patena Christianopolus, officiator ecclesie Sanctorum Demetrii et Pelagie*²⁵. Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ σημαίνει πὼς δύο διαφορετικὰ μοναστήρια εἶχαν τὸν ἴδιο ἐφημέριο, ὅπως γνωρίζουμε ὅτι συνέβαινε καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις. Κατόπιν, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ ἐκτεταμένα στὴ συνέχεια, τὰ δύο μοναστήρια ἀναφέρονται στὶς πηγὲς ἄλλοτε χωριστὰ καὶ μὴ συσχετιζόμενα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, ἐνῶ ὅμως ἐμφανίζονται καὶ μαζὶ μὲ τρόπο πού φαίνεται νὰ ὑπονοεῖ πὼς ἴσως τὸ κύριο μοναστήρι ἦταν ἡ Ἁγία Πελαγία καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐξαρτᾶτο ἀπὸ ἐκείνη. Τελικὰ φαίνεται βέβαιη ἡ σύνδεση τῶν δύο μονῶν τουλάχιστον ἀπὸ κάποιον χρόνο καὶ ὕστερα²⁶.

Παρόμοια προβλήματα ἀνακύπτουν καὶ μὲ ἄλλα μοναστήρια ὅπως τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα a molendinis καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου a molendinis, πού ἐμφανίζονται χωριστὰ τὸν 14ο αἰώνα²⁷, ἐνῶ τὸν 15ο φαίνονται νὰ ἔχουν διπλὴ ἀφιέρωση ὡς Sancti Andree et Nicolai a molendinis, καὶ τὸν 16ο μνημονεύονται καὶ πάλι χωριστὰ, ἀλλὰ καὶ ὡς Ἅγιος Ἀνδρέας τοῦ Μεγαλονᾶ²⁸. Ἐνα ἄλλο παράδειγμα εἶναι ὁ Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Τραχανιοῦ ἢ Τραχανιώτη, γιὰ τὸν ὁποῖο σὲ τρεῖς περιπτώσεις κατὰ τὸν 17ο αἰώνα διευκρινίζεται πὼς ταυτίζεται μὲ τὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Μεσαμπελίτη²⁹. Συνήθως ὅμως τὸ μοναστήρι ἀναφέρεται εἴτε μὲ τὴ μία εἴτε μὲ τὴν ἄλλη προσωυμία.

Στὸν βαθμὸ πού μᾶς ἐπέτρεψαν οἱ πηγὲς νὰ διαπιστώσουμε μὲ βεβαιότητα, τέσσερα μόνο ἀπὸ τὰ γυναικεῖα μοναστήρια στὰ ὁποῖα θὰ ἀναφερθοῦμε ὑπῆρξαν ἐξαρτήματα ἄλλων μονῶν, τουλάχιστον γιὰ κάποια συγκεκριμένη περίοδο. Τὰ δύο ἀπὸ αὐτά, ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος στὸ Καρυδάκι καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Διασορίτης, ἦταν ἐξαρτήματα τῆς μονῆς τῆς

24. Γρηγορόπουλος, σ. 229 (ἀρ. 125).

25. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλῆς, «Νέα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Βενετοκρατούμενης Κρήτης (13ος-17ος αἰ.) ἀπὸ ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα», *Ἑλληνικά* 20 (1967), σ. 100.

26. Βλ. πιὸ κάτω σ. 37-38.

27. Χαράλαμπος Γάσπαρης, *Catastici Feudorum Crete. Catasticum Sexterii Dorsoduri 1227-1418*, Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα 2004, τ. Β', σ. 54 (ἀρ. 73).

28. Τὸ θέμα ἐξετάζεται λεπτομερῶς πιὸ κάτω, σ. 55-58.

29. Negri, busta 181, libro 10, φ. 236v καὶ libro 13, φ. 65r. Βλ. πιὸ κάτω ἀναλυτικὰ, σ. 79 κ.έ.

Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν στὸν Χάνδακα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ μονὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὀρφανοῦ γιὰ κάποια περίοδο, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφή τοῦ 1635, ἐνῶ ἡ Κεραὶ Λιμνιώτισσα στὴν Ἐπισκοπὴ ἦταν ἐξάρτημα τῆς μονῆς Ἀγκαράθου³⁰. Δὲν γνωρίζουμε ποιὸς εἶχε τὸ πατρωνικὸ δικαίωμα στὶς ὑπόλοιπες μονές. Σὲ δύο περιπτώσεις, στὸν Ἅγιο Δημήτριον τοῦ Περάτη καὶ στὸν Ἅγιο Γεώργιον τοῦ Τραχιανοῦ, Τροχιανοῦ ἢ Τραχανιώτη, ὅπως ἀπαντᾷ σὲ διάφορα ἐγγράφα, ἡ προσωνυμία ὑποδηλώνει τὸν κτίτορα. Στὴ δευτέρη περίπτωση μάλιστα αὐτὸς μνημονεύεται σὲ μιὰ διαθήκη ὡς κύρ Πανταλέων ὁ Τροχιανός³¹.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Δούκας τῆς Κρήτης διόριζε τὶς ἡγουμένους τῶν γυναικειῶν μοναστηριῶν τῆς Ἁγίας Πελαγίας καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (προφανῶς τοῦ Περάτη), καθὼς καὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὀρφανοῦ³². Σὲ μιὰ περίπτωση βλέπουμε τὸ 1473 λατίνους κληρικούς νὰ διορίζουν ἐκεῖνοι μὲ ἐντολὴ τοῦ Δούκα ἡγουμένη στὸν Χριστὸ τὸν Ὀρφανό, μολονότι ἡ μονὴ ἦταν ὀρθόδοξη³³. Ὁ Δούκας διόριζε ἐπίσης ἀπὸ ἕναν ἐπίτροπον στὶς μονές τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου στὴν Τύλισο, τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὀρφανοῦ καὶ τῆς Ἁγίας Πελαγίας, καὶ ἀπὸ δύο στὶς μονές τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς³⁴. Οἱ περισσότερες ὅμως γνωστὲς περιπτώσεις ὀρισμοῦ ἡγουμένης, ἀλλὰ καὶ ἡγουμένου, σὲ μοναστήρια ἀνάγονται στὰ χρόνια μετὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα. Σὲ αὐτὲς μάλιστα παρατηροῦνται κάποιες διαφοροποιήσεις ἀπὸ ὅσα εἶναι γενικῶς γνωστά, ὅσον ἀφορᾷ τόσο ὀρισμένες γυναικεῖες μονές στὶς ὁποῖες θὰ ἀναφερθοῦμε ὅσο καὶ ἀνδρικὰ μοναστήρια³⁵. Εἶναι γνωστὸ πὼς δικαίωμα διορισμοῦ ἡγουμένου ἢ ἡγουμένης εἶχαν ἐπίσης οἱ κτήτορες τῶν μονῶν καὶ οἱ ἡγούμενοι μοναστηριῶν στὰ ἐξαρτήματά τους. Δύο τέτοιες περιπτώσεις συναντᾶμε στὸν Ἅγιο Γεώργιον τὸν Διασορίτη καὶ στὴ μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι. Αὐτὲς, ὅπως προαναφέρθηκε, ἀνῆκαν στὸ Σιναϊτικὸ Μετόχι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Χάνδακα, ὅποτε ὁ οἰκονόμος τῆς μονῆς,

30. Βλ. πῶς κάτω σ. 87.

31. Βλ. πῶς κάτω σ. 80.

32. Ἀσπασία Παπαδάκη, «Ἀξιώματα στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη κατὰ τὸ 16ο καὶ 17ο αἰῶνα», *Κρητικὰ Χρονικά* 26 (1986), σ. 115.

33. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 324-325 (ἀρ. 259).

34. Ἀσπασία Παπαδάκη, ὅ.π., *Κρητικὰ Χρονικά* 26 (1986), σ. 115.

35. Τὸ θέμα, ὅπως καὶ ἄλλα συναφῆ μοναστηριολογικὰ ζητήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν συγκεντρωθεῖ πολλές πληροφορίες, ἐξετάζονται διεξοδικὰ στὴ μελέτη ποὺ ἐτοιμάζουμε γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς Κρήτης κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο καὶ τὴ Βενετοκρατία. Γιὰ τὰ μέχρι στιγμῆς γνωστὰ ὀνόματα ἡγουμένων βλ. Πίνακα 1.

ὁ ὅποιος διέθετε ὅλες τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ ἡγουμένου, ἐμφανίζεται νὰ διορίζει ἡγουμένη ἀντιστοίχως στὰ μοναστήρια αὐτά³⁶.

Δὲν ἔχουμε ρητὴ πληροφόρηση σχετικὰ μὲ τὸ ἂν κάποια ἀπὸ τὰ γυναικεῖα μοναστήρια ποὺ ἐξετάζουμε ἦταν κοινόβια ἢ ὄχι. Γενικὰ πάντως δὲν ἦταν πολὺ συνηθισμένες οἱ κοινοβιακὲς μονές, καὶ οἱ Βενετοὶ ἔκαναν προσπάθειες νὰ ἐπεκταθεῖ τὸ σύστημα, ἰδίως στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰώνα. Ὡστόσο ἡ διαδικασία ἐκλογῆς ἡγουμένης καὶ ἐπιτρόπων μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ συνόλου τῆς ἀδελφότητος, ὅπως συμβαίνει στὴ μονὴ τῆς Παναγίας Διαβατινῆς, θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς κάποια ἔνδειξη κοινοβιακῆς ὀργάνωσης. Μάλιστα ὑπάρχει ἡ ρητὴ δήλωσις γιὰ τὸν συσχετισμὸ τῶν διαδικασιῶν αὐτῶν μὲ τὴ λειτουργία τῶν κοινοβίων: *Διὰ τοῦτο θέλωντας νὰ γενεῖ ἡ λεγομένη ἐλετζίον νομίμως κατὰ τὴν ντάξιν καὶ συνήθειαν τῶν καθαρῶν κοινοβίων καὶ σπετζιαλμέντε τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου ἀναφέρεται σὲ νοταριακὴ πράξις ποὺ καταγράφει τὴν ἐκλογὴ ἡγουμένου στὴ μονὴ Ἰαπεζανῶν τὸ 1595*³⁷.

Ἡ ἐκλογὴ ἡγουμένης στὴ μονὴ τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς στὶς 6 Ἰουλίου 1587³⁸ μᾶς δίνει λεπτομερῆ περιγραφή τῆς διαδικασίας καὶ πλήρη κατάλογο τῶν ἀδελφῶν τῆς μονῆς ποὺ συμμετεῖχαν σὲ αὐτή. Ἡ διαδικασία αὐτὴ εἶναι τυπικὴ τοῦ τρόπου ἐκλογῆς ἡγουμένων, ὅπως διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα ἀνδρικῶν μοναστηρίων. Σὲ αὐτὴν ἔπρεπε νὰ συμμετέχει ἀπαραιτήτως ὁ ἐπίτροπος ἢ οἱ ἐπίτροποι τοῦ μοναστηριοῦ, ἕνας νοτάριος, ποὺ κατέγραφε σὲ πρακτικὸ τὴ διαδικασία, καὶ ὁ ἐφημέριος, ἐφόσον ἐπρόκειτο γιὰ γυναικεῖα μονή. Οἱ μοναχὲς, ἢ οἱ μοναχοὶ στὰ ἀνδρικὰ μοναστήρια, συγκαλοῦνταν μὲ τὸ χτύπημα τῆς καμπάνας. Ἡ ἐκλογὴ γινόταν μέσα στὴν ἐκκλησίαν τῆς μονῆς, ἀφοῦ πρῶτα διαπιστώνονταν ὁ ἀριθμὸς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μοναζουσῶν στὴν προκειμένη περίπτωση. Κατόπιν ὁ ἐπίτροπος ρωτοῦσε ἰδιαιτέρως μία μία τὶς ἀδελφὲς ποῖαν ἐπέλεγε γιὰ ἡγουμένη καὶ τελικὰ διαπιστωνόταν ἡ διὰ τῆς πλειοψηφίας ἐκλεγόμενη. Ἐν συνεχείᾳ ὁ ἐπίτροπος καλοῦσε τὸν ἐφημέριο τῆς μονῆς νὰ διαβάσει τὴν εὐχὴ στὴ νεοεκλεγεῖσα ἡγουμένη. Ἡ διαδικασία καταγραφόταν μὲ κάθε λεπτομέρεια ἀπὸ τὸν νοτάριο καὶ στὸ τέλος ὑπέγραφαν παριστάμενοι μάρτυρες.

Ἡ σύγκλησις ὅλης τῆς ἀδελφότητος πάντα μὲ τὸ χτύπημα τῆς καμπάνας γινόταν γιὰ σοβαρὰ θέματα μιᾶς μονῆς γιὰ τὰ ὅποια ἀπαιτοῦνταν ἡ πα-

36. Βλ. πρὸ κάτω σ. 33 καὶ 54.

37. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. σοθ'ν-σπ'τ. Οἱ ἐκλογὲς ἡγουμένων στὶς Ἰαπεζανές, μεταξὺ ἄλλων, θὰ δημοσιευτοῦν στὸ βιβλίον ποὺ ἐτοιμάζεται.

38. Βλ. τὸ δημοσιευόμενον ἔγγραφο, Παράρτημα ἀρ. 3.

ρουσία ὄλων ἢ τῆς πλειονότητος τῶν μοναχῶν καὶ ἡ διαδικασία καταγραφόταν ἀπὸ νοτάριο ἢ ἄλλο ἐπίσημο δημόσιο πρόσωπο. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ θέματα ἦταν καὶ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ ὀρισμοῦ ἡγουμένης, ὅταν ὀριζόταν ἐξωθεν καὶ δὲν ἐκλεγόταν ἀπὸ τὶς ἀδελφές, ὅπως ἔγινε μὲ τὸν διορισμὸ ἡγουμένης στὸν Χριστὸ τὸν Ὀρφανὸ στὶς 16 Μαρτίου 1473³⁹. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ ὀρισμὸς τῆς ἡγουμένης σ' ἐκεῖνα τὰ μοναστήρια ποὺ ἦταν ἐξαρτήματα ἄλλων, ὅπως ἡ Παναγία στὸ Καρυδάκι⁴⁰ καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Διασορίτης⁴¹, φαίνεται ὅτι ἐπικυρωνόταν μὲ μιὰ ἀπλή συμβολαιογραφικὴ πράξη τοῦ ἡγουμένου ἢ τοῦ οἰκονόμου τῶν Συναϊτῶν στὸν νοτάριο. Πιθανὸν ἡ ἀνακοίνωση γινόταν καὶ πάλι ἐπισήμως πρὶν ἢ μετὰ τὴ συντάξη τῆς νοταριακῆς πράξης. Σὲ πλῆθος ἄλλων περιπτώσεων παρόμοιων διορισμῶν ἢ παραχωρήσεων, ὅπως ἦταν οὐσιαστικὰ οἱ διορισμοὶ αὐτοί, ποὺ ἀφοροῦσαν ἀνδρικές μονές, τὸ πρόσωπο ποὺ γινόταν ἡγούμενος παρίστατο στὴ συντάξη τῆς πράξης καὶ δήλωνε πῶς ἀποδεχόταν τὸν διορισμὸ/παραχώρηση καὶ συμφωνοῦσε μὲ τοὺς ὅρους τῆς. Αὐτὸ τὸ συναντήσαμε σὲ παρόμοιες περιπτώσεις γυναικεῖων μοναστηριῶν ποὺ γνωρίζουμε.

Μιὰ λίγο διαφορετικὴ ἐκδοχὴ ἐκλογῆς ἡγουμένης, ποὺ δυστυχῶς ἀναφέρεται συνοπτικά, ἔγινε στὸ Ἅγιο Ἀντώνιο στὴν Τύλισο. Ὅπως προαναφέρθηκε, ἐκεῖ ὁ Δούκας ἐπέλεγε καὶ διόριζε τὸν ἐπίτροπο τοῦ μοναστηριοῦ. Στὴν προκειμένη περίπτωσις ὅμως ἦταν ἡ ἡγουμένη καὶ ὄχι ὁ Δούκας ποὺ τὸ 1610 διόρισε ὡς ἐπίτροπο τὸν δουκικὸ νοτάριο Πάμφιλο Ζαμόρο. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως ὅτι ὁ Δούκας μποροῦσε νὰ καθαιρέσει καὶ νὰ διορίσει τὴν ἡγουμένη ἐκεῖ, ὅπως δείχνει ἡ συνέχεια τῶν γεγονότων στὸν Ἅγιο Ἀντώνιο. Ὁ Δούκας προχώρησε στὴν καθαίρεση τῆς ἡγουμένης Μακαρίας λόγω τῆς διαγωγῆς τῆς, καὶ διέταξε τὸν ἐπίτροπο Πάμφιλο Ζαμόρο νὰ συντάξει τὸ ἔγγραφο τῆς καθαιρέσεως καὶ νὰ προχωρήσει στὴν ἐκλογὴ νέας. Κατόπιν ὁ προκουρατῶρος (ἐπίτροπος) μαζί μὲ τὸν ἐφημέριο τῆς μονῆς καὶ μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Δούκα, ἀφοῦ συμβουλευτήθηκε τὶς μοναχές στὸ μοναστήρι, κατέληξε στὸν διορισμὸ τῆς νέας ἡγουμένης ποὺ ἦταν ἡ μέχρι τότε δασκάλισσα⁴². Ἡ ὅλη διαδικασία ἐνθυμίζει ἐξαιρετικὰ τὴν ἀντίστοιχη ποὺ εἶχε γίνεи τὸν 15ο αἰῶνα στὸν Χριστὸ

39. Πρβλ. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 324-325 (ἀρ. 259).

40. Petropulo, busta 202, libro 10, φ. νζ'γ. Βλ. πρὸ κάτω σ. 54.

41. Θεοχάρης Δετοράκης, «Τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Διασορίτη στὴν Κρήτη», *Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη Δ'* (1992), σ. 99-105 [=Βενετοκρατικὰ Μελετήματα, Ἡράκλειο 1996, σ. 289-290].

42. Officiali, b. 55, Registro 6, ff. 155r-158r (13.3.1615). Βλ. πρὸ κάτω, σ. 88.

τὸν Ὀρφανό, μόνο πού στὴν προκειμένη περίπτωση δηλώνεται πὼς ὁ ἐπίτροπος ἔλαβε ὑπόψη του τὴ γνώμη τῶν καλογραιῶν. Δὲν εἶναι σαφές ἂν ὑπῆρχε προειλημμένη ἀπόφαση εἴτε ἀπὸ τὸν Δούκα εἴτε ἀπὸ τὸν Ζαμόρο. Ἡ ἐντύπωση πού ἀποκομίζεται ὅμως εἶναι πὼς εἰσακούσθηκαν οἱ μοναχές, ἂν καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀκολουθήθηκε ἡ διαδικασία τῆς ἐκλογῆς ὅπως τὴν εἶδαμε νὰ γίνεται στὴ Διαβατινὴ. Ὁ ρόλος τοῦ Δούκα εἶναι ἀάπως ἀσαφής, καθὼς φαίνεται νὰ ἀναθέτει τὴ διαδικασία στὸν ἐπίτροπο, πού ὡστόσο δὲν τὸν εἶχε διορίσει ὁ ἴδιος.

Μολονότι σὲ ἰδιαίτερα σοβαρὲς περιπτώσεις φαίνεται ὅτι, θεωρητικὰ τουλάχιστον, ἔπρεπε νὰ συγκληθεῖ ὅλη ἡ ἀδελφότητα, πολὺ συχνὰ ἐμφανίζονται ὀρισμένες μόνον ἀπὸ τὶς ἀδελφές ἐκπροσωπώντας καὶ τὶς ὑπόλοιπες. Αὐτὸ συνέβη στὸν διορισμὸ πληρεξουσίου στὴ Διαβατινὴ στίς 28 Αὐγούστου 1587, ὅποτε ἡ νέα ἡγουμένη Ἐλισάβετ Παλαιολογοπούλα, ἕνα σχεδὸν μῆνα μετὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς, μετέβη στὸ γραφεῖο τοῦ νοταρίου συνοδευόμενη ἀπὸ ὀκτώ μόνο ἀπὸ τὶς 15 μοναχές καὶ χωρὶς τὴ δασκάλισσα, καὶ διόρισε γενικὸ πληρεξούσιο τῆς μονῆς τὸν μισερ Ἀντώνη Τζαγκαρόπουλο. Ἐνδεκα χρόνια ἐνωρίτερα, ὅμως, φαίνεται ὀλόκληρη ἡ ἀδελφότητα νὰ διορίζει τὸν πληρεξούσιό τῆς⁴³. Ἐνας μικρὸς μόνο ἀριθμὸς καλογραιῶν, ἐπίσης, βλέπουμε πὼς ὄρισε τὸν ἐπίτροπο τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη τὸ 1629, ἀλλὰ μέσα στὸ μοναστήρι αὐτὴ τὴ φορὰ⁴⁴. Συνήθως τὴν ἡγουμένη συνόδευαν ἡ δασκάλισσα καὶ ἡ ἐκκλησιάρχισσα, πού προφανῶς ἦταν τὰ σημαντικότερα πρόσωπα στὸ μοναστήρι μετὰ ἀπὸ ἐκείνη καὶ χρησίμευαν ὡς σύμβουλοί τῆς. Πάντως φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρχε κάποια συμβατικὴ ὑποχρέωση γιὰ τὴ σύγκληση ὅλης τῆς ἀδελφότητας ἀλλὰ αὐτὸ ἦταν στὴ διάκριση τῆς ἡγουμένης. Παρατηρεῖται ἐπίσης τὸ φαινόμενο ἡ ἡγουμένη μόνη τῆς νὰ ὀρίζει μὲ γενικὸ πληρεξούσιο ἐκπρόσωπό τῆς ὄχι μόνο προσωπικῶ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ γενικότερη διαχείριση ὅλων τῶν ὑποθέσεων τοῦ μοναστηριοῦ. Ἀπὸ τὰ ἐγγραφα προκύπτει παράλληλα πὼς στίς ὑποθέσεις τῶν μονῶν εἶχαν σοβαρὸ ρόλο οἱ δασκάλισσες καὶ οἱ ἐκκλησιάρχισσες. Τὸ ἀξίωμα τῆς ἐκκλησιάρχισσας κατεῖχε πάντοτε μία μοναχὴ, ἐνῶ δασκάλισσες ἀναφέρονται μερικὲς φορές δύο ταυτόχρονα στὸ ἴδιο μοναστήρι.

Οἱ δασκάλισσες θεωρεῖται πὼς δίδασκαν τὰ στοιχειώδη γράμματα σὲ παιδιὰ, πιθανότατα κορίτσια⁴⁵. Τέτοια ἐνδειξὴ δὲν βρέθηκε στίς πηγές πού

43. Βλ. πῶς κάτω, σ. 46.

44. Βλ. πῶς κάτω, σ. 77 καὶ ἐγγραφο ἀρ. 14.

45. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Σταχυολογήματα ἀπὸ τὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου τῆς Κρήτης Μιχαὴλ Μαρχᾶ (1538-1578)», Πεπραγμένα τοῦ Α' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ

ἐξετάστηκαν, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ μιᾶς ἔκφραση ποὺ χρησιμοποιοῦν μία μοναχὴ συνδέοντας ἐμμέσως τὸν τίτλο τῆς μὲ τὰ γράμματα, τὴ μόρφωση, ἐρμηνεύοντας στὰ ἰταλικά τὴν οὐσία τῆς λέξης «δασκάλισσα»: ἡ μοναχὴ Θεονύμφη Χαιρέτη, ποὺ βρισκόταν προηγουμένως στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη, καὶ τὸ 1663 στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Γλυφοκαρύδη τοῦ Χάνδακα, σὲ αἴτησή της πρὸς τὸν Δούκα ἀποκαλεῖται *dascalisa per lettere*⁴⁶.

Ὡστόσο, διαπιστώνεται πὼς ὑπῆρχε καὶ ἓνα ἄλλο σημαντικό διακόνημα τῶν δασκαλισσῶν στὰ μοναστήρια. Τὸ 1593, σὲ μιᾶς πράξει στὰ ἰταλικά τοῦ δουκικοῦ νοταρίου Michiel Gradenigo, ἡ γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα δασκάλισσα τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς Θεοκλήτη Δευτερογοπούλα ἀποκαλεῖται *cantora*. Προφανῶς ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ καθήκοντά της ἦταν νὰ διαβάζει τὴν ἀκολουθία καὶ νὰ ψέλνει στὸ μοναστήρι. Γνωρίζουμε ὅτι σὲ ἀνδρικά μοναστήρια προσλαμβάνονταν ἔναντι ἀμοιβῆς καὶ εἰδικοί ψάλτες. Τέτοια περίπτωση δὲν συναντήσαμε σὲ γυναικεῖα μοναστήρια. Σὲ αὐτὰ οἱ μοναχὲς εἴτε προσελάμβαναν οἱ ἴδιες εἴτε τοὺς ὄριζαν ἐφημέριο, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ τὴν εὐθύνη τῶν ψαλμῶν καὶ τῆς ἀναγνώσεως, ἐκτὸς ἂν ὑποβοηθοῦνταν στὸ ἔργο του ἀπὸ τὴ δασκάλισσα. Τὰ ἀνωτέρω διαπιστώνονται ἀπὸ μιᾶς περίπτωση πρόσληψης ἐφημερίου στὴν Ἁγία Πελαγία τοῦ Χάνδακα τὸ 1608. Ἐκεῖ φαίνεται ὅτι πράγματι οἱ δασκάλισσες βοηθοῦσαν τοὺς ἱερεῖς στὶς λειτουργίες, γι' αὐτὸ καὶ στὴ συμφωνία μὲ τὸν ἐφημέριο προβλεπόταν ὅτι, ἂν βρισκόταν δασκάλισσα νὰ διαβάζει τὴν ἀκολουθία, τότε αὐτὴ θὰ ἐλάμβανε μέρος τῆς ἀμοιβῆς τοῦ ἐφημερίου ποὺ ἦταν σὲ σιτάρι⁴⁷. Τὰ μέχρι σήμερα γνωστὰ 13 ὀνόματα δασκαλισσῶν ἔχουν ἐμπλουτιστεῖ μὲ ἀρκετὰ καινούργια⁴⁸.

Συνεδρίου, *Κρητικά Χρονικά* ΙΕ'-ΙΣΤ' (1961-1962), II, σ. 254-255. Θεοχάρης Δετοράκης, «Διδασκαλικὲς καὶ βιβλιογραφικὲς συμβάσεις στὴ βενετικὴ Κρήτη» [*Κρητολογία* τεύχη 10-11(1980), σ. 234-235], [=Βενετοκρητικὰ Μελετήματα, Ἡράκλειο 1996, σ. 39-40] (μὲ κάποιες ἐσφαλμένες παραπομπές τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὰ γυναικεῖα μοναστήρια). Χρύσα Μαλτέζου, «Ἡ παρουσία τῆς γυναίκα στὶς νοταριακὲς πράξεις τῆς βενετικῆς περιόδου», *Κρητολογία* τεύχη 16-19 (1983-1984), σ. 77-78.

46. *Officiali*, busta 56, Registro 11, φ. 137 v-136v. Βλ. καὶ πῶς κάτω, σ. 91.

47. Gradenigo, σ. 165 (ἀρ. 32). Negri, busta 180, libro 7, φ. 107v, καὶ libro 9, φ. 146v. Ἡ περίπτωση τῆς ἀμοιβῆς τῆς δασκάλισσας ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Θεοχάρη Δετοράκη, ὅ.π., *Βενετοκρητικὰ Μελετήματα*, σ. 39-40 γιὰ τὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Πελαγίας δὲν ἀφορᾷ διδασκαλία σὲ παιδιά, ἀλλὰ τὴ βοήθεια ποὺ θὰ προσέφερε στὸν ἐφημέριο τῆς μονῆς, τὸν ὁποῖο θὰ ἀπῆλλαζε ἀπὸ μέρος τῶν ὑποχρεώσεών του. Βλ. καὶ πῶς κάτω, σ. 37.

48. Θεοχάρης Δετοράκης, ὅ.π., *Βενετοκρητικὰ Μελετήματα*, σ. 40. Βλ. Πίνακα 2.

Ἡ ἐκκλησιάρχισσα, ὅπως καὶ τὸ ἀντίστοιχο ὀφφίκιο τοῦ ἐκκλησιάρχη γιὰ τοὺς ἄνδρες, ἦταν ὑπεύθυνη γιὰ τὴ φροντίδα καὶ ἐπιστασία τοῦ ναοῦ καὶ εἶχε προφανῶς καὶ τὴν εὐθύνη τοῦ σκευοφυλακείου τῆς μονῆς, ἐφόσον δὲν ἀναφέρεται κάποια ἄλλη μοναχὴ ὡς σκευοφύλακας. Ἄλλωστε καὶ ὁ Michiel Gradenigo στὴν προαναφερθεῖσα πράξι ἀποκαλεῖ τὴν ἐκκλησιάρχισσα *sacristiana*⁴⁹. Χωρὶς νὰ ὑπεισέλθουμε στὸν ρόλο τῶν ὁμώνυμων ὀφφικιαλίων τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἢ τῶν μητροπόλεων, τὰ καθημερινὰ καθήκοντα τοῦ ἐκκλησιάρχη ἐνὸς ὀρθόδοξου ναοῦ περιγράφονται στὸν κανονισμὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῆς Τεργέστης⁵⁰ καὶ εἶχαν νὰ κάνουν μὲ τὴν καθημερινὴ εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς ἐκκλησίας.

Γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὰ ἐπώνυμα τῶν καλογραιῶν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ συγκεκριμένους ἀναφορὰς ποὺ τὰ συνοδεύουν πὼς διαχρονικὰ σὲ ὀρισμένα τουλάχιστον μοναστήρια συχνότατα μόναζαν μέλη τῆς ἴδιας εὐρύτερης οἰκογένειας, μάλιστα συχνὰ δηλώνονταν ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ ἀδελφές. Στις περισσότερες πάντως περιπτώσεις ποὺ ἀπαντοῦν μοναχὲς μὲ ἴδια ἐπώνυμα ὁ βαθμὸς συγγενείας δὲν δηλώνεται σὲς νοταριακὰς πράξεις.

Τὰ μοναστικά ὀνόματα τῶν καλογραιῶν περυσιάζουν ἐντυπωσιακὰ περιορισμένη ποικιλία. Ἀπαντοῦν συχνότατα τὰ ἀκόλουθα: Μαγδαληνή, Εὐγενία, Θεονύμφη, Θεοτίμη, Θεοκλήτη, Μακαρία, Καταφυγή, Ἐλεοῦσα. Τὰ λοιπὰ ἀπαντοῦν λιγότερο συχνά.

Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, οἱ μοναχὲς ἐπιδίδονταν σὲ ποικίλες δραστηριότητες⁵¹. Στις περιπτώσεις ποὺ συναντήσαμε ὁ συνηθέστερος λόγος ἀτομικῆς προσφυγῆς τῶν μοναχῶν σὲς ὑπηρεσίες τῶν νοταρίων ἦταν ὁ διορισμὸς γενικῶν πληρεξουσίων, συνήθως γιὰ προσωπικὰς τους ὑποθέσεις. Οἱ ἡγούμενες ἔκαναν καὶ ἐκεῖνες προσωπικὰ πληρεξούσια, μὲ τὰ ὁποῖα ὅμως ἐνίοτε ἔδιναν στοὺς κομῆσους τους καὶ τὶς ἀρμοδιότητές τους γιὰ τὴ διαχείριση τῶν ὑποθέσεων τῆς μονῆς τους, ὅπως προαναφέρθηκε. Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι, ἂν συγκρίνουμε τὶς ἀρμοδιότητες ποὺ μεταβιβάζονται στοὺς δύο γενικὸς πληρεξουσίου τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς τὸ 1576 καὶ τὸ 1587, καὶ στὸν πληρεξούσιο τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη σὲς 20 Ὀκτωβρίου 1629, μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἀνα-

49. Στὸ ἴδιο, σ. 165.

50. Βλ. *Statuti, e regolamenti della nazione, e confraternità Greca ... Ὅροι καὶ διαταγαὶ τοῦ Γένους καὶ τῆς Ἀδελφότητος τῶν Γραικῶν κατοίκων εἰς τὴν πόλιν, καὶ λιμένα ἐλεύθερον τοῦ Τριεστίνου ...*, ἀφπζ' Ἐνετίσων 1787, σ. 62-65. Γιὰ τὶς ἐκκλησιάρχισσες βλ. Πίνακα 3.

51. Χρύσα Μαλτέζου, ὁ.π., *Κρητολογία* 16-19 (1983-1984), σ. 77.

τίθενται στὸν ἐπίτροπο (προκουρατόρο) ποὺ ἐπελέγη στὸ τελευταῖο μοναστήρι στὶς 10 Ἰουνίου τοῦ ἴδιου χρόνου, διαπιστώνουμε ὅτι αὐτὲς εἶναι σχεδὸν ταυτόσημες⁵². Ὁ ὅρισμὸς εἰδικῶν ἢ, συνηθέστερα, γενικῶν πληρεξουσίων ἦταν συνήθης καὶ ἀπὸ τοὺς ἡγουμένους ἀνδρικῶν μοναστηριῶν. Οἱ ἡγούμενοι, ἰδίως τῶν πιὸ ἀπομακρυσμένων μοναστηριῶν ποὺ δὲν μποροῦσαν εὐκόλα νὰ βρισκόνται στὸν Χάνδακα γιὰ τὶς ὑποθέσεις τους, τὶς διακανόνιζαν μέσω τῶν ἐπιτρόπων ἢ/καὶ τῶν πληρεξουσίων τους. Ἡ ἀνάγκη ἐκπροσώπησης τῶν γυναικῶν μοναχῶν ἦταν προφανῶς μεγαλύτερη προκειμένου νὰ ἀποφεύγεται ἡ ἐμφάνισή τους στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, στὴν ἀγορὰ ἢ ἀλλοῦ, ἀλλὰ καὶ λόγω ἔλλειψης τῶν ἀπαιτούμενων γνώσεων γιὰ τὴ διεκπεραίωση εἴτε τῶν ὑποθέσεων τοῦ μοναστηριοῦ εἴτε τῶν προσωπικῶν τους θεμάτων.

Μιὰ ἄλλη μεγάλη κατηγορία πράξεων εἶναι ἡ παραλαβὴ κληροδοτημάτων. Ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κληροδοτήματα ἦταν πρὸς τὰ μοναστήρια, ἄλλα ἦταν λεγάτα προσωπικὰ πρὸς τὶς μοναχὲς καὶ ἔπρεπε νὰ παραληφθοῦν ἀπὸ κάθε μία χωριστά. Σὲ κάποιες περιπτώσεις γιὰ τὴν παραλαβὴ ἑνὸς κληροδοτήματος συγκεντρωνόταν ὅλη ἡ ἀδελφότητα, τὰ δὲ ὀνόματα τῶν παρευρισκομένων μοναζουσῶν καταγράφονταν ἀπὸ τὸν νοτάριο, προφανῶς γιὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς μάρτυρες καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴ συγκατάθεσή τους στὴν πράξη. Αὐτὸ συνέβη στὶς 6 Ὀκτωβρίου 1610 στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Μεσαμπελίτη προκειμένου νὰ παραλάβει ἡ ἡγουμένη τὸ κληροδοτήμα πρὸς τὸ μοναστήρι ποὺ παρέδωσε ὁ ἱερομόναχος Μακάριος, οἰκονόμος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ. Σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση, ὥστόσο, στὶς 29 Ὀκτωβρίου 1623, στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Μεσαμπελίτη αὐτὴ τὴ φορά, συγκεντρώθηκαν καὶ πάλι ὅλες οἱ μοναχὲς καὶ καταγράφηκαν τὰ ὀνόματά τους, ἀλλὰ τότε διενεμήθηκε σὲ κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς τὸ ποσὸ ποὺ τῆς ἀναλογοῦσε *κατα το γράδον οπου ευῤσκετε* σύμφωνα μὲ τὸ κληροδοτήμα⁵³. Τὸ σύνηθες βεβαίως ἦταν νὰ παραλαμβάνει ἡ ἡγουμένη τὸ κληροδοτήμα, ἴσως συνοδευόμενη καὶ ἀπὸ μιά-δυὸ καλόγριες, ἐνώπιον ἄλλων μαρτύρων⁵⁴.

Ἐμφανίζεται ἀρκετὰ συχνὰ τὸ φαινόμενο νὰ ἀφήνονται κληροδοτήματα μὲ τὴν ἴδια διαθήκη σὲ περισσότερα τοῦ ἑνὸς γυναικεῖα μοναστήρια. Πέραν τῶν περιπτώσεων τῶν διαθηκῶν τοῦ Νικολοῦ Κουρεψᾶ⁵⁵ καὶ

52. Βλ. σ. 46, 77 πιὸ κάτω καὶ ἔγραφο ἀρ. 13.

53. Negri, busta 181, libro 13, φ. 256v.

54. Βλ. ἐνδεικτικὰ πιὸ κάτω σ. 37, 46-47, 50, 62.

55. Γρηγορόπουλος, σ. 159, ἀρ. 86.

του Ἀνδρέα Κορνάρου⁵⁶, υπάρχουν και άλλες ακόμη. Ἐπὶ παραδείγματι, σὲ μία περίπτωση βλέπουμε, στὶς 27 Ἰουνίου 1613, τὶς διαδοχικὲς πράξεις παραλαβῆς ποσότητας λαδιοῦ ἀπὸ τὶς μοναχὲς τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχιανοῦ, τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ τοῦ Μεσαμπελίτη καὶ τέλος τῆς Ἁγίας Πελαγίας, ποὺ εἶχε κληροδοτηθεῖ σὲ κάθε μονὴ μὲ τὴν ἴδια διαθήκη⁵⁷. Σὲ ἄλλη περίπτωση εἶχαν κληροδοτηθεῖ 200 ὑπέρπυρα γιὰ νὰ μοιραστοῦν ἐξίσου στὶς μοναχὲς τῶν μονῶν τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς, τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ τοῦ Μεσαμπελίτη, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχιανοῦ, καὶ τὰ παρέλαβαν στὶς 14 Μαρτίου 1595 οἱ τέσσερις ἐκκλησιάρχισσες τὴν ἴδια ἡμέρα μὲ κοινὴ νοταριακὴ πράξη⁵⁸.

Τὰ κληροδοτήματα ἦταν ἄλλοτε σὲ εἶδος, π.χ. λάδι ἢ σιτάρι, τῶν ὁποίων ἐνίοτε ἡ ἀξία δινόταν σὲ χρῆμα, καὶ ἄλλοτε ἦταν ἀπευθείας σὲ χρηματικὰ ποσά. Σὲ κάποιες περιπτώσεις τὰ χρήματα ποὺ ἄφηναν στὸ μοναστήρι ἦταν γιὰ συγκεκριμένο σκοπό. Λόγου χάρη στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Μεσαμπελίτη ἄφησαν ἓνα ποσὸ γιὰ νὰ κατασκευαστοῦν στασίδια, σὲ μιὰ ἄλλη διαθήκη γιὰ νὰ γίνεῖ κάποιον ἀγομέντο, ἐπισκευὴ ἢ προσθήκη στὴ μονή, ἢ ἀκόμη γιὰ νὰ ἀγοραστεῖ ἓνα ἀκίνητο γιὰ νὰ ἀξιοποιηθεῖ γιὰ τὴ συντήρηση τῶν μοναζουσῶν, ὅπως καὶ ἔγινε, καὶ ἀπέκτησε τὸ μοναστήρι ἓνα χωράφι στὸ χωριὸ Ἀμπρούσα⁵⁹.

Στοιχεῖα γιὰ τὰ οἰκονομικὰ τῶν μοναστηριῶν, πέραν τῶν κληροδοτημάτων, ἐμφανίζονται λιγότερο συχνὰ ἀπὸ ὅσο θὰ ἀνέμενε κανεὶς. Συγκεντρωτικὰ στοιχεῖα δίνονται μόνον γιὰ δύο ἀπὸ τὰ μοναστήρια ποὺ περιέχονται στὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1635, δηλαδὴ γιὰ τὸν Χριστὸ τὸν Ὀρφανὸ καὶ τὴν Παναγία τὴν Ἐλεοῦσα στὴν Κιθαρίδα. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἂν δὲν ἔχουν ἀποκρυβεῖ κάποια εἰσοδήματα, ὅπως παρατηρεῖται ἐνίοτε στὴν ἀπογραφὴ, δείχνουν πὼς τὰ δύο αὐτὰ μοναστήρια ποὺ διέθεταν ἓναν σημαντικὸ ἀριθμὸ μοναζουσῶν δὲν ἦταν πλούσια.

Γιὰ τὴν ἀκίνητη περιουσία τῶν μοναστηριῶν υπάρχουν σχετικὰ λίγα καὶ συνήθως γενικὰ στοιχεῖα. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ Παναγία ἢ Διαβατινὴ

56. Σπέργιος Σπαννάκης, ὁ.π., *Κρητικὰ Χρονικὰ* 9 (1955), σ. 397.

57. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106v. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 37-38, 50, 65, 74-75, 82-83. Ἐκδίδεται, ἐπίσης, πρὸ κάτω (ἀρ. 15) μόνον μιὰ ἐκ τῶν πράξεων αὐτῶν ἐνδεικτικὰ, ἀφοῦ εἶναι καὶ οἱ τέσσερις παρόμοιες.

58. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. ση'r. Βλ. πρὸ κάτω σ. 48-49, 63, 71-72, 82 καὶ τὴν ἔκδοση τῆς πράξης ἀρ. 7.

59. Βλ. πρὸ κάτω σ. 67, 68, 69 ἀντιστοίχως.

εἶχε χωράφια στὸ Λασίθι, ἀλλὰ καὶ ἀστικά ἀκίνητα, μαγατζέδες καὶ νοικοκυρόσπιτα. Περισσότερες πληροφορίες διαθέτουμε γιὰ τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη καὶ τῆς Ἁγίας Πελαγίας μέσα στὸν Χάνδακα, ποὺ ἦταν, φαίνεται, σημαντικά. Ἀπὸ τὰ ἀκίνητα αὐτὰ τὰ μοναστήρια εἰσέπρατταν ἐνοίκια, ποὺ κάποτε ἦταν ἀξιόλογα. Ἡ ἔλλειψη συγκεκριμένων ἢ ἡ ὑπαρξὴ πενιχρῶν πληροφοριῶν γιὰ ἄλλα μοναστήρια δὲν σημαίνει πὼς στεροῦνταν ἀκίνητης περιουσίας, ἀπλῶς ἀκόμη δὲν τὴν γνωρίζουμε.

Ἀκολουθοῦν οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε μέχρι στιγμῆς συγκεντρώσει γιὰ κάθε μοναστήρι ξεχωριστά. Ἡ παράθεση τῶν μοναστηριῶν, εἴκοσι τὸν ἀριθμὸ, ἀκολουθεῖ μιὰ κατὰ βάση χρονολογικὴ σειρά, σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὴν πρώτη μνεῖα ποὺ ἀπαντᾷ στίς πηγές. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἔχουμε πρώτη μνεῖα τῆς ἐκκλησίας καὶ πολὺ ἀργότερα ἀναφορὰ τῆς ἴδιας ἐκκλησίας ὡς μονῆς. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἐπιλέξαμε νὰ κατατάξουμε τὴ μονὴ μὲ τὴν παλαιότερη μνεῖα, προκειμένου νὰ καταδειχθεῖ καὶ ἡ συνέχεια τῆς χρήσης. Στὸ τέλος προστίθεται Παράρτημα Ἐγγράφων, ὅπου ἐκδίδονται κατ' ἐπιλογὴν ὀρισμένες χαρακτηριστικὲς πράξεις, καὶ ἀκολουθοῦν Πίνακες μὲ ἀξιώματα καὶ ὀνόματα μοναζουσῶν. Οἱ μονὲς ποὺ ἐξετάζονται στὴ συνέχεια εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Μονὴ Παναγίας Παλιανῆς	41. Μονὴ Ἁγίων Σαράντα
2. Μονὴ Παναγίας Ἐλεούσας στὴν Κιθαρίδα	42. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου τοῦ Μεσαμπελίτη
3. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Διασορίτη	43. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχανοῦ ἢ Τραχανιώτη ἢ καὶ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεσαμπελίτη
4. Μονὴ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη καὶ Ἁγίας Πελαγίας	44. Μονὴ τοῦ Ἀρχιστρατήγου
5. Μονὴ Παναγίας τῆς Διαβατινῆς	45. Μονὴ Παναγίας Κυρίας Καρδιώτισσας
6. Μονὴ Ἁγίων Ἀποστόλων	46. Μονὴ Παναγίας Κερᾶς Λιμνιώτισσας
7. Μονὴ Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι	47. Μονὴ Ἁγίου Ἀντωνίου στὴν Τύλισο
8. Μονὴ Ἁγίων Ἀνδρέου καὶ Νικολάου a molendinis – Μονὴ Μεγάλου Ἀνδρέου τοῦ Μεγαλονᾶ	48. Μονὴ Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς
9. Μονὴ Χριστοῦ τοῦ Ὁρφانوῦ	49. Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος
10. Μονὴ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Μεσαμπελίτη	20. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Γλυφοκαρύδη

1. Μονή Παναγίας Παλιανής

Ἡ μονή Παλιανῆς εἶναι ἴσως ἡ παλαιότερη μονή τῆς Κρήτης, καθὼς μνεῖα τῆς μὲ τὸ ὄνομα Πάλα ἔχουμε ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα⁶⁰. Οἱ βενετικὲς πηγὲς τὴν ἀναφέρουν ὡς αὐτοκρατορικὸ μοναστήρι (*monasterium imperiale*) κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ποὺ ἦταν ἀνδρικό καὶ εἶχε μεγάλη κτηματικὴ περιουσία, ἡ ὁποία ἔγινε ἀντικείμενο διαμάχης ἀνάμεσα στὴ βενετικὴ διοίκηση τῆς Κρήτης καὶ τὴ λατινικὴ Ἀρχιεπισκοπὴ⁶¹. Παραδόξως στὴ συνέχεια μνεῖς τῆς μονῆς στὶς πηγὲς μετὰ τὸν 13ο αἰ. εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτες. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου εἶναι ἄγνωστο πότε ἡ Παλιανὴ μετατράπηκε σὲ γυναικεῖο μοναστήρι, ὅπως ἐμφανίζεται στὰ νεότερα χρόνια. Στὴν ἀπογραφή τοῦ Καστροφύλακα τὸ 1583⁶² (Κ 101) ὁ οἰκισμὸς Πάλα, ποὺ περιλαμβάνει τὴ μονή (ἡ κατ' ἄλλους ἀναφέρεται σ' αὐτήν), ἔχει 27 γυναικίκες καὶ 12 ἄνδρες, πράγμα ποὺ θεωρήθηκε ὅτι δείχνει 27 μοναχὲς καὶ 12 ἄνδρες ἐργαζόμενους στὰ κτήματα τῆς μονῆς⁶³. Ἐντούτοις αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ ἐρμηνεία τῆς μνεῖας αὐτῆς καὶ ὄχι βεβαιότητα. Ἡ μόνη βέβαιη μαρτυρία ποὺ ἐντοπίσαμε μέχρι στιγμῆς γιὰ ὑπαρξὴ καλογραιῶν στὴ μονή Παλιανῆς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ μιὰ πράξη τοῦ Ἰουλίου 1598 κατὰ τὴν ὁποία ἡ κερα Καταφυγὴ μοναχὴ θυγατέρα τοῦ ποτὲ μισερ Πιέρο Πλουσαδηνοῦ καὶ χήρα ἀπὸ τον ποτὲ μισερ Πιέρο Σκιζάρι κατοικοῦμενη εἰς το μοναστηρι τὴν κερα τὴν Πάλα εἰς τὸ χωριὸ Βενεράτο ρυθμίζει τοὺς λογαριασμοὺς τῆς μὲ τὸν μοναχὸ Γεράσιμο Σκλάβο γιὰ περιουσία ποὺ τοῦ εἶχε πακτώσει στὸ χωριὸ Δρακουλιάρης⁶⁴. Ἐναν χρόνον ἀργότερα, στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1599, συ-

60. Συνοπτικὰ γιὰ τὴ μονή αὐτὴ βλ. Δημήτριος Τσουγκαρακῆς, «Βυζαντινὰ μοναστήρια τῆς Κρήτης», *Θησαυρίσματα* 26 (1996), σ. 7-9.

61. Βλ. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 38 κ.έ., 194-195, ἔγγραφο 105_{NB} (1248). Ἠγούμενοι τῆς μονῆς γενικῶς (*abbates*) ἀναφέρονται στὸ ἔγγραφο ἀρ. 238 (1320-21), καὶ ὁ ἡγούμενος πρεσβύτερος Γρηγόριος στὸ ἔγγραφο ἀρ. 91 (1251). Τὸ 1268 στὴ μονή συντάχθηκε τὸ ἔγγραφο ὀρισμοῦ τῶν 130 Ἑλλήνων κληρικῶν ποὺ θὰ ὑπάγονταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου Ἀρχιεπισκόπου: βλ. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλῆς, «Νέα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης (13^{ος}-17^{ος} αἰ.) ἀπὸ ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα», *Ἑλληνικά* 20 (1967), σ. 48, 86-88.

62. Pietro Castrolifila, *Libro de informattion delle cose publiche del Regno di Candia, et isole de Cerigo, Zante, Zaffalonia et Corfu ...* (1583), Biblioteca Marciana, Mss Ital. Cl. VI, 156. Δακτυλόγραφο ἀντίγραφο ποὺ φυλάσσεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους στὰ Χανιά.

63. Στέργιος Σπανάκης, *Πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Κρήτης*, τ. Β', Ἡράκλειο 1991, σ. 605.

64. Negri, busta 179, libro 1, φ. 6r.

ναντᾶμε τὴν Καταφυγὴ ὡς μοναχὴ τῆς μονῆς τῆς Κυρίας Ἐλεούσας κοντὰ στὸ χωριὸ Δρακουλιάρη νὰ πακτώνει τὰ κτήματα ποὺ εἶχε στὸ χωριὸ αὐτὸ στὸν ἐξάδερφό της Φρατζέσκο Πλουσαδηνό, τὸν ὁποῖο ἤδη εἶχε καταστήσει πληρεξούσιό της⁶⁵. Ὁ Θεοχάρης Δετοράκης ταυτίζει τὴ μονὴ αὐτὴ μὲ τὴ μονὴ τῆς Μονῆ Παναγίας Ἐλεούσας στὴν Κιθαρίδα⁶⁶, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀναφερόμενη πράξη προκύπτει ὅτι ἡ Κυρία Ἐλεούσα, στὴν ὁποία βρισκόταν ἡ Καταφυγὴ, ἦταν κοντὰ στὸ χωριὸ Δρακουλιάρη. Στὸν οἰκισμὸ αὐτὸν σώζεται σήμερα παλαιὰ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε ἂν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν ἀναφερόμενη μονή.

2. Μονὴ Παναγίας Ἐλεούσας στὴν Κιθαρίδα

Ἡ μονὴ τῆς Κιθαρίδας ἔχει ταυτιστεῖ μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα γνωστὰ γυναικεῖα μοναστήρια στὴν Κρήτη, τοῦ ὁποῖου ἡ ἴδρυση ἀνάγεται στὸν 12ο αἰώνα. Συγκεκριμένα, ἓνα ἱστορημένο Εὐαγγέλιο τοῦ 1175 δωρίζεται, πιθανότατα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν κτίτορα, τῇ κατὰ Κρήτην ἐξωθεν τοῦ Κάστρου ἐκ νέου δομηθεῖση εἰς ὄνομα τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν καὶ Θεοτόκου γυναικεῖα μονῆ τῆς Ἐλεούσης⁶⁷. Ὁ Θεοχάρης Δετοράκης ταύτισε τὴ μονὴ αὐτὴ μὲ τὸ μοναστήρι τῆς Κιθαρίδας, ποὺ ἔχει τὸ ἴδιο προσωνύμιον⁶⁸. Ὡστόσο στὴν πραγματικότητα τοῦ Χάνδακα τοῦ 1175, ἡ φράση «ἐξωθεν τοῦ Κάστρου» δύσκολα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι σήμαινε ἀκόμη καὶ 20 χιλιόμετρα μακριά, ὅσο δηλαδὴ ἀπέχει ἡ Κιθαρίδα, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ ὑπάρχει γνωστότατη ἐκκλησία Παναγία Ἐλεούσα στὸν βοῦργο τοῦ Χάνδακα ποὺ ἀναφέρεται ἐπανειλημμένα στοὺς σχετικὸς καταλόγους τῶν βενετικῶν χρόνων⁶⁹. Ἡ περιοχὴ τὴν ὁποία περιελάμβανε ὁ βενετικὸς

65. Cortaci, busta 44, φ. 51v-52r.

66. «Τὸ μοναστήρι τῆς Ἐλεούσας στὴν Κρήτη. Εἰδήσεις τῶν πηγῶν», *Βενετοκρατικὰ Μελετήματα*, Ἡράκλειον 1996, σ. 279. Ὁ Δετοράκης δὲν δίνει ἀκριβὴ ἐνδειξὴ τοῦ νοταρίου καὶ δὲν κάνει ἀναφορὰ στὸ περιεχόμενο τῆς πράξης.

67. V. Benesevic, *Catalogus manuseriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in monte Sinai asservantur*, Petropoli 1911, τ. 1, σ. 120.

68. Θεοχάρης Δετοράκης, ὁ.π. σ. 277-278. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ φράση «ἐκ νέου δομηθεῖση» σημαίνει ὅτι ἡ μονὴ ἰδρύθηκε τότε καὶ ὅχι ὅτι ἀνακαινίστηκε, ὅπως πιστεύει ὁ Δετοράκης, ὁ.π. σ. 278, καθὼς σὲ ἄλλο σημεῖωμα στὸν ἴδιο κώδικα ἀναφέρεται ὅτι τὸ βιβλίον δωρήθηκε ἀπὸ τὸν κτίτορα «πρὸς ἣν οὗτος ἐδείματο ἀγίαν καὶ γυναικεῖαν μονήν».

69. Γιὰ ἀναφορὰς τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς κατὰ τὴ Βενετοκρατία βλ. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 144-145, ἀρ. 9, 191, ἀρ. 105iv, 192, ἀρ. 105viii, 291 ἀρ. 108ii, 202 ἀρ. 109, 110, 111. Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τὰ δύο βασικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀναφέρονται

βοῦργος τοῦ Χάνδακα θὰ ὀριζόταν ἀκριβῶς ὡς «ἔξωθεν τοῦ Κάστρου» τὸ 1175, καθὼς βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ παλαιὰ τεῖχη⁷⁰. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ Παναγία Ἐλεοῦσα τοῦ Χάνδακα στὰ μεταγενέστερα χρόνια δὲν ἀναφέρεται ὡς μοναστήρι, ἀλλὰ εἶναι πολὺ συνηθισμένη ἢ μετατροπὴ πολλῶν μονῶν σὲ ἀπλὲς ἐκκλησίες μὲ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν. Πάντως θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἀρχικὸ κτίσμα τῆς τρίκλιτης σήμερα ἐκκλησίας τῆς Ἐλεοῦσας στὴν Κιθαρίδα θεωρεῖται ὅτι ἀνήκει στὸν 12ο-13ο αἰώνα⁷¹.

Στὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας ἡ μονὴ αὐτὴ ἀναφέρεται ὡς γυναικεῖο μοναστήρι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα (1555) ὡς τὸ 1638. Οἱ τρεῖς πρῶτες ἀναφορὲς μέσα στὸν 16ο αἰώνα προέρχονται ἀπὸ τὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου Μιχαὴλ Μαροῦ. Συγκεκριμένα, σὲ συμβόλαιο τῆς 15ης Μαρτίου 1555 ἀναφέρεται ἡ *Μακαρία χήρα τοῦ ποτὲ Μαστροφωτεινοῦ Βονάλε κατοικοῦμενη εἰς τὴν Κεραλαιούσα εἰς τὴν Κιθαρίδα*⁷². Σὲ ἄλλη πράξη τοῦ ἴδιου νοταρίου στὶς 26 Ἰανουαρίου 1569 ἀναφέρεται ἡ *Θεοδοσία καλογρέα τὸ κοσμηκὸν Φιλιώ, γυνὴ τοῦ ποτὲ Ἰωάννου Καζανέβα καὶ θυγάτηρ τοῦ ποτὲ Δημητρίου Ἀθανάση, οἰκοῦσα τὴν σήμερον ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Κερα-Ἐλαιούσας, ὁποῖα πρὸς τὸ χωρίον Κιθαρίδα*⁷³. Ἡ ἐπόμενη μεία τῆς μονῆς Ἐλεοῦσας γίνεται χωρὶς προσδιορισμὸ τόπου: σὲ πράξη στὶς 12 Νοεμβρίου 1573 ἀναφέρεται ἡ *Μακαρία μοναχὴ, θυγάτηρ τοῦ ποτὲ Κωνσταντὴ Φόσχολου, λεγομένου Νιοτόπουλου, κατοικοῦμενη ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Κερα-Ἐλαιούσας*⁷⁴. Ἡ ἀναφορὰ μοναχῆς Καταφυγῆς Πλουσαδηνοπούλας τὸν Ὀκτώβριο 1599 στὴν Κυρία Ἐλεοῦσα, ὅπως προαναφέρθηκε, δὲν φαίνεται νὰ ἀφορᾷ τὴ μονὴ τῆς Κιθαρίδας⁷⁵. Ἀντιθέτως, μοναχὴ τῆς μονῆς αὐτῆς ἦταν ἡ Ἀνέζα τοῦ ποτὲ Μανόλη Κονταρῆ, ἡ ὁποία στὶς

στὴν ἴδρυση τῆς Παναγίας Ἐλεοῦσας στὸν βοῦργο τοῦ Χάνδακα τὸ ἔνα, τοῦ 1310, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἴδρυτὴς ἱερέας Ἰωάννης Tricha ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία θὰ χτίσει καὶ domos pro calogeris et cimiterium (στὸ ἴδιο, σελ. 239, ἔγγρ. ἀρ. 160), ἐνῶ στὸ δεύτερο τοῦ 1312 ὑπάρχει ἀναφορὰ ὅτι στὴν ἴδια θέση per decentia signa inuenta apparet, quod ibidem antiquitus fuerit altera ecclesia constructa in honorem ... domine Sancte Marie Heleuse (στὸ ἴδιο, σ. 240, ἔγγρ. ἀρ. 161). Συνεπῶς καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ κτίσμα τοῦ 1310-1312 ὑπῆρχαν τὰ εἰρηπια ἀρχαίας ἐκκλησίας ἀφιερωμένης στὴν Παναγία Ἐλεοῦσα.

70. Βλ. καὶ Δημήτριος Τσουγκάρακης, ὁ.π., *Θησαυροίσματα* 26 (1996), σ. 15-17.

71. Μ. Γ. Ἀνδριανάκης — Κ. Δ. Γιαπιτσόγλου, *Χριστιανικὰ Μνημεῖα τῆς Κρήτης*, Ἡράκλειο 2012, σ. 90-91.

72. Marà, busta 153, φ. ρδ' (= Θεοχάρης Δετοράκης, ὁ.π., σ. 279).

73. Στὸ ἴδιο, busta 161, φ. λε'ν (= Θεοχάρης Δετοράκης, στὸ ἴδιο).

74. Στὸ ἴδιο, busta 163, l. II, φ. τοε'ρ (= Θεοχάρης Δετοράκης, στὸ ἴδιο).

75. Βλ. ἀμέσως πρὶν πάνω καὶ ὑποσημ. 62.

29 Δεκεμβρίου 1627 στὸ γραφεῖο τοῦ νοταρίου στὸν Χάνδακα παραχώρησε σὲ λιβέλλο στὸν κύρ Μπόρτολη Κονταράτο ἕνα πατρικό της ἀμπέλι στὸ χωριὸ Ἀλίιαστες⁷⁶.

Ἡ πληροφορία τοῦ G. Gerola⁷⁷ ὅτι τὸ 1635 ἡ ἐκκλησία τῆς μονῆς ἐπισκευάστηκε ἢ ἀνακαινίστηκε δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ. Πάντως στὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1635 ἡ μονὴ δηλώθηκε ἀπὸ τὸν domino Emanuel Ciprian στὸ ὄνομα τοῦ καλογέρου Ἰωαννίκιου Σπαθάρου (Iannichi Spataro), ὁ ὁποῖος παρουσιάστηκε γιὰ λογαριασμὸ τῆς ἀδελφῆς του Ἐργίνιας Σπαθαροπούλας (Erginia Spataropula), ποὺ ἦταν ἡγουμένη τῆς μονῆς τῆς Παναχίας Ἐλεούσας. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴ μονὴ ζοῦσαν περὶ τὶς εἴκοσι πέντε μοναχές, ἐνῶ τὰ ἐτήσια εἰσοδήματα ποὺ δηλώθηκαν ἦταν 20 μίστατα λάδι, 100 μίστατα κρασί, 20 μουζούρια σιτάρι καὶ λιβέλλο ἀπὸ ἐνοίκια 100 περίπου ὑπέρπυρα τὸν χρόνο⁷⁸.

Ἡ τελευταία μας πληροφορία γιὰ τὴ μονὴ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας προέρχεται ἀπὸ τὸ δουκικὸ ἀρχεῖο. Σὲ ἔγγραφό του στίς 27 Ἰανουαρίου 1638 ὁ Δούκας τῆς Κρήτης Giovanni da Ponte περιγράφει τὴν κακὴ κατάσταση καὶ τὴν ἀναταραχὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ μονὴ λόγω τῆς ἀνυπακοῆς πολλῶν μοναζουσῶν πρὸς τὴν ἡγουμένη τους Καταφυγὴ Ghusanopula, παρὰ τὶς συστάσεις ποὺ εἶχε κάνει στὸ παρελθόν, καὶ προχωρεῖ στὸν διορισμὸ ἐπιτρόπου, τοῦ δικηγόρου (avocato) Bastian Davalo, προκειμένου νὰ συμβάλει στὴ σωστὴ διοίκηση καὶ βελτίωση τῆς κατάστασης τῆς μονῆς⁷⁹. Ἡ μονὴ ἐπέζησε τῆς τουρκικῆς κατάκτησης, ἀλλὰ στὴ συνέχεια μετατράπηκε σὲ ἀνδρικό μοναστήρι⁸⁰.

3. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Διασορίτη

Ἡ μονὴ αὐτὴ βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Μαρουλαῖ, στὰ ἀνατολικά τοῦ Χάνδακα⁸¹. Σαφῆς μνεῖα τῆς μονῆς σὲ αὐτὴν τὴν τοποθεσία ὑπάρχει

76. Negri, busta 182, libro 15, φ. 78v.

77. G. Gerola, *Monumenti Veneti*, τ. III, σ. 180.

78. ASV, Consultori in Jure, busta 482, Candia, φ. 23r.

79. Officiali, busta 56, Registro 10, φ. 34r-v.

80. Θεοχάρης Δετοράκης, ὅ.π., σ. 279-283. Νίκος Ψιλάκης, *Μοναστήρια καὶ ἐρημητήρια τῆς Κρήτης*, Ἡράκλειο 1992, τ. Α', σ. 155-162.

81. Γιὰ τὴ μονὴ αὐτὴ βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, «Τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Διασορίτη στὴν Κρήτη», *Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη* 4 (1992), σ. 99-105 [= *Βενετοκρατικὰ Μελετήματα*, σ. 285-290]. Γιὰ τὴν κατὰ τὸν Ἄμαντο προέλευση τοῦ ὀνόματος Διασορίτης ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο Διὸς Ἰερὸν τῆς Λυδίας, ὅπου καὶ μονὴ

σὲ ἔγγραφο τοῦ 1598 ποὺ ἀναφέρει σπίτια βαλμένα εἰς τὸν *Μαρουλλὰ ὄβεο Κατζαμπάν*, εἰς τὸν ἅγιον *Γεώργιον τὸν Διασορίτην*⁸². Ὡς ἐκκλησία ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1320, ἀλλὰ μαρτυρεῖται ὅτι κτίσθηκε τὸ 1313 ἀπὸ κάποιον *Dhimitrellus Messita* σὲ τοποθεσία ποὺ ἀνῆκε στὸ Κοινό⁸³. Στις 23 Μαΐου 1363 λειτουργοῦσε ἀκόμη ὡς ἐκκλησία, ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὴ διαθήκη τῆς Καλῆς, συζύγου τοῦ Ἰωάννη Κορνάριο. Ἡ Καλὴ ζητοῦσε νὰ ταφεῖ στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Διασορίτη καὶ τῆς ἄφηγε πέντε ὑπέρυρα γιὰ τὴν ψυχὴ της⁸⁴. Πότε ἡ ἐκκλησία μετατράπηκε σὲ μοναστήρι δὲν εἶναι γνωστό. Πάντως ἡ παλαιότερη μέχρι στιγμῆς μνεῖα της ὡς μοναστηριοῦ ἀνευρίσκεται σὲ διαθήκη τοῦ 1524, μὲ τὴν ὁποία ὁ διαθέτης Νικόλδος Κουρεψῆς ἄφησε εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τοῦ Διασορίτου ὑπέρυρα τριάντα, ἵνα ποιήσουν ἐν αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ οἱ κομμεσάριοί μου ἀνάστεμαν αἰώνιον ὅ,τι αὐτῶν φανεῖ διὰ μνημόσυνόν μου⁸⁵.

Ἡ μνεῖα τοῦ 1524 δὲν διευκρινίζει ἂν τὸ μοναστήρι ἦταν τότε ἀνδρικό ἢ γυναικεῖο. Αὐτὸ γίνεται τὸ 1569, ὅταν σὲ συμβολαιογραφικὴ πράξη τῆς 5ης Μαΐου ἀναφέρεται ὅτι ἡ μονὴ ἔχει ἡγουμένη, τὴ Μαγδαληνὴ μοναχὴ, ἡ ὁποία καθιστᾷ πληρεξούσιο τὸν πατέρα της ἱερομόναχο Νικόλαο Χαραμουντάνη προκειμένου νὰ τὴν ἐκπροσωπήσει στὴ διένεξή της μὲ τὴ μοναχὴ Κατερίνα Κάρλαινα⁸⁶. Δεκαεπτὰ χρόνια ἀργότερα, τὴν 1η Ἰανουαρίου 1586, μιὰ ἄλλη μοναχὴ τῆς μονῆς, ἡ Ἀναστασία Βλαχοπούλα, μᾶς γίνεται γνωστὴ ὅταν ἔκανε πληρεξούσιό της κάποιον Νικόλο Καλιάτη προκειμένου ἐκεῖνος νὰ διεκδικήσει γιὰ λογαριασμό της χρήματα ποὺ τῆς χρε-

⁸² Ἁγίου Γεωργίου, βλ. στὸ ἴδιο, σ. 286 καὶ ὑποσημ. 8. Πάντως, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ὑπάρχει οἰκογενειακὸ ὄνομα Διασορίτης στὴν Κρήτη τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1549, βλ. πῦρ πάνω σ. 13 καὶ ὑποσ. 9.

⁸³ Negri, busta 179, libro 5, φ. 112ν. Πρβλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ὁ.π., σ. 285.

⁸⁴ Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, ἔγγραφο 166, σ. 244. Ἡ ταύτιση τοῦ Διασορίτη μὲ τὴν ἐκκλησία S. Zorzi Mosco ἀπὸ τὸν Τσιρπανλῆ καὶ ἡ τοποθέτησή του στὰ ΒΔ. τοῦ Χάνδακα, στὸ ἴδιο, σ. 103, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ὀρθή. Ἐπίσης δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθὴ ἡ ταύτιση τοῦ Διασορίτη μὲ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη Πρόδρομο, τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖ ὁ Στέργιος Σπανᾶκης, ὁ.π., *Κρητικὰ Χρονικά* 9 (1955), σ. 462, ὑποσημ. 41. Ἡ ἀποψη τοῦ Δετοράκη, ὁ.π. σ. 285, ὅτι ἡ ἐκκλησία προὔπηρχε τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1303 καὶ ξανακτίστηκε δὲν φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα.

⁸⁵ Sally McKee ὁ.π., τ. 2, σ. 788 (ἀρ. 622).

⁸⁶ Γρηγορόπουλος, ἀρ. 86.51. Ἡ διαθήκη εἶναι τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1524 καὶ ὄχι 1523, ὅπως ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρει ὁ Δετοράκης, ὁ.π., σ. 285.

⁸⁷ Θεοχάρης Δετοράκης, ὁ.π., σ. 288 (ἐκδοση τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὸν νοτάριο Marà, busta 161, φ. ροά'r).

ωστοῦσαν⁸⁷. Ὅπως συνέβαινε συχνά, στὰ μοναστήρια κατοικοῦσαν καὶ λαϊκοὶ ποὺ εἴτε ἄφηναν τὴν περιουσία τους στὸ μοναστήρι μετὰ τὸν θάνατό τους εἴτε ἐπρόκειτο νὰ γίνουν μοναχοὶ μετὰ ἀπὸ κάποιο διάστημα. Μιὰ τέτοια λαϊκὴ συναντᾶμε ἐπίσης στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸ 1613, τὴν Ἐργίνα θυγατέρα τοῦ ποτὲ *Μανόλι Κουτέμη* καὶ χήρα τοῦ ποτὲ *Ιωάννη Χονιάνο* κατοικοῦμενη εἰς τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Διασορίτη εἰς τὸν *Μαρουλά*, ποὺ προβαίνει σὲ διορισμὸ πληρεξουσίου⁸⁸.

Σὲ κάποια χρονικὴ στιγμή ποὺ δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἔγινε ἐξάρτημα τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν τοῦ Χάνδακα, ὁ οἰκονόμος τῆς ὁποίας διορίζε τὴν ἡγουμένην του. Τὸ διαπιστώνουμε πρῶτη φορὰ στὶς 5 Ὀκτωβρίου 1594, ὅταν ὁ οἰκονόμος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ ἱερομόναχος Ἰεράσιμος ὄρισε ὡς ἡγουμένην τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Διασορίτη τὴ μοναχὴ Ἀθανασία Κατζαροπούλα γιὰ ὅλη τὴ διάρκειαν τῆς ζωῆς της. Ἡ Ἀθανασία παρέλαβε τὸ μοναστήρι ἐπισήμως μὲ ὅλα τὰ κτίρια, τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ δικαιώματα διοίκησης τῆς μονῆς, στὰ ὁποῖα, ὅπως συνήθως, περιλαμβάνεται καὶ ἡ εἰσδοχὴ καὶ ἀπομάκρυνση καλογραιῶν⁸⁹.

Ἐναν ἀκόμη διορισμὸ ἡγουμένης γνωρίζουμε τὸ 1622. Στὶς 11 Ἰουλίου αὐτοῦ τοῦ ἔτους ὁ οἰκονόμος τῶν Σιναϊτῶν *Μαλαχίας Κατζαρᾶς* ἐπέλεξε καὶ διόρισε ὡς ἡγουμένην τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὴ μοναχὴ Θεονύμφη Σκουφοπούλα, κόρη τοῦ ποτὲ εὐγενῆ μισέρ *Τζώρτζη Σκούφα*. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ διορισμὸ δύο διαδοχικῶν ἡγουμένων, καθὼς ἡ πράξις προέβλεπε ὅτι μετὰ τὸν θάνατο τῆς Θεονύμφης θὰ τὴν διαδεχόταν, ἐπίσης ἰσοβίως, στὸ ἀξίωμα τῆς ἡγουμένης ἡ ἀδελφὴ της μοναχὴ *Εὐδοξία Σκουφοπούλα*, μὲ τοὺς ἴδιους ὅρους. Μεταξὺ τῶν ὄρων αὐτῶν ἦταν καὶ *να μὴν αφησουσι τινὰν να εμπένη εἰς το λεγόμενον τος μοναστήρι οπου να μὴν εἶναι ασατησφατζίον τοῦ ευρισκομένου οἰκονόμου, ουδε ἄνδρας οὔδε γυνέκα, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀποθάνουν ὅτι πράμαν εθέλασι ἔχη ν' ἀπομένη εἰς το λεγομενον μοναστήρι τοῦ ἁγίου γεωργίου*⁹⁰. Τὸ 1636, ποὺ ἔχουμε τὴν τελευταία μεία τοῦ μοναστηριοῦ αὐτοῦ, εἶναι ἀκόμη ἡγουμένη ἡ Θεονύμφη Σκουφοπούλα, ἡ ὁποία στὶς 11 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους αὐτοῦ δίδει καὶ πατόνι τοῦ *Νικολò Τρουλινοῦ* λεγομένου *Μαβροϊωάννη* ... ἐκεῖνον τὸ κομ-

87. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. 7r.

88. Negri, busta 180, libro 9, φ. 68r.

89. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. ρκγ'r-v. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 1.

90. Negri, busta 181, libro 13, φ. 42v. Πρβλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ὁ.π., σ. 289-90, ὅπου ἡ ἔκδοσις μὲ ὀρισμένα προβλήματα.

μάτι τὸ χοράφι ὁποῦ τὸ ἄνωθεν μοναστήρι ἔχει εἰς τόπον λεγόμενον Καρο-
νίσι μὲ δεκαοχτὸ ρίζες ἐλιές⁹¹. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ μοναδικὴ πληροφορία ποῦ
διαθέτουμε μέχρι στιγμῆς γιὰ ὑπαρξὴ περιουσίας τοῦ μοναστηριοῦ, ἂν καὶ
ἀπὸ τὸ ἔγγραφο διορισμοῦ τῆς Θεονύμφης τὸ 1622 μποροῦμε νὰ συμπερά-
νουμε ὅτι εἶχε διάφορα εἰσοδήματα, ἀφοῦ ἡ ἡγουμένη θὰ μποροῦσε νὰ χη-
πᾶσα λογῆς ουτιλιτηὰν οπου το αυτον μοναστηρι τοῦ ἀγίου γεωργίου φέ-
νεται πῶς ἔως τὴν σήμερον ἔχη καὶ σκοδέρηνη καὶ οπου του θέλουσι ἔρθη
αποδὰ καὶ ομπρός.

4. Μονὴ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη καὶ Ἁγίας Πελαγίας

Ἔχει ἤδη λεχθεῖ πῶς πολὺ πρὶν συναντήσουμε μνεῖες τοῦ Ἁγίου Δη-
μητρίου τοῦ Περάτη ἀναφέρεται μιὰ ἐκκλησία ἀποκαλούμενη ὁ Ἅγιος Γε-
ώργιος τοῦ Περάτη (Sanctus Georgius de lo Parati) τὸν 14ο αἰώνα. Τὸ
1320 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Sanctus Georgius de lo Parati ἰδρύθηκε περίπου τὸ
1296⁹², ἐνῶ ὑπάρχουν ἀκόμη δύο μνεῖες τὸν 14ο αἰώνα, σὲ ἰσάριθμες δι-
αθήκες: στὶς 23 Μαΐου 1362, στὴ διαθήκη τῆς καλογραίας Sifiossini, χή-
ρας τοῦ Nicolaus Selavo, καὶ κατόπιν τὴν 1η Μαΐου 1376, ὁπότε ὁ Petrus
Cutaioti ἄφησε στὸν ἐξομολόγο τῆς ἐκκλησίας δέκα ὑπέρπυρα γιὰ τὶς λει-
τουργίες ποῦ θὰ τοῦ ἔκανε⁹³. Δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα γιὰ τὴν ταύτιση τῶν
δύο ἐκκλησιῶν πλὴν τῆς προσωνομίας τοῦ Περάτη⁹⁴. Ὡστόσο τὸ 1461 μαρ-
τυρεῖται ὅτι τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα τῆς Βενετίας παραχώρησε στοὺς δώ-
δεκα οὐνίτες ἱερεῖς τοῦ Χάνδακα μιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ποῦ
εἶχε κτιστεῖ ἀπὸ τὸν Δημήτριο Istrigo.⁹⁵ Λίγο ἀργότερα, ὁ γνωστὸς οὐνί-

91. Θεοχάρης Δετοράκης, ὁ.π., σ. 287.

92. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 61, 267, ἀρ. 200.

93. Sally McKee, ὁ.π., τ. 2, σ. 751 (ἀρ. 591), 769 (ἀρ. 603).

94. Τὸ ὄνομα φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ βενετικὸ Pierazzo, μὲ λατινικὸ
τύπο Peratius, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προῆλθε τὸ ἐλληνικὸ Περάτης, βλ. Μ. Ι. Μανούσασκας
– Χ. Γ. Πατρινέλης, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωάννου Γρηγοροπούλου μετὰ τοῦ Μ.
Μουσοῦρου, Ἁ. Ἀποστόλη, Ζ. Καλλιέργη καὶ ἄλλων λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως χρο-
νολογούμενη (1494-1503)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 10 (1960), Ἄθῆνα
1997, σ. 175 σημ. 4. Ὑπάρχει ὁμώνυμο χωριὸ Περάτι/Μπεράτι στὴν ἐπαρχία Ση-
τείας, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Σπέργιος Σπανάκης, *Πόλεις καὶ χωριά τῆς Κρήτης*, τ. Β',
Ἡράκλειο 1991, σ. 566.

95. Μ. Manoussakas, «Recherches sur la vie de Jean Plousiadénos (Joseph de
Méthone) (1429? – 1500)» *Revue des Études Byzantines*, σ. 34-35. Πβλ. Ζ. Τσιρ-
πανλῆς, *Τὸ κληροδότημα τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος γιὰ τοὺς φιλενωτικὸς τῆς
βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439-17ος αἰώνας)*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 74.

της λόγιος Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀπὸ τὸ 1482 ὡς τουλάχιστον τὸ 1486, ἐνῶ σὲ διαθήκη τοῦ Φεβρουαρίου 1497 ὁ παπᾶς Νικόλαος Πλουσιαδηνός, πιθανὸν συγγενῆς τοῦ Ἰωάννη, ἀναφέρεται ὡς «yguemenus monasterii sancti Dimitrii Berati».⁹⁶ Ἀπὸ τὶς πληροφορίες αὐτὲς συνάγουμε ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος μετὰ τὴν παράδοσή του στοὺς οὐνίτες λειτούργησε ὡς ἐκκλησία καὶ ἀνδρικό μοναστήρι γιὰ τοὺς οὐνίτες τοῦ Χάνδακα, καὶ ὅτι ταυτίζεται μὲ τὸν Ἅγιο Δημήτριο τοῦ Περάτη. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι πιθανὸν νὰ κτίστηκε πάνω στὰ εἰσώτια τοῦ παλιότερου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Περάτη, τοῦ ὁποῦ διατήρησε τὴν ὀνομασία. Ἡ θέση του τοποθετεῖται μαζὶ μὲ τὴν Ἁγία Πελαγία στὸ ΒΔ ἄκρο τοῦ Χάνδακα, στὴν περιοχὴ τοῦ Δερματᾶ, καὶ εἶναι ἡ ὑπ' ἀρ. 135 στὸν γνωστὸ χάρτη τοῦ Werdmüller.⁹⁷

Στὶς πηγὲς ἔχουμε ξεχωριστὲς μνεῖες τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη καὶ τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Πελαγίας, ἀλλὰ καὶ μνεῖες στὶς ὁποῖες τὰ δύο καθιδρύματα ἀναφέρονται μαζὶ, ὡς μία μονή. Τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Πελαγίας βρισκόταν καὶ αὐτὸ στὴν ἴδια περιοχὴ τοῦ Χάνδακα καὶ συχνὰ προσδιορίζεται ὡς «τῆς παρούσας χώρας» σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς ὁμώνυμη ἐκκλησία ἢ καὶ μονὴ ποὺ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη στὴν περιοχὴ τῆς Φρασικιᾶς, κοντὰ στὸ χωριὸ Καντινοῦ.⁹⁸ Κατὰ τὸν Gerola ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ἡ Ἁγία Πελαγία βρισκόνταν στὴ θέση ποὺ δείχνει ὁ χάρτης τοῦ Werdmüller καὶ ἀποτελοῦσαν ἓνα ἴδρυμα, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Πελαγίας ἦταν ἀφιερωμένη στὸν Ἅγιο Δημήτριο.⁹⁹ Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ ἄποψη δὲν φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς μαρτυρίες, οἱ ὁποῖες δείχνουν πρὸς τὴν κατεύθυνση δύο ξεχωριστῶν μονῶν, πιθανὸν σὲ πολὺ κοντινὴ ἀπόσταση ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ κοινὴ διοίκηση.

Στὸ στιχοῦργημα «Ἡ συμφορὰ τῆς Κρήτης» ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὸν σεισμὸ τοῦ 1508, ποὺ κατέστρεψε τὸν μισὸ Χάνδακα καὶ εἶχε πολλὰ θύματα, γκρεμίστηκε «ἐκεῖνος ὁ περίφημος ναὸς» τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.¹⁰⁰

96. Joke Aalberts, «Ὁ Μανόλης Σκλάβος καὶ ὁ σεισμὸς τοῦ 1508», *Κρητικὰ Χρονικά* 28-29 (1988-89), σ. 345. Ἡ ἄποψή της, ὅ.π., σ. 344, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Istrigo παρέδωσε τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στοὺς οὐνίτες δὲν φαίνεται σωστή.

97. Βλ. Maria Georgopoulou, *Venice's Mediterranean Colonies*, Cambridge University Press, 2001, σ. 38-39, fig. 16-17, ἀρ. 135.

98. Γιὰ τὸ χωριὸ αὐτὸ βλ. Ἐλευθέριος Πλατάκης, «Τὸ κατὰ τὴν Ἐνετοκρατία χωριὸ Καντινοῦ τῆς καστελλανίας Μελεβιζίου», *Ἀμάθεια*, 20-21 (1974), 227-243.

99. «Dovevano costituire una sola cosa, nel senso che la chiesa del monastero di S. Pelagia fosse dedicata a S. Demetrio», Gerola, «Topografia», σ. 50.

100. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὁποῦ μὲ πόθο ἐκτίστη, / ἐκεῖνος ὁ περίφημος να-

Δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι πὼς ὁ συγκεκριμένος Ἅγιος Δημήτριος ἦταν ἡ μονὴ τοῦ Περάτη ἐφόσον ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες ἐκκλησίες ἀφιερωμένες στὸν ἅγιο Δημήτριο,¹⁰¹ ἀλλὰ οἱ ἐνδείξεις ὀδηγοῦν ἐκεῖ. Ἡ ἀναφορὰ στὸ ἴδιο ἔργο ὅτι ὁ Δούκας ἔστειλε τὴν οἰκογένειά του γιὰ ἀσφάλεια στοὺς ἐκτεταμένους κήπους τοῦ Ἁγίου Δημητρίου κοντὰ στὴν πόλη συμβαδίζει μὲ τοὺς κήπους (horti) κοντὰ στὸν Ἅγιο Δημήτριο τοῦ Περάτη ποὺ ἐμφανίζονται σὲ χάρτες τῆς περιοχῆς. Πάντως ἡ ἐπιλογή του ἀπὸ τὸν στιχουργό, ποὺ δὺο μόνο ἐκκλησίες μνημονεύει ὀνομαστικά, τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο ἀπὸ τὶς λατινικὲς καὶ τὸν Ἅγιο Δημήτριο ἀπὸ τὶς ὀρθόδοξες, καὶ τὸ ἐπίθετο ποὺ τὸν συνοδεύει “περίφημος” δείχνουν πὼς ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ διακεκριμένη ἐκκλησία τοῦ Χάνδακα. Ἐπειδὴ εἶναι πασίγνωστο πὼς ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος ἦταν μονή, ἀσχέτως ἂν ἀναφέρεται ὡς ἐκκλησία, εἶναι πιθανὸν πὼς τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὸν Ἅγιο Δημήτριο, ποὺ θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ταυτιστεῖ στὸ στιχουργημα μὲ τὴν ἐκκλησία καὶ μονὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη.¹⁰²

Πόσο διάστημα παρέμεινε ὁ Ἅγιος Δημήτριος στὰ χέρια τῶν οὐνιτῶν δὲν εἶναι γνωστό. Πάντως ἡ ἐπόμενη μνεῖα του ὡς μονῆς φαίνεται νὰ ἀναφέρεται σὲ ὀρθόδοξο μοναστήρι: στὶς 22 Μαρτίου 1532 σὲ κωδῖκελλο τῆς διαθήκης του ὁ μαστρο-Ίάκωβος Ἀθηναῖος κληροδοτοῦσε στὸ μοναστήρι δέκα δουκάτα μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ ταφεῖ ἐκεῖ, καὶ ἄλλα τρία δουκάτα ἄφηνε στὸν ἱερομόναχο τῆς μονῆς Μακάριο Εὐχόλαιο προκειμένου νὰ τὸν μνημονεύει σὲ λειτουργίες.¹⁰³ Ἀπὸ τὰ ἀναγραφόμενα στὴ διαθήκη δὲν φαίνε-

ός, ἐδᾶ ἴγκροεμνίστη: Μανόλης Σκλάβος, “Ἡ συμφορὰ τῆς Κρήτης ἐν ἧς γέγονεν τοῦ μεγάλου σεισοῦ (1508)”, *Carmina Graeca Medii Aevi*, edidit Guilelmus Wagner, Lipsiae 1874, σ. 54. Νέα ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου ἀπὸ τὴν Τασούλα Μαρκομιχελᾶκη, *Μανόλης Σκλάβος, Τῆς Κρήτης ὁ χαλασμός (Ἡ συμφορὰ τῆς Κρήτης)*, Θεσσαλονίκη, 2014. Λεπτομερὴς περιγραφὴ τοῦ σεισοῦ δίνεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Ἰερώνυμου Δονάτου, βλ. Ἐλευθέριος Πλατάκης, «Οἱ σεισοὶ τῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ’ ἡμᾶς χρόνων», *Κρητικὰ Χρονικά* 4 (1950), σ. 476-487.

101. Gerola, «Topografia», σ. 23 (I.5), 24, 25, 26 (II. 16, 84, 93), 26 (III. 6), 27 (IV. 35), 30 (V. 58, 59, 60), 32-33 (VI. 33, 124, 135), 35 (VII. 64, 98).

102. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα ἔχει καταλήξει καὶ ἡ Joke Aalberts, ὁ.π., σ. 343-346. Γιὰ τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο βλ. Maria Georgopoulou, *Venice’s Mediterranean Colonies*, σ. 133. Giovanni Luisetto, *Archivio Sartori: Documenti di storia e arte francescana*, Biblioteca Antoniana, Padova 1988, τ. III.1, σ. 42. Nikiphoros I. Tsougarakis, *Latin Religious Orders in Medieval Greece 1204-1500*, Brepols, Turnhout Belgium 2012, σ. 112, 116-117.

103. Γρηγορόπουλος, σ.275 (ἀρ. 152).

ται νὰ προκύπτει ἂν ἡ μονὴ ἦταν ἀνδρική ἢ γυναικεῖα, ἐφόσον ὁ ἀναφερόμενος ἱερομόναχος θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ὁ ἐφημέριος ποὺ λειτουργοῦσε στὴν ἐκκλησία γυναικεῖας μονῆς. Ἐνα ἔγγραφο τοῦ 1548 (ποὺ ἀφορᾷ τὸν διορισμὸ σὲ παλαιότερη ἐποχὴ τῶν 130 κληρικῶν τῶν ὑποκειμένων στὸν λατῖνο Ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Χάνδακα) μνημονεῖ καὶ τὸν *Paterna Christianopolulus officiator ecclesie Sanctorum Demetrii et Pelagie*, ἀναφέροντας τὰ δύο ἰδρύματα ὡς ἕνα.¹⁰⁴ Ἀπὸ αὐτὴ τὴ μνεῖα προκύπτουν δύο συμπεράσματα. Πρῶτον, ὅτι τὰ δύο βεβαιωμένα μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (ἀπὸ τὸ 1482) καὶ τὸ γυναικεῖο τῆς Ἁγίας Πελαγίας (ἀπὸ τὸ 1528) ἀναφέρονται ὡς ἐκκλησίες. Δεύτερον, καὶ πιὸ σημαντικὸ, ἂν ὑπῆρχε ἀνάγκη διορισμοῦ ἐφημερίου καὶ στὸν Ἅγιο Δημήτριο, αὐτὸ πιθανὸν συνέβη ἐπειδὴ θὰ εἶχε ἤδη μετατραπεῖ σὲ γυναικεῖο μοναστήρι.

Μετὰ τὴν πρώτη τῆς μνεῖα ὡς γυναικεῖας μονῆς στὴ διαθήκη τοῦ 1528,¹⁰⁵ συναντᾶμε πάλι τὴν Ἁγία Πελαγία στὶς 14 Ἰουνίου τοῦ ἔτους αὐτοῦ, ὅταν ἡ ἡγουμένη μοναχὴ Μαγδαληνὴ Μαζαράκαινα προέβη σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἱερέα Σωφρόνιο Μπέτο προκειμένου ὁ τελευταῖος νὰ γίνεῖ ἐφημέριος τῆς μονῆς καὶ νὰ τελεῖ τις λειτουργίες¹⁰⁶. Τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει κάποια ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὸν Ἅγιο Δημήτριο συνάγεται ἀπὸ τὸ ὅτι, ἐνῶ σὲ συγκεκριμένες ἐορτὲς ὁ ἱερέας θὰ ἐλάμβανε τμήματα τῆς συμφωνημένης ἀμοιβῆς του, στὴν ἐορτὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου θὰ μπορούσε νὰ ζητήσει ἀπὸ τοὺς προκουρατόρους τῆς μονῆς μιὰ εἰδικὴ παροχὴ ἐνὸς τζεκινοῦ κατὰ τὴν συνθήκην τῶν προτητέρων ἐφημερίων. Ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι μέρος τῆς ἀμοιβῆς του θὰ δινόταν σὲ δασκάλισσα, ἂν βρισκόταν κάποια νὰ ψέλνει στὴ λειτουργία¹⁰⁷. Ἡ ἡγουμένη Μαγδαληνὴ ἐμφανίζεται καὶ πάλι στὶς 25 Ὀκτωβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους 1608, ὅταν καθιστᾷ πληρεξούσιό τῆς τὸν ἀνεψιὸ τῆς μισερ Ἰωάννη Ντούγλη, προκειμένου νὰ φροντίζει τις ὑποθέσεις τῆς καὶ εἰδικὰ νὰ σκοδέρη ἔτσι το σιτάρι οπου ἔχη νὰ λάβει δια το ἄνωθεν μοναστήρι¹⁰⁸. Ἡ ἴδια ἦταν ἀκόμη ἡγουμένη στὶς 27 Ἰουνίου 1613, ὁπότε παρέλαβε γιὰ λογαριασμὸ τῆς μονῆς, μαζί μὲ τις μοναχὲς Εὐγενία Διμηνητοπούλα καὶ Εὐγενία Παχοπούλα, δέκα μίστατα λάδι ἀπὸ διαθήκη

104. Ζ. Τσιροπανλῆς, ὁ.π., *Ἑλληνικά* 20 (1967) σ. 100, στ. 123.

105. Ἡ Ἀνέζα Ὑαλεάδαινα ἄφησε ἀπ᾽σα καλογραίας μαρτζέλον ἕνα κορέντε... τῆς Ἁγίας Πελαγίας», Γρηγορόπουλος, σ. 229 (ἀρ. 125).

106. Τὸν ἱερομόναχο Σωφρόνιο Μπέτο τὸν συναντᾶμε καὶ στὶς 9 Ἰουλίου 1605 ὡς *legatario beneficiato* ἀπὸ τὴ διαθήκη τοῦ πατέρα Νικηφόρου, κατὰ κόσμον Νικολοῦ Ρόδιου, νὰ κάνει πληρεξούσιό του τὸν Μικὲλ Κορτεζᾶ, βλ. πιὸ κάτω σ. 73.

107. Negri, busta 180, libro 7, φ. 107v. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 2.

108. Στὸ ἴδιο, φ. 144r.

του ποτέ Τζουάνε Ντακορφού¹⁰⁹. Τὸν Ἰούλιο τοῦ ἴδιου ἔτους 1613 ὁ ἱερομόναχος Μάξιμος Μπέτος ἔλαβε ἀπὸ τὴν ἴδια διαθήκη ἓνα χρυσὸ τζεκίνι ὡς ἐφημέριος τῆς Ἀγίας Πελαγίας¹¹⁰, ἐνδειξῆ ὅτι ὑπῆρχαν ταυτόχρονα δύο διαφορετικοὶ ἐφημέριοι. Αὐτὸ γίνεται ἐμφανὲς λίγους μῆνες ἀργότερα, στὶς 6 Ὀκτωβρίου 1613. Τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἡ ἡγουμένη τῆς Ἀγίας Πελαγίας Μαγδαληνὴ ἀκύρωσε τὴν πράξη τοῦ διορισμοῦ τοῦ ἱερομονάχου Σωφρονίου Μπέτου ὡς ἐφημερίου τῆς μονῆς ἐπειδὴ δὲν ἀνταποκρινόταν στὶς ὑποχρεώσεις του, καὶ ταυτόχρονα ἀκύρωσε ἄλλη πράξη διορισμοῦ ὡς ἐφημερίου τοῦ ἱερομονάχου Μάξιμου Μπέτου¹¹¹. Συνεπῶς γιὰ κάποιον διάστημα ὑπῆρχαν ταυτοχρόνως δύο ἐφημέριοι, ἀγνωστο ὅμως ἂν ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ἱερουργοῦσε στὸν Ἅγιο Δημήτριο, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο ἐμφανίζονται ὡς ἐφημέριοι τῆς Ἀγίας Πελαγίας. Μὲ τὴν ἴδια πράξη ἡ Μαγδαληνὴ ἐπαναπροσέλαβε ὡς μοναδικὸ ἐφημέριο τὸν Μάξιμο Μπέτο γιὰ διάστημα τριῶν ἐτῶν. Δὲν εἶναι σαφὲς γιὰ ποιὸν λόγο ἐγινε ἀκύρωση τῆς πρόσληψης καὶ ἐπαναπρόσληψη τοῦ Μάξιμου Μπέτου μὲ τὴν ἴδια πράξη.

Ἡ ταύτιση τῶν δύο μονῶν εἶναι ρητὴ σὲ πράξη τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου 1624, ὁπότε ὁ ἐπίτροπος τῆς μονῆς «τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη καὶ Ἀγίας Πελαγίας» Τζώρτζης Ἀραουζαῖος ἐπεξέτεινε γιὰ ἀκόμη τρία χρόνια τὸν διορισμὸ τοῦ ἱερέα Ἰωάννη Ἀρμάκη ὡς ἐφημερίου τῆς μονῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε διοριστεῖ ἀπὸ τὸ 1621¹¹². Ἐντούτοις τὸ γεγονός ὅτι ἡ τότε ἡγουμένη τῆς Ἀγίας Πελαγίας Θεονύμφη Ντανασοπούλα συνῆψε στὶς 5 Ὀκτωβρίου 1625 παρόμοια συμφωνία μὲ τοὺς ἴδιους πάνω-κάτω ὅρους τῆς συμφωνίας τοῦ 1608 καὶ γιὰ πέντε χρόνια μὲ τὸν ἱερέα Ἀκάκιο Πιπέρη¹¹³ σημαίνει εἴτε ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἀρμάκης στὸ μεταξὺ ἀπεβίωσε, ἢ μὲ ἄλλον τρόπο ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἐφημερίου, εἴτε ὅτι καὶ πάλι ὑπῆρχαν δύο διαφορετικοὶ ἐφημέριοι ταυτοχρόνως, ἓνας στὸν Ἅγιο Δημήτριο καὶ ἓνας στὴν Ἀγία Πελαγία. Πάντως δὲν εἶναι σαφὲς γιὰ ποιὸν λόγο ὁ ἐφημέριος διορίζεται ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἡγουμένη καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὸν ἐπίτροπο.

Οἱ ἴδιοι οἱ ἐπίτροποι, κοινοὶ καὶ γιὰ τὶς δύο μονές, διορίζονταν λίγα χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὸν Δούκα ἢ ἀπὸ τὸν Capetanio General, ὅπως βλέ-

109. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106v. Μὲ τὴν ἴδια διαθήκη, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, εἶχε κληροδοτηθεῖ ἡ ἴδια ποσότητα λαδιοῦ καὶ σὲ τέσσερα ἀκόμη γυναικεῖα μοναστήρια, στὴν Παναγία τῆ Διαβατινῆ καὶ στὰ τρία μοναστήρια τῶν Μεσαμπελιῶν, δηλαδὴ τὸν Σωτήρα Χριστό, τὸν Ἅγιο Ἰωάννη καὶ τὸν Ἅγιο Γεώργιο.

110. Στὸ ἴδιο, φ. 108r.

111. Στὸ ἴδιο, φ. 146v.

112. Negri, busta 182, libro 14, φ. 4v.

113. Στὸ ἴδιο, φ. 141v.

πουμε νὰ γίνεται τὸ 1625. Τότε, στὶς 28 Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους αὐτοῦ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐνὸς ἐπιτρόπου, τοῦ Πάμφιλου Ζαμόρου, καὶ στὴ συνέχεια καὶ τοῦ ἐναπομείναντος Τζώρτζη Ἀραουζαίου, καὶ μετὰ ἀπὸ αἴτημα τῆς ἡγουμένης Θεονύμφης Ντανασοπούλας, διορίστηκαν ἀπὸ τὸν Vettor Contarini, Capetanio General, δύο νέοι ἐπίτροποι, ὁ Bartolomio Zogia καὶ ὁ Zuanne Calonnà¹¹⁴. Ἀργότερα, τὸ 1654, ὁ ἐπίτροπος διορίστηκε ἀπὸ τὸν Δούκα, ἀλλὰ τότε πλέον ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἀναφέρεται ὡς ἐκκλησία καὶ ὄχι ὡς μοναστήρι: στὶς 19 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους αὐτοῦ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπιτρόπου Andriano Spiera, ποὺ εἶχε διοριστεῖ στὶς 10 Ἰουλίου 1639, ὁ Δούκας Gerolamo Lippomano διόρισε τὸν Hemmanuel Spiera ὡς ἐπίτροπο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη¹¹⁵. Ὡστόσο τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τῆς πράξης τοῦ διορισμοῦ προκουρατόρου στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Περάτη ἔχει μιὰ παρασελίδια σημείωση τῆς 14ης Νοεμβρίου 1655, στὴν ὁποία γίνεται μνεῖα ἐπιτρόπου à S. *Dimitrio Perati jurisdiction del sudeto monasterio di S. Pelagia*. Ἡ ἀναφορὰ ἐκκλησίας (καὶ ὄχι μοναστηρίου) καὶ ἡ ἔλλειψη μνεῖας μοναχῶν ἢ μοναζουσῶν στὴν πράξη αὐτὴ φαίνεται νὰ ὑποδηλώνουν ὅτι ἡ μονὴ εἶχε πάψει πλέον νὰ λειτουργεῖ, ἢ τουλάχιστον ὅτι εἶχε πάψει νὰ λειτουργεῖ ὡς μοναστήρι ὁ Ἅγιος Δημήτριος, καὶ ἀποτελοῦσε πλέον ἐξάρτημα τῆς Ἁγίας Πελαγίας. Κατὰ πόσον ἡ ἴδια ἡ Ἁγία Πελαγία ἐξακολουθοῦσε νὰ λειτουργεῖ ὡς μονὴ μέχρι τὸ τέλος δὲν εἶναι σαφές, καθὼς ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα μακροχρόνια πολιορκία τοῦ Χάνδακα ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐπέφεραν σημαντικὲς ἀλλαγές στὴ ζωὴ τῶν μονῶν, ἰδιαίτερα ὅσων ἦσαν ἐκτεθειμένες πλησίον ἢ ἐκτὸς τῶν τειχῶν.

Ἄλλες μνεῖες ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὸν Ἅγιο Δημήτριο δείχνουν ὅτι διέθετε ἀστική περιουσία, συγκεκριμένα οἰκίες στὴν πόλη τοῦ Χάνδακα, στὴν ἐνορία τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας καὶ στὴν ἐνορία τῆς Τριμάρτυρης. Ἔτσι, στὶς 29 Σεπτεμβρίου 1596 πωλεῖται ἓνα σπίτι ρουινάδο καὶ μαλκωντεντζιωνάδο στὴν ἐνορία τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας, ὁ ἀγοραστής τοῦ ὁποίου συμφωνεῖ νὰ συνεχίσει νὰ πληρώνει στὸν Ἅγιο Δημήτριο τὸ λιβέλλο ποὺ τὸ βαραίνει, ἔξι ὑπέρπυρα τὸν χρόνο¹¹⁶. Ἀντιθέτως, ἦταν προφανῶς σὲ καλὴ κατάσταση ἓνα ζευγάρι σπήτια, πόρτεγον δύο κάμεραις, μαγερεῖον, πηγάδι ποὺ βρίσκονταν στὴν ἴδια ἐνορία καὶ δόθηκαν τὴν 1η Ἀπριλίου 1597 ἀπὸ τὸν παπα-Νικόλαο Μεγαλοκονόμο ὡς μέρος προΐκας τῆς ἐγγονῆς του Μαριέ-

114. Officiali, busta 56, Registro 8, φ. 62r-v.

115. Officiali, busta 56, Registro 11, φ. 59v.

116. Petropulo, busta 202, libro 10, φ. νγ'v-νδ'r.

τας· αυτά βαρύνονταν με λιβέλλο 18 υπερέπων τον χρόνο πρὸς τὸν Ἅγιο Δημήτριο¹¹⁷. Στὴν παραλαβὴ τῆς προίκας ποὺ ἀκολούθησε στὶς 6 Νοεμβρίου 1597 ἡ σχετικὴ νοταριακὴ πράξη, ποὺ ἀπαριθμεῖ μὲ περισσότερες λεπτομέρεις τὰ ἀντικείμενα τῆς προίκας, ἐπαναλαμβάνει βεβαίως τὶς πληροφορίες γιὰ τὰ δύο σπίτια, ἀλλὰ ἐκεῖ διευκρινίζεται ὅτι τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτά, ὄχι καὶ τὰ δύο, πλήρωνε 18 υπέρπυρα λιβέλλο τὸν χρόνο καὶ ἡ ἀξία τους εἶχε ἐκτιμηθεῖ σὲ 2.000 υπέρπυρα¹¹⁸. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, στὶς 15 Μαρτίου 1613, ἡ ἴδια Μαριέτα, χήρα πλέον τοῦ παπα-Φανουρίου Βέλανου, τὸν ὁποῖο εἶχε παντρευτεῖ τὸ 1597, ἤλθε σὲ συμφωνία μὲ τοὺς προκουρατόρους τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοὺς ὁποίους ἤδη ἀναφέραμε προηγουμένως, Πάμφιλο Ζαμόρο «νοτάριο δουκάλ» καὶ Τζώρτζη Ἀραουζαῖο. Ἡ συμφωνία ἀφοροῦσε ἓνα σπίτι ποὺ κατεῖχε ἡ Μαριέτα καὶ πάλι στὴν ἐνορία τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας, διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἔλαβε ὡς προίκα, τὸ ὁποῖο ὅμως ἀνῆκε ἐπίσης στὸν Ἅγιο Δημήτριο. Τὸ σπίτι αὐτὸ τὸ ἐπέστρεψε μὲσω τῶν ἐπιτρόπων στὸ μοναστήρι διὰ τὴν πολλὴν ρουήνα καὶ χαλασμόν καὶ λόγω τοῦ ὅτι χρεωστοῦσε λιβέλλα πολλῶν ἐτῶν, καὶ μὲ τὴν ἴδια πράξη οἱ ἐπίτροποι τὸ παραχώρησαν τοῦ μισερὸ Ἄντζολο Ροδέλα τοῦ ποτὲ μισερὸ Λιομπρὸ ντα Πάντουβα μὲ μοναδικὴ του ὑποχρέωση νὰ πληρώνει στὸν Ἅγιο Δημήτριο 28 υπέρπυρα τὸν χρόνο ὡς λιβέλλο¹¹⁹. Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, τὴν 1η Ἀπριλίου 1613, ἡ Μαριέτα παραιτήθηκε ἐπισήμως καὶ ἐπιβεβαίωσε τὴ μεταφορὰ τοῦ λιβέλλου τῆς οἰκίας αὐτῆς στὸν Ἄντζολο Ροδέλα¹²⁰. Ἡ περιγραφή τῶν συνόρων τῶν οἰκιῶν αὐτῶν φανερώνει ὅτι ἡ μονὴ κατεῖχε καὶ ἄλλα σπίτια ποὺ βρισκόνταν στὴν ἴδια συνοικία καὶ συνόρευαν μὲ τὰ παραχωρούμενα, ἔτσι ὥστε μπορεῖ κανεὶς νὰ υποθέσει ὅτι μεγάλο μέρος τῶν ἀκινήτων τῆς ἐνορίας τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας ἀνῆκε στὴ μονή. Ἀλλὰ φαίνεται ἐπίσης ὅτι συχνὰ τὰ ἀκίνητα αὐτὰ βρισκόνταν στὴν κατοχὴ ἀτόμων ποὺ μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο ἀνῆκαν σὲ ἓνα δίκτυο ἀνθρώπων σχετιζόμενων μὲ τοὺς ἐπιτρόπους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ σειρά τους εἶχαν ἀξιώματα σὲ περισσότερα τοῦ ἑνὸς μοναστηρία¹²¹. Τέ-

117. Στὸ ἴδιο, φ. σκδ'ν.

118. Castano, busta 45, libro 1, φ. 14r.

119. Negri, busta 180 libro 9, φ. 58v.

120. Στὸ ἴδιο, φ. 64v.

121. Ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Πάμφιλος Ζαμόρος, τὸν ὁποῖο βρῖσκουμε ἐπιτροπο καὶ στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου στὴν Τύλισο, βλ. πῶς κάτω. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἄλλη δραστηριότητα τοῦ δουκικοῦ νοταρίου Πάμφιλου Ζαμόρου βλ. *Michiel Gradenigo, νοτάριος στὴ δουκικὴ γραμματεία τοῦ Χάνδακα, Libro 1593-1617*. Εἰσαγωγὴ-ἔκδοση Κώστας Ε. Λαμπρινός, Ἀθήνα 2010, σποραδικά.

λος, ἡ κατοχὴ ἐπιπλέον ἀκίνητης περιουσίας ἀπὸ τὸν Ἅγιο Δημήτριο καὶ σὲ ἄλλη περιοχὴ τοῦ Χάνδακα, καὶ μάλιστα σημαντικῆς ἀξίας, γίνεται φανερὴ μὲ πρᾶξιν ποὺ ἔγινε στὶς 23 Μαρτίου 1613: στὴν ἐνορία τῆς Τριμάρτυρης ὁ ἱερομόναχος Μελέτιος Κυνηγὸς ἐκμίσθωσε ἓνα «μαγατζέ» γιὰ ἑννέα χρόνια, καὶ ὁ μισθωτῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐνοίκιο ποὺ ἀνερχόταν σὲ 12 δουκάτα ἐτησίως, θὰ πλήρωνε ἐπιπλέον λιβέλλο στὸ μοναστήρι 24 ὑπέρυπρα τὸν χρόνο.¹²²

Ἡ μόνη μνεῖα ποὺ διαθέτουμε μέχρι στιγμῆς γιὰ ἀκίνητη περιουσία εἰδικὰ τῆς Ἁγίας Πελαγίας εἶναι ἐνδιαφέρουσα διότι ἀφορᾷ ὄχι ἀστική ἀλλὰ ἀγροτική περιουσία. Στὶς 17 Ἰουνίου 1608 ἡ ἡγουμένη Μαγδαληνὴ κάνει πληρεξούσιό της τὸν γιό της Τζώρτζη Μαζαράκη μὲ τὴ συγκεκριμένη ἐξουσιοδότηση να μπορῆ να πακτώσῃ τα χοράφια οπου ευρίσκονται εἰς το λασίθη απο λογαριασμόν τοῦ ἁνωθεν μοναστηριου καὶ νὰ διεκπεραιώνει ὅλες τὶς σχετικὲς ὑποθέσεις¹²³. Ἔτσι, μᾶς δίνεται ἡ δυνατότητα νὰ ἔχουμε μιὰ πιὸ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τῶν πηγῶν εἰσοδήματος τῶν μονῶν αὐτῶν, ποὺ εἶναι τόσο ἀστικὲς ὅσο καὶ ἀγροτικὲς.

5. Μονὴ Παναγίας τῆς Διαβατινῆς

Ἡ Παναγία ἡ Διαβατινὴ ἐμφανίζεται στὰ ἔγγραφα γιὰ πρώτη φορὰ στὶς 6 Σεπτεμβρίου 1335. Τότε ἡ Ξένη Μαυροϊώαννα, χήρα τοῦ Μάρκου Ραπάνη, ἔκανε τὴ διαθήκη της *in monasterio Dei Genitricis de Dhivatini*, στὸν βοῦργο τοῦ Χάνδακα. Ἡ Ξένη, ποὺ κατοικοῦσε στὸ μοναστήρι, μὲ τὴ διαθήκη της κληροδότησε στὴν ὁμώνυμη ἀνεψιὰ της Ξένη, θυγατέρα του Georgii Ianuensis, μαζί μὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἀγαθὰ της, τὴν ἐκκλησία της ἀποκαλούμενη Παναγία Διαβατινὴ (*meam ecclesiam Dei Genitricis de Dhivatini*), ποὺ βρισκόταν σὲ γῆ ἰδιοκτησίας τοῦ Μάρκου Venerio¹²⁴. Φαίνεται, συνεπῶς, ἀφενὸς ὅτι ἡ Ξένη Μαυροϊώαννα ἦταν αὐτὴ ἡ ὁποία κατεῖχε τότε καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα εἶχε ἰδρύσει τὴ μονή, ἀφετέρου ὅτι ἀκόμη τότε ἦταν ἐκκλησία χωρὶς ἄλλες μοναχὲς πλὴν τῆς Ξένης. Γι' αὐτὸ μᾶλλον ἀναφέρεται στὸ ἴδιο ἔγγραφο τόσο ὡς μοναστήρι ὅσο καὶ ὡς ἐκκλησία.

Ἡ ἐπόμενη γνωστὴ ἀναφορὰ σὲ αὐτὴν ἀπαντᾷ δύο σχεδὸν αἰῶνες ἀργότερα, στὶς 16 Ὀκτωβρίου 1515, σὲ διαθήκη τῆς Ἀνέζας Σιμισάραι-

122. Negri, busta 180, libro 9, φ. 62v.

123. Negri, busta 180, libro 7, φ. 108v.

124. Sally McKee, *ὁ.π.*, τ. 1, σ. 236 (ἀρ. 184).

νας. Με αυτήν ἡ Ἀνέζα κληροδοτοῦσε μεταξὺ ἄλλων τοῦ πατρὸς τοῦ Ντεσπέλου, ὄντος εἰς τὴν Διαβατινὴν ἓνα «Σαββατιάτικο», ἀμοιβή γιὰ τὴν τῆς γίνεται ἓνα εἶδος μνημοσύνου τὰ Σάββατα. Ἀπὸ τῆς διαθήκης δὲν εἶναι σαφές ἂν ὁ Ντεσπέλος ἦταν ἐφημέριος μοναστηριοῦ ἢ μιᾶς ἀπλῆς ἐκκλησίας¹²⁵. Σὲ μιὰ ἄλλη διαθήκη ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, στίς 23 Ἀπριλίου 1531, ἡ Μαρία Καλαβρέζαῖνα ἄφησε στὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Συναϊτῶν ἓνα χωράφι *κειμένον εἰς τὸ μέρος τῆς Διαβατινῆς*¹²⁶. Καὶ πάλι ἡ Διαβατινὴ δὲν ἀναφέρεται ρητὰ ὡς μονή, μολονότι κατὰ πᾶσα βεβαιότητα ἦταν.

Ἀκόμη μιὰ νοταριακὴ πράξη ποὺ ἔγινε στίς 9 Μαρτίου 1551 μᾶς προσφέρει γιὰ πρώτη φορὰ πῶς ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες. Ὁ ἱερομόναχος Ἰωανῆς Κουτζάντωνας εἶχε ὀρίσει στὸν ἐκτελεστὴ τῆς διαθήκης του Νικολὸ Νταμιλᾶ νὰ διεκδικήσει ὅσα τοῦ χρεωστοῦσε ὁ μάστρο-Ἀντώνης Γαβρᾶς ἀπὸ τὸν μαγατζέ, δηλαδὴ μιὰ ἀποθήκη, τῆς Κερᾶς Διαβατινῆς, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰωανῆς ἤθελε νὰ δαπανήσει χρήματα προκειμένου νὰ τὸν ἐπισκευάσει πρὸς χάριν τοῦ μοναστηριοῦ. Κατόπιν αὐτῶν, ὁ Νταμιλᾶς, ποὺ εἶχε ἀποδεχτεῖ τὴν ὑποχρέωση ποὺ τοῦ ἀνέθετε ἡ διαθήκη, ἔκανε πληρεξούσιο στὴν παριστάμενη κερὰ Ζαμπέτα, χήρα τοῦ Μαρηῆ Κισαμίτη, ὡσὰν κλησάρχισαν καὶ νῆκοκερα τοῦ μοναστηριοῦ νὰ διεκδικήσει μὲ κάθε νόμιμο μέσο τὸ χρέος ποὺ εἶχε ὁ Γαβρᾶς πρὸς τὸν Ἰωανᾶ ἀπὸ τὸν μαγατζέ τῆς μονῆς, νὰ τὸ παραλάβει καὶ νὰ τὸ κρατήσει γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῆς ἀποθήκης, σύμφωνα μὲ τὴ βούληση τοῦ Ἰωανᾶ¹²⁷. Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ἂν ὁ μαγατζές ποὺ προαναφέρθηκε εἶναι ὁ ἴδιος τὸν ὁποῖο κατέγραψε τὸ 1583 ὁ Καστροφύλακας στὴν ἀπογραφή του. Ἐκεῖ σημειώνεται πὼς μεταξὺ τῶν ἄλλων ποὺ πλήρωναν λιβέλλο στὴ Signoria ἦταν καὶ τὸ *Monasterio della Madonna Diaccalini* (προφανῶς Διαβατινὴ) *per magasin di S. San Maria di Angeli*¹²⁸. Τὸ λιβέλλο ἦταν 5 ὑπέρπυρα καὶ 6 grossi.

Οἱ δύο ἐπόμενες περιπτώσεις στίς ὁποῖες συναντᾶμε τὴ μονὴ ἀφοροῦν τὴ σύνταξη πληρεξουσίων. Στὴν πρώτη περίπτωση, στίς 10 Μαΐου 1575, ἡ μοναχὴ τῆς Παναγίας Διαβατινῆς Θεονύμφη Δευτερεγοπούλα, θυγατέρα τοῦ ποτὲ παπᾶ Γεωργίου, ὄριζε πληρεξούσιο τὸν ἐξάδελφό της Νι-

125. Γρηγορόπουλος, σ. 80 (ἀρ. 46).

126. Sally McKee, ὁ.π., τ. 1, σ. 265 (ἀρ. 147).

127. Marà, busta 150, φ. 96r-v.

128. Pietro Castrolifila, ὁ.π., Karta 20. Ἡ ἐσφαλμένη ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τῆς μονῆς εἴτε ἦταν ἓνα παλαιὸ λάθος τοῦ καταστιχωτῆ εἴτε εἶναι μεταγραφικὸ λάθος στὸ σύγχρονο δακτυλόγραφο ἀντίγραφο.

κολο Λευτέρη τοῦ ποτὲ κύρ Παύλου γιὰ νὰ διεκδικήσει καὶ νὰ παραλάβει τὴν κληρονομιά της ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα ποὺ ἦταν στὰ Κύθηρα¹²⁹. Τὸ δεύτερο πληρεξούσιο ποὺ ἔγινε στὶς 23 Ἰανουαρίου 1576 παρουσιάζει περισσότερο ἐνδιαφέρον. Δεκατρεῖς μοναχὲς τῆς Διαβατινῆς¹³⁰ ἔκαναν ὅλες μαζί γενικὸ πληρεξούσιο στὸν μισέρ Τζουάνε Δράκο γιὰ νὰ λαμβάνει ὅλα τὰ μέτρα ὥστε νὰ προστατεύει τὰ δικαιώματα τοῦ μοναστηριοῦ τους. Πιθανὸν οἱ μοναχὲς ποὺ ἀναφέρονται ἀποτελοῦσαν ὅλη τὴν ἀδελφότητα τῆς μονῆς, δὲν διευκρινίζεται ὅμως ποιὰ ἀπὸ αὐτὲς ἦταν ἡ ἡγουμένη¹³¹. Ἔνα ἀκόμη ἰδιωτικὸ πληρεξούσιο συνέταξε τὸν ἴδιο χρόνο, στὶς 21 Μαΐου 1576, ἡ Θεοκλήτη Δευτερεγοπούλα, μὲ τὸ ὁποῖο καθιστοῦσε κομέσους τῆς τὸν μισέρ Λεονῆ Σέρβο¹³² τοῦ ποτὲ μισέρ Μικέλε καὶ τὸν μισέρ Μανουῖσο Ντανασῆ γιὰ νὰ ὑπολογίσουν καὶ νὰ ἀνακτήσουν ὅσα τῆς ἀνῆκαν ἀπὸ τὴν περιουσία τοῦ ἀδελφοῦ της ἱερομόναχου Μεθοδίου Δευτερέγου¹³³.

Στὶς 2 Ἰουλίου 1578 ἡ ἡγουμένη τῆς μονῆς Μαγδαληνὴ Ντανασοπούλα, ἡ Θεοκλήτη, δασκάλισσα, καὶ οἱ Βασιανὴ Νταμουλινοπούλα, Καλλινίκη Κουμαντροπούλα, Ἀγαθονίκη, ἐκκλησιάρχισσα, Ἀθανασία Τζανοπούλα καὶ Μαγδαληνὴ Καρλοπούλα ἐξ ὀνόματος καὶ τῶν ὑπολοίπων ἀδελφῶν ὄρισαν ὡς γενικοὺς πληρεξουσίου τους τὸν μισέρ Θεοδόση Ντελοκυτᾶ καὶ τὸν μισέρ Πιέρο, τὸν γιό του, ὥστε εἴτε ὁ κάθε ἓνας μόνος του εἴτε καὶ οἱ δύο μαζί νὰ διαχειρίζονται καὶ νὰ προασπίζονται τὰ συμφέροντα καὶ τοὺς λογαριασμοὺς τοῦ μοναστηριοῦ, νὰ ξεκαθαρίσουν καὶ νὰ εἰσπράξουν τὸ σιτάρι τοῦ περασμένου καὶ τρέχοντος χρόνου ἀπὸ τὰ μετό-

129. Petropulo, busta 199, libro 1, φ. κ'ν.

130. Ἦσαν οἱ ἐξῆς: Θεοκλήτη Δευτερεγοπούλα, Πελαγία Ντελοκυτοπούλα, Καταφυγὴ Μπονοπούλα, Εὐφρανθία Δευτερεγοπούλα, Μαγδαληνὴ Λαγουδοπούλα, Εὐγενία Τζανοπούλα, Βασιανὴ Νταμουλοπούλα, Ἀγνή Τζανοπούλα, Μακαρία Καρλοπούλα, Θεοφανὴ Ρενεσήνα, Εὐφρανθία Κυνηγούδαινα, Μακαρία Δευτερεγοπούλα, Ἀγαθονίκη Καλογέρου.

131. Petropulo, busta 199, libro 1, φ. 74'ρ.

132. Γιὰ τὸν Λεονίνο Σέρβο ὑπάρχει ἀφθονή βιβλιογραφία. Ἐνδεικτικὰ μόνο ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα: Φανὴ Μαυροειδῆ, *Ὁ Ἑλληνισμὸς στὸ Γαλατά, 1453 - 1600. Κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς πραγματικότητες*, Ἰωάννινα 1992, σ. 73, 137, 138, 166, 179, 185. Ἡ ἴδια, «Στοιχεῖα γιὰ τὸν Λεονίνο Σέρβο (16ος αἰώνας)», *Τόμος τιμητικὸς Κ. Ν. Τριανταφύλλου*, Πάτρα 1993, σ. 575-579. Χρ. Ἀποστολόπουλος, «Λεονίνος Σέρβος ἓνας Χανιώτης πολυπράγμων ἔμπορος τοῦ 16ου αἰώνα στὴν Κωνσταντινούπολη», *Ἄνθη Χαρίτων. Μελετήματα ἐόρτια ἐπὶ τῶν ἐποτρόφων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας...*, Βενετία 1998, σ. 9-27, ὅπου καὶ ἄλλη συγκεντωμένη βιβλιογραφία.

133. Petropulo, busta 199, libro 3, φ. ρνδ'ν-ρνέ'ρ.

χια, να μπορούν να βάζουν και να βγάζουν «μετοχάρους» προς όφελος του μοναστηριού. Κατά τα ειωθότα παραχωρούσαν στους πληρεξουσίους τη δυνατότητα πλήρους νομικής εκπροσώπησης τους έναντι όλων των πολιτικών και δικαστικών Αρχών¹³⁴.

Οί δύο μοναχές που αναφέρονται στην πράξη χωρίς επώνυμο αλλά με την ιδιότητά τους μόνο, δηλαδή τής δασκάλισσας και τής εκκλησιάρχισσας, είναι αντιστοίχως η Θεοκλήτη Δευτερεγοπούλα και η Άγαθονίκη Καλογέρου, που ήδη αναφέρθηκαν και θα τις συναντήσουμε και πάλι στη συνέχεια. Παρατηρούμε ότι σε αυτό το πληρεξούσιο παρίστανται οι μισές περίπου αδελφές σε σχέση με εκείνο τής 1ης Ίανουαρίου 1576: η ήγουμένη, η δασκάλισσα και η εκκλησιάρχισσα, προφανώς λόγω τής ιδιότητάς τους, και τρεις ακόμη, ίσως οι αρχαιότερες στο μοναστήρι αδελφές. Μολοντί δέν δίνονται λεπτομέρειες για τα μετόχια τής μονής, φαίνεται πως ήταν αρκετά και ήταν δύσκολο να τα διαχειριστούν επαρκώς μόνες τους οι αδελφές.

Για ένα διάστημα γνωρίζουμε κάποιες διάσπαρτες πληροφορίες, όπως την προαναφερθείσα μνεία στην απογραφή του Καστροφύλακα το 1583, κατόπιν ότι στις 20 Μαΐου 1584 έφημέριος τής μονής ήταν ο παπάς Θωμάς Πατέρμος και ότι στις 19 Μαρτίου 1585 η ήγουμένη Μαγδαληνή Ντανασοπούλα έκανε ένα πληρεξούσιο στον μισέρ Τζουάνε Παπαδόπουλο προκειμένου να διεκδικήσει και να πάρει πίσω από τον μισέρ Τζουάνε Καντηλιέρη 100 ύπερπυρα που είχαν κατατεθεί στα χέρια του¹³⁵. Στην πράξη δέν διευκρινίζεται εάν τα χρήματα ανήκαν προσωπικά στην ήγουμένη ή στο μοναστήρι, ούτε για ποιο λόγο ήταν ποζιτάδα στα χέρια του. Μια ακόμη πράξη όρισμού πληρεξουσίου έκανε η μοναχή Έννοδία Ντανασοπούλα στις 9 Ίανουαρίου 1587¹³⁶. Τόν ίδιο χρόνο όμως συντάχθηκε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πράξη που άφορᾶ τὸ μοναστήρι: η έκλογή νέας ήγουμένης. Τὸ έγγραφο μᾶς πληροφορεῖ με κάθε λεπτομέρεια τὴν ἀκολουθούμενη διαδικασία και ἀναφέρεται ὀνομαστικά στις μοναχές που συμμετείχαν σὲ αὐτή¹³⁷.

Κατόπιν δουικῆς διαταγῆς τής 1ης Ίουλίου 1587, στις 6 Ίουλίου 1587 ὁ ἐπίτροπος τής μονής μισέρ Τζουάνε Παγάς, συνοδευόμενος ἀπὸ

134. Petropulo, busta 199, libro 3, φ. ρμζ'γ. Βλ. Παράρτημα Έγγράφων ἄρ. 3.

135. Petropulo, busta 199, libro 5, φ. τιζ'γ.

136. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σκζ'ν.

137. Στὸ ἴδιο, φ. σζζ'γ. Ἡ πράξη ἐκδίδεται πιὸ κάτω, Παράρτημα Έγγράφων ἄρ. 4.

τὸν νοτάριο Γεώργιο Πετρόπουλο, πῆγε στὸ μοναστήρι γιὰ νὰ γίνεῖ ἡ ἐκλογή τῆς νέας ἡγουμένης ἐνώπιον καὶ τοῦ ἐπίσης προσκληθέντος ἐφημερίου τῆς μονῆς ἱερομονάχου Μακαρίου Πετρόπουλου. Δὲν μνημονεύεται ἡ ἀποβιώσασα ἡγουμένη, ἀλλὰ πιθανότατα ἦταν ἡ Μαγδαληνὴ Ντανασοπούλα ποὺ προαναφέρθηκε καὶ δὲν περιλαμβάνεται στὰ ὀνόματα τῶν καλογραιῶν οἱ ὁποῖες συμμετεῖχαν στὴν ἐκλογή.

Ἡ διαδικασία ποὺ ἀκολογήθηκε ἦταν ἡ ἐξῆς: χτύπησε ἡ καμπάνα νὰ προσκληθοῦν οἱ ἀδελφὲς καὶ ὅταν συγκεντρώθηκαν καταγράφηκαν τὰ ὀνόματά τους καὶ ὁ ἀριθμὸς τους. Ἦταν συνολικὰ δεκαπέντε¹³⁸. Κατόπιν ὁ ἐπίτροπος, ἀφοῦ τὶς συμβούλεψε νὰ προχωρήσουν στὴν ἐκλογή μὲ φόβο θεοῦ καὶ μὲ τὴν ψυχὴ τους, ἀποσύρθηκε μαζὶ μὲ τὸν νοτάριο σὲ ἓνα μέρος τῆς ἐκκλησίας καὶ καλοῦσε μία μία τὶς μοναχὲς ποὺ δήλωναν τὸ ὄνομα αὐτῆς ποὺ ἐπέλεξαν. Οἱ μοναχὲς κλήθηκαν νὰ ψηφίσουν μὲ τὴ σειρά ποὺ καταγράφηκαν καὶ πιὸ πάνω. Προηγήθηκαν ἡ δασκάλισσα καὶ ἡ ἐκκλησιάρχισσα καὶ ἀκολούθησαν οἱ ἐπόμενες. Δύο ἀπὸ τὴν ἀδελφότητα δήλωσαν πὼς ψηφίζουν τὸν ἑαυτὸ τους, ἡ Ἐννοδία Ντανασήνα καὶ ἡ Ἐλισάβητ Παλαιολογοπούλα, ἡ πρώτη ὅμως ἔλαβε μόνο δύο ψήφους ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δικὴ της, τῆς Θεοφάνης Ρενεσήνας καὶ τῆς Καταφυγῆς Ντανασοπούλας. Ὅλες οἱ ἄλλες ψήφισαν τὴν Ἐλισάβητ Παλαιολογοπούλα. Αὐτὰ καταγράφηκαν ἀναλυτικὰ ἀπὸ τὸν νοτάριο. Κατόπιν διαπιστώθηκε ὅτι πλειοψηφοῦσε ἡ Ἐλισάβητ καὶ ὁ ἐπίτροπος κάλεσε τὸν ἐφημέριο, ὁ ὁποῖος διάβασε τὴν εὐχὴ στὴ νέα ἡγουμένη. Τὴν πράξη ὑπογράφουν καὶ τρεῖς μάρτυρες, ὁ μισέρ Τζώρτζης Σκλάβος, λεγόμενος Μπαγκιέρης, ὁ μισέρ Τζώρτζης Πελεκᾶς καὶ ὁ μισέρ Πιέρος Σοφιανός.

Δύο παρατηρήσεις εἶναι ἴσως ἀναγκαῖες, πρῶτον ὅτι φαίνεται πὼς αὐξήθηκε ἔστω καὶ λίγο ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναζουσῶν ἀπὸ τὸ 1556, ὅποτε ἦταν δεκατρεῖς, καὶ ἡ ἀδελφότητα εἶχε ἀνανεωθεῖ, ἀν καὶ κάποιες παλαιὲς μοναχὲς ἐξακολουθοῦσαν νὰ βρίσκονται ἐν ζωῇ, ἐνῶ τὰ ὅμοια ἐπώνυμα πολλῶν μοναχῶν δείχνουν πὼς εἶχαν συγγενικούς δεσμούς μεταξύ τους. Τὸ δεύτερο σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ εἶναι πὼς θεωρητικὰ

138. Οἱ ἀκόλουθες: Θεοκλήτη Δευτερεγοπούλα, δασκάλισσα, Ἀγαθονίκη Καλογέρου, ἐκκλησιάρχισσα, Ἐννοδία Ντανασήνα, Εὐφρανθία Κυνηγούδαινα, Ἐλεοῦσα Βουρνηχοπούλα, Καλλινίκη Τζερουλήνα, Θεοφανὴ Ρενεσήνα, Μαγδαληνὴ Ψαρπούλα, Θεοκλήτη Ψαρπούλα, Θεονύμφη Ψαρπούλα, Ἐλισάβητ Παλαιολογοπούλα, Σωφρονία Ροδιτοπούλα, Καταφυγὴ Βλαστοπούλα, Μαγδαληνὴ Λιτινοπούλα καὶ Καταφυγὴ Ντανασοπούλα.

θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχαν καὶ νὰ παρίστανται δύο ἐπίτροποι, αὐτοὶ τοὺς ὁποίους διόριζε ὁ Δούκας¹³⁹, ἐνῶ παρίσταται μόνον ὁ ἓνας χωρὶς μνεία ἄλλου.

Λίγο μετὰ τὴν ἐκλογή της ὡς ἡγουμένης, στὶς 28 Αὐγούστου 1587, ἡ Ἐλισάβετ Παλαιολογοπούλα συνοδευόμενη ἀπὸ τὴν ἐκκλησιάρχισσα Ἀγαθονίκη Καλογέρου καὶ τὶς μοναχὲς Εὐφρανθία Κυνηγούδαινα, Ἐλεοῦσα Βουρνιχοπούλα, Μαγδαληνὴ Ψαροπούλα, Θεοκλήτη Ψαροπούλα, Θεονύμφη Ψαροπούλα, Σωφρονία Ροδιτοπούλα καὶ Καταφυγὴ Βλαστοπούλα παρουσιάστηκαν στὸν ἴδιο νοτάριο στὸν Χάνδακα καὶ συνέταξαν γενικὸ πληρεξούσιο, ὀρίζοντας ἐκπρόσωπό τους τὸν μισερ Ἀντώνη Τζαγκαρόπουλο τοῦ ποτε πατᾶ Νικολοῦ. Δὲν ἀναφέρεται ρητὰ πὼς οἱ παριστάμενες ἐκπροσωποῦσαν καὶ τὶς ἄλλες μοναχὲς, ἀλλὰ ἴσως αὐτὸ ἀπλῶς παραλείφθηκε ἀπὸ τὸν νοτάριο, διότι μέσα σὲ λίγο περισσότερο ἀπὸ ἓναν μῆνα εἶναι ἀπίθανο νὰ μειώθηκαν κατὰ ἕξι οἱ μοναχὲς ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν ἀδελφότητα τῆς μονῆς. Πέραν τῶν ὄσων πάντοτε προβλέπονται στὰ γενικὰ πληρεξούσια, ἰδιαιτέρως ἀναφέρεται στὴν πράξη πὼς οἱ μοναχὲς ἐξουσιοδοτοῦσαν τὸν Ἀντώνη Τζαγκαρόπουλο *σπετζιαλμέντε νὰ μπορεῖς νὰ πακτώνεις τὰ χωράφια ὅπου ἔχουμεν εἰς τὸ Λασίθι, νὰ ξεπακτώνεις, νὰ ἐντύνεις, νὰ σκοδέρονεις ταῖς ἐντροάδαις τῶν λεγομένων χωροφίων περασμέναις καὶ) ἐρχόμεναις, ὡσὰν καὶ νοικόσπητα καὶ) νίκια τῶν μαγαντζάδων ...* Ἀποκοτῶμε συνεπῶς μιὰ ἰδέα γιὰ τὴν ἀγροτικὴ περιουσία τοῦ μοναστηριοῦ στὸ Λασίθι ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀστική, σπίτια καὶ ἀποθῆκες, προφανῶς στὸν Χάνδακα¹⁴⁰.

Ἡ ἐπόμενη εἰδήση γιὰ τὴ μονὴ ἀκολουθεῖ πέντε χρόνια ἀργότερα, στὶς 16 Ὀκτωβρίου 1593, καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸν νοτάριο Michiel Gradenigo¹⁴¹. Σὲ αὐτὴν περιλαμβάνονται οἱ ὅροι τῆς συμφωνίας βάσει τῆς ὁποίας θὰ εἰσερχόταν στὸ μοναστήρι ἡ ὑποψήφια μοναχὴ Μαθιά, θυγατέρα τοῦ ποτε Μανούσου Κακαβᾶ. Ἡ Μαθιά εἶχε μέχρι τότε διαφορὲς μετὰ τὴ μονὴ διότι διεκδικοῦσε ἀπὸ αὐτὴν ἓνα μπρεβιάριο¹⁴² ὡς κληρονόμος τῆς συγγενοῦς της Ντιάνας Καρλοπούλας, θυγατέρας τοῦ Μιχαὴλ Κάρλο, σύμφωνα με

139. Ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν Ἀσπασία Παπαδάκη, ὁ.π., *Κρητικὰ Χρονικὰ* 26 (1986), σ. 115.

140. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. τ'γ'.

141. Gradenigo, σ. 163-165 (ἀρ. 32).

142. Χρησιμοποιεῖται ἡ λατινικὴ ὀνομασία μπρεβιάριο (breviarium), μολονότι πρόκειται προφανῶς γιὰ ὀρθόδοξη, σύντομη, συναγωγὴ λειτουργικῶν κειμένων. Δὲν δηλώνεται ἂν ἐπρόκειτο γιὰ ἐντυπο ἢ χειρόγραφο, πιθανὸν μᾶλλον τὸ δεύτερο, καὶ εἶχε σημαντικὴ ἀξία, ὅχι μόνον συναισθηματικὴ, γιὰ νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο δικαστικῆς διεκδίκησης.

τὴ διαθήκη ποὺ εἶχε κάνει ἐκεῖνη στὸν νοτάριο Νικολὸ Δαφνομήλη στὶς 30 Ἰανουαρίου 1589. Ἡ ἡγουμένη ὅμως τῆς Διαβατινῆς κρατοῦσε τὸ μπρεβιάριο, ἰσχυριζόμενη πὼς ἦταν λεγάτο τῆς Καρλοπούλας στὴ μονή. Κατόπιν αὐτοῦ ἡ Μαθιὰ εἶχε κάνει ἀγωγὴ διεκδικώντας τὸ μπρεβιάριο. Ἐπιθυμώντας ὅμως νὰ εἰσέλθει στὸ μοναστήρι συμφώνησε νὰ ἀποσύρει τὴ διεκδικήσῃ της ἀφήνοντας τὸ μπρεβιάριο στὸ μοναστήρι. Κληροδοτοῦσε ἐπίσης σὲ αὐτὸ μετὰ τὸν θάνατό της τὴν κινητὴ καὶ ἀκίνητη περιουσία της, συγκεκριμένα ἓνα σπίτι στὴ συνοικία τῆς Παναγίας τῆς Πισωτειμιώτισσας καὶ τὰ λιβελλά ποὺ εἶχαν περιέλθει σ' αὐτὴν ἀπὸ τὴν κληρονομία τῆς Ντιάνας Καρλοπούλας. Ἡ συμφωνία προέβλεπε ἐπίσης ὅτι τὸ μοναστήρι θὰ παρῆχε ἐτησίως στὴ μελλοντικὴ μοναχὴ ἕξι μουζούρια σιτηρὰ γιὰ τὴ συντήρησή της ἰσοβίως. Ἡ πρώτη παροχὴ τῶν σιτηρῶν θὰ ἄρχιζε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1594. Τέλος, προβλεπόταν ὅτι, ἂν κάποτε ἀποφάσιζε ἡ Μαθιὰ νὰ μετακινηθεῖ σὲ ἄλλο μοναστήρι, ἡ συμφωνία καὶ οἱ ἐκατέρωθεν δεσμεύσεις θὰ ἀκυρώνονταν.

Παροῦσες στὴ σύνταξη τῆς πράξης ἦταν ἡ ἡγουμένη τῆς Διαβατινῆς Ἐλεοῦσα Παλαιολογοπούλα, ἡ Θεοκλήτη Δευτερεγοπούλα, ποὺ ἐδῶ ἀποκαλεῖται «cantora» καὶ ὄχι δασκάλισσα, ἡ Ἀθανασία Μαζαροπούλα, ἐκκλησιάρχισσα, καὶ ἄλλες ὀκτὼ μοναχές¹⁴³. Τὴ συμφωνία τὴν ἀποδέχονταν καὶ τὰ δύο μέρη καὶ τὴν ἐπιβεβαίωσαν τρεῖς μάρτυρες, ὁ παπᾶς Θεόδωρος Πανταλέων τοῦ ποτε παπᾶ Ἐμμανουήλ, ὁ μισέρ Φίλιππος Σκλέντζας τοῦ ποτε μισέρ Τζώρτζη καὶ ὁ μαστρο-Μανέας Ραλτινέζε.

Ἀπὸ τίς πληροφορίες ποὺ παρέχονται προκύπτει ἡ σημαντικὴ ἀνανέωση τῆς ἀδελφότητος. Ἀπὸ τίς ἑνδεκα συνολικὰ ἀναφερόμενες ἀδελφές, ποὺ δὲν εἶναι βέβαιο ὅμως ἂν ἀποτελοῦσαν καὶ τὸ σύνολο τῶν μοναζουσῶν, δύο μόνο, ἡ Θεοκλήτη Δευτερεγοπούλα καὶ ἡ Μαγδαληνὴ Λιτινοπούλα, ἦταν παλαιές, τουλάχιστον ἀπὸ ὅσα γνωρίζουμε. Ἡ ἡγουμένη δὲν ἦταν πλέον ἡ Ἐλισάβετ Παλαιολογοπούλα, ἀλλὰ ἡ Ἐλεοῦσα, κατὰ κόσμον Ἐλενα, ὅπως θὰ δοῦμε σὲ μιὰν ἄλλη πράξη τοῦ ἴδιου νοταρίου, ἐνῶ εἶχε ἀλλάξει ἐπίσης καὶ ἡ ἐκκλησιάρχισσα. Ἀκόμη καὶ ἂν κάποιες παλαιότερες γηραιές μοναχές δὲν παρίσταντο, εἶναι φανερὴ ἡ ἀλλαγὴ ποὺ ἐπῆλθε στὴν ἀδελφότητα μέσα σὲ ἕξι χρόνια. Ἐπιπλέον, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ παρατηρήσει κανεὶς πὼς ἡ νέα ἡγουμένη ἀνῆκε στὴν ἴδια οἰκογένεια μὲ τὴν προηγούμενη. Ὅσο γιὰ τὴν Ντιάνα Καρλοπούλα, ποὺ ἄφησε κληρονόμο της

143. Οἱ ἐξῆς: Μαγδαληνὴ Λιτινοπούλα, Ἀθανασία Νταπυροπούλα, Μαγδαληνὴ Γαβραδοπούλα, Καλλινίκη Σκορδιλοπούλα, Θεοδούλη Εὐγενικοπούλα, Καλλινίκη Σαραντοπούλα, Μακαρία Κωστομοιροπούλα καὶ Συγκλητικὴ Κοντρατοπούλα.

τῆ Μαθιά, δὲν μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς εἶχε ὑπάρξει παλαιότερα μοναχὴ στὴν Παναγία τῆ Διαβατινὴ μὲ ἄλλο ὄνομα, ἐφόσον δὲν ἀναφέρεται ρητὰ κάτι τέτοιο. Ὡστόσο ἡ Ντιάνα πρέπει νὰ εἶχε οἰκογενειακοὺς δεσμοὺς μὲ τὶς δύο προγενέστερες μοναχῆς Καρλοπούλες, τὴ Μακκαρία καὶ τὴ Μαγδαληνή. Γενικότερα, ἡ ὁμοιότητα τῶν ἐπωνύμων καθιστᾷ προφανῆ πὼς καὶ ἐδῶ πολλῆς μοναχῆς συνδέονταν μεταξύ τους μὲ συγγενικοὺς δεσμοὺς.

Στις 15 Ἰανουαρίου 1594 ἡ ἡγουμένη Ἐλεοῦσα, κατὰ κόσμον, ὅπως δηλώνεται ἐδῶ, Ἐλενα Παλαιολογοπούλα, χήρα τοῦ Πέτρου Παχυπόδη, ἤλθε σὲ συμφωνία μὲ τὴν κουνιάδα τῆς Καλίτσα Παχυποδοπούλα, χήρα τοῦ Ἀνδρέα Zago, νὰ ὀρίσουν ἀπὸ κοινοῦ διαιτητὲς οἱ ὁποῖοι θὰ μοίραζαν σὲ ἴσα μερίδια τὴν περιουσία τοῦ ποτὲ μισερ Μάρκου Παχυπόδη στὸ μετόχι Παχυπόδη, στὴν ὁποία οἱ δύο ἦταν κληρονόμοι, ἀλλὰ ὑπῆρχαν διαφοριεὶς ὡς πρὸς τὴ διανομὴ τῆς. Ἡ ἡγουμένη ὄρισε ὡς ἐκπρόσωπό τῆς τὸν Νικόλαο Τζαγκαρόπουλο τοῦ Ἀντωνίου καὶ ἡ Καλίτσα τὸν Φραγκίσκο Πατρίκη¹⁴⁴. Ἐπισημαίνεται πὼς τὸν Αὐγούστο τοῦ 1587 οἱ μοναχῆς τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς εἶχαν καταστήσει τὸν Ἀντώνιο Τζαγκαρόπουλο, τὸν πατέρα τοῦ ὀρισθέντα διαιτητῆ, γενικό τους πληρεξούσιο καὶ ἐκπρόσωπό τους, ὅπως προαναφέρθηκε.

Στις 6 Φεβρουαρίου 1596 ἡ μοναχὴ τῆς Διαβατινῆς Μαγδαληνή, θυγατέρα τοῦ εὐγενῆ Μικὲλ Ντανασῆ, μὲ νοταριακὴ πράξι βεβαιώνει πὼς παρέλαβε 292 ὑπέρπυρα ἀπὸ τὸν Μητροφάνη, ἡγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Μεγάλου Φανουρίου τοῦ Βαλσαμονέρου. Αὐτὰ ἀποτελοῦσαν τὸ ὑπόλοιπο χρέους τοῦ Μητροφάνη γιὰ ἓνα μετόχι τῆς μοναχῆς Μαγδαληνῆς τὸ ὁποῖο ὁ ἡγούμενος εἶχε πακτώσει γιὰ κάποιον διάστημα. Μὲ τὰ ὑπέρπυρα ποὺ καταβλήθηκαν καὶ τὸ σιτάρι ποὺ εἶχε προηγουμένως δοθεῖ στὴ μοναχὴ ἐξοφλοῦνταν τὸ ἐνοίκιο ποὺ τῆς ὀφείλε ὁ Μητροφάνης γιὰ τὸ διάστημα ποὺ κρατοῦσε τὸ μετόχι τὸ ὁποῖο πλέον τῆς εἶχε ἐπιστραφεῖ¹⁴⁵.

Ἡ ἐπόμενη πληροφορία γιὰ τὴν Παναγία τῆ Διαβατινὴ ἀφορᾷ ἐπίσης τρία ἀκόμη γυναικεῖα μοναστήρια τοῦ Χάνδακα. Στις 14 Μαρτίου 1595 τέσσερις μοναχῆς, ἡ Πραξία Γριμανοπούλα, ἐκκλησιάρχισσα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Μεσαμπελίτη, ἡ Εὐγενία Πυροπούλα, ἐκκλησιάρχισσα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη, ἡ Ἀθανασία Μασσαντζοπούλα, ἐκκλησιάρχισσα τῆς Κυρίας τῆς Διαβατινῆς, καὶ ἡ Μακκαρία Καρλοπούλα, ἐκκλησιάρχισσα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεσαμπελίτη, παρευ-

144. Gradenigo, σ. 186-187 (ἀρ. 52).

145. Cortaki, busta 44, φ. 9r.

ρέθησαν στὸν Χάνδακα γιὰ νὰ παραλάβουν ἓνα λεγάτο 200 ὑπερπύρων. Τὸ εἶχε ἀφήσει μὲ ἰδιόχειρη διαθήκη ὁ Μιχαηλῆς Χαϊρέτης τοῦ ποτὲ Βασιλείου προκειμένου νὰ μοιραστεῖ ἀναλογικὰ στὰ ἀντίστοιχα τέσσερα μοναστήρια, δηλαδὴ ἀπὸ 50 ὑπέρπυρα στὸ κάθε ἓνα. Ἐν συνεχείᾳ τὰ 50 ὑπέρπυρα τοῦ κάθε μοναστηριοῦ θὰ μοιράζονταν στὶς μοναχές του. Τὰ 200 ὑπέρπυρα τὰ παρέδωσε στὶς ἐκκλησιάρχισσες ὁ ὁμώνυμος ἐξάδελφος τοῦ κληροδοτοῦντος καὶ ἐκτελεστής τῆς διαθήκης κὺρ Μιχαηλῆς Χαϊρέτης τοῦ ποτὲ Γεωργίου, κάτοικος τοῦ χωριοῦ Ρογδιά.¹⁴⁶

Παρατηροῦμε πὼς ἡ ἐκκλησιάρχισσα τῆς Διαβατινῆς ἐδῶ ἀναγράφεται σαφῶς ὡς Ἄθυνασία «Μασαντζοπούλα» καὶ ὄχι ὡς Ἄθυνασία Μαζαροπούλα (Masaropula), ὅπως ἀπαντᾷ στὴν πράξη τῆς 19ης Ὀκτωβρίου 1593 τοῦ δουκινοῦ νοταρίου Michiel Gradenigo. Ἄγνοοῦμε ποιά εἶναι ἡ πραγματικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ὀνόματος, ἀλλὰ προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Ὅσο γιὰ τὴν ἐκκλησιάρχισσα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεσαμπελίτη Μακαρία Καρλοπούλα, πρέπει νὰ ἦταν παλαιότερα μοναχὴ τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς, ὅπου καὶ τὴν συναντήσαμε ἐνωρίτερα, ἀλλὰ σὲ ἄγνωστο χρόνον εἶχε μετακινηθεῖ στὸν Ἅγιο Γεώργιο.

Γιὰ ἓνα διάστημα δὲν ἔχουμε εἰδήσεις γιὰ τὴν Κερὰ Διαβατινῆ. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1607 ὁ ἐφημέριος τῆς μονῆς Μακάριος Πετρόπουλος κάμνη διὰ καθολικὸν του κομέσον τὸν μισέρ Τζώρτζη Ἀρτζέντο, προκειμένου νὰ φροντίσει γιὰ τὴν εἴσπραξη χρημάτων ποὺ ὀφείλονταν στὴ μονή, κυρίως ἀπὸ ἐνοίκια σπιτιῶν¹⁴⁷. Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸν ἴδιο ἐφημέριο ποὺ παρευρισκόταν στὴν ἐκλογή τῆς ἡγουμένης τὸν Ἰούλιο τοῦ 1587, στὸν ὁποῖο πιθανότατα εἶχε γίνει κάποιον πληρεξούσιον γιὰ τὴ διαχείριση τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν. Παρατηροῦμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ περιουσία καὶ τὸν «μαγατζέ» ποὺ εἶδαμε πιὸ πάνω ὅτι νοίκιαζε, τὸ μοναστήρι διέθετε καὶ ἄλλα ἀστικὰ ἀκίνητα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἰσέπραττε ἐνοίκια.

Οἱ ἐπόμενες δύο πληροφορίες γιὰ τὴ μονὴ ἀφοροῦν κληροδοτήματα. Στις 10 Μαρτίου 1611, στὴ διαθήκη ποὺ συνέταξε ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος, μεταξὺ τῶν πολλῶν κληροδοτημάτων σὲ διάφορα μοναστήρια, περιλαμβάνεται καὶ ἓνα 150 ὑπερπύρων γιὰ νὰ μοιραστεῖ στὶς καλόγριές του¹⁴⁸. Δύο χρόνια ἀργότερα, στὶς 27 Ἰουνίου 1613, ἓνα ἀκόμη κληροδοτήμα πρὸς πέντε γυναικεῖα μοναστήρια τοῦ Χάνδακα ἐμφανίζεται σὲ μιὰ σειρά διαδο-

146. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. σγ'ρ. Πρβλ. τὸ ἐνδεικτικὰ ἐκδιδόμενον κείμενο, Παράρτημα ἀρ. 8.

147. Negri, busta 180, libro 7, φ. 17ν.

148. Στέργιος Σπανάκης, ὁ.π., *Κρητικὰ Χρονικὰ* 9 (1955), σ. 397.

χικῶν πράξεων πού ἤδη ἀναφέραμε καί περιλαμβάνει καί τή Διαβατινή. Ἡ ἡγουμένη τῆς Παναγίας Διαβατινῆς Μαγδαληνή, θυγατέρα τοῦ ποτὲ μισὲρ Μικέλε Ντανασῆ, μετέβη στὸ γραφεῖο τοῦ νοταρίου συνοδευόμενη ἀπὸ τὴν Καλλινίκη Σκορδιλοπούλα, ἐκκλησιάρχισσα, καί ἄλλες οἰκτῶ μοναχές¹⁴⁹. Ἐκεῖ οἱ προαναφερθεῖσες, ἐκπροσωπώντας καί τὶς ὑπόλοιπες μοναχές, βεβαίωσαν πὼς παρέλαβαν 10 μίστατα λάδι πού εἶχε ἀφήσει στὸ μοναστήρι μὲ τὴ διαθήκη του ὁ Τζουάνε Ντακορφου καί τοὺς παρέδωσε ἡ Μαρία Νταπυραδοπούλα, μητέρα καί κληρονόμος τοῦ Τζουάνε¹⁵⁰. Μὲ τὴν ἴδια διαθήκη τοῦ Τζουάνε στὶς 26 Ιουνίου 1613 ἔλαβε ἓνα χρυσὸ τζεκίνι καί ὁ ἐφημέριος τῆς Διαβατινῆς Ἀθανάσιος Καλέμης, Κυπριώτης¹⁵¹.

Στὶς 23 Νοεμβρίου 1615 ὁ Δούκας Bernardo Venier ἐξέδωσε τρεῖς διαδοχικὲς διατάξεις πού ἀφοροῦσαν τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς. Στὴν πρώτη, μετὰ τὴ διαπίστωση ὅτι τὸ μοναστήρι εἶχε παραμείνει ἐπὶ μακρὸ διάστημα χωρὶς ἐφημέριο, ὁ Δούκας διόρισε ὡς ἱερέα του τὸν παπὰ Λαυρέντιο Γαβριήλ¹⁵². Στὴ δεύτερη πράξη ἀναφέρεται πὼς, ἐπειδὴ παρουσιάστηκαν στὴ μονὴ σπουδαιότατες ἀταξίες τόσο στὸ θέμα τῆς λατρείας ὅσο καί τῆς καλῆς διοίκησης, ὁ ἴδιος ὁ Δούκας εἰσήγαγε ὀρισμένους ἀπολύτως ἀναγκάσιους κανονισμοὺς προκειμένου μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τους νὰ διορθωθοῦν κάποια συμβάντα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἐπέλεξε καί διόρισε σὲ αὐτὸ ἰσοβίως δύο ἐπιτρόπους: τὸν Zuane Spiera καί τὸν Michiel Gradenigo («nostro secretario»)¹⁵³. Κατόπιν, τὴν ἴδια ἡμέρα, μιὰ σύντομη σημείωση ἀναφέρει πὼς εἰδοποιήθηκε ἡ ἡγουμένη γιὰ τοὺς προαναφερθέντες διορισμοὺς¹⁵⁴. Μεταγενέστερες εἰδήσεις γιὰ τὸ μοναστήρι αὐτὸ δὲν μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε.

149. Τὶς Ἀνυσία Μαντουροπούλα, Πελαγία Βενεροπούλα, Εὐδοξία Σκλαβοπούλα, Μαγδαληνὴ Κοντογιαννοπούλα, Καλλινίκη Σαραντοπούλα, Ἐλισάβετ Τζαγκαροπούλα, Ἀθανασία Λουράνταινα καί Μαγδαληνὴ Μουσουροπούλα.

150. Negri, busta 180, libro 9, φ. 105v-106r.

151. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106v.

152. Officiali, busta 55, Registro 7, φ. 35r. Ὡστόσο στὴν Ἀγία Πελαγία εἶδαμε ὅτι ὁ ἐφημέριος διοριζόταν ἀπὸ τὴν ἡγουμένη.

153. Γιὰ τὸν βίο καί τὴ σταδιοδρομία τοῦ νοταρίου βλ. *Michiel Gradenigo, νοτάριος στὴ δουκικὴ γραμματεία τοῦ Χάνδακα*, ὁ.π., σ. 27 κ.έ.

154. Officiali, busta 55, Registro 7, φ. 35r-35v.

6. Μονὴ Ἁγίων Ἀποστόλων

Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι εἶναι μία ἀπὸ τὶς λίγες περιπτώσεις γιὰ τὶς ὁποῖες διαθέτουμε ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὸν 14ο αἰώνα, στὴ συνέχεια, ὅμως, μετὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 15ο αἰώνα, αὐτὲς σταματοῦν αἰφνιδίως, τουλάχιστον ἀπὸ ὅσα γνωρίζουμε πρὸς τὸ παρόν. Ὅλες οἱ μνεῖες ποὺ διαθέτουμε προέρχονται ἀπὸ διαθήκες. Ἡ παλαιότερη ἀπὸ αὐτὲς ἀνάγεται στὶς 28 Δεκεμβρίου 1346, ὅταν ἡ Nichitaria Petaco, χήρα τοῦ Thomas Petaco, ἄφησε δύο ὑπέρπυρα στὸ μοναστήρι γιὰ νὰ τὴν μνημονεύουν στὶς λειτουργίες¹⁵⁵. Ἡ τελευταία μνεῖα τῆς μονῆς γίνεται στὶς 27 Μαρτίου 1408, στὴ διαθήκη τῆς καλογραφαίας Καλλινίκης Μεσίαινας, συζύγου τοῦ ser Çanachius de Mesina, ἡ ὁποία ζοῦσε ἐκεῖ καὶ ἐπιθυμοῦσε νὰ ταφεῖ σὲ αὐτὴν, ἀφήνοντας στὴν ἐκκλησία τῆς ἑνα σαραντάμερο¹⁵⁶.

Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι ἀποκαλοῦνται ἀρχικὰ ἐκκλησία καὶ κατόπιν μοναστήρι, ἂν καὶ ἡ ἀναφορὰ σὲ ἐκκλησία μπορεῖ ἀπλῶς νὰ ἀφορᾷ τὴν ἐκκλησία τῆς μονῆς καὶ ὄχι τὸ εἶδος τοῦ καθιδρύματος. Στὶς δέκα ἀπὸ τὶς δεκαπέντε συνολικὰ ἀναφορὲς στοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους προστίθεται πὼς βρισκόταν στὰ Πηγαδούλια ἢ Πηγαϊδούλια στὸν βουργο τοῦ Χάνδακα, ὅπως δηλώνεται καὶ στὴν πρώτη μνεῖα τῆς μονῆς: *Sanctorum Apostolorum posito super territorio de Pigadhulia*¹⁵⁷. Σὲ μία ἀπὸ τὶς διαθήκες ποὺ ἀκολουθοῦν, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, προστίθεται πὼς οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι βρισκόνταν κοντὰ στὸν δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Ὑπάρχουν ὥστόσο καὶ δύο μνεῖες ποὺ τοποθετοῦν τὸ μοναστήρι στὸν Μαρουλᾶ, *in monasterio Sanctorum Apostolorum, posito apud Marula*, ὅπως ἀναγράφεται στὴ διαθήκη τῆς Καλῆς Ἀγαπητοῦ, χήρας τοῦ Ἀνδρέα Ἀγαπητοῦ, στὶς 29 Αὐγούστου 1347, ἡ ὁποία ἄφησε δύο ὑπέρπυρα γιὰ νὰ γραφεῖ τὸ ὄνομά τῆς στὸν κώδικα τοῦ μοναστηριοῦ, δηλαδή στὴν Πρόθεση¹⁵⁸. Ὁ Μαρουλᾶς ἀναφέρεται ἐπίσης στὶς 9 Ἰουλίου 1362, στὴ διαθήκη τῆς Κατερίνας, θυγατέρας τοῦ Λέοντα Ἀναπλιώτη, ποὺ κληροδότησε πέντε ὑπέρπυρα στὴν *ecclesie Sanctorum Apostolorum de Marula*¹⁵⁹. Φαίνεται πὼς τὰ Πηγαδούλια ἦταν μᾶλλον ἕνα μικροτοπώνυμο στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Μαρουλᾶ.

Χρονολογικὰ οἱ διαθήκες καὶ τὰ κληροδοτήματα ἔχουν ὡς ἀκολου-

155. Sally McKee, *ὁ.π.*, τ. 1, σ. 101 (ἀρ. 77).

156. *Στὸ ἴδιο*, τ. 2, σ. 832 (ἀρ. 656).

157. *Στὸ ἴδιο*, τ. 1, σ. 101 (ἀρ. 77).

158. *Στὸ ἴδιο*, τ. 1, σ. 39 (ἀρ. 28).

159. *Στὸ ἴδιο*, τ. 2, σ. 775 (ἀρ. 609).

θως: Στις 12 Ιουνίου 1350 ο Γρηγόριος Λαγκαδιώτης όριζε στον γιό του Σταμάτιο Λαγκαδιώτη με τη βούληση και συγκατάθεση των έξομολόγων των Άγιων Άποστόλων στα Πηγαδούλια να δώσει 40 υπέρπυρα για την άπελευθέρωση φτωχών χριστιανών σκλάβων¹⁶⁰. Στη διαθήκη του ο Georgius Rosso, στις 12 Ιανουαρίου 1351/2, άφησε στον ιερομόναχο έξομολόγο του στους Άγίους Άποστόλους στα Πηγαδούλια δέκα υπέρπυρα να προσεύχεται για την ψυχή του. Το όνομα του έξομολόγου δεν αναφέρεται στη διαθήκη¹⁶¹. Δύο χρόνια αργότερα, στις 3 Αυγούστου 1352, ο Θεοτόκης Έγριπιώτης (Theotocius Egripioti) δήλωνε πως επιθυμούσε να ταφεί *in portegale sive ginechyto ecclesie Sanctorum Apostolorum, que iacet iuxta viam qua itur ad ecclesiam sancti Andree* και κληροδοτούσε στην εκκλησία οκτώ υπέρπυρα για την ταφή του¹⁶². Με τη διαθήκη του ο Ιωάννης Γιαλινάς στις 22 Μαΐου 1353 κληροδότησε στην εκκλησία των Άγιων Άποστόλων δύο *salmas* μούστου έτησίως από το άμπέλι του στοϋ Πλεμένου για τα έπόμενα πέντε χρόνια μετά τον θάνατό του, για να γίνονται λειτουργίες για την ψυχή του¹⁶³. Κατόπιν, στις 7 Δεκεμβρίου 1357, ο Δημήτριος Paneromitti άφησε με τη διαθήκη του στην εκκλησία των Άγιων Άποστόλων δύο μικρά σπιτάκια στον δρόμο που ήταν το σπίτι του¹⁶⁴. Οι παροχές προς την εκκλησία συνεχίστηκαν και τα έπόμενα χρόνια. Στις 9 Ιουλίου 1362 ή Κατερίνα, θυγατέρα του Λέοντα Αναπλιώτη, τής κληροδότησε πέντε υπέρπυρα¹⁶⁵, ο Άνδρέας Ματσαμούρδης άφησε στον καλόγερο και στις μοναχές των Άγιων Άποστόλων στα Πηγαδούλια ένα υπέρπυρο για την ψυχή του, στις 4 Απριλίου 1376¹⁶⁶, και η Έργίνα, σύζυγος του Γεωργίου Σιναδινοϋ, στις 23 Σεπτεμβρίου 1380 άφησε δέκα υπέρπυρα στο μοναστήρι των Άγιων Άποστόλων στον Μαρουλά¹⁶⁷. Με τη διαθήκη του, που έγινε στις 30 Μαΐου 1378, ο Κώστας Davallerio κατέστησε μοναδική του επίτροπο τη μοναχή Μαγδαληνή τής μονής των Άγιων Άποστόλων για το σύνολο τής περιουσίας του και προκειμένου να εκπληρώσει όσα όριζε σε αυτή. Άφησε, έπίσης, στον καλόγερο Θεοστήρικτο, πνευματικό του μοναστηριϋ των Άγιων Άποστόλων, τριάντα έπτά υπέρπυρα

160. Στο ίδιο, τ. 1, σ. 281 (άρ. 216).

161. Στο ίδιο, τ. 1, σ. 240 (άρ. 187).

162. Στο ίδιο, τ. 1, σ. 303 (άρ. 229).

163. Στο ίδιο, τ. 1, σ. 228 (άρ. 178).

164. Στο ίδιο, τ. 1, σ. 388 (άρ. 295).

165. Στο ίδιο, τ. 1, σ. 228 (άρ. 178).

166. Στο ίδιο, τ. 2, σ. 966 (άρ. 771).

167. Στο ίδιο, τ. 2, σ. 981 (άρ. 780).

νὰ τὰ λάβει ἀπὸ τὰ πενήντα δύο ὑπέρπυρα ποὺ εἶχε δανείσει στὴν Beata de Vigontia¹⁶⁸. Ἐπίσης, ἡ Καλὴ Μανολίτσαινα κληροδότησε πέντε ὑπέρπυρα στὸ *penitenciali monasterii Sanctorum Apostolorum de Pigadhulia* στίς 4 Ἀπριλίου 1381¹⁶⁹ καὶ ἡ Καλὴ Καφάταινα, κάτοικος τῆς μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἄφησε στίς 11 Αὐγούστου 1383 στὸν ἐξομολόγο τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ τὸ ὄνομά του φαίνεται παρεφθαρμένο, Theostineo, εἴκοσι ὑπέρπυρα γιὰ νὰ τὴ μνημονεύει¹⁷⁰. Ἐναν ἄλλο, ἡ πιθανὸν τὸν ἴδιο, ἐξομολόγο τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ὀνόματι Θεόκτιστο (Theostioctui) ὄρισε ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐκτελεστὲς τῆς διαθήκης της στίς 20 Φεβρουαρίου 1384/5 μιὰ καλόγρια ὀνόματι Miradhia, ποὺ κατοικοῦσε στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀποκαλούμενο Καλοχωριό (*vocati Calocorio*), στὸν βοῦργο τοῦ Χάνδακα¹⁷¹.

7. Μονὴ Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι

Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας στὸ Καρυδάκι (*de lo Caridachi*) ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἔγγραφο τῆς καταγραφῆς τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χωριοῦ Σίλαμος τὸ 1320. Τότε δύο κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, ὁ Γιάννης Ἰατροῦ καὶ ὁ Νικόλαος Regourado, καὶ ὁ ἱερέας Ἐμμανουήλ, ποὺ ἦταν διορισμένος ἀπὸ τὴν οἰκογενεῖα de Alexandro ὡς ἐφημέριος τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χωριοῦ, κατέθεσαν μεταξὺ ἄλλων ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας ποὺ ἦταν παλαιά, *facta tempore Grecorum*. Ἦταν δηλαδὴ τῆς βυζαντινῆς περιόδου¹⁷².

Τὸ 1415 ὁμοῦς ὑπῆρχε πλέον ἐκεῖ μιὰ γυναικεῖα μονή, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ μιὰ ἀναφορὰ τοῦ Cristoforo Buondelmonti¹⁷³. Κατόπιν, γιὰ πάνω ἀπὸ 150 χρόνια, δὲν διαθέτουμε, τουλάχιστον μέχρι στιγμῆς, κάποια πληροφορία. Τὸ 1585 μιὰ μοναχὴ ὀνόματι Μαγδαληνὴ Καλυβοπούλα, ποὺ

168. Στὸ ἴδιο, τ. 2, σ. 708 (ἀρ. 559).

169. Στὸ ἴδιο, τ. 2, σ. 992 (ἀρ. 788),

170. Στὸ ἴδιο, τ. 2, σ. 946-7 (ἀρ. 753).

171. Στὸ ἴδιο, τ. 2, σ. 949 (ἀρ. 756). Βλ. καὶ πρὸ πάνω, σ. 16. Δὲν ἔχουμε ἄλλη μνεία αὐτοῦ τοῦ μοναστηριοῦ οὔτε μπορέσαμε νὰ τὸ ταυτίσουμε μὲ κάποια ἀπὸ τίς γνωστὲς ἐκκλησίες τοῦ Χάνδακα τίς ἀφιερωμένες στὸν ἅγιο Νικόλαο.

172. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 288, 371 (ἀρ. 229_{III}, vi).

173. Cristoforo Buondelmonti, *Descriptio Insule Crete et Liber Insularum Archipelagi Cap. XI: Creta*, édition critique par Marie-Anne Van Spitael, Ἡράκλειο 1981, σ. 158: *Uenimus...ad monasterium dominarum, a quo, non longe multum, per aquarum meatum, uiridarium Caridachim uidimus.*

φέρεται να κατοικεί στον Άγιο Αντώνιο στο Καρυδάκι, διορίζει πληρεξούσιό της τον άρχοντα μισέρ Φραντζέσκο Μπόν για να διεκδικήσει ένα κληροδότημα που της ανήκε από τη διαθήκη του γιου της, Ιερομονάχου Μακαρίου Μέζανου¹⁷⁴. Όστόσο ο Άγιος Αντώνιος ήταν μόνον ένα εκκλησάκι στην περιοχή που ονομάζεται Καρυδάκι, αλλά δεν υπάρχει κάποια πληροφορία ότι υπήρχε εκεί και γυναικεία μονή. Συνεπώς είτε η μοναχή κατοικούσε μόνη της σε κάποιο κελί του Αγίου Αντωνίου είτε ίσως πρόκειται περί λάθους και η μοναχή εγκαταβιούσε στη μονή της Παναγίας.

Η Παναγία σε άγνωστο χρόνο περιήλθε στην κυριότητα της μονής της Αγίας Αικατερίνης των Σιναϊτών, γεγονός που διαπιστώνεται για πρώτη φορά στις 6 Οκτωβρίου 1596. Τότε ο οικονόμος της Αγίας Αικατερίνης Ιεράσιμος επέλεξε ως ήγουμένη της μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου τη μοναχή Έλεούσα Κατζαροπούλα ισοβίως¹⁷⁵. Η νοταριακή πράξη ορίζει τα δικαιώματα της ήγουμένης, που αποκοιούσε πλήρη έξουσία διαχείρισης της αδελφότητας και των περιουσιακών στοιχείων και κληροδοτημάτων της μονής. Για τα τελευταία ωστόσο δεν δίνονται συγκεκριμένες πληροφορίες, αλλά μνημονεύεται μόνο, χωρίς συγκεκριμένα στοιχεία, ένα λεγάτο προς το μοναστήρι μιās Μαγδαληνης Καπελοπούλας. Μολονότι στη νοταριακή αυτή πράξη αναγράφεται πώς ο οικονόμος Ιεράσιμος εκλέγει ήγουμένη, είναι προφανές πώς δεν πρόκειται για έκλογή αλλά για διορισμό ήγουμένης, και για τον λόγο αυτό δεν περιγράφεται το προβλεπόμενο τυπικό των εκλογών ήγουμένων. Ουσιαστικά πρόκειται για μια πράξη παραχώρησης από το πρόσωπο που είχε το πατρωνικό δικαίωμα της μονής σε μοναχό ή μοναχή. Τέτοιες πράξεις άφθονούν στα νοταριακά πρωτόκολλα και έχουν παρόμοια φρασεολογία και γενική διατύπωση με τη συγκεκριμένη για τη Θεοτόκο στο Καρυδάκι.

Μετά από δώδεκα χρόνια, στις 12 Φεβρουαρίου 1608, μαθαίνουμε το όνομα μιās από τις μοναχές, για τις οποίες πλὴν τῶν ήγουμένων δεν διαθέτουμε στοιχεία. Πρόκειται για τη Θεοτίμη, χήρα του ποτέ πατῆ Βασίλη Χριστοφόρου, η οποία έκανε πληρεξούσιο τον γιό της, μισέρ Νικολό Χριστόφορο¹⁷⁶.

Η ήγουμένη της Έλεούσας Κατζαροπούλας διήρκεσε περίπου δεκαέξι χρόνια. Μετά τον θάνατό της ο τότε οικονόμος της Αγίας Αικατερίνης

174. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. ιζ'ν.

175. Petropulo, busta 202, libro 10, φ. νζ'γ. Βλ. πιο κάτω την έκδοση της πράξης, Παράρτημα Έγγράφων άρ. 5.

176. Negri, busta 180, libro 7, φ. 69v.

τῶν Σιναϊτῶν Μακάριος προέβη στὸν ὀρισμὸ νέας ἡγουμένης στὸ μοναστήρι, στὶς 12 Δεκεμβρίου 1612. Ἔτσι, «λεντζέρη» τῆ Θεονύμφη Παπαδοπούλα ἀπὸ τὸ χωριὸ Κριτσές ὡς νέα ἰσόβια ἡγουμένη τῆς μονῆς προκειμένου να κρατή καὶ να γοβερνάρη το ἄνωθεν μοναστήρι καὶ περιβόλην του καὶ με τα ξόχορά του, ποὺ τώρα δηλώνεται σαφῶς πὼς ἀποτελεῖ μετόχη καὶ υποταγὴ τοῦ μοναστηρίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερήνης τῶν Σιναϊτῶν, μὲ ὅλα τὰ δικαιώματα ποὺ προϋποθέτει τὸ ἀξίωμα τῆς, ἀλλὰ μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀκολουθεῖ τὶς πρακτικὲς ποὺ ἀκολουθοῦσαν οἱ προκάτοχες τῆς στῆ θέση αὐτή. Προστίθεται στὸ τέλος, ὅπως γίνεται καὶ σὲ ἄλλες πράξεις παραχωρήσεων, πὼς μετὰ τὸν θάνατο τῆς νεοεκλεγείσας ἡγουμένης ἢ ἐξουσία στὸ μοναστήρι θὰ ἐπέστρεφε στὸν τότε οἰκονόμο τῶν Σιναϊτῶν¹⁷⁷.

Τὸ 1628, κατὰ τὴ διάρκεια κατασκευῆς ἔργων γιὰ τὴ μεταφορὰ νεροῦ ἀπὸ τὶς πηγές στὴν περιοχὴ ποὺ βρισκόταν ἡ μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι, ὁ Γενικὸς Προβλεπτής Κρήτης Φραντζέσκος Μοροζίνι διέταξε τὴ μετακίνηση τῶν καλογραιῶν στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα στὰ Σούνια, ποὺ τὸν διέθεσε γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ εἰς τὸ διηνηκὲς ὁ Μιχάλης Μορεζίνι, ὁ ὁποῖος εἶχε τὸ πατρωνικὸ δικαίωμα¹⁷⁸. Κατασκευάστηκαν μάλιστα μὲ διαταγὴ τοῦ Μοροζίνι τέσσερα ἐπιπλέον κελιά ἐκεῖ γιὰ τὴν καλύτερη ἐξυπηρέτηση τῶν καλογραιῶν. Ὁ Προβλεπτής ἐπέβαλε τὴ διατήρηση τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας καὶ τῶν ἄλλων κτιρίων στὸ Καρυδάκι καὶ γιὰ τὴ φροντίδα τους ἔπρεπε νὰ παραμένουν ἐκεῖ ἑσαεῖ, ὅπως εἶχαν ὑποχρέωση, ἓνας ἢ δύο Σιναῖτες. Δὲν θὰ ἔπρεπε, ὡστόσο, νὰ πειράζον ἢ νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ νερά τοῦ ὑδραγωγείου, ἀλλὰ νὰ ὑδρεύονται ἀπὸ μιὰ ἄλλη κοντινὴ πηγὴ¹⁷⁹.

8. Μονὴ Ἁγίων Ἀνδρέου καὶ Νικολάου a molendinis – Μονὴ Μεγάλου Ἀνδρέου τοῦ Μεγαλονᾶ

Ἡ μονὴ αὐτὴ πρέπει νὰ βρισκόταν κοντὰ στὴν παραλία στὰ δυτικὰ τοῦ Χάνδακα, ὅπου ὀρισμένες ἀπεικονίσεις τῆς περιοχῆς δείχνουν μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀνεμόμυλους. Γιὰ παράδειγμα, ἓνα χειρόγραφο, ἴσως τοῦ 1418, τοῦ Cristoforo Buondelmonti ἀπεικονίζει σὲ ἐκεῖνο τὸ σημεῖο κοντὰ στὴ θά-

177. Negri, busta 180, libro 9, φ. 19r. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 6.

178. Βλ. παρακάτω σ. 89.

179. Στέργιος Γ. Σπανάκης, *Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας: Francesco Morosini Provveditore Generale et Ingegnere del Regno di Candia, Relazione presentata nell' eccellentissimo Consiglio*, Ἡράκλειο 1950, τ. II, σ. 145-146.

λασσα άνεμόμυλους και δίπλα μιὰ τριμάρτυρη ἐκκλησία, ἴσως τὴν ἐν λόγῳ μονή¹⁸⁰. Ἡ τοποθεσία τῆς ἐπιβεβαιώνεται ρητὰ τὰ ἴδια χρόνια στὴ διαθήκη τῆς Ἀγνῆς, χήρας τοῦ dominus Zanachius Istrigo, στὶς 11 Φεβρουαρίου 1417 ποὺ ἄφηγε πέντε ὑπέρπυρα *in ecclesia Sancti Andree monacorum posite in molendinis vertalibus prope ripam maris*¹⁸¹. Σὲ μεταγενέστερες ἀπεικονίσεις, ὅπως γιὰ παράδειγμα σὲ χάρτη τοῦ Giorgio Corner τοῦ 1625, βλέπουμε καὶ πάλι τοὺς άνεμόμυλους καὶ μιὰ ἐκκλησία¹⁸². Ἄν σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι προέκειται γιὰ τὸν Ἅγιο Ἀνδρέα καὶ Νικόλαο δὲν εἶναι γνωστό, καθὼς αὐτὴ τὴν ἐποχὴ δὲν ἔχουμε πλέον μνεῖς τῆς μονῆς. Ὡστόσο, ἡ παλαιότερη μνεῖα τῆς ποὺ διαθέτουμε ἀνάγεται στὸ 1410, σὲ διαθήκη τῆς Marchesina de Molino, ἡ ὁποία καταλείπει πέντε ὑπέρπυρα στὸ *monasterio Sancti Andree a Molendinis*, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ἂν προέκειται γιὰ ἀνδρικό ἢ γυναικεῖο¹⁸³. Αὐτὸ προφανῶς ὀφείλεται σὲ παράλειψη, διότι στὴ συνέχεια ἔχουμε ἀκόμη δύο διαθήκες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα τοῦ 1417, στὶς ὁποῖες μνημονεύεται σαφῶς πὼς ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ἦταν γυναικεῖο μοναστήρι. Στὴν πρώτη, τῆς 11ης Νοεμβρίου 1415, ἡ Μαρία, χήρα τοῦ dominus Johannes Cornario, γιοῦ τοῦ ποτὲ domini Andree de domo maiori, ἄφηγε τρία ὑπέρπυρα στὶς *monialibus Sancti Andree a Molendinis*¹⁸⁴. Ἐπίσης σὲ διαθήκη τῆς 2ας Ἰουλίου 1418, ὁ βενετὸς πρεσβύτερος Georgius Chauco, cantor τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, ἄφησε 5 ὑπέρπυρα στὸ μοναστήρι, ὅπου ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ἀναφέρεται καὶ πάλι ὡς γυναικεῖα μονή¹⁸⁵. Στὶς 3 Νοεμβρίου 1486 ἡ μονὴ ἀναφέρεται καὶ μὲ τις δύο ἀφιερῶσεις, ὡς *Sancti Andree e Nicolai a Molendinis*, ποὺ εἶχε ὡς

180. Cristoforo Buondelmonti, *Descriptio Insulae Candiae* (Firenze, Biblioteca Laurentiana, cod. Pluteus XXIX, no. 42). Πβλ. G. Gerola, *Monumenti Veneti*, τ. I, σ. 8. Ἡ εἰκόνα περιλαμβάνεται ἐπίσης στὸ Cristoforo Buondelmonti, *Περιγραφή τῆς νήσου Κρήτης. Ἐνας γύρος τῆς Κρήτης στὰ 1415, μετάφραση καὶ εἰσαγωγή Μάρθα Ἀποσιτίτη...*, Ἡράκλειο 1996, σ. 43.

181. Sally McKee, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 856 (ἀρ. 676). Ἴσως τὸ *vertalibus* ἀποτελεῖ παρανόηση ἢ τυπογραφικὸ λάθος ἀντὶ γιὰ *ventalibus*.

182. Προέκειται γιὰ χάρτη τοῦ Χάνδακα τοῦ 1625 ἀπὸ τὸ Il Regno di Candia τοῦ Giorgio Corner, ἀποκείμενο στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας, βλ. Χρυσούλα Τζομπανάκη, *Θαλασσινὴ Τριλογία τοῦ Χάνδακα. Τὸ λιμάνι, τὰ νεώρια, τὸ φρούριο στὴ θάλασσα* (Κοῦλες), Ἡράκλειο 2000, σ. 107.

183. Χαράλαμπος Γάσπαρης, *Catastici Feudorum Crete. Catasticum Sexterii Dorsoduri 1227-1418*, Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν, Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα 2004, τ. Β', σ. 54 (ἀρ. 73).

184. Sally McKee, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 836 (ἀρ. 659).

185. Στὸ ἴδιο, τ. 2, σ. 859 (ἀρ. 678).

ἡγουμένη τὴν Zaneta Petinario, καθὼς καὶ ἀδελφότητα μοναζουσῶν¹⁸⁶. Ἡ μονὴ διέθετε κτηματικὴ περιουσία στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Κρουσώνας, ἀπὸ κληροδότημα τοῦ Francisco de Medio σὲ ἐποχὴ ποὺ δὲν προσδιορίζεται. Τὸ λεγάτο αὐτὸ περιελάμβανε, ἐκτὸς ἀπὸ μετρητά, καὶ ἐτήσια εἰσοδήματα κυρίως σὲ σιτάρι καὶ ἀλεύρι ἀπὸ τὴν ἐκμίσθωση τῶν κτημάτων. Τὸ 1486 τὰ κτήματα αὐτὰ ἐκμισθώθηκαν γιὰ πέντε χρόνια¹⁸⁷. Ἡ μονὴ μνημονεύεται καὶ πάλι στὶς 26 Νοεμβρίου 1523, ἀλλὰ ὡς Ἅγιος Ἀνδρέας μόνον, ὅπου κατοικοῦσε ἡ μοναχὴ Methia relicta ser Andree Rizado¹⁸⁸.

Στὶς 28 Ἰανουαρίου 1419, πολὺ κοντὰ στὰ χρόνια ποὺ εἶδαμε πὼς ἄφησαν κληροδοτήματα πρὸς τὴ γυναικεῖα μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, μνημονεύεται, πάλι σὲ διαθήκη, μιὰ ἄλλη γυναικεῖα μονὴ στὴν ἴδια ἀκριβῶς περιοχὴ, ὁ Ἅγιος Νικόλαος. Ἡ Chaterucia Quirino, χήρα τοῦ ser Frangius Quirino, ἄφησε δέκα ὑπέρπυρα *pro laborerio ecclesie Sancti Nicolai a Molendinis in qua habitant moniales*¹⁸⁹.

Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθεθεῖ πὼς ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τῶν ἀνεμόμυλων καὶ ἓνα δεῦτερο γυναικεῖο μοναστήρι, ὅπως συνέβαινε στὶς Μεσαμπελιές, ὅπου ὑπῆρχαν τρία. Ὡστόσο, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ὑπάρχει μιὰ συνεχῆς ἐναλλαγὴ ἀναφορῶν στὴν ἀφιέρωση τῆς μονῆς ὥστε εἶναι δύσκολο νὰ καταλήξει κάποιος ἂν πρόκειται γιὰ ἓνα ἢ δύο μοναστήρια. Ἐνῶ ἀρχικὰ ὑπάρχουν χωριστὲς ἀναφορὲς δύο μονῶν μὲ τὴ δική τους ἀφιέρωση ἢ κάθε μία, στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα καὶ στὸν Ἅγιο Νικόλαο ἀντιστοίχως, στὴ συνέχεια, τὸ 1486, ὀνομάζεται μονὴ τῶν Ἁγίων Ἀνδρέου καὶ Νικολάου, ὡς νὰ ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἐνιαία μονή, ἐνῶ τὸ 1523 ἀναφέρεται καὶ πάλι μιὰ μόνον, ὡς μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Τὸν ἐπόμενο χρόνο, τὴν 1η Φεβρουαρίου 1524, ἀπαντᾷ μιὰ ἐπιπλέον διαφορετικὴ ὀνομασία: ἀναφέρεται ἡ γυναικεῖα μονὴ τοῦ Μεγάλου Ἀνδρέου τοῦ Μεγαλονᾶ, στὴν ὁποία ὁ Νικολὸς Κουρεψᾶς ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει πολλές φορές προηγουμένως, κληροδότησε μὲ τὴ διαθήκη του τῶν καλογραδῶν τοῦ Μεγάλου Ἀνδρέου τοῦ Μεγαλονᾶ ὑπέρπυρα ἐξ διὰ τὴν ψυχὴν μου¹⁹⁰. Δεδομένου ὅτι ἄλλη ὀρθόδοξη μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου εἶναι ἀμάρτυρη, πρέπει νὰ θεωρεῖται σχεδὸν βέβαιο ὅτι παρὰ τὶς διαφορετικὲς ὀνομασίες πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια μονή. Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸ *monasterio di S. Andrea delle monache*, ποὺ ἀναφέρεται

186. Giorgio Sinadino, busta 272, φ. 23v-24r .

187. Στὸ ἴδιο.

188. Domenico Sinadino, busta 272, φ. 104r.

189. Sally McKee, ὁ.π., τ. 2, σ. 838 (ἀρ. 660).

190. Γρηγορόπουλος, ἀρ. 86.46.

στήν απογραφή του Καστροφύλακα τοῦ 1583¹⁹¹. Ἡ ἐξήγηση σὲ ὅλα αὐτὰ προκύπτει πιθανότατα ἀπὸ τὴν πληροφορία τοῦ Gerola ὅτι ὑπῆρχε μιὰ τρίκλιτη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου μὲ τὸ ἓνα κλίτος ἀφιερωμένο στὸν Ἅγιο Νικόλαο, γεγονός που θὰ αἰτιολογοῦσε καὶ τὴ διπλὴ ὄνομασία τῆς μονῆς. Ὡστόσο ἡ ἄποψη τοῦ Gerola ὅτι αὐτὴ βρισκόταν μεταξὺ τοῦ Δερματᾶ καὶ τοῦ προμαχώνα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Ἀγίας Πελαγίας, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι σωστὴ, καθὼς ὅλες οἱ ἀπεικονίσεις τῆς περιοχῆς τὴν δείχνουν δίπλα στοὺς ἀνεμόμυλους ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη. Ὁ Gerola θεωρεῖ πιθανὸ πὼς ἡ ἐκκλησία κατεδαφίστηκε πρὸς τὸ τέλος τῆς Βενετοκρατίας¹⁹².

9. Μονὴ Χριστοῦ τοῦ Ὁρφانوῦ

Ἡ μονὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὁρφانوῦ βρισκόταν στὰ ὄρια τοῦ χωριοῦ Σίλαμος, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἀπογραφή τοῦ 1635¹⁹³. Συχνὰ στὰ ἔγγραφα ἀναφέρεται ὡς Χριστὸς Ἀρφανός. Τὸ μοναστήρι πρέπει νὰ ὑπῆρχε τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1463, σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ 1473. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ ἀντίγραφο καταστίχου πράξεων τοῦ Δούκα Κρήτης Benedetto Gritti, στὸ ὁποῖο καταγράφεται ἡ ἐκλογὴ ἡγουμένης στὴ μονὴ αὐτὴ στὶς 16 Μαρτίου 1473¹⁹⁴. Στὸ ἔγγραφο δηλώνεται πὼς σύμφωνα μὲ τὴ θέληση τοῦ Δούκα καὶ μὲ τὴ συγκατάθεση τοῦ Hemmanuel Roso, βικαρίου τοῦ Hieronimus Lando, ἀρχιεπισκόπου τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀρχιδιάκονος τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τίτου Johannes Sinadino καὶ ὁ Hieronimus Justo, ποὺ ἐκπροσωποῦσε τὴ Μεγάλὴ Κούρια, μετέβησαν στὴν ἐκκλησία τῆς μονῆς, ὅπου τοὺς ἀνέμεναν ὁ Μιχαὴλ Καραβέλας καὶ ὁ ἐφημέριος τῆς μονῆς Σταμάτης Γαβαλᾶς. Ἐκεῖ, σύμφωνα μὲ τὸ ἔθιμο, συνεκάλεσαν μὲ τὸ χτύπημα τῆς καμπάνας καὶ ὀνομαστικῶς ὅλες τὶς μοναχές, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ὁ ἀρχιδιάκονος Ἰωάννης ἀνακοίνωσε πὼς ὀρίζεται ὡς ἡγουμένη ἡ Ἀθανασία Μπερνάρντο (Bernardo), ποὺ μόναζε στὸ μοναστήρι δέκα χρόνια. Κατόπιν ἔγιναν συστάσεις στὶς καλόγριες ἐκ μέρους τοῦ βικαρίου νὰ ἀποδεχτοῦν τὴν ἡγουμένη μὲ τὸν ἀρμόζοντα καὶ προβλεπόμενο σεβασμὸ καὶ χωρὶς ἀντιλογία. Σύμφωνα μὲ τὰ ἀνα-

191. Castrofilaea, ὕ.π., Karta 20.

192. G. Gerola, *Monumenti Veneti*, τ. I, σ. 362 καὶ εἰκ. 50 καὶ 51. *Τοῦ ἴδιου*, «Topografia», σ. 45.

193. ASV, Consultori in Jure, busta 482, φ. 71v.

194. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 324-325, 377 (ἀρ. 259).

γραφόμενα περὶ τῆς ἤδη δεκαετοῦς διαμονῆς τῆς νέας ἡγουμένης στὸ μοναστήρι, ἡ μονὴ προϋπῆρχε τουλάχιστον δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος διορισμοῦ της, ἦταν δὲ μία ἀπὸ τίς μονές στὶς ὁποῖες ὁ Δούκας διόριζε τὸν ἡγούμενο ἢ τὴν ἡγουμένην, ἂν ἐπρόκειτο γιὰ ἀνδρική ἢ γυναικεῖα ἀντιστοιχίως.

Ίσχνες εἰδήσεις γιὰ τὸ μοναστήρι συναντᾶμε πάλι τὸν 16ο αἰώνα. Στὶς 31 Μαρτίου 1511 μαθαίνουμε ἀπὸ τὴ διαθήκη τῆς Ἰαννούλας, χήρας τοῦ Γεωργίου Βίναρη, πὼς κατοικοῦσε ἐκεῖ ὡς λαϊκὴ, μᾶλλον προσωρινά. Σὲ μιὰ ἄλλη διαθήκη, στὶς 24 Νοεμβρίου 1521, ὁ Νικολὸς Σακελλαρίου προέβλεπε νὰ περιέλθουν στὴ μονὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὁρφανοῦ ὅλα τὰ ἀγαθὰ του, στὴν περίπτωση ποὺ πέθαιναν ὅλα τὰ παιδιά του. Σὲ μιὰ τρίτη διαθήκη, τὴν 1η Φεβρουαρίου 1524, ὁ Νικολὸς Κουρεψᾶς ἄφηγε στὶς κολόγριες τῆς μονῆς δέκα ὑπέρπυρα¹⁹⁵.

Ἡ ἀμέσως ἐπόμενη ἀναφορὰ σὲ αὐτὴν συναντᾶται πολλὰ χρόνια ἀργότερα, στὶς 31 Μαΐου 1585. Τότε μιὰ μοναχὴ τῆς μονῆς, ἡ Θεοδούλη Σαγρεδοπούλα, παρέλαβε ἀπὸ τὸν νοτάριο Γεώργη Πετρόπουλο τὴν πληρωμὴ γιὰ ἓνα «περιβολοσώχωρο» στὸ γεφύρι τοῦ Ἁγίου Λαζάρου, τὸ ὁποῖο ἐκείνη καὶ τὰ ἀδέλφια της ἔντρομετάραμεν εἰς τὸ πούπληγο ἰκάντο γιὰ νὰ τὸ πουλήσουν. Αὐτὸ κατακυρώθηκε στοὺς μισὲρ Μανοῦσο καὶ Στεφανῆ Ζαμαθρακίδες¹⁹⁶. Τὴν ὑπαρξὴ ἀκόμη μιᾶς μοναχῆς στὸν ἀφέντη Χριστὸ τὸν Ὁρφανό, τῆς Φιλαγάθης χήρας τοῦ ποτε μισὲρ Τζώρτζη Σκλάβου, ἀναφέρει ἀκόμη μιὰ πράξη τοῦ ἴδιου νοταρίου στὶς 11 Αὐγούστου 1587¹⁹⁷.

Στὶς 6 Νοεμβρίου 1593 μιὰ μοναχὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὁρφανοῦ, ἡ Μαγδαληνὴ Μαυριανοπούλα, ὡς κηδεμόνας (γωβεργνατρίτζε) τοῦ Νικολοῦ Λύζη τοῦ ποτε Κωσταντῆ, ἔκανε γενικὸ πληρεξούσιο στὸν μισὲρ Βιτόρε Δραγᾶ προκειμένου νὰ προασπίζει τὰ συμφέροντα τοῦ προστατευομένου της¹⁹⁸.

Τὴν πιὸ ἐνδιαφέρουσα εἶδηση γιὰ τὸ μοναστήρι τὴν συναντᾶμε στὶς 5 Ἰουλίου 1594. Τότε, γιὰ λόγους ποὺ δὲν γνωρίζουμε, ἡ ἡγουμένη τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὁρφανοῦ μοναχὴ Ἀναστασία Χιλιαδαροπούλα παραχώρησε ἐπισήμως μὲ πράξη της τὸ μοναστήρι της στὸ μετόχι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ. Στὴ σύνταξη τῆς πράξης παρευρισκόταν καὶ

195. Γρηγορόπουλος, σ. 42 (ἀρ. 24), σ. 117 (ἀρ. 62), σ. 161 (ἀρ. 86).

196. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. κβ'γ.

197. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. τιέ'ρ.

198. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. κθ'ν.

ὁ οἰκονόμος τῶν Σιναΐτων Ἰεράσιμος, πού παρέλαβε το μοναστήρι με ὅλα τὰ δικαιώματά του ὑποσχόμενος πὼς ἡ Ἀναστασία θὰ παρέμενε ἰσοβίως ἡγουμένη του¹⁹⁹.

Τὸ μοναστήρι συνέχισε τὴ λειτουργία του, ἀλλὰ πολὺ λίγα μᾶς εἶναι γνωστὰ μέχρι τὰ τέλη περίπου τῆς Βενετοκρατίας, με ἐξαίρεση ἓνα γενικὸ πληρεξούσιο πού ἔκανε ἡ μοναχὴ Ἄγνη Καλογεροπούλα στὶς 18 Μαΐου 1600 στὸν μισέρ Τζουάνε Γαβρᾶ²⁰⁰.

Τρεῖς ἐνδιαφέρουσες πράξεις ἀνάγονται στὸ 1632 ὡς ἐπακόλουθο τοῦ θανάτου τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς, τῆς μοναχῆς Εὐγενίας Σουλινοπούλας. Οἱ δύο πρῶτες ἔγιναν τὴν ἴδια ἡμέρα, στὶς 22 Μαΐου 1632. Στὴν πρώτη ὁ Δούκας τῆς Κρήτης Λάζαρος Μοτσενίγος δηλώνει πὼς ὡς ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῆς διαδόχου τῆς θανούσας ἡγουμένης τοῦ μοναστηριοῦ πρόκειται νὰ διορίσει νέα ἡγουμένη. Ὅμως, δὲν προέβη ἀμέσως στὸν ὀρισμὸ τῆς, ἀλλὰ πρῶτα ἀπαριθμεῖ τὰ καθήκοντά της με μιὰ σειρά διατάξεων τίς ὁποῖες ὀνομάζει *capitola*. Στὴν πραγματικότητα ὑπαγορεύει τοὺς ὅρους διαχείρισης καὶ συμπεριφορᾶς τῆς ἡγουμένης καὶ τῶν μοναζουσῶν στὴ μονή, ἐν εἴδει *Τυπικοῦ* τοῦ μοναστηριοῦ. Ἐκεῖ βλέπουμε νὰ διατυπώνονται οἱ συνηθισμένες προτροπές γιὰ τὴ σωστὴ διαχείριση τῶν οικονομικῶν καὶ τῆς περιουσίας τῆς μονῆς, καθὼς καὶ οἱ συνηθισμένες διατάξεις πού ἀποσκοποῦσαν στὴ διατήρηση τῆς καλῆς φήμης καὶ τῆς τιμῆς τῶν καλογραιῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν ἡ ἀπαγόρευση διανυκτέρευσης τῶν ἀδελφῶν ἐκτὸς τῆς μονῆς χωρὶς ἄδεια ἀπὸ τὴν ἡγουμένη καὶ χωρὶς ἐπείγουσα αἰτία, ἡ ἀντίστοιχη ἀπαγόρευση διανυκτέρευσης ἀνδρῶν στὸ μοναστήρι, καὶ ἡ ἐντολὴ νὰ κατασκευαστοῦν σιδερένια κιγκλιδώματα στὰ παράθυρα, ἰδίως σὲ ὅσα ἀνοίγονταν στὸν δρόμο. Στὶς διατάξεις αὐτὲς ὁ Δούκας ἀναφέρεται καὶ στὸν ἐπίτροπο, δηλαδὴ στὶς ὑποχρεώσεις καὶ τὴ σχέση του με τὴν ἡγουμένη. Μετὰ ἀπὸ αὐτά, τὴν ἴδια ἡμέρα, ὁ Δούκας προέβη στὴν ἐπιλογὴ καὶ τὸν ὀρισμὸ τῆς μοναχῆς Μαγδαληνῆς Chauranopula ὡς ἡγουμένης. Ἡ τρίτη σχετικὴ πράξη τοῦ ἴδιου Δούκα ἀκολούθησε τὸν ἐπόμενο μῆνα, στὶς 14 Ἰουνίου 1632, καὶ με αὐτὴν διορίστηκε ὡς ἐπίτροπος τοῦ μοναστηριοῦ ὁ ἐκλαμπρότατος κύριος Zuanne Lurando. Μιὰ σημείωση στὸ ἀριστερὸ περιθώριο τῆς σελίδας, στὴν ὁποία καταγράφεται ὁ ὀρισμὸς τοῦ Zuanne Lurando, μᾶς φανερώνει πὼς αὐτὸς παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀξι-

199. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. 54^r. Βλ. τὸ ἐκδιδόμενο κείμενο στὸ Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 7.

200. Varda, busta 288, φ. μζ^r.

ωμα γιὰ λόγους υγείας στίς 25 Μαΐου 1640²⁰¹. Φαίνεται ὅτι, παρὰ τὴ μεταβίβαση τῆς μονῆς τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὀρφανοῦ στὴν Ἁγία Αἰκατερίνη τοῦ Σινᾶ τὸ 1594, ἡ μονὴ σὲ ἄγνωστο χρόνο καὶ μὲ ἄγνωστο τρόπο ἔγινε καὶ πάλι ἀνεξάρτητη, γι' αὐτὸ καὶ δὲν βλέπουμε καμία ἐμπλοκὴ τοῦ οἰκονόμου τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ στὸν διορισμὸ ἡγουμένης τὸ 1632, ἀφοῦ δὲν θὰ διέθετε πλέον αὐτὴν τὴν ἀρμοδιότητα.

Πράγματι, οἱ πληροφορίες ποὺ περιέχονται στὴν ἀπογραφή τοῦ 1635 διαφωτίζουν τὰ σχετικὰ μὲ τὴ διοικητικὴ δικαιοδοσία. Τὴ μονὴ δήλωσε στὸν καταστιχωτὴ ὁ ἐπίτροπος τὸν ὁποῖο διόρισε, ὅπως εἶδαμε, ὁ Δούκας πέντε χρόνια νωρίτερα, δηλαδὴ ὁ Zuanne Lurando. Στὴ δήλωση αὐτῆ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα εἶδηση γιὰ τὸν τόπο στὸν ὁποῖο βρισκόταν, προστίθεται ἐπίσης ὅτι ὁ Χριστὸς ὁ Ὀρφανὸς ἀνήκε στίς μοναχὲς τῆς μονῆς. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει ὅτι μετὰ τὸ 1594 σὲ ἄγνωστο χρόνο καὶ ὑπὸ ἀδιευκρίνιστες συνθῆκες τὸ μοναστήρι ἔγινε καὶ πάλι αὐτοδέσποτο καὶ δὲν ὑπαγόταν πλέον στοὺς Σιναῖτες. Ἔτσι ἐρμηνεύεται καὶ ὁ διορισμὸς ἡγουμένης ἀπὸ τὸν Δούκα τὸ 1632 καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν οἰκονόμο τῶν Σιναῖτῶν. Στὴν ἀπογραφή δίνονται πληροφορίες καὶ γιὰ τὰ οικονομικὰ τῆς μονῆς. Κατὰ τὴ δήλωση τοῦ ἐπιτρόπου, τὰ εἰσοδήματα τῆς μονῆς τοῦ Χριστοῦ Ὀρφανοῦ εἶχαν ὡς ἑξῆς: εἶχε ἀπὸ λεγάτο 82 μουζούρια σιτάρι, 30 μίστατα κρασί, 30 λίβρες τυρί, 20 ὑπέρπυρα ἀπὸ λιβέλλα καὶ 4 κρητικὰ δουκάτα ἀπὸ ἐνοίκια σπιτιῶν. Εἶχε, ἐπίσης, 10 ὑπέρπυρα ἀπὸ ἓνα χωράφι 4 μουζουριῶν καὶ ἀπὸ δύο ἀμπέλια δὲν εἶχε σχεδὸν κανένα εἰσόδημα ἂν ἀφαιροῦνταν τὰ ἔξοδα²⁰². Τὸ μοναστήρι πρέπει νὰ ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τὶς μοναχὲς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακα.

10. Μονὴ Σωτήρος Χριστοῦ τοῦ Μεσαμπελίτη

Ἡ παλαιότερη γνωστὴ μας μνεῖα τῆς μονῆς αὐτῆς ἀνάγεται στίς 27 Μαΐου 1497. Στὴ διαθήκη του ὁ Γεώργιος de Cipris ζητοῦσε νὰ ταφεῖ στὸ μοναστήρι αὐτὸ καὶ τοῦ ἄφηνε 20 ὑπέρπυρα.²⁰³ Ἀκολουθεῖ μερικὰ χρόνια ἀργότερα, στίς 19 Σεπτεμβρίου 1510, ἀκόμη μία διαθήκη ποὺ συντάξε ἡ

201. Officiali busta 56, Registro 9, φ. 158r-160v, 162v.

202. ASV, Consultori in Jure, busta 482, φ. 71v.

203. Κωνσταντῖνος Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ Συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. ΣΤ', Ἀσίζαι τοῦ Βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων

Ἐργίνα Χαλκωματοῦ, στήν ὁποία ζητοῦσε καί αὐτὴ νὰ ταφεῖ στή μονή τοῦ *Κυρίου Χριστοῦ τῶν Μεσαμπελίων*²⁰⁴.

Ἡ ἐπόμενη μνεῖα ἀνάγεται στίς 18 Σεπτεμβρίου 1549 καί ἀφορᾷ τή ρύθμιση προσωπικῶν θεμάτων τῆς μοναχῆς τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ τοῦ Μεσαμπελίτη Μακαρίας, θυγατέρας τοῦ ποτὲ μισέρ Λορέντζο Ἄρμακλόλα καί ἀδελφῆς τοῦ μισέρ Μικέλε Ἄρμακλόλα ἀπὸ τὴν Τῆνο. Ἡ Μακαρία, λόγω ἀσθενείας, εἶχε πωλήσει στὸν ἀδελφὸ της τὰ ὑποστατικά της στήν Τῆνο καί εἶχε λάβει ἔναντι αὐτῶν τέσσερα δουκάτα κορέντε ἀπὸ τὸν πληρεξούσιό του στήν Κρήτη. Τὴν ἡμέρα σύνταξης τῆς πράξης ζήτησε καί ἔλαβε ἐνώπιον τοῦ νοταρίου ἀπὸ τὸν μισέρ Τζουάνε Γίτζη ἄλλο ἓνα δουκάτο, ἐξαιτίας τῆς ἀσθενείας της. Κατόπιν αὐτῶν ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Γίτζη, ὅταν αὐτὴ ἀποβιώσει, νὰ δώσει στὸ μοναστήρι της ὅ,τι νόμιζε ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά της γιὰ τὴν κηδεῖα καί τὰ μνημόσυνά της. Τὰ ἔξοδα αὐτὰ καί τὸ δουκάτο ποῦ τῆς εἶχε δανείσει ὁ Γίτζης θὰ τὰ διεκδικοῦσε ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ της²⁰⁵. Ἡ ἀσθένεια τῆς Μακαρίας ὀδήγησε στὸν θάνατό της ὄχι πολὺ ἀργότερα. Ἔτσι, τὸν ἐπόμενο χρόνο, στίς 16 Ἰουλίου 1550, ἡ ἡγουμένη τῆς μονῆς τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ Μακαρία Βεργιτζοπούλα καί πέντε ἀκόμη μοναχὲς προσῆλθαν στὸν νοτάριο Μιχαὴλ Μαρά καί βεβαίωσαν ὅτι παρέλαβαν ἀπὸ τὸν μισέρ Τζουάνε Γίτζη ἕξι δουκάτα κορέντε ποῦ εἶχαν δαπανηθεῖ στή μονή γιὰ τὴν ταφή, τὰ μνημόσυνα καί τίς λειτουργίες τῆς μοναχῆς Μακαρίας Ἄρμακλόλα, ποῦ εἶχε ἀποβιώσει. Κατὰ τὴν ἐπιθυμία τῆς θανούσης, ὁ Γίτζης θὰ ἔδινε ἐπιπλέον ἓνα δουκάτο στή μονή γιὰ ἐπισκευὴ τοῦ καμπαναριοῦ της καί θὰ διεκδικοῦσε συνολικὰ ὀκτώ δουκάτα ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τῆς Μακαρίας, μισέρ Μικέλε Ἄρμακλόλα²⁰⁶. Οἱ ἕξι συνολικὰ μοναχὲς μαζί μὲ τὴν ἡγουμένη ποῦ ἀναφέρονται στήν πράξη δὲν πρέπει νὰ ἀποτελοῦσαν ὅλη τὴν ἀδελφότητα τῆς μονῆς τὴν περίοδο ἐκείνη ἀλλὰ ἀντιπροσωπεῖα της, ἂν κρίνουμε ἀπὸ ἄλλες γνωστὲς ἀντίστοιχες πράξεις, μολονότι δὲν ἀναφέρεται ρητὰ κάτι τέτοιο ἀπὸ τὸν νοτάριο.

καί τῆς Κύπρου, Κυπριακοὶ νόμοι, Βυζαντινὰ συμβόλαια, Κρητικαὶ διαθῆκαι, Βενετία 1877, σ. 667.

204. Γρηγορόπουλος, σ. 36-37 (ἀρ. 21).

205. Μιχαὴλ Μαράς νοτάριος Χάνδακα, *Κατάστιχο 149, τόμος [Γ' 1/7-28/9 1549]*, ἐκδίδουν Τόνια Μαρμαρέλη, Μανόλης Γ. Δρακάκης, Βενετικὲς Πηγὲς τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας -5, Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη, Ἡράκλειο 2006, σ. 238-239 (ἀρ. 245).

206. Στὸ ἴδιο, σ. 139 (ἀρ. 245α). Οἱ μοναχὲς ποῦ συνόδευσαν τὴν ἡγουμένη ἦταν οἱ παρακάτω: Καταφυγὴ Θεοφυλακτοπούλα, Εὐγενία Πιζανοπούλα, Χριστοδούλη Ντατζύπρη, Καλλινίκη Κυπροπούλα καί Θεοδούλη Γερανούδαινα.

Ἡ προαναφερθεῖσα Μακαρία Βεργιτζοπούλα, ποὺ τώρα πληροφοροῦμαστε πὼς ἦταν («Αναπλιώτισσα»), παρέμεινε στὸ μοναστήρι ὡς ἡγουμένη γιὰ πολλὰ χρόνια. Ἦταν ἀκόμη ἡγουμένη στὶς 13 Ἀπριλίου 1576, ὅποτε παραχώρησε στὸν μαστρο-Τζώρτζη Φραγκούλη τοῦ ποτὲ κύρ Νικολάου καὶ στοὺς διαδόχους του ἓνα σπίτι τῆς μονῆς ἀποτελούμενο ἀπὸ ἀνώγειο, πόρτεγο καὶ «γυαγόν»²⁰⁷ στὸ Ἐξώπορτο τοῦ Χάνδακα, στὴν ἐνορία τῆς Ὁδηγήτριας. Ἡ παραχώρηση διάρκειας 29 ἐτῶν θὰ ἀρχίζε τὴν ἐπόμενη Λαμπρή, ποὺ ἦταν τὸν Μάιο. Ὁ Φραγκούλης θὰ ἀναλάμβανε τὰ βάρη τοῦ σπιτιοῦ καὶ θὰ πλήρωνε ἐτησίως ἀράδεγο 16 ὑπερπυρα καὶ 24 σολδιά.²⁰⁸

Ἡ Μακαρία Βεργιτζοπούλα εἶχε πλέον ἀποβιώσει στὶς 4 Νοεμβρίου 1585, ὅποτε ὁ ἱερομόναχος Κλήμης οἰκονόμος τῶν Σιναιτῶν βάσει τῆς διαθήκης της, μὲ τὴν ὁποία προφανῶς κληροδοτοῦσε στὴν Ἁγία Αἰκατερίνη τοῦ Σινᾶ μέρος τῆς περιουσίας της, προχώρησε σὲ ἐνοικίαση δύο χωραφῶν μὲ δύο διαφορετικὲς πράξεις. Μὲ τὴν πρώτη πάκτωσε στὸν Νικολὸ Ἄρκολεό τοῦ ποτὲ Ἐμμανουὴλ ἓνα χωράφι πεντέμισι μουζουριῶν εἰς τὴν καιρὰν τοῦ Ζουράϊ καὶ μὲ τὴ δεύτερη στὸν ἱερομόναχο Ἀθανάσιο Μαρουλιανὸ ἓνα χωράφι δώδεκα μουζουριῶν ἔξω ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις γιὰ πέντε χρόνια²⁰⁹. Ἡ μονὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε καὶ μία δασκάλισσα, τὴ Μαγδαληνὴ Γαβραδοπούλα, ποὺ τὴν συναντᾶμε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς 29 Αὐγούστου 1587 νὰ πακτώνει στὸν κύρ Μιχελῆ Χωνιανὸ ἓνα χωράφι ποὺ εἶχε κοντὰ στὸ μοναστήρι²¹⁰.

Δέκα χρόνια ἀργότερα, στὶς 14 Μαρτίου 1595, ἡ ἐκκλησιάρχισσα τῆς μονῆς Πραξία (Εὐπραξία) Γριμανοπούλα, μαζὶ μὲ τίς ἐκκλησιάρχισσες ἄλλων τριῶν μοναστηριῶν, ὅπως εἶδαμε καὶ σὲ ἄλλες δύο περιπτώσεις, παρέλαβε τὸ ἀναλογοῦν τέταρτο τῶν 200 ὑπερπύρων, δηλαδὴ 50 ὑπερπυρα, λεγάτο ποὺ εἶχε ἀφήσει μὲ ἰδιόχειρη διαθήκη ὁ Μιχελῆς Χαιρέτης τοῦ ποτὲ Βασιλείου γιὰ νὰ μοιραστεῖ στὶς μοναχὲς καθενὸς ἀπὸ τέσσερα γυναικεῖα μοναστήρια²¹¹.

Ἄρκετὸ πάλι διάστημα μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν ἐπόμενη μνεῖα τῆς μονῆς. Τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1607 ἡ Καλίτζα, θυγατέρα τοῦ ποτὲ μισέρ Γεωργιλᾶ

207. Πόρτεγο εἶναι τὸ μεγαλύτερο, καλύτερο δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ γιαγιόν, ἢ καὶ γιαγιάς, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι γνωστὸ τί ἀκριβῶς σήμαινε. Στὰ γλωσσάρια ἀποδίδεται ὡς τμημα τοῦ σπιτιοῦ.

208. Petropulo, busta 199, libro 1, φ. ρλζ'ν.

209. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. ξθ'ρ.

210. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. τκ'ρ.

211. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. ση'ρ. Βλ. καὶ τὸ ἐκδιδόμενο ἔγγραφο, Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 8.

Μελισσινοῦ καὶ χήρα τοῦ ποτὲ μισερ Πόλο Μπέτο ἀπὸ τὴν πόλη τοῦ Ρεθύμνου, ποὺ κατοικοῦσε στὸ μοναστήρι τοῦ Σωτήρα, κατέστησε γενικό της πληρεξούσιο τὸν γιό της, ἱερομόναχο Ἄνθιμο Μπέτο²¹².

Σημαντικὲς πληροφορίες μᾶς προσφέρει μιὰ πράξη τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1610. Σὲ αὐτὴν παρακολουθοῦμε τὸ γνωστὸ τυπικὸ τῆς κλήσης τῶν καλογραιῶν τοῦ μοναστηριοῦ μὲ τὸ χτύπημα τῆς καμπάνας ἀπὸ τὴν ἡγουμένη Εὐδοξία, θυγατέρα τοῦ εὐγενέστατου ἀφέντη Πιέρου Νταγουστίνη²¹³. Ἡ σύναξη τῆς ἀδελφότητος ἔγινε γιὰ νὰ παραλάβουν πενήντα χρυσὰ τσεκίνια καὶ κατρίνια ἕξι λιβρῶν ἀπὸ τὸν οἰκονόμο τῶν Συναϊτῶν Μακάριο. Τὰ χρήματα ἀποτελοῦσαν τὸ μερίδιο τοῦ μοναστηριοῦ ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο ποσὸ ποὺ εἶχε κατατεθεῖ στὸ δημόσιο ταμεῖο ἀπὸ τὴν εὐγενεστάτη κυρία Πελεγρίνα Πελεγροπούλα καὶ τὸ ὁποῖο εἶχε σηκώσει ὁ Μακάριος. Συνάγεται πὼς τὰ χρήματα προέρχονταν ἀπὸ κάποια πράξη ποὺ εἶχε στὸ παρελθὸν πραγματοποιηθεῖ, σχετικὴ μὲ χωράφια ποὺ ἀνῆκαν στὴν ἀποθανοῦσα μοναχὴ Καταφυγὴ, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Γεώργη Πιζάνη. Τὰ χρήματα ποὺ παρελήφθησαν ἀντιστοιχοῦσαν σὲ 18 μουζούρια σιτᾶρι ἐτησίως, τὰ ὁποῖα εἶχε κληροδοτήσει στὴ μονὴ ἡ Καταφυγὴ μὲ τὴ διαθήκη της, ποὺ εἶχε γίνει στὶς 12 Δεκεμβρίου 1578 ἀπὸ τὸν ἱερέα καὶ νοτάριο Νικήτα Κορογόνα. Γιὰ τὸν Σωτήρα Χριστὸ ἡ Καταφυγὴ εἶχε κληροδοτήσει περισσότερα μουζούρια σιτᾶρι τὸν χρόνο ἀπὸ ὅσα εἶχε ἀφήσει στὸν Ἅγιο Ἰωάννη Μεσαμπελίτη, πράγμα ποὺ ἴσως σημαίνει ὅτι τὸ ἔτος σύναξης τῆς διαθήκης (1578) ὁ Σωτήρας Χριστὸς ἐνδεχομένως εἶχε πῶς πολυἀριθμὴ ἀδελφότητα μοναχῶν²¹⁴. Μεταξὺ τῶν παρισταμένων μοναχῶν περιλαμβάνεται

212. Negri, busta 180, libro 7, φ. 7v-8r.

213. Συνεκλήθησαν 22 μοναχές, οἱ ἀκόλουθες: Μαγδαληνὴ Γαβ(ρ)αδοπούλα, δασκάλισσα, Ἄγνη Μπουφλοπούλα, δασκάλισσα, Νυμφοδώρα Ἀντρονικοπούλα, Εὐδοξία Σκούφα, Ἐλεοῦσα Μπονοπούλα, Μαγδαληνὴ Καλοματοπούλα, Ἀθανασία Νταρόδαινα, Μυρώπη Τζαγκαρελοπούλα, Παῖσια Χριστιανοπούλα, Σωφρονία Χριστιανοπούλα, Θεονύμφη Σκούφα, Θεονύμφη Λιτινοπούλα, Εὐγενία Μηλιαροπούλα, Ἀθανασία Μασατζοπούλα, Ἀθανασία Ζαχαριαδοπούλα, Θεοδώρα Παπαδοπούλα, Εὐφρανθία Καβαλοπούλα, Μαγδαληνὴ Μιχαλοπούλα, Ἀθανασία Χορτατζοπούλα, (Ἄγνη), Εὐφρομία Ρωμανοπούλα, Μαγδαληνὴ Μπονοπούλα, Εὐγενία Βενεροπούλα. Ἐκκλησιάρχισσα δὲν ἀναφέρεται, ἴσως ἐκ παραδρομῆς. Τὸ ὄνομα Ἄγνη, ποὺ στὸ ἔγγραφο ἐμφανίζεται μέσα σὲ παρένθεση καὶ χωρὶς ἐπώνυμο, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ λάθος τοῦ νοταρίου, ἴσως νὰ ἀφορᾷ τὴ μοναχὴ Ἄγνη Φαλιεροπούλα, ποὺ μνημονεύεται σὲ μιὰ ἀκόλουθη πράξη τρία χρόνια ἀργότερα. Βλ. πῶς κάτω ὑποσημ. 216.

214. Negri, busta 180, libro 7, φ. 408r-v. Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἀντιστοιχοῦσε σὲ 576 μουζούρια σιτᾶρι (32 χρόνια ἐπὶ 18 μουζούρια τὸν χρόνο). Βλ. πῶς κάτω τὸ ἐκδιδόμενο ἔγγραφο, Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 9.

καὶ μία Ἀθανασία Μασατζοπούλα, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε ἂν πρόκειται γιὰ τὴν ἐκκλησιάρχισσα ποὺ ἀναφέρεται τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1593 στὴν Παναγία τῆ Διαβατινῆ, ἡ ὁποία μετακινήθηκε στὸ μοναστήρι τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ, ἢ ἂν πρόκειται γιὰ συνωνυμία.

Δύο χρόνια ἀργότερα, στὶς 10 Νοεμβρίου 1612, μαθαίνουμε ὅτι τὸ μοναστήρι εἶχε ἓνα μετόχι μὲ σπίτια καὶ χωράφια στὸν Μαρουλᾶ ποὺ ἦταν πακτωμένο γιὰ 50 δουκάτα κορέντε ἐτησίως στὸν κὺρ Μανόλη Χορτάτζη τοῦ ποτε Ἰωάννη, ἐπίσης ἀπὸ τὸν Μαρουλᾶ, ὁ ὁποῖος μὲ πράξη του ἔβαλε ὡς σημισάτορα τὸν Ἰωάννη Ζουλίνο, ἀπὸ τὸ ἴδιο μέρος²¹⁵. Τὸ ὑψηλὸ ποσὸ τοῦ ἐνοικίου ποὺ εἰσέπραττε τὸ μοναστήρι δείχνει ὅτι τὸ μετόχι αὐτὸ ἦταν σημαντικὸ ὡς πρὸς τὴν ἔκτασή του καὶ συνεπῶς καὶ ὡς πρὸς τὰ εἰσοδήματα τῶν καλλιεργητῶν του.

Στις 27 Ἰουνίου 1613 ἡγουμένη τοῦ μοναστηριοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἡ Εὐδοξία, θυγατέρα τοῦ Πιέρου Νταγουστίνη, καὶ μαζὶ μὲ 14 μοναχές, ποὺ ἀναφέρονται ὀνομαστικά, ἐκπροσωπώντας καὶ τίς ὑπόλοιπες, βεβαιώνουν ὅτι παρέλαβαν δέκα μίστατα λάδι ποὺ εἶχε ἀφήσει στὸ μοναστήρι τους μὲ τὴ διαθήκη του ὁ Τζουάνε Ντακορφου καὶ παρέδωσε ἡ μητέρα του Μαρία Νταπυραδοπούλα. Ἡ μονὴ τοῦ Χριστοῦ ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πέντε γυναικεῖα μοναστήρια στὰ ὁποῖα ὁ ἀποθανὼν εἶχε ἀφήσει τὴν ἴδια ποσότητα λάδι²¹⁶. Δὲν γνωρίζουμε βεβαίως ποιὲς καὶ πόσες μοναχές δὲν παρίσταντο στὴν πράξη, παρατηροῦμε πάντως πὼς ἀναφέρονται καὶ ὀρισμένες ποὺ δὲν συμπεριλαμβάνονταν στὶς 22 οἱ ὁποῖες παρίσταντο στὸ μοναστήρι ὅταν συνεκλήθη ὅλη ἡ ἀδελφότητα στὶς 17 Σεπτεμβρίου 1610. Ἐπίσης, τὸ ὄνομα μιᾶς ποὺ ἀναφέρεται καὶ στὶς δύο περιπτώσεις παραλλάσσει, ἂν καὶ αὐτὸ μᾶλλον ὀφείλεται σὲ λάθος τοῦ νοταρίου καὶ πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Ἡ μοναχὴ ἐμφανίζεται τὸ 1610 ὡς Μαγδαληνὴ Γαβαδοπούλα, δασκάλισσα, καὶ δύο φορὲς ὡς Μαγδαληνὴ Γαβραδοπούλα, τὸ 1587 καὶ τὸ 1613. Τὸ 1613 δὲν ἀναφέρεται ὡς δασκάλισσα, ἀλλὰ, ἂν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, πιθανότατα πρόκειται γιὰ παράλειψη τοῦ νοταρίου. Μνημονεύεται ὅμως γιὰ πρώτη φορὰ μιὰ ἄλλη δα-

215. Negri, busta 180, libro 9, φ. 1r.

216. Στὸ ἴδιο, φ. 106r-v. Πβλ. Παράρτημα ἀρ. 15. Οἱ μοναχές ποὺ ἀναφέρονται στὴν πράξη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἡγουμένη εἶναι οἱ ἀκόλουθες: Μαγδαληνὴ Γαβραδοπούλα, Ἐλεοῦσα Γληγοροπούλα, δασκάλισσα, Θεοτίμη Χαϊρετοπούλα, ἐκκλησιάρχισσα, Ἀγνὴ Φαλιεροπούλα, Θεοφάνη Ἀμπροζοπούλα, Θεοκλήτη μοναχὴ (sic), Θεοκλήτη Θεολοῖτοπούλα, Ἀθανασία Μπαροτζοπούλα, Ἐλεοῦσα Μπονοπούλα, Καλλινίκη Νταπολοπούλα, Καταφυγὴ Μουσουροπούλα, Νυμφοδώρα Ἀντρονικοπούλα, Μυρώπη Τζαγκαρελοπούλα καὶ Παῖσια Χριστιανοπούλα.

σκάλισσα, ή Ἐλεοῦσα Γληγοροπούλα, ἐνῶ ἀπουσιάζει τὸ ὄνομα τῆς ἐπίσης δασκάλισσας Ἀγνῆς Μπουφλοπούλας. Τέλος, ἐμφανίζεται πλέον καὶ μιὰ ἐκκλησιάρχισσα, ἡ Θεοτίμη Χαιρετοπούλα. Μὲ τὴν ἴδια διαθήκη τοῦ Τζουάνε Ντακορφοῦ στὶς 27 Ἰουνίου 1613 ἔλαβε ἓνα χρυσὸ τζεκίνο καὶ ὁ ἐφημέριος τῆς μονῆς Κλήμης Πολίτης, ἐφημέριος καὶ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν²¹⁷.

Ἡ Εὐδοξία Νταγουστίνη ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἡγούμενη τῆς μονῆς στὶς 26 Μαΐου 1625, ὅποτε βλέπουμε ὅτι κατέστησε γενικὸ πληρεξούσιό της τὸν ἀνεψιὸ της εὐγενῆ τῆς Κρήτης Μπενέτο Μοδινό²¹⁸. Μετὰ ἀπὸ δύο χρόνια, στὶς 7 Ἰουνίου 1627, πληροφοροῦμαστε ὅτι ὑπῆρχε στὸ μοναστήρι καὶ μιὰ μοναχὴ ὀνόματι Ἄνυσια τοῦ ποτὲ ἀφέντη Τζώρτζη Ἀλμπέρτη, ποὺ τὴ συναντᾶμε γιὰ πρώτη φορά, ἡ ὁποία πάκτωσε χωράφια της στὸ Τζερμιάδο²¹⁹. Ἐδῶ σταματοῦν καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ μέχρι στιγμῆς διαθέτουμε γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ.

11. Μονὴ Ἁγίων Σαράντα

Οἱ Ἅγιοι Σαράντα φαίνονται νὰ ἀνήκουν στὰ μοναστήρια ἐκεῖνα ποὺ ἐμφανίζονται ἄλλοτε ὡς ἀνδρικὰ καὶ ἄλλοτε ὡς γυναικεῖα. Συγκεκριμένα, σὲ διαθήκη τῆς 22ας Μαΐου 1500 ἀναφέρεται ρητὰ ἡγούμενος τῆς μονῆς ὡς ἀποδέκτης δωρεᾶς, καθὼς καὶ μελλοντικοὶ διάδοχοι αὐτοῦ²²⁰. Ἀντιθέτως, σὲ δύο μεταγενέστερες διαθήκες ἡ μονὴ ἀναφέρεται ὡς γυναικεῖα: σὲ διαθήκη τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1524 ὁ διαθέτης Νικολὸς Κουρεψᾶς κληροδοτεῖ τέσσερα ὑπέρπυρα τῶν καλογοράδων τῶν οὐσῶν εἰς τοὺς Ἁγίους Μ^α [= Σαράντα]²²¹, καὶ σὲ ἄλλη διαθήκη, τέσσερα χρόνια ἀργότερα, στὶς 3 Ἰουλίου 1528, ἡ Ἀνέζα Ὑαλεάδαινα κληροδοτεῖ πᾶσα καλογοραῖας μαρτζέλον ἓνα κορέντε διὰ τὴν ψυχὴν μου, ἡγουν τῶν ἁγίων Μ^α καὶ τῆς Ἀγίας Πελαγίας²²². Ἄλλες μνεῖες τῆς μονῆς αὐτῆς πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔχουμε ἐντοπίσει.

217. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106v.

218. Negri, busta 182, libro 14, φ. 93r.

219. Negri, busta 182, libro 15, φ. 20v.

220. Damilà, busta 280, φ. 8.

221. Γρηγορόπουλος, σ. 161, ἀρ. 86.48.

222. Γρηγορόπουλος, σ. 229, ἀρ. 125.24-25.

12. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου τοῦ Μεσαμπελίτη

Τὸ μοναστήρι ἀναφέρεται μὲ διάφορους τρόπους, ἀλλὰ πάντα δηλώνεται ἢ τοποθεσία του: ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Θεολόγος τῶν Μεσαμπελίων, Μέγας Ἰωάννης Θεολόγος τοῦ Μεσαμπέλου, Μέγας Ἰωάννης ὁ Μεσαμπελίτης, ἀπλῶς Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Μεσαμπελίτης ἢ καὶ «ὁ λεγόμενος Μεσαμπελίτης». Τὸ μοναστήρι ἔχαιρε μεγάλου σεβασμοῦ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Χάνδακα, ὅπως φανερώνουν οἱ πολυάριθμοι μνεῖες παραλαβῆς κληροδοτημάτων πρὸς αὐτὸ καὶ πρὸς τὶς μοναχὲς του ξεχωριστά.

Ἡ παλαιότερη γνωστὴ σ' ἐμᾶς μνεῖα τῆς μονῆς αὐτῆς ἀπαντᾷ στὶς 26 Φεβρουαρίου 1509, ἀλλὰ φαίνεται πολὺ πιθανὸ πὼς τὸ μοναστήρι ἦταν παλαιότερο καὶ ἡ ἴδρυσή του ἀνάγεται στὸν προηγούμενο αἰῶνα. Στὴ διαθήκη ποὺ συνέταξε ἡ Τζανέτα Κοντολιάδαινα κάτοικος ἐν Ἐξωπόρτῳ Χάνδακος κατὰ τὴν προαναφερθεῖσα χρονολογία ἄφησε ἐντολὴ νὰ ταφεῖ ἐκεῖ ὅπου ἤδη ἦταν θαμμένη ἡ μητέρα της καὶ ἡ θυγατέρα της Μαριέτα²²³. Μία δεκαετία περίπου ἀργότερα, στὶς 5 Δεκεμβρίου 1518, ἡ Εὐφρανθία, θυγατέρα τοῦ ποτὲ κύρ Ἰακουμῆ Βιτζημάνου, μοναχῆ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου «τοῦ Μεσαμπέλου», συνέταξε τὴ διαθήκη της, μὲ τὴν ὁποία ὄριζε ἐκτελεστές της τὸν σύντεκνό της κύρ Ἰωάννη Μαμωνᾶ καὶ τὴν προφανῶς συγγενή του μοναχῆ καὶ δασκάλισσα τῆς ἴδιας μονῆς Εὐγενία Μαμουνοπούλα. Σὲ αὐτὴν μάλιστα κληροδότησε ἓνα σπίτι στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ²²⁴. Ἡ Εὐγενία Μαμουνοπούλα εἶναι ἡ πρώτη μιᾶς σειρᾶς δασκαλισσῶν ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ μοναστήρι. Μὲ μιὰ ἄλλη διαθήκη, ποὺ ἔκανε τὴν 1η Φεβρουαρίου 1524, ὁ Νικόλαος Κουρεψᾶς, ὁ λεγόμενος Πασχαλόπουλος, ζητοῦσε νὰ ταφεῖ στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, στὸ ὁποῖο ἄφησε γιὰ τὴν ψυχὴ του δώδεκα δουκάτα προκειμένου νὰ κατασκευάσουν δώδεκα «θρόνους», δηλαδὴ δώδεκα στασίδια. Ἄφησε ἐπίσης 25 ὑπέρπυρα γιὰ νὰ τὰ μοιραστοῦν μεταξὺ τους οἱ μοναχὲς κατὰ τὴν τάξιν αὐτῶν²²⁵.

Στὶς 4 Νοεμβρίου 1552 ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Ἀγκαράθου Νήφων Νοταρᾶς περιέλαβε στὴ διαθήκη του καὶ τὶς μοναχὲς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη καὶ τοὺς κληροδότησε 50 ὑπέρπυρα²²⁶. Ἐνας ἀκόμη ἡγούμενος τῆς Ἀγκαράθου, ὁ Ἀρσένιος Εὐδαιμονο-

223. Γρηγορόπουλος, σ. 23 (ἀρ. 12).

224. Στὸ ἴδιο, σ. 101-102 (ἀρ. 54).

225. Στὸ ἴδιο, σ. 160-161 (ἀρ. 86).

226. Ρένα Ι. Βλαχάκη, *Ἡ κοητικὴ μονὴ τῆς Ἀγκαράθου*, τ. Β', σ. 356, 360.

γιάννης, πάνω από τριάντα χρόνια αργότερα, στις 16 Ιανουαρίου 1584, κληροδότησε κι αυτός στις μοναχές 100 υπέρπυρα²²⁷.

Τò ðνομα ἀκόμη μίας μοναχῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη πληροφοροῦμαστε στίς 8 Μαΐου 1575²²⁸. Πρόκειται γιά τὴν Πραξία Νοταροπούλα, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Γεωργίου Νοταρᾶ, ποὺ μὲ νοταρική πράξη συνδύαζε τὴν παραχώρηση ἀγαθῶν μὲ τὸν ðρισμὸ πληρεξουσίου. Ἀρχικὰ παραχωροῦσε στὴ Βασιλοῦ, χήρα τοῦ Θεοδώρου Καμίνου, ὅσα εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τοὺς γονεῖς της γιά τὴν ψυχὴ της, τὰ ὁποῖα καὶ μποροῦσε νὰ τὰ παραλάβει, μὲ τὴ συμφωνία ὅτι θὰ εἶχε «τὴν ἔννοια» της καὶ θὰ τὴν φρόντιζε ὅσο ζοῦσε καὶ θὰ ἔκανε τὰ μνημόσυνά της μετὰ τὸν θάνατό της. Στὸ τέλος τῆς παραχώρησης προστίθεται ἀκόμη πῶς καθιστοῦσε τὴ Βασιλοῦ γενικὸ πληρεξούσιό της.

Στὴν ἀπογραφὴ τοῦ Καστροφύλακα τὸ 1583, τὸ μοναστήρι φέρεται νὰ πληρώνει γιά λιβέλλο στὴ Signoria 12 υπέρπυρα γιά ἓνα σώχωρο²²⁹, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ἡ τοποθεσία στὴν ὁποία βρισκόταν αὐτό.

Μετὰ ἀπὸ τρία χρόνια, στίς 10 Αὐγούστου 1586, ἡ ἡγουμένη τῆς μονῆς Θεονύμφη Χριστοφοροπούλα, θυγατέρα τοῦ ποτὲ κὺρ Μανουὴλ Χριστοφόρου συνοδευόμενη ἀπὸ τὴν ἐπίσης Χριστοφοροπούλα, μοναχὴ Εὐγενία τοῦ ποτὲ κὺρ Νικήτα, εὐρισκόμενες στὸν Χάνδακα παρέλαβαν ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο καὶ οἰκονόμο τῶν Σιναϊτῶν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης δέκα χρυσὰ τζεκίνια, λεγάτο ποὺ ἄφησε στὸ μοναστήρι τους ὁ ἀποθανὼν ἱερομόναχος Ἡσαΐας Πιζάνης, προφανῶς Σιναϊτῆς καὶ αὐτός²³⁰.

Τὸν ἐπόμενο χρόνο, στίς 9 Φεβρουαρίου 1587, ἡ ἴδια ἡγουμένη Θεονύμφη Χριστοφοροπούλα, ὁ πατέρας τῆς ὁποίας Μανουὴλ Χριστόφορος ἐδῶ προστίθεται πῶς ἦταν ἱερέας, συνοδευόμενη ἀπὸ τὴ δασκάλισσα Μακαρία Πατρολογοπούλα, τὴν ἐκκλησιάρχισσα Ἄνυσία Μηνάδαινα καὶ ἀκόμη μία μοναχὴ, τὴ Μαγδαληνὴ Καλαρονοπούλα, πῆγαν καὶ πάλι στὸν νοτάριο Γεώργιο Πετρόπουλο στὸν Χάνδακα, ὅπου διαβεβαίωσαν πῶς παρέλαβαν 25 δουκάτα, τὰ ὁποῖα εἶχε κληροδοτήσει μὲ τὴ διαθήκη της ἡ μοναχὴ Ἐλισάβετ Κουβεστινοπούλα γιά νὰ γίνει κάποια ἐπισκευὴ ἢ προσθήκη στὸ μοναστήρι μέχρι τὴν 1η Αὐγούστου 1587. Δὲν διευκρινίζε-

227. Στὸ ἴδιο, σ. 372-373.

228. Petropulo, busta 199, libro 1, φ. ιη'ν.

229. Castroliflaca, ἔ.π., Karta 20.

230. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. ρζζ'ν. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 10.

ται σὲ ποιὸ μοναστήρι ἐμόναζε ἢ θανοῦσα. Τὰ δουκάτα παρέδωσε στὶς ἀδελφές ὁ κληρονόμος τῆς Ἐλισάβετ, εὐγενῆς μισέρ Μάρκος Γιαλινᾶς²³¹.

Τὸν ἐπόμενο χρόνο, στὶς 12 Φεβρουαρίου 1588, ἡ ἡγουμένη Θεονύμφη Χριστοφοροπούλα παρέλαβε ἀκόμη ἓνα σημαντικό ποσό, 20 χρυσὰ τζεκί-νια, γιὰ λογαριασμὸ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Τὸ κληροδότημα τὸ εἶχε ἀφήσει ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ Παρασκευᾶ γιὰ νὰ μοιραστεῖ στὶς καλόγριες καθαμίας τὸ μερτικόν της καὶ παραδόθηκε ἐνώπιον τοῦ νοταρίου καὶ μαρτύρων ἀπὸ τὸν κληρονόμο τοῦ Κωνσταντῖνου κύρ Λευτέρη τοῦ Παρασκευᾶ²³².

Στὶς 30 Σεπτεμβρίου 1588 μνημονεύεται ἓνα σημαντικότερο κληροδότημα στὸν Ἅγιο Ἰωάννη Μεσαμπελίτη. Ἡ Fiordelise Dandolo, θυγατέρα τοῦ Τζουάνε Καλλέργη, μὲ τὴ διαθήκη ποὺ συνέταξε στὴ Βενετία στὶς 13 Φεβρουαρίου 1554 στὸν νοτάριο Gierolamo Segredo, κληροδοτοῦσε 1000 ὑπέρπυρα γιὰ νὰ ἀγοραστεῖ ἓνα ἀκίνητο γιὰ λογαριασμὸ τοῦ μοναστηριοῦ ὥστε ἀπὸ τὰ ἔσοδά του νὰ συντηροῦνται οἱ μοναχές. Οἱ ἐκτελεστὲς τῆς διαθήκης ἦταν ἀρχικὰ οἱ ἀδελφοὶ Ματθαῖος καὶ Ἀντώνιος Καλλέργη. Ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸν θάνατο ἀμφοτέρων, στὶς 31 Μαρτίου 1583, καὶ πάλι στὴ Βενετία, ὀρίστηκαν πληρεξούσιοι στὴν Κρήτη τοῦ κληρονόμου τους Vettor Καλλέργη, υἱοῦ τοῦ Ματθαίου, οἱ Τζουάνε Σωζόμενος καὶ Gabriele Tarusini. Αὐτοί, μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς ἡγουμένης Θεονύμφης Χριστοφορούλας καὶ τῶν καλογραιῶν Μακαρίας Πατρολογοπούλας, Ἀγνῆς Πυροπούλας, Ἀνυσίας Μηνάδαινας καὶ Εὐγενίας Πυροπούλας, παρέδωσαν στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου *uno pezzo di terreno sive socoro de misurade otto posto nel casal Ambrussa*, τὸ ὁποῖο προερχόταν ἐξ ἀνταλλαγῆς (*iure permutationis*) ἀπὸ τὴ μονὴ Ἀγκαράθου βάσει συμβολαίου τοῦ νοταρίου Τζώρτζη Δαφνομήλη τῆς 12ης Νοεμβρίου 1584²³³. Οἱ μοναχές ἀναλάμβαναν τὴν ὑποχρέωση νὰ καταβάλουν 200 ὑπέρπυρα στοὺς ἐπιτρόπους καὶ ἐπίσης νὰ πληρώνουν σὲ τρία διαφο-

231. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σλη/r-v. Στὴν πράξη αὐτὴ περιγράφονται περίπλοκες οἰκονομικὲς δοσοληψίες μεταξὺ τῆς Ἐλισάβετ, τοῦ Μάρκου Γιαλινᾶ καὶ ἐνὸς τρίτου προσώπου, τοῦ Μικέλε Μαρτίνου, ποὺ συνέβησαν μέχρι νὰ καταλήξει τὸ ποσὸ τοῦ κληροδοτήματος νὰ δοθεῖ στὸ μοναστήρι. Βλ. καὶ Παράρτημα Ἐγγράφων, ἀρ. 11.

232. Petropulo, busta 200, libro 7, φ. ξά'ν.

233. Ἡ ἀνταλλαγή αὐτὴ ποὺ ἀφορᾷ τὴ μονὴ Ἀγκαράθου δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ Ρένα Βλαχάκη, *Ἡ κοητική μονὴ τῆς Ἀγκαράθου*.

ρετικά πρόσωπα τὸ λιβέλλο πού βάρυνε τὸ χωράφι καὶ ἀνερχόταν σὲ 20 ὑπέρπυρα τὸν χρόνο²³⁴.

Μιὰ ἄλλη μοναχὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη, ἡ Ἀγνή, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Μανόλη Φούσκη, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς πρώτη ἀδελφὴ τῆς ἀδελφότητος, πούλησε στὶς 14 Ὀκτωβρίου 1588 στὸν κύρ Κωνσταντῆ Στριάνο ἕνα σάχωρο ἐνὸς μουζουριοῦ καὶ ἕνα ἀμπέλι λογάδο ἐντριτάριο δέκα περίπου ἐργατῶν στὸ χωριὸ Λατσίδα τοῦ Μεραμπέλου γιὰ 390 ὑπέρπυρα, ἀκίνητα πού εἶχαν περιέλθει σ' αὐτὴν ἀπὸ τὸν πατέρα της²³⁵.

Πρὶν ἀπὸ τὸ 1594 καὶ γιὰ ἄγνωστο χρονικὸ διάστημα, μόνιαζε στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Μεσαμπελίτη ἡ ἀδελφὴ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ. Ἀπὸ μιὰ σειρά συγκινητικῶν ἐπιστολῶν τοῦ πατριάρχου ἀντλοῦμε ὅ,τι γνωρίζουμε γι' αὐτὴν²³⁶. Τὸ κατὰ κόσμον ὄνομά της ἦταν Βενέτα, («τουτέστιν Εὐλογία»), καὶ τὸ μοναστικὸ Εὐγενία. Εἶχε μονάσει σὲ νεαρὴ ἡλικία καὶ κατεῖχε ὅλη τὴν περιουσία τῆς οἰκογενείας Πηγᾶ σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ πατριάρχου, ὁ ὁποῖος προφανῶς τῆς εἶχε παραχωρήσει καὶ τὸ μερίδιό του. Ἡ Εὐγενία ἀποβίωσε μετὰ ἀπὸ ἀσθένεια, πιθανὸν τὸ 1594. Ἡ χρονολογία προκύπτει ἀπὸ μιὰ ἀπὸ τὶς παλαιότερες ἐπιστολὲς τοῦ Πηγᾶ, ὅπου ἀναφέρονται ἡ ἀσθένεια καὶ ὁ θάνατός της. Ἐνδεχομένως ὅμως νὰ εἶχε πεθάνει καὶ ἐνωρίτερα, ἴσως τὸ 1593, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ἐπιστολὲς μεταξὺ Κρήτης καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ ἀντιστρόφως ἔπαιρναν ἀρκετὸ χρόνο. Μετὰ τὸν θάνατο τῆς Εὐγενίας οἱ ἐκτελεστές τῆς διαθήκης τὴν ἔστειλαν στὸν πατριάρχη, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἐπικύρωσε τὸ 1596, δηλώνοντας πῶς νομίμως μποροῦσε νὰ διαθέσει τὴν πε-

234. Dafnomili, busta 89, libro VII, φ. 258v-259r. Τὸ μεγάλο διάστημα πού διέρρευσε ἀνάμεσα στὴ σύνταξη τῆς διαθήκης τῆς Fiordelise Dandolo (1554) καὶ τὴν ἐκτέλεση τοῦ συγκεκριμένου ἔρου (1588) πιθανότατα ὀφείλεται στὶς περιστάσεις πού ἀκολούθησαν μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ματθαίου Καλλέργη (1572). Μετὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ὁ υἱὸς καὶ κληρονόμος τοῦ Ματθαίου Vettor (Βίκτωρ) καὶ ἡ μητέρα του Marina Emo μετακόμισαν μονίμως στὴ Βενετία, ὅπου ἀγόρασαν τὸ περίφημο palazzo Callergi, σήμερα γνωστὸ ὡς Vendramin-Callergi. Γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ βλ. Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης, «Ἐρευναὶ ἐν Βενετίᾳ», *Θησαυρίσματα* 5 (1968), σ. 47-48. Emiliano Bertin, «La versione ficiniana della *Monarchia* a Venezia: due episodi poco noti», *La Bibliofilia* CXIII (2011), σ. 295 ὑποσημ. 10.

235. Petropulo, busta 200, libro 7, φ. ρμβ'γ.

236. Ἀγαθόγγελος Νινολάκης, *Ἡ πρὸς τοὺς Κρητὰς ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ ἢ προσετέθη καὶ τὸ περισπούδαστον ἔργον αὐτοῦ κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, Χανιά 1908*, σ. 39 (ἀρ. 11), 41-43 (ἀρ. 14), 43-44 (ἀρ. 15), 46 (ἀρ. 19), 47 (ἀρ. 20). Βλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου, *Μελέτιος ὁ Πηγᾶς. Ὁ Κρητὴς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ ἐπιτηρητὴς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου 1545-160*, Χανιά 1903, σ. 124-125.

ριουσία της ὅπως ἐπιθυμοῦσε. Προσέθετε μάλιστα μιὰ πολὺ ἀνθρώπινη καὶ προσωπικὴ σκέψη του: ἐσχάτης ὑπαρξιάσης τοῦ ἡμετέρου γένους τῶν Πηγαῶ.

Ὁ Μελέτιος Πηγαῶς σὲ ἐπιστολές του πρὸς τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Βροντησίου Λαυρέντιο Μαρίνο, μὲ τὸν ὁποῖο συνδεόταν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλους μοναχοὺς τοῦ ἴδιου μοναστηριοῦ, τοὺς εὐχαριστοῦσε γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τίς φροντίδες τους πρὸς τὴν Εὐγενία. Ἀπέστειλε μάλιστα στὸν Λαυρέντιο Μαρίνο τὸ ἀκόλουθο ἐπίγραμμα ποὺ εἶχε συνθέσει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν ἀδελφὴ του προκειμένου νὰ χαραχτεῖ σὲ ἕναν λίθο.

*Ὁὗ θάνας Εὐγενίη, γ' οὐ κάθθανες, ἀλλὰ καθεύδεις,
Κουριδίη Χριστοῦ, Οὐρανίοις θαλάμοις,
Τοῦνεκά σοι δακρύων οὐ χέυομεν ἀλλὰ λιτάων
λοιβάς, ὀλυμπίαις ἀρμοδίους χορείαις.
Δέροκεο, ὄν πόθεες πανακηράτησιν ὀπωπαῖς,
Σαῖς τε εὐχολῆσιν, ἴλασον ἄμμι πόροις.*

Ὁ Μελέτιος Πηγαῶς τὸ 1596 ἔγραψε ἐπίσης στὴν ἡγουμένη τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη Εὐγενία Μαρινοπούλα καὶ στίς λοιπές μοναχές. Ἡ Εὐγενία Μαρινοπούλα ἦταν ἀδελφὴ τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου, τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Βροντησίου. Στὸ γράμμα του ὁ πατριάρχης εὐχαριστοῦσε τὴν ἡγουμένη καὶ τίς μοναχές γιὰ τὴ φροντίδα καὶ τὴν κηδεῖα της ἀδελφῆς του. Ἀπὸ τίς ἐπιστολές συνάγεται ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ κάποιες ἀγαθοεργίες σὲ πτωχοὺς καὶ πνευματικούς, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀγαθῶν τῆς θανούσης εἶχε κληροδοτηθεῖ στὸ μοναστήρι, καὶ ὑπῆρχε καὶ εἰδικὸ λεγάτο γιὰ τὴν ἡγουμένη του. Ὁ Μελέτιος ἔστειλε στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη μιὰ κανδήλα «φωταγωγὸν ἀργυρόχρυσον» γιὰ νὰ κρεμαστεῖ μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος στὴ μνήμη τῆς ἀδελφῆς του. Ἀπαγόρευε δὲ τὴ μετακίνηση ἢ πώλησή της, ἐκτὸς ἂν ὑπῆρχε ἀνάγκη γιὰ τοὺς πτωχοὺς ἢ τοὺς αἰχμαλώτους.

Ὅπως εἶδαμε καὶ πιὸ πάνω²³⁷, στίς 14 Μαρτίου 1595 ἡ ἐκκλησιάρχισσα τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη Εὐγενία μοναχὴ Πυροπούλα μαζὶ μὲ τίς ἐκκλησιάρχισσες ἄλλων τριῶν μοναστηριῶν παρέλαβαν ἕνα λεγάτο 200 ὑπερπύρων ποὺ εἶχε ἀφήσει μὲ ιδιόχειρη διαθήκη ὁ Μιχαὴλ Χαιρέτης τοῦ ποτὲ Βασιλείου. Σύμφωνα μὲ τὴ διαθήκη του, τὰ

237. Βλ. σ. 48.

50 υπέρπυρα που αντιστοιχοῦσαν σὲ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα μοναστήρια θὰ μοιράζονταν στὶς μοναχὲς ἐκάστου ἀπὸ αὐτὰ²³⁸.

Δύο διαδοχικὲς πράξεις διορισμοῦ πληρεξουσίου συντάξε ἡ μοναχὴ Μακαρία Πατρολογοπούλα. Μὲ τὴν πρώτη, στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1596, ἔκανε πληρεξουσίου τῆς τὸν Ἀθανάσιο Πατρολόγο, τὸν γνωστὸ ἱερομόναχο τῆς μονῆς Ἀγκαράθου, γιὰ νὰ τὴν ἐκπροσωπεῖ ἐνώπιον τοῦ πρεβεδοῦρου τῶν Κυθῆρων καὶ νὰ φροντίζει τὰ συμφέροντά τῆς στὸ νησί γιὰ ὅσα ἀγαθὰ εἶχαν περιέλθει σ' αὐτὴν ἐκεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα τῆς καὶ τὴ μητέρα τῆς Γρηγορία. Ἡ οἰκογένεια Πατρολόγου ἦταν ἀπὸ τὰ Κύθηρα καὶ —κρίνοντας ἀπὸ τὸ ἐπώνυμο— ἡ Μακαρία καὶ ὁ Ἀθανάσιος πρέπει νὰ ἦταν συγγενεῖς²³⁹.

Στὴ δευτέρη πράξη, στὶς 18 Ἀπριλίου 1597, ἡ ἴδια μοναχὴ Μακαρία Πατρολογοπούλα τοῦ ποτὲ κὺρ Κοσμᾶ κατέστησε πληρεξουσίου τῆς τὸν μοναχὸ Νικόδημο Πρωτοψάλτη τοῦ ποτὲ κὺρ Θεοδώρου προκειμένου νὰ τὴν ἐκπροσωπεῖ, ἐπίσης, ἐνώπιον τοῦ πρεβεδοῦρου τῶν Κυθῆρων γιὰ τὶς ἴδιες οἰκογενειακὲς τῆς ὑποθέσεις, δηλώνοντας παράλληλα πὼς τὸ νέο αὐτὸ πληρεξούσιο «δὲν πρεγιουτικάρωντας», δὲν ἔβλαπτε, δὲν ἀκύρωνε τὸ προγενέστερο πρὸς τὸν Ἀθανάσιο Πατρολόγο²⁴⁰. Προφανῶς δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ συχνὴ παρουσία τοῦ Ἀθανασίου στὰ Κύθηρα καὶ χρειάζόταν καὶ δεύτερος πληρεξούσιος γιὰ νὰ παρακολουθεῖ τὶς ὑποθέσεις τῆς Μακαρίας. Ἡ δασκάλισσα Μακαρία Πατρολογοπούλα πέθανε σχετικὰ σύντομα μετὰ τὴν πράξη αὐτή, ὅπως πληροφορούμαστε ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη.

Μιὰ κάπως ἀσαφὲς στὶς λεπτομέρειές τῆς ὑπόθεση παρουσιάζεται τὸν ἐπόμενο χρόνο. Στὶς 18 Νοεμβρίου 1598 ἡ μοναχὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Εὐγενία Τρικλινοπούλα καὶ ἡ Νεζίνα Πατρολογοπούλα, θυγατέρα τοῦ ποτὲ μισὲρ Λιάμο καὶ χήρα τοῦ ποτὲ μισὲρ Σταυράκη Μόσκου, διόρισαν πληρεξουσίου τοὺς τὸν Γεώργιο Μιχαλόπουλο λεγόμενο Μόσκο γιὰ νὰ παρουσιαστῆι στὸ *ὀφίτζιον τα λατηνηκα* καὶ νὰ διεκδικήσει δικαστικὰ *ἐκήρον το χειρόγραφο ἡγου φιλτζα* ποὺ εἶχε γράψει ὁ ἱερομόναχος Μητροφάνης οἰκονόμος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Συναϊτῶν κατόπιν παραγγελίας τῆς ἀποθανούσης Μακαρίας Πατρολογοπούλας τῆς δασκάλισσας. Σύμφωνα μὲ τὰ ἀναγραφόμενα, οἱ δύο καλόγριες ἰσχυρίζονταν πὼς σ' ἐκεῖνο τὸ χειρόγραφο ἦταν γραμμὲν ἡ τελευταία («παραγγελιά») τῆς

238. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. σή'ρ.

239. Petropulo, busta 202, libro 10, φ. ξά'ν.

240. Petropulo, busta 202, libro 10, φ. ρθ'ρ-v.

Μακαρίας μὲ τὴν ὁποία τὶς «εμπενεφιτζιάρησε»²⁴¹. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν τὸ χειρόγραφο στὸ ὁποῖο ἀναφέρονταν οἱ μοναχὲς ἦταν ἡ διαθήκη τῆς Μακαρίας Πατρολογοπούλας ποὺ εἶχε συντάξει ὁ Μητροφάνης, ἢ κάτι ἄλλο, οὔτε γιὰ ποιὸν λόγον καὶ πόσο καιρὸ ἐκεῖνος, κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸ τους, τὸ κατακρατοῦσε.

“Ὅπως εἶδαμε καὶ στὴν προηγούμενη περίπτωση, καὶ συναντᾶται γενικότερα σὲ πλῆθος ἄλλες, οἱ μοναχὲς δὲν δίσταζαν καθόλου νὰ διεκδικήσουν τὰ οἰκονομικά τους συμφέροντα, ὅποτε ἔκριναν πὼς θίγονταν. Σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία ἀνήκει καὶ μιὰ ἀκόμη νοταριακὴ πράξη τῆς 22ας Ἰουνίου 1605. Οἱ καλόγριες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη Θεοτίμη καὶ Φιλοθέη, ἐγγονὲς τοῦ ἱερομόναχου Γεράσιμου Ταούτη, ποὺ κατοικοῦσαν προσωρινὰ στὸν Χάνδακα στὴν ἐκκλησία τῆς μονῆς τους, ποὺ ἦταν ἀφιερωμένη στὸν Σταυρὸ²⁴², ἔκαναν πληρεξούσιό τους τὸν Ἀντώνιο Ξανθό. Ἡ κύρια ὑποχρέωση τοῦ Ξανθοῦ ἦταν νὰ πράξει τὰ δέοντα ὥστε νὰ ὑπερασπιστεῖ τὰ δικαιώματα τῶν δύο ἀδελφῶν στὰ «καλά» τοῦ ποτε πατέρα Νικηφόρου, κατὰ κόσμον Νικολοῦ Ροδίου, ποὺ τοὺς εἶχε ἀφήσει μὲ τὴ διαθήκη του τῆς 2ας Ἰουνίου 1605 καμωμένη στὸν νοτάριο Νικολὸ Νέγκρη²⁴³. Δὲν ἦταν μόνο οἱ δύο μοναχὲς ποὺ θεωροῦσαν ὅτι κινδύνευαν τὰ συμφέροντά τους. Μιὰ ἄλλη πράξη στὶς 9 Ἰουλίου τοῦ ἴδιου ἔτους ἀποκαλύπτει ὅτι καὶ ὁ ἱερομόναχος Σωφρόνιος Μπέτος²⁴⁴, ποὺ ἐπίσης περιλαμβανόταν στοὺς κληρονόμους τοῦ πατέρα Νικηφόρου, ὄριζε πληρεξούσιό του τὸν μισέρ Μικὲλ Κορτεζᾶ γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ ὁμοίως τὰ δικά του συμφέροντα²⁴⁵.

Τὰ κληροδοτήματα τῶν κατοίκων τοῦ Χάνδακα πρὸς τὸν Ἅγιο Ἰωάννη καὶ τὰ ἄλλα μοναστήρια τῶν Μεσαμπελιῶν συνεχίζονταν στὰ τέλη τοῦ 16ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. Φαίνεται πὼς ἦταν μᾶλλον σύνηθες νὰ προβλέπονται στὶς διαθήκες κληροδοτήματα ταυτοχρόνως καὶ γιὰ τὰ

241. Negri, busta 179, libro 1, φ. 81r-v. Ἡ ταυτότητα τοῦ ἐπωνύμου ὑποδηλώνει ὅτι ἡ Νεζίνα καὶ ἡ Θανοῦσα Μακαρία Πατρολογοπούλα ἦταν προφανῶς συγγενεῖς. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 12.

242. Στὸς καταλόγους τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χάνδακα περιλαμβάνονται ἀρκετὲς ἐκκλησίες τοῦ Σταυροῦ: μία ἀπὸ αὐτὲς ἀποκαλεῖται Ἐσταυρωμένος τῶν καλαφατῶν, μιὰ ἄλλη Ἐσταυρωμένος εἰς τὰ χαράκια, ἄλλη Crusifixus de Pantocratora καὶ Crusifixus de Dermata, σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἀπλῶς Σταυρός, βλ. Gerola, «Topografia», σ. 26 (II.88), 28 (IV.71,72), 30 (V. 77, 78), 32 (VI. 93), 35 (VI.114). Δὲν γνωρίζουμε ποιὰ ἀπὸ ὅλες αὐτὲς μπορεῖ νὰ ἀνῆκε στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Μεσαμπελίτη.

243. Selentza, busta 257, libro 5, φ. 16r.

244. Γιὰ τὸν Σωφρόνιο Μπέτο βλ. καὶ πρὸ πάνω σ. 37-38.

245. Selentza, busta 257, libro 5, φ. 18r.

άλλα μοναστήρια τῆς περιοχῆς, χωρὶς νὰ ἀπουσιάζουν καὶ ἄλλες γυναικεῖες μονές. Βλέπουμε λόγου χάρι δύο παρόμοιες νοταριακὲς πράξεις παραδόσης κληροδοτημάτων, ποὺ ἀφοροῦσαν ἢ μία τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ ἢ ἄλλη τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ τῶν Μεσαμπελιῶν μέσα σὲ διάστημα δύο μηνῶν. Ἡ πράξη ποὺ ἀφοροῦσε τὸν Σωτήρα Χριστὸ εἶχε προηγηθεῖ στὶς 17 Σεπτεμβρίου 1610, ὅπως προαναφέρθηκε²⁴⁶. Στὶς 6 Νοεμβρίου 1610 προσῆλθαν στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ὁ ἱερομόναχος καὶ οἰκονόμος τῶν Σιναιτῶν Μακάριος μαζὶ μὲ τὸν νοτάριο Νικολὸ Νέγκρη γιὰ νὰ παραδώσουν τὸ λεγάτο. Ἡ ἡγουμένη Εὐγενία Βολοπούλα χτυπώντας τὴν καμπάνα κάλεσε σὲ σύναξη τὶς μοναχὲς γιὰ νὰ παραστοῦν. Συνολικὰ μαζὶ μὲ τὴν ἡγουμένη τὸ 1610 ὑπῆρχαν 21 μοναχὲς στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Μεσαμπελίτη²⁴⁷. Κατόπιν ὁ οἰκονόμος τῶν Σιναιτῶν Μακάριος ἐνώπιον τοῦ νοταρίου καὶ τῆς σύναξης τῶν ἀδελφῶν παρέδωσε στὴν ἡγουμένη 32 χρυσὰ τζεκίνια σὲ χρυσάφι καὶ κατρίνια λίτρες 20. Τὰ χρήματα ἀποτελοῦσαν τὸ μερίδιο τοῦ μοναστηριοῦ ἀπὸ τὴ γνωστὴ διαθήκη τῆς μοναχῆς Καταφυγῆς, θυγατέρας τοῦ ποτὲ Γεώργη Πιζάνη, καὶ ἀντιστοιχοῦσαν σὲ 12 μουζούρια σιτάρι ἐτησίως ποὺ εἶχε κληροδοτήσει στὴ μονὴ ἢ Καταφυγὴ μὲ τὴ διαθήκη της, ποὺ εἶχε γίνεи στὶς 12 Δεκεμβρίου 1578 ἀπὸ τὸν ἱερέα καὶ νοτάριο Νικήτα Κορογόνα²⁴⁸.

Ἐνας ἄλλος διαθέτης, ὁ Ἄνδρέας Κορνάρος, στὶς 10 Μαρτίου 1611 κληροδότησε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ποὺ ἄφησε καὶ σὲ πολλὲς ἀκόμη μονές, ἀπὸ 150 ὑπέρπυρα καὶ στὰ τρία μοναστήρια τῶν Μεσαμπελιῶν γιὰ νὰ τὰ μοιραστοῦν οἱ μοναχὲς τους²⁴⁹. Μιὰ παρόμοια πρόνοια εἶχε λάβει καὶ ὁ Τζουάνε Ντακορφού, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε καὶ στὴν Ἁγία Πελαγία, εἶχε ἀφήσει μὲ τὴ διαθήκη του 10 μίστατα λάδι σὲ τέσσερα γυναικεῖα μοναστήρια. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Μεσαμπελίτης συμπεριλαμβανόταν σὲ

246. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 64 ἀναλυτικὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ διαθήκη.

247. Αὐτὲς ἦταν οἱ ἀκόλουθες: Ἀθανασία Μπρατζαλοπούλα, Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλα, δασκάλισσα, Συγκλητικὴ Γερακοπούλα, Ἁγνὴ Σινιολοπούλα, Μακαρία Κοντοκαλοπούλα, Ἁγαθὴ Λουραντοπούλα, Καταφυγὴ Μαγγαναροπούλα, Ἄννούσα παπαδιὰ Μηναδοπούλα, Μαγδαληνὴ καὶ Εὐγενία Βολοπούλες, Εὐπραξία Κορναροπούλα, Συγκλητικὴ Καλλεργοπούλα, Θεοδούλη Κοκκίνοπούλα, Φιλάρετη Μπρατζαλοπούλα, Μακαρία Ψαροπούλα, Μαγδαληνὴ Καλογεροπούλα, Εὐγενία Τρουλλινοπούλα, Θεοτίμη Χριστοφόραινα, Ἐλισάβετ Μουσουροπούλα, Ἁγνὴ Γριπιωτοπούλα.

248. Negri, busta 180, libro 7, φ. 434r. Τὸ ἀναφερόμενο ποσὸ ἀντιστοιχεῖ δηλαδὴ σὲ 384 μουζούρια σιτάρι (32 χρόνια ἐπὶ 12 μουζούρια τὸν χρόνο).

249. Στ. Σπανάκης, «Ἡ διαθήκη τοῦ Ἄνδρέα Κορνάρου (1611)», *Κρητικὰ Χρονικά* 9 (1955), σ. 397.

αὐτά. Ἔτσι, σὲ μιὰ νοταριακὴ πράξι που ἔγινε στὸν Χάνδακα στὶς 27 Ἰουνίου 1613 προσῆλθαν 21 μοναχὲς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου²⁵⁰ γιὰ νὰ βεβαιώσουν ἐνώπιον τοῦ νοταρίου πὼς παρέλαβαν τὸ κληροδότημα ἀπὸ τὴ Μαρία Νταπυραδοπούλα, μητέρα καὶ κληρονόμο τοῦ Τζουάνε Ντακοροφού. Στὸ μοναστήρι ὅμως ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες καλόγριες, διότι οἱ παριστάμενες δήλωσαν πὼς ἐπιβεβαίωσαν τὴν παραλαβὴ τοῦ κληροδοτήματος καὶ ἐξ ὀνόματος τῶν ὑπολοίπων²⁵¹.

Παρατηροῦμε ὅτι τρία χρόνια νωρίτερα, στὶς 6 Νοεμβρίου 1610, στὴν παραλαβὴ λεγάτου ἀπὸ τὸν οἰκονόμο τῶν Σιναϊτῶν, ποὺ ἀναφέρθηκε πρὸ πάνω, παρίσταντο καὶ πάλι 21 μοναχὲς, ἀλλὰ πιθανὸν τότε νὰ ἦταν ὅλες. Τὸ 1613 πρέπει νὰ εἶχε ἀύξηθεῖ ὁ ἀριθμὸς τους, ἐφόσον δηλώνεται πὼς ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες ποὺ δὲν παρευρίσκονταν. Στὸ μεσολαβῆσαν διάστημα ἡ ἡγουμένη Εὐγενία Βολοπούλα εἶχε ἀλλάξει, ἴσως εἶχε πεθάνει, καὶ τὴν εἶχε ἀντικαταστήσει ἡ Εὐγενία Καλογερεᾶ. Οἱ δύο ἄλλες Βολοπούλες, Μαγδαληνὴ καὶ Εὐγενία, ἐξακολουθοῦν νὰ περιλαμβάνονται στὴν ἀδελφότητα. Στὸν κατάλογο τοῦ 1613 νέα ὀνόματα ἐμφανίζονται καὶ ἄλλα ἀπουσιάζουν, ὥστε συνολικὰ ἀπὸ τὰ 21 ὀνόματα μόνο τὰ 11 εἶναι κοινὰ καὶ στοὺς δύο καταλόγους. Δὲν γνωρίζουμε βεβαίως ἂν πόσες καὶ ποιὲς ἀπὸ τὶς παλαιότερες μοναχὲς παρέμεναν στὸ μοναστήρι καὶ ἀπλῶς δὲν συνόδευσαν τὴν ἡγουμένη στὸν Χάνδακα. Πάντως ἡ κινητικότητα ἢ οἱ ἀλλαγὲς ποὺ παρατηροῦνται στὴ μοναστικὴ κοινότητα μέσα σὲ τρία χρόνια εἶναι ἀξιοσημεῖωτες.

Στὴ διαθήκη τοῦ Τζουάνε Ντακοροφού περιλαμβάνονταν ἐπίσης ὁ ἐφημέριος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Ἰωαννίκιος Πυρῆς, ὁ ὁποῖος στὶς 27 Ἰουνίου 1613 ἔλαβε ἓνα χρυσὸ τζεκίνι²⁵². Μιὰ ἀπὸ τὶς προαναφερθεῖσες μοναχὲς, ἡ Θεονύμφη Ντακοροφού, θυγατέρα τοῦ παπᾶ Ἀντώνη Ντακοροφού, ἐγγονὴ τῆς Μαρίας Νταπυραδοπούλας καὶ προφανῶς ἀνεψιὰ ἢ μικροανεψιὰ τοῦ Τζουάνε Ντακοροφού, εἶχε

250. Αὐτὲς ἦταν: ἡ ἡγουμένη Εὐγενία, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Μανόλη Καλογερεᾶ, καὶ οἱ ἀκόλουθες: Ἀθανασία Μπρατζάλαινα, Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλα, δασκάλισσα, Συγκλητικὴ Γερακοπούλα, ἐκκλησιάρχισσα, Ἁγνὴ Σινιολοπούλα, Εὐδοξία Πατερμοπούλα, δασκάλισσα, Εὐγενία Τρουλλινοπούλα, Θεονύμφη Ντακοροφού, Εὐγενία καὶ Μαγδαληνὴ Βολοπούλες, Μαγδαληνὴ Καλογεροπούλα, Ἐλισάβετ Μουσουροπούλα, Ἀθανασία Κασιματοπούλα, Μακαρία Μηλιαροπούλα, Εὐδοξία Σιμουλοπούλα, Μακαρία Ψαροπούλα, Ἁγνὴ Πουλητοπούλα, Εὐγενία Τραπεζοντέο, Θεοδούλη Κοκκίνοπούλα, Θεονύμφη Καλογεροπούλα, Μακαρία Καππάδοκα.

251. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r.

252. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106v.

επίσης συμπεριληφθεῖ ξεχωριστὰ στὴ διαθήκη του. Αὐτὴ στίς 4 Ὀκτωβρίου 1613 παρέλαβε πρὶν ἀπὸ τὸ μοναστήρι 10 χρυσὰ τζεκίνια, τὸ λεγάτο πὸν κληρονόμησε ἀπὸ τὸν Τζουάνε καὶ διαβεβαίωσε πὼς τὰ ἔλαβε ἀπὸ τὴ γιαγιά της²⁵³.

Ἀκόμη μία παραλαβὴ κληροδοτήματος πραγματοποιήθηκε στίς 17 Ὀκτωβρίου 1614. Ἡ μοναχὴ Ἀθανασία Μπρατζαλοπούλα ἀναγνώρισε ὅτι παρέλαβε 6.000 ὑπέρπυρα, πὸν ἦταν ἡ κατάληξι μιᾶς ἀρκετὰ περίπλοκης ὑπόθεσης, ἡ ὁποία ἀφοροῦσε παραποίηση διαθήκης²⁵⁴.

Μιὰ νέα ἀδελφὴ στὸ μοναστήρι, ὅπως ὑποθέτουμε, ἐφόσον τὸ ὄνομά της δὲν συναντᾶται προηγουμένως, ἡ Ἀνεζίνα, θυγατέρα τοῦ παπαῦ κὺρ Νικολάου Γαβρίλη, στίς 4 Ἰουλίου 1615 κατέστησε πληρεξούσιό της τὸν ἀφέντη Τζουάνε Φήμη δίνοντας ἐντολὴ νὰ διεκδικήσῃ ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ της παπαῦ Θεόδωρο Γαβρίλη τὸ μερίδιό της ἀπὸ τὴν προίκα τῆς θανούσας μητέρας τους Τομάζας, κόρης τοῦ ἀφέντη Νικολοῦ Μπρατζάλη²⁵⁵.

Στίς 21 Σεπτεμβρίου 1615 ἡ Εὐγενία Καλογερά, ἡ ἴδια ἡγουμένη τὴν ὁποία συναντήσαμε τὸ 1613, καὶ ἀκόμη ἑπτὰ ἀδελφές ἐπιβεβαίωσαν τὴν παραλαβὴ 100 δουκάτων κορέντε πὸν τοὺς παρέδωσε ὁ κολονέλος Τζώρτζης Ἀραουζαῖος, κληροδοτήμα σύμφωνα μὲ τὴ διαθήκη τοῦ ἀδελφοῦ του Τζουάνε (9 Δεκεμβρίου 1613). Τὰ χρήματα θὰ μοιράζονταν σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς ἀδελφές τῆς μονῆς ὅτι της ετοκάρισε εἰς τὴ πάρτεν του²⁵⁶. Ἡ Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλα, πὸν ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο αὐτό, ἴσως δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ συνονόματή της, πὸν τὸ 1610 καὶ τὸ 1613 ἀναφέρεται ὡς δασκάλισσα, ὅπως εἶδαμε πῶς πάνω, ὅποτε βλέπουμε πὼς ὑπῆρχαν δύο νέες διαφορετικὲς δασκάλισσες. Ἐπειδὴ παρατηρεῖται συχνὰ νὰ μονάζουν στὸ ἴδιο μοναστήρι συγγενικὰ πρόσωπα, ἐνίοτε καὶ συμπατριώτισσες, φαίνεται πὼς καὶ ἡ Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλα ἦταν μέλος τῆς ἴδιας οἰκογένειας τῶν Πατρολόγων, ὅπως οἱ παλαιότερες δύο δασκάλισσες Μακαρία καὶ Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλες.

Σχεδὸν ἕναν χρόνο ἀργότερα, στίς 8 Ὀκτωβρίου 1616, ἡ ἐκκλησιάρχισσα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Συγκλητικὴ Γερακοπούλα διαβεβαίωσε πὼς

253. Negri, busta 180, libro 9, φ. 145v.

254. Negri, busta 180, libro 9, φ. 278v-279r.

255. Negri, busta 181, libro 10, φ. 11v-12r.

256. Negri, busta 181, libro 10, φ. 34r. Οἱ ἑπτὰ ἀδελφές ἦταν οἱ ἀκόλουθες: Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλα, Μυρώπη Σικλαβοπούλα, Φιλαρέτη Μπρατζαλοπούλα, Θεοτίμη καὶ Φιλοθέη Ροδιοπούλες καὶ οἱ δασκάλισσες Ὁρθοδοξία Ζυγοπούλα καὶ Εὐδοξία Πατερμοπούλα.

παρέλαβε ἀπὸ τὸν εὐγενῆ ἀφέντη Λεονάρδο Πανταλέο, νοτάριο καὶ «κατζηλιέρη» τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, ἓνα χρυσὸ τζεκίνο πού ἦταν τὸ λιβέλλο γιὰ τὸ σπίτι στὸ ὁποῖο κατοικοῦσε ὁ Λεονάρδος καὶ πού πλήρωνε προκαταβολικὰ γιὰ τὸν ἐπόμενον χρόνο²⁵⁷.

Γνωρίζουμε πὼς ἐνίοτε στὰ μοναστήρια, τόσο στὰ ἀνδρικὰ ὅσο καὶ στὰ γυναικεῖα, κατοικοῦσαν καὶ λαϊκοὶ πού στὶς πηγές ἀποκαλοῦνται ρασοφόροι. Ἦταν ἄτομα πού προφανῶς ἔφεραν μὲν τὸ ράσο, ἀλλὰ δὲν εἶχαν γίνεи μοναχοί. Μιὰ τέτοια περίπτωση ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχε στὸν Ἅγιο Ἰωάννη. Στις 2 Ἰουλίου 1627 μαθαίνουμε ὅτι στὸ μοναστήρι κατοικοῦσε καὶ μιὰ «ρassoφόρα», ἡ Μαρία, χήρα τοῦ Ἰωάννη Μονοβασιώτη. Αὐτὴ ἔκανε πληρεξούσιό της τὸν ἀφέντη Μικέλε Νδὰ Σητεῖα γιὰ νὰ διαχειριστεῖ τὶς ὑποθέσεις τοῦ ἀδελφοῦ της Γεωργίου Μονοβασιώτη²⁵⁸.

Στις 13 Ὀκτωβρίου τοῦ ἐπόμενου χρόνου 1628 στὸ μοναστήρι ὑπῆρχε νέα ἡγουμένη, ἡ Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλα, πού μὲ νοταριακὴ πράξις ἔκανε γενικό της πληρεξούσιο τὸν εὐγενῆ ἀφέντη Φραντζέσκο Παγαῶ²⁵⁹. Δὲν γνωρίζουμε ἂν αὐτὴ διαδέχθηκε καὶ πότε τὴν Εὐγενία Καλογερεῶ, ἣ εἶχε μεσολαβήσει καὶ κάποια ἄλλη ἐνδιαμέσως.

Εἰδικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀκόλουθη εἶδηση, πού ἀφορεῖ τὴν ἐκλογὴ ἐπιτρόπου γιὰ τὸ μοναστήρι, διότι ἀκολουθεῖται λίγο διαφορετικὴ διαδικασία ἀπὸ ὅ,τι εἶδαμε στὸ παρελθόν. Στις 10 Ἰουνίου 1629 ἡ ἡγουμένη προσκάλεσε τὸν νοτάριο Νικολὸ Νέγκρη νὰ μεταβεῖ στὴ μονὴ γιὰ τὴν ἐκλογὴ προκουρατόρου (ἐπιτρόπου). Ἐκεῖ συγκεντρώθηκαν μόνον ἡ ἡγουμένη Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλα καὶ ἕξι ἀκόμη μοναχές, δηλαδὴ οἱ δύο δασκάλισσες Ὁρθοδοξία Ζυγοπούλα καὶ Εὐδοξία Πατερμοπούλα, ἡ ἐκκλησιάρχισσα Ἀθανασία Ἀντριοπούλα, ἡ Εὐγενία Βολοπούλα, ἡ Εὐγενία Τρουλλινοπούλα, «μεγαλόσχημη», καὶ ἡ Ἀγαθὴ Λουραντοπούλα, πού ἐκπροσωπώντας καὶ τὶς ὑπόλοιπες ἐξέλεξαν ὡς ἐπίτροπο τῆς μονῆς τοὺς τὸν εὐγενῆ ἄρχοντα Κρήτης Τζώρτζη Τζάνε τοῦ ποτὲ Μπερνάρδο. Οἱ ἀρμοδιότητες πού τοῦ ἔδωσαν συνοψίζονται στὸ *να προκουραρόρ εἶσε πᾶσα δουλιὰ τοῦ ανω(θεν) μοναστιρίου γενεράλμέντε καὶ να ντεφεντέρόι τοῦς λογαριασμοῦς τοῦ αὐτοῦ μοναστιρίου ἐνώπιον τῶν Ἀρχῶν*²⁶⁰. Βλέπουμε πὼς ἡ διαδικασία ἔχει ἀπλοποιηθεῖ, καὶ μολονότι πρόκειται γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ δευτέρου πῶ σημαντικοῦ προσώπου γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὰ συμφέ-

257. Negri, busta 181, libro 10, φ. 188r.

258. Negri, busta 182, libro 15, φ. 26v.

259. Negri, busta 182, libro 15, φ. 155 r.

260. Negri, busta 182, libro 15, φ. 249v-250r. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 13.

ροντα τῆς μονῆς, ὥστόσο δὲν παρίσταται ὅλη ἡ ἀδελφότητα, μολονότι ἡ ἐκλογή γίνεται στὸ μοναστήρι. Ἡ ἐπιλογή —ἢ μᾶλλον διορισμός— ἀποφασίζεται ἀπὸ ἓναν στενὸ κύκλο κυρίως τῶν μοναχῶν ποὺ ἔχουν κάποιο ἀξίωμα. Ἄν μάλιστα συγκρίνουμε τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ ἐπιτρόπου, ὅπως περιγράφονται σὲ αὐτὴ τὴν πράξη, μὲ τὶς ἀντίστοιχες τοῦ γενικοῦ πληρεξουσίου τὸν ὁποῖο ὅρισε ἡ ἴδια ἡγουμένη λίγους μῆνες ἀργότερα, στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1629, βλέπουμε πὼς εἶναι οἱ ἴδιες: ὡς πληρεξούσιος τῆς ἡγουμένης Μαγδαληνῆς Πατρολογοπούλας ὁ ἀφέντης Τζουάνε Βιτζαμάνο τοῦ ποτὲ Φραντζέσκο ἔπρεπε νὰ νδεφεντέρει τοὺς λογαριασμούς τοῦ μοναστηριοῦ²⁶¹.

Μιὰ ἀσυνήθιστη καὶ ἐνδιαφέρουσα πληροφορία γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς μοναχὲς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου προέρχεται ἀπὸ μιὰ νοταριακὴ πράξη τῆς 3ης Ἀπριλίου 1641 διακανονισμοῦ χρέους τῆς μοναχῆς Εὐγενίας Τραπεζοντεπούλας πρὸς τὸν ζωγράφο Φραντζέσκο Καβερτζᾶ. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐγκριεται στὸν λόγο ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέκυψε τὸ χρέος. Ἡ Εὐγενία εἶχε παραγγεῖλει στὸν ζωγράφο μιὰ μεγάλη εἰκόνα τῆς Δευτέρας Παρουσίας, στὴν ὁποία εἶχε ζητήσει νὰ περιλάβει καὶ τὸ πορτραῖτο τῆς. Αὐτὴ τὴν εἰκόνα δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀποπληρώσει καὶ χρεωστοῦσε ἀκόμη 22 ἰσπανικὰ ρεάλια, 10 λίτρες καὶ 4 γαζέτες, ὅποτε ἔκανε συμφωνία νὰ λαμβάνει ὁ ζωγράφος ὅσα τοῦ ὄφειλε σὲ ποσότητες μούστου ἀπὸ τὸν Μανέα Σοφιανό, ποὺ ἦταν ἀνεψιὸς τῆς καὶ κουνιάδος του Καβερτζᾶ. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ σώζεται σήμερα στὸ Μουσεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας, καὶ ἡ ἴδια ἡ Εὐγενία ἀπεικονίζεται στὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας μὲ μοναχικὸ ἔνδυμα στραμμένη κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὴν εἰκόνα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή *XEIP ΦΡΑΓΓΙΑ ΚΑΒΕΡΤΖΑ, ΔΕΗΣΙC ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΕΥΓΕΝΗΑΣ ΜΟΝΑΧΗΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΟΝΤΙΟΠΟΥΛΑΣ*²⁶². Δὲν γνωρίζουμε ἂν ἡ Εὐγενία τῆς εἰκόνας τοῦ 1641 εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν Εὐγενία Τραπεζοντέο ποὺ συναντήσαμε σχεδὸν τριάντα χρόνια ἐνωρίτερα, στὶς 27 Ἰουνίου 1613, σὲ συμβολαιογραφικὴ πράξη παραλαβῆς λεγάτου.

Οἱ τελευταῖες μας πληροφορίες γιὰ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Μεσαμπελίτη εἶναι περισσότερο ἔμμεσες καὶ ὀδηγοῦν σὲ ὑποθέσεις ὡς πρὸς τὸ τί συνέβη στὴν ἀδελφότητά του ὅταν πλέον ἄρχισε ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακα

261. Negri, busta 182, libro 15, φ. 316v.

262. Μαρία Γ. Κωνσταντουδάκη, ὁ.π., *Θησαυρίσματα* 12 (1975), σ. 118-121. Ἡ εἰκόνα ἀπεικονίζεται στὸ ψηφιοποιημένο Ἀρχεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, <http://eib.xanthi.ilsp.gr/gr/icons.asp> (ἀνακτῆθηκε στὶς 10 Φεβρουαρίου 2016).

ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς. Ἀπὸ ἔγγραφα τῆς Δουκικῆς γραμματείας τοῦ Χάνδακα τοῦ ἔτους 1663, ποὺ ἀφοροῦν τὴν πρῶην μοναχὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Θεονύμφη Χαιρέτη, πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ μοναχὲς τῆς μονῆς εἶχαν μεταφερθεῖ μέσα στὴν πόλη, στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Γλυφοκαρύδη, ἣ ὁποία εἶχε μετατραπεῖ σὲ μοναστήρι²⁶³. Φαίνεται ὅτι τὴν τύχη τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἶχαν καὶ τὰ ἄλλα μοναστήρια τῶν Μεσαμπελιῶν, καὶ οἱ ἐναπομείνουσες καλόγριες εἶχαν καταφύγει καὶ μόναζαν μέσα στὸν Χάνδακα.

13. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχανιοῦ ἢ Τραχανιώτη, λεγόμενου καὶ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεσαμπελίτη

Ὅπως προαναφέρθηκε, φαίνεται σχεδὸν ἀπολύτως βέβαιο πῶς ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Μεσαμπελίτης ταυτίζεται μὲ τὸν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Τραχανιοῦ ἢ Τροχαιοῦ, ἐνίοτε ἀποκαλούμενο καὶ Τραχανιώτη. Τρεῖς σχετικὰ μεταγενέστερες πράξεις μᾶς παρέχουν τὴν πληροφορία: ἡ πρώτη ἀνάγεται στὶς 20 Σεπτεμβρίου 1613, ἡ δευτέρα στὶς 8 Φεβρουαρίου 1617 καὶ ἡ τρίτη εἶναι τῆς 9ης Σεπτεμβρίου 1622. Σὲ ὅλες συνδέονται ἄμεσα οἱ δύο προσωνυμίες τοῦ Ἁγίου Γεωργίου: τὸ μοναστήρι ἀποκαλεῖται τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχανιώτη λεγόμενου Μεσαμπελίτη²⁶⁴.

Ἐπιπλέον ἐνδειξὴ ἀποτελεῖ πῶς τὰ ἴδια ὀνόματα ὀρισμένων μοναζουσῶν παρουσιάζονται σὲ δύο πράξεις ἢ μία ἐκ τῶν ὁποίων ὀνομάζει τὸ μοναστήρι Ἅγιο Γεώργιο τὸν Τραχανιώτη (1613) καὶ ἡ δευτέρα Ἅγιο Γεώργιο τὸν Μεσαμπελίτη (1623)²⁶⁵. Δὲν ταυτίζονται, ὅμως, ὅλα τὰ ὀνόματα, ἴσως ἐπειδὴ μεσολαβοῦν δέκα χρόνια μεταξὺ τῶν δύο πράξεων, ὁπότε κάποιες μοναχὲς μπορεῖ νὰ εἶχαν εἴτε ἀποβιώσει εἴτε μετακινηθεῖ σὲ ἄλλο μοναστήρι, ἐνῶ ἄλλες εἶχαν προστεθεῖ στὴν ἀδελφότητα. Εἶναι, ἐπίσης, πιθανὸν νὰ μὴν ἔχουν καταγραφεῖ ἀπὸ τὸν νοτάριο ὅλες οἱ μοναχὲς ποὺ περιλαμβάνονται στὴν πρώτη ἀπὸ τὶς δύο πράξεις, στὴν ὁποία ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι αἰσθητὰ μικρότερος ἀπὸ ὅ,τι στὴ δευτέρα.

Στὶς γνωστὲς μας ἀναφορὲς στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Τραχανιώτη, ποὺ εἶναι καὶ παλαιότερες ἀπὸ ἐκεῖνες στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Μεσαμπελίτη, δὲν ἀπαντᾷ κάποια πληροφορία γιὰ τὸν τόπο ὅπου βρισκόταν. Ὡστόσο,

263. Βλ. πῶς κάτω τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Ἅγιο Γεώργιο Γλυφοκαρύδη, σ. 90-91.

264. Negri, busta 180, libro 9, φ. 138r-v, busta 181, libro 10, φ. 236v καὶ libro 13, φ. 65r.

265. Negri, busta 181, libro 13, φ. 106r, 256v.

ὅσοι ζητοῦσαν στή διαθήκη τους νὰ ταφοῦν ἐκεῖ κατοικοῦσαν ἐν Ἐξωπόρτω Χάνδακος Κρήτης. Πρέπει ἐπομένως καὶ ἡ μονὴ νὰ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, ὅχι ὅμως μακριὰ ἀπὸ τὸν Χάνδακα, γεγονός πὸν ταιριάζει καὶ τοπογραφικὰ μὲ τὶς Μεσαμπελιές. Ἡ προσωνομία τοῦ Μεσαμπελίτη προφανῶς ἐπικράτησε λίγο ἀργότερα σὲ ἀναλογία μὲ τὰ ἄλλα πλησιόχωρα μοναστήρια μὲ τὴν ἴδια προσωνομία.

Στὴν παλαιότερη γνωστὴ μας μνεία τὸ μοναστήρι ἀναφέρεται ὡς Ἅγιος Γεώργιος ὁ Τραχιανός. Ἀπαντᾷ σὲ διαθήκη τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1524 μὲ τὴν ὁποία κληροδοτοῦνται τῶν καλογραίων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχιανοῦ τρία ὑπέρπυρα²⁶⁶. Μετὰ ἀπὸ τρεῖς μῆνες, στὶς 23 Μαΐου 1524, ὁ Ἰωάννης Μπέτος πὸν κατοικοῦσε στὸ Ἐξώπορτο δηλώνει στή διαθήκη του πὼς ἐπιθυμοῦσε νὰ ταφεῖ στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Τραχιανό, τὸν ὁποῖο εἶχε κτίσει ὁ κύρ Πανταλέων ὁ Τραχιανός καὶ τὸν κατεῖχε ὁ Μητροφάνης, πὸν ἦταν πνευματικὸς τοῦ Ἰωάννη Μπέτου²⁶⁷. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Τραχιανός καὶ ὁ Τραχιανός ταυτίζονται. Ἡ ζωντανὴ ἀνάμνηση τοῦ ἱδρυτῆ τῆς μονῆς ὑποδηλώνει πὼς αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἦταν πολὺ παλαιά, τὸ πολὺ νὰ ἀναγόταν στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 15ου αἰώνα ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου. Πέντε χρόνια μετὰ τὴ διαθήκη τοῦ Μπέτου, στὶς 26 Φεβρουαρίου 1528, ἓνας ἀκόμη κάτοικος τῆς περιοχῆς τοῦ Ἐξωπόρτου, ὁ Μάρκος Κάκου τοῦ ποτὲ Πιέρου, δήλωνε στή διαθήκη του πὼς ἤθελε νὰ ταφεῖ στὸν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Μητροφάνους²⁶⁸. Φαίνεται πολὺ πιθανὸ πὼς ὁ Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Μητροφάνους ταυτίζεται μὲ τὸν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Τραχιανοῦ, ἐφόσον γνωρίζουμε πὼς ὁ πνευματικὸς πὸν τὸν κατεῖχε πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια λεγόταν Μητροφάνης. Δὲν γνωρίζουμε ἐπίσης ἂν ὁ Πανταλέων Τραχιανός ἢ Τραχιανός εἶχε παραχωρήσει τὸ κτητορικὸ δικαίωμα στὸν ἱερομόναχο Μητροφάνη καὶ ἐξ αὐτοῦ πῆγαζαν οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς στὶς δύο διαθήκες, ἢ ὁ Μητροφάνης ἦταν ὁ ἐφημέριος ἢ καὶ ὁ ἐπίτροπος τῶν καλογραίων. Τὸ ὄνομα τοῦ Μητροφάνη πάντως δὲν διασώθηκε στή μνήμη τῶν μεταγενεστέρων καὶ τὸ μοναστήρι συνέχισε νὰ ἀναφέρεται ὡς τοῦ Τραχιανοῦ ἢ Τραχιανιώτη. Μολονότι ἡ ταύτιση τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεσαμπελίτη καὶ τοῦ Τραχιανιώτη φαίνεται ἀσφαλῆς, θὰ παραθέσουμε πιὸ κάτω τὰ λοιπὰ γνωστά μας στοιχεῖα γιὰ τὰ δύο μοναστήρια μαζί, μνημονεύοντας ὅμως πάντοτε καὶ τὸ ὄνομα μὲ τὸ ὁποῖο ἀναφέρονται στὶς πηγές.

Μετὰ τὶς προαναφερθεῖσες μνεῖες στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Τραχιανό

266. Γρηγορόπουλος, σ. 160 (ἀρ. 86).

267. Στὸ ἴδιο, σ. 170 (ἀρ. 90).

268. Στὸ ἴδιο, σ. 225 (ἀρ. 123).

μεσολαβεῖ ἓνα σημαντικό διάστημα ἐξήντα χρόνων κατὰ τὸ ὁποῖο δὲν συναντήσαμε ἀναφορὲς στὸν Ἅγιο Γεώργιο οὔτε μὲ τὸ ἓνα οὔτε μὲ τὸ ἄλλο προσωνύμιο. Στὴν ἀπογραφή τοῦ Καστροφύλακα (Karta 20) τὸ 1583 ἐμφανίζονται δύο σχετικὲς ἐγγραφές: ἡ μία ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Τραχιανὸς πληρώνει στὴ Signioria λιβέλλο ἐτησίως γιὰ τὸ χωριὸ Ἄμπρούσα 4 ὑπέρπυρα, 2 γρόσια καὶ 20 piccoli²⁶⁹. Προηγουμένως (Karta 9), στὴν κατηγορία Salarii a capellani, legati di monasterii et elemosine consuete ἀναφέρεται *Monasterio di San Zorzi Messambeliti per livello 41 per. 8 gr. 16 picc.* Αὕτη εἶναι καὶ ἡ παλαιότερη ἐπιβεβαιωμένη γνωστὴ μνεῖα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὡς Μεσαμπελίτη.

Στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Τραχιανό, ὅπως συνέβαινε καὶ σὲ ἄλλα μοναστήρια, διέμεναν καὶ μὴ μοναχὲς, ὅπως ἦταν δύο ἐξ ἀρχιστείας συγγενεῖς, ἡ Ἐλενα θυγατέρα τοῦ ποτὲ κὺρ Μιχελῆ Δουκατάρη καὶ ἡ Σοφιανὴ θυγατέρα τοῦ ποτὲ κὺρ Καβάκη Εὐδαιμονοῖωάννη καὶ χήρα τοῦ μισέρ Ἀνδρέα Δουκατάρη. Οἱ δύο αὐτὲς ἀπὸ κοινοῦ στὶς 15 Ἰανουαρίου 1585 πώλησαν σὲ ἓναν Παῦλο Κασιμάτη ἓναν νερόμυλο ποὺ κατεῖχαν στὰ Κύθηρα²⁷⁰.

Στὶς 24 Ἰουνίου τοῦ ἴδιου χρόνου συναντᾶμε καὶ πάλι τὸν Ἅγιο Γεώργιο νὰ μνημονεύεται ὡς Μεσαμπελίτης, ὅταν ὁ Νικολὸς Στάθης ἐπέστρεψε στὴ μοναχὴ τῆς μονῆς Πελαγία Λουμπινοπούλα ἄτοκο δάνειο ποὺ τοῦ εἶχε δώσει²⁷¹. Στὴ συνέχεια οἱ ἀναφορὲς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὡς Μεσαμπελίτη γίνονται συχνότερες. Ἔτσι, σὲ πράξη τῆς 26ης Ἰουλίου 1586 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μιχελῆς Καλόγνωμος τοῦ ποτὲ Γεώργη εἶχε ἀφήσει παραγγελία νὰ δοθοῦν στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Μεσαμπελίτη ἓνα σπίτι στὸν Σίλαμο καὶ δύο ἀμπέλια ἐντριτάρικα στὸ ἴδιο χωριὸ ποὺ ἀνῆκαν στὸν ποτὲ Τζώρτζη Μαϊδιώτη. Γύρω ἀπὸ τὴ διάθεση τῶν ἀνωτέρω εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὸ 1582 μιὰ μεγάλη δικαστικὴ διαμάχη μεταξύ τῆς Κατεριᾶς, μητέρας τοῦ ἀποθανόντος, καὶ τῆς ἡγουμένης τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεονύμφης Γροτζοπούλας, ἡ ὁποία στὴ συνέχεια ἐκπροσωπήθηκε ἀπὸ τὴ μοναχὴ Μαγδαληνὴ Καλιδοπούλα. Τελικὰ συμφωνήθηκε νὰ πάρει ἡ Κατεριὰ Καλόγνωμη τὸ σπίτι γιὰ ἓναν χρόνο, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴν 1η Αὐγούστου τοῦ ἴδιου ἔτους, ἔναντι 6 ὑπερπύρων, τὰ ὁποῖα κατέβαλε ἡ Κατεριὰ ἐνώπιον τοῦ νοταρίου στὴ Μαγδαληνὴ. Ἡ Κατεριὰ εἶχε ἐπίσης ὑπο-

269. Γιὰ τὸ νόμισμα βλ. Εὐτυχία Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένονν γρόσια σαράντα. Ἡ κυκλοφορία τῶν νομισμάτων στὸν βενετοκρατούμενο καὶ τουρκοκρατούμενο ἑλληνικὸ χῶρο 15^{ος}-19^{ος} αἰ.*, Ἀθήνα 1996, σ. 158.

270. Petropulo, busta 199, libro 5, φ. σγ'ν.

271. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. κη'ν.

χρέωση να πληρώνει τὸ ὀφειλόμενο ἀράδεγο στὸν φεουδάρχη²⁷². Ἄν στὰ ἀναφερόμενα ἔγγραφα τοῦ 1582 ἡ μονὴ ἀποκαλεῖτο καὶ τότε «Μεσαμπελίτης», τότε αὐτὴ θὰ ἦταν καὶ ἡ παλαιότερη μνεία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου με αὐτὴ τὴν προσωνομία.

Τὸν ἴδιο χρόνο, στίς 17 Νοεμβρίου 1586, πληροφορούμαστε τὸ ὄνομα μιᾶς μοναχῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεσαμπελίτη, τῆς Ἀγνῆς Ἀρμενοπούλας, θυγατέρας τοῦ ποτὲ Μιχαεῖλ Ἀρμένη καὶ τῆς Φωτεινῆς Τρουλινοπούλας. Ἡ Ἀγνὴ πούλησε ἓνα χωράφι ποὺ εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὴ μητέρα της στὸ χωριὸ Δρακουλιάρη καὶ με τὸ ἀντίτιμο συνέβαλε στὴν ἐξόφληση χρεῶν τῆς μητέρας της²⁷³. Τὸν ἐπόμενο χρόνο, στίς 8 Φεβρουαρίου 1587, ἡ ἴδια μοναχὴ Ἀγνὴ συμμετεῖχε στὴ σύνταξη προικοσυμφώνου προικοδοτώντας τὴν ἀνεψιὰ της Μαριέτα, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Γεώργη Ἀρμένη²⁷⁴.

Μετὰ ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια, στίς 14 Μαρτίου 1595, βλέπουμε πὼς καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Μεσαμπελίτης εἶχε κληρονομήσει 50 ἀπὸ τὰ συνολικὰ 200 ὑπέρπυρα, τὰ ὁποῖα εἶχε ἀφήσει με τὴ διαθήκη του ὁ κύρ Μιχαεῖλ Χαιρέτης στὰ τρία μοναστήρια τῶν Μεσαμπελιῶν καὶ στὴν Παναγία τῆ Διαβατινῆ. Στὴν πράξη αὐτὴ, στὴν ὁποία ἤδη ἀναφερθήκαμε, συμμετεῖχε καὶ ἡ ἐκκλησιάρχισσα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Μακαρία μοναχὴ Καρλοπούλα, ἡ ὁποία ἴσως ἦταν προηγουμένως μοναχὴ τῆς Παναγίας τῆς Διαβατινῆς²⁷⁵.

Ἡ προαναφερθεῖσα δὲν εἶναι ἡ μόνη περίπτωση ποὺ τὰ μοναστήρια τῶν Μεσαμπελιῶν ἐμφανίζονται μαζί σὲ νοταριακὲς πράξεις κληροδοσίας. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἦταν μετὰ τῶν μονῶν ποὺ ἔλαβαν 150 ὑπέρπυρα με τὴ διαθήκη τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου τὸ 1611, ὅπως ἦταν καὶ τὰ ἄλλα δύο μοναστήρια τῶν Μεσαμπελιῶν, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης καὶ ὁ Σωτήρας Χριστός²⁷⁶.

Ἡ ἐπόμενη εἶδηση ἔχει ἐνδιαφέρον διότι γιὰ πρώτη φορὰ βλέπουμε συγκεντρωμένα ἀρκετὰ — ἂν καὶ ὄχι ὅλα — ὀνόματα τῆς ἀδελφότητος. Στίς 27 Ἰουνίου 1613 ἀναφέρονται σὲ νοταριακὴν πράξη ἡ ἡγουμένη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχανιώτη Θεοκλήτη Πολίτισσα καὶ δεκατρεῖς ἀκόμη μο-

272. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. ρξ'ν-ρξβ'τ.

273. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σζ'ν-ση'τ.

274. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σλη'τ.

275. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. ση'τ. Βλ. πιὸ πάνω σ. 48-49 καὶ τὸ ἐκδιδόμενο ἔγγραφο Παράρτημα ἀρ. 8.

276. Στέργιος Σπανάκης, ὁ.π., *Κρητικά Χρονικά* 9 (1955), σ. 396-397.

ναχῆς²⁷⁷, οἱ ὁποῖες διαβεβαίωσαν ὅτι παρέλαβαν δέκα μίστατα λάδι πὺν εἶχε ἀφήσει στὸ μοναστήρι ὁ Τζουάνε Ντακορφοῦ καὶ τὰ παρέδωσε ἡ μητέρα καὶ κληρονόμος του Μαριὰ Νταπυραδοπούλα. Ἄς προστεθεῖ ὅτι ἀπὸ τὶς παροῦσες μοναχῆς ἡ Μαγδαληνὴ Σκουλουδοπούλα συναντᾶται πολλὰ χρόνια ἐνωρίτερα, στὶς 16 Ἀπριλίου 1599, χωρὶς μνεία τοῦ μοναστηριοῦ στὸ ὁποῖο ἀνῆκε, νὰ κάνει ἕναν συμβιβασμὸ μὲ τὸν μισὲρ Τζουάν Ἀρμάκη γιὰ διεκδικούμενα σπίτια στὴ συνοικία τῆς Παναγίας Γοργοπακούσας μὲσω τοῦ πληρεξουσίου τῆς παπᾶ Νικολάου Κανάκη²⁷⁸. Ἀπὸ τὴ διαθήκη τοῦ Τζουάνε ἔλαβε ἕνα χρυσὸ τζεκίني καὶ ὁ ἐφημέριος τῆς μονῆς καὶ ἐφημέριος τῶν Σιναϊτῶν Ἰωαννίκιος Ροδίτης στὶς 27 Ἰουνίου 1613²⁷⁹.

Τὸν ἴδιο χρόνο, στὶς 20 Σεπτεμβρίου 1613, ἐμφανίζονται δύο ἀκόμη ὀνόματα γυναικῶν πὺν σχετίζονται μὲ τὸ μοναστήρι. Μιὰ κερά Ἐλενα, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Μανόλη Γιαλινᾶ, ἀπὸ τὸ Καινούργιο χωριὸ τῶν Καρῶν, ἡ ὁποία δὲν φαίνεται νὰ ἦταν μοναχῆ, ἀλλὰ δήλωσε ὅτι κατοικοῦσε στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχανιώτη λεγόμενου Μεσαμπελίτη. Αὐτὴ ἔκανε πληρεξούσιο στὴν ἀδελφὴ τῆς Νυμφοδώρα, πὺν ἦταν παροῦσα, γιὰ νὰ πουλήσει ἕνα ἀμπέλι κάτω ἀπὸ τὸν Ἴσπιτα στὸ Καινούργιο χωριὸ τῶν Καρῶν, πὺν εἶχε περιέλθει στὶς δύο ἀδελφές κληρονομικὰ ἀπὸ τὸν πατέρα τους²⁸⁰. Γιὰ τὴν προφανῶς μοναχῆ Νυμφοδώρα δὲν ἀναφέρεται στὴν πράξη σὲ ποῖο μοναστήρι μόνաζε, διαπιστώνεται ὅμως δέκα χρόνια ἀργότερα, σὲ πράξη τοῦ ἴδιου νοταρίου στὶς 29 Ὀκτωβρίου 1623, ὅτι καὶ αὐτὴ ἦταν μοναχῆ στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Μεσαμπελίτη.

Στὶς 8 Φεβρουαρίου 1617 ἀπαντοῦμε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὴν ἀναφορὰ «τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχανιώτη λεγομένου Μεσαμπελίτη». Ἡ ἡγουμένη πὺν συναντήσαμε στὴν προηγούμενη νοταριακὴ πράξη τοῦ 1613 παρέμενε ἡ ἴδια, ἂν καὶ δηλώνεται ἐδῶ λίγο διαφορετικὰ ὡς Θεοκλήτη Πολιτοπούλα τοῦ ποτὲ κύρ Ἰωάννη. Ἡ ἡγουμένη καθιστᾶ κομέσο τῆς καὶ προκουρατόρον γενεράλ τὸν μοναχὸ Γρηγόρη Σκορδίλη. Τὸ πλη-

277. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r. Ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς: Καταφυγὴ Κορναροπούλα, δασκάλισσα, Εὐγενία Τζανοπούλα, δασκάλισσα, Μαγδαληνὴ Σκουλουδοπούλα, ἐκκλησιάρχισσα, Θεοτίμη Πολοπούλα, Μακαρία Κυνηγοπούλα, Εὐφρανθία Καβαλοπούλα, Μακαρία Κωστομοιροπούλα, Ἀθανασία Βασαλοπούλα, Θεοδούλη Διακονοπούλα, Εὐγενία Μαυροματοπούλα, Θεοδούλη Τζαγκαρελοπούλα καὶ Μαγδαληνὴ Ψαροπούλα. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 14.

278. Negri, busta 179, libro 1, φ. 190v-191r.

279. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106v.

280. Negri, busta 180, libro 9, φ. 138r-v.

ρεξούσιο είναι κατά πᾶσα πιθανότητα προσωπικό και δὲν ἀφοροῦσε τὸ μοναστήρι²⁸¹.

Σὲ μιὰ πράξη τῆς 9ης Σεπτεμβρίου 1622 δηλώνεται πὼς ἡ Θεοκλήτη Πολίτισσα, ἡγουμένη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχανιώτη («ὁ λεγόμενος Μεσαμπελίτης»), εἶχε ἀποβιώσει. Ὡστόσο, ἕνα χρέος 800 συνολικὰ ὑπερπύρων ποὺ τῆς ὄφειλε ὁ Κωνσταντῆς Σκλέντζας ἀπὸ τὴν Ἀμπρούσα δὲν εἶχε ἐξοφληθεῖ. Τὸ ποσὸ αὐτὸ τὸ διεκδικοῦσαν γιὰ λογαριασμὸ τῆς μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους οἱ ἐπίτροποι τῆς μοναχοὶ Κάλλιστος Σαμιώτης καὶ Ὑάκινθος Λημνιώτης. Δὲν εἶναι καθόλου σαφὲς ἂν τὸ ὡς ἄνω ποσὸ, ἢ καὶ κάποιον ἄλλο, εἶχε περιέλθει ἀπευθείας στὴ Λαύρα μὲ τὴ διαθήκη τῆς Θεοκλήτης ἢ μὲσω τῆς διαθήκης τοῦ ἐπίσης ἀποβιώσαντος μητροπολίτη Ἀθηνῶν Ναθαναὴλ Πολίτη²⁸², ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ ἀρχικὸς κληρονόμος τῆς ἡγουμένης. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀρχικὸς ἀποδέκτης τῆς κληρονομίᾶς τῆς Θεοκλήτης ἦταν πράγματι ὁ μᾶλλον συγγενὴς τῆς Ναθαναήλ, ὁ ὁποῖος εἶχε συντάξει ἰδιοχειρῶς τὴ διαθήκη του στὶς 3 Μαΐου 1600, προτοῦ δηλαδὴ γίνεи μητροπολίτης. Ὁ μητροπολίτης πέθανε τὸ 1606, ἀλλὰ ἡ διαθήκη του κατατέθηκε, ἄγνωστο ἀπὸ ποιούς, στὴ Μεγάλῃ Καγκελαρία στὶς 13 Ἰουνίου 1614. Τελικὰ οἱ ἐπίτροποι τῆς Λαύρας ἤλθαν σὲ διακανονισμὸ μὲ τὸν Σκλέντζα, ἀλλὰ οἱ ὅροι τῆς συμφωνίας ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἔγγραφο δὲν ἀφοροῦν τὸ μοναστήρι²⁸³.

Τέλος, μιὰ πράξη παραλαβῆς λεγάτου πρὸς τὶς μοναχὲς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεσαμπελίτη ποὺ ἔγινε στὶς 29 Ὀκτωβρίου 1623 μᾶς δίδει ὅλα τὰ ὀνόματά τους, 25 συνολικά²⁸⁴. Τὸ λεγάτο ἀνερχόταν σὲ 100 ὑπερ-

281. Negri, busta 181, libro 10, φ. 236v.

282. Πρόκειται γιὰ τὸν Ναθαναὴλ Ἐμπορο, μητροπολίτη Ἀθηνῶν 1602-1606. Ἡ ἐκλογή του καὶ ἡ ὁμολογία πίστεως τοῦ Ναθαναήλ, 3 Δεκεμβρίου 1602, δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δημήτριο Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1890, τ. Β', σ. 263-264. Βλ. ἐπίσης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν*, Πρόλογος Γρ. Καμπούρογλου, Ἀθήνα 1928, σ. 55. Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος γράφει πὼς ὁ Ναθαναὴλ ἦταν Ἀθηναῖος καὶ τὸ Πολίτης ποὺ ἀναφέρεται στὴν πράξη δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλοῦ.

283. Negri, busta 181, libro 13, φ. 65r. Βλ. καὶ πρὸ κάτω τὴν ἐκδοση τοῦ ἐγγράφου, Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 15.

284. Καταγράφονται οἱ ἐξῆς: Κασσιανὴ Νοταροπούλα, ἡγουμένη, Εὐγενία Τζανοπούλα καὶ Καταφυγὴ Κορναροπούλα, δασκάλισσες, Θεοφάνη Σιλαβοπούλα, ἐκκλησιάρχισσα, Θεοδούλη Τζαγκαρελοπούλα, Νυμφοδώρα Γιαλινοπούλα, Ἀγνή Φραγοπούλα (sic), Μακκαρία Κουλουροπούλα, Μαχδαληνὴ Μουζουροπούλα, Ἀνέζα Γαβριλοπούλα, Ἀνέζα Καπνοπούλα, Μακκαρία Καπνοῦδαινα, Θεονύμφη Ψαροπούλα,

πυρα συνολικά, ποσὸ τὸ ὁποῖο μοιράστηκε πρὸς κάθε μία ἀπὸ τὶς μοναχές, οἱ ὁποῖες ἐπαλαβάσι σήμερον πᾶσα μία τὴν παρτέντζα ὅτι τζη ετοκάρισε κατατογραδον οπου ευρίσκετε, καὶ τοὺς τὸ εἶχε ἀφήσει ἡ εὐγενῆς Ζαμπέτα Κυνηγοπούλα, σύζυγος τοῦ μισέρ Τζώρτζη Βλάχου. Τὸ ποσὸ μέτρησε καὶ παρέδωσε στὴν ἡγουμένη Κασσιανὴ Νοταροπούλα καὶ στὶς μοναχές ὁ μισέρ Στεφανῆς Σιλιγάρδος ἐξ ὀνόματος τοῦ συζύγου τῆς θανούσης Τζώρτζη Βλάχου ἐνώπιον μαρτύρων καὶ ἐκεῖνες δῆλωσαν ἱκανοποιημένες²⁸⁵.

14. Μονὴ τοῦ Ἀρχιστρατήγου

Ἐπάρχουν τουλάχιστον τέσσερις ἀναφορὲς σὲ ἐκκλησίες μὲ τὴν ὀνομασία «Ἀρχιστρατήγος» στὸν Χάνδακα²⁸⁶, ἀλλὰ ἡ μνεῖα γιὰ γυναικεῖα μονὴ τοῦ Ἀρχιστρατήγου ἀναφέρεται συγκεκριμένα σὲ μοναστήρι στὸ λεγόμενο Ἐξώπορτο τῆς πόλης. Ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ διαθήκη ποὺ συντάχθηκε στὶς 18 Μαρτίου 1524 ἀπὸ τὴν Ἄγνη μοναχὴ Κακοπούλα, ἡγουμένη τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἀρχιστρατήγου, πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἐξωπόρτου Χάνδακος²⁸⁷. Ἡ μοναδικὴ ἄλλη ἄλλη μνεῖα γιὰ τὴ μονὴ αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἔτος, καὶ ἀφορᾷ δωρεὰ τεσσάρων ὑπερπύρων ποὺ ἄφησε μὲ τὴ διαθήκη του «τῶν καλογράδων τοῦ Ἀρχιστρατήγου» ὁ γνωστὸς Νικολὸς Κουρεψᾶς²⁸⁸.

15. Μονὴ Κυρίας Καρδιώτισσας

Καὶ αὐτὴ ἡ μονὴ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ μία μόνο ἀναφορὰ τοῦ ἔτους 1524, ἐνῶ ἡ τοποθεσία της μᾶς εἶναι ἄγνωστη. Ἡ μνεῖα ἀπαντᾷ καὶ πάλι στὴ διαθήκη τοῦ Νικολοῦ Κουρεψᾶ, ὁ ὁποῖος καταλείπει «τῶν καλογράδων τῆς Κυρίας τῆς Καρδιώτισσας» τέσσερα ὑπέρπυρα²⁸⁹. Ἐπάρχουν διάφορες γνωστὲς μονές ἀποκαλούμενες τῆς Κερᾶς Καρδιώτισσας, ἀλλὰ αὐτὲς ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε σὲ διάφορα μέρη ἦταν ὅλες ἀνδρικές, ὅπως οἱ γνωστὲς

Ἄντζα Νητοπούλα, Μαριέττα Τζαφουροπούλα, Μαριέτα Ἀρκολιαδοπούλα, Ἄντζα Παλιπτεροπούλα, Μαριὰ Κονομοπούλα, Ἄντζα Μπελιτζοπούλα, Βιτόρια Μαρκουροπούλα, Ἐλιὰ Παπαδοπούλα, Σοφία Καπνοπούλα, Μαριέττα Δουλέτρα, Παλισένα Τριαματοπούλα καὶ Καλὴ Τριαματοπούλα, ἡ θυγατέρα της.

285. Negri, busta 181, libro 13, φ. 256ν. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 16.

286. Gerola, «Topografia», σ. 24, 25, 27, 30.

287. Γρηγορόπουλος, σ. 164 (ἀρ. 87.3-4).

288. Γρηγορόπουλος, σ. 161 (ἀρ. 86.50, 1.2.1524).

289. Γρηγορόπουλος, σ. 161 (ἀρ. 86.49).

Κερὰ Καρδιώτισσα κοντὰ στὸ χωριὸ Κερὰ²⁹⁰ καὶ ἡ Κερὰ Καρδιώτισσα στὴ Λατσίδα, ἡ ὁποία εἶχε περιέλθει στὸ μετόχι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ, ποὺ τὴν παραχωροῦσε κατὰ περιόδους σὲ διαφόρους ἡγουμένους²⁹¹. Ἐπίσης, πλησιέστερα στὸν Χάνδακα ἀναφέρεται ἡ Κερὰ Καρδιώτισσα στὰ Γιοφυράκια Μαλεβιζίου ἢ ἀπλῶς στὸ Μαλεβίτσι, ποὺ καὶ αὐτὴ ἦταν ἀνδρική²⁹². Συνεπῶς δὲν μποροῦμε μέχρι στιγμῆς νὰ ποῦμε κάτι πιὸ συγκεκριμένο γιὰ τὴ γυναικεία μονὴ Καρδιώτισσας, ἡ ὁποία πιθανολογοῦμε ὅτι πρέπει νὰ βρισκόταν κοντὰ στὸν Χάνδακα. Πάντως ἡ μνεία «καλογράδων» στὴ διαθήκη ὑποδηλώνει, παρὰ τὴν ἔλλειψη ἄλλων πληροφοριῶν, κοινότητα μοναζουσῶν σὲ ὀργανωμένη μονή.

16. Μονὴ Παναγίας Κερᾶς Λιμνιώτισσας

Ἡ Παναγία Κερὰ Λιμνιώτισσα βρίσκεται κοντὰ στὸ χωριὸ Ἐπισκοπὴ Πεδιάδας. Ὁ ναός, στὸν τύπο τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς μὲ τροῦλλο, εἶναι κτίσμα τοῦ 11ου αἰώνα, μὲ τρία στρώματα τοιχογραφιῶν τοῦ 11ου, 13ου καὶ τοῦ 14ου αἰώνα, πράγμα ποὺ δηλώνει συνεχὴ χρῆση²⁹³. Ἐντούτοις ἡ παλαιότερη μνεία ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν Λιμνιώτισσα ὡς γυναικεία μονὴ προέρχεται ἀπὸ διαθήκη τοῦ 1524, ὅταν ὁ Νικολὸς Κουρεψᾶς ἄφησε τῶν καλογράδων τῶν οὐσῶν εἰς τὴν Λιμνιώτησαν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ὑπέρυρα δέκα διὰ τὴν ψυχὴν του²⁹⁴. Σχεδὸν τριάντα χρόνια ἀργότερα ἔχουμε καὶ πάλι μνεία τῆς μονῆς, ὅταν ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀγκαράθου Νήφων Νοταρᾶς μὲ τὴ διαθήκη του στὶς 14 Νοεμβρίου 1552 ἄφησε ἑκατὸ ὑπέρυρα γιὰ νὰ μοιραστοῦν στὶς μοναχὲς τῆς Κερᾶς Λιμνιώτισσας²⁹⁵. Δὲν ἔχουμε ἄλλη μνεία τῆς Λιμνιώτισσας μέχρι τὶς 14 Ἰουλίου 1579, ὁπότε συναντᾶμε μιὰ μοναχὴ τῆς μονῆς, τὴν Εὐανθία Ταβερνοπούλα, νὰ παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν οἰκονόμο τῆς μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν ἓνα λεγάτο ἀξίας δέκα δουκάτων ποὺ τῆς εἶχαν κληροδοτήσῃ²⁹⁶.

290. Νίκος Ψιλᾶκης, *Μοναστήρια καὶ ἐρημητήρια τῆς Κρήτης*, τ. 1, σ. 65-76, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

291. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. τᾶr-v (18 Ὀκτωβρίου 1595).

292. Negri, busta 180, libro 7, φ. 44v (28 Νοεμβρίου 1607), φ. 218v (3 Μαΐου 1609).

293. Μ. Γ. Ἀνδριανᾶκης – Κ. Δ. Γιαπιτσόγλου, *Χριστιανικὰ Μνημεῖα τῆς Κρήτης*, σ. 106.

294. Γρηγορόπουλος, σ. 161, ἀρ. 86.59-60 (1.2.1524).

295. Ρένα Βλαχᾶκη, *Ἡ κορητικὴ μονὴ τῆς Ἀγκαράθου*, τ. Β', σ. 356, 360.

296. Petropulo, busta 199, libro 3, φ. 280v.

Καὶ πάλι ἓνας ἠγούμενος τῆς μονῆς Ἀγκαράθου, ὁ Ἀρσένιος Εὐδαιμονογιάννης, μὲ τὴ διαθήκη του στὶς 16 Ἰανουαρίου 1585 ἄφησε ἕκατὸ ὑπέρπυρα στὶς μοναχὲς τῆς Κερᾶς Λιμνιώτισσας²⁹⁷. Μετὰ ἀπὸ εἴκοσι περίπου χρόνια, στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1609, μνημονεύονται δύο μοναχὲς τῆς μονῆς, ἡ Θεονύμφη, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Λέου Καλορίτη, καὶ ἡ Καταφυγή, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Ἰωάννη Παζινοῦ, καθὼς καὶ ἡ Ἐργίνα Τζαρχαροπούλα, πιθανὸν ἐπίσης μοναχή, οἱ ὁποῖες καθιστοῦν κομέσο τους τὸν Μαρχαντώνιο Τριβιζᾶ, προκειμένου νὰ τὶς ἐκπροσωπεῖ στὴ διαμάχη τους μὲ τὴν Ἐργίνα Φασουλοπούλα, χήρα τοῦ Γεώργη Μπαρτάλιο²⁹⁸. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι σὲ αὐτὴ τὴν τελευταία πράξη ἡ Κερὰ Λιμνιώτισσα ἀναφέρεται ρητὰ ὡς μετόχι τῆς μονῆς Ἀγκαράθου, χωρὶς νὰ γνωρίζουμε πότε ἔγινε ἡ προσάρτηση αὐτή²⁹⁹. Ἡ Κερὰ Λιμνιώτισσα συγκαταλέγεται στὰ μοναστήρια, ὅπως ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Μεσαμπελίτης, στὰ ὁποῖα δύο ἠγούμενοι τῆς Ἀγκαράθου εἶχαν ἀφήσει κληροδοτήματα.

Ἡ τελευταία μνεῖα τῆς μονῆς στὴ Βενετοκρατία ποὺ γνωρίζουμε προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔτος 1635, στὴν ἀπογραφή τῶν μονῶν καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης, ὅπου ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν ἐπίτροπο τῆς μονῆς Ἀγκαράθου Zuane Spiera τὸ καθεστῶς τῆς Λιμνιώτισσας ὡς μετοχίου τῆς μονῆς Ἀγκαράθου, χωρὶς ὅμως καθόλου εἰσοδήματα καὶ χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ἀριθμὸς καλογραιῶν³⁰⁰.

17. Μονὴ Ἁγίου Ἀντωνίου στὴν Τύλισο

Ἡ μονὴ βρισκόταν σὲ κοντινὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ χωριό, ἐκεῖ ὅπου καὶ σήμερα σώζεται ἡ μικρὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου. Ἡ ὑπαρξὴ της γίνεται γνωστὴ ἀπὸ δύο μαρτυρίες τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰώνα. Στὶς 19 Ἰουνίου 1610 ἡ ἠγουμένη Μακκαρία θυγατέρα τοῦ ποτὲ μαστρο-Γεώργη Σκορδίλη ὄρισε μὲ συμβολαιογραφικὴ πράξη ὡς «κομέσον καὶ προκουρατόρον γενεράλ» τῆς μονῆς τὸν «εὐγενέστατον ἀφέντην Πάμφιλον Ζαμόρον, νοτάριον δουκάλ» προκειμένου νὰ ἔχει πλήρη ἐξουσία νὰ διαχειρίζεται τὶς ὑποθέσεις τῆς μονῆς³⁰¹. Πέντε χρόνια ἀργότερα, στὶς 13 Μαρτίου

297. Ρένα Βλαχάκη, ὁ.π., τ. Β', σ. 366, 373.

298. Negri, busta 180, libro 7, φ. 274r.

299. Ἡ Ρένα Βλαχάκη, ὁ.π., τ. Α', σ. 101, δὲν ἀναφέρει πότε ἢ μὲ ποιὸν τρόπο ἡ Λιμνιώτισσα ἔγινε ἐξάρτημα τῆς Ἀγκαράθου. Ἀπὸ τὶς διαθήκες ποὺ προαναφέρθηκαν καὶ δημοσιεύονται ἀπὸ τὴν ἴδια δὲν προκύπτει αὐτὴ ἡ ἐξάρτηση.

300. ASV, Consultori in Jure, busta 482, φ. 58r.

301. Negri, busta 180, libro 7, φ. 380r.

1615, έγγραφο τῆς δουικῆς γραμματείας ἀναφέρεται σὲ καθάρση τῆς ἡγουμένης Μακαρίας da Corfù τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1614 καὶ ἐκλογή νέας ἡγουμένης³⁰². Τὸ ἔγγραφο τῆς καθάρσεως τῆς Μακαρίας καὶ τῆς ἐκλογῆς νέας ἡγουμένης συντάσσεται ἀπὸ τὸν ἴδιο «νοτάριον δουκάλ» καὶ προκουρατόρο Πάμφιλο Ζαμόρο. Σὲ αὐτὸ ἡ καθαιρεθεῖσα Μακαρία περιγράφεται μὲ τὰ μελανότερα χρώματα, ἀναφέρεται ἡ κακὴ συμπεριφορὰ τῆς ἀπέναντι στὶς ἄλλες μοναχές, παρὰ τὶς ἐπίσημες συστάσεις ποὺ τῆς εἶχαν γίνεи στὸ παρελθόν, καὶ τελικῶς ἀναφέρεται ἡ ἐκδίωξή τῆς ἀπὸ τῆ μονῆ.

Ἡ διαδικασία ἐκλογῆς νέας ἡγουμένης ἀνετέθη στὸν Πάμφιλο Ζαμόρο καὶ στὸν ἱερέα Γαβριήλ Κορίνθιο, ποὺ ἦταν ὁ ἐξομολογητῆς καὶ ἐφημέριος τῆς μονῆς, μὲ τὴν παρουσία καὶ ἐνὸς δουικοῦ ἀπεσταλμένου, τοῦ Giana Bon. Ἀφοῦ συσκέφθηκαν οἱ ἴδιοι καὶ στὴ συνέχεια ρώτησαν ξεχωριστὰ καθεμία μοναχή, κατέληξαν ὅτι οἱ μοναχές προέκριναν γιὰ ἡγουμένη τους τὴ «δασκάλισσα» τοῦ μοναστηριοῦ Καλλινίκη Condomeropula, τὴν ὁποία καὶ ἐγκατέστησαν ἐπίσημως ὡς ἡγουμένη. Αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ἡ τελευταία πληροφορία ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴ μονῆ στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας.

18. Μονὴ Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς

Ἐλάχιστες μαρτυρίες ὑπάρχουν γιὰ τὴ μονῆ αὐτῆ, ποὺ φαίνεται νὰ ἰδρῦθηκε τὸν 17ο αἰώνα. Κατὰ τὸν Gerola στὴν ἴδρυση τῆς μονῆς αὐτῆς ἀναφέρεται ἄδεια τῆς Γερουσίας τῆς Βενετίας στὶς 2 Νοεμβρίου 1626 νὰ ἀνεγερθεῖ μία νέα μονῆ καλογραιῶν, ἐνῶ στὴν ἴδρυση τῆς μονῆς αὐτῆς φαίνεται νὰ ἀναφέρεται, χωρὶς νὰ τὴν κατονομάζει, καὶ ὁ Francesco Morosini στὴ Relazione του τοῦ ἔτους 1629, γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ὁποίας λέγει ὅτι συγκεντρώθηκαν ἀπὸ προσφορὰς τῶν ὀρθοδόξων χρήματα ποὺ ξεπερνοῦσαν τὶς 16.000 δουκάτα³⁰³. Μία ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε γι' αὐτὴν εἶναι πῶς τὸν Μάρτιο τοῦ 1642 ἔπρεπε νὰ γίνουν ἐπισκευὲς στὴν κεραμοσκεπὴ τοῦ μοναστηριοῦ, καὶ τρεῖς μάστορες «τζηκαλάδες» ἀπὸ τὰ χωριά Γάλιπε καὶ Θραψανὸ ἀνέλαβαν νὰ κατασκευάσουν τὰ κεραμίδια ποὺ χρειάζονταν³⁰⁴.

Σύμφωνα μὲ τὸν Flaminius Corner, στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα ἰδρύ-

302. Officiali, busta 55, Registro 6, φ. 155r-158r.

303. ASV, Senato Mar, LXXXIV, 247: G. Gerola, *MV*, τ. III, σ. 159. Στ. Σπανάκης, *Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας*, τ. 2, Ἡράκλειο 1950, σ. 119.

304. Ἀγγελικὴ Πανοπούλου, «Χρόνος ἐργασίας καὶ ἐλευθερὸς χρόνος τῶν

θηκε στὸν Χάνδακα γυναικεῖα μονὴ μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα, τὴν ὁποία ἡ εὐσέβεια τῶν ὀρθοδόξων προίκισε μὲ τόσα εἰσοδήματα ὥστε νὰ μπορούν νὰ συντηρηθοῦν μὲ αὐτὰ 150 μοναχῆς³⁰⁵. Ἡ μονὴ ἀναφέρεται σὲ καταλόγους τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χάνδακα³⁰⁶, καὶ ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα πολὺ μεγάλο οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖο ἀπεικονίζεται στοὺς βενετικούς χάρτες ὡς ἓνα μεγάλο τετράγωνο³⁰⁷. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατία κατεδαφίστηκε καὶ στὴ θέση του κτίστηκε ἓνα κτίριο ποὺ χρησιμοποιήθηκε ὡς στρατώνας καὶ ἀργότερα ἔγινε τὸ Καπνοκοπήριο. Ἐλάχιστα λείψανα τοῦ οἰκοδομήματος τῆς μονῆς σώζονται στὴ ΒΑ γωνία τοῦ σημερινοῦ ἀνακατασκευασμένου κτιρίου³⁰⁸.

19. Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος

Ἡ μονὴ αὐτὴ ἴσως νὰ προϋπῆρχε τοῦ 1628, ὅποτε ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῶν καλογραϊῶν ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι, ὅπως εἶδαμε, καθὼς στὶς διατάξεις γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὴ συντήρηση τοῦ ὑδραγωγείου διαβάζουμε: *Calogree del Cardachi stiano nel convento di S. Pantalon*. Ὡστόσο στὸ κείμενο τῆς διάταξης γίνεται λόγος γιὰ *luogo ... detto di San Pantaleone*, ὅποτε δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφές ἂν ὄντως προϋπῆρχε ἐκεῖ μοναστήρι ἢ ἂν ἦταν μόνο μία ἐκκλησία, τὴν ὁποία παραχώρησε ὁ *Michiel Moresini, patrone di esso luogo*³⁰⁹, στὴν ὁποία προστέθηκαν κελλιά γιὰ τὴ διαμονὴ τῶν καλογραϊῶν, καὶ ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ μοναστήρι.

Ἡ θέση του ἦταν στὸ χωριὸ Ἀσούνια ἢ Σούνια τῆς ἐπαρχίας Τεμένους³¹⁰, πληροφορία ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν πρώτη μνεῖα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴ νέα μονὴ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1629. Μὲ νοταριακὴ πράξη ἡ ἡγουμένη τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Θεονύμφη Λιτινοπούλα ὄριζε ὡς πληρεξούσιό της

ἐπαγγεληματιῶν τοῦ Χάνδακα στὴν ὕστερη βενετικὴ περίοδο», *Βυζαντινὰ Σύμμεικτα* 16 (2003), σ. 121, ὑποσημ. 36.

305. Flaminius Cornelius, *Creta Sacra*, Venetiis 1755, τ. Α', σ. 232.

306. Gerola, «Topografia», ἀρ. IV 91, V 19, VI 117, VII 119.

307. G. Gerola, *Monumenti Veneti*, τ. III, σ. 159 (Pianta di Candia del Coronelli, n. 119).

308. Πληροφορία τοῦ φίλου ἀρχαιολόγου Μιχάλη Ἀνδριανάκη, προϊσταμένου ἐπὶ τιμῇ τῆς 28^{ης} Ε.Β.Α., τὸν ὁποῖο εὐχαριστοῦμε καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

309. Στέργιος Γ. Σπανάκης, *Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας: Francesco Moresini...*, σ. 145.

310. Κοντὰ στὶς Βασιλειῆς Τεμένους, ὅπου διατηρεῖται ἀκόμη ὡς τοπωνύμιο: Στέργιος Γ. Σπανάκης, *Πόλεις καὶ χωριά τῆς Κρήτης*, Ἡράκλειο 1991, τ. Β', σ. 731.

τόν ἀνεψιό της Τζώρτζη Κουδουμινῆ γιὰ νὰ δώσει σέ «νότα» τὸ ὄνομά της καὶ «τῶν καλογράδων» καὶ τὴν «ίντραδα» τοῦ μοναστηριοῦ στὸν «πρεβε-
δόρο γενεράλ καὶ ἡγκιβιζητόρον» Κρήτης, ἂν καὶ προσθέτει πὼς εἶχε ἤδη
δηλώσει αὐτὰ στὸν καστελλάνο τοῦ Τεμένους³¹¹.

Τὸ μοναστήρι ἐμφανίζεται καὶ πάλι στὴν ἀπογραφὴ τοῦ Χάνδακα τὸ
1635 καὶ ἡ τοποθεσία του περιγράφεται ὡς «ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλης
σὲ τόπο ὀνομαζόμενο Σούνια»³¹². Περιέργως περιλαμβάνεται στὴν ἐπαρ-
χία Μαλεβιζίου καὶ ὄχι Τεμένους, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ταυ-
τίζεται μὲ τὴ μονὴ στὴν ὁποία μεταφέρθηκαν οἱ καλόγριες τῆς Παναγίας
στὸ Καρυδάκι, διότι τὴν δηλώνει ὁ παπὰς Nicolò Moresini καὶ ἡ ἰδιοκτη-
σία ἀνῆκε στὴ μητέρα του Andriana. Προφανῶς πρόκειται γιὰ μέλη τῆς
ἴδιας οἰκογένειας ποὺ εἶχε παραχωρήσει τὸν τόπο καὶ τὴν ἐκκλησία γιὰ νὰ
μεταφερθοῦν οἱ μοναχὲς τῆς Παναγίας δέκα χρόνια ἐνωρίτερα. Τὰ δηλω-
θέντα οἰκονομικὰ στοιχεῖα τῆς μονῆς ἦταν τὰ ἀκόλουθα: χωράφι τεσσά-
ρων μουζουριῶν μὲ μερικὲς ἐλιές, εἶχε καθαρὸ εἰσόδημα δέκα δουκάτα τὸν
χρόνο καὶ πλήρως λιβέλλο τρία ὑπέρπυρα στὸν καθεδρικό ναὸ τοῦ Ἁγίου
Τίτου.

20. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Γλυφοκαρύδη

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἐπονομαζόμενος Γλυφοκαρύδης (ἢ Γλυκοκαρύδης,
καὶ μὲ διάφορες ἄλλες παραλλαγὰς τοῦ ὀνόματος) ἦταν ἀπὸ τίς γνωστὲς
ἐκκλησίες τοῦ Χάνδακα, μὲ παλαιότερη μνηεὶα τὸ 1355³¹³. Ὡστόσο, ὅπως
προαναφέρθηκε, ἐξαιτίας τῆς παρουσίας τῶν Τούρκων λόγω τῆς πολιορ-
κίας τοῦ Χάνδακα, τὰ μοναστήρια ποὺ βρισκόνταν ἐκτὸς τῶν τειχῶν ἐγκα-
ταλείφθηκαν καὶ οἱ μοναχοὶ ἢ μοναχὲς μεταφέρθηκαν μέσα στὴ σχετικὴ
ἀσφάλεια τῶν τειχῶν. Μιὰ τέτοια περίπτωση ἀποτέλεσαν καὶ οἱ μοναχὲς
τῆς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Μεσαμπελίτη, οἱ ὁποῖες μεταφέρθηκαν στὸν
Ἅγιο Γεώργιο Γλυφοκαρύδη ποὺ ἔτσι μετατράπηκε σὲ γυναικεῖα μονή.
Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ δύο ἔγγραφα τῆς δουκικῆς γραμμα-
τείας.

311. Negri, busta 182, libro 15, φ. 261r-v.

312. «fuori delle mura della città in luoco detto Sùgna»: ASV, Consultori in Jure busta 482, φ. 50r, ὅπου καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ ἀκολουθοῦν.

313. Georgopoulou, ὁ.π., σ. 267, ἀρ. 82. Ἀναφέρεται στοὺς γνωστὸς καταλό-
γους τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ γιὰ τὴ θέση του συμφωνοῦν οἱ χάρτες τοῦ Werdmüller καὶ
τοῦ Coronelli: Gerola, «Topografia», ἀρ. II 43, III 16, IV 82, V 75, VI 82, VII 20,
καὶ σ. 52.

Τὸ πρῶτο, χωρὶς χρονολογία ἀλλὰ μὲ βεβαιότητα τοῦ 1663, ἀποτελεῖ αἴτηση τῆς μοναχῆς Θεονύμφης Χαϊρέτη πρὸς τὸν Δούκα τῆς Κρήτης Giacomo Lorendan προκειμένου νὰ διοριστεῖ ἡγουμένη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Γλυφοκαρύδη, ὅπου καὶ μόναζε ἡ ἴδια³¹⁴. Στὸ αἴτημά της ἡ Θεονύμφη δήλωνε πὼς ἀπὸ τὴν παιδική της ἡλικία ἀπέβλεπε στὸν μοναστικὸ βίον. Ζοῦσε στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτη, ὅπου στὴν ἡλικία τῶν 17 ἐτῶν ἐκάρη μοναχή καὶ ἐζήσε ὑποδειγματικὰ σύμφωνα μὲ τὰ ἔθιμα καὶ τοὺς θρησκευτικὸς κανόνες, φτάνοντας νὰ γίνεи καὶ δασκάλισσα (*dascalissa per lettere*) τοῦ μοναστηριοῦ. Στὴ συνέχεια ἀναφέρει καὶ τὴν ὑπαρξὴ δύο ἡγουμένων πού πλέον εἶχαν ἀποβιώσει, τῆς Φιλαρέτης Μπρατζάλη (Brazzali) στὸν Ἅγιο Ἰωάννη Μεσαμπελίτη καὶ τῆς Θεοφυλακτῆς Βαλεντοπούλας (Valedopulla) στὸν Ἅγιο Γεώργιο Γλυφοκαρύδη. Ὁ θάνατος τῆς τελευταίας ἦταν πρόσφατος, καὶ ἐξαιτίας αὐτοῦ ἡ Θεονύμφη ζήτησε νὰ τὴν διαδεχθεῖ στὴ θέση τῆς ἡγουμένης. Δὲν εἶναι σαφὲς πότε ἐγίνεи ἡ μεταφορὰ τῶν καλογραφιῶν ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη Μεσαμπελίτη μέσα στὰ τεῖχη, ἀλλὰ ὑπονοεῖται ὅτι συνέβη ὅταν ἡ Θεονύμφη ἦταν νέα, ἐνῶ στὴν αἴτησή της ἀναφέρει ὅτι βρισκόταν σὲ προχωρημένη ἡλικία, συνεπὼς ἀρκετὰ χρόνια πρὶν τὸ 1663 καὶ πιθανότατα στὴν ἀρχὴ τῆς πολιτορκίας. Τὸ δεύτερο ἔγγραφο, πού φέρει ἡμερομηνία 24 Σεπτεμβρίου 1663, ἀποτελεῖ ἀπάντηση τοῦ Δούκα πρὸς τὴν αἴτηση καὶ ταυτόχρονα διορισμὸ τῆς Θεονύμφης ὡς ἡγουμένης μὲ πλήρη δικαιώματα ἐπὶ τῶν μοναζουσῶν, πού ἡ Θεονύμφη ἀναφέρει ὅτι εἶναι «λίγες»³¹⁵.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Γλυφοκαρύδη ἐπέζησε τῆς Τουρκοκρατίας καὶ κατεδαφίστηκε τὴ δεκαετία τοῦ 1960. Βρισκόταν στὴν ὁδὸ Χαϊρέτηδων, ἀνατολικὰ τοῦ Λάκκου, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαιολόγο Λιάννα Σταρίδα³¹⁶.

314. Officiali, busta 56, registro 11, f. 135v-136v. Ἡ αἴτηση εἶναι ἀντίγραφο στὴν ἰταλικὴ χωρὶς χρονολογία. Δὲν γνωρίζουμε ἂν καὶ τὸ ἀρχικὸ κείμενο ἦταν γραμμένο στὴν ἴδια γλῶσσα. Βλ. Παράρτημα Ἐγγράφων ἀρ. 17. Εὐχαριστοῦμε τὸν συνάδελφο Κώστα Λαμπρινὸ γιὰ τὴ βοήθειά του στὴ σωστὴ ἀνάγνωση αὐτῶν τῶν ἐγγράφων.

315. Στὸ ἴδιο, φ. 136v.

316. Ὑπῆρχε μιὰ πόλη... Τὰ θρησκευτικὰ μνημεῖα τοῦ Μεγάλου Κάστρου, Ἡράκλειο 2016, σ. 49.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

Ἐπελέγησαν γιὰ ἔκδοση μόνον λίγα ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀνεκδὸτων ἐγγράφων στὰ ὁποῖα βασίστηκε ἡ ἐργασία αὐτή. Ὅταν περισσότερα ἐγγράφα ἀφοροῦν στὴν ἴδια παραλαβὴ κληροδοτημάτων ποὺ ἀποδίδονται σὲ περισσότερα τοῦ ἐνὸς μοναστήρια, τότε ἐκδίδεται ἐνδεικτικὰ ἓνα ἔγγραφο ἐκ τῶν τριῶν ἢ τῶν τεσσάρων ποὺ ὑπάρχουν. Δὲν περιελήφθησαν ἐπίσης τυποποιημένα ἔγγραφα ὅπως, γιὰ παράδειγμα, αὐτὰ ὀρισμοῦ πληρεξουσίου. Στὰ ἐκδιδόμενα ἔγγραφα ἔχουν γίνῃ κεφαλαιογραφῆσεις καὶ μικρὲς ἐπεμβάσεις στὴ στίξη.

1

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Διασορίτη

Ὁ ἱερομόναχος Ἱεράσιμος, οἰκονόμος τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναιτῶν, παραχωρεῖ στὴ μοναχῆ Ἀθανασία Κατζαροπούλα ὡς ἡγουμένη τὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Διασορίτη ἐφ' ὄρου ζωῆς, μὲ πλήρη ἐξουσία καὶ μὲ ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ τὴν περιουσία τοῦ μοναστηριοῦ.

Zorzi Petropulo, busta 201, libro 9, φ. ρκγ' (123)r-v

¹ [αφλΔ (1594)] ὀκτωβρίῳ τῆ ε'ἡ

²+ ὁ πανοσιώ(τατος) κύριος Ἱεράσιμος ἱερομόναχος κ(αὶ) οἰκονόμων τοῦ μοναστηρίου τ(ῆς) ἀγί(ας) Αἰκατε-³ρίνης τῶν Σιναιτῶν μὲ Δύναμιν τοῦ παρόντος φανεροῦ ἰστρουμέντου μὲ τοὺς Διάδοχους ⁴ του Δίδει κωντζενδέρει κ(αὶ) χαριτώνει τῆς καιρα Ἀθανασίας μοναχῆς Κατζαροπούλας πρε-⁵ζέντες κωντέντα κ(αὶ) παραλαμβάνει τὸ μοναστήριον τοῦ ἀγί(ου) Γεωργίου τοῦ Διάσωριτι μὲ ἐκκλη(σία) ⁶ κελία κ(αὶ) μὲ ὅλα του τὰ προᾶγμ(ατα) ἀμπεντζίαις περτινέντζιαις ἀκτζιόναις κ(αὶ) γιουρυντιτζι/-⁷ώναις του, νὰ μπορεῖ ἀπὸ τὴν σήμερον κ(αὶ) ὀμπρὸς ἡ αὐτῆ καιρα Ἀθανασία νὰ ἔχει τὸ ποσέσιον ⁸ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου ἀπὸ τὴν σήμερον κ(αὶ) ὀμπρὸς μὲ ἐξουσίαν ἐδικήν της καὶ χωρὶς ἄτον γι-⁹οντιτζιάριον μὲ πληρεστάτην Δύναμιν κ(αὶ) γεμάτην ἐξουσίαν νὰ πάρει νὰ ἔχει, νὰ κρατῆ,

νὰ /¹⁰ ποσενδέρει, νὰ ἡγουμενεύει, καὶ νὰ κυβερνᾷ τὸ αὐτὸ μοναστήριον, νὰ βάνει καὶ νὰ εὐγάνει /¹¹ καλογράδες κ(αὶ) καθὼς τῆς θέλει φανεῖ κ(αὶ) ἀρέσει νὰ κάμνει ἕως ὅλην τῆς τὴν ζωὴν, δὲν λέ//¹²(φ. 123v) Δὲν λέγωντάς τῆς ποτὲ τὸ ἐνάντιον μήτε ὁ ἄνωθεν ἀθέντις οἰκονόμων, μήτε τίς ἄλος /¹³ ἀπὸ τοὺς Διὰδόχους του κ(αὶ) οὕτως εἶναι κωτέντος. Ἀπὸ τὸ ἄλλον μέρος κ(αὶ) ἡ ἄνω εἰρ(ημένῃ) καιρα- /¹⁴ Ἀθανασία μοναχὴ Κατζαροπούλα προζέντες κωτέντα κ(αὶ) παραλαμβάνει τὸ ἄνωθεν μοναστή-/¹⁵ριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Διάσωριτι ἕως ὅλην τῆς τὴν ζωὴν μὲ τοὺς μώδους κ(αὶ) πάτους ὡς /¹⁶ ἄνω(θεν) κ(αὶ) οὕτως εἶναι κωτέντα. Μάρτυρες π(αρακαλετοὶ) μισερ Ντζόρτζις Δημητριάδης λ(εγόμενος) Μπρατζάλ(ης) ποτὲ [κενὸ] /¹⁷ κ(αὶ) κῶρ Μιχελῆς Πελεκαῆς ποτὲ Μμανόλ(η) ἀπὸ τὸ χωρίον Πυργου.

2

Μονὴ Ἁγίας Πελαγίας

Ἡ ἡγουμένη Μαγδαληνὴ προσλαμβάνει τὸν ἱερέα Σωφρόνιο Μπέτο ὡς ἐφημέριο τῆς μονῆς καὶ ἀμφότεροι συμφωνοῦν γιὰ τὸ ὕψος καὶ τὸ εἶδος τῆς ἀμοιβῆς του.

Nicolò Negri, busta 180, libro 7, φ. 107v

/¹ Τῆ αὐτῆ ἡμέρα [= ἰδ' Ἰονίου αχῆ] (1608)

/²+ Με δύναμιν τοῦ παρόντος φανεροῦ Ἰνστρουμέντου ὁ πανοσιώτατος π(ατέ)ρας κ(ύρι)ς Σωφρόνιος ὁ Μπέτος ἤρθε ντακόρο(ο) με τὴν ο/³σιοτάτη κυρίαν Μαγδαληνὴν μοναχ(ή) ἡγουμ(ένη) του μοναστηρίου τῆς Ἁγίας Πελαγίας τῆς παροῦσας χώρας κ(αὶ) προμετέρη /⁴ ο πανοσιώτατος νὰ εφημερίζῃ εἰς το αὐτὸ μοναστήρι κ(αὶ) αληκόντρο ἡ ἄνωθ(ε) κεραγουμ(ένη) προμετέρη νὰ του δίδει πᾶσα /⁵ χρόνον κ(αὶ) μὴναν Αὔγουστ(ον) ἢ Σεπτέβρι(ον) σιτάρι μ(ουζούρια) δεκοκτώ ρίγλο κ(αὶ) πᾶσα χρόνον τες εννέα τοῦ Μαρτίου δια /⁶ τὴν ἑωρτήν τῶν Ἁγίων Σαράντα υπ(έ)ρ(πυρα) δέκα κ(αὶ) εἰς τας δεκαυτά τοῦ Ἰουλλίου τῆς Ἁγίας Μαρίνας υπ(έ)ρ(πυρα) δέκα κ(αὶ) εἰς τας /⁷ οκτώ τοῦ Οκτωβρίου τῆς Ἁγίας Πελαγίας υπ(έ)ρ(πυρα) δέκα. Ἀκόμι δίδει αουτοριτάν τοῦ ἄνωθ(ε) ἀφέντ(η) π(ατέ)ρα εἰσε πᾶσα εωρτήν /⁸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου νὰ περ(νη) ἀπο τους εἰγε(νης) ἀφέντες προκουρατόρους τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου ἕνα τζικί(νη) κατα τὴν /⁹ συνήθιαν τῶν προτήτερων εφημέριων. Ξεκαθαρίζοντας αλιθηνά ἀπο το ἄνωθ(ε) σιτάρι ὁ ἄνωθ(ε) πανοσιώτα(τος) /¹⁰ αφέν(της) π(ατέ)ρας προμετέρη οντεθελ(ε)

εβρεθή δασκάλησα να διαβάξη την ακολουθείαν εις το αυτό μοναστήρι /¹¹ να της δίδει τα μ(ουζούρια) εξι δια να ἔχη τον κόπον τῆς ακολουθείας. K(αι) ὥστε να μὴν εἶναι δασκάλησα ὄλο το ἄνωθ(ε) /¹² σιτάρι να γρικάτε τοῦ ἄνωθ(ε) ἀφέν(τη) π(ατέ)ρα. K(αι) το βουτί κ(αι) κερὶ οπουθελ(ε) ἔρχεσθε καθιμερωνόν εις την ἄνωθε /¹³ ἐκκλησίαν να εἶναι εις την ἐξουσίαν τῆς ἄνωθ(ε) κερραγουμένης ἢ οποῖα να ἔχη πᾶσα λογιῆς σπέτζαν τῆς ἐκκλησίας /¹⁴ ἔτζι λάδι ὡσάν κ(αι) κερὶ, κ(αι) ὁ ἄνωθ(ε) ἀφέν(της) π(ατέ)ρας να μὴν ἔχη καμιάν σπέτζαν. K(αι) τούτο να γρικάτε τόσον κερρόν /¹⁵ ὄσονθελ(ε) φανῆ ἔτζι τῆς μιάς μεράς ὡσάν κ(αι) τῆς ἄλλης. Προεζεν(τες) τα δύο μέρη κ(αι) κοτεν(τες) κ(αι) στέρογομεν τα ἄνωθ(ε). /¹⁶ Μαρτ(υρες) παρακαλε)τοὶ ὁ οσιώτα(τος) Ἱερομόναχ(ος) κύρις Σύλβεστρος ὁ Θεοχάρης κ(αι) μ(ισέ)ρ Γεώργις Αντουλίνος ποτ(έ) Ιω(άννη) /¹⁷ ναύτης.

3

Μονὴ Παναγίας Διαβατινῆς

Ἡ ἡγουμένη Μαγδαληνὴ Ντανασοπούλα καὶ ἄλλες ἕξι μοναχῆς κά-
νουν πληρεξουσίους τους τὸν Θεοδόση Ντελοκντᾶ καὶ τὸν γιό του Πιέρο
προκειμένου νὰ παραλάβουν τὸ σιτάρι ἀπὸ τὰ μετόχια τοῦ μοναστηριοῦ
καὶ νὰ ρυθμίζουσιν τὰ οἰκονομικὰ τῶν μετοχιῶν αὐτῶν ἔναντι πάντων.

Zorzi Petropulo, busta 199, libro 3, φ. ρμς'(146)r

/¹ Ἰου(λίω) τῆ β^a αφοη (1578)

/²+ Κομεσιόν κάμν(ω)μεν ἢ μ(οναχῆ)ς Μαγδαληνὴ μ(ονα)χὴ Ντανα-
σοπο(ύλα) καὶ ἡγουμένη(η) του μοναστηρίου τῆς Κυρῆ(ας) τῆς Δια/³βα-
τιν(ῆς), Θεόκλητη δασκάλησα, Βασιανὴ Νταμουληνοπού(λα), Καλινί(κη)
Κουμαντροπού(λα), Ἀγαθονίκη /⁴ κλησάρχησα, Ἀθανασία Ντζανοπού(λα)
καὶ Μαγδαληνὴ Καρλοπού(λα) ἰντραβενίρωντας διὰ λόγου μας /⁵ καὶ διὰ
ὄνομαν τῶν ἐπιλοίπων μας ἀδελφιδῶν ἐσᾶς τοῦ ἐκλεκτου μ(ισέ)ρ Θεο-
δόση Ντελοκντᾶ /⁶ καὶ μ(ισέ)ρ Πιέρο(ου) τοῦ υἱοῦ (τ)ου ἀφέντοι μὰ ὡσάν
καὶ προεζέντοι καὶ δίδωμέν σας θέλημα καὶ γεμάτ(ην) /⁷ ἐξουσίαν ὡσπερ
τα ἴδια μ(ας) κορ(μιὰ) νὰ μπορεῖτε οἱ δύο ὀμά(δι) ὡσάν καὶ ὁ ἕνας μο-
ναχὸς νὰ δεφεν/⁸δέρετε τὰ δίκαιώμ(ατα) καὶ λογαριασμοὺς τοῦ μοναστη-
ρί(ου) μας, ἡγορν νὰ μπορεῖτε νὰ ξεκαθα/⁹ρίσετε νὰ λάβετε καὶ νὰ σχοδά-
ρετε ὄλον ἐκεῖνον τὸ σῖ(τάρι) τοῦ μοναστηρίου(ου) μας, ἔτις τοῦ παρόν(τος)
/¹⁰ χρόνου ὡσάν καὶ τοῦ περασμέ(νου) ἀπὸ τα μετόχια τοῦ ἄνω(θεν) μο-

ναστηρί(ου) καὶ νὰ μπορεῖτε /¹¹ νὰ βάνετε μετοχάρους καὶ νὰ εὐγάνετε διὰ τὸ μπενεφίτζιον τοῦ μοναστηρι(ου) μας. /¹² Καὶ διὰ τοῦτο νὰ μπορεῖτε νὰ κομπαρῆρετε ἔμπροσθεν τοῦ ἐκλαμπρο(τάτου) αυ(θέντη) δουκ(ός) καὶ καπε/¹³τάνοιου καὶ εἰς πα(σα) ὀφίτζιον καὶ καστελιάνον, ὠρισμοὺς, σεπεν-τζῖαις, ἀπελατζιῶ(νες) /¹⁴ νὰ κάμνετε, νὰ ἰντερντίρετε, νὰ ὀρειντίρετε, νὰ ὀρεσποντέρετε νόμους καὶ σουφρα(γες), νὰ ζη/¹⁵τᾶτε σετέντζῖαις, νὰ ἀκούετε, νὰ λαουντᾶρετε τέρμι(νον) καὶ τέρμι(να), νὰ πέρνετε ἀβωκάτον /¹⁶ καὶ ἀβωκάτους νὰ πιάνετε, κομέσον καὶ κομέσους νὰ κάμνετε, πάτον καὶ συνήβα(σες) /¹⁷ ἂν σᾶς φανεὶ νὰ κάμνετε, νὰ σκοδέρετε καὶ εἰς τὰ σκοδάρετε σιγουρ(ιτὰ) καὶ ἀνάπαν(σιν) νὰ κάμνετε /¹⁸ καὶ ὄρκον νὰ πέρνετε καὶ νὰ δίδετε καὶ πᾶσα ἄλλον ὄποιον εἶναι χρειαζώμεν(ον) γενεραλμέντε νὰ τὸ κά/¹⁹μνετε ὡσᾶν νάμεσταν καὶ ἐμ(εῖς) προζέντες ὀνόμ(ατα) τὰ ἄνω(θεν) καὶ ταύτην τὴν κομεσῖ(ὸν) στέργομεν /²⁰ καὶ παρακαλοῦμεν. Μάρτυρες πα(ρακαλετ)οὶ μισερ Ντζόρντζῖς Τζῖφράγκος καὶ μ(άστρ)ο Ἰω(άννης) Βεργαλενίτης.

4

Σὲ ἐκτέλεση ἐντολῆς τοῦ Δούκα, ὁ ἐπίτροπος τῆς μονῆς Τζουὰν Παγᾶς, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν νοτάριο καὶ τὸν ἐφημέριο, μεταβαίνουν στὴ μονὴ καὶ προβαίνουν στὴ διαδικασία ἐκλογῆς νέας ἡγουμένης. Ἀφοῦ κλήθηκαν καὶ ψήφισαν ὅλες οἱ μοναχές, διαπιστώνεται ὅτι νέα ἡγουμένη ἐκλέγεται ἡ Ἐλισάβετ Παλαιολογοπούλα.

Zorzi Petropulo busta 200, libro 6, φ. σῆζ' (297)r

/¹αφπῖ (1587) Ἰουλίου τῆ ζ'

/² +^ο εὐγενῆς ἄρχων μισερ Ντζουὰν Παγᾶς ὡσᾶν πρωκουρατῶρος τοῦ μοναστηρι(ου) τῆς Κυρίας τῆς Δίαβατιν(ῆς) /³ ἡκραξεν ἐμ(ένα) τὸν παρόντα νοτάριον κ(αὶ) ἐπεῖγαμεν εἰς τὸ ἄνωθεν μοναστήριον προζέντες κ(αὶ) ὁ ὀσιότατος κῦρ /⁴ Μακάριος ἱερομόναχος Πετροπόπουλος εὐφημέριος τοῦ ἄνωθεν μοναστηρίου ἰνεζεκουτζιὸν τοῦ κομανταμέντου /⁵ ὀποῦ ὁ ἄνωθεν ἀθέντης πρωκουρατῶρος τοῦ ἡκαμεν νὰ εὐρεθεῖ εἰς τὸ ἄνωθεν μοναστήριον, καμωμ(ένον) ἀπὸ τὸν /⁶ ἐκλαμπρότατον ἀθέντι Δούκα εἰς τὰς ζ' τοῦ παρόντος Ἰου(λίου) ὡσᾶν εἰς ἐκεῖνον. Ὁ ὀποῖος ἀθέντης πρωκου/⁷ρατῶρος ἡκαμεν κ(αὶ) ἐσημάνασιν τὴν καμπάναν τοῦ ἄνωθεν μοναστηρίου διὰ νὰ γενεῖ σύναξις κ(αὶ) ἄθροισις /⁸ εἰς ὄλαις ταῖς ἀδελφαῖς τοῦ

ἄνωθεν μοναστηρίου νὰ κάμουσιν ἐλετζίον νὰ γενεῖ ἡγουμέν(η) ινεζεκου-
 τζίον τῆς /⁹ τερμενατζιὸς καμωμ(ένη) ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρώτατον ἀθθέντι
 Δούκα εἰς τὴν α^π τοῦ παρόντος Ἰουλίου αφπζ'. /¹⁰ K(αι) τοιούτως ἐσνή-
 χθησαν ὅλαις οἱ κατωγεγραμμέναις ἀδελφαῖς τοῦ ἄνω(θεν) μοναστηρίου
 ἡγουν ἡ καιρὰ /¹¹ Θεόκλητη Δευτερεγοπούλα διδασκάλισα, Ἀγαθονίκη
 Καλογερου κλησάρχισα, Ἐννοδία Ντανα/¹²σήνα, Εὐφρανθία Κνηηγού-
 δενα, Ἐλεοῦσα Βουρنيχοπούλα, Καλινῆκι Τζερουλήνα, Θεοφάνη /¹³ Ρενε-
 σήνα, Μαγδαληνή Ψαροπούλα, Θεόκλητι Ψαροπούλα, Θεόνυμφη Ψαρο-
 πούλα, Ἐλισάβητ Πα/¹⁴λαιολογοπούλα, Σοφρωνία Ρωδιτοπούλα, Κατα-
 φνγῆ Βλαστοπούλα, Μαγδαληνή Λυτηροπούλα κ(αι) /¹⁵ Καταφνγῆ Ντα-
 νασοπούλα. Εἶναι ὅλαις ν(ούμερ)ο 15. Τῶν ὁποίων ἄνω(θεν) καλογρά-
 δων κ(αι) ἀδελφῶν τοῦ ἄνωθεν μονα/¹⁶στηρίου ὁ ἄνωθεν ἀθθέντης προ-
 κουρατῶρος εἶπεν ἀπάνω εἰς φῶβον Θ(εο)ῦ κ(αι) εἰς τὴν ψυχὴν τως νὰ τυ-
 χαίνει /¹⁷ νὰ λογιᾶσουσι, νὰ κρᾶξουσι κ(αι) νὰ ἐλεντζέρουσι ἐκεῖνη ὁποῦ
 τῶς φαίνεται νὰ εἶναι πλέα ἄξια διὰ ἡγου/¹⁸μένη τοῦ ἄνωθεν μοναστη-
 ρίου. K(αι) οὕτως ὁ ἄνω(θεν) ἀθθέντης προκουρατῶρος ὁμάδι με τα μένα
 τὸν παρόντα /¹⁹ νοτάριον ἐσυρθήκαμεν εἰς τὸ ἕνα μέρος τῆς ἀγί(ας) ἐκκλη-
 σίας τοῦ ἄνω(θεν) μοναστηρίου καὶ ἐκράξαμεν ταῖς /²⁰ ἄνωθεν καλογρά-
 δες ξεχωριστὰ μίαν μίαν ταῖς ὁποίαις ἐρωτίζαμεν ξεχωριστὰ μία ἀπὸ τὴν
 ἄλλην ποίαν ἐλε/²¹ντζέρουσι διὰ ἡγουμένην τοῦ ἄνωθεν μοναστηρί(ου) ὡς
 ἄνωθεν. Καὶ πρῶ(τον), /²² Θεόκλητη Δευτερεγοπού(λα) διδασκάλισα ἐλε-
 ντζέρει διὰ ἡγουμένην τὴν καιρα Ἐλισάβητ Παλαιολογοπούλα. /²³ Ἀγαθο-
 νίκη Καλογερου κλησάρχισα, ἐλεντζέρει διὰ ἡγουμέ(νην) τὴν καιρα Ἐννο-
 διά Ντανασήνα. /²⁴ Ἐννοδία Ντανασήνα θέλει νὰ εἶναι ἡγουμέ(νη) διὰ λό-
 γου της. /²⁵ Εὐφρανθία Κνηηγούδενα τὴν ἄνωθεν καιρα Ἐλισάβητ. /²⁶ Ἐλε-
 οῦσ(α) Βουρنيχοπούλα τὴν ἄνω(θεν) καιρα Ἐλισάβητ. /²⁷ Καλινῆκι Τζε-
 ρουλήνα τὴν ἄνωθεν καιρα Ἐλισάβητ. /²⁸ Θεοφάνη Ρενεσήνα, τὴν ἄνω-
 θεν καιρα Ἐνοδία. /²⁹ Μαγδαληνή Ψαροπούλα τὴν ἄνωθεν καιρα Ἐλισά-
 βητ. /³⁰ Θεόκλητι Ψαροπούλα τὴν ἄνωθεν καιρα Ἐλισάβητ. /³¹ Θεόνυμφη
 Ψαροπούλα τὴν ἄνωθεν καιρα Ἐλισάβητ. /³² Ἐλισάβητ Παλαιολογοπούλα
 θέλει νὰ εἶναι ἡγουμέ(νη) διὰ λόγου της. /³³ Σοφρωνία Ρωδιτοπούλα τὴν
 ἄνω(θεν) καιρα Ἐλισάβητ. /³⁴ Καταφνγῆ Βλαστοπούλα τὴν ἄνωθεν καιρα
 Ἐλισάβητ. /³⁵ Μαγδαληνή Λυτηροπούλα τὴν ἄνω(θεν) καιρα Ἐλισάβητ.
 /³⁶ κ(αι) Καταφνγῆ Ντανασοπούλα τὴν ἄνω(θεν) καιρα Ἐνοδία:- /³⁷ Εἰς
 μῶδον ὁποῦ μὲ τὸ πλείοτερον μέρος κα(τὰ) τὴν ἄνω(θεν) ἐλετζίον ἐκά-
 μασιν, ἐλεντζέρασι κ(αι) ἐψηφίσα/³⁸σι διὰ ἡγουμένην τὴν ἄνωθεν καιρα
 Ἐλισάβητ Παλαιολογοπούλα κ(αι) τοιούτως ὁ ἄνω(θεν) ἀθθέν(της) προ-
 κου/³⁹ρατῶρος ἤκαμεν τὸν ἄνωθεν ὀσιό(τατον) κῶρ Μακάριον ἱερομόναχον

εὐφημέριον τοῦ ἄνω(θεν) μοναστηρίου ἵνε^{/40} ζεκουτζιὸν τοῦ ἀνωθεν κομματιμέντου ὁποῦ τοῦ ἤκαμεν ὡς ἄνωθεν κ(αὶ) ἐδιάβασεν τὴν εὐχὴν τῆς ^{/41} ἄνωθεν καιρα Ἐλισάβετ Παλαιολογοπούλας ὡς ἂν ἤγουμέ(νη) ἐλέτα μὲ τὸ πλειότερον μέρος ὡς ^{/42} ἄνωθεν. Μάρτυρες μισέρο Ντζόροντζης Σκλάβος λεγόμενος) Μπαγκιέρις τοῦ π(ο)τ(ἐ) μ(ισέ)ρ [κενό] - μισέρο Ντζόροντζις ^{/43} Πελεκᾶς τοῦ ποτὲ μισέρο Μ{μ}ανούσο κ(αὶ) μ(ισέ)ρ Πιέρο Σοφιανὸς τοῦ π(ο)τ(ἐ) [κενό].

5

Μονὴ Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι

Ὁ οἰκονόμος τῆς μονῆς τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν ἱερομόναχος Ἱεράσιμος διορίζει τὴ μοναχὴ Ἐλεοῦσα Κατζαροπούλα ὡς ἤγουμένη τῆς μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι ἰσοβίως καὶ μὲ πλήρη δικαιώματα.

Zorzi Petropulo busta 202, libro 10, φ. νζ'(57)r

^{/1}αφ'ς' (1596) Ὀκτωβρίῳ τῆ 5^η

^{/2+} Ὁ πανοσιότατος κύριος Ἱεράσιμος ἱερομόναχος κ(αὶ) οἰκονόμων του μοναστηρίου(ου) τῆς ^{/3} Ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν μὲ δῆραμιν τοῦ παρόντος φανεροῦ ἰνστρουμέντου ^{/4} μὲ τοὺς διαδόχους του ἐλεντζέρι διὰ ἤγουμένην του μοναστηρίου τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ^{/5} τοῦ Καρυδάκι τὴν καιρα Ἐλαιούσα μοναχὴ Κατζαροπούλα ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ἕως ὅλην τῆς ^{/6} τὴν ζωὴν νὰ μπορεῖ μὲ ἐξουσίαν ἐδικὴν τῆς κ(αὶ) χωρὶς ἄτον γιουντιτζιάριον μὲ πληρεστά^{/7} τὴν δῆραμιν κ(αὶ) γεμάτην ἐξουσίαν νὰ πάρει, νὰ ἔχει, νὰ κρατεῖ, νὰ ποσεδέρει καὶ νὰ ^{/8} ἐξουσιάζει τὸ αὐτὸ μοναστήριον μὲ ἐκκλη(σία), κελία, λάσσα κ(αὶ) δικαιώμ(ατα) τοῦ αὐτοῦ μονα^{/9}στηρίου κ(αὶ) σπετζιαλμέντε μὲ τὸ λάσσον τῆς ποτὲ καιρα Μαγδαληνῆς Καπελοπούλας κα^{/10}θὼς μὲ τὸ τεσταμέντον τῆς φαίνεται καμωμένον διὰ χειρὸς τοῦ παρόντος νοταρίου, ^{/11} νὰ βάνη κ(αὶ) νὰ εὐγάνη καλογράδαις κ(αὶ) καθὼς τῆς θέλει φανεῖ κ(αὶ) ἀρέσει νὰ κάμνει ἕως ὅλην ^{/12} τῆς τὴν ζωὴν δὲν λεγωντας τὸ ἐνάντιον μήτε ὁ ἄνωθεν αὐθέντης οἰκονόμων, ^{/13} μήτε τίς ἄλος ἀπὸ τοὺς διαδόχους του κ(αὶ) οὕτως εἶναι κωτέντος. Ἀπὸ τὸ ἄλλον μέρος καὶ ἡ ^{/14} ἄνω εἰρη(μένη) καιρα Ἐλαιούσα μοναχὴ Κατζαροπούλα πρεζέντες, κωτέντα ἀτζετάρει κ(αὶ) παρα^{/15}λαμβάνει τὸ ἤγουμενεῖον του ἄνωθεν μοναστηρίου τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου

τοῦ Καρυδάκι¹ ἔως /¹⁶ ὄλην της τὴν ζωὴν μὲ τοὺς μόδους, πάτους, φόρμα κ(αὶ) κωντετζιῶναις ὡς ἄνωθεν κ(αὶ) οὕτως /¹⁷ εἶναι κωτέντα. Μάρτυρες π(αρακαλε)τοὶ μ(άστρο)ο Γεώργις Καλορίζυκος ποτὲ μ(άστρο)ο Δημήτρι κ(αὶ) παπ(ᾶ) κ(ὸρ) Ἐμμα/¹⁸νουήλ Μουρζής υἱὸς μ(άστρο)ο Ἰωάννου.

¹ Ἐχει προστεθεῖ στὸ διάστιχο ἐπάνω ἀπὸ τὸ Αγκαράνθου, τὸ ὁποῖο ἔχει ὑπογραμμιστεῖ (διαγραφεῖ) μὲ διακεκομμένη γραμμή.

6

Μετὰ τὸν θάνατο τῆς ἡγουμένης Ἐλεούσας Κατζαροπούλας, ὁ οἰκονόμος τῆς μονῆς τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν Συναϊτῶν Μακάριος διορίζει τὴ μοναχὴ Θεονύμφη θυγατέρα τοῦ ποτὲ παπᾶ Ἰωάννου Παπαδόπουλου ὡς ἡγουμένη τῆς μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸ Καρυδάκι ἰσοβίως καὶ μὲ πλήρη δικαιώματα.

Niccolò Negri, busta 180, libro 9, φ. 19r

/¹ Τῆ αὐτῆ ἡμέρα [ιβ' Δικεμβρί(ου) αχιβ' (1612)]

/² + Εὐοῖσκοντας περασμ(ένη) ἀπο τούτην την ζωὴν ἢ πο(τὲ) οσιῶτά(τη) κυρία Ἐλεοῦσα Κατζαροπου(λα) ηγουμ(ένη) τοῦ μονα/³στηρί(ου) τῆς ὑπεραγίας Θε(οτό)κου το Καριδάκη μετόχη κ(αὶ) υποταγὴ τοῦ μοναστηρί(ου) τῆς Ἀγί(ας) Αἰκατερίνης /⁴ τῶν Συναϊτῶν, κ(αὶ) θέλωντας ὁ πανοσιότατος ἀφέν(της) π(ατέ)ρας Μακάριος οἰκονόμος τοῦ αὐτοῦ μοναστη/⁵ρί(ου) τῆς Ἀγί(ας) Αἰκατερίνης να βάλη εἰς τον τόπον τῆς ἄνω(θεν) ποτ(ῆ) κερα Ἐλεοῦσας ἄλλην ηγουμ(ένη). Διὰ /⁶ τοῦτο με δύναμῖν τοῦ παρόντος φανεροῦ ἰνστρουμ(εν)του) ὁ αὐτὸς πανοσιώ(τα)τος) ἀφεν(της) οἰκονόμος με /⁷ τους διαδόχους του την σήμερον λεντζέρη κ(αὶ) βάνη διὰ ηγουμένην του ἄνω(θεν) μοναστηρί(ου) τοῦ Καριδά/⁸κη την οσιῶτάτην κυρίαν Θεονύμφην μοναχ(ην) θυγατέραν τοῦ πο(τὲ) εὐλαβῆς παπά κυρ Ἰω(άν)νου Πα(πα)δόπου(λου) ἀπο /⁹ το χωριὸ Κριτζές προζέν(τες) κ(αὶ) ατζετάρη το ἀνω(θεν) ηγουμ(εν)τικην κ(αὶ) κἀρικον ἔπι ὄλην της την ζωὴν διὰ /¹⁰ να εἶναι ομπλεγάδη να κρατῆ κ(αὶ) να γοβερνάρη το ἄνω(θεν) μοναστήρι κ(αὶ) περιβόλην του κ(αὶ) με τα ξόχο/¹¹ρά του εἰς τον μόνον οπου κ(αὶ) η προηγούμενες τα εκρατούσαση κ(αὶ) μετα κεῖνην την εξουσίαν την προέ/¹²πουσαν οπου κ(αὶ) η προηγούμενες ἡχασι να βάνη κ(αὶ) να ευγάνη καλογράδες ὅποιες της θέ/¹³λου(σι) φένεστε ὡσὰν ηγουμ(ένη) κ(αὶ) ντοπὸ τοῦ θανάτου τῆς αὐτῆς κερα Θεονύμφης να πομ(ένη) πά/¹⁴λιν ἢ ἐξουσία εἰς τον

ευρίσκομ(ε)νον) οἰκονόμον ὅπου ἤθελεν ἦστε εἰς το ἀνω(θεν) μοναστήρι τῆς Ἀγί(ας) Αἰκα/¹⁵τερήνης νὰ βάνη ὅποιαν ηγουμ(ένην) θε(λη). Κ(αὶ) ἔτσι εἶναι κ(αὶ) τα δύο μέροι προξέν(τες) κοτεν(τες) κ(αὶ) στέρογουν τα ἀνω(θεν). Μάρ(τυρες) /¹⁶ παρ(ακαλετοί) μ(ισέ)ρ Φραντζέσκος Πλουσαδῖ- νός πο(τὲ) μ(ισέ)ρ Τζουάνε κ(αὶ) μ(ισέ)ρ Γεωργάκης Λούμπηνας πο(τὲ) κῆρ Ιωῶν ἀπο το /¹⁷ Βενεράτο.

7

Μονὴ Χριστοῦ Ὁρφανοῦ

Ἡ Ἀναστασία Χιλιαδαροπούλα, ἡγουμένη τῆς μονῆς, παραδίδει τὸ μοναστήρι τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ὁρφανοῦ μὲ ὅλα του τὰ δικαιώματα στὸν ἱε- ρομόναχο Ἱεράσιμο, οἰκονόμο τῆς μονῆς τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν Σι- ναϊτῶν, καὶ στὴ δικαιοδοσία τῆς μονῆς αὐτῆς, μὲ τὸν ὄρο νὰ παραμεινεῖ ἡ ἴδια ἡγουμένη ἐφ' ὄρου ζωῆς.

Zorzi Petropulo, busta 201 libro 9, φ. 7α' (91)r

/¹αφῆδ (1594) Ἰουλ(ίου) τῆ ε'

/²+ Φανερόν κάμνω ἐγὼ Ἀναστασία μοναχὴ κ(α)τ(ὰ) κόσμον Χιλία- δαροπού(λα) ἡγουμένη του μοναστη/³ρίου του ἀθέντη μας του Χ(ριστο)ῦ του Ὁρφανοῦ κατοικουμένη εἰς τὸ αὐτὸ μοναστήριον, ὅτι μὲ δύνα/⁴μιν του παρόντος φανεροῦ ἰνστρουμέντου τῆς κωντζεσιός μ(ε)τ(ὰ) μέρη κ(αὶ) διαδόχους μου δίδω κωντζεν/⁵δέρω προσηλώνω, ἀφιερώνω κ(αὶ) ἀλιε- νάρω εἰς τὸ ἅγιον μοναστήριον τῆς ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν /⁶ Σιναϊτῶν προξέντες καὶ κωτέντος ἐσὺ ὁ πανοσιότατος κύριος Ἱεράσιμος ἱερομόνα- χος καὶ οἰκο/⁷νόμων τοῦ αὐτου μοναστηρίου κ(αὶ) παραλαμβάνεις τὸ ἀνω- θέν μου μοναστήριον τοῦ Σ(ωτῆ)ρος Χ(ριστο)ῦ τοῦ Ἀρ/⁸φανοῦ μὲ ὅλα του τὰ δικαιώμ(α)τα, τὸ ποσέσιον τοῦ ὁποίου μοναστηρίου τοῦ Σ(ωτῆ)ρος Χ(ριστο)ῦ τοῦ Ἀρφανοῦ /⁹ νὰ μπορεῖ τὸ ἀνωθεν μοναστήριον τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν νὰ ἔχει ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ /¹⁰ ὀμπρὸς μὲ ἐξουσίαν ἐδικὴν του κ(αὶ) χωρὶς κανέναν ἄτον γιουντιτζιάριον μὲ πληρε- στάτην δύνα/¹¹μιν κ(αὶ) γεμάτην ἐξουσίαν νὰ πάρει, νὰ ἔχει, νὰ κρατεῖ, νὰ ποσενδέρει, νὰ ντεσπονέρει νὰ ἐξουσιάζει, /¹² νὰ βάνει ἱερομόναχους νὰ ἱερουροῦν κ(αὶ) νὰ ὀφιτζιάρουν τὸ αὐτὸ μοναστηρίον τοῦ Σ(ωτῆ)ρος Χ(ριστο)ῦ τοῦ Ἀρ/¹³φανοῦ εἰς πᾶσα χρεῖαν κ(αὶ) ἱερουργίαν του αὐτου μο- ναστηρίου κ(ατὰ) τὴν τάξιν τῶν ἐδλαβεστάτων ἱερομο/¹⁴νάχων κ(αὶ) νὰ

μπορεῖ τὸ αὐτὸ μοναστήριον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης νὰ κρατεῖ, νὰ γοβερνάει κ(αὶ) νὰ μαντηνί/¹⁵ρει τὰ δίκαιώμ(ατα) κ(αὶ) λογαριασμοὺς του ἄνωθέν μου μοναστηρίου τοῦ Σ(ωτῆ)ρος Χ(ριστο)ῦ εἰς πᾶσα χρεῖαν τοῦ μο/¹⁶ναστηρίου δὲν λέγωντας ποτὲ τὸ ἐναντ(ί)ον μήτε ἐγὼ μήτε τις ἄλος ἀπὸ τὰ μέρη κ(αὶ) διαδόχους μου διό/¹⁷τις τὸ κωντζενδέρω, ἀφιερώνω κ(αὶ) ῥενοκντζιάρω μὲ ὅλα του τὰ δίκαιώμ(ατα) εἰς τὸ ἄνωθεν /¹⁸ μοναστήριον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Συναϊτῶν καὶ οὕτως εἶμαι κωτέντα κ(αὶ) λαουντάρω στέργω /¹⁹ κ(αὶ) παρακαλῶ ὅλα τὰ ἄνωθεν. Ἀπὸ τὸ ἄλλον μέρος ἐγὼ ὁ ἄνω εἰρημένος Ἱεράσιμος ἱερομόναχος κ(αὶ) οἰκο/²⁰νόμων του ἄνωθεν μοναστηρίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Συναϊτῶν προζέντες κωτέντος ἀτζετάρω /²¹ κ(αὶ) παραλαμβάνω τὸ ἄνωθεν μοναστήριον τοῦ Σ(ωτῆ)ρος Χ(ριστο)ῦ τοῦ Ἀρφανοῦ μὲ ὅλα του τὰ δίκαιώμ(ατα) μὲ τοὺς /²² μώδους κ(αὶ) πάτους ὡς ἄνω(θεν) κ(αὶ) προμετάρω μὲ τοὺς δι-αδόχους μου νὰ κρατῶ καὶ νὰ γοβερνάω τὸ /²³ ἄνω(θεν) μοναστήριον εἰς πᾶσα του χρεῖαν κ(αὶ) ἐσένα τὴν ἄνω(θεν) καιρα Ἀναστ(ασίαν) τὴν ἡγουμένην νὰ /²⁴ εἶσαι ἡγουμένη ἕως ὅλην σου τὴν ζωὴν κ(αὶ) εἰς πᾶσα σου χρεῖαν νὰ σὲ γοβερνάει κ(αὶ) νὰ σὲ μαντηνίρει /²⁵ τὸ ἄνωθέν μας μοναστήριον. Κ(αὶ) οὕτως εἶμαι κωτέντος κ(αὶ) λαουντάρω στέργω κ(αὶ) παρακαλῶ ὅλα τὰ ἄνω(θεν). /²⁶ Μάρτυρες π(αρακαλε)τοὶ μ(άστρ)ο Φραγκίας Ντεκάντιας μαραγκὸς ποτὲ μ(άστρ)ο Μ{μ}ανοῦσο κ(αὶ) μ(άστρ)ο Γεώργις Ρουχοπάρις /²⁷ μουράρος υἱὸς μ(άστρ)ο Μ{μ}ανόλι.

8

Μονὴ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Μεσαμπελίτη

Ὁ Μιχαὴλ Χαιρέτης τοῦ ποτὲ κῦρ Βασιλείου ἄφησε μὲ τὴ διαθήκη του διακόσια ὑπέρπυρα προκειμένου νὰ μοιρασθοῦν ἀπὸ πενήντα σὲ καθένα ἀπὸ τὰ μοναστήρια Σωτῆρος Χριστοῦ Μεσαμπελίτη, Ἁγίου Ἰωάννου Μεσαμπελίτη, Κυρίας Διαβατινῆς καὶ Ἁγίου Γεωργίου Μεσαμπελίτη. Οἱ ἐκκλησιάρχισσες τῶν τεσσάρων αὐτῶν μονῶν βεβαιώνουν ὅτι λαμβάνουν τὸ ποσὸ πού τοὺς ἀναλογεῖ καὶ ἀπαλλάσσουν τὸν ἐκτελεστή τῆς διαθήκης.

Zorzi Petropulo, busta 201, libro 9, φ. σή'(208)r

/¹αφτε' (1595) Μαρτίω τῆ ἰδ'

/²+ Ἡ καιρὰ Πραξία μοναχῆ Γριμανοπούλ(α) ἐκκλησιάρχισσα τοῦ μοναστηρίου του Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς /³Χ(ριστ)οῦ του Μεσαμπελίτη, ἡ καιρὰ

Εὐγενία μοναχὴ Πυροπούλα ἐκκλησιάρχισα του μονα⁴στηρίου του Ἁγίου Ἰωάννου του Μεσαμπελήτι, Ἀθανασία μοναχὴ Μασαντζοπούλα ⁵ἐκκλησιάρχισα του μοναστηρίου τῆς Κυρι(ας) τ(ῆς) Διαβατινῆς κ(αὶ) ἢ καιρὰ Μακαρία μο⁶ναχὴ Καρλοπούλα ἐκκλησιάρχισα του μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου του Μεσαμπελή(τι) ⁷εὐρισκόμεναις τὴν σήμερον ἐδῶ εἰς τὸ Κάστρον κάμνουσι σιγουριτὰ κ(αὶ) παντωτεινῆν ⁸ἀνάπασ(ιν) του κῶρ Μιχελῆ Χαιρέτι ποτὲ κῶρ Γεωργίου κατοικούμενος εἰς τὸ χωρίον Ρωδέα τ(ῆ) ⁹σήμερον εὐρισκόμενος ἐδῶ εἰς τὸ Κάστρον ἰντραβενίρωντας ὡσάν κομεσάριος μὲ τὸ ¹⁰τεσταμέντον του ποτὲ κῶρ Μιχελῆ Χαιρέτι ποτὲ κῶρ Βασιλίου του ἐξαδέλφου του καμω(μένον) ¹¹δια χειρός του κ(αὶ) δεγιστροάδον εἰς τὴν μεγάλην καρτζελαρίαν προξέντες κωτέντος κ(αὶ) τῶν ¹²διαδόχων του εἰς ὑπέρ(πυρα) διακόσα τὰ ὁποῖα τὴν σήμερον τῶς ἔδωκεν κ(αὶ) ἐμέτρισεν ἔμπρω¹³σθεν τούτου του νοταρίου κ(αὶ) τῶν κατωγραμμένων μαρτύρων εἰς κάθα μοναστήριον τὰ ὑπέρ(πυρα) ¹⁴πενήντα τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ λεγάτον ὅπου ὁ ἄνω(θεν) ποτὲ κῶρ Μιχελῆς Χαιρέτις ἐμπενεφτιζιά¹⁵ρίσεν τὰ ἄνω(θεν) μοναστήρια διὰ νὰ τὰ μοιράσουσι ὅλαις οἱ καλογράδες διὰ τὴν ψυχὴν του ¹⁶κ(α)τ(ὰ) τὴν φόρμαν τοῦ ἄνωθεν του τεσταμέντον κ(αὶ) διατὶ τὰ αὐτὰ ὑπέρ(πυρα) διακόσα ἐπείρασι κ(αὶ) ¹⁷ἐπαρἀλάβασι ὡς ἄνω(θεν) διὰ τουτ(ο) στρέφουσι τὸν αὐτὸν κῶρ Μιχελῆ Χαιρέτι τὸν κομεσάριον ¹⁸σίγουρον κ(αὶ) ἀναπαιμ(ένον) εἰς παντωτεινὸν μ(ε)τ(ὰ) μέρη κ(αὶ) διαδόχους του κ(αὶ) οὕτως εἶναι κωτέντ(ες) ¹⁹προξέντες κ(αὶ) ὁ ἄνωθεν κῶρ Μιχελῆς Χαιρέτης ὁ κομεσάριος εἶ(ναι) κωτέντος ὡς ἄνω(θεν). Μάρτυρες ²⁰π(αρακαλετ)οί παπ(ᾶς) κῶρ Μιχαήλ Κονταρὶς ποτὲ κῶρ Κωνσταντίνου καὶ παπ(ᾶς) κῶρ¹ Αὐγὸν²¹στίνος Ντατζύ-πρις ποτὲ παπ(ᾶ) κῶρ Ἰωάννου.

¹ Κωνσταντῖνο διαγεγραμμένο

9

Ἡ ἡγουμένη Εὐδοξία θυγατέρα τοῦ ποτὲ Πιέρου Νταγουστίνη καὶ οἱ μοναχὲς τῆς μονῆς παραλαμβάνουν ἀπὸ τὸν πατέρα Μακάριο, οἰκονόμο τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν, πενήντα χρυσὰ τζεκίνια καὶ ἕξι λίτρες κατρίνια, ποσὸ πὺ εἶναι τὸ μερίδιο τῆς μονῆς ἀπὸ δωρεὰ 18 μουζουριῶν σιτᾶρι τὸν χρόνον πὺ κληροδότησε ἀπὸ τὰ χωράφια τῆς ἡ μοναχῆ Καταφυγῆ, θυγατέρα τοῦ ποτὲ κῶρ Γεώργη Πιζάνη, μὲ τὴ διαθήκη τῆς τοῦ ἔτους 1578. Τὸ ποσὸ ἀνέλαβε ὁ Μακάριος ἀπὸ τὴν κάμερα φισκάλ

όπου εἶχε κατατεθεῖ ἀπὸ τὴν Πελεγρίνα Πελεγροπούλα, στὴν ὁποία συνάγεται ὅτι εἶχαν περιέλθει τὰ χωράφια τῆς Καταφυγῆς.

Nicolò Negri, busta 180, libro 7, φ. 408r-v.

/¹Τῆ ιζ' Σεπτεβριῦ ἀχι' (1610)

/² + Ἡ οσίωτά(τη) κερὰ Εὔδοξία μονα(χή), θυγατέρα τοῦ πο(τὲ) εὐγενεστά(του) ἀφέν(τη) Πιέρο Νταγουστίνη, ηγουμέ(νη) τοῦ μοναστηρι(ου) τοῦ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς /³ Χ(ριστο)ῦ τοῦ Μεσαμπελίτη σονάροντας τὴν καμπάνα κατα το ορδιναρίο ἤρθα(σιν) ἢ κατογεγραμμένες καλογράδες ἤγουν /⁴ ἢ κερὰ Μαγδαλῖνῆ Γαβαδοπού(λα) δασκάλησα, ἢ κερὰ Ἄγνη Μπουφλοπού(λα) δασκάλησα, Νηφοδόρα Αντρονῆκοπου(λα), /⁵ Εὔδοξία Σκούφα, Ελεοῦσα Μπονοπούλα, Μαγδαλῖνῆ Καλοματοπούλα, Αθανασία Νταρόδενα, Μυρόπη /⁶ Τζαγαρελοπούλα, Παησία Χριστιανοπού(λα), Σοφρονία Χριστιανοπούλα, Θεονύμφη Σκούφα, Θεονύμφη Δη/⁷τινοπούλα, Εὐγενιὰ Μηλιαροπούλα, Αθανασία Μασατζοπούλα, Αθανασία Ζαχαριάδοπού(λα), Θεοδώρα /⁸ Π(α)παδοπούλα, Εὐφρανθία Καβαλοπούλα, Μαγδαλῖνῆ Μιχαλοπούλα, Αθανασία Χορτατζοπούλα, (Ἄγνη) /⁹ Εὐφημῖα Ρομανοπούλα, Μαγδαλῖνῆ Μπονοπού(λα), Εὐγενιὰ Βενεροπούλα ὅλες με μίαν οπενιόν ὡσάν εκεῖνες /¹⁰ οπου εὐοῖσκοντε μπενεφίτζιάδες με το τεσταμέν(τον) τῆς πο(τὲ) κερὰ Καταφυγῆς μονα(χῆς) θυγατέρας τοῦ πο(τὲ) κῆρ Γεώργι /¹¹ Πιζάνη καμομε(νον) διὰ χειρὸς τοῦ πο(τὲ) π(α)πά κῆρ Νικῆτα Κορογόνα νοταρί(ου) τῆ ιβ' Δικεμβρι(ου) ἀφοί' ὡσάν /¹² εἰς εκεῖνο με τους κληρονόμους καὶ διαδόχους τος κάμνου(σι) γεμάτην ἀέκοφτην σηγουριτάν κ(αὶ) παντοτῖνῆν ἀνά/¹³πανσ(ῖν) τοῦ πανοσιώτατου ἀφέν(τη) π(ατέ)ρα Μακαρι(ου) οἰκονόμου τοῦ μοναστηρι(ου) τῆς Ἀγί(ας) Αικατερίνης τῶν Σηραῖτῶν /¹⁴ κ(αὶ) των κληρονόμων κ(αὶ) διαδόχων του εἰς σε τζῆκῆ(νια) πενήντα χρυσᾶ) εἰς χρυσά(φι) καὶ κατρι(νια) λύτρες ἔξι, οπου επαρά/¹⁵(φ. 408v) λάβα(σι) σήμερον δοσμένα εἰς τὰ χέρεια τῆς ἄνω(θεν) οσίωτάτης ηγουμέ(νης) ἔμπροσθεν ἐμοῦ τοῦ νοταρί(ου) καὶ μαρτ(ύρων), τα οποῖ/¹⁶α εἶναι ἀπο το ντεπόζιτο οπου ὁ λεγόμε(νος) πανοσιώτατος οἰκονόμος ἐσίκοσε ἀπὸ τὴν κάμερα φῖσκάλ καθῶς /¹⁷λέγου(σι) καμομέ(νον) ἀπο τὴν εὐγενεστά(την) κερὰ Πελεγρίνα Πελεγροπούλαν διὰ τὴν ἀτμεσιόν που ἐμμετερίστηκεν διὰ τὴν /¹⁸ ακτζιόν οπου ἤχε εἰς τα χωράφια τῆς ἄνω(θεν) ποτὲ κερὰ Καταφυγῆς καθῶς εἰς το οφῖτζιον τα λατήνικα φένετε ὡσάν /¹⁹ εἰς εκεῖνη. Ἀπο τα οποῖα¹ χωράφια ἢ λεγόμε(νη) πο(τὲ) κερὰ Καταφυγῆ εφῆκε τῶν ἄνω(θεν) καλογράδων να σκοδέρ/²⁰νου(σι) πᾶσα χρόνον σῖτάρι μ(ουζ)ούρια δεκοκτώ καθῶς με το ἀνωθεν τῆς τεσταμέν(το) φέ-

νετε ὡσὰν εἰς ἐκεῖνο. Κ(αὶ) ετοῦτα τα ¹ τζῖκῆ(νια) πενήντα κ(αὶ) λύτρες ἐξῖ ὅπου επαλαβα(σι) ὡς ἄνω(θεν) εἶναι ἢ πάρτε ὅπου ετοκάρῖσε τῶν αὐτῶν καλογράδων ² ἀπο το ἄνω(θεν) ντεπόζῖτο, εἰς τα ὁποῖα εἶναι πλερομένες κ(αὶ) σατισφάδες κ(αὶ) στρέφου(σι) τον ἄνω(θεν) παροσιώτα(τον) οικο/³ νόμον κ(αὶ) τους διαδόχους του σῖγούρον κ(αὶ) αναπαημ(ένον) εἰς παντοτινὰ κ(αὶ) στέργουν ὅλες κ(αὶ) παρακαλου(σι) τα ἄνω(θεν) εἰς ⁴ το ἄνω(θεν) μοναστήρι τοῦ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Χ(ριστο)ῦ ὅπου ἐγὼ ὁ νοτάρῖος ἐπήγα γῖα τούτην τὴν ὑπόθε(σι)ν. Μαρτ(υρες) παρ(ακαλετοί) Μιχελῆς ⁵ Αμπράμος πο(τὲ) Γεώργῖ μετοχάρῖς κ(αὶ) Γεώργῖς Κάβαλος νιός τοῦ Πέτρο μετοχάρῖς τοῦ αφέν(τη) τοῦ Καφάτο ⁶ κ(αὶ) Διμήτρις Αλημπεράντες πο(τὲ) μ(ισέ)ρ Ἀντώνιο.

¹ τορνε(σια) διαγεγραμμένο

10

Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου τοῦ Μεσαμπελίτη

Ἡ ἡγουμένη τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Θεονύμφη Χριστοφοροπούλα καὶ ἡ μοναχὴ Εὐγενία Χριστοφοροπούλα παραλαμβάνουν ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Κλήμεντα, οἰκονόμο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν, δέκα τζεκῖνια χρυσά, ποσὸ πού εἶχε ἀφήσει μὲ τὴ διαθήκη του ὡς λεγάτο στὸ μοναστήρι ὁ ἱερομόναχος Ἡσαΐας Πιζάνης, καὶ ἀπαλλάσσουν τὸν Κλήμεντα.

Zorzi Petropulo, busta 200, libro 6, φ. ρζζ'(167)v.

¹ αφπς' (1586) Ἀυγούστου τῆ ε'

²+ Γεμάτην κ(αὶ) ἀνέκοπτην σιγουρτᾶ κ(αὶ) παντωτειν(ή)ν ἀνάπ(αν) σιν κάμνωμεν ἡμ(εῖς) Θεόνυμφη μοναχὴ Χριστοφοροπού(λα) ³ τοῦ ποτὲ κῶρ Μ{μ}ανουήλ Χριστοφόρο ἡγουμέ(νη) τοῦ Ἁγί(ου) Ἰω(άννου) τοῦ Μεσαμπελί(τη) κ(αὶ) Εὐγενία μοναχὴ ⁴ Χριστοφοροπού(λα) τοῦ ποτὲ κῶρ Νικῆτα ἀπὸ τὸ ἄνω(θεν) μοναστήριον τοῦ Ἁγί(ου) Ἰω(άννου) ἐνρίσκόμ(εν)αι τὴν σήμερον ἐδῶ εἰς τὸ κά(στρον) ⁵ ἐσένα τοῦ ὀσιοτάτου κῶρ Κλήμεντος ἱερομονάχου κ(αὶ) οἰκονόμου τοῦ μοναστηρίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτ(ῶν) ⁶ ἰντραβενίρωντας ὡσὰν κομεσάριος τοῦ ποτὲ ὀσιοτάτου ἱερομονάχου κῶρ Ἰσαῖα Πιζάνη λ(εγόμε)νος Πατεράκις προεζέντες ⁷ κωτέντος κ(αὶ) τῶν διαδόχων σου εἰς τζεκῖ(νια) χρυσᾶ δέκα, τὰ ὁποῖα τὴν σήμερον μᾶς ἔδωκες κ(αὶ) ἐμέτρῖσες ἔμπρωσθεν ⁸ τούτου τοῦ νοτ(αρι)ου

κ(αι) τῶν κατωγραμμένων μαρτύρων μέσα εἰς τόσα κατρί(νια) κ(αι) μάβραιοι μονέδαιοι, τὰ ὁποῖα εἶναι ὅλον τὸ λεγάτον /⁹ὁποῦ ὁ ἄνωθεν ποτὲ κῶρ Ἰσαΐας Πιζάνος μπενεφιτζιάρισην μὲ το τεσταμέντον του καμωμ(ένον) διὰ χειρὸς /¹⁰τοῦ κῶρ Ἰωάννου Κουναλη νοτ(αρίου) εἰς τὸν καιρὸν κ(αι) ὡσάν εἰς ἐκείνον κ(αι) διὰ τὴν τῶν ἄνω(θεν) τζεκί(νια) δέκα ἐλάβαμεν ἀπὸ /¹¹ἔσένα τὸν ἄνω(θεν) ἀθθεντὶ οἰκονόμον κ(αι) κρᾶζωμαιίσταν σατισφάδαιοι κ(αι) τελει(ως) πληρωμέναιοι εἰς τὸ λεγόμενον μας λεγά(τον). /¹²Διὰ τοῦτ(ο) σὲ στρέφωμεν σίγουρον κ(αι) ἀναπαῖμένον εἰς παντωτεινὸν μ(ε)τ(ὰ) μ(ε)ρ(η) κ(αι) διαδόχους σου. Μάρτυρες παρακαλετοί μ(άστρ)ο Νικολ(ὸς) /¹³Γρομιίλης νίδος τοῦ μ(άστρ)ο Βογιάνου κ(αι) κῶρ Μιχελή Γαλιφιανὸς τοῦ π(ο)τ(ε) κῶρ Γεώργ(η).

11

Ἡ ἡγουμένη τῆς μονῆς Θεονύμφη Χριστοφοροπούλα καὶ ἀκόμη τρεῖς μοναχὲς εὐρισκόμενες στὸν Χάνδακα βεβαιώνουν ὅτι παρέλαβαν ἀπὸ τὸν Μάρκο Γαλιναῖ 25 δουκάτα κορέντε πού τοὺς εἶχε κληροδοτήσει μὲ τὴν διαθήκη τῆς ἡ μοναχῆ Ἑλισάβετ Κουβεστιανοπούλα προκειμένου νὰ κάνουν ἕνα ἀγομέντο στὸ μοναστήρι μέχρι τὸν ἐπόμενον Αὐγούστο. Ἄν δὲν ἔκαναν τὸ ἀγομέντο στὸν συμφωνημένο χρόνον, τότε ὁ Μικὲλ Μαρτίνος, ὡς ἐγγυητής, θὰ ἔδινε στὸν Μάρκο Γαλιναῖ 25 δουκάτα ὥστε νὰ κάνει ὁ ἴδιος τὸ ἀγομέντο πού ὄριζε ἡ διαθήκη.

Zorzi Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σλγ'(238)r.

/¹ Φευροναρίω τῆ θ' [1587]

/² +Ἡ καιρὰ Θεόνυμφη μοναχῆ Χριστοφοροπού(λα) τοῦ ποτὲ ἐλάβαοῦς παπ(α) κῶρ Ἐμμανουήλ ἡγουμέ(νη) τοῦ μοναστηρί(ου) /³ τοῦ Ἁγί(ου) Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελήτι εὐρισκό(μενη) τὴν σήμερον ἐδῶ εἰς τὸ Κα(στρον) προξέντες εἰς τὴν παροῦσαν σιγουρτᾶ /⁴ κ(αι) κωτέντες κ(αι) ἡ καιρα Μακαρία Πατρολογουπού(λα) δασκάλισ(α), καιρα Ἄννησί(α) Μηνάδενα κλησάροχησ(α) κ(αι) ἡ καιρὰ Μα/⁵γδαληνῆ Καλαρονοπού(λα) κάμνει σιγουρτᾶ κ(αι) παντωτειν(ήν) ἀνάπαν(σιν) τοῦ εὐγενῆ μ(ισέ)ρ Μάρκο Γαλιναῖ τοῦ πο(τὲ) μ(ισέ)ρ Γκαμπριεῖλε /⁶ ὡσάν ῥεξηντουάριος τῆς πο(τὲ) καιρα Ελειασαβητ μοναχῆς Κουβεστιανοπού(λας) προξέντες κωτέντος κ(αι) τῶν διαδόχων τ(ου) /⁷ εἰς δου(κάτα) κορρεν(τε) 25 προ(ὸς) ὑπ(ε)ρ(πυρα) 8/12 τὸ κα(θε) δουκάτον τα ὁποῖ(α) ὁμολογᾶ ἡ

λ(εγομέν)η καιρα ἡγουμ(ένη) πῶς ἐπειρεν κ(αὶ) ἐπαράλαβεν /⁸ ἀπὸ τὸν ἄνω(θεν) ἀθέντι Γιαληνᾶ εἰς τοσ(α) μ(ετρο)τὰ διὰ ἄλα τό(σα) ὁποῦ ἡ λ(εγομέν)η ποτὲ καιρα Ελισάβετ ἐμπενεφριζιάρισην τὸ /⁹ ἄνω(θεν) μοναστήρι διὰ νὰ γενουσι το(σο) ἀγωμέντον καθὼς μὲ τὸ τεσταμέντον της φαίνεται καμωμ(έρον) διὰ χειρὸς τοῦ μ(ι)¹⁰σερ Τζουάνε Σκένιο νο(ταρίου) εἰς τὸν καιρὸν κ(αὶ) ὡσὰν εἰς ἐκεῖνον τὰ ὁποῖ(α) προμε(τάρισε) νὰ ξωδιάσει νὰ κάμει τόσον ἀγωμέντον /¹¹ εἰς τὸ ἄνω(θεν) μοναστή(ρι) εἰς τέρμ(ιον) ἕως ὄλον τὸν Αὐγουστον α^{ov} ἐρχωμ(ερον) αφπζ'. Διὰ τὰ ὁποῖ(α) στρέφει τὸν ἄνω(θεν) ἀθέντι /¹² Γιαληνᾶ σιγοῦρον κ(αὶ) ἀναπαῖμ(έρον) εἰς παντωτειν(ὰ) μ(ε)τ(ὰ) μέρη κ(αὶ) διαδόχους του. Διὰ τὰ ὁποῖα δουκάτα 25 ὁ μισερ Μ(ι)κ(ε)λ /¹³ Μαρτίνοσ τοῦ ποτὲ μισερ Τζουάνε ἀπομαίνει πιέντζος κ(αὶ) πρωτζηπάλ πειατῶρ ἀνείσοσ κ(αὶ) εἰς τὸ ἄνω(θεν) τέρμινον /¹⁴ δὲν ἐθέλασιν ἔχει καμωμ(έρον) τὸ ἄνωθεν ἀγωμέντον νὰ εἶναι κρατιμ(ένος) μὲ τοὺς διαδόχους του εἰς πᾶσ(α) καιρὸν /¹⁵ νὰ ἐκσπορσάρει κ(αὶ) νὰ δίδει τάλα δου(κάτα) 25 τοῦ ἄνωθεν ἀθέντι Γιαληνᾶ διὰ νὰ τὰ ξωδιάζει εἰς τὸ ἀγωμέντον /¹⁶ τοῦ ἄνω(θεν) μοναστηρίου κ(α)τ(ὰ) τὴν φόρμαν τοῦ ἄνωθεν τεσταμέντον, δὲν ἀτεντέρωντας νὰ τὰ σκωδέρει μὲ στράταν /¹⁷ γαστάλ(δου) ὀμπληγάρωντας τὰ καλά τ(ου) παρόντα κ(αὶ) μ(ι)μ(έ)λωντα κ(αὶ) τὸ κορμίν του κ(αὶ) οὔτως εἶναι κωτέντες. Μάρτυρες π(α)ρακαλε-τοί /¹⁸ κῶρ Μ(ι)μ(α)νο(λης) Καλύβας τοῦ π(ο)τ(ὲ) κῶρ Γεώργ(η) κ(αὶ) κῶρ Τζαν(ή)σ Κοκολόπου(λος) τοῦ ποτε κῶρ Μ(ι)χ(ε)λη).

12

Ἡ [A]νεζίνα Πατρολογοπούλα καὶ ἡ μοναχὴ Εὐγενία Τρικλινοπούλα κάνουν πληρεξούσιό τους τὸν Γεώργη Μιχαλόπουλο λεγόμενον Μόσκο προκειμένου νὰ ἀποταθεῖ στὸ ὀφίτζιον τὰ λατίνικα γιὰ νὰ παραλάβει μὲ κάθε τρόπο ἓνα χειρόγραφο ποὺ εἶχε γράψει ὁ οἰκονόμος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναίτιῶν ἱερομόναχος Μητροφάνης κατὰ παραγγελία τῆς ποτὲ μοναχῆς Μακαρίας Πατρολογοπούλας, στὸ ὁποῖο χειρόγραφο ἰσχυρίζονταν ὅτι ἡ Μακαρία τοὺς ἄφηνε κάποιον κληροδότημα.

Nicolò Negri, busta 179, libro 1, φ. 81r-v.

/¹ Εἰς τὰς ιη' τοῦ Νοεμβροῦτον αφηη' (1598)

/² + Ἡ καιρὰ Νεζηνα Πατρολογοπού(λα) θυγατέρα τοῦ π(ο)τ(ὲ) μ(ισερ)ο Διάμο καὶ γήρα απο τον π(ο)τ(ὲ) μ(ισερ)ο /³ Σταυράκι Μόσκο καὶ

ἡ καιρα Εὐγενία μ(ονα)χ(ῆ) το κατα κόσμον Τρικλινοπού(λα) κατη/⁴κού-
μενες εις το μοναστήρι του ἀγίου Ἰω(άνν)ου του Θεολόγου λ(εγομέν)ου
Μεσαμπελήτι οδια /⁵ σπετζιαλητάν τος και οδια καθ(ε) ἄλλον ὄνομα και
τίτολο οπου μποροῦσ(ι) να /⁶ ηντραβερονήρουσ(ι) κάμνουσ(ιν) κομεισιὸν τοῦ
μ(ισὲ)ρ Γεώργ(η) Μιχαλόπουλ(ου) λ(εγόμε)νος Μόσκος υἱὸς /⁷ τοῦ μ(ισὲ)ρ
Μανολ(η) προεζέντες και ατζετάρι και δίδουσίν τον θέλημα και γενεράλε
/⁸ αουτοριτάν να μπορῆ να κομπαρέρη εις το οφίτζιον τα λατήηκα να
στοι/⁹ δάρη ἐκήνον το χειρόγραφο ἦγρου φίλτζα οπου ἦγραφεν ο ευλαβέστα-
τος /¹⁰ ἱερομόναχος κὺρ Μητροφάνης κ(αι) ηκονόμος τῆς Ἀγί(ας) Αἰκατε-
ρίνης τῶν Σινα/¹¹ ἴτων με θέλημα τῆς π(ο)τ(ἐ) καιρὰ Μακαριῖ(ας) δασκά-
λησας Πατρολογοπούλ(ας) /¹² θῦγατέρας τοῦ π(ο)τ(ἐ) μ(ισὲ)ρ Κοσμὰ εις
τὴν οποιῶν φίλτζα φένετε ἢ ἦστερι πα/¹³ραγγελιά και ορδιναὶ τῆς ἄνωθεν
ποτ(ἐ) κερα Μακαρίας κ(αι) εμπενεφιτζιά/¹⁴ρησε τες ἄνωθ(εν) κερα Νε-
ζήνα και κερα Ευγενια καθὼς εισε κήρη φένετε /¹⁵ κ(αι) απάνω ειστοῦτο
να μπορῆ να φορμάρι μπρεβιάριο κ(αι) ὅτι ἄλλο εἶναι /¹⁶ χροιαζόμενο να
κάμνη και να ντεφεντέρη τα δικαιώματα και /¹⁷ λογαριασμοὺς εδικούσ
τος ἔμπροσταν εις τον ἐκλαμπρότατον αφέντι /¹⁸ δούκα κ(αι) καπετάνιο
εις το ἐκλαμπρότατον ριτζημέντο, κιαμώρε, κ(αι) /¹⁹ εις το υφιλώτατον
κολέγιο κ(αι) εις καθ(ε) ἄλλον οφίτζιον, γιονντίτζιον, /²⁰ κριτὴ και μαγι-
στοράτο τῆς ἐκλαμπροτάτης μας αφεντίας κόντρα με καθ(ε) /²¹ (φ. 82ν)
ἄν(θρωπ)ον και ἄν(θρώπου)ς οδια καθ(ε) τους υπόθεση, να ορίζη, να ρι-
σποντέρη, να προεξανταρη, να /²² σεντετζιάρη, να απελάρη απελατζιον να
προσεγείρη, αβοκάτους, νόμους, /²³ τέρμενα, σουφράγια, ὄρκους να πέρηη
ανακαδέρη απάνω εις τὴν ψυχὴν τῶν ἄνωθ(εν) /²⁴ κομιτέντε και αλλονὸ
να δίδι, να κοντραντήρι, να ηντερντίρι, να ρεαλντίρι /²⁵ κ(αι) κά(θε) ἄλλο
χροιαζόμενο ὡσάν τα ἦδια κορμιὰ τῶν ἄν(ω)θ(εν) κομιτέντε να εἶναι /²⁶
προεζέντες κ(αι) να μπορῆ να κάμι προμετάροντας κ(αι) τα εξῆς. μάο(τυρε)ς
παο(ακαλετοί) /²⁷ μ(ισὲ)ρ ντοτορ Ντζ(ωρτζ)η Βλαστός π(ο)τ(ἐ) μ(ισὲ)ρ
Δημίτρη και Κωσταντὶς Κῦριακόπουλος π(ο)τ(ἐ) Μιχάλ(η).

Ἡ ἡγουμένη τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Μαγδαληνῆ Πατρολογοπούλα και ἀκόμη ἕξι μοναχές, ἐκπροσωπώντας και τίς ὑπόλοιπες, ὀρίζουν ὡς ἐπί-
τροπο (προκουρατόρο) τῆς μονῆς τὸν εὐγενὴ ἄρχοντα Κρήτης Τζώρτζη
Τζάνε με τὴν ἐξουσία νὰ διαχειρίζεται ὅλες τίς ὑποθέσεις, νὰ προστατεύει

τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῆς μονῆς καὶ νὰ τὴν ἐκπροσωπεῖ μπροστὰ σὲ κάθε ἐξουσία.

Nicolò Negri, busta 182, libro 15, φ. 249v-250r.

¹Τη αὐτῇ ἡμέρᾳ [10 Ἰουνίου 1629]

²+ Κρασμέν(ος) ἐγὼ ὁ κατωγεγραμμένος νοτάριος ἀπο τὴν ὁσιότη(η) καιρίαν Μαγδαληνὴν Πατρολογου(λα) ηγουμέ(νη) τοῦ ³μοναστήρι(ου) τοῦ Αγί(ου) Ιω(άννου) τοῦ Θεολόγου ὀνομαζομέ(νον) Μεσαμπελίτι εἰς τὸ ἡδῖον μοναστήρι καὶ κε τῖν (sic) ἔδικόν τζι ⁴προξέντες καὶ οἱ κατω γεγραμμένες οσιώτατες μοναχῆς τοῦ αὐτοῦ μοναστήρι(ου) ἤγουν η κερὰ Ὁρθοδοξία Ζιγοπου(λα), ⁵κερὰ Εὐδοξία Πατερμοπούλα δασκάλισες, κερὰ Αθανασία Αντροῖοπου(λα), ⁶κερὰ Εὐγενία Βολοπούλα ἐκκλι/⁶σάρχισα, κερὰ Εὐγενία Τρουλῖνοπούλα μεγαλόσκιμῆ κ(αὶ) κερὰ Αγαθὴ Λουραντοπου(λα) ραπρεζεν/⁷τάροντας καὶ τες ἐπίλιπες μοναχες κάτικες κ(αὶ) υποτέταγμένες τοῦ αὐτοῦ μοναστήρι(ου) ορδινιά/⁸ζου(σι) καὶ ελεντζέρου(σι) ογια προκούρατόρον τος τὸν ευγε(νη) αρ(χον) Κριτής ἀφέν(τη) Ντζόρτζι Ντζάνε πο(τὲ) ευγε(νη) αρ(χον) ἀφεν(τη) ⁹Μπερνάρδο ἀφέντες τοῦ οποῖου δίδουσιν αουτοριτάν νὰ μοριῖ νὰ προκουράρι εἰσε πᾶσα δουλιά //¹⁰ (φ. 250r) τοῦ ανω(θεν) μοναστήριου γενεράλμέντε καὶ νὰ νδεφεντέρει τοῦς λογαριασμοὺς τοῦ αὐτοῦ μοναστήριου ἐτζι ¹¹ἐμπροστες εἰς τοῦς υψιλότατους ἀφέντες δούκα κ(αὶ) καπετάνιο μεγάλο καὶ ρεντζιμέντο, κιαμόρε, κολέγιο ὡσὰν ¹²κ(αὶ) εἰς τὸν υψιλότα(το) ἀφεν(τη) προβεδόρον γενεράλ καὶ ινκβιζιτόρον Κριτ(της) κόντρα εἰσε πᾶσα ἀν(θρωπ)ον, εἰσε πᾶσα τος λογίς ¹³υπόθεσι¹ νὰ κάμνι ὡσὰν προκουρατόρος τος² ἄλλον ἐκεῖνον οποιῦ θε(λε) εἰστε χροιάζόμε(νον) καὶ ετζι εἶναι ¹⁴κοτέντες καὶ στέρογουν τα ανω(θεν). Μάρτ(υρες) παρα(καλετοί) μ(αστρο)ο Γεώργις Χριστοφόρος τζαγγάρις πο(τὲ) Αντρέα κ(αὶ) Γεώργις Δρόσος πο(τὲ) Ιω(αννη) ἀπὸ τον Χ(ριστὸ)ν τοῦ Μεσαμπελίτη.

¹ δουλίαν διαγεγραμμένο

² κ(αὶ) νὰ κάμνι διαγεγραμμένο

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Τραχανιώτη, λεγόμενου Μεσαμπελίτη

Ἡ ἡγουμένη Θεοκλήτη Πολίτισσα καὶ δώδεκα ἀκόμη μοναχῆς παραλαμβάνουν ἀπὸ τὴ Μαρία Νταπυραδοπούλα δέκα μίστατα λάδι ποὺ ἄφησε μὲ τὴ διαθήκη του στὴ μονὴ ὁ Τζουάνε Ντακορφού.

Niccolò Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r.

^{/1} Τῆ αὐτῆ ἡμέρα [27 Ἰουνίου 1613]

^{/2+} Ἡ οσίωτά(τη) κυρία Θεοκλίτη μονα(χή) Πολίττισα ηγουμ(ενη) τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τραχανιώτη ^{/3} κ(αί) οἱ κατωγεγραμμένες καλογράδες: ἤγουν κερα Καταφύγῃ Κορναροπου(λα) δασκάλιστα, Εὐγενιὰ Ντζανο^{/4}πούλα δασκάλιστα, Μαγδαλινὴ Σκουλουδοπού(λα) κλίσάορησα, Θεοτίμη Πολοπου(λα), Μακαριὰ Κυνίγοπου(λα), ^{/5} Εὐφραθία Καβαλοπούλα, Μακαριὰ Κοστομηροπου(λα), Αθανασία Βασαλοπου(λα), Θεοδούλη Διάκονοπούλα, ^{/6} Εὐγενιὰ Μαβροματοπούλα, Θεοδοούλι Τζαγγαρελοπούλα, Μαγδαλινὴ Ψαροπου(λα) με τους διαδόχους τους κάμνου(σι) ^{/7} γεμάτην ανέκοφτην σῖγουρῖτὰν κ(αί) παντοτίνην ἀνάπασ(ιν) τῆς κερα Μαριὰς Νταπιραδοπούλας χήρας ^{/8} τοῦ πο(τὲ) μ(ισὲ)ρ Θεοδώρου Ντακορφοῦ κομεσάριās κ(αί) ρεζῖντουάριās τοῦ πο(τὲ) μ(ισὲ)ρ Τζουάνε Ντακορφοῦ τοῦ υἱοῦ της ^{/9} κ(αί) τῶν κληρονόμων της εἶσε λάδι μῖστα(τα) δέκα οπου παραλάβ(α)σι σήμερον ἀπο λόγου της, το ὁποῖον ^{/10} λάδι εφήκε ὁ ἄνω(θεν) πο(τὲ) μ(ισὲ)ρ Τζουάνε τῶν ἄνω(θεν) καλογράδων καθῶς φέρετε με το τεσταμέντον του καμομεν(ον) ^{/11} διὰ χειρός τοῦ μ(ισὲ)ρ Μίκε(λε) Καλαμαρὰ νοταρίου τῆ Γ' τοῦ παρόντος εἰς το ὁποῖον η ἄνω(θεν) καλογράδες ^{/12} εἶναι πλερομένες κ(αί) σατισφάδες κ(αί) στρέφου(σι) τὴν ἀνω(θεν) κερα Μαριὰ τὴν κομεσάριαν σῖγούραν καὶ ἀνα^{/13}παημ(ένην) εἰς παντοτίνὰ κ(αί) στέρουν τα ἄνω(θεν):- Μάρτ(υρες) παρ(ακαλε)τοῖ μ(αστρ)ο Ιω(άννης) Θεοριανός βουτικλάρης καὶ Μιχελ(ής) ^{/14} Μισῖνας πο(τὲ) Κοσταντί.

15

Ὁ Κωσταντῆς Σκλέντζας χρεωστοῦσε στὴν ποτὲ Θεοκλήτη Πολιτοπούλα, ἡγουμένη τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Τραχανιώτη, 1.000 ὑπέρπυρα, ποσὸ τὸ ὁποῖο μέσω τῆς διαθήκης τῆς Θεοκλήτης περιῆλθε στὸν Ναθαναήλ Πολίτη, μητροπολίτη Ἀθηνῶν, καὶ μέσω τῆς διαθήκης τοῦ τελευταίου στὴ μονὴ τῆς Ἁγίας (Μεγίστης) Λαύρας τοῦ Ἄθω. Οἱ ἐπίτροποι τῆς τελευταίας μονῆς Κάλλιστος Σαμιώτης καὶ Ὑάκινθος Λημνιώτης συμφωνοῦν μὲ τὸν Σκλέντζα νὰ πληρώσει ὁ τελευταῖος τὸ χρέος τῶν 1.000 ὑπερπύρων σὲ δύο χρόνια, μαζὶ μὲ τὸν τόκο ποὺ πλήρωνε στὴ Θεοκλήτη, ἤτοι 10 μουζούρια σιτάρι πρὸς 15 ὑπέρπυρα τὸ μουζούρι, δηλαδὴ συνολικὰ 1.150 ὑπέρπυρα.

Nicolò Negri, busta 181, libro 13, φ. 65r.

¹ *Εἰς ταις θ' τοῦ Σεπτεμβρίου(ου) ἀγκβ' (1622)*

² + *Ευρίσκοντας χροοφελέτης ὁ κῆρ Κοσταντῆς Σκλέντζας πο(τὲ) Γεωρ(γῖ) ἀπο το χωροῦ Ἀμπρούσα τῆς πο(τὲ) κερᾶ Θεο³κλήτης μοναχῆς Πολιτοπούλας ηγουμ(ενης) τοῦ μοναστηρίου(ου) τοῦ Ἀγίου(ου) Γεργίου(ου) τοῦ Τραχανιότη λεγομ(ένου) Μεσαμπε⁴λίτη εἰσε υπερ(πυρα) εντακόσα εἰς μόδους κ(αἰ) φόρμες τοῦ ἰνστρουμν(ου) καμομ(ερον) διὰ χειρὸς εμοῦ τοῦ νοταρί(ου) εἰς ⁵ τας ιε' τοῦ Ἰαννουαρίου(ου) ἀχιε' κ(αἰ) εἰς ἄλλα υπερ(πυρα) τρακόσα οπου ἐπήρε ντοπό καθῶς λέγει κ(αἰ) φένετε με ἀλλον ⁶ ἰνστρουμν(το) καμομ(ερον) διὰ χειρὸς τοῦ κῆρ Γεωρ(γῖ) Καλονὰ νοταρι(ου) κ(αἰ) ὡσὰν εἰς ἐκεῖνα. Ἡ ὁποῖα κερᾶ Θεοκλή⁷τη ἐπειδὴ κ(αἰ) ἐπέρασεν ἀπο τούτην εἰσε καλήτερον ζώην, διὰ τούτο ὁσιότατος αφεν(της) π(ατέ)ρας Κάλλιστος Σα⁸μιότης κ(αἰ) ὁ κῆρ Ἡάκινθος μονα(χός) Ἀημιότης ὡσὰν ἐπιτρόποι οπου λέγου(σι) κ(αἰ) εἶναι τῶν παν⁹οσιότατων αφεντῶν π(ατέ)ρων τοῦ μοναστηρίου(ου) τῆς Ἀγί(ας) Λαῦρας τοῦ Ἀγίου(ου) Ἀθανασίου(ου) τοῦ Ἄθωνος μπε¹⁰νεφιτζιάδον το λεγόμε(νον) μοναστήρι ἀπο τον πο(τὲ) πανῆροτάτ(τον) κύριον Ναθαναήλ Πολίτη ἤτονε ¹¹ μητροπολίτης τῶν Ἀθηρῶν, καθῶς φένετε με το τεσταμέντον τ(ου) καμομέ(νον) με το ηδιόν του χέρι εἰς τας ¹² Γ' τοῦ Μαΐ(ου) ἀχ' κ(αἰ) ρεξηστράδον εἰς το λήμπρο μπάντι τῆς Καντζελαρί(ας) τῆς Μεγάλης εἰς τας ΙΓ' ¹³ τοῦ Ἰουνίου(ου) ἀχιδ' ὡσὰν εἰς ἐκεῖνο, ἐθέλα(σι) να στρεντζέρου(σι) τον ἄνω(θεν) Σκλέντζα γῖα να πλερο¹⁴θου(σι) ετζι το καβεδάλε ὡσὰν κ(αἰ) το σιτάρι τοῦ παρόντος χρόνον διάφορο τῶν ἄνω(θεν) τορνεσῶν μ(ουζούρια) ¹⁵ δέκα. Μα γῖατι ὁ ἄνω(θεν) Σκλέντζας δὲν ἔχει κομοτιτὰ να τα πλερόση τους επαράκαλεσε ¹⁶ να τον ἀμπιλητάρου(σι). Οἱ οἱποιο αφέντες π(ατέ)ρες ογῖα να του ουζάρου(σι) κορτεζιάν ἤρθα(σι) ντακόρδ(ο) ¹⁷ κ(αἰ) ἐπρετζιάρ(α)σι το ἄνω(θεν) σιτάρι μ(ουζούρια) δέκα προς υπερ(πυρα) δεκαπεντε το μ(ουζούρι) εἰς μόνον οπου μοντάρου(σι) με ¹⁸ το ἀνω(θεν) καβεδάλε υπερ(πυρα) χιλῖα εκατοπενήντα, τα ὁποῖα τον ἀμπιλητάρου(σι) να τα δόση κ(αἰ) να τα ¹⁹ πλερόση του ἄνω(θεν) μοναστηρίου(ου) τῆς Ἀγί(ας) Λαῦρας του Ἀθωνος εἰς¹ τέρμενον χρόνους ²⁰ δύο πρώτους ερχόμενους, ηγουν ἕως τες θ' τοῦ Σεπτεβρίου(ου) ἀγκδ' δίδοντάς τος πᾶσα ²¹ χρόνον κ(αἰ) γῖα το οὔτελίτος πᾶσα χρόνον σιτάρι μ(ουζούρια) δέκα ρίγλα πᾶσα μῆναν ²² Ἰούλιον καθῶς το ἠδῖδε κ(αἰ) της ἀνω(θεν) ηγουμέ(νης) με το ἀνω(θεν) ἰνστρουμν(το) δὲν ἀτεντέροντας να ²³ μπορῆ το ἀνω(θεν) μοναστήρι τῆς Ἀγί(ας) Λαῦρας του Ἄθωνος ἢ οἱ ἐπιτρόποι κ(αἰ) ντραβενιέντοι του ²⁴ να τα σκοδέρου(σι) ετζι το σιτάρι ὡσὰν κ(αἰ) το καβεδάλε το ἄνω(θεν) ἀπο τον*

ἄνω(θεν) Σκλέντζα /²⁵ κ(αί) απο τα καλά του με στρά(τα) γασταλδ(ου). Κ(αί) ετζι τα ανω(θεν) μέρη εἶναι προεζέν(τες), κοτεν(τες) κ(αί) στέργουν τα ανω(θεν). /²⁶ Μάρτ(υρες) παρα(καλετοί) ο ευγεν(ής) αφεντ(ης) Ντζόρτζις Βλάχος πο(τέ) ευγεν(ή) αφεν(τη) Κοσταν(τη) κ(αί) μ(ισέ)ρ Ντζουάνες Πα/²⁷ τρίκης πο(τέ) μ(ισέ)ρ Νίκο(λό).

¹ ἕως διαγεγραμμένο

16

Ἡ Κασσιανή Νοταροπούλα, ἡγουμένη τῆς μονῆς, καὶ ὅλες οἱ ἀδελφές παραλαμβάνουν ἓνα λεγάτο 100 ὑπερπύρων ποὺ τοὺς ἄφησε μὲ τὴ διαθήκη της ἡ Ζαμπέτα Κυνηγοπούλα, τὸ ὁποῖο ποσὸ θὰ μοιραστοῦν οἱ μοναχὲς ἀνάλογα μὲ τὴν τάξη καθιεμιᾶς.

Nicolò Negri, busta 181, libro 13, φ. 256v.

/¹ Εἰς τας κθ' τοῦ Οκτωβί(ου) αγκγ' (1623)

/² + Ἡ οσιοτάτη κερὰ Κασϊανῆ Νοταροπούλα ηγουμένη του μοναστηρι(ου) τοῦ Αγί(ου) Γεωργί(ου) τοῦ Μεσαμπελίτη, ἀμάδη /³ με την συνοδιά τζη, ἡγουν η κερὰ Ευγενιᾶ Ντζανοπούλα κ(αί) κερὰ Καταφυγή Κοροροπούλα δασκάλησες, /⁴ κερὰ Θεοφάνη Σκλαβοπου(λα) κλησάρχησα, Θεοδούλη Τζαγαρελοπούλα, Νιφοδόρα Γιάλινοπούλα, /⁵ Αγνή Φραγοπούλα, Μακαριᾶ Κουλουροπούλα, Μαγδαλινή Μουζουροπούλα, Ανέζα Γαβριλοπού(λα), Ανέζα /⁶ Καπνοπούλα, Μακαριᾶ Καπνούδενα, Θεονύμφη Ψαροπού(λα), Ανέζα Νητοπούλα, Μαριῆτα Τζαφουροπού(λα), /⁷ Μαριῆτα Αρκολιάδοπού(λα), Ανέζα Παλιφτεροπούλα, Μαριᾶ Κονομοπου(λα), Ανέζα Μπελιτζοπούλα, Βιτόρῖα Μαρ/⁸κουροπούλα, Ελιᾶ Πα(α)παδοπούλα, Σοφιᾶ Καπνοπούλα, Μαριῆτα Δουλέτρα, Παλισένα Τριᾶματοπούλα κ(αί) /⁹ Καλὴ θυγατέρα τζη, ὅλες γνωρισμένες απο την ἄνω(θεν) κερὰ γουμε(νη), κάμνου(σι) γεμάτην ανέκοφτην σῖγουρῖτᾶν /¹⁰ κ(αί) παντοτῖνην ἀνάπαν(σιν) τοῦ ευγε(νη) αφέν(τη) Ντζόρτζι Βλάχο πο(τέ) ευγε(νη) αφέν(τη) Κοσταντί, κομισάριου κ(αί) ρεζῖνδουαρί(ου) /¹¹ τῆς πο(τέ) ευγε(νης) κερὰ Ζαμπέτας Κυνηγοπούλας τῆς γυνῆς του, αφέντε κ(αί) τῶν διαδόχων του εἰσε υπ(έ)ρ(πυ)ρ(α) εκατον /¹² οπου ἐπαραλάβασι σήμερον πᾶσα μῖα την πάρτεν τζη ὅτι ετοκάρισε κατα το γράδον οπου ευρῖσκατε /¹³ μετριῖμένα απο τον μ(ισέ)ρ Στεφανὶ Σηλιγαρ(δο) γιᾶ το ὄνομα του ανω(θεν) αφεν(τη)

Βλάχο κ(αὶ) δοσμένα απο εμένα τον /¹⁴ νοτάριον εις τόσες λιρόνες κ(αὶ) κατρο(ίνια) εμπροσθεν τῶν κατωθε μαρο(τύρων), τα οποῖα εἶναι το λεγάτον οπου η ανω(θεν) /¹⁵ πο(τὲ) κερα Ζαμπέτα εφήκε τῶν ανω(θεν) καλογράδων, καθῶς με το τεσταμέντον της φένετε καμομε(νον) διὰ χειρὸς /¹⁶ τοῦ μ(ισὲ)ρ Γιάκουμο Κορτεζὰ νοταρί(ου) ὡσάν εις εκεῖνον. Εἰς το οποῖον λεγάτον η ανω(θεν) κερα ηγουμένη κε καλο/¹⁷γράδες της εἶναι πλερομένες κ(αὶ) σατησφάδες κ(αὶ) στρέφου(σι) τον ανω(θεν) αφεντ(τη) κομεσάριον κ(αὶ) ρεζίνδουάριον /¹⁸ σιγούρον κ(αὶ) αναπαημε(νον) εις παντοτινὰ κ(αὶ) ετζῖ ὅλεις εἶναι προεζέν(τες), κοτέντες κ(αὶ) στέργουν τα ανω(θεν). Μάρ(τυρες) παρα(καλετοί) /¹⁹ ο εβλαβέστα(τος) πα(πα) κῆρ Νικόλαος Κορογόνας κ(αὶ) ο ἄνω(θεν) μ(ισὲ)ρ Στεφανῖς Σηλιγαρα(δος).

17

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Γλυφοκαρύδη

Ἡ μοναχὴ Θεονύμφη Χαϊρέτη αἰτεῖται ἀπὸ τὸν Δούκα Giacomo Loredan νὰ τὴν διορίσει ἡγουμένη τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Γλυφοκαρύδη. Δηλώνει πὼς ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία ἦταν μοναχὴ στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Μεσαμπελίτη, καὶ τώρα ἦταν πλέον δασκάλισσα (dascalissa per lettere). Ὑπηρέτησε ὑπὸ δύο ἡγουμένες, τὴ Φιλαρέτη Μπρατζάλη καὶ τὴ Θεοφυλακτὴ Βαλεντοπούλα, καὶ μετὰ τὸν θάνατο τῆς τελευταίας ζητεῖ νὰ γίνεῖ ἡ ἴδια ἡγουμένη τῆς ὀλιγάριθμης ἀδελφότητος. Μὲ ἀπόφασή του τῆς 24ης Σεπτεμβρίου 1663 ὁ Δούκας ἀποδέχεται τὸ αἴτημά της καὶ τὴν διορίζει ἡγουμένη.

Officiali, busta 56, registro 11, φ. 135v-136v.

[1663]

/¹Illustrissimo et eccellentissimo signor Duca dignissimo

/²Ho dalla mia pueril età io, Theonifi Ghiereti, monaca serva humilissima /³dell' E(ccellenza) V(ostra) Illustrissima, studiato con divotione inalterabile di servire a Dio. /⁴ Onde m' applicai nel monasterio di Santo Zuane nominato Mesabeliti, poco /⁵ discosto dal reccinto di queste mura, ivi ritrovandomi haver /⁶ amida dalla parte del padre di vitta essemplar e di costumi reli/⁷giosissimi procurai di prender il latte dalla medesima per imbevermi d' esso /⁸ e cresser nelli costumi et religion monastica, del quale pure nutren /⁹[φ. 136r]domi, crebi adulta. Et arivata

nell'anno decimo settimo dell'età mia volssi /¹⁰ (cossi anuendo il divino piacere, assistendomi il spirito santo) conssacra/¹¹rmi monaca e portare la croce in si verde e fresca età, perché /¹² hebbi fortuna fino all'hora d'haber aquistato il titolo di dascalissa /¹³ per lettere ch'havevo apreso et altri amaistramenti della chiesa /¹⁴ et ecclesiastico cosi continuai con sodisfatione dell'abatessa, che fu la /¹⁵ quondam Filareti Brazzali come anco della quondam reverenda Theofilacti Valedopulla, /¹⁶ che era nel monasterio di San Giorgio intitolato Gglifocaridi col titolo medesimo /¹⁷ di abatessa et sopra alcune poche monache che nella sudeta chiesa /¹⁸ si ritrovano, nel quale pure io mi ritrovo ne mai da questa mi /¹⁹ son di separata doppo ritiratissi dentro in questo recinto, poiche vi /²⁰vevo nella devotione di servire a Dio et alla sua Chiesa, ove sempre /²¹ sparssi i sudori senza stimare mai agravio di fatica nella forma /²² pure di presente ritrovandomi d'oppo la morte della medesima Valedopulla /²³ continuo a fare, la quale essendo passata dalla vita presente li giorni adietri, /²⁴ devo con tutta humile e rassegnata divotione comparire d'avanti /²⁵ V(ostra) E(ccellenza) et instare d'essermi conferito il titolo et carico d'abatessa nella /²⁶ preffata chiesa di San Giorgio nel luoco e stato si ritrovava egli q. /²⁷ Valedopulla, rapresentando le conditioni, il stato e le fatiche mie /²⁸ sprarsse nella casa di Dio la vita, costumi, e religgion che ho /²⁹ tenuto come l' E(ccellenza)V(ostra) potrà tener le proprie informationi colffine /³⁰ e riguardo di puoter nei giorni della mia vechiagia, havendo il /³¹ titolo d'abatessa, goder il solievo che gradualmente mi spetto et /³² insto che habbia a coll'ocarmello, vivendo certa che la somma /³³ sapienza dell'E(ccellenza) V(ostra) sarà per consolarmi, conssiderando che il con /³⁴ferirmello non mi serve che di haver il solo titolo, giaché /³⁵ non vi è minimissima entrada in deta chiesa, ma cio facio per non /³⁶ viver sotto commando d'altra abatessa che non ho conossiuto /³⁷ col fine anche, piacendo alla Divina Gratia di consegiarsi la liberatione /³⁸ del Regno, come certamente si spero mediante l'aiuto Divino l'armi della /³⁹ Serenissima Republica et l'assistenza religiosissima dell' E(ccellenza)V(ostra) di puoter servirmi /⁴⁰ [φ. 136v] questo titolo di scala a poter salire all'acquisto d'altro mona[sterio] /⁴¹ di monache, ove pure possa continuare col stesso zelo a /⁴² finire la vita e pregare per la conservatione et essaltatione dell' E(ccellenza)V(ostra) al /⁴³ qualle m'inchino. Gratie.

/¹Adi 24 settebre 1663

/²Havendo l'illustrissimo et eccellentissimo signor Giacomo Lore-dano Duca con l'au/torità che tiene per la sopraintendenza che ha so-

pra tutti /² li monasterii di monaci e monache di questa città, et suo territorio /³ come del jus ellegiendi li abbatti et abbatesse di medesimi maturamente rispetto /⁴ al contenuto della supradetta scrittura prodota dalla pre/⁵detta Theognifi Ghiereti restato informato delle ottime conditioni /⁶ religiosi, costumi e vita monastica della medesima, prese le debbite /⁷ informationi all'affare medesimo concernenti e conossendola perciò degna /⁸ all'assuntione nella carica e titolo sudetto d'abbatessa nella chiesa /⁹ di San Giorgio Glicocaridhi nel luoco della quondam Theofilacti Valedopulla, /¹⁰ ha in virtu della presente elletto la medesima per abbatessa nella /¹¹ chiesa sudetta di San Giorgio sudetto et nel luoco della sudetta quondam Valedo/¹²pulla. Onde possa essercitarssi col titolo et atione con che so/¹³praintendeva lei Theofilacti alle monache che ivi si tro/¹⁴vano, et si trovarano in avenire, alla quale dovranno rimanere /¹⁵ subordinate conforme il costume monastico. Sicuri Noi che dalla /¹⁶ sua religiosa et essemplar vita saranno per dimostrarssi le /¹⁷ continuationi del proffito versso la Chiesa d'Iddio e delle mona/¹⁸che, cometendo alle medessime monache e a chi spetta di ri/¹⁹conosserla per tale, come, et ove occorre il regista della presente [...].

/²⁰Giacomo Loredan Duca

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΗΓΟΥΜΕΝΕΣ

A/A	ΜΟΝΗ	ΟΝΟΜΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1	Παναγία Ἐλεοῦσα στὴν Κιθαρίδα	Ἐργίνια Σπαθαροπούλα (Erginia Strataropula)	Κατὰ δήλωση στὴν ἀπογραφή τοῦ 1635 ³¹⁷ .
2	Ἅγιος Γεώργιος ὁ Διασορίτης	Μαγδαληνὴ Χαραμουντάνη	Ἄπαντᾶ μόνο μία φορὰ στὶς 5 Μαΐου 1569 ³¹⁸ .
		Ἀθανασία Κατζαροπούλα	Διορίζεται στὶς 5 Ἰουλιῶν 1594 ³¹⁹ .
		Θεονύμφη Σκουφοπούλα	Διορίζεται στὶς 11 Ἰουλίου 1622 καὶ συνεχίζει νὰ εἶναι ἡγουμένη τουλάχιστον μέχρι τὶς 11 Ἰουλίου 1636 ³²⁰ .
		Εὐδοξία Σκουφοπούλα	Δὲν γνωρίζουμε ἂν καὶ πότε ἔγινε ἡγουμένη, ἀλλὰ στὸν διορισμὸ τῆς Θεονύμφης ὑπῆρχε πρόβλεψη πὼς ἡ ἀδελφή τῆς Εὐδοξία θὰ τὴ διαδεχόταν στὸ ἀξίωμα.
3	Ἅγία Πελαγία	Μαγδαληνὴ Μαζαράκαινα	Ἡ πρώτη μνεῖα ἀπαντᾶ στὶς 14 Ἰουνίου 1608 καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ κατέχει τὸ ἀξίωμα στὶς 6 Ἰουλίου 1613 ³²¹ .

317. ASV, Consultori in Jure, busta 482, Candia , φ. 23r.

318. Θεοχάρης Δετοράκης, «Τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Διασορίτη στὴν Κρήτη», *Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη Δ'* (1992), σ. 99-105 [=Βενετοκρατικὰ Μελετήματα, Ἡράκλειο 1996, σ. 288] (ἐκδοση τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ ASV, Notai di Candia, M. Marà, b. 161, φ. ρσα').

319. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. ρκγ' r-v.

320. Negri, busta 181, libro 13, φ. 42v. Πβλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ὅ.π. σ. 289-90,

321. Negri, busta 180, libro 7, φ. 107v καὶ libro 9, φ. 106v καὶ 146v.

		Θεονύμφη Ντανασοπούλα	Συναντᾶται στὶς 28 Σεπτεμβρίου καὶ 10 Ὀκτωβρίου 1625 ³²² .
4	Παναγία Διαβατινὴ	Μαγδαληνὴ Ντανασοπούλα	Πρώτη μνεῖα στὶς 2 Ἰουλίου 1578 ³²³ · κατόπιν στὶς 19 Μαρτίου 1585 ³²⁴ .
		Ἐλισάβετ Παλαιολογοπούλα	Ἐκλέγεται στὶς 6 Ἰουλίου 1587 ³²⁵ .
		Ἐλεοῦσα Παλαιολογοπούλα	Κατὰ κόσμον Ἐλενα Παλαιολογοπούλα, χήρα τοῦ Πέτρου Παχυπόδη. Ἐμφανίζεται σὲ δύο πράξεις, στὶς 16 Ὀκτωβρίου 1593 καὶ στὶς 15 Ἰανουαρίου 1594 ³²⁶ .
		Μαγδαληνὴ τοῦ ποτὲ μισέρ Ντανασῆ	Συναντᾶται σὲ μία μόνο πράξη, στὶς 27 Ἰουνίου 1613 ³²⁷ .
5	Ὑπεραγία Θεοτόκος στὸ Καρυδάκι	Ἐλεοῦσα Κατζαροπούλα	Διορίστηκε στὶς 6 Ὀκτωβρίου 1596 καὶ ἀποβίωσε πιθανότατα τὸ 1612, πρὶν ἀπὸ τὶς 12 Δεκεμβρίου. Παρέμεινε ὡς ἡγουμένη συνολικὰ 16 χρόνια ³²⁸ .
		Θεονύμφη Παπαδοπούλα	Διορίστηκε στὶς 12 Δεκεμβρίου 1612 ³²⁹ .
6	Ἅγιοι Ἀνδρέας καὶ Νικόλαος	Ζανέτα Πετινάριο (Zaneta Petinario)	Μοναδικὴ μνεῖα στὶς 3 Νοεμβρίου 1486 ³³⁰ .

322. Negri, busta 182, libro 14, φ. 141v. Duca di Candia, Officiali, busta 56, registro 8, φ. 62r-v.

323. Petropulo, b. 199, libro 3, φ. ρμζ' r.

324. Petropulo, busta 199, libro 5, φ. τιζ' r.

325. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σ4ζ' v.

326. Gradenigo, σ. 163-165 (ἀρ. 32), 186-187 (ἀρ. 52).

327. Negri, busta 180, libro 9, φ. 105v-106r.

328. Petropulo, busta 202, libro 10, φ. νζ' r.

329. Negri, busta 180, libro 9, φ. 19r.

330. Giorgio Sinadino, busta 272, φ. 23v-24r .

7	Σωτήρας Χριστός Ὁρφανός	Ἀθανασία Μπερνάρντο	Ὁρίζεται ἡγουμένη στις 16 Μαρτίου 1473 ³³¹ .
		Ἀναστασία Χιλιαδαροπούλα	5 Ἰουλίου 1594 ³³² .
		Εὐγενία Σουλινοπούλα	Εἶχε ἀποβιώσει πρὶν ἀπὸ τις 22 Μαΐου 1632 ³³³ .
		Μαγδαληνή Chauranopula	Διορίζεται σὲ ἀντικατάσταση τῆς προηγούμενης στις 22 Μαΐου 1632 ³³⁴ .
8	Σωτήρας Χριστός ὁ Μεσαμπελίτης	Μακαρία Βεργιτζοπούλα	Ἦταν «Ἀναπλιώτισσα». Συνατᾶται πρώτη φορὰ στις 16 Ἰουνίου 1550 ³³⁵ . Ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἡγουμένη στις 13 Ἀπριλίου 1576 ³³⁶ . Εἶχε ἀποβιώσει πρὶν ἀπὸ τις 4 Νοεμβρίου 1585 ³³⁷ .
		Εὐδοξία Νταγουστίνη	Ἐμφανίζεται ὡς ἡγουμένη στις 17 Σεπτεμβρίου 1610 ³³⁸ . Παρέμενε στὸ ἀξίωμα στις 27 Ἰουνίου 1613 καὶ τελευταία μνεία ἔχουμε στις 26 Μαΐου 1625 ³³⁹ .

331. Τσιρπανλῆς, *Κατάστιχο*, σ. 324-325 (ἀρ. 259).

332. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. 47r.

333. Officiali, busta 56, Registro 9, φ. 158r-160v.

334. Officiali, busta 56, Registro 9, φ. 158r-160v.

335. Μιχαήλ Μαρᾶς νοτάριος Χάνδακα, ὁ.π., σ. 239 (ἀρ. 245α).

336. Petropulo, busta 199, libro 1, φ. ρλζ'ν.

337. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. ξθ'r.

338. Negri, busta 180, libro 7, φ. 408r-v.

339. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r-v καὶ busta 182, libro 14, φ. 93r.

9	Ἅγιος Ἰωάννης Μεσαμπελιότης	Θεονύμφη Χριστοφοροπούλα	Πρώτη μνεία στὶς 10 Αὐγούστου 1586 ³⁴⁰ . Στὴ συνέχεια συναντᾶται σὲ δύο πράξεις στὶς 9 Φεβρουαρίου 1587 καὶ 12 Φεβρουαρίου 1588 ³⁴¹ καὶ τελευταία φορὰ στὶς 30 Σεπτεμβρίου 1588 ³⁴² .
		Εὐγενία Μαρινοπούλα	Πρώτη μνεία 1596, ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις ὅμως τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1594 ἢ καὶ νωρίτερα ³⁴³ .
		Εὐγενία Βολοπούλα	Ἐμφανίζεται μόνο στὶς 6 Νοεμβρίου 1610. Πρέπει νὰ εἶχε πεθάνει πρὶν τὸ 1613, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ διάδοχό της ³⁴⁴ .
		Εὐγενία Καλογερά	Πρώτη μνεία στὶς 27 Ἰουνίου 1613· ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἡγουμένη στὶς 21 Σεπτεμβρίου 1615 ³⁴⁵ .
		Μαγδαληνὴ Πατρολογοπούλα	Πρώτην δασκάλισσα, στὶς 13 Ὀκτωβρίου 1628 εἶναι ἡγουμένη.
		Φιλαρέτη Μπρατζάλη	Ἐνδεχομένως ἡ τελευταία ἡγουμένη πρὶν ἀπὸ τὴ μεταφορὰ τῶν μοναχῶν στὸν Ἅγ. Γεώργιο Γλυφοκαρύδη ³⁴⁶ .
10	Ἅγιος Γεώργιος Τραχανιώτης ἢ Μεσαμπελιότης	Θεονύμφη Γροτζοπούλα	Πρώτη μνεία χωρὶς ἡμερομηνία τὸ 1582. Ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἡγουμένη στὶς 26 Ἰουλίου 1586 ³⁴⁷ .

340. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. ρζζ'v.

341. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σλη'γ, libro 7, φ. ξα'v.

342. Dafnomili, busta 89, libro VII, φ. 258v-259r.

343. Γιὰ λεπτομέρειες, βλ. πρὸ πάνω, σ. 70-71.

344. Negri, busta 180, libro 7, φ. 434r.

345. Negri, busta 181, libro 10, φ. 34r.

346. Officiali, busta 56, registro 11, φ. 135v-136v.

347. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. ρζα'v-ρζβ'γ.

		Θεοκλήτη Πολίτισσα ἢ Πολιτοπούλα	Συναντᾶται πρώτη φορά στις 27 Ἰουνίου 1613 ³⁴⁸ καὶ ἀκολούθως στις 8 Φεβρουαρίου 1617. Εἶχε ἀποβιώσει πρὶν ἀπὸ τὸ 1622 ³⁴⁹ .
		Κασσιανή Νοταροπούλα	Ὑπάρχει μιὰ μοναδική μνεία της στις 29 Ὀκτωβρίου 1623 ³⁵⁰ .
11	Ἅγιος Ἀντώνιος στὴν Τύλισο	Μακαρία Σκορδίλη	Πρώτη καὶ μοναδική μνεία στις 19 Ἰουνίου 1610 ³⁵¹ .
		Μακαρία da Corfù	Καθαιρεῖται τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1614 ³⁵² .
		Καλλινίκη Condomeropula	Διορίζεται στις 13 Μαρτίου 1615 ³⁵³ .
12	Ἅγιος Παντελεήμων	Θεονύμφη Λιτινοπούλα	Πρώτη καὶ μοναδική μνεία τὸ 1629 ³⁵⁴
13	Ἅγιος Γεώργιος Γλυφοκαρύδης ἢ Γλυκοκαρύδης	Θεοφυλακτὴ Βαλεντοπούλα	Πρέπει νὰ ἀποβίωσε τὸ 1663 ³⁵⁵
		Θεονύμφη Χαιρέτη	Πρώτη καὶ τελευταία μνεία 1663 ³⁵⁶

348. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r.

349. Negri, busta 181, libro 10, φ. 236v καὶ libro 13, φ. 65 r.

350. Negri, busta 181, libro 13, φ. 256v.

351. Negri, busta 180, libro 7, φ. 380r.

352. Officiali, busta 55, Registro 6, φ. 155r-158r.

353. Στὸ ἴδιο.

354. Negri, busta 182, libro 15, φ. 261r-v.

355. Officiali, busta 56, φ. 135v-136v.

356. Στὸ ἴδιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
ΔΑΣΚΑΛΙΣΣΕΣ

A/A	ΜΟΝΗ	ΟΝΟΜΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1	Παναγία Διαβατινή	Θεοκλήτη Δευτερεγοπούλα	Ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορά τὸν Μάιο τοῦ 1575, χωρὶς μνεῖα τοῦ ὄφφικίου της. Μνημονεύεται ὡς δασκάλισσα στὶς 2 Ἰουλίου 1578 καὶ στὶς 6 Ἰουλίου 1587. Τουλάχιστον μέχρι τὶς 16 Ὀκτωβρίου 1593 ἐξακολουθοῦσε νὰ βρῖσκεται στὸ μοναστήρι ³⁵⁷ .
2	Σωτήρας Χριστός ὁ Μεσαμπελίτης	Μαγδαληνὴ Γαβ(ρ)α- δοπούλα	Συναντᾶται γιὰ πρώτη φορά στὶς 29 Αὐγούστου 1587 ³⁵⁸ . Ἦταν ἀκόμη στὸ μοναστήρι στὶς 17 Σεπτεμβρίου 1610 καὶ στὶς 27 Ἰουνίου 1613, ἂν καὶ τὸ 1613 δὲν προστίθεται πὼς ἦταν δασκάλισσα, ἴσως ἐκ παραδρομῆς ³⁵⁹ .
		Ἄγνη Μπουφλοπούλα	Ἐμφανίζεται μόνο στὶς 17 Σεπτεμβρίου 1610 μαζί μὲ τὴ Μαγδαληνὴ Γαβ(ρ)αδοπούλα ὡς δασκάλισσες καὶ οἱ δύο ³⁶⁰ .
		Ἐλεοῦσα Γληγοροπούλα	Μοναδικὴ μνεῖα στὶς 27 Ἰουνίου 1613 ³⁶¹ .

357. Petropulo, busta 199, libro 1, φ. κ'ν, libro 3, φ. ρμζ'ν· busta 200, libro 6, φ. σ4ζ'r. Gradenigo, σ. 165.

358. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. τχ'r.

359. Negri, busta 180, libro 7, φ. 408r-v καὶ libro 9, φ. 106r-v.

360. Negri, busta 180, libro 7, φ. 408r-v.

361. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r-v.

3	Άγιος Ιωάννης Μεσαμπελίτης	Ευγενία Μαμουνοπούλα	1518 ³⁶² .
		Μακαρία Πατρολογοπούλα	Έμφανίζεται για πρώτη φορά τὸ 1587 ³⁶³ κατόπιν στίς 30 Σεπτεμβρίου 1588 ³⁶⁴ , στίς 12 Ὀκτωβρίου 1596 καὶ στίς 18 Ἀπριλίου 1597 ³⁶⁵ . Εἶχε ἀποβιώσει πρὶν ἀπὸ τὶς 18 Νοεμβρίου 1598 ³⁶⁶ .
		Μαγδαληνή Πατρολογοπούλα	Πρώτη μνεία της στίς 6 Νοεμβρίου 1610 καὶ τελευταία στίς 27 Ἰουνίου 1613 ³⁶⁷ .
		Εὐδοξία Πατερμοπούλα	Έμφανίζεται μαζί με τὴν προηγούμενη στίς 27 Ἰουνίου 1613 ³⁶⁸ , καὶ ἀκολούθως στίς 21 Σεπτεμβρίου 1615 καὶ στίς 10 Ἰουνίου 1629 μαζί με τὴν ἐπόμενη ³⁶⁹ .
		Ὁρθοδοξία Ζυγοπούλα	Πρωτοεμφανίζεται στίς 21 Σεπτεμβρίου 1615 καὶ κατόπιν στίς 10 Ἰουνίου 1629 μαζί με τὴν προηγούμενη ³⁷⁰ .
		Θεονύμφη Χαιρέτη	Ἦταν δασκάλισσα στὸ μναστήρι σὲ ἄγνωστο χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ 1663 ³⁷¹ .

362. Γρηγορόπουλος, σ. 102 (ἀρ. 54).

363. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σλη'γ.

364. Dafnomili, busta 89, libro VII, φ. 258v-259r.

365. Petropulo, busta 202, libro 10, φ. ζά'ν καὶ ρκθ'ρ-v.

366. Negri, busta 179, libro 1, φ. 81r-v.

367. Negri, busta 180, libro 7, φ. 434r καὶ libro 9, φ. 106r.

368. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r.

369. Negri, busta 181, libro 10, φ. 34r.

370. Negri, busta 181, libro 10, φ. 34r.

371. Officiali, busta 56, Registro 11, φ. 135 v-136v.

4	Ἅγιος Γεώργιος Τραχανιώτης ἢ Μεσαμπελίτης	Καταφυγὴ Κορναροπούλα	Συναντᾶται γιὰ πρώτη φορὰ στὶς 27 Ἰουνίου 1613 ³⁷² καὶ κατόπιν δέκα χρόνια ἀργότερα στὶς 29 Ὀκτωβρίου 1623 ³⁷³ .
		Εὐγενία Τζανοπούλα	Ἄπαντᾶ ταυτόχρονα μὲ τὴν προηγούμενη στὶς ἴδιες ὡς ἄνω χρονολογίες.
5	Ἅγιος Γεώργιος Γλυφοκαρύδης	Θεονύμφη Χαιρέτη	Ἐπὶ ἄγνωστο διάστημα μέχρι τὸ 1663 ³⁷⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
ΕΚΚΛΗΣΙΑΡΧΙΣΣΕΣ

A/A	ΜΟΝΗ	ΟΝΟΜΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1	Παναγία Διαβατινή	Ζαμπέτα χήρα τοῦ Μαρῆ Κισαμίτη	9 Μαρτίου 1551 (βλ. σ. 42)
		Ἄγαθονίκη Καλογέρου	Πρώτη μνεία χωρὶς τὸ ἀξίωμα τὸ 1576, ἀκολούθως δηλώνεται ὡς ἐκκλησιάρχισσα στὶς 2 Ἰουλίου 1578 καὶ ἐν συνεχείᾳ στὶς 6 Ἰουλίου καὶ στὶς 28 Αὐγούστου 1587 ³⁷⁵ .
		Ἄθνασία Μαζαροπούλα ἢ Μασαντζοπούλα	Πρώτη φορὰ ἀπαντᾶ ὡς Μαζαροπούλα στὶς 16 Ὀκτωβρίου 1593 ³⁷⁶ . Στὶς 14 Μαρτίου 1595 ἀποκαλεῖται Μασαντζοπούλα ³⁷⁷ .

372. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r-v.

373. Negri, busta 181, libro 13, φ. 256v.

374. Officiali, busta 56, φ. 135v-136v.

375. Petropulo, busta 199, libro 1, φ. 4r, libro 3, φ. ρμς'v καὶ busta 200, libro 6, φ. σ4ζ'r, τ4r.

376. Gradenigo, σ. 163-165 (ἀρ. 32).

377. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. ση'r.

378. Negri, busta 180, libro 9, φ. 105v-106r.

		Καλλινίκη Σκορδιλοπούλα	27 Ιουνίου 1613 ³⁷⁸ .
2	Σωτήρας Χριστός ὁ Μεσαμπελίτης	Πραξία (Εὐπραξία) Γριμανοπούλα	14 Μαρτίου 1595 ³⁷⁹ .
		Θεοτίμη Χαιρετοπούλα	Μοναδική μνεία στις 27 Ιουνίου 1613 ³⁸⁰ .
3	Ἅγιος Ἰωάννης Μεσαμπελίτης	Ἄνυσία Μηνάδαινα	Συναντᾶται στις 9 Φεβρουαρίου 1587 ³⁸¹ , κατόπιν στις 30 Σεπτεμβρίου 1588 ³⁸² .
		Εὐγενία Πυροπούλα	Ἄναφέρεται στις 14 Μαρτίου 1595 ³⁸³ .
		Συγκλητική Γερακοπούλα	Ἄπαντᾶ πρώτη φορά στις 6 Νοεμβρίου 1610 χωρίς νὰ ἀναφέρεται τὸ ἀξίωμά της. ³⁸⁴ Ἐν συνεχείᾳ πρῶτα στις 10 Μαρτίου 1611 καὶ κατόπιν στις 27 Ἰουνίου 1613 καὶ 3 Ὀκτωβρίου 1616 φέρεται ὡς ἐκκλησιαρχισσα ³⁸⁵ .
		Ἄθανασία Ἀντριοπούλα	Ἄναφέρεται στις 10 Ἰουνίου 1629 ³⁸⁶ .

379. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. σή'r.

380. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r.

381. Petropulo, busta 200, libro 6, φ. σλη'r.

382. Dafnomili, busta 89, libro VII, φ. 258v-259r.

383. Petropulo, busta 201, libro 9, φ. σή'r.

384. Negri, busta 180, libro 7, φ. 434r.

385. Στ. Σπανάκης, «Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου (1611)», ὀ.π. 9 (1955),

σ. 397. Negri, busta 180, libro 9, φ. 106r καὶ busta 181, libro 10, φ. 188r.

386. Negri, busta 182, libro 15, φ. 249v-250r.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4*
ΠΑΝΑΓΙΑ ΔΙΑΒΑΤΙΝΗ
ΜΟΝΑΧΕΣ

ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ	ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ
Ξένη Μαυροῦωάνναινα	1355	Θεονύμφη Ψαροπούλα	1587
Ζαμπέτα χήρα τοῦ Μαργῆ Κισαμίτη (Ε)	1551	Ἐλισάβετ Παλαιολογοπούλα (Η)	1587
Θεονύμφη Δευτερεγοπούλα	1575	Σωφρονία Ροδιτοπούλα	1587
Θεοκλήτη Δευτερεγοπούλα (Δ)	1576, 1578, 1587, 1593	Καταφυγή Βλαστοπούλα	1587
Πελαγία Ντελοκυτοπούλα	1576	Μαγδαληνή Λιτινοπούλα	1587, 1593
Καταφυγή Μπονοπούλα	1576	Καταφυγή Ντανασοπούλα	1587
Εὐφρανθία Δευτερεγοπούλα	1576	Θεοκλήτη Ψαροπούλα	1587
Μαγδαληνή Λαγουδοπούλα	1576	Μαθιὰ Κακαβοπούλα	1593
Εὐγενία Τζανοπούλα	1576	Ἄθυνασία Μαζαροπούλα (Ε)	1593, 1595
Βασιανή Νταμουλοπούλα	1576, 1578	Ἄθυνασία Νταπυροπούλα	1593
Μακαρία Καρλοπούλα	1576	Μαγδαληνή Γαβραδοπούλα	1593
Θεοφάνη Ρενεσήνα	1576, 1587	Καλλινίκη Σκορδιλοπούλα	1593, 1613
Εὐφρανθία Κυνηγοπούλα	1576	Θεοδούλη Εὐγενικοπούλα	1593
Μακαρία Δευτερεγοπούλα	1576	Καλλινίκη Σαραντοπούλα	1593

* Δ= Δασκάλισσα, Ε= Ἐκκλησιαρχισσα, Η= Ἡγουμένη, Μ= Μεγαλόσχημη,
Ρ= Ρασοφόρα.

Άγαθονίκη Καλογέρου (Ε)	1576, 1578, 1587	Μακαρία Κωστομοιροπούλα	1593
Άγνη Τζανοπούλα	1576	Συγκλητική Κονταρατοπούλα	1593
Καλλινίκη Κουμαντροπούλα	1578	Έλεοῦσα Παλαιολογοπούλα (Η)	1593, 1595
Άθανασία Τζανοπούλα	1578	Άνυσία Μαντουροπούλα	1613
Μαγδαληνή Καροπούλα	1578	Πελαγία Βενεροπούλα	1613
Μαγδαληνή Ντανασοπούλα (Η)	1578 1585, 1596, 1613	Εὔδοξία Σκλαβοπούλα	1613
Έννοδία Ντανασοπούλα	1587	Μαγδαληνή Κοντογιανοπούλα	1613
Εὔφρανθία Κυνηγούδαινα	1587	Καλλινίκη Σαραντοπούλα	1613
Έλεοῦσα Βουρνιχοπούλα	1587	Έλισάβετ Τζαγκαροπούλα	1613
Καλλινίκη Τζερουλήνα	1587	Άθανασία Λουράνταινα	1613
Μαγδαληνή Ψαροπούλα	1587	Μαγδαληνή Μουσουροπούλα	1613

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΣΑΜΠΕΛΙΤΗΣ
ΜΟΝΑΧΕΣ

ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ	ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ
Εὔφρανθία Βιτζημανοπούλα	1518	Θεοτίμη Χριστοφόραινα	1610
Εὔγενία Μαμουνοπούλα (Δ)	1518	Έλισάβετ Μουσουροπούλα	1610, 1613
Πραξία Νοταροπούλα	1575	Άγνη Γριπιωτοπούλα	1610
Καταφυγή Πιζανοπούλα	1578	Εὔγενία Καλογεροπούλα (Η)	1613

Θεονύμφη Χριστοφοροπούλα (Η)	1586, 1587, 1588	Εὐδοξία Πατερμοπούλα (Δ)	1613
Εὐγενία Χριστοφοροπούλα	1586	Θεονύμφη Ντακορφοῦ	1613
Μακαρία Πατρολογοπούλα (Δ)	1587, 1588, 1596, 1597	Ἄθυνασία Κασιματοπούλα	1613
Ἄνυσία Μηγάδαινα (Ε)	1587, 1588	Μακαρία Μηλιαροπούλα	1613
Μαγδαληνή Καλαρονοπούλα	1587	Εὐδοξία Σιμουλοπούλα	1613
Ἄγνη Πυροπούλα	1588	Ἄγνη Πουλητοπούλα	1613
Εὐγενία Πυροπούλα (Ε)	1588, 1595	Εὐγενία Τραπεζοντέο	1613
Ἄγνη Φουσκοπούλα	1588	Θεοδούλη Κοκκίνοπούλα	1613
Εὐγενία Πηγοπούλα	1593/ 4	Θεονύμφη Καλογεροπούλα	1613
Νεζίνα Πατρολογοπούλα	1598	Μακαρία Καππάδοκα	1613
Φιλοθέη Ταούτη	1605	Εὐγενία Καλογεροῦ (Η)	1613, 1615
Εὐγενία Τρικλινοπούλα	1598	Ἄθυνασία Μπρατζαλοπούλα	1614
Θεοτίμη Ταούτη	1605	Ἄνεζίνα Γαβριλοπούλα	1615
Εὐγενία Βολοπούλα (Η)	1610, 1613	Μαγδαληνή Πατρολογοπούλα	1615
Ἄθυνασία Μπρατζαλοπούλα	1610, 1613(;))	Μυρώπη Σκλαβοπούλα	1615
Μαγδαληνή Πατρολογοπούλα (Δ)	1610, 1613	Φιλαρέτη Μπρατζαλοπούλα	1615
Συγκλητική Γερακοπούλα (Ε)	1610, 1613	Θεοτίμη Ροδιοπούλα	1615
Ἄγνη Σινολοπούλα	1610, 1613	Φιλοθέη Ροδιοπούλα	1615

Μακαρία Κοντοκαλοπούλα	1610	Ὁρθοδοξία Ζυγοπούλα (Δ)	1615, 1628
Ἀγαθή Λουραντοπούλα	1610	Εὐδοξία Πατερμοπούλα (Δ)	1615, 1629
Καταφυγή Μαργαναροπούλα	1610	Συγκλητική Γερακοπούλα (Ε)	1616
Ἄννοσα παπαδιὰ Μηναδοπούλα	1610	Μαρία χήρα τοῦ Ἰωάννη Μονοβασιώτη (Ρ)	1627
Μαγδαληνή Βολοπούλα	1610, 1613	Μαγδαληνή Πατρολογοπούλα (Η)	1628, 1629
Εὐπραξία Κορναροπούλα	1610	Ἀθανασία Ἀντριοπούλα (Ε)	1628, 1629
Συγκλητική Καλλεργοπούλα	1610	Εὐγενία Βολοπούλα	1629
Θεοδούλη Κοκκινοπούλα	1610	Εὐγενία Τρουλλινοπούλα (Μ)	1629
Φιλαρέτη Μπρατζαλοπούλα	1610	Ἀγάθη Λουραντοπούλα	1629
Μακαρία Ψαροπούλα	1610, 1613	Εὐγενία Τραπεζοντέο(-πούλα)	1641
Μαγδαληνή Καλογεροπούλα	1610, 1613	Φιλαρέτη Μπρατζάλη (Η)	Πρὶν τὸ 1663
Εὐγενία Τρουλλινοπούλα	1610, 1613	Θεονύμφη Χαιρέτη (Δ)	Πρὶν τὸ 1663

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
ΣΩΤΗΡΑΣ ΧΡΙΣΤΟΣ Ο ΜΕΣΑΜΠΕΛΙΤΗΣ
ΜΟΝΑΧΕΣ

ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ	ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ
Μακαρία Ἀρμακόλα	1549	Θεονύμφη Λιτινοπούλα	1610
Μακαρία Βεργιτζοπούλα (Η)	1550, 1576	Εὐγενία Μηλιαροπούλα	1610
Καταφυγή Θεοφυλακτοπούλα	1550	Ἀθανασία Μασατζοπούλα	1610

Εὐγενία Πιζανοπούλα	1550	Ἄθυνασία Ζαχαριαδοπούλα	1610
Χριστοδούλη Ντατζύπρη	1550	Θεοδώρα Παπαδοπούλα	1610
Καλλινίκη Κυπροπούλα	1550	Εὐφρανθία Καβαλοπούλα	1610
Θεοδούλη Γερανούδαινα	1550	Μαγδαληνή Μιγαλοπούλα	1610
Μαγδαληνή Γαβραδοπούλα (Δ)	1587, 1610, 1613	Ἄθυνασία Χορτατζοπούλα	1610
Πραξία Γριμανοπούλα (Ε)	1595	Εὐφημία Ρωμανοπούλα	1610
Καλίτζα Μελισσινοπούλα	1607	Μαγδαληνή Μπονοπούλα	1610
Εὐδοξία Νταγουστίνη (Η)	1610, 1613, 1625	Εὐγενία Βενεροπούλα (Δ)	1610, 1613
Ἄγνη Μπουφλοπούλα (Δ)	1610	Ἐλεοῦσα Γληγοροπούλα (Δ)	1613
Νυμφοδώρα Ἄντρονικοπούλα	1610, 1613	Θεοτίμη Χαιρετοπούλα (Ε)	1613
Εὐδοξία Σκούφα	1610	Ἄγνη Φαλιεροπούλα	1613
Ἐλεοῦσα Μπονοπούλα	1610	Θεοφάνη Ἄμπροζοπούλα	1613
Μαγδαληνή Καλοματοπούλα	1610	Θεοκλήτη μοναχὴ	1613
Ἄθυνασία Νταρόδαινα	1610	Θεοκλήτη Θολοῦτοπούλα	1613
Μυρώπη Τζαγκαρελοπούλα	1610, 1613	Ἄθυνασία Μπαροτζοπούλα	1613
Παῖσια Χριστιανοπούλα	1610, 1613	Καλλινίκη Νταπολοπούλα	1613
Σωφρονία Χριστιανοπούλα	1610	Καταφυγή Μουσουροπούλα	1613
Θεονύμφη Σκούφα	1610	Ἄνυσία Ἄλιμπέρτη	1627

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΡΑΧΙΑΝΟΣ Ή ΜΕΣΑΜΠΕΛΙΤΗΣ
ΜΟΝΑΧΕΣ

ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ	ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ
Θεονύμφη Γροτζοπούλα (Η)	1582, 1586	Θεοφάνη Σκλαβοπούλα (Ε)	1623
Μαγδαληνή Καλιδοπούλα	1582	Άγνη Φραγοπούλα	1623
Πελαγία Λουμπινοπούλα	1585	Μακαρία Κουλουροπούλα	1623
Άγνη Άρμενοπούλα	1586	Μαγδαληνή Μουζουροπούλα	1623
Μακαρία Καρλοπούλα (Ε)	1595	Άντζα Γαβριλοπούλα	1623
Θεοκλήτη Πολί- τισσα(-οπούλα) (Η)	1613, 1617	Άντζα Καπνοπούλα	1623
Καταφυγή Κορναροπούλα (Δ)	1613, 1623	Μακαρία Καπνούδαινα	1623
Ευγενία Τζανοπούλα (Δ)	1613, 1623	Θεονύμφη Ψαροπούλα	1623
Μαγδαληνή Σκουλοδοπούλα (Ε)	1613	Άντζα Νητοπούλα	1623
Θεοτίμη Πολοπούλα	1613	Μαριέτα Τζαφουροπούλα	1623
Μακαρία Κυνηγοπούλα	1613	Μαριέτα Άρκολιαδοπούλα	1623
Ευφρανθία Καβαλοπούλα	1613	Άντζα Παλιφτεροπούλα	1623
Μακαρία Κωστομοιροπούλα	1613	Μαρία Κονομοπούλα	1623
Άθανασία Βασαλοπούλα	1613	Άντζα Μπελιτζοπούλα	1623
Θεοδούλη Διακονοπούλα	1613	Βιτόρια Μαρκουροπούλα	1623

Εὐγενία Μαυροματοπούλα	1613	Ἑλιὰ Παπαδοπούλα	1623
Θεοδούλη Τζαγκαρελοπούλα	1613, 1623	Σοφία Καπνοπούλα	1623
Μαγδαληνή Ψαροπούλα	1613, 1623	Μαριέτα Δουλέτρα	1623
Νυμφοδώρα Γιαλινοπούλα	1613, 1623	Παλισένα Τριαματοπούλα	1623
Κασσιανή Νοταροπούλα (Η)	1623	Καλή Τριαματοπούλα	1623

ΠΙΝΑΚΑΣ 8
ΜΟΝΑΧΕΣ ΛΟΙΠΩΝ ΜΟΝΩΝ

ΜΟΝΗ	ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ
Παλιανή	Καταφυγή Πλουσαδηνοπούλα	1598
Κυρία Ἐλεοῦσα στὴν Κιθαρίδα	Μακκαρία Βονάλε	1555
	Μακκαρία Ἀθανασοπούλα	1569
	Μακκαρία Φοσχολοπούλα	1573
	Ἄνέζα τοῦ ποτὲ Μανόλη Κονταρῆ	1627
	Ἐργίνα Σπαθαροπούλα	1635
	Καταφυγή Ghusanopula (Η)	1635
Ἅγιος Γεώργιος ὁ Διασορίτης	Μαγδαληνή Χαραμουντάνη (Η)	1569
	Ἀναστασία Βλαχοπούλα	1586
	Ἀθανασία Κατζαροπούλα (Η)	1594
	Θεονύμφη Σκουφοπούλα (Η)	1622
	Εὐδοξία Σκουφοπούλα (Η)	1622
Ἅγια Πελαγία	Μαγδαληνή Μαζαράκαινα (Η)	1608, 1613
	Εὐγενία Διμηνητοπούλα	1613
	Εὐγενία Παχοπούλα	1613

	Θεονύμφη Ντανασοπούλα (Η)	1625
Άγιοι Απόστολοι	Μαγδαληνή	1378
	Καλλινίκη Μεσίναινα	1408
Θεοτόκος στὸ Καρυδάκι	Μαγδαληνή Καλυβοπούλα (ἴσως)	1583
	Θεοτίμη Χριστοφόρου	1608
	Ἐλεοῦσα Κατζαροπούλα (Η)	1596-1612
	Θεονύμφη Παπαδοπούλα (Η)	1612
Άγ. Ἀνδρέας καὶ Νικόλαος a molendinis	Ζανέτα Πετινάριο (Zaneta Petinario) (Η)	1473
	Methia relicta ser Andree Rizardo	1523
Χριστὸς Ὁρφανὸς	Ἄθανασία Μπερνάρντο (Η)	1473
	Θεοδούλη Σαγρεδοπούλα	1585
	Φιλαγάθη χήρα μ. Τζώρτζη Σκλάβου	1587
	Μαγδαληνή Μαυριανοπούλα	1593
	Ἀναστασία Χιλιαδαροπούλα (Η)	1594
	Άγνή Καλογεροπούλα	1600
	Εὐγενία Σουλينوπούλα (Η)	1632
	Μαγδαληνή Chauranopula (Η)	1632
Παναγία Κερὰ Λιμνιώτισσα	Εὐανθία Ταβερνοπούλα	1579
	Θεονύμφη Καλορίτη	1609
	Καταφυγή Παζινοπούλα	1609
	Ἐργίνα Τζαρχαροπούλα	1609
Άγ. Γεώργιος Γλυφοκαρύδης	Θεοφυλακτὴ Βαλεντοπούλα (Η)	;-1663
	Θεονύμφη Χαιρέτη (Δ, Η)	1663-;

ΠΙΝΑΚΑΣ 9
ΕΦΗΜΕΡΙΟΙ

ΜΟΝΗ	ΟΝΟΜΑ	ΕΤΗ
Ἅγ. Δημήτριος τοῦ Περάτη	Μακάριος Εὐχόλαιος (ἴσως)*	1532
Ἅγ. Δημήτριος καὶ Ἅγ. Πελαγία	Patera Christianopulus	1548
Ἅγ. Πελαγία	Σωφρόνιος Μπέτος	1608
Ἅγ. Πελαγία	Μάξιμος Μπέτος	1613
Ἅγ. Δημήτριος καὶ Ἅγ. Πελαγία	Ἰωάννης Ἀρμάκης	1624
Ἅγ. Πελαγία	Ἀκάκιος Πιπέρης	1625
Παναγία Διαβατινὴ	Ντεσπέλος (ἴσως)*	1515
Παναγία Διαβατινὴ	Θωμᾶς Πατέρμος	1584
Παναγία Διαβατινὴ	Μακάριος Πετρόπουλος	1587, 1607
Παναγία Διαβατινὴ	Ἀθανάσιος Καλέμης	1613
Παναγία Διαβατινὴ	Λαυρέντιος Γραβριήλ	1615
Ἅγιοι Ἀπόστολοι	Θεοστήρικτος	1378
Ἅγιοι Ἀπόστολοι	Theostineo(;), Θεόκτιστος(;)	1383,1384
Παναγία στὸ Καρυδάκι	Ἐμμανουήλ (ἴσως)*	1320
Χριστὸς Ὁρφανὸς	Σταμάτιος Γαβαλάς	1473
Σωτήρας Χριστὸς Μεσαμπελίτης	Κλήμης Πολίτης	1613
Ἅγ. Ἰωάννης Μεσαμπελίτης	Ἰωαννίκιος Πυρῆς	1613
Ἅγ. Γεώργιος Τραχιανὸς ὁ Μεσαμπελίτης	Μητροφάνης (ἴσως)*	1524, 1528
Ἅγ. Γεώργιος Τραχιανὸς ὁ Μεσαμπελίτης	Ἰωαννίκιος Ροδίτης	1613
Ἅγ. Ἀντώνιος στὴν Τύλισο	Γαβριήλ Κορίνθιος	1614

* Δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι ἦταν ἐφημέριος.

SUMMARY

Dimitrios Tsougarakis
Eleni Angelomatis-Tsougarakis

Orthodox Convents in Chandax and the Greater Chandax
Area during Venetian Rule

Little is known about the convents in Crete, both Orthodox and Roman Catholic, at the time of the Venetian rule. This paper attempts to examine the Greek Orthodox convents in the city of Chandax (present-day Herakleion) and its wider area during that period. It draws mostly from unpublished archival sources, notarial and others, but also from published sources.

In examining the subject several difficulties needed to be resolved. One was to decide which religious institutions were actually monasteries and not churches, since in the documents of that period the word monastery is often used interchangeably with church. The exact location of a monastery, distinguishing it from another of the same name or dedication to a saint, which may or may not have changed, and similar problems needed to be dealt with on most occasions. Thus, these and other topics are examined first in general and subsequently each case individually.

There were twenty convents in and around the capital of Crete. A couple of them date back to Byzantine times and very few were established in the last decades of the Venetian rule. In the discussion of each particular monastery we attempt to establish what is known about their organisation and administration, whether a convent was autonomous or a dependency of another, and the involvement of the Duke of Crete and other officials in the affairs of the monasteries.

In some cases we are able to establish the number and the names of the nuns residing in a convent at a particular date and follow the changes over subsequent years. We are also able to have some insight into aspects of the financial affairs of the convents and to a lesser extent their property and how this was handled. There is also information about personal affairs of the nuns.

At the end of the paper there is an Appendix where we publish a selection of 17 hitherto unpublished documents representing several of the issues previously discussed.

Αναστασία Κοντογιαννοπούλου

Η έννοια του *κοινοῦ* στο *Χρονικό του Μορέως*
και στο *Χρονικό των Τόκκων*
(14ος – 15ος αι.)

Τον 14ο και τον 15ο αιώνα γράφτηκαν σε διάφορες παραλλαγές δύο έμμετρα Χρονικά, το *Χρονικό του Μορέως* και το *Χρονικό των Τόκκων*, τα οποία προέρχονται από τη σφαίρα επιρροής της λατινικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο¹. Το πρώτο αποδίδεται σε άγνωστο Ελληνοφράγκο της Πελοποννήσου, σώζεται σε ελληνική, γαλλική, ιταλική και αραγωνική παραλλαγή και περιγράφει τα γεγονότα της φραγκικής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο τον 13ο αιώνα². Ο συγγραφέας του δεύτερου Χρονικού ανήκε στο περιβάλλον της οικογένειας των Τόκκων και περιγράφει τις πράξεις των ιταλών ηγεμόνων της Ηπείρου στο β' μισό του 14ου και στις αρχές του 15ου αιώνα³.

Στα δύο Χρονικά απαντά συχνά ο όρος «κοινόν», ο οποίος έχει διάφορες σημασιολογικές αποχρώσεις, που σχετίζονται με την κοινωνική σύνθεση και τη συλλογική οργάνωση των πόλεων και δεν έχουν αναδειχθεί επαρκώς. Ο Εμμανουήλ Κριαράς στο *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας* αναφέρει τις εξής ερμηνείες του *κοινοῦ*: 1) αυτό που είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους, ο θάνατος, 2) η κοινή χρήση και 3) το πλήθος, ο λαός. Για την τρίτη ερμηνεία του όρου αναφέρονται ως

---

1. H.-G. Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας* (τίτλ. πρωτ. *Geschichte der Byzantinischen Volksliteratur*, Μόναχο 1971), μετάφρ. Νίκη Eiden-eier, Αθήνα 1988 (στο εξής *Ιστορία της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας*), σ. 249-253.

2. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της βυζαντινής ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 375-376· Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας*, σ. 249-253.

3. Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας*, σ. 253.

παραδείγματα κυρίως αποσπάσματα από το *Χρονικό του Μορέως*⁴. Στο *Χρονικό των Τόκκων* το κοινόν αναφέρεται με τη σημασία του λαού⁵, αλλά κατά κύριο λόγο αποδίδεται ως το συμβούλιο μιας πόλης, συνήθως όταν απαντά στην έκφραση «κοινόν τῆς χώρας»⁶.

Σε ιστορικές μελέτες που αναφέρονται στο *Χρονικό του Μορέως* και στο *Χρονικό των Τόκκων* το κοινόν αποδίδεται είτε ως ο λαός σε αντιπαράθεση με τους άρχοντες⁷ ή χωρίς συγκεκριμένη ερμηνεία⁸. Η Aneta Ilieva σε αποσπάσματα από το *Χρονικό του Μορέως* διακρίνει τους άρχοντες από το κοινόν της Βενετίας, το οποίο αποδίδει ως τον λαό⁹. Η Ελισάβετ Ζαχαριάδου εστιάζει στην κοινωνική διάκριση των αρχόντων των Ιωαννίνων από το κοινόν της χώρας, ερμηνεύοντας το τελευταίο ως τον λαό, τον οποίο συναπαρτίζουν οι συντεχνίες της πόλης¹⁰. Ο Λέανδρος Βρανούσης αναφέρεται στο κοινόν της χώρας της ίδιας πόλης, χωρίς ωστόσο να προβαίνει σε ερμηνεία του όρου¹¹. Η Τόνια Κιουσοπούλου διακρίνει στο κοινόν της χώρας, όπως αυτό αποδίδεται στο *Χρονικό των Τόκκων*, το συλλογικό όργανο της πόλης των Ιωαννίνων¹².

Λαμβάνοντας ως κοινό χαρακτηριστικό των δύο Χρονικών την επαφή

4. *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, τ. Η', Θεσσαλονίκη 1982, σ. 218. Βλ. και John Schmitt (επιμ.), *Το Χρονικόν του Μορέως*, Λονδίνο 1904 (στο εξής *Χρονικό του Μορέως*), σ. 68: «οἱ πλούσιοι γὰρ καὶ τὸ κοινὸ τοῦ φράγκικου φουσσάτου»· σ. 98: «οἱ ἄρχοντες καὶ τὸ κοινὸ τῆς χώρας Ἀνδραβίδου».

5. Giuseppe Schirò (επιμ.), *Cronaca dei Tocco di Cefalonia* (CFHB 10), Ρώμη 1975 (στο εξής *Χρονικό των Τόκκων*), σ. 318-319.

6. *Χρονικό των Τόκκων*, σ. 316-317, σ. 374-375 «βουλὴν ἠπῆραν τὸ κοινόν», σ. 388-389 («καὶ τὸ δὲ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ τὸ κοινὸ τῆς χώρας»), σ. 440-441 («καὶ ἐξέβηκαν οἱ ἄρχοντες καὶ τὸ κοινὸν τῆς χώρας»), σ. 450-451.

7. Ελισάβετ Ζαχαριάδου, «Εφήμερες απόπειρες για αυτοδιοίκηση στις ελληνικές πόλεις κατά τον ΙΔ' και ΙΕ' αιώνα», *Αριάδνη* 5 (1989), σ. 345-351 (στο εξής «Εφήμερες απόπειρες»), σ. 350· Aneta Ilieva, «Images of towns in Frankish Morea: the evidence of the 'Chronicles' of the Morea and the Tocco», *BMGS* 19 (1995), 94-119 (στο εξής «Images of towns»), σ. 110.

8. Α. Βρανούση, *Ιστορικά και τοπογραφικά του Μεσαιωνικού κάστρου των Ιωαννίνων*, Αθήνα 1968 (στο εξής *Ιστορικά και τοπογραφικά*), σ. 455.

9. *Χρονικό του Μορέως*, σ. 24. Πρβλ. Ilieva, *Images of towns*, σ. 110.

10. *Χρονικό των Τόκκων*, σ. 450. Πρβλ. Ζαχαριάδου, *Εφήμερες απόπειρες*, σ. 350.

11. Βρανούση, *Ιστορικά και τοπογραφικά*, σ. 455.

12. Τόνια Κιουσοπούλου, *Οι «αόρατες» βυζαντινές πόλεις στον ελλαδικό χώρο (13ος-15ος αιώνας)*, Αθήνα 2013, 115-116. Βλ. επίσης Α. Κοντογιαννοπούλου, *Τοπικά συμβούλια στις βυζαντινές πόλεις. Παράδοση και εξέλιξη (13ος-15ος αι.)*, Αθήνα 2015 (στο εξής *Τοπικά συμβούλια*), σ. 70-72.

των συγγραφέων με τους δυτικούς θεσμούς, η παρούσα μελέτη έχει στόχο να εντοπίσει την προέλευση του όρου και να διερευνήσει τις διάφορες ερμηνείες του κοινοῦ στα Χρονικά.

Η προέλευση του όρου ανάγεται στους αρχαίους ελληνικούς χρόνους και η βασική ερμηνεία του κοινοῦ στην αρχαία ελληνική γραμματεία είναι το σύνολο των πολιτών¹³. Επιπλέον ο όρος από τους αρχαϊκούς ήδη χρόνους δήλωνε τις διάφορες ομοσπονδίες ή συνομοσπονδίες κρατών αποκτώντας περιεχόμενο συλλογικότητας¹⁴.

Στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο το κοινόν απαντά ως «κοινόν τῆς πόλεως» στην ιουστινιάνεια νομοθεσία και δηλώνει το σύνολο των πολιτών το οποίο μέσα από συλλογικές διαδικασίες μετείχε στην πολιτική ζωή. Συγκεκριμένα, σε Νεαρά του Ιουστινιανού σχετικά με την εκλογή εκδίκου αναφέρεται ότι το κοινόν της πόλεως μπορούσε να αποφασίσει την παράταση της θητείας του¹⁵. Το κοινόν της πόλεως απαντά στους αιώνες που ακολούθησαν άλλοτε με τη σημασία του συνόλου των πολιτών και άλλοτε με την έννοια του συλλογικού οργάνου μιας πόλης. Ο πατριάρχης Νικηφόρος στον αντιρρητικό λόγο του κατά των όρων της συνόδου του 815 αναφέρεται με την έκφραση κοινόν της πόλεως στον λαό της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος βρισκόταν σε αναταραχή εξαιτίας των αποφάσεων της συνόδου¹⁶. Επίσης ο Ιωάννης Σκυλίτζης αναφέρει ως κοινόν τον λαό των Βουλγάρων, ο οποίος αντέδρασε στη θρησκευτική μεταστροφή του αρχηγού του Βόριδος στον χριστιανισμό¹⁷. Συλλογική λειτουργία του κοινοῦ της πό-

13. H. Liddel – R. Scott, *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, τ. Β', Αθήνα 1934, σ. 742.

14. J. A. O Larsen, *Greek Federal States. Their Institutions and History*, Οξφόρδη 1968, σ. 8· G. Glotz, *Η ελληνική «Πόλις»* (τιτλ. πρωτ. *La cité grecque*, μετάφρ. Α. Σακελλαρίου), Αθήνα 1978, σ. 292-299· E. M. Mackil, *Koinon and Koinonia: Mechanisms and Structures of Political Collectivity in Classical and Hellenistic Greece*, PhD Dissertation, Πρίνστον 2003· η ίδια, *Creating a Common Polity: Religion, Economy and Politics in the Making of the Greek Koinon*, University of California Press 2013.

15. W. Kroll, R. Schöll, *Corpus Juris Civilis*, τ. 3, Βερολίνο 1895 (ανατ. 1968), αρ. 15, σ. 115 «εἰ μὴ τὸ κοινόν τῆς πόλεως ἀντιλέγοντος οὐδενὸς ἐπιψηφίσηται αὐτόν».

16. J. Featherstone, *Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Refutatio et Eversio Definitionis Synodalis Anni 815*, Turnhout 1997, κεφ. 25, στ. 24: «ἅπαν τὸ κοινόν τῆς πόλεως ἐπὶ τοῖς καινοποιηθεῖσιν ἔθορυβεῖτο, ὡς τὸ εἰκόσ, καὶ διεταράττετο».

17. Ioannes Thurn (επιμ.), *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum* (CFHB V), Βερολίνο 1973, σ. 91.86.

λεως υποδηλώνει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στη διήγηση για τη μεταφορά της χειροποιήτου εικόνας του Ιησού Χριστού από την Έδεσσα της Μεσοποταμίας στην Κωνσταντινούπολη. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ο βασιλιάς των Περσών έστειλε επιστολές προς τον διοικητή της πόλης, προς τον μητροπολίτη Ευλάλιο και προς το κοινόν της πόλεως ζητώντας την εικόνα. Στην περίπτωση αυτή το κοινόν της πόλεως αναφέρεται πιθανότατα στο τοπικό συμβούλιο της Έδεσσας¹⁸.

Η παραπάνω αναφορά του Πορφυρογέννητου αποτελεί σπάνια απόδοση του συλλογικού οργάνου μιας πόλης με την έκφραση κοινόν της πόλεως κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. Κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο το συμβούλιο των πόλεων αποδίδεται συνήθως με τους όρους πόλις ή πολιτεία, όπως και με τους γενικούς όρους οικήτορες, οι της πόλεως, πολίται¹⁹. Η ερμηνεία του κοινού κατά τις περιόδους αυτές συνδέεται άμεσα με τη συλλογική οργάνωση των αγροτικών οικισμών. Συγκεκριμένα, με τους όρους κοινόν και κοινότης αποδίδεται το συλλογικό όργανο των χωριών. Σύμφωνα με τις πληροφορίες των πηγών, τα χωριά λειτουργούσαν ως κοινότητες (κοινόν του χωρίου, κοινότης χώρας), οι οποίες αποτελούσαν ενιαίες νομικές και φορολογικές ενότητες. Τα χωριά διέθεταν ένα είδος συνάθροισης που εξέλεγε εκπροσώπους, οι οποίοι αποφάσιζαν για τοπικά ζητήματα και λειτουργούσαν ως εκπρόσωποί τους σε πρεσβείες ή ενώπιον της δικαιοσύνης²⁰. Αναφέρουμε ενδεικτικά το «κοινόν τοῦ χωρίου Ἀπουκούμεως»²¹ και τις κοινότητες Ιερισσού²² και Σιδηροκαυσείων στη Χαλκιδική²³.

18. E. von Dobschütz, *Christusbilder Untersuchungen zur christlichen Legende*, Λειψία 1899, κεφ. 39, στ. 10-13: «ὅπερ ἀκούσας ὁ βασιλεὺς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς πολιορκίας ἀναλογισάμενος ... γράφει παραχρῆμα πρὸς τε τὸν τῆς πόλεως προεξάρχοντα καὶ πρὸς τὸν μητροπολίτην Ευλάλιον καὶ πρὸς τὸ κοινὸν τῆς πόλεως ἀποσταλῆναι θᾶπτον αὐτῶ τὸ θεῖον καὶ πανσθενὲς ἀπεικόνισμα».

19. Κοντογιαννοπούλου, *Τοπικά συμβούλια*, σ. 29-36, 56 κ.ε.

20. A. H. M. Jones, *The Decline of the Ancient World*, Λονδίνο 1966, σ. 238· M. Kaplan, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle. Propriété et exploitation du sol* (Byzantina Sorbonensia 10), Παρίσι 1992 (στο εξής *Les hommes et la terre*), σ. 199, 201.

21. A. Festugière (επιμ.), *Vie de Théodore de Sykéôn*, τ. 1 (Subsidia Hagiographica 48), Βρυξέλλες 1970, κεφ. 143 («Τὸ δὲ κοινὸν τοῦ χωρίου Ἀπουκούμεως»).

22. D. Papachryssantou (επιμ.), *Actes du Prôtaton*, Παρίσι 1975, αρ. 4 (942), στ. 8 («ὕπερ πασης τῆς κοινοτητος τῆς χωρας»).

23. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, H. Métrévélis (επιμ.), *Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XI siècle*, Παρίσι 1985, αρ. 9 (995), στ.

Εκτός από τις ελληνικές πηγές, ο όρος κοινόν κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους απαντά και σε λατινικές πηγές ως *communis*, *commune* και δηλώνει γενικά αυτό που ανήκε σε πολλούς²⁴. Ο όρος *communitas* στα μέσα του Μεσαίωνα δήλωνε τις πόλεις της δυτικής Ευρώπης, στις οποίες είχε ιδρυθεί μια ένωση κατοίκων, συνήθως δεμένων με όρκο, για έναν κοινό σκοπό²⁵. Για παράδειγμα, στις πόλεις της βόρειας Γαλλίας εμφανίζονται αδελφότητες αλληλοβοήθειας και φιλανθρωπίας ή εταιρείες προώθησης των συμφερόντων των εμπόρων ή των τεχνιτών. Εκτός από αυτού του είδους τις ενώσεις, η προέλευση των *communes* αναζητείται στον ρόλο των αστών (*bourgeois*) ως εκπροσώπων της αστικής κοινότητας ενώπιον της βασιλικής, της επισκοπικής ή της αρχοντικής εξουσίας²⁶. Οι δημοτικοί θεσμοί στις βορειοευρωπαϊκές πόλεις προέρχονταν από τις αστικές ελευθερίες, που είχαν παραχωρηθεί σε αυτές, οι οποίες παρουσίαζαν κατά τόπους διαφοροποιήσεις. Συνεπώς, οι ίδιοι όροι δεν αποτύπωναν πάντα την ίδια πραγματικότητα. Ο όρος κοινότητα, για παράδειγμα, δεν χαρακτηριζε όλες τις αυτοδιοικούμενες πόλεις²⁷. Εκτός από τη δυτική Ευρώπη, στην Ιταλία οι πόλεις από τον 11ο αιώνα ανέπτυξαν αυτόνομους κοινοτικούς θεσμούς²⁸. Στις πόλεις της κεντρικής και βόρειας Ιταλίας σημειώθηκε πρόωμη ανάπτυξη των κοινοτικών θεσμών, ενώ στις πόλεις της νό-

46 «ἐπεὶ δὲ ἡ κοινότης οὔτε μύλλον οὔτε κήπον εὐρέθη κεκτημένη». Πρβλ. Kaplan, *Les hommes et la terre*, σ. 188· Α. Λαΐου-Θωμαδάκη, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή* (τίτλος πρωτ. *Peasant Society in the Late Byzantine Empire*, Πρίνστον 1977), μετάφρ. Α. Κάσδαγλη, Αθήνα ΜΙΕΤ 1987, σ. 71 κ.ε.

24. Στ. Κουμανούδη, *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, Αθήνα χ.χ., σ. 143.

25. D. Nicholas, *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού κόσμου. Κοινωνία, διακωβέωση και σκέψη στην Ευρώπη, 312-1500* (τίτλ. πρωτ. *The Evolution of the Medieval World. Society, Government and Thought in Europe, 312-1500*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1992), μετάφρ. Μαριάννα Τζιαντζή, Αθήνα 1999 (στο εξής *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού κόσμου*), σ. 439-440.

26. R. Telliez, *Les institutions de la France médiévale XIe-XVe siècle*, Παρίσι 2009 (στο εξής *Les institutions*), σ. 118-119.

27. Nicholas, *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού κόσμου*, σ. 440· Telliez, *Les institutions*, σ. 126.

28. E. Sestan, «La città comunale italiana dei secoli XI-XIII nelle sue note caratteristiche rispetto al movimento comunale europeo», *Congrès international des Sciences Historiques* (Στοκχόλμη, 21-28 Αυγούστου 1960), *Rapports II, Moyen Age*, Γκέτεμποργκ-Στοκχόλμη-Ουψάλα 1960, σ. 91-120· R. Bordone, «Nascita e sviluppo delle autonomie cittadine», στο N. Tranfaglia, M. Firpo (επιμ.), *La storia*, τόμ. II/2 (II Medioevo. Popoli e strutture politiche), Τορίνο 1986, σ. 425-458· G. Chittolini, «The Italian City-State and Its Territory», στο A. Molho, A. Raaflaub,

τιας Ιταλίας η κοινοτική αυτονομία δεν έφτασε στο επίπεδο των βόρειων και κεντρικών πόλεων²⁹. Οι κοινότητες των ιταλικών πόλεων απαντούν στα λατινικά ως *commune* και *communitates*.

Μέσω του εμπορίου που διεξήγαν οι ναυτικές ιταλικές πόλεις, όπως το Αμόλφι, η Βενετία, η Πίζα και η Γένουα, στα λιμάνια του Βυζαντίου οι Βυζαντινοί ήρθαν σε επαφή με τους κοινοτικούς θεσμούς και γενικότερα με τη διοίκηση των πόλεων αυτών³⁰. Τότε εμφανίζονται οι όροι *κοινόν*, *κοινότης* και *κομμούνιον* σε βυζαντινούς συγγραφείς και σε επίσημα έγγραφα, ως απόδοση στα ελληνικά του όρου *communitas*, για να προσδιορίσουν τα συλλογικά αυτά όργανα. Για παράδειγμα, ο Γεώργιος Παχυμέρης αναφέρεται στους πρέσβεις που έστειλε το 1304 το «κοινόν συνέδριον» της Γένουας προς τον Αλέξιο Κομνηνό της Τραπεζούντας προκειμένου να του υποβάλουν κάποια αιτήματα της πόλης³¹. Ο Παχυμέρης γνώριζε την αρχαιοελληνική σημασία του *κοινού*, και σε μια μελέτη του αναφέρεται στο *κοινόν της πόλεως της Αθήνας* με την έννοια του συλλογικού οργάνου της πόλης³². Συνεπώς για τον Παχυμέρη ο όρος *κοινόν* ήταν προφανώς ο πιο κατάλληλος για να αποδώσει στην ελληνική γλώσσα το συμβούλιο της Γένουας. Σε άλλο σημείο της ιστορίας του ο Παχυμέρης χρησιμοποιεί τον όρο *κομμούνιο* για να δηλώσει το ίδιο συμβούλιο της Γένουας. Συγκεκριμένα, το 1305 ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' (1282-1328), κατόπιν πρότασης του πατριάρχη Αθανασίου Α', έδωσε διαταγή να κλείσει μια λατινική μονή της Κωνσταντινούπολης. Επειδή οι μοναχοί αρνούσαν να αφήσουν τον χώρο, ο αυτοκράτορας διέταξε τον εκπρόσωπο των Πισατών στην πόλη, που βρισκόταν στην ίδια γειτονιά, να βοηθήσει στην εκκένωση της μονής και να φροντίσει για τη μεταφορά των ιερών αντικειμένων στον ναό του Αγίου Πέτρου. Οι λατίνοι μοναχοί ζήτησαν τότε τη βο-

J. Emlen (επιμ.), *City States in Classical Antiquity and Medieval Italy*, The University of Michigan Press 1994, σ. 589-602, ιδίως σ. 591.

29. P. Gilli, *Villes et sociétés urbaines en Italie milieu XIII- milieu XIV siècle*, Παρίσι 2005, σ. 37-66.

30. F. Collard, I. Heullant-Donat, H. Bresc, P. Chastang, M. Nicoud, G. Saint-Guillain, B. Bove, *Les villes d'Italie mi XIIe - mi XIVe siècles*, Neuilly sur Seine 2005, σ. 356-362, 368-375.

31. Albert Failler (επιμ.), *Georges Pachymères, Relations historiques*, τ. 4 (CFHB 24/4), Παρίσι 1999 (στο εξής Γεώργιος Παχυμέρης), 493.24.

32. J. F. Boissonade, *Georgii Pachymeris Declamationes XIII*, Παρίσι 1848 (ανατ. Άμστερνταμ 1966), μελέτη Στ', στ. 490: «διότι ὁ ἐγκαλῶν οὐδείς ἐξ ἐκείνων, μηδὲν εἶναι καὶ τὸ κοινὸν τῆς πόλεως οἴεσθαι».

ήθεια των Γενουατών της πόλης, με αποτέλεσμα να προκληθεί επεισόδιο ανάμεσα στους Γενουάτες και τον επικεφαλής της μεταφοράς των ιερών σκευών της μονής. Ο Ανδρόνικος Β΄ διέταξε τότε να κλείσουν οι πύλες της πόλης για τους Γενουάτες και έθεσε το θέμα στο κομούνιο της Γένουας³³.

Σε προνομιακά έγγραφα των βυζαντινών αρχών προς τις πόλεις της ιταλικής χερσονήσου και των δαλματικών παραλίων γίνεται λόγος για τα συμβούλια των πόλεων αυτών, τα οποία αποδίδονται ως κοινότητες ή κομούνια. Στο χρυσόβουλο του Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου (1425-1448) υπέρ της πόλεως της Φλωρεντίας γίνεται λόγος για τα αιτήματα της «μεγαλοπρεπούς κοινότητος και του δήμου τῆς Φλωρεντίας» προς τον βυζαντινό αυτοκράτορα και για τις παραχωρήσεις του τελευταίου προς την πόλη³⁴. Επίσης με το χρυσόβουλο του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου το 1451 παραχωρήθηκε στο «εὐγενές και περιφανές κομούνιον» της Ραγούζας το δικαίωμα να χτίσει (ἀότζα) στην Κωνσταντινούπολη, να έχει «κόνσουλων» σε αυτή, να έχει δική του εκκλησία, ενώ επίσης δόθηκαν φορολογικά προνόμια στους ραγουζαίους εμπόρους³⁵. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ήδη από τα χρόνια που ήταν δεσπότης της Πελοποννήσου είχε παραχωρήσει φορολογικά προνόμια στους εμπόρους της Ραγούζας³⁶, ενώ έχει σωθεί και ευχαριστήρια επιστολή της κοινότητας της Φλωρεντίας προς αυτόν³⁷. Προνομιακά έγγραφα υπέρ των εμπόρων του κομουνίου της Ραγούζας εξέδωσαν επίσης οι δεσπότες της Πελοποννήσου Δημήτριος και Θωμάς Παλαιολόγος το 1448 και το 1451 αντίστοιχα³⁸.

Παράλληλα ο όρος κοινόν στις υστεροβυζαντινές πηγές απαντά και με τη γενική σημασία του λαού. Ο Γεώργιος Ακροπολίτης αναφέρει ότι ο λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης Ερρίκος συμπεριφερόταν καλά στους Ρωμαίους και στους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης, σε πολλούς έδωσε ανώτατα αξιώματα, άλλους είχε στον στρατό του και προς το «κοινόν πλήθος» συμπεριφερόταν με οικειότητα³⁹. Επίσης στη σύντομη

33. Γεώργιος Παχυμέρης IV, σ. 587-589.

34. Σ. Λάμπρος, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ. Γ', Αθήνα 1926, σ. 340.

35. Σ. Λάμπρος, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ. Δ', Αθήνα 1930 (στο εξής *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*), σ. 23-25.

36. Σ. Λάμπρος, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ. Δ', σ. 29-30 (1431).

37. Σ. Λάμπρος, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ. Δ', σ. 31 (1446).

38. Σ. Λάμπρος, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ. Δ', σ. 187-189, 233-235.

39. Augustus Heisenberg (επιμ.) *Georgii Acropolitae Opera*, τ. 1, Λειψία 1903, ανατ. Peter Wirth, Στουτγάρδη 1978, σ. 28.16: «τὸ δὲ κοινὸν πλήθος ὡς οἰκειὸν περιεῖπε λαόν».

έκδοση της Ιστορίας του Γεωργίου Παχυμέρη αναφέρεται ότι το κοινόν ξεσηκώθηκε εναντίον του Ιωάννη Βέκκου⁴⁰.

Ας εξετάσουμε τώρα την ερμηνεία του κοινού στα υπό μελέτη Χρονικά. Στο *Χρονικό του Μορέως* ο όρος δηλώνει όχι μόνο τον λαό μιας πόλης, όπως έχει μέχρι σήμερα υποστηριχθεί, αλλά και το συλλογικό σώμα, το οποίο συγκαλούνταν για τη λήψη σημαντικών αποφάσεων. Συγκεκριμένα στο *Χρονικό* αναφέρεται ότι μετά την κατάκτηση των Ιεροσολύμων από τους Σταυροφόρους το 1099 οι αρχηγοί τους κλήθηκαν να αποφασίσουν ποιος θα γινόταν βασιλιάς της περιοχής. Σύμφωνα με το *Χρονικό*, «οί φρονιμώτεροι καὶ τὸ κοινὸ μετ' αὐτοὺς» εξέλεξαν ως βασιλιά τον Γοδεφρείδο de Bouillon⁴¹. Στην περίπτωση αυτή το κοινόν δηλώνει το συμβούλιο που συγκλήθηκε για να εκλέξει τον βασιλιά των Ιεροσολύμων.

Σε άλλο σημείο του *Χρονικού* αναφέρεται ότι ο δόγης της Βενετίας Ερρίκος Δάνδολο συγκέντρωσε τους «μεγιστάνους» μαζί με «τὸ κοινὸν ὅλης τῆς Βενετίας» προκειμένου να τους πείσει για την επωφελή συμμετοχή της Βενετίας στη Δ' Σταυροφορία⁴². Οι «άρχοντες τῆς Βενετίας οἱ πρῶτοι» και ὅλο το κοινόν που ἦταν εκεί μαζί τους συμφώνησαν και υπογράφηκαν οι σχετικές συμφωνίες.⁴³ Ο σύγχρονος με τα γεγονότα βυζαντινός χρονογράφος Νικήτας Χωνιάτης αναφέρει ως αποκλειστικό πρωταγωνιστή στη λήψη αποφάσεων από την πλευρά της Βενετίας τον δόγη Ερρίκο Δάνδολο⁴⁴. Ο ιστορικός της σταυροφορίας ωστόσο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος αναφέρει ότι ο δόγης ζήτησε από τους απεσταλμένους των σταυροφόρων λίγες μέρες διορία για να αποφασίσει από κοινού με το μεγάλο συμβούλιο, το οποίο αποτελούνταν, σύμφωνα με τον ίδιο, από σαράντα άτομα, τα πιο συνετά της πόλης. Στη συνέχεια αναφέρει ότι ο δόγης απευθύνθηκε πρώτα σε αυτούς για να εγκρίνουν τη συμμετοχή στη σταυροφορία και έπειτα σε ένα πιο διευρυμένο σώμα εκατό προσώπων, έπειτα διακοσίων, έπειτα χιλίων και στο τέλος δέκα χιλιάδων. Αυτοί συγκεντρώθηκαν στον ναό του Αγίου Μάρκου και προσευχήθηκαν ζητώντας από τον Θεό να τους βοηθήσει να αποφασίσουν. Τελικά η απόφαση ήταν υπέρ της

40. A. Failler (επιμ.), *La version brève des relations historiques de Georges Pachymères*, τ. 2, Παρίσι 2002, σ. 9.4.

41. *Χρονικό του Μορέως*, στ. 100-105.

42. *Χρονικό του Μορέως*, σ. 24 στ. 340-350.

43. *Χρονικό του Μορέως*, σ. 24-26 στ. 351-370.

44. I. A. van Dieten (επιμ.) *Nicetae Choniatae Historia* (CFHB 11/1), Βερολίνο 1975, σ. 538-540.

συμμετοχής στη σταυροφορία και υπογράφηκαν οι σχετικές συνθήκες. Ο συγγραφέας του Χρονικού του Μορέως προφανώς είχε υπόψη την αφήγηση του Βιλλεαρδουίνου, αφού περιγράφει τα γεγονότα με την ίδια σειρά. Το κοινόν της πόλης πρέπει συνεπώς να ταυτίζεται με τους δέκα χιλιάδες Βενετούς που πήραν μέρος στη λειτουργία και στο συμβούλιο που ακολούθησε στον Άγιο Μάρκο.

Σύμφωνα με το Χρονικό του Μορέως, όταν, μετά τον θάνατο του Θεοδώρου Β' Λάσκαρη, ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος ανέλαβε την επιτροπεία του ανήλικου διαδόχου Ιωάννη Δ', έλαβε όρκο προς το πρόσωπό του από τους «κεφαλάδες» και το «κοινόν ὅλης τῆς βασιλείας»⁴⁵. Στην περίπτωση αυτή το κοινόν πρέπει να δηλώνει γενικά τον λαό. Την ίδια σημασία έχει το κοινόν στην περιγραφή της κοινής επίθεσης του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου και του ηγεμόνα της Ηπείρου Μιχαήλ Β' το 1259 εναντίον του αυτοκρατορικού στρατού της Νίκαιας στη μάχη της Πελαγονίας. Όταν ο σεβαστοκράτορας της Θεσσαλίας πληροφορήθηκε την επικείμενη επίθεση, οχύρωσε τα κάστρα του και έδωσε εντολή να γίνουν δεκτοί σε αυτά οι κάτοικοι των χωριών⁴⁶.

Σε άλλο σημείο του Χρονικού αναφέρεται το «κοινόν τῆς χώρας» Ανδραβίδας που μαζί με τους άρχοντες της πόλης ήρθαν σε διαπραγματεύσεις με τον Γκυγιώμ ντε Σαμπλίτ στις αρχές του 13ου αιώνα και του παρέδωσαν την πόλη⁴⁷. Στην περίπτωση αυτή θεωρούμε ότι ο όρος δεν δηλώνει απλώς τον λαό της πόλης, αλλά επειδή διεξήχθησαν διαπραγματεύσεις με τον Σαμπλίτ είναι πιθανόν το κοινόν να αναφέρεται στο συμβούλιό της, που μαζί με τους άρχοντες πραγματοποίησαν τις σχετικές διαβουλεύσεις. Παρομοίως οι άρχοντες και το κοινόν άλλων πόλεων και περιοχών έσπευσαν να υποταχθούν στη φραγκική εξουσία⁴⁸. Για παράδειγμα, όταν ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος άρχισε να χτίζει κάστρα στην περιοχή του Μυστρά, το σλαβικό φύλο των Μηλιγγών, που ήταν εγκαταστημένο σε αυτά τα εδάφη, βρέθηκε περιορισμένο στα βουνά, όπου δεν μπορούσε να συντη-

45. Χρονικό του Μορέως, σ. 84, στ. 1235-1238.

46. Χρονικό του Μορέως, σ. 234, στ. 3532-3534: «καὶ τὸ κοινὸν γὰρ τοῦ λαοῦ ὅπου ἦτον στὰ χωρία ὤρισεν κα' ἐδιόρθωσε νὰ σέβουν εἰς τὰ κάστρη». Πρβλ. D. Nicol, *The Despotate of Epirus*, Οξφόρδη 1957, σ. 176-177.

47. Χρονικό του Μορέως, σ. 98, στ. 1433-1441. Πρβλ. W. Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, τιτλ. πρωτ. *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204-1566)*, Λονδίνο 1908, μετάφρ. Α. Φουριώτης, Αθήνα 1960 (στο εξής *Ιστορία της Φραγκοκρατίας*), σ. 77.

48. Χρονικό του Μορέως, σ. 112, στ. 1639, σ. 200, στ. 3013, σ. 202, στ. 3022.

ρηθεί. Συγκλήθηκε τότε συμβούλιο, στο οποίο οι άρχοντες των Μηλιγγών δήλωσαν ότι δεν ήθελαν να υποταχθούν στους Φράγκους. Το «πλήθος τοῦ λαοῦ καὶ τὸ κοινὸν τοῦ τόπου» ωστόσο εξέφρασε την άποψη ότι έπρεπε να υποταχθούν με την προϋπόθεση ότι θα απαλλάσσονταν από τέλη και άλλες φεουδαλικές υπηρεσίες. Οι άρχοντες υιοθέτησαν τελικά αυτή την άποψη και έστειλαν πρέσβεις στον Γουλιέλμο, ο οποίος δέχτηκε τους όρους και υπογράφηκαν οι σχετικές συμφωνίες⁴⁹. Το «πλήθος τοῦ λαοῦ καὶ τὸ κοινὸν τοῦ τόπου» πιθανόν να αποτελούσαν το συμβούλιο των Μηλιγγών, το οποίο συγκαλούσαν οι άρχοντές τους.

Παρόμοια διατύπωση απαντά στο έμμετρο *Χρονικό των Τόκκων*, όπου αναφέρεται ότι «τὸ δὲ πλήθος τοῦ λαοῦ καὶ τὸ κοινὸν τῆς χώρας» της Άρτας βγήκε και προσκύνησε τον αλβανό ηγεμόνα Γιακούμπ⁵⁰. Ο Γιακούμπ μετά τον θάνατο του Μουρίκη Σπάτα το 1414 ανέλαβε τη διοίκηση της Άρτας. Οι άρχοντες της πόλης θεωρώντας ότι ο μουσουλμάνος Γιακούμπ θα την παρέδιδε στους Οθωμανούς Τούρκους τον έδιωξαν και κάλεσαν στη θέση του τον Κάρολο Μαρκεζάνο, που ήταν κύριος των Ρωγών (1415/6)⁵¹. Ο Γιακούμπ προσέφυγε τότε στον σουλτάνο και ζήτησε βοήθεια για να επανορθωθεί η αδικία που έγινε εις βάρος του. Ο σουλτάνος του έδωσε στρατό υπό τη διοίκηση κάποιου Ισμαήλ με σκοπό οι Τούρκοι να καταλάβουν το κάστρο και ο Γιακούμπ να κρατήσει τη «χώρα»⁵². Σύμφωνα με το *Χρονικό*, οι κάτοικοι της Άρτας έδειξαν τη συμπάθειά τους προς τον Γιακούμπ και τον δέχτηκαν ως κύριο της πόλης το 1416⁵³. Η χώρα της Άρτας αντιδιαστέλλεται προς το κάστρο και δηλώνει την κάτω

49. *Χρονικό του Μορέως*, σ. 200-202, στ. 3008-3031. Στη μια έκδοση του *Χρονικού* γίνεται αναφορά στο «κοινόν τὸ ἕλον». Πρβλ. Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας*, σ. 148-149.

50. *Χρονικό των Τόκκων*, σ. 388, στ. 2251.

51. *Χρονικό των Τόκκων*, σ. 376, 384. Πρβλ. D. Nicol, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου 1267-1479. Μια συνεισφορά στην ελληνική Ιστορία κατά τον Μεσαίωνα*, (τίτλος πρωτοτύπου *The Despotate of Epiros 1267-1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Κέμπριτζ 1984), μετάφρ. από την Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991 (στο εξής *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*), σ. 259, 262.

52. *Χρονικό των Τόκκων*, σ. 386-388, στ. 2235-2236 (ανά εἶναι οἱ Τούρκοι εἰς τὸν γουλιάν, ἔς τὴν χώραν ὃ Γιακούπης καὶ νὰ διαβαίνει κεφαλή ὡσπερ οἱ ἄλλοι Τούρκοι). Πρβλ. D. Nicol, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, σ. 262.

53. *Χρονικό των Τόκκων*, σ. 388, στ. 2251-2253: «καὶ τὸ δὲ πλήθος τοῦ λαοῦ καὶ τὸ κοινὸ τῆς χώρας ἀγάπησιν εἴχασιν πολλὴν ἔς ἐκεῖνον τὸν Γιακούπην καὶ ἐβγήκαν ἕλοι εἰς αὐτὸν καὶ ἐπροσκύνησάν τον». Πρβλ. D. Nicol, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, σ. 262.

πόλη⁵⁴. Το κοινόν της χώρας συνεπώς πρέπει να ήταν το συμβούλιο της πόλης.

Επίσης, όπως στο Χρονικό του Μορέως, και εδώ αναφέρεται ότι βγήκαν οι «άρχοντες» και το «κοινόν τῆς χώρας» της Άρτας για να διαπραγματευθούν με τον Κάρολο Τόκκο την παράδοση της πόλης σε αυτόν⁵⁵. Το κοινόν με την έννοια του συμβουλίου αναφέρεται στο Χρονικό των Τόκκων και σε άλλες περιπτώσεις. Σύμφωνα με αυτό, στα Ιωάννινα συγκλήθηκε συμβούλιο, το οποίο αποφάσισε να εκδιωχθεί από το κάστρο η βασίλισσα Ευδοκία με τα παιδιά της⁵⁶. Σε άλλο σημείο του Χρονικού αναφέρεται ότι μετά τον θάνατο του Σπάτα Μουρίκη το συμβούλιο της πόλης αποφάσισε να την παραδώσει στον Κάρολο Τόκκο⁵⁷.

Εκτός από τη σημασία του συμβουλίου, το κοινόν απαντά στο Χρονικό των Τόκκων και με τη γενική έννοια του λαού. Οι πολίτες των Ιωαννίνων έδειχναν μεγάλη συμπάθεια προς τον διοικητή της πόλης Συμεών Στρατηγόπουλο, ο οποίος μαζί με τον γιο του Παύλο ασχολήθηκε με τις κρατικές υποθέσεις μετά τον θάνατο του Ιζαού Μπουοντελμόντι το 1411⁵⁸. Το κοινόν με την έννοια αυτή απαντά και σε άλλες πηγές του 15ου αιώνα. Ο Ιωάννης Κανανός περιγράφοντας την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τον Μουράτ Β΄ τον Αύγουστο του 1422 αναφέρει μεταξύ άλλων τη συμμετοχή του «κοινού ἄπαντος» στην υπεράσπιση της πόλης⁵⁹.

Συνοψίζοντας, ο όρος κοινόν στο Χρονικό του Μορέως και στο Χρονικό των Τόκκων δηλώνει αφενός το σύνολο του αστικού πληθυσμού και αφετέρου, συνήθως ως μέρος της έκφρασης «κοινόν τῆς χώρας» ή «κοινόν τοῦ τόπου», το συμβούλιο μιας πόλης, το οποίο συμμετείχε στη λήψη απο-

54. Χρονικό των Τόκκων, σ. 388, στ. 2235. Πρβλ. A. Pièva, *Images of towns*, σ. 115.

55. Χρονικό των Τόκκων, σ. 440, στ. 2995-2996: «καὶ ἐξέβηκαν οἱ ἄρχοντες καὶ τὸ κοινὸν τῆς χώρας, κατὰστασες ἐγύρεψαν ἵνα τὸν προσκυνήσουσιν».

56. Χρονικό των Τόκκων, 316, στ. 1297-1300: «καὶ τὸ κοινὸ ἐμαζώθηκεν, ὠμόνοιαν οἱ πάντες. Τοὺς ἄρχοντες δὲν τάζουσιν, κανεῖν οὐδὲν φοβοῦνται. Εἰς τὸν γουλιᾶν ἀνέβησαν, πῆραν τὴν ἐξουσίαν. Βασίλισσαν ἐξέβαλαν αὐτὴν καὶ τὰ παιδιά της».

57. Χρονικό των Τόκκων, σ. 374, στ. 2086-2087: «βουλὴν ἠπῆραν τὸ κοινόν, ἔβγαλαν τὴν Νεράταν καὶ ἔστειλαν εἰς τὸν Κάρολιν ἀφέντην νὰ τὸν κάμουν».

58. Χρονικό των Τόκκων, σ. 318, στ. 1313: «εἶχεν ἀγάπην περισσὴν ἐκ τὸ κοινὸ τῆς χώρας». Πρβλ. Α. Βρανούση, *Ιστορικά και τοπογραφικά*, σ. 455· D. Nicol, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, σ. 245.

59. E. Pinto, *Giovani Cananos. L'assedio di Costantinopoli*, Messina 1977, κεφ. 20, στ. 465.

φάσεων. Η δεύτερη σημασία του όρου έχει τις απαρχές της στον αρχαίο ελληνικό θεσμό των *κοινών*, που απέκτησε διαφορετικό περιεχόμενο κατά τους βυζαντινούς χρόνους, εκείνο του συμβουλίου μιας πόλης ή του συλλογικού σώματος ενός χωριού. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε παράλληλα στα λατινικά ως *communitis/commune* για να δηλώσει τις μεσαιωνικές κοινότητες των πόλεων της δυτικής Ευρώπης και της Ιταλίας. Με την κατάκτηση εδαφών του Βυζαντίου από τους Δυτικούς μετά το 1204 και με την επαφή των Βυζαντινών με τους δυτικούς θεσμούς ο όρος επανεμφανίζεται τον 14ο και τον 15ο αιώνα για να δηλώσει όχι μόνο τον λαό γενικά, αλλά και το συμβούλιο μιας πόλης. Η πορεία του όρου από τη Δύση στο Βυζάντιο σε περιοχές που βρέθηκαν υπό δυτικούς κυριάρχους κατά τους τελευταίους αιώνες του κράτους αντανακλά αναμφίβολα τις επιδράσεις που δέχτηκαν οι περιοχές αυτές σε θεσμικό επίπεδο παρά τις συνεχείς πολεμικές αντιπαραθέσεις.

SUMMARY

A n a s t a s i a K o n t o g i a n n o p o u l o u

The Notion of “koinon” in the Chronicle of the Morea
and the Chronicle of the Tocco
(14th-15th C.)

The term «koinon» is often found in the *Chronicle of the Morea* and the *Chronicle of the Tocco*. Its use, which is related to social composition and collective organisation of cities, is not sufficiently studied up to now. This paper intends to research the origin of the term and to examine its various interpretations in the Chronicles.

The term «koinon» denotes both the entire urban population and, as part of the expression «koinon tes xoras» or «koinon tou topou», the city council that participated in the decision making. The second meaning of the term has its origin in the ancient Greek institution of the «koina», which took a different meaning in Byzantine times, that of the city council or the collective body of a village. The term was used at the same time in Latin as *communis/commune* to denote the medieval communities of the cities in Italy and West Europe. After the Latin conquest of Byzantine territory in 1204 and the direct contact between Byzantium and West, the term reappears in the 14th and 15th centuries Chronicles to denote not only people in general, but also the city council. The term's path from West to Byzantium in areas under western domination in the last centuries of Byzantium reflects undoubtedly the strong western influence in these areas despite constant warfare.

Δημήτρης Γ. Ἀποστολόπουλος

Ἀπείκασμα
δύο πατριαρχικῶν σιγιλλίων τοῦ 15ου αἰώνα
γιὰ τὴ μονὴ Κοσινίτσας

I

Τὰ σιγίλλια ποὺ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως εἶχε ἐκδώσει κατὰ τὴν πρώιμη μεταβυζαντινὴ περίοδο γιὰ τὸ μοναστικὸ κέντρο τοῦ Παγγαίου, ἱστορικὸ ὑλικὸ ποὺ βρισκόταν στὸ Ἀρχεῖο τῆς μονῆς, «ἀφαιρέθηκαν» τὸ 1917, ὅταν τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα λεηλάτησαν τὴ μονή, καὶ ἔκτοτε, ἕναν περίπου αἰώνα μετὰ, δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ.

Ἡ ἐξέλιξη αὐτῆ, ἡ τύχη τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ, θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ἀπὸ μιὰν ἀποψη περιέργη, καθὼς τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἀφαιρέθηκαν τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους δράστες ἐμφανίστηκαν, πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, καὶ ἔγιναν προσιτὰ στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα¹. Ἀντίθετα, τὰ πατριαρχικὰ σιγίλλια δὲν ἐμφανίστηκαν, οὔτε φαίνεται νὰ ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὴν τύχη τους. Μὲ διαβεβαιώνουν πῶς δὲν βρίσκονται στὸ Κέντρο Ivan Dujčev, στὸ Ἴδρυμα ὅπου παρουσιάστηκαν καὶ ἐκτίθενται τὰ χειρόγραφα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Παγγαίου, οὔτε πιθανότατα στὸ Ἐκκλησιαστικὸ Μουσεῖο τῆς Σόφιας.

Κατὰ συνέπεια, στὴ σημερινὴ κατάσταση τῶν πραγμάτων ἡ μόνη δυνατότητα πρόσβασης στὰ σιγίλλια εἶναι μέσω τῶν δημοσιευμένων κειμένων τους, ἡ ἐκδοση τῶν ὁποίων ἔγινε τὸ 1886 ἀπὸ τὸν Ἀθ. Παπαδόπουλο-Κεραμέα². Δὲν ἔχουμε βέβαια τὴ σαφὴ εἰκόνα τὴν ὁποία θὰ μᾶς ἔδινε

---

1. Ἐνα μικρὸ μέρος εἶχε ἐπιστραφεῖ στὴν Ἑλλάδα, σύμφωνα μὲ ὅσα ὀριζε τὸ ἄρθρο 126 τῆς Συνθήκης τοῦ Neuilly τοῦ 1919· βλ. Λίνος Πολίτης, «Τὰ ἐκ Σερρῶν χειρόγραφα ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ», *Ἑλληνικά* 4 (1931), 525-526.

2. Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔρευνῶν ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ. Β'. Περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Παγγαίου ὄρους μονῆς Κο-

μιὰ διπλωματική έκδοση τῶν σιγιλίων — ἡ δημοσίευσή αὐτὴ ἔγινε μὲ τοὺς φιλολογικοὺς κανόνες τοῦ Ἰσχυαν τότε— ἀλλὰ ἔχουμε τὰ κείμενα· λείπει ὅμως ἡ εἰκόνα τῶν σιγιλίων.

Ἐνα μικρὸ ἀντιστάθμισμα στὸ μεγάλο αὐτὸ κενὸ ἀποτελοῦν δύο πα- νομοιοτύπα τμημάτων τῶν δύο ἀρχαιότερων σιγιλίων, τοῦ 1473/1474 καὶ τοῦ 1477, τὰ ὁποῖα ἐντόπισα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ, στὴ συλ- λογή Ἀριστάρχη.

II

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Σταυράκης Ἀριστάρχης, ὀφφικιάλιος τοῦ Πα- τριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε τὴ φιλοδοξία νὰ συγκροτήσῃ ἕνα corpus τῶν πατριαρχικῶν ἐγγράφων ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ θεσμοῦ ὡς τις μέρες του. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἄρχισε νὰ καταγράφει, ἐπωφελοῦμενος καὶ τοῦ ὀφφικίου τὸ ὁποῖο κατεῖχε, πατριαρχικὰ κείμενα τοῦ παραδίδονταν ἀπὸ κώδικες τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπιφυλακίου ἢ νὰ ἀντιγράφει ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν δημοσιευτεῖ· παρὰλλήλα ἄρχισε νὰ στέλνει ἐπιστολὰς σὲ μητρο- πόλεις καὶ μοναστήρια ζητώντας νὰ τοῦ ἀντιγράψουν καὶ νὰ τοῦ ἀποστεί- λουν τὰ κείμενα πατριαρχικῶν ἐγγράφων ποὺ ὑπῆρχαν στὰ Ἀρχεῖα τους. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ μοναστικὰ κέντρα ἦταν καὶ ἡ μονὴ Κοσινίτσας.

Ἡ μονὴ Θεοτόκου τοῦ Παγγαίου, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ ἀρχαιό- τερο σχετικὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο, ἦταν ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της πατριαρχικὸ σταυροπήγιο³. Μετὰ τὴν Ἀλωση βρῆκε στὸ πρόσωπο τοῦ Πελοποννήσιου

σινίτζης», *ΕΦΣΚ, Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ*, τ. 17, Παράρτημα, Κωνσταντινού- πολη 1886, σ. 13-57. Πρόσφατα, τὸ 1994, τὰ κείμενα ἀναδημοσιεύτηκαν μὲ βάση τὴν έκδοση Παπαδόπουλου-Κεραμέα: Ἀπόστολος Ἀθ. Γλαβίνας, «Τὸ μοναστήρι τῆς Εἰκοσιφοίνισσας (Ἱστορία – Ἐγγραφα – Βιβλιογραφία)», *ΕΕΘΣ ΑΠΘ, Νέα Σειρά. Τμῆμα Θεολογίας* 2 (1994), 30-34, 36-41 καὶ 44-46. Ἐνῶ τὸ 2011, γιὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ τὰ σιγίλλια προτάθηκαν κάποιες βελτιώσεις στὸ κείμενό τους: Μάχη Παῖζη-Ἀπο- στολοπούλου, Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ἐπίσημα κείμενα τοῦ Πατριαρχείου Κωνστα- ντινουπόλεως. Τὰ σωζόμενα ἀπὸ τὴν περίοδο 1454-1498*, Ἀθήνα 2011 [ΕΙΕ/Κέ- ντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν 121, Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία – Ἀρχεῖα Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως], σ. 121-124 καὶ 162-164. Στὴ δεύτερη βελτιωμένη έκδοση τοῦ ἔργου, τὸ 2016, τὰ κείμενα καταλαμβάνουν τις ἴδιες σελίδες.

3. «Ἡ τῆς ὑπεράγνου μου δεσποίνης τῆς Θεομήτορος σεβασμῖα πατριαρχικὴ μονὴ ἐπονομαζομένη Κοσινίτζα, ἐξ οὗ δὴ γέγονε καὶ συνέστη πατριαρχικὸν ἦν σταυ- ροπήγιον». Μὲ τὴ φράση αὐτὴ ἀρχίζει τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου τοῦ Συμεὼν Α΄ τοῦ 1473/1474· βλ. πρῶξιν τὸ κείμενο στὴν τελευταία έκδοσή του, Μάχη Παῖζη- Ἀποστολοπούλου, Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ἐπίσημα κείμενα...*, ὅ.π., σ. 122, στ. 3-5. Ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ παραδίδεται, ἀπὸ καταχώριση στὸν («Ἐρὸ κώδικα»

τὴν καταγωγὴ πατριάρχῃ Διονυσίου Α΄ ἕναν θερμὸ ὑποστηρικτὴ τῶν δικαιωμάτων τῆς. Ὁ Διονύσιος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποσυρθεῖ στὴ μονὴ μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴ ἀπομάκρυνσή του στὰ τέλη τοῦ 1471 ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἔφτασε ἀκόμα καὶ σὲ ὑπερβολὲς προκειμένου νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴ μονή: μὴ ὄντας πατριάρχῃς ἀφόρισε, μὲ (γράμμα ἴδιον), ἕνα πρόσωπο, ὅταν θεώρησε ὅτι οἱ ἐνέργειές του ἔβλαπταν τὴ μονή⁴. Στὸ ἴδιο μοναστήρι θὰ καταφύγει τὸ 1490 ἐγκαταλείποντας γιὰ δεύτερη φορὰ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὸ μοναστικὸ αὐτὸ κέντρο θὰ κληροδοτήσῃ τὴ βιβλιοθήκη του⁵. Τὰ δύο πρῶτα πατριαρχικὰ σιγίλλια ποῦ ἐκδόθηκαν γιὰ τὰ πρόνομια τῆς μονῆς εἶχαν συμπαραστάτῃ τὸν Διονύσιο. Στὸ πρῶτο, τοῦ Συμεῶν Α΄, δὲν γίνεται ρητὴ μνεία, ἀντίθετα στὸ δεύτερο, τοῦ Μαξίμου Γ΄, ἡ ἀναφορὰ εἶναι καθαρὴ: «Ὁ πρὸ ἡμῶν ἀγιώτατος πατριάρχῃς κὺρ Διονύσιος, ἐπιδημήσας ἐνταῦθα ἐπὶ τῷ ἀναδραμεῖν εἰς τὴν αὐθεντικὴν Πόρταν προηγούμενος μὲν ὑπὲρ συστάσεως καὶ ὠφελείας τῆς σεβασμίας πατριαρχικῆς μονῆς, τῆς... ἐπικεκλημένης τῆς Κοσινίτσας»⁶.

Σὲ αὐτὸ τὸ μοναστικὸ κέντρο ἀπευθύνθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1875 ὁ Σταυράκης Ἀριστάρχῃς γιὰ νὰ συλλέξῃ τὰ κείμενα τῶν πατριαρχικῶν

τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἕνα πιττάκιο ποῦ ἔστειλε τὸν Μάιο τοῦ 1395 ὁ τότε πατριάρχῃς Ἀντώνιος Δ΄ πρὸς τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Κοσινίτσας. Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν διαφαίνεται νὰ εἶχε ἡ μονὴ χαρακτηριστεῖ σταυροπηγιακὴ· βλ. τὰ σχετικὰ μὲ τὴν παράδοση καὶ ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου, καθὼς καὶ κριτικὲς παρατηρήσεις, στὸ J. Darrouzès, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, τ. 1, τχ. VI, Παρίσι 1979, Ν. 2989, σ. 256-257. Ἀποκαλῶ ἐδῶ τὸ μοναστήρι μὲ τὸν ὄρο ποῦ δηλώνεται στὶς ἐκκλησιαστικὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς.

4. Τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Διονυσίου τὴ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν πράξη λύσης τοῦ ἀφορισμοῦ στὴν ὁποία προέβη ὁ πατριάρχῃς Μάξιμος Γ΄ τὸν Μάρτιο τοῦ 1477· βλ. τὰ σχετικὰ στὸ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, *Οἱ Πράξεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπιτομὴ – Παράδοση – Σχολιασμός. I. 1454-1498*, Ἀθήνα 2013 [ΕΙΕ/Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν 136, Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία – Ἀρχεῖα Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως], π. 67, σ. 179-180.

5. Ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα ποῦ ἐμφανίστηκαν τὸ 1988 στὴ Σόφια, στὸ Κέντρο Ivan Dujčev, ἐντοπίστηκε ἕνα ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ ὁ Διονύσιος κληροδότησε στὸ μοναστήρι σημειώνοντας μὲ τὸ χέρι του τὴ δωρεὰ του· βλ. γιὰ τὸ θέμα τὴν ἀνακοίνωση τῆς Μάχης Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Ὁ Διονύσιος Α΄ καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Κοσινίτσας. Νέες γνώσεις ἀπὸ νέες ἀναγνώσεις», ποῦ δημοσιεύτηκε στὸν τόμο *Ἡ Λογία καὶ ἡ περιοχή τῆς. Ἱστορία καὶ πολιτισμός. Ε΄ Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση, Λογία 18-22 Μαΐου 1994*, Δράμα 1998, σ. 279-286.

6. Βλ. τὸ κείμενο, στὴν τελευταία ἐκδόσή του, Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ἐπίσημα κείμενα...*, ἔ.π., σ. 162, στ. 3-7.

έγγράφων τῆς μονῆς τοῦ Παγγαίου καί, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ὁ ἴδιος δίνει, δύο ἄνθρωποι τὸν βοήθησαν: ὁ μητροπολίτης Δράμας Ἰωαννίκιος καὶ ὁ Κ. Πετ(ι)μεζάς.

Ὁ πρῶτος μετατέθηκε στὴ μητρόπολη Δράμας ἀπὸ τὴ μητρόπολη Ἀγκύρας τὸ 1875 καὶ θὰ παραμείνει στὴ θέση αὐτὴ ὡς τὸ 1880⁷. Κατὰ τὸ πρῶτο διάστημα τῆς ἀρχιερατείας του στὴ Δράμα θὰ ζητήσῃ τὴ βοήθειά του ὁ Ἀριστάρχης, μέγας λογοθέτης τότε τοῦ Πατριαρχείου, γιὰ νὰ ἐμπλουτίσῃ τὴ συλλογὴ του μὲ τὰ κείμενα τῶν σιγιλίων ποὺ σώζονταν στὴ μονὴ τοῦ Παγγαίου. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κ. Πετμεζά, γνωρίζουμε ὅτι τὸ 1879 ἐκλέχθηκε μέλος τῆς σχολικῆς ἐφορείας ἐνὸς σχολείου στὴν Καβάλα, τὴν ἴδια χρονιά ἐμφανίζεται στὴν ἴδια πόλιν νὰ ἀπευθύνῃ χαιρετισμὸ στὴν τελετὴ ἐγκαινίων Διδακτηρίου ἐκ μέρους τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος Καβάλας⁸, ἐνῶ περὶ τὸ 1880 σὲ ἔντυπα ποὺ ἐκδίδονται τότε ἐμφανίζεται ὡς συνδρομητῆς αὐτοπροσδιοριζόμενος ὡς «Ἑλληνοδιδάσκαλος»⁹. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως ποιά σχέσις τὸν συνέδεε μὲ τὴν Κοσίνιτσα, ὥστε ὁ Ἀριστάρχης νὰ ἀπευθυνθεῖ σὲ αὐτὸν γιὰ νὰ τοῦ ἀντιγράψῃ καὶ νὰ τοῦ στείλῃ πανομοιότυπα τῶν ὑπογραφῶν οἱ ὁποῖες ὑπῆρχαν σὲ σιγίλια ποὺ βρίσκονταν στὸ Ἀρχεῖο τῆς μονῆς τοῦ Παγγαίου.

III

Τὸ ὕλικὸ ποὺ συγκέντρωσε ὁ Σπαυράκης Ἀριστάρχης βρίσκεται, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀπὸ τὸ 1923 στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ. Περιέχεται σὲ ἑκατὸ περίπου κώδικες ποὺ πῆραν τοὺς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς Vatic. gr. 2403–2500¹⁰.

Ὁ κώδικας ποὺ περιέχει ὕλικὸ τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν περίοδο

7. Βλ. πρόχειρα Διονύσιος Κ. Κυράτσος, *Ἱστορία τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας ἀπὸ τὴς ἀπαρχῆς τῆς μέχρι σήμερα*, Δράμα 1995, σ. 92 καὶ τὴν ἐκεῖ παρατιθέμενη βιβλιογραφία.

8. Τὰ σχετικὰ στοιχεῖα τὰ παραθέτει ὁ Κωνσταντῖνος Ι. Χιόνης, *Ἡ παιδεία στὴν Καβάλα 1864–1919*, Καβάλα 1990, σ. 40 καὶ 46, ἀντλώνοντας στοιχεῖα ἀπὸ ἄρθρα τῶν Δ. Κ. Δημητριάδη καὶ Χρ. Λαμπρινοῦ.

9. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴν ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματός του στὸ βιβλίον τοῦ Σταύρου Μερτζίδου *Αἱ χῶραι τοῦ παρελθόντος καὶ αἱ ἐσφαλμένα τοποθετήσεις των...*, Ἀθήνα 1885, σ. 145.

10. Βλ. τὰ σχετικὰ στὴν ἀνακοίνωσις τοῦ Παναγιώτη Νικολόπουλου στὸ 13ο Βυζαντινολογικὸ Συνέδριον, Ὁξφόρδη 1966, δημοσιευμένη στὴν *ΕΕΒΣ* 35 (1966–1967), 129–131 καὶ Ἀθαν. Δ. Κομίνης, «Βατικανῆς Βιβλιοθήκης Ἀποσημειώματα», *Δίπτυχα* 1 (1979), 20–25.

1402–1571 εἶναι ὁ Vatic. gr. 2416. Στὸν κώδικα αὐτὸ περιέχονται τὰ κείμενα τῶν δύο σιγιλλίων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ μονὴ τοῦ Παγγαίου.

Συγκεκριμένα, τὸ κείμενο τοῦ σιγιλλίου ποὺ ἐκδόθηκε ἐπὶ Συμεῶν Α' («ἐν ἔτει ς^ϕ 4^ϕπβ^ϕ, ἰνδικτιῶνος ζ^ϕ»), δηλαδή στὸ διάστημα 1473/1474, ἔχει ἀντιγραφεῖ σὲ δύο φύλλα τὰ ὁποῖα στὴν ἀρίθμηση ποὺ ἐκ τῶν ὑστέρων πῆρε ὁ κώδικας εἶναι τὰ φ. 165^r-166^r, ἐνῶ τὸ verso τοῦ φύλλου 166 ἔχει μείνει λευκό.

Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἀναφέρεται ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ κείμενο καὶ τὸ ὄνομα ἐκείνου ποὺ φρόντισε γιὰ τὴν ἀντιγραφή του: «Ἐκ τῶν τῆς μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης τῆς ἐπαρχίας Δράμα, διὰ τοῦ ἀγίου Δράμας κ. Ἰωαννικίου, τῆ 22 Φεβρ. 1875». «Ὅταν, ὀκτῶ χρόνια ἀργότερα, ὁ Παπαδόπουλος–Κεραμέας δημοσίευσε τὸ κείμενο τοῦ σιγιλλίου ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ποὺ βρισκόταν ἀκόμα στὴ μονή, ὁ Ἀριστάρχης ἐνημέρωσε τὸ Ἀρχεῖο του γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ σιγιλλίου μὲ τὴν ἀκόλουθη ἰδιόγραφη σημείωση: «(πρβ. πρὸς Φιλ. Συλλ. Ἀρχ. Ἐπιτρ. ΙΖ' σ. 17-18)»¹¹.

Στὸ φύλλο ὡστόσο 168^r τοῦ ἴδιου κώδικα ὑπάρχει ἓνα πανομοιότυπο ποὺ ἀποδίδει τὴν ὑπογραφή τοῦ πατριάρχη Συμεῶν καὶ τὴ χρονολογία τὴν ὁποία, κατὰ τὴν ἐκδοση τοῦ Παπαδόπουλου–Κεραμέα, ἔφερε τὸ σιγίλλιο, χρονολογία ποὺ ἦταν γραμμένη ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφή. Ἡ συνύπαρξη ἐδῶ τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων, τῆς χρονολογίας καὶ τῆς ὑπογραφῆς, στὸ ἴδιο φύλλο, μᾶς βεβαιώνει πῶς ἡ ὑπογραφή προέρχεται ἀπὸ τὸ σιγίλλιο τοῦ 1473/1474.

Στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φύλλου αὐτοῦ ὁ Ἀριστάρχης ἔχει σημειώσει τὸ ὄνομα ἐκείνου στὸν ὁποῖο ὄφειλε τὸ πανομοιότυπο. Στὴν πραγματικότητα ἔχει σημειώσει τρία γράμματα πρὶν ἀπὸ τὴ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου: «ΡΠΘ' 1473–1474». Τὰ τρία αὐτὰ γράμματα δηλώνουν, σύμφωνα μὲ τὴν κλείδα ποὺ εἶχε συγκροτήσει ὁ Ἀριστάρχης, τὰ ἐξῆς: «ΡΜΗ' & ΡΠΘ' = Ἐκ μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης διὰ τοῦ κ. Πετιμεζῆ». Κατὰ συνέπεια γνωρίζουμε ὅτι ἐκεῖνος ποὺ φρόντισε νὰ τοῦ ἀποσταλεῖ τὸ κείμενο τοῦ σιγιλλίου ἦταν ὁ μητροπολίτης Δράμας Ἰωαννίκιος¹², ἐνῶ γιὰ τὸ πανομοιότυπο φρόντισε ὁ ἐκπαιδευτικὸς Κ. Πετιμεζῆς¹³. Πρόκειται γιὰ ἓνα τεκμήριο ποὺ, ὅπως ἤρθαν τὰ πράγματα, δίνει στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἓνα μοναδικὸ ἀπείκασμα τοῦ τελευταίου τμήματος τοῦ ἀρχαιότερου μεταβυ-

11. Βλ. στὴ σημ. 2 τὴν πλήρη ἀναγραφή τῆς ἐκδοσης τοῦ Παπαδόπουλου–Κεραμέα.

12. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 150.

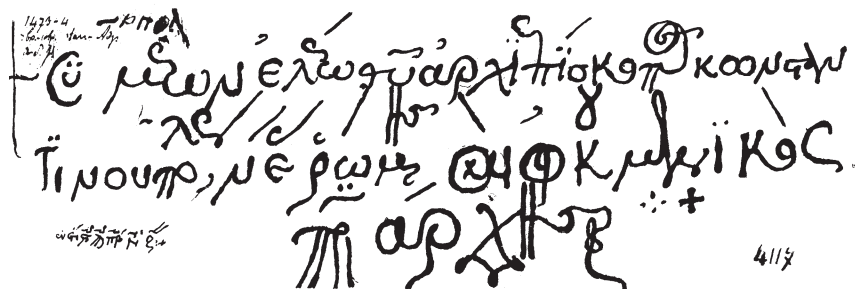
13. Βλ. τὰ στοιχεῖα ποὺ δίνω καὶ γιὰ τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα πρὸ πάνω.

ζαντινοῦ σιγιλλίου πού ἀφοροῦσε τή μονή, πανομοιότυπο πολύτιμο καθώς τὸ σιγιλλιο σήμερα λανθάνει.

Τὸ σιγιλλιο αὐτὸ ἐκδόθηκε στὴ διάρκεια τῆς δεύτερης πατριαρχίας τοῦ Συμεών. Ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ σώζονται δύο ἀκόμη αὐτόγραφες ὑπογραφές τοῦ ἴδιου πατριάρχη σὲ πατριαρχικὰ ἔγγραφα: ἡ μία σώζεται στὴν πράξη μεταθέσεως τοῦ Ἀθηνῶν Δωροθέου στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Τὸ σχετικὸ ἔγγραφο, πού χρονολογεῖται στὸ θέρος τοῦ 1472, βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο τῆς ἀθωνικῆς μονῆς Παντοκράτορος¹⁴. Τῆ δεύτερη ὑπογραφή του τὴ βρίσκουμε στὸν «Ἱερὸν κώδικα» τοῦ Πατριαρχείου, ὅπου εἶχε καταχωριστεῖ τὸ κείμενο μιᾶς ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐγκύκλιος, πού ἔχει χρονολογηθεῖ στὸ διάστημα μετὰ τὴ 10η Ὀκτωβρίου 1474 καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα τῆς ἴδιας χρονιᾶς, καταχωρίστηκε στὸν ἐπίσημο κώδικα τοῦ Πατριαρχείου, ὑπογράφηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη καὶ ἔμεινε στὴ Γραμματεία προκειμένου νὰ ἐτοιμαστοῦν ἀντίγραφα καὶ νὰ ἀποσταλοῦν στὶς μητροπόλεις τοῦ κλίματος τοῦ Πατριαρχείου¹⁵. Δίνω ἐδῶ τὴν εἰκόνα τοῦ πανομοιοτύπου ἀπὸ τὸ σιγιλλιο τῆς μονῆς Κοσινίτσας πού παραδίδεται στὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀριστάρχη καὶ παραπέμπω γιὰ σύγκριση στὰ πανομοιότυπα τῶν δύο ἄλλων σωζόμενων ὑπογραφῶν τοῦ Συμεών πού δημοσιεύονται στὸν πρῶτο τόμο τῆς μελέτης μας *Οἱ Προάξεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως* (σ. 150 καὶ 156). Ἡ σύγκριση νομίζω πὼς δὲν ἀφήνει καμία ἀμφιβολία γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ὑπογράφοντος ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πιστότητα τῆς ἀπόδοσης.

14. Βλ. τὰ σχετικὰ στὸ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Μάχη Παΐζη-Ἀποστολοπούλου, Οἱ Προάξεις τοῦ Πατριαρχείου...*, ὅ.π., π. 50, σ. 150-151.

15. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὰ σχετικὰ φύλλα τοῦ («Ἱεροῦ κώδικος») ἐνσωματώθηκαν τὸ 1564 στὸ «Νόμιμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»: τὰ συγχεκριμένα φέρουν τὴν ἀρίθμηση ρνγ'-ρνδ'. Σήμερα βρίσκονται συσταχωμένα στὸ χειρόγραφο ἀρ. 12 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας, φ. 208^v-209^v, καθώς ἓνα μεγάλο τμήμα τῆς νομοκανονικῆς αὐτῆς συλλογῆς κατέληξε στὴ Βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Τιμίου Σταυροῦ τῆς Σάμου καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μητροπόλεως. Τὰ σχετικὰ μὲ τίς πρακτικὲς τῆς Πατριαρχικῆς Γραμματείας βλ. στὴ μελέτη μου *Ὁ «Ἱερὸς Κώδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ β' μισὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνα. Τὰ μόνα γνωστὰ σπαράγματα*, Ἀθήνα 1992 [ΕΙΕ / Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν 43, Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία], σ. 66-69· γιὰ τὴ νομοκανονικὴ συλλογὴ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τίς περιπέτειες πού γνώρισε βλ. *Ὁ ἴδιος, Τὸ Νόμιμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας 1564-1593*, τ. 1, Ἀθήνα 2008 [ΕΙΕ / Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν 105, Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία - Ἀρχεῖα Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως], σ. 28-31.

† Συμεὼν ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πρωτεύωντος ἡνδ(ικτιῶν)ος ζ΄: †

IV

Παρόμοια στοιχεῖα προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀνάλογη περίπτωση τοῦ σιγιλίου ποὺ ἐκδόθηκε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1477 ἐπὶ Μαξίμου Γ'. Στὸ χειρόγραφο τοῦ Σταυράκη Ἀριστάρχη, τὸ σημερινὸ Vatic. gr. 2416, παραδίδεται στὰ φύλλα 181r-182r τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου (τὸ verso τοῦ φύλλου 182 ἔχει μείνει λευκὸ). Στὸ φύλλο ποὺ προηγεῖται, τὸ φ. 180, βρίσκεται ἐπικολημένο, στὸ recto του, τὸ χαρτί ποὺ τοῦ στάλθηκε ἀπὸ τὸν Πετιμεζά, πάνω στὸ ὅποιο εἶχαν ἀναπαρᾶχθεῖ ἀπὸ τὸ πρωτότυπο σιγίλλιο ὄχι μόνον ἡ ὑπογραφή τοῦ πατριάρχη ἀλλὰ καὶ αὐτὲς τῶν συνοδικῶν ποὺ τὸ συνυπέγραψαν, ἐνῶ στὸ δεξιὸ περιθώριο καθ' ὕψος ἀναγράφεται σὲ δύο ἀράδες ἡ χρονολογία τοῦ σιγιλίου ποὺ βρισκόταν στὸ τέλος τοῦ κειμένου: «ἐν ἔτει ς^ολ^οπε^ο, μηνὶ Ἰουνίῳ, ἡνδ(ικτιῶν)ος ζ΄:†».

Στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φ. 180^r ὁ Ἀριστάρχης σημείωσε, ὅπως σχολαστικὰ ἔκανε γιὰ κάθε ἀντίγραφο πατριαρχικοῦ ἐγγράφου ποὺ ἀποκοτοῦσε, τὴν προέλευσή του ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνο καὶ τὸ ὄνομα ἐκείνου ποὺ τοῦ τὸ προμήθευσε. Στὴν περίπτωση αὐτὴ στὸ ἐπάνω μέρος σημείωσε «ΡΠΘ 1477», ἐνδειξη πού, σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέραμε πιὸ πάνω, δήλωνε: «Ἐκ μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης διὰ τοῦ κ. Πετιμεζᾶ», ἐνῶ πάνω ἀπὸ τὸ ἐπικολημένο χαρτί σημείωσε μὲ τὸ χέρι του «Τῆς ἐν Δράμᾳ μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης».

Ἀφοῦ δώσουμε τὴν εἰκόνα τῶν ὑπογραφῶν τοῦ ἐγγράφου ὅπως παραδίδεται στὸ φ. 180^r τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἀριστάρχη, μένει νὰ τίς μεταγράψουμε καὶ στὴ συνέχεια νὰ συγκρίνουμε, ὅπως κάναμε γιὰ τὴν προηγούμενη περίπτωση, τὴν ὑπογραφή τοῦ πατριάρχη ἀλλὰ καὶ ὅσων ἄλλων φέρονται νὰ τὸ συνυπογράψουν μὲ ἐκεῖνες ποὺ σώζονται σὲ ἄλλες πηγές,

ώστε να βεβαιωθούμε και για την ταυτότητα των υπογραφόντων αλλά και για την πιστότητα της απόδοσης.

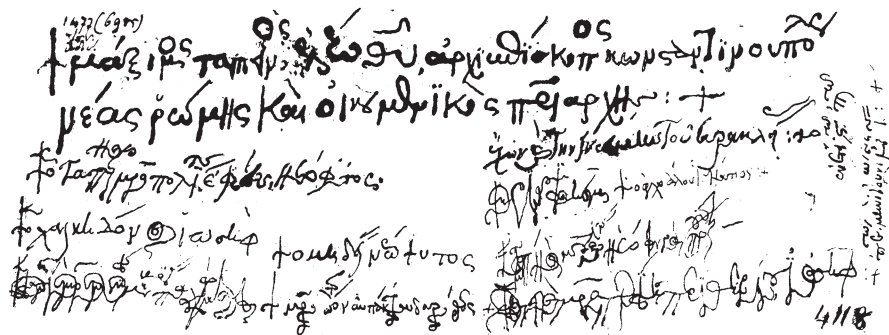
Την υπογραφή του Μαξίμου Γ' την παραδίδει ένα μόνο πρωτότυπο έγγραφο, το οποίο σώζεται στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας¹⁶. Πρόκειται για ένα πιττάκιο του Ιανουαρίου 1480 προς τον δόγη της Βενετίας Ιωάννη Mocenigo με το οποίο ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως διεκδικούσε, άμέσως μετά το τέλος του βενετοτουρκικού πολέμου, τα δικαιώματα της Μεγάλης Εκκλησίας για τους ὀρθόδοξους πληθυσμούς που κατοικοῦσαν στις βενετοκρατούμενες περιοχές. Ἡ γραφή εἶναι ἴδια. Μία μόνο διαφορά διαπιστώνουμε: στο σιγίλλιο για τὴ μονὴ Κοσινίτσας ὁ πατριάρχης αὐτοπροσδιορίζεται «ταπεινός» («Μάξιμος ταπεινός, ἐλέψ Θ(εο)ῦ ...»), ἐνῶ στο πιττάκιο πρὸς τὸν δόγη τῆς Βενετίας παραλείπει τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτό. Εἶναι νομίζω εὐνόητος ὁ λόγος τῆς παράλειψης, καθὼς οἱ παραλήπτες εἶναι διαφορετικοί. Ὁ πατριάρχης στο πιττάκιο πού ἀπηύθυνε στὸν βενετὸ ἀξιωματοῦχο ἤθελε νὰ υπογραμμίσει τὰ δικαιώματα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινούπολης προβάλλοντας ἀνέπαφο τὸν παραδοσιακὸ του ἐπίσημο τίτλο.

Τὸ σιγίλλιο ὅμως τοῦ Ἰουνίου 1477 συνυπογράφουν καὶ ἄλλοι ἀρχιερεῖς γιὰ τοὺς ὁποίους σώζονται τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα:

α) Ὁ Ἐφέσου Νεόφυτος, ἀρχιερέας πού σύμφωνα με τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα κατεῖχε τὴν ἔδρα αὐτὴ τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1466/1467 καὶ ὡς πρὶν ἀπὸ τὸ 1483/1484¹⁷. Ὁ Ἐφέσου υπέγραψε τὸ σιγίλλιο καὶ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Ἡρακλείας, «ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἡρακλείας» ἀναφερόταν στο ἔγγραφο, ἀρχιερέα τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν σημειώνεται. Γνωρίζουμε ὡστόσο πὼς ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 1475 ἀρχιερέας Ἡρακλείας ἦταν ὁ Γαλακτίων. Τὸ χρονολογικὸ ὄριο τὸ δίνει ἡ καθαίρεσή του πού ἔγινε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ μετὰ τὸ αἰτιολογικὸ πὼς ἦταν συνεργὸς τοῦ μεγάλ-

16. Βλ. τὰ σχετικὰ στὸ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Μάχη Παῖζης*—Ἀποστολοπούλου, *Οἱ Πράξεις τοῦ Πατριαρχείου...*, ὅ.π., π. 73, σ. 186-187, ὅπου καὶ φωτογραφία τῆς υπογραφῆς τοῦ πατριάρχου. Σὲ ἕνα ἄλλο σωζόμενο πρωτότυπο ἔγγραφο τοῦ Μαξίμου Γ' υπογράφει μετὰ μνηλόγιο (στὸ ἴδιο, π. 67, σ. 179-180).

17. Δύο πατριαρχικά ἔγγραφα δίνουν τὰ χρονολογικὰ αὐτὰ ὅρια: τὸ 1466/1467 ὁ Νεόφυτος ὡς μητροπολίτης Ἐφέσου διεκδίκησε τὴν ὑπαγωγή τῆς ἐπισκοπῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Νέας Φώκαιας στὴν ἐκκλησιαστικὴ του περιφέρεια καὶ τὸ 1483/1484 τὸν «συνοδικὸν τόμον» μετὰ τὸν ὁποῖο ἀποφασίστηκε ἡ ἀνατροπὴ τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας τὸν υπέγραψε ὁ νέος μητροπολίτης Ἐφέσου Δανιὴλ (περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὰ δύο αὐτὰ ἔγγραφα βλ. *Οἱ Πράξεις τοῦ Πατριαρχείου...*, ὅ.π., π. 40, σ. 133-135 καὶ π. 78, σ. 196-198).

† Μάξιμος ταπεινός, ἐλέω Θεοῦ, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμηνικός π(α)τριάρχης: †

† Ὁ ταπεινός μ(η)τροπολίτης Ἐφέσου Νεόφυτος, ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ
Ἡρακλείας: †

† Ὁ Κορίνθου Ἰωακείμ † Ὁ Ἀρχιάλουν Ἰγνάτιος: †

† Ὁ Χαλκηδόνας Ἰωσήφ † Ὁ Μηδείας Νεόφυτος † Ὁ ταπεινός μ(η)τροπο-
λίτης Νεόφυτος Προύσης:

† Ὁ ταπεινός μ(η)τροπολίτ. Μεσημβρίας Παχώμιος † Ὁ μ(η)τροπολίτης Ναυ-
πάκτου Δωρόθεος † Ὁ ταπεινός μ(η)τροπολίτης Περιθεωρίου Ἰωσήφ: †

ἐν ἔτει 6977
π.ε.μ. μητ. Ἰωάννης, ἐπιμνημόσυτος ὡς: †

λου ἐκκλησιάρχου Μανουὴλ Χριστώνυμου, τοῦ μετέπειτα πατριάρχη μετὸ
ὄνομα Μάξιμος Γ', ἐκείνου ποὺ ἐξέδωσε τὸ σιγίλλιο τὸ ὁποῖο μελετοῦμε.
Εἶναι εὐλόγο, νομίζω, νὰ ὑποθέσουμε πῶς, ἂν ὁ Γαλακτίων δὲν πέθανε στὸ
ἐνδιάμεσο διάστημα, ὁ Μάξιμος φρόντισε ὅταν ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ
θρόνον νὰ ἀποκαταστήσει τὸν παλαιὸ συνεργάτη του. Κατὰ συνέπεια, ὁ ἀδη-
λος στὸ σιγίλλιο μητροπολίτης Ἡρακλείας πρέπει νὰ ἦταν ὁ Γαλακτίων.

β) Ὁ Χαλκηδόνας Ἰωσήφ, ποὺ συνυπογράφει τὸ σιγίλλιο, κατεῖχε τὴν
ἔδρα αὐτὴ τουλάχιστον ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1474 —καθὼς τὸν βρί-
σκουμε νὰ συνυπογράφει τὴν ἀθώωση τοῦ πατριάρχη Συμεῶν— καὶ ὡς
τὸν Μάιο τοῦ 1484, ἀφοῦ συνυπογράφει τὸ «συνοδικὸν ψήφισμα» κατὰ
τῆς σιμωνίας ποὺ ἐκδόθηκε τότε¹⁸. Διαθέτουμε δηλαδὴ καὶ τεκμήρια γιὰ
τὴ θητεία του ἀλλὰ καὶ δεῖγμα τῆς ὑπογραφῆς του.

γ) Ὁ Ἰωακείμ ὡς μητροπολίτης Κορίνθου δὲν φέρεται νὰ ὑπογράφει

18. Γιὰ τὴν πρώτη πράξη βλ. τὰ σχετικὰ στὸ *Οἱ Πράξεις τοῦ Πατριαρχείου...*,
ἔ.π., π. 52, σ. 152-154 καὶ γιὰ τὸ ψήφισμα βλ. π. 81, σ. 201-202.

σὲ ἄλλο σωζόμενο ἔγγραφο. Ἐνας μητροπολίτης Κορίνθου, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του, μνημονεύεται στὴ συνοδικὴ πράξις ποὺ ἐκδόθηκε γιὰ τὸν νεοεκλεγέντα μητροπολίτη Πατρῶν Κύριλλο πρὶν ἀπὸ τὴν 15ῃ Ἰανουαρίου τοῦ 1467 ἐπὶ Διονυσίου Α'¹⁹.

δ) Τὸν Ἀγγιᾶλου Ἰγνάτιο τὸν συναντοῦμε νὰ συνυπογράψει τὴ συνοδικὴ ἀπόφαση ἀθώωσης τοῦ πατριάρχου Συμεῶν τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1474²⁰. Τὸ πρωτότυπο ὅμως τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως μὲ τὶς αὐτόγραφες ὑπογραφὰς τῶν ἀρχιερέων παραδόθηκε στὸν ἄμεσα ἐνδιαφερόμενο, τὸν ἀθωωθέντα πατριάρχη, καὶ στὸν ἐπίσημο κώδικα τοῦ Πατριαρχείου καταχωρίστηκε ἀπὸ τὸν ἀρμόδιο ὀφφικιᾶλιο τὸ κείμενο τῆς ἀποφάσεως, στὸ ὁποῖο σημειώθηκε μόνο τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιφέρεια τὴν ὁποία ἐμπροσωποῦσε κάθε ὑπογράφων (στὸ πρωτότυπο) ἀρχιερέας. Κατὰ συνέπεια, στὴν περίπτωσιν αὐτὴ γνωρίζουμε τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιφέρειαν, δὲν ἔχουμε ὅμως δεῖγμα τῆς ὑπογραφῆς.

ε) Τὸν Μεσημβρίας Παχώμιο τὸν ἐντοπίζουμε νὰ συνυπογράψει, καὶ αὐτός, τὴ συνοδικὴ ἀπόφαση ἀθώωσης τοῦ πατριάρχου Συμεῶν τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1474. Γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς αἰτίας δὲν ἔχουμε καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δεῖγμα τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Παχωμίου²¹. Ὅπως δὲν ἔχουμε

19. Βλ. τὸ κείμενο τῆς πράξεως στὸ Μάχη Παΐζη-Ἀποστολοπούλου, Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ἐπίσημα κείμενα...*, ὅ.π., σ. 107-109. Ὁ Τ. Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία καὶ χριστιανικὰ μνημεῖα Κορινθίας», *Πελοποννησιακὰ* 9 (1972), 212-213, ἔχει ὑποστηρίξει πὼς «εὐθὺς μετὰ τὸν Ἰωακείμ θὰ θέσωμεν ἀρχιερέα, τοῦ ὁποίου δὲν παραδίδεται τὸ ὄνομα καὶ ὁ ἀκριβὴς χρόνος ἀρχιερατείας, αὕτη ὅμως φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε βραχεία, διότι ὁ μητροπολίτης μετετέθη τὸ 1492 εἰς Θεσσαλονίκην». Τὴν ἀποψή του ὁ Γριτσόπουλος τὴ στήριξε σὲ ἓνα σημεῖωμα ποὺ παραδίδεται σὲ χειρόγραφο τῆς μονῆς Προυσοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο κάποιος ἀρχιερέας μετατέθηκε ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴ Θεσσαλονικὴ «ἐπὶ ἔτους ζ'», δηλαδὴ τὸ 1492. Ἐνα ἄλλο ὅμως σημεῖωμα, τὸ ὁποῖο παραδίδει τὸ χειρόγραφο 483 τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ἀποκαλύπτει πὼς ὁ Κορίνθου ποὺ μετατέθηκε στὴ Θεσσαλονικὴ ὀνομαζόταν Μακάριος καὶ πὼς ἡ μετάθεσὶς του ἔγινε «ἐπὶ ἔτους ζ'», δηλαδὴ τὸ 1517. Εἶναι πιθανὸν στὸ πρῶτο σημεῖωμα εἶτε νὰ μὴ διαβάστηκε ὀρθὰ ἡ χρονολογία εἶτε νὰ ἐξέπεσαν δύο ἀριθμοὶ (κε'). Γιὰ τὸν μετατεθέντα μητροπολίτη, ποὺ ἐξελέγη Κορίνθου τὸ 1507, βλ. τὴ μελέτη τοῦ Ἀπόστολου Ἀθ. Γλαβίνα, «Μακάριος Παπαγεωργόπουλος, ὁ ἀπὸ Κορίνθου μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1465; - 12 Ἀπριλίου 1546)», *Μακεδονικὰ* 13 (1973), 167-177· ἰδίως σ. 169-171.

20. Ἀντίγραφο τοῦ κειμένου τῆς πράξεως παραδίδεται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο Ottob. gr. 205· βλ. τὴ νεότερη ἔκδοσιν τοῦ κειμένου Μάχη Παΐζη-Ἀποστολοπούλου, Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ἐπίσημα κείμενα...*, ὅ.π., σ. 112-113 καὶ στὴ σ. 111 τὶς προηγούμενες δημοσιεύσεις ποὺ γνώρισε τὸ κείμενο.

21. Βλ. τὰ σχετικὰ στὴ μελέτη μου Ὁ «Ἱερός κώδιξ»..., ὅ.π., σ. 66-68.

στοιχεῖα γιὰ τὸν χρόνο ποὺ διήρκεσε ἡ ἀρχιερατεία του. Σὲ «συνοδικὸν ψήφισμα» πάντως τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1488 ὡς μητροπολίτης Μεσημβρίας φέρεται ὁ Δωρόθεος²².

ς) Τὸν Νεόφυτο Προύσης δὲν τὸν συναντοῦμε σὲ ἄλλο πατριαρχικό.

ζ) Τὸν Νεόφυτο Μηδείας τὸν ἐντοπίζουμε νὰ συνυπογράφει διάφορα πατριαρχικά ἔγγραφα ἀπὸ τὸ 1474 ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1484, κατὰ συνέπεια ἔχουμε δεῖγμα τῆς ὑπογραφῆς του²³.

η) Ὁ Περιθεωρίου Ἰωσήφ ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1474 νὰ συνυπογράφει τὴ συνοδικὴ ἀπόφαση ἀθώωσης τοῦ πατριάρχου Συμεῶν. Κατὰ συνέπεια, γιὰ ὅσους λόγους ἐκθέσαμε στὴν περίπτωση (δ), ἔχουμε τεκμήριο γιὰ τὴν ὑπαρξή του ἀλλὰ δὲν ἔχουμε δεῖγμα τῆς ὑπογραφῆς του.

θ) Γιὰ τὸν Δωρόθεο Ναυπάκτου, ποὺ συνυπογράφει τὸ σιγίλλιο γιὰ τὴ μονὴ Κοσινίτσας, δὲν σώζεται δεῖγμα τῆς ὑπογραφῆς του σὲ προγενέστερο ἢ μεταγενέστερο ἔγγραφο.

Συμπερασματικά: ἀπὸ τοὺς δέκα ὑπογράφοντες τὸ σιγίλλιο τοῦ 1477 ἢ ὑπογραφῆς τριῶν —τοῦ Ἐφέσου Δανιήλ, τοῦ Χαλκηδόνος Ἰωσήφ, τοῦ Μηδείας Νεοφύτου— ταυτίζονται μὲ τὸ δεῖγμα ποὺ διαθέτουμε ἀπὸ ἄλλα πατριαρχικά ἔγγραφα, ἐνῶ γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους ἔχουμε μόνο μαρτυρίες.

V

Ἡ ἐνασχόληση μὲ τὰ δύο ἀρχαιότερα σιγίλλια τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου ποὺ ἐκδόθησαν γιὰ τὴ μονὴ Κοσινίτσας τοῦ Παγγαίου, ἐνασχόληση ἐπ' εὐκαιρία τῶν πανομοιότυπων τῶν ὑπογραφῶν τους ποὺ σώζονται στὴ συλλογὴ Ἀριστάρχου, φέρνει στὴν ἐπιφάνεια ἓνα θέμα ποὺ ἀφορᾷ ἄμεσα τὴ Διπλωματικὴ.

Καὶ τὰ δύο ἔγγραφα αὐτοχαρακτηρίζονται ὡς σιγιλλιώδη γράμματα: τὸ πρῶτο ὅμως, τοῦ 1473/1474, τὸ ὑπογράφει μόνον ὁ πατριάρχης ἐνῶ ἐκεῖνο ποὺ ἐκδίδεται τρία περίπου χρόνια ἀργότερα, τὸν Μάιο τοῦ 1477, τὸ συνυπογράφει καὶ ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀρχιερέων. Τί ἄλλαξε ὥστε νὰ

22. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Μάχη Παΐζη-Ἀποστολοπούλου, Οἱ Πράξεις τοῦ Πατριαρχείου...*, ὅ.π., π. 91, σ. 221-222.

23. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὴν ὑπογραφὴ του στὸ «συνοδικὸν ψήφισμα» τοῦ Μαΐου 1484 μὲ τὸ ὅποιο ἐπιβεβαιώνονται παλαιότερες συνοδικὲς ἀποφάσεις καταδίκης τῆς σιμωνίας (πανομοιότυπο τῆς ὑπογραφῆς του στὴ σ. 36 τῆς μελέτης Ὁ «Ἱερός κῶδιξ»..., ὅ.π.).

μὴν ἀρκεῖ ἡ ὑπογραφή τοῦ πατριάρχου γιὰ τὴν ἔκδοση ἑνὸς σιγίλλου μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνονται τὰ προνόμια ἑνὸς σταυροπηγιακοῦ μοναστηριοῦ;

Ἄς θυμίσουμε πρῶτα πῶς μόλις τὸν 14ο βυζαντινὸ αἰῶνα οἱ ὄροι «σιγίλλιδες γράμμα / σιγίλλιον» καθιερώνονται στὴν Πατριαρχικὴ Γραμματεία, ἀντικαθιστώντας τὸν ὄρο «ὑπόμνημα»²⁴. Πέραν ὅμως ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ὄρων, τὸ σχετικὸ ἔγγραφο τὸ ὑπέγραφε κατὰ παράδοση ὁ πατριάρχης καὶ μόνον, δεδομένου ὅτι τὰ σταυροπηγιακὰ δίκαια ὑπάγονταν στὴν ἀρμοδιότητά του.

Τὴν παράδοση αὐτὴ ἀκολούθησε ὁ Συμεὼν Α΄ τὸ 1473/1474 καὶ στὴν ἴδια γραμμὴ παρέμεινε ὅταν, μετὰ τὸν Μάξιμο Γ΄, στὴ διάρκειά τῆς τρίτης πατριαρχίας του ἐπικύρωσε, ὑπογράφοντας μὲ μηνολόγιο, ἕνα ἄλλο σιγίλλιδες γράμμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαίωσε τὴν προσήλωσή ἑνὸς μοναχικοῦ στὴ μονὴ Βατοπεδίου²⁵. Ἡ παράδοση αὐτὴ θὰ μείνει ἰσχυρὴ καὶ ὅλο τὸν 16ο αἰῶνα²⁶, γιὰ νὰ ἀρχίσει νὰ κάμπτεται ἀπὸ τὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ 17ου αἰῶνα.

Μένει ἐπομένως νὰ ἀναζητήσουμε τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι ὀδήγησαν τὸν Μάξιμο Γ΄, ποὺ ἔμεινε στὴν ἱστορία μὲ τὸ προσωνύμιο «ὁ λόγιος», νὰ πα-

24. Βλ. Jean Darrouzès, *Recherches sur les οφφίκια de l'Église byzantine*, Παρίσι 1970, σ. 399-425 καὶ *Le Registre synodal du patriarcat byzantin du XVIe siècle. Étude paléographique et diplomatique*, Παρίσι 1974, σ. 181-186.

25. Τὸ σιγίλλιο ποὺ σώζεται στὸ Ἀρχεῖο τῆς ἀθωνικῆς μονῆς πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Παπαδημητρίου-Δούκα, «Νέες πηγὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἁγίου Ὁρους (Μέσα 15ου-τέλη 16ου αἰ.). Ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου», *Γρηγόριος ὁ Παλαμὰς* 84 (2001), 517-518· νεότερη ἔκδοση Μάχη Παΐζη-Ἀποστολοπούλου / Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ἐπίσημα κείμενα...*, ὅ.π., σ. 199-201 (ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐγγράφου στὸν στ. 14).

26. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ κάποια παραδείγματα: α) Παχώμιος Α΄, Νοέμβριος 1504, «σιγίλλιδες... γράμμα» ὑπὲρ μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου (Fr. Miklosich / Jos. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 6, Βιέννη 1890, σ. 261-262)· β) Ἱερεμίας Α΄, Ἰούνιος 1527, «σιγίλλιδες γράμμα» ὑπὲρ μονῆς Ταξιάρχου τῶν Ἄνω Δυνάμεων (Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη...*, Κωνσταντινούπολη 1884, σ. 7-8, (βλ. καὶ Γιούλη Εὐαγγέλου, «Ὅταν πατριαρχικὸς ὑπογραφὸς ἀναζητοῦν ταυτότητα», *Ὁ Ἐρασιστής* 25 (2005), 61 ἐπ.)· γ) Ἱερεμίας Α΄, Σεπτέμβριος 1537, «πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγίλλιδες γράμμα» ὑπὲρ μονῆς Παντοκράτορος (L. Petit, *Actes du Pantocrator*, Ἁγία Πετρούπολη 1903, σ. 43-45)· δ) Ἱερεμίας Β΄, Νοέμβριος 1573, «σιγίλλιδες ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα συνοδικὸν» ὑπὲρ μονῆς Κοσινίτσας (Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ἐκθεσις...», ὅ.π., σ. 22-23)· ε) Γαβριὴλ Α΄, Ἰούνιος 1707, «πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγίλλιδες ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα» ὑπὲρ μονῆς Κοσινίτσας (Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ἐκθεσις...», ὅ.π., σ. 23-24).

ρευκλίνει ἀπὸ τὴν παράδοση πού εἶχε ἐδραιωθεῖ καὶ νὰ ἐπιλέξει ἕναν ἄλλο δρόμο.

Εἶναι γνωστὲς οἱ σφοδρὲς διαμάχες πού προηγήθηκαν τῆς ἀνοδου τοῦ Μαξίμου Γ' στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Οἱ ἀντίπαλοί του ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ προβοῦν στὴν καθάρεσή του, προκειμένου νὰ δημιουργηθεῖ ἕνα νομοκανονικὸ ἀνάχωμα στὴ διαφαινόμενη ἀνοδὸ του στὸ Πατριαρχεῖο. Δὲν τὸ κατόρθωσαν: ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Μανουὴλ Χριστώνυμος ἐκλέχθηκε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1476 πατριάρχης μὲ τὸ ὄνομα Μάξιμος.

Ἡ πολιτικὴ ὥστόσο τὴν ὁποία ἀποφάσισε νὰ ἀκολουθήσει ὡς πατριάρχης ἦταν ἐκείνη τῆς καταλλαγῆς. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο θέλησε ἀκόμη καὶ τὸ σιγίλλιο ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Παγγαίου νὰ τὸ συνυπογράψουν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς. Τὴν πολιτικὴ τῆς καταλλαγῆς πού ἀκολούθησε τὴν περιγράφει, μὲ τὸν τρόπο του, καὶ ἕνα χρονικὸ τῆς ἐποχῆς: «πατριαρχεύοντος... τοῦ κυροῦ Μαξίμου τοῦ λογίου, τὰ τῆς ἐκκλησίας ἅπαντα εἰρηνικῶς διέκειντο, παυσαμένων πάντων τῶν σκανδάλων»²⁷.

Νομίζω, τελικὰ, πὼς τοὺς λόγους πού ἔκαναν τὸν πατριάρχη Μάξιμο νὰ παραβεῖ τοὺς καθιερωμένους κανόνες πρέπει νὰ τοὺς ἀναζητήσουμε περισσότερο στὴν πολιτικὴ πού ἐπιθυμοῦσε νὰ ἀσκήσει ἔναντι τῆς συνόδου παρὰ στὴν ἄγνοια τῶν κανόνων τῆς Διπλωματικῆς²⁸.

27. Τὸ χωρίο προέρχεται ἀπὸ τὴν *Ἐκθεσιν Χρονικὴν* (ἔκδ. Σπ. Λάμπρος, *Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum*, Λονδίνο 1902), σ. 35, στ. 16-18. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ χρονικοῦ εἶναι «Ἐκθεσις χρονικὴ συντομωτέρα, συντεθεισα ἐν ἀπλότητι λέξεω, κοινῶς διηγουμένη τὰ γεγονότα ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, ἃ μὲν οἰκείοις ὀφθαλμοῖς εἶδομεν, ἃ δὲ ἀκηκόαμεν ἐκ τῶν πατέρων ἡμῶν οὐκ ὀκνοῦμεν γράψαι». Ἡ σύνταξή αὐτοῦ τοῦ χρονικοῦ τοποθετεῖται περὶ τὸ 1517· βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, *Πρώτη νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 65-68, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐκδόσει πού γνώρισε.

28. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐκπονήθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος «Πηγὲς τῆς Μεταβυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ», τὸ ὁποῖο ἐκπονεῖται στὸ Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν μὲ χορηγία τοῦ Ἰδρύματος Ὠνάση.

SUMMARY

Dimitris G. Apostolopoulos

Image of Two Patriarchal *Sigillia* of 15th Century
Regarding Kosinitza Monastery

The *sigillia* issued by the Patriarchate of Constantinople concerning the monastic centre of Kosinitza on Mount Pangaio during the early post-Byzantine period were originally located in the monastery's Archive. This historical material was 'removed' in 1917, when Bulgarian troops plundered the monastery, and it has not been located ever since.

Two facsimiles of parts of the two most ancient *sigillia*, issued by the patriarchs Symeon I (1473/1474) and Maximos III (June 1477), which I have discovered in the Vatican Library, in the Aristarches collection (MS Vat. gr. 2416, f. 168r and 180r), constitute a small counterbalance to this big lacuna. The text of the two *sigillia* was copied in the monastery and was sent along with the facsimiles of the signatures to Stavrakas Aristarches in 1875.

K o s t a s E . L a m b r i n o s

Ricchezza e potere nell'isola di Tinos: la famiglia Scutari nel XVI secolo

Il 6 settembre 1589 il nobile di Venezia Filippo Paruta, che era stato *consigliere* (membro del consiglio di amministrazione) presso la città di Rethymno / Rettimo della Creta veneziana¹, presentò una scrittura all'ufficio dell'avogaria di comun², allo scopo di provare la validità del suo matrimonio con una donna, la cui famiglia, seppur eminente, non deteneva titoli nobiliari. Era costretto a seguire questa consueta procedura, la quale mirava a evitare la mescolanza di soggetti di umile estrazione socio-professionale con la classe dirigente. Secondo l'ideologia dominante, l'aristocrazia, che costituiva la pietra angolare del sistema socio-politico veneziano, doveva mantenere la propria purezza e compattezza. Pertanto, per la convalida dei matrimoni di patrizi con donne non nobili e per evitare ripercussioni negative sulla condizione sociale della prole, era necessario svolgere un *processo*, allo scopo di esaminare alcuni aspetti cruciali riguardo all'origine della sposa. A tal fine era di fondamentale importanza che la famiglia della donna non nobile possedesse un certo prestigio sociale come risultato di una serie di attività, quali lo svolgimento di occupazioni non manuali, l'ottenimento di cariche di rilievo nell'apparato burocratico, la prosperità economica e l'elevato livello di istruzione. Tra le altre cose, veniva dato peso all'onestà, la modestia e in genere

---

1. Filippo Paruta, figlio di Antonio, fu eletto consigliere di Rettimo dal Maggior Consiglio di Venezia il 7 gennaio 1585 e mantenne la carica fino al 20 novembre 1588, data in cui fu succeduto da Francesco Zane: Archivio di Stato di Venezia (ASV), Segretario alle Voci, *Elezioni del Maggior Consiglio*, reg. 7, f. 228v.

2. ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), fasc. 1: vedi *infra*, documento 1.

all'integrità morale della sposa. In altre parole, bisognava dimostrare che lei, grazie al suo status sociale distinto, fosse degna di sposare un patri-zio veneziano, cosicchè i figli della coppia potessero ereditare il titolo del padre, senza che venisse messa a rischio la nobiltà e quindi anche la stabilità e l'armonia sociale³.

Membro della classe dominante veneziana, ex dignitario della Serenissima Repubblica e quindi conoscitore della complessa legislazione riguardo al mantenimento dei titoli nobiliari, Filippo Paruta seguì la pratica burocratica consolidata: suddivise la sua relazione in capitoli, i quali contenevano vari dati sulla storia dei parenti più stretti della moglie e in generale sulla condizione della sua famiglia⁴. Questi elementi dovevano essere poi confermati da parte di testimoni davanti agli avvocatori di comun, in modo che il processo avesse un esito positivo per l'interessato.

Le testimonianze contenute nel *processo* costituiscono materiale storico di grande interesse non per Creta, al cui personale governativo era appartenuto Paruta nel passato, ma per un'altra isola dello Stato da Mar veneziano. Si tratta di Tinos (Tine), nel complesso delle Cicladi, di cui era originaria la moglie dell'ex *consigliere* di Rethymno. Già possedimento veneziano dalla fine del secolo XIV (1390), l'isola, nonostante gli attacchi pirateschi e i tentativi di occupazione da parte degli ottomani, sarebbe rimasta a lungo sotto il dominio della Serenissima, fino alla sua annessione all'impero ottomano nel 1715. Dopo la conquista della vicina Mykonos (Micone) nel 1537 dall'ammiraglio della flotta ottomana Hayreddin / Ariadeno Barbarossa, Tinos assunse un'ancora maggiore impor-

---

3. Sugli atti legislativi, come quelli del 1526 e 1533, riguardo alla *condizione* delle consorti dei nobili di Venezia nonché dei *nobili veneti* di Creta, vedi indicativamente P. Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata*, vol. 2, Bergamo 1928, pp. 313-314; G. Maranini, *La costituzione di Venezia*, vol. 2, Firenze 1974, pp. 66-67; K. E. Lambrinos, «Οι γυναίκες της ανώτερης τάξης στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Νομικο-κοινωνική θέση, αντιλήψεις, συμπεριφορές (16ος-17ος αι.)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 7 (2004), 85-92; cfr. idem, «La condizione giuridica e sociale della donna patrizia nella Creta veneziana (sec. XVI-XVII)», in *Spazi, poteri, diritti delle donne a Venezia in età moderna*, a cura di Anna Bellavitis – Nadia Maria Filippini – Tiziana Plebani, Verona 2012, pp. 90-92. Più dettagliatamente sulle qualifiche socio-giuridiche ed economiche, richieste dalla donna non nobile e dai suoi familiari perché il suo matrimonio con un patrizio fosse considerato valido, vedi *infra*.

4. Vedi documento 1.

tanza geostrategica, costituendo ormai l'ultimo baluardo politico, militare e commerciale dei Veneziani nell'arcipelago⁵.

I dati presentati dallo sposo Filippo Paruta, nonché le varie, particolarmente interessanti informazioni fornite dai testimoni, mettono a fuoco il percorso e il ruolo di una famiglia tinese, quella degli Scutari, da cui proveniva la sposa Fiordelise. Allo stesso tempo però, illuminano diversi aspetti della realtà amministrativa, economica, sociale, burocratica e militare dell'isola cicladica. Più rivelatorie sono le notizie sulla diversificazione all'interno del gruppo dirigente locale e soprattutto sulle strategie adottate dalle famiglie più in vista, al fine di mantenere i propri poteri economici e sociali nel corso del tempo.

Secondo il contenuto del processo, il contratto di matrimonio tra Filippo Paruta e Fiordelise Scutari era stato redatto il 4 maggio 1587, mentre il matrimonio aveva avuto luogo il 22 gennaio 1588 a Rethymno. Alla cerimonia avevano assistito molti nobili e, ovviamente, dignitari governativi, compatrioti dello sposo⁶, tra cui più illustri il provveditore generale di Creta Zuanne Mocenigo e il rettore di Rethymno Benedetto Bembo, il quale fece anche da testimone al matrimonio insieme al rettore di Tinos Marino Mudazzo. Fiordelise, come più tardi ha dichiarato nella sua testimonianza Mocenigo, era già incinta⁷. Circa due mesi dopo, il 30 marzo 1588, nasceva il figlio maggiore della coppia, Geronimo, bat-

---

5. Tra i numerosi studi che riguardano il periodo veneziano di Tinos vedi D. Z. Sofianòs, «Ιστορική αναδρομή εις την βενετοκρατούμενην και τουρκοκρατούμενην Τήνον», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 9 (1971-1973), 116-128; B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, Leiden - Istanbul 1982, passim; I. D. Psaras, *Η βενετοκρατία στην Τήνο την εποχή του Κρητικού Πολέμου (1645-1669)*, tesi di dottorato, Thessaloniki 1985; Anastassia Papadia-Lala, «Παραγωγή και εμπορία του μεταξιού στην Τήνο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 14 (1991-1993) [*Πρακτικά Α΄ Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991*], 369-397; eadem, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος - 18ος αι.). Μια συνθετική προσέγγιση*, Venezia 2004, pp. 204-219, con bibliografia estesa; p. M. Foscolos, «Το "φέουδο" της λατινικής επισκοπής Τήνου (Συμπληρωματικές πληροφορίες για τον φεουδαρχισμό και την εκκλησιαστική ιστορία της Τήνου)», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 14 (1991-1993) [*Πρακτικά Α΄ Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991*], 277-283; idem, *Η Οξωμεριά της Τήνου κατά τον ύστερο Μεσαίωνα*, Ατene 2012.

6. Vedi documento 1.

7. ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), fasc. 1:

tezzato il 14 aprile dello stesso anno nella chiesa cattolica di Santa Caterina di Rethymno⁸, a cui avrebbe fatto da padrino il nobile di Venezia Giovanni Magno⁹.

Secondo Paruta, la famiglia di suo suocero, Piero Scutari, era «una delle principali et onorevoli fameglie» di Tinos¹⁰, mentre un posto di rilievo nella rete sociale dell'isola avevano i di Ascuf(f)i / Diascufi, dai quali proveniva la suocera, Petronella¹¹. Sia gli Scutari che i Diascufi, vengono identificati da Paruta come *nobili*. Quali sono però le connotazioni di questo termine rispetto all'organizzazione sociale dell'isola? Al fine di evitare fraintendimenti sullo status ufficiale delle due famiglie, e, per estensione, della realtà sociale di Tinos, sono necessari alcuni chiarimenti fondamentali. I soggetti più eminenti dell'isola sono identificati nelle fonti ufficiali principalmente come *cittadini* o *cittadini feudatarii*¹² e detenevano una distinta posizione nella società attraverso una serie di fattori interconnessi. Loro erano per eccellenza cattolici e la loro agiatezza economica derivava principalmente dalla terra. Erano inoltre legati alla borgata che si era sviluppata in una località naturalmente fortificata intorno al castello di Santa Elena, e che costituiva la sede delle autorità politiche. Tuttavia, i cittadini non erano in possesso di titoli nobiliari ufficiali, che a Venezia e in alcune zone appartenenti alla Serenissima, come Creta¹³,

---

deposizione di Bembo (1589, 9 settembre), di Mudazzo (vedi documento 2) e di Mocenigo (1589, 7 settembre).

8. Dettagliatamente su questo piccolo tempio latino, che funzionava da cattedrale della città vedi K. E. Lambrinos, «Η καθολική Εκκλησία στο Ρέθυμνο. Μαρτυρίες των λατίνων επισκόπων (τέλη 16ου – μέσα 17ου αι.)», *Πρακτικά Συμποσίου Της Βενετίας το Ρέθυμνο, Ρέθυμνο 1-2 Νοεμβρίου 2002*, a cura di Chryssa Maltezu – Aspasia Papadaki, Venezia 2003, pp. 170-174.

9. ASV, Avogaria di Comun, *ibidem*, deposizione di Giovanni Magno q. Stefano (1589, 7 settembre).

10. La famiglia, come indica il suo nome, era originaria di Scutari / Scodra (Albania). Sulla sua provenienza vedi Foscolos, *Η Οξωμεριά της Τήνου*, cit., pp. 214-215.

11. Vedi documento 1.

12. Vedi *infra*, testimonianza del provveditore generale di Creta Zuanne Mocenigo (1589) e anche documento 2.

13. Sul ceto dei nobili di Creta vedi indicativamente Aspasia Papadaki, «Οι βενετοί ευγενείς της Κρήτης κατά το 16ο αιώνα (Εξασφάλιση τίτλων)», *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, vol. 2, Chanià 1991, pp. 431-438; eadem, «Η κρητική ευγένεια στην κοινωνία της βενετοκρατούμενης Κρήτης», in *Διεθνές Συμπόσιο Πλούσιοι και Φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*,

svolgevano un ruolo chiave nella definizione della classe dirigente e nella sua differenziazione dalle altre categorie sociali. A Tinos, come anche nelle aree dove non esisteva una nobiltà istituita (Corfù, Zante, Cerigo, Famagosta¹⁴, ecc.), i cittadini erano quelli che costituivano il gruppo dominante e che svolgevano il ruolo politico e sociale primario altrove svolto dai nobili. Di conseguenza, l'accezione di *nobile* utilizzata da Paruta non corrisponde ad una categoria istituzionalizzata di nobili in senso stretto, bensì a un ceto che grazie alla sua supremazia costituiva l'élite socio-economica dell'isola. Evidentemente, il patrizio veneziano aveva usato il termine *nobile* per elevare ulteriormente la condizione sociale della moglie Fiordelise, perché le sue aspettative di convalida del matrimonio venissero soddisfatte.

Rispetto alle categorie sociali gerarchicamente inferiori di Tinos, i cittadini godevano del diritto di partecipare al *magnifico consiglio* della comunità dell'isola e di svolgere un ruolo di primo piano nella vita locale¹⁵. Come in altri possedimenti veneziani, il consiglio aveva il dovere di contribuire, in collaborazione con il governo locale e centrale, alla realizzazione dei progetti politici. Alla fine del secolo XVI, si fece un passo verso una migliore organizzazione istituzionale del ceto dominante, per consentirgli di acquistare maggiore coesione e, come avveniva con le élite di altre regioni veneziane, di adempiere in modo più efficace al suo ruolo di alleato naturale e sostenitore della Serenissima. In particolare, nel

---

a cura di Chryssa Maltezu, Venezia 1998, pp. 305-318; K. E. Lambrinos, «Η εξέλιξη της κρητικής ευγένειας στους πρώτους αιώνες της Βενετοκρατίας», *Thesaurismata* 26 (1996), 206-224; idem, *Κοινωνία και διοίκηση στο βενετοκρατούμενο Πέθυμο. Το ανώτερο κοινωνικό στρώμα των ευγενών (1571-1646)*, tesi di dottorato, Università dello Ionio, Corfù 1999, passim; Papadia-Lala, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, cit., pp. 64-103.

14. Vedi indicativamente N. Karapidakis, *Civis fidelis: l'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème-XVIIème siècles)*, Francoforte sul Meno 1992; D. Arvanitakis, *Κοινωνικές αντιθέσεις στην πόλη της Ζαζόνθου. Το Ρεμπελιό των ποπολάρων (1628)*, Atene 2001; Chryssa Maltezu, *Τα Κόθηρα τον καιρό που κυριαρχούσαν οι Βενετοί*, Venezia 2008; Papadia-Lala, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, cit., pp. 255-332, 336-380, con ricca bibliografia su questi territori. Sul caso di Famagosta vedi K. E. Lambrinos, «Rivendicando identità e poteri: il ceto cittadino negli organi collettivi di Famagosta e Kyrenia (XVI sec.)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 11 (2014), 29-48.

15. Sull'organo comunale (*consiglio de cittadini*) presso Tinos vedi Papadia-Lala, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, cit., pp. 211-216.

1584, durante la sua visita ufficiale a Tinos, il veneziano Marco / Giovanni Marco (da) Molin(o), in sintonia con l'ideologia politica dominante, che mirava alla «chiusura» dei gruppi dirigenti del territorio veneziano, introdusse, servendosi dei suoi poteri straordinari di sindaco e inquisitore in Levante, alcuni prerequisiti per l'ammissione all'organo comunale dell'isola: il completamento del diciottesimo anno di età, l'astensione dal praticare lavori manuali e la permanenza almeno triennale in città¹⁶. La definizione più completa del corpo sociale dei cittadini avrebbe potuto contribuire più attivamente alla promozione dell'opera politica in un periodo particolarmente sensibile per il mantenimento della dominazione veneziana sull'isola.

Le informazioni di Filippo Paruta sugli Scutari e secondariamente sui Diascufi furono arricchite dai dati forniti dai testimoni che erano per lo più funzionari veneziani di Tinos e Creta e, in secondo luogo, privati. Come era di solito il caso in tali processi, tanto più dettagliate le testimonianze sulla prosperità, il potere e il prestigio della famiglia non nobile, tanto più facile era che il processo fosse efficace. Comunque, normalmente, Paruta sapeva di avere grandi probabilità che la sua richiesta venisse soddisfatta grazie all'illustre provenienza della moglie. Un nobile di Venezia come lui, non avrebbe messo a repentaglio la propria posizione sociale e, di conseguenza, lo status della sua prole, sposandosi una donna che non aveva le qualifiche richieste dalla legge.

Gli Scutari rivestivano un ruolo di spicco nel tessuto economico di Tinos. Come affermava Paruta agli avvocatori di comun, la famiglia era «patrona et posseditrice de terreni de quasi della mittà di quel isola», che li sfruttava, godendo di uno status estremamente privilegiato, poiché questi terreni erano esenti da imposte («per li quali non contribuisse ad alcuno ne anco alla Serenità del Principe»). Al contrario, secondo Paruta, altri proprietari locali dovevano pagare la *decima*, cioè una parte della loro produzione agricola, descritta a volte anche con il termine di origine bizantina *zemoro / gemoro* (γήμορον)¹⁷.

Sulla scia delle linee guida formulate dall'interessato, i testimoni avevano cercato di dimostrare la condizione finanziaria degli Scutari, con particolare riferimento alla grande proprietà immobiliare che garantiva

16. C. N. Sathas, *Documents inédits relatif à l'histoire de la Grèce au Moyen Age* [Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας], vol. 4, Parigi 1882, p. 326.

17. Vedi documenti 1 e 3. Cfr. Slot, *Archipelagus Turbatus*, cit. , pp. 48, 69-70.

loro una vita agiata. Per quanto riguarda, però, la dimensione esatta dei loro terreni agricoli, i dati delle fonti archivistiche variano. Secondo la relazione presentata agli organi politici centrali dal provveditore generale di Creta Zuanne Mocenigo dopo la fine della sua carica (1589), le *decime* provenienti dalla metà dei territori di Tinos venivano carpite dal rettore veneziano di turno, dato che non riceveva uno stipendio da parte della Serenissima, mentre «alcuni di quelli cittadini di casa Scutari» sfruttavano l'altra metà «o sia delli terreni stessi, o della decima delli frutti loro»¹⁸. Secondo l'ex rettore Marino Mudazzo, la famiglia «ha una gran parte di beni de l'isola che son sui» e riceve contemporaneamente anche la *decima* da molti territori «che non sono sui»¹⁹. Un altro ex governatore di Tinos, Francesco Michiel, che era ritornato a Venezia circa trenta anni prima, parlando degli Scutari, non menzionava l'estensione delle loro proprietà, ma dichiarava che «hanno ragion di decimar nella mittà dell'isola» e che nessuno poteva essere paragonato a loro riguardo alla ricchezza. Di particolare interesse è la testimonianza di Giorgio quondam Costantini de Neapoli, che aveva servito in precedenza come ufficiale militare (*vice capitaneus*) a Tinos e, che a differenza di altri testimoni, aveva sostenuto che il padre della sposa e i parenti di lui «hanno el terzo dell'isola che tirano la decima come fanno li rettori»²⁰.

Dato che molte altre famiglie nonché la Chiesa latina possedevano feudi²¹, l'informazione di Paruta che gli Scutari detenessero metà isola non sembra corrispondere alla realtà. Se la metà delle terre (3/6) apparteneva alla Serenissima e il rettore ne percepiva il reddito, è probabile, come ha dichiarato Giorgio de Neapoli, che la proprietà degli Scutari corrispondesse a 1/3 (cioè 2/6) dell'isola. Seguendo questo ragionamento, gli altri terreni, pari a circa 1/6 del totale, appartenevano ad altri proprietari, soprattutto a cittadini e alla Chiesa cattolica. Tuttavia, a prescindere dall'accuratezza di tali dati, pare che gli Scutari superassero di molto altre famiglie in quantità di beni immobiliari. Secondo la diffusissima pratica di quei tempi, loro godevano di grandi rendite provenienti dalle con-

18. S. G. Spanakis, *Μνημεία της Κορητικής Ιστορίας*, vol. 1 (Relazione di Zuanne Mocenigo, provveditore generale del Regno di Candia, 1589), Iraklio 1940, p. 197.

19. Vedi documento 2.

20. ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), fasc. 1, deposizione di Michiel (1590, 8 febbraio) e di Giorgio de Neapoli (1589, 7 settembre).

21. Foscolos, «Το "φέουδο" της λατινικής επισκοπής Τήνου», cit., 277-283.

cessioni ad agricoltori delle loro terre, e inoltre operavano anche nel settore della riscossione delle imposte su terreni non di loro proprietà²². Del resto, nell'apparato ideologico della Serenissima, i proprietari terrieri godevano di grande prestigio. Il possesso di molte terre costituiva un valore sociale fondamentale, forte indicatore di qualità elevata di vita, libera da umili occupazioni manuali (*arti meccaniche*), che venivano viste con disprezzo e considerate inappropriato per i membri dei gruppi dirigenti²³. Indubbiamente, il fatto che gli Scutari apparissero come grossi redditieri, aventi sotto controllo grande parte della superficie territoriale dell'isola, serviva gli obiettivi di Filippo Paruta, il quale era chiamato a dimostrare che sua moglie traesse l'origine da famiglia abbiente e potente.

Gli Scutari, però, al di fuori dello sfruttamento della terra, che sembra fungesse per loro da stabile fonte di reddito, non rinunciavano anche ad altre opportunità di arricchimento, come ad esempio l'assunzione di cariche statali e le attività commerciali. Essendo socio-economicamente eminenti, i membri della famiglia, grazie alla loro posizione di rilievo nel consiglio della comunità, potevano avere accesso più facile agli *uffici* burocratici e militari del posto, i quali, come ovunque, erano ambitissimi, poiché fornivano stipendi, opportunità di ammissione alle reti di potere e quindi la probabilità di acquisire maggiore influenza nella società insulare.

Secondo la consueta tattica seguita dai nobili nelle procedure di prova della legalità dei loro matrimoni, Filippo Paruta fece perno principalmente sulla forte presenza degli Scutari nella sfera pubblica, per dimostrare che la famiglia di sua moglie avesse *qualità*, vale a dire qualifiche varie ed elevate, dedizione agli ideali e alle priorità della Repubblica, un certo livello di istruzione, competenze e reputazione sociale. In particolare, sulla base dei dati forniti da Paruta, il nonno di Fiordelise, Francesco / Z(u)anfrancesco Scutari, era stato «giudice ordinario et ostraordinario, officio

---

22. Sulla questione delle terre possedute dagli Scutari e su quella del ruolo che loro svolgevano nella riscossione di imposte vedi anche Foscolos, *H Oξωμεριά της Τήρου*, cit., pp. 210-218.

23. Vedi indicativamente A. Ventura, *Nobiltà e popolo nella società veneta del Quattrocento e Cinquecento*, Bari 1964, pp. 205-224; Karapidakis, *Civis fidelis*, cit., pp. 87, 90, 100-105; A. Zannini, *Burocrazia e burocrati a Venezia in età moderna: i cittadini originari (sec. XVI-XVIII)*, Venezia 1993, pp. 69-77; Lambrinos, *Κοινωνία και διοίκηση*, cit., pp. 53-55, 98-105, 108-110; idem, *Οι cittadini στη βενετική Κρήτη. Κοινωνικο-πολιτική και γραφειοκρατική εξέλιξη (15ος - 17ος αι.)*, Atene 2015, pp. 123-132.

principalissimo, qual suol esser distribuito da quel consiglio di quella magnifica comunità». Inoltre, il fratello di lui, Agustin, deteneva «per tutto il tempo della sua vita» la posizione di castellano nella fortezza di Tinos²⁴. Dopo la morte di questo, assunse la carica il terzo fratello, Simon(e), mantenendo la stessa durata privilegiata. Membro di spicco della prosima generazione, Piero Scutari di Zuanfrancesco, padre di Fiordelise, esercitò funzioni di *vice castellano*, in sostituzione di suo zio Agustin, quando quest'ultimo era dovuto recarsi a Venezia come ambasciatore per la presentazione delle richieste del consiglio comunale dell'isola. Continuando la lunga tradizione di famiglia nell'assunzione di importanti cariche statali, Piero ricoprì anche l'incarico di *giudice ordinario et ostraordinario*, così come di *balio/ bailo*, «che vuol dire il vice gerente» del rettore veneziano e «si è tenuto principal gentiluomo di quel loco». Inoltre, era stato nominato dal provveditore generale di Creta Giacomo Foscarini capo di corpo militare (*capitano de cento*) presso Tinos²⁵. Nella stessa scia, Filippo Paruta non dimenticò di fare riferimento ai servizi cruciali degli Scutari prestati alla Serenissima: Zuanfrancesco e suo fratello, il vescovo – si tratta di Alessandro Scutari, che aveva occupato la sede diocesana la diocesi di Tinos e Mykonos nel 1533²⁶ –, avevano avuto un contributo decisivo alla resistenza contro le forze di Barbarossa, «capitano da mar di soltano Solimano»²⁷.

Numerosi testimoni hanno confermato e rafforzato le informazioni riportate sul ruolo sfaccettato della famiglia nella sfera pubblica e sulla sua posizione preponderante nella gerarchia comunale. «Al tempo della guerra che vi era Barbarossa», gli Scutari, insieme ad altre famiglie eminenti, tra cui i Mudazzi e i Corinthi, «devorno el stendardo per la Signoria» e contemporaneamente, chiedendo l'ausilio della Creta veneziana, avevano ottenuto di far pervenire in difesa di Tinos quattro ga-

---

24. La famiglia Scutari continuò a detenere quasi esclusivamente la carica di castellano anche durante il XVII secolo: Psaras, *H βενετοκρατία στην Τήνο*, cit., pp. 82-84, ove anche dati sul ruolo di tale ufficio nell'isola. Vedi anche N. G. Moschonas, «Πληροφορίες για την αμυντική κατάσταση της Τήνου στις αρχές του ΙΖ αιώνα», *Θησαυρίσματα* 3 (1964), 39.

25. Vedi *infra*.

26. C. Eubel, *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, vol. 3, Münster 1923, p. 313; Vedi anche Sathas, *Documents inédits*, cit., p. 212; Foscolos, *H Οξωμεριά της Τήνου*, cit., p. 219 n. 217.

27. Vedi documento 1.

lee da guerra, riuscendo a far rimanere sotto il dominio della Serenissima l'isola delle Cicladi. Gli Scutari, confermavano inoltre i testimoni, erano una delle più antiche famiglie del posto e i suoi membri appartenevano ai primarii del consiglio, occupando varie posizioni vitali nel sistema di governo locale. Il nonno di Fiordelise, Zuanfrancesco, oltre a *giudice*, aveva prestato servizio nel settore pubblico come *procurator sopra le biave*. Il di lei padre, Piero, era stato eletto *procuratore* del consiglio, vale a dire uno dei tre capi dell'organo comunale a cui era affidata l'amministrazione, i quali potevano quindi esercitare una notevole influenza sulle decisioni di tale corpo. Inoltre, era stato eletto giudice dal consiglio (*zudese fatto per el consiglio*), aveva fatto le veci di *balio* e prestato servizio in cariche militari, come quella di *vicecastellano*, e di *capitano delle cernide*²⁸, posto quest'ultimo assegnatogli da Giacomo Foscarini²⁹.

Per rendere ancora più chiara la posizione gerarchica delle cariche nell'apparato amministrativo dell'isola, e di conseguenza la condizione sociale degli Scutari, alcuni testimoni avevano fornito dettagli sui compiti dei funzionari locali. Secondo l'ex comandante dei mercenari (*capitaneus militum*) di Tinos Giovanni Corner, il posto di *balio*, che era stato occupato da Piero, padre di Fiordelise, «è il primo officio che si dà, che ha cargo di far stimar tutte le intrade della Signoria che loro dicono zemorar et anco quel balio tien rason a quei che vanno a lamentarsi che li sia sta fatti danni». Com'è logico, grazie alle funzioni finanziarie e amministrative e soprattutto grazie alla riscossione delle imposte per conto del consiglio di governo, il balio / bailo era un ufficiale con un contributo decisivo nel funzionamento efficace della macchina statale. Evidentemente, l'alto ruolo istituzionale gli permetteva di intrecciare legami con i rappresentanti della Serenissima nell'isola.

A proposito dei giudici ordinari, com'era Piero Scutari, Giovanni Cor-

---

28. Riguardo al corpo militare delle *cernide* / *ordinanze* presso l'isola vedi Moschonas, «Πληροφορίες για την αμυντική κατάσταση», cit., 34-35, 44; idem, «Η οργάνωσις των ακτοφυρουρών της Τήνου υπό του βενετού συνδίκου Ιερωνύμου da Lezze (1621)», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 5 (1965-1966), 668-669; Psaras, *Η βενετοκρατία στην Τήνο*, cit., pp. 94-98.

29. Vedi per tutti questi dati ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), deposizione di Giorgio de Neapoli (1589, 7 settembre), degli ex rettori di Tinos Marco Barbarigo (1589, 9 settembre) e Giovanni Antonio Diedo (1589, 22 settembre) nonché dell'ex sindaco in Levante Marco / Giovanni Marco Molino (1590, 30 gennaio). Vedi anche i documenti 2, 3, 4.

ner testimoniava che «dano audientia, come fa il rettor, però non possono giudicar più di diese lire et tengono audientia tre giorni alla settimana et tre altri li rettori»³⁰. Chiaramente, seppur i casi di cui si occupavano fossero di poca importanza e di basso valore economico, i loro poteri giudiziari li rendevano influenti nella società locale.

Per quanto riguarda la carica militare *di capitano di cento / capitano di cento homeni delle ordinanze - cernide*, che era ben remunerata, con uno stipendio annuo di quarantotto ducati alla fine del secolo XVI, l'ex sindaco e inquisitore in Levante Marco Molino testimoniava che si trattava di un «cargo principalissimo di quel luogo», il quale veniva ricoperto da individui socialmente prominenti, come era Piero Scutari. Siccome però esso era monopolizzato da poche persone, che lo esercitavano *in vita*, Molino quando, secondo la sua testimonianza, aveva precedentemente visitato l'isola, aveva stabilito degli ordini per una più equa distribuzione della carica e per prevenire che altri beneficiari rimanessero insoddisfatti³¹.

Le testimonianze sul predominio costante degli Scutari nella vita pubblica sono confermate anche da dati relativi ai decenni precedenti, i quali riflettono le forti reazioni di coloro che di fatto venivano esclusi dall'apparato statale. Nel 1550 la comunità dell'isola denunciava al governo centrale il fatto che i membri della famiglia, «s'hattrovano esser possessori poco meno della mità dell'isola», e che si arricchivano tramite i crescenti abusi sulle spalle dei poveri, nonché tramite l'assunzione di numerose cariche remunerate, come quelle di *balio* e di *cancelliere*³², impedendo, nonostante le leggi vigenti, ad altri cittadini di assumere posizioni nell'apparato burocratico. Secondo tali denunce, gli Scutari, per raf-

---

30. ASV, Avogaria di Comun, *ibidem*, deposizione di Corner (vedi documento 3). Informazioni sulle funzioni di balio / bailo nonché dei giudici vedi anche Papadia - Lala, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων*, cit., pp. 216-217.

31. ASV, *ibidem*, deposizione di Marco / Giovanni Marco Molino (1590, 30 gennaio). Sulle cariche vedi anche, *ibidem*, le deposizioni dell'ex rettore Τήνου Marco Barbarigo (1589, 9 settembre) e di Giorgio de Neapoli (1589, 7 settembre). Vedi anche *infra*, documenti 2, 3, 4. Per quanto riguarda il capitano / capo di cento vedi anche Moschonas, «Πληροφορίες για την αμυντική κατάσταση», cit., 33 n. 2; idem, «Η οργάνωσις των ακτοφυρακών της Τήνου», cit., 675; Psaras, *Η βενετοκρατία στην Τήνο*, cit., p. 96.

32. Sul capo della cancelleria veneziana locale vedi Psaras, *Η βενετοκρατία στην Τήνο*, cit., p. 85.

forzare ulteriormente il loro controllo sulle cose pubbliche, avevano creato una serie di legami familiari e quindi di alleanze con alcune famiglie dell'élite socio-economica locale, tra cui gli Stratigi e i Mauricio. A questi possono essere aggiunti anche i Diascufi e i Corinthetai, come risulta dal processo in esame. Con questa tattica la famiglia dominante poteva promuovere in modo più efficace i propri interessi, mentre le altre si guadagnavano l'accesso a determinate posizioni e alla rete dei poteri, i cui fili erano in mano agli Scutari. Per esempio, Marc'Antonio Stratigi, la cui figlia aveva sposato un membro della famiglia, era riuscito ad acquisire *in vita* la carica di *balio*. Inoltre, il ricco mercante Francesco Piero Mauricio, anche lui parente per matrimonio degli Scutari, aveva acquisito con mezzi iniqui la *cancelleria in civil et criminal* e poi adempiva malamente ai suoi compiti, agendo in modo arbitrario verso la società insulare. Le autorità centrali, rispondendo allora alla richiesta del consiglio comunale, avevano cercato di ristabilire l'ordine, disponendo che il mandato dei funzionari sarebbe stato annuale³³.

Tuttavia, a lungo andare, i tentativi di riforma si sono rivelati inutili e le azioni illecite dei potenti continuarono indisturbate nella seconda metà del secolo XVI. In virtù della loro prosperità economica e delle posizioni chiave nella burocrazia, nella magistratura e nell'ambito militare dell'isola, gli Scutari riuscivano sostanzialmente a mantenere intatti i loro privilegi con il consenso dei governanti. In un clima politico sfavorevole causato dall'intensificarsi della pressione ottomana, la Serenissima, mediante la sua pratica abituale, cercava di soddisfare le crescenti esigenze militari e finanziarie dei suoi possedimenti attraverso il sostegno di famiglie locali benestanti e potenti, le quali conseguentemente godevano di un trattamento favorevole da parte delle autorità politiche. Certamente gli importanti servizi militari degli Scutari verso la Serenissima non lasciavano indifferenti i funzionari del governo, data la vulnerabilità della posizione geopolitica di Tinos nell'Egeo, il quale era diventato ormai quasi un lago ottomano. Pertanto, i principi fondamentali che Venezia stessa aveva definito per l'equa distribuzione degli uffici locali era impossibile che trovassero effettiva attuazione e, di conseguenza, le nomine irregolari costituivano pratica ben stabilita. Dal canto loro, come molti individui in altre aree veneziane, gli Scutari, approfittando delle circostanze, assi-

---

33. Sathas, *Documents inédits*, cit., pp. 242-244. Cfr. Slot, *Arhipelagus Turbatus*, cit., pp. 69-70.

curavano il loro coinvolgimento permanente negli affari amministrativi. Grazie all'occupazione protratta di varie cariche, loro godevano di stretti legami con i gestori del potere politico, e successivamente, sostenendo di aver coscienziosamente adempito ai loro compiti a favore di Venezia, riuscivano a fare in modo che un loro membro della famiglia gli succedesse, di solito un figlio, fratello o nipote. In questo contesto, diversi posti precedentemente a tempo determinato tendevano sempre di più a essere percepiti da coloro che erano socialmente potenti come beni di proprietà che potevano essere tramandati ad altri membri della famiglia, in linea con diffusissime pratiche nel territorio veneziano³⁴. In tal modo si perpetuava la mancanza di trasparenza e il nepotismo che creavano seri ostacoli al consolidamento e al funzionamento efficace dell'apparato pubblico locale.

In questo contesto, all'interno del gruppo dirigente si andavano inaspinando le disuguaglianze economiche che portavano a una gerarchizzazione più rigida. Numerosi altri cittadini, nonostante le loro pretese collettive, vedevano vanificate le loro aspettative di partecipazione paritaria alla vita pubblica e di miglioramento delle loro condizioni di vita attraverso un reddito derivante da attività impiegatizia. Le loro richieste non erano in grado di portare cambiamenti drastici alle radicate strutture oligarchiche dell'isola e di generare una redistribuzione di uffici e poteri. Grazie alle sue scelte mirate, la famiglia Scutari sembra fosse talmente robusta da non temere le reazioni dei membri non privilegiati della medesima categoria sociale.

Tornando al processo, simili informazioni sugli Scutari derivano dalla testimonianza di un'altra persona che sembra conoscesse molto bene la famiglia. Si tratta di Pietro Corinthio di Tinos, che aveva dichiarato che sua moglie era cugina di Piero Scutari e che sua figlia aveva sposato un nipote di Piero. Le informazioni riflettono ancora una volta le alleanze create dagli Scutari con altre famiglie, al fine di soddisfare le proprie aspirazioni. Corinthio si riferiva anche a un'altra notevole attività di Piero Scutari, oltre quella attinente alle sue cariche: «fa mercanzia de

---

34. Vedi indicativamente R. Mousnier, «Le trafic des offices à Venise», in R. Mousnier, *La plume, la faucille et le marteau. Institutions et société en France du Moyen Age à la Revolution*, Parigi 1970, pp. 387-401; A. Zannini, «Un ceto di funzionari amministrativi: i cittadini originari veneziani, 1569-1730», *Studi Veneziani* 23 (1992), 140; 140; Lambrinos, *Oi cittadini στη βενετική Κοήτη*, cit., pp. 47-54, 60-75.

sede, de panni et d'altro simile»³⁵. Allo stesso tempo cioè della sua presenza attiva in varie posizioni amministrative, Scutari, sfruttando ulteriori opportunità di ampliamento delle proprie entrate economiche, era attivamente coinvolto nel traffico di seta. La produzione e l'esportazione di tale prodotto aveva conosciuto una forte crescita nel periodo della dominazione veneziana dell'isola, fino ad essere un elemento principale dell'economia locale, portando guadagni significativi a produttori e commercianti³⁶. A quanto pare, il testimone era consapevole del fatto che tali informazioni, insieme ad altri dati forniti alle autorità riguardo al suocero tinese di Filippo Paruta, avrebbero funzionato favorevolmente verso gli obiettivi di quest'ultimo: l'esercizio del commercio era altamente considerato nell'universo politico e ideologico della Serenissima e, di conseguenza, i ricchi commercianti non correvano il rischio di essere ritenuti professionalmente umili³⁷.

Oltre alle altre qualità della famiglia, alcuni testimoni facevano particolare riferimento all'istruzione di alcuni membri. L'ex rettore di Tinos Giovanni Antonio Diedo dichiarava che Simone, fratello di Zuanfrancesco Scutari (nonno di Fiordelise), «era un galant'uomo et faceva l'avvocato et era honorado», mentre, secondo Marco Barbarigo, anche lui ex rettore dell'isola, «era persona honoratissima et di lettere». Un altro precedente rettore, Francesco Michiel, riferendosi al vescovo (Alessandro) Scutari, fratello di Simone e Zuanfrancesco, sottolineava che era «un homo literato et de valor»³⁸. Questi dati corrispondevano ai valori fondamentali del sistema veneziano, secondo i quali gli studi sistematici e la formazione culturale riflettevano l'etica, l'integrità e un alto tenore di vita: significavano il mantenimento della distanza da lavori manuali e

---

35. Vedi documento 4.

36. Papadia-Lala, «Παραγωγή και εμπορία του μεταξιδίου», cit.; Foscolos, *H Οξωμεριά της Τήνου*, cit., pp. 189-191.

37. Vedi in breve Ventura, *Nobiltà e popolo*, cit., pp. 205-224; Tucci, «Il patrizio veneziano mercante e umanista», *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI): aspetti e problemi*, a cura di H.-G. Beck – M. I. Manoussakas – A. Pertusi, vol. 1, Firenze 1977, pp. 335-337; Zannini, *Burocrazia e burocrati*, cit., pp. 69-77; Anna Bellavitis, *Identité, marriage, mobilité sociale. Citoyennes et citoyens à Venise au XVIe siècle*, Roma 2001, pp. 258-261.

38. ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), deposizione di Barbarigo (1589, 19 settembre), di Diedo (1589, 22 settembre) e di Michiel (1590, 8 febbraio).

costituivano dei presupposti rilevanti per l'esercizio di professioni redditizie e socialmente distinte³⁹. Il riferimento, inoltre, all'ufficio del vescovo era di rilevante importanza, dal momento che, secondo la pratica comune dell'epoca, poteva essere preso in considerazione dagli avogadori di comun per constatare la condizione di una famiglia. Il sacerdozio presupponeva il possesso delle necessarie cognizioni e competenze e allo stesso tempo era considerato sinonimo di un *modus vivendi* virtuoso, degno delle persone appartenenti ai gruppi sociali eminenti⁴⁰.

Filippo Paruta, per consolidare le sue argomentazioni, non si limitò a evidenziare la superiorità sociale degli Scutari, bensì menzionò anche l'importante status sociale ed economico della famiglia Diascufi, da cui proveniva sua suocera Petronella, madre di Fiordelise. Secondo lui, i Diascufi, «sempre principali di quello loco», erano «tenuti e reputati per nobeli». Il padre di Petronella, Vardalaco, era detentore di *feudi* nell'isola. Inoltre, come nel caso sopra esposto del vescovo Scutari, fu messa in evidenza anche la qualità ecclesiastica del fratello di Petronella, che era prelado della diocesi latina dell'Arcadia a Creta⁴¹. Si tratta del sacerdote Antonio Diascufi, personalità di spicco che nel periodo politicamente turbolento del 1570-1571, quando Tinos era stata obiettivo di offensive ottomane, aveva svolto una notevole attività pubblica contro la minaccia nemica, riscuotendo la fiducia delle autorità veneziane. In campo ecclesiastico, inizialmente aveva cercato invano di occupare la sede diocesana di Chersoneso (Chironensis / Chironniso) di Creta, date le esitazioni di Papa Pio V intorno a tale questione nel 1571. Nel novembre però dell'anno successivo era riuscito a ottenere da parte del nuovo pontefice Gregorio XIII il conferimento dell'ufficio vescovile dell'Arcadia, poi mantenuto fino alla sua morte nel 1593⁴².

In più, secondo alcuni testimoni, i Diascufi non avevano mai esercitato un'occupazione manuale (*arte meccanica*) e appartenevano ai feudatari di maggior rilievo di Tinos. Per quanto riguarda Petronella, sottoli-

---

39. Zannini, *Burocrazia e burocrati*, cit., pp. 80-81; Lambrinos, *Oi cittadini στη βενετική Κορήνη*, cit., pp. 128-131.

40. Lambrinos, *ibidem*, pp. 131-132.

41. Vedi documento 1.

42. I. K. Chasiotis, *Oi Έλληνες στις παραμονές της ναυμαχίας της Ναυπάκτου (1568-1571)*, Thessaloniki 1970, pp. 170-172, 178 (n. 3), 179; G. Gerola, *Per la cronotassi dei vescovi cretesi all'epoca veneta* [Miscellanea di storia veneta della R. Deputazione di storia patria, serie 3, vol. 7], Venezia 1914, p. 25.

neavano che era nata da matrimonio legittimo e che era moralmente ir-reprendibile, «de bona vita et fama»⁴³. Le informazioni erano in armonia con la percezione diffusa del comportamento adeguato delle donne nonché con il quadro giuridico-sociale e ideologico vigente che pretendeva, in particolare dalla moglie di un uomo eminente, che si distinguesse per modestia. Incontri superflui con uomini al di fuori dell'ambiente familiare potevano essere considerati innappropriati e quindi erano in grado di infliggere gravi danni alla reputazione e la condizione sociale del marito e dei suoi figli. Del resto, tali comportamenti da parte delle donne minacciavano l'autenticità della classe dirigente, poiché potevano portare alla nascita di figli illegittimi. Sotto questa luce, le donne della classe dirigente dovevano caratterizzarsi per la fede coniugale e dedicarsi principalmente alla corretta cura dei figli, i quali incarnavano il futuro della famiglia aristocratica⁴⁴.

In conclusione, gli Scutari, con le loro numerose attività e una presenza preminente, lasciarono la loro impronta nella società di Tinos, essendosi affermati e consolidati nella coscienza collettiva come la famiglia più potente dell'isola. Godevano dei redditi principalmente dalla grande proprietà fondiaria, così come dal commercio, e allo stesso tempo si trovavano in una posizione di supremazia all'interno del consiglio comunale. Raccoglievano intorno a loro altre famiglie, e, nonostante i divieti, monopolizzavano, con la tolleranza o il sostegno delle autorità politiche, importantissime cariche redditizie dell'apparato pubblico locale. Utilizzando varie strategie, erano riusciti a perpetuare i loro poteri multidimensionali. Pertanto, aumentava lo scontento degli altri membri del ceto dirigente, che non potevano ottenere per conto proprio l'applicazione della legge e la rettifica delle ingiustizie.

---

43. Vedi documento 4.

44. Vedi indicativamente Sandra Cavallo – Simona Cerruti, «Onore femminile e controllo sociale della riproduzione in Piemonte tra Sei e Settecento», *Quaderni Storici* 44 (1980), 346-383; G. Ruggiero, «“Più che la vita caro”: onore, matrimonio e reputazione femminile nel tardo Rinascimento», *Quaderni Storici* 66 (1987), 753-775; C. Povolo, *L'intrigo dell'onore. Potere e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento*, Verona 1997, pp. 355-412; Lambrinos, «Οι γυναικες της ανώτερης τάξης», cit., 87-98; cfr. idem, «La condizione giuridica e sociale della donna patrizia», cit., pp. 91-95.

DOCUMENTI

1

1589, 6 settembre

Scrittura di Filippo Paruta agli avogadori di comun di Venezia per dimostrare la legalità del suo matrimonio con Fiordelise Scutari.

ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), fasc. 1.

1589, 6 septembris

Clarissimi Signori Avogadori de Comun

Havendo io Filippo Paruta tolto per moglie madonna Fiordelise, figliola del signor Piero Scutari, la conditione del quale, con tutto che sia ben nota a Vostre Signorie Clarissime et a tutti li nobeli del mazor consiglio, che di tempo in tempo sono stati mandati al governo della fortezza dell'isola di Tine, nondimeno acciò che la sii anco nota a tutti quelli a quali fosse necessaria et fosse palese et massime stante la dispositione delle leggi intorno la legitimità de figlioli de noi altri nobeli veneti provar intendo ut infra

Primo. Che la famiglia Scutari dalla quale è disceso il padre de madonna Fiordelise, moglie di me Filippo Paruta, in quell'isola et fortezza di Tine, sempre a memoria de huomeni è stata una delle principali et honorevoli fameglie di quel loco et ha di tempo in tempo partecipato delli honori et officii che da quel magnifico consiglio si sogliono dare alli nobeli di quel luoco et per tale sempre è stata tenuta, trattata et reputata da tutti.

2do. Che detta fameglia è patrona et posseditrice de terreni de quasi della mittà di quel isola, per li quali non contribuisse ad alcuno ne anco alla Serenità del Principe quella pensione et recognitione che sogliono contribuir li altri patroni delli altri beni che sono in quella isola, la quale suol / chiamar zémoro sive decima et come nelli suoi privilegi, anci fa decimar tutto il terreno loro nel modo et costume che fa l'istessa Signoria.

3o. Che 'l signor Zanfrancesco Scutari, padre del signor Piero, che è padre di mia moglie, fu causa insieme con Monsignor vescovo suo fra-

tello che quella isola, che al tempo della penultima guerra si fece con la casa ottomana se havea sottomessa all'imperio de Barbarossa, capitano da mar di soltano Sulimano, ritorni al servitio di questa Serenissima Repubblica come per suoi privilegi.

4o. Che detto signor Zanfrancesco ha tenuto più volte l'officio di giudice ordinario et straordinario di quella città, officio principalissimo, qual suol esser distribuito dal consiglio di quella magnifica comunità alli sui nobeli.

5o. Che 'l signor Piero mio suocero, fiolo del signor Zanfrancesco et padre di mia consorte, ha tenuto ancor lui più volte il suddetto officio di giudice ordinario et straordinario et similmente l'officio di capitano, che suol esser distribuito per quel consiglio, et anco fu creato dalli clarissimi Rettori balio, che / vuol dire vice gerente loro et è tenuto principal gentilhuomo di quel loco.

6o. Che detto magnifico signor Piero fo creato per vice castellano di questa fortezza, quando che il quondam misser Simon Scutari, suo barba, fu mandato ambasciator in questa città di Venetia da quella magnifica comunità.

7o. Che 'l illustrissimo già proveditor Foscarini creò capitano de cento ditto signor Pietro, mio suocero, come persona benemerita, si come per le fede fateli da detto illustrissimo Foscarini sottoscritte si vede confermate ivi nell'eccellentissimo Senato.

8o. Che misser Agustin Scutari, fratello del suddetto misser Zanfrancesco, hebbe la castellania di Tine per tutto il tempo della vita sua et doppo la sua morte intrò quondam Simon Scutari, suo fratello, possedendola in vita sua, et dopo lui la tiene et gode misser Piero suo fiolo fino al presente.

9o. Che la magnifica madonna Petronella di Ascufi, madre della sopraddeata mia moglie et sorella di Monsignor vescovo di Arcadia, è stata si lei come il quondam misser Vardalaco, suo padre, tenuti et reputati per nobeli di quella città et sono stati sempre principali di quel loco, godendo esso misser Vardalaco li feudi di detto loco. /

10o. Che la magnifica madonna Fiordelise, moglie di me Filippo Paruta, è fiola legittima et natural procreata da legittimo matrimonio con madonna Petronella delli Ascufi quondam misser Vardalaco, moglie legittima del signor Pietro Scutari, mio suocero et per tale havuta et reputata.

XI. Che alli 4 mazo 1587 contrassi matrimonio con la suddetta madonna Fiordelise, che alli 22 genaro susseguente la sposai in casa pro-

pria alla presentia di molti gentilhomini veneciani et altri della città di Rettimo.

XII. Che alli 30 marzo 1588 è nato di noi giugali soprascritti un figliolo, qual fu battizzato li 14 april susseguente nella chiesa di Santa Caterina de Rettimo et li fu posto nome Gieronimo, come appar per lettere di clarissimi Rettori mandate sotto bolla sive per testes.

Angelus Maripiero Ad(vocat)or C(omunis)

Nicolaus Donato Ad(vocator) C(omunis)

Jacobus Corner [?] Ad(vocator) C(omunis)

2

1589, 9 settembre

Deposizione dell'ex rettore di Tinos Marino Mudazzo agli avogadori di comun di Venezia riguardo al matrimonio di Filippo Paruta con Fiordelese Scutari.

ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), fasc. 1.

Die dicta [= 9 septembris 1589]

Vir nobilis dominus Marinus Mudatio quondam ser Ioannis Marie, testis ut ante productus, citatus, admonitus et

Super primo capitulo interrogatus: «Io son statto Rettor a Tine et so che la fameglia Scutara è fameglia honorata di quel loco et è vero che quelli de detta fameglia hanno havuto di honori de quella terra». Interrogatus questi Scutari hanno fatto alcuna arte o essercicio, respondit: «Quelli che ho conosciuto mentre son stato ivi non facevano alcuna arte né alcun essercitio, ma vivevano delle sue entrate et erano in stima et precio appresso de quell loco».

Super 2do. Interrogatus, respondit: «È vero che detta fameglia ha una gran parte di beni de l'isola che son sui et molti de quelli che non sono sui li paga la decima a loro et loro non pagano cosa alcuna».

Super 3o. Interrogatus, respondit: «Quanto che si contien in esso capitulo io l'intesi a dir et che detto misser Zuan Francesco insieme con alcuni altri cittadini di quel loco fecero quanto è ditto nel capitulo».

Super 4o. Interrogatus, respondit: «È vero che sotto el mio regimento

ditto misser Zan Francesco ha havuto l'officio. Non mi racordo così ben se de ordinario o straordinario, ma si che per avanti l'havea havuto molte volte de quei officii». Interrogatus a chi se solita dar quei officii, respondit: «A quei cittadini del luogo che sono de consiglio».

Super 5o. Interrogatus, respondit: «È vero che misser Piero ha havuto / ancor lui de quei officii che si sogliono dar a quei cittadini de consiglio et sotto di me rimese anco capitano et anco al presente è capitano». Interrogatus chi dà questi officii, respondit: «El consiglio». Interrogatus che sorte de persone va in quel consiglio, respondit: «Cittadini del loco», dicens «ma questa fameglia è vecchissima et antiquissima del loco».

Super 6o. Interrogatus, respondit: «Io non so quanto si contien nel capitolo perché ciò non fu al mio tempo, ma l'intesi ben là a dire».

Super 7o. Interrogatus, respondit: «Io l'ho sentito a dir che fu creato capitano de cento, ma non fu al mio reggimento».

Super 8o. Interrogatus, respondit: «Io so per quanto io intesi et viddi dalle scritture che misser Agustin Scutari fu castellan et poi misser Simon, suo fratello, et al presente è Piero, fiol de de misser Simon».

Super 9o. Interrogatus, respondit: «È vero che la madre della moglie del ser Filippo è sorella del vescovo de Arcadia et sono cittadini del loco honoratissimi, anzi un fratello de madonna Petronella, che ha nome misser Zuane, è statto farsi 14 anni castelan: fu messo dal clarissimo Foscarini fino che misser Piero venisse in età».

Super Xmo. Interrogatus, respondit: «Per pubblica voce et fama è vero che madonna Fiordelise è fiola legitima et natural et de legitimo matrimonio de lei et de misser Piero Scutari».

Super generalibus: «Son compare dal'anello de ser Filippo. In reliquis recte.

Die 24 Decembris 1590

L. C. et juravit in manibus Serenissimi Domini

Deposizione dell'ex ufficiale della milizia di Tinos Giovanni Corner agli avvocatori di comun di Venezia riguardo al matrimonio di Filippo Paruta con Fiordelise Scutari.

ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), fasc. 1.

Die 16 octobris 1589

Interrogatus dominus Joannes Cornelius quondam domini Julii, capitaneus militum Serenissimi Domini de cuius persona fidem fece dominus Paulus Drusius ministerialis palacii, testis ut ante productus, citatus, admonitus et interrogatus super primo capitulo, respondit: «È vero che la fameglia Scutara è delle principal fameglie del loco de Tine». Interrogatus de scientia, respondit: «Perché son stato capitano in quel loco cinque anni et è sie anni che son venuto via».

Super 2o. Interrogatus, respondit: «Quanto si contiene nel capitulo è vero et loro fanno decimar come fa la Signoria».

Super 3o. Interrogatus, respondit: «Quanto si contiene nel capitulo, essendo / io a Tine, l'ho inteso».

Super 4o. Interrogatus, respondit: «El signor Zuan Francesco, padre de misser Piero, ha havuto di principali officii di quel loco, che è zudese, che dano audientia come fa il rettor, però non possono giudicar più de diese lire et tengono audientia tre giorni alla settimana et tre altri li rettori et fanno condenason però de danari, come fanno li rettori». Interrogatus questa sorte de officii si danno ad ogni sorte di persone o pur ad alcuni, respondit: «Si danno alli principali del loco».

Super 5o. Interrogatus, respondit: «Misser Piero al mio tempo è statto giudice ordinario et anco è statto balio, che è il primo officio che si dà, che ha cargo di far stimar tutte l'intrade della Signoria, che loro dicono zemorar et anco quel balio tien rason a quei che vanno a lamentarsi che li sia sta fatto danni».

Super 6o. Interrogatus, respondit: «Io non ho visto misser Simon castelano a quella fortezza perché non fu al mio tempo, ma l'ho ben inteso ivi».

Super 7o. Interrogatus, respondit: «Io intesi che 'l clarissimo Foscarini havea creato capitano di ordenanze de cento cinquanta homeni misser Piero Scutari». Interrogatus a che tempo fu quello, respondit: «Al mio tempo era capitano». Interrogatus si fa d'ogni sorte de persone capitanei, respondit: «No, se fa di principali del luogo», dicens «a quel tempo erano li primi».

Super 8o. Interrogatus, «misser Piero adesso ha la castelania che soleva haver misser Simon, suo padre, et detto / misser Piero è fiol de fratelli con misser Piero, suocero del signor Paruta».

Super 9o. Interrogatus, respondit: «Io ho conosciuto quella madonna Petronella di Ascufi, sorella del vescovo dell'Arcadia et ho conosciuto anco sui fratelli gentilhomeni di quel loco». Interrogatus sapete se è legitima et di legitimo matrimonio, respondit: «Per quello intesi là, è legitima».

Super Xo. Interrogatus avete conosciuto madonna Fiordelise, fiola de misser Piero Scutari, respondit: «Signor, sì». Interrogatus ella legitima et di legitimo matrimonio, respondit: «Così ho inteso». Interrogatus et misser Piero fiolo de quondam Zuan Francesco, padre de madonna Fiordelise, è legitimo et nasciuto de legitimo matrimonio, respondit: «Così ho inteso là a dire et si diceva ciò pubblicamente et lui è in possesso de la maggior parte di luoghi che havea suo padre».

4

1590, 30 gennaio

Deposizione di Pietro Corinthio agli avogadori di comun di Venezia riguardo al matrimonio di Filippo Paruta con Fiordelise Scutari.

ASV, Avogaria di Comun, *Processi per nobiltà*, b. 337/55 (Paruta), fasc. 1.

Die dicta [30 Januarii 1589 (=1590)]

Dominus Petrus Corinthius de loco Tine quondam domini Domenici, testis ut ante assumptus per inquisitionem ad presentiam ut ante examinatus et interrogatus conoscete misser Piero Scutari et sua moglie de Tine, respondit: «Signor, sì». Interrogatus come ha nome sua moglie, respondit: «Petronella di Ascuffi». Interrogatus halli fioli, respondit: «Clarissimo signor, si maschi et femine». Interrogatus hallo maridado alcuna fiola, respondit: «Signor, sì, una madonna Fiordelise in el magnifico misser Filippo Paruta». Interrogatus ella fiolla legitima de cui dici era nasciuta dopo el sponsalicio, respondit: «Clarissimo signor, sì, et sono miei parenti», dicens «misser Piero Scutari et mia mogliera sono fioli de due sorelle et la mia fiola ha tolto un nevodo de misser Piero Scutari». Interrogatus che persone sono quelli misser Piero et madonna Petronella, respondit: «Persone onorate et di principali di quel loco». Interrogatus che professione fa misser Piero, respondit: «È stato del conti-

nuo zudese, balio, procurator della comunità et fa mercancia de sede, de panni et d'altro simile). Interrogatus come ha nome suo padre, respondit: «Misser Zuan Francesco». Ei dicens ha essercitato in alcun tempo misser Zuan Francesco et misser Piero alcuna arte manual o simile, respondit: «Clarissimo signor, no, mai», dicens «misser Zuan Francesco, anco lui è statto procurator della comunità et suo fratello fu vescovo et dui fratelli furono castellani, un drede l'altro». Ei dictus et quei de Ascuffi che sorte de persone sono et erano, respondit: «El padre de madonna Petronella di primi feudatarii leggi del loco». Ei dictus che cosa è feudatario leggio, respondit: «Semo dodese feudatarii che non ha altro / cargo che de accompagnar il rettore et sono appresso al rettore, et un altro suo fratello de madonna Petronella è vescovo in Candia». Ei dictus questi Ascuffi et li sui antenati hano essercitato alcuna arte mecanica et manual, respondit: «Signor, no». Interrogatus madonna Petronella ella statta fiola legitima et nasciuta de legitimo sponsalicio, respondit: «Signor, sì, per pubblica voce et fama». Interrogatus è stata et è persona de bon nome questa madonna Petronella, respondit: «Clarissimo signor, sì». Ei dicens et questa madonna Fiordelise, fiola de misser Piero, ella statta de bona vita et fama, respondit: «Clarissimo signor, sì».

Super generalibus ut in depositione.

L. C. et iuravit de silentio

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Κώστας Ε. Λαμπρινός

Πλούτος και εξουσία στην Τήνο:
η οικογένεια Σκούταρη τον 16ο αιώνα

Βασισμένη σε ενδιαφέρουσες άγνωστες μαρτυρίες από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας, η μελέτη επικεντρώνεται στον ρόλο που διαδραμάτισε η ισχυρή, πολυμελής οικογένεια Σκούταρη στη βενετική Τήνο του 16ου αιώνα και ταυτόχρονα φωτίζει ποικίλες πτυχές της πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής, γραφειοκρατικής και στρατιωτικής πραγματικότητας του νησιού. Με τις πολυάριθμες δράσεις και τη διαχρονικά προεξάρχουσα παρουσία τους στη δημόσια σφαίρα, οι Σκούταρη άφησαν έντονο το αποτύπωμά τους στη νησιωτική κοινωνία και καθιερώθηκαν στη συλλογική συνείδηση ως οι επιφανέστεροι στις επίσημες και άτυπες τοπικές ιεραρχίες. Αντλούσαν μεγάλα εισοδήματα από αγροτικές εκμεταλλεύσεις καθώς και από εμπορικές δραστηριότητες, ενώ παράλληλα κατείχαν τα σκήπτρα στο κοινοτικό συμβούλιο της ηγετικής τάξης των *cittadini*. Με κεντρική θέση στα κοινοτικά δρώμενα, συσπείρωναν γύρω τους άλλες οικογένειες για την αποτελεσματικότερη ευδωση των επιδιώξεών τους και, παρά τις απαγορευτικές διατάξεις, μονοπωλούσαν, συνήθως με τη συναίνεση των κυβερνώντων, σημαντικότερα προσοδοφόρα αξιώματα του τοπικού γραφειοκρατικού και στρατιωτικού μηχανισμού. Εφαρμόζοντας, γενικά, ποικίλες στρατηγικές κατόρθωναν να διατηρούν εν πολλοίς αλώβητες τις πολυδιάστατες εξουσίες τους στην πορεία του χρόνου, με αποτέλεσμα να επιτείνεται η δυσαρέσκεια άλλων μελών της τοπικής ελίτ, τα οποία, παρά τις συλλογικές προσπάθειές τους, δεν μπορούσαν να δρομολογήσουν εξελίξεις για την εφαρμογή της νομιμότητας και την ισότιμη συμμετοχή τους στα δημόσια πράγματα.

Μαριάννα Κολυβά

Οι ελαιώνες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: βενετική πολιτική (16ος αι. – μέσα 17ου αι.)

Στην ιστορία της οικονομίας του βενετικού κράτους, η παραγωγή, η εκμετάλλευση και η διακίνηση του ελαιολάδου κατέχει σημαντική θέση.

Το ελαιόλαδο χρησιμοποιείται στη διατροφή και στη συντήρηση διάφορων ειδών διατροφής· χρησιμοποιείται επίσης για τον φωτισμό και είναι αναγκαίο στη βιοτεχνία και δη στη σαπωνοποιία¹, την κλωστούφα-

---

1. Fr. C. Lane, *Venice. A Maritime Republic*, Baltimore 1973, σ. 160· A. Bassani, «Il controllo di qualità del sapone nella Repubblica di Venezia», *Atti del II Congresso nazionale di storia e fondamenti della chimica*, Roma 1988, σ. 81· W. Panciera, «Progetti per la fabbricazione del sapone nelle Isole Ionie», *Il Mediterraneo centro-orientale tra vecchie e nuove egemonie*, επιμ. Massimo Costantini, Roma 1998, σ. 99-111. Στα τέλη του 15ου αι. η Βενετία μονοπωλεί την παραγωγή και τη διάθεση του σάπωνος, ενός από τα πλέον ανταγωνιστικά προϊόντα της· στην περίοδο της μετάβασης από τον 15ο στον 16ο αι. η σαπωνοποιία απορροφά το 1/3 της όλης εισαγωγής ελαιολάδου στη Βενετία, βλ. G. Luzzatto, *Storia economica di Venezia dall' XI al XVI secolo*, Venezia 1961. Με αποφάσεις του συμβουλίου της Γερουσίας (όπως αυτή της 9ης Οκτωβρίου 1489, ανανεωθείσα την 27η Ιουλίου 1492, τη 17η Δεκεμβρίου 1552, την 8η Νοεμβρίου 1553 και τη 17η Αυγούστου 1556) απαγορεύεται η λειτουργία σαπωνοποιείων στις βενετοκρατούμενες περιοχές της Ανατολής, της Δαλματίας και της Ίστριας, βλ. Archivio di Stato di Venezia [στο εξής A.S.V.], *Provveditori sopra oli, Doanetta*, busta 132. Επίσης, το συμβούλιο της Γερουσίας επικυρώνει, την 29η Ιουνίου 1515, την απόφαση των Προνοητών επί του Εμπορίου και της Ναυσιπλοΐας, *Provisores super Mercantia et Navigazione*, με την οποία καλούνται οι σαπωνοποιοί οι εργαζόμενοι στην Κρήτη, την Κύπρο, την Κέρκυρα, τη Ζάκυνθο, την Κεφαλληνία και στο Ναύπλιο να επιστρέψουν στη Βενετία και να ενταχθούν στην επαγγελματική συσσωμάτωση, συντεχνία, των σαπωνοποιών λόγω των αυξημένων αναγκών στην παραγωγή και ζήτηση του σάπωνος, βλ. A.S.V., *Senato, Deliberazioni, Mar* [στο εξής *Senato Mar*], reg. 18, φ. 72v. Στις περιοχές των θαλασσιών κτήσεων της Γαληνοτάτης η προμήθεια σάπωνος επιτρέπεται μόνο από

ντουργία και την εριουργία² και οι τρεις αυτές βιοτεχνικές δραστηριότητες ανθούν στη Βενετία, μητρόπολη του βενετικού κράτους.

Η πρώτη ποιότητα ελαιολάδου χρησιμοποιείται για τις διατροφικές ανάγκες· το κατώτερης ποιότητας προϊόν χρησιμοποιείται στον φωτισμό και στις προαναφερθείσες βιοτεχνικές ενασχολήσεις καθώς και σε εργασίες που πραγματοποιούνται στον βενετικό Νάυσταθμο³.

Από πολύ νωρίς η Βενετική Πολιτεία ιδρύει το *Ufficio dei Visdomini*, όργανο οικονομικό και διαχειριστικό, με έδρα τη Riva del Ferro στην περιοχή του Ριάλτο και αρμοδιότητα τον έλεγχο των εισαγωγών και εξαγωγών του ελαιολάδου και τον ορισμό τόσο των σχετικών φορολογικών και δασμολογικών επιβαρύνσεων όσο και των τιμών διακίνησης και πώλησης του προϊόντος⁴.

τη Βενετία· η προμήθεια σάπωνος από άλλες περιοχές αντιμετωπίζεται ως λαθρεμπόριο, βλ. Biblioteca Nazionale Marciana – *Codici Manoscritti* [στο εξής B.N.M. – *Mss*], *Cod. It.*, Cl. VI, 1534 (=7839), φ. 32ν. Να συμπληρωθεί εδώ ότι με εντολή του γενικού προνοστή Θαλάσσης Daniel Dolfin, τη 10η Αυγούστου 1745, καταστρέφονται όλα τα λειτουργούντα στη Ζάκυνθο σαπωνοποιεία, και ιδιαίτερα οι εστίες και οι λέβητες, *fornelli e caldara*· οι λέβητες ανήκαν, εν πολλοίς, σε εβραίους κατοίκους της νήσου, βλ. A.S.V., *Provveditori sopra oli*, *Lettere Mar*, Corfu e Zante, b. 74.

2. Nella Fano, «Ricerche sull' arte della lana a Venezia nel XII e XII secolo», *Archivio Veneto*, s.v., XVIII (1936), 73-213· D. Sella «Les mouvements longs de l' industrie lainière à Venise au XVIe et XVIIe siècles», *Annales E.S.C.*, XII/τεύχ. 1 (1957), 29-45· ο ίδιος, «L' industria della lana a Venezia nei secoli sedicesimo e diciassettesimo», *Storia dell' economia italiana*, επιμ. C. M. Cipolla, Torino 1959, σ. 533-566· ο ίδιος, *Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII*, Istituto per la collaborazione culturale, Venezia-Roma 1961· R. Paterson, «Filatura e tessitura», *Storia della Tecnologia*, επιμ. C. Singer, E. J. Holmiard, A. R. Hall, T. I. Williams, τόμ. III, Torino 1964, σ. 158· Silvana Collogo, «La produzione tessile nel Veneto medievale», *Tessuti nel Veneto, Venezia e la Terraferma*, Verona 1993, σ. 42-56· W. Panciera, *L' arte matrice. I lanifici della Repubblica di Venezia nei secoli XVII e XVIII*, Treviso 1996· M. Knapton, «I lanifici veneti in età moderna», *Archivio Storico Italiano*, CLV/τεύχ. 4 (1998), 745-755· L. Molà, *The silk industry of Renaissance Venice*, Johns Hopkins University Press, Baltimore-London 2000· E. Demo «Wool and Silk: The Textile Urban Industry of the Venetian Mainland (15th-17th Centuries)», *At the Centre of the Old World. Trade and manufacturing in Venice and the Venetian Mainland, 1400-1800*, επιμ. Paola Lanaro, Toronto 2006, σ. 217-243.

3. S. Ciriaco, «L' olio a Venezia in età moderna. I consumi alimentari e altri usi», *Alimentazione e Nutrizione, secc. XII-XVIII*, επιμ. Simonetta Cavaciocchi, εκδ. Le Monier, Firenze 1997, σ. 301-312.

4. G. Zordan, *I visdomini di Venezia. (Ricerche su una antica magistratura finanziaria)*, Padova 1971· Maria Francesca Tiepolo (επιμ.), «Archivio di Stato di

Κατά τον 13ο αι. το κρατικό αυτό όργανο διακρίνεται σε δύο υπηρεσιακές μονάδες: *Ternaria Vecchia* για τις χειρσαίες μεταφορές και *Ternaria Nuova* για τις θαλάσσιες εισαγωγές και εξαγωγές⁵. στις αρμοδιότητές τους αναφέρεται ο ανεφοδιασμός και η επάρκεια της πόλης της Βενετίας και των περιοχών της λιμνοθάλασσας σε ελαιόλαδο και άλλα είδη διατροφής· ορίζουν, επίσης, τη φορολογία στο εισαγόμενο και εξαγόμενο ελαιόλαδο, τα χρησιμοποιούμενα μέτρα και σταθμά, τις τιμές λιανικής και χονδρικής πώλησης του ελαιολάδου —με πάγια προσπάθεια τη σταθεροποίηση της τιμής και την αποφυγή αύξησής της— καθώς και τη φορολογία επί των παραγώγων προϊόντων του ελαιολάδου και αυτή επί του φωτιστικού ελαιολάδου⁶.

Οι βενετοί αξιωματούχοι που υπηρετούν στην υπηρεσιακή μονάδα της *Ternaria Nuova* έχουν την υποχρέωση να προμηθεύουν με ελαιόλαδο τους εμπόρους χονδρικής πώλησης και αυτοί τους εμπόρους λιανικής πώλησης του προϊόντος⁷.

Η στα καταστήματα αποθήκευση του ελαιολάδου πραγματοποιείται σε υδρίες και μικρές δεξαμενές και σε περίπτωση που παρατηρείται πήξη του προϊόντος, κατά τη διάρκεια του χειμώνα, επιτρέπεται η επαναφορά του στην υγρή σύνθεση και μορφή με τη χρήση, πριν από τη δύση του ηλίου, ελαφράς θερμαντικής φλόγας⁸.

Η πώληση ελαιολάδου επιτρέπεται σε συγκεκριμένα σημεία της πόλης της Βενετίας, όπως σε εμπορικά καταστήματα στην περιοχή του Ριάλτο και σε λυόμενους και μετακινούμενους πάγκους στην πλατεία του αγίου Μάρκου, με την ευθύνη των *maestri* της επαγγελματικής συσσωμάτωσης των εμπόρων του ελαιολάδου⁹ και σε μικρά μαγαζιά στις συνοικίες,

Venezia», *Guida Generale degli Archivi di Stato Italiani*, τόμ. IV, Roma 1994, σ. 928-930.

5. Zordan, *I visdomini di Venezia*, ό.π. Tiepolo (επιμ.), «Archivio di Stato di Venezia», ό.π.

6. G. Marangoni, *Associazioni di mestiere nella repubblica veneta (vittuaria-farmacia-medicina)*, Venezia 1974, σ. 99-103· επίσης, ορίζουν τη φορολογία και επί της ξυλείας που προορίζεται για επεξεργασία και όχι για καύσιμη ύλη καθώς και τη φορολογία στα μέταλλα εκτός από τον χρυσό και το ασήμι.

7. [...] *Ancora tengono conto de li ogii di li merchanti che sono ubligati metter ogio in ternaria, zoe venderlo a' botteghieri in questa terra*, βλ. Marangoni, *Associazioni di mestiere*, ό.π.

8. Marangoni, *Associazioni di mestiere*, ό.π.

9. Οι έμποροι του ελαιολάδου είναι εγγεγραμμένοι σε «*Mariegola*» (έτη 1565-1796), συνεδριάζουν στον ναό του αγ. Αυγουστίνου (ο ναός κατέρρευσε το έτος 1873)

[...] *per contratas*¹⁰. μόλις το έτος 1514 επιτρέπεται η πώληση ελαιολάδου σε διάσπαρτα σε όλη την πόλη της Βενετίας, πάντα όμως συγκεκριμένα, εγκεκριμένα και ελεγχόμενα, σημεία¹¹. στις αρχές του 17ου αι. αριθμούνται ογδόντα μαγαζιά διάσπαρτα σε όλη την πόλη¹².

Να αναφερθεί, ακόμη, ότι οι ιδιώτες έχουν τη δυνατότητα μεταφοράς και εισαγωγής στη Βενετία ελαιολάδου μόνον για την κάλυψη των οικιακών αναγκών και χρήσεων¹³.

Με απόφαση του συμβουλίου της Γερουσίας, τη 10η Ιανουαρίου 1532, οι δύο προαναφερθείσες υπηρεσιακές μονάδες, δηλαδή αυτή της *Ternaria Vecchia* και αυτή της *Ternaria Nuova*, απορροφούνται, όπως είναι γνωστό, σε ένα νέο κρατικό όργανο, αποκαλούμενο *Provveditori Sopra Oli*¹⁴, το οποίο αναλαμβάνει όλες τις προαναφερθείσες αρμοδιότητες καθώς και τον συντονισμό της προσπάθειας για την αύξηση της παραγωγής του ελαιολάδου¹⁵ τόσο στα εδάφη της βενετικής ηπειρωτικής ενδοχώρας όσο και στις θαλάσσιες κτήσεις της Γαληνοτάτης.

Μέσω του γραφείου του Τελωνείου επί των εισαγωγών, *Doanetta*, ελέγχονται όχι μόνον οι εισαγωγές αλλά και οι τιμές εισαγωγής και στη συνέχεια οι τιμές της εσωτερικής διακίνησης και πώλησης στους βενετούς καταναλωτές στα προκαθορισμένα, εξουσιοδοτημένα και ελεγχόμενα σημεία και καταστήματα χονδρικής και λιανικής πώλησης του ελαιολάδου, όπως ήδη αναφέρθηκε. Οι αρμοδιότητες του κρατικού αυτού οργάνου εκτείνονται και στις επαγγελματικές συσσωματώσεις οι οποίες έχουν σχέση με τη δασμολόγηση, τη χρήση και την επεξεργασία του ελαιολάδου, δηλαδή τους ζυγιστές του ελαιολάδου, τους εμπόρους, τους σαπωνοποιούς¹⁶.

Για τη μεταφορά του ελαιολάδου στη Βενετία χρησιμοποιούνται ει-

και η υπεραγία Θεοτόκος είναι προστάτιδα της συντεχνίας, βλ. A. Manno, *I Mestieri di Venezia. Storia e devozione delle corporazioni dal XIII al XVIII secolo*, Cittadella PD 1992², αρ. 116.

10. Βλ. ενδεικτικά R. Zago, «Il commercio del Levante a Venezia: i magazzini da olio in città alla metà del '600», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia, 1570-1670*, Venezia 1986, σ. 196.

11. Marangoni, *Associazioni di mestiere*, ό.π.

12. A.S.V., *Provveditori sopra oli, Doanetta*, ό.π.

13. Marangoni, *Associazioni di mestiere*, ό.π.

14. Tiepolo (επιμ.), «Archivio di Stato di Venezia», ό.π.

15. Marangoni, *Associazioni di mestiere*, ό.π.

16. Zordan, *I visdomini di Venezia*, ό.π.: Tiepolo (επιμ.), «Archivio di Stato di Venezia», ό.π.

δικά προς τούτο πλοία, τα ονομαζόμενα *marciliane*¹⁷. τα πλοία αυτά είναι κοίλα, αβαθή, με τετράγωνα ιστία, χωρίς οπλισμό, μικρά σε σχέση με τα άλλα σε χρήση εμπορικά πλοία στη Βενετία και οικονομικότερα στην κατασκευή τους¹⁸.

Οι *marciliane* χρησιμοποιούνται για τα εμπορικά ταξίδια κυρίως στην Αδριατική θάλασσα¹⁹ και δεν πλέουν πέραν των λιμένων του Otranto

17. C. A. Levi, *Navi venete da codici, marmi e dipinti, con centosei disegni di G. Culluris*, Venezia (a spese dell' editore) 1892 (βλ. φωτοαναστατική ανατύπωση, σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων, εκδ. Filippi Editore, Venezia 1983). Fr. C. Lane, «Il naviglio veneziano nella rivoluzione commerciale», ο ίδιος, *Le navi di Venezia fra i secoli XIII e XVI*, Torino 1983, σ. 20. A. Bin, *La Repubblica di Venezia e la questione adriatica, 1600-1620*, εκδ. Il Veltro Editrice, Roma 1991, σ. 39.

18. Για τα βενετικά εμπορικά πλοία, βλ. R. Cessi, «Le relazioni commerciali tra Venezia e le Fiandre nel secolo XIV», *Nuovo Archivio Veneto*, n.s., 27 (1914), 5-116. G. Luzzatto «Per la storia delle costruzioni navali a Venezia nei secoli XV e XVI», *Scritti storici di Camillo Manfroni*, Padova 1925, σ. 381-400. Fr. C. Lane, *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance*, Baltimore 1934, σ. 1-34. D. Beltrami «La crisi della marina mercantile veneziana e i provvedimenti del 1736 per fronteggiarla», *Rivista internazionale di scienze sociali*, XIII/τεύχ. 5 (1942), 302-318. U. Tucci, «La marina mercantile veneziana nel Settecento», *Bollettino dell' Istituto di storia della società e dello stato veneziano*, 2 (1960), 155-200. R. Romano, «La marine marchande vénitienne au XVI siècle», *Les sources de l' Histoire maritime en Europe, du Moyen Age au XVIIIe siècle*, έκδοση M. Mollat et al., Paris 1961, σ. 33-55. A. Tenenti, C. Vivanti, «Le film d' un grand système de navigation: les galères marchandes vénitiennes (XIV-XVI siècles)», *Annales E.S.C.*, 16 (1961), 83-86. A. Sacerdoti, «Note sulle galere da mercato veneziane nel XV secolo», *Studi Veneziani*, 4 (1962), 80-105. Fr. C. Lane, *Navires et Constructeurs à Venise pendant la Renaissance*, Paris 1965. B. Doumerc, «La crise structurelle de la marine vénitienne au XVe siècle: le problème du retard des mude», *Annales E.S.C.*, 40 (1985), 605-623. Doris Stockly, *Le système de l' Incanto des galères du marché à Venise (fin XIIIe-milieu XVe siècle)*, Leiden-New York-Köln 1995. B. Doumerc, «Le galere da mercato», *Storia di Venezia*, τόμ. XII: *Il mare*, επιμ. A. Tenenti, U. Tucci, Roma 1991, σ. 357-395. B. Doumerc et Doris Stockly, «L' évolution de capitalisme marchand à Venise: le financement des galere da mercato à la fin du XVème siècle», *Annales H.S.S.*, 1 (1995), 133-157. B. Doumerc, Claire Judde de Larivière, «Le rôle du patriciat dans la gestion des galères marchands à Venise au début du seizième siècle», *Studi Veneziani*, n.s., XXXVI (1998), 57-84. Για τα έξοδα των πληρωμάτων των πλοίων, βλ. U. Tucci, «Costi e ricavi di una galera veneziana ai primi del Cinquecento», *Studi Veneziani*, XVI (1974), 109-175. ο ίδιος, «Traffici e navi nel Mediterraneo in età moderna», *La penisola italiana e il mare. Costruzioni navali, trasporti e commerci tra XV e XX secolo*, επιμ. T. Fanfani, Napoli 1993, σ. 57-70.

19. A. Bin, *La Repubblica di Venezia e la questione adriatica*, ό.π.

στην Αδριατική και της Κρήτης στην ανατολική Μεσόγειο²⁰. συχνά ταξιδεύουν, μεταφέροντας ελαιόλαδο, στα λιμάνια της παραλιακής ζώνης του Golfo, στα λιμάνια της Απουλίας και των περιοχών του *sottovento* (περιοχές της νοτίου ιταλικής χερσονήσου και ιδιαίτερα οι επαρχίες Romagna, Απουλία, Marche και Abruzzi)²¹ και σε αυτά της μεσογειακής λεκάνης²². Από τα τέλη του 16ου αι., εξ αιτίας των πειρατικών επιδρομών, απαγορεύεται ο πλους των *marciliane* χωρίς προστατευτική συνοδεία και, από το έτος 1606, σύμφωνα με απόφαση του συμβουλίου της Γερουσίας, οι *marciliane* ταξιδεύουν μέχρι το λιμάνι της Ζακύνθου· για τις μεταφορές από την Κρήτη χρησιμοποιούνται πλοία τα οποία διαθέτουν υψηλά ιστία, και ως εκ τούτου είναι ταχύτερα, [...] *galion alla latina*, σύμφωνα με παλαιότερη πρόταση, το έτος 1576, του γενικού προνοητή της νήσου Giacomo Foscarini²³. Στα τέλη του 16ου αι., το έτος 1599, η Βενετική Πολιτεία διαθέτει πενήντα τρία πλοία τύπου *marciliane* με μέση χωρητικότητα τουλάχιστον εκατόν πενήντα τόνους έκαστο²⁴, και στις αρχές του 17ου αι. εβδομήντα οκτώ πλοία²⁵.

Το ελαιόλαδο συγκαταλέγεται μεταξύ των προϊόντων των οποίων δηλώνεται η όποια μεταφορά και διακίνηση και γίνεται δεκτή η καταγγελία της αδήλωτης φόρτωσης και μεταφοράς του²⁶. τα φορτία του ελαιολάδου συνοδεύονται από ασφαλιστήριο συμβόλαιο, ιδιαίτερα κατά τη θαλάσσια

20. A. Tenenti, *Naufraiges, Corsaires et Assurances maritimes à Venise, 1592-1609*, εκδ. S.E.V.P.E.N., Paris 1959, σ. 47.

21. R. Cessi, *La Repubblica di Venezia e il problema adriatico*, Padova 1943· R. Romano, *Le Royaume de Naples et la vie commerciale de l' Adriatique*, Paris 1951· M. Costantini, «Sottovento»: i traffici veneziani con la sponda occidentale del medio-basso adriatico, in particolare con l' Abruzzo», ο ίδιος, *Una Repubblica nata sul mare. Navigazione e commercio a Venezia*, Venezia 2006, σ. 148-211.

22. J.-C. Hocquet, «Gli armamenti navali alla fine di Medioevo», ο ίδιος, *Denario, navi e mercanti a Venezia, 1200-1600*, Roma 1999, σ. 203-205.

23. Tenenti, *Naufraiges*, ό.π., σ. 47· M. Costantini, «I galeoni di Candia nella congiuntura marittima veneziana cinque-seicentesca», ο ίδιος, *Una Repubblica nata sul mare*, ό.π., σ. 41-65.

24. Tenenti, *Naufraiges*, ό.π., σ. 563-567.

25. F. Braudel, *La Mediterranée et le monde méditerranéen à l' époque de Philippe II*, τόμ. I, εκδ. Librairie Armand Colin, Paris 1976³, σ. 268· ο ίδιος, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell' età di Filippo II*, εκδ. Einaudi, Torino 1986, σ. 325-327.

26. Karen Nehlsen von Stryk, *L' assicurazione marittima a Venezia nel XV secolo*, εκδ. Il Veltro Editrice, Roma 1988, σ. 114, 116· βλ. σχετικούς πίνακες Tenenti, *Naufraiges*, ό.π.: βλ. και αυτόθι, σ. 203, 213-214, 215, 219 σημ. 182.

μεταφορά τους: οι ασφαλιστές επιτρέπεται να απαλλαγούν από την υποχρέωση της αποζημίωσης σε περίπτωση κατά την οποία οι κεραμικές ή πήλινες λήκυθοι/αμφορείς, *orei/anfore*, και στη συνέχεια τα ξύλινα βαρέλια, *botte*²⁷, εντός των οποίων μεταφέρεται το ελαιόλαδο, υποστούν ζημία.

Και να σημειωθεί η συνήθεια, γνωστή ως *luminaria da mar*, σύμφωνα με την οποία κάθε πλοίο που καταπλέει στον λιμένα της Βενετίας μεταφέροντας φορτώματα ελαιολάδου παραδίδει ποσότητα του προϊόντος —χωρίς η συγκεκριμένη προσφερόμενη ποσότητα να υφίσταται δασμολόγηση— για τον φωτισμό της βασιλικής του αγίου Μάρκου²⁸. Επίσης, οι εισαγωγείς ελαιολάδου παραδίδουν στο Τελωνείο, σε πολύ χαμηλή τιμή, μικρή ποσότητα του εισαγομένου προϊόντος με σκοπό να διατεθεί στις οικονομικά ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού της πόλης της Βενετίας²⁹.

Να σημειωθεί εδώ ότι με απόφαση της εν ολομεία συνεδρίας της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας, την 28η Μαρτίου 1546, και με σκοπό την εξεύρεση χρημάτων για την αποπεράτωση του ελληνορθοδόξου ναού του αγίου Γεωργίου, οι έλληνες πλοιοκτήτες και ναυτικοί των εμπορικών πλοίων που μεταφέρουν ελαιόλαδο και κρασί και καταπλέουν και αγκυροβολούν στη Βενετία καταβάλλουν, πριν εμφανισθούν στο Τελωνείο της Βενετικής Πολιτείας, ιδιαίτερο φόρο για τις δαπάνες των οικοδομικών αυτών έργων³⁰. η απόφαση αυτή ισχύει για δέκα έτη με δυνατότητα ανανέωσης μίας, ακόμη, πενταετίας. Επίσης, οι πλοιοκτήτες και οι ναυτικοί αγορά-

27. Η αντικατάσταση της ληκύθου /του αμφορέα με ξύλινο βαρέλι, *botte*, εκτός από την ασφάλεια της μεταφοράς του ελαιολάδου παρέχει τη δυνατότητα μεγαλύτερων φορτωμάτων, βλ. Fr. C. Lane, «Tonnes, Medieval and Modern», *Economic History Review*, s. II, XVII (1964), 213-233· U. Tucci, «Un problema di metrologia navale: la botte veneziana», *Studi Veneziani*, 9 (1967), 201-246· το βαρέλι αντιστοιχεί συνήθως με 250,425 κιλά, βλ. J.-Cl. Hocquet, «Tonnes ancien et moderne. Botte de Venise et tonneau anglais», *Revue Historique*, 570 (Avril-Juin 1989), 349-360· για τις μετρήσεις αυτές, βλ. και M. Costantini, *Porto, navi e traffici a Venezia, 1700-2000*, Venezia 2004, σ. 50 σημ. 35.

28. [...] *l' oio de la luminaria de San Marco el qual è portado a Vinezia, non pagi datio alcun*, βλ. Marangoni, *Associazioni di mestiere*, ό.π., σ. 25.

29. J.-C. Hocquet, «Economia e finanza», ό.π., σ. 25.

30. [...] *malvasie, vini et ogni debbano pagar per ogni botta de mena soldi doi, cioe soldi 2*, βλ. Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας-Παλαιό Αρχείο, *Mariogola*, φ. 46v-47r [=41v-42r]· το έγγραφο έχει μεταγραφεί και εκδοθεί, σε διπλωματική έκδοση, βλ. Κρύστα Παναγιωτοπούλου, «Έλληνες ναυτικοί και πλοιοκτήτες από τα παλαιότερα οικονομικά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (1536-1576)», *Θησαυρίσματα*, 11 (1974), 304-307.

ζουν από την Αδελφότητα, για τις ανάγκες του ταξιδιού τους, πολύ μικρές ποσότητες κεριού, ψωμιού και ελαιολάδου και τα χρηματικά αυτά ποσά, συμβολική προσφορά, προστίθενται στα έσοδα της Ελληνικής Αδελφότητας και διατίθενται για την αποπεράτωση του ναού του αγίου Γεωργίου³¹.

Μέχρι και τα τέλη του 16ου αι., η Απουλία³² αποτελεί την κύρια πηγή προμήθειας ελαιολάδου, το οποίο η Βενετική Πολιτεία χρησιμοποιεί όχι μόνον για τις εγχώριες ανάγκες, οι οποίες ήδη αναφέρθηκαν, αλλά και για τις ανάγκες του διεθνούς εμπορίου. Έτσι, το εναπομένον από το εισαγόμενο από την Απουλία ελαιόλαδο, μετά την κάλυψη των βενετικών αναγκών, επανεξάγεται και προωθείται στις αγορές των ευρωπαϊκών αστικών κέντρων και δη των περιοχών της κεντρικής Ευρώπης³³. Απαγορεύεται αυστηρά η πρόσμιξη του προερχομένου από την Απουλία ελαιολάδου με άλλης προέλευσης ελαιόλαδο, με εξαίρεση το ελαιόλαδο από τις περιοχές των Ιονίων νήσων³⁴. Συγχρόνως, βενετοί έμποροι προωθούν το εμπόριο του ελαιολάδου σε λιμάνια και αγορές του μεσογειακού χώρου.

Στα τέλη του 16ου αι. ο εμπορικός αυτός μηχανισμός δέχεται πλήγμα

31. Παναγιωτοπούλου, «Έλληνες ναυτικοί και πλοιοκτήτες», ό.π., 285-352 και ιδίως 288-290, 296-298· Σ. Κουτμάνης, «Η οικονομία της ευλάβειας. Η κατανάλωση του κεριού στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία (17ος-18ος αι.)», *Θησαυρίσματα*, 36 (2006), 369-400.

32. {Fr. Carabellese}, Anna Zambler, *Le Relazioni Commerciali fra la Puglia e la Repubblica di Venezia dal secolo X al secolo XV*, Ricerche e documenti, τόμ. I-II, Trani 1897-1898· G. Luzzatto, «Studi sulle relazioni commerciali tra Venezia e la Puglia», *Nuovo Archivio Veneto*, n.s., VII (1904), 174-195· V. Vitale, «L'impresa di Puglia degli anni 1528-1529», *Nuovo Archivio Veneto*, n.s., XIII (1907), 5-68 και XIV (1907), 120-192, 324-351· Costantini, «"Sottovento"», ό.π.: Nehlsen von Stryk, *L'assicurazione marittima a Venezia*, ό.π., σ. 500 κ.ε.

33. H. Kellenbenz, «Le déclin de Venise et les relations économiques de Venise avec les marchés au nord des Alpes», *Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVII*, Atti del Convegno, Venezia 27 giugno-2 luglio 1957, Istituto per la collaborazione culturale, Venezia-Roma 1961, σ. 109-183· J. Israel «The Phases of the Dutch Straatvaart, 1590-1713: a Chapter in the Economic History of the Mediterranean», ο ίδιος, *Empires and Entrepots. The Dutch, the Spanish monarchy and the Jews, 1585-1713*, London 1990.

34. I. Mattozzi, «Olio pugliese e olio ionico nel commercio veneziano sei-settecento», *Mercati e consumi. Organizzazione e qualificazione del commercio in Italia dal XII al XX secolo*, Bologna 1986, σ. 147-160· S. Ciriaco, «Βενετική οικονομία και εμπόριο κατά τους νεώτερους χρόνους: η περίπτωση της κερκυραϊκής ελαιοπαγωγής», *Κέρκυρα, μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθράκωπα περιβάλλοντα, 16ος-19ος αι.*, Κέρκυρα 1998, σ. 101-117.

με το άνοιγμα και άλλων λιμένων στην αγορά του ελαιολάδου, την προώθηση και τη διακίνησή του, και μάλιστα του ελαιολάδου της Απουλίας, κύριου προμηθευτή της Βενετίας³⁵.

Η Αδριατική, τα λιμάνια της, οι νέοι εμπορικοί δρόμοι και οι νέες αγορές αποσπών από τη Βενετική Πολιτεία μέρος της εμπορικής της δύναμης³⁶ και μάλιστα μέρος της δύναμής της που προέρχεται από τον εμπορικό μηχανισμό που η ίδια η Γαληνοτάτη έχει δημιουργήσει για το ελαιόλαδο³⁷.

Η εμφάνιση, επίσης, των «ελεύθερων» λιμένων, *porti franchi*, της Ancona³⁸ και του Λιβόρνο³⁹ και η διεξαγωγή εκτεταμένου εμπορίου και λαθρεμπορίου στις περιοχές του προαναφερθέντος *sottovento* και στους λιμένες της μεσογειακής λεκάνης⁴⁰ με τους εμπόρους κρατών της κεντρικής Ευρώπης δημιουργούν ολοένα και περισσότερα και σοβαρότερα προβλήματα στην οικονομία της Βενετικής Πολιτείας.

Η Γαληνοτάτη καταβάλλει σοβαρή προσπάθεια για τον περιορισμό του λαθρεμπορίου και μάλιστα μεταξύ των Ιονίων νήσων και των οικονομικών δυνάμεων όχι μόνον των περιοχών του *sottovento*⁴¹, αλλά και του *ponente*⁴²

35. Marangoni, *Associazioni di mestiere*, ό.π.: Ciriacocono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο», ό.π.

36. R. Romano, «Tra XVI e XVII secolo. Una crisi economica: 1619-1622», *Rivista Storica Italiana*, LXXIV (1962), 480-531.

37. Ph. Braustein, «` A propos de l' Adriatique entre le XVIème et le XVIIIème siècles», *Annales E.S.C.*, 26 (1971), 1270-1278· H. J. Parry, «Le vie dei trasporti e dei commerci», *Storia Economica Cambridge*, Torino 1975, σ. 178-254· A. Batistella, «Il dominio del Golfo», *Nuovo Archivio Veneto*, n.s., XXXV (1918), 5-102· A. Caracciolo, *Le port franc d' Ancône. Croissance et impasse d' un milieu marchand au XVIIIe siècle*, εκδ. S.E.V.P.E.N., Paris 1965, σ. 31-34.

38. A. Caracciolo, «Il dibattito sui "porti franchi" nel Settecento: genesi della franchigia di Ancona», *Rivista Storica Italiana*, LXXV/τεύχ. 3 (1963), 538-558· ο ίδιος, *Le port franc d' Ancône*, ό.π.: S. Anselmi, «Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento», *Deputazione Storia Patria per le Marche (D.S.P.M.)*, s. VIII, VI (1968-1970), 43-87.

39. Gigliola Pagano de Divitiis, «Il porto di Livorno fra Inghilterra e Oriente», *Nuovi Studi Livornesi*, 1 (1993), 43-87.

40. Costantini, «"Sottovento"», ό.π.

41. Οι περιοχές του *sottovento* είναι οικείες στους εμπόρους της Κέρκυρας και της Ζακύνθου μια και από αυτές προμηθεύονται, συχνά, δημητριακά και όσπρια, βλ. A.S.V., *Senato, Secreta, Deliberazioni*, reg. 59, φ. 119v.

42. Στον κρατικό μηχανισμό της Βενετίας, ο χαρακτηρισμός "ponente", όταν έχει σχέση με το εμπόριο, συνδέεται με το λαθρεμπόριο που πραγματοποιείται από

και των *paesi alieni*⁴³. Η φλαμανδική⁴⁴, η ολλανδική⁴⁵, η γαλλική⁴⁶ και η αγγλική⁴⁷ βιοτεχνία εμφανίζονται επιθετικά στις αγορές της Μεσογείου, απειλούν τη βενετική κλωστοϋφαντουργία και εριουργία και καταλαμβάνουν σταδιακά αλλά και σταθερά τον χώρο του βενετικού εμπορίου, ιδιαίτερα στην ανατολική Μεσόγειο και μάλιστα στα οθωμανικά λιμάνια⁴⁸.

Σε αυτό το σημείο, η Βενετική Πολιτεία στρέφεται στις κτήσεις της και δη τις θαλάσσιες. Παρατηρείται κάμψη στις ταμειακές προσόδους της από την παραγωγή, τη διαχείριση και τη διακίνηση αφ' ενός του αλατιού της Κέρκυρας και της Ζακύνθου⁴⁹ και αφ' ετέρου του κρασιού της Κρή-

πειρατικά πλοία των πόλεων της ιταλικής ακτογραμμής και δη της περιοχής της Ancona, βλ. U. Tucci, "Discussione", *Gli Ebrei e Venezia, secoli XIV-XVIII*, επιμ. Gaetano Cozzi, εκδ. Edizioni Comunità, Milano 1987, σ. 94.

43. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 44, φ. 210r· Costantini, «"Sottovento"», ό.π.

44. R. Cessi, «Le relazioni commerciali tra Venezia e le Fiandre nel secolo XIV», ό.π.· W. Brulez, «La navigation flamande vers la Méditerranée à la fin du XVIe siècle», *Revue Belge de Philosophie et Histoire*, 36 (1958), 1210-1242· ο ίδιος (σε συνεργασία με την Greta Devos), *Marchands Flamands à Venise*, τόμ. I: 1568-1605, Wetterien 1965, τόμ. II: 1606-1621, Bruxelles-Roma 1986.

45. Sella, *Commerci e industrie a Venezia*, ό.π.· E. Coornaert, «Notes pour l'histoire des Pays-bas avec l'Italie du Sud et les Au-delà à la fin du XVIe siècle», *Studi in onore di A. Fanfani*, τόμ. IV, Milano 1962, σ. 393-410· βλ. και Δ. Ζακυθηνός, «Ευδήσεις περί της εμπορικής κινήσεως των λιμένων Αττικής κατά τα μέσα του ΙΖ' αι.», *Ελληνικά*, 7 (1934), 253-265.

46. E. Charrière, *Négotiations de la France dans le Levant, ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques*, εκδ. Imprimerie Nationale, Paris 1848.

47. R. Davis, *England and the Mediterranean, 1570-1670*, εκδ. The University Press, Cambridge 1961· Gigliola Pagano de Divitiis, *Il commercio inglese nel Mediterraneo dal cinquecento al settecento*, Napoli 1984· η ίδια, *Mercanti inglesi nell'Italia del seicento. Navi, rotte, egemonie*, Venezia 1990· η ίδια, «Traffici inglesi in Levante», *Il Mediterraneo centro-orientale*, ό.π., σ. 143-154.

48. A. Stella, «La crisi economica veneziana nella seconda metà del sec. XVI», *Archivio Veneto*, s.V, LVIII-LIX (1956), 17-69· Romano, «Tra XVI e XVII secolo. Una crisi economica: 1619-1622», ό.π.· O. L. Barkan, «Le déclin de Venise dans ses rapports avec la decadence économique de l'Empire Ottoman», *Aspetti e cause della decadenza veneziana*, ό.π., σ. 275-279· Imm. Wallerstein, *The Modern World-System, I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-System in the Sixteenth Century*, εκδ. Academic Press, New York-San Francisco-London 1974· R. Romano, «Preponderanza globale-preponderanza locale: I "Nordici" tra Pacifico, Atlantico e Mediterraneo Orientale», *Il Mediterraneo centro-orientale*, ό.π., σ. 155-168· D. Koster, «The conquering Dutch merchants and shipowners», *Θησαυρίσματα*, 36 (2006), 97-166.

49. Μαριάννα Κολυβά, «Οι αλυκές Ζακύνθου: παραγωγή και εκμετάλλευση

της⁵⁰, πρόσοδοι που μέχρι τότε κάλυπταν ικανό μέρος του δημοσίου χρέους της. Επίσης, παρατηρούνται προβλήματα στην είσπραξη των φορολογικών εσόδων της από την πολλαπλή φορολόγηση της παραγομένης στη Ζάκυνθο και την Κεφαλληνία σταφίδας, γεγονός που ευνοεί το εκτεταμένο λαθρεμπόριο του προϊόντος από τους παραγωγούς και τους εμπόρους των δύο νήσων με τους ευρωπαϊούς εμπόρους, και δη τους Άγγλους και στη συνέχεια τους Ολλανδούς, με συνακόλουθη απώλεια δασμών⁵¹.

Η Βενετική Πολιτεία, με αποφάσεις του συμβουλίου της Γερουσίας, προσπαθεί να ενισχύσει την παραγωγή ενός νέου προϊόντος με σκοπό τη διαμόρφωση οικονομικού περιβάλλοντος, εσωτερικού-κρατικού και διεθνούς, το οποίο να μπορεί αφ' ενός να αποτρέψει την οικονομική και πολιτική της αστάθεια και αφ' ετέρου να διατηρήσει την ισορροπία στη δημοσιονομική πολιτική της με τη μονοκαλλιέργεια εξαγωγίμου προϊόντος και τη μονοπωλιακή διάθεση και διακίνηση αυτού του προϊόντος.

Το νέο αυτό προϊόν είναι το ελαιόλαδο. Και η Βενετική Πολιτεία αποφασίζει εκτεταμένη και συστηματική ελαιοκαλλιέργεια στις κτήσεις της.

Ήδη στην Κέρκυρα και στη Ζάκυνθο έχει αναπτυχθεί η ελαιοκαλλιέργεια.*

Στην Κέρκυρα, κατά την ανδηγαυική περίοδο, ο αστικός και αγροτικός πληθυσμός παρουσιάζουν αυτάρκεια ως προς τις ανάγκες τους σε ελαιόλαδο. Οι κάτοχοι γαιών και οι αγρότες ιδιοκτήτες γης επιδίδονται σε

(16ος αι.)», *Ta Iστορικά. Historica*, 10 (Ιούνιος 1989), 47-74· Marianna Kolyvà, «Le saline di Zante nel XVI secolo: aspetti produttivi e gestionali», *Il Mediterraneo centro-orientale*, ό.π., σ. 71-98.

50. A. Stella, *Il dazio sul vin e sull' uva nella Dominante*, Torino 1891.

51. A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, London and Liverpool 1964², passim· Romano, «Tra XVI e XVII secolo. Una crisi economica: 1619-1622», ό.π.· Maria Fusaro, *Uva passa. Una guerra commerciale tra Venezia e l' Inghilterra (1540-1640)*, Venezia 1996· Gigliola Pagano de Divitiis, «English Imports of raisins from the Mediterranean in the XVII century», *Πρακτικά Στ' Διεθνούς Παιονίου Συνεδρίου, Ζάκυνθος*, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997, τόμ. II, Αθήνα 2001, σ. 111-132· βλ. και αυτόθι, σ. 215 κ.ε.

* Η μελέτη αυτή, σε ό,τι αφορά στην Κέρκυρα, πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος του Ιονίου Πανεπιστημίου *Adriatic IPA, Cross Border Cooperation 2007-2013* και τίτλο έργου "The Adriatic olive-grove: Risk preservation, sustainability, learning". Τα στοιχεία που αφορούν στη Ζάκυνθο είναι αποτέλεσμα παλαιότερης ερευνητικής εργασίας της υπογράφουσας στο Κρατικό Αρχείο Βενετίας.

ελαιοκαλλιέργεια, η οποία αποφέρει, αν όχι αξιοσημείωτο εμπορευματικό πλεόνασμα, πάντως αυτάρχεια⁵².

Κάτοχος ελαιώνων παρουσιάζεται και η *Curia*, δηλαδή η ανδηγαυική ηγεμονία: ο *magister massarius* της Κέρκυρας⁵³ συγκεντρώνει, στις ειδικές κρατικές αποθήκες, όχι μόνο το ελαιόλαδο που προέρχεται από τη διάθεση σε ιδιώτες-καλλιεργητές⁵⁴ των ελαιώνων του ανδηγαυού ηγεμόνα στην Κέρκυρα, *oleum curiae*, αλλά και το ελαιόλαδο το προερχόμενο από τη φορολογία σε είδος των ιδιοκτητών της γης, [...] *oleum ex redditibus curiae ab hominibus insulae*: ο *magister massarius* τηρεί βιβλίο διαχείρισης των ελαιώνων και καταγράφει τα σχετικά με την παραγωγή και τη διακίνηση του ελαιολάδου στοιχεία, [...] *quaternus introitus et exitus olei*⁵⁵. Η ποσότητα του ελαιολάδου που αντιστοιχεί στην προαναφερθείσα πρόσοδο του ανδηγαυού ηγεμόνα, *oleum curiae*, καταναλώνεται και για τον εφοδιασμό και την κάλυψη των αναγκών των οχυρών φρουριών της νήσου και το υπόλοιπο αποτελεί εμπορεύσιμο προϊόν⁵⁶.

Κατά την πρώιμη βενετική περίοδο, παρατηρείται ότι οι ελαιοπαραγωγοί καλύπτουν τις ανάγκες της οικογένειάς τους, την πληρωμή του φόρου της δεκάτης και το περίσσειμα πωλείται στην τοπική αγορά: η ελαιοπαραγωγή δεν παρουσιάζει σημαντικό δημοσιονομικό, φορολογικό και δασμολογικό ενδιαφέρον.

Ο αγροτικός πληθυσμός ο ασχολούμενος με την ελαιοκαλλιέργεια υποχρεούται να παραδίδει, ετησίως, συγκεκριμένη ποσότητα ελαιολάδου στον βενετό βάιλο σε χαμηλή τιμή, ακόμη και κατά τις μη παραγωγικές καλλιεργητικές χρονιές: τις χρονιές αυτές, δηλαδή κάθε δεύτερο ή τρίτο έτος, οι αγρότες αναγκάζονται να αγοράζουν από το λιανικό εμπόριο, και σε τιμές λιανικού εμπορίου, τις προκαθορισμένες ποσότητες ελαιολάδου τις οποίες οφείλουν να παραδώσουν στους βενετούς αξιωματούχους, σε περίπτωση που η παραγωγή δεν επαρκεί για την κάλυψη αυτής της υποχρέωσης⁵⁷. Έτσι, στα αιτήματα των αγροτών της υπαίθρου χώρας της Κέρκυ-

52. Σπ. Ν. Ασωνίτης, «Η Κέρκυρα ως εμπορικό κέντρο κατά τον όψιμο μεσαίωνα», *Χρήμα και αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Ε.Ι.Ε./ Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2003, σ. 75.

53. Σπ. Ν. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος -14ος αι.)*, Κέρκυρα 1999, passim.

54. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα*, ό.π., σ. 151.

55. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα*, ό.π., σ. 141.

56. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα*, ό.π., σ. 151.

57. Ασωνίτης, «Η Κέρκυρα ως εμπορικό κέντρο κατά τον όψιμο μεσαίωνα», ό.π.

ρας, τα οποία συμπεριελήφθησαν στην πρεσβεία που εστάλη από την Κοινότητα της Κέρκυρας στο συμβούλιο της Γερουσίας, το έτος 1414, αναφέρεται και η απαλλαγή από την «καταπίεση» που οι χωρικοί υφίστανται κατά τη διαχείριση και την πώληση του παραγομένου ελαιολάδου⁵⁸.

Η τοπική βενετική διοίκηση φροντίζει για την επάρκεια ελαιολάδου στα οχυρά φρούρια της Κέρκυρας, δηλαδή στο Παλαιό Κάστρο, στο Νέο Κάστρο και στο Αγγελόκαστρο. Το ελαιόλαδο αποθηκεύεται μαζί με όλα τα άλλα αναγκαία για τον επισιτισμό προϊόντα και είδη διατροφής, *vittuarie*, για τα στρατιωτικά σώματα⁵⁹. χρησιμοποιείται, επίσης, στον φωτισμό των φρουρίων, στις περιπολίες και στις σκοπιές καθώς και στον καθαρισμό και στη συντήρηση των όπλων. Υπεύθυνος για τη διαχείριση του ελαιολάδου που συγκεντρώνεται στα φρούρια ορίζεται ο οικονομικός υπάλληλος, *sopramassaro*, της τοπικής βενετικής διοίκησης⁶⁰. δέον να αναφερθεί η επικύρωση, από το συμβούλιο της Γερουσίας, της απόφασης του γενικού προνοητή Θαλάσσης σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται στον υπό διορισμό καπιτάνο της βενετικής διοίκησης της Κέρκυρας να προβεί σε προαγορά ελαιολάδου μέσω χρηματοπιστωτικού δανεισμού, [...] *per incapare l'oglio*, με ποινή τη φυλάκιση, την εξορία και τη στέρηση του δικαιώματος της άσκησης δημοσίου αξιώματος⁶¹.

Ο προνοητής και καπιτάνος Fabio Da Canal αναφέρεται στις κακές συνθήκες φύλαξης των αποθηκευόμενων προϊόντων και στον κίνδυνο που αυτά διατρέχουν λόγω της χρήσης του ελαιολάδου από το πυροβολικό και

---

58. C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, τόμ. III, Paris 1882, σ. 85. Έλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, «Η φορολογία της Δεκάτης στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα: ένα σημαντικό προνόμιο και η κατάργησή του», *Πρακτικά Στ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου*, ό.π., σ. 212 σημ. 4. Σπ. Ν. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462)*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 419, 504.

59. Όπως τα δημητριακά, το ρύζι, το κρασί, το ξίδι και το αλάτι, βλ. *Οι εκθέσεις των βενετών βαίλων και προνοητών της Κέρκυρας (16ος αιώνας)*, επιμ. Γ. Δ. Παγκράτης, Ε.Ι.Ε./Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Πηγές-αρ. 10, Αθήνα 2008, *passim*.

60. *Οι εκθέσεις των βενετών βαίλων*, ό.π., σ. 202 (έκθεση του βαίλου, υποπρονοητή και καπιτάνου Pietro Pisani, το έτος 1580).

61. G. D. Pojago, *Le Leggi Municipali delle Isole Ionie dall'anno 1386 fino alla caduta della Repubblica Veneta*, τόμ. I, Corfu 1844, σ. 154 κ.ε.· M. Michelon, «La peste dei prosticci. Travagli legislativi di un contratto agrario nelle isole ionie (sec. XVI-sec. XIX)», *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, CL (1991-1992), 365-398.

της γειτνίασης των χώρων αποθήκευσής του, εντός των οχυρών φρουρίων, με τις αποθήκες φύλαξης των πυρομαχικών⁶². Η φυλασσόμενη ποσότητα ελαιολάδου που προβλέπεται να καλύψει τις πιο πάνω ανάγκες ποικίλλει· μαρτυρείται, το έτος 1586, παντελής έλλειψή του⁶³.

Στις αρχές του 16ου αιώνα, το έτος 1510, η παραγωγή του ελαιολάδου στην Κέρκυρα υπολογίζεται σε 2.000 βαρέλια, *botte*, ελαιολάδου⁶⁴, στα μέσα του αιώνα, το έτος 1546, η παραγωγή ανέρχεται σε 6.000 *botte*⁶⁵ και στη συνέχεια, προς τα τέλη του αιώνα, σε 12.000 και 13.000 *botte*⁶⁶, ποσότητα η οποία, σύμφωνα με τους βενετούς αξιωματούχους της νήσου, θα μπορούσε να αυξηθεί κατά 50% εάν οι ελαιώνες ετύγχαναν της κατάλληλης φροντίδας και διαχείρισης, όπως συνέβαινε σε άλλες περιοχές⁶⁷. Όμως θα πρέπει να αναφερθεί πως οι κλιματολογικές συνθήκες της Κέρκυρας, όπως επισημαίνει, πολύ αργότερα, ο γενικός προνοητής Θαλάσσης Francesco Grimani, δεν θεωρούνται ευνοϊκές για την ελαιοπαραγωγή: ο πρώτος κίνδυνος εμφανίζεται κατά τον μήνα Απρίλιο, όταν βόρειοι ψυχροί άνεμοι καίνε τους τρυφερούς βλαστούς και τα πρωτοεμφανιζόμενα άνθη του ελαιόδένδρου, ιδιαίτερα στους λόφους· ο δεύτερος κατά τον μήνα Μάιο, όταν νότιοι θερμοί άνεμοι ξηραίνουν το ακόμη ευαίσθητο άνθος του ελαιοκάρπου, ιδιαίτερα στις περιοχές των κοιλάδων της νήσου· και ο τρίτος, κατά τους πολύ θερμούς θερινούς μήνες, όταν εμφανίζονται έντομα, *certi insetti*, που δημιουργούν μικρούς σκώληκες, *certi vermetti*, που κατατρώνουν την ψίχα του ελαιοκάρπου και καταστρέφουν την ελαιοπαραγωγή⁶⁸.

62. *Οι εκθέσεις των βενετών βαίλων*, ό.π., σ. 167 (έκθεση του προνοητή και καπιτάνου Fabio da Canal, το έτος 1576).

63. [...] *senza una goccia d'oglio*, παρ' όλο ότι εκείνη τη χρονιά η παραγωγή είναι μεγάλη, βλ. *Οι εκθέσεις των βενετών βαίλων*, ό.π., σ. 260 (έκθεση του προνοητή και καπιτάνου Davide Bembo, το έτος 1586).

64. M. Sanudo, *I Diarii*, επιμ. R. Fulin, F. Stefani, N. Barozzi, G. Berchet, τόμ. X, Venetia 1888, στήλη 169· Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, «Η φορολογία της Δεκάτης», ό.π., σ. 213 σημ. 4.

65. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, «Η φορολογία της Δεκάτης», ό.π.

66. *Οι εκθέσεις των βενετών βαίλων*, ό.π., σ. 184, 199 (έκθεση του προνοητή και καπιτάνου Zuan Contarini, το έτος 1578).

67. *Οι εκθέσεις των βενετών βαίλων*, ό.π., σ. 149 (έκθεση του βαίλου Zuan Mocenigo, το έτος 1576).

68. [Francesco Grimani], *Relazioni storico-politiche delle isole del Mar Ionio suditte della Serenissima Repubblica di Venezia, scritte allo Eccellentissimo Senato da sua Eccellenza Francesco Grimani, Provveditore Generale da Mar, l'anno MDCCCLX*, Dalla Tipografia di G. B. Merlo, Venezia MDCCCLVI, σ. 77· ο France-

Η Βενετική Πολιτεία, με απόφαση του συμβουλίου της Γερουσίας, την 22α Σεπτεμβρίου 1565⁶⁹, ζητά από την τοπική βενετική διοίκηση της Κέρκυρας να προβεί σε συγκεκριμένες ενέργειες με σκοπό τη συστηματική ελαιοκαλλιέργεια στην ύπαιθρο χώρα της νήσου⁷⁰. Η απόφαση αυτή προβλέπει: πρόσωπα ικανά και ανιδιοτελή να διατρέξουν την ύπαιθρο χώρα και να επιλέξουν τις κατάλληλες και εύφορες για ελαιοφυτουργία περιοχές της νήσου και των διοικητικών παραρτημάτων της και να συντάξουν και επιδώσουν στον βάιλο έκθεση-αναφορά σχετική με τη δυνατότητα ελαιοκαλλιέργειας· οι ιδιώτες ιδιοκτήτες γαιών να κληθούν από τους βενετούς αξιωματούχους της νήσου και να διαταχθούν να προβούν στην ελαιοφυτουργία των ακαλλιέργητων περιοχών ιδιοκτησίας τους και να κεντρώσουν τις υπάρχουσες αγριειές εντός των περιοχών αυτών· σε περίπτωση που οι ιδιώτες ιδιοκτήτες των γαιών δεν προβούν σε ελαιοφυτουργία, τότε ο βάιλος μπορεί να διαθέσει τη γη σε άλλους ιδιώτες οι οποίοι θα αναλάβουν αυτό το έργο.

Η απόφαση αυτή απολύεται, την 22α Δεκεμβρίου 1565, έγγραφη πράξη από τη Δουκική Γραμματεία, με αποδέκτη τον βάιλο και γενικό καπιτάνο της Κέρκυρας Lorenzo Bernardo ο οποίος, την 16η Ιουνίου 1566, γνωστοποιεί, διά του ταμιά Ανδρέα Χαλικιόπουλου, το περιεχόμενο της στους κατοίκους της νήσου. Ο βάιλος, εκτός από τα προαναφερθέντα, γνωστοποιεί την παραχώρηση των ακαλλιέργητων στη νήσο γαιών του δημოსίου με δημόσιο πλειστηριασμό⁷¹, όπως ορίζει η απόφαση του συμβουλίου της Γερουσίας, σε όσους αναλάβουν και δεσμευθούν να μετατρέψουν τις

---

seo Grimani αναφέρεται στον πυρηνοτρότη· ευχαριστώ και από εδώ τον καλό φίλο, χημικό ερευνητή κ. Λορέντζο Μερκάτη, για την πληροφορία.

69. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 37, φ. 52r-53v και filza 33· Sathas, *Documents*, ό.π., τόμ. V, Paris 1883, σ. 324-325· Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, «Η φορολογία της Δεκάτης», ό.π. Η συζήτηση και η ψηφοφορία στο συμβούλιο της Γερουσίας πραγματοποιήθηκε την 22α Σεπτεμβρίου και η απόφαση καταχωρίζεται στα Βιβλία-Πρωτόκολλα των αποφάσεων του σώματος την 27η Σεπτεμβρίου· να παρατηρηθεί ότι στην καταχώριση της απόφασης στο Βιβλίο-Πρωτόκολλο, *Registro*, στους αποδέκτες του εγγράφου έχουν προστεθεί, συμπληρωματικά και μάλλον εκ των υστέρων, και οι επαρχιακές βενετικές διοικήσεις των θαλασσίων κτήσεων της Βενετικής Πολιτείας, δηλαδή τα Ιόνια νησιά, η Κρήτη, η Κύπρος, καθώς και περιοχές της απέναντι από τη Βενετία δαλματικής ακτής και περιοχές της βενετικής ενδοχώρας.

70. B. Arbel, «Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period», *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, επιμ. E. R. Dursteler, εκδ. Brill, Leiden-Boston 2013, σ. 231-233.

71. [...] *distribuendo essi fondi pubblicamente all' incanto*, βλ. A.S.V., *Senato Mar*, filza 143.

γαίες, σε ταχτές προθεσμίες, σε παραγωγικούς ελαιώνες και διευκρινίζει ότι η υποχρέωση της πληρωμής του φόρου της δεκάτης προς το βενετικό δημόσιο, επί του παραγομένου προϊόντος, θα αρχίσει μετά την παρέλευση δεκαετίας από την ανάληψη αυτής της υποχρέωσης· με αυτή την απόφαση οι εμφυτευτές-καλλιεργητές απαλλάσσονται, για μία δεκαετία⁷², από τον φόρο της δεκάτης επί του παραγομένου ελαιολάδου.

Γνωστοποιεί, ακόμη, την απόφασή του να επιβάλει κωπηλασία σε γαλέρα, για δεκαοκτώ μήνες, σε αυτούς που θα προξενήσουν ζημιές σε ελαιόδενδρα⁷³. Επίσης, γνωστοποιεί ότι όποιος πληροφορήσει τη βενετική διοίκηση της νήσου για τέτοια ζημιογόνα ενέργεια θα αποζημιώνεται με το χρηματικό ποσό των πενήντα (50) δουκάτων, το οποίο μάλιστα θα καταβάλλεται από τον καταδικαζόμενο.

Και να σημειωθεί ότι το έτος 1572 αποφασίζεται να εξαιρεθούν οι εμφυτευτές-καλλιεργητές από την εθελοντική προσφορά εργασίας, αγγαρεία, προς τη Γαληνοτάτη κατά την περίοδο της συγκομιδής του ελαιοκάρπου και την περίοδο του τρυγητού των σταφυλών⁷⁴.

Όμως, μέχρι και τα τέλη του 16ου αι., η εισαγωγή στο λιμάνι της Βενετίας του προϊόντος που παράγεται στην Κέρκυρα ανέρχεται μόλις στο ποσοστό του 3-4% του συνόλου των εισαγωγών του ελαιολάδου⁷⁵.

Το έτος 1568 ο προαναφερθείς Lorenzo Bernardo, αιτιολογώντας τη χαμηλή, σε αυξητική πορεία, παραγωγή ελαιολάδου, αναφέρει ότι οι κάτοικοι της Κέρκυρας είναι «φυγόπονοι» και δεν αξιοποιούν τα εύφορα εδάφη της νήσου⁷⁶. Και δέκα χρόνια αργότερα ο προνοητής και καπιτάνος

72. Η απαλλαγή από τον φόρο της δεκάτης του παραγομένου ελαιολάδου είναι μόνον για το διάστημα μίας δεκαετίας και όχι στο διηνεκές, βλ. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, «Η φορολογία της Δεκάτης», ό.π.

73. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.· βλ. και Sathas, *Documents*, ό.π.

74. Pojago, *Le Leggi Municipali*, ό.π., σ. 85· Α. Βροκίνης, *Ο επί βενετοκρατίας τειχισμός του κερκυραϊκού άστεως (1576-1588) και η "Βασιλική Πύλη"*, Κέρκυρα 1892· βλ. και Α. Βροκίνη, *Έργα*, τόμ. II, προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρά, επιμ. Κώστα Δαφνή, *Κερκυραϊκά Χρονικά*, XVII (1973), 364 σημ. 2.

75. I. Mattozzi, «Crisi, stagnazione e mutamento nello Stato veneziano sei-settecentesco: il caso del commercio e della produzione olearia», *Studi Veneziani*, n.s., IV (1980), 199-276 και ιδίως 222.

76. [...] *non vogliono affaticarsi in piantar olivari. Quello che fa la natura lassano fare, ma di industria non si curano far cosa alcuna. Segli ho voluto dar ogni aggiunto, sicome da Vostra Serenita fo imposto per parte del Senato ma non si ha potuto far cosa alcuna*, βλ. *Οι εκθέσεις των βενετών βαΐλων*, ό.π., σ. 140 (έκθεση του βαΐλου και γενικού προνοητή Lorenzo Bernardo, το έτος 1568).

Zuan Contarini αναφέρει ότι η νήσος διαθέτει πολλά εύφορα εδάφη αλλά «η αδράνεια και η νωθρότητα των κατοίκων της νήσου τους οδηγεί σε καυγάδες και μέθη και όχι σε εργασία και δημιουργικό μόχθο»⁷⁷.

Στον φυγόπονο, οκνηρό και ράθυμο χαρακτήρα, [...] *per la pigritia*, των κατοίκων αναφέρεται, το έτος 1598, και ο βάιλος Dolfin Venier· ο βάιλος αποδίδει την έλλειψη ενδιαφέροντος των κατοίκων της νήσου στο μεγάλο διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ φύτευσης των νέων ελαιοδένδρων και καρποφορίας⁷⁸ και ζητά από τη Βενετική Πολιτεία να δώσει νέες οδηγίες και διαταγές σχετικά με την ελαιοκαλλιέργεια⁷⁹.

Πράγματι, με νέα απόφαση του συμβουλίου της Γερουσίας, την 25η Σεπτεμβρίου του 1599⁸⁰, η Βενετική Πολιτεία δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε η υπαίθρος χώρα της νήσου Κέρκυρας να μεταβληθεί σε εκτεταμένη και ελεγχόμενη («αγροτική επιχείρηση») ⁸¹ με ειδική καλλιέργεια το ελαιόδενδρο, του οποίου το παράγωγο, δηλαδή το ελαιόλαδο, δεν θα καλύπτει μόνον τις ανάγκες της Κέρκυρας και τον ανεφοδιασμό για τις ανάγκες διατροφής των κατοίκων της πόλης της Βενετίας και της διατήρησης των τροφίμων, τις ανάγκες σε φωτισμό της ευρύτερης περιφέρειας της βενετικής ενδοχώρας και τις ανάγκες των βιοτεχνικών επιχειρήσεων της Γαληνοτάτης, αλλά θα είναι κατάλληλο και επαρκές να τροφοδοτήσει τόσο το διασυνοριακό όσο και το διεθνές εμπόριο της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας με δυνατότητες υψηλής κερδοφορίας και κερδοσκοπίας.

Η απόφαση της 25ης Σεπτεμβρίου 1599 αποστέλλεται προς τη βενετική διοίκηση της Κέρκυρας με έγγραφη πράξη (δουκική επιστολή) στην οποία το συμβούλιο της Γερουσίας επανέρχεται στους κύριους άξονες της

77. [...] *molti terreni fertilissimi, ma per l' inertia et pigritia delle genti dedito piuttosto all' osio e il bere che all' industria et fatica*, βλ. *Οι εκθέσεις των βενετών βαίλων*, ό.π., σ. 184 (έκθεση του προνοητή και καπιτάνου Zuan Contarini, το έτος 1578).

78. Όπως είναι γνωστό, τα νεοφυτευόμενα ελαιόδενδρα καρποφορούν μετά δεκαετία από τη φύτευσή τους και τα κεντρωμένα ελαιόδενδρα μετά πενταετία, βλ. Δέσποινα Ε. Βλάσση, «Η ελαιοκαλλιέργεια στην Κεφαλονιά. Η έκθεση του καπετάνιου των τσέρνιδων Θεόδωρου Κακουράτου (1754)», *Αφιέρωμα στον Γεράσιμο Η. Πεντόγαλο, Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 11 (2006-2008), Αργοστόλι 2008, σ. 311-324.

79. *Οι εκθέσεις των βενετών βαίλων*, ό.π., σ. 404 (έκθεση του βαίλου Dolfin Venier, το έτος 1598).

80. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 59, φ. 107r-107v και filza 143. Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας [στο εξής Ι.Α.Κ.], *Αρχείο Βενετικής Διοίκησης («Ενετοκρατία»)*, φάκ. 104, έγγραφο αρ. 124.

81. Ciriaco, «Βενετική οικονομία και εμπόριο», ό.π.

πολιτικής της Γαληνοτάτης στο θέμα της ελαιοκαλλιέργειας στο νησί. Σύμφωνα με αυτή την απόφαση προβλέπεται: η εκ νέου παραχώρηση εκτάσεων γης ακαλλιεργητών εδαφών σε όποιους αναλάβουν την ελαιοφυτουργία των κατάλληλων και γόνιμων για ελαιοκαλλιέργεια γαιών· το κέντρωμα των υπαρχουσών αγριελιών· η φύτευση, από τους ιδιοκτήτες, τριάντα (30) ελαιοδένδρων σε έκταση γης μίας *mozgada* φυτευμένης με αμπελώνες· η δυνατότητα, σε περίπτωση άρνησης των ιδιοκτητών, φύτευσης και καλλιέργειας ελαιοδένδρων από άλλους ιδιώτες καλλιεργητές που θα αναλάβουν το έργο της ελαιοφυτουργίας⁸².

Σε αυτή την απόφαση διευκρινίζεται και η συνακόλουθη απόκτηση, εκ μέρους του επενδυτή-εμφυτευτή-καλλιεργητή-ανατροφέα, του δικαιώματος κάρπωσης του κρεμαμένου επί των φυτουργημένων ελαιοδένδρων καρπού και του παραγομένου ελαιολάδου⁸³ καθώς και η κληρονομική διαδοχή επί του δικαιώματος της νομής των φυτουργημένων ελαιοδένδρων, του κρεμαμένου επ' αυτών καρπού και του παραγομένου ελαιολάδου⁸⁴.

Έναν χρόνο μετά την απόφαση αυτή ο βάσιλος της Κέρκυρας Zuan Matteo Girardo αναφέρει ότι τα ελαιόδενδρα που έχουν φυτευθεί εντός των αμπελώνων αποδίδουν περισσότερο καρπό-προϊόν διότι δέχονται τη φροντίδα που οι καλλιεργητές επιδεικνύουν για τους αμπελώνες⁸⁵, ενώ δεν επιδεικνύουν την ανάλογη μέριμνα για τους ελαιώνες και ότι, εν γένει, δεν ενδιαφέρονται για την ελαιοκαλλιέργεια παρά τις εμπορικές ανάγκες και τις προσφερόμενες ευκαιρίες⁸⁶.

Και να σημειωθεί ότι, στο μεταξύ, η Απουλία, κύριος προμηθευτής της Βενετίας, έχει υποστεί μη αναστρέψιμη κρίση με αποτέλεσμα την αιφνιδιαστική αύξηση της τιμής του ελαιολάδου⁸⁷.

Η Βενετική Πολιτεία, με νέα απόφαση του συμβουλίου της Γερου-

82. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

83. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

84. [...] *potendo non di meno simili impianti essere anco ad altri rinonciati et lasciati a gli heredi secondo che meglio parerà à chi havesse piantati*, βλ. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

85. Όπως αναφέρει ο γενικός προνοητής Θαλάσσης Francesco Grimani, «η μέθοδος αυτή», δηλαδή η φύτευση ελαιοδένδρων εντός των αμπελώνων, «εξελίσσεται σε "παραδοσιακό" τρόπο ελαιοκαλλιέργειας στην Κέρκυρα», βλ. [Francesco Grimani], *Relazioni storico-politiche*, ό.π., σ. 77.

86. *Οι εκθέσεις των βενετών βαϊλων*, ό.π., σ. 446-447 (έκθεση του βαϊλου Zuan Matteo Girardo, το έτος 1600).

87. Costantini, «La politica commerciale veneziana verso il Levante suddito», ό.π., σ. 77-78.

σίας, την 25η Νοεμβρίου 1623⁸⁸, προβλέπει τη συστηματικά οργανωμένη και εκτεταμένη ελαιοκαλλιέργεια σε όλες τις κτήσεις της, με ιδιαίτερη αναφορά στα Ιόνια Νησιά και την Κρήτη. Η κρατική αυτή πολιτική συνοψίζεται: στην υποχρεωτική φύτευση ελαιοδένδρων στα κατάλληλα για ελαιοκαλλιέργεια εδάφη και συγκεκριμένα φύτευση οκτώ (8) ακόμη φυτευμάτων ελαιοδένδρων σε κάθε έκταση γης που επαρκεί για τη σπορά ενός βενετικού *stano* και κέντρωμα όλων, ανεξαιρέτως, των αγριελιών· στην προειδοποίηση της επιβολής ποινών για την κοπή ή την πρόκληση ζημίας σε ελαιοδένδρα όχι μόνον από τους ιδιώτες αλλά και από τα πληρώματα των πλοίων όταν αυτά προμηθεύονται ξυλεία για τις ανάγκες του ταξιδιού· στην αποκλειστική εξαγωγή στη Βενετία του ελαιολάδου, συνοδευόμενου κατά τη φόρτωση —για επίδειξη στις τελωνειακές αρχές και διενέργεια ελέγχου— από το διακριτικό σήμα προέλευσης, τα ονόματα και τις ενδείξεις των εγγυητών, [...] *con bollette et piezarie*, και την επιβολή, σε αντίθετη περίπτωση, ποινής κατάσχεσης του ελαιολάδου, του πλοίου, των μέσων και των ζώων που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά· στην απαγόρευση, ιδιαίτερα στην Κρήτη⁸⁹, της δημοπράτησης και διεξαγωγής πλειοδοτικού διαγωνισμού για την ενοικίαση του φόρου εξαγωγής του ελαιολάδου⁹⁰· στην υποχρέωση της γνωστοποίησης, εκ μέρους των παραγωγών, στην τοπική βενετική διοίκηση της αληθούς ποσότητας παραγωγής ελαιολάδου και της διαχείρισης και χρήσης αυτής της ποσότητας⁹¹.

88. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 81, φ. 157v-158r και filza 241.

89. Για την παραγωγή του ελαιολάδου στην Κρήτη, κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, και τις δεσμευτικές και περιοριστικές για τη διακίνησή του αποφάσεις της Βενετικής Πολιτείας, βλ. Χ. Γάσπαρης, «Οι επαγγελματίες του Χάνδακα κατά τον 14ο αιώνα. Σχέσεις με τον καταναλωτή και το κράτος», *Σύμμεικτα*, 8 (1989), 83-134 και ιδίως 101-102· ο ίδιος, «Η ελιά και το λάδι. Παραγωγή και εμπόριο στη μεσαιωνική Κρήτη (13ος-14ος αιώνας)», *Ελιά και λάδι*, (Τριήμερο εργασίας, Καλαμάτα 7-9 Μαΐου 1993), Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα Ε.Τ.Β.Α., Αθήνα 1996, σ. 151-158· Αγγελική Πανοπούλου, «Όψεις της ναυτιλιακής κίνησης του Χάνδακα το 17ο αιώνα», *Κρητική Εστία* [περιοδική έκδοση της Ιστορικής Λαογραφικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας Κρήτης], περίοδος Δ', 2 (1988), 152-210· βλ. και Π. Μιχαηλάρης, «Η εμπορική εταιρική συνεργασία του βενετικού οίκου Ταρωνίτη-Θεοτόκη και των αδελφών Γ. και Θ. Γεωργιάδων (1732-1737). Ο ρόλος και η δράση του εμπορικού πράκτορα Δημ. Χαμόδρακα», *Μνήμων*, 8 (1980), 226-302 και ιδίως 258-267, 277-281.

90. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

91. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π. Είναι πολύ πιθανό, αυτό και το επόμενο σημείο της απόφασης να είναι η αιτία γένεσης —“la causa che ha posto in essere” — του Αρχείου *Εκτιμήσεως Ελαιοκάπου* το οποίο απόκειται και φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας, βλ. αυτόθι, σ. 225-227.

Επίσης, οι τοπικές επαρχιακές βενετικές διοικήσεις υποχρεούνται να προβούν σε περιγραφή-απογραφή όχι μόνον των ήδη ελαιοφυτουργημένων αλλά και των ελαιοφυτουργούμενων περιοχών⁹² και προβλέπεται η αμοιβή των καταστιχωτών να καλύπτεται από τα χρηματικά ποσά που οι αξιωματούχοι εισπράττουν από τις χρηματικές ποινές που επιβάλλονται κατά τις παραβάσεις των σχετικών με το ελαιόλαδο αποφάσεων του συμβουλίου της Γερουσίας⁹³.

Με την ίδια απόφαση δίδεται εντολή στους καπετάνιους, στους κυβερνήτες και στους σοπρακόμιτους των βενετικών πλοίων να επιτηρούν πλήρωμα και ταξιδιώτες για την αποφυγή λαθραίας διακίνησης και εμπορίας [...] *per terre aliene* του παραγομένου προϊόντος· ακόμη, το γραφείο της *Camera dell' Armamento* παραδίδει αυτή την απόφαση, σε έντυπο κείμενο, στις γαλέρες που αποπλέουν από τη Βενετία προς τη Μεσόγειο⁹⁴.

Επισημαίνεται ακόμη, η υποχρέωση των βενετών αξιωματούχων, με τη λήξη της θητείας τους και την επιστροφή τους στη Βενετία, να έχουν στις υπηρεσιακές Αναφορές τους, *Relazioni*, ειδική μνεία για την ελαιοφυτουργία, την παραγωγή του ελαιολάδου, τις ποσότητες που αποστέλλονται στη Βενετία, τους εισπραχθέντες φόρους⁹⁵. ακόμη επιβάλλεται η μνεία αυτής της απόφασης στις υπηρεσιακές Εντολές, *Comissioni*, προς τους κρατικούς λειτουργούς⁹⁶.

Κατά τη συζήτηση για την λήψη αυτής της απόφασης, το συμβούλιο της Γερουσίας έλαβε υπ' όψιν του την επιστολή-αναφορά⁹⁷ του Pietro Emo, καπιτάνου της επαρχίας της Polesina (στην επαρχιακή διοίκηση του Rovigo), στην οποία αφηγείται τα του τρόπου επιβολής της ελαιοκαλλιέργειας στην περιοχή της δικαιοδοσίας του. Ο βενετός αξιωματούχος αφηγείται ότι κατά την πρώτη επίσκεψή του στην ύπαιθρο χώρα της επαρχίας της Polesina διαπίστωσε την εγκατάλειψη της γης και ότι αναγκάστηκε

92. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

93. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

94. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

95. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.: είναι αξιοσημείωτο ότι κατά τα επόμενα χρόνια στις Αναφορές, *Relazioni*, των προνοητών γίνεται λόγος για την ελαιοκαλλιέργεια, τον φόρο της δεκάτης, τους δασμούς και εν γένει την παραγωγή και διακίνηση του ελαιολάδου.

96. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

97. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.: η επιστολή είναι συνημμένη στο σχέδιο της απόφασης, της 25ης Νοεμβρίου 1623, του συμβουλίου της Γερουσίας.

στην έκδοση δημόσιας εντολής, [...] *publico proclama*, με σκοπό την ενίσχυση της ελαιοκαλλιέργειας στην περιοχή της δικαιοδοσίας του.

Με ιδιαίτερη έμφαση αναφέρεται στη δυνατότητα που έδωσε στους παλαιούς και νέους κατοίκους της περιοχής να φυτεύσουν και να καλλιεργήσουν, μετά από υποβολή αίτησης εκ μέρους τους και έγκριση εκ μέρους του, ελαιόδενδρα στα ακαλλιέργητα και δασώδη εδάφη⁹⁸ και στη συνακόλουθη απόκτηση, εκ μέρους των καλλιεργητών, του δικαιώματος της νομής και κατοχής επί των εδαφών αυτών μετά τη διαπίστωση της συστηματικής, αποτελεσματικής, παραγωγικής και αποδοτικής ελαιοκαλλιέργειας. Ο Pietro Emo διαβεβαιώνει ότι το μέτρο είχε «θαυμαστά» αποτελέσματα και ότι κατά τη δεύτερη επίσκεψή του διαπίστωσε συστηματική ελαιοκαλλιέργεια και πως ευελπιστεί, σε διάστημα ολίγων ετών, η περιοχή της Polesina να μοιάζει με «μικρή Απουλία», *una picciola Puglia*. Επίσης, σύμφωνα με αυτή την επιστολή, ο Pietro Emo όρισε [...] *persona intelligente di questa professione, pratico del paese, et fedele* που έχει καθήκον να καταχωρίζει τις παραχωρήσεις των εδαφών και να ελέγχει την πρόοδο της ελαιοκαλλιέργειας διατρέχων έφιππος, ανά δίμηνο, όλη την περιοχή.

Συνημμένα στο σχέδιο της απόφασης του έτους 1623 απόκεινται και αποσπάσματα από την Έκθεση, *Relazione*, της 29ης Απριλίου 1618, του προνοητή Ζακύνθου Almore Barbaro σχετικά με την ποσότητα της παραγωγής ελαιολάδου στο νησί και αυτή της 21ης Σεπτεμβρίου 1601 του προνοητή της Κεφαλληνίας Alvisè Michiel⁹⁹.

Παρατηρείται ότι στη Ζάκυνθο η ελαιοκαλλιέργεια είναι ήδη ανεπτυγμένη και ότι έχει επιτευχθεί ικανοποιητική, εν πολλοίς, ελαιοφυτουργία και συνακόλουθη ελαιοπαραγωγή η οποία παραμένει σταθερή και σταθερά αυξανόμενη· και να σημειωθεί ότι, ήδη το έτος 1552, ο προνοητής της νήσου Andrea Priuli απογράφει σαράντα τέσσερα, πιθανότατα ιππο-

98. Βλ. και G. Zalin, «Nel Polesine di Rovigo: proprietà terriera ed economia agraria tra Sei e Settecento», *Nuova Rivista Storica*, έτος LXXIII/τεύχ. III-IV (maggio-agosto 1989), 279-328.

99. Για τις προσπάθειες ελαιοφυτουργίας και ελαιοπαραγωγής στην Κεφαλληνία, βλ. Δέσποινα Ε. Βλάχση, «Η ελαιοκαλλιέργεια στην Κεφαλονιά», ό.π.: η ίδια, «Ήθησαυρός για τους καλλιεργητές και το δημόσιο ταμείο το λάδι». Η αγροτική πολιτική του γενικού προνοητή της θάλασσας Αυγουστίνου Sagredo στην Κεφαλονιά στα μέσα του 18^{ου} αιώνα», *Αφιέρωμα στον Σπύρο Αντ. Ευαγγελάτο, Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 12 (2010), Αργοστόλι 2010, σ. 719-737.

κίνητα, ελαιοτριβεία, *masine d' oglio*¹⁰⁰, για τη σύνθλιψη του συλλεγομένου ελαιοκάρπου.

Στα μέσα του 16ου αι. ο προαναφερθείς προνοητής της νήσου Andrea Priuli αναφέρει ότι η παραγωγή σε ελαιόλαδο, όσπρια και αλάτι είναι άφθονη τόσο που μπορεί να καλύψει τις ανάγκες ακόμη μίας νήσου¹⁰¹. ενθαρρυντικά, ως προς την αύξηση της ελαιοκαλλιέργειας, αποτελέσματα παρατηρούνται στα τέλη του 16ου αι.: το έτος 1580, ο προνοητής Gabriel Emo αναφέρει ότι ικανό τμήμα της πεδιάδας της νήσου έχει ελαιοφυτουργηθεί¹⁰². και όπως αναφέρει ο προνοητής Lorenzo Cocco, το έτος 1594, οι αγρότες-καλλιεργητές της νήσου είναι ιδιοκτήτες των εδαφών τους¹⁰³ στα χωριά-κοινότητες, *Comuni*, της υπαίθρου χώρας¹⁰⁴, έχουν αυτάρκεια, διαθέτουν εμπορεύσιμο πλεόνασμα και ως εκ τούτου εισόδημα από την καλλι-

100. A.S.V., *Collegio, Secreta*, V, *Relazioni* [στο εξής *Collegio Relazioni*], busta 87.

101. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π.

102. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 62/fasc. 2, φ. 110v-114v. Λίγα χρόνια πριν, το έτος 1560, ο προνοητής της Ζακύνθου γνωστοποιεί ότι εδάφη της πεδιάδας της νήσου είναι ακόμη ακαλλιεργητα και προτείνει να δοθούν για καλλιέργεια σε ιδιώτες με τη δέσμευση της πληρωμής στο Δημόσιο Ταμείο της νήσου του φόρου της δεκάτης επί των παραγομένων προϊόντων, βλ. A.S.V., *Senato, Secreta, P.T.M., Dispacci* [στο εξής *Senato P.T.M.*], b. 876.

103. Μαριάννα Κολυβά, «*Varii siano li animi de li abitanti*. Προσφυγικοί πληθυσμοί στη Ζάκυνθο (16^{ος} αιώνας)», *Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της Ελληνολατινικής Ανατολής*, Διεθνές Συμπόσιο, επιμ. Χρύσα Μαλτέζου, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 1998, σ. 419-427.

104. Για τα χωριά-κοινότητες, *Comuni*, της υπαίθρου χώρας, βλ. Μαριάννα Κολυβά, *Η Ζάκυνθος μεταξύ του α' και του γ' βενετοτουρκικού πολέμου. Συμβολή στην πολιτική ιστορία και στην ιστορία των θεσμών*, Ε.Κ.Π.Α.-α.δ.δ., Αθήνα 1989, σ. 125, 163 και *passim*: η ίδια, «*Varii siano li animi de li abitanti*», ό.π.: η ίδια, «*Cattastico delle chiese greche*. Καταστίχωση των ορθοδόξων ναών και μονών της Ζακύνθου (το έτος 1637)», *Μνημόσυνο Μ. Ι. Μανούσακα, Θησαυρίσματα*, 34 (2004), 177-252 και ιδίως 182, 184· η ίδια, «*Obbedir et eseguir tutti l' infrascritti capitoli. I capitoli dell' isola di Zante durante il dominio veneziano (fine XV-fine XVII sec.)*», *I Greci durante la venetocrazia: Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Venezia, 3-7 dicembre 2007, επιμ. Chryssa Maltezos, Angeliki Tzavara, Despina Vlassi, Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia-Convegno-13, Venezia 2009, σ. 483-495· η ίδια, *Αρχαιονομία. Φορείς παραγωγής αρχείων. Ιστορική αναδρομή*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2009, σ. 212-214· η ίδια, «*Κοινοτικοί θεσμοί στον αστικό και αγροτικό χώρο της Ζακύνθου (16^{ος} αι.-17^{ος} αι.)*», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 11 (2014), 49-68.

έργεια και την παραγωγή του ελαιολάδου, όπως συμβαίνει και με την καλλιέργεια και παραγωγή της σταφίδας και του κρασιού¹⁰⁵.

Οι ελαιώνες της νήσου διακρίνονται σε δύο ποικιλίες: στα «ντόπια» ελαιόδενδρα, *nostrani*, και στα «κορωνείκα», *dacoron*, λόγω της μεταφοράς των ελαιοφυτευμάτων από την περιοχή της Κορώνης· ο καρπός της πρώτης ποικιλίας ωριμάζει μετά τον μήνα Σεπτέμβριο και της δεύτερης αργότερα, και η ελαιосуγκομιδή ολοκληρώνεται τον μήνα Φεβρουάριο. Οι Ζακύνθιοι φημίζονται για την προσοχή και τη φροντίδα που επιδεικνύουν κατά τη συγκομιδή του ελαιοκάρπου την οποία πραγματοποιούν χωρίς να ραβδίζουν και να πληγώνουν το δένδρο και τον καρπό αλλά ανεβαίνοντας στο ελαιόδενδρο και συλλέγοντας με τα χέρια τον κρεμάμενο καρπό. Οι ιδιώτες καλλιεργητές αφήνουν τον συλλεγέντα καρπό για τρεις-τέσσερες ημέρες να «στεγνώσει» και στη συνέχεια τον μεταφέρουν στο ελαιοτριβείο· για τον λόγο αυτό, το ελαιόλαδο είναι ιδιαίτερα διαυγές και εύγευστο. Το εμπορεύσιμο ελαιόλαδο συγκεντρώνεται, όπως και η σταφίδα, σε αποθηκευτικούς χώρους, *seraglie*, εφοδιασμένους με μεγάλες υδρίες τοποθετημένες εντός του εδάφους¹⁰⁶.

Στα χωριά-κοινότητες της υπαίθρου χώρας έχουν εγκατασταθεί και οι οικογένειες των «stradiotti»· όπως είναι γνωστό, στους «stradiotti» και στις οικογένειές τους έχουν παραχωρηθεί εκτάσεις γης για καλλιέργεια στην υπαίθρο χώρα της Ζακύνθου και απαλλαγή από τον φόρο της δεκάτης, «stradiotti decimali», επί των παραγομένων προϊόντων¹⁰⁷. οι «stradiotti», όπως αναφέρουν οι προνοητές της νήσου¹⁰⁸, χρησιμοποιούν τα άλογά τους —τα οποία είναι υποχρεωμένοι να συντηρούν και να διατηρούν ετοιμοπόλεμα— για τις μεταφορές του άλατος¹⁰⁹, του κρασιού, της ξυλείας και του ελαιοκάρπου· και όπως είναι ήδη γνωστό, οι ελαιοπαραγωγοί που

105. [...] *essendo i contadini patroni de tutti li terreni delle ville dove non hano da far né cittadini né altri*, βλ. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 87.

106. A. Grasset de Saint Sauver, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les îles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant*, έκδ. Chez Tavernier, Paris 1800, τόμ. III, σ. 159· η τοποθέτηση του ελαιολάδου σε υδρίες εντός του εδάφους παρέχει και εξασφαλίζει την αναγκαία σταθερή θερμοκρασία στο προϊόν και αποφεύγεται η έκθεσή του στο ισχυρό φως του ηλίου.

107. Κολυβά, «*Varii siano li animi de li abitanti*», ό.π.

108. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π. (εκθέσεις των προνοητών Bortholo Paruta, το έτος 1592 και Maffio Michel, το έτος 1605).

109. Κολυβά, «Οι αλυκές στη Ζάκυνθο», ό.π.· η ίδια, «*Le saline di Zante nel XVI secolo*», ό.π.

διαθέτουν το ελαιόλαδο στη Βενετία ή στις αγορές, προμηθεύονται ικανές ποσότητες άλατος για να το χρησιμοποιήσουν στη συντήρηση του ελαιοκάρπου από την περίοδο της συγκομιδής του καρπού μέχρι και τη μεταφορά του στα προαναφερθέντα ιπποκίνητα ελαιοτριβεία¹¹⁰.

Για την παρακολούθηση της ελαιοφυτουργίας εκλέγεται από τον προνοητή Ζακύνθου Paolo Trivisan, στις 28 Οκτωβρίου 1617, ο Zuan Roncali του ποτέ Piero και ορίζεται υπεύθυνος για την απογραφή-καταστίχωση των ελαιοδένδρων με μηνιαία αποζημίωση-μισθοδοσία πέντε δουκάτων, έξι λιρών και τεσσάρων σολδίων, δηλαδή εξήντα (60) δουκάτων ετησίως, χρηματικό ποσό προερχόμενο από τις επιβαλλόμενες ποινές τις σχετικές με τις όποιες παραβάσεις των κατοίκων της νήσου που είχαν συνέπεια να πληγεί η ελαιοφυτουργία· η απόφαση αυτή εγκρίνεται την 3η Απριλίου 1621 από το συμβούλιο της Γερουσίας¹¹¹. Λίγο αργότερα, σε εφαρμογή των αποφάσεων του συμβουλίου της Γερουσίας (του έτους 1623), ιδρύεται στη Ζάκυνθο ειδική υπηρεσιακή μονάδα της οποίας ο επι κεφαλής, [...] *deputato a fare la descrizione delli ogli*, επιφορτίζεται με δύο, κατ'εξοχήν, αρμοδιότητες: αυτή της απογραφής-καταστίχωσης των υπαρχόντων ελαιοδένδρων¹¹² και της παραγωγής τους σε ελαιόλαδο και αυτή της παρακολούθησης και καταγραφής των νέων ελαιοφυτευμάτων¹¹³. Για το έργο της απογραφής αναζητείται, ακόμη μια φορά¹¹⁴, η καταστίχωση των γαιών της Ζακύνθου που είχε πραγματοποιηθεί από τον προνοητή Paolo Valaresso στις αρχές του 16ου αι., *Catasticatione Valaressa*¹¹⁵, και επιδιώκεται η εξασφάλιση της συνδρομής των γερόντων, *vecchiardi*, και των κοντοσταύλων, *contestabili*, των χωριών-κοινοτήτων της υπαίθρου χώρας¹¹⁶.

110. Κολυβά, «Οι αλυκές στη Ζάκυνθο», ό.π.: η ίδια, «Le saline di Zante nel XVI secolo», ό.π. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 5 (επιστολή, 12.07.1613).

111. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 79, φ. 25v-26r.

112. A.S.V., *Senato Mar*, ό.π.

113. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π.

114. Κολυβά, «*Varii siano li animi de li abitanti*», ό.π., σ. 420· η ίδια, «*Cattastico delle chiese greche*», ό.π. Ακόμη και ο σύνδικος και ανακριτής Giovanni Capello αναζητεί, το έτος 1637, το *Libro Valaresso*, βλ. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 95, φ. 100v.

115. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π. (έκθεση του προνοητή Alvise Tiepolo, έτος 1626).

116. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 8 (επιστολή, 30.01.1628). Για τους γέροντες, *vecchiardi*, επι κεφαλής των χωριών-κοινοτήτων της υπαίθρου χώρας, τους κοντόσταυλους, *contestabili*, και τις αρμοδιότητές τους,

Ο προνοητής της νήσου Agostino Sagredo, κρίνει, όπως σημειώνει στην Αναφορά του, ότι το έργο της απογραφής εντάσσεται στις αρμοδιότητες και στα καθήκοντα του γραμματέα, *cancellier*, της τοπικής επαρχιακής βενετικής διοίκησης ή κάποιου βοηθού του και όχι ιδιώτη και μάλιστα κατοίκου Ζακύνθου, ο οποίος προφανώς έχει ίδια, προσωπικά, ενδιαφέροντα και συμφέροντα σχετιζόμενα με την παραγωγή και την εκμετάλλευση του ελαιολάδου¹¹⁷.

Ο επόμενος προνοητής της νήσου Alvise Tiepolo σε επιστολή του πληροφορεί για την απροθυμία των γερόντων και των κοντοσταύλων των χωριών-κοινοτήτων της υπαίθρου χώρας να ενημερώνουν συστηματικά την τοπική βενετική διοίκηση για τη φύτευση νέων ελαιοδένδρων¹¹⁸. Στο τέλος της θητείας του, αναφέρει την περάτωση του έργου της απογραφής των «παλαιών» ελαιοδένδρων, τα οποία ανέρχονται σε ογδόντα χιλιάδες (80.000) παραγωγικά ελαιόδενδρα¹¹⁹. εκφράζει, επίσης, την απογοήτευσή του για τη στασιμότητα που παρατηρείται στην ελαιοφυτουργία, παρά τις προβλεπόμενες ποινές· διαπιστώνει, ακόμη, την πρόκληση ζημιών στα ελαιόδενδρα από τα βόσκοντα αιγοπρόβατα, [...] *animali percorini*, και προτείνει η βοσκή να επιτρέπεται μόνον στις ορεινές δασώδεις περιοχές της νήσου¹²⁰.

Στις αρχές του 17ου αι., ο προνοητής Almorò Barbaro αναφέρει (το έτος 1618) ότι στο 1/6 της πεδινής επιφάνειας της νήσου — η πεδιάδα καλύπτει συνολικά είκοσι πέντε (25) μίλια καλλιεργήσιμης γης — καλλιεργούνται με επιτυχία τα ελαιόδενδρα. Στην αυξητική πορεία της ελαιοκαλλιέργειας αναφέρονται και οι προνοητές Stefano Capello (έτος 1637) και Marco Foscolo (έτος 1642), αποτέλεσμα της αναγκαστικής εφαρμογής της απόφασης του συμβουλίου της Γερουσίας του έτους 1623¹²¹. λίγο αργό-

κοινές εν πολλοίς, στα Ιόνια νησιά, βλ. Κολυβά, *Η Ζάκυνθος*, ό.π.: η ίδια, «*Varii siano li animi de li abitanti*», ό.π.: η ίδια, «*Cattastico delle chiese greche*», ό.π.: η ίδια, «*Obbedir et eseguir tutti l' infrascritti capitoli*», ό.π.: η ίδια, *Αρχαιονομία. Φορείς παραγωγής αοχέων*, ό.π.: η ίδια, «*Κοινοτικοί θεσμοί*», ό.π.

117. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π.

118. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 30.01.1626, alla vecchia).

119. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π. (έκθεση του προνοητή Alvise Tiepolo, το έτος 1626).

120. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π.

121. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π. (εχθέςεις των προνοητών Stefano Capello, το έτος 1637 και Marco Foscolo, το έτος 1642).

τερα (το έτος 1644) ο προνοητής Antonio Molin αναγνωρίζει την αδυναμία της γης της νήσου για νέα ελαιοφυτουργία¹²².

Σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παραδίδουν οι προνοητές της νήσου, η παραγωγή ελαιολάδου το έτος 1546 ανέρχεται σε 4.600 *zare* ή 180 *botte*¹²³, το έτος 1578 σε 600 *botte*¹²⁴, το έτος 1580 σε 600 *botte grosse*¹²⁵, το έτος 1582 σε 400 *miara* (θεωρείται από τον προνοητή έτος μέτριας απόδοσης, *mediocre stagione*)¹²⁶, το έτος 1596 σε 500 *miara*¹²⁷ και στην αρχή του 17ου αι. ανέρχεται σε 2.000 *botte*¹²⁸, ποσότητα που παραμένει σταθερή και για τα αμέσως επόμενα έτη. Επί πλέον, η ποσότητα του ελαιολάδου που μεταφέρεται στη Βενετία, μετά την κάλυψη των αναγκών της νήσου¹²⁹, ανέρχεται, στα μέσα του 16ου αι., σε 500 *botte* ελαιολάδου¹³⁰.

Στη Ζάκυνθο, ήδη το έτος 1499, δημοπρατείται ο φόρος των νεοφυτευθέντων ελαιοδένδρων στους κήπους και στα περιβόλια που περιβάλλουν τις κατοικίες και τα ιδιόκτητα εδάφη, [...] *olivetti di le caxe et possession*, υπολογιζόμενος σε τρία άσπρα για κάθε ιδιοκτήτη οικίας ο οποίος φυτεύει και καλλιεργεί ελαιόδενδρο· ο φόρος αποφέρει έσοδα στο Δημόσιο Ταμείο της Ζακύνθου 1.150 υπέρπυρα¹³¹ και λίγο αργότερα (το έτος 1526) 10, 43 δουκάτα¹³².

122. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π.

123. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 62/fasc. 2, φ. 47v-53v.

124. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π., φ. 84r-86r.

125. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π., φ. 110v-114v.

126. A.S.V., *Collegio Relazioni*, busta 87.

127. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π.

128. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π. (εκθέσεις των προνοητών Maffio Michel, το έτος 1605, Francesco Donado, το έτος 1614 και Geronimo Bembo, το έτος 1615).

129. Η Βενετική Πολιτεία, κατά πάγια τακτική, φροντίζει για την κάλυψη των αναγκών του πληθυσμού της νήσου σε προϊόντα μονοκαλλιέργειας, όπως το ελαιόλαδο και η σταφίδα, και μονοπωλιακής διάθεσης, όπως το αλάτι, αλλά και για τις προκαλούμενες, λόγω της μονοκαλλιέργειας ή της μονοπωλιακής διάθεσης, ελλείψεις παραγωγές σε άλλα προϊόντα και δη διατροφής, όπως το σιτάρι και εν γένει τα δημητριακά, βλ. Κολυβά, «Οι αλυκές Ζακύνθου», ό.π.: η ίδια, «Le saline di Zante nel XVI secolo», ό.π.: η ίδια, «Για το "Fontego" της Ζακύνθου (16^{ος}-17^{ος} αι.). Το πρόβλημα του επισιτισμού», «Ο άρτος ημών ο επιούσιος»: από το σιτάρι στο ψωμί, (Γ' τριήμερο εργασίας, Πήλιο 10-12 Απριλίου 1992), Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα E.T.B.A., Αθήνα 1993, σ. 202-206. Βλ. και G. Corazzol, *Fitti e livelli a grano. Un aspetto del credito rurale nel Veneto del '500*, Milano 1979.

130. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 62/fasc. 2, φ. 110v-114v.

131. Sanudo, *I Diarii*, ό.π., τόμ. II, στήλη 573.

132. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 61, φ. 109v-110r.

Ο υπολογισμός του φόρου της δεκάτης επί του κρεμαμένου καρπού πραγματοποιείται από τους εκτιμητές, *stimadori*, με τη βοήθεια των γερόντων κάθε χωριού-κοινότητας της υπαίθρου χώρας και τη σύμφωνη γνώμη των αγορανόμων, *giustizieri*¹³³. Ο φόρος υπολογίζεται σε οκτώ λίρες για κάθε εκτιμώμενο και προβλεπόμενο *migliaro* ελαιολάδου, χρηματικό ποσό που τόσο ο προνοητής Francesco Donado (το έτος 1614)¹³⁴ όσο και ο προαναφερθείς προνοητής Maffio Michel¹³⁵ θεωρούν χαμηλό. Πιθανόν η τιμή αυτή να έχει οριστεί χαμηλή μια και είναι υποχρεωτική η αποστολή ικανού ποσοστού του παραγομένου, και όχι απλώς πλεονάζοντος, ελαιολάδου στη Βενετία¹³⁶. Την είσπραξη του φόρου της δεκάτης του εκτιμωμένου ελαιολάδου αναλαμβάνει ο εκάστοτε ενοικιαστής του συγκεκριμένου φόρου και αναφέρονται χρονιές που ο φόρος αυτός δεν δημοπρατείται λόγω της ελλειμματικής παραγωγής.

Σημειωτέον, ενδεικτικά, ότι τα σε χρήμα έσοδα του Δημοσίου Ταμείου της Ζακύνθου από τον δημοπρατούμενο φόρο της δεκάτης επί του παραγομένου ελαιολάδου ανέρχονται: το έτος 1526 σε 43 δουκάτα· το έτος 1527 σε 61 δουκάτα¹³⁷· το έτος 1554 σε 68 δουκάτα¹³⁸· το έτος 1555 σε 235 δουκάτα¹³⁹ αλλά το έτος 1556 σε 0 δουκάτα¹⁴⁰· το έτος 1578 ο φόρος του ελαιολάδου κατακυρώνεται, στη σχετική δημοπράτησή του, σε 300 δουκάτα· το επόμενο έτος σε 157 δουκάτα· το έτος 1580 σε 340 δουκάτα· το επόμενο έτος σε 166 δουκάτα· το έτος 1582 σε 261¹⁴¹· το έτος 1586 σε 164 δουκάτα· το έτος 1587 σε 445,15 δουκάτα· το έτος 1588 σε 23,44 δουκάτα· το έτος 1589 σε 416,15 δουκάτα· το έτος 1590 σε 222,48 ή 339 δουκάτα¹⁴²· το έτος

133. Για το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του σώματος των *giustizieri*, βλ. Κολυβά, *Η Ζάκυνθος*, ό.π., *passim*· η ίδια, «*Varii siano li animi de li abitanti*», ό.π.: η ίδια, «Κοινοτικοί θεσμοί», ό.π.

134. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 87.

135. Βλ. αυτόθι, σ. 207 σημ. 108.

136. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 1 (επιστολές, 17 και 25.03.1603).

137. Τα στοιχεία των ετών 1526-1527, βλ. A.S.V., *Collegio, Relazioni*, b. 61, φ. 102r-108r (έκθεση του προνοητή Zuan Francesco Badoer, το έτος 1528).

138. A.S.V., *Senato P.T.M.*, b. 876.

139. A.S.V., *Senato P.T.M.*, ό.π.

140. A.S.V., *Senato P.T.M.*, ό.π.

141. Τα στοιχεία των ετών 1578-1582, βλ. B.N.M. – *Mss, Cod. It.*, Cl. VI, 156 [=6005], φ. 317 και 325.

142. Τα στοιχεία των ετών 1586-1590, βλ. A.S.V., *Archivio Privato Grimani (ai Servi)*, b. 3/n.6/vol. III (έγγραφο, 1.07.1591).

1602 σε 334 δουκάτα· το έτος 1603 σε 60 δουκάτα¹⁴³· το έτος 1604 σε 800 δουκάτα¹⁴⁴· το έτος 1605 σε 420 δουκάτα· το έτος 1606 σε 703 δουκάτα· το έτος 1607 σε 280 δουκάτα· το έτος 1608 σε 961 δουκάτα¹⁴⁵· το έτος 1609 σε 360 δουκάτα¹⁴⁶· το έτος 1611 σε 186 δουκάτα¹⁴⁷· το έτος 1612 σε 602 δουκάτα¹⁴⁸· το έτος 1628 σε 251 δουκάτα· το έτος 1629 σε 905 δουκάτα¹⁴⁹.

Η διακύμανση της σε χρήμα εισπραττομένης φορολογίας της δεκάτης επί του παραγομένου ελαιολάδου είναι αποτέλεσμα της γνωστής, ανά διετία ή τριετία, ελλειμματικής απόδοσης των ελαιοδένδρων, η δε αυξητική πορεία των εσόδων της φορολογίας της δεκάτης επί του κρεμαμένου καρπού¹⁵⁰ οφείλεται και στα θετικά αποτελέσματα της εφαρμογής των αποφάσεων του συμβουλίου της Γερουσίας και ιδιαίτερα του έτους 1623, καθώς και στη ζήτηση του ελαιολάδου από τις αναπτυσσόμενες δυτικές οικονομίες, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια.

Οι κάτοικοι της Ζακύνθου επιδίδονται με επιτυχία στο εξαγωγικό εμπόριο του ελαιολάδου¹⁵¹, το οποίο μαζί με τη σταφίδα και το κρασί απο-

143. Τα στοιχεία των ετών 1602 και 1603, βλ. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 8.10.1603, alla vecchia).

144. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 2 (επιστολή, 4.10.1604, alla vecchia).

145. Τα στοιχεία των ετών 1605-1608, βλ. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 2.11.1608).

146. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 16.10.1609).

147. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 4 (επιστολή, 10.10.1611).

148. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 18.10.1612).

149. Τα στοιχεία των ετών 1628-1629, βλ. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 9 (επιστολή, 24.11.1629). Και να σημειωθεί εδώ ότι, λίγο αργότερα, η επιδημία των ετών 1629-1631 συντελεί στη μεγάλη έλλειψη ελαιολάδου η οποία προκαλεί την πλήρη παράλυση των βιοτεχνικών δραστηριοτήτων της Βενετίας και δη της σαπωνοποιίας, της κλωστοϋφαντουργίας και της εριοργίας· για την επιδημία βλ. P. Ulvioni, *Il gran castigo del Dio. Carestia ed epidemie a Venezia e nella Terraferma (1628-1632)*, Milano 1989.

150. Όπως παρατηρείται και το έτος 1637, κατά το οποίο ο φόρος της δεκάτης επί του κρεμαμένου καρπού αυξήθηκε κατά 1/3 σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, βλ. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 95, φ. 265r.

151. Αξίζει να σημειωθεί η επιστολή του Marco Minio, διπλωματικού απεσταλμένου στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος αναφέρει ότι την 9η Ιουνίου 1527 στο λιμάνι της Ζακύνθου ναυλοχούσαν δύο πλοία φορτωμένα με ελαιόλαδο εκ των οποίων το ένα κατευθύνεται στην Αλεξάνδρεια και το άλλο στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και ένα πλοίο φορτωμένο με οπωροκηπευτικά, βλ. Sanudo, *Diarii*, ό.π., τόμ. XXXV, στήλη 288-289.

τελούν, από τα μέσα του 16ου αι., τα κύρια εξαγωγώγιμα προϊόντα της νήσου. Οι Ζακύνθιοι επιδίδονται και στη μεταφορά και διαμετακόμιση αυτού του προϊόντος, εκμεταλλευόμενοι τις εμπορικές συμφωνίες ιδίως της Γαληνοτάτης με την Ύψηλή Πύλη και τις ιδιαίτερα ευνοϊκές νομοθετικές ρυθμίσεις που θεσπίζονται με αποφάσεις του συμβουλίου της Γερουσίας¹⁵². Και η Βενετική Πολιτεία ορίζει δασμό επί της εξαγωγής του ελαιολάδου ο οποίος το έτος 1546 αποκαλείται (νέος φόρος), *dazio nuovo*, και αποδίδει, όπως αναφέρει ο προνοητής Marco Bassadonna, ενενήντα έξι (96) δουκάτα¹⁵³.

Οι άγγλοι έμποροι που καταπλέουν στη Ζάκυνθο για την αγορά και τη μεταφορά της σταφίδας φορτώνουν, ήδη από τα μέσα του 16ου αι., και ελαιόλαδο, πληρώνοντας τον ανάλογο δασμό στο Δημόσιο Ταμείο της νήσου¹⁵⁴. Το ελαιόλαδο μεταφέρεται στην Αγγλία και την Ολλανδία και προορίζεται όχι μόνο για οικιακή χρήση και διατροφή αλλά και για τις αυξανόμενες ποικίλες ανάγκες της βιοτεχνίας και της βιομηχανίας, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Το συμβούλιο της Γερουσίας, στη συνεδρία της 22ας Οκτωβρίου 1580¹⁵⁵, αφού διαπιστώσει, [...] *con molta meraviglia*, τη συστηματική μεταφορά του ελαιολάδου [...] *per lochi alieni*, δίδει εντολή στην τοπική βενετική διοίκηση να φροντίσει για την αποστολή τής κατά το δυνατόν μεγαλύτερης ποσότητας ελαιολάδου στη Βενετία· για να διασφαλίσει την αποστολή του ελαιολάδου, το συμβούλιο της Γερουσίας εντέλλε-

152. Γ. Σπ. Πλουμίδης, «Τα Επτάνησα στις αρχές του 16^{ου} αιώνα», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 19 (1974), 61-87· Β. Arbel, «Colonie d' oltremare», *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, τόμ. V: *Il Rinascimento. Società ed Economia*, επιμ. Alberto Tenenti, Ugo Tucci, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1996, σ. 947-985· ο ίδιος, «The Ionian Islands and Venice's Trade System during the Sixteenth Century», *Πρακτικά Στ' Παρισιών Συνεδρίου*, ό.π., σ. 147-160. Marianna Kolyvà, «The Jews of Zante between the *Serenissima* and the Sublime Porte: the local community and the Jewish consuls (16th-17th centuries)», εκδ. Β. Arbel, *Minorities in Colonial Settings: Jews in Venice's Hellenic Territories (15th-18th centuries)*, *Mediterranean Historical Review*, 27/τεύχ. 2 (December 2012), σ. 199-213, και ιδίως 203.

153. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 62/fase. 2, φ. 50r.

154. Να σημειωθεί ότι ο προνοητής Piero Malipiero, μετάξυ των άλλων οικονομικών ατασθαλιών, οικειοποιήθηκε και τον δασμό της εξαγωγής του ελαιολάδου [...] *per terre aliene*, βλ. A.S.V., *Senato P.T.M.*, b. 863bis (έτος 1628)· Kolyvà, «The Jews of Zante between the *Serenissima* and the Sublime Porte», ό.π., 206 (και σημ. 57).

155. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 44, φ. 210.

ται την κατάθεση χρηματικής εγγυήσεως από κάθε πλοίο που αποπλέει από το λιμάνι της Ζακύνθου, με τη δέσμευση της μεταφοράς του προϊόντος στη Βενετία.

Όμως, στα τέλη του 16ου αι., το συμβούλιο της Γερουσίας αναγνωρίζει ότι η πολλαπλή φορολόγηση της παραγωγής της σταφίδας οδηγεί τους άγγλους πλοιοκτήτες και εμπόρους να αναζητήσουν άλλες αγορές τις οποίες και βρίσκουν στη γειτονική οθωμανοκρατούμενη πελοποννησιακή γη και μάλιστα στους λιμένες της Πάτρας, της Ναυπάκτου καθώς και του γειτονικού Μεσολογγίου· ακόμη αναγνωρίζει ότι η απαγόρευση της απ' ευθείας μεταφοράς της σταφίδας από τους Ζακυνθίους στην Αγγλία οδηγεί σε μεγάλη πτώση της τιμής πώλησης του προϊόντος (τιμής η οποία καλύπτει μόνον τα έξοδα της καλλιέργειας) και σε συνακόλουθη εξαθλίωση τους νησιώτες¹⁵⁶.

Αλλά και οι νησιώτες επιδίδονται σε εκτεταμένο, οργανωμένο και συστηματικό λαθρεμπόριο όχι μόνον της σταφίδας αλλά και του ελαιολάδου και του οίνου.

Στις αρχές του 17ου αι. ο προνοητής της νήσου Maffio Michiel αναφέρει ότι κατά μήκος της παραλιακής οδού οι νησιώτες αφήνουν δύο *passa* ελεύθερο δρόμο, όπως προβλέπεται από σχετική διαταγή, και στη συνέχεια τοποθετούν στη θάλασσα πισσωμένους πασσάλους και πάνω σε αυτή τη θεμελίωση κατασκευάζουν οικίες στο δάπεδο των οποίων αφήνουν ανοίγματα, εν είδει καταπακτής, πάνω από τη θάλασσα· κατά τη διάρκεια της νύκτας ρίχνουν από αυτά τα ανοίγματα και φορτώνουν σε μικρά πλοία τη σταφίδα, το ελαιόλαδο και το κρασί και τα μεταφέρουν στα πλοία των άγγλων εμπόρων και πλοιοκτητών που ναυλοχούν μακριά από το λιμάνι, ανοικτά στη θάλασσα· και ο προνοητής, ιδιαίτερα ρεαλιστής, αναγνωρίζει την αδυναμία περιορισμού αυτής της πρακτικής, παρά την περιπολία της νυκτοφυλακής¹⁵⁷, καθώς και της εξεύρεσης συμφέρουσας για τη Βενετική Πολιτεία λύσης¹⁵⁸. ο προνοητής Almorò Barbaro, στην προσπάθειά του να περιορίσει το λαθρεμπόριο, απαγορεύει την εξαγωγή λαθραίων και μη δηλωθέντων εμπορευμάτων από τον λιμένα της Ζακύνθου προς τις οθωμανοκρατούμενες περιοχές¹⁵⁹.

156. [...] *vengono morire dalla fame*, βλ. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 47, φ. 20r.

157. Κολυβά, *H Ζάκυνθος*, ό.π., σ. 131-132.

158. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, έτος 1603)

159. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 6 (επιστολή, 18.12.1616, alla vecchia).

Οι Ζακύνθιοι έμποροι προσεγγίζουν το λιμάνι της Ζακύνθου μεταφέροντας με τα πλοία τους ελαιόλαδο το οποίο έχουν αγοράσει από την Πελοπόννησο και το καταχωρίζουν στο Τελωνείο της Ζακύνθου, για τον απαραίτητο έλεγχο διακίνησης του προϊόντος, και από εκεί το μεταφέρουν στη Βενετία¹⁶⁰. Ενδεικτικά να αναφερθεί ότι στο Βιβλίο αδειών εξαγωγής, *Libro delle licentie*, που τηρείται στη Γραμματεία της τοπικής επαρχιακής βενετικής διοίκησης, *Reggimen*, καταχωρίζονται, στις αρχές του 17ου αι., μεταξύ των μηνών Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου κατά τους οποίους αποδίδεται στην αγορά η νέα εσοδεία του ελαιολάδου, πέντε άδειες φόρτωσης και μεταφοράς στη Βενετία ελαιολάδου το οποίο έχει αγορασθεί στην Πελοπόννησο και διακινείται στη Βενετία μέσω Ζακύνθου, όπως: α. την 25η Ιανουαρίου 1602, στον Nicolò Balsamo¹⁶¹ με την *marciliana* Reata με κυβερνήτη τον Francesco De Iseppo, δύο *botte* ελαιολάδου με εγγυητή-ασφαλιστή τον Marco Mascambru· β. την 25η Ιανουαρίου 1602, στον Bernardin Periccio με το *berton* Beni, μία *botte* ελαιολάδου, με εγγυητή-ασφαλιστή τον Andrea Beni· γ. την 8η Φεβρουαρίου 1602, στον Nicolò Balsamo με το *berton* Beni, μία *botte* ελαιολάδου, με εγγυητή-ασφαλιστή τον Marin Volterra· δ. την 18η Φεβρουαρίου 1602, στον Antonio Millan με το *berton* Beni, ένα *carratello* και μία *barille* ελαιολάδου με εγγυητή-ασφαλιστή τον Vicenzo Greggo· ε. την 11η Μαρτίου 1602, στον Rabbi Jacop Rosso με την *marciliana* Rigolla, δύο *botte* ελαιολάδου, με εγγυητή-ασφαλιστή τον Nicolò Balsamo¹⁶². σημειωτέον, επίσης, ότι στα μέσα του 16ου αι. συλλαμβάνεται στα ύδατα της νήσου τουρκικό πλοίο με φορτίο ογδόντα *botte* ελαιολάδου και ότι, μετά από παράπονα οθωμανών αξιωματούχων, σχηματίζεται σχετική δικογραφία¹⁶³.

Κατά την τρίτη δεκαετία του 17ου αι. διαπιστώνεται η μη προσέγγιση των πλοίων των ευρωπαϊκών κρατών στο λιμάνι της Ζακύνθου¹⁶⁴. το θέμα αναφέρεται και σε γνωμοδότηση-υπόμνημα, της 23ης Νοεμβρίου 1622, των Πέντε Εμπειρογνομόνων επί του Εμπορίου, *Cinque Savii alla*

160. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 1 (επιστολή, 2.05.1602).

161. Για τον Nicolò Balsamo, βλ. Kolyvà, «The Jews of Zante between the *Serenissima* and the Sublime Porte», ό.π., σ. 201

162. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 2.05.1602).

163. A.S.V., *Senato P.T.M.*, b. 876.

164. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 8 (επιστολή, 19.9.1627).

*Mercanzia*¹⁶⁵. Το ενδιαφέρον των άγγλων εμπόρων για τη σταφίδα, γεγονός που είχε δημιουργήσει στη Ζάκυνθο μεγάλη εμπορευματική και διαμετακομιστική δραστηριότητα καθώς και δασμολογικό όφελος, εμφανίζει σημεία κάμψης. Επί πλέον, οι άγγλοι έμποροι, αντί να πληρώνουν σε ρευστό χρήμα την τιμή της σταφίδας, πληρώνουν το 1/3 του ποσού σε χρήμα, το άλλο 1/3 σε αγγλικά υφάσματα (κασμίρια) και το τελευταίο 1/3 σε μεταξωτά και βελούδινα υφάσματα από τη Μεσσήνη και τη Νάπολη που διοχετεύονται και εμφανίζονται στην τοπική αγορά του νησιού ως τοπική, εγχώρια παραγωγή· στη συνέχεια, τα υφάσματα αυτά διοχετεύονται στις αγορές της Πελοποννήσου από όπου τα προμηθεύονται οι Οθωμανοί και ιδίως οι «nordici»¹⁶⁶.

Κατά την τέταρτη δεκαετία του 17ου αι. το ελαιόλαδο, λόγω της αυξημένης ζήτησης, αποτελεί ένα από τα κύρια προϊόντα λαθρεμπορίου. Το πλεονάζον στην αγορά της Ζακύνθου ελαιόλαδο μεταφέρεται στο [...] *traffico sottovento* και σε [...] *terre aliene*, με μεγάλη ζημία για τα έσοδα τόσο του Δημοσίου Ταμείου της Ζακύνθου όσο και αυτά της *Ternaria* από την μη είσπραξη δασμού εισαγωγής και εξαγωγής. Οι προνοητές της Ζακύνθου επισημαίνουν το μέγεθος του λαθρεμπορίου του ελαιολάδου του διεξαγόμενου όχι μόνον από τους άγγλους αλλά και από τους ολλανδούς εμπόρους και πλοιοκτήτες, πολλοί εκ των οποίων έχουν εγκατασταθεί στη Ζάκυνθο¹⁶⁷, και αναφέρονται στην εφευρετικότητα των εντοπίων για την παραπλάνηση των βενετικών αρχών, με σκοπό την ανενόχλητη λαθρεμπορία του προϊόντος¹⁶⁸. ως μέσον πρόληψης, ο προνοητής Agostino Sagredo προτείνει, το έτος 1625, την περιπολία στα παράλια της νήσου πλοια-

165. [...] *à questi tempi quasi per tutti le parti del mondo il negozio et il traffico vadi ricevendo diminutione et detrimento si come segue à Zante con pregiudicio dell' entrate pubbliche*, βλ. A.S.V., *Cinque Savii alla Mercanzia*, b. 44/fasc. 102, parte I, "Memoria Mercantile", έγγραφο αρ. 9.

166. Romano, «Preponderanza globale-preponderanza locale», ό.π., 155-168 και ιδίως 158· και να σημειωθεί ότι, όταν ο προνοητής Ζακύνθου οφείλει να προσφέρει τα ετήσια δώρα στους οθωμανούς αξιωματούχους της Πελοποννήσου, καταφεύγει στα εμπορικά καταστήματα στην πόλη του Αιγιαλού, όπου μπορεί να προμηθευτεί τα καλύτερα ευρωπαϊκά υφάσματα τα οποία παρουσιάζονται ως εγχώρια παραγωγή, βλ. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 9.

167. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 8 (επιστολή, 8.11.1628, alla vecchia).

168. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 20.10.1626, alla vecchia).

ρίου επανδρωμένου με οπλισμένους μάχιμους άνδρες¹⁶⁹ και διαπιστώνει την ανεπάρκεια και αναποτελεσματικότητα των όποιων άλλων μέτρων¹⁷⁰, παρά τις εντολές του συμβουλίου της Γερουσίας¹⁷¹, τις έντονες διαμαρτυρίες του Dimitri Rucani¹⁷², υπευθύνου για την είσπραξη του δασμού εισαγωγής και εξαγωγής του ελαιολάδου, και την απαγόρευση στα μέλη της συντεχνίας των βαρελοποιών, [...] *a questi dell' arte di botteri*, να κατασκευάζουν και να παραδίδουν, χωρίς προηγούμενη γνωστοποίηση και έγκριση των βενετικών αρχών της νήσου, στους παραγωγούς και εμπόρους ελαιολάδου τα ειδικά, όπως ήδη αναφέρθηκε, για τη μεταφορά του προϊόντος ξύλινα βαρέλια, *botte*¹⁷³.

Και η Βενετική Πολιτεία για να περιορίσει το λαθρεμπόριο και να ξαναξεστάνει το εμπόριο στο νησί, αποφασίζει στη συνεδρία του συμβουλίου της Γερουσίας, τη 16η Μαρτίου 1637, τη μείωση του εξαγωγικού φόρου της σταφίδας και την κοινοποίηση αυτής της απόφασης στους πρέσβεις και διπλωματικούς απεσταλμένους της Βενετίας στη Γαλλία, την Αγγλία και την Ολλανδία για να τη γνωστοποιήσουν στους εμπόρους¹⁷⁴. Όμως, οι άγγλοι έμποροι προσεγγίζουν το λιμάνι της Ναυπάκτου και της Πάτρας για να προμηθευτούν τα προϊόντα που προμηθεύονταν στη Ζάκυνθο, ακόμη και τη σταφίδα που καλλιεργείται, πλέον, συστηματικά και αποδοτικά, στην Πελοπόννησο¹⁷⁵. Από την άλλη, οι καλλιεργητές της νήσου εκριζώνουν τα αμπέλια που παράγουν σταφίδα και φυτεύουν και φροντίζουν κήπους και περιβόλια με οπωροφόρα δένδρα· ως σημειωθεί ότι οι καλλιεργητές δεν υπόκεινται στην πληρωμή του φόρου της δεκάτης επί των παραγομένων οπωροκηπευτικών ούτε στην πληρωμή φόρου επί των εσόδων κατά την πώληση των οπωροκηπευτικών στην πόλη του Αιγιαλού¹⁷⁶.

169. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 87.

170. A.S.V., *Collegio Relazioni*, ό.π.

171. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 84, φ. 285r-v.

172. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 5.04.1627).

173. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π. (επιστολή, 30.01.1628, alla vecchia).

174. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 96.

175. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 87 (εκθέσεις των προνοσητών Antonio Molin, έτος 1644 και Costantin Loredan, έτος 1668).

176. *Οι Αναφορές των βενετών προβλεπτών της Ζακύνθου (16ος-18ος αι.)*, έκδοση Δημήτρης Αρβανιτάκης, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας-Graecolatinitas Nostra-Πηγές 2, Βενετία 2000, σ. 376, [έκθεση του προνοητή Ottavio Pisani, έτος 1672(;)].

Το δε ελαιόλαδο είναι το μόνο προϊόν για το οποίο το ενδιαφέρον των Άγγλων και των Ολλανδών παραμένει αμείωτο.

Το προνομιακό σύστημα της διαμετακόμισης, οργανωμένο για να περιορίσει στο ελάχιστο το λαθρεμπόριο, αποδεικνύεται δυσεφάρμοστο σε ένα νησί όπως η Ζάκυνθος, που κείται καταμεσής στη θάλασσα, στο πέρας των πλοίων προς και από την Αδριατική και τη Μεσόγειο και μεταξύ της οθωμανοκρατούμενης γης και της μέσης και κάτω ιταλικής γης και καλύπτει τις απαιτήσεις πολλών αγορών.

Η Γαληνοτάτη φαίνεται να γνωρίζει το ανέφικτο της εφαρμογής περιοριστικών αποφάσεων και οιωνδήποτε πολιτικών διεργασιών και οικονομικών θεωρητικών αξιωμάτων και αναγκάζεται να ακολουθεί στην πράξη διαφορετική τακτική στην περίπτωση των δύο νήσων, δηλαδή της Κέρκυρας και της Ζακύνθου· άλλωστε, στην περίπτωση της Ζακύνθου, αποστέλλεται, κατ' έτος, συστηματικά στη Βενετία η ποσότητα των 500 και αργότερα των 700 *botte* ελαιολάδου¹⁷⁷ και από τα έσοδα του Δημοσίου Ταμείου, προερχόμενα από την είσπραξη του φόρου της δεκάτης επί των τριών, κυρίως, παραγομένων προϊόντων της γης της νήσου, αφού καλυφθεί, με τη συνεπικουρία της Κοινότητας και των Κοινών¹⁷⁸, το «τοπικό» δημόσιο χρέος —δηλαδή τα 500 χρυσά δουκάτα προς την Ύψηλή Πύλη για την κατοχή της νήσου και τα 8.000 περίπου δουκάτα¹⁷⁹ για τη μισθοδοσία του προνοητή, των δύο συμβούλων και του γραμματέα του καθώς και του πολιτικού και στρατιωτικού υπαλληλικού προσωπικού— αποστέλλονται χρηματικά ποσά τόσο στην Κέρκυρα όσο και στην Κρήτη για την κάλυψη της μισθοδοσίας των εκεί στρατιωτικών σωμάτων και για την παρασκευή των παρεχομένων στους κωπηλάτες *biscotti*.

Η Βενετική Πολιτεία, για να διασφαλίσει τον έλεγχο της παραγωγής του ελαιολάδου που παράγεται στην Κέρκυρα και της αποστολής του στη Βενετία¹⁸⁰, αποφασίζει τη δημιουργία αποθηκών στο αστικό κέντρο της Κέρκυρας, όπου αποθηκεύεται και φυλάσσεται ποσότητα ελαιολάδου ικανή για την αντιμετώπιση των επισιτιστικών αναγκών της νήσου, των ανα-

177. A.S.V., *Provveditori sopra oli*, *Lettere da Mar*, ό.π., b. 73 κ.ε.

178. Κολυβά, «Κοινοτικοί Θεσμοί», ό.π.

179. A.S.V., *Collegio Relazioni*, b. 87 (έκθεση του προνοητή Maffio Michel, το έτος 1605).

180. Συστηματική καταγραφή των αποστολών και των φορτωμάτων του προϊόντος προς τη Βενετία, βλ. A.S.V., *Provveditori sopra oli*, *Lettere da Mar*, ό.π.

γκών του στόλου, των αναγκών των φρουριών της νήσου, των εκτάκτων αναγκών του βενετικού εμπορίου και για τη συγκράτηση της τιμής του προϊόντος στο εμπόριο. Συγχρόνως απαγορεύει την αποθήκευση και φύλαξη του ελαιολάδου στα χωριά-κοινότητες της υπαίθρου χώρας της Κέρκυρας με σκοπό την αποφυγή διοχέτευσης του προϊόντος στο εμπόριο χωρίς κρατικό έλεγχο και τον περιορισμό της αποσταθεροποιητικής κερδοσκοπίας¹⁸¹.

Οι εντολές της Βενετικής Πολιτείας, και ιδιαίτερα αυτή της 25ης Νοεμβρίου 1623, αποδίδουν, ιδίως στην Κέρκυρα, τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα και οφέλη· στη Γραμματεία της τοπικής βενετικής διοίκησης καταχωρίζονται συστηματικά όλα τα φορτώματα ελαιολάδου προς τη Βενετία¹⁸². Το ελαιόλαδο χαρακτηρίζεται, πλέον, ως το κύριο είδος του βενετικού θαλασσίου εμπορίου¹⁸³.

181. Ciriacocono, «Βενετική οικονομία και εμπόριο», ό.π., σ. 113.

182. Τα στοιχεία καταγράφονται σε *Libretti a stampa* ή *Libro fede* και από αυτές τις καταχωρίσεις συντίθενται οι συγκεντρωτικοί πίνακες, *Note*, για ενημέρωση των βενετικών αρχών, βλ. A.S.V., *Provveditori sopra oli, Lettere da Mar*, ό.π., b. 75. Να σημειωθεί εδώ ότι στους φακέλους υπ' αρ. 73 κ.ε. της προαναφερθείσας αρχειακής σειράς *Lettere da Mar* του Αρχείου *Provveditori sopra oli* απόκειται πλήθος υπηρεσιακών επιστολών με τα στοιχεία των φορτωμάτων ελαιολάδου από την Κέρκυρα.

183. G. F. Scottoni, *Illustrazione dei pesi e delle misure di Venezia*, Venezia 1773, VIII. Κατά το έτος 1681, ο γάλλος πρόξενος στη Βενετία επισημαίνει ότι το ελαιόλαδο που προέρχεται από την Κρήτη, την Κέρκυρα και την Απουλία αποτελεί είδος ισχυρής εμπορικής κίνησης, βλ. J. Georgelin, *Venise au siècle des lumières*, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, εκδ. Mouton Editeur, Paris-La Haye 1978, σ. 821· Mattozzi, «Crisi, stagnazione e mutamento», ό.π. Και ιδιαίτερα το ελαιόλαδο της Κέρκυρας χαρακτηρίζεται [...] *buono da beber come quello di mandorle dolci per esser gentile e leggero*: χαρακτηρίζεται, επίσης, ιδανικό για την προετοιμασία των *frittura* —πρόχειρου γλυκίσματος συνδεδεμένου με τις υπαίθριες βενετσιάνικες γιορτές— μια και όταν αυτές τηγανίζονται με κερκυραϊκό ελαιόλαδο δεν χάνουν το υπόλευκο χρώμα τους και δεν επιβαρύνεται η γεύση και το άρωμά τους, βλ. Mattozzi, «Crisi, stagnazione e mutamento», ό.π. Στα μέσα του 18ου αι., η μέση παραγωγή ελαιολάδου στην Κέρκυρα ανέρχεται σε 500.000 zare και στους Παξούς και Αντίπαξούς σε 600.000 zare· η ετήσια κατανάλωση ελαιολάδου στην Κέρκυρα, στους Παξούς και στην Πάργα υπολογίζεται σε 40.000 zare· και στη Βενετία αποστέλλονται 240.000 zare. Βλ. και [Francesco Grimani], *Relazioni storico-politiche*, ό.π., σ. 78· ο Francesco Grimani διαπιστώνει ότι, εν τέλει, αποστέλλεται στη Βενετία η μισή, περίπου, παραγόμενη ποσότητα και προτείνει την περιφρούρηση των παραλιών της νήσου. Σύμφωνα με τα στοιχεία τα οποία παραδίδει ο Giordano Campos η διακίνηση του ελαιολάδου στη Βενετία είναι πράγματι εντυπωσιακή, ιδιαίτερα αν συγκριθεί με άλλα προϊόντα, βλ. G. Campos, «Il commercio esterno veneziano nella

Οι αποφάσεις της Βενετικής Πολιτείας οι οποίες αφορούν στην ελαιολαϊκή παραγωγή στα Ιόνια νησιά (ιδιαίτερα στην Κέρκυρα) εγείρουν προβληματισμό ως προς τη σχέση της ιδιοκτησίας, της κυριότητας, της κατοχής και της νομής των γαιών και των ριζοβολούντων στο έδαφος δένδρων. Ακόμη εγείρουν προβληματισμό ως προς τη σχέση, τόσο του δημοσίου όσο και των ιδιωτών με τους ιδιώτες ιδιοκτήτες των γαιών και τους ιδιώτες εμφυτευτές-καλλιεργητές-ανατροφείς των ελαιοδένδρων και παραγωγούς του ελαιολάδου.

Η Βενετική Πολιτεία, ως κύριος των εδαφών των κτήσεών της, δημιουργεί έγγραφη πράξη, *assignation*, διά της οποίας αναγνωρίζει ανεξάρτητο και αυτοτελές δικαίωμα, την κυριότητα του εδάφους από το επίσης ανεξάρτητο και αυτοτελές δικαίωμα της νομής των ελαιοδένδρων τα οποία φυτεύονται και καλλιεργούνται επί του εδάφους καθώς και του κρεμαμένου σε αυτά καρπού.

Σχετικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς, η Γαληνοτάτη όχι μόνον επιτρέπει αλλά επιβάλλει την κατάληψη γης από τον εμφυτευτή-καλλιεργητή-ανατροφέα με σκοπό την ελαιοφυτουργία σε γαίες όπου ο κατά περίπτωση ιδιοκτήτης έχει πλήρη κυριότητα, νομή και κατοχή και ο κατά περίπτωση εμφυτευτής-καλλιεργητής-ανατροφέας αποκτά οριζόντια ιδιοκτησία με τη μορφή της δενδροκτησίας και της επιφανείας. Η ελαιοφυτουργία δημιουργεί δενδρο(ελαιο)κτησία¹⁸⁴ και αναγνωρίζεται χωριστό δικαίωμα· έτσι, δημιουργείται αξίωμα και θεσμός ιδίας κατά πραγματικά μέρη κυριότητας όχι μόνο κατά κάθετη αλλά και κατά οριζόντια έννοια¹⁸⁵: ο κατά πε-

---

seconda metà del '700 secondo le statistiche ufficiali), *Archivio Veneto*, s. V, XIX (1936), 145-183 και Ciriaco, «Βενετική οικονομία και εμπόριο», ό.π. Όσον αφορά στη Ζάκυνθο, τα στοιχεία τα οποία παραδίδει ο Paolo Mercati για τα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα επιβεβαιώνουν την ιδιαίτερη θέση του ελαιολάδου στην οικονομία της νήσου, βλ. P. Mercati, *Saggio storico statistico della città ed isola di Zante, Zante 1811*, passim· στα μέσα του 18ου αι., η ετήσια παραγωγή έχει ιδιαίτερα αυξηθεί· εκτός από την ετήσια κατανάλωση για τις ανάγκες του πληθυσμού της νήσου και την ποσότητα ελαιολάδου που υποχρεωτικά αποστέλλεται στη Βενετία, διατίθεται προς εξαγωγή ποσότητα 700 botte ελαιολάδου, υπολογιζόμενη προς 45 τσεκίνια κάθε βαρέλι, αποδίδουσα 31.500 τσεκίνια σε ρευστό χρήμα στο Δημόσιο Ταμείο της νήσου, βλ. και [Francesco Grimani], *Relazioni storico-politiche*, ό.π., σ. 14-15.

184. Ελένη Σαράντη, «Έγγραφα του 14^{ου} αιώνα της Μονής Ποδαρέας/Ποδαριώτισσας: Νομικά και κοινωνικά ζητήματα», *Αντικείμενα. Τιμητικός τόμος Σπύρου Ν. Τρωιάνου για τα ογδοηκοστά γενέθλιά του*, επιμ. Β. Λεονταρίτου, Κ. Μπουρδάρα, Ε. Παπαγιάννη, τόμ. 2, Αθήνα 2013, σ. 1563-1585.

185. Ν. Πανατζόπουλος, «"Παροιμικό" δίκαιο. Συμβολή στην έρευνα της λαϊ-

ρίπτωση ιδιοκτήτης της γης πληρώνει τον φόρο επί της γης ενώ ο κατά περίπτωση εμφυτευτής-καλλιεργητής-ανατροφέας του ελαιοδένδρου δεν πληρώνει φόρο επί της γης και ως εκ τούτου δεν αποκτά δικαίωμα κυριότητας και δεν καθίσταται ιδιοκτήτης της ελαιοφυτουργημένης γης· ο κατά περίπτωση εμφυτευτής-καλλιεργητής-ανατροφέας πληρώνει, μετά δεκαετία, τον φόρο της δεκάτης επί του προϊόντος, άρα δεν είναι ιδιοκτήτης της γης αλλά μόνον του καρπού που παράγεται από το ριζοβολούν και ανατραφέν ελαιόδενδρο.

Η ιδιαίτερη αυτή σχέση δεν είναι ούτε πώληση ούτε μίσθωση, αλλά μια άλλη κατάσταση η οποία δημιουργεί προϋποθέσεις ασφάλειας και κάρπωσης της εργασίας και του κόπου του εμφυτευτή-καλλιεργητή-ανατροφέα του ελαιοδένδρου. Ο εμφυτευτής-καλλιεργητής-ανατροφέας του ελαιοδένδρου δεν έχει ούτε αποκτά κυριότητα ούτε αυτοδύναμο εμπράγματο δικαίωμα στο άγρονο έδαφος το οποίο βελτιώνει, και το ελαιόδενδρο δεν αποτελεί αυτοτελές περιουσιακό στοιχείο με αυτοδύναμη οικονομική αξία. Ο εμφυτευτής-καλλιεργητής-ανατροφέας αποκτά και μεταβιβάζει στους κληρονόμους του το δικαίωμα της νομής και του αναγνωρίζεται το δικαίωμα εκμετάλλευσης ως οιονεί συγκυριότητα και δη ορίζοντα¹⁸⁶.

Σε περίπτωση κατά την οποία οι γαίες ανήκουν στο δημόσιο οι συμβαλλόμενοι είναι το δημόσιο και ο καλλιεργητής-εμφυτευτής-ανατροφέας του ελαιοδένδρου και η συννομολόγηση εμφυτευτικού συμβολαίου πραγματοποιείται μεταξύ του βενετικού κράτους και του καλλιεργητή-εμφυτευτή-ανατροφέα¹⁸⁷. ο εμφυτευτής-καλλιεργητής-ανατροφέας αποκτά εμφυτευτικό δικαίωμα και η γη παραμένει στην ιδιοκτησία του δημοσίου.

Η ολλανδική, αγγλική και γαλλική ζήτηση του ελαιολάδου, ιδιαίτερα τον 17ο αι., ευνοεί την εμπλοκή της οικονομίας, ιδιαίτερα στην Κέρκυρα, σε μεταφρουδαλικά γεωργικά πρότυπα¹⁸⁸ και δημιουργεί τις προϋποθέσεις

κής γεωργικής δικαιοταξίας», *Ο αγροτικός κόσμος στον μεσογειακό χώρο*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 4-7 Δεκεμβρίου 1984, Ε.Ι.Ε./ΚΝΕ, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1988, σ. 24-43.

186. P. S. Leicht, *Studi sulla proprietà fondiaria nel Medioevo*, Padova 1903· F. Maroi, «La proprietà degli alberi separati da quella del fondo», *Studia e Documenta Historiae et Juris*, 1/τεύχ. 2 (1935), 349-372 και σε αυτοτελή έκδοση, ο ίδιος, *La proprietà degli alberi separati da quella del fondo*, εκδ. Apollinaris, Roma 1936 και σε επανέκδοση *Scritti giuridici*, τόμ. I, Milano 1956, σ. 51-77.

187. Πανατζόπουλος, «"Παροικικό" δίκαιο», ό.π.

188. G. Gullino, «I patrizi veneziani di fronte alla proprietà feudale (secoli XVI-XVIII)», *Quaderni Storici*, 43/τεύχ. I (aprile 1980), 162-193· ο ίδιος, «Un proble-

για μακροπρόθεσμη στασιμότητα σε σχέση με το καθεστώς της γης και το θέμα της αγροτικής δικαιοταξίας της νήσου¹⁸⁹.

Οι τάξεις των εμπόρων και των βιοτεχνών των αστικών κέντρων και ιδιαίτερα η τάξη των μικροκαλλιεργητών της υπαίθρου, δοκιμαζόμενες από την έλλειψη ρευστού χρήματος, αναγκάζονται να δανείζονται χρηματικά ποσά από ιδιώτες επ' ανταλλαγή με προαγοραζόμενα, σε χαμηλή τιμή, γεωργικά προϊόντα, το γνωστό *προστύχιον*, *usura di prostycchion*¹⁹⁰. Οι έλληνες, οι βενετοί και οι εβραίοι δανειοδότες (συνήθως μεγαλέμποροι ελαιολάδου και σταφίδας) επιδίδονται στη δανειοπιστωτική δραστηριότητα και στην αποκλειστική άσκηση πιστωτικού δανεισμού στον αγροτικό, ιδίως, πληθυσμό με εγγύηση και ενέχυρο το παραγόμενο προϊόν και, προαγοράζοντας το προϊόν, δεσμεύουν τον παραγωγό να τους αποδώσει συγκεκριμένη ποσότητα προϊόντος σε χαμηλότερη τιμή από την τελική τιμή στην οποία μπορούν και πωλούν το προϊόν τόσο οι καλλιεργητές όσο και οι έμποροι και οι ίδιοι οι δανειοδότες, και δη όταν στην αγορά παρατηρείται έλλειψη, *scarsità*, του προϊόντος και συνακόλουθη αύξηση της τιμής πώλησης¹⁹¹.

Με αυτή την τακτική, λόγω οικονομικής δυσπραγίας και ανεπάρκειας του παραγωγού-αγρότη και εν γένει λόγω έλλειψης χρηματικής ρευστότητας, ο δανειοδότης καλύπτει μέρος των εργατικών εξόδων για τη συγκομιδή, τη συσσώρευση, την επεξεργασία και την προετοιμασία προς λιανική ή χονδρική πώληση του κάθε προϊόντος —και ιδιαίτερα του κρασιού κατά τον 16ο αι. και της σταφίδας και του ελαιολάδου κατά τον 17ο αι.— ή καλύπτει κενό εισοδηματικής περιόδου του παραγωγού λόγω μονοκαλλιέργειας συγκεκριμένου προϊόντος (όπως του κρασιού στην Κέρκυρα, της σταφίδας στη Ζάκυνθο και του ελαιολάδου και στα δύο νησιά) ή λόγω κατοχής μικρής καλλιεργήσιμης έκτασης γης μη επιτρέπουσας τις περιοδι-

ma aperto: Venezia e il tardo feudalesimo», *Studi Veneziani*, n.s., VII (1983), 183-196.

189. Sp. Asdrachas, «Rendita feudale e rendita fondiaria a Corfu all' epoca della dominazione veneziana», *Levante veneziano. Aspetti di storia delle Isole Ionie al tempo della Serenissima*, Roma 1996, σ. 21-37.

190. Οι *Αναφορές των βενετών προβλεπτών της Ζακύνθου*, ό.π., σ. 486-488· Michelon, «La peste dei prosticci», ό.π.· Χρ. Δεσύλλας, *Η τράπεζα των φτωχών. Το Monte di Pietà της Κέρκυρας (1630-1864)*, Αθήνα 2006· Κολυβά, *Αρχαιονομία. Φορείς παραγωγής αρχαίων*, ό.π., σ. 389-390.

191. Kolyvã, «The Jews of Zante between the *Serenissima* and the Sublime Porte», ό.π., σ. 201-202.

κές και εναλλακτικές καλλιέργειες. Σε περίπτωση που η παραγωγή δεν επαρκεί να καλύψει τις ανάγκες του καλλιεργητή ή ο καλλιεργητής δεν φροντίσει για την απόδοση του προπωληθέντος προϊόντος και τη συνακόλουθη εξόφληση του προεισπραχθέντος χρηματικού ποσού, ο παραγωγός χρεώνεται προϊόν και χρήμα και ο δανειοδότης μπορεί να ζητά επιτακτικά το προαγορασθέν προϊόν και να επιβάλλει τόκους (συνήθως υψηλούς) στο ανεξόφλητο χρηματικό ποσό. Οι δανειοδότες, μέσω της δανειοπιστωτικής αυτής δραστηριότητας, προκαταβάλλουν τα κεφάλαια στους καλλιεργητές, εμπορεύονται τις συγκομιδές των προϊόντων και ελέγχουν, μέσω αυτού του μηχανισμού και της συγκεκριμένης πρακτικής, τις πλουτοπαραγωγικές πηγές των νήσων, τη διακίνηση των παραγομένων προϊόντων και το διεξαγόμενο εμπόριο¹⁹².

Όπως προκύπτει από απόφαση του γενικού προνοητή Θαλάσσης Andrea Falier, η σύναψη του δανείου δεν πιστοποιείται με έγγραφη πράξη μεταξύ δανειοδότη και δανειολήπτη ενώπιον συμβολαιογράφου και καταχώρισή της σε Πρωτόκολλο Καταχώρισης Πράξεων, *Pégistoro*, συμβολαιογράφου αλλά συνίσταται σε απλή ιδιωτική συμφωνία¹⁹³. Ο Andrea Falier επιβάλλει, με απόφαση της 9ης Αυγούστου 1647, την καταχώριση σε [...] *Libro special*, αποκείμενο τόσο στις Γραμματείες των τοπικών βενετικών διοικήσεων όσο και σε αυτές των Κοινοτήτων Ζακύνθου και Κέρκυρας, του ονόματος του δανειοδότη και του δανειολήπτη καθώς και του χρηματικού ποσού του δανείου, του επιτοκίου και του χρόνου της σύναψης και της αποπληρωμής του. Οι συμβολαιογράφοι των νήσων υποχρεούνται να προσκομίζουν τις σχετικές συμβολαιογραφικές πράξεις για την καταχώρισή τους στο προαναφερθέν ειδικό Βιβλίο, *Libro special*, και σε περίπτωση ανυπακοής τιμωρούνται με ακρωτηριασμό της ικανής προς γραφή χειρός¹⁹⁴.

Φαίνεται, όμως, πως το πρόβλημα δεν λύνεται, και λίγο αργότερα, ο γενικός προνοητής Θαλάσσης Geronimo Corner, αφού χαρακτηρίσει *delinquenze* την όλη τακτική που οδηγεί, συχνά, σε διπλασιασμό του χρέους, προβλέπει, με απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1684, αυστηρότερες ποινές

192. Kolyvà, «The Jews of Zante between the *Serenissima* and the Sublime Porte», *ό.π.*

193. Για την ίδια τακτική και στις περιοχές της Ιταλίας, ιδιαίτερα από τους εβραίους εμπόρους, βλ. V. Bonazzoli, «Ebrei italiani, portoghesi, levantini sulla piazza commerciale di Ancona intorno alla metà del Cinquecento», *Gli Ebrei e Venezia*, *ό.π.*, σ. 729.

194. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, Zante, filza 30 (*Ordini della Cancelleria*): Κολυβά, *Αρχαιονομία. Φορείς παραγωγής αρχείων*, *ό.π.*, σ. 389-390.

για τους δανειοδότες και υποχρεώνει τους ιερείς των ενοριακών ναών των χωριών-κοινοτήτων της υπαίθρου χώρας των νήσων να γνωστοποιούν τις σχετικές πράξεις στον ναό της δικαιοδοσίας τους¹⁹⁵.

Να σημειωθεί ότι στην Κέρκυρα, στα μέσα του 17ου αι., οι χωρικοί-καλλιεργητές θεωρούν την ελαιοφυτουργία και ελαιοπαραγωγή αιτία των δεινών τους και εκριζώνουν τα νεοφυτευθέντα ελαιόδενδρα, *olivetti*, και κινούνται εναντίον των κατοίκων του άστεως με αίτημα τη διαγραφή των χρεών¹⁹⁶.

Στη μεταφορά στη Βενετία όχι μόνον του ελαιολάδου αλλά και άλλων προϊόντων διατροφής και πρώτης ανάγκης (όπως δημητριακά, κρασί και σταφίδα), από την Απουλία, τη Σικελία, την Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο, είναι έντονη η παρουσία των εβραίων εμπόρων της Κέρκυρας¹⁹⁷ και της Ζακύνθου¹⁹⁸. οι εβραίοι έμποροι¹⁹⁹ κυριαρχούν, εντέλει, στον τομέα των αποστολών και μεταφορών του ελαιολάδου από την Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο και εξασφαλίζουν, από τα μέσα του 17ου αι., το ήμισυ των αναγκαίων ποσο-

195. A.S.V., *Senato, Secreta, Dispacci dei Rettori*, ό.π.: Κολυβά, *Αρχαιονομία. Φορείς παραγωγής ααχέων*, ό.π., σ. 390.

196. Michelon, «La peste dei prosticci», ό.π., σ. 378.

197. J. A. Romanos, «Histoire de la communauté Israélite de Corfou», *Revue des Études Juives*, 23 (1891), 63-74 και ο ίδιος, «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Κέρκυρας», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 7 (1959), 386-405· Nada Zeldes, «Jewish settlement in Corfu in the aftermath of the expulsion from Spain and southern Italy, 1492-1541», *Minorities in Colonial Settings*, ό.π., σ. 175-188· G. Pangratis «Jews in Corfu's economy (from the late fifteenth to mid-sixteenth century)», *Minorities in Colonial Setting*, ό.π., σ. 189- 198.

198. Kolyvã, «The Jews of Zante between the *Serenissima* and the Sublime Porte», ό.π.

199. L. Arn. Schiavi, «Gli ebrei in Venezia e nelle sue colonie. Appunti storici su documenti editi ed inediti», *Nuova Antologia*, s. III, 47 [=132]/τεύχ. XIX (1893), 485-519· J. Israel, *Gli ebrei d' Europa nell' età moderna (1550-1750)*, Bologna 1991, σ. 142· B. Arbel, *Trading Nations: Jews and Venetians in Early Modern Eastern Mediterranean*, εκδ. Brill, Leiden 1995, σ. 26-28· ο ίδιος, «Colonie d' oltremare», *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, τόμ. V: *Il Rinascimento. Società ed Economia*, επιμ. Alberto Tenenti, Ugo Tucci, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1996, σ. 947-985· ο ίδιος, «The Ionian Islands and Venice's Trade System during the Sixteenth Century», *Πρακτικά Στ' Πανιόνιον Συνεδρίου*, ό.π., σ. 147-160· ο ίδιος, «Jews in International Trade. The Emergence of the Levantines and Pontines», *The Jews in Early Modern Venice*, επιμ. Robert C. Davis, Benjamin Ravid, εκδ. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 2001, σ. 73-96 και σ. 264-271 (σημειώσεις).

τήτων ελαιολάδου όλης της περιοχής του Veneto²⁰⁰. Όπως διαπιστώνουν οι Πέντε Εμπειρογνώμονες επί του Εμπορίου, το εμπόριο, οι μεταφορές και οι συναλλαγές στην περιοχή τόσο της Κέρκυρας όσο και της Ζακύνθου είναι στα χέρια δύο εθνών, *nazioni*, των Ελλήνων και των Εβραίων, *greci et ebrei*, υπηκόων τόσο της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας όσο και της Ύψλης Πύλης²⁰¹.

Στις αρχές του 18ου αιώνα το 86% του εισαγομένου στη Βενετία ελαιολάδου προέρχεται από τις εναπομείνασες θαλάσσιες κτήσεις της και μόλις το 14% από την Απουλία και τα οθωμανικά λιμάνια, και στα τέλη του 18ου αιώνα το 54% του εισαγομένου ελαιολάδου προέρχεται από την Κέρκυρα, ενώ από τα άλλα Ιόνια νησιά προέρχεται το 19% του εισαγομένου προϊόντος. Να σημειωθεί εδώ ότι το ελαιόλαδο αλλά και άλλα εμπορεύσιμα προϊόντα προωθούνται πλέον στα Βαλκάνια από εβραίους και αρμένιους εμπόρους²⁰².

Επίμετρον

Ας μου επιτραπεί να αναφερθώ στο Αρχείο που φέρει τον τίτλο *Εκτιμήσεις Ελαιοκάρπου*, το οποίο απόκειται και φυλάσσεται στο Ιστορικό

200. Israel, *Gli ebrei d' Europa*, ό.π., σ. 216.

201. A.S.V., *Senato Mar*, filza 306· A.S.V., *Cinque Savii alla Mercanzia*, serie II, b. 44/fase. 102· A.S.V., *Cinque Savii alla Mercanzia*, *Risposte*, reg. 16, φ. 186· Kolyvà, «The Jews of Zante between the *Serenissima* and the Sublime Porte», ό.π. Και στα τέλη του 18ου αι. παρατηρείται ότι το 50% των εξαγωγών ελαιολάδου από την Κέρκυρα πραγματοποιείται από εβραϊκές εταιρείες που δημιουργούνται μεταξύ εβραίων εμπόρων κατοίκων της Κέρκυρας και εβραίων εμπόρων που δραστηριοποιούνται στη Βενετία· ενδεικτικά να αναφερθεί ότι η εταιρεία της οικογένειας Vivante προμηθεύει τις γερμανικές περιοχές με το 1/3 του συνόλου του εισαγομένου στη Βενετία ελαιολάδου· το γραφείο της *Ternaria Vecchia* εισπράττει 154.192 δουκάτα για την κατανάλωση ελαιολάδου στην πόλη της Βενετίας και 9.817 δουκάτα για το ελαιόλαδο που προωθείται στους γερμανούς εμπόρους και βιστέγες, σε σύνολο εισπραξής 600.000 δουκάτων από τις πωλήσεις ελαιολάδου· βλ. Hocquet, «Economia e finanza», ό.π., σ. 26, 28.

202. A.S.V., *Cinque Savii alla Mercanzia*, serie I-II, reg. 32, φ. 229. Βλ. και R. Cessi, *La Repubblica di Venezia e il problema adriatico*, ό.π., σ. 275-286· A. Wood, *A History of the Levant Company*, ό.π., σ. 66-72· Tucci, «La marina mercantile veneziana», ό.π.· Romano, «La marine marchande vénitienne», ό.π.· Ph. Braunstein, «A propos de l' Adriatique entre le XVIème et le XVIIIème siècles», *Annales E.S.C.*, 26 (1971), 1270-1278· Kolyvà, «The Jews of Zante between the *Serenissima* and the Sublime Porte», ό.π.

Αρχείο Κέρκυρας²⁰³. Το Αρχείο παρήχθη σε εφαρμογή, πιθανότατα, της μνημονευθείσας απόφασης του συμβουλίου της Γερουσίας την 25η Νοεμβρίου 1623. Από την έρευνα των φακέλων οι οποίοι αφορούν στις εκτιμήσεις του ελαιοκάρπου προκύπτει ότι, κατά την περίοδο της βενετοκρατίας²⁰⁴, ο κοντόσταυλος κάθε χωριού-κοινότητας της υπαίθρου χώρας της Κέρκυρας μαζί με έναν από τους γέροντες του χωριού-κοινότητας²⁰⁵ προετοιμάζουν τη διαδικασία για την εκτίμηση του ελαιοκάρπου: προειδοποιούν τους εμπειρικούς, πρακτικούς, εκτιμητές, στιμαδόρους, με γραπτή ειδοποίηση, *sccontrino*, και γνωστοποιούν την ημερομηνία έναρξης της διαδικασίας της εκτίμησης: στη συνέχεια, ορισμένη ημέρα, με το σήμα της καμπάνας, οφείλουν να [...]εξετιμώσουν τον κρέμοντα καρπόν των αυτών Ελαιών της παρούσης Εσοδίας, ιντιμάρωντας²⁰⁶. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι μέτρο εκτίμησης και μέτρησης αναφέρονται οι αλεσιές και οι μεζούρες.

Η περιγραφόμενη εκτίμηση του ελαιοκάρπου αποτελεί ενδεικτική πρακτική μετά τις αυστηρές αποφάσεις για την ελαιοκαλλιέργεια στην Κέρκυρα. Παρατηρείται επίσης ότι η ίδια πρακτική ακολουθείται και κατά τους επόμενους χρόνους. Κατά την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας, η Εκτελεστική Αστυνομία της νήσου παρέχει στους ιδιώτες ιδιοκτήτες γαιών με ελαιόδενδρα βιβλιάριο απογραφής ελαιοκάρπου²⁰⁷ πα-

203. Η καταστροφή του "Αρχειοφυλακείου" Ζακύνθου στερεί τη δυνατότητα ανάλογης έρευνας, βλ. Μ. Ι. Μανούσακας, «Έκθεσις περί των εν Κεφαλληνία και Ζακύνθω Βιβλιοθηκών και Αρχείων μετά τους σεισμούς του 1953», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 11 (1956), 49-58· Χρύσα Μαλτέζου, «Το Ανδεγαυικό Αρχείο Νεαπόλεως και το Ιστορικό Αρχείο της Ζακύνθου», *Πρακτικά Δ' Πανιωνίου Συνεδρίου, Κερκυραϊκά Χρονικά*, 23/τεύχ. 1 (1980), σ. 243-255· Μαριάνα Κολυβά, «Κατάλογος Ιστορικού Αρχείου Ζακύνθου-Α'», *Μνήμων*, 10 (1982), 17-76.

204. Από το παρχθέν αρχείο, κατά την περίοδο της βενετοκρατίας, έχει διασωθεί μία μόνον καταχώριση, αυτή του έτους 1723, βλ. Ι.Α.Κ., *Αρχείο Εκτιμήσεως Ελαιοκάρπου*, *Mandati, Stima*, φάκ. 1/τεύχ. 1. Για το *Αρχείο Εκτιμήσεως Ελαιοκάρπου* (χρ. 1723-1864), βλ. Marianna Kolyvã, «Les archives des Iles Ioniennes. Bibliographie orientative», *Rassegna degli Archivi di Stato*, XLVI/τεύχ. 1 (1986), 53-64 και ιδίως 60.

205. Για τους κοντόσταυλους, τους γέροντες και τα χωριά-κοινότητες της υπαίθρου χώρας, βλ. αυτόθι, σ. 206-209 σημ. 104 και 116.

206. Ι.Α.Κ., *Αρχείο Εκτιμήσεως Ελαιοκάρπου*, φάκ. 16/filza 1/τεύχ. 2.

207. [...] Το παρόν Βιβλιάριον οπού περιέχει μίαν Προσταγήν Ξετιμώσεως καρπού ελαιών, βλ. Ι.Α.Κ., *Αρχείο Εκτιμήσεως Ελαιοκάρπου*, φάκ. 16/filza 1, *Numero 35/1825*.

ραδιδόμενο στον κοντόσταυλο του χωριού, ο οποίος με εντολή, *μαντάτο*, του Ειρηνοδικείου, *Κριτηρίου της Ειρήνης*, και της Πολιτικής Δικαστικής Αστυνομίας αναλαμβάνει το έργο της εκτίμησης της παραγωγής²⁰⁸. Η έναρξη της διαδικασίας της εκτίμησης των ελαιοδένδρων αναγγέλλεται με το κτύπημα της καμπάνας του ενοριακού, συνήθως, ναού. Προβλέπεται, επίσης, η γνωστοποίηση της εκτίμησης της εσοδείας [...] *διά ζώσης φωνής* στους καλλιεργητές, ενέργεια η οποία βεβαιώνεται με τις υπογραφές των εκτιμητών στο βιβλιάριο άλλως [...] *να μην έχουν η αυταίς εξετίμωσες καμμίαν σταθερότητα*²⁰⁹.

SUMMARY

M a r i a n n a K o l y v à

The *Olivari* of Corfu and Zakynthos (Zante): Venetian Policy (16th and Mid 17th Centuries)

This study develops the policy of the Venetian State in the production, use and commercial trade of olive oil, produced in the Venetian possessions and especially Corfu and Zakynthos.

The study makes reference to the importance of the use of olive oil not only as a food species, but also as material for lighting, craft activities and works in the *Arsenale* (Dockyard-Naval base), as well as to the establishment of administrative branches set to monitor the import of olive oil in Venice and commerce of that product in general.

The Venetian State tries to enhance the production of a new product (the salt monopoly and monoculture raisins have received blows with the

---

208. [...] *ανταμώς με ανθρώπους πρακτικούς να υπάν σωματικώς κατά τόπον εις ταις Ελαιαίς, και [...] μετά φόβον Θεού και της ψυχής τους να ιδούν και εξετιμώσων τον κρέμοντα καρπόν των αυτών Ελαιών της παρούσης Εσοδίας, ντιμάροντας σωματικώς τους κολόνους της Χώρας, των Μπόργων, και εκείνους όπου δεν κατοικούν εις τας περιοχάς όπου ενοίσχονται τα Ελαιικά δένδρη*, βλ. I.A.K., *Αρχείο Εκτιμήσεως Ελαιοζάρον, φάκ. 16/filza 1, Numero 35/1825*.

209. I.A.K., *Αρχείο Εκτιμήσεως Ελαιοζάρον, φάκ. 16/filza 1, Numero 35/1825*.

opening of new markets in the Ottoman possessed Peloponnese) in order to shape the domestic and international economic environment, which can on the one hand prevent the economic and political instability and on the other maintain balance in fiscal policy, with the monoculture of an exportable product and the monopoly of the supply and distribution of it. The olive oil product is deemed suitable and sufficient to power both the cross-border and the international trade of the *Serenissima* with high profitability and speculation opportunities.

Then, the study elaborates on the three decisions, *deliberazioni*, of the Council of the Senate (1565, 1599, 1623), which impose the systematic olive oil tree planting on the possessions, especially on those of the sea (*Stato da Mar*) and the implementation of these decisions in Corfu and Zakynthos, being among the important olive oil producing possessions.

Information is given concerning the olive oil planting, the public revenues of the funds of the two islands from the imposition of tax on olive oil production and on export *per terre aliene* and the obligation to send oil quantities in Venice. The transfer of the olive oil was carried out by Greek and Jewish merchants.

Reflections follow on the ownership, possession and income of the olive oil planted territories and the depending fruit (*dendroktissia*), the tax charges, the hereditary right to the olive tree, the cash loans with terms of *prostychion*, *usura di prostychion*.

Also it is considered the strong and organized smuggling of olive oil produced in Zante, which is observed to have been orientated towards the developing industrial countries (England and Holland), during the 17th century.

Μαρία Σπηλιωτοπούλου

Μοναχές στη Σαντορίνη (κατά τον 17ο έως και τον 18ο αι.):
κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά
των θρησκευτικών επιλογών

Η ιστοριογραφία που αναφέρεται στα καθολικά μοναχικά τάγματα αναπτύσσεται δυναμικά από τα τέλη του 20ού και κυρίως από τις αρχές του 21ου αιώνα, με έμφαση στην παρουσία και στην επιρροή τους στις νεωτερικές κοινωνίες. Εστιάζοντας στις σχέσεις των ταγμάτων με τις τοπικές κοινωνίες και στις διαφορετικές μορφές λειτουργίας των διάφορων ταγμάτων, η σύγχρονη ιστοριογραφία μελετά καταρχήν τις θρησκευτικές αυτές κοινότητες ως κοινωνικές δομές συλλογικού χαρακτήρα. Στο πνεύμα αυτό κινούνται μελέτες για ανδρικά τάγματα, όπως για παράδειγμα στην Ιταλία¹, ενώ ανάλογη προσέγγιση για τις γυναικείες κοινότητες των ταγμάτων χρονολογείται ήδη από το 1922².

Θα εξετάσουμε στο πλαίσιο αυτό δύο γυναικείες μονές στη Σαντορίνη, την καθολική των Δομινικανίδων και την ορθόδοξη του Αγίου Νικολάου, που παρουσίαζαν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά λειτουργίας, τα οποία δεν συναντώνται σε άλλα νησιά των Κυκλάδων. Όπως θα επιχειρήσουμε να καταδείξουμε, η συγκρότηση των μονών αυτών υπήρξε το αποτέλεσμα οικογενειακών στρατηγικών που ακολούθησαν οικογένειες μεγάλης επιφάνειας και των δύο δογμάτων, αλλά και το αποτέλεσμα της ισχυρής κοινωνικής και πνευματικής θέσης των καθολικών τον 17ο και τον 18ο αιώνα στο νησί. Θα αναλύσουμε, επίσης, τις οικογενειακές στρατηγικές και τις

---

1. Βλ. *χαρακτηριστικά* Simona Feci και Angelo Torre, «Ordini regolari», *Quaderni storici* 119 (2), (2005), 319-321. Ο μοναχισμός, εξάλλου, από την περίοδο του Μεσαίωνα ήδη στη δυτική Ευρώπη ήταν ενταγμένος στην κοινωνία, βλ. Jean-Pierre Moisset, *Ιστορία του Καθολικισμού*, Αθήνα 2011, σ. 194.

2. Eileen Power, *Medieval English nunneries, c. 1275 to 1535*, Λονδίνο 1922.

σχέσεις μεταξύ των δογμάτων, με έμφαση στον τρόπο με τον οποίο καθορίζουν την επιλογή του μοναχικού σχήματος για τις γυναίκες.

Η παρούσα προσέγγιση καθορίζεται, βέβαια, και από τη διαθεσιμότητα των πηγών. Οι τελευταίες έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα ή παρουσιάζουν μεγάλα κενά, ιδιαίτερα όσον αφορά διοικητικά ζητήματα της Σαντορίνης, την ορθόδοξη κοινότητα, καθώς και άλλους τομείς³. Το αρχείο της καθολικής μονής δεν είναι προσβάσιμο στους ερευνητές, ενώ δεν υφίσταται αρχείο της ορθόδοξης μονής. Για τους λόγους αυτούς η έρευνα εστιάζεται κυρίως στα νοταριακά έγγραφα, μέθοδο την οποία ακολουθούν και σε άλλες περιπτώσεις οι ιστορικοί που μελετούν μοναστήρια των οποίων τα αρχεία λανθάνουν⁴. Τα νοταριακά έγγραφα, άλλωστε, μας επιτρέπουν να εξετάσουμε κοινωνικά φαινόμενα, όπως οι σχέσεις μεταξύ των δογμάτων, σε πολλά επίπεδα.

Μελετήθηκαν αναλυτικά τα προικοδωρητήρια μελλονύμφων, τα προικοδωρητήρια των γυναικών που λάμβαναν το μοναχικό σχήμα, οι «προσηλώσεις» ανδρών μοναχών, καθώς και τα «πατριμόνια» καθολικών ιερέων. Επίσης μελετήθηκαν άλλα είδη νοταριακών εγγράφων, κυρίως διαθήκες και γενεαλογικά δένδρα⁵. Τα τελευταία αποτελούν μοναδική αρχειακή πηγή στο Αιγαίο και περιλαμβάνουν όλα σχεδόν τα μέλη της καθολικής κοινότητας, καθώς είχαν συνταχθεί από την Καθολική Επισκοπή τον 19ο αιώνα, όταν έγινε προσπάθεια να καταγραφούν οι δικαιούχοι των ιερών αφιερωμάτων και η καταγωγή ορισμένων καθολικών οικογενειών⁶.

3. Maria Spiliotopoulou, «Family Strategies in the Aegean (17th-early 19th Centuries): the Case of Santorini», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 11 (2014), 178-180.

4. Feci - Torre, «Ordini», σ. 321-322.

5. Σχεδόν όλες οι παραπάνω αρχειακές πηγές (περίπου 95%) βρίσκονται στο Αρχείο της Καθολικής Επισκοπής Σαντορίνης (ΑΚΕ), βλ. Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, «Αρχείο της Καθολικής Επισκοπής Σαντορίνης», *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου Δ'* (1984-1987), σ. 13-14, 19, 89-98. Αριθμός εγγράφων, επίσης, βρίσκεται στο Αρχείο της μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου, και κάποια ελάχιστα στο Αρχείο της μονής Προφήτη Ηλίου στη Σαντορίνη, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Αρχείο Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου (ταξινόμηση και φωτογράφιση)», *Ο Ερασιστής* 3 (15-16), (1965), 145-156· Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Κατάλογος μικροταινιοθήκης. Φωτογραφίες εγγράφων, καταστάσεων, χειρογράφων, εντύπων και προσωπογραφιών 1960-1980», *Τετράδια Εργασίας* 1, (1982)· Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης, *Μικροφωτογραφήσεις χειρογράφων και αρχείων*, Αθήνα 1978, σ. 16-17.

6. Ανάλογες πρακτικές συναντώνται στη δυτική Ευρώπη, βλ. A. Molho, R. Barducci, G. Battista και F. Donnini, «Genealogia e parentado. Memorie del po-

Τα γενεαλογικά δένδρα αντισταθμίζουν, έως έναν βαθμό, τη μεγάλη έλλειψη ενοριακών βιβλίων γάμων, βαπτίσεων και θανάτων, τα οποία χάθηκαν σχεδόν στο σύνολό τους, αφού όμως είχαν πρώτα χρησιμοποιηθεί για τη σύνταξη των γενεαλογιών. Έτσι τα δένδρα μάς επιτρέπουν να ανασυνθέσουμε κάποιες όψεις των δημογραφικών τάσεων, των συγγενικών σχέσεων και των οικογενειακών στρατηγικών που αναπτύχθηκαν στο νησί. Επιπλέον οι δημοσιευμένες εκθέσεις των παπικών απεσταλμένων και οι αφηγήσεις των Ιησουιτών και κατόπιν των Λαζαριστών μοναχών που υπηρέτησαν στη Σαντορίνη αποτελούν επίσης σημαντική πηγή για τη συγκεκριμένη έρευνα⁷.

Σημειώνουμε ότι τα προικοδωρητήρια έγγραφα αφορούσαν συνολικά: α) 510 ζευγάρια μελλονύμφων, καθώς τόσο ο γαμπρός όσο και η νύφη προικοδοτούνταν, β) 136 καθολικούς ιερείς, 78 Δομινικανίδες μοναχές, 26 ορθόδοξους μοναχούς και 6 ορθόδοξες μοναχές. Η προικοδότηση των καθολικών μοναχών τεκμηριώνεται με εξαιρετική πληρότητα, καθώς διαθέτουμε σχεδόν όλα τα σχετικά έγγραφα. Πρόκειται σχεδόν αποκλειστικά για αντίγραφα του 19ου αιώνα, που φυλάσσονταν καταρχήν από τις οικογένειες των Δομινικανίδων, καθώς και για πέντε πρωτότυπα, και βρίσκονται όλα στο ΑΚΕ. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται σε αντίγραφο του 1863 του προικοδωρητηρίου της Αγγελίνας Νταρζέντα, που είχε συνταχθεί το 1605, «το πρωτότυπον [ευρίσκεται] ανά χείρας Δομινικανών». Αναφέρθηκε ήδη ότι το αρχείο της μονής δεν είναι προσβάσιμο στους ερευνητές, όπως συμβαίνει και με αντίστοιχες μονές που ιδρύθηκαν στη διάρκεια του 18ου αιώνα στον ελλαδικό χώρο, και έτσι τα συγκεκριμένα προικοδωρητήρια είναι τα μοναδικά που μπορούν να μελετηθούν σχετικά με τις καθολικές μοναχές. Η προικοδότηση των ορθόδοξων που λαμβάνουν το μοναχικό σχήμα στη Σαντορίνη, εξάλλου, τεκμηριώνεται απλώς ενδεικτικά⁸.

---

tere nella Firenze tardo medievale. Il caso di Giovanni Rucellai», *Quaderni storici* 86 (2), (1994), 365-403· Christiane Klapisch-Zuber, «Albero genealogico e costruzione della parentela nel Rinascimento», *Quaderni storici* 86 (2), (1994), 405-420.

7. Giorgio Hofmann, «Vescovadi Cattolici della Grecia, V Thera (Santorino)», *Orientalia Christiana Analecta*, 130, (1941)· François Richard, *Relation de ce qui c'est passé de plus remarquable à Saint-Erini*, Παρίσι 1657· Abbé Pègues, *Histoire et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin*, Παρίσι 1842.

8. Σχετικά με την προικοδότηση των μελλονύμφων, βλ. Spiliotopoulou, «Family Strategies», 181-184, 188-189. Αναλυτικά για τα προικοδωρητήρια καθολικών ιερωμένων και μοναχών βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*.

Το νησί

Η Σαντορίνη βρισκόταν στην περιφέρεια της καθολικής Ευρώπης, καθώς ήταν τμήμα του Δουκάτου του Αιγαίου κατά τη Φραγκοκρατία και υπό οθωμανική κυριαρχία από το 1579. Την τελευταία αυτή περίοδο επανιδρύθηκε η ορθόδοξη Επισκοπή, την οποία είχαν καταργήσει οι Φράγκοι, ενώ η καθολική Επισκοπή εξακολούθησε να λειτουργεί, και παράλληλα ιδρύθηκαν και λειτούργησαν επτά μονές και των δυο δογμάτων⁹.

Η Σαντορίνη ήταν από τα πιο πυκνοκατοικημένα νησιά των Κυκλάδων της εποχής, με 10.000 περίπου κατοίκους κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα και σχεδόν 17.000 στις αρχές του 19ου. Οι καθολικοί αποτελούσαν το 5%-9% του συνολικού πληθυσμού, όπως και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, αλλά το ποσοστό τους μειώνεται συνεχώς, κυρίως λόγω των μεικτών γάμων με ορθόδοξους, που είχαν ως αποτέλεσμα οι καθολικοί σύζυγοι να λαμβάνουν το ορθόδοξο δόγμα¹⁰. Ενώ, όμως, ο πληθυσμός του νησιού αυξανόταν, ο αριθμός των καθολικών μειωνόταν συνεχώς, κυρίως λόγω των μεικτών γάμων με ορθόδοξους, που είχαν κατάληξη το καθολικό μέλος να λαμβάνει το ορθόδοξο δόγμα και οι απόγονοι να βαπτίζονται ορθόδοξοι. Σημειώνουμε ότι οι καθολικοί καταγράφονταν με ακρίβεια από τους παπικούς απεσταλμένους και οι αριθμοί που τους αφορούν είναι σχετικά ακριβείς, ενώ αντίθετα ο συνολικός πληθυσμός μπορεί να υπολογισθεί μόνο

Κοινωνικές και οικονομικές πρακτικές στο πλαίσιο της οικογένειας, διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο 2005, και διαδικτυακά http://elocus.lib.uoc.gr/dlib/b/0/0/metadata-dlib-8175f30856b3e38bef970e3f1367cc4_123538831.tkl 17, 135-137, 139-140. Για το προικοδωρητήριο της Αγγελίνας Νταρζέντα βλ. 22 Απριλίου 1605, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Δ' Προικοσύμφωνα, φάκ. 1 υποφάκ. β'.

9. Βλ. Β. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, Leiden και Istanbul 1982, 99-102, 109-113, 190, 291· Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Thera», 13-18· Περιελής Ζερλέντης, «Ο ναός της Παναχίας της Γωνιάς, το καθολικόν της επισκοπής Θήρας», *Νησιωτική Επετηρίς* 1 (1918), 275-276· Εμμανουήλ Κωνσταντινίδης, «Η Μητρόπολις Θήρας, Αμοργού και νήσων», *Μιχαήλ Αντ. Δανέζης* (επιμ.), *Σαντορίνη*, Αθήνα 1971, σ. 158.

10. Βλ. Spiliotopoulou, «Family Strategies», 176. Το ποσοστό των καθολικών ποίκιλλε στις Κυκλάδες και έφτανε συνήθως το 5% του πληθυσμού, ενώ στην Τήνο και στη Σύρο ήταν 60%. Βλ. Slot, *Archipelagus*, 13, 14, 281-290· *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1974, τ. Γ', σ. 221. Ανάλογες τάσεις καταγράφονται και σε άλλα σημεία του ελλαδικού χώρου, όπως στην Κρήτη από τον 15ο ήδη αιώνα, βλ. Όλγα Γκράτζιου, *Η Κρήτη στην ύστερη μεσαιωνική εποχή. Η μαρτυρία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής*, Ηράκλειο 2010, σ. 177.

κατά προσέγγιση, καθώς τα διαθέσιμα δημογραφικά δεδομένα είναι προστατιστικού χαρακτήρα και προέρχονται κυρίως από περιηγητές¹¹.

Οι καθολικοί του 17ου και του 18ου αιώνα κατάγονταν από τις ευρωπαϊκές φεουδαλικές οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στο νησί στη διάρκεια της Φραγκοκρατίας, αλλά και από ορθόδοξες οικογένειες που την ίδια περίοδο είχαν προσηλυτισθεί στον καθολικισμό. Στα τέλη του 17ου αιώνα οι φεουδαλικές οικογένειες της Σαντορίνης κατείχαν ακόμα σχετικά προνομιακή κοινωνικοοικονομική θέση, ενώ νέες οικογένειες, ορθόδοξες αλλά και καθολικές, άρχιζαν να ανέρχονται. Οι νέες οικογένειες εδραίωσαν τη θέση τους στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, συγκροτώντας σταδιακά εκχρηματισμένες περιουσίες, που περιελάμβαναν επίσης εμπορικά και επαγγελματικά αγαθά¹².

Η κοινωνία της Σαντορίνης παρουσίαζε μεγάλες ανισότητες, με μικρό αριθμό οικογενειών μεγάλης οικονομικής επιφάνειας, που κατείχαν και το μεγαλύτερο τμήμα της καλλιεργούμενης γης, μεγάλο αριθμό μικροϊδιοκτητών και ακτήμονες που σχεδόν απουσιάζουν πλήρως από τις μαρτυρίες τις περιόδου. Η έγγεια ιδιοκτησία ήταν κατακερματισμένη σε πολύ μεγάλο βαθμό και η μέση ιδιοκτησία μικρή, λόγω του μεγέθους του νησιού αλλά και λόγω των πρακτικών μεταβίβασης της οικογενειακής περιουσίας σε όλους τους απογόνους, σε περισσότερο ή λιγότερο ίσα μερίδια, στο πλαίσιο της κυρίαρχης πυρηνικής οικογένειας¹³.

Οι δύο θρησκευτικές κοινότητες διατηρούσαν σχετικά ειρηνικές σχέσεις, τις καλύτερες που συναντώνται μεταξύ ορθόδοξων και καθολικών στα νησιά του Αιγαίου την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Η μεταβίβαση θρησκευτικών αγαθών μεταξύ συγγενών διαφορετικού δόγματος, εικόνων και ιδιωτικών εκκλησιών αποτελεί, εξάλλου, σαφή ένδειξη των

11. Υπήρχαν 300 καθολικοί το 1604, 700 το διάστημα 1623-1652, 598 το 1672, 545 το 1700 και έως 500 στη διάρκεια του 18ου αιώνα και έως τις αρχές του 19ου, βλ. αναλυτικά Spiliotopoulou, «Family Strategies», σ. 176-177.

12. Spiliotopoulou, «Family Strategies», 177-178· Μαρία Σπηλιωτοπούλου, «Στρατηγικές επιβίωσης τον καιρό της Επανάστασης του 1821 στις Κυκλάδες: Ο υποπόζενος της Ολλανδίας στη Σαντορίνη Χριστόδουλος Γίζης», *Νεοελληνικά Ιστορικά* 3 (2013), 22-24.

13. Richard, *Relation*, 245, 247· Ευαγγελία Μπαλτά και Μαρία Σπηλιωτοπούλου, «Έγγεια ιδιοκτησία και φορολογική απαίτηση στη Σαντορίνη τον 17ο αιώνα», *Μνήμων* 18 (1996), 126 (http://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/4232/1/INR_Mpalta_96_01.pdf). Βλ. επίσης Spiliotopoulou, «Family Strategies», σ. 177-178, 184-185· Σπηλιωτοπούλου, «Στρατηγικές», σ. 21-22.

σύνθετων δεσμών που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ τους λόγω των μεικτών γάμων. Στο ίδιο πλαίσιο υπήρχαν εκκλησίες με δύο ιερά, ένα για κάθε δόγμα, όπου ιερουργούσαν ιερείς και των δύο δογμάτων¹⁴. Η τελευταία αυτή πρακτική συναντάται με αντίστοιχους όρους και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων από τον 16ο αιώνα, όπως στην Πάρο, αλλά και με διαφορετικούς όρους από τον 15ο αιώνα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη¹⁵.

Οι μονές

Η γυναικεία καθολική μονή της Αγίας Αικατερίνης της Σιένας του Τάγματος του Αγίου Δομνίκου ήταν η πρώτη μονή που ιδρύθηκε στη Σαντορίνη στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, στην καθολική πρωτεύουσα Σκάρο. Στη συνέχεια στον ίδιο οικισμό εγκαταστάθηκε αποστολή του Τάγματος των Ιησουιτών, που ίδρυσε ανδρική μονή, και λίγο αργότερα ιδρύθηκε η γυναικεία ορθόδοξη μονή του Αγίου Νικολάου. Ακολούθησε η ίδρυση της ορθόδοξης ανδρικής μονής του Προφήτου Ηλίου, στην περιφέρεια της πρωτεύουσας των ορθόδοξων στον Πύργο, και, ως μετόχι της, ιδρύθηκε η γειτονική, γυναικεία μονή του Αγίου Γεωργίου. Μικρότερης σημασίας ήταν οι ανδρικές ορθόδοξες μονές του Αγίου Χαραλάμπους και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, που ιδρύθηκαν την ίδια περίοδο. Επίσης λειτούργησαν τρία μετόχια των ορθόδοξων μονών του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου της Πάτμου σε οικισμούς, καθώς και δύο μετόχια της Παναγίας της Χοζοβιώτισσας της Αμοργού¹⁶.

14. Βλ. κυρίως Slot, *Archipelagus*, 61, 180-182, 224· Richard, *Relation*, 181-187· Pègues, *Histoire*, 435-448· Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Thera», σ. 17-24, 35· Π. Ν. Γρηγορίου, *Σχέσεις Καθολικών και Ορθοδόξων*, Αθήνα 1958, 25-38· Αναστάσιος Ορλάνδος, «Η Πισκοπή της Σαντορίνης (Παναγιά της Γωνιάς)», *Δανέζης, Σαντορίνη ...* 1971, σ. 149-150. Οι μεταβιβάσεις θρησκευτικών αγαθών μεταξύ συγγενών, που τεκμηριώνονται από τα προικοσύμφωνα και τις διαθήκες, δεν αποτελούν πάντως τον κανόνα, καθώς συνήθως αυτού του είδους οι μεταβιβάσεις αφορούσαν συγγενείς του ίδιου δόγματος.

15. Γκράτζιου, *Η Κρήτη στην ύστερη μεσαιωνική εποχή*, 127-131, 144-145, και κυρίως 174-183. Στην Κρήτη υπάρχουν και ενδείξεις για αμοιβαία ανοχή και αναγνώριση μεταξύ των δύο δογμάτων από νοταριακά έγγραφα που τεκμηριώνουν αφιερώσεις από διαθέτες σε εκκλησίες τόσο ορθόδοξες όσο και καθολικές, βλ. Γκράτζιου, *Η Κρήτη στην ύστερη μεσαιωνική εποχή*, σ. 305.

16. Δανιήλ Δεναζιάς, *Εκκλησιαστικός οδηγός των εν Θήρα και Θηρασία ιερών ναών από των πρώτων χρόνων μ.Χ. μέχρι των καθ' ημάς. Περί συστάσεως της Επισκοπής και Ενετοκρατίας*, Αθήνα 1927, σ. 26, 43, 50· του ίδιου, *Η ιερά μητρόπολις*

Το γαλλικό Τάγμα των Δομινικανών, ή του Αγίου Δομίνικου όπως αλλιώς ονομάζεται, ιδρύθηκε το 1216 για να καταπολεμήσει διάφορες αιρέσεις που βρισκόντουσαν σε άνοδο την περίοδο εκείνη στη δυτική Ευρώπη, ιδιαίτερα την αίρεση των Καθαρών. Οι Δομινικανοί μοναχοί, ακτήμονες και πένητες, που επιτελούσαν και έργο ως ιεροκήρυκες, εφήρμοσαν πρώτοι μαζί με τους Φραγκισκανούς τις πρακτικές της Ιεράς Εξέτασης, όταν το συγκεκριμένο σώμα ιδρύθηκε το 1231. Πολύ γρήγορα, ωστόσο, στη διάρκεια του 13ου αιώνα, και τα δυο τάγματα μεταστράφηκαν, αναλαμβάνοντας κυρίως έργο κατήχησης. Τα γυναικεία μέλη του Τάγματος, οι Δομινικανίδες μοναχές, συγκροτούσαν κλειστές κοινότητες, καθώς αποσύρονταν από τα εγκόσμια, παρέμεναν έγκλειστες στις μονές και τηρούσαν όρκο σιωπής¹⁷.

Οι Δομινικανοί είχαν εγκατασταθεί σε νησιά του Αιγαίου από τις αρχές του 13ου αιώνα¹⁸ και η μονή της Αγίας Αικατερίνης της Σιένας ιδρύθηκε το 1596. Η ίδρυση σημειώνεται αμέσως μετά τη Σύνοδο του Τρέντο, που αποτελεί αφετηρία της καθολικής μεταρρύθμισης, γνωστής και ως αντιμεταρρύθμισης. Η Σύνοδος εξέδωσε μεταξύ άλλων και αποφάσεις που μετέβαλαν σε σημαντικό βαθμό τους κανόνες λειτουργίας των καθολικών ταγμάτων, ενισχύοντας κυρίως τον θεσμό του εγκλεισμού των μοναχών, καθώς και τον θεσμό της ακτημοσύνης και της πενίας¹⁹. Η ίδια η Αγία

Θήρας, οι σεβ. επίσκοποι και παν. μητροπολίται αυτής, 1592-1931, Πειραιάς 1933, σ. 72-75, 83-85.

17. J. P. Moisset, *Ιστορία του Καθολικισμού*, Αθήνα 2011, σ. 200-206· P. Mandonnet, «Order of Preachers», *The Catholic Encyclopedia*, Νέα Υόρκη 1911 και σε ενημερωμένη διαδικτυακή μορφή <http://www.newadvent.org/cathen/12354c.htm>. Το Τάγμα των Δομινικανών ονομάζεται επίσημα σήμερα Τάγμα Ιεροκηρύκων (Order of Preachers), βλ. www.op.org όπου η επίσημη ιστοσελίδα του Τάγματος με το ιδρυτικό καταστατικό του και άλλα σχετικά έγγραφα. Σχετικά με την ιστορία του Τάγματος βλ. επίσης André Duval, *Dominicaines moniales de l'Ordre des Prêcheurs*, Παρίσι 1993· Guy Bedouelle, *Dominique ou la grâce de la Parole*, Παρίσι 1982· M. H. Vicaire, «Le développement de la province dominicaine de Provence (1215-1295)», *Annales. Histoire, Science Sociales* 28e Année (4), (1973), 1017-1041.

18. Δημήτριος Κασαπίδης, «Συμβολή στην Ιστορία της εγκατάστασης των Δομινικανών στον ελληνικό χώρο: η περίπτωση του Ρεθύμνου», *Πρακτικά Συμποσίου της Βενετίας το Ρέθυμνο*, Βενετία 2003, 211-225. Βλ. επίσης Tommaso Violante, *La Provincia Domenicana de Grecia*, Ρώμη 1999.

19. J. P. Kirsch, «Council of Trent», *The Catholic Encyclopedia*, Νέα Υόρκη 1912, και ενημερωμένη διαδικτυακή έκδοση <http://www.newadvent.org/cathen/15030c.htm>.

Αικατερίνη της Σιένας είχε παίξει ενεργό ρόλο στα σημαντικά πολιτικά και εκκλησιαστικά γεγονότα που είχαν λάβει χώρα στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα και είχε ενθαρρύνει το πνεύμα εσωτερικής μεταρρύθμισης στο Τάγμα των Δομινικανών και γενικότερα στην Καθολική Εκκλησία. Ενώ είχε κυρίως τη φήμη μυστικιστικής και ασκητικής ιερής μορφής, δεν ήταν έγκλειστη μοναχή, αλλά μάλλον περιπλανώμενη ιεροκήρυκας, που επίσης διαμεσολαβούσε ως ειρηνοποιός στη διάρκεια του πολέμου μεταξύ πόλεων της Τοσκάνης. Όπως είχε τονίσει, είχε τότε αναλάβει ρόλο με πολιτικές διαστάσεις αλλά ταυτόχρονα και διαστάσεις πνευματικού στοχασμού²⁰.

Σε τοπικό επίπεδο η μονή συνδέεται άμεσα με τη Φραγκοκρατία, καθώς οι προσπάθειες για την ίδρυσή της ξεκίνησαν κατά την ύστερη περίοδο του Δουκάτου του Αιγαίου, το 1545. Τότε χρονολογούνται οι πρώτες αφιερώσεις από καθολικούς κατοίκους, καθώς και παραχώρηση ακινήτων από τον Δούκα της Νάξου και την τοπική οικογένεια Νταρζέντα, που συγκαταλέγεται και μεταξύ των ιδρυτών. Προτού ιδρυθεί η μονή υπήρχαν μοναχές που είχαν λάβει το σχήμα, αλλά ζούσαν έγκλειστες στην οικογενειακή τους κατοικία, όπως συνέβαινε αντίστοιχα στη Χίο και τη Νάξο, ενώ όταν ιδρύθηκε επίσημα η μονή ήδη μόναζαν εκεί επτά μοναχές²¹.

Η μονή συνδέεται επίσης με προσπάθεια ενδυνάμωσης της καθολικής κοινότητας, όπως αντίστοιχα η εγκατάσταση των Ιησουιτών που ακολούθησε, καθώς στα τέλη του 16ου αιώνα η κοινότητα διερχόταν κρίση, ενώ η θέση των ορθόδοξων είχε ισχυροποιηθεί. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι

20. Karen Scott, «St. Catherine of Siena, "Apostola"», *Church History* 61 (1), (Μάρτιος 1992), 34-37· Robert Fawtier, «Sainte Catherine de Siennes», Robert Fawtier, *Essai de Critique des Sources Hagiographiques*, Παρίσι 1922, σ. xv-234.

21. Σχετικά με την ίδρυση της μονής βλ. «Πριβιλέγιο» Ιωάννη Κρίστου Δούκα της Άσπρης Θάλασσας, Νοέμβριος 1545, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Α' Διαθήκες, φάκ. 3 υποφ. α' Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Thera», σ. 13-14, 20, 25, 45-48, όπου το ιδρυτικό της μονής, και σ. 69-70, 91-94, 106, 116, 123· G. Hofmann, «Vescovadi Cattolici della Grecia, IV Naxos», *Orientalia Christiana Analecta*, 115, (1938), 241· Richard, *Relation*, 283-292, 299· Pègues, *Histoire*, 488-489· Νίκος Κοκκαλάκης, «Η εν Θήρα ιερά μονή των Δομηνικανίδων», Δανέζης, *Σαντορίνη ...* 1971, 167-168· Δ. Ν. Κασαπίδης, «Η οικογένεια Δαρζέντα (D' Argenta) της Σαντορίνης και οι ιερατικές κλήσεις (16-19αι.). Συμβολή στη μελέτη της γενεαλογίας και εκκλησιαστικής ιστορίας του νησιού», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 82 (1&2), (2000), 203-206. Σχετικά με τον εγκλεισμό μοναχών στην κατοικία τους ελλείψει μονής βλ. Δ. Ν. Κασαπίδης, «Συμβολή στην ιστορία της εγκατάστασης των Δομηνικανών στον ελληνικό χώρο: η περίπτωση της Χίου», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 80 (1&2) (1998), 251-252· Kasdagli, *Land*, σ. 241.

με την οθωμανική κατάκτηση η ορθόδοξη εκκλησία επανέκτησε τη θέση της στις Κυκλάδες, και η ορθόδοξη Επισκοπή της Σαντορίνης ανασυστήθηκε, όπως ήδη αναφέρθηκε. Την τελευταία δεκαετία του 16ου αιώνα ανέκτησε την περιουσία της, που είχε περιέλθει στην καθολική Επισκοπή, και προήχθη σε «Αρχιεπισκοπή Σαντορίνης». Πολλοί καθολικοί βαπτίσθηκαν ορθόδοξοι, ο αριθμός των καθολικών ιερέων μειώθηκε, το ίδιο και τα έσοδα της καθολικής Επισκοπής. Με την παρέμβαση των δυτικών δυνάμεων στην Πύλη, η Καθολική Εκκλησία απέκτησε, ωστόσο, προνόμια, βάσει των οποίων περιορίστηκε η φορολογική της υποχρέωση. Η καθολική Επισκοπή στη Σαντορίνη αναδιοργανώθηκε και, μετά την ίδρυση της μονής των Δομινικανίδων, ξεκίνησε το 1612 επαφές με την Αποστολή των Ιησουιτών στη Χίο, που κατέληξαν στην εγκατάσταση Αποστολής στο νησί. Παράλληλα, εφαρμόζοντας τις αποφάσεις της Συνόδου του Τρέντο, προχώρησε στη δημιουργία ευάριθμου κλήρου, 200 άτομα ξαναβαπτίσθηκαν καθολικά και σταδιακά ισχυροποιήθηκε η θέση της καθολικής κοινότητας²².

Στη μονή των Δομινικανίδων μόναζαν δέκα έως το πολύ είκοσι άτομα. Οι μοναχές κατάγονταν κυρίως από το νησί, ορισμένες από άλλα νησιά των Κυκλάδων ή και από πιο απομακρυσμένα, καθώς δεν υπήρχε άλλη γυναικεία καθολική μονή στο Αιγαίο έως τις αρχές του 18ου αιώνα. Οι μοναχές ακολουθούσαν αυστηρή πειθαρχία και ζούσαν στην κυριολεξία έγκλειστες στα υπόσαφα υγρά κελιά της μονής, σε συνθήκες εξαιρετικής πενίας. Η κοινότητά τους ακολουθούσε τους κανόνες του Τάγματος, ενώ παράλληλα οι ίδιες οι μοναχές εξέλεγαν την ηγουμένη και αποφάσιζαν για την είσοδο ή μη νέων μελών στη μονή. Κάθε μήνα διαβάζονταν στις μοναχές στα ελληνικά οι κανόνες και οι παραδόσεις που ρύθμιζαν τις πνευματικές τους ασκήσεις, τις οποίες ακολουθούσαν αυστηρά. Επίσης οι μοναχές εκτελούσαν χειρωνακτικές εργασίες· κυρίως ύφαιναν βαμβακερά υφάσματα εξαιρετικής ποιότητας. Ο μόνος άνδρας που γινόταν δεκτός στη μονή ήταν ο ιερέας της μονής, ο οποίος λειτουργούσε και εκτελούσε και χρέη εξομολόγου. Δεκτός γινόταν επίσης και γιατρός, όποτε υπήρχε ανάγκη, μετά από γραπτή άδεια του καθολικού Επισκόπου. Τα έσοδα της μονής προέρχονταν από την προίκα που όφειλε να αποδίδει κάθε μοναχή προτού λάβει το μοναχικό σχήμα και γίνει μέλος του Τάγματος, από τα χωρά-

22. Περικλής Ζερλέντης, «Ο ναός Παναγίας της Γωνιάς», σ. 275-276· Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Thera», σ. 13-18· Δελένδας, *Οι καθολικοί*, σ. 92, 95, 145-149· Slot, *Archipelagus*, σ. 108-109.

φια και τα αμπέλια που αφιέρωναν στη μονή οι πιστοί, καθώς και από την πώληση των βαμβακερών υφασμάτων που ύφαιναν οι μοναχές²³.

Η ένδεικα, δηλαδή η μη κατοχή ατομικών περιουσιακών στοιχείων, η περίοδος δοκιμασίας πριν από τη λήψη του μοναχικού σχήματος και τελικά ο εγκλεισμός αποτελούσαν βασικούς άξονες του μοναχικού βίου των Δομινικανίδων και βασίζονταν σε κανόνες που παγιώθηκαν σταδιακά. Όπως μαρτυρούν, μεταξύ άλλων, τέσσερις αλληπάλληλες διαθήκες που συντάσσει η Δομινικανίδα Κατερίνα Γρίσπου στα τέλη του 16ου και την πρώτη δεκαετία του 17ου αιώνα²⁴, αρχικά οι μοναχές μπορούσαν να κατέχουν κάποια αγαθά, αλλά και να τηρούν τον εγκλεισμό στον χώρο κατοικίας τους. Αργότερα, και έως τις αρχές του 19ου αιώνα, οι μοναχές δεν κατείχαν περιουσία και τυχόν αγαθά που κληρονομούσαν από συγγενείς περιέρχονταν στην κυριότητα της μονής²⁵. Χαρακτηριστικό, εξάλλου, για τον εγκλεισμό είναι το προικοδωρητήριο της μέλλουσας μοναχής Ειρήνης Ντελέντα, όπου καταγράφεται η απόφασή της: «φωτισμένη ... για να ανακαλιώσει το μοναστικό στάσιμο ... να περικλεισθεί»²⁶.

Η περίοδος δοκιμασίας διαρκούσε συνήθως δύο χρόνια. Οι δόκιμες προικοδοτούνταν και εισέρχονταν στη μονή στην ηλικία των 16 ετών κατά

23. Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Thera», σ. 20, 25, 69-70, 91-94, 106, 116, 123· Richard, *Relation*, σ. 283-292, 299· Pègues, *Histoire*, σ. 488-489. Τα σχετικά στοιχεία προέρχονται επίσης από διάφορα νοταριακά έγγραφα του ΑΚΕ, προικοδωρητήρια και άλλα. Δεν διαθέτουμε λεπτομέρειες σχετικά με την πνευματική ζωή των Δομινικανίδων στη Σαντορίνη. Είναι γνωστό, ωστόσο, ότι από τον 14ο αιώνα οι Δομινικανίδες στη Δυτική Ευρώπη είχαν αφιερωθεί σε σημαντικό βαθμό στη λατρεία του Ιησού, και ειδικότερα του Ιησού σε παιδική ηλικία. Η λατρεία αυτή είχε αρχικά στοιχεία ενόρασης, ενώ από τον 16ο αιώνα είχε αποκτήσει καθαρά πνευματική σημασία. Βλ. Ulinka Rublack, «Female Spirituality and the Infant Jesus in Late Medieval Dominican Convents», *Gender & History* 6 (1), (1994), 37-39.

24. Βλ. διαθήκες 8 Σεπτεμβρίου 1594, 28 Σεπτεμβρίου 1595, 28 Φεβρουαρίου 1597, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Α' Διαθήκες, φάκ. 1 υποφάκ. β' και 19 Δευτεροβουλίου 1602, ό.π., υποφάκ. γ'.

25. Όπως στην περίπτωση του πρε Ιερώνυμου Ντελέντα που κληροδοτεί την περιουσία του σε 22 πρόσωπα, μεταξύ των οποίων και σε τέσσερις ανιψιές του Δομινικανίδες. Οι μοναχές λαμβάνουν από τους επιτρόπους του διαθέτη τα κληροδοτούμενα έξι χρόνια μετά τη σύνταξη της διαθήκης του. Βλ. 24 Δεκεμβρίου 1807, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Α' Διαθήκες, φάκ. 6 υποφάκ. β'· 10 Ιουνίου 1813, ΑΚΕ, ΙΙ. Εκκλησιαστικό Τμήμα, Β' Διοικητικά έγγραφα, φάκ. 8 υποφάκ. 5.

26. 3 Μαρτίου 1799, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Γ' Δωρητήρια, φάκ. 1, υποφάκ. ζ'. Ο όρος «να περικλεισθεί» δεν συναντάται στα άλλα προικοδωρητήρια.

μέσο όρο²⁷, ενώ υπήρχαν και περιπτώσεις πολύ νεότερων κοριτσιών ή και μεγαλύτερων γυναικών (από 7 έως 36 ετών). Η αναφορά στη δοκιμασία συναντάται σε τέσσερα στα δέκα προικοδωρητήρια και παγιώνεται το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, όπως και οι υπόλοιποι κανόνες²⁸. Υπήρχε και η δυνατότητα, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, μοναχή να λάβει το σχήμα δίχως να έχει μεσολαβήσει διάστημα δοκιμασίας, ιδιαίτερα όταν η προίκα της είχε σημαντικό ύψος²⁹. Η συναίνεση της μέλλουσας μοναχής σημειώνεται ρητά στο ένα πέμπτο των περιπτώσεων, αλλά η ιδιαίτερα μικρή ηλικία ορισμένων φανερώνει πως τουλάχιστον οι νεότερες μοναχές δεν είχαν περιθώρια επιλογής. Πάντως κάθε δόκιμη είχε δυνατότητα «να γυρίσει εις τον κόσμον ... μη υποφέροντας την μοναχικήν ζωήν», κατά τη διάρκεια της περιόδου δοκιμασίας ή και μετά τη λήψη του σχήματος, όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στο προικοδωρητήριο των αδερφών Ρουσέτας και Ειρήνης Ντελέντα³⁰.

Ως παράρτημα της μονής των Δομινικανίδων λειτούργησε για μικρό διάστημα η ομώνυμη εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης της Σιένας στον οικισμό Εμποριό. Η λειτουργία του συγκεκριμένου ιδρύματος είναι χαρακτηριστική του κοινωνικού ρόλου των γυναικείων μονών και των οικογενειακών στρατηγικών που θα αναλυθούν στη συνέχεια. Συγκεκριμένα, η εκκλησία ήταν ιδιωτική και την είχε ιδρύσει ο μισέρ Πόλος Ντεπάλμα για τις δύο του κόρες που είχαν λάβει το μοναχικό σχήμα στη μονή των Δομινικανίδων. Οι αδερφές Ντεπάλμα όμως εκδιώχθηκαν από τη μονή όπου είχαν αρχικά εγκλεισθεί, για άγνωστους λόγους, και ο πατέρας τους τις εγκατέστησε στον χώρο της εκκλησίας το 1598, με την άδεια του καθολικού Επισκόπου. Αφιέρωσε εκεί τρίτη κόρη του, καθώς και αριθμό ακινήτων που κατείχε στο νησί. Το 1625 εξακολούθησαν να μονάζουν εκεί δύο μοναχές, πιθανόν κόρες του ιδρυτή, ενώ το 1672 δεν υπήρχαν πλέον μο-

27. Οι μέσοι όροι που αναφέρονται στο παρόν αναφέρονται σε σταθμητούς μέσους όρους.

28. Σχετικά με την περίοδο δοκιμασίας βλ. και *The Catholic Encyclopedia*, τ. IV.

29. Όπως η Καλίτζα Νταρζέντα, βλ. 28 Δεκεμβρίου 1633, ΑΚΕ, II. Εκκλησιαστικό Τμήμα, Α' Δικαιοπρακτικά έγγραφα, φάκ. 1 υποφάκ. 3' 17 Απριλίου 1635, ΑΚΕ, I. Πολιτειακό Τμήμα, Δ' Προικοσύμφωνα, φάκ. 1 υποφ. ε'. Βλ. επίσης γενεαλογικό δέντρο οικογένειας Νταρζέντα, ΑΚΕ, II. Εκκλησιαστικό Τμήμα, Θ' Γενεαλογικά δέντρα.

30. 15 Ιουνίου 1776, ΑΚΕ, I. Πολιτειακό Τμήμα, Δ' Προικοσύμφωνα, φάκ. 5 υποφάκ. β'.

ναχές και την εκκλησία λειτουργούσε ο καθολικός εφημέριος του Εμπορίου³¹.

Ενώ η εγκατάσταση των Δομινικανών στην Ανατολή είχε πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της λατινικής κατάκτησης και είχε ξεκινήσει στη διάρκεια της τέταρτης Σταυροφορίας (1207-1390), η εγκατάσταση των Ιησουιτών, μισό αιώνα αργότερα περίπου, πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο των στρατηγικών της καθολικής μεταρρύθμισης, με στόχο να ενδυναμώσει και να διευρύνει τις καθολικές κοινότητες που υπήρχαν ήδη. Στη Σαντορίνη εγκατέστησαν το 1642 Αποστολή σε μονή, που θα είχε δυο έως και τρεις πατέρες. Τα δύο τάγματα συνυπήρχαν τον 17ο αιώνα στο νησί και το γεγονός ότι ήταν γαλλικής προέλευσης τα συνέδεε άμεσα με τον σημερινό ρόλο της Γαλλίας στην ανατολική Μεσόγειο την περίοδο εκείνη.

Η Εταιρεία του Ιησού είχε ιδρυθεί το 1534, στο πλαίσιο συγκρότησης νέων μοναχικών κοινοτήτων στην καθολική Ευρώπη. Οι Ιησουίτες ενσάρκωναν με τον καλύτερο τρόπο το πνεύμα της καθολικής μεταρρύθμισης της Συνόδου του Τρέντο. Το Τάγμα τους αναπτύχθηκε με ταχύ ρυθμό, λειτουργώντας 300 ιδρύματα στις αρχές του 17ου αιώνα και έως 1.200 εκατό χρόνια αργότερα, σε πολλούς και διαφορετικούς τόπους, όπου κήρυτταν στις τοπικές γλώσσες, με σκοπό τον προσηλυτισμό στον καθολικισμό. Παράλληλα λειτουργούσαν εκπαιδευτικά ιδρύματα και πρόσφεραν ιατρική φροντίδα³².

Στη Σαντορίνη οι Ιησουίτες αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα της κινητικότητας των καθολικών ταγμάτων³³, σε αντίθεση με τις Δομινικανί-

31. Βλ. προικοδωρητήρια αδερφών Παουλίνας και Κατερίνας Ντεπάλμα 23 Σεπτεμβρίου 1598, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Δ' Προικοσύμφωνα, φάκ. 1 υποφακ. α' διαθήκη Πόλου Ντεπάλμα ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, 2 Δεκεμβρίου 1612, ΑΚΕ, Α' Διαθήκες, φάκ. 1 υποφακ. ε'. Βλ. επίσης Hofmann, «Vescovadi catolici ... Thera», 54, 72, 79· Richard, *Relation*, 295· Δεναξιάς, *Εκκλησιαστικός*, σ. 59. Σημειώνουμε ότι σε κάποια έγγραφα του ΑΚΕ σε ελληνική γλώσσα, η εκκλησία αναφέρεται ως «Αγία Αικατερίνη του Σινά», βλ. χαρακτηριστικά 25 Απριλίου 1967, ΑΚΕ, ΙΙ. Εκκλησιαστικό Τμήμα, Γ' Γωνία, φάκ. 13 υποφακ. 6. Το σφάλμα αυτό μεταγραφής στα ελληνικά του όρου «Σιένα» συναντάται και σε έγγραφο του 1545 που αφορά τη μονή των Δομινικανίδων.

32. Moisset, *Ιστορία του Καθολικισμού*, σ. 284-286· J. H. Pollen, «The Society of Jesus», *The Catholic Encyclopedia*, Νέα Υόρκη 1912. Οι Ιησουίτες, όπως και τα άλλα τάγματα, ακολουθούσαν τις πρακτικές αυτές σε όλες τις ορθόδοξες περιοχές λειτουργώντας ως κατεξοχήν φορείς της πολιτικής του Βατικανού, βλ. Γκράτζιου, *Η Κρήτη*, σ. 305.

33. Feci - Torre, «Ordini», σ. 321-322.

δες μοναχές που προέρχονται κατά κανόνα από την τοπική καθολική κοινότητα. Ήταν συνήθως γαλλικής υπηκοότητας και είχαν την προστασία του Γάλλου Πρέσβη στην Πύλη. Γάλλοι υπήκοοι ήταν, επίσης, ο Λάζαρος και ο Ιωάννης Άλμπυ, Σαντορινιοί που έλαβαν το μοναχικό σχήμα του Τάγματος τον 18ο αιώνα, οι οποίοι προέρχονταν από οικογένεια που είχε εγκατασταθεί στο νησί στα τέλη του 17ου αιώνα³⁴. Τρίτος γνωστός Ιησουίτης από τη Σαντορίνη ήταν την ίδια περίοδο ο Ιωάννης Μαθάς, που υπηρέτησε εκτός νησιού στη Γαλλία, τη Σικελία, τη Χίο και τη Νάξο³⁵. Διαδραμάτιζαν δε σημαντικό κοινωνικό και θρησκευτικό ρόλο στο νησί, όπως και οι Λαζαριστές, το κοσμικό Τάγμα που τους διαδέχθηκε, όταν ο Πάπας διέλυσε τους Ιησουίτες το 1773³⁶.

Είχαν ιδρύσει δύο σχολεία για νέα αγόρια, καθολικά και ορθόδοξα, τα μόνα σχολεία που λειτουργούσαν στο νησί έως τα μέσα του 19ου αιώνα, όταν τα είχαν αναλάβει πλέον οι Λαζαριστές. Δίδασκαν και κήρυτταν στα ελληνικά σε καθολικούς αλλά και στους ορθόδοξους, ήταν εξομολόγοι πιστών και από τις δύο θρησκευτικές κοινότητες, καθώς και εξομολόγοι των ορθόδοξων καλογραιών του Αγίου Νικολάου. Επιπλέον πρόσφεραν ιατρική φροντίδα στους κατοίκους. Επέτυχαν να επαναπροσηλυτίσουν στον καθολικισμό μέλη οικογενειών που είχαν γίνει ορθόδοξες κατά την πρώτη περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης, αναστρέφοντας προσωρινά τη μείωση του αριθμού των μελών της καθολικής κοινότητας. Οι Ιησουίτες επίσης είχαν αναπτύξει καλές σχέσεις με τους καθολικούς κουρσάρους που δρούσαν στο Αιγαίο τον 17ο αιώνα και σε πολλές περιπτώσεις κατάφεραν να αποτρέψουν λεηλασία του νησιού³⁷.

34. Σηλιωτοπούλου, «Στρατηγικές», 23· Spiliotopoulou, «Family Strategies», 196· Δ. Ν. Κασαπίδης, «Άγνωστα ιστορικά και γενεαλογικά στοιχεία για τον θηραϊκό οίκο Άλμπυ και τους πατέρες Ιησουίτες Λάζαρο Άλμπυ (1704-1748) και Ιωάννη Άλμπυ (1733-1808)» *Μεσόγειος* 4 (1999), 89-102.

35. Βλ. 17 Μαρτίου 1736, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Ζ' Πατριμόνια, φάκ. 1 υποφάκ. δ'· 4 Ιουνίου 1757, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Γ' Δωρητήρια, φάκ. 1 υποφάκ. ζ'· 15 Απριλίου 1799, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Α' Διαθήκες, φάκ. 5 υποφάκ. δ'. Σχετικά με τη σταδιοδρομία του βλ. Μ. Ν. Ρούσσοσ-Μηλιδώνης, *Ιησουίτες στον ελληνικό χώρο 1560-1915*, Αθήνα 1991, σ. 207.

36. Ιωσήφ Δακορώνιας, «Καθολικά Τάγματα εν Θήρα», Δανέζης, *Σαντορίνη...* 1971, σ. 175.

37. Σχετικά με την Αποστολή στη Σαντορίνη βλ. κυρίως Richard, *Relation*, σε πολλά σημεία καθώς ο ίδιος ο συγγραφέας ήταν επικεφαλής του Τάγματος στο νησί από το 1643 έως το 1658. Βλ. επίσης Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Thera», 15-17, 27-31, 70-71, 74-75, 89-91· Pègues, *Histoire*, 441-446, όπου ο συγγρα-

Εννέα χρόνια μετά την εγκατάσταση των Ιησουιτών ιδρύθηκε η γυναικεία ορθόδοξη μονή του Αγίου Νικολάου από την οικογένεια Γίζη το 1651. Λειτουργήσε σε μεγάλο βαθμό υπό την επιρροή των Ιησουιτών και με αναλογίες με τη μονή των Δομινικανίδων, γεγονός που τη διαφοροποιεί από αντίστοιχες ορθόδοξες μονές. Εξάλλου, στην Ορθόδοξη Εκκλησία δεν υπήρχαν (όπως και δεν υπάρχουν) μοναχικά τάγματα και η ίδρυση μονών ήταν ζήτημα που αφορούσε τις τοπικές κοινότητες ή σε κάποιες περιπτώσεις το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Η συγκεκριμένη μονή είχε κτισθεί σε άμεση γειτνίαση με τις Δομινικανίδες, είχε οργανωθεί με παρόμοιο τρόπο και διατηρούσε στενές σχέσεις μαζί τους: οι ορθόδοξες μοναχές πραγματοποιούσαν πνευματικές ασκήσεις μαζί με τις Δομινικανίδες, ύφαιναν και εκείνες βαμβακερά υφάσματα, με τα οποία κάλυπταν μέρος των εξόδων της μονής, εξομολογούνταν στους Ιησουίτες και είχαν ζητήσει ακόμα και την ευλογία του Πάπα στις αρχές του 18ου αιώνα. Τότε ο ιερέας της μονής, ο ορθόδοξος μοναχός Γίζης της οικογένειας των ιδρυτών, απαγόρευσε στις μοναχές να βγαίνουν έξω από τη μονή, εφαρμόζοντας τους κανόνες του Τάγματος των Δομινικανών, αν και φαίνεται ότι ο εγγλεισμός στην περίπτωσή τους ήταν λιγότερο αυστηρός. Η μοναχική κοινότητα αποτελούνταν από τέσσερις μοναχές αρχικά και έφτασε να αριθμεί 30 μοναχές τον 18ο αιώνα. Οι μοναχές συνήθως προέρχονταν από επιφανείς ορθόδοξες οικογένειες του νησιού, ορισμένες όμως και από οικογένειες με μέλη που ανήκαν και στα δυο δόγματα³⁸.

φέας υπήρξε επικεφαλής της Αποστολής των Λαζαριστών από το 1824 έως το 1837· M. Campagnolo, «La Confrérie de la Sainte-Croix et le monastère des Jésuites à Naxos au début du XIIIe siècle», *Θησαυρίσματα* 23 (1993), 290-298· Ρούσσος-Μηλιδώνης, *Ιησουίτες* 189-214· Γεωργία Βαρζελιώτη – Βάλτερ Πούγχερ, «Νέες ειδήσεις για (παρα)θεατρικές εκδηλώσεις των καθολικών ταγμάτων στον αιγαιοπελαγίτικο χώρο την εποχή της Αντιμεταρρύθμισης», *Παράβασις* 6, (2005), 19-20, 23. Σημειώνουμε ότι δεν μαρτυρούνται κηρύγματα Ιησουιτών στη Σαντορίνη που να απευθύνονται από κοινού προς τις δυο θρησκευτικές κοινότητες, όπως συνέβαινε στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, βλ. Γκράτζιου, *Η Κρήτη*, σ. 179.

38. Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Thera», σ. 21, 30-31, 91, 94, 174-175· Richard, *Relation*, σ. 300-301· Μανούηλ Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες. Ειδήσεις ιστορικά βιογραφικά περί των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Ανδρέα του Πρωτοκλήτου μέχρι Ιωακείμ Γ' του από Θεσσαλονίκης, 36-1884*, Κωνσταντινούπολη 1304 [1886], σ. 613· Φαίδων Κουκουλές, «Η εν Θήρα Ιερά Μονή του Αγίου Νικολάου», *Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 13 (1929), 54-79· Δελένδας, *Οι καθολικοί, 174-175*· Ματθαίος Μηνδρινός, «Η ιερά πατριαρχική και σταυροπηγική Μονή Αγίου Νικολάου Σαντορίνης (παλαιά και νέα)», *Δανέζης, Σαντο-*

Η οικογένεια Γίτζη καταγόταν από τη Βενετία και μετά την τέταρτη Σταυροφορία κατείχε φεουδαλικά δικαιώματα σε αρκετά νησιά του Αιγαίου. Ο κλάδος της που εγκαταστάθηκε στη Σαντορίνη αποτελούσε τη μοναδική ορθόδοξη οικογένεια που κατοικούσε στον Σκάρο, στην πρωτεύουσα των καθολικών. Τα μέλη της κατείχαν το αξίωμα του νοταρίου της κοινότητας, που είχε υψηλό κύρος καθώς ο συγκεκριμένος νοτάριος ήταν νοτάριος της ορθόδοξης αλλά και της καθολικής κοινότητας. Επίσης, σχεδόν κληρονομικά, μέλη της κατείχαν το αξίωμα του προξένου της Βρετανίας και αργότερα της Ολλανδίας. Ο Ζαχαρίας Γίτζης, εξάλλου, έγινε ορθόδοξος Επίσκοπος Σαντορίνης στα τέλη του 17ου αιώνα³⁹.

Οι Γίτζη ακολουθούσαν ιδιαίτερα ευέλικτες γαμήλιες στρατηγικές, με εξωγαμικό χαρακτήρα, που διέφεραν από τις συνήθειες πρακτικές στο νησί. Χαρακτηριστικά σημειώνουμε ότι εμφανίζουν μεγάλη συχνότητα μεικτών γάμων με καθολικούς ή ορθόδοξους, ιδιαίτερα στα τέλη του 18ου αιώνα, με αποτέλεσμα ολόκληρος κλάδος να καταλήξει στις αρχές του 19ου αιώνα καθολικός, σε περίοδο που ο καθολικός πληθυσμός συρρικνωνόταν. Ο βαθμός γαμηλιότητας των Γίτζη δεν διέφερε από την τάση που κυριαρχούσε στο νησί, αν και ήταν μεγαλύτερο το ποσοστό των ανύπαντρων ανδρών και γυναικών που λάμβαναν ιερατικό σχήμα από εκείνον που μπορούμε να διακρίνουμε στον υπόλοιπο πληθυσμό. Από τη συγκεκριμένη οικογένεια καταγόταν, εξάλλου, ο Ιησούτης Ιωάννης Μαθάς, γιος της Μαργαρίτας Γίτζη, στον οποίο αναφερθήκαμε ήδη⁴⁰. Οι στρατηγικές της οικογένειας αποδείχθηκαν επιτυχείς, καθώς κατέληγαν στη σύναψη ιδιαίτερα επωφελών γάμων και συνέχισαν σε όλη τη διάρκεια των αρχών του 19ου αιώνα να ενισχύουν την εξαιρετικά υψηλή οικονομική και κοινωνική θέση της οικογένειας⁴¹.

Το ιδρυτικό έγγραφο της μονής είναι ενδεικτικό της υψηλής αυτής θέσης, της μεγάλης περιουσίας των Γίτζη, όπως και των γαμήλιων στρατηγικών τους. Σχετική με τις τελευταίες είναι η πρόβλεψη που περιλαμβάνει σε περίπτωση όπου μέλος της οικογένειας θα έκανε μεικτό γάμο που θα κατέληγε σε καθολικούς απογόνους. Συγκεκριμένα, ο Νικόλας Γίτζης,

ρήνη ... 1971, 161-164· Σχετικά στοιχεία προέρχονται επίσης από διάφορα νοταριακά έγγραφα του ΑΚΕ, μεταξύ των οποίων και από τα έξι διαθέσιμα προικοδωρητήρια μελλουσών μοναχών.

39. Spiliotopoulou, «Family Strategies», σ. 196-197· Σπηλιωτοπούλου, «Στρατηγικές», σ. 28-31.

40. Βλ. και ΑΚΕ, ΙΙ. Εκκλησιαστικό Τμήμα, Θ' Γενεαλογικά δέντρα.

41. Σπηλιωτοπούλου, «Στρατηγικές», σ. 29-31· Spiliotopoulou, «Family Strategies», σ. 196-197.

Κοινός Καγκελάριος, οι δύο αδερφοί του και οι δύο αδερφές του αφιέρωσαν για τη δημιουργία της μονής την εκκλησία που ανήκε στην οικογένειά τους, καθώς και όλα τα γειτονικά σπίτια που κατείχαν, ένα μεγάλο χρηματικό ποσό και αρκετά άλλα σπίτια, χωράφια και αμπέλια σε διάφορα σημεία του νησιού. Σύμφωνα με τους όρους της αφιέρωσης, οι ιερείς και οι οικονόμοι της μονής όφειλαν πάντοτε να ανήκουν στους Γίτζη ή, σε περίπτωση που δεν υπήρχε ιερωμένος στην οικογένεια, η κοινότητα των καλογραιών θα έπρεπε να επιλέγει κατάλληλο ιερέα, έως ότου μέλος της οικογένειας λάμβανε το ιερατικό σχήμα⁴².

Από τα πέντε αδέρφια που ίδρυσαν τη μονή, μόνο ο Νικόλας και ο αδερφός του Γεώργιος ήταν έγγαμοι. Ένας τρίτος αδερφός έγινε ορθόδοξος μοναχός και οικονόμος της μονής, ενώ οι δύο αδερφές εισήλθαν στη μονή. Αργότερα η Μαρία Γίτζη, κόρη του Νικόλα, υπήρξε από τις πρώτες ηγουμένες. Η ορθόδοξη Μαρία είχε συνάψει καθολικό γάμο υψηλού κύρους το 1640 και είχε πέντε παιδιά, όλα βαφτισμένα σύμφωνα με το καθολικό δόγμα. Ένας από τους γιους της έγινε καθολικός ιερέας, μία κόρη της παντρεύτηκε με ορθόδοξο γάμο και τα υπόλοιπα παιδιά παντρεύτηκαν με καθολικούς. Η Μαρία συνέταξε διαθήκη ως καθολική το 1658, αφιερώνοντας περιουσιακά της στοιχεία στην καθολική Επισκοπή. Δεκαεννέα χρόνια αργότερα, χήρα πλέον, είχε ήδη λάβει το μοναχικό σχήμα στη μονή του Αγίου Νικολάου⁴³.

Σχετικά με τη δεύτερη ορθόδοξη γυναικεία μονή, του Αγίου Γεωργίου, διαθέτουμε λίγες πληροφορίες. Ήταν μετόχι της ανδρικής μονής του Προφήτου Ηλιού, ιδρύθηκε το 1735 και λειτούργησε για πενήντα μόνο χρόνια. Φαίνεται ότι ακολουθούσε κανόνες παρόμοιους με εκείνους των Δομινικανίδων, καθώς ήταν απαραίτητο κάθε μέλλουσα μοναχή να φέρει προίκα στη μονή, οι μοναχές παρέμεναν έγκλειστες και κανείς, άνδρας ή γυναίκα, δεν είχε δικαίωμα να τις επισκέπτεται, εκτός από τον ορθόδοξο Επίσκοπο – εφόσον υπήρχε μεγάλη ανάγκη⁴⁴.

42. Βλ. 6 Δεκεμβρίου 1651, ΑΚΕ, Π. Εκκλησιαστικό Τμήμα, α) νομικά έγγραφα, φάκ. 1 υποφάκ. 5.

43. Βλ. προικοσύμφωνο 13 Απριλίου 1640, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Δ' Προικοσύμφωνα, φάκ. 2 υποφάκ. α' διαθήκη 17 Μαρτίου 1658, ΑΚΕ Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Α' Διαθήκες, φάκ. 2 υποφάκ. ε' Συμβιβασμός μεταξύ Μακαρίας [Μαρίας] Γίτζη, χήρας Αγγελή Σιγάλα και ηγουμένης Αγίου Νικολάου και Αναστάση Ζεβά, 1 Ιουλίου 1677, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Ε' Συμβιβασμοί, φάκ. 1 υποφάκ. δ'.

44. Δαμασκηνός Γαβαλάς, «Η διαλυθείσα γυναικεία μονή Αγίου Γεωργίου στον Πύργο. Μετόχι της Μονής Προφήτου Ηλία», στο Ι. Μ. Δανέζης (επιμ.), Σα-

Η μονή του Προφήτου Ηλιού, τέλος, έπαιζε σημαντικό ρόλο στην ορθόδοξη κοινότητα από τον 18ο αιώνα και κυρίως στις αρχές του 19ου. Ιδρύθηκε το 1711 από δύο αδερφούς μοναχούς, αργότερα έγινε πατριαρχική και από το 1806 ανέπτυξε εκπαιδευτική δράση. Λειτουργούσε τότε το πρώτο σχολείο στο οποίο γινόταν συστηματική διδασκαλία νεαρών αγοριών εκ μέρους των ορθόδοξων. Η μονή δεν είχε αποκλείσεις από το τυπικό των ορθόδοξων κανόνων και δεν διατηρούσε σχέσεις με τα καθολικά τάγματα που είχαν εγκατασταθεί στο νησί. Δεν είναι γνωστός ο αριθμός των μοναχών της, καθώς στο αρχείο της σώζονται λίγα έγγραφα σχετικά με την ανάληψη του μοναχικού σχήματος από τα μέλη της. Στις πράξεις αυτές οι μοναχοί αφιερώνουν τον εαυτό τους στη μονή και ταυτόχρονα, ορισμένοι από αυτούς, χωρίς να απαιτείται προικοδότηση, δωρίζουν και κάποια περιουσιακά στοιχεία, μάλλον χαμηλής αξίας⁴⁵.

Οι οικογενειακές στρατηγικές

Η είσοδος, ή μάλλον ο εγκλεισμός, σε μονή αποτελούσε εναλλακτική επιλογή αποκατάστασης, αντί του γάμου, για τις γυναίκες σε όλη την καθολική Ευρώπη. Παρουσίαζε, εξάλλου, πολλά πλεονεκτήματα, ιδιαίτερα στις περιοχές όπου η μεταβίβαση μεριδίων της οικογενειακής περιουσίας σε όλους τους απογόνους αποτελούσε κυρίαρχη παράδοση, καθώς οι μέλλουσες μοναχές λάμβαναν προίκα μικρότερη από εκείνη των μελλοννυμφων αδελφών τους. Το γεγονός ότι μέρος του οικογενειακού κεφαλαίου μεταβιβαζόταν εκτός του συγγενικού κύκλου και χανόταν για πάντα για την οικογένεια αντισταθμιζόταν σε διαφορετικό επίπεδο, καθώς η προικοδότηση των μοναχών είχε και χαρακτήρα αφιέρωσης σε θρησκευτικό ίδρυμα, που εξασφάλιζε τη σωτηρία των ψυχών όλων των μελών της πυρηνικής και της ευρύτερης οικογένειας καταγωγής της μοναχής⁴⁶.

ντορίνη. Θήρα, Θηρασιά, Ασπρονήσι, Ηφαίστεια, Αθήνα 2001, 359-360. Το μόνο έγγραφο προικοδότησης μοναχών της συγκεκριμένης μονής που διαθέτουμε είναι εκείνο που αφορά δυο αδελφές, βλ. 5 Μαρτίου 1791, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Θ' Διάφορα, φάκ. 1 υποφάκ. γ' (Αποδείξεις).

45. Γαβριήλ Καλοκαιρινός, «Η Ιερά Μονή Προφήτου Ηλιού του Θεσβίτου», Δανέζης, Σαντορίνη ... 1971, σ. 145-147· Μ. Ε. Μηνδρινός, «Η επί Τουρκοκρατίας Ελληνική Σχολή της Μαρτινούς στον Πύργο», στο Δανέζης, Σαντορίνη ... 2001, σ. 329-330. Οι προσηλώσεις των μοναχών βρίσκονται στο Αρχείο της μονής Προφήτου Ηλιού.

46. Silvia Evangelisti, «Monastic poverty and material culture in early modern Italian convents», *The Historical Journal* 47 (1), (2004), 2· Chiara Saraceno,

Η λήψη μοναχικού σχήματος αποτελούσε, λοιπόν, μέρος ευρύτερων οικογενειακών στρατηγικών και συνδεόταν με τις πρακτικές μεταβίβασης του οικογενειακού κεφαλαίου. Παράλληλα συνδεόταν με δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, τα οποία επίσης με τη σειρά τους ήταν αλληλένδετα με τις πρακτικές μεταβίβασης.

Σχετικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά στη Σαντορίνη, θα πρέπει να τονιστεί ότι κυριαρχούσε η πυρηνική οικογένεια, με 2,3 απογόνους κατά μέσο όρο και συχνά μεγαλύτερο αριθμό σε καθολικές οικογένειες υψηλής επιφάνειας. Παράλληλα το ποσοστό αγαμίας ήταν υψηλό, φτάνοντας σε ορισμένες οικογένειες έως και το 50% των μελών. Η ηλικία γάμου, εξάλλου, ήταν μάλλον προχωρημένη στους άντρες και τις γυναίκες (27 και 23 αντίστοιχα κατά μέσο όρο). Τα στοιχεία αυτά ήταν σε πολλά σημεία κοινά στις Κυκλάδες, παρουσίαζαν αναλογίες με χώρες της δυτικής Ευρώπης αλλά απέκλιναν από τις τάσεις που καταγράφονταν στην ηπειρωτική Ελλάδα⁴⁷.

Κάθε παιδί, ανεξαρτήτως φύλου, είχε δικαίωμα στην οικογενειακή περιουσία, η οποία μεταβιβαζόταν τόσο εκ μέρους των γυναικών όσο και εκ μέρους των ανδρών, μητέρων και πατέρων ή συγγενών του ευρύτερου οικογενειακού κύκλου⁴⁸. Στο πλαίσιο αυτό ορισμένα από τα παιδιά σε κάθε οικογένεια λάμβαναν το ιερατικό ή το μοναχικό σχήμα σε σχετικά μικρή ηλικία, μικρότερη της ηλικίας γάμου, ώστε να αποτραπεί ο πλήρης κατακερματισμός του οικογενειακού κεφαλαίου και να εξασφαλιστούν οι επωφελέστεροι δυνατοί γάμοι, γάμοι δηλαδή με άτομα ανάλογης ή υψηλότερης κοινωνικοοικονομικής επιφάνειας, που απαιτούσαν και υψηλή προικοδότηση. Οι ιερωμένοι και οι μοναχοί/μοναχές λάμβαναν μικρότερη προίκα από τα αδέρφια τους που επρόκειτο να παντρευτούν, ενώ στα τελευταία μπορούσε να διατεθεί μεγαλύτερο τμήμα του οικογενειακού κεφαλαίου. Ταυτόχρονα μεταβιβαζόταν εκτός του οικογενειακού κύκλου μικρό μόνο τμήμα της περιουσίας, καθώς ακόμα και οι άγαμοι απόγονοι που παρέμεναν στην κατοικία των γονέων λάμβαναν, ως κληρονομιά, μερίδιο υψηλότερης αξίας από τους ιερωμένους ή όσους/όσες έπαιρναν το μοναχικό σχήμα⁴⁹.

«Women, Family and Law, 1750-1942», *Journal of Family History* 15 (1), (1990), 427-442.

47. Spiliotopoulou, «Family Strategies», σ. 185-187.

48. Spiliotopoulou, «Family Strategies», σ. 188-192.

49. Spiliotopoulou, «Family Strategies», σ. 188-192. Βλ. και Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 96-101, 120-121.

Οι παραπάνω στρατηγικές επιλογές συναντώνται κυρίως μεταξύ των καθολικών. Οι οικογενειακές στρατηγικές των ορθόδοξων διέφεραν και ο αριθμός των έγγαμων απογόνων κάθε οικογένειας ήταν μεγαλύτερος, προφανώς και διότι η ορθόδοξη γαμήλια αγορά ήταν ευρύτερη. Ήταν λιγότερα τα παιδιά που λάμβαναν το ιερατικό ή μοναχικό σχήμα, ενώ βέβαια οι ορθόδοξοι ιερείς δεν όφειλαν να παραμένουν άγαμοι αλλά ήταν συνήθως παντρεμένοι⁵⁰.

Η μονή των Δομινικανίδων είχε σημαντικό ρόλο στην καθολική κοινότητα και στις γαμήλιες στρατηγικές των επιφανέστερων οικογενειών, καθώς αποτελούσε ισχυρή επιλογή αποκατάστασης για τις καθολικές γυναίκες στη Σαντορίνη, από τις οποίες περίπου το 8% γινόντουσαν μοναχές. Ανάλογες επιρροές είχαν μονές στην Ιταλία και σε άλλες περιοχές με καθολικό πληθυσμό. Παράλληλα, η μονή των Δομινικανίδων έπαιζε σημαντικό ρόλο στο νησί γενικότερα, όπως φαίνεται και από την επιρροή της στις δυο άλλες γυναικείες μονές ορθόδοξου δόγματος. Η ορθόδοξη μονή του Αγίου Νικολάου θα πρέπει να είχε μάλλον μικρή επιρροή, που μάλιστα περιοριζόταν στις οικογένειες με υψηλή οικονομική επιφάνεια, καθώς μόλις το 1% περίπου των ορθόδοξων γυναικών υπολογίζεται ότι λάμβαναν μοναχικό σχήμα⁵¹.

Στην επιρροή των Δομινικανίδων συνέβαλε και το γεγονός ότι τα καθολικά μοναχικά τάγματα στον ευρύτερο χώρο της Ανατολής δεν παρήκμασαν τον 18ο αιώνα, όπως συνέβη σε διάφορες περιοχές της δυτικής Ευρώπης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η εκκοσμίκευση της κοινωνίας συμβαίνει εκεί πολύ αργότερα, ιδιαίτερα στον ελλαδικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου που μας ενδιαφέρει, και δεν επηρεάζει τις καθολικές κοινότητες πριν από τις αρχές του 19ου αιώνα. Στη Σαντορίνη, όπως και σε άλλα σημεία του ελλαδικού χώρου, η νεωτερικότητα επικράτησε από την έναρξη της Επανάστασης του 1821, όταν υποκατέστησε σταδιακά τις παραδοσιακές κοινωνικές πρακτικές⁵².

Η επιρροή των μονών, ιδιαίτερα των γυναικείων, συνδέεται φυσικά

50. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 546-547.

51. Όπως προκύπτει από τα δημογραφικά στοιχεία και την ανασύσταση οικογενειών σε βάθος περισσότερων των τεσσάρων γενεών, βλ. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*, Παράρτημα IV Οικογενειακές στρατηγικές, σ. 97 κεξ.

52. Pègues, *Histoire*, 618-623· Νίκος Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος. Σχόλια για τις ιδεολογίες στο Εικοσιένα», στο Νίκος Θεοτοκάς – Νίκος Κοταρίδης (επιμ.), *Η οικονομία της βίας. Παραδοσιακές και νεωτερικές εξουσίες στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2006, σ. 13-16. Ειδικότερα για

και με τις γαμήλιες στρατηγικές. Στην περίπτωση των ανδρών ο γάμος δεν αποτελούσε αποκατάσταση, με την έννοια του κοινωνικού και οικογενειακού ελέγχου που ισχύει στις γυναίκες. Τα περιθώρια αποκατάστασης των ανδρών εκτός γάμου ήταν, άλλωστε, μεγαλύτερα από εκείνα των γυναικών και είχαν επαγγελματικό χαρακτήρα. Έτσι οι άγαμοι καθολικοί άνδρες μπορούσαν να γίνουν ιερείς, επιλογή που επέτρεπε να προικοδοτηθούν με αγαθά μικρότερης αξίας από τους μελλονύμφους και παρουσιάζει αναλογίες με την είσοδο στη μονή των καθολικών γυναικών. Η προικοδότηση των ιερωμένων ακολουθούσε τους εκκλησιαστικούς κανόνες αλλά προσομοιάζε περισσότερο με την προικοδότηση μελλονύμφων παρά με εκείνη των μοναχών, καθώς μετά τον θάνατό τους η περιουσία τους επέστρεφε κατά το μεγαλύτερό της μέρος στην ευρύτερη οικογένεια καταγωγής τους. Στο πλαίσιο, ωστόσο, των οικογενειακών στρατηγικών, χειροτονούνταν σε νεότερη ηλικία, 22 ετών κατά μέσο όρο, ώστε να τεθούν εκτός γαμήλιας αγοράς το ταχύτερο δυνατόν, και να είναι έτσι δυνατή η σύναψη επωφελών συνοικεσίων για τους αδερφούς και τις αδερφές τους⁵³. Οι όροι αποκατάστασης των ανύπαντρων γυναικών που λάμβαναν το μοναχικό σχήμα ήταν διαφορετικοί, όπως θα δούμε αμέσως στη συνέχεια.

Στην περίπτωση των καθολικών γυναικών η ηλικία εισόδου στη μονή δεν οριζόταν από κανονικές ρυθμίσεις, είχε μεγάλο εύρος και ήταν σαφώς πολύ μικρότερη από την ηλικία γάμου. Αν και τα στοιχεία που διαθέτουμε αφορούν 14 μόνο περιπτώσεις, οι οποίες τεκμηριώνονται από τα γενεαλογικά δέντρα, κρίνονται αντιπροσωπευτικά, κυρίως για τον 18ο αιώνα, καθώς καλύπτουν τις μισές σχεδόν μοναχές⁵⁴. Σύμφωνα με αυτά, οι κοπέλες εισέρχονταν στη μονή από 6 έως 29 χρονών, 16 κατά μέσο όρο, όπως ήδη αναφέρθηκε. Ειδικότερα τον 18ο αιώνα η ηλικία τους κυμαινόταν από 6 έως 21 έτη, παρουσιάζοντας μικρότερη διασπορά τιμών, καθώς οι κανόνες της μονής απέκτησαν τότε συστηματικότερο χαρακτήρα. Οι μεγαλύτερης ηλικίας άγαμες γυναίκες ή τα πολύ νέα κορίτσια συνέβαινε να εισέρχονται στη μονή μετά τον θάνατο των γονέων τους, όπως μαρτυρείται από διαθήκες των τελευταίων, καθώς οι γονείς επιθυμούσαν να ελέγξουν τη συμπεριφορά τους και να εξασφαλίσουν την τιμή όλης της οικογένειας ή να εξα-

τη σχέση των καθολικών της Σαντορίνης με τις νεωτερικές ταυτότητες που διαμορφώνονται κατά την Επανάσταση βλ. Σπηλιωτοπούλου, «Στρατηγικές», σ. 58-59.

53. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*, κυρίως σ. 96, 136-138.

54. Πρόκειται για 14 μοναχές: πέντε τον 17ο αιώνα (35,71% των μοναχών της συγκεκριμένης περιόδου) και εννέα τον 18ο (64,28% του συνόλου της περιόδου).

σφαλίσουν και τη διαβίωσή τους. Ανάλογη πρακτική συναντάται και μεταξύ διαθετών του ορθόδοξου δόγματος. Χήρες γυναίκες, εξάλλου, λάμβαναν το μοναχικό σχήμα για να καλυφθούν αντίστοιχα ζητούμενα από την οικογένειά τους⁵⁵.

Χαρακτηριστικά ο καθολικός ιερωμένος αυθέντης πρε Αγγελής Μπαρμπαρίγος, στην ιδιόγραφη διαθήκη του που συντάσσει ασθενής το 1715, κληροδοτεί το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του στην αδερφή του Μαργαρίτα και τον σύζυγό της Κωνσταντή Τζάνε, ενώ αφήνει και ένα χωράφι σε αδερφή του που είχε γίνει Δομινικανίδα. Το τελευταίο το κάνει διότι δεν ήταν «σωστό το προυκί» της μοναχής όταν έλαβε το σχήμα, ενώ σημειώνει και ότι την αδελφή του «έβαλε» στις Δομινικανίδες ο γαμπρός του Κωνσταντής Τζάνες «γνωρίζοντας πως ήταν μεγάλης χρείας να την φυλάξει τις το μοναστήρι από του κόσμου τα κίντυνα, δια δικήν της και δικήν τους ωφέλεια»⁵⁶.

Οι μέλλουσες Δομινικανίδες προικοδοτούνταν τη στιγμή που έμπαιναν στο μοναστήρι ως δόκιμες, περίοδο που διαρκούσε δύο χρόνια. Το προικοδωρητήριο συμβόλαιο αποτελούσε συμφωνία που είχαν διαπραγματευθεί η οικογένειά τους και η μονή, στο πλαίσιο που έθεταν οι κανόνες του Τάγματος⁵⁷. Αν και η περίοδος δοκιμασίας μαρτυρεί κάποιο βαθμό συναίνεσης για τη λήψη του μοναχικού σχήματος, είναι μάλλον απίθανο νέες άγαμες κοπέλες να επέλεγαν με δική τους πρωτοβουλία να γίνουν Δομινικανίδες και να μην υπήρχε καμία πίεση από την οικογένεια. Τεκμηριώνεται, όμως, ότι μπορούσαν οι μοναχές να εγκαταλείψουν τη μονή, ακόμα και μετά την ολοκλήρωση της περιόδου της δοκιμασίας, επιλογή που το πιθανότερο ήταν ότι ακολουθούσαν μεγαλύτερης ηλικίας γυναίκες, συνήθως χήρες. Οι γυναίκες αυτές μπορούσαν να αντιμετωπίσουν την κοινωνική και οικογενειακή πίεση και επίσης κατείχαν κάποια περιουσιακά στοιχεία. Εξάλλου η χρεία ενδυνάμωνε συνήθως τη θέση των γυναικών⁵⁸.

Η συγκεκριμένη δυνατότητα καταγράφεται στη χαρακτηριστική πε-

55. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 96.

56. Βλ. 26 Μαρτίου 1715, ΑΚΕ, Ι. Πολιτειακό Τμήμα, Α' Διαθήκες, φάκ. 4, υποφάκ. Β'. Βλ. επίσης το γενεαλογικό δέντρο που αφορά τις αφιερώσεις των αδελφών Νικολέτας, Μαρκέτας και Μητρέζας Μονοβασώτη και του ανιψιού τους πρε Αγγελέ Μπαρμπαρίγου ΑΚΕ, ΙΙ. Εκκλησιαστικό Τμήμα, Θ' Γενεαλογικά δέντρα.

57. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 226-232.

58. Σχετικά με τη θέση των γυναικών που χηρεύουν και την επιλογή εγκλεισμού ή μη σε μονή βλ. Elisabeth Horodowich, «Beyond Marriage and the Convent: Women, Class and Honour in Renaissance Italy», *Gender & History* 14 (2), (2002), 341.

ρίπτωση της Φλουριάς Μπαζέγιου. Η Φλουρία, χήρα του Μανωλάκη Αρμένη, είχε εισέλθει στη μονή επειδή η οικογένειά της επιθυμούσε με αυτό τον τρόπο να ελέγξει τον τρόπο της ζωής της. Δύο χρόνια μετά την είσοδό της, ωστόσο, αποπέμπεται από τη μοναχική κοινότητα, με απόφαση του καθολικού Επισκόπου, καθώς δεν ακολουθούσε τους κανόνες του Τάγματος και φερόταν εχθρικά προς τις άλλες μοναχές. Στη συνέχεια συγκατοίκησε με την έγγαμη κόρη της, στην οποία και κληροδότησε όλη της την περιουσία⁵⁹.

Στην περίπτωση των μοναχών του Αγίου Νικολάου, ορθόδοξων κυρίως αλλά και καθολικών, δεν είναι γνωστή η ηλικία εισόδου στη μονή του Αγίου Νικολάου. Σύμφωνα με τις ενδείξεις που υπάρχουν, λάμβαναν το μοναχικό σχήμα ανεξαρτήτως ηλικίας: νέα άγαμα κορίτσια, ορφανά ή μη, κοπέλες σε ηλικία γάμου ή χήρες. Το θέμα της ελεύθερης προσωπικής επιλογής κάποιες φορές αναφέρεται στα ελάχιστα προικοδωρητήρια συμβόλαια που σώζονται, όχι όμως και η δυνατότητα να εγκαταλείψουν τη μονή⁶⁰. Είναι πιθανό η δυνατότητα αυτή να υπήρχε, αν λάβουμε υπόψη ότι η μονή λειτουργούσε με τον ίδιο σχεδόν τρόπο που λειτουργούσαν οι Δομινικανίδες.

Τα αγαθά που λάμβαναν οι Δομινικανίδες και οι ορθόδοξες μοναχές ως προίκα, μεταβιβάζονταν άμεσα στις μονές τους, ή σε κάποιες περιπτώσεις Δομινικανίδων μόλις οι προικοδοτούμενες λάμβαναν το μοναχικό σχήμα. Για τις Δομινικανίδες, επίσης, τα προικοδωρητήρια προέβλεπαν κάποτε ότι εάν η προικοδοτούμενη αποφάσιζε να φύγει από τη μονή ή πέθαινε όσο ήταν δόκιμη, η οικογένειά της μπορούσε να επανακτήσει μέρος ή το σύνολο της προίκας⁶¹.

Η προίκα των Δομινικανίδων είχε πολύ χαμηλότερη αξία από την προίκα των μελλοννυμφων γυναικών, όπως σημειώθηκε ήδη. Η μονή είχε ορίσει ότι έπρεπε να δίδεται σε χρήμα και καθόριζε το ελάχιστο ποσό, σύμφωνα με τους κανόνες του Τάγματος. Αρχικά το ποσό αυτό ανερχόταν σε 200 γρόσια και αργότερα, στα μέσα του 18ου αιώνα, έφτανε έως τα 300 γρόσια. Στην πράξη, ωστόσο, όπως διαπιστώνεται από τα προικοδωρητήρια, σχεδόν οι μισές προίκες δίδονταν σε χρήμα, με αυξανόμενη συχνότητα στη διάρκεια του 18ου αιώνα. Στις περισσότερες από τις υπόλοιπες περι-

59. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορόνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 257-258

60. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορόνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 100 και κυρίως σ. 143-144.

61. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορόνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 232-233, 255-256.

πτώσεις, οι προίκες ήταν, πάντως, σε μεγάλο βαθμό εκχρηματισμένες. Το τελευταίο αποτελεί επίσης χαρακτηριστικό της προικοδότησης των μοναχών. Συγκριτικά σημειώνουμε ότι υψηλός εκχρηματισμός στις προίκες των μελλόνυμφων ανδρών και γυναικών παρατηρείται μόνο στο 5%. Τυχόν κινητά, που περιέρχονταν στη μονή μέσω των προικών, δεν προορίζονταν για την προσωπική χρήση των προικοδοτούμενων, ούτε ήταν κοσμικά πολυτελή αγαθά, όπως συνέβαινε σε μονές της δυτικής Ευρώπης. Αποτελούσαν, αντίθετα, μέρος των αγαθών της μοναχικής κοινότητας, αν και μπορεί να φυλάσσονταν άθικτα για να αποδοθούν σε περίπτωση που η προικοδοτημένη μοναχή θα εγκατέλειπε τη μονή⁶².

Το ύψος του ποσού που απαιτούσε η μονή, ή το ισοδύναμό του σε αγαθά, δεν αποτελούσε ιδιαίτερο βάρος για τις οικογένειες των γυναικών που γίνονταν μοναχές, καθώς συνήθως είχαν υψηλή οικονομική επιφάνεια. Όπως διαπίστωσαν και οι παπικοί απεσταλμένοι, σχεδόν τα δυο τρίτα των Δομινικανίδων προέρχονταν από οικογένειες υψηλής επιφάνειας⁶³. Οι περισσότερες προίκες, εξάλλου, είχαν μεγαλύτερη αξία από την ελάχιστη που απαιτούσε η μονή. Οι προίκες σε χρήμα εξυπηρετούσαν άμεσες ανάγκες της μονής, αλλά και τον στρατηγικό σχεδιασμό των οικογενειών καταγωγής των Δομινικανίδων, καθώς τους επέτρεπαν να διατηρήσουν και να μεταβιβάσουν την έγγεια ιδιοκτησία μεταξύ των μελών τους.

Η ορθόδοξη μονή του Αγίου Νικολάου, από την πλευρά της, δεν ρύθμιζε με την ίδια αυστηρότητα την αξία και τη σύνθεση της προίκας που απαιτούσε από τις μέλλουσες μοναχές, ούτε τη μεταβίβασή της, σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε⁶⁴.

Συμπερασματικά θα πρέπει να τονίσουμε ότι η ίδρυση της μονής του Αγίου Νικολάου ήταν σύμφωνη με τους στρατηγικούς στόχους των Δομινικανίδων και των Ιησουιτών, που επιδίωκαν να διευρύνουν την επιρροή της Καθολικής Εκκλησίας με κάθε δυνατό τρόπο. Η λειτουργία της μονής συνιστούσε πολύ μεγάλη διαφοροποίηση από τους ορθόδοξους κανόνες και

62. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 141-142· Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Theera», σ. 92, 116· Silvia Evangelisti, «Monastic poverty and material culture in early modern Italian convents», *The Historical Journal* 47 (I) (2004), 2-4.

63. Hofmann, «Vescovadi Cattolici ... Thera», σ. 91.

64. Σπηλιωτοπούλου, *Η Σαντορίνη στην Τουρκοκρατία*, σ. 142-143, 258.

τις ορθόδοξες παραδόσεις, σύμφωνα με τις οποίες δεν επιτρεπόταν οποιαδήποτε πνευματική σχέση με άλλα δόγματα⁶⁵.

Στη Σαντορίνη, όπου τα θρησκευτικά αγαθά μεταβιβάζονταν ανεξαρτήτως του δόγματος του αποδέκτη, η μονή του Αγίου Νικολάου αντιπροσώπευε ένα επιπλέον βήμα στις διαδογματικές σχέσεις και ήταν το αποτέλεσμα οικογενειακών και δογματικών στρατηγικών των Γίζη, αργότερα και κάποιων άλλων ορθόδοξων οικογενειών μεγάλης επιφάνειας. Ο δογματικός δυϊσμός της μονής συνεχίστηκε έως τις αρχές του 19ου αιώνα. Το 1823 η μονή εόρτασε την ενθρόνιση του Πάπα Λέοντα XII⁶⁶ επιβεβαιώνοντας την κοινωνική και πνευματική επιρροή της καθολικής μειονότητας μεταξύ των ορθόδοξων επιφανών οικογενειών.

---

65. Ι. Αργυριάδης, *Απόκρισις εις την ερώτησιν αν η Ορθόδοξος Εκκλησία επιτρέπει την υπέρ ετεροδόξων τέλεσι μνημοσύνων*, Αθήνα 1875, σ. 4-5, 7-8 (<http://hdl.handle.net/10812/32629>).

66. Σπηλιωτοπούλου, «Στρατηγικές», σ. 29.

SUMMARY

M a r i a S p i l i o t o p o u l o u

Nuns in Santorini (XVII-XVIII c.):
Social and Economic Characteristics
of Religious Choices

The only feminine Catholic convent in the Aegean, during the 17th century was established in the island of Santorini by the Dominican Order. There existed also a neighboring Orthodox convent, Agios Nikolaos, founded by the illustrious family of Gisi, of mixed dogmatic alliances, which followed closely the Catholic religious practices, a fact not encountered elsewhere in the Cycladic islands.

Within this context the paper examines the family strategies according to which girls married or entered into the convents. The existing archival sources are used in order to study the interplay between secular and religious life and it is argued that the existence of the two almost twin convents was characteristic of the complex relations developed among the two religious communities of the island, Orthodox and Catholic, of the influence of the Catholic minority, as well as of the diverging paths chosen by some of the most prominent Orthodox families during the last centuries of the Ottoman rule.

Τὸ ἄγνωστο ἔργο τοῦ Καισαρίου Δαπόντε *Βρύσις λογική* (1778):
Ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ κατὰ τῶν Κολουβάδων *

Ὁ μοναχὸς Καισάριος Δαπόντες (1713/4-1784)¹ —κατὰ κόσμον Κωνσταντίνος— ἀποτελεῖ βέβαια σημαντικὴ προσωπικότητα τοῦ νεοελληνικοῦ 18ου αἰ., καθὼς εἶναι γνωστὸς γιὰ τὰ πολυάριθμα στιχουργήματα ποὺ συνέγραψε, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἤδη κατὰ

---

* Εὐχαριστῶ τὴν καθηγ. ὄθωμ. δικαίου Πανεπ. Hacettepe Ἀγκύρας κ. Εὐγενία Κερμελή, ἐπίσης τὴν ἀν. καθηγ. νεοελλ. φιλ. Πανεπ. Κύπρου κ. Ἰλνιὰ Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister καθὼς καὶ τὸν καθηγ. θεολ. ΑΠΘ κ. Συμεὼν Πασχαλίδη γιὰ χρήσιμες παρατηρήσεις τους.

1. Ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Δαπόντε βλ. στὸ Συμεὼν Α. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ μοναχοῦ Καισαρίου Δαπόντε (1713-1784). Νεομαρτυρολογικὰ σύμμεικτα Α΄*, Θεσσαλονίκη 2012. Στῆ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Δαπόντε προσθετέες οἱ πρόσφατες ἐργασίες: Πανωραία Α. Καλομπράτσου, *Ἀνέκδοτα στιχουργήματα τοῦ Κωνσταντίνου-Καισαρίου Δαπόντε ἀπὸ τὸν κώδικα 232 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Χίου «Ὁ Κοραΐης»*, Διπλωμ. ἐργασία [Ἰόνιο Πανεπ., Τμῆμα Ἱστορίας], Κέρκυρα 2006· Φωτεινὴ Φερούση, *Ἡ γυναίκα στο ἔργο του Καισαρίου Δαπόντε. Καθρέπτης γυναικῶν*, μεταπτ. ἐργασία [Θεολ. Σχ. ΑΠΘ], Θεσσαλονίκη 2007· Ἰωάννα Ζαΐρη, *Οἱ προσθήκες καὶ διορθώσεις του Καισαρίου Δαπόντε στις ἀκολουθίες των Μηναιῶν (Κώδικες Ξηροποτάμου 257 καὶ 249)*, μεταπτ. ἐργασία [Θεολ. Σχ. ΑΠΘ], Θεσσαλονίκη 2010· μον. Ζαχαρίας Ξηροποταμηνός, «Καισαρίου Δαπόντε, *Περί τῆς ἡμετέρας σεβασμίας καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου, παρὰ τίνων κτητόρων ἐκτίσθη, καὶ μιὰ σημείωση: Δύο κείμενα ποὺ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸν συντάκτη τους*», *Βυζαντινά* 33 (2013-14), 387-421· Στέφ. Κακλαμάνης, «Ὁ Κωνσταντίνος (Καισάριος) Δαπόντες καὶ ἡ φαντασία τῆς Σαντορόνης (1650)», *Λόγος καὶ χρόνος στη νεοελληνικὴ γραμματεία (18ος-19ος αἰώνας). Πρακτικὰ Συνεδρίου πρὸς τιμὴν του Ἀλέξη Πολίτη, Ρέθυμνο, 12-14 Ἀπρ. 2013*, επιμ. Στέφ. Κακλαμάνης – Ἀλέξης Καλοκαιρινός – Δ. Πολυχρονάκης [Πανεπ. Εκδ. Κρήτης], Ἡράκλειο 2015, σ. 71-95· Δ. Γεωργακόπουλος, «Δύο κώδικες του Καισαρίου Δαπόντε ἀπὸ τὴ συλλογὴ Ευλογίου Κουρίλα στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων: Ψευδο-Σφραγτζῆς καὶ Ἀνθη Νοητά» (ὑπὸ ἔκδοση).

τὸν 18ο αἰ., ζῶντος τοῦ Δαπόντε, ἐνῶ κάποια ἄλλα καὶ ἀργότερα, μετὰ θάνατον², ἀλλὰ καὶ προσφάτως ἀκόμη³, ἐνῶ πολλὰ στιχουργήματα παραμένουν ἀκόμη ἀνέκδοτα.

Ὁ Δαπόντες παραμένει σήμερα παραγνωρισμένη προσωπικότητα ἀπὸ τῆ σύγχρονη ἔρευνα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποτελεῖ ἰδιαίτερη περίπτωση στὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἐνῶ ἐμφανίζει ἔντονη δραστηριότητα στὸν κοινωνικό, πολιτικό καὶ ἐκκλησιαστικό χῶρο. Ὁ πιθανὸς λόγος εἶναι ὅτι οἱ χιλιάδες στίχοι τοῦ σπανίως ἔχουν κάποια ποιητικὴ ἀξία, καθὼς ἐπίσης ὅτι τὰ στιχουργήματά του ἔχουν θρησκευτικὸ περιεχόμενο — χιλιάδες στίχοι τοῦ Δαπόντε εἶναι ἀφιερωμένοι στὴ Θεοτόκο, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Δαπόντες ἔτρεφε «λατρεία», θεωρώντας τὴν προστάτιδά του. Παρὰ ταῦτα, ὁ Δαπόντες ἀξιολογεῖται —ὡς πρὸς τὸ πρῶτο— βάσει ὑποκειμενικῶν καὶ σύγχρονων κριτηρίων ποιητικῆς τέχνης, καὶ ὄχι βάσει τῶν κριτηρίων τῆς ἐποχῆς του. Πολλῶ μᾶλλον κρίνεται μονοδιάστατα —ἀπὸ λογοτεχνικὴ καὶ μόνον ἄποψη καὶ ὄχι ἀπὸ ἱστορικὴ-νοοτροπικὴ— ὡς ἀποτυχημένος ποιητής, ὥστε νὰ θεωρεῖται ἀπλοϊκὸς στιχουργὸς μὲ ἀναρίθμητους βαρετοὺς στίχους.

Προφανῶς, ὁ Δαπόντες δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τοὺς πρώτους νεο-ἑλληνες ποιητές, ἂν καὶ πέραν τῶν θρησκευτικῶν στιχουργημάτων ἔχει συνθέσει πλῆθος αὐτοαναφορικῶν αὐθόρητων καὶ φυσικῶν «κοσμικῶν» στίχων. Ὁ Δαπόντες δὲν ἦταν ποιητής, οὔτε καὶ ἦταν αὐτὸς ὁ σκοπὸς του· ὁ ἴδιος μάλιστα αὐτοαποκαλεῖται στιχοποιός (βλ. κατωτέρω, σ. 355 XXV.10). Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἶχε ποιητικὴ διάθεση, καθὼς χρησιμοποιοῦσε τὴν ἐξωτερικὴ ποιητικὴ μορφή στοὺς στίχους του (μέτρο, ρίμα, λεκτικὸ, σχήματα λόγου, ἄρμονία), ὅπως ἦταν ἐξάλλου ἡ συνήθεια κατὰ τὸν 18ο αἰ., μὲ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τὰ φαναριώτικα καὶ

2. Γιὰ παράδειγμα, ὁ *Κήπος Χαρίτων*, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐκδόθηκε μετὰ θάνατον πέντε φορές: α) Ἀθήνα 1880 (σ. λβ'+286· σὲ ἄλλα ἀντίτυπα ἐπιπλέον σελίδες: σ. λβ'+302) ἀπὸ τὸν διευθυντὴ τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς Σταυροδρομίου (Πέραν) Γαβριὴλ Σοφοκλέους (Φίλ. Ἡλιοῦ – Πόπη Πολέμη, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1864-1900*, τ. 2: 1880-1890 [Βιβλιολογικὸ Ἐργαστήρι «Φίλιππος Ἡλιοῦ» – ΕΛΙΑ], Ἀθήνα 2006, σ. 1327, ἀρ. 1880.433), β) Ἐ. Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, τ. 3, Παρίσι 1881, σ. 1-341, γ) Ἀθήνα 1883 (σ. λβ'+302), ἀνατύπωση τοῦ δευτέρου τραβήγματος τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸν Γαβριὴλ Σοφοκλέους τοῦ 1880, μὲ διαφορετικὴ προμετωπίδα (Ἡλιοῦ – Πολέμη, *ὁ.π.*, σ. 1634, ἀρ. 1883.518), δ) Ἀθήνα 1995, ἐπιμ. Γ. Π. Σαββίδης, ἐκδ. Ἐρμῆς (βάσει τῆς ἐκδ. Σοφοκλέους τοῦ 1880), ε) Ἀθήνα 1997, ἐπιμ. Ἀλκίης Ἀγγέλου, ἐκδ. Ἐστία (βάσει τῆς ἐκδ. Legrand τοῦ 1881).

3. Πασχαλίδης, *Ἡ ἀυτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, ὁ.π.

ἀστικά στιχουργήματα (ποῦ δὲν ἀποτελοῦσαν πάντοτε στίχους ἀσμάτων), δίπλα στὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ὁ 18ος αἰ. μπορεῖ νὰ ὑπῆρξε σὲ κάποιο βαθμὸ «ἀντιποικιλικός», ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν ἐμφανίζονται αὐτοσυνειδητοποιημένοι ποιητές, ἢ ποιητικότητα ὅμως δὲν ἐξέλιπε⁴. Εὐστοχα κρίνει τὸν Δαπόντε ὁ Δημαράς⁵, διαπιστώνοντας ὅτι ἡ ἐκκίνηση τοῦ Δαπόντε δὲν εἶναι ἡ τέχνη, ἀλλὰ ἡ γνώση, ἡ πληροφορία, ἡ θυμοσοφικὴ διάθεση, φθάνοντας ἕως καὶ τὴν εὐτραπελία, ἐνῶ ὁ στίχος ἀποτελεῖ μνημοτεχνικὸ μέσο. Ἐπίσης —πάντοτε βάσει τοῦ Δημαρά—, δὲν πρόκειται γιὰ ὑποκειμενικὴ ποίηση, ὅπωςδῆποτε ὅμως γιὰ στροφή πρὸς τὸ ὑποκείμενο. Σύμφωνα μὲ κάποιες ἐνδείξεις, ὁ Δαπόντες ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ, στίχους μάλιστα τοῦ ὁποῦ μετέφρασε, ὅπως τὸ στιχοῦργημα XIV (ἀσχέτως προβλήματος πατρότητας) ἢ μιμήθηκε (πβ. στιχ. XII καὶ σημ. 85)· τὸ ἀνωτέρω ζήτημα βέβαια χρήζει περαιτέρω ἔρευνας καὶ ἀναλυτικῆς τεκμηρίωσης.

Ἡ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν Δαπόντε ὀφείλεται ἐπίσης στὸ θρησκευτικὸ περιεχόμενον τῆς συντριπτικῆς πλειονότητος τῶν στιχουργημάτων του, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι θρησκευτικὰ καὶ ὄχι κοσμικά. Ἡ θρησκευτικότητα ὅμως (ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο καὶ παράδοση, ὄχι ὡς θεολογία) κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως βέβαια καὶ ὁ κεντρικὸς ρόλος τῆς ἐκκλησίας (ὡς πολιτικοῦ, δικαιοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ βέβαια πνευματικοῦ θεσμοῦ), ἀποτελοῦν βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἱστορίας τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ πρέπει νὰ προσεγγίζονται μὲ ἱστορικοὺς καὶ ὄχι (ἀντι-)θρησκευτικοὺς καὶ (ἀντι-)ἐκκλησιαστικοὺς ὅρους. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ στιχουργήματα θρησκευτικοῦ περιεχομένου, ἓνα κλειδί (πέραν ἄλλων) γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ Δαπόντε εἶναι ἡ κοινωνικὴ-ψυχολογικὴ προσέγγιση. Ὁ Δαπόντες ἦταν βαθιὰ θρησκευόμενος, ἐνῶ ἡ ζωὴ τοῦ ἐπιφύλαξε σκληρὴ «μοίρα». Ἐτσι, ὁ Δαπόντες κατέφυγε ἀκόμη περισσότερο στὴν πίστη στὸν θεὸ καὶ στὴν Παναγία, γιὰ νὰ ἀντέξει ψυ-

4. Βλ. μιὰ ἐπαναπροσέγγιση τῆς ποιητικότητος τοῦ 18ου αἰ. ἀπὸ τὸν Mario Vitti, «Γα φαναριώτικα στιχουργήματα καὶ ἡ ἐλληνικὴ ποίηση τοῦ καιροῦ τους», *Φαναριώτικα καὶ ἀστικά στιχουργήματα στὴν ἐποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, ἐπιμ. Ἰλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Χαρ. Καρανάσιος, Μ. Kappler, Χαρ. Χοτζάκογλου, [ΚΕΜΝΕ/Ακαδημία Αθηνῶν], Αθήνα 2013, σ. 17-26.

5. Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 192000, σ. 151-155. Βλ. καὶ τὴν ἐνδιαφέρουσα —ἀν καὶ μορφικὰ ἀσυνήθιστη καὶ ἀντισυμβατικὴ— προσέγγιση τῆς προσωπικότητος τοῦ Δαπόντε ἀπὸ τὸν Ἄλκη Ἀγγέλου στὸ *Καὶσάριος Δαπόντες, Κῆπος Χαρίτων*, ἐπιμ. Ἄλκης Ἀγγέλου [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη], ἐκδ. Ἐστία Ἀθήνα 1997, σ. 17-113.

χολογικά τις δύσκολες καταστάσεις. Χρησιμοποίησε, λοιπόν, τή στιχουργική ως όχημα πρὸς ἔκφραση τῆς ἐμπειρίας ζωῆς του, μὲ σκοπὸ τὴν ὠφέλεια τῶν συνανθρώπων-ἀναγνωστῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δική του ἀνάγκη, ψυχολογική καὶ πνευματική. Ὅλη ἡ πορεία του ἀπὸ τὸ 1747 (ὅταν φυλακίστηκε) κ.έ., —πολλῶ μᾶλλον ἀπὸ τὸ 1753 (ὅταν ἐκάρη μοναχός) κ.έ., —, μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ὡς «μετάνοια», ἀλλαγὴ πορείας ζωῆς, ἡ ὁποία χαρακτηρίζῃ καὶ τὸ ἔργο του, χωρὶς ὁ Δαπόντες νὰ χάνῃ τὸ στιχουργικὸ χάρισμά του, τὸ ὁποῖο ὅμως τίθεται σὲ νέο πλαίσιο. Ἔτσι, τὸ περιεχόμενον τῶν στίχων περιέχει ἀπλὲς ἀλήθειες τῆς πίστης σὲ σχέση μὲ τὴ ζωὴ —ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀπλή—, καὶ προσφέρεται μὲ τρόπο ἀνάλαφρο καὶ θυμοσοφικό, ὡς ἀπόσταγμα ἐμπειρίας ζωῆς καὶ «συν-πάθειας» πρὸς ὅλους τοὺς τάλανες βροτούς, κοινωνοὺς τῆς αὐτῆς μοίρας. Ὡς λύση καὶ διέξοδος στὸ δράμα τοῦ ἀνθρώπου προτείνεται ἐντέλει ὁ χριστιανικὸς βίος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ «στροφή πρὸς τὸ ὑποκείμενο», ὁ Δαπόντες, βάσει τοῦ βίου του, δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν τύπο τοῦ δυναμικοῦ Νεοέλληνα, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται βαθμηδὸν ἀπὸ τὸ μέσον τοῦ 17ου αἰ. κ.έ., διεκδικώντας τὴν ἀνέλιξή του στὶς κοινωνικὲς ἐλίτ — ὡς ἀξιωματοῦχος, ἔμπορος, λόγιος, δάσκαλος, ἰατροφιλόσοφος. Ὁ Δαπόντες ὅμως ἀποτελεῖ ξεχωριστὴ περίπτωση, καθὼς γνωρίζουμε σχεδὸν πλήρως τὰ τοῦ βίου του, τὰ συναισθήματα καὶ τὶς σκέψεις του, ἀπὸ δικές του μακροσκελεῖς ἀναφορές — περισσότερο ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλη προσωπικότητα τῆς Τουρκοκρατίας⁶. Ἔτσι, ἡ περίπτωση τοῦ Δαπόντε δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς «στροφή πρὸς τὸ ὑποκείμενο», ἀλλὰ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου-προσώπου νὰ πληροφορήσῃ γιὰ ὅλα τὰ ἀξιοπεριεργὰ πράγματα καὶ νὰ ἐκφράσῃ ὅλο τὸ προσωπικὸ του πρόβλημα —ὡς κάποια παραλλαγὴ ἐντὸς τοῦ γενικοῦ— καὶ τὴν ψυχολογικὴ ἀγωνία ζωῆς τοῦ δύστηνου ἀνθρώπου, καὶ μάλιστα ἐν εἴδει αὐτοψυχανάλυσης μὲ ἀκρατὴ τὸν ἀναγνώστη, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στὴν κοινὴ μοίρα τῶν ἀνθρώπων, καὶ μὲ τὸν ὁποῖο ὁ παθὼν μοιράζεται τὸ πρόβλημά του ἢ μοιράζεται τὴ χαρὰ τῆς ἀνακάλυψης θαυμαστῶν πραγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπο ἔχει ἀνάγκη τοῦ ἀριστοτελικοῦ εἰδέναι, ἐνῶ μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴν εἰρήνη τῆς ψυχῆς —ἐντὸς τῆς καθημερινότητος καὶ ὄχι στὸ ἐπέκεινα— μόνο στὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια τοῦ θεοῦ, ἀπορρίπτοντας ὡς ὑποκατάστατο τὶς κοσμικὲς

6. Πβ. καὶ Καλλίνικος Γ', *Τὰ κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἔξοριαν ἐπισυμβάντα καὶ ἔμμετροι ἐπιστολαί*, ἐπιμ. Ἄγαμ. Τσελίκας, ἐκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2004. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὀθωμανικῶν ἡμερολογίων καὶ αὐτοβιογραφικῶν κειμένων ἤδη ἀπὸ τὸν 16ο αἰ. βλ. Suraiya Faruqi, *Κουλτούρα καὶ καθημερινὴ ζωὴ στὴν ὀθωμανικὴ Αυτοκρατορία*, μτφ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 2000, σ. 260.

χαρές, καὶ ὑπερβαίνοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τῆ νομοτέλεια τῶν γήινων πραγμάτων.

* * *

Ἀπὸ προσωπικῆ ἔρευνα καὶ ἐνασχόληση μὲ τὸ ἔργο τοῦ Σκοπελίτη λογίου ἔχουν συγκεντρωθεῖ ὅλες οἱ ἐκδόσεις σὲ ψηφιακὰ ἀντίγραφα, ἐνῶ ἔχουν ἐντοπιστεῖ περισσότερα ἀπὸ 100 χειρόγραφα μὲ ἔργα του —μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἄγνωστα αὐτόγραφα—, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀποκτηθεῖ σὲ ψηφιακὰ ἀντίγραφα. Τὸ ἀνωτέρω ὕλικὸ θὰ ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Δαπόντε, ἐργασία ποὺ ἀποτελεῖ βασικὸ desideratum τῆς ἔρευνας. Ἐδῶ ἐκδίδεται τὸ ἄγνωστο ἔργο τοῦ Δαπόντε Βρούσις λογική, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζεται μεγάλο ἀπόσπασμα στὸν κώδ. Βατοπεδίου 781 ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἔργου ἔγινε κατόπιν αὐτοψίας τοῦ κώδικα στὸ πλαίσιο ἀποστολῆς τοῦ KEMNE τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸ Ἅγιον Ὅρος (Σεπτ. 2015)⁷. Ἡ Βρούσις λογική —ἐννοεῖται τὸ σωζόμενο ἀπόσπασμα— περιέχει μεταξὺ ἄλλων τρία ὄνειρα τοῦ Δαπόντε, ἑπτὰ ἀνέκδοτες ἔμμετρες ἐπιστολὲς τοῦ Δαπόντε ἐκ τῆς φυλακῆς —ἡ πρώτη μορφὴ τῶν ὁποίων ἐντοπίστηκε στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. Ἐπιστ. (Πράγα) 1 TG 1—, ἀνέκδοτο στιχοῦργημα κατὰ τῶν Κολουβάδων, ἐπιγράμματα τοῦ Δαπόντε γιὰ τὶς μονὲς Ξηροποτάμου καὶ Κουτλουμουσίου καὶ διάφορα ἄλλα στιχοῦργήματα. Πέραν τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀποσπάσματος καὶ τῶν σχολίων στὰ στιχοῦργήματα, στὸ παρὸν θὰ παρουσιαστοῦν οἱ ἐπιστολὲς ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ τὸ στιχοῦργημα κατὰ τῶν Κολουβάδων.

Ὁ κώδ. Βατοπεδίου 781

Ἡ περιγραφή τοῦ ἐν λόγῳ κώδικα ἀπὸ τοὺς Εὐστρατιάδη-Ἀρκάδιο⁸ δὲν εἶναι λεπτομερῆς, βέβαια, καὶ μόνον τὴν ὑπόψια ἐπιτρέπει γιὰ τὰ περιεχόμενα αὐτόγραφα δαποντικὰ κείμενα. Ὑπὸ τὸν τίτλο («Διάφορα») στὸν κατάλογο τῶν Βατοπεδινῶν χειρογράφων ἀναφέρονται ὡς περιεχόμενα τοῦ κώδ. 781: Εὐχὴ, Ἀκολουθία, Ἀπολυτίκια, Ἐπιστολαὶ διάφοροι,

7. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν ὑπεύθυνο ἐκδόσεων τῆς I. M. Βατοπεδίου π. Ἀδριανὸ καὶ τὸν βιβλιοθηκᾶριο π. Φίλιππο γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς ἔρευνας, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν Ἱερὰ Σύναξη τῆς μονῆς γιὰ τὴ διάθεση ψηφιακῶν ἀντιγράφων.

8. Σωφρ. Εὐστρατιάδης - Ἀρκάδιος Βατοπεδινός, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερῇ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων* [Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη], Πάρισι 1924, σ. 153.

Ἐπανθίσματα Δαπόντε κ.λπ. Παρὰ ταῦτα, ἀναφέρεται στὸ φ. 141 κ.έ. «Ἐπιστολὴ ἐν τεύχοις (τῷ 1747)». Ὁ κώδικας (200×130 χιλ.: ἐν μέρει μὲ διαφοροποιήσεις) ἀποτελεῖται ἀπὸ 196 χαρτῶα φύλλα (+7α, 33α-ε, 101α, 142α), ἐνῶ οἱ Εὐστρατιάδης-Ἀρκάδιος ἀναφέρουν ἐκ παραδρομῆς μόνον 142 φύλλα.

Βάσει τῆς αὐτοψίας τοῦ χειρογράφου, διαπιστώθηκε ὅτι ὁ κώδικας περιέχει 3 τεύχη μὲ αὐτόγραφα κείμενα τοῦ Δαπόντε: φ. 143^r-161^v (ἀρχικὴ ἀρίθμηση φ. 53^r-73^v, καθὼς ἐξέπεσαν τὰ φ. 58 καὶ 67 τῆς ἀρχικῆς ἀρίθμησης, μὲ ἀπώλεια στίχων). Τὰ φ. 143^v-154^r (53^v-65^r) περιέχουν —ἐνταγμένες στὸ ἔργο *Βρούσις λογικὴ*— ἑπτὰ αὐτόγραφα ἐπιτολὲς τοῦ Δαπόντε, ἀποσταλεῖσες ἀπὸ τῆ φυλακῆ: τρεῖς πρὸς τὴν Ἄγγελίνα, δύο πρὸς τὸν Πᾶνο (στὴν οἰκία τοῦ ὁποῖου πρέπει νὰ ἐργαζόταν ἡ Ἄγγελίνα), μία πρὸς τὸν στενὸ συνεργάτη του στὸ Ἰάσιο μέγα ποστέλνικο Κωστάκη Γουλιανό, ἐνῶ ἡ ἑβδόμη ἀποστέλλεται πρὸς τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Παναγίας Χάλκης Γρηγόριο, συνταγμένη προφανῶς καὶ αὐτὴ στὴ φυλακῆ —ἐντάσσεται στὸ σῶμα τῶν ἐπιστολῶν ἐκ τῆς φυλακῆς (ἐπιστολὴ ζ' [= τμημα] στὸ περιθώριο τῶν εἰσαγωγικῶν στίχων)—, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι στίχοι προστέθηκαν μετὰ τὸ 1770. Τὸ ἐπόμενο τμημα (ἐπιστολὴ ζ') ἀρχεται μὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἱερομόναχο Γρηγόριο στὸ Βατοπέδι (φ. 154^v-155^r/65^v-66^r), ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο τμημα (ἐπιστολὴ ε'), τὸ ὁποῖο ἀρχεται μὲ 28 στίχους πρὸς τὸν ἴδιο (φ. 143^{r-v}: «Τῷ αὐτῷ»), ἐν εἶδει προλόγου στὶς ἐπιστολὲς ἐκ τῆς φυλακῆς. Ἀνεκδοτὴ εἶναι στὴ συνέχεια (φ. 155^r-156^v/66^r-68^v) ἡ «Μετάφρασις εἰς τὰς παρὰ τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ συντεθείσας ἀρετὰς καὶ κακίας». Ἄγνωστο εἶναι τέλος τὸ στιχοῦργημα (φ. 157^v-159^v/71^v-69^v) «Εἰς τὴν νεοφανῆ αἴρεσιν τῶν Κολουβάδων» σὲ 100 στίχους. Πρὶν καὶ μετὰ τὸ ἀνωτέρω στιχοῦργημα (φ. 156^v-157^v καὶ 160^v-161^v) περιέχονται ἐπιγράμματα σχετικὰ μὲ τὶς μονὲς Ξηροποτάμου καὶ Κουτλουμουσίου καθὼς καὶ μὲ ὀρισμένους ναοὺς. Σημειωτέον ὅτι ὁ Βατοπ. 781 περιέχει στὰ φ. 34^r-80^v καὶ ἄλλα δαποντικὰ κείμενα, γνωστὰ ὅμως καὶ ὄχι αὐτόγραφα, γραμμένα πρὸς τὸ τέλος τοῦ 18ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ὁ κώδικας ἀποτελεῖται ἀπὸ διάφορα τεύχη τοῦ 18ου-19ου αἰ., τὰ ὁποῖα συσταχῶθηκαν στὸν Βατοπ. 781 κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰ., ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ νεώτερα κείμενα τοῦ κώδικα, τὸ «Τυπικὸν μικρὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ὁρους» (φ. 82^r-106^v), ποὺ φέρει τὶς χρονολογίες 1859 (104^r) καὶ 1866 (104^v), καθὼς καὶ τῶν σχολικῶν κειμένων στὸ τέλος τοῦ κώδικα (φ. 180^r-195^v), ποὺ βάσει γραφῆς γράφτηκαν στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. (μὲ ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ.).

Ὁ κώδικας Βατοπ. 781 περιέχει:

1. (φ. 1^r-33^r) Λειτουργικά κείμενα.
  - ¹(φ. 1^r-7^r) «Εὐχὴ ἱκετήριος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ...». Ἀρχ. Ἄσπιλε, ἄφθορε, ἄμωμε, ἀμίαντε (χ¹, 18ου αἰ.).
  - ²(φ. 8^r-13^v) Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ ἁγιασμοῦ (χ², ἀρχ. 19ου αἰ.).
  - ³(φ. 14^{r-v}) Εἰρηνικά (χ³, τέλ. 19ου αἰ.).
  - ⁴(φ. 15^r-26^r) Διάφορες εὐχὲς καὶ «πολυχρόνια» σὲ σχέση μετὰ τὴ μονὴ Βατοπεδίου (χ⁴, ἀρχ. 19ου αἰ.).
  - ⁵(φ. 27^r-28^r) Ἀπολυτίκιο, Κοντάκιο καὶ Οἶκος τοῦ ἁγίου Παγκρατίου (χ⁵, τέλ. 19ου - ἀρχ. 20οῦ αἰ.).
  - ⁶(φ. 29^r) Καθίσματα εἰς τὸν ἅγιο Τρύφωνα (χ⁶, τέλ. 19ου - ἀρχ. 20οῦ αἰ.).
  - ⁷(φ. 30^r-33^r) Προσόμια, Καθίσματα, Ὠδὲς τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Συνάξεως τῆς Παναγίας, 22 Αὐγ. (χ⁷, 18ου αἰ.).
2. (φ. 34^r-80^v) Καισάριος Δαπόντες, Στιχοουργήματα (χ⁸, τέλ. 18ου - ἀρχ. 19ου αἰ., πλὴν φ. 44^{r-v} ἀπὸ χ⁹).
Γενικὸς τίτλος: «Ἀπανθίσματα Kaisaríou Daπόντε, τὰ ὅποια ἐτυπώθησαν ἀπὸ τὸ αὐτοῦ βιβλίον Κῆπος χαρίτων ὀνομαζόμενον. Ἄλφάβητα νουθετικά, καὶ ἄλλα τινά» [στὴν πραγματικότητα καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐκδόσεις τοῦ Daπόντε].
  - ¹(φ. 34^r-35^r) «Ἄλφα δογματικόν». Ἀρχ. Ἄρρητα ρήματα νὰ πῶ, οὐδὲ ἐγώ, οὐδ' ἄλλος. Ἐκδ. Kaisaríou Daπόντες, Κῆπος Χαρίτων, σ. 274-275 (χρησιμοποιοῦ τὴν ἐπαυξημένη ἐκδοση τοῦ 1880 τῶν λβ'+302 σελ. ἀπὸ τὸν Γαβριὴλ Σοφοκλέους· στὸ ἐξῆς: Κῆπος Χαρίτων 1880²).
  - ²(φ. 35^r-36^r) «Τοῦ αὐτοῦ Ἄλφάβητα συμβουλευτικά. Πρῶτον». Ἀρχ. Ἀγάπα πρῶτα τὸν Θεόν, ἔπειτα τὸν ἐχθρόν σου. Ἐκδ. Daπόντες, Χρηστοθήθεια, Βενετία 1770, σ. 435-436· Kaisaríou Daπόντες, Ἐπιστολαὶ διὰ στίχων ἀπλῶν, Βενετία 1772, σ. 80-81· Kaisaríou Daπόντες, Λόγοι πανηγυρικοί, Βενετία 1778, σ. 78-79· Κῆπος Χαρίτων (1880²), σ. 276.
  - ³(φ. 36^{r-v}) «[Ἄλφάβητα συμβουλευτικά]. Δεύτερον». Ἀρχ. Ἀγάπα πρῶτα τὸν Θεόν, ἔπειτα [ἕστερα ἐκδ.] τοὺς γονεῖς σου. Ἐκδ. Daπόντες, Λόγοι πανηγυρικοί, σ. 79-80· Κῆπος Χαρίτων (1880²), σ. 277.
  - ⁴(φ. 36^v-37^v) «[Ἄλφάβητα συμβουλευτικά]. Τρίτον». Ἀρχ. Ἀγάπα πρῶτα τὸν Θεόν, δεύτερον τὸν πλησίον. Ἐκδ. Daπόντες, Λόγοι πανηγυρικοί, σ. 80-81· Κῆπος Χαρίτων (1880²), σ. 279 [Ἐταρτον ἐκδ.].

- ⁵(φ. 38^r-41^v) «Τοῦ μεταφραστοῦ [ἐνν. Δαπόντες] διάλογος ἐν ᾧ εἰσάγεται Ἡλίας καὶ ληστής ἐν παραδείσῳ διαλεγόμενος». Ἀρχ. *Ἡλίας. Ἄνθρωπε, ποῖος εἶσαι σύ;* Ἔκδ. Καισάριος Δαπόντες, *Μαργαρίται τῶν τριῶν ἱεραρχῶν*, Βενετία 1779, σ. 303-310.
- ⁶(φ. 42^r-46^v) «Τοῦ αὐτοῦ Κανῶν περιεκτικὸς πολλῶν ἐξαιρέτων πραγμάτων, τῶν εἰς πολλὰς πόλεις, καὶ νήσους, καὶ ἔθνη, καὶ ζῶα ἐγνωσμένων». Ἀρχ. *Ἦδη α', ἦχος δ'. Ἀνοιξω τὸ στόμα μου καὶ δηγήσομαι πάμπολλα.* Ἔκδ. Δαπόντες, *Λόγοι πανηγυρικοὶ εἰς ἀπλοῦς στίχους εἰς ἐγκώμιον διαφόρων ἀγίων*, Βενετία 1778, σ. 107-116· *Κῆπος Χαρίτων* (1880²), σ. 286-292.
- ⁷(φ. 47^{r-v}) «Τοῦ αὐτοῦ Ἱστορία περὶ τῆς βασιλείας τῶν ξύλων». Ἀρχ. *Ἐνα καιρὸν ἐπήγασι τὰ ξύλα βασιλέα.* Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 51-52· καὶ κώδ. Κουρίλα 7, φ. 17^v-18^v (παραλλαγή).
- ⁸(φ. 47^v-50^v) «Τοῦ αὐτοῦ ἐγκώμιον ἐρημίας, καὶ μοναχικῆς διαγωγῆς». Ἀρχ. *Καὶ ἓνα τζεκουρόπουλο εἶχα κέκατεροῦσα. Τέλ. ἀπτόν παρόδεισον αὐτόν ὀλίγο διαφέρει.* Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 53-57.
- ⁹(φ. 50^v-51^r) «Ἱστορία περὶ τινος ληστοῦ». Ἀρχ. *Ἐνας ληστής ἕναν καιρὸν, ἔπεσεν ἐκοιμήθη. Τέλ. τὸν ἔπιασαν τὸν κρέμασαν, δὲν εἶδε τὴν ἐσπέραν.* Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 80 (παραλλαγμένοι οἱ πρῶτοι τέσσερες στίχοι στὸ χφ).
- ¹⁰(φ. 51^{r-v}) «Ἱστορία δύο ἀσκητῶν». Ἀρχ. *Ἦτονε [[ἕνας]] δύο ἀσκηταὶ εἰς μίαν ἐρημίαν [λέγει, στήν ἐρημίαν ἔκδ.]. Τέλ. παρὰ στὸν κόσμον γὰ καλὸ τάχατες τοῦ πλησίον.* Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 66.
- ¹¹(φ. 52^r) «Μεγαλυνάριον εἰς τὴν Θεοτόκον». Ἀρχ. *Χαῖρε Παναγία μητέρα Θεοῦ.* Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 273· Δαπόντες, *Λόγοι πανηγυρικοί*, σ. 92.
– Ἔπεται: «[Μεγαλυνάριον] Εἰς τὸν Ἅγιον Κωνσταντῖνον». Ἀρχ. *Δεῦτε εὐφημήσωμεν πιστοί.* Ἔκδ. Δαπόντες, *Λόγοι πανηγυρικοί*, σ. 99.
- ¹²(φ. 52^v-57^r) «Τοῦ αὐτοῦ Ὕμνος πρὸς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον» (124+90 στ.). Ἀρχ. *Ὡ οὐρανὲ ὁ ταπεινὸς ἐγὼ παρακαλῶ σε. Τὸ κείμενο δὲν ἐντοπίστηκε ἄλλοῦ.*
- ¹³(φ. 57^v-58^v) «Τοῦ αὐτοῦ Ὕμνος πρὸς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον» [Ὕμνος τέταρτος ἔκδ.]. Ἀρχ. *Τίς μοι δώσοι ἀγγέλων σοφίαν νῦν.* Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 270-271.
- ¹⁴(φ. 58^v-59^v) «Χαιρετισμοὶ εἰς τὸ Ἐηροποτάμου». Ἀρχ. *Χαῖρε χεϊμάδ-*

- ῥου ἢ μονή, ἢ τῶν τρισμακαρίων. Ἔκδ. Δαπόντες, *Λόγοι Πανηγυρικοί*, σ. 104-106.
- ¹⁵(φ. 59^v-61^v) «Ἱστορία Πίνδου». Ἄρχ. *Τοῦτος ὁ Πίνδος ἦτονε τοῦ πρώτου Μακεδῶνος*. Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 18-22.
- ¹⁶(φ. 62^r-63^v) «Τοῦ αὐτοῦ Εὐχὴ εἰς τὸν Χριστὸν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ὡς ἐκπροσώπου τῆς μητρὸς αὐτοῦ». Ἄρχ. *Ἀξιώσόν με Ἰησοῦ, τὸ τοῦ Θεοῦ μου τέκνον*. Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 33-36 (στὸ χφ λείπουν οἱ 4 πρῶτοι στίχοι τῆς ἔκδ.).
- ¹⁷(φ. 63^v-65^v) «Εὐχὴ εἰς τὴν Θεοτόκον ὑπὲρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ». Ἄρχ. *Ἀξιώσόν με Μαριάμ, ἢ τοῦ Θεοῦ μου μάνα*. Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 36-38.
- ¹⁸(φ. 65^v-66^r) «Ἰκέσιος παράκλησις τῆς Θεοτόκου εἰς ἦχον τραγωδίου». Ἄρχ. *Παναγία δέσποινά μου, ποῦσαι ἡ βοήθειά μου*. Τὸ κείμενο δὲν ἐντοπίστηκε ἄλλοῦ.
- ¹⁹(φ. 66^v) «Ἐγκώμιον τῆς Θεοτόκου, εἰς ἦχον τραγωδίου πολιτικῶν, καὶ φράγγικων» (20 στ.). Ἄρχ. *Δὲν εἶναι τρόπος νὰ γένη ἄλλη, τόσον ἀγία*. Τὸ κείμενο δὲν ἐντοπίστηκε ἄλλοῦ.
- ²⁰(φ. 67^r-73^r) «Τοῦ αὐτοῦ Κανῶν εὐαγγελικός, ἦτοι περιέχων ἐν ἐπιτομῇ τὰ κατὰ τὸ θεῖον, καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον». Ἄρχ. [*Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε*] *Χριστὸς γεννᾶται δοξάσωμεν*. Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 250-258.
- ²¹(φ. 73^v) «Στίχοι τῆς φιλίας τοῦ Ξηροποτάμου». Ἄρχ. *Χιώτισσα εἶμαι Χιώτισσα, τί μέρωτᾶς παπᾶ μου*. Ἔκδ. Μ. Ι. Γεδεῶν, *Ὁ Ἄθως. Ἀναμνήσεις – Ἐγγραφα – Σημειώσεις*, Κωνσταντινούπολη 1885, σ. 35· *Ἐστία εἰκονογραφημένη*, Ἀθήνα 1891, σ. 20· G. Millet – J. Pargoire – L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, Première partie, Παρίσι 1904, σ. 188, ἀρ. 555· Εὐδόκιμος Ξηροποταμηνός, *Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Ἄθω ἱερὰ βασιλική, πατριαρχικὴ καὶ σταυροπηγιακὴ σεβασμία μονὴ τοῦ Ξηροποτάμου (424-1925)*, Θεσσαλονίκη – Σέρρες 1926, σ. 81 καὶ 139· Γ. Ι. Ζολώτας – Αἰμιλία Κ. Σάρου, *Ἱστορία τῆς Χίου*, τ. Γ1: *Τουρκοκρατία*, Ἀθήνα 1926, σ. 510· Ν. Α. Βέης, *Νέα Ἐστία* 23 (1938), 374 κ.ά.
– Ἔπεται: «Μεγαλυνάριον εἰς τοὺς ἀγίους Τεσσαράκοντα μάρτυρας». Ἄρχ. *Τοὺς ἐνδόξους μάρτυρας τοῦ Χριστοῦ*. Ἔκδ. Kaisarion Δαπόντες, *Τράπεζα πνευματικὴ*, Βενετία 1778, σ. 264.
– Ἔπεται: «[Μεγαλυνάριον] Εἰς τὸν πάγκαλον Ἰωσήφ». Ἄρχ. *Χαίροις παμμακάριστε Ἰωσήφ*. Τὸ κείμενο δὲν ἐντοπίστηκε ἄλλοῦ.
- ²²(φ. 74^r-80^v) «Ἐπαινος τοῦ σμαραγδίου – Ἀντίρρησις τούτου –

Ἐπιτομή τῶν πετραδίων» (στ. 69+137+212+82+104). Ἄρχ. Ἐγὼ δὲν ἀμφιβάλλω εἰς τοῦτο πῶς σφάλλω. Τὸ κείμενο δὲν ἐντοπίστηκε ἄλλοῦ.

3. (φ. 82^r-106^v) «Τυπικὸν μικρὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ὁρους». Ἄρχ. *Εἰδησις περὶ τῆς τάξεως* (χ¹⁰, β' μισὸ 19ου αἰ., ἔτ. 1859 [104^r] καὶ 1866 [104^v]).
4. (φ. 109^r-131^v) Ἐπιστολὲς διαφόρων καὶ ἐπιστολικοὶ τύποι τῶν ἐτῶν 1729-47 [*Ἐπιστολαὶ Μακαρίου διδασκάλου πρὸς τὸν ἑαυτοῦ ἀνεπισημῶν Ματθαῖον* κώδ.] (χ¹¹, 18ου αἰ.).
5. (φ. 133^r-142^r) Ἄδελφος, Ὁμιλία εἰς τὸ «ὦ γενεὰ ἄπιστος». Ἄρχ. Ὁμολογῶ μὲ ὄλην τῆς καρδίας τὴν προθυμίαν (χ¹², 18ου αἰ.).
6. (φ. 143^r-161^v) Καיסάριος Δαπόντες, *Βρῦσις Λογική* (ἀπόσπ.). Αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε (χ¹³). Ἐκδ. ἐδῶ, III-XXV.
  - ¹(φ. 143^r) [Ἄῶνειρον τρίτον], 4 στ. (ἐδῶ, III). Ἄρχ. ἀκέφ. *Ἐν τῇ δεκάτῃ τοῦ μηνὸς καὶ ἕκτῃ Σεπτεμβρίου*. Ἡ πρώτη μορφή στὸν κώδ. Βυτίνας 1, φ. 185^v. ἔκδ. Γ. Κεχαγιόγλου, «Ανέκδοτα στοιχεία γιὰ τὸν Καיסάριο Δαπόντε ἀπὸ τοῦ χειρογράφου τῆς Βυτίνας αριθμ. 1», *Ὁ Ἐρανιστής* 18 (1986), 45, ὅπου 10 στίχοι. Ἡ ἐπεξεργασμένη μορφή τοῦ αὐτοῦ κειμένου στὸν κώδ. Τσεχικῆς Ἀκαδ. Ἐπιστ. (Πράγα) 1 TG 1, φ. 98^{r-v} (III.1-10). Στὸν ἴδιο κώδικα προηγούμενα τὸ «Ἄῶνειρον πρῶτον» καὶ «Ἄῶνειρον δεύτερον», τὰ ὁποῖα προφανῶς ὑπῆρχαν καὶ στὸν Βατοπ. 781.
  - ²(φ. 143^{r-v}) «Τῶ αὐτῶ» [ἱερομ. Γρηγορίῳ Βατοπεδινῶ], 28 στ. (IV). Ἄρχ. *Ταῦτά εἰσι τὰ ὄνειρα τὰ ἄνω ἐστρωμένα*. Στὸ περιθώριο: ἐπιστολὴ ε' πρόκειται ὄχι γιὰ χαρακτηρισμὸ ἐπιστολῆς, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅσο κεφάλαιο τοῦ ἔργου *Βρῦσις λογική*. Ἀκολουθοῦν ἑπτὰ ἐπιστολὲς ἐκ τῆς φυλακῆς (V-XI) ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο (φ. 143^v): Ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι ἐκ τῆς φυλακῆς τῶν εἴκοσι μηνῶν, ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς ἐβδόμης μαρτίου τοῦ χιλιοστοῦ ἑπτακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐβδόμου ἔτους, ἕως τῆς εἰκοστῆς ἐβδόμης νοεμβρίου τοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐνάτου [γρ. ὀγδόου], διὰ πενήνταπέντε πουργιὰ ἄδικα καὶ αὐτά».
  - ³(143^v-144^v) Ἄγγελίνα», 50 στ. (V). Ἄρχ. *Πάλιν τὰ χέρια ποιοῦν, χρυσῆ μου Ἄγγελίνα*. Τὸ αὐτὸ κείμενο στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. Ἐπιστ. 1 TG 1, φ. 98^v-100^r, μὲ δύο πρόσθετους στίχους (51-52).
  - ⁴(φ. 144^v-147^v) «Τῆ αὐτῆ» [Ἄγγελίνα], 152 στ. (VI). Ἄρχ. *Πάν, Ἄγγε-*

λίνα, τὰ διπλὰ καὶ τὰ παλὰ μιντέρια. Τέλ. κολ. διότι εἶναι ἄνοστο, κέττι διάβασαί το [. Τὸ αὐτὸ κείμενο καὶ στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. 1 TG 1, φ. 100^r-104^r, ὅπου ἡ ἐπιστολὴ φέρει 156 στίχους. Πιθανῶς τὸ κολοβὸ κείμενο νὰ ἔφερε συνολικῶς 178 στ. στὸν Βατοπ. 781· βλ. Σχόλια VI.

- ⁵(φ. 147^r-149^r) [«Τῆ αὐτῆ» (Ἀγγελίνα)]: 66 στ., ἐνῶ ἐξέπεσαν στὴν ἀρχὴ ἄλλοι 22 στ. (VII). Ἀρχ. ἀκέφ.] Ποῦ νὰ τὰ φήσω ὄλ' αὐτά, μαζὶ καὶ τὰ στουφάτα. Τὸ αὐτὸ κείμενο καὶ στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. 1 TG 1, φ. 104^r-105^v, ὅπου ἡ ἐπιστολὴ φέρει 68 στίχους (Ἀρχ. Χρυσῆ μου Ἀγγελίνα μου, τάχα νὰ μὰξιώση. Τέλ. καὶ βασιλείας οὐρανῶν νὰ σὲ καταξιώση). Ἡ ἐπιστολὴ στὸν Βατοπ. 781 πρέπει νὰ ἔφερε 86 στ., καθὼς μετὰ τὸν στ. 68 τοῦ κώδ. Πράγας προστέθηκαν ἄλλοι 18· βλ. σχόλια VII. Μερικὴ ὁμοιότητα μὲ μιὰ πρώτη μορφὴ τοῦ στιχουργήματος στὸ Κεχαγιόγλου, «Ανέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Kaisarion Δαπόντε», σ. 42-43.
- ⁶(φ. 149^{r-v}) «Πάνω», 34 στ. (VIII). Ἀρχ. Χριστὸς ἀνέστη, ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι φυλακωμένος. Τὸ αὐτὸ κείμενο καὶ στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. 1 TG 1, φ. 105^v-106^v.
- ⁷(φ. 150^r-151^r) «Τῶ αὐτῶ» [Πάνω], 62 στ. (IX). Ἀρχ. Ὁ βασιλεὺς σουλτὰν Μαχμουὺτ ὁ πολυχρονημένος. Τὸ αὐτὸ κείμενο καὶ στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. 1 TG 1, φ. 106^v-107^v (56 στ.).
- ⁸(φ. 151^r-153^r) «Κωστάκη Γουλιανῶ, μεγάλῳ ποστελνίκῳ», 98 στ. (X). Ἀρχ. Τὸν ἅγιον Γρηγόριον (ἀνάμνησιν σὲ κάνω. Τὸ αὐτὸ κείμενο καὶ στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. 1 TG 1, φ. 108^r-110^r (94 στ.).
- ⁹(φ. 153^r-154^r) «Γρηγορίῳ ἡγουμένῳ τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκη ἱερᾶς, καί, βασιλικῆς μονῆς τῆς Παναγίας», στ. 30+10 μτγν. (XI). Ἀρχ. Ἄγιε καθηγούμενε μονῆς τῆς Παναγίας. Τὸ αὐτὸ κείμενο καὶ στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. 1 TG 1, φ. 110^{r-v} (28 στ.).
- ¹⁰(φ. 154^{r-v}) «Ἐπίγραμμα ἐπιτάφιον», 20 στ. (XII). Ἀρχ. Ἦλθα ἐπρόσδραμα ἐδὼ [εἰς τὴν Χάλκην in marg.] εἰς τὴν Ὑπεραγίαν. Ἐκδ. Κῆπος χαρίτων (1880²), σ. 44· Κεχαγιόγλου, «Ανέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Kaisarion Δαπόντε», σ. 47 (στὸ χφ ἐπιπλέον οἱ στ. 19-20).
- ¹¹(φ. 154^v-155^r) «Τῶ αὐτῶ» [ἱερομ. Γρηγορίῳ Βατοπεδινῶ], 40 στ. (XIII). Ἀρχ. Ὁ ἥλιος, Γρηγόριε, ἐνόμιζα νὰ λείψῃ. Στὸ περιθώριο: ἐπιστολὴ ζ' (ἐνν. 7ο κεφ.). Τὸ κείμενο δὲν ἐντοπίστηκε ἄλλοῦ.
- ¹²(φ. 155^r-156^v) «Μετάφρασις εἰς τὰς παρὰ τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ συντεθείσας ἀρετὰς καὶ κακίας»· 66 στ., πλὴν τῶν μερικῶν τίτλων (XIV). Ἀρχ. Ἡ Ἀγάπη. Ἐγώμαι βρούσις νοητή, καὶ γύρω γύρω τρέ-

χω. Τὸ αὐτὸ κείμενο στοὺς κώδ. Πατρ. Ρουμ. I-6, φ. 136^v-139^r, 60 στ. (ἔτ. 1756), Κουρίλα 7, φ. 273^v-274^v (60 στ.), Βιβλ. Ρουμ. Ἀκαδ. 672 [Litzica 646], σ. 107 (ἔτ. 1774).

- ¹³(φ. 156^v) «Ἐπίγραμμα ἄνωθεν τῆς πύλης τοῦ ἤδη ἀνοικοδομηθέντος ἱεροῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα τοῦ Ξηροποτάμου», 18 στ. (XV). Ἀρχ. *Ἡ Πουλχερία βασιλῆς, θυγάτηρ Ἀρκαδίου*. Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 69. Ἡ ἐπιγραφή βρίσκεται ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ νόρθηκος τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, ἐνῶ τὸ ἐπίγραμμα ἐμφανίζεται ἐλαφρῶς διαφοροποιημένο σὲ σχέση μὲ τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ Δαπόντε. Βλ. ἔκδοση τῆς ἐπιγραφῆς στὸ Γερ. Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, ἔκδ. Πανσέληνος, Καρυές Ἁγίου Ὄρους ²1988 (1903), σ. 546· Millet – Pargoire – Petit, *Recueil*, σ. 182, ἀρ. 541· Εὐδόκιμος Ξηροποταμηνός, *ὁ.π.*, σ. 81 καὶ 133 (βλ. φ. 73^v)· π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντε: Ἐπιγράμματα διάφορα», *Πρωτῶτον* 24 (Ἰούλ.-Αὐγ. 1990), 116-117 [βάσει τοῦ αὐτόγραφου κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 232^v, ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐπιγραφή, ὅπως εἶναι ἀποτυπωμένη στὸν νόρθηκα τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς]· μον. Ζαχαρίας Ξηροποταμηνός, *Βυζαντινὰ* 33 (2013-14), 413.
- ¹⁴(φ. 156^v-157^r) «Εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Πάντων τοῦ κοιμητηρίου τοῦ Ξηροποτάμου», 6 στ. (XVI). Ἀρχ. *Ἀνεκαινίσθη ὁ ναὸς οὗτος ἐκ θεμελίων*. Ἔκδ. π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντε: Ἐπιγράμματα διάφορα», *Πρωτῶτον* 27 (Ἰαν.-Φεβρ. 1991), 19 [βάσει τοῦ κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 234^v].
- ¹⁵(φ. 157^r) «Εἰς τὸ παρακλήσιον τοῦ Σταυροῦ τὸ εἰς τὸ Ξηροποτάμου», 12 στ. (XVII). Ἀρχ. *Ὁ ἱερὸς οὗτος ναὸς Σταυροῦ τοῦ παναγίου*. Ἔκδ. Millet – Pargoire – Petit, *Recueil*, σ. 187, ἀρ. 550· Εὐδόκιμος Ξηροποταμηνός, *ὁ.π.*, σ. 143 (παράλειψη στ. 1-2)· π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντε: Ἐπιγράμματα διάφορα», *Πρωτῶτον* 27 (Ἰαν.-Φεβρ. 1991), 16 [βάσει τοῦ Βατοπ. 1038, φ. 233^v].
- ¹⁶(φ. 157^{r-v}) «Εἰς τὴν φιάλην τὴν ἐκ τῆς Χίου κοπεῖσαν, καὶ εἰς τὸ Ξηροποτάμου φερθεῖσαν», 6 στ. (XVIII). Ἀρχ. *Χιώτισσα εἶμαι Χιώτισσα· τί μέρωτᾶς, παπᾶ μου;* Ἔκδ. βλ. ἄνωτέρω, φ. 73^v.
- ¹⁷(φ. 157^v-159^v) «Εἰς τὴν νεοφανῆ αἴρεσιν τῶν Κολουβάδων», 100 στ. (XIX). Ἀρχ. *Κατὰ τοὺς χρόνους δὲ αὐτοὺς ἐφάν' ἡ ὀργισμένη*. Τὸ κείμενο δὲν ἐντοπίστηκε ἄλλοῦ.
- ¹⁸(φ. 159^v-160^v) Συνοδικὸ πατριαρχικὸ γράμμα οἰκουμ. πατρ. Θεοδοσί-

ου Β' κατὰ τῶν Κολουβάδων, ἔτ. Ἰουλ. 1772 (XX). Ἄρχ. Θεοδόσιος ἐλέφ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης, καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε Ἱερισσοῦ, καὶ Ἁγίου Ὁρους [...] Γνωστὸν ὑμῖν ἔστω, ὅτι ἀπὸ γραμμιάτων ἀποκομισθέντων αὐτόθεν. Τέλ. καὶ σκανδαλοποιός, καὶ φιλοτάραχος, ἀφωρισμένος εἶη, καὶ τὰ ἐξῆς φοικτά, τοῖς πᾶσι γνωστά. Ἀκολουθοῦν ὑπογραφές ἱεραρχῶν. Ἔκδ. (βάσει τοῦ κώδ. Ἰβήρων 606) Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λειψία 1894, σ. 229-231 (ἀνατύπ.: ἔκδ. Hakkert, Ἄμστερνταμ 1965). – Ἀπὸ τῆς συνοδικῆς ἀπόφαση ὁ Δαπόντες παραλείπει τὸ κείμενο (Meyer 229.30) *Περὶ δὲ τοῦ πυκνότερον* — (230.8) *καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω*, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴ συχνότητα τῆς θείας μετέληψης. Ἐπίσης, στὸ τέλος παραλείπει τὶς συνήθειες ἀρές: (Meyer 230.28) *παρὰ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου* — (231.5-6) *Οὕτω γενέσθω ἐξ ἀποφάσεως· ἀντ' αὐτοῦ ὁ Δαπόντες σημειώνει: καὶ τὰ ἐξῆς φοικτά, τοῖς πᾶσι γνωστά.*

¹⁹(φ. 160^v-161^r) «Εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου Κουτλουμουσίου», 14 στ. (XXI). Ἄρχ. *Οὗτος ὁ τοῖχος, θεατά, μετὰ καὶ τῶν κελίων.* Ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 113· π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντε: Ἐπιγράμματα διάφορα», *Πρωτῶτον* 24 (Ἰουλ.-Αὐγ. 1990) 117 [βάσει τοῦ κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 233^r· παραλείψη τοῦ στ. 8 ἐκ παραδρομῆς].

²⁰(φ. 161^r) «Εἰς τὸν εἰς τὰ Σέρβας ναὸν τῆς Ἐλεούσης μετόχιον τοῦ Κουτλουμουσίου», 12 στ. (XXII). Ἄρχ. *Ἀνεκαιίσθη ὁ σεπτὸς οὗτος τῆς Παναγίας.* Τὸ αὐτὸ κείμενο καὶ στὸν κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 235^r.

²¹(φ. 161^{r-v}) «Εἰς εἰκόνα τῆς Παναγίας», 6 στ. (XXIII). Ἄρχ. *Ἀῖτη ἢ πανσεβάσμιος εἰκὼν τῆς Παναγίας.* Ἔκδ. *Actes de Kutlumus*, ἔκδ. Paul Lemerle, Παρίσι ²1988, σ. 262, ἀρ. 11.

²²(φ. 161^v) «Εἰς μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ Γρηγορίου λεγόμενον», 10 στ. (XXIV). Ἄρχ. *Ὁ ἱερὸς περίβολος ὅλος τοῦ σεβασμίου.* Ἔκδ. π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντε: Ἐπιγράμματα διάφορα», *Πρωτῶτον* 27 (Ἰαν.-Φεβρ. 1991), 16-17 [βάσει τοῦ κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 233^v].

²³(φ. 161^v) «Εἰς τὸν ναὸν [τῆς I. M. Γρηγορίου]», κολοβὸ· στ. 1-6, ἀπὸ τοὺς συνολικῶς 10 (XXV). Ἄρχ. *Ἀνεκαιίσθη ὁ ναὸς οὗτος τοῦ ἐν Ἁγίοις.* Τέλ. κολ. *στερέωσον νῦν καὶ αὐτὸν δυνάμει σου τῇ θείᾳ* [. Ἔκδ. π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντε: Ἐπι-

- γράμματα διάφορα), *Πρωτῶτον* 27 (Ίαν.-Φεβρ. 1991), 17 [τὸ ἐπίγραμμα πλήρες (10 στ.), βάσει τοῦ κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 234^ε].
7. (φ. 162^ε-176^ε) Ἐπιστολές διαφόρων, χρονολ. στίς ἀρχ. 19ου αἰ. (χ¹⁴, ἀρχ. 19ου αἰ.).
8. (φ. 180^ε-188^ε, 189^ε-190^ε, 195^{ε-ν}) Σχολικὰ κείμενα ἀριθμητικῆς, γεωγραφίας, ἱερᾶς ἱστορίας (χ¹⁵, τέλ. 19ου – ἀρχ. 20οῦ αἰ.).
- Στὰ φ. 192^ε-193^ν ἀριθμητικὲς πράξεις, ἐν μέρει κατὰστιχο ἐξόδων.

Ἄγραφα φφ.: 7^ν, 7α^{ε-ν} (στὸ χφ ἀριθμεῖται ὡς 7B1), 15^ν (πλὴν σημ.), 22^ν, 26^ν, 28^ν, 29^ν, 33^ν-33ε^ν (τὰ πέντε ἄγραφα φύλλα ἀριθμοῦνται στὸ χφ ὡς 33b-f1), 81^{ε-ν}, 87^ν-88^ν, 91^ν, 97^ν, 107^ε-108^ν, 132^ε (πλὴν τίτλου), 132^ν, 142^ν, 142α^ν (στὸ χφ ἀριθμεῖται ὡς 142B), 176^ν-179^ν, 188^ν, 190^ε-191^ν, 194^{ε-ν}, 196^{ε-ν}.

Ἡ σύνθεση τευχῶν στὰ αὐτόγραφα δαποντικὰ κείμενα δὲν εἶναι εὐκρινής, καθὼς τὰ φύλλα εἶναι κολλημένα στὸ ἐσωτερικὸ μέρος τῆς ράχης. Πιθανῶς πρόκειται γιὰ α) ἓνα τριάδιο: 1×6-1 (φ. 143/53-147/57· τὸ 6ο φύλ. [ἀρχικῶς φ. 58] ἐξέπεσε μετ' ἀπώλεια κειμένου), β) ἓνα τετράδιο: 1×8 (φ. 148/59-155/66), καὶ γ) ἓνα ἄλλο τετράδιο: 1×8-2 (φ. 156/68-161/73· τὸ 1ο φύλ. [ἀρχικῶς φ. 67] καὶ τὸ 8ο φύλ. [ἀρχικῶς φ. 74] ἐξέπεσαν μετ' ἀπώλεια κειμένου)]. Τὰ φ. 143-161 εἶναι μικρότερα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τοῦ Βατοπ. 781, καὶ ἔχουν διαστάσεις 175×110 χιλ. Ἡ ἀρίθμηση τῶν φ. 143-161 εἶναι νεώτερη, προφανῶς τοῦ σταχωτῆ, στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. (μετ' ἀρχῆς τοῦ 20οῦ), σὲ ἀρκετὰ ὅμως φύλλα διακρίνεται ἀνὰ τμήματα παλαιότερη (ἀρχικῆ) ἀρίθμηση. Τὰ αὐτόγραφα φύλλα τοῦ Δαπόντε ἀριθμοῦνται ὡς φ. 143-161 (νεώτερη ἀρίθμηση), ἐνῶ διακρίνεται ἡ ἀρχικῆ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε ὡς φ. 53-73, καθὼς τὰ ἀρχικὰ φ. 58 καὶ 67 ἐξέπεσαν μετ' ἀπώλεια κειμένου (στίχων), χωρὶς ἡ ἀπώλεια νὰ ληφθεῖ ὑπόψιν ἀπὸ τὴ νέα ἀρίθμηση, ἡ ὁποία συνεχίζεται κανονικά, χωρὶς κενά. Στὸ χειρόγραφο ἐμφανίζονται 15 χέρια, ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι βέβαια τοῦ Δαπόντε (χ¹³). Ἡ ἀντιβολὴ τοῦ χεριοῦ τοῦ Δαπόντε στὸν Βατοπ. 781 μετ' ἄλλα γνωστὰ αὐτόγραφα του εἶναι εὐκόλη, καθὼς ὁ Καισάριος μᾶς ἄφησε πάμπολλα αὐτόγραφα του, ἐνῶ στὰ γνωστὰ⁹ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα, ὅπως οἱ κώδικες Παντελεήμονος 852, Ζαγορᾶς 90, Κουρίλα 7, British Library/Add. 8237, Τσεχ. Ἀκαδ. Ἐπιστ. 1 TG 1 κ.ἄ.

9. Βλ. καὶ Λίνος Πολίτης – Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰῶνα. Συνοπτικὴ καταγραφή», *Δελτίο τοῦ Ἰστ. καὶ Παλαιογρ. Ἀρχείου* 6 (1994), 500-501.

Ὁ αὐτόγραφος κώδικας τῆς Πράγας

Στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν Τσεχίας στὴν Πράγα (Knihovna Akademie věd České republiky) σώζεται ὁ ἀδῆλου προελεύσεως κώδ. 1 TG 1 (167/8×117/8 χιλ., φφ. I, 189)¹⁰, ὁ ὁποῖος περιέχει δαποντικὰ αὐτόγραφα στιχουργήματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται σὲ γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Δαπόντε ἀπὸ τὸ 1736 κ.έ. — («Ὀνειρον πρῶτον», φ. 96^v-97^v (I.13-14)—, βάσει ἐνίοτε χρονολόγησος ἐπιμέρους κειμένων, πὺ σημειώνεται συνήθως σὲ καταληκτῆριους στίχους ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Δαπόντε. Ὁ κώδικας, βέβαια, δὲν γράφτηκε ὁπωσδήποτε κατὰ τὸν δηλούμενο χρόνο — ἀν καὶ κατὰ περίπτωσιν εἶναι πιθανόν —, ἀλλὰ σὲ διάρκειαν μερικῶν ἐτῶν. Περιέχει, πάντως, σχετικῶς πρῶιμα στιχουργήματα — ὁ κώδ. Βυτίνας 1 εἶναι ἐλαφρῶς πρωιμότερος —, ἐνῶ ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ («δεξαμενὴ») στιχουργημάτων τοῦ Δαπόντε, τὰ ὁποῖα εἴτε συμπεριελήφθησαν σὲ ἐκδόσεις ἢ στὸ σῶμα ἐπώνυμων ἀνέκδοτων ἔργων του, ἢ παραμένον ἀνέκδοτα στὸν κώδικα Πράγας, χωρὶς νὰ ἔχουν ἐνταχθεῖ σὲ κάποια δαποντικὴ συλλογὴ.

Ὁ κώδικας εἶναι σημαντικὸς γιὰ τὸ ἔργο Βρούσις λογική, καθὼς περιέχει μερικὰ στιχουργήματα πὺ ἐνσωματώθηκαν — ἐπεξεργασμένα καὶ ἐνίοτε μὲ πρόσθετους στίχους — στὸ ἀνωτέρω ἔργο, ὅπως αὐτὸ καταγράφηκε στὸν Βατοπ. 781. Ὅταν λοιπὸν ὁ Δαπόντες ἀντέγραφε τὸν Βατοπ. 781 περὶ τὸ 1778 στὴ μονὴ Ξηροποτάμου, εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι θὰ εἶχε μαζί του τὸν κώδ. Πράγας 1 TG 1, τὸν ὁποῖο χρησιμοποίησε καὶ ὡς πρῶτο σχέδιο, ὅσον ἀφορᾷ τὰ τρία («Ὀνειρα») καὶ τὶς ἐπτὰ ἐπιστολὲς ἐκ τῆς φυλακῆς· πιθανῶς καὶ κάποια ἄλλα. Ἰδιαιτέρη θέση κατέχει ὁ κώδ. Πράγας ὅμως στὴν ἐκδόσιν τῆς Βρούσεως λογικῆς, καθὼς τὸ σωζόμενον ἀπόσπασμα στὸν Βατοπ. 781 εἶναι ἀκέφαλο, ὥστε τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο Ὀνειρο ἀλλὰ καὶ οἱ στ. 1-6 τοῦ τρίτου Ὀνείρου νὰ ἀναπληρώνονται ἀπὸ τὸν κώδ. Πράγας, μὲ τὴν ὑπόμνησιν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν πρῶτη μορφή τῶν στιχουργημάτων, ἢ ὁποῖα βέβαια δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν τελικὴ. Ὁ ἴδιος κώδικας χρησιμοποιεῖται ἐπίσης γιὰ τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν τελευταίων στίχων τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς πρὸς Ἀγγελίνα (VI.153-178) καθὼς καὶ τῶν ἀρχικῶν τῆς τρίτης ἐπιστολῆς πρὸς τὴν ἴδια (VII.1-22), οἱ

10. Περιγραφὴ τοῦ κώδικα στὸ J.-M. Olivier – Marie-Aude Monégier du Sorbier, *Manuscrits grecs récemment découverts en République tchèque. Supplément au Catalogue des manuscrits grecs de Tchécoslovaquie* [CNRS, Documents, Études et Répertoires, 76], Παρίσι 2006, σ. 21-43. Γιὰ τὰ κείμενα τοῦ κώδικα πὺ ταυτίζονται μὲ τὸν Βατοπ. 781 βλ. στὸ ἴδιο, σ. 30-31.

όποιοι ἐξέπεσαν λόγω χάσματος φύλλων στὸν Βατοπ. 781 (ἀρχικό φ. 58, μεταξὺ τῶν φ. 147 καὶ 148 τῆς νέας ἀρίθμησης).

Ἄλλοι κώδικες

Ὅρισμένα στιχορρήματα τῆς Βρύσεως λογικῆς ποὺ σώζονται στὸν Βατοπ. 781 περιέχονται καὶ σὲ ὀρισμένους ἄλλους σημαντικούς κώδικες:

Ὁ κώδ. Βυτίνας 1, φ. 185^r-187^v καὶ 373^v, περιέχει τὸ πρῶτο Ὀνειρο (στ. 1.21-48) καὶ τὸ τρίτο Ὀνειρο (III), ἐπίσης στίχους ἀπὸ τὴν τρίτη ἐπιστολὴ πρὸς Ἀγγελίνα (V), καθὼς καὶ τὸ ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα (XII). Ὁ κώδ. Πατριαρχείου Ρουμανίας I-6 περιέχει τὸ ἐπίσης ἀνεκδοτο ἔργο τοῦ Δαπόντε *Χριστιανῶν θυσία* καὶ ἕτερους στίχους, μεταξὺ τῶν ὁποίων (φ. 136^v-139^r, 60 στ.) τὸ στιχοῦργημα «Μετάφρασις εἰς τὰς παρὰ τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ συνθεθείσας ἀρετὰς καὶ κακίας» (XIV. Ἀρχ. *Ἡ Ἀγάπη. Ἐγώμαι βρούσις νοητή*). Ὁ κώδικας ἀντιγράφηκε τὸ 1756 στὸ Πιπέρι ἀπὸ γραμματέα τοῦ Δαπόντε καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψή του. Τὸ αὐτὸ κείμενο περιέχει καὶ ὁ κώδ. Κουρίλα 7, φ. 273^v-274^v (60 στ.), αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, καθὼς καὶ ὁ κώδ. Βιβλ. Ρουμ. Ἀκαδ. 672 (Litzica 646), ἔτ. 1774, σ. 1071 κ.έ. Οἱ δύο πρῶτοι κώδικες (ὁ BPA 672 δὲν μοῦ ἦταν προσιτός) λαμβάνονται ὑπόψιν στὴν ἔκδοση τοῦ ἀνωτέρω στιχορρήματος, καθὼς ἀποκαθιστοῦν τὸ ἐλλειπὸν κείμενο στὸν κώδ. Βατοπ. 781 (χάσμα λόγω ἀπωλείας τοῦ ἀρχικοῦ φ. 67). Τέλος, ὁ κώδ. Βατοπ. 1038, αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, περιέχει διάφορα στιχορρήματα καὶ ἐπιγράμματά του (βλ. ἀνωτέρω στὴν περιγραφή τοῦ Βατοπ. 781 (6.13-15, 29-20, 22-23, στιχ. XV-XVII καὶ XXI, XXII, XIV), ἐνῶ στὸ φ. 234^r περιέχει πλῆρες τὸ τελευταῖο στιχοῦργημα (XXV) ποὺ ὑπάρχει κολοβὸ στὸν Βατοπ. 781 (διακόπεται μετὰ τὸν στ. 6).

Τὸ ἄγνωστο ἔργο τοῦ Δαπόντε «Βρούσις λογική»

Τὰ αὐτόγραφα δαποντικά κείμενα τοῦ ἔργου *Βρούσις λογική* περιέχονται στὰ φ. 143^r-161^v (ἀρχικὴ ἀρίθμηση φ. 53^v-73^r [-58, -67]) τοῦ κώδ. Βατοπ. 781. Στὴν ἄνω ὡς ἐκάστου verso καὶ ἐκάστου recto ἀναγράφεται ὡς «κεφαλίδα» ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε: *Βρούσις λογική* (verso: *Βρούσις*· recto: *λογική*). Πρόκειται προφανῶς γιὰ μεγάλο ἀπόσπασμα ἀπὸ ἄγνωστο ἔργο τοῦ Δαπόντε, τὸ ὁποῖο οὔτε ὁ ἴδιος τὸ ἀναφέρει ὡς τίτλο σὲ κάποιον γνωστὸ κείμενό του¹¹. Σημειωτέον, ὁ Δαπόντες συνήθιζε νὰ ἐπιγρά-

11. Δὲν ἀναφέρεται στὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἔργων του στὸ ἔργο *Ἄνθη νοητά* (περὶ

φει συλλογές στιχουργημάτων του με ζευγος λέξεων, ὅπως συμβαίνει με τὰ ἔργα *Κήπος χαρίτων*, *Ἄνθη νοητά*, *Ρόδον τὸ ἀμάραντον*, *Καθρέπτῃς γυναικῶν*, *Φανάρι γυναικῶν*, *Θέατρον βασιλικόν*, *Χριστιανῶν θυσία* κ.ά.

Τὸ ἔκτενές ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο Βρούσις λογική πού σῶζεται στὸν Βατοπ. 781, φ. 143^r-161^v ἀποτελοῦσε αὐτόγραφη συλλογὴ στιχουργημάτων, τὴν ὁποία ἀπέστειλε ὁ Δαπόντες —προφανῶς ὡς σῶμα χειρογράφου— πρὸς τὸν ἱερομόμοναχο τῆς μονῆς Βατοπεδίου Γρηγόριο —κατὰ παραγγελία τοῦ ὁποίου γράφτηκε (XII.33-35)—, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Δαπόντε πρὸς αὐτόν, ἣ ὁποία περιέχεται στὸ ἀνωτέρω ἔκτενές ἀπόσπασμα (Βατοπ. 781, φ. 154^v-155^r). Ἐκεῖ ὁ Δαπόντες, ἀπευθυνόμενος στὸν φίλο του παραλήπτη, τὸν ὀνομάζει Γρηγόριο (στιχούργημα XIII, Ἄρχ. Ὁ ἥλιος, *Γρηγόριε, ἐνόμιζα νὰ λείψῃ*), ἐνῶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Γρηγόριος δὲν ἀνταποκρίθηκε σὲ πρόσκληση τοῦ Δαπόντε νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ ἀπὸ τὸ Βατοπέδι, ὅπου διέμενε, στὴ μονὴ Ξηροποτάμου, στὴν ὁποία ἐμόναζε ὁ Δαπόντες (ἐδῶ, στιχούργημα XIII.21-24):

«Ὅπου σὲ ἔγραψα νὰ λθῆς τὸ Σάββατον, παπαῦ μου,
ἀπὸ τὸ Βατοπαίδι σου εἰς τὸ Χλωροποτάμου.
Νὰ σὲ ἰδῶ, νὰ μὲ ἰδῆς, ὡς ποθητοὶ ἀλλήλων,
νὰ σὲ χαρῶ, νὰ μὲ χαρῆς, ὡς φίλος με τὸν φίλον».

Καθὼς, λοιπόν, ὁ Δαπόντες δὲν ἔτυχε τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Γρηγορίου καὶ τῆς κατὰ πρόσωπον συνομιλίας μαζί του, τοῦ ἀπέστειλε τὸ ἔργο Βρούσις λογική, ὥστε νὰ διατηρηθεῖ ἢ μεταξὺ τους ἐπικοινωνία· ὁ Βατοπεδινὸς ἱερομόναχος ἀποτελεῖ λοιπὸν τὴν ἀ φ ο ρ μ ῆ τῆς συγγραφῆς.

Ὡς πρὸς τὴ δ ο μ ῆ τοῦ ἔργου, ὁ Δαπόντες τὸ χῶρισε σὲ κεφάλαια/

τὸ 1768), πού περιέχονται στὸν λανθάνοντα αὐτόγραφο κώδ. Καλλιπόλεως 12 (N. A. Βέης, «Τὰ Ἄνθη νοητά» τοῦ Κωνσταντίνου-Καισαρίου Δαπόντε», *Νέα Ἑστία* 32, 1942, 13-23) καὶ στὸν κώδ. Κουρίλα 7 (ἐπίσης αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε), στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται (φ. 295^v-296^r) 15 τυπωμένα ἢ ἀνέκδοτα ἔργα του. Πιθανῶς τὸ ἐν λόγω ἔργο νὰ ἀνήκει στὰ χαρακτηρισζόμενα ἀπὸ τὸν Δαπόντε ὡς *μερικὰ ἄλλα μου βιβλία-ρια ἐκ τῶν ὀρθέντων τούτων βιβλίων μου ἀπανθίσματα* (Κουρίλα 7, φ. 295^v-296^r). Ἡ Βρούσις λογική δὲν ἀναφέρεται οὔτε στὴν ἀπαρίθμηση τῆς ἀνέκδοτης *Γεωγραφικῆς ἱστορίας* τοῦ Δαπόντε, ὅπου ἀναγράφονται 18 ἔργα (πρὸ τοῦ 1778), τυπωμένα ἢ μὴ Constantin Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 3, ἔκδ. Émile Legrand, Παρίσι 1888, σ. LXXIV. Σημειωτέον ὅτι στὴν ἀνωτέρω ἀπαρίθμηση ἔργων τοῦ κώδ. Κουρίλα 7 ἀναφέρεται καὶ τὸ ἔργο *Χρυσῆ ἱστορία*, τὸ ὁποῖο λανθάνει. Ἐπίσης, δὲν ἀναφέρεται τὸ ἔργο *Χριστιανῶν θυσία*, τὸ ὁποῖο συνέθεσε ὁ Δαπόντες τὸ 1756 στὸ Πιπέρι (κώδ. Ρουμ. Πατρ. I-6 καὶ Πράγας 1 TG 1).

τμήματα, τὰ ὁποῖα ὀνόμασε ἐπιστολές, ἐννοεῖται πρὸς τὸν ἱερομ. Γρηγόριο. Κάθε ἐπιστολή (α', β' κ.λπ.), δηλ. τμήμα, ἀπευθυνόταν πρὸς τὸν Γρηγόριο, ἐνῶ ἄρχιζαν μὲ μία εἰσαγωγική/προσφωνηματική ἐπιστολή σὲ στίχους πρὸς τὸν ἴδιο. Κάθε ἐπιστολή/τμήμα περιεῖχε διάφορα στιχορρήματα, μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὶς ἐπιστολές ἐκ τῆς φυλακῆς. Στὰ σωζόμενα κείμενα περιέχεται τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ε' (4 στίχοι), ὀλόκληρη ἡ ἐπιστολή ζ', καθὼς καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιστολῆς ζ', τμήμα πού εἶναι κολοβό. Ὡς πρὸς τὴ θεματική, ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες ἀναφέρει ὅτι μέχρι τὸ φ. 155^r/66^r, δηλ. οἱ ἐπιστολές α'-ζ', περιλαμβάνονταν τὰ «Κοσμικά», ἐνῶ στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὴν ἐπιστολή ζ' κ.έ. (XIII κ.έ.) τὰ «Ἀγιορειτικά» (XIII.37-40):

Ἰδὸν σὲ γράφω τὸ λοιπὸν καὶ τὰ ἐπίλοιπά μου
τὰ ἐν τῷ ὄρει Ἄθωνος τάγιορήτικά μου.
Ἔως ἐδὼ ἐγράφησαν ὅλα τὰ κοσμικά μου,
ἀπὸ ἐδὼ κεῖς τὸ ἐξῆς τὰ καλογερικά μου».

Κατὰ σύμπτωση δηλαδή, σώζεται τὸ τέλος τῶν «Κοσμικῶν» καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν «Ἀγιορειτικῶν». Πιθανῶς, τὰ ὑπόλοιπα φύλλα τοῦ ἔργου λανθάνουν σὲ κάποιον χειρόγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου, καθὼς τὸ αὐτόγραφο ἔργο προφανῶς ἀπεστάλη ἐκεῖ. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους 4 στίχους τῆς ἐπιστολῆς ε' συμπεραίνεται ὅτι τὸ 5ο τμήμα κατέληγε μὲ τὸ 10στιχο «Ὀνειρον τρίτον», τὸ ὁποῖο περιέχεται (χωρὶς τίτλο) στὸν κώδ. Βυτίνας 1¹² ἀλλὰ καὶ (μὲ τίτλο) στὸν κώδ. Πράγας 1 TG 1, φ. 98^{r-v13} (Βατοπ. 781, φ. 143^r/53^r):

[.....]
Ἐν τῇ δεκάτῃ τοῦ μηνὸς καὶ ἕκτης Σεπτεμβρίου
τῆς Εὐφημίας τοῦ Χριστοῦ Μάρτυρος καὶ Κυρίου,
Τετράδη ξημερώνωντας, χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα μὲ τοὺς ἑπτακοσίους».

Ἀπὸ τὸ στιχορρήμα ἐξέπεσαν λοιπὸν στὸν Βατοπ. 781 οἱ πρῶτοι 6 στίχοι. Πρὶν ἀπὸ τὸ «Ὀνειρον τρίτον» πιθανότατα ὁ Δαπόντες εἶχε συμπεριλάβει στὸ ἔργο Βρύσις λογική τὸ «Ὀνειρον πρῶτον» καὶ τὸ «Ὀνει-

12. Ἐκδοση στὸ Γ. Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὸν Καισάριο Δαπόντε ἀπὸ το χειρόγραφο τῆς Βυτίνας ἀριθμ. 1», *Ο Ἐρανιστής* 18 (1986) 45.

13. Olivier – Monégier du Sorbier, *Manuscrits grecs récemment découverts en République tchèque*, σ. 30.

ρον δεύτερον), ὅπως ἔκανε μὲ τὸ χέρι του καὶ στὸν κώδ. Πράγας 1 TG 1, φ. 96^v-98^v¹⁴. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἑπτὰ ἐπιστολὲς ἐκ τῆς φυλακῆς (ἐπιστολὴ ζ' τῆς Βρούσεως λογικῆς) ἔπονται τῶν Ὀνειρῶν αὐτόγραφες στὸν κώδ. Πράγας, ἐνῶ δὲν ἀπαντοῦν ἄλλοῦ. Ἀπόδειξη ὅμως ἀποτελεῖ ἡ ἀναφορά «Ταῦτά εἰσι τὰ ὄνειρα τὰ ἄνω ἐστρωμένα» στὴν ἀρχὴ τῆς εἰσαγωγικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἱερομ. Γρηγόριο Βατοπεδινό (IV.1), ἡ ὁποία ἔπεται τῶν «Ὀνειρῶν» καὶ μὲ τὴν ὁποία ἀρχεται ἡ ἐπιστολὴ ζ'. Ὁ κώδ. Πράγας ἀποτελεῖ —ὅπως προαναφέρθη— ἓνα «καθαρὸ πρόχειρο» χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατὰ περίπτωσιν ὁ ἴδιος ἐρασιζόταν στιχουργήματά του πρὸς σύνθεση διαφόρων «ἐπώνυμων» ἔργων του.

Ἐπίσης, ἡ Βρούσις λογική πιθανότατα νὰ περιεῖχε περαιτέρω «Κοσμικά» ἀνέκδοτα κείμενα, τὰ ὁποῖα εἴτε προηγοῦνται τῶν τριῶν Ὀνειρῶν στὸν κώδ. Πράγας εἴτε ἔπονται τῶν ἐπιστολῶν ἐκ τῆς φυλακῆς. Πρόκειται γιὰ (φ. 80^v κ.έ.) τὴν Ἀκολουθία νυμφικῆ, ἐπίσης (φ. 91^v κ.έ.) τὰ Ἐγκώμιον οἴκου Θεοδώρου Παλάτη, Περιγραφή ἐνὸς φίλου, Προσφώνημα μεμπτικὸν εἰς τὸν παπαγάλον, Εἰς τὸ σπιτικὸν σκυλάκιον, Ἐλεγχος πρὸς τοὺς μισοῦντας τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ἀκόμη (φ. 140^f κ.έ.) Λόγοι περὶ φιλαργυρίας, περὶ ζηλοτυπίας καὶ περὶ εὐχαριστίας, Περὶ θαυμασιῶν ἀκουσμάτων καὶ Περὶ θαυμασιῶν πραγμάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ «Ἀγιορειτικά», πιθανὸν σὲ αὐτὰ περιλαμβάνονταν διάφορα θρησκευτικὰ στιχουργήματα ποὺ συντέθηκαν στὸ Ἅγιον Ὄρος, ὕμνοι στὴ Θεοτόκο, διαφόρους Ἁγίους, τὸν Τίμιο Σταυρὸ κ.λπ., ποὺ ὑπάρχουν δάσπαρτοι στὸν κώδικα Πράγας.

Τὸ μέγεθος τοῦ λανθάνοντος χειρογράφου τῆς Βρούσεως λογικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθεῖ ἐπακριβῶς. Καθὼς ὅμως τὸ φ. 66 —ὅπου περαιοῦνται τὰ «Κοσμικά» καὶ ἀρχοῦνται τὰ «Ἀγιορειτικά»— πιθανὸν ἀποτελεῖ τὸ μέσον τοῦ ἔργου, μπορεῖ νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι ἡ Βρούσις λογική περιελάμβανε περὶ τὰ 150 φύλλα, ἂν καὶ συνήθως ὁ Δαπόντες προσθέτει κάποια στιχουργήματα στὸ τέλος μεγάλων ἔργων του. Ἐνας ὄγκος λοιπὸν 150-200 φύλλων εἶναι κοντὰ στὴν πραγματικότητα. Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Δαπόντες δὲν τὸ ἀναφέρει πουθενὰ ἄλλοῦ στὰ ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα κείμενά του, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δὲν ὑπῆρξε ἰδιαίτερα ἐκτενές.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον συγγραφῆς τῆς Βρούσεως λογικῆς, δηλ. τῆς καταγραφῆς τῶν στιχουργημάτων στὰ φύλλα ποὺ συσταχώθηκαν στὸν

14. Στὸ ἴδιο, σ. 30.

Βατοπ. 781, τὰ ἴδια τὰ στιχουργήματα στὸ ἔργο παρέχουν ὡς *terminus post quem* τὸ ἔτος 1778 (φ. 157^v/69^v), ποὺ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν χρόνο καταγραφῆς. Ὡς πρὸς τὸν χρόνο σύνθεσης τῶν στιχουργημάτων, αὐτὸς ἀναφέρεται συχνὰ στὰ ἴδια τὰ στιχουργήματα, συνήθως στοὺς δύο καταληκτῆριους στίχους, ἀλλὰ καὶ ἄλλοῦ:

- I: ἔτ. 1736 (κώδ. Πράγας καὶ Βυτίνας)
 II: ἔτ. 1745 (κώδ. Πράγας)
 III: Σεπτ. 1747 ἐκ τῆς φυλακῆς (κώδ. Πράγας, Βυτίνας)
 IV [ἔτ. 1778]
 V-X: περίοδος 1747-1748, ἐκ τῆς φυλακῆς (ἐκ παραδρομῆς ὁ Δαπόντες γράφει 1749)· καὶ κώδ. Πράγας
 XI: γράφτηκε στὴ φυλακὴ (κώδ. Πράγας 1 TG 1, φ. 110^{r-v}, 28 στ.)· οἱ τελευταῖοι στ. 29-40 προστέθηκαν μετὰ τὸ 1770/1 (ἀναφέρεται τὸ *Ἐγκόλπιον λογικόν*, Βενετία 1770, ²1771, ὡς τυπωμένο)
 XII: ἔτ. 1751
 XIII: [ἔτ. 1778]
 XIV: ante 1756· τὸ κείμενο ἐπίσης στοὺς κώδ. Ρουμ. Πατρ. I-6 (ἔτ. 1756· 60 στ.)¹⁵, Κουρίλα 7, φ. 273^v-274^v (60 στ.), κώδ. BPA. 672 [Litzica 646], σ. 1071-1078 (ἔτ. 1774)¹⁶ – στὸν Βατοπ. 781 προστέθηκαν στὸ τέλος 6 νέοι στίχοι (61-66)
 XV: ἔτ. 1763
 XVI: ἔτ. 1772
 XVII: ἔτ. 1773
 XVIII: ἔτ. 1778
 XIX: ἔτ. 1774
 XX: ἔτ. 1772 (πατρ. γράμμα)
 XXI: ἔτ. 1767
 XXII: ἔτ. 1761
 XXIII: ἔτ. 1773
 XXIV: ἔτ. 1768
 XXV: [ἔτ. 1768] (πλήρες στὸν Βατοπ. 1038, φ. 234^r)

15. Ὁ ἀκατάγραφος κώδικας περιέχει τὸ ἔργο *Χριστιανῶν θυσία* [καὶ ἔτεροι στίχοι].

16. C. Litzica, *Catalogul manusriptelor grecești*, Βουκουρέστι 1909, σ. 360.

Τὰ στιχ. IV καὶ XIII, τὰ ὁποῖα ἀπευθύνονται πρὸς τὸν ἱερομ. Γρηγόριο Βατοπεδινό, συντέθηκαν προφανῶς, ὅταν ὁ Δαπόντες κατέγραφε τὰ παλαιότερα κείμενα στὰ φύλλα τοῦ Βατοπ. 781, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ ἡ Βρούσις λογική. Ὁ Δαπόντες βρισκόταν τότε μὲ βεβαιότητα στὴ μονὴ Ξηροποτάμου¹⁷, καὶ βάσει τῶν χρονολογιῶν τῶν ἀνωτέρω στιχουργημάτων κατὰ τὸ 1778 κ.έ. (στ. XVIII).

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Δαπόντες ἐμόναζε στὴ μονὴ Ξηροποτάμου κατὰ τὴν περίοδο (post) 30 Δεκ. 1773 – 19 Σεπτ. 1778, καθὼς καὶ Ἰουλ. 1784 – 4 Δεκ. 1784, ὁπότε καὶ ἀπεβίωσε. Ἐνδιάμεσα (Σεπτ. 1778 – Ἰουλ. 1784) παρέμεινε ἐπὶ ἐξαετία καὶ πλέον στὴ Σκόπελο. Βάσει τῶν ἀνωτέρω, πιθανότερος χρόνος συγγραφῆς τοῦ ἔργου Βρούσις λογική εἶναι τὸ ἔτος 1778 (πρὶν ἀπὸ τὴ 19η Σεπτ.), καθὼς τὸ διάστημα Ἰουλ.-Δεκ. 1784 (μονὴ Ξηροποτάμου) εἶναι μικρότερο ἀλλὰ καὶ ὁ Δαπόντες θὰ ἦταν ἐξασθενημένος. Ἐπίσης, στὸ ἔργο δὲν ἀπαντᾷ καμία χρονολογικὴ ἔνδειξη μετὰ τὸ ἔτος 1778. Ἐξάλλου, ὁ Δαπόντες μετὰ τὸ 1778 —κατὰ τὴν περίοδο 1778-1784— κατέβαλλε προσπάθειες νὰ ἀνασυστήσῃ τὴν πατρώα μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στὴ Σκόπελο, ἐνῶ ἦταν ἀπασχολημένος καὶ μὲ τὴν ἔκδοση ἄλλων στιχουργημάτων¹⁸. Ἡ Βρούσις λογική ἀποτελεῖ λοιπὸν ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ Δαπόντε, γεγονὸς ποὺ προφανῶς ἐξηγεῖ τὴν παντελῆ ἀπουσία ἀναφορᾶς τοῦ ἀνωτέρω ἔργου ἀπὸ τὸν Δαπόντε, καθὼς, ὡς ὕστερο ἔργο, δὲν συμπεριελήφθη σὲ πρωιμότερες ἀπαριθμήσεις τῶν ἔργων του ἀπὸ τὸν ἴδιο¹⁹. Ὁ Δαπόντες εἶναι 64-65 χρονῶν τὸ 1778, ὥστε νὰ γίνεται κατανοητὴ ἡ ἐλαφρὰ μελαγχολία ποὺ διέπει τὶς δύο σωζόμενες προσφωνηματικὲς ἐπιστολές του πρὸς τὸν ἱερομόναχο Γρηγόριο Βατοπεδινό, καθὼς ἀμφότεροι βιάδιζαν πρὸς τὴ δύση τοῦ βίου (ἐδῶ, IV.21-28):

«Εἶναι ὁ Κόσμος τὸ λοιπὸν αὐτός, πρὶν νὰ ἀλλάξῃ,
καὶ πίσσα καὶ Παράδεισος τῇ θεῖα διατάξει.
Ὅθεν κἀγὼ τώρα καὶ σὺ καὶ ὅλοι δὲ στὴν πίσσα,
καὶ ὅλοι στὸν Παράδεισον εἴμεθα ἴσα ἴσα.

17. «Ὅπου σὲ ἔγραψα νάλθηξ τὸ Σάββατον, παπᾶ μου, | ἀπὸ τὸ Βατοπαίδι σου εἰς τὸ Χλωροποτάμου», XIII.21-22.

18. Κατὰ τὴν περίοδο 1778-1784 ἐξέδωσε τὰ ἔργα *Μαργαρίται τῶν τριῶν ἱεραρχῶν* (Βενετία 1779) καὶ *Πατρικόν* (Βενετία 1780), τὰ ὁποῖα βέβαια εἶχαν γραφεῖ πρὶν, συνέθεσε ἐπίσης τὸ *Φανάρι γυναικῶν* καὶ τὴ *Γεωγραφικὴ ἱστορία*, ἐνῶ ἐπιμελήθηκε τὴν ἔκδοση ἐνὸς Θεοδοτοκάρου· βλ. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, σ. 32.

19. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 11.

Ἡ πίσσ' αὐτὴ ὅμως τῆς γῆς, ὅλη συγκρινομένη
 μὲ τὴν τοῦ ἄδου πίσσα, ναί, καὶ ζυγιαζομένη,
 εἶναι ὡσάν μία ὀκὰ ὀκάδας εἰς χιλίας·
 ἔτσι καὶ ὁ Παράδεισος χωρὶς ἀμφιβολίας».

Τέλος, ἡ ὀνομασία τοῦ ἔργου *Βρύσις λογικὴ* προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν στίχο «Ἐγώμαι βρύσις νοητὴ, καὶ γύρω γύρω τρέχω» (XIV.1), ποὺ ἀποτελεῖ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ διστίχου γιὰ τὴν «Ἀγάπη» στὸ στιχοῦργημα «Μετάφρασις εἰς τὰς παρὰ τοῦ σοφωτάτου Ψέλλου συντεθείσας ἀρετὰς καὶ κακίας». Πλὴν τῆς Ἀγάπης, μὲ βρύση παρομοιάζεται σὲ ἄλλο ἔργο καὶ ἡ φυλακὴ: «Βρύσις ἐστὶν ἐπωφελῶν, καὶ μυστικῶν ναμάτων»²⁰. Σημειωτέον, στὰ *Ἄνθη νοητά* (κώδ. Κουρίλα 7, φ. 193^r) ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὀνομάζεται *βρύσις τῶν θεολόγων*.

Τὰ δύο σημαντικότερα στιχοῦργήματα ἀπὸ τὸ σωζόμενο ἀπόσπασμα τῆς *Βρύσεως λογικῆς* εἶναι ἀναμφίβολα οἱ ἀνέκδοτες «Ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι ἐκ τῆς φυλακῆς» (ἀρχικὴ μορφή στὸν κώδ. τῆς Πράγας) καθὼς καὶ τὸ στιχοῦργημα «Εἰς τὴν νεοφανῆ αἴρεσιν τῶν Κολουβάδων» (ὁ Βατοπ. 781 εἶναι *codex unicus*), στὰ ὁποῖα γίνεται ἀναφορὰ στὴ συνέχεια. Ἐπίσης, στὸ παρὸν ἐκδίδεται τὸ σωζόμενο ἀπόσπασμα τῆς *Βρύσεως λογικῆς*, ἐνῶ ἡ ἔκδοσή τῶν στιχοῦργημάτων ἀκολουθεῖται ἀπὸ σύντομα σχόλια.

Ὁ Δαπόντες στὴ φυλακὴ τοῦ Μουτζούραγα

Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Δαπόντε εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πληροφοριῶν ποὺ ὁ ἴδιος παρέχει στὰ ἔργα του²¹. Τομὴ στὸν βίο του ἀπετέλεσε ἡ γνωστὴ φυλάκισή του στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὸ διάστημα 27 Μαρτ. 1747 – 27 Νοεμ. 1748, ἡ ὁποία τοῦ ἄλλαξε τὴ ζωὴ. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του, βέβαια, ἀκολούθησε ὁ γάμος του (Νοέμ. 1749), ἀλλὰ καὶ ὁ θάνατος τῆς συζύγου καὶ τῆς κόρης του ἀπὸ πανῶλη (φθινό-

20. Δαπόντες, *Πατριζόν*, σ. 565. Ἡ φυλακὴ παρομοιάζεται (στὸ ἴδιο, σ. 565) ἐπίσης μὲ *Μητέρα ἐνδόξων γεννημάτων*, μὲ *Κῆπο ρόδων ἀμαράντων, ἀνθῶν καὶ φωτῶν*, καθὼς καὶ μὲ *Σοφία φιλότιμι μιεῖσα*. Οἱ χαρακτηρισμοὶ παραπέμπουν στοὺς τίτλους ἔργων τοῦ Δαπόντε: *Κῆπος χαρίτων*, *Ρόδον τὸ ἀμάραντον*.

21. Λεπτομέρειες γιὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Δαπόντε βλ. στὸ Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Καισάριο Δαπόντε», σ. 35-56· Εὐθ. Σουλογιάννης, «Καισάριος Δαπόντες (1714-1784). Ἡ ζωὴ, ἡ μόρφωση καὶ οἱ γνωριμίες του», *Θησαυροίσματα* 34 (2004), 447-457· Πασχαλίδης, *Ἡ ἀυτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, σ. 19-35.

πωρο 1751), ἐνῶ μετὰ ἀπὸ τρία ἔτη παραμονῆς στὴ νῆσο Πιπέρι —ὡς μοναχὸς πλέον Kaisarion— καθὼς καὶ στὴ Σκόπελο (Αὐγ. 1753 – Μάιος 1757) ἔφθασε στὴ μονὴ Ξηροποτάμου τὸ 1757, ὅπου βέβαια δέν «ἠσύχασε» ποτὲ ἐπὶ μακρόν, καθὼς ὀλόκληρη ἡ ζωὴ του χαρακτηριζόταν ἀπὸ διαρκῆ κινητικότητα καὶ ἀνησυχία.

Εἰκ. 1. Τὸ Pasa Karisi (Βεζιρ-σαράι), δίπλα στὸ σουλτανικὸ σεράι καὶ τὴν Ἁγία Σοφία [Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ περιγραφὴ, ἡ τοπογραφικὴ, ἀρχαιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ...*, Ἀθήνα 1851, τ. 1, χάρτης στὸ τέλος τοῦ τόμου]

Ἡ φυλακὴ στὴν ὁποία ἐγκλειστικε ὁ Δαπόντες ἐπὶ 20 μῆνες βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη: ἡ φυλακὴ τοῦ Pasa Karisi (ἐνν. τὸ παλάτι/σεράι τοῦ μεγάλου βεζιρῆ στὴν Ὑψηλὴ Πύλη)²², ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδι-

22. Ἡ φυλακὴ «εἰς τὸ Πασᾶ-Καπισὶ εἰς τοῦ Μουζούραγα» ἀναφέρεται καὶ στὸ

ος ὁ Δαπόντες (ἐδῶ, IX.2), πλησίον τοῦ σουλτανικοῦ σεραγιοῦ (Topkari sarayı)²³. Συνήθως ὅμως τὴν καταγράφει στὰ στιχορρηγήματα ὡς «φυλακὴ τοῦ Μουτζούραγα», ὅπως συνηθιζόταν νὰ ἀποκαλεῖται, ἀπὸ τὸν τίτλο ἀξιωματοῦχου τῶν γενιτσάρων Muhzur ağa, ὁ ὁποῖος ἦταν ὑπεύθυνος τῆς φυλακῆς στὸ παλάτι τοῦ βεζίρη γιὰ ὑποθέσεις κλοπῆς καὶ ὀφειλῶν²⁴.

Οἱ πολιτικοὶ κρατούμενοι ἐγκλείονταν στὴ φρικτὴ προανακριτικὴ φυλακὴ τοῦ παλατιοῦ, τὴν ἐπονομαζόμενῃ Φουῦρο, ὅπου ζυμωνόταν τὸ ψωμὶ γιὰ τοὺς μπισταντζήδες (κηπουροὺς), δηλ. τὴν ἀνακτορικὴ φρουρά, ποὺ διέμεναν κοντὰ στὸ σεράι, πλησίον τῆς Πύλης Ὁγζούν, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Bostancı-başı (ἀρχικηπουρός, δηλ. ἀρχιδῆμιος)²⁵. Ὑπῆρχε ἀκόμη τὸ Μπάνιον ἢ Κάτεργον (στὴ νότια ἀκτὴ τῆς Κωνσταντινούπολης), δεσμοπῆριο γιὰ πειρατές, κακούργους, αἰχμάλωτους Εὐρωπαίους ἀλλὰ καὶ πολιτικούς κρατουμένους²⁶. Στὴν περίπτωσι τοῦ Δαπόντε ἐπρόκειτο βέβαια γιὰ

Καيسάριος Δαπόντες, «Ἱστορικὸς κατάλογος ἐπισήμων ἀνδρῶν (1700-1784)», στὸ Κ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 82. Ἡ φυλακὴ τοῦ Μουτζούραγα στὸ Πασᾶ-Καπισὶ κήκερ στίς 12 Δεκ. 1788 (11.00 βραδινή)· βλ. Γ. Μπακαλάκης, «Χηλή», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 19 (1966), 313· Α. Κομνηνός-Ύψηλάντης, *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 706. Τὸ Πασᾶ-Καπισὶ ἀναφέρεται ἐπίσης: στὸ ἴδιο, σ. 194, 236, 351, 551, 639, 741, 763· Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ περιγραφή, τοπογραφικὴ, ἀρχαιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ*, Ἀθήνα 1851, τ. 1, σ. 520-521· Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 39, 173· Const. Erbiceanu, *Cronicarii Greci cariî au scriis despre Români în epoca fanariotă*, Βουκουρέστι 1888, σ. 37, 98, 160-161· Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. σθ'· Μαριέττα Μινώτου, «Ἀγνωστο Ἡμερολόγιο τῶν παρχιμονῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», *Ἑλληνικά* 3 (1930), 479. Ἡ ὑπάρχουσα εἴσοδος ἀνηγέρθη τὸ 1840 (βλ. εἰκ. 2)· Lucienne Thys-Senocak, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Ashgate 2006, σ. 145, 156· A. C. S. Peacock, *The Frontiers of the Ottoman World*, OUP/British Academy, 3 Δεκ. 2009, σ. 205. – Ἡ φυλακὴ τοῦ Μουτζούραγα δὲν πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὴ φυλακὴ στὴ συνοικία Paşa-Kapısı, ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς πλευρᾶς στὸ Σκούταρι (Χρυσούπολη), ἔναντι τοῦ Topkari sarayı, ὅπου κτίστηκε φυλακὴ τὸ 1799 ἐπὶ Σελίμ Γ'. Μιὰ μικρὴ φυλακὴ ὑπάρχει καὶ σήμερὰ στὴν ἴδια συνοικία (Paşa Kapısı Cezaevi), στὴν περιοχὴ Üsküdar/Σκούταρι. Γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο βλ. Ebru Boyar – Kate Fleet, *A social history of ottoman Istanbul*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

23. Βλ. Ν. Λωρέντης, *Νεωτάτη διδακτικὴ γεωγραφία*, τ. 2, Βιέννη 1838, σ. 386.

24. Κομνηνός-Ύψηλάντης, *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*, σ. 741.

25. Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τ. 1, σ. 148.

26. Στὸ ἴδιο, τ. 2, Ἀθήνα 1862, σ. 20-22. Γιὰ τὶς Πύλες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὴν περιγραφὴ τῆς πόλης βλ. καὶ Μελέτιος, *Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα*, Βενετία 1728, σ. 422 κ.έ.· Μελέτιος, *Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα*, τ. 3, Βενετία 1807,

Εἰκ. 2. Bab-ı Ali (Ἵψηλὴ Πύλη): ἡ ροκοκὸ κύρια εἴσοδος πρὸς τὸ παλάτι τοῦ μεγάλου βεζίρη, τὸ Paşa Kapısı· ἀνέγερση: 1840 [Ant. Baratta, *Constantinopoli effigiata e descritta ...*, Τορίνο 1840, σ. 544, πίν. 29]

ὑπόθεση ὀφειλῆς. Πάντως, στὸν «Κανόνα περὶ ματαιότητος τοῦ κόσμου», γραμμένο στὴ φυλακῆ, ὁ Δαπόντες δηλώνει ὅτι βρίσκεται στὸ Κανλίκουϊ²⁷ (Kanlı köy = ματωμένο χωριό)²⁸. Εἰκοσάμηνο ἐγκλεισμὸ στὸ Κανλίκουϊ

σ. 66 κ.έ.: κώδ. Κουρίλα 5, φ. 7^r-13^r (Μάχη Παΐζη-Ἀποστολοπούλου, «Γνωστὰ καὶ ἄγνωστα ἱστορικὰ ἔργα τῆς Τουρκοκρατίας σὲ χειρόγραφο κώδικα τοῦ Νικολάου Καρατζῆ», *Ὁ Ἐραμιστής* 28, 2011, 201).

27. «Στιχηρὰ προσόμοια. Ποιηθέντα παρ' αὐτοῦ ὄντος εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Κανλίκουϊ, διὰ τὰ πενήτηντα πέντε πουγγεῖα τὰ ἄδικα»: Kaisarîos Δαπόντες, *Ἐπιστολαὶ διὰ στίγων ἀπλῶν κατὰ τῆς ὑπερηφανείας*, Βενετία 1776, σ. 135. Πβ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. λε', σημ. 1. Στὸν κώδ. Βυτινας 1, φ. 387^v, ὁ τίτλος ἀναγράφεται ὡς: ὅτε κατέβασαν αὐτὸν εἰς τὸ Κανλίκουϊ· βλ. καὶ Κεχαγιόγλου «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Kaisarîo Δαπόντε», σ. 37, σημ. 9.

28. Βλ. Γ. Κεχαγιόγλου, *Πεζογραφικὴ ἀθολογία. Αφηγηματικὸς γραπτὸς νεοελληνικὸς λόγος*, τ. 2: *Ἀπὸ τῆ Γαλλικῆ Ἐπανάσταση ὡς τῆ δημιουργία τοῦ ελληρικῆ κράτους* [ΑΠΘ, Ἰνστ. Νεοελλ. Σπ., Ἴδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 2001, σ. 1368.

ἀναφέρει ὁ Δαπόντες καὶ στὸ *Φανάρι γυναικῶν*²⁹. Μάλιστα, σύμφωνα με τὸν ἴδιο, στὴν ἀνωτέρω φυλακὴ ἐπῆλθαν κατασκευαστικές (χωματοουργικές) βελτιώσεις³⁰ με πρωτοβουλία τοῦ ἡγεμόνα Νικολάου Μαυροκορδάτου³¹. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Δαπόντε ὅτι μακάριζε τὸν ἡγεμόνα γιὰ τὶς ἀνωτέρω ἐργασίες, ἀφοῦ ὁ ἴδιος («εἶχε καθήσει») ἐπὶ 60 ἡμέρες στὸ Κανλίκουϊ, δὲν ὑποδηλώνει μεταφορὰ τοῦ Δαπόντε σὲ ἄλλη φυλακὴ — μᾶλλον ἐμπειρία τῶν πρώτων 60 ἡμερῶν φυλακῆς —, ὥστε ἡ φυλακὴ τοῦ Μουτζούραγα στὸ Paşa Kapısı νὰ ταυτίζεται με τὸ Kanlıköy.

Ἡ φυλάκιση συγκλόνισε τὸν πρῶην ἀξιωματοῦχο τῶν Αὐλῶν τῆς Μολδοβλαχίας, ὥστε νὰ τὴν ἀναφέρει συχνὰ στὰ ἔργα καὶ τὶς ἐπιστολές του — βέβαια, με τὰ μελανότερα χρώματα. Ἡ παραμονὴ τοῦ Δαπόντε στὴ φυλακὴ εἶναι γνωστὴ τόσο ἀπὸ τὶς δικές του αὐτοβιογραφικὲς σημειώσεις στὸ *Κήπος Χαρίτων*³² καὶ στὸν αὐτόγραφο κώδ. Βυτίνας 1³³, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ περίφημο *Ἐγκώμιον φυλακῆς* (ἐν εἶδει ἐπιστολῆς)³⁴. Ὡστόσο, ἀκό-

29. Σουλογιάννης, «Καيسάριος Δαπόντες», σ. 451, σημ. 26.

30. Δαπόντες *Πατερικόν*, σ. 566: «Ἄλλ' ἔτι καὶ ἡ φυλακὴ αὐτὴ εὐεργετήθη, | Διότι, ὄντας σκοτεινὴ, ἐφωτοπεριχύθη, | Ἀνοίγωντας μέρη τινά, καθὼς εἶχε ζητή- | σει, | Εἰς τὰ ἀπάνω σπήτια, διὰ νὰ τὰ φωτίσῃ. | Ἐτι καὶ τὸ Κανλίκουϊ γύριψε | νὰ γεμώσῃ, | Χύνοντας μέσα χρώματα, ὁ τόπος νὰ ψηλώσῃ. | Διότι ἤπτονε βαθύς, καὶ | ἀπτὴν ὑγρασίαν | Ἐβλάπτονταν οἱ ἄνθρωποι πολλὰ εἰς τὴν ὑγείαν. | Ἐφερον ἔτι καὶ | νερό, ἔκαμε μέσα βρύσιν, | Ὅπου ποτὲ δὲν ἤπτονε, διὰ ποτόν, καὶ πλύσιν. | Μάρτυρας | τούτων καὶ ἐγώ, γιὰτὶ εἶχα καθήσει | Ἐξῆντα μέραις εἰς αὐτό, κ' εἶχα τὸν μακαρί- | σει. | Ἐγὼ καὶ αὐτὴν τὴν τιμὴν, τὴν τοῦ Κανλίκουϊο, | Ἐλαβα, ἀξιόθῃκα, ὡ | τύχης ἀνομοίου».

31. Γιὰ τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ἐσφαλμένως ὅτι γεννήθηκε στὴ φυλακὴ, ὅταν εἶχε φυλακιστεῖ ἡ μητέρα του στὴν Κωνσταντινούπολη: Δαπόντες *Πατερικόν*, σ. 566: «Ὡς γεννηθεῖς στὴν φυλακὴν, οὔσης καὶ τῆς μητρός σου».

32. Καيسάριος Δαπόντες, *Κήπος Χαρίτων*, ἔκδ. Γαβριήλ Σοφοκλέους, Ἀθήνα 1880, σ. 39 κ.έ. (κεφ. Δ': «Περὶ τῆς φυλακῆς καὶ τῶν μετ' αὐτήν»).

33. Βλ. Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὸν Καيسάριο Δαπόντε», σ. 41-42.

34. 1η ἔκδοση: Καيسάριος Δαπόντες, *Πατερικόν τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, πάπα Ρώμης ...*, τυπογρ. Ν. Γλυκῆς, Βενετία 1780, σ. 544-573 (858 στίχοι)· μετὰ τὸ πέρασ, στίς σ. 573-574 (οἱ ἀρ. σελ. 574-575 ὑπερ- | πηδῆθησαν ἀπὸ σφάλμα τοῦ τυπογράφου) τέσσερα Μεγαλυνάρια (δύο γιὰ τὸν νεο- | μάρτυρα Χρῆστο καὶ δύο γιὰ τὴν ὁσιομάρτυρα Ἀργυρή).

2η ἔκδοση (βάσει τοῦ *Πατερικοῦ*, Βενετία, 1780): Καيسάριος Δαπόντες, *Ἐγκώ- | μια καὶ ὕμνοι εἰς τὴν Παναγίαν, τοὺς Ἀρχαγγέλους καὶ διαφόρους Ἁγίους εἰλημ- | μένα ἐκ τοῦ Πατερικοῦ τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, πάπα | Ρώμης*, ἐκδίδεται δαπάναις Σάββα ἱερομονάχου (Κελλιώτου Βατοπεδινοῦ), τυπογρ. | Ι. Νικολαΐδης, Ἀθήνα 1908, σ. 103-134· τὰ 4 Μεγαλυνάρια στίς σ. 134-135.

μη καὶ στὸ Ἐγκώμιον φυλακῆς³⁵, ὁ Δαπόντες δὲν ἀναφέρει λεπτομέρειες γιὰ τὴν καθημερινότητα τῆς διαβίωσής του στὴ φυλακὴ —ἀναφέρεται σὲ κάποιες συνήθειες καὶ συμπεριφορὲς ἐντὸς τῆς φυλακῆς ἔμμεσα καὶ γενικῶς—, παρὰ μόνον ὑπογραμμίζει τὴν παραδειγματικὴ ἐπίπτωση ποῦ ἔχει ἡ φυλακὴ πρὸς σωφρονισμὸ τῶν κρατουμένων. Ὁ Δαπόντες ἀναφέρεται στὴ φυλάκισή του σὲ ἀρκετὰ ἄλλα ἔργα του: Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «Κανόνα περὶ ματαιότητος τοῦ κόσμου»³⁶, ἐπίσης στὸν *Καθρέπτη γυναικῶν, ἀκόμη, στὴ μακροσκελῆ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τῆ φυλακῆ* (8 Νοεμ. 1747, μὲ ὑστερόγραφο 1 Δεκ. 1747)³⁷ πρὸς τὸν καμινάρη Κωνσταντῖνο Ξυπόλητο ἀπὸ

3η ἔκδοση: Kaisaríou Dapóntes, *Κῆπος Χαρίτων*, ἐπιμ. Γ. Π. Σαββίδης, 3η ἔκδ. ἐνημερωμένη καὶ ἀξιημένη, ἔκδ. Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1995, σ. 391-419 (858 στίχοι). Τὸ κείμενο δὲν ἀνήκει στὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε *Κῆπος Χαρίτων*, ἀλλὰ ὁ ἐκδότης Γ. Π. Σαββίδης τὸ παραθέτει ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Πατρικοῦ.

Ἡ πρώτη μορφή τοῦ Ἐγκωμίου φυλακῆς περιλαμβάνεται στὸν κώδ. Ρουμ. Πατρ. I-16, φ. 154^r-175^v, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀντιγραμμένος ἀπὸ κάποιον γραφέα στὴ νῆσο Πιπέρι τὸ 1756 —πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή τοῦ Δαπόντε γιὰ τὴ Σκόπελο (5 Νοεμ. 1756)—, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψή τοῦ Δαπόντε, ὁ ὁποῖος ἔγραψε μερικοὺς στίχους στὸ ἀνωτέρω χειρόγραφο μὲ τὸ χέρι του. Στὸ ἐν λόγω χειρόγραφο τὸ Ἐγκώμιον φυλακῆς περιλαμβάνει 770 στίχους, ἐνῶ ἀργότερα ὁ Δαπόντες προσέθεσε μερικοὺς στίχους, ὥστε τελικῶς νὰ περιλαμβάνει 858 στίχους. Ὁ κώδ. Ρουμ. Πατρ. I-16 περιέχει τὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δαπόντε *Χριστιανῶν θυσία* (αὐτόγραφο στὸν κώδ. Τσεχ. Ἀκαδ. Ἐπιστ. 1 TG 1), καθὼς καὶ ἄλλους στίχους, ἐνῶ ἀποτελεῖ μὴ εὐδοθηεῖσα ἔκδοση τοῦ Δαπόντε (περιέχει στὴν ἀρχὴ ἀφιερωματικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Νεόφυτο Σμύρνης ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐντευξομένοις). Ὁ κώδικας πρόκειται νὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ ΚΕΜΝΕ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τὸ Ἐγκώμιον φυλακῆς ἐνσωμάτωσε ὁ Δαπόντες ὡς ἐπίμετρον στὸ ἔργο του *Ρόδον τὸ Ἀμάραντον* στὸν κώδ. Κωσταμονίτου 13, φ. 367^v-393^r. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, σ. 113 καὶ σημ. 2.

35. Γράφτηκε μέσα στὴ φυλακὴ, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες στὸ Ἐγκώμιον φυλακῆς (*Πατρικόν*, σ. 544): «Τὸ φυλακῆς ἐγκώμιον μετὰ χαρᾶς μεγάλης | Ὅποῦ τὸ ἔκαμα αὐτὸ ὄντας φυλακωμένος». Τὸ αὐτὸ ἀναφέρει ὁ Δαπόντες σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Σκοπέλων Διονύσιο (Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, Παρίσι 1880, σ. τοε'): «ὅθεν τῆς ἔκαμα [ἐν. τῆς φυλακῆς] καὶ ἐγκώμιον, τὸ ὁποῖον κατόπιν θέλω τῆς τὸ στείλῃ». Βλ. ἀκόμη, Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 168.

36. Δαπόντες, *Ἐπιστολαὶ διὰ στίχων ἀπλῶν κατὰ τῆς ὑπερηφανείας*, Βενετία 1776, σ. 135-136.

37. Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. τνθ'-τογ' (γαλλικὴ μετάφραση τῆς ἐπιστολῆς στὸ Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 3: *Lettres de Dapontès*, σ. 3-10, ἐπ. II).

τὸ χωριὸ Σωτήρας Ζαγορᾶς, τὴν κόρη τοῦ ὁποίου ὁ Δαπόντες εἶχε ἀρραβωνιαστεῖ³⁸, καθὼς καὶ στὴ *Νεομαρτυρολογικὴ συλλογῇ*³⁹.

Σταλμένη ἀπὸ τὸν φυλακισμένο Δαπόντε ἐμφανίζεται, ἐπίσης, ἡ ἔμμετρη ἐπιστολή: «Τοῦ μεταφραστοῦ [ἐνν. Δαπόντε], Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄρχοντας τοῦ Αὐθέντου Ἰωάννου Βοεβόδα τοῦ Μαυροκορδάτου⁴⁰, σταλεῖσα ἀπὸ τῆς φυλακῆς»⁴¹. Στὰ περιεχόμενα ὅμως τῆς ἐκδοσης (σ. 439) ἡ ἐπιστολὴ ἐπιγράφεται ὡς «Ἡ πρὸς τοὺς φίλους Ἐπιστολή» καὶ ἀριθμεῖ 588 στίχους, καθὼς στοὺς 192 στίχους τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Ἄρχοντας ἐπισυνάπτονται ἄλλοι 396 τοῦ στιχοιουργήματος «Προσευχὴ Δαβιτικὴ ὑπὲρ πάσης ψυχῆς Χριστιανῶν θλιβομένης τε καὶ καταπονουμένης, ἐλέους Θεοῦ, καὶ βοηθείας ἐπιδεδυμένης»⁴². Στὴν

38. Βλ. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, σ. 24 καὶ σημ. 17· Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Καισάριο Δαπόντε», σ. 42. Γιὰ τὸν Ἐυπόλητο ὁ Δαπόντες ἀναφέρει ὅτι χρημάτισε μέγας γραμματικὸς τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου καὶ μουσικοσύμβουλος τοῦ Κων. Μαυροκορδάτου (β' λογοθέτης τὸ 1737· Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. ιβ'), ἐνῶ ὑπῆρξε μέντορας τοῦ Δαπόντε, καθὼς αὐτὸς τὸν «ἐπρωτόβαλεν εἰς τὴν αὐθεντικὴν κούρτην» τὸ 1735, ἐξασφαλίζοντάς του τὴ θέση τοῦ β' γραμματέα, ὅταν τὸν συνάντησε σπουδαστὴ στὸ Βουκουρέστι. Ὅταν μάλιστα ὁ Ἐυπόλητος ἀνεχώρησε γιὰ τὴν πατρίδα του τὸ 1737, ὁ Δαπόντες συνέθεσε λογύδριο πρὸς τιμὴν του, ὅπου τὸν ὀνομάζει Ἀλέξανδρο· Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. λα', 181-182 (τὸ λογύδριο περιέχεται στὸ ἴδιο, σ. 182-185, καὶ στὸν κώδ. Βυτίνας 1, φ. 145^r-149^r). Βλ. γιὰ τὸν Ἐυπόλητο καὶ Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 2, Παρίσι 1881, σ. 17, σημ. 1.

39. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, ὁ.π.

40. Ὁ Ἰωάννης Μαυροκορδάτος —γιὸς τοῦ Νικολάου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου— διετέλεσε ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας κατὰ τὴν περίοδο Ἰουν. 1743 – Ἀπρ. 1747 (ὁ Δαπόντες εἶχε ἤδη φυλακισθεῖ τὸν Μάρτιο τοῦ 1747). Ἐπὶ ἡγεμονίας τοῦ Ἰωάννη ὁ Δαπόντες κατέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ καμινάρη (εἰσπράκτορας φόρου οἴνοπνεύματος καὶ καπνοῦ)· βλ. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, σ. 23-24 καὶ σημ. 14, ὅπου καὶ περαιτέρω παραπομπές.

41. Δαπόντες, *Χρηστοθήεια*, Βενετία 1770, σ. 412-419. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπειθυνόταν πρὸς τὸν καπικεχαγιά Κριτία, τὸν ἀρχίατρο Νικόλαο Σιορδύλη, τὸν ἄρχοντα σπαθάρη, τὸν μέγα παχάρνικο, τὸν μέγα κόμισο, τὸν ἄρχοντα Ἄγα, τὸν σλουτζιάρη, τὸν μέγα καμαράση, τὸν μέγα γραμματικὸ, τὸν μέγα κουπάρη, τὸν Κλαυδίουπόλεως καθὼς καὶ πρὸς κάποιον φίλο τοῦ Δαπόντε τοῦ ὑποκορύπτεται στὸν χαρακτηρισμὸ «Βάτραχον τῶν παιδιῶν» (στὸ ἴδιο, σ. 412-413). Συντάχθηκε προφανῶς μαζὶ μὲ τὴν «Προσευχὴ Δαβιτικὴ» τὸν Ὀκτ. 1747 (στὸ ἴδιο, σ. 435· βλ. καὶ Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. λε'). Σημειωτέον ὅτι στὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴ ὁ Δαπόντες ἐπιτυγχάνει νὰ σχηματίζει τὴν κατάληξη ὅλων τῶν στίχων (πλὴν τῶν τελευταίων) σὲ -ῆλον, -ήλων, -ίλον, -ίλων, -ύλον, -εῖλον κ.λπ.

42. Δαπόντες, *Χρηστοθήεια*, σ. 420-435. Οἱ δύο ἐπιστολὲς πιθανότατα εἶναι πλασματικὲς, ἂν καὶ σώζονται ἐπιστολὲς του ἀπὸ τὴν φυλακὴ, σὲ πεζὸ ὅμως λόγο.

πραγματικότητα, ἡ «Προσευχή Δαβιτική» εἶναι ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς φίλους⁴³, ἐνῶ στὰ περιεχόμενα ἐμφανίζονται οἱ δύο ἐπιστολές (ἡ πρὸς Ἄρχοντας καὶ ἡ πρὸς τοὺς φίλους) ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἡ πρὸς τοὺς φίλους Ἐπιστολή». Διάσπαρτες ἀπλὲς ἀναφορὲς περὶ τῆς φυλακῆς ὑπάρχουν καὶ ἄλλοῦ.

Ὁ Δαπόντες ἐκφράζει στὰ ἀνωτέρω ἔργα τὴν ὀδύνη του γιὰ τὴ φυλάκιση⁴⁴:

«Δεῦτε πάντες φίλοι καὶ γνωστοὶ κλαύσατε τὸν ζώθαπτον οἶμοι, ἐν ζοφερᾷ φυλακῇ, λάκκῳ κατωτάτῳ τε, καὶ ἐν θανάτῳ σκιᾷ, σκότους ἔργα ποιήσας γάρ, ἀξίως ἐν σκότει οἰκτρῶς κατάκειμαι μετὰ αἰμάτων ἀνδρῶν. Δίκαιος εἶ Κύριε πάντων, εὐθεῖς αἱ κρίσεις σου πᾶσαι».

Ὁ ἴδιος, χωρὶς ὑποστήριξη ἀπὸ πουθενά, ἀναγκάζεται νὰ συναυλίζεται μὲ ὅλο τὸν «ὑπόκοσμο»⁴⁵:

«... ἐν εἰρκτηῇ γὰρ ἀπέβριμαι, ἔνθα τις παραμυθία οὐκ ἔστι. Κλέπται γὰρ καὶ φονεῖς τε, ἔνδον κατάκεινται, ἀποστάται τυμβωρύχοι. πᾶς λοιμὸς ἀγῶγῳ τε, ἐν ἀξιώματι ἴσῳ. ἅπαντες γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ δὴ τόπῳ ἐσμὲν ὁμοῦ καὶ συναυλιζόμεθα».

Λόγω τῆς φυλάκισής του, ἐπίσης, διαλύθηκε ὁ ἀρραβῶνας του μὲ τὴ θυγατέρα τοῦ μέντορά του καμινάρη Κωνσταντίνου Ξυπόλητου⁴⁶, γεγονός γιὰ τὸ ὁποῖο ἐκφράζει τὸ παράπονο καὶ τὴν πικρία του⁴⁷. Ζητεῖ μάλιστα ἀπὸ τὸν καμινάρη νὰ τοῦ ἀποστείλει τὸ δακτυλίδι τῶν ἀρραβῶνων μὲ κάποιον γνωστό του στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ ὁποῖος θὰ παραλάβει καὶ τὸ ἀντίστοιχο δακτυλίδι ποὺ φέρει ὁ Δαπόντες μαζὶ του στὴ φυλακῆ⁴⁸. Μετὰ

43. Στὴν ἐπιστολὴ (σ. 427) ὁ Δαπόντες γράφει: «Ἐγραψα τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην ὑμῖν ὧ φίλοι | Ἐν ἧ τις ἀξιόλογος δὲν θεωρεῖται ὕλη. | Εἰ μὴ ἀξιοθρήνητος ἐνὸς ὑποκειμένου, | Πλὴν ἀναξίου συμφορά, ἀξίως δὲ κειμένου».

44. «Κανὼν περὶ ματαιότητος τοῦ κόσμου», στὸ Δαπόντες, *Ἐπιστολαὶ διὰ στίχων ἀπλῶν κατὰ τῆς ὑπερηφανείας*, Βενετία 1776, σ. 135-136.

45. Στὸ ἴδιο, σ. 138.

46. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 37 καὶ 38.

47. Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. τνθ'-τογ'.

48. Ὁ Δαπόντες εἶχε ἀρνηθεῖ γιὰ χάρη τῆς κόρης τοῦ Κωνσταντίνου ἄλλο συνοικέσιο. Γιὰ μὴ εὐδοθῆν συνοικέσιο (1740) πβ. καὶ τὸ στιχοῦργημα «Περὶ τοῦ ἐμποδίσματος τοῦ συνοικεσίου», *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 46 κ.έ.

τὴν ἀρραβωνιαστικιά του, ἔχασε καὶ τὴ μητέρα του, λόγω τῆς μὴ εὐοδωθείσας ἐπίσκεψής της στὴ φυλακὴ ἐξαιτίας ὅμως τῆς δικῆς του ἀρνησιγίας. Ὁ Δαπόντες παραπονεῖται, ἀκόμη, γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη ἀπὸ ὄλους⁴⁹: Νιώθει ἀπὸ φίλους καὶ συγγενεῖς ἐγκαταλελειμμένος, ἀλησμονημένος, κατακεκορμένος, ἀπηλλοτριωμένος, ξεχασμένος, κεκατηγορημένος, ἐξουθενημένος, καταφρονεμένος.

Οἱ ἀνωτέρω αὐτοχαρακτηρισμοὶ ἐκφράζουν ὅμως μᾶλλον τὴν ψυχολογικὴ του κατάσταση —εἰδικὰ κατὰ τὸν πρῶτο καιρὸ τοῦ ἐγκλεισμοῦ—, παρὰ τὴν πραγματικότητα, καθὼς ἀμέσως μετὰ τὴ φυλάκισή του τὸν ἐπισκέφθηκε ὁ προφανῶς ἀδελφός του Γεώργιος, ποὺ ζοῦσε στὴ Σκόπελο, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὴ μητέρα του (17 Μαΐου 1747)⁵⁰. Ἐναν χρόνον μετὰ (Μάιος 1748) ἐπεχείρησε νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ στὴ φυλακὴ ἢ μητέρα του Μαγδαληνὴ ἀπὸ τὴ Σκόπελο, ἀλλὰ αὐτὸς δὲν τὴ δέχθηκε ἀπὸ ντροπὴ, μὲ ἀποτέλεσμα αὐτὴ νὰ ἀποβιώσει τὸν ἐπόμενον μῆνα⁵¹. Ἐπίσης, πλὴν τῆς τροφοδοσίας του μὲ φαγητὸ ἀπὸ τὴν Ἀγγελίνα (ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς φυλάκισις)⁵², τὸν φυλακισμένο Δαπόντε ὑποστήριξε ἀκόμη κάποιος φίλος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ «Ἀθανασίου Ῥοδίου ἱερομονάχου, τοῦ ἐν Ζαγοροῦ διδασκάλου, Κανῶν πρὸς τὴν κυρίαν ἡμῶν Θεοστόκον ἱερέσιος ὑπὲρ Κωνσταντίνου Δαπόντε καμινάρη ἐν εἰρικτῇ ὄντος ἐν ἔτει, αψμη΄»⁵³. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει τουλάχιστον μία ἀκόμη ἐπίσκεψη στὴ φυλακὴ, ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ τὸν Σκοπελίτη μετὰ τῆς μητρὸς του⁵⁴:

«Αὐτὸς μὲ τὴ μητέρα του ἀνέβη ὁ καϊμένος,
 Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὄντας φυλακωμένος.
 Καὶ ἦλθε γιὰ νὰ μὲ ἰδῆ, καὶ νὰ μ' εὐχαριστήσῃ,
 Ὅπου εἰς τὸν αὐθέντην μου ἐγὼ εἶχα συστήσῃ».

49. Δαπόντες, *Χρηστοθήεια*, σ. 418-419.

50. Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Καϊσάριο Δαπόντε», σ. 41-42.

51. «Ἦλθεν λοιπὸν ἡ μάνα μου, καὶ ἦλθεν ἡ καϊμένη | κάτω ἀπὸ τὴ Σκόπελο, γραῖα καὶ χηρεμένη ... | κ' ἐγὼ δὲν τὴν ἐδέχθηκα, καὶ πέφτει καὶ πεθαίνει. | Τὸ εἶχα διὰ ἐντροπὴν ὁ ἐντροπισμένος | νὰ μὲ ἰδῆ στὴν φυλακὴν ὄντας φυλακωμένος»· *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 41 κ.έ.

52. Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Καϊσάριο Δαπόντε», σ. 42-43 (ἰδίως στ. II.5).

53. Καϊσάριος Δαπόντες, *Ἐπιστολαὶ διὰ στίχων ἀπλῶν κατὰ τῆς ὑπερηφανείας*, Βενετία 1776, σ. 139-144.

54. Δαπόντες, *Καθρέπτis γυναικῶν*, τ. 2, Λειψία 1766, σ. 70-71.

Πέραν τῆς αἰσθησης τῆς ἐγκατάλειψης ἀπὸ φίλους καὶ συγγενεῖς, τὸ πλεόν ἐπώδυνο γι' αὐτὸν ἦταν ἡ πνευματικὴ-ψυχολογικὴ του κατάσταση στὴ φυλακὴ, καθὼς δὲν ἔχει δυνατότητα ἐπαφῆς μὲ τὴ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς ἐκκλησίας, ὥστε νὰ εἶναι ἐξωκλησιασμένος καὶ νὰ νιώθει ὡσὰν ἀφωρισμένος⁵⁵. Εἶναι ἐπίσης ὑστερημένος ἀκολουθιῶν ἀλλὰ καὶ ἀπομεμακρυσμένος τῆς θείας κοινωνίας. Μεγάλῃ ἀπώλεια τέλος γιὰ τὸν Δαπόντε εἶναι ἡ ἔλλειψη βιβλίων, ὅπως καὶ ἡ ἀδυναμία συγγραφῆς, γιὰ τὰ ὅποια παραπονεῖται, καθὼς ἡ πνευματικὴ ἀπραξία σκοτίζει τὸν νοῦ καὶ τὸν ἐπιβαρύνει ψυχολογικά⁵⁶:

«Ὅτι ποῦ γινῶσις, ἢ ποῦ νοῦς μέσα εἰς τὸ τουμπρούκι;
 Κιὰν ἦτον, μοῦ τὴν πῆρασιν ἡ φυλακαῖς κοί Τοῦρκου.
 Ποῦ δὲ εἰς τοῦ Μουτζούραγα βιβλία δῶ τὸ χάψι,
 Ὅποῦ νὰ δώση ὁ Θεὸς γιαγκίνι νὰ τὸ κάψη.
 Ἐγύρεψα ἀπὸ παντοῦ, ἀλλ' ὅμως τίς μὲ δίδει;
 Κιὰν δώση, διαβάζονται ἀπὸ πολὺ σκοτίδι;
 Καὶ ἓνας ὅποῦ κείτεται στὸ χάψι ἑπτὰ μῆνες,
 Σκοτίζονται καὶ σβύνονται τοῦ νοῦ του ἡ ἀκτῖνες.
 Ἡλίου ὑπὸ τῶν νεφῶν βλέπομεν σκεπομένου,
 Καὶ ὑπὸ τῆς σελήνης δὲ αὐτοῦ κωλυωμένου.
 Δὲν λάμπουν ἡ ἀκτῖνες του, δὲν δίδουν, ὡς καὶ πρῶτον,
 Τὸ φῶς τὸ ἐκλαμπρότατον, τὸ πρῶτον τῶν ἐρώτων.
 Λοιπὸν ποῦ καλὴ σύνταξις; ποῦ σύνθεσις γραμμάτων;
 Καὶ ποῦ λέξεις διάφοραις, καὶ κάλλος νοημάτων;
 Ἄνους λοιπὸν καὶ ἄβιβλος κείμενος ὁ καίμενος [...].»

Ἀλλὰ καὶ στὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ Δαπόντες ὑπερβάλλει, καθὼς μέσα στὴ φυλακὴ συνέθεσε τὸ *Ἐγκώμιον φυλακῆς*, ἐπιστολές, Κανόνες, ἀλλὰ καὶ τὸ *Καθρέπτης γυναικῶν*⁵⁷:

«Ἐν μιᾷ οὖν τῶν ἡμερῶν, ὄντας φυλακωμένος,
 Τόσον καιρὸν κειτόμενος, ἐδῶ καὶ κλειδωμένος,

55. Δαπόντες, *Χρηστοθήθεια*, σ. 419.

56. Στὸ ἴδιο, σ. 418.

57. Kaisaríou Daπόντες, *Καθρέπτης γυναικῶν*, τ. 1, Λειψία 1766, σ. 4 κ.έ. καὶ σ. 14. Τὸ πρῶτο κείμενο μάλιστα, «Ἡ θυσία τοῦ Ἰεφθάε», περαιώθηκε στὶς 21 Νοεμ. 1748· στὸ ἴδιο, τ. 1, σ. 98.

Ἄφινω μέσα τὸ κορμί, κ' ἐγὼ πετῶ εὐγαίνω,
 Ἐξὼ ἀπὸ τὴν φυλακὴν, κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ πηγαίνω.
 Διὰ νὰ λάβω ἄνεσιν, ὀλίγον ν' ἀνασάνω,
 Μὴ σκάσω εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ ἄκαρπος πεθάνω.

.....
 Ν' ἀνοίξω τ' ἀργαστῆρι μου, νὰ πιάσω τὸ κονδῆλι,
 Καὶ νὰ συγγράψω ἥσυχα, ὅσα Θεὸς μὲ στείλῃ».

Οἱ ταλαιπωρίες ὅμως συνεχίζονται λόγω τῆς σκληρῆς καθημερινότητάς στὴ φυλακὴ: Ὁ Δαπόντες ἀναγκάζεται νὰ χρηματίζει τοὺς δεσμοφύλακες, γιὰ νὰ τυγχάνει καλύτερης μεταχείρισης. Ἔτσι, ξοδεύει ἀρκετά «πουγγιά» — πλέον τῶν 7.000 γροσίων ἀναφέρει ὁ ἴδιος⁵⁸, δηλ. περισσότερα ἀπὸ 14 πουγγιά—, τὰ ὁποῖα εἶχε συγκεντρώσει — νόμιμα ἢ μὲ ἀπατεωνίες—, κατέχοντας ὑψηλὰ ἀξιώματα στὴ Μολδοβλαχία καὶ στὴ χώρα τῶν Τατάρων στὴν Κριμαία. Τὸ γεγονός αὐτὸ σὺν τῷ χρόνῳ τοῦ ἐξασφάλισε κάποια μεγαλύτερη «ἄνεση» καθὼς καὶ παρηρησία⁵⁹:

«Ὅτι ὡς πολυχρόνιος ἐγὼ φυλακωμένος,
 ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐκεῖ ἤμουν προτιμημένος.
 Καὶ εἶχα θάβρος περισσὸ καὶ διὰ τὰ φλουρία
 ὅπου συγχάκεις ἔδιδα καὶ ἐν χειρὶ πλουσία.
 Ὅθεν δὲν ἐσυστέλλουμουν, τόσο δὲν ἐφοβούμουν».

Ἡ μόνη καταφυγὴ καὶ παρηγοριὰ τοῦ Δαπόντε ἦταν ἡ Παναγία καθὼς καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι καὶ Κανόνες τοὺς ὁποίους συνέθετε⁶⁰:

58. Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. τοε' (ἐπιστολὴ πρὸς Διονύσιο Σκοπέλων). Ἄλλου ὅμως ἀναφέρει ὅτι τὸ ἀνωτέρω ποσὸ ὑπολογίζεται ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς φυγῆς του ἀπὸ τὸ Ἰάσιο (Ἰούλ. 1746) ἕως τὴν 8η Νοέμ. 1474· στὸ ἴδιο, σ. τζή' (ἐπιστολὴ πρὸς καμινάρη Κωνσταντῖνο). — Τὸ «πουγγί» (λατ. *punga, τουρκ. kişe) ἰσοδυναμοῦσε κατὰ τὸν 18ο αἰ. μὲ 500 ἀργυρὰ πιάστρα· βλ. Εὐτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένον γρόσια σαράντα. Ἡ κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικὸ χῶρο, 15ος-19ος αἰ.* [ΚΝΕ/ΕΙΕ], Αθήνα 1996, σ. 85-86.

59. Πασχάλιδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, σ. 300 στ. 14-18, σ. 303 στ. 17-18. Οἱ αὐτοὶ στίχοι καὶ στὸ Δαπόντες, *Πατρικόν*, σ. 569-570 (ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ μαρτυρίου τοῦ Χρήστου κηπουροῦ στὸ Ἐγκώμιον φυλακῆς· στὸ ἴδιο, σ. 568-571).

60. Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὸν Καισάριο Δαπόντε», σ. 37, σημ. 9 (κώδ. Βυτινάς 1, φ. 388^r· τὸ αὐτὸ κείμενο καὶ στὸν κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 163^r, αὐτόγραφο Δαπόντε, καθὼς καὶ στοὺς κώδ. Πατρ. Ρουμ. I-6, φ. 154^r, καὶ Πράγας 1

«Μεγεῖνα τὰ μελίβρυτα τῆς Μαριάμ τὰ μέλι
 ἐγλύκαινα τὴν φυλακὴν ὑπὲρ κηρίον μέλι.
 Μαυτὰ δὲ τὰ νεκρώσιμα τροπάρια τὰ ἄλλα,
 ἐζωογόνουν τὴν ψυχὴν, νεκρωμένην μάλα».

Τὸν Δαπόντε ὅμως ἐνισχύει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Ἔτσι, στὶς 16 Σεπτ. 1747 (μνήμη τῆς ἁγ. Εὐφημίας) ὁ Δαπόντες, ποὺ φαίνεται ὅτι ὑπολόγιζε τὰ ὄνειρα⁶¹, εἶδε στὴ φυλακὴ σὲ ὄνειρο νὰ ἀσπάζεται τὸ χέρι τοῦ Χριστοῦ⁶², γεγονός ποὺ ἐξέλαβε ὡς προμήνυμα τῆς ἀπελευθέρωσής του («γλήγορο πολλά, πολλά δὲ καὶ μεγάλο», III.5), ἃν καὶ αὐτὴ ἔγινε τελικὰ μετὰ ἀπὸ 14 μῆνες (27 Νοεμ. 1748) — τὸ ὄνειρο λοιπὸν ἦταν ἐνισχυτικὸ καὶ ὄχι προμηνυτικὸ. Ἀκριβῶς δύο χρόνια μετὰ τὸ ὄνειρο τῆς φυλακῆς θεωρεῖ ὅτι ἡ «λύσις» τοῦ ὁνείρου ἦταν, τελικὰ, οἱ ἀρραβῶνες τοῦ μετὰ τὴ Μαριόρα (17 Σεπτ. 1749), οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀποφασιστεῖ προηγουμένως στὴ Χαλκηδόνα (Kadiköy), ὅπου ὁ ναὸς τῆς ἁγ. Εὐφημίας⁶³.

Αὐτὸ ποὺ προκύπτει, λοιπὸν, ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς τοῦ εἶναι ὅτι τὸν ἀρχικὸ συγκλονισμὸ — φυσιολογικὸ καὶ ἀναμενόμενο, πολλῶ μᾶλλον ὅταν εἶχε διατελεσεὶ ὑψηλόβαθμος ἀξιωματοῦχος τῆς Μολδοβλαχίας, εἶχε οἰκονομικὴ ἄνεση καὶ κοινωνικὴ προβολή, ἐνῶ ἦταν τότε μόλις 33 ἐτῶν— δια-

TG 1, φ. 121^r· στοὺς δύο τελευταίους κώδικες: νεκρόφαλα ἀντὶ νεκρώσιμα). Πρόκειται γιὰ καταληκτικῆριους στίχους στὸν «Κανὸνα περὶ ματαιότητος κόσμου», ποὺ γράφτηκε στὴ φυλακὴ (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 36), οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν ὑπάρχουν στὴν ἔκδοση Δαπόντες, Ἐπιστολαὶ διὰ στίχων ἀπλῶν κατὰ τῆς ὑπερηφανείας, Βενετία 1776, σ. 138, ὅπου ἄλλη κατάληξη.

61. Γιὰ τὰ τρία ὄνειρα τοῦ Δαπόντε βλ. I-III (Φεβρ. 1736, Φεβρ. 1745, Σεπτ. 1747). Ἄλλα δύο ὄνειρα περιγράφει σὲ στίχους στὸ *Καθρέπτης γυναικῶν*, τ. 2, σ. 401-402 (12 Νοεμ. 1738 καὶ Φεβρ. 1739), δύο περαιτέρω στὸ ἴδιο, τ. 2, σ. 404-406 (11 Δεκ. 1748 καὶ 13 Ἰαν. 1751), καθὼς καὶ ἓνα ὄνειρο τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτ Γ' (1703-1730) στὸν *Κῆπο χαρίτων* (1880²), σ. 146 κ.έ. Τὸ ὄνειρο τοῦ Δαπόντε ποὺ σώζεται σὲ ἀπόσπασμα στὸν κώδ. Βυτίνας 1, φ. 185^{r-v} (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 55-56) εἶναι στὴν πραγματικότητά ἢ πρώτη μορφή τοῦ «Ὀνείρου πρώτου» (I.21-48), δὲν εἶναι ὅμως γραμμένο τὸ 1762-63, ἀλλὰ τὸ 1736 (I.13-14). Τέλος, τὸ ὄνειρο στὸν *Κῆπο χαρίτων* (1880²), σ. 32 (Φεβρ. 1745), ταυτίζεται μετὰ τὸ «Ὀνειρον δεῦτερον» (II).

62. Βλ. ἐδῶ, III ἀπὸ τὸν κώδ. Πράγας, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι 4 στίχοι καὶ στὸν Βατοπ. 781, φ. 143^r. Μιὰ πρώτη μορφή τοῦ ὁνείρου κώδ. Βυτίνας 1, φ. 185^v· Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὸν Kaisarion Δαπόντε», σ. 45.

63. Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὸν Kaisarion Δαπόντε», σ. 46. Σημειωτέον ὅτι ὁ ναὸς τῆς ἐκ Χαλκηδόνας καταγομένης ἁγ. Εὐφημίας λειτουργεῖ καὶ σήμερα στὸ κέντρο τοῦ Kadiköy, ἐνῶ στὴ Χαλκηδόνα βρῖσκεται καὶ ὁ τάφος τῆς.

δέχθηκε κάποια προσαρμογή στις συνθήκες διαβίωσης στη φυλακή. Βαθμηδόν, με μέσον τὰ φλουριά του, ἔτυχε καλύτερης μεταχείρισης, εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ καταγράφει τὰ στιχουργήματά του καὶ νὰ ἐπιστέλλει, ἐνῶ τὸ ἡθικὸ του ἀναπτερώθηκε σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ συμπαρίσταται συγκρατούμενους του καὶ νὰ τοὺς στηρίζει στὴν ὁμολογία πίστεως.

Ἔτσι, στὴ φυλακὴ τοῦ Μουτζούραχα ὁ Δαπόντες γνώρισε δύο συγκρατούμενους οἱ ὁποῖοι ἀνεδείχθησαν νεομάρτυρες, ἐνῶ ὁ ἴδιος περιγράφει τὸ μαρτύριό τους. Προφανῶς, τὸ μαρτύριό τους ἐμψύχωσε περαιτέρω τὸν Δαπόντε, καθὼς σὲ σύγκριση μὲ αὐτοὺς τὰ δεινὰ του ἀποδεικνύονταν πολὺ ἥσσονα. Πρόκειται πρῶτα γιὰ τὸν Ἀρβανίτη Χρῆστο τὸν κηπουρό (περιβολάρη), ὁ ὁποῖος ἀποκεφαλίστηκε μέσα στὴ φυλακὴ στὶς 12 Φεβρ. 1748⁶⁴:

«Ἐγὼ δὲ σὰν ἀπόκριφα μετὰ χαρᾶς μεγάλης,
 ἀπ' τὸ τουμπρούκι ἔβγαλα καὶ τοῦτον πρὸς τοῖς ἄλλοις.
 Τὸν ἔδωκα νὰ φάγη δέ, καὶ δὲν εἶχε θελήσει.
 'Πρὸς τί νὰ φάγω;' ἔλεγε, 'μὴ γὰρ καὶ θέλω ζήσει.'
 Καὶ 'λότελα δὲν ἔφαγε· διψῶν καὶ πεινασμένος
 ἐτελειώθη ἐν Χριστῷ ἀποκεφαλισμένος.
 Μ' ἐπαρακάλεσε πολλὰ, μὲ πόνον τῆς καρδίας,
 νὰ δώσω νὰ τοῦ κάμουνσι κάμποσας λειτουργίας.
 .....
 Μ' ἔδωσε δὲ ὁ Ἅγιος ἐκεῖ ἓνα ἀκόνι
 ἀπὸ τσελίκι, κρεμαστό, τὸ εἶχεν εἰς τὴν ζώνη».

Ἡ δεύτερη περίπτωση ἀφορᾷ τὸν δεκαεπτάχρονο Ἰωάννη ἀπὸ τὰ Μεδιόλανα, ὁ ὁποῖος ἀποκεφαλίστηκε στὶς 28 Δεκ. 1748, ἀφοῦ ὁ Δαπόντες εἶχε ἀποφυλακιστεῖ. Σχετικὰ μὲ τὴ γνωριμία μαζί του ὁ Δαπόντες ἀναφέρει⁶⁵:

64. Δαπόντες, *Πατρικόν*, σ. 568-571· Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, σ. 302 στ. 25-32, σ. 303 στ. 17-18· βλ. καὶ Μιλτ. Δ. Πολυβίου, «Ὁ Καισάριος Δαπόντες καὶ οἱ ἀπεικονίσεις νεομαρτύρων στὸ Καθολικὸ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου», *Ἑλληνικά* 46 (1996), 121-123.

65. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη νεομαρτυρολογικὴ συλλογὴ τοῦ Δαπόντε*, σ. 300 στ. 10-21, σ. 303 στ. 21, καὶ στὸ ἴδιο, σ. 105 καὶ σημ. 24-25· βλ. καὶ Μιλτ. Δ. Πολυβίου «Δύο ἀνέκδοτες μαρτυρολογικὲς καταγραφές τοῦ Καισαρίου Δαπόντε», *Πρωτῶτον* 100 (Ὀκτ.-Δεκ. 2005), 507-510. – Στὸ *Ἐγκώμιον φυλακῆς ὁ Δαπόντες* περιγράφει ἓνα ἀκόμη μαρτύριο, τῆς Ἀργυρῆς τῆς Προυσιανῆς, ἡ ὁποία μαρτύρησε

«Τότε εὐρέθηκα κ' ἐγὼ ἐκεῖ φυλακωμένος
ἀπὸ Θεοῦ, ὡς φαίνεται, ἐκεῖ μέσα βαλμένος.
Δὲν ἔλειψα λοιπὸν ἐγὼ νὰ τὸν παρηγορήσω,
λόγω καὶ ἔργω συνεχῶς αὐτὸν νὰ βοηθήσω.
'Ότι ὡς πολυχρόνιος ἐγὼ φυλακωμένος,
ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐκεῖ ἤμουν προτιμημένος.
Καὶ εἶχα θάρρος περισσὸ καὶ διὰ τὰ φλουρία
ὀποῦ συχνάκις ἔδιδα καὶ ἐν χειρὶ πλουσία.
'Όθεν δὲν ἐσυστέλλουμουν, τόσο δὲν ἐφοβούμουν,
λοιπὸν καὶ ἄλλους καὶ αὐτὸν τὸν ἐπεριποιούμουν.
'Όστις πρὸ τοῦ θανάτου του ἐβγάλει καὶ μὲ δίδει
ἕνα ὀποῦ στὸ δάκτυλο ἐφόρει δακτυλίδι.
.....
κ' ἕνα σταυρὸν εἰς τὸν λαϊμό, τὸν εἶχε κρεμασμένον».

Αὐτὸ ποὺ ἔπνιγε ὅμως τὸν Δαπόντε ἦταν τὸ «ἄδικο». Ὁ Δαπόντες ἐνιωθε ἀδικημένος, καθὼς ἦταν «Πενηναπέντε, ὦ Θεέ, πουγγεῖα φορτωμένος»⁶⁶, τὰ ὁποῖα ἀναγκάστηκε νὰ καταβάλει πρὸς ἀποφυλάκισή του. Τὰ 55 πουγγία⁶⁷ ὑπῆρξαν καὶ ἡ αἰτία τῆς φυλάκισής του: Ὁ Δαπόντες ἔπεσε θύμα πλεκτάνης, καθὼς κάποιοι —ἄγνωστοι στὸν ἴδιο— ψευδομάρτυρες κατέθεσαν ὅτι αὐτὸς δῆθεν ὄφειλε κάποιο ποσό, ποὺ δὲν εἶχε ἀποπληρώσει⁶⁸:

«Εἰς τὰδικοκριτήριοι εἶτα μὲ ἀγαγόντες,
Καὶ τόσοι ἐναντίοι μου πάραυτα συνελθόντες.
'Αναστάντες μοι μάρτυρες ἄδικοι μὲ ἠρώτων,
Καὶ δὲν τοὺς ἴδ' ἄλλην φοράν, εἴμητα τότε πρῶτον.
'Α οὐκ ἐγίνωσκον ἐγὼ, ἐκεῖνοι παρῶρησία,
Μέλεγαν, δὲν δανείσθηκες ἐσὺ τόσα πουγγεῖα;».

Στὸ *Ἐγκώμιον φυλακῆς* ὁ Δαπόντες ἀναφέρει διευκρινιστικά: Ἡ σκευωρία εἶχε σχέση μὲ χρέος τοῦ αὐθέντου του (Ἰωάννου Μαυροκορδά-

πιθανῶς στὴν ἴδια φυλακή, ὅμως παλαιότερα (†'Απρ. 1725): βλ. Πασχάλιδης, *ὁ.π.*, σ. 115 κ.έ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Στὴ φυλακὴ τοῦ Πασᾶ-Καπισὶ εἶχε μαρτυρήσει καὶ ὁ νεομάρτυς Αὐξέντιος ὁ ἐκ Βελᾶς Ἰωαννίνων στὶς 25 Ἰαν. 1720· βλ. [Νικόδημος Ἀγιορείτης], *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ἐκδ. Στέφ. Κ. Σκαθάρης, Ἀθήνα 21856, σ. 108 κ.έ.

66. Δαπόντες, *Χρηστοθήθεια*, σ. 419.

67. Γιὰ τὴν ἀξία ἐνὸς πουγγίου βλ. ἄνωτέρω, σημ. 58.

68. Δαπόντες, *Χρηστοθήθεια*, σ. 425.

του)· μὴ μπορώντας οἱ δανειστὲς νὰ ἀποσπᾶσουν τὴν ὀφειλὴ ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἐνέπλεξαν τὸν Δαπόντε⁶⁹:

«Πενηταπέντε γιὰ πουγγιά, ὅμως ἀδικημένος.
Τὸ χρέος τοῦ αὐθέντου μου ἦτον, καὶ μὴ μπορώντες
Οἱ δανεισταὶ ἀπὸ αὐτὸν νὰ πάρουν, μικροὶ ὄντες,
Ἡ κρίσις μὲ τὸ φόρτωσε, κ' ἡ ψευδομαρτυρία».

Τοὺς συκοφάντες καὶ πρωτεργάτες τῆς φυλάκισής του κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς μέλους συνοδείας τοῦ Τατάρου ἡγεμόνα⁷⁰ τοὺς κατονομάζει: οἱ πρώην φίλοι του Γιάννης καὶ Παναγιώτης ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, καθὼς καὶ ὁ Γιαννιὸς ὁ Κρητικὸς. Ἐπίσης, ὁ ἴδιος περιγράφει καταλεπτῶς τὶς συνθηκῆς σύλληψής του στὸ Σταυροδρόμι⁷¹, ὅπου διέμενε, ἢ ὅποια ἔγινε μάλιστα ξημερώματα⁷²:

«Κ' ἔτζι οἱ εὐεργέται μου, Γιάννης, καὶ Παναγιώτης,
Πελοποννήσιοι κ' οἱ δυό, καὶ φίλοι μου ἐν πρώτοις.
Μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κριτοῦ ἦλθαν στὸ σταυροδρόμι,
Ἐγὼ εἰς τὸ κρεββάτι μου, ὄντας πουρνὸ ἀκόμι.
Ἡὔραν τὴν πόρταν ἀνοικτὴν, ἐμπήκασι στὸν οἶκον,
Ἵσάν καλοὶ νοικοκυροί, ὄχι ὡσάν τὸν λύκον.
Ἄνέβηκαν μ' ἐξύπνησαν πλὴν μὲ ἀδημονίαν,
Μεγάλην τῶν νοικοκυρῶν, καὶ μὲ πολλήν τους βίαν.
Καὶ ἔτζι μ' ἐκατέβασαν, ἀλλὰ ἐν καταδίκη,
Καὶ ὄχι ὡσάν ἄνθρωποι, μὰ πλέον ὡσάν λύκοι.
Καὶ μεθ' ἡμέρας πάλιν τρεῖς ἐφάνηκεν ὁ ἄλλος,
ἽΟ κὺρ Γιαννιὸς ὁ Κρητικὸς, ὁ φίλος ὁ μεγάλος».

69. Δαπόντες, *Πατριζόν*, σ. 544.

70. Ὁ Δαπόντες εἶχε ἀφίχθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη συνοδεύοντας τὸν ἡγεμόνα τῶν Τατάρων κατὰ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1746· Δαπόντες, *Καθρέπτης γυναικῶν*, τ. 2, σ. 306 κ.έ.

71. Ἡ περιοχὴ τοῦ Πέραν, σήμερα Μπέγιογλου (Beyoğlu). Γιὰ τὴν ἐξιστόρηση τῆς ἀποστολῆς του ἀπὸ τὴν Κριμαία στὴν Κωνσταντινούπολη, καθὼς καὶ γιὰ λεπτομέρειες τῆς σύλληψής του καὶ τὶς κατασκευασμένες κατηγορίες, βλ. Δαπόντες, *Καθρέπτης γυναικῶν*, τ. 2, σ. 307-309· βλ. καὶ Émile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, τ. 3, Παρίσι 1881, σ. 242-245.

72. Δαπόντες, *Καθρέπτης γυναικῶν*, τ. 2, σ. 307-308.

Τὸ κατηγορητήριο⁷³ ἦταν πολλαπλό: Πρῶτον: ἐμφανιζόταν νὰ ὀφείλει 55 πουγγιά (30 στὸν Γιαννιὸ καὶ 25 ἀπὸ κοινοῦ στὸν Γιάννη καὶ τὸν Παναγιώτη, δηλ. συνολικὰ 27.500 γρόσια)⁷⁴. δεῦτερον: προσηλύτιζε Τούρκους⁷⁵. τρίτον: ἐμπόδιζε τὴν καταβολὴ χρεῶν⁷⁶. τέταρτον: συγκέντρωσε 300 πουγγιά (δηλ. 150.000 γρόσια), προφανῶς μέσω κερδοσκοπίας⁷⁷. πέμπτον: δὲν ὑπολόγιζε καμία ἐξουσία⁷⁸. καὶ ἕκτον: διέθετε πολυτελῆ κατοικία, γεγονόςδες ποὺ προφανῶς προκάλυψε ὑποψίες κατάρχειας χρημάτων⁷⁹.

Παρὰ ταῦτα, ὁ Δαπόντες δὲν μέμφεται κανέναν, παρὰ ἑαυτὸν, ἀποδίδοντας τὴ φυλάκιση στὶς ἀμαρτίες του⁸⁰, καὶ ἀναφωνεῖ ὡς ὁ ληστής «ἄξια ὦν ἔπραξα ἔλαβαν»⁸¹. Ὡς βαρύτερο ἀμάρτημά του ὁ Δαπόντες θεωρεῖ τὴν εὐθύνη του γιὰ τὸν ἀπαρχονισμό ἐνὸς Ἑβραίου καθὼς καὶ τὸν χρηματισμὸ του γιὰ παράτυπη ἐπιλογή ἐνὸς ἀρχιραβίνου (ἢ ἐπιλογή ἦταν δικαιοδοσία τοῦ καμαράση, ἐνῶ ὁ Δαπόντες ἦταν γραμματέας)⁸². Ὁ Δαπόντες καταλήγει νὰ θεωρεῖ τὴ φυλακὴ ἀναγκαίαν καὶ διδασκάλαν⁸³, πολλῶ μᾶλλον σωτήριοι⁸⁴, ὥστε νὰ συνθέσει μάλιστα καὶ τὸ Ἐγκώμιον φυλακῆς⁸⁵. Ἀμέ-

73. Γιὰ τὸ κατηγορητήριο βλ. καὶ Κ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνικὴ φιλολογία...*, Ἀθήνα 1868, σ. 502.

74. «Ὡς τόσον τώρα πῆγαινε μὲ λέγει νὰ πληρώσης, | Πουγγιά τριάντα τοῦ γιανιοῦ ὀπόχεις νὰ τὸν δώσης | ... Οἱ μωραῖτες ὕστερα μ' ἔρχονται μπιντιρτζούν, | Εἰκοσιπέντε καὶ αὐτοί, καὶ τώρα τὰ ἐλπίζουν. | ... Καὶ τώρα κάθομαι ἐδῶ ὄντας μπιντιρτισμένος, | Πενηνταπέντε καὶ πουγγιά, τόσον καιρὸν κλεισμένος» Δαπόντες, *Καθρέπτῃς γυναικῶν*, τ. 2, σ. 308-309.

75. «... στήν Μοσχοβίαν | Τοὺς τούρκους κἀνωντας ῥωμοῦς» στοῦ ἴδιο, σ. 308.

76. «... ὅτι ἐμποδίζω, | Τὰ χρέη νὰ πληρώνωνται, καὶ πῶς ἐγὼ ὀρίζω» στοῦ ἴδιο, σ. 308.

77. «Καὶ ὅτι ἐκαζάντισα τρακόσια πουγγεῖα» στοῦ ἴδιο, σ. 308.

78. «Καὶ πῶς κανένα δὲν ψηφῶ, οὐδὲ τὸν ἔχω χρεῖαν» στοῦ ἴδιο, σ. 308.

79. «Καὶ τοῦ βεζῖρ κεχαγιασῆ τ' ἀχοῦρι τὸ δικόν του, | Περβαίνει τὸ ἀχοῦρι μου, ὡς πλέον πλούσιόν του» στοῦ ἴδιο, σ. 308.

80. «Διὰ τὰς ἀμαρτίας μου, ἐδῶ φυλακωμένος» Δαπόντες, *Χρηστοθήθεια*, σ. 418.

81. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 39 (ἀπὸ τὸ εὐαγγελικὸ χωρίο Λουκ. 23.41).

82. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), 41: «Ἐνα χαχάμη ἔκαμα, κακὴ χειροτονία, | κ' ἔνα ὀβριῶ ἐκρέμασα, καὶ τοῦτό μου κακία» βλ. καὶ στοῦ ἴδιο, σ. 28-30.

83. *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 42.

84. Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. τοε'.

85. Συνταχθὲν στὴ φυλακὴ· βλ. ἀνωτέρω, σημ. 35. Ὁ Δαπόντες συνέθεσε καὶ ἄλλα Ἐγκώμια, ποὺ περιέχονται στὰ Ἄσθη νοητά (κῶδ. Κορυθα 7, φ. 174^v-195^v): Ἀληθείας ἐγκώμιον, Ἐκκλησίας ἐγκώμιον, Νεροῦ ἐγκώμιον. Πβ. καὶ τὰ Ἐγκώμια εἰς τὴν φύλλαν, εἰς τὴν φθειρα, εἰς τοὺς κόρες, εἰς τὸν οἶνον τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ.

σως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἔγραψε στὸν Διονύσιο Σκοπέλων (Δεκ. 1748), στὸν ὁποῖο κάνει ἀναφορὲς στὴ φυλάκισή του⁸⁶. Τὴν ἀποφυλάκισή του ὁ Δαπόντες ἀπέδωσε στὴ Θεοτόκο⁸⁷, θεωρώντας τὸν ἐγκλεισμό του σημάδι συγχώρεσης, ἐνῶ τὴν ἀποφυλάκισή του σημάδι ἐξίλασμοῦ, ἀφοῦ ἐξέτισε μέσω τῆς φυλάκισης τὴν πνευματικὴ ποινὴ γιὰ τὰ ἀμαρτήματα του⁸⁸.

Ἔτσι, ἡ φυλάκισις ἀποτελέσει γιὰ τὸν Δαπόντε ἕνα εἶδος «κανόνα» καὶ κάθαρσης, τὴν ὁποία ἐξέλαβε ὡς δεῖγμα συγχώρεσης ἀπὸ τὸν Θεό, ἡ ὁποία ἐπακολούθησε μετὰ τὴν εἰλικρινῆ μετάνοιά του. Χωρὶς τὴν ταπεινώση καὶ στὴ συνέχεια τῆ μετάνοια, ὁ Δαπόντες εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ μπορούσε νὰ ἀντέξει τὶς συνθηκῆς διαβίωσης στὴ φυλακὴ. Ἡ φυλάκισις τοῦ Δαπόντε ἦταν ἄδικη, ἀλλὰ ὁ ἴδιος τελικὰ τὴν ἀποδέχθηκε ὡς δίκαιη θεία τιμωρία γιὰ παλαιότερες ἀδικίες του. Ἡ φυλακὴ ὅμως ἀποδείχθηκε μεγάλος δάσκαλος: ὁ Δαπόντες ὄχι μόνον συναισθάνθηκε τὰ σφάλματά του με συντριβὴ ψυχῆς, ἀλλὰ πλέον ἔκανε στροφή 180 μοιρῶν στὴ ζωὴ του, ἀκολουθώντας στὸ ἐξῆς ἐνάρετο καὶ ταπεινὸ βίον. Ἡ φυλακὴ τὸν ἔφερε ἐπίσης σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀνθρώπινο πόνο, σὲ συνθηκῆς ἀνελευθερίας καὶ ζωώδους συμπεριφορᾶς, ὅπου ὅμως συνυπῆρξαν λαμπρὰ παραδείγματα νεομαρτύρων ἁγίων. Ὁ Δαπόντες ἔμαθε ἀπὸ τὸ πάθημά του, ἀλλὰ ταυτόχρονα δυνάμωσε ψυχικά, ὥστε στὴ συνέχεια ἀντέξε τὸν ἀκόμη βαρύτερο πόνο ἀπὸ τὸν θάνατο τῆς νεογέννητης κόρης καὶ τῆς νεόζευκτης συζύγου του. Ἄν ἡ ἔμπνευση καὶ ἡ σύνθεση στίχων του ἀποτελέσαν τροφὴ πνευματικὴ γι' αὐτόν — ὅπως καὶ τὰ ἐδέσματα τῆς Ἀγγελίνας γιὰ τὸ σαρκίον του —, ἡ γνώσις ζωῆς ποὺ ἀποκόμισε στὴ φυλακὴ τὸν βοήθησε νὰ ὑπερβεῖ τὰ ἀμέσως

Michaelis Pselli, *Oratoria minora*, ἔκδ. A. R. Littlewood, Teubner, Στουτγάρδη – Λειψία 1985, σ. 97 κ.έ.

86. Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. τοδ'-τοε'.

87. «... ἂν ἡ πρεσβεία τῆς ἔλειπεν, ἐγὼ ἀπέθαινα εἰς τὴν φυλακὴν ... ἡ Παναγία μὲ ἔβαλε, ἡ Παναγία μὲ ἔβγαλε ... ἦτον τῆς Παναγίας ἔργον»· στὸ ἴδιο, τοδ'-τοε'. Ἐπίσης, ὡς σημεῖο τῆς βοήθειας τῆς Παναγίας θεωρεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ φυλάκισις του ἔγινε κατὰ τὸν μῆνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Μάρτιο), ἐνῶ ἡ ἀποφυλάκισις κατὰ τὸν μῆνα τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (Νόεμβριο). Βλ. καὶ A. Papadopulos-Kerameus, *Texte grecești*, στὸ Eud. de Hurmuzaki, *Documente Istoria Românilor*, τ. 13, Βουκουρέστι 1909, σ. 286, στ. 306 (ἀπὸ λαυθάνοντα κώδικα Καλλιπόλεως), καθὼς καὶ κώδ. Κουρίλα 7, φ. 221^ν: «ὅτι αὐτὴ μ' ἐχάρισε, ναί, τὴν ἐλευθερίαν».

88. Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, τοε'· βλ. καὶ Papadopulos-Kerameus, *Texte grecești*, σ. 286, στ. 301-302 (καὶ κώδ. Κουρίλα 7, φ. 221^ν): «Ἐγὼ ἀφόντες γλύτωσα ἀπὸ τὴν φυλακὴν μου | τὴν ἀμοιβὴν τῶν ἔργων μου, ἀξίαν πληρωμὴν μου».

ἐπόμενα δεινὰ καὶ νὰ λάβει τὴν ἀπόφαση ζωῆς μὲ τὴ μοναχικὴ κουρὰ του. Χαρακτηριστικὰ ἀναφωνεῖ: «Τὰ ὅσα γλυκὰ ἢ φυλακὴ ἔχει καὶ ἐξορία»⁸⁹!

Περαιτέρω λεπτομέρειες γιὰ τὶς ἐμπειρίες του στὴ φυλακὴ παρέχει ὁ Δαπόντες στὶς ἐπτὰ ἀνέκδοτες ἔμμετρες ἐπιστολές του, ποὺ σώζονται αὐτόγραφες στὸν Βατοπεδινὸ κώδικα 781 (καὶ στὸν κώδ. Πράγας), οἱ ὁποῖες περιέχουν καὶ κάποιες νέες πληροφορίες σχετικὰ μὲ ἄγνωστα πρόσωπα.

Ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς φυλακῆς

Ὁ γενικὸς τίτλος τῶν ἐπιστολῶν ἐκ τῆς φυλακῆς στὸν κώδ. Βατοπ. 781 εἶναι: «Ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι ἐκ τῆς φυλακῆς τῶν εἴκοσι μηνῶν, ἀπὸ ...» — ἐσφαλμένος ἀπὸ ἀπόψεως γραμματικῆς. Τὸ ὀρθὸν θὰ ἦταν, βέβαια, εἴτε «Ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς φυλακῆς», εἴτε «Ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι εἰς τὴν φυλακὴν [ἢ: ἐν τῇ φυλακῇ]». Στὸν κώδικα τῆς Πράγας ὁ τίτλος εἶναι ὀρθὸς γραμματικὰ, ἀλλὰ ἐλαφρῶς παραλλαγμένος: «Ἐπιστολαί, ὄντος εἰς τὴν φυλακὴν μῆνας εἴκοσι, ἀπὸ ...». Στὴν ἔκδοση, μέσω μετατόπισης τῆς λ. *γραφεῖσαι*, υἰοθετήθηκε ὁ τίτλος: «Ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς φυλακῆς τῶν εἴκοσι μηνῶν, γραφεῖσαι ἀπὸ ...». Στὸν τίτλο ὁ Δαπόντες ἀναφέρει ὅτι οἱ ἐπιστολές συντάχθησαν στὴ φυλακὴ, ἐνῶ δηλώνει τὸ ἀκριβὲς χρονικὸ διάστημα τοῦ ἐγκλεισμοῦ: 27 Μαρτίου 1747 ἕως 27 Νοεμ. 1748· ἐκ παραδρομῆς, βέβαια, ὁ Δαπόντες ἀναφέρει —καὶ στὸν κώδ. Πράγας— ὅτι ἡ ἀποφυλάκισή του ἐγίνε τὸ 1749 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 1748⁹⁰. Σημειωτέον ὅτι ὁ Δαπόντες ἀπέστειλε ἐπιστολές ἀπὸ τῆ φυλακῆ σὲ πεζὸ λόγο πρὸς τὴ μητέρα του (17 Μαΐου 1747)⁹¹ καὶ τὸν καμινάρη Κωνσταντῖνο (8 Νοεμ. 1747)⁹². Προφανῶς θὰ ἀντάλλαξε καὶ κάποιες ἄλλες ἐπιστολές, καθὼς εἶχε πολλὰς ἐπαφὰς καὶ φίλους.

Οἱ ἐπιστολές καταλαμβάνουν ὀλόκληρο τὸ 6ο τμήμα (ἐπιστολὴ ζ') τῆς Βρούσεως λογικῆς, μὲ τὸ ὁποῖο λήγουν τὰ «Κοσμικὰ» θέματα τοῦ ἔργου (βλ. ἐδῶ, XIII.39), ἐνῶ ἔπονται τῆς προσφωνηματικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἱερομ. Γρηγόριο Βατοπεδινὸ («Τῶ αὐτῶ»). Οἱ παραλήπτες τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἡ Ἀγγελίνα (3), ὁ Πᾶνος (2), ὁ μέγας ποστέλνικος Κωστά-

89. Δαπόντες, *Καθρέπτῃς γυναικῶν*, τ. 2, σ. 434.

90. Ὁ ἀκριβὲς χρόνος ἀποφυλάκισης ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν ἴδιο· Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. τοε'.

91. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 50.

92. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 37.

κης Γουλιανός (1), καθώς και ο ήγούμενος τῆς μονῆς Παναγίας Χάλκης Γρηγόριος (1). Οἱ ἔμμετρες ἐπιστολές εἶναι πιθανόν πλασματικές, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι ἀπεστάλησαν ὑπὸ τὴν ἔμμετρη αὐτῆ μορφῇ στοὺς παραλλήπτρες, ἂν καὶ τὸ θέμα ἐκάστης εἶναι πραγματικό. Οἱ ἴδιοι ὅμως παραλλήπτρες δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔλαβαν παρόμοιες ἐπιστολές σὲ πεζὸ λόγο ἀπὸ τὸν Δαπόντε, οἱ ὁποῖες —στὴν περίπτωση αὐτῆ— θὰ ἀποτέλεσαν τὸ πρῶτο ὕλικό γιὰ τὴ σύνθεση τῶν ἀντίστοιχων ἔμμετρων ἐπιστολῶν⁹³. Πάντως, ἡ δευτέρη ἔμμετρη ἐπιστολὴ πρὸς Ἀγγελίνα πρέπει νὰ ἀπεστάλη πρὸς αὐτή, καθώς ὁ Δαπόντες τῆς ζητεῖ νὰ ξακρίσει τὸ ἀκούρευτο χαρτί (φύλλα, κόλλες χαρτιοῦ), στὸ ὁποῖο ἔγραψε τοὺς στίχους πρὸς αὐτήν (VI.153, καὶ σχ. VI). Κάποιες ἐπιστολές, λοιπόν, ὄντως ἀπεστάλησαν στοὺς παραλλήπτρες, ὅπως καὶ τὸ σύνολο τοῦ ἐπιστολιμαίου ἔργου Βρούσις λογικῆ πρὸς τὸν Γρηγόριο Βατοπεδινό.

Τὰ ἑπτὰ στιχουργήματα δηλ. εἶναι συνθεμένα ἐν εἶδει ἐπιστολῆς, ὅπως καὶ τὸ *Ἐγκώμιον φυλακῆς*, ποὺ συντέθηκε ἐπίσης στὴ φυλακὴ καὶ ἀπευθύνεται στὸν ἱερέα Ἀνατόλιο. Πρόκειται λοιπόν γιὰ ἔμμετρες ἐπιστολές ἢ ἐπιστολιμαῖα στιχουργήματα, ἐνῶ ὑπακούουν σὲ σχετικὸ βαθμὸ σὲ κάποιους κανόνες τῆς ἐπιστολογραφίας⁹⁴, ἐμφανίζοντας κατὰ περίπτωσιν προσφώνηση, προοίμιο, ὑπόθεση, ἐπίλογο, ἐνδειξὴ χρόνου, ὑπογραφή, ὑστερόγραφο.

Ἀγγελίνα. Πρὸς αὐτὴν ἀπευθύνονται οἱ τρεῖς πρῶτες ἐπιστολές. Τουλλάχιστον ἡ τρίτη ἐπιστολὴ πρὸς αὐτήν (VII) γράφτηκε μετὰ τὸ πέρας 13 μηνῶν ἀπὸ τὴ φυλακισίῃ του, δηλ. κατὰ τὸ τέλος Ἀπρ. με ἀρχὲς Μαΐου 1748⁹⁵. Ἡ Ἀγγελίνα ἀποδείχθηκε ἡ θερμότερη ἀρωγὸς τοῦ Δαπόντε στὴ φυλακὴ, τροφοδοτώντας τον ἀπὸ τὴν ἀρχὴ συνεχῶς μὲ ποικίλα ἐδέσματα. Δὲν γνωρίζουμε στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἀγγελίνα ἀπὸ ἄλλοῦ, παρὰ μόνον ἀπὸ αὐτὲς τὶς τρεῖς ἐπιστολές⁹⁶. Ἡ σχέση τοῦ Δαπόντε πρὸς τὴν Ἀγγελί-

93. Πβ. καὶ τὶς δύο ἔμμετρες ἐπιστολές πρὸς τοὺς φίλους· βλ. ἀνωτέρω, σημ. 42.

94. Γιὰ τοὺς κανόνες τῆς ἐπιστολογραφίας (17ος-18ος αἰ.) βλ. Ἀναστάσιος Γόρδιος, *Ἀλληλογραφία (1675-1728)*, ἔκδ. Χαρ. Καρανάσιος – Ἰωάννα Κόλια, προλεγ.-σχ. Χαρ. Καρανάσιος, τ. 1 [KEMNE/Ἀκαδημία Ἀθηνῶν], Ἀθήνα 2011, σ. 5-69, 86-100.

95. Κεχαγιόγλου, «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Καيسάριο Δαπόντε», σ. 38, 42-43.

96. Στὸν κῶδ. 21 τῆς βιβλιοθήκης Σπ. Λάμπρου, ὁ ὁποῖος περιέχει διάφορα ἐπιγράμματα (18ου-19ου αἰ.) τοῦ Σκιαθίτη Ἐπιφανίου (ἢ Στεφάνου) Δημητριάδη, περιέχεται ἐπίγραμμα πρὸς κάποια Ἀγγελίνα, ἡ ὁποία δὲν ἀποκλείεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν Ἀγγελίνα τῶν δαποντικῶν ἐπιστολῶν· βλ. *Νέος Ἑλλημονήμων* 17 (1923), 298-

να φαίνεται ιδιαίτερα στενή, ἐνῶ χρονολογεῖται ἀπὸ παλαιότερη ἐποχή⁹⁷. Ὁ Δαπόντες ὑπονοεῖ ὅτι ἡ Ἀγγελίνα τὸν εἶχε συνδράμει καὶ σὲ περιπτώσεις ἀσθένειας⁹⁸, ἐπίσης τὸν εἶχε φιλοξενήσει ἢ εἶχε ἐργαστεῖ στὴν οἰκία του στίς («καλὲς ἐποχές»⁹⁹. Στίς ἐπιστολὲς τὴν ἀποκαλεῖ *χρυσῆ μου* (V.33, VII.1), *Ἀγγελίνα μου καλή* (VI.17) *ἀδελφή* (V.13-14, VI.32), *ἀγαπημένη ἀδελφή* (VII.66), *ἀδελφίτζα* (VI.44). Ἡ μεγάλη φροντίδα πού ἐπιδεικνύει ἡ Ἀγγελίνα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν τρόπο πού τὴν προσφωνεῖ, θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ ἀδελφή του¹⁰⁰. Ἡ ἀποστροφή ὅμως τοῦ Δαπόντε ὅτι «Ἐσὺ τὸν κόσμον χαίρεσαι, τὴν μάνα μακαρίζεις, | ὅπου σὲ γέννησε, καὶ ζῆς καὶ τὴν καλοτυγχίζεις» (V.23-24) δὲν ὑποδηλώνει ἀδελφικὴ σχέση, πολλῶ μᾶλλον ὅταν ἀμέσως μετὰ ὁ Δαπόντες κάνει ἀναφορὰ στοὺς δικούς του γονεῖς («Στὴν μάνα μου, στὸν κύρη μου, ἂν δὲν παραπονοῦμαι ...», V.27). Ἡ θερμὴ ἀποστροφή πρὸς τὴν Ἀγγελίνα δὲν ὑπονοεῖ καμία ἐρωτικὴ σχέση, καθὼς ἡ Ἀγγελίνα —προφανῶς ἀνύπαντρη¹⁰¹— εἶναι πολὺ πιστὴ καὶ εὐλαβής, τηρώντας νηστείες, προβαίνοντας καὶ σὲ ξηροφαγία, μονοφαγία, «τριήμερα», κάνοντας μετάνοιες, προσευχές, ὀλονυκτίες καὶ ἐλεημοσύνες (VII.49-60). Τέλος, εἶναι προχωρημένης ἡλικίας, καθὼς τὴν ἀποκαλεῖ *γηραλαία* (VII.28). Πιθανῶς νὰ σχετίζεται μὲ τὴν *πτωχὴ Ζαγοριανὴ* πού τοῦ ἔπλυνε τὰ ροῦχα στὸ Ἰάσιο (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 27). Βάσει τῶν ἀνωτέρω, ἡ Ἀγγελίνα πρέπει νὰ ἦταν μιὰ ἡλικιωμένη, ἀνύπαντρη, εὐσεβὴς κυρία, ἢ ὁποῖα εἶχε ἐργαστεῖ παλαιότερα ὡς οἰκιακὴ βοηθὸς στὴν οἰκία τοῦ Δαπόντε —στὸ Βουκουρέστι ἢ τὸ Ἰάσιο ἢ τὸ πιθανότερο στὴν Κωνσταντινούπολη—, ἐνῶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς φυλάκισης τοῦ Δαπόντε πρέπει νὰ ἐργαζόταν στὸν οἶκο

302. Γιὰ τὸν Δημητριάδη βλ. Στέση Αθήνη, «Στ. Δημητριάδης καὶ L.-S. Mercier», *Σύγκριση/Comparaison* 6 (1995), 25-40, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

97. «... ἀφίνω ταῖς ἐλεύθεραις προσητερναῖς ἐκεῖναις;», VII.6· βλ. καὶ Κεχαγιόγλου, «Ανέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὸν Kaisarion Δαπόντε», σ. 42 (Π.6).

98. «... ποῦ εἶναι νὰ μὲ τρίψουν δὲ τὰ χέρια ἐκεῖνα;», V.2.

99. «Πᾶν, Ἀγγελίνα, τὰ διπλὰ καὶ τάπαλὰ μιντέρια | ὅπου μού ἔστρωσαν ποτὲ τὰγγελικά σου χέρια», VI.1-2 κ.έ.

100. Ὁ Δαπόντες εἶχε τρεῖς ἀδελφές (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 2). Μία τουλάχιστον ἀπὸ τίς ἀδελφές ζοῦσε στὴ Σκόπελο, ὅταν ἡ μητέρα του ἐπεχείρησε νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ στὴ φυλακὴ (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 41). Μνεῖα ἐπιστολῆς Δαπόντε πρὸς τὴν ἀδελφὴ του στὴ Σκόπελο στὸ Dapontès, *Éphémérides Daces*, τ. 1, Παρίσι 1880, σ. τξβ'.

101. «Τὰ φαγητὰ τὰ εὐμορφα, ὅπου μὲ τὰ χρυσὰ σου | μὲ μαγειρεύεις χέρια καὶ τὰ παρθενικά σου», VII.11-12· βλ. καὶ Κεχαγιόγλου, «Ανέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὸν Kaisarion Δαπόντε», σ. 43, στ. 13-14.

τοῦ Πάνου (VII.69 κ.έ.), ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὸ Σταυροδρόμι (Πέραν, νῦν Beyoğlu) τῆς Κωνσταντινούπολης. Σημειωτέον ὅτι ὁ Δαπόντες διέμενε στὸ Σταυροδρόμι κατὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ἡγεμόνα τῶν Τατάρων στὴν Κωνσταντινούπολη¹⁰².

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἀγγελίνα (V) φαίνεται ὅτι συντάχθηκε στὴν ἀρχὴ τῆς φυλάκισης, καθὼς ὁ Δαπόντες ἐκφράζει τὸν δυνατὸ συγκλονισμό του ἀπὸ τὴν ἀπότομη μεταβολὴ στὴ ζωὴ του, παραπονιέται γιὰ τὴ δική του κατάντια, σὲ σύγκριση μάλιστα μὲ τὴν Ἀγγελίνα ποὺ διαβιοῖ μὲ ἀνέσεις ἀνάμεσα σὲ εὐγενεῖς, ἐνῶ ὁ ἴδιος ζεῖ κόλαση καὶ κοντεύει νὰ τρελαθεῖ (V.47-50):

«Πριχοῦ νὰ μὲ σηκώσουν, ἢ μὲ τὸν θάνατόν μου,
ἢ μὲ τοῦ νοῦ μου τὸν χαϊμόν καὶ μὲ τὸν τρελλαμόν μου,
Στὴν ἐκκλησίαν νὰ μὲ πᾶν, νὰ μὲ ἐνταφιάσουν,
ἢ ζωντανόν, ὅμως τρελλόν, γιὰ νὰ μὲ διαβάσουν».

Ἡ δεύτερη ἐπιστολὴ (VI) στάλθηκε ἀργότερα, ἀφοῦ ὁ Δαπόντες εἶχε ἀποκομίσει ἀρκετὲς ἐμπειρίες ἀπὸ τὴ φυλακὴ. Ἡ Ἀγγελίνα κρατᾷ ἐπαφὴ μαζί του καὶ τοῦ στέλνει καὶ ἐπιστολὲς ἢ σημειώματα¹⁰³. Ὁ Δαπόντες περιγράφει ἐνίοτε μὲ λεπτομέρειες τὶς συνθηκῆς διαβίωσής του (ὑγιεινὴ, διατροφὴ) καθὼς καὶ κάποια περιστατικὰ ἀπὸ τὴν καθημερινότητά τῆς φυλακῆς.

Ἔτσι, κοιμᾶται σὲ ψάθα, μὲ κάποιο ξύλο ὡς προσκέφαλο, ἐνῶ ὡς πάπλωμα χρησιμοποιεῖ ἀδιάβροχο μουσαμά (γιαγμουρλούκι, τουρκ. yağmurluk). Ἡ φυλακὴ εἶναι γεμάτη ψεῖρες, σκόννη, ἀράχνες καὶ δυσωδία, ὁ ἴδιος παραμένει ἐπὶ ἐβδομάδες ἀνιψτός, ἄπλυτος, λερωμένος. Τὸ φαγητὸ εἶναι μαρούλια μὲ ξίδι, σκόρδα, ἐλιές, κρεμμύδι καὶ ψωμί, ἀλλὰ καὶ ἀποφάγια ἀπὸ τὸ τραπέζι τοῦ βεζίρη, τὰ ὁποῖα ὅμως πωλοῦνε οἱ μάγειροι στοὺς κρατουμένους. Ἀντὶ γιὰ τσάι —τὸ θεωρεῖ ἐκλεκτὸ ἀφέψημα— βρίσκει μόνον καφέ. Ἡ μόνη του ἀπόλαυση εἶναι τὸ κρασί, ποὺ τὸ βρίσκει φθηνὰ καὶ μᾶλλον νερωμένο. Τρῶγει καταγῆς στὴν ψάθα, καθὼς τραπέζι δὲν ὑπάρχει, οὔτε καὶ μαχαιροπίρουνα, πρὸς ἀποφυγὴν φόνου ἢ αὐτοκτονίας. Ἡ μόνη του διέξοδος εἶναι ἡ συγγραφή¹⁰⁴.

102. Δαπόντες, *Καθρέπτῃς γυναικῶν*, τ. 2, σ. 307.

103. «Μὲ τὸ νὰ μὲ ἐμήνυσες προχθὲς νὰ σὲ μηνύσω | πῶς εἶμαι καὶ πῶς ἀπερνῶ, στάσου νὰ σὲ μιλήσω», VI.3-4.

104. «Ἔσκαζ' ἀνίσως μέλειπε καὶ τοῦτο τὸ κοντύλι· | αὐτὸ ἀκόμη τὴν πνοὴν βαστᾷ, κρατεῖ στὰ χεῖλη», VI.35.

Ὁ Δαπόντες εἶναι ἐγκλειστος σὲ ἓναν βρομισμένον ὄντᾱ, ἐνῶ λόγῳ τῆς ἀπραξίας καὶ τῆς κακῆς διατροφῆς ἔμεινε «πετσὶ καὶ κόκκαλο». Στὸ κελλὶ τὸν εἶχαν ἀλυσοδέσει στὸ πόδι —μᾶλλον στὴν ἀρχὴ τῆς φυλάκισης—, ὅμως τρεῖς ὄρες μοναχά, καθὼς ὁ Δαπόντες ἔδωσε στοὺς δεσμοφύλακες ἓνα φλουρί, γιὰ νὰ συντομεύσουν. Τοῦ ἔδεναν ὅμως γιὰ κάποιο χρόνον τὰ πόδια στὸ τουμπρούκι¹⁰⁵, τὸ ὁποῖο βρισκόταν σὲ ἄλλο κελλί, σκοτεινιασμένο καὶ καταβρομισμένο. Ὡστόσο, ὁ Δαπόντες χρηματίζει τοὺς δεσμοφύλακες, ὥστε νὰ τὸν μεταφέρουν σὲ καλὸν ὄντᾱ καὶ ἐστρωμένον, καὶ αὐτὸ διαρκεῖ ὅσο καὶ ἡ ἀξία τοῦ φλουρίου —πάντως πολλὰς ἡμέρας—, ὥστε πρέπει νὰ καταβάλλει ἐκ νέου ἄλλο φλουρί¹⁰⁶. Σὲ σχέσηη δηλ. μὲ ἄλλους κρατουμένους, ὁ Δαπόντες ἦταν προνομιοῦχος λόγῳ τῶν χρημάτων πού διέθετε.

Οἱ συγκρατούμενοι τοῦ Δαπόντε ἦσαν Τοῦρκοι, Ἀρμένιοι καὶ Ἑλληνες, μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἄγριοι καὶ φοβεροί, κλέφτες καὶ φονιάδες, οἱ περισσότεροι ὅμως φυλακισμένοι ἄδικα (ἄπταιστοι). Ὁ Δαπόντες ἀναφέρει καὶ δύο περιστατικὰ βίας μεταξὺ τῶν κρατουμένων. Ἐνας Ἀρμένιος τραυμάτισε ἓναν γέρο συμπατριώτη του τῆ νύκτα κοιμώμενο, ἐνῶ στὴ συνέχεια συνελήφθη καὶ τιμωρήθηκε μὲ ἄγριο ξυλοκόπημα ἀπὸ τὸν ἀρχιφύλακα (μπαῖς Καρακουλουκτζῆ, τουρκ. baş Karakolcu¹⁰⁷). Κάποια ἄλλη νύκτα ἓνας Τοῦρκος προσπάθησε ἀνεπιτυχῶς νὰ βιάσει ἓναν νεαρὸ Τοῦρκο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τιμωρηθεῖ μὲ μαστίγωμα (καμτζικιαῖς).

Στὴν τρίτη ἐπιστολὴ πρὸς Ἀγγελίνα (VII), ἡ ὁποία πρέπει νὰ γράφτηκε τελευταία ἀπὸ τὶς τρεῖς (Μάιος 1748), ὁ Δαπόντες ἀπαριθμεῖ —μὲ λαχταριστὸ τρόπο!— τὰ ποικίλα ἐκλεκτὰ ἐδέσματα πού δέχεται ἀπὸ τὴν Ἀγγελίνα, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ χριστιανικὰ καθήκοντα πού ἡ ἴδια τελεῖ. Στὸ τέλος ἀποστέλλει χαιρετισμοὺς στὸν σινιὸρ Πᾶνο καὶ τῆ σύζυγό του Ἰουστίνη —στὴν οἰκία τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἐργάζεται ἡ Ἀγγελίνα— καθὼς καὶ στὴν πιθανῶς θυγατέρα τους Μαριόρα, ἡ ὁποία δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ συνονόματη μελλοντικὴ σύζυγό του (θυγατέρα Ἰωάννου καὶ Φεβρωνίας¹⁰⁸). Ἀκολουθοῦν «φιλιὰ στὰ χεῖλη» σὲ τέσσερεις γυναῖκες —προφανῶς γνωστὲς τοῦ Δαπόντε ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀγγελίνας—, οἱ ὁποῖες τοῦ εἶχαν ἀποστείλει κάποιο φαγώσιμο: Κανελίτζα, Πλουμοῦ, Ρόζα, Ἀγκυροῦ. Ἀντιθέτως, γιὰ ἄλλες τρεῖς, πού δὲν ἔστειλαν τίποτε, δὲν ἔχει καλὰ λόγια: Γιὰ

105. Τὸ ξύλο στὸ ὁποῖο δένονταν τὰ πόδια τῶν φυλακισμένων.

106. «Γιατὶ πότε μὲ βάνουσι καὶ πότε μὲ εὐγάνουν | διὰ τὰ μάτιχ τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν φλουριῶν μὲ βάνουν», IX.7-8.

107. Κομνηνός-Υψηλάντης, *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*, σ. 741, 764.

108. Κεχαγιόγλου, «Ανέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τον Kaisarion Δαπόντε», σ. 46.

τὴν περήφανη Σμαραγδίτζα εὐχεται νὰ τὴν ἐφᾶν οἱ ψύλλοι· ἡ Κατερινίτζα εἶναι δικαιολογημένη, καθὼς ἔλειπε· τέλος, ἀπὸ τῆ Ζωΐτζα ἀναμένει νὰ τοῦ στείλει κάτι μεγάλο, καθὼς ὑπονοεῖται ὅτι τοῦ χρωστᾷ μεγάλη χάρη.

Π ᾶ ν ο ς . Πρόκειται γιὰ τὸν σινιὸρ Πᾶνο, στὸν ὁποῖο πιθανὸν ἐργάζεται ἡ Ἀγγελίνα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς στὴ σύζυγό του Ἰουστίνη (VII.70, VIII.28). Γιὰ τὸν Πᾶνο ὁ Δαπόντες συνθέτει δύο ἔμμετρος ἐπιστολές (VIII, IX). Στὴν πρώτη, σύντομη καὶ γραμμὴν προφανῶς μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1748 (10 Ἀπριλίου)¹⁰⁹, ἀπευθύνει ἀναστάσιμες εὐχές (Χριστὸς ἀνέστη), ἐνῶ εὐχαριστεῖ γιὰ τὰ κόκκινα ἄβγα ποῦ ἔλαβε, ὑποσχόμενος ὅτι μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του θὰ τοὺς μιλήσει γιὰ τὸ ἔθιμο τῆς βαφῆς τῶν ἄβγῶν¹¹⁰. Ἐκφράζει βέβαια καὶ τὸ παράπονό του γιὰ τὸν ἐγκλεισμό του, μὲ ἥρεμο ὅμως τρόπο καὶ ἐκφράσεις, ὥστε νὰ διαφαίνεται ὅτι ἤδη εἶχε προσαρμοστεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ στὶς συνθηκὲς τῆς φυλακῆς.

Ἡ δεύτερη ἐπιστολὴ περιέχει περιγραφὴ πομπῆς τοῦ σουλτάνου Μαχμούντ Α΄ (1730-54) κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του ἀπὸ τὸ σουλτανικὸ σεράι στὸ παρακείμενο Paşa Kapısı, προσκαλεσμένου γιὰ γεῦμα ἀπὸ τὸν βεζίρη (ἐπίτροπο). Ὁ Δαπόντες μπόρεσε νὰ παρακολουθήσει γιὰ λίγη ὥρα τὴν πομπὴ κατὰ τὴν εἴσοδο τοῦ σουλτάνου στὸ βεζιρικὸ παλάτι, καθὼς ἔτυχε τότε νὰ βρίσκεται σὲ καλῦτερο κελλὶ λόγῳ τῶν φλουρίων¹¹¹. Ἡ πομπὴ κατελάμβανε ὅλη τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σεράι — ἀπὸ τὴν κύρια πύλη Bab-ı Hümayun / Saltanat Kapısı (IX.56), μεταξὺ τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ τοῦ ναοῦ τῆς (τοῦ Θεοῦ) Ἀγίας Εἰρήνης— ἕως τὸ Paşa Kapısı (εἰκ. 3)¹¹².

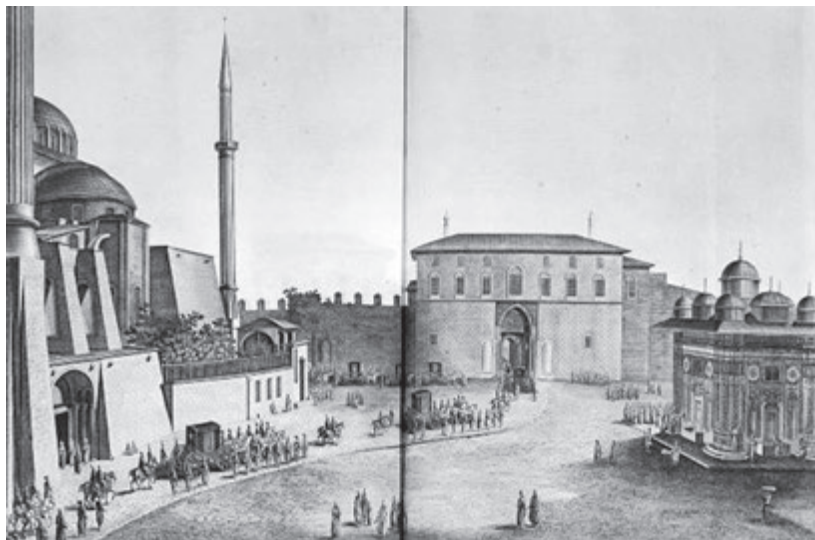
Πιθανῶς αὐτὴ τὴ σουλτανικὴ πομπὴ περιγράφει ὁ Δαπόντες σὲ πεζὸ λόγο στὸν *Ἱστορικὸ κατάλογό* του, ὑπὸ τὸν τίτλο: «Παράταξις βασιλική,

109. Βάσει τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου· D. H. Lietzmann – D. K. Aland, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1-2000 nach Christus* [Sammlung Göschen 1085], ἐκδ. W. De Gruyter, Βερολίνο 1056, σ. 68.

110. Στὸν κώδ. Βυτίνας 1, φ. 165^r-168^r περιέχεται σχετικὸ κείμενο τοῦ Δαπόντε. Ἐκδοσὴ στὸ Γ. Κεχαγιόγλου, *Πεζογραφικὴ ἀθολογία. Αφηγηματικὸς γραπτὸς νεοελληνικὸς λόγος*, τ. 1: *Απὸ το τέλος του Βυζαντίου ὡς τὴ Γαλλικὴ Επανάσταση* [ΑΠΘ, Ἰνστ. Νεοελλ. Σπ., Ἴδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 2001, σ. 759.

111. «Ὅποταν δὲ ὁ βασιλεὺς ἐμβῆκεν, εὐγαλμένος | ἤμουν ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ ἐγὼ ὁ μαυρισμένος», IX.5-6.

112. Ἡ ἀπόσταση ἦταν μιὰ εὐθεία περίπου 2 χλμ. Γιὰ τὴν Πύλη Bab-ı Hümayun βλ. Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τ. 1, σ. 152-153· D. Cantemir, *The history of the growth and decay of the Otman Empire*, τ. 1, Λονδίνο 1734, σ. 364, 446.

Εἰκ. 3. Ἡ κύρια πύλη Bab-ı Hümayun τοῦ σουλτανικοῦ σεραγιοῦ,
δεξιὰ τοῦ ὁποίου ἡ Ἁγία Σοφία· ἀνέγερση: 1478
[M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, τ. 3, Παρίσι 1820]

μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Σουλτάν Μαχμούτ ἐπῆγεν εἰς τὸ ζηαφέτι τοῦ Βεζιραζέμ Ἀχμέτ πασᾶ εἰς τὸ πασᾶ καπισί»¹¹³. Ὡς χρόνο τῆς ἀνωτέρω ἐπίσκεψης ποὺ περιγράφεται στὸν *Ἱστορικὸν κατάλογο* ὁ Δαπόντες ἀναφέρει, βέβαια, τὸν Δεκέμβριο 1749, ἡμέρα Πέμπτη — ἓνα ἔτος μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του (27 Νοεμ. 1748)—, ἀλλὰ οἱ λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τὴν αὐλικὴ ἐθιμοτυπία δὲν θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι γνωστὲς στὸν Δαπόντε, παρὰ μόνον ἐὰν βρισκόταν ὁ ἴδιος ἐντὸς τοῦ Πασᾶ-Καπισί¹¹⁴. Ἐξᾴλλου, ἀκόμη καὶ στὸν τίτλο

113. Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, σ. 160-161. Τὸ κείμενο δὲν περιέχεται στὴν ἔκδοση Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 71-200 («Δαπόντε Ἱστορικὸς κατάλογος ἐπισήμων ἀνδρῶν, 1700-1784»). Ἄλλες δύο ἐθιμοτυπικὲς παρατάξεις περιγράφει ὁ Δαπόντες πρὶν ἀπὸ τὴ βασιλικὴ παρατάξη: α) τὴν ἀκρόαση τοῦ Πέρση πρέσβη στὴν τσαρίνα Ἐλισάβετ (κόρη τοῦ Μ. Πέτρου) στὴν Ἁγία Πετρούπολη στίς 21 Ἰουν. 1742, καὶ β) τοῦ Ρώσου πρέσβη στὴν Κωνσταντινούπολη («απαράταξιν τοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐμβάσματος τοῦ ἐλτζῆ τῶν Μοσκόβων») στίς 17 Μαρτίου 1749· Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, σ. 149-154, 159-160.

114. Ὁ Δαπόντες μόλις εἶχε ἀρραβωνισθεῖ (17 Σεπτ. 1749) στὸ Διπλοκίονιον (Beşiktaş), ἐνῶ στεφανώθηκε μὲ τὴ Μαριόρα ἀμέσως μετὰ, στίς 12 Νοεμ. 1749 (Κε-

Εἰκ. 4. Σουλτανική πομπή στὴ Λάρισα, 1669
 [Jacob Spon, *Voyage door Italien, Dalmatien, Grieeckenland, en de Levant, gedaan in de Jaren 1675 en 1676, Ἀμστερνταμ 1689*]

τῶν ἑπτὰ ἐπιστολῶν ὁ Δαπόντες ἀναφέρει ἐκ παραδρομῆς ὅτι ἀποφυλακίστηκε τὸ 1749 καὶ ὄχι τὸ 1748, ὥστε κατὰ παρόμοιο τρόπο νὰ τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ καὶ ἡ χρονολογία 1749 ποὺ δηλώνεται στὸν *Ἱστορικό κατάλογο*.

Ἔτσι, ἡ ἐπίσκεψη τοῦ σουλτάνου στὸν βεζίρη ποὺ περιγράφει ὁ Δαπόντες πρέπει νὰ πραγματοποιήθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1747, ἐνῶ ἡ ἔμμετρη ἐπιστολή (IX) — μὲ τὸ ἴδιο θέμα — συντάχθηκε ἀργότερα, πιθανότατα μετὰ τὴν πρώτη, ἀναστάσιμη ἐπιστολή πρὸς τὸν Πᾶνο (post 10 Ἀπρ. 1748). Ἡ ἐπιλογή τοῦ ἀνωτέρω συμβάντος ὡς θέματος μιᾶς ἐπιστολῆς ἐκ τῆς φυλακῆς δὲν πρέπει νὰ ξενίζει, καθὼς ὁ Δαπόντες συνήθιζε νὰ καταγράφει ἀξιοπερίεργα πράγματα καὶ συμβάντα. Ὅπως μάλιστα ὁ ἴδιος δηλώνει γιὰ παρόμοια περίπτωση, «γράφω τὰ κατωτέρω, ὡς νοστιμώτερα,

---

χαγιόγλου, ὁ.π., 45-46). Στὸ Μπεσίκτας βρισκόταν ἡ οἰκία τοῦ νέου ζεύγους — προφανῶς ἐκεῖ διέμεναν οἱ γονεῖς τῆς Μαριόρας— ἤδη ἀπὸ τῆ στιγμῆ τοῦ ἀρραβώνα («Λεῖπω ἀπὸ τὸ σπίτι μας διὰ ὑπηρεσίαν, | ... δὲν εἶμαι στὸ Μπεσίκτασι καὶ δὲν σ' ἔχω κοντά μου»· Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 53, στ. [9].5-7). Ἔτσι, κατὰ τὸν Δεκ. 1749 ὁ Δαπόντες πρέπει νὰ διέμενε στὸ Μπεσίκτας. Ἀργότερα (ante 24 Αὐγ. 1751), λόγω τῆς πανώλους, ἐγκαταστάθηκε στὰ Τοῦζλα, στὴ μονὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου («... εἰς τὰ Τοῦζλα ὄντες διὰ τὸ μεγάλο καὶ πολὺ ἐκεῖνο θανατικόν»· Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 46).

καὶ ἀξιόγραπτα, καὶ δυσεύρετα καὶ κουριόζα πράγματα»¹¹⁵. Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ παράλληλο πεζὸ κείμενο τῆς περιγραφῆς στὸν *Ἱστορικὸ κατάλογο* ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι οἱ ἑπτὰ ἔμμετρες ἐπιστολὲς ἐκ τῆς φυλακῆς βασιζόνται σὲ κάποιον δικό του πεζὸ ἀντίστοιχο κείμενο¹¹⁶.

Κωσταντίνος Γουλιανός. Κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου ποστελνίκου (περ. ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν) στὴ μολδοβλαχικὴ Αὐλὴ (πιθανῶς τῆς Μολδαβίας)¹¹⁷, ἐνῶ ὑπῆρξε ἐγκάρδιος φίλος καὶ στενὸς συνεργάτης τοῦ Δαπόντε — πιθανότατα στὸ Ἰάσιο. Χαρακτηρίζεται μάλιστα φιλόσοφος καὶ ἔξαρχος τῆς φιλοσοφίας, φράσεις ποὺ ὑποδηλώνουν βέβαια ὑψηλὸ ἐπίπεδο παιδείας. Ἡ ἐπιστολὴ θὰ μπορούσε νὰ τιτλοφορεῖται «Χριστὸς καθεύδει»¹¹⁸, καθὼς στὴν ἀρχὴ ὁ Δαπόντες χρησιμοποιεῖ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου *Εὐδοξίῳ Ρήτορι* (PG 37.153), ἐνῶ τονίζει ὡς συμπέρασμα τὴν ἀνωτέρω φράση σὲ σχέση μετὰ τὴ δική του κατάσταση, τὴν ὁποία παρομοιάζει μετὰ τὴ δεινὴ ψυχολογικὴ κατάσταση στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος¹¹⁹. Ὁ Δαπόντες δηλαδὴ νιώ-

115. Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, σ. 148.

116. Ἡ ἀκρόαση τοῦ Πέρση πρέσβη στὴν Ἁγία Πετρούπολη (21 Ἰουν. 1742), αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ στίχους, ὑπάρχει στὸ Δαπόντες, *Καθρέπτεις γυναικῶν*, τ. 2, σ. 341 κ.έ.

117. Δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μετὰ τὸν Κωνσταντῖνο Γουλιανό (Ἰουλιανό), τὸν μέγα λογοθέτη τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ β' μισοῦ τοῦ 17ου αἰ. (1648-1704)· γι' αὐτὸν βλ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 6· Καλλίνικος Δελικανῆς, *Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ ἀποστολῶν σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα*, τ. 2, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 373, 381, καὶ ὁ ἴδιος, τ. 3, Κωνσταντινούπολη 1905, σ. 342· *Νέος Ἑλληνομνήμων* 4 (1907), 208 [κώδ. BPA 974, φ. 31^{r-v}]· *Ἐδγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ ἐπιστολές*, ἐπιμ. Ι. Ε. Στεφανῆς – Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 211-214, 412, ἐπιστ. 81-82, 222· βλ. ἐπίσης τοὺς κώδ. Ἐσφιγμένον 315, Ἰβήρων 509 καὶ 619. Ἀναφέρεται, τέλος, λαθάνων κώδικας τοῦ Ζωγραφεῖου Γυμνασίου Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ περιεῖχε τὸ ἔργο του *Λύσεις εἰς τὰ ἄπορα ... Γενέσεως καὶ Ἐξόδου, κατ' ἐρωταπόκρισιν*, καὶ ἀνῆκε μάλιστα στὸν Νικόλαο Κριτία· βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Δύο κατάλογοι ἐλληνικῶν κωδίκων ἐν Κωνσταντινουπόλει», *Известия Русского Археологического Института в Константинополе* 14/2-3 (1909), 101.

118. Ἡ φράση παραπέμπει στὸν καθεύδοντα Ἰησοῦ, ἐνῶ τὸ πλοιαρίο μετὰ τοὺς μαθητὲς κινδύνευε νὰ βυθιστεῖ ἀπὸ τρικυμία· *Ματθ.* 8.23 κ.έ. Ἡ ἴδια φράση καὶ στὸ Δαπόντες, *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 146.

119. Ἡ φράση «ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὴν περίφημη θεοεγκατάλειψη — κοινὸς τόπος στοὺς Πατέρες καὶ στὴ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογία—, καὶ ἀνάγεται στὴ φράση τοῦ Χριστοῦ στὸν Σταυρό «Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνατί με ἐγκατέλιπες;»· *Ματθ.* 27.46· πβ. *Ψαλμ.* 21.2, καθὼς καὶ τὴ γνωστὴ ἱστορία τοῦ Ἰώβ.

θει ἐγκαταλελειμμένος ἀπὸ τὸν θεό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὑποστηρίζοντας μὲ ὑπερβολὴ ὅτι «Ἀπὸ τοὺς σαρκικούς μου δὲ δὲν ἔχω καγκανένα, | ἀπὸ τοὺς φίλους μου μισόν, μηδὲ ποδάρι ἕνα» (X.27-28).

Ἡ ἔμμετρη ἐπιστολή, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες, πιθανῶς βασίζεται σὲ ἐπιστολή τοῦ Δαπόντε σὲ πεζὸ λόγο, ἀπαντητικὴ ἐπιστολῆς τοῦ Γουλιανού¹²⁰. Στὸν Γουλιανό, ὡς ἔμπιστό του ἄνθρωπο, ὁ Δαπόντες ἐξιστορεῖ τὰ δεινὰ του, φανερώνοντας καὶ «ἀπόρρητες» πληροφορίες. «Ὅτι δηλαδὴ ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα Ἰωάννη Μαυροκορδάτο, καὶ (πιάσθηκε σὰν τὸ πουλί), ὅτι ὁ πεθερὸς τοῦ Γουλιανοῦ τοῦ ἀπέσπασε τρία πουγγιά δῆθεν γιὰ νὰ τὸν ἀπελευθερώσει, ὅτι διώκεται ἀπὸ τοὺς δύο Μωραῖτες καὶ τὸν Κρητικὸ γιὰ 55 πουγγιά, ὅτι διαλύθηκε ὁ ἀρραβώνας του. Ἐπίσης, στὸ Ἰάσιο ἐξόδευσε περὶ τὰ δέκα πουγγιά, ἐνῶ ἄλλα πέντε-ἕξι στὴ φυλακὴ πρὸς δωροδοκία τῶν δεσμοφυλάκων¹²¹. Τὸν πληροφορεῖ ἐπίσης ὅτι κατέχει ἀκόμη καὶ τώρα ἕνα ἱκανὸ ποσὸ ἀπὸ τὰ —ἐννομα καὶ παράνομα— κέρδη κατὰ τὴ θητεία του στὴ Μολδοβλαχία¹²².

Ὁ Δαπόντες παραπονεῖται ἐπίσης γιὰ τὴ στέρηση τῆς ἐξομολόγησής, τῆς θείας Κοινωνίας καὶ τῶν ἀκολουθιῶν¹²³, σημειώνει δύο-τρεῖς περιπτώσεις ἐξισλαμισμού (X.69-70) ἀλλὰ καὶ δύο νεομάρτυρες (X.71-72), προφανῶς τὸν Χρῆστο κηπουρὸ καὶ τὸν νεαρὸ Ἰωάννη. Ὡς ψυχολογικὸ καταφύγιό του ἀναφέρει ἀνάγνωση, ψαλμωδία καὶ σύνθεση στίχων¹²⁴, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ φλουρία του¹²⁵, μέσω τῶν ὁποίων, ὅπως ἐπίσης καὶ τῶν συνήθων δικαιοματῶν κάποιου (παλιοῦ), τυγχάνει καλύτερης μεταχείρισης σὲ σχέση μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους κρατούμενους¹²⁶. Ἡ ἐπιστολή, λοιπόν, πρέπει νὰ γράφτηκε πρὸς τὸ τέλος τῆς περιπέτειας τοῦ Δαπόντε, πολλῶ μᾶλλον ὅταν ἀναφέρει ὅτι μὲ τὰ χρήματά του ἐξαγόρασε τὴν ἐλευθερία του (X.82), ἐννοώντας ὅχι μόνον κάποια «ἄνεση» στὴ φυλακὴ, ἀλλὰ ὅτι

120. «Τώρα κὴ εὐγενεία σου μὲ ἐρωτᾷς ἐμένα | πῶς ἀπερνῶ...», X.23-24.

121. «Ἐδὼ ὡς τώρα δὲ πεντέξ, ὅμως μὴ δεκαρίσουν | φοβοῦμαι ὡς τὸ ὕστερον, ἢ καὶ εἰκοσαρίσουν», X.57-58.

122. «Καθὸ πουγγὶ τοῦ Μαμωνᾶ, πουγγὶ τῆς ἀδικίας, | πουγγὶ δημοκατάρατο τῆς Μπογδανοβλαχίας», X.61-62.

123. «Ὅπως καὶ στήν ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἄρχοντας» βλ. ἀνωτέρω, σημ. 41.

124. «... ἀναγινώσκω ψάλλω | καὶ στιχουργῶ καὶ ἐνεργῶ κάθε τοιοῦτον ἄλλο», X.73-74.

125. «Φλουρία ὅλα οὐγκρικά, ὅλα διαλεγμένα, | ἀκούρευτα, ἀτρύπητα, ὡς νεωστὶ βγαλμένα», X.79-80.

126. «Ἐχω καὶ τὴν προτίμησιν, χαίρομαι τὰ πρωτεῖα, | ... | Καὶ τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν δὲ μεδέθη ἐξουσία», X.75, 77.

πιθανῶς βρισκόταν σὲ συνεννοήσεις πρὸς καταβολὴ τῶν 55 δῆθεν χρεωστούμενων πουγγίων, ὥστε νὰ ἀναμένει τὴν ἀπελευθέρωση. Ὁ Δαπόντες εὔχεται νὰ τὸν συναντήσῃ σύντομα, ὥστε νὰ ξαναρχίσουν πάλι τὰ παλιά («πρῶτα τους»), νὰ ἀναθερμάνουν δηλ. τὴ φιλία τους, πλὴν ὅμως πλέον χωρὶς παρανομίες. Ἀπὸ αὐτὸ συνάγεται ὅτι ὁ Γουλιανὸς ἦταν — ἂν ὄχι συν-ένοχος — τουλάχιστον γνώστης τῶν ἄνομων δραστηριοτήτων τοῦ Δαπόντε στὸ Ἰάσιο.

Γρηγόριος ἱερομόναχος. Ἠγούμενος κατὰ τὴν περίοδο 1742-75 τῆς μονῆς Παναγίας — προφανῶς τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης¹²⁷ — στὴ νῆσο Χάλκη τῶν Πριγκηποννήσων (νῦν Heybeliada ἢ Heybeli Ada) στὴ θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ (Προποντίδα), γνωστὸς ὡς Γρηγόριος ὁ ἐκ Παροναξίας¹²⁸, ὁ ὁποῖος ἀποβιώσας τὸ 1775 δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν Γρηγόριο Βατοπεδινό, τὸν παραλήπτη τῆς Βρούσεως λογικῆς. Ὁ Γρη-

127. Ἡ μονὴ κτίσθηκε ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Η' Παλαιολόγο (1425-1448), ἀφιερωμένη ἀρχικῶς στὸν Τίμιο Πρόδρομο. Ἐμεινε γνωστὴ ὅμως ὡς μονὴ τῆς Παναγίας ἀπὸ τὸ παρεκκλήσι τῆς Θεοτόκου, τὸ ὁποῖο ἀνήγειρε ἡ σύζυγος τοῦ Ἰωάννη Η' Μαρία Κομνηνή. Ἡ μονὴ ἀνακαινίσθηκε ἀπὸ τὸν διερμηνέα Παναγιώτη Νικουσίο μετὰ τὸ 1672 καὶ κατόπιν (1796) ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, ἐνῶ κατεσχέθη τὸ 1942 ἀπὸ τὸ τουρκικὸ κράτος. Σήμερα λειτουργεῖ ὡς ἀποθήκη, ἐνῶ τὰ κειμήλιά της μεταφέρθηκαν στὴ μονὴ Ἁγ. Τριάδος Χάλκης. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς βλ. Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός, *Υπόμνημα ἱστορικὸν περὶ τῆς κατὰ τὴν Χάλκην μονῆς τῆς Θεοτόκου*, Κωνσταντινούπολη 1846· πβ. καὶ ἀναφορὲς τοῦ Δαπόντε ἀπὸ τὰ Ἄθηνα νοητὰ στὸ Papadopulos-Kermaeus, *Texte grecesti*, σ. 286, σσ. 277-290, καθὼς καὶ κώδ. Κουρίλα 7, φ. 220^v-221^r. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς βλ. Matoula Kourouppou – Paul Géhin, *Catalogue des manuscrits conservés dans la Bibliothèque du Patriarcat Oecuménique. Les manuscrits du monastère de la Panaghia de Chalki*, τ. 1: *Notices descriptives* [Οἶκουμ. Πατριαρχεῖο – IRHT/CNRS], Παρίσι 2008, σ. 13 κ.έ.

128. Κουτλουμουσιανός, *Υπόμνημα ἱστορικόν*, σ. 36-46· Kourouppou – Géhin, *Les manuscrits du monastère de la Panaghia de Chalki*, σ. 20-21. Αὐτόγραφο σημείωμα τοῦ Γρηγορίου εἶναι καταχωρισμένο στὸν κώδ. Καμαριωτίσσης 130 (Kourouppou – Géhin, *ὁ.π.*, σ. 339), ἐνῶ ὁ ἴδιος φρόντισε νὰ μεταγραφεῖ ἡ παλαιὰ *Πρόθεση* τῆς μονῆς ἀπὸ τὸν ἱερομ. Χρῶσανθο κατὰ τὸν Αὐγ. 1747 — συμπίπτει μὲ τὴν περίοδο φυλάκισης τοῦ Δαπόντε— στὸν κώδ. Καμαριωτίσσης 154 (στὸ ἴδιο, σ. 373-374). Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν περίοδο Ἰαν. 1704 – Σεπτ. 1706 ἡγούμενος τῆς μονῆς διετέλεσε ὁ Ἱερόθεος Δρύστρας (Ἰωάννης Κομνηνός), ὁ ὁποῖος ἀναδιοργάνωσε τὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς· Δ. Χ. Πάντος, *Ἰωάννης Κομνηνός (Ἱερόθεος Δρύστρας) 1657-1719. Ὁ βίος, τὸ συγγραφικὸ ἔργο καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ του δράση*, Ἀθήνα 2014, σ. 145-148.

Είκ. 5. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Χάλκης τὸ 1937
[φωτ. στὸ Κουτλουμουσιανός, Ὑπόμνημα ἱστορικόν, anemi.lib.uoc.gr]

γόριος εἶχε ζητήσει μὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Δαπόντε¹²⁹ νὰ συνθέσει ὕμνο στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου. Ὁ Δαπόντες πρέπει νὰ ἀπάντησε σὲ πεζὸ λόγο, ἐνῶ ἐδῶ παραθέτει μιὰ ἔμμετρη μορφή τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ ἴδιος παραπέμπει τὸν ἠγούμενο πρῶτα γιὰ ἄδεια στὸν οἰκουμενικὸ Πατριάρχη (Παῖσιο Β΄, ἢ στὸν Κύριλλο Ε΄, ἀπὸ τὸν Σεπτ. 1748). Στὴν ἐπιστολὴ πρὸς Γρηγόριο δὲν γίνεται καμία ἀναφορὰ στὴ φυλακὴ, καθόσον ὅμως ὁ Δαπόντες τὴ συμπεριλαμβάνει στὶς ἐπιστολὲς ἐκ τῆς φυλακῆς, δὲν τίθεται ζήτημα ἀμφιβολίας.

Πιθανῶς νὰ συντέθηκε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ —βέβαιη τότε γιὰ τὸν ἴδιο— ἀποφυλάκισή του, ὥστε νὰ ἐξηγεῖται ἡ ἀπουσία ἀναφορῶν στὴ φυλακὴ. Ὑπὲρ τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς στὴ φυλακὴ συνηγορεῖ ἐπιπλέον τὸ ὅτι ὁ Δαπόντες ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποφυλάκιση διέμεινε ἐπὶ 3-4 μῆνες στὴ μονὴ τῆς Παναγίας Χάλκης¹³⁰, ὅπου προφανῶς συνάντησε τὸν Γρηγόριο.

129. «Τὸ γράμμα σου ἐδέχθηκα μετὰ τῆς εὐλαβείας», XI.2.

130. «Πῆγα στὴν Χάλκην ὕστερα διὰ τὴν ἡσυχίαν, | κ' ἡσύχασα τρεῖς τέσσαρας μῆνας στὴν Παναγίαν»· Δαπόντες, *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 42. Τὴ διαμονὴ ἐπὶ τετραμηνίαν στὴ Χάλκη ἀναφέρει ὁ Δαπόντες καὶ στὰ *Ἄνθη νοητά*, ὅπου ἐξιστο-

Στὴ συνέχεια ὁ Δαπόντες παρέμεινε στὴν περιοχὴ Κωνσταντινούπολης καὶ Προποντίδος (Μπεσίκτας, Τοῦζλα [Χουχλιά/Κοχλίαι], Χάλκη κ.ά.) ὡς τὸν Ἰούλιο 1753¹³¹.

Ὁ «Ἐπιτάφιος Ὑμνος εἰς τὴν Παναγίαν» ποὺ συνέθεσε ὁ Δαπόντες δημοσιεύθηκε στὸ δικό του *Ἐγκόλιον λογικὸν ἀργότερα* (Βενετία 1770, 21774)¹³², ὅπως δηλώνεται στὴν ἐπιστολὴ, στοὺς στίχους XI.31-33· οἱ στίχοι ὅμως αὐτοὶ προστέθηκαν στὴν ἐπιστολὴ τὸ 1778, ὅταν ἀντιγράφηκε τὸ σύνολο τοῦ ἔργου *Βρούσις λογική*. Μάλιστα, οἱ στίχοι XI.37-40, ὅπως δηλώνεται στὴν ἐπιστολὴ, δὲν συμπεριελήφθησαν στὴν ἔκδοση τοῦ *Ἐγκολίου*.

Μετὰ τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἡγούμενο Γρηγόριο ὁ Δαπόντες παραθέτει τὸ γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα γιὰ τὸν θάνατο τῆς συζύγου του (στιχοῦργημα XII)¹³³. Τὸ ἐπίγραμμα δὲν ἀνήκει βέβαια στὶς ἐπιστολές ἐκ τῆς φυλακῆς, ἐνῶ συντέθηκε τὸ 1751 (XII.19-20), ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τῆς Μαριόρας (6 Ὀκτ. 1751). Ἡ ἐπισύναψη τοῦ ἐπιγράμματος στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἡγούμενο Γρηγόριο ἐξηγεῖται μέσω τῆς σύνδεσης τῆς Παναγίας Χάλκης ἀφενὸς μὲ τὸν Γρηγόριο, ἀφετέρου μὲ τὴ μέγιστη χαρὰ τῆς ἀποφυλάκισης ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὸ ἀπόλυτο δράμα τοῦ Δαπόντε, τὸν θάνατο τῆς κόρης καὶ τῆς συζύγου του. Ἡ ἀσθενὴς Μαριόρα εἶχε προσδράμει στὴν Παναγία, ἀπὸ τὰ Τοῦζλα ὅπου διέμενε (ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Χάλκη, στὴν ἀσιατικὴ ἀκτὴ), καὶ ἐξέπνευσε στὴν Παναγία Χάλκης.

Μὲ τὸ ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα κλείνει τρόπον τινὰ καὶ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βίου τοῦ 37χρονοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε, ἐνῶ τὸ δεύτερο θὰ ἀρχίσει μὲ τὸν μοναχὸ Kaisaríou. Μὲ τὸ ἴδιο ἐπίγραμμα ἐξἄλλου δηλώνεται καὶ ἡ τομὴ στὸ ἔργο *Βρούσις λογική*, καθὼς μὲ αὐτὸ κλείνει τὸ πρῶτο μέρος τῶν «Κοσμικῶν» στιχοῦργημάτων, ποὺ ἀκολουθοῦνται ἀπὸ τὰ «Ἀγιορειτικά» τοῦ β' μέρους.

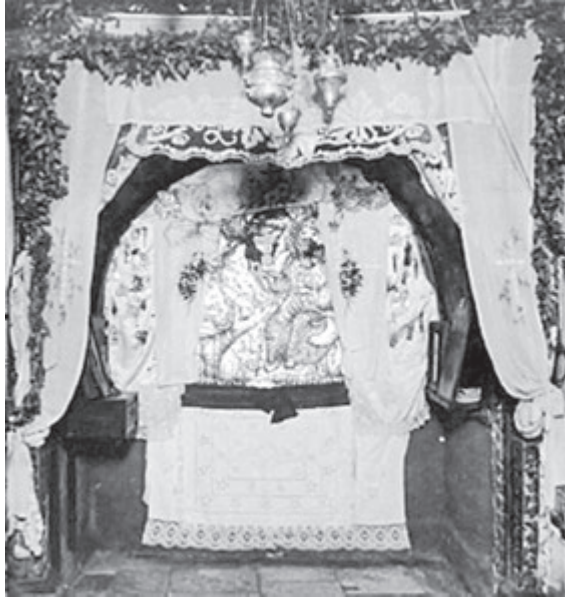

ρεῖ μάλιστα καὶ θαῦμα τῆς Παναγίας στὸν ἴδιο, ὅταν ἰάθηκε ἀπὸ φλεγμονὴ ὀδόντων (Κυριακὴ τῶν Βαΐων, 6 Ἀπρ. 1749)· Papadopulos-Kermaeus, *Texte grecești*, σ. 286-287, στ. 301-304, καὶ κώδ. Κουρίλα 7, φ. 221^r-223^r. Ἐκεῖ συνάντησε ἐπίσης τὸν πρῶτον πατριάρχη Παῖσιο Β' (γ' πατριαρχία: 1744-48) καὶ τὸν Σίλβεστρο Ἀντιοχείας.

131. Κεχαγιόγλου, «Ανέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὸν Kaisaríou Δαπόντε», σ. 45. Στὴν Παναγία τῆς Χάλκης μάλιστα ἀπεβίωσε ἡ σύζυγός του Μαριόρα (6 Ὀκτ. 1751), ἐνῶ ἐτάφη παρόντος τοῦ πρῶτου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Ε', ὁ ὁποῖος διέμενε ἐκεῖ· στὸ ἴδιο, σ. 46.

132. «Ὑμνος γ'. Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου», σ. 221-226· «Ὑμνος ἐπιτάφιος γα'. Ψαλλόμενος ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου», σ. 227-238.

133. Βλ. ἀνωτέρω, στὴν περιγραφὴ τοῦ κώδ. Βατοπ. 781, φ. 154^{r-v}.

Είχ. 6. Ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας Χάλκης τὸ 1937
[φωτ. στὸ Κουτλουμουσιανός, Ὑπόμνημα ἱστορικόν, anemi.lib.uoc.gr]

*Διαδρομὲς Δαπόντε στὴν περιοχὴ Κωνσταντινουπόλεως 1746-1753*¹³⁴

1746 Δεκ.:	ἄφιξη στὴν Κ/πολη ἀπὸ τὴν Κριμαία
1746 Δεκ. – 1747 Μάρτ.:	διαμονὴ στὸ Σταυροδρόμι (Πέραν)
1747 Μαρτ. 27 – 1748 Νοεμ. 27:	φυλάκιση στὸ Πασᾶ-Καπισί
1748 Δεκ. – 1749 Ἀπρ.:	διαμονὴ στὴ νῆσο Χάλκη (μονὴ Παναγίας)
1749 Σεπτ. 17 (ante):	συμφωνία ἄρραβώνα στὴ Χαλκηδὼνα (Kadıköy)
1749 Σεπτ. 17:	ἄρραβώνας Δαπόντε στὸ Μπεσίκτας
1749 Νοεμ. 12:	γάμος Δαπόντε στὸ Μπεσίκτας (;)

134. Με βάση τὸν *Κῆπο χαρίτων*, τὸν *Καθρέπτη γυναικῶν*, τὸν κώδ. Βυτίνας 1 (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 45-47) καὶ τὰ κώδ. Ἄνθη νοητά (Χάλκη, 1749 τῶν Βαΐων).

1749-1751:	διαμονή με τή Μαριόρα στὸ Μπεσί- κτας (;
1751 Αὐγ. 24 (ante):	διαμονή στὰ Τοῦζλα, στὴν I. M. Ἄγ. Δημητρίου (λόγω τῆς πανώλους τοῦ 1751), γένν. θυγατέρας Μαγδαληνῆς
1751 Σεπτ. 14:	θάνατος συζύγου Μαριόρας στὴ Χάλκη, ὅπου καὶ ἐτάφη
1751 Ὀκτ. – 1753 Ἰουλ.:	διαμονή στὴν περιοχὴ Κ/πόλεως (Χάλκη, Τοῦζλα, Μπεσίκτας;)
1753 Ἰουλ. 21:	ἀναχώρηση ἀπὸ Κ/πολη
1753 Αὐγ. 10:	ἄφιξη στὸ Πιπέρι με σκοπὸ νὰ μονάσει

Ἄπὸ τὶς διαδρομὲς τοῦ Δαπόντε κατὰ τὴν ἀνωτέρω περίοδο προκύπτει ἡ χαρακτηριστικὴ σχέση του με τὴ θάλασσα. Γεννήθηκε στὸ νησιωτικὸ σύμπλεγμα τῶν Βορείων Σποράδων, ἔζησε στὸ Ἰάσιο καὶ τὴν Κριμαία στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἐπίσης στὸν Μαρμαρὰ καὶ τὸν Βόσπορο, ἐπέστρεψε στὶς Βόρειες Σποράδες, ἐμόνασε στὸ Ἅγιον Ὄρος δίπλα στὴ θά-

Εἰκ. 7. Ἡ περιοχὴ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ Πριγκηπόννησα

λασσα, ἀνέλαβε ζητεῖες σὲ νήσους τοῦ Αἰγαίου. Τὸ στοιχεῖο τοῦ νεροῦ, λοιπόν, πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψιν κατὰ τὴν ἀνάλυση τῆς προσωπικότητάς του.

Τὸ στιχοῦργημα κατὰ τῶν Κολουβάδων

Διακρίνεται σὲ ἕξι νοηματικὲς ἐνότητες. Στὴν πρώτη εἰσαγωγικὴ ἐνότητα (XIX.1-8) ὁ Δαπόντες δίνει τὶς πληροφορίες: ἡ αἴρεση τῶν Κολουβάδων¹³⁵ —χαρακτηρισμὸς τοῦ Δαπόντε— ἐμφανίστηκε στὸ "Ἅγιον Ὅρος ἐπὶ οἴκουμ. πατριάρχῃ Θεοδοσίου Β' (Ἄπρ. 1769 – Νοέμ. 1773)¹³⁶, μὲ πρωτεργάτῃ κάποιον μὴ κατονομαζόμενον ἱερομόναχο, ποὺ μόνιαζε στὴ Σκήτη τοῦ Προφήτῃ Ἡλία, ἐνῶ ἡ «αἴρεση» καταδικάστηκε μὲ ἀφορισμὸ μὲσω δύο πατριαρχικῶν συνόδων.

Οἱ πληροφορίες τοῦ Δαπόντε δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβεῖς, τουλάχιστον σύμφωνα μὲ ὅσα εἶναι γνωστὰ μέχρι σήμερα. Τὸ κίνημα τῶν Κολουβάδων, ὡς γνωστόν, ἐμφανίστηκε τὸ 1754 στὴ Σκήτη τῆς Ἁγ. Ἄννης στὸ "Ἅγιον Ὅρος, μὲ ἀφορμὴ τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου τέλεσης τῶν μνημοσύνων¹³⁷. Ὁ Δαπόντες ἀναφέρει δύο «καταδίκες» ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο· πιθανῶς πρόκειται γιὰ τὰ δύο πρῶτα πατριαρχικὰ γράμματα πρὸς τοὺς Ἀθωνίτες: α) Ἰούλ. 1772 ἐπὶ Θεοδοσίου Β'¹³⁸, τὸ ὁποῖο μάλιστα παρατίθε-

135. Ἀπὸ τὰ γνωστὰ κόλυβα (βρασμένο σιτάρι μὲ ζάχαρη, ἀβέβ. ἐτύμου), τὰ ὁποῖα πρωτομαρτυροῦνται στὸ «θαῦμα τῶν κολύβων» τοῦ ἁγ. Θεοδώρου Τήρωνος στὰ *Εὐχάγια* τῆς Ἀνατολίας (νῦν Ank[h]at, δυτικὰ τῆς Ἀρμενίας) περὶ τὸ μέσον τοῦ 3ου αἰ. ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου. Ἐδῶ ἡ λέξις ἀναγράφεται μὲ ἓνα λάμβδα, ὅπως ἐμφανίζεται καὶ στὸν Δαπόντε· ὁ τύπος κόλυβα εἶναι συχνότερος ἀπὸ τὸν τύπο κόλλυβα στοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς (βάσει τοῦ TLG). – Τὸ κίνημα τῶν Κολουβάδων ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη θεολογικὴ βιβλιογραφία θετικά, ἐνῶ γιὰ τὸ κίνημα χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση.

136. Βλ. γι' αὐτὸν Διονύσιος Δ. Βαλαχῆς, *Ἡ πατριαρχία του Θεοδοσίου Β' (1769-1773). Συμβολὴ στη μελέτη τῆς θεσμικῆς λειτουργίας του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009· πβ. ὁ ἴδιος, «Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Θεοδόσιος Β' (1762-1769)», *Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχ. Α.Π.Θ., Νέα Σειρά, Τμ. Θεολογίας* [Τμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ Ἰωάννη Χρ. Ταρνανίδη] 17 (2007-08), 15-46.

137. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὴν ἔριδα βλ. Χαρίλαος Τζώγας, *Ἡ περὶ μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1969, ἀπὸ ὅπου καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀκολοθοῦν στὸ παρόν. Βλ. καὶ Κ. Παπουλίδης, *Τὸ κίνημα τῶν κολουβάδων*, Ἀθήνα 1971. Γιὰ τὶς θέσεις τῶν Κολουβάδων βλ. Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Ὁμολογία πίστεως*, Βενετία 1819.

138. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λειψία 1894, σ. 229-231.

ται ἐδῶ (XX), ἀμέσως μετὰ τὸ στιχούργημα γιὰ τοὺς Κολουβάδες, β) Ἰούν. 1773, ἐπίσης ἐπὶ Θεοδοσίου Β'¹³⁹. Ἐνα τρίτο, ἀχρονολόγητο, συντάχθηκε μᾶλλον ἐπὶ Σαμουήλ Χαντζερῆ (Νοέμ. 1773 – Δεκ. 1774)¹⁴⁰. Τὰ τρία πατριαρχικά γράμματα ὅμως δὲν ἀποτελοῦσαν καταδίκες, ἀλλὰ ὑποβάθμιζαν τὸ ζήτημα, πρὸς παύση τῆς ἐριδας γιὰ θέμα μὴ δογματικό¹⁴¹. Καθὼς ἐδῶ ἀπουσιάζει κάθε μνεία τῆς ἐπίσημης καταδίκης καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τῶν Κολουβάδων τὸν Ἰούνιο τοῦ 1776 ἐπὶ Σωφρονίου Β' (1774-1780)¹⁴², πιθανῶς τὸ στιχούργημα νὰ χρονολογεῖται περὶ τὸ 1774 (βλ. στὴ συνέχεια).

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πρωτεργάτες, δὲν ἀναφέρονται οἱ βασικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ κινήματος (Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, ἅγ. Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ἅγ. Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, Μακάριος Νοταρᾶς). Ἀρχηγὸς συγκεκριμένος δὲν ὑπῆρχε, παρὰ μᾶλλον τὸ κίνημα ἐξέφραζε μιὰ μοναστική παροδοσιακὴ τάση. Ὡς πρῶτος (χρονικὰ) ὑπεύθυνος ὅμως τῆς σφοδρῆς ἐριδας φέρεται κατὰ Δαπόντε κάποιος «παπᾶς», ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ κινήματος καὶ σκιαγραφεῖται στὴ δεύτερη ἐνόττητα (XIX.9-26). Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸν ἱερομόναχο Παῖσιο, ὁ ὁποῖος διέμενε μαζὶ μὲ τὸν γέροντά του Θεοφάνη στὴν καλύβη —ἔχι Σκήτη, ὅπως ἀναφέρει ὁ Δαπόντες— τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, πάνω ἀπὸ τὸ Κυριακὸ τῆς Σκήτης Ἀγίας Ἄννης. Ὁ Δαπόντες τὸν θεωρεῖ *λογιώτατο* —ἦταν γνωστὸς καὶ ὡς καλλιγράφος—, ἀλλὰ *πλανεμένο* δογματικά, ἐνῶ πληροφοροεῖ ὅτι ἔγραφε διάφορα *τέτραδα*, στὰ ὁποῖα ἐξέθετε τὶς ἀπόψεις του —πιθανῶς αὐτὲς τοῦ Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου— καὶ κατηγοροῦσε τοὺς ἀντικολουβάδες ὡς αἰρετικούς. Ὁ Δαπόντες μάλιστα εἶχε διαβάσει ἓνα τέτοιο κείμενο σὲ κάποιον ὁμόφρονα τοῦ Παΐσιου. Ἡ πρωτοκαθεδρία ποῦ ἀποδίδει ὁ Δαπόντες στὸν Παῖσιο δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς γνωστὲς πηγές. Πιθανῶς ὁ Παῖσιος ὑπῆρξε δραστήριος ἢ ἐριστικός, ἀλλὰ ὅπως δὲν ἦταν ὁ «θεωρητικός» τῶν Κολουβάδων· ἔγραφε ἀπλῶς κάποια φυλλάδια, τὰ ὁποῖα δὲν σώθηκαν.

Στὴν τρίτη ἐνόττητα (XIX.27-38) περιγράφεται ὁ φόνος διὰ πνιγμοῦ τοῦ —μὴ κατονομαζόμενου— Παΐσιου στὴ θάλασσα (τῆς Νέας Σκήτης) ἀπὸ κάποιον καπετάνιο, γνωστὸ στοὺς Ἀγιορεῖτες. Πρόκειται γιὰ τὸν

139. Στὸ ἴδιο, σ. 231-234.

140. Στὸ ἴδιο, σ. 234-235.

141. Πβ. στὴν πρώτη ἀπόφαση: «Οἱ μὲν γὰρ ἐν σάββασι τελοῦντες τὰ μνημόσυνα τῶν κεκοιμημένων καλῶς ποιοῦσιν, οἱ δ' ἂν ἐν κυριακῇ οὐκ ὑποκείνται κρίματι»· στὸ ἴδιο, σ. 229. Τὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ στὰ δύο ἐπόμενα γράμματα.

142. Στὸ ἴδιο, σ. 236-241.

ἀρχιληστή ἢ πρῶην ληστή καπετὰν Μάρκο, ποῦ δροῦσε μὲ τοὺς ἄνδρες του ὑπὸ τὴν κάλυψη τῆς Ρωσίας — ὅπως ὑποδηλώνεται καὶ μὲ τὸ «Ζήλω τῶ θείῳ κινήσεις, στὴν μάχην τῶν Μοσχόβων» (XIX.35), δηλ. στὰ Ὀρλοφικά. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ φόνος διεπράχθη κατὰ τὴν παραμονὴ τῆς ἐορτῆς τῶν Ἁγίων Πάντων τὸν Ἰούνιο τοῦ 1773, ἐνῶ ἠθικοὶ αὐτουργοὶ τῆς δολοφονίας, πολλῶ μᾶλλον ὄργανωτές — τουλάχιστον σύμφωνα μὲ τοὺς Κολυβάδες —, ὑπῆρξαν ἀντικολυβάδες μοναχοὶ τῆς Σκήτης Ἁγίας Ἄννης καὶ τῆς Νέας Σκήτης, οἱ ὁποῖοι μάλιστα πλήρωσαν τοὺς δολοφόνους. Ὁ Δαπόντες, ποῦ δὲν ἀναφέρει δεύτερο φόνο (τοῦ Θεοφάνη), ἐπιχαίρει γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Παΐσιου, θεωρώντας τον θεία ἐκδίκηση, ἐνῶ χαρακτηρίζει τὸν ἐκτελεστὴ χριστιανό, ὥστε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο δικαιολογεῖ τὴν ἀνόσια πράξη του — ὁ δολοφόνος ὡς ὄργανο τῆς θείας Δίκης —, καθὼς ὁ Παΐσιος «ἐξερνοῦσε κατὰ τῆς ἐκκλησίας μας καὶ ἐμεγαλχυοῦσε» (XIX.34-35). Ἡ στάση τοῦ Δαπόντε εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ μένουσ ποῦ ἐπικρατοῦσε μετὰξὺ τῶν ἀντιμαχόμενων παρατάξεων στὴν κολουβαδικὴ ἔριδα. Ὁ Δαπόντες φθάνει στὸ σημεῖο νὰ θεωρεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ θεός — ὡς θεὸς ἐκδικητῆς — ἔστειλε τὸν δολοφόνον νὰ πνίξει τὸν αἰρετικό: «Ὅθεν ὁ ὑπερασπιστῆς Θεὸς τῆς Ἐκκλησίας, | καὶ τῆς δικαιοσύνης τε καὶ γε τῆς ἀληθείας, | Ἔστειλε καὶ τὸν ἐπνίξεν εὐθὺς ἐπ' ἀληθείας» (XIX.27-29).

Στὴν τέταρτη ἐνότητα (XIX.39-50) ὁ Δαπόντες ἀναφέρεται στὴν ἐπιμονὴ στὴν πλάνην καὶ τὴν αἵρεσιν ἐκ μέρους τῶν Κολουβάδων, οἱ ὁποῖοι ἀνηῦραν τὸ λείψανο τοῦ Παΐσιου, τὸν ὁποῖο ἀποκαλεῖ πρωτοδάσκαλό τους — λεκτικὸ παίγνιο, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ πρωτοδάσκαλός τους. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ Κολουβάδες διεκήρυξαν τὴν ἀγιοκατάταξη τοῦ Παΐσιου καὶ τοῦ Θεοφάνη, συνέθεσαν μάλιστα ὕμνους καὶ ἐγκώμια πρὸς αὐτούς, ἐνῶ ἀγιογράφησαν καὶ εἰκόνες τους.

Στὴν πέμπτη ἐνότητα (XIX.51-90), ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ ἐκτενέστερη, περιγράφεται ἡ γνωστὴ ἐπαρχιακὴ σύνοδος ποῦ συγκλήθηκε στὴ μονὴ Κουτλουμουσίου (δίπλα στὴν πρωτεύουσα Καρυές, στὸ κέντρο τοῦ Ἁγίου Ὄρους) περὶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1774, μετὰ ἀπὸ ἔγκριση τοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ Σωφρονίου Β'. Στὴ σύνοδο συμμετεῖχαν μητροπολίτες καὶ μοναχοί, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Κολουβάδων ὑπῆρξε ἐπίμονη ἄρνηση συμμετοχῆς, ἐνῶ οἱ ἴδιοι, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, ὄργανωσαν δική τους σύνοδο (παρασύνοδο) στὸ κελλὶ τοῦ Παρθενίου Σκούρτου, πᾶνω ἀπὸ τίς Καρυές, πολὺ κοντὰ δηλ. στὴ μονὴ Κουτλουμουσίου, ὅπου διεξαγόταν ἡ κανονικὴ σύνοδος. Ἡ σύνοδος τοῦ Κουτλουμουσίου ἀποκήρυξε τοὺς Κολουβάδες, ἐνῶ στὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν τῆς τελεστῆκε ἀρχιερατικὸ

συλλεΐτουργο ἡμέρα Κυριακή, καθὼς καὶ μνημόσυνο μὲ κόλυβα, ἐνέργεια δηλωτικὴ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου.

Οἱ λεπτομέρειες ποὺ παρέχει ὁ Δαπόντες εἶναι ὅτι ἡ σύνοδος ἔλαβε χώρα στὸ Ἄρχονταρῖκι τοῦ Κουτλουμουσίου, ἐνῶ συμμετεῖχαν ὡς ἐπικεφαλῆς οἱ πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας καθὼς καὶ ὁ Χαλεπίου. Πρόκειται γιὰ τοὺς «ἐφησυχάζοντες» (πρώην) πατριάρχες Κύριλλο Ε΄ καὶ Ματθαῖο καθὼς καὶ τὸν Χαλεπίου Γεννάδιο. Στὴ σύνοδο συμμετεῖχε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο καὶ «κάμποσοι ἀπὸ τοὺς Κολουβάδες» (XIX.59), πληροφορία ποὺ ἀντίκειται στὰ γνωστὰ δεδομένα. Πιθανῶς νὰ συμμετεῖχαν κάποιοι ποὺ εἶχαν ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τοὺς Κολουβάδες ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξαν συνοδοιπόροι τους, ἢ ὁ Δαπόντες προσ-

Εἰκ. 8. Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Κουτλουμουσίου σὲ σχέδιο τοῦ Μπάρσι (1744)

παθεῖ νὰ ἀποδώσει μεγαλύτερο κῦρος στὴ σύνοδο καὶ τὶς ἀποφάσεις της μὲσω τῆς παρουσίας τῶν «νικημένων» ἀντιπάλων. Ὅπως δὲν συμμετεῖχαν σημαίνοντες ἐκπρόσωποι τοῦ κινήματος, καθότι αὐτοὶ πρέπει νὰ μετεῖχαν στὴν παρασύνοδο τοῦ Ἀθανασίου Παρίου.

Στὴ σύνοδο ἔλαβαν τὸν λόγο ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι, προεξαρχόντων

τῶν πατριαρχῶν, ἐνῶ ἐκφράστηκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες, προφανῶς κατὰ τῶν Κολουβάδων. Στὴ συνέχεια ὁ Δαπόντες παραθέτει κάποια ἐπιχειρήματα ποὺ προβλήθηκαν κατὰ τῶν Κολουβάδων, οἱ ὁποῖοι κατηγορήθηκαν γιὰ πλάνη καὶ ἀμάθεια: α) τὸ ἔθιμο, δηλ. ὁ χρόνος τέλεσης τῶν μνημοσύνων, δὲν μπορεῖ νὰ ἀνάγεται σὲ δόγμα· β) τὸ ἔθιμο (τέλεση μνημοσύνων τὴν Κυριακῇ) ὑπῆρχε στὴν παράδοση τῆς ἐκκλησίας· γ) δὲν μποροῦν νὰ κατηγοροῦν τὴν ἐκκλησία ὡς αἰρετικὴ ἐξαιτίας ἐνὸς ἐθίμου, ἔστω καὶ ἂν ἐσφαλμένως τηρεῖται· δ) εἶναι ἀνεπίτρεπτο νὰ μὴ μετέχουν στὶς ἀκολουθίες τῆς ἐκκλησίας, δῆθεν γιὰ νὰ μὴν μιανθοῦν· ε) εἶναι ἀνεπίτρεπτο ἐπίσης νὰ μὴν ὑπακούουν στὶς πατριαρχικὲς ἀποφάσεις. Ὁ Δαπόντες διαβεβαιώνει ἐν τέλει, ὅτι οἱ Κολουβάδες ἐπέμεναν στὶς θέσεις τους καὶ ἐναντιώνονταν στοὺς πρώην πατριάρχες Κύριλλο καὶ Ματθαῖο, ὥστε ἐξεδιώχθησαν καὶ ἀφορίσθηκαν ἀπὸ τὴ σύνοδο. Δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ τὴν ἐπίσημη καταδίκη καὶ τὸν ἀφορισμὸ ποὺ ἐπακολούθησαν τὸ 1776 μὲ πατριαρχικὴ ἀπόφαση, ἀλλὰ γιὰ καταδίκη ἀπὸ τὴ σύνοδο Κουτλουμουσίου, ἡ ὁποία ὅμως εἶχε ἰδιαίτερη βαρύτητα λόγω τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίλλου Ε' καὶ προδιέθετε γιὰ τὴν ἐπίσημη καταδίκη.

Στὴν ἑκτὴ ἐνότῃτα (XIX.91-100) ὁ Δαπόντες πληροφορεῖ γιὰ τὴ μεταμέλεια πολλῶν Κολουβάδων —προφανῶς συμμετεῖχαν στὴ σύνοδο Κουτλουμουσίου—, οἱ ὁποῖοι ζήτησαν καὶ ἔλαβαν συγχώρεση ἀπὸ τὸν Κύριλλο Ε'. Τὴ νίκη κατὰ τῶν Κολουβάδων ἐπισφραγίζει τὸ πατριαρχικὸ γράμμα ποὺ ἔπεται (XX).

Ἡ θέση τοῦ Δαπόντε ἐναντι τῶν Κολουβάδων εἶναι ἔντονα ἀρνητικὴ, ἐνῶ εὐθυγραμμίζεται πλήρως μὲ τὶς πατριαρχικὲς ἀποφάσεις. Ὡς πρὸς τὰ ἐπιχειρήματά του γιὰ τὶς ἀπόψεις τους, τοὺς μέμφεται ὅτι «ἔκαναν ἐλέφαντα τὸν ψῦλλο» (XIX.14), δηλ. προκάλεσαν μεγάλη ἀναστάτωση γιὰ ἓνα δευτερεύον ζήτημα, τὸ ὁποῖο ἄπτεται ὄχι ἐνὸς δόγματος ἀλλὰ ἐνὸς ἐθίμου, τὸ ὁποῖο ἤδη ἦταν σὲ ἰσχὺ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ἀφήνει ὅμως καὶ ἓνα παράθυρο συνδιαλλαγῆς: «ἡμεῖς, ἂν σφάλλωμεν ..., σφάλλωμεν εἰς τὸ ἔθιμον» (XIX.73-74). Ὁ Δαπόντες δηλ. δὲν θεωρεῖ ὅτι ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος εἶναι ὁ ὀρθὸς χρόνος τέλεσης τῶν μνημοσύνων, ἀλλὰ ἡ εἰρήνη στοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἔτσι, οἱ Κολουβάδες δὲν δικαιολογοῦνται νὰ πνέουν μένεα κατὰ τοῦ Πατριαρχείου, ἐπειδὴ δῆθεν παραβαίνει τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ δημιουργοῦν μὲ τὸν τυπολατρικὸ ζηλωτισμὸ καὶ τὶς ἐμμονές τους σὲ ἡμερομηνίες διχαστικὰ σκάνδαλα («Πολλάκις γὰρ τὸ ἔθιμον τρέπεται, ἀναιρεῖται, | τὸ δόγμα δὲ οὐδέποτε· τῶρος μετακινεῖται;»), XIX.77-78).

Ἡ κολουβαδικὴ ἔριδα προφανῶς εἶχε μεγαλύτερες προεκτάσεις, ἐνῶ ἡ

διδασκαλία τῶν Κολουβάδων —στὴ θετική της ἐκδοχή, ἡ ὁποία ἐκφράστηκε ἀργότερα ὡς φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση— προέβαλλε τὴν ἀνανέωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πατερικῆς παράδοσης. Ἡ διελκυστίνδα μεταξύ παράδοσης καὶ ἀνανέωσης ταλαιπώρησε τὴν ἐκκλησία ἤδη ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους, καθὼς ἐξαρτᾶτο διαχρονικὰ ἀπὸ τὴ δύσκολη συμπόρευση ἀφενὸς τοῦ προφητικοῦ (ἀναχωρητικο-μοναστικοῦ) πνεύματος, ἀφετέρου τοῦ πρακτικοῦ (πολιτικο-ρεαλιστικοῦ) λόγου τῆς κοσμικῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης¹⁴³. Στὴν προκειμένη περίπτωση ἡ ἀνανέωση προερχόταν ἀπὸ τὸ μοναστικὸ πνεῦμα, ἀλλὰ ἡ φανατικὴ ἐμμονὴ τῶν Κολουβάδων στὸ ζήτημα τῶν μνημοσύνων καὶ ἡ εὐθεία ἀνυπακοή πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο ἔβλαψαν καὶ τὸ κολουβαδικὸ κίνημα καὶ τὴν ἐκκλησία, ἐνῶ προκάλεσαν ἀρνητικὲς συνέπειες στὴν ἰδεολογικὴ ἐξέλιξη τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ἀπολυτότητα καὶ ὁ ζηλωτισμὸς τῶν Κολουβάδων δὲν ἐπέτρεψαν τὴ συνδιαλλαγὴ μὲ τὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο μὲ μετριοπάθεια ἐπεχείρησε νὰ ἐξομαλύνει τὶς ἀντιθέσεις, ἀπονέμοντας δίκαιο σὲ ὅλους, ὥστε ἀναγκαστικὰ ἐπακολούθησε ὁ ἀφορισμὸς τὸ 1776. Ἀργότερα βέβαια (1781) ἀποκαταστάθηκε ὁ ἐξέχων τῶν Κολουβάδων Ἀθανάσιος Πάριος —ἀντιδιαφομιστὴς μέχρις «σκοταδισμού» καὶ ὑπέρμαχος τῆς διατήρησης τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους—, καθὼς μετεβλήθη ἡ πολιτικὴ τοῦ Πατριαρχείου.

Πέραν τοῦ δογματικοῦ ἐπιπέδου ὅμως, ἡ ἀντίθεση τοῦ Δαπόντε πρὸς τοὺς Κολουβάδες σχετίζεται μὲ τὸν συγχρωτισμὸ του μὲ ἰσχυροὺς ἱεράρχες, ὅπως ὁ Κύριλλος Ε΄ καὶ ὁ Παῖσιος Β΄, ἐνῶ τὸν εἶχε στεφανώσει ὁ Ἀντιοχείας Σίλβεστρος καὶ ὁ Κρήτης Γεράσιμος Β΄ (ἀνάδοχος τῆς συζύγου του). Ὁ Δαπόντες καταγόταν ἀπὸ εὐπορὴ ἐπιφανῆ οἰκογένεια καὶ εἶχε ἀναλάβει ὑψηλὰ ἀξιώματα στὴ Μολδοβλαχία, ὥστε, ὑπὸ πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἔννοια, νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ «συστημικός», χωρὶς νὰ τίθεται ἐν ἀμφιβόλω ἡ χριστιανικὴ εὐσέβεια καὶ εὐλάβειά του. Τὸ γεγονὸς

143. Ἦδη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. χρονολογεῖται κάποια ἀντιπαλότητα μεταξύ ἀφενὸς τῆς τάξης τῶν χαρισματόχων («προφητῶν») (διαδόχων τῶν Ἀποστόλων), ἀφετέρου τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ὡς φορέων τῆς ὀργανωμένης διοίκησης τῆς ἐκκλησίας· βλ. Βλάσιος Ι. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. 1, Ἀθήνα 2^η 1994, σ. 59 κ.ἑ.· Ι. Παναγιόπουλος, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν προφητῶν. Τὸ προφητικὸν χάρισμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν δύο πρώτων αἰώνων*, Ἀθήνα 1979· Δ. Κυρτάτας, *Ἱερεῖς καὶ προφῆτες, Ἡ παραγωγή καὶ ἡ διαχείριση τοῦ δόγματος στον πρώιμο χριστιανισμό*, Ἀθήνα 2000. Γιὰ τὸν 18ο αἰ. πβ. Χαρ. Καρανάσιος, «Ἡ διάσπαση τοῦ Λόγου στὸν Νέο Ἑλληνισμό: ἀντίθεση, συνύπαρξη καὶ συμπόρευση πολιτικοῦ, προφητικοῦ καὶ ὀρθοῦ λόγου», *Πρακτικὰ Δ΄ Συνεδρίου Ἱεραῶν Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 2016, σ. 31-51.

ὅμως ὅτι ἀνήκε ἔμμεσα ἢ ἄμεσα στὸν χῶρο τῆς διοίκησης δὲν θὰ τοῦ ἐπέ-
 τρεπε νὰ βρῖσκεται σὲ διάσταση μὲ τὴν ἐπίσημη ἐκκλησία, ὅσον ἀφορᾷ
 πολιτικά-ἰδεολογικά ἐκκλησιαστικά θέματα. Ἔτσι ἐξηγεῖται — πέραν τοῦ
 δόγματος — ἡ καταφανῶς ἀρνητικὴ στάση του ἔναντι τῶν Κολουβάδων, δε-
 δομένου ὅτι τὸ κίνημά τους βρισκόταν ἀκόμη στὴν ἀρχή, ἐνῶ εἶχε ἐμπλα-
 κεῖ σὲ ἔριδα περὶ τῶν τύπων· οἱ θετικοὶ πνευματικοὶ καρποὶ τοῦ φάνηκαν
 ἀργότερα.

Ἐκδοτικά

Ἡ ἔκδοση ποὺ ἀκολουθεῖ βασιζέται στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 143^r-161^v.
 Μόνον στὴν ἀρχή (I, II, III.1-6) καὶ στὸ μέσον (VI.153-178 – VII.1-22)
 ἀκολουθεῖται τὸ κείμενο τοῦ κώδ. Πράγας, καθὼς ἐπίσης οἱ κώδ. Πατρ.
 Ρουμ. I-6 καὶ Κουρίλα 7 (XIV.17-48), ἐνῶ στὸ τέλος (XXV.7-10) ὁ κώδ.
 Βατοπ. 1038, καθὼς ἡ Βρούσις λογικὴ σώζεται σὲ ἀπόσπασμα ἀκέφαλο,
 κολοβὸ καὶ μὲ ἐνδιάμεσο χάσμα (φ. 58 καὶ 67). Στὶς ἀνωτέρω τέσσερις
 περιπτώσεις ὅμως γίνεται παραπομπὴ σὲ φύλλα τοῦ Βατοπ. 781, βάσει
 τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στίχων ἀνὰ σελίδα (24 στίχοι) — στὶς περιπτώσεις αὐτὲς
 τὰ λανθάνοντα φύλλα τοῦ Βατοπ. 781 τίθενται σὲ ἀγκύλες. Στὴν περι-
 πτωσὴ τῶν στιχ. I-III, V-XII, XIV καταχωρίζονται στὸ κριτ. ὑπόμνη-
 μα. ἄπλῶς πρὸς σύγκριση οἱ διαφορετικὲς γραφές — δηλωτικὲς τοῦ εἴδους
 τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ κειμένου — τῶν ἄλλων κειμενικῶν μαρτύρων — δηλ.
 τῶν ἀνωτέρω χειρογράφων ἀλλὰ καὶ τῆς ἔκδ. *Κῆπος χαρίτων* 1880² (βλ.
Σύμβολα) — πέραν τῶν προβλημάτων τοῦ κειμένου τοῦ Βατοπ. 781. Ὁ
 κώδ. Βυτίνας 1 λαμβάνεται ὑπόψιν στὸ κρ. ὑπ. τοῦ στιχ. I, III (βλ. σχό-
 λια), XII, ὅχι ὅμως στὸ στιχ. VII, καθὼς ἐκεῖ ἡ (πρώτη) μορφή τοῦ κειμέ-
 νου εἶναι ἀρικετὰ παραλλαγμένη (καὶ ἀκέφ.-κολ.). Ἐπίσης, στὰ στιχ. XV-
 XVII, XXI-XXII, XXIV-XXV δὲν λαμβάνεται ὑπόψιν ἡ ἔκδοση Καλλιαν-
 νοῦ, ἀλλὰ ἀπευθείας ὁ κώδ. Βατοπ. 1038, τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῖ ἡ ἔκδο-
 ση. Σὲ ἕκαστο στιχοῦργημα ἀκολουθοῦνται οἱ κώδικες:

I:	Π, Τ
II:	Π, Χ
III:	Π, Τ, Β
IV	Β
V-XI:	Β, Π
XII:	Β, Τ, Χ
XIII:	Β

XIV:	B, P, K
XV:	B, Δ, X
XVI-XVII:	B, Δ
XVIII-XIX:	B
XX:	B (ἐκδ. Meyer)
XXI:	B, Δ, X
XXII:	B, Δ
XXIII:	B
XXIV-XXV:	B, Δ

Ἡ γλώσσα τοῦ Δαπόντε εἶναι, βέβαια, ἡ δημώδης, μὲ πολλὰ στοιχεῖα προφορικότητας. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἢ πολυτυπία ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφία καὶ τὴ φωνολογία, καθὼς συνυπάρχουν δημῶδεις τύποι μὲ παλαιότερους τύπους ἀλλὰ καὶ στερεότερες ἐκφράσεις τῆς ἀρχαιοελληνικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας, γεγονός πού ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο τῆς ἐποχῆς, καθὼς ἡ Νεοελληνικὴ τελοῦσε ὑπὸ διαμόρφωση.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀρθογραφία, ὁ Δαπόντες γράφει ὀρθογραφημένα, ὥστε στὴν παρούσα ἐκδοση διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία (καὶ τὸ πολυτονικό), πολλῶ μᾶλλον καθὼς τὸ ἀρχέτυπο/πρωτότυπο εἶναι αὐτόγραφο. Διατηροῦνται ἐπίσης οἱ συνήθεις γραφῆς τῆς ἐποχῆς: ἡ κατάληξις -αῖς τοῦ πληθ. τῶν πρωτοκλίτων μὲ τὸ ἀντίστοιχο ἄρθρο (ταῖς μυρωδιαῖς κ.λπ.), ἀλλὰ τὸ -αῖς διορθώνεται σὲ -ες στὸν πλ. τῶν τριτοκλίτων (νύχταις = νύχτες). Διατηρεῖται ἡ δασεία στὸ ἀρχικό ῥ καὶ τὰ πνεύματα στὸ ῥῶ, οἱ γραφῆς μνηῶν (φευροουαρίου), ἐπίσης οἱ ρηματικοὶ τύποι ἴδα (: εἶδα), ἡ προστακτικὴ σὲ -αι (δόσαι), καθὼς καὶ ἡ μετοχή/κατάληξις ὄντας, -ωντας. Σὲ τρεῖς περιπτώσεις ὁ Δαπόντες γράφει μὲ τὸ χέρι τοῦ ὄντας (II.19, ὄντας II, ἐπίσης VI.148: ὄντας B : ὄντας II, καθὼς καὶ XIV.57: ὄντας B), τὸ ὁποῖο ἐκδίδεται ὡς ὄντας χάριν ὁμοιομορφίας· στὴ γενικὴ ὅμως ὄντος. Διατηροῦνται ἀκόμη οἱ γραφῆς ἰξεύρωντας καὶ ἐδώ, τὸ ὑφέν (μάτια) πού σημειώνεται σχεδὸν συστηματικὰ ἀπὸ τὸν Δαπόντε, καθὼς ἡ συνεφορὰ ἢ μὴ τοῦ -ια ἔχει σημασία γιὰ τὸ μέτρο· ἐπίσης ἡ συγκόλλησις λέξεων (συνεφορὰ): ἀπτὴν, ἐγώμαι, κῆφαγα, κῆ, κιῶλης, καιρόμουν, μέλειπε, νᾶλθης, σῆγέννησε (: ἀπ' τὴν, ἐγὼ εἶμαι, καὶ ἔφαγα, καὶ ἡ, καὶ ὄλης, καιρὸ ἡμουν, μου ἔλειπε, νὰ ἔλθης, σὲ ἐγέννησε). Τὸ ἄρθρο ἦ (= αἰ) γράφεται ἀπὸ τὸν Δαπόντε χωρὶς ὑπογεγραμμένη· ἐδῶ ἀναγράφεται ὡς ἦ (ὡς εἴθισται κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή), πρὸς διάκριση ἀπὸ τὸ ἦ τοῦ ἐνικοῦ.

Λέξεις πού ἐμφανίζονται στὸ χειρόγραφο καὶ μὲ πεζὸ καὶ μὲ κεφαλαῖο (Κόσμε, κόσμε, Μπογδανίας, μπογδανίας), ἀναγράφονται ὁμοιόμορ-

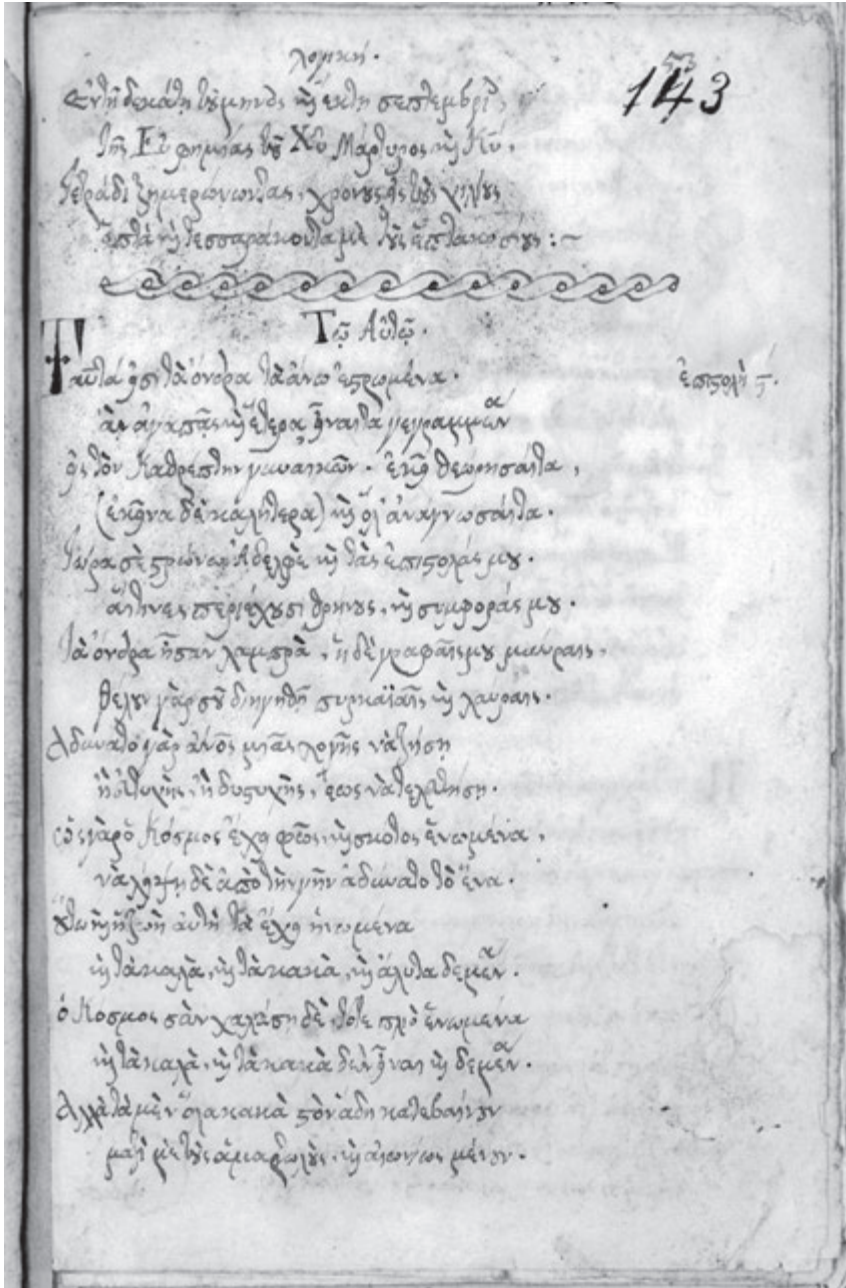
φα, είτε με κεφαλαῖο ἀρχικό (κύρια ὀνόματα), είτε με πεζό (ἀπλὰ οὐσιαστικά, ἐπίθετα κ.λπ.). Διορθώνονται ἢ ἀπλογραφοῦνται ἐπίσης: ἀκόμι, εἶχα πάγη, κᾶν, πᾶν, ποῦ [ἀναφορικό], πῶς [εἰδικό], ποιό [βαρεία], τί [βαρεία], Ἀρμένιδες, ἐλτζίδων, καπιτζίδες, τζοχαδάριδες, τουμπρούκι, γιαγμουρλούκι, Βατοπαῖδι, μοναστήρι, μυρμήκι = (ἐκδοση:) ἀκόμη, εἶχα πάγει, κᾶν, πᾶν, πού, πώς, ποιό [ὀξεῖα], τί [ὀξεῖα], Ἀρμένηδες, ἐλτζήδων, καπιτζήδες, τζοχαδάρηδες, τουμπρούκι, γιαγμουρλούκι, Βατοπαῖδι, μοναστήρι, μυρμήκι. Ἀπλοποιεῖται ἐπίσης (ὀξεῖα ἀντὶ περισπωμένης) ὁ τוניσμός τῶν ἐπιρρημάτων ἀληθινᾶ, ἀργᾶ, δυνατᾶ, ψυχικᾶ κ.λπ., ποῦ προέρχονται ἀπὸ ἐπιρρ. τύπους σὲ -ῶς (στὰ στιχ. II, III: πολλά, δυνατά, μοναχά [αὐτόγραφο Δαπόντε στὸν κώδ. Πράγας]).

Σιωπηρὰ διορθώνονται οἱ λέξεις: ἐτία, δαίμονας, Καταιρινίτζα, κομάτια/κομμάτια, κοντήλι, μακαρώνια, μύδια, μνήμα, ξίδι, ῥεβύθια, ῥίζι, σεντόνια, σικώση σπειρί, στρίδια, σφάκελλος, σφάλλωμεν [ὄριστ. ἐνεστ.], τεργιάζω, Τετράδι, χορατά = αἰτία, δαίμονας, Κατερινίτζα κομμάτια, κοντύλι, μακαρόνια, μύδια, μνήμα, ξίδι, ῥεβίθια, ῥύζι, σεντόνια, σηκώση σπυρί, στρείδια, σφάκελος, σφάλλωμεν, ταιργιάζω, Τετράδη, χωρατά.

Ὡς γενικὸς κανόνας στὴν ἐκδοση ἰσχύει ἡ ἐλάχιστη δυνατὴ ἐπέμβαση, ἢ ὁποῖα ἐπακολουθεῖ μόνον σὲ περιπτώσεις σύγχυσης ἀλλὰ καὶ πρὸς διευκόλυνση τοῦ ἀναγνώστη. Ὡς πρὸς τὴν στίξη, διατηρεῖται γενικῶς ἡ στίξη τοῦ συγγραφέα, καθὼς ἐξυπηρετεῖ τὴν προφορικότητα καὶ ὄχι τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς· κατὰ περίπτωσιν ὅμως διορθώνεται γιὰ καλύτερη κατανόηση τῆς συνέχειας τοῦ κειμένου. Ἐπίσης, στὴν ἐκδοση μεταφέρεται τὸ κόμμα ποῦ ὑπάρχει πρὸ κάποιας παρένθεσης μετὰ τὴν παρένθεση.

Στὴν ἐκδοση οἱ μονοὶ στίχοι ἀναγράφονται με κεφαλαῖο, ἐνῶ οἱ ζυγοὶ με πεζό, ὅπως καὶ στὸ αὐτόγραφο, κατὰ τὴ συνήθεια τοῦ Δαπόντε. Λεπτομέρειες διορθώσεων τίθενται στὸ κριτ. ὑπόμνημα· ἀκολουθεῖται συνήθως ἀρνητικὸ κριτ. ὑπόμνημα, ἐνῶ κατὰ περίπτωσιν θετικὸ.

Εἰκ. 9. Κώδ. Βατοπεδίου 781, φ. 143^ρ

Σύμβολα

B	κώδ. Βατοπεδίου 781, φ. 143 ^r -161 ^v
Δ	κώδ. Βατοπεδίου 1038, φ. 234 ^r
K	κώδ. Κουρίλα 7, φ. 273 ^v -274 ^v
Π	κώδ. Βιβλ. Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν Τσεχίας 1 TG 1, 96 ^v -110 ^v
P	κώδ. Πατριαρχείου Ρουμανίας I-6, φ. 136 ^v -139 ^r
T	κώδ. Βυτίνας 1, φ. 186 ^v -187 ^r
X	<i>Κῆπος χαρίτων</i> , 1880 ²
ac	ante correctionem
del.	delevit
ec	ex correctione
in marg.	in margine
in ras.	in rasura
om.	omittit
pc	post correctionem
suppl.	supplevit
sl	supra lineam
v.	versus (-um)

Καيسάριος Δαπόντες, *Brousis logikē* (ἀπόσπ.)B 143^r/53^r-161^v/73^v, [51^r-52^v, 58^{r-v}, 74^r]

I.

Ὅνειρον πρῶτον

- Ἄρρωστος ἤμουν κῆφαγα κρέας εἰς τὴν νηστείαν
 τῶν Ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ, τάχα διὰ ὑγείαν.
 Σίμωνεν ἢ νηστεία δὲ πάλιν τῆς Παναγίας,
 ἐγὼ καὶ δὲν ἐγλύτωσα ἀπὸ τῆς ἀσθeneίας.
- 5 Ὅθεν ἐδιχαλογίζουμουν τάχα νὰ καταλύσω,
 ὡσὰν τὴν ἄλλην καὶ αὐτήν, ἢ νὰ τὴν ἐκρατήσω; |
 Πότε διὰ τὸν φόβον μου, καθὸ τῆς Παναγίας, [51^v]
 νὰ τὴν νηστεύσω ἔλεγα, ἔστω καὶ μετὰ βίας,
 Πότε διὰ τὸ πάθος μου ἔλεγα νὰ τὴν λύσω,
- 10 μὴ ξεύρωντας ὁ μάταιος τί πρέπει νὰ ποιήσω.
 Τέλος δὲ πάντων ἔφθασε πλέον ἢ Ἀποκρέα,
 αὔριον ἢ νηστεία δέ, μικρὴ, πλὴν ἀναγκαία.
 Ἀπὸ γεννήσεως Χριστοῦ χρόνους εἰς τοὺς χιλίους,
 ἔτι δὲ καὶ τριάκοντα ἕξ καὶ ἑπτακοσίους·
- 15 Τὸν χρόνον ὁποῦ σέβηκα εἰς τὴν γραμματιτζιάν,
 τὸν χρόνον ὁποῦ σέβηκαν Κατάνοι στὴν Βλαχίαν,
 Τὸν χρόνον ὁποῦ ἄρχισαν οἱ Τουρκονεμτζορῶσσοι
 τὸν αἰμοβόρον πόλεμον, κῆγινε φθορὰ τόση.
 Ἐγὼ, ἀφ' οὗ ἐδείπνησα, εὐθὺς τὰπόδειπνόν μου,
- 20 ὁμοῦ καὶ τοὺς Χαιρετισμούς, χρέος τὸ φίλτατόν μου,
 Ἐδιάβασα μὲ δάκρυα, καὶ εἶπα, Παναγία,
 σὺ φώτισόν με εἰς αὐτό, Κυρία μου Μαρία.
 Καὶ βλέπω εἰς τὸν ὕπνον μου, πῶς εἰς τῆς Παναγίας
 τὸ μοναστήρι βρέθηκα τῆς Εὐαγγελιστρίας,
- 25 Τὸ πατρικόν μου κτήριον, κῆστεκα, προσκυνοῦσα
 μὲ πόθον τὴν εἰκόνα της, ὁποῦ τὴν ἐδιψοῦσα·
 Χρόνους πεντέξ ἀπὸ αὐτὴν ὄντας ὑστερημένος,
 καθὸ ἀπτὸν πατέρα μου μικρὸς ξενιτεμένος.

- 30 Ἐκεῖ θωρῶ καὶ ἔρχεται τάχα ὁ τραπεζάρης
 (ὦ Παναγία Δέσποινα, μεγάλη σου ἡ χάρις, ||
 Καὶ μέγα σου τὸ ἔλεος τοῖς ἐπικαλουμένοις [52*]
 τὸ ἅγιόν σου ὄνομα θερμῶς καὶ δεομένοις),
 καὶ λέγει μου, ἔλα νὰ φᾶς, ὅποῦ σὲ καρτεροῦσιν
 οἱ ἀδελφοὶ στὴν τράπεζαν, καὶ γιὰ νὰ σὲ ἴδοῦσιν.
- 35 Ἐγὼ εἶπα, δὲν ἔρχομαι, ἐὰν δὲν προσκυνήσω
 τὴν Παναγίαν, ὡς ποθῶ, καὶ νὰ τὴν ἐφιλήσω.
 Ἐπῆγε μὲ τὸν λόγον μου· καὶ νάτος, ἤλθε πάλιν,
 καὶ καλὰ ἔλα, μοῦ μιλεῖ μὲ βίαν του μεγάλῃν.
- 40 Καὶ τί φαγί, ἐρώτησα, ἔχουν; Αὐτὸς γυρίζει,
 καὶ μάποκρίνεται εὐθύς, χταπόδι μὲ τὸ ρύζι.
 Ἄς φάγουν, εἶπα του ἐγὼ, καὶ μὴν ἀργοποροῦσι,
 μένει καὶ διὰ λόγου μου, καὶ μὴ με καρτεροῦσι.
 Μοῦ ἐτραπέζωσε λοιπόν, ἀφόντες εἶχα πάγει,
 ἔλαις καὶ χταποδόρυζο, ὡς εἶπε, κεῖχα φάγει.
- 45 Καὶ τρώγωντας ἐξύπνησα, μὲ τοῦτο διδαγμένος,
 πῶς πρέπει νὰ μὴν ἀρτυθῶ, καὶ εὐχαριστημένος.
 Καὶ ἔτσι δὲν ἀρτύθηκα, καὶ μὲ τῆς Παναγίας
 τὴν χάριν ἔγινα καλὰ ἐγὼ ἐπ' ἀληθείας.

titulus: Τοῦ Αὐτοῦ Ὅνειρον πρῶτον Π || 1-20 textus deest in T || 24 τὸ μοναστήρι βρέθηκα Π : τὸ ἀγιομονάστηρο T ec : τὸ μοναστήριον ἡμῶν T ac || 25 Τὸ πατρικόν μου βρέθηκα ἔστεκα προσκυνοῦσα T ec : εὐρέθηκα καὶ ἔστεκα καὶ τὴν ἐπροσκυνοῦσα T ac || 26 μὲ πόθον τὴν εἰκόνα της Π : ξεσκοῦφωτος λαχταριστός T || 27-28 Ἀπὸ πολλῆς νὰ τὴν ἰδῶ, ὄντας ὑστερημένος | χρόνους πεντέξ ἀπὸ αὐτὴν, καθὸ ξενιτεμένος T || 42 διὰ λόγου μου Π : γιὰ τοῦ λόγου μου T || 43 Μοῦ ἐτραπέζωσε λοιπόν, ἀφόντες Π : Ὑστερα μοῦ τραπέζωσεν, ἀφόντις T || 45 Καὶ τρώγωντας Π : Καὶ εἰς αὐτὸ T || 48 τὴν χάριν καὶ τὸ ἔλεος ἔτυχον τῆς ὑγείας T

II.

Ὅνειρον δεύτερον

- Ἦτον ὁ Ἰωάννοδας αὐθέντης Μπογδανίας,
 εἰς τῆς μεγάλης δὲ ἐγὼ βαθμὸν γραμματικῆς,
 Ἀπὸ ἐνανθρωπήσεως Θεοῦ χρόνους χιλίους,
 πέντε καὶ τεσσαράκοντα ἐπὶ ἑπτακοσίους, |
 5 Τρίτη καλὸ ξημέρωμα, τῇ μνήμῃ τοῦ ἁγίου [52*]

- μεγάλου Μελετίου μας, μηνὸς φευρουαρίου·
 Καὶ βλέπω εἰς τὸν ὕπνον μου, στὸν οὐρανὸν ἀπάνω,
 σὰν κάστρο μέγα δυνατά, ὑπερβολὴν δὲν κάνω.
 Ὁ μισὸς ἦτον οὐρανὸς πιχσμένος ἀπτὸ κάστρον,
 10 καὶ ὠραιότατον πολλά, δὲν ἦτον δὲ ἐξ ἄστρων,
 Ἄμῃ ἀπὸ λαμπρότητα καὶ φῶς σχεδιασμένον,
 λαμπρὸν πολλά καὶ θαυμαστὸν κάστρο καὶ δοξασμένον·
 Ἐχωντας πύργους ὑψηλοῦς, καὶ ἀπὸ τρεῖς λαμπάδες
 ὁ πύργος ὁποῦ ἀναφταν μὲ χίλιαις εὐμορφάδες.
 15 Καὶ μὲ μεγάλην μου χαρὰν καὶ θάμβος τὸ θεωροῦσα
 ὥραν πολλὴν καὶ μοναχὸς ἐγὼ καὶ ἀποροῦσα.
 Δὲν εἶναι τόσο μοναχά, ἀλλ' ἦτονε ζωσμένον
 μὲ τόξον (δόξαν ὁποῦ λέν) περικεκυκλωμένον.
 Τὸ τόξον ὄντας δὲ μακρὰν ὀλίγο, δόξαν μίαν,
 20 καὶ κάλλος τοῦ ἐχάριζεν, ἀμέτρως ἐξαισίαν.

1-6 Ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως (καὶ ἓνα εὐτυχίας | ἄκουσαι τώρα ὄνειρο χάριν περιεο-
 γείας, | εἰς τοῦ πατρὸς σου τὸν καιρὸν τοῦ μνήμης αἰωνίας | εἰς τῆς μεγάλης δὲ ἐγὼ
 βαθμὸν γραμματιζίας·) | Ἐφιλον, μῖ, ἄλφα καὶ ψῖ, μηνὸς Φεβρουαρίου, | τῇ μνήμῃ
 τοῦ ἁγίου δὲ μεγάλου Μελετίου X || **8** σὰν Π : ὡς X || **12** λαμπρὸν πολλά Π : λίαν
 λαμπρὸν X || **16** καὶ μοναχὸς ἐγὼ καὶ ἀποροῦσα Π : μόνος ἐγὼ, καὶ ὑπεραποροῦσα
 X || **20** ἀμέτρως Π : ἄμετρα X

III.

Ἄνειρον τρίτον

- Ὅταν κανεῖς στὸν ὕπνον του ἰδῇ πὼς φιλεῖ χέρι
 τινὸς ἀξιωματικοῦ, καλὸ γλήγορο φέρει.
 Ἐγὼ δὲ ἀξιώθηκα τὸ χέρι νὰ φιλήσω
 σοῦ τοῦ Δεσπότη μου Χριστοῦ, λοιπὸν τί νὰ ἐλπίσω;
 5 Βέβαια γλήγορο πολλά, πολλά δὲ καὶ μεγάλο,
 ὁποῦ νὰ μὴν ἀπόλαυσα ποτὲ σὰν τοῦτο ἄλλο. ||
 Ἐν τῇ δεκάτῃ τοῦ μηνὸς καὶ ἕκτη Σεπτεμβρίου, 143^r/53^r
 τῆς Εὐφημίας τοῦ Χριστοῦ Μάρτυρος καὶ Κυρίου,
 Τετράδῃ ξημερώνωντας, χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
 10 ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα μὲ τοὺς ἑπτακοσίους.

IV.

Τῷ αὐτῷ [ἱερομ. Γρηγορίῳ Βατοπεδινῷ]

- Ταῦτά εἰσι τὰ ὄνειρα τὰ ἄνω ἐστρωμένα· ἐπιστολὴ ς'
 ἂν ἀγαπᾶς καὶ ἕτερα, εἶναι τὰ γεγραμμένα
 εἰς τὸν *Καθρέπτην γυναικῶν*, ἐκεῖ θεώρησαί τα
 (ἐκεῖνα δὲ καλήτερα) ὅλως ἀνάγνωσαί τα.
 5 Τώρα σὲ στρώνω, ἀδελφέ, καὶ τὰς ἐπιστολάς μου,
 αἵτινες περιέχουσι θρήνους καὶ συμφοράς μου.
 Τὰ ὄνειρα ἦσαν λαμπρά, ἡ δὲ γραφαῖς μου μαύραις·
 θέλουσιν γὰρ σοῦ διηγηθῆ πυρκαϊαῖς καὶ λαύραις.
 Ἀδύνατον γὰρ ἄνθρωπος μιᾶς λογῆς νὰ ζήσῃ
 10 ἢ εὐτυχῆς, ἢ δυστυχῆς, ἕως νὰ τελευτήσῃ.
 Ὡς γὰρ ὁ κόσμος ἔχει φῶς καὶ σκότος ἐνωμένα,
 νὰ λείψῃ δὲ ἀπὸ τὴν γῆν ἀδύνατο τὸ ἓνα,
 Οὕτω καὶ ἡ ζωὴ αὐτὴ τὰ ἔχει ἠνωμένα
 καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ, καὶ ἅλута δεμένα.
 15 Ὁ κόσμος σὰν χαλάσῃ δέ, τότε πλιὸ ἐνωμένα
 καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ, δὲν εἶναι καὶ δεμένα.
 Ἀλλὰ τὰ μὲν ὅλα κακὰ στὸν ἄδη κατεβαίνουσι
 μαζί με τοὺς ἁμαρτωλοὺς, καὶ αἰωνίως μένουσι. |
 20 Καὶ πάλιν ὅλα τὰ καλὰ στὸν οὐρανὸν πηγαίνουσι 143^v/53^v
 με τοὺς δικαίους καὶ καλοὺς, καὶ αἰωνίως μένουσι.
 Εἶναι ὁ κόσμος τὸ λοιπὸν αὐτός, πρὶν νὰ ἀλλάξῃ,
 καὶ πίσσα καὶ Παράδεισος, τῇ θεῷ διατάξῃ.
 Ὅθεν ἀγῶ τώρα καὶ σὺ καὶ ὅλοι δὲ στὴν πίσσα,
 καὶ ὅλοι στὸν Παράδεισον εἴμεθα ἴσα ἴσα.
 25 Ἡ πίσσ' αὐτὴ ὅμως τῆς γῆς, ὅλη συγκρινομένη
 με τὴν τοῦ ἄδου πίσσα, ναί, καὶ ζυγιαζομένη,
 Εἶναι ὡσὰν μία ὀκτὰ ὀκτάδας εἰς χιλιάς·
 ἔτσι καὶ ὁ Παράδεισος χωρὶς ἀμφιβολίας.

Ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς φυλακῆς τῶν εἴκοσι μηνῶν, γραφεῖσαι ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς ἐβδόμης μαρτίου τοῦ χιλιοστοῦ ἑπτακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐβδόμου ἔτους, ἕως τῆς εἰκοστῆς ἐβδόμης νοεμβρίου τοῦ τεσσαρακοστοῦ ὀγδόου, διὰ πενηνταπέντε πουργιὰ ἄδικα καὶ αὐτά.

1 Ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι ἐκ τῆς φυλακῆς τῶν εἴκοσι μηνῶν Β : Ἐπιστολαί, ὄντος εἰς τὴν φυλακὴν μῆρας εἴκοσι Π || 4 ὀγδόου : ἐνάτου Β, Π

V.

Ἀγγελίνα

- Πάλιν τὰ χέρια πονοῦν, χρυσῆ μου Ἀγγελίνα·
 τοῦ εἶναι νὰ μὲ τρίψουν δὲ τὰ χέρια ἐκεῖνα;
- Πάλιν ἡ μέση μὲ πονεῖ· ποῖος δὲ νὰ μὲ τρίψη
 μὲ σπίριτα, μὲ κάμφουρα, καὶ νὰ μὲ πασαλείψη;
- 5 Πάλιν τὸ δόντι μὲ πονεῖ, τὸ πρῶτο, καθὼς ξεύρεις·
 ἀμὴ εἰς τοῦ Μουτζούραγα τοῦ γιαιτρικὰ νὰ εὕρης;
- Καὶ ταῦτα σὲ τὰ γράφω δὲ ὄχι γιὰ νὰ μοῦ πέμψης
 ἱατρικὰ (νὰ φυλαχθῆς), διὰ νὰ μὲ γιαιτρέψης.
- Μόνον ἱξεύρωντας καὶ σὺ τὸ ἐδικόν μου χάλι,
 10 νὰ μὴ σηκῶνης κλαίωντας καὶ σὺ ποτὲ κεφάλι. ||
- Καὶ ἀπὸ τὰ χειρότερα Θεὸς νὰ μὲ φυλάξῃ,
 144^r/54^r
 ἐὰν καὶ νὰ μὲ πρέπουσι, νὰ τὰ ἀποτινάξῃ.
- Σὺ στὸ σαράγι, ἀδελφή, ἐγὼ δὲ εἰς τὸ χάψι·
 σύ, ἀδελφή, εἰς ταῖς δροσαῖς, ἐγὼ δὲ εἰς τὴν κάψι.
- 15 Ἐσὺ εἰς τὰ μιντέρια, ἐγὼ δὲ εἰς τὴν ψάθη·
 ἐσὺ εἰς τὰ χουζούρια, ἐγὼ δὲ εἰς τὰ πάθη.
- Ἐσὺ στὸ Σταυροδρόμιον, ἐγὼ εἰς τὸ τουμπρούκι·
 μέσένα τόσοι εὐγενεῖς, καὶ μὲ ἐμένα Τοῦρκοι.
- Σὺ σταῖς πολλαῖς ταῖς μυρωδιᾶς καὶ εἰς ταῖς εὐωδίαις,
 20 ἐγὼ δὲ εἰς ταῖς πόρεψες, καὶ εἰς ταῖς δυσωδίαις.
- Σὺ εἰς τὰ φῶτα τὰ λαμπρά, ἐγὼ δὲ στὰ σκοτίδια,
 καὶ κάλλιο νὰ μὲ ἔτρωγαν, ναί, ζωντανὸν τὰ φίδια.
- Ἐσὺ τὸν κόσμον χαίρεσαι, τὴν μάνα μακαρίζεις,
 ὁποῦ σέγέννησε, καὶ ζῆς καὶ τὴν καλοτυχίζεις.
- 25 Ἐγὼ τὸν κόσμον ἔχασα, καὶ ζωντανὸς βαλμένος
 σὰν εἰς τὸ μνήμα βρίσκομαι, καὶ κάλλιο πεθαμένος.

- Στὴν μάνα μου, στὸν κύρη μου, ἂν δὲν παραπονοῦμαι,
 τὴν ὥραν ποὺ γεννήθηκα ὅμως τὴν καταροῦμαι.
 Σὺ νυχτοξημερώνεσαι αὐτοῦ ἀναπαυμένη,
 30 καὶ ταῖς ἡμέραις ταῖς περνᾷς σὺ εὐχαριστημένη.
 Ἐγὼ ταῖς νύχτες ταῖς περνῶ χωρὶς ὕπνον στὰ μάτια,
 καὶ κάθε μέρα γίνεται καὶ ἡ καρδιὰ κομματια.
 Ἐνα καιρόμουν ἄγγελος, χρυσῆ μου Ἀγγελίνα·
 πέταξαν δὲ τὰγγελικὰ προνόμια ἐκεῖνα. |
 35 Ἐνα καιρόμουν ἄγγελος, τὴν ἄγγελούουν ἄλλοι,
 ἐγὼ δὲ εἰς ἐλεεινὸν κατεδικάσθην χάλι. 144^v/54^v
 Ἐνα καιρόμουν ἄγγελος, δαίμονας τώρα μοιάζω·
 ἐδῶ δὲ ὅπου κείτομαι, σὰν ἄδην τὸν ταιριγιάζω.
 Ὅπου ἀκούω οὐρανόν, κ' ἐγὼ τὸν ὑστεροῦμαι·
 40 ὅπου ἀκούω ἥλιον, καὶ δὲν τὸν ἀξιοῦμαι.
 Ἀκούω εἶναι καὶ λαμπρὸ καὶ εὐμορφο φεγγάρι,
 ἐγὼ καὶ ταύτην ἔχασα ἀπὸ πολλῆς τὴν χάρι.
 Ἐμένα, Ἀγγελίνα μου, λοιπὸν τὸν φορτωμένον
 μὲ τόσο φόρτωμα κακῶν καὶ ζωντανοθαμμένον,
 45 ἢ ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπομονὴν νὰ δώσῃ,
 ἢ καὶ νὰ στείλῃ γλήγορα ἐδῶθες νὰ σηκώσῃ,
 Πριχοῦ νὰ μὲ σηκώσουσιν, ἢ μὲ τὸν θάνατόν μου,
 ἢ μὲ τοῦ νοῦ μου τὸν χαϊμόν καὶ μὲ τὸν τρελλαμόν μου
 Στὴν ἐκκλησίαν νὰ μὲ πᾶν, νὰ μὲ ἐνταφιάσουν,
 50 ἢ ζωντανόν, ὅμως τρελλόν, γιὰ νὰ μὲ διαβάσουν.

1 *χέρι* μου Π || **3** *ποιός* δὲ Β : *πλήρ ποιός* Π || **9** *ἡξέυρωντας* Π || **12** *ἀγκαλὰ νὰ μοῦ*
πρέπονσι, καὶ νὰ τὰποτινάξῃ Π || **14** *σύ, ἀδελφή, εἰς ταῖς δροσαῖς* Β : *ἐσὺ σταῖς ξέ-*
ραις καὶ δροσαῖς Π || **31** *ταῖς νύχταις ταῖς περνῶ* Β : *περνῶ ταῖς νύχτες* δὲ Π || **34**
πέταξαν δὲ Β : *ἀπέταξαν* Π || **48** *τοῦ νοῦ μου τὸν χαϊμόν* Β : *τὸ χάσιμο τοῦ νοῦ* Π

VI.

Τῆ αὐτῆ [Ἀγγελίνα]

Πᾶν, Ἀγγελίνα, τὰ διπλὰ καὶ τάπαλὰ μιντέρια,
 ὅπου μοῦ ἔστρωναν ποτὲ τὰγγελικὰ σου χέρια.
 Μὲ τὸ νὰ μὲ ἐμήνυσες προχθὲς νὰ σὲ μὴνύσω
 πῶς εἶμαι καὶ πῶς ἀπερνῶ, στάσου νὰ σὲ μιλήσω.

- 5 Πᾶνε καὶ τὰ παπλώματα τὰ χρυσοκεντημένα,
τὰ εὐμορφα προσκέφαλα, σεντόνια πλυμένα,
Κρασία τὰ διάφορα, Σκοπέλου καὶ τῆς Χίου,
κέκεινο τὸ τῆς Κύπρου δὲ καὶ τοῦ Γανοχωρίου. ||
- 10 Πᾶν τὸ ταχὺ τὰ τζάια κέκεινοι οἱ καφέδες, 145^r/55^r
τὰ τζοκολάτα τὰ καλὰ μὲ τόσους ἐγλεντζέδες,
Τοῦ τραπεζιοῦ ἢ εὐμορφιά, τῶν μανδηλιῶν ἢ πάστρα,
ταλέρια τὰ γκλέζικα τὰ φαρφουριά σὰν τᾶστρα.
Πᾶν τὰ πολλὰ τὰ γέλοια, τὰ λακιρδιὰ τὰ τόσα,
ὁποῦ ποτὲ δὲν ἔπαυεν ἢ φλύαρός μου γλῶσσα.
- 15 Πᾶν τὰ συχνοκιτάσματα ἀπὸ τὸ παραθύρι
ἐλτζήδων καὶ τῶν Φραγγισσῶν, σὰ νᾶχα πανηγύρι.
Πᾶν, Ἄγγελίνα μου καλή, ἀπέταξαν, χαθῆκαν,
ὡς ὄνειρον, ὡσὰν καπνὸς ὅλα διαλυθῆκαν.
Ἵνειρον ἦταν, καὶ ἐγὼ σίγουρα τὰ θαρῶουσα:
- 20 καπνόν, ἀέρα ὁ τρελλὸς στὰ χέρια κρατοῦσα.
Πᾶν, καὶ κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν βλέπω εἰς τὰ μάτια·
τὰ ἐνθυμοῦμαι κῆ καρδιὰ μοῦ γίνεται κομμάτια.
Ἔχω δὲ τώρα καὶ θωρῶ ὅλα τὰ ἐναντία,
κρίσει δικαίᾳ τοῦ Θεοῦ, παραχωρήσει θείᾳ·
- 25 Τὴν ψάθ' ἀντὶς μιντέρια, τὸ ξύλο μαξιλάρι,
τὸ γιαγμουρλούκι πάπλωμα, τὴν βρόμα διὰ χάρι.
Ἡ ἁμαρτίαις τὰ καλὰ αὐτὰ μᾶς τὰ χαρίζουν·
καὶ οἱ ἀχρεῖτοι καὶ κακοὶ αὐτὰ μόνον κερδίζουν.
Αὐτὰ εἶναι τὰ τέλη τους καὶ τὰ ὑστερινά τους,
- 30 αὐτὰ καὶ περισσότερα, τύφλα καὶ σφάκελά τους.
Ἐκεῖ ὁποῦ μένοιάζουσιν ψύλλος μὴ με κεντήση,
κοριῶν τὸ πλήθος, ἀδελφή, κοντὰ νὰ μάφανίση. |
Ἄπτῃν πολλὴν ἀνάπαυσιν πληγώθη τὸ κορμί μου· 145^v/55^v
ἀπάνω εἰς τὰ κόκκαλα κόλλησε τὸ πετζί μου.
- 35 Ἔσκαζ' ἀνίσως μέλειπε καὶ τοῦτο τὸ κοντύλι,
αὐτὸ ἀκόμη τὴν πνοὴν βαστᾷ, κρατεῖ στὰ χεῖλη.
Τὰ φαγητά μου εἶναι δὲ μαρούλια μὲ ξίδι,
σκόρδα (στὰ μάτια τῶν ἐχθρῶν), ἐλιχῖς καὶ τὸ κρομμύδι.
Ταῖς μέραις ταῖς τρωγώσιμας, φαγιὰ ὁποῦ εὐγαίνουν
- 40 ἀπτοῦ πασᾶ τὸ μαγειριό, μὲ τὸ νὰ ἀπομένουν,
Οἱ μάγειροι τὰ φέρουσι, διὰ νὰ τὰ πουλοῦσι
μέσα ἐδῶ στὴν φυλακὴ, διὰ νὰ ἀποκτοῦσι.

- Τὸ δὲ ψωμί μου μούσκεμα μὲ δάκρυα τὸ κάνω,
καὶ ἔτξι, ἀδελφίτζα μου, στὸ στόμα μου τὸ βάνω.
- 45 "Ὅμως κρασί ἀληθινὰ ἔχω ἐκλελεγμένο,
ὅποῦ οὐδὲ στὸ σπίτι σας, κρασί εὐλογημένο.
Κρασίον ὅποῦ δὲν μεθᾶ, ἀλλὰ οὐδὲ ζαλίζει,
καὶ δυνατὰ πολλὰ φτηνό, οὐδὲ ποτὲ ξινίζει.
- Κρασί ὅποῦ ὁ οὐρανὸς γῆ εἶναι ἐδική του,
50 τὰ σύννεφα ἀμπέλια, σταφύλια ἢ βροχὴ του.
Ἡ βρύσες τὰ βαρέλια, ἡ στέρναις τὰ βουτζά του,
ποτήρια τὰ λαγίνια, κιᾶμετρα τὰ καλά του.
- Ἐτοῦτο εἶναι τὸ κρασί ὅποῦ ἐγκωμιάζω,
καὶ πίνω ἀκατάπαυστα, καὶ τὸν Θεὸν δοξάζω,
- 55 Τὸν πάνσοφον ἀμπελουργόν, ὅποῦ μᾶς τὰ φυτεύει
αὐτὰ τὰ κρασοκλήματα, καὶ μᾶς τὰ προμηθεύει. ||
Καὶ δὲν μᾶς ξεγυμνώνουσι, νὰ μᾶς ἐντροπιάσουν, 146^ο/56^ο
καθὼς τοῦ Νῶε τὰ κρασιᾶ, νὰ μᾶς καταδικάσουν.
- Βούτκαις, ροσόλια, ρακιᾶ ἂν ἔπια ποτέ μου,
60 ἢ ἂν τὰ ἴδα, ξέχασα, δὲν ξέρω, πιστεψαί μου.
Τραπέζι εἶναι τὸ ψαθί· ταλέρι καὶ μαχαίρι,
ἀφόντες μέφεραν ἐδῶ, δὲν ἔπιασα στὸ χέρι.
- Διότι εἰς τὴν φυλακὴ τὸ παίρνουν τὸ μαχαίρι,
διὰ νὰ μὴ σφαγῆ κανεὶς μὲ τὸ δικό του χέρι.
- 65 Καὶ τοῦτο, καθὼς φαίνεται, μὲ τὸν καιρὸν καίμενος
κανέννας θέλει τόκαμεν, ὡς ἀγανακτισμένος,
Ἄπτο κακὸ τῆς φυλακῆς, ἀπτὴν στενοχωρίαν,
ἀπὸ τὴν κακοπάθειαν, ἀπτὴν πολυκαιρίαν.
- Νά, ταῖς προάλλαις καὶ ἐγὼ μὲ τὰ ὀμμάτιά μου
70 ἴδα αὐτὸ τὸ κάμωμα ὀπόγινε κοντὰ μου.
Ἐνας Ἀρμένης κτύπησεν ἐδῶ μὲ τὸ μαχαίρι
(δὲν ξέρω ποῦ τὸ εὔρηκεν, ἢ τίς τοῦ εἶχε φέρει)
Ἐναν Ἀρμένην γέροντα, διὰ νὰ τὸν σκοτώσῃ·
τὸν ἤϊρε δὲ στὸ μάγουλο, καὶ ἔτζειχε γλυτώσει.
- 75 Τὸν κτύπησε κοιμώμενον τὴν νύκτα τὸν καίμενον·
ἐκεῖ κέγῶ καὶ ἄλλοι δέ, καὶ πάντων κοιμωμένων.
Ἄπτον μπάς Καρακουλουκτζῆ, ὅποῦ μᾶς μπάζει-βγάνει,
ἔφαγε ξυλοβρόντι δέ, λίγο νὰ τὸν πεθάνῃ.
- 80 Ἐνας δὲ Τοῦρκος πάγησε τὴν νύκτα νὰ γαμήσῃ
ἐκεῖ ἓνα Τουρκόπουλο· αὐτὸ εἶχε ξυπνήσει, |

- Φώναξε, τὸν φανέρωσε· κῆφαγε καὶ ἐτοῦτος 146^v/56^v
 ζυλιχῆς ὁ μαῦρος καμτζικιχῆς, ἓνα μεγάλο πλοῦτος.
 Τζάι δὲ ποῦ στὴν φυλακὴ· καφὲ καὶ μόνον πίνω,
 ταῖς πίκραις, τὰ φαρμάκια διὰ νὰ καταπίνω.
- 85 Τὰ γέλοια καὶ χωρατὰ ἐδῶ ἔχουν γυρίσει
 εἰς λύπαις καὶ εἰς δάκρυα, Θεοῦ δικαίᾳ κρίσει.
 Δίκαιος εἶσαι Κύριε, ἡ κρίσις σου δικαία,
 δικαιοκρίτα Κύριε, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία.
- 90 Τὸ στόμ' αὐτό, ὅποῦ ποτὲ δὲν ἔπαυε γελῶντας,
 τῶρα δὲν ἔπαυσε ποτὲ στένωντας καὶ θρηγῶντας.
 Ἡ γλῶσσ' αὐτῆ, ὅποῦ ποτὲ δὲν στάθη φλυαρῶντας,
 πιάσθηκε, βουβάθηκεν, ἐδῶ μὴν ὀμιλῶντας.
 Στὰ χεῖλη ψάρι ψήνεται ἀπὸ τοὺς στεναγμούς μου·
 πῶς εἶναι στὸ κεφάλι μου θαυμάζω καὶ ὁ νοῦς μου.
- 95 Ἐγὼ ὅποῦ ταῖς εὐμορφαις ἐκίταζα, κιτάζω
 τῶρα σιδηροδέσιμους (καὶ θαῦμα πῶς δὲν σκάζω)
 Τούρκους, Ἀρμένηδες, Ῥωμιούς, ὅλους στὴν ἄλυσίδα,
 ὡσὰν πουλιὰ καθολικὰ πεσμένα στὴν παγίδα.
 Κεῖτονται σὰν τὰ λέπια, βρομοῦν ἀπὸ τὸ πλῆθος·
 100 μερικοὶ εἶναι φοβεροί, καὶ ἄγριον τὸ ἦθος.
 Ὅμως πολλοὶ καὶ ἄπταιστοι, πολλοὶ ἀδικημένοι
 (ἐξ ὧν ὁ πρῶτος εἶμ' ἐγώ) καὶ ἀδικοβαλμένοι.
 Τὴν ἄλυσίδα καὶ ἐγὼ ἐπῆρα στὸ ποδάρι,
 τρεῖς ὥραις ὅμως μοναχά, καὶ εἶχαν με τὴν ἀρή. ||
- 105 Μῆπῆραν δὲ κῆνα φλωρί, διὰ τὴν καλωσύνην 147^r/57^r
 τάχατες ὅποῦ μέκαναν εἰς τὴν γληγορωσύνην.
 Πέρασα τὰ ποδάρια καὶ μέσα στὸ τουμπρούκι,
 εἰς τὸ ὅποῖον τὰ περνοῦν καὶ οἱ ἀγάδες Τοῦρκοι.
 Εἶναι καὶ ἄλλος δὲ ὄντᾳ μέσα, σκοτεινιασμένος,
 110 καὶ τὸ τουμπρούκι εἶν' ἐδῶ, καὶ καταβρομισμένος,
 Ὁ πλέον τρισχειρότερος· καὶ καταδικασμένος,
 μέσα ἐδῶ καταβρομῶ τῶρα φυλακωμένος.
 Ὅταν τοὺς δώσω τὸ φλουρί, ἀπὸ τὸν βρομισμένον
 ὄντᾳ μευγάζουν εἰς καλὸν ὄντᾳ καὶ ἐστρωμένον.
- 115 Ὅταν περάσουν μέραις δὲ πολλῆς, καὶ δὲν τοὺς δώσω,
 ἀνάγκη ὁ κακόμοιρος ἴδῶ πάλιν νὰ τρυπώσω.
 Βδομάδες κάνω ἄνιφτος, ἄπλυτος, λερωμένος,
 γεμάτος ψείραις, κορνιαχτούς, σταῖς ἀραχιναῖς χωμένος.

- 120 Ἄνίσως ψειροβότανο δὲν εἶχα, μοῦ ρουφοῦσαν
 τὸ αἶμα ἢ κατάραις ψείραις καὶ μέτρουποῦσαν.
 Ἦθελα νᾶτον βολετὸν νὰ ἔλθῃς νὰ κιτάξῃς
 ποῦ κείτομαι, ποῦ βρίσκομαι, κῆθελὲς νὰ φωνάξῃς.
 Νάναστενάξῃς καὶ νὰ πῆς, τεῖναι ὁποῦ κιτάζω;
 τεῖναι ὁποῦ τὰ μάτια μου θωροῦσι, καὶ δὲν σκάζω;
 125 Αὐτὸν ὁποῦ τρελλαίνουμουν νὰ μὴ κακοκαρδίση
 κανεῖς μέσα στὸ σπίτι μας, μὴ τὸν παραπονήση,
 μὴ κοπιάση περισσά, καὶ μὴ πολυῖδρώση,
 μὴ τὸν φυσήση ἄνεμος, τᾶπόγιο, καὶ κρυώση, |
 Ἐκεῖνον ὁποῦ ἔλεγα καὶ ἐπαρακαλοῦσα 147^v/57^v
 130 σήμερον αὔριον γαμπρὸν νὰ δῶ κέκαρτεροῦσα,
 Τὸν βλέπω, φεῦ, καὶ κείτεται ἀπάνω στὸ σανίδι,
 κάθηται καὶ δὲν φαίνεται ἀπὸ πολὺ σκοτίδι.
 Νύμφην θαρῶροῦσα νὰ ἰδῶ νὰ κάθεται σιμά του,
 καὶ βλέπω κλέφταις καὶ φονεῖς, φεῦ, ὀλοτρόγυρά του.
 135 Τίς νὰ μὲ τόλεγε ποτέ, κέγῳ νὰ τὸ πιστεύσω·
 τίς νὰ τὸ ἐπροφήτεψε, καὶ νὰ συγκατανεύσω·
 Ὁ ἥλιος ἐπίστευα ἀπὸ τὴν γῆν νὰ λείψῃ,
 ἢ θάλασσα νὰ ξηραθῆ, καὶ τὸ νερὸ νὰ στίψῃ,
 140 Τὸ ψάρι ἔξω εἰς τὴν γῆν μέραις πολλαῖς νὰ ζήσῃ,
 καὶ τὸν ἀέρα τὸ βουνὸ νὰ τὸν περιπατήσῃ·
 Αὐτὸ δὲ δὲν τὸ πίστευα, οὐδὲ τὸ καρτεροῦσα·
 ὦ θέαμα ὁποῦ ἐγὼ ποτὲ δὲν τὸ θαρῶροῦσα·
 Ὡ κόσμε ἀκατάστατε, κόσμε ματαιωμένε·
 ὦ κόσμε ψεύτη, ἄχαρε, κόσμε βασανισμένε·
 145 Ἐκεῖ ὁποῦ θαρῶρεῖ κανεῖς τιμαῖς καὶ εὐτυχίας,
 τὸν φέρνεις ἔξαφνα ἐσὺ κακὰ καὶ δυστυχίας.
 Τρελλὸς ὁποῦ πιστεύει σε, καὶ ὁποῦ ἀπαντέχει,
 σήμερον ὄντας στὰ καλὰ, κακὸ πὼς νὰ μὴν ἔχῃ.
 Φρόνιμος ὁποῦ σὲ κλοτζᾶ καὶ σὲ ἀπαραιτεῖται,
 150 καὶ ταῖς τιμαῖς καὶ τὰ καλὰ ὅλα σου τᾶπαρνεῖται.
 Ἀκούρευτόναι τὸ χαρτί, νὰ ζῆς, καὶ κούρεψαί το,
 διότι εἶναι ἄνοστο, κᾶτῤι διάβασαί το. ||
 Νὰ τὸ κουρέψω ἔπρεπε, μὰ ποῦ ἐδῶ ψαλίδι; 158^r
 μάτια γυρεύεις στὸν τυφλό, μαλια εἰς τὸν κασίδη;
 155 Τώρα ἀπόμεινα κέγῳ γυμνός, γιῶτα μονάχη,
 ὅστις αἰτία, τὴν εὐχὴν, ναί, τοῦ Θεοῦ μου νᾶχη.

- Οὔτε τὸν καταράσθηκα, οὔτε τὸν καταροῦμαι,
 μάρτυς μου εἶναι ὁ Θεός, πῶς δὲν τὸ ἐπαινοῦμαι.
 Λέγω δὲ ἀκατάπαυστα, δόξα σοι ὁ Θεός μου,
 160 ὁ Κύριός μου δόξα σοι καὶ βασιλεὺς τοῦ κόσμου.
 Εἶη τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὑπερευλογημένον
 ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ πάντοτε ὑπερδεδοξασμένον.
 Ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, ὡς τῷ Θεῷ ἐφάνη,
 οὔτω, ναί, καὶ ἐγένετο, ὅσα γὰρ θέλει κάνει.
 165 Ὁ Κύριος τὰ ἔδωκε διὰ φιλανθρωπίαν,
 ὁ Κύριος ἀφείλετο πάλιν πρὸς σωτηρίαν.
 Τόσα καλὰ ἐδέχθηκα ἀπτοῦ Θεοῦ τὸ χέρι,
 καὶ τὰ κακὰ νὰ μὴ βαστώ; ἄπαγε, δὲν συμφέρει.
 Γυμνὸς εὐγῆκ' ἀπτὴν κοιλιὰ τῆς ταπεινῆς μητρὸς μου,
 170 γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι ἐκ τοῦ ματαίου κόσμου.
 Μόνον, Θεέ, μὴ γυμνωθῶ διὰ τὸ ὄνομά σου,
 Θεέ μου, μὴν ὑστερηθῶ δι' ἀγαθότητά σου,
 Καὶ τὴν πανυπερένδοξον Μητέρα σου Ἐκείνην,
 τὴν δόξαν τὴν οὐράνιον τὴν σὴν καὶ εὐφροσύνην.
 175 Ἀμήν, Θεέ, Ἀμήν, Ἀμήν, καὶ ὅσοι δὲν μισοῦσι,
 δὲν καταροῦνται τοὺς ἐχθρούς, ἀμὴ τοὺς ἀγαποῦσι.
 Δαπόντες ὁ ἔλεεινός, ὁ ἀπὸ τῆς Σκοπέλων,
 ὁποῦ παιδεύει ὁ Θεός, ἴσως τοῦ σῶσαι θέλων. |

8 κέκεῖνο τὸ κυπριώτικο, καὶ τοῦ ὀσηπιῖον Π || 9 Πᾶνε τὰ τζάγια τὸ ταχὺ Π || 12 ἐγκλέζικα Π || 13 Πᾶνε τὰ γέλοια τὰ πολλά Π || 14 φλόαρός μου B : ἄτακτῆ μου Π || 17 καλή Π, B in ras. : ἀδελφή B ac || 18 ὡς B : σὰν Π || 20 χέρια ἐκρατοῦσα Π || 22 μοῦ γίνεται κομάτια B : τζακίζεται κομμάτιω Π || 25 ψάθα για Π || 26 βρώμα B, Π || 32 ἀδελφή B : τὸ πολὺ Π || 40 ἀπὸ σαράγι τοῦ πασᾶ Π || 41 Οἱ B : Κοί Π || 44 ἀδελφίτζα B : Ἀγγελίνα Π || 47 Κρασί δὲ Π || 50 ἀμπέλια B : ἀμπέλια του Π || 51 βαροέλια B : βαρέλια του Π | βουτζά B : βουτζιά Π || 52 λαγίνα B : λαγίνα του Π || 59 ροσόλια, καὶ ὀρακιά, ἐὰν ἦλια Π || 62 ἀφόντις Π | τᾶπιασα Π || 67-82 textum om. Π || 79 πάγεισε B || 83 φυλακίη· B : φυλακίη; Π || 85 χορατὰ B : ἡ χαραῖς Π || 90 ποτὲ B : ποσῶς Π || 92 πιάσθηκεν, ἐβουβάθηκεν Π || 98 πιωσμένα Π || 100 ἄγριοι στὸ Π || 102 ἄδικα βαλμένοι Π || 105-106 textum om. Π || 107 ποδάριω μου Π || 110 ἐδὼ B : ἐκεῖ Π || 113-116 textum om. Π || 114 ὄντᾶ μενγάζον B ec : τόπον αὐτὸν μενγάζουσιν B ac || 117 Ἡμῖ ante Βδομάδες del. B : Ἡμέραις Π || 119-120 textum om. Π || 128 ἀπόγειο Π || 129 ἔλεγα B : λόγιαζα Π || 132 κάθεται Π || 135 πιστεύσω· B : πιστεύσω; Π || 136 συγκατανεύσω· B : συγκατανεύσω; Π || 138 Ὁ οὐρανὸς νὰ κατεβῆ καὶ μὲ τὴν γῆν νὰ σμίξῃ, | τὴν ὑπερηφανίαν του ὁ δαίμονας νὰ ῥίξῃ, post v. 138 habet Π : om. B || 148 ὄντας Π : ὄντας B || 152 ἀπέκει διάβασαί το Π || 152-178 lacuna B || 154 Π ec : τριχες γυρεύεις καὶ μαλιὰ εἰς ἄνθρωπον κασίδη; Π ac

VII.

Τῆ αὐτῆ [Ἀγγελίνα]

[58°]

- Χρυσῆ μου Ἀγγελίνα μου, τάχα νὰ μᾶξιώση
καὶ δύναμιν ὁ Κύριος ἄραγε νὰ μοῦ δώση,
Νὰ κάμω αὐτοπρόσωπον ἐγὼ εὐχαριστίαν
εἰς τὴν ἀγάπην τὴν πολλὴν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν,
5 Ὅποῦ μοῦ κάνεις δεκατρεῖς τῆς φυλακῆς μου μῆνες·
ἀφίνω ταῖς ἐλεύθεραις προσητεροναῖς ἐκεῖναις;
Ποιὸ πρῶτο νὰ ἐνθυμηθῶ καὶ νὰ ἐπαριθμηθῶ,
ποιὸ πρῶτο νὰ διηγηθῶ καὶ ποιὸ νὰ σιωπήσω
Ἄπο τὰ ὅσα μέκαμες τόσον καιρὸν καὶ κάνεις,
10 καὶ ἀπὸ μένα τίποτες λότελα δὲν λαβάνεις;
Τὰ φαγητὰ τὰ εὐμορφα, ὅποῦ με τὰ χρυσὰ σου
μὲ μαγειρεύεις χέρια καὶ τὰ παρθενικά σου·
Κρέατα τὰ διάφορα καὶ τὰ καλοφτιασμένα,
τόσο βραστά ὅσο ψητά, ὅλα διαλεγμένα·
15 Καὶ τὰ γιανιὰ καὶ τοὺς παχειὺς κροφτέδες, καπαμάδες,
ἄξια νὰ τραπεζωθοῦν ἐμπρὸς εἰς ἀφεντάδες·
Ἄμῃ τὰ παραγεμιστὰ πάλιν με σταφιδίτζαις
καὶ με τὰ κουκουνάρια, καὶ με ψωμί φετίτζαις·
Τζορβάδες τοὺς εὐγενικούς, σούπα τὴν καλωτάτην,
20 ὅποῦ μανέστρα λέγεται, τὴν καλοστομαχάτην·
Γιαπράκια τὰ καλόφυλλα, τὰ μορφοτυλιγμένα,
μπουρέκια τὰ ἐξάισια, τὰ καλοαπλωμένα· ||
Ποῦ νὰ τὰφήσω ὅλ' αὐτὰ, μαζὶ καὶ τὰ στουφάτα,
148°/59°
ὅποῦ χωρὶς φωνὴν μιλοῦν καὶ λέγουσί μου φάτα;
25 Πιλάφια τὰ βασιλικά, ὅποῦ μετρῶ τὸ ρύζι
σπυρὶ σπυρὶ καὶ τρώγω το, χαράστον ποῦ σδρίζει·
Τοὺς μπακλαβάδες τοὺς καλοὺς διὰ τὸν βασιλέα,
ὅποῦ τοὺς κάνεις σύ, καλὴ κόρη μὰ γηραλαία·
Χαλβάδες τοὺς ἐξαίρετους, ὅποῦ ἀπτὴν γλυκάδα
30 χωρίζονται ἀπτοῦ χιονιοῦ τὴν ἄμετρον ἀσπράδα·
Πελτέδες καὶ μουαλεμπιά, ὅποῦ νὰ με εὐφραίνουν,
καὶ μοναχὰ με τὴν γλυκιὰ θωριὰ νὰ με χορταίνουν·
Τὸ καταίφι τὸ ψιλό, στριφτὸ σὰν τὸ μετάξι,
σὰν τὰ μαλιὰ ἴνοῦς κοριτζιοῦ πλεμένα με τὴν τάξι·
35 Τᾶσπρα τὰ μακαρόνια κέκείνον τὸν Κυπριώτην

- φιδὲ τῆς Ἀφροδίτης του θεᾶς συμπατριώτην·
 Τὸ κανεὶλ ῥυζόγαλο, τὰ θαυμαστὰ σφουγγάτα,
 ἐκεῖνα τὰ ζυμαρικά, τὰ τόσα μαρινάτα·
 Τὰ ἐκλεκτὰ σαλατικά, χίλιας δροσαῖς γεμάτα,
 40 ψάρια τὰ διάφορα, καὶ τὰ καλοζουμάτα·
 Χταπόδια, στρείδια, στακούς, μύδια, χτένια, πίναις,
 αὐτὰ τίς διηγῆσεται, χιοβάδες, καὶ σωλῆνες;
 Σουπιᾶς ταῖς παραγεμισταῖς, βρασταῖς μὲ τὸ μελάني,
 ὅπου ταῖς τρώγω καὶ συχνά, καὶ δὲν λέγω τὸ φθάνει·
 45 Ῥεβίθια ὅπου λυώνουσι μένα ζουμι καϊμάκι,
 ὅπου τὰ τρώγω κεῦχομαι τὰγγελικὸ κορμάκι·
 Τὰ φαγητὰ νὰ θυμηθῶ, λοιπόν, τὴν Ἄγγελίνα,
 ἢ τᾶλλα σου τὰ ψυχικὰ τὰ ἅγια ἐκεῖνα; |
 Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, τουτέστι ταῖς νηστεῖαις, 148^y/59^y
 50 διὰ τὸν ἄσωτον ἐμέ, καὶ ταῖς ξηροφαγίαις·
 Τὰ τρία σου τριήμερα καὶ ταῖς μονοφαγίαις,
 ἐγκράτειαις καὶ προσευχαῖς καὶ ὀλιγοποσίαις·
 Ταῖς ἄμετραις μετάνοιαις καὶ ταῖς ὀλονυκτίαις,
 ταῖς τόσαις σου ταῖς δέησες καὶ ταῖς γονυκλισίαις·
 55 Τοὺς στεναγμούς, τὰ δάκρυα, ὅπου γιὰ μένα χύνεις,
 κέσώθηκες, ἐλίγνεψες, σὴν ἀσκητῆς ἐγίνης·
 Ταῖς ἐλεημοσύναις σου κατὰ τὴν δύναμίν σου,
 ὅπου ἂν ἦτον βολετὸ δίδεις καὶ τὴν ζωὴν σου.
 Δίδεις κιαυτὸν τὸν φερετζὲ καὶ τὸ πουκάμισό σου,
 60 μόνον νὰ ἔλθω νὰ μὲ δῆς ἐλεύθερον ἐμπρός σου.
 Τί πρῶτον νὰ ἐνθυμηθῶ, λοιπόν, καὶ νὰ μετρήσω;
 τί πρῶτα νὰ διηγηθῶ καὶ τί νὰ σιωπήσω;
 Καὶ τάχατες νὰ δυνηθῶ σωστὴν εὐχαριστίαν
 νὰ κάμω εἰς τὴν τόσῃν σου ἀγάπῃν καὶ δουλείαν;
 65 Ἄν ὅμως καὶ δὲν δυνηθῶ ἐγώ, ἢ καὶ δὲν ζήσω,
 ἀγαπημένῃ ἀδελφῇ, νὰ σὲ εὐχαριστήσω,
 Ὁ ἐπουράνιος Θεὸς νὰ σὲ ἀνταποδώσῃ,
 καὶ βασιλείας οὐρανῶν νὰ σὲ καταξιώσῃ.
 Τὸν σινιὸρ Πάνο χαιρετῶ μετὰ καὶ τῆς σινιόρας,
 70 συζύγου Ἰουστίνης του, καὶ μετὰ τῆς Μαριόρας.
 Πῆρα τὸ κανελόλαδο, ὅπου μὲ εἶχε στείλει
 ἢ Κανελίτζα σήμερα· καὶ τὴν φιλῶ στὰ χεῖλη.
 Πῆρα τὸ γιασουμόλαδο, ὅπου μὲ εἶχε στείλει

- καὶ ἡ Πλουμοῦ τὸ θαυμαστό· καὶ τὴν φιλῶ στὰ χεῖλη. ||
 75 Πῆρα καὶ τὸ ῥοδόσταμα, ὅπου μὲ εἶχε στείλει 149°/60°
 ἡ Ῥόζα, τὸ ἐξαίρετο· καὶ τῆς φιλῶ τὰ χεῖλη.
 Καὶ τὰ τρανταφυλλένια, ὅπου μὲ εἶχε στείλει
 τὰ πατερμα ἡ Ἀγκυροῦ· καὶ τῆς φιλῶ τὰ χεῖλη.
 Μόνον ἡ Σμαραγδίτζα σου τίποτες νὰ μὲ στείλη,
 80 περήφανη δὲν θέλησε· νὰ τὴν ἐφᾶν οἱ ψύλλοι.
 Ἡ Κατερνίτζα ἔλειπεν· ἀμ' ἤθελε μὲ στείλη
 κἐκείνη ἀντιφάρμακον τῆς φυλακῆς ἡ φίλη.
 Ἡ δὲ Ζωῖτζα καὶ αὐτὰ τὰ μάτια της ἄν στείλη,
 καὶ τὴν ψυχὴν της δὲ αὐτὴν, καὶ πρέπει καὶ ὀφείλει.
 85 Τὸν ἀβράβωνα νὰ ταῖς πῆς, ἀφ' οὗ ἐγὼ νετάρω
 ἀπὸ αὐτὴν τὴν φυλακὴν, τότε τὸν ἐτρατάρω.

1-22 lacuna B || 26 *τρούγω τα* Π || 29-30 *Χαλβάδες - ἀσπράδα* B in marg. : textum om. Π || 34 *νοῦς* B, Π || 37 *καρελῆ* Π || 38 *ἐκεῖνα* B ec : *κἐκεῖνα* B ac || 39 *δροσιαῖς* Π || 40 *τὰ φάρια* Π || 41 *στοῖδια ἀστακούς, καὶ μῖδια χτένια πίννας* Π || 42 *σολίναις* B, Π || 43 *μελάνη* Π || 51 *τροῖμερα* B : *τὰ τρώμερα* Π || 52 *ἐγκράτειαις καὶ προσευχαῖς* B : *ταῖς περισσαῖς ἐγκράτειαις* Π || 57 *κατὰ τὴν δύναμίν σου* B : *καὶ ταῖς παρὰ κλησές σου* Π || 57 *καὶ τὰ σαρανταλείτουργα, καὶ ταῖς βοήθειαις σου* | *εἰς τὰ πτωχὰ καὶ ὀρφανὰ κατὰ τὴν δύναμίν σου*, post v. 57 habet Π : om. B || 59 *Δίνεις* Π || 61 *ποι* del. B ante *Τί* : *Προῖο* Π | *ἐνθυμηθῶ* Π : *ἐνθυμωθῶ* B || 62 *τί - τί* B : *προῖο - προῖο* Π || 69-86 textum om. Π || 69-70 *Τὸν σινὸρ - Μαριώρας* B in marg. || 80 *περήφανη* B in ras. : *θαυμάζω πῶς* B ac || 84 *χορέ* ante *καί*² del. B : *ὀφείλει χρεωστῆ* B in marg.

VIII.

Πάνω

- Χριστὸς ἀνέστη, ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι φυλακωμένος·
 δὲν εἶμαι νὰ τὸ κάμωμεν, κεῖμαι συγχωρημένος.
 Χριστὸς ἀνέστη, κέσωσε ψυχὰς τὰς τῶν ἀνθρώπων·
 κἐμένα δὲν ἤθέλησε διὰ κανένα τρόπον.
 5 Χριστὸς ἀνέστη, καὶ ἐσεῖς εὐφραίνεσθε, σκιρτᾶτε·
 καὶ ἡ ζωὴ μου τοῦ πτωχοῦ φθειρεται, δαπανᾶται.
 Χριστὸς ἀνέστη, καὶ ἐσεῖς χαίρεσθε τὰ στολίδια,
 ἐγὼ τὸ χάψι, τοὺς κοριούς, ταῖς βρόμαις, τὰ σκοτῖδια.
 Χριστὸς ἀνέστη, καὶ κανεῖς δὲν ἔμεινε στὸ μνήμα·
 10 ἐγὼ ὅπου ἀπόμεινα ἐδώ, δὲν εἶναι κριμα;

- Χριστὸς ἀνέστη, καὶ πιστὸς δὲν ἔμεινε στὸν ἄδη·
 ἐγὼ μὲ τοὺς ἀπίστους δὲ καὶ τοὺς φονεῖς ὁμάδι. |
 Χριστὸς ἀνέστη, καὶ λαὸς ὅλος στήν ἐκκλησίαν· 149^v/60^v
 ἐγὼ δὲ ὡς ἀνάξιος ἔξω δι' ἁμαρτίαν.
- 15 Χριστὸς ἀνέστη, κοί λαοὶ χορεύουσι, γελοῦσι·
 ἐμένα δὲ τὰ χεῖλη μου κοντεύουν νὰ καοῦσι.
 Χριστὸς ἀνέστη, κέρριψε σατᾶν τὴν ἐξουσίαν·
 ὄχι καὶ τῶν ἐχθρῶν μου δὲ τὴν ὑπερηφανεῖαν.
 Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, ἅς εἶναι δοξασμένον
 20 τὸ ἅγιόν του ὄνομα καὶ πανευλογημένον.
 Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, υἱὸς ὁ τοῦ Θεοῦ μου·
 ὁ οὐρανὸς οὖν ἅς χαρῆ εἰς δόξαν τοῦ Χριστοῦ μου.
 Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, υἱὸς τῆς Παναγίας·
 ὅλη ἡ γῆ οὖν ἅς χαρῆ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας.
 25 Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν μὲ δόξαν του μεγάλην·
 καὶ νὰ τὸν ἐορτάσετε καὶ ἀπὸ χρόνου πάλιν.
 Κεῖς πολλοὺς ἄλλους καὶ καλοὺς, μετὰ καὶ τῆς τιμίας
 σινύρας Ἰουστίνας σου, κιόλης τῆς φαμελίας,
 Καὶ μετὰ πάντων συγγενῶν, καὶ φίλων καὶ γειτόνων·
 30 ᾧ πρέπει δόξα καὶ τιμὴ αἰῶνας τῶν αἰῶνων.
 Ἐλαβα καὶ τὰ κόκκινα αὐγά· καὶ σὰν εὐγοῦμεν,
 γιατί τὰ κοκκινίζομεν, θέλομεν σὲ εἰποῦμεν.
 Ὁ ἔγκλειστος, ὁ ἄθλιος, Δαπόντες Κωνσταντῖνος,
 ὁ στερημένος πρὸ πολλοῦ ἡλιακῆς ἀκτῖνος.

7 καὶ ἐσεῖς Β : κιόλοι σας Π

IX.

Τῶ αὐτῶ [Πάνω]

- Ὁ βασιλεὺς σουλτάν Μαχμουτ ὁ πολυχρονημένος
 στὸ Πασᾶ ἤλθε Καπισὶ προχθὲς προσκαλεσμένος. ||
 Τὸν εἶχεν ὁ ἐπίτροπος τραπέζι, εὐωχίαν 150^v/61^r
 μὲ ἔξοδα πολλὰ βαριά διὰ φιλοτιμίαν.
- 5 Ὅπόταν δὲ ὁ βασιλεὺς ἐμβῆκεν, εὐγαλμένος
 ἤμουν ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ ἐγὼ ὁ μαυρισμένος

- (Γιατί πότε με βάνουσι και πότε με εὐγάνουν
διὰ τὰ μάτια τῶν ἐχθρῶν και τῶν φλουριῶν με βάνουν·
Διὰ τὰ ἔρημα φλουριά, τῆς ἀλουποῦς τὰ μάτια,
10 ὁποῦ ὁ κόσμος γίνεται διὰ ταῦτα κομμάτια).
Και τὸν ἐκίταζα κέγώ, ὅταν εἰς τὸ σεράγι
εἰσήρχετο ὁ βασιλεὺς με ὅλο τὸ ἀλάγι.
Πρὶν δὲ νάλλθῃ, κατέβηκαν και τὸν ἐκαρτεροῦσαν
τζαβοῦσμπασης και κεχαγιᾶς, και ἐπαρατηροῦσαν.
15 Ἄλλοι δὲ θυμιάματα τρεῖς τέσσαρες βαστοῦσαν·
ἄλλοι δὲ ῥοδοστάματα τρεῖς τέσσαρες κρατοῦσαν.
Κάτω εἰς τὴν αὐλόπορτα ὅλοι, και οἱ ἀγάδες,
ὀγλάνια, τζοχαδάρηδες και ὅλ' οἱ σατιράδες.
Ἡ αὐλή ὅλη δὲ γυαλί, ὀλοῦθες σαρωμένη,
20 ἡμέρα δὲ βασιλική, θαρῤεῖς παραγγελμένη.
Κόσμος δὲ ἀναρίθημητος, πολύς βεβαιωμένα,
ἄνδρες, γυναῖκες, ἔλεγες πώς ἦτον κορμί ἕνα.
Μῆλο νά ἔρῥιγηνε κανεῖς, ὑπερβολῆν δὲν κάνω,
κάτω στῆν γῆν δὲν ἔπεφτεν, ὡς τόσο σινῶρ Πάνο.
25 Ὅποταν δὲ ὁ βασιλεὺς πλὺ ἔιχε πλησιάσηι,
κατέβη ὁ ἐπίτροπος στῆν πόρτα νά τὸν φθάση. |
Ἦλθε στῆν πόρτα και αὐτὸς νά τὸν προῦπαντῆση· 150^v/61^v
και ὡς τὸν ἴδε, παρευθῶς τρῖς εἶχε προσκυνῆσηι.
Δὲν ξέρω δέ, ἐπίασε τὴν σκάλα νά φιλῆση·
30 δὲν μπόρεσε τὸ μάτι μου νά τὸ ξεκαθαρίση.
Ἄπὸ τὸ πλῆθος τὸ πολύ, ἀπτὸ καλαμπαλίκι,
μέσα και ἔξω ἄνθρωποι, λαὸς σάν τὸ μυρμῆκι.
Ἦταν δὲ δύο, ἢ και τρεῖς, ἀντάμα το μεγάλοι
μαζι μέ τὸν ἐπίτροπον, ὅχ' οἱ ῥῆθέντες· ἄλλοι.
35 Ἰσως και ἦτον ὁ ῥεῖς ἐφένδῆς, ὁ δὲ ἄλλος
ὁ τεφτερδάρης ἦτονε, κεῖνος, κιαὐτὸς μεγάλος.
Ἐφιππος δὲ ὁ βασιλεὺς· ὁ ἵππος στολισμένος
ἐνδόξως και βασιλικῶς, κένας καμαρωμένος,
Ἐνας ὑψῆλοτράχηλος, και ἀργοπερπατοῦσε·
40 θαρῤεῖς τὸ πώς ἐγνώριζεν, ἔνιωθε ποιόν βαστοῦσε·
Ἦτονε, μά δὲν ἦτονε ὡσάν τοῦ Μακεδόνος
ἐκεῖνος ὁ Βουκέφαλος ἐκεῖνου τοῦ αἰῶνος.
Μέ φιστικί ὁ βασιλεὺς φόρεμα λογιάζω·
και ἕνας γλυκοπρόσωπος, θαρῤεῖς τί τὸν κιτάζω.

- 45 Οἱ χρυσοκέφαλοι μαζί καὶ οἱ χρυσόζωνοί του,
 ἢ σκούπαις του καὶ ἡ λοιπὴ κούρτ' ἡ βασιλικὴ του.
 Καὶ ὁ Δαρισαδὲ ἀγᾶς καὶ γε ὁ Χασνεδάρης,
 μὲ στολισμένα ἄλογα, καὶ γε ὁ Σιλικτάρης.
 Αὐτοὶ οἱ τρεῖς ἐπέζευσαν ἐμβαίνοντες εὐθέως,
 50 καὶ ἀπὸ πίσω πήγαιναν πεζοὶ τοῦ βασιλέως. ||
 Γεδέκια βασιλικὰ ἀπὸ τὰ δέκ' ἀπάνω, 151^r/62^r
 ἐστολισμένα, εἴκοσι πουγγιὰ τὸ ἓνα βάνω.
 Πολλοὶ ὀφφικιάληδες ἄλλοι, καὶ καπιτζῆδες,
 μὲ τὰ καφτάνια αὐτοί, ἀλλὰ καὶ τζορβατζῆδες.
 55 Ἡ δὲ γιανιτζαρολογιὰ εἰς δυὸ τάξεις βαλμένη,
 ἀπὸ τὸ Μπάμπι χουμαγιὸν ὅλοι ἀραδιχσμένοι.
 Ἐως εἰς τὸ Πασᾶ Καπί, σχεδὸν σὰν κολλημένοι
 ἀπὸ τὸ πλῆθος τὸ πολὺ, καὶ καταστριμωμένοι.
 Ὁ δὲ Βεζιραζέμης δὲ ἐμπρὸς πεζοπορῶντας,
 60 ἕως ὅπου τὸ μάτι μου τὸν ἔφθανε θωρῶντας.
 Ἀπέκει πλὴν τὸν ἔχασα κέμπῆκα εἰς τὸ χάψι,
 ὅπου νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς γιανκίनि νὰ τὸ κάψῃ.

4 βαρειά, καὶ μὲ τιμὴν παντοίαν Π || 5 ἐμπῆκεν Π || 11 σαράγι Π || 18 τζοκαδάριδες Π || 24 ἐπευτεν Π || 29 Πλὴν δὲν ἠξέυρω ἔπιωσε Π || 35-36 textum om. Π || 41-42 textum om. Π || 47 ἀγᾶς, καὶ γε Β : ἀγᾶς αὐτός, κιδ Π || 48 καὶ γε ὁ Σιλικτάρης Β : μαζί κιδ Σιλικτάρης Π || 49-50 textum om. Π || 50 κότηγαιναν ante καὶ del. Β || 51 Γεδέκια Β : Γεδέκια τὰ Π || 52 ἐστολισμένα τὸ καθ' ἓν δέκα πουγγιὰ τὸ βάνω Π || 53 Πολλοὶ ὀφφικιάληδες ἄλλοι Β : κιδᾶλλοι ὀφφικιάληδες πολλοὶ Π

X.

Κωστάκη Γουλιανῶ, μεγάλω ποστεινίκω

- Τὸν ἄγιον Γρηγόριον (ἀνάμνησιν σὲ κάνω
 αὐτῆς του τῆς ἐπιστολῆς, ὅχι πῶς σὲ μανθάνω,
 Σὲ τὸν φιλόσοφον ἐγὼ ὁ πλήρης ἀμαθίας,
 τὸν τῶν ἀρχόντων ἕξαρχον στὰ τῆς φιλοσοφίας),
 5 Τὸν ἱερὸν Γρηγόριον ἓνας τὸν ἐρωτοῦσε
 διὰ γραμμάτων πῶς περνᾷ, ὅτι τὸν ἀγαποῦσε.
 Πολλὰ κακὰ, ὁ Ἅγιος, περνῶ, τὸν ἀπεκρίθη·
 ὁ Θεολόγος πρὸς αὐτὸν ἔτζει ἀπηλογήθη.

- Τὸν ἀδελφὸν Βασιλείον δὲν ἔχω τὸν σοφόν μου·
 10 τὸν ἀδελφὸν Καισάριον δὲν ἔχω τὸν χρυσόν μου.
 Τοὺς ποθητούς μου ἀδελφούς, τὸν μὲν πνευματικόν μου,
 τουτέστι τὸν Βασιλείον, τὸν δὲ σωματικόν μου, |
 Τουτέστι τὸν Καισάριον, ὅστις ἐφάνη ἕνας 151^v/62^v
 πολλὰ μέγας ἀνθρωπος, καὶ μὲ ἀγίας φρένας.
 15 Ἀπὸ τὰ δυὸ ὕστερ' αὐτά, ἐπαριθμεῖ καὶ ἄλλα
 κακὰ ὁ Ἅγιος πολλὰ, καὶ ἀρκετὰ μέγала.
 Τοῦ λέγει, ὅτι τὰ καλὰ ἐχάθησαν τελείως,
 τὰ δὲ κακὰ καὶ περισσά, καὶ φανερά κυρίως.
 Ὑστερα ἀπὸ ὅλα δέ, ποῖος τὰ διηγᾶται,
 20 τοῦ λέγει, ὡς χειρότερο, πῶς ὁ Χριστὸς κοιμᾶται.
 Δὲν τὸν ἐμέλει δηλαδὴ, ποσῶς δὲν τὸν ἐνοιάζει
 διὰ τοῦ κόσμου τὰ κακὰ· τὴν δόξαν του κιτάζει.
 Τώρα κὴ εὐγενεία σου μὲ ἐρωτᾷς ἐμένα
 πῶς ἀπερνῶ· πολλὰ κακὰ κέγῳ βεβαιωμένα.
 25 Τὸν Κωνσταντῖνον ἀδελφόν, σὲ τὸν πνευματικόν μου
 δὲν ἔχω, ὕστερήθηκα, τὸν πολυπόθητόν μου.
 Ἀπὸ τοὺς σαρκικούς μου δὲ δὲν ἔχω καγκανένα,
 ἀπὸ τοὺς φίλους μου μισόν, μηδὲ ποδᾶρι ἕνα.
 Αὐθέντης μὲ ἀπέβαλε, δὲν θέλει νὰ μὲ ξέρη,
 30 αὐτὸς ὅπου μὲ γύρευε πρῶτα μὲ διαφοκίρι.
 Οἱ καπικεχαγιᾶδες δὲ ἴσως εὐχαριστοῦσι
 πῶς πιάσθηκα σὰν τὸ πουλί, ἀπὸ μακρὰν θωροῦσι.
 Ὁ πρῶτος μάλιστα αὐτῶν εἶναι φυλακωμένος,
 ὁ πεθερός σου ὁ χρυσὸς μαζί μου ὁ καϊμένος·
 35 Διὰ τὰ χρέη ταύθεντὸς ἔστωντας λασπωμένοις,
 ὡς πρωτοκαπικεχαγιᾶς, καὶ καταβυθισμένοις. ||
 Αὐτὸς ὅπου μοῦ ἔφαγε, τὰ ξέρεις, πουγγιᾶ τρία 152^v/63^v
 μὲ πρόφασιν νὰ μοῦ δοθῇ μαὐτὰ ἐλευθερία.
 Οἱ φίλοι τὰ μπιντίρντισαν, οἱ μὲν δυὸ Μωραῖται
 40 πουγγία πέντε κείκοσι, καθὼς δὲν ἀγνοεῖτε,
 Ὁ δὲ Γιαννιὸς ὁ Κρητικὸς Ἰσπίρης τὰ τριάντα·
 καὶ ἔγιναν πεντήκοντα καὶ πέντε πουγγιᾶ πάντα,
 Ὅχι κουκιά, ἀμὴ πουγγιᾶ, πουγγιᾶ, ἀνάθεμά τα·
 τὰ κέρδη τῶν πολλῶν πουγγιῶν καὶ τὰ στερνά μας, νάτα.
 45 Καὶ τέλος πάντων, ὁ Χριστὸς καθεύδει καὶ κοιμᾶται,
 ἂν εἴμ' ἐγὼ στὴν φυλακὴ οὐδὲ τὸ συλλογᾶται.

- Ἴδού, νά τὰ περάματα τώρα τὰ ἐδικά μου·
 δὲν εἶναι ὅλα καὶ κακὰ, προσέτι καὶ πολλὰ μου;
 Δὲν εἶναι ὅμως μοναχὰ αὐτά, εἶναι καὶ ἄλλα,
 50 κέκεῖνα δὲ καὶ περισσά, καὶ κάμποσο μεγάλα.
 Ἐχασα πρῶτα τὴν χρυσὴν αὐτὴν ἐλευθερίαν,
 δεύτερον δὲ τὴν Σκόπελον, πατρίδα τὴν γλυκεῖαν.
 Εἴκοσι χρόνους ἀπ' αὐτὴν ὄντας ἐξορισμένος,
 καὶ νὰ γυρίσω εἰς αὐτὴν πλιὸ ἀποφασισμένος.
 55 Τρίτον ἐξημιώθηκα πουγγιὰ πλιὸ παρὰ δέκα
 στὸ Γιότσι, καὶ στερήθηκα καὶ μιὰ χρυσὴ γυναικία.
 Ἐδῶ ὡς τώρα δὲ πεντέξ, ὅμως μὴ δεκαρίσουν
 φοβοῦμαι ὡς τὸ ὕστερον, ἢ καὶ εἰκοσαρίσουν,
 καὶ μοῦ τινάζουν τὸ πουγγι τῆς Βλαχομπογδανίας·
 60 καὶ θέλει τὸ τινάζουσι δίχως ἀργοπορίας, | 152^v/63^v
 Καθὸ πουγγι τοῦ Μαμωνᾶ, πουγγι τῆς ἀδικίας,
 πουγγι δημοκατάρατο τῆς Μπογδανοβλαχίας.
 Τὰ ἀνεμομαζώματα, κατὰ τὴν παροιμίαν,
 καὶ ἀνεμοσκορπίσματα, χωρὶς ἀμφιβολίαν.
 65 Ὅλίγα ταῦτα καὶ μικρά; δόσαι ἀφ'τι καὶ ἄλλα
 νὰκούσης ἀπτὰ ἄνωθεν ἴσως καὶ πλιὸ μεγάλα.
 Ἐχασα, ὕστερήθηκα τὴν ἐξαγόρευσίν μου,
 τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν μετάληψίν μου.
 Ἴδα δυὸ τρεῖς κέτούρκεψαν, μὴν εἶχαν γεννηθοῦσι·
 70 ἐδῶ μπροστὰ στὰ μάτιξ μου εἶχαν περιτμηθοῦσι.
 Ἄλλ' ὅμως ἴδα ἀληθινὰ καὶ δύο νὰ σταθοῦσι,
 διὰ τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ νὰποκεφαλισθοῦσι.
 Μόλα αὐτὰ κιᾶλλα πολλὰ, ἀναγινώσκω ψάλλω
 καὶ στιχουργῶ καὶ ἐνεργῶ κάθε τοιοῦτον ἄλλο.
 75 Ἐχω καὶ τὴν προτίμησιν, χαίρομαι τὰ πρωτεῖα,
 ὡς Ἰωσήφ ὁ πάγκαλος, γνωστὴ ἡ ἱστορία·
 Καὶ τοῦ δεσμῆν καὶ λύειν δὲ μεδόθη ἐξουσία
 διὰ πολυκαιρίαν μου καὶ διὰ τὰ φλουρία,
 Φλουρία ὅλα οὔγκρικα, ὅλα διαλεγμένα,
 80 ἀκούρευτα, ἀτρύπητα, ὡς νεωστὶ βγαλμένα.
 Τὸ βιὸ μου στὴν ἀνάγκη μου, μαὐτὰ τὴν ἐξουσίαν
 αὐτὴν ἀγόρασα ἐδῶ, καὶ τὴν ἐλευθερίαν.
 Ἴδού, νά τὰ περάματα, φίλε, τὰ τωρινὰ μου·
 ἰδού, Κωστάκη, τᾶθλα μου, καλὰ τε καὶ κακὰ μου. ||

- 85 Ἄπο αὐτὰ τὰ μὲν κακὰ νὰ τὰ ὀλιγοστεύῃ, 153^r/64^r
 τὰ δὲ καλὰ ὁ Κύριος νὰ μᾶς τὰ περισσεύῃ.
 Τῶν δὲ καλῶν τὸ κάλλιστον, νὰ μὲ ξεφυλακώσῃ,
 καὶ μὲ ὑγίαν καὶ καλὸ νὰ μᾶς ξανανταμώσῃ,
 Νάρχίσωμεν τὰ πρῶτα μας, νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμεν,
 90 καὶ τὸν Θεὸν τὸν λυτρωτὴν νὰ τὸν εὐχαριστοῦμεν.
 Ἄξια δὲ πλιὸ φυλακῆς ἔργα νὰ μὴ ποιοῦμεν,
 μήπως εἰς τὴν αἰώνιον πάλιν φυλακωθοῦμεν.
 Τοὺς δὲ γαμβρούς σου χαιρετῶ, καὶ τοὺς φιλῶ στὰ χεῖλη,
 τὸν ἄρχοντα τὸν ἱατρόν, Νικόλαον Σκορδίλη,
 95 Καὶ τὸν Γιαννάκη κόμισον, ἡμῶν καπιγιολδάση,
 εἶθε καὶ στὸν Παράδεισον σὺν τοῖς Ἁγίοις πᾶσι.
 Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ οἰκτρὸς Δαπόντες καμινάρης,
 ὅποῦ τοῦ προωρίσθηκεν ἓνα καμῖνι χάρις.

3-4 textum om. Π || 21 ἐνοιᾶζει Π : ἐνιάζει Β || 25 Κωνσταντῖνον Β : κὸρ Κωστάκη Π || 32 ἀπὸ μακρὰν Β : κἰἀπὸ μακροῦ Π || 34 ὁ πεθερός σου – καίμενος Β : μαζί μου διὰ χρέητα ὁ μαῦρος λασπωμένος Π || 35-36 textum om. Π || 37 πουγγεῖα Π || 38 νὰ μοῦ δοθῇ : πῶς ante νὰ et γε post μοῦ del. Β : πῶς νὰ γενῆ Π || 40 πουγγεῖα πέντε καὶ εἴκοσι Π || 41 Γιαννιὸς Π : Γιανιὸς Β || 48 κακά – πολλὰ Β : πολλὰ – κακά Π || 66 ἀπτὰ ἄνωθεν Β : ἀπὸ τᾶνωθεν Π || 71 καὶ δύο Β : καὶ δυὸ τρεῖς Π || 73 ἀναγινώσκω Β : διαβάζω δὲ καὶ Π || 76 πάγκαλλος Β || 76-79 καὶ τοῦ δεσμεῖν, καὶ λῶειν δὲ μεδῶθη ἔξουσία, | διὰ πολυκαιρίαν μου, καὶ διὰ τὰ φλουρία, | ἀπέκει ὄλο οὐγγουκα, μία χαρὰ τὰχρεῖα | οὐγγουκα, καὶ κρεμέντζικα, καὶ ὅλα διαλεγμένα Π || 80 ὡς νεωστὶ βγαλμένα Β : καινούργια τὰ καίμενα Π || 84 ἰδὸν Β : νὰ κὸρ Π || 87 μὲ Β : μᾶς Π || 91 Ἄξια δὲ Β : Πλὴν ἄξια Π || 95 ἡμῶν καπιγιολδάση : ποτὲ κ ante ἡμῶν del. Β : ποτὲ καπιγιολδάση Π

XI.

Γρηγορίῳ ἡγουμένῳ τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκη ἱεραῶς
 καὶ βασιλικῆς μονῆς τῆς Παναγίας

- Ἄγιε καθηγούμενε μονῆς τῆς Παναγίας,
 τὸ γράμμα σου ἐδέχθηκα μετὰ τῆς εὐλαβείας.
 Ὑμνον τὸν ἐπιτάφιον ὀρίζεις νὰ συνθέσω
 διὰ τὴν κοίμησιν αὐτῆς· ὅμως ἂν ἠμπορέσω.
 5 Τοῦ ἔργου ἢ ὑπόθεσις ὑπὲρ τὴν δύναμίν μου,
 σὲ λέγω τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὑπὲρ τὴν τιμὴν μου.

- Μὲ τὸ νὰ εἶναι ὅμως δὲ ὑπόθεσις Κυρίας,
 ἔργον τῆς βασιλίσσης μας αὐτῆς τῆς οὐρανίας, |
 ὡς δοῦλος της ἐλάχιστος κλίνω τὴν κεφαλὴν μου, 153^v/64^v
- 10 ὄχι ὡς μὴ γνωρίζωντας ἐγὼ τὴν δύνάμιν μου,
 Ἄλλ' ἔχωντας τὸ θαρῆρος μου, ὅλην τὴν προσδοκίαν,
 εἰς τῆς σοφίας τὴν πηγὴν, αὐτὴν τὴν Παναγίαν.
 Αὐτὸ θέλει δὲ ἄδειαν, εὐχὴν καὶ ἐξουσίαν,
 ἀπὸ τὸν Πατριάρχην μας, ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν.
- 15 Τὸν Πατριάρχην δὲ αὐτοῦ τὸν ἔχεις εἰς τὸ χέρι·
 ἀνάφερε το το λοιπόν, ὡς λέγω, καὶ συμφέρει.
 Καὶ παρακάλεσαι αὐτὸν ἄδειαν νὰ μὲ δώση,
 καὶ γράμματος προστακτικοῦ ὁμοῦ νὰ μᾶξιώση.
- 20 Κεῖτ' εἰς νὰ ἐπιχειρισθῶ πρόθυμος νὰ συνθέσω
 τὸν ἐπιτάφιον αὐτόν· καὶ ἴσως ἠμπορέσω.
 Σὲ λέγω πάλιν δέ, αὐτὸ εἶν' ἔργον τοῦ Κριτίου,
 τοῦ διδασκάλου ἐντελοῦς, καὶ ἄλλου παρομοίου,
 Ὅχι ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ, ἐμοῦ τοῦ ἀναξίου·
 πλην γενηθήτω εἰς αὐτὸ τὸ θέλημα Κυρίου,
- 25 Ἐπειδὴ θέλεις, ἀγαπᾶς, διὰ νὰ ἐορτάζης
 τὴν τῆς Πανάγνου κοίμησιν, καὶ νὰ τὴν ἐδοξάζης.
 Ἡς ἡ εὐχὴ εἶη αἰετὰ μετὰ τῶν ἀγαπώντων
 υἰόν της τὸν μονογενῆ, καὶ θεαρέστως ζώντων·
 Ὡς πρέπει δόξα καὶ τιμὴ σὺν τῷ Πατρὶ τῷ θείῳ,
 30 νῦν καὶ αἰετὰ πάντοτε, καὶ Πνεύματι ἀγίῳ· Ἀμήν.
 Ὑμνος ὁ ἐπιτάφιός σου, Γρηγόριέ μου,
 ἔγινε κέτυπώθηκε κιόλας, παραδεδεγμένον. ||
 Στὸ Λογικὸν Ἐγκόλιον φαίνεται τυπωμένος· 154^r/65^r
 τὸν ἴδες καὶ τὸν ἔψαλες καὶ σὺ βεβαιωμένος.
- 35 Ἰδοὺ καὶ τὸ τετράστιχον τὸ τοῦ ἐπιταφίου·
 αὐτόμεινεν ἀτύπωτον ἔξω τοῦ Ἐγκολίου.
 Πρόσδεξάι μου τοῦ δούλου σου τὸν ἐπιτάφιόν σου,
 ζῶσα Παρθένε καὶ νεκρά, καὶ ἀναστάσιμόν σου.
 Καὶ ζῶωσόν με τὸν νεκρόν, καὶ νέκρωσόν με ζῶντα,
 40 καὶ οἴκτειρον καὶ σῶσον με καὶ ζῶντα καὶ θανόντα.

10 ὄχι ὡς B : καὶ ὄχι Π || 16 ὡς λέγω, καὶ B : πως ante καὶ del. B : εἶπα πῶς Π ||
 25-28 textum suppl. Π in marg. || 29-40 textum om. Π

XII.

Ἐπίγραμμα ἐπιτάφιον

- Ἦλθα ἐπρόσδραμα ἐδὼ εἰς τὴν Ὑπεραρίαν,
 διὰ νὰ λάβω καὶ ἐγὼ τὴν ποθεινὴν ὑγείαν·
 Ὅτι ἐκείμην ἄρρώστη, ὑδρωπικιασμένη
 στὸν ἅγιον Δημήτριον στὰ Τοῦσλα ἢ καϊμένη,
 5 Φυγοῦσα μὲ τὸν ἄνδρα μου, διὰ νὰναχωρήσω
 ἀπτῆς πανούκλας τὸ κακόν, τάχα διὰ νὰ ζήσω.
 Καὶ ἔλαβα τὸν θάνατον ἀπὸ λυσεντερίαν,
 ἐμπρὸς εἰς τὴν εἰκόνα τῆς κειμένη τὴν ἁγίαν.
 Τοῦ παραδόξου δὲ αὐτοῦ θανάτου ἢ αἰτία
 10 δὲν εἶναι, μὴ μοι γένοιτο, αὐτὴ ἡ Παναγία,
 Ἄλλὰ αὐτοῦ μου τοῦ ἀνδρὸς τὸ μῖσος ἢ κακία,
 πρὸς με καὶ πρὸς τοὺς συγγενεῖς ἐμοῦ· ὦ ἀδικία.
 Θυγάτηρ Ἰωάννου τε, ὁμοῦ καὶ Φευρωνίας,
 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ νέας ἡλικίας.
 15 Γυνὴ τοῦ Κωνσταντίνου δὲ Δαπόντε καμινάρη,
 ὅστις δυὸ χρόνους καὶ αὐτοὺς σωστοὺς δὲν μὲ ἐχάρη. |
 Μνήσθητι δὲ τῆς δούλης σου, Κύριε ὁ Θεός μου, 154^v/65^v
 καὶ ἄφες τὸ ἀνόμημα ὁμοῦ καὶ τοῦ ἀνδρὸς μου.
 Ἄπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
 20 καὶ ἓνα καὶ πεντήκοντα ἐπὶ ἑπτακοσίους.

1 εἰς τὴν Χάλκην B in marg. || 3 Ὅτι B : Ὅποῦ T, X | ὑδρωπικιασμένη X : ὑδροπικιασμένη B, T || 5 γὰρ νὰ ἀναχωρήσω T, X || 12 ἐμοῦ ὦ ἀδικία. B, T : ὦ πόση ἀδικία! X || 16 ὅστις B : ὁποῦ T, X || 17 Κύριε B, T : Μαριόρας X || 18 ὁμοῦ B, T : αὐτὸ X || 19-20 textum om. T, X

XIII.

Τῷ αὐτῷ [ἱερομ. Γρηγορίῳ Βατοπεδινῷ]

- Ὁ ἥλιος, Γρηγόριε, ἐνόμιζα νὰ λείψῃ, ἐπιστολὴ ζ'
 ἢ θάλασσα νὰ ξηραθῇ, καὶ τὸ νερὸ νὰ στίψῃ·
 Ὁ οὐρανὸς νὰ κατεβῇ καὶ μὲ τὴν γῆ νὰ σμίξῃ,
 τὴν ὑπερηφανείαν του ὁ δαίμονας νὰ ρίξῃ·
 5 Ἀράπης καὶ τὸ κάρβουνο τὸ χρῶμα του νὰσπρίσῃ,

- τὸ φῶς νὰ γίνη σκοτεινό, τὸ χιόνι νὰ μαυρίσῃ·
 Γυνὴ ὁ ἄνδρας νὰ γενῆ, καὶ ἡ γυναῖκα ἄνδρας,
 οἱ λύκοι νὰ φυλάγουσι τὰ πρόβατα στὰς μάνδρας·
 Τὸ φίδι τὸ φαρμάκι του εἰς μέλι νὰ γυρίσῃ,
 10 τὸ ψάρι ἔξω εἰς τὴν γῆν μέραις πολλαῖς νὰ ζήσῃ·
 Ἄπὸ τὸν κόσμον ἡ φωτιὰ παντάπασι νὰ σβήσῃ,
 καὶ τὸν ἀέρα τὸ βουνὸ νὰ τὸν περιπατήσῃ·
 Σκούληξ νὰ γίνη ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος σκουλήκι,
 νὰ φήσῃ νὰ μὴ κυνηγᾷ ἡ γάτα τὸ ποντίκι·
 15 Κáιν, Ἰούδας, Ἄρειος, νὰ εὔρουν σωτηρίαν,
 Ἐβραῖος, καὶ κατζίβελος νὰ λάβουν βασιλείαν·
 Ὅλα αὐτὰ ἐπίστευα καὶ ἄλλα νὰ γενοῦσι,
 καὶ εἰς ἐμὲ τὰ χεῖλη σου τὸ ὄχι νὰ μὴ ποῦσι, ||
 20 Τὰ χεῖλη σοῦ τοῦ συνετοῦ καλοῦ μου Γρηγορίου,
 σοῦ τοῦ γνησιωτάτου μου φίλου καὶ ἐγκαρδίου,
 Ὅποῦ σὲ ἔγραψα νὰ λθῆς τὸ Σάββατον, παπᾶ μου,
 ἀπὸ τὸ Βατοπαίδι σου εἰς τὸ Χλωροποτάμου,
 25 Νὰ σὲ ἰδῶ, νὰ μὲ ἰδῆς, ὡς ποθητοὶ ἀλλήλων,
 νὰ σὲ χαρῶ, νὰ μὲ χαρῆς, ὡς φίλος μὲ τὸν φίλον,
 Σωματικὰ καὶ ψυχικὰ νὰ παρηγορηθοῦμεν,
 καὶ νὰ συνομιλήσωμεν καὶ νὰ συνευφρανθοῦμεν.
 Καὶ μὲ ἐκακοκάρδιες, μὴ κατὰ τὴν γραφὴν μου
 ἐλθῶν, πάτερ Γρηγόριε, καὶ τὴν ἀπανδοχὴν μου,
 30 Ὅποῦ σὲ ἀπανδέχαινα μὲ τὴν ἐπιθυμίαν,
 ὡς οἱ Ἐβραῖοι τὸν Μωσῆ, κατὰ τὴν παροιμίαν.
 Ἐπρεπε, λοιπόν, ἔπρεπε νὰ σὲ κακοκαρδίσω
 διὰ κανόνα σου κ' ἐγώ, καὶ νὰ σὲ ἀπειθήσω.
 Νὰ μὴ σὲ γράψω τὰ λοιπὰ κατὰ τὴν προσταγὴν σου
 καὶ τὴν ἐπιθυμίαν σου καὶ τὴν ἀπανδοχὴν σου.
 35 Ἄλλ' ἐπειδεῖναι ἐντολή, κακίαν μὲ κακίαν
 νὰ μὴν ἀνταποδίδωμεν διὰ καμῖαν αἰτίαν,
 Ἰδού, σὲ γράφω τὸ λοιπὸν καὶ τὰ ἐπίλοιπά μου,
 τὰ ἐν τῷ ὄρει Ἄθωνος, τάγιρορήτικά μου.
 Ἐως ἐδῶ ἐγράφησαν ὅλα τὰ κοσμικά μου·
 40 ἀπὸ ἐδῶ κεῖς τὸ ἐξῆς τὰ καλογερίκά μου.

155^r/66^r

XIV.

Μετάφρασις εἰς τὰς παρὰ τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ
συντεθείσας ἀρετὰς καὶ κακίας

Ἡ Ἀγάπη. |

Ἐγώμαι βρύσις νοητὴ καὶ γύρω γύρω τρέχω· 155^v/66^v
ὅλας τὰς ἄλλας ἀρετὰς σφίγγω καὶ περιέχω.

Τὸ Μῖσος.

Ἐγὼ τὸ ἐναντίον δέ, βαστῶ πᾶσαν κακίαν·
θυμὸν καὶ φθόνον καὶ ὀργήν, δόλον καὶ πανουργίαν.

Ἡ Ἐξουσία.

5 Χῶμα καὶ γῆ ὑπηρετεῖ ἐμοῦ τὴν δυναστείαν·
ἀνθρώπους κυριεύω δὲ μὲ δίχως ἀνθρωπίαν.

Ἡ Γνώσις.

Ἐγὼ ἀργὰ συνάγομαι ἀπὸ πολυπειρίαν·
τιμῶ δὲ ὅσους μάποκτοῦν δίχως ἀμφιβολίαν.

Ἡ Ἀγνωσία.

10 Ἐγὼ μὲ βρέφη, ἢ τυφλούς, ἔχω τὴν τύχην μίαν·
ἀπὸ τὰ σπάργανα αὐτὰ στέργω τὴν ἀγνωσίαν.

Ἡ Δικαιοσύνη.

Ἐγὼ δὲ μὲ τὸ ζύγι μου βαστῶ τὰς πολιτείας·
πύργος καὶ τάφος εἰς αὐτὰς εἶμαι ἐπ' ἀληθείας.

Ἡ Ἀδικία.

Ἐγὼ τῆς μάχης ἢ ἀρχή, καὶ μήτηρ δὲ τῶν φόνων·
καὶ μέγα τεῖχος τὸ χαλῶ μὲ ψεύματα καὶ μόνον.

Ἡ Ἀνδρεία.

- 15 Ἐγὼ διδάσκω πότε, πῶς, πρέπει νὰ πολεμοῦσι·
μὲ τί ἀνθρώπους, καὶ γιατί, ἂν θέλουν νὰ νικοῦσι.

Ἡ Δειλία. ||

- Ἐγὼ στερεύω στέφανα, κέρδη, τιμάς, ἀξίας, [67*]
ἐκείνους ὅπου ἀγαποῦν νὰ μένουν στὰς οἰκίας.

Ἡ Σωφροσύνη.

- 20 Ἐγὼ προκρίνω τὴν ἀγνήν ζωὴν καὶ τὴν τιμίαν,
καὶ φεύγω τὴν παράνομον πάντα ἀκολασίαν.

Ἡ Ἀκολασία.

- Ἐγὼ ἀγκάλας γυναικῶν, μέθας, πολυφαγίας,
ἀπὸ μικρὸς ἐδιάλεξα ἐκ νέας ἡλικίας.

Ἡ Ἀλήθεια.

- Ἐγὼ, εἰς ὅσους μέχουσι, φῶς, λύχνος χρηματίζω·
τῶν θυγατέρων τοῦ Θεοῦ πρώτην ἐμὲ γνωρίζω.

Τὸ Ψεῦδος.

- 25 Ἐγὼ δὲ ἀπὸ λόγου μου, οὐδὲν τίποτες ὄντας,
νικῶ τὸ εἶναι καὶ αὐτὸ πολλακίς ἀναιρῶντας.

Ἡ Ἐλπίς.

- Ἐγὼ καὶ τὰ παράλυτα τὰ νεῦρα δυναμώνω,
καὶ ἐξυπνῶ τοὺς ἀμελεῖς εἰς κόπους καὶ σηκώνω.

Ἡ Ἀνεπιστία.

- 30 Ἐγὼ τὰς πύλας ἔκλεισα πολλῶν τοῦ παραδείσου,
ὅσοι τρελοὶ καὶ ὀκνηροί, καὶ λὲν πέσαι κοιμήσου.

Ἡ Προσευχή.

Ἐγὼ εἰς ὅσους μάγαποῦν, τοὺς δίνω ἐξουσίαν,
 μὲ τὸν Θεὸν νὰ ὀμιλοῦν, μόνοι τους κατ' ἰδίαν.

Ἡ Ἀμέλεια. |

Ἐγὼ νὰ στήσω τρόπαιον ποτέ μου δὲν θυμοῦμαι, [67*]
 ὅτι νὰ χασμουρίζομαι θέλω καὶ νὰ κοιμοῦμαι.

Ἡ Ταπεινοφροσύνη.

35 Ἐγὼ ὡς πόσον ὑψηλὰ τοὺς φίλους μου ὑψώνω·
 μὲ τὸν τελώνην τοῦτον μου τὸν λόγον βεβαιώνω.

Ἡ Ὑψηλοφροσύνη.

Ἐγὼ δὲ σύρνω πάντοτε, κάτω τραβῶ, κρημνίζω·
 τὸν Ἐωσφόρον μάρτυρα εἰς τοῦτο σᾶς χαρίζω.

Ἡ Ἐλεημοσύνη.

40 Ἐγὼ αὐτὸν ποῦ μάγαπᾶ καὶ μέχει στὴν ζωὴν του,
 τὸν κάνω ἴσον, ὅμοιον μαὐτὸν τὸν ποιητὴν του.

Ἡ Φιλαργυρία.

Ἐγὼ δὲ εἶμαι ἀφορμὴ πολλῶν κακῶν αἰτία·
 ὁ πλούσιος εἶν' ἔτοιμος ἐν πάσῃ ἀμαρτία.

Ἡ Χαρά.

Ἐγὼ τὰ νεῦρα δυναμῶ, τὴν δύναμιν κρατῶ,
 καὶ τοὺς ἐκλελυμένους δὲ ὀρμὴν χαρίζω, δίνω.

Ἡ Λύπη.

45 Ἐγὼ νεῦρα καὶ δύνამες λύω, χαλῶ, μαραίνω,
 καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀπτὸν νοῦν τοὺς βγάνω, τοὺς τρελένω.

Ἡ Γραμματική.

Ἐγὼ τὰς ἱστορίας δὲ ξεύρω νὰ συναθροίζω·
ὀρθὰ καὶ γράφω καὶ λαλῶ, καὶ στιχοιουργεῖν γνωρίζω.

Ἡ Ῥητορική. ||

50 Ἐγὼ δὲ πάλιν πνέω πῦρ κατὰ τῶν ἀντιπάλων· 156^r/68^r
εἰς τὸ κακόν, σὰν στὸ νερό, βάφω τὴν γλῶσσαν μᾶλλον.

Ἡ Φιλοσοφία.

Ἐγὼ αὐτὸν ποῦ μάγαπᾶ ἰσόθεον τὸν κάνω·
ὅτι τὴν γνῶσιν τοῦ παντὸς ὄλην στὸν νοῦν του βάνω.

Ἡ Ἀστρονομία.

Ἐγὼ τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν πολὺ τὸν ἐκλεπτύνω,
καὶ νὰ προβλέπη πρὸ καιροῦ τὸ σύμφερόν του δίνω.

Ἡ Γεωμετρία.

55 Ἐγὼ πολλοὺς ἀγνώριστους κάμνω νὰ γνωρισθοῦσι
μὲ τὰ σημεῖα καὶ σχοινιά, ὅπου τὴν γῆν μετροῦσι.

Ἡ Ἱατρική.

Ἐγὼ τοὺς ὄντας γιὰ ζωὴν γλήγορα ὑγιαίνω·
εἰ δὲ στὸ τέλος γλήγορα στὸν τάφον τοὺς ἐστέλνω.

Ἡ Λεπτουργία.

60 Ἐγὼ δὲ τὰ ἀνείδεα πράγματα σχηματίζω·
τὰ δίδω εἶδος καὶ μορφήν, ὡς θέλω τὰ γυρίζω.

Τοῦ Μεταφραστοῦ [Δαπόντε]

Ἡ Μουσική.

Ἐγὼ δὲ καὶ τὸν μουσικὸν καὶ τὸν Θεὸν εὐφραίνω·
καὶ τοὺς ἀκρωμένους δὲ εὐφραίνω καὶ γλυκαίνω.

Ἡ Ἀνάγνωσις.

Ἐγὼ τοὺς ἀγαπῶντας με πολυμαθεῖς τοὺς κἀνω·
δίχως σχολιὸν καὶ δάσκαλον πάμπολλα τοὺς μανθάνω.

Ἡ Νηστεία. |

65 Ἐγὼ τὸν ἔξω ἄνθρωπον τὸ σῶμα ἀφανίζω, 156^v/68^v
τὸν ἔσω δὲ τὸν ἄθρονον τὸ πνεῦμ' ἀνακαινίζω.

titulus: *Μετάφρασις εἰς τὰς τοῦ σοφωτάτου Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ ἀρετὰς, καὶ κακίας*
K : *Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ εἰς ἀρετὰς καὶ κακίας Μεταφρασθὲν παρὰ Κωνσταντί-
νου Δαπόντε* P || **1** *ροητῆ* B : *καὶ ἀεὶ* K : *καὶ πιγγή* P | *καὶ γύρω γύρω* B, P : *γύρω*
τριγύρω K || **5** *Χῶμα – δυναστείαν* B, P : *Ἐμένα χοῦς ἐπηρετεῖ, καὶ γῆ τὴν δυνα-
στείαν* K || **8** *ἀμφιβολίαν* B, P : *ἀργοπορίαν* K || **10** *ἀπὸ τὰ σπάργανα αὐτὰ* B : *ἐκ*
βρόφους, ἀπτὰ σπάργανα K, P || **12** *ἐπ' ἀληθείας* B, P : *μετ' ἀσφαλείας* K || **17-48**
Ἐγὼ στερεῶ – Ἡ Ρητορική: *textus deest in B* || **21** *ἀγκάλας, μέθαις* K : *ἀγκάλαις,*
μέθαις P || **30** *τρελοί, καὶ ὀκνηροὶ* P : *ὀκνοί, φιλόῦνοι* K || **34** *χασμουρίζομαι* K :
χαζμουρίζομαι P || **44** *χαρίζω* P : *καοδίαν* K || **46** *τρελένω* P : *τρελλαίνω* K || **48**
στιχοργεῖν K : *στιχοργεῖν* P || **50** *σὰν* B : *σὰ* K, P || **53** *πολὸν* B : *πολλὰ* K, P || **61-
66** *textus deest in K, P*

XV.

Ἐπίγραμμα ἄνωθεν τῆς πύλης τοῦ ἤδη
ἀνοικοδομηθέντος ἱεροῦ ναοῦ τῶν
Ἁγίων Τεσσαράκοντα τοῦ Ξηροποτάμου

Ἡ Πουλχερία βασιλὶς, θυγάτηρ Ἀρκαδίου,
τὴν ἱεράν ταύτην μονὴν ἔκτισ' ἐκ θεμελίου.
Δεύτερον δὲ ὁ Ῥωμανός, ὁμοῦ καὶ Κωνσταντῖνος,
τοῦ σοφοῦ Λέοντος υἱός, θεοστεφῆς ἐκεῖνος.

5 Τρίτον δὲ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ καὶ Παλαιολόγος,
ὁ γέρων ὁ πανευσεβῆς καὶ ζηλωτής, ὡς λόγος.

- Τέταρτον ἐκ σουλτάν Σελήμ ὅλη ἀνεκαινίσθη,
 ὡς ἐκ τῶν Τεσσαράκοντα ὄναρ ἐχρηματίσθη.
 Πέμπτον ἐκ τῶν Πατέρων δέ, συνάξει Kaisarion,
 10 ἐκ διαφόρων τόπων γῆς, συνάρσει τοῦ Κυρίου,
 Συνοδοιπόρον ἔχοντος τὸ Τίμιον τὸ Ξύλον,
 τὸ ἱερὸν ἀνάθημα τοῦ Ῥωμανοῦ, ὡς δῆλον,
 Ἀνθίμου σκευοφύλακος καλῆ ἐπιστασία,
 Ἰεροθέου ὄντος δὲ ἐν τῇ ἡγουμενία,
 15 Συμπολιτῶν καὶ τῶν τριῶν ὄντων ἐκ τῆς Σκοπέλων·
 ὁ γὰρ Θεός (ἐξ οὗ τὸ πᾶν) οὕτως ἐφάνη θέλων.
 Ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
 ἐξήκοντα καὶ τρεῖς ὁμοῦ ἐπὶ ἑπτακοσίους.

titulus: Ἐπίγραμμα ἄνωθεν – Ξηροποτάμιον B : Kaisarion Στίχοι ἐπιγραφέντες ἄνωθεν – Ξηροποτάμιον Δ : Ἐπίγραμμα εἰς τὸν ἱερὸν Ναὸν τοῦ Ξηροποτάμιου X || 3 Ῥωμανὸς ὁ γέρον B in marg. || 5-6 deest in Δ || 6 ὁ γέρον μόνον τὸν Ναόν, πῶς ἔκτισ' εἶναι λόγος X || 7-8 Τρίτον παρὰ τῶν ἐν αὐτῇ Πατέρων ἀνεκτίσθη | ἐπὶ τῆς τοῦ σουλτάν Σελήμ, καθὼς ἐχρηματίσθη. Δ : Τέταρτον ὅλη ἢ μονὴ κενθεῖσα ἀνεκτίσθη, | εὐθὺς ἐκ τοῦ Σουλτάν Σελήμ, καθὼς ἐχρηματίσθη X || 8 ὡς γράφει τὸ χατ σεριφ B in marg. || 9 Πέμπτον ἐκ τῶν Πατέρων δὲ B, X : Τέταρτον πάλιν παρ' αὐτῶν, Δ || 12 ὡς γράφει τὸ χρυσόβουλλον in marg.

XVI.

Εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Πάντων
 τοῦ κοιμητηρίου τοῦ Ξηροποτάμου ||

- Ἀνεκαινίσθη ὁ ναὸς οὗτος ἐκ θεμελίων 157^r/69^r
 διὰ ἐπιστασίας τε, ἐξόδων τε ἰδίω
 Τοῦ πανοσιωτάτου τε Κυρίλλου τοῦ Σαμίου,
 ἐνταῦθα τοῦ προσμείναντος ἕως ἐσχάτου βίου,
 5 Ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
 δύο καὶ ἐβδομήκοντα ἐπὶ ἑπτακοσίους.

XVII.

Εἰς τὸ παρακλήσιον τοῦ Σταυροῦ
τὸ εἰς τὸ Ἐηροποτάμου

- Ὁ ἱερός οὗτος ναὸς Σταυροῦ τοῦ παναγίου
ἀνεκαινίσθη μὲν ποτὲ παρὰ τοῦ Παρθενίου,
Τοῦ τότε σκευοφύλακος τοῦδε τοῦ σεβασμίου
τῶν θείων Τεσσαράκοντα κλεινοῦ μοναστηρίου.
5 Ἐξωγραφίσθη δὲ τανῦν τοῖς τοῦ ἐντιμοτάτου
Ῥαδούλου ἀναλώμασι, καὶ ὀρθοδοξοτάτου,
Προσκυνητοῦ, πραγματευτοῦ, τοῦ ἐν Στεφανουπόλει,
ἦν Βρασοβὸν βαρβαρικῶς ἤδη καλοῦσιν ὅλοι,
Εἰς ψυχικὴν ὠφέλειαν καὶ μνήμην αἰωνίαν
10 καὶ πραγματείας τῆς αὐτοῦ αὐξήσιν, εὐτυχίαν·
Ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
καὶ τρεῖς καὶ ἑβδομήκοντα καὶ γε ἑπτακοσίους.

titulus: *Τοῦ Αὐτοῦ* ante titulum Δ || 6 *Ῥαδούλου* Δ : *Ῥαδούλω* Β

XVIII.

Εἰς τὴν φιάλην τὴν ἐκ τῆς Χίου κοπεῖσαν,
καὶ εἰς τὸ Ἐηροποτάμου φερθεῖσαν

- Χιώτισσα εἶμαι Χιώτισσα· τί μέρωτᾶς, παπᾶ μου;
γιὰ τοῦτο εἶμαι, ὡς θωρεῖς, εὐμορφη, δέσποτά μου, |
θυγάτηρ Kaisarίου δὲ Δαπόντε, γέροντά μου, 157^v/69^v
καὶ μέφερε νὰ κάθωμαι εἰς τὸ Χλωροποτάμου,
5 Για νὰ θωροῦν νὰ ἐπαινοῦν τὴν ὠραιότητά μου·
λέγεται δέ, ἂν ἐρωτᾶς, φιάλη τῶνομά μου. ,αψηή'

XIX.

Εἰς τὴν νεοφανῆ αἵρεσιν τῶν Κολουβάδων

- Κατὰ τοὺς χρόνους δὲ αὐτοὺς ἐφάν' ἡ ὀργισμένη
 τῶν Κολουβάδων αἵρεσις, καὶ ἡ ἀφωρισμένη
 Ἐκ δύο πατριαρχικῶν συνοδικῶν γραμμάτων
 μετὰ ἐπιτιμιῶν τε καὶ φοβερῶν ῥημάτων.
 5 Πατριαρχεύοντος καλῶς κυροῦ Θεοδοσίου,
 εὐγῆκεν ἐκ τοῦ Ἄθωνος τοῦ Ὅρους τοῦ Ἁγίου,
 Ἐκ στόματος ἑνὸς παπᾶ, ἔχοντος κατοικίαν
 εἰς τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ τὴν Σκήτην τὴν τιμίαν.
 Ἔλεγε δέ, οὐκ ἔξεστι νὰ ψάλλωνται Σαββάτω
 10 κόλυβα καὶ Κυριακῇ, ὄντα ἐπὶ θανάτῳ.
 Δὲν ἔλεγε πῶς ἄτακτον εἶναι στὴν ἐκκλησίαν
 καὶ ἀπὸ τὴν γραμμένην δὲ ἔξω ἀκολουθίαν,
 Πῶς εἶναι ἀμαρτία δὲ καὶ ἔγκλημα μεγάλο·
 καὶ ἔκανεν ἐλέφαντα τὸν ψῦλλον δίχως ἄλλο.
 15 Ὅχι δὲ μόνον ἔλεγεν, ἀμὴ καὶ εἶχε γράψει
 τέτραδ', ἀστραπελέκιον ἄξια νὰ τὰ κάψῃ.
 Τὰ ἴδα, τὰ διάβασα, καὶ ταῦτα καὶ τὰ ἄλλα
 ἑνὸς τῶν ὁμοφρόνων του, κακὰ καὶ ταῦτα μάλα. ||
 Ἦτον γὰρ λογιώτατος, ἀλλ' ὅμως πλανημένος 158°/70°
 20 ὁ μαῦρος, καὶ δοκῶφρον δὲ μέγας ὁ καίμενος.
 Μᾶς ἔκανεν αἰρετικούς ἡμᾶς τοὺς ὀρθοδόξους,
 Ἴσα μὲ τοὺς Ἀρειανούς καὶ ἄλλους κακοδόξους.
 Τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἀνάστασιν, ἔλεγεν, ἀναιροῦμεν
 ἡμεῖς ψάλλοντες κόλυβα νεκρῶν, καὶ ἀτιμοῦμεν.
 25 Ἡμεῖς δὲ μάλιστα μαυτὰ αὐτὴν τὴν βεβαιοῦμεν·
 νὰ ἀναστήσῃ γὰρ καλῶς αὐτοὺς παρακαλοῦμεν.
 Ὅθεν ὁ ὑπερασπιστὴς Θεὸς τῆς Ἐκκλησίας
 καὶ τῆς δικαιοσύνης τε καὶ γε τῆς ἀληθείας
 Ἔστειλε καὶ τὸν ἐπνίξεν εὐθὺς ἐπ' ἀληθείας·
 30 βαβαὶ τῆς ἐκδικήσεως τῆς θείας καὶ ταχείας.
 Χριστιανὸς ἕνας γνωστὸς εἰς τοὺς Ἁγιορείτας,
 καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον, σῆλους τοὺς Ἄθωνίτας,
 Ἀκούωντας τί ἔλεγε καὶ πόσα ἐξερνοῦσε
 35 κατὰ τῆς ἐκκλησίας μας, καὶ ἐμεγαλαυχοῦσε,
 Ζήλω τῷ θείῳ κινηθεὶς στὴν μάχην τῶν Μοσχόβων,

- ὅταν δὲν εἶχ' ἐκ τῶν Τουρκῶν χρεῖαν τινὰ καὶ φόβον,
 Νύκτα μὲ τὸ καΐκι του ὑπάγει τὸν σηκώνει,
 τοῦ δένει πέτραν στὸν λαιμόν, καὶ τὸν ἐθαλασσώνει.
 Καθὼς δὲ οἱ Ἀρειανοί, μετὰ τὸν τοῦ Ἀρείου
 40 αἰσχρὸν ἐκεῖνον θάνατον ἔνδον ἀποπατείου,
 Νάφῃσιν δὲν ἐντράπηκαν τὸν ἀρειανισμόν τους,
 ἀλλὰ τὸν διαφέντευαν εἰς ὅλον τὸν καιρόν τους, |
 Ἔτζι κοί Κολουβάδες μας αὐτοὶ νὰ ἐντραποῦσι 158^v/70^v
 λότελα δὲν ἤθελῃσαν καὶ νὰ συμαζωχοῦσι.
 45 Ἀμῆ, ὡσὰν ἀπέθανεν ὁ πρωτοδάσκακός τους
 καὶ νὰ εὐγῆκεν ἅγιον λείψανον φεῦ ἐμπρός τους,
 Πάλιν ἐδιαφέντευαν μὲ τὴν ἀμάθειάν τους
 τὴν πλάνην τους τὴν αἵρεσιν μὲ ὅλην τὴν καρδιάν τους.
 Κακὸν γὰρ εἶναι πρόληψις· διὸ ὅστις προφθάσει
 50 λαβεῖν κακὸν τι, ἢ καλόν, δύσκολα τὸ τινάσσει.
 Διὸ ἔγινε σύναξις ἐν τῷ μοναστηρίῳ
 Κουτλουμουσίου ἱκανῆ τῷ ἀρχονταρικίῳ,
 Τοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας,
 55 μανζίληδων Πατριαρχῶν ἀπὸ πολυκαιρίας,
 Προκαθημένων, ὡς εἰκός, μετὰ τοῦ Χαλεπίου,
 καὶ ἄλλων ἐκ τοῦ ἱεροῦ συλλόγου καὶ ὁσίου·
 Μεθ' ὧν καὶ ὁ Καيسάριος ἐγὼ ἤγγουν μαυράδες,
 κὴ κοσκηνοῦ τὸν ἄνδρα τῆς μὲ τοὺς πραγματευτάδες.
 Ἦτανε δὲ καὶ κάμποσοι ἀπὸ τοὺς Κολουβάδες,
 60 καὶ ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἐκεῖ παρὸν ἀββάδες.
 Καὶ πρῶτα τὰ συνοδικὰ εἶχαν ἀναγνωσθοῦσι·
 μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν ἄρχισαν νὰ λαλοῦσι.
 Οἱ Πατριάρχαι λάλησαν πρῶτα, ἐξῆς οἱ ἄλλοι,
 ὁ Χαλεπίου καὶ ἐγὼ, ὅλοι μικροὶ μεγάλοι.
 65 Τοὺς εἶπασι νὰ ἀφεθοῦν ἀπὸ αὐτὴν τὴν πλάνην
 τὴν ἐκ τῆς ἀμαθείας των, μηκέτι ἀμαρτάνειν. ||
 Τὸ πάρεργον, τὸ ἔθιμον, τὸ ἀπὸ συνηθείας,
 159^r/71^r
 δόγμα νὰ μὴ τὸ κάνωσι, δόγμα τῆς Ἐκκλησίας.
 Ὅτι ἐτοῦτο γίνεται εἰς Βλαχομπογδανίαν,
 70 εἰς Κωνσταντινούπολιν κεῖς πᾶσαν ἐκκλησίαν.
 Καὶ μὴ τὴν Ἐκκλησίαν μας, τὴν ἄμωμον καὶ θεῖαν,
 τὴν λέγουν ἀρειανικήν, αἵρετικὴν, ἀθλίαν.
 Ὅτι ἡμεῖς, ἂν σφάλλωμεν (θετέον, καθὼς λέτε),

- σφάλλομεν εἰς τὸ ἔθιμον· δὲν εἶναι ἔτζ'; εἰπέτε·
 75 Ὅχι στὸ δόγμα, ἄπαγε· πολὺ γὰρ διαφέρει
 τὸ δόγμ' ἀπὸ τὸ ἔθιμον, καθὼς κάθ' εἷς τὸ ζέρει.
 Πολλάκις γὰρ τὸ ἔθιμον τρέπεται, ἀναιρεῖται,
 τὸ δόγμα δὲ οὐδέποτε· τῆρος μετακινεῖται;
 Καὶ τὴν ἀκολουθίαν μας νὰ τὴν ἀκροασθοῦσι
 80 δὲν στένουν, ἀμὴ φεύγουσι, ὡς λέν, μὴ μιανθοῦσι.
 Καὶ ἀμαρτάνουν δυνατά, καθὼς περ βεβαιοῦσι
 κιαυτὰ τὰ πατριαρχικὰ γράμματα καὶ λαλοῦσι.
 Αὐτὰ καὶ ἄλλα περισσὰ ἐρρέθησαν μπροστά τους·
 αὐτοὶ πάλιν τὰ ἴδια, πάλιν τὰ ἐδικὰ τους.
 85 Δὲν πείθονταν στοὺς λόγους μας, ἀλλ' οὔτε εὐλαβοῦνταν
 πρόσωπα πατριαρχικά, ἀλλὰ καὶ ἐναντιοῦνταν·
 Ὡς ἔκαναν οἱ παλαιοὶ αἵρετικοὶ στὰς θείας
 συνόδους οἰκουμενικὰς καὶ τοπικὰς ἀγίας.
 Ὅθεν ἀπεδιώχθησαν κέφυγαν οἱ καίμενοι,
 90 καὶ διωγμένοι ἐνταυτῶ, μὰ καὶ ἀφορισμένοι. |
 Μετὰ τινὰς ἡμέρας δέ, εἰς ἑαυτὸν ἐλθόντες, 159^v/71^v
 ἐμετανόησαν πολλοί, τὸ ἀληθὲς ὡς γνόντες,
 Καὶ φοβηθέντες, ὡς εἰκός, τὰς τῶν ἀναγνωσθέντων
 κατάρας καὶ ἀφορισμοὺς γραμμάτων τῶν ῥηθέντων.
 95 Κύπῆγαν εἰς τὸν Κύριλλον, συγχώρησιν ζητοῦντες,
 τὸν Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἔλαβον αἰτοῦντες.
 Εἶθε καὶ ὅλοι οἱ λοιποί, τῶ τοῦ Θεοῦ ἐλέει·
 ἀλλέως εἶναι ἄξιον ἄνθρωπος νὰ τοὺς κλαίῃ.
 Τὸ ἕνα τῶν συνοδικῶν ἰδοὺ νά, κάτω στρώνω,
 100 τὰ λόγιά μου μὲ αὐτό, διὰ νὰ βεβαιώνω.

5 κὸρ Θεοδοσίου B ec : σοφοῦ κὸρ Σωφρονίου B ac || 9 σαββάτω ἐσπέρας B in marg.
 || 31 Ἀγιορίτας B || 45 Δάσκακος ὄχι δάσκαλος B in marg. || 50 κακόν τι, ἢ καλόν
 B ec : κακόν, ἢ καὶ καλόν B ac || 52 Κουτλουμουσίω B || 74 εἶν' B || 92 π ante ἐμε-
 τανόησαν del. B

XX.

[Συνοδικὸν πατριαρχικὸν γράμμα οἴκουμ. πατρ. Θεοδοσίου Β' κατὰ τῶν Κολουβάδων, ἔτ. Ἰουλ. 1772], (φ. 159^v/71^v-160^v/72^v)

Ἄρχ. Θεοδοσίος ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης, καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε Ἱερισσοῦ, καὶ Ἁγίου Ὁρους [...] Γνωστὸν ὑμῖν ἔστω, ὅτι ἀπὸ γραμμῶν ἀποκομισθέντων αὐτόθεν. Τέλ. καὶ σκανδαλοποιός, καὶ φιλοτάραχος, ἀφωρισμένος εἶη, καὶ τὰ ἐξῆς φρικτά, τοῖς πᾶσι γνωστά. – Ἀκολουθοῦν ὑπογραφεὺς ἱεραρχῶν.

Ἐκδοση (βάσει τοῦ κώδ. Ἰβήρων 606): Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λειψία 1894, σ. 229-231 (ἀνατύπ.: ἐκδ. Hakker, Ἀμστερνταμ 1965).

Ἀπὸ τῆ συνοδικῆ ἀπόφαση ὁ Δαπόντες παραλείπει τὸ κείμενο (Meyer 229.30) *Περὶ δὲ τοῦ πυκνότερον* — (230.8) *καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω*, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴ συχνότητα τῆς θείας μετέληψης. Ἐπίσης, στὸ τέλος παραλείπει τὶς συνήθεις ἀρέες: (Meyer 230.28) *παρὰ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου* — (231.5-6) *Οὕτω γενέσθω ἐξ ἀποφάσεως· ἀντ' αὐτοῦ ὁ Δαπόντες σημειώνει: καὶ τὰ ἐξῆς φρικτά, τοῖς πᾶσι γνωστά.*

Σὲ κάποιες περιπτώσεις ὁ Δαπόντες (ΚΔ) προσφέρει καλῆτερο κείμενο σὲ σύγκριση μὲ τὸν Meyer (M):

Meyer 229.13	ἀπενεχθέντα M : ἐπενεχθέντα ΚΔ
Meyer 229.13	ἐπιτίμια M : ἐπιτίμια ΚΔ
Meyer 229.14	καιρίως βλέποντες, M : καιρίως, βλέποντες ΚΔ
Meyer 229.24	ἄν M : αὖ ΚΔ
Meyer 229.29	ταύταις M : ταύτη ΚΔ
Meyer 230.8	Τοίνυν M : Ἴνα τοίνυν ΚΔ
Meyer 230.9	τοιούτων M : τῶν τοιούτων ΚΔ
Meyer 230.9-10	φιλονεικία. Γράφοντες M : φιλονεικία, γράφοντες ΚΔ
Meyer 230.16	τοιούτων M : τῶν τοιούτων ΚΔ

XXI.

Εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου Κουτλουμουσίου

- Οὗτος ὁ τοῖχος, θεατά, μετὰ καὶ τῶν κελλίων
 ἀνεκαινίσθη νῦν λαμπρῶς ἀπὸ τῶν θεμελίων,
 Διὰ δαπάνης οὐ σμικρᾶς καὶ πάσης προθυμίας
 τοῦ μακαριωτάτου πρὶν πάπα Ἀλεξανδρείας,
 5 Ματθαίου τοῦ πατρὸς ἡμῶν, τοῦ ἐκ τῆς Ἄντρου ὄντος, 161^r/73^r
 τὸν θρόνον παραιτήσαντος καὶ ἐνταυθοῖ ἐλθόντος,
 Ἐνεκεν τῆς ψυχωφελοῦς καὶ φίλης ἡσυχίας,
 ἐκ τῆς μονῆς ὧν τῆς αὐτῆς ἐκ νέας ἡλικίας,
 Ἐπιστατοῦντος, ὡς εἰκός, κὺρ Ἰακώβου θύτου,
 10 ὄντος καὶ σκευοφύλακος, ἀλλὰ καὶ συμπολίτου·
 Ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
 ἑπτὰ ἐπὶ ἐξήκοντα καὶ γε ἑπτακοσίους.
 Τὸν Θεὸν δόξαζε λοιπόν, ταῦτα ὄρων, καὶ χαῖρε.
 τῷ δ' ἱεράρχῃ κτίτορι τὴν εὐφημίαν φέρε.

titulus: Τοῦ αὐτοῦ Καισαρίου στίχοι ἐπιγραφέντες ante εἰς τὸν τοῖχον Δ: Ἐπίγραμμα εἰς τὸν νέον τοῖχον τοῦ Κουτλουμουσίου X || 6 καὶ ἐνταυθοῖ ἐλθὼν ante τὸν del. B || 14 κτίτορι X: κτήτορι B, Δ

XXII.

Εἰς τὸν εἰς τὰ Σέρβρας ναὸν τῆς Ἐλεούσης,
 μετόχιον τοῦ Κουτλουμουσίου

- Ἄνεκαινίσθη ὁ σεπτὸς οὗτος τῆς Παναγίας
 τῆς Ἐλεούσης ὁ ναὸς ἐλέει τῆς ἰδίας,
 τῶν εὐσεβῶν τῇ συνδρομῇ ἀπὸ τῶν θεμελίων,
 διὰ ἐπιστασίας δὲ καὶ δαπανῶν οἰκείων
 5 Κουτλουμουσίου τῆς μονῆς τοῦ πανοσιωτάτου
 προηγουμένου Σεραφεῖμ, καὶ τοῦ εὐλαβεστάτου,
 τοῦ ἐκ τῆς νήσου Ἄντρου μὲν τοῖς πᾶσιν ἐγνωσμένης,
 Δαπόντε δὲ ἐκ τῆς φυλῆς τῆς πολυφημισμένης,
 Διὰ μνημόσυνον αὐτοῦ, ὁμοῦ καὶ σωτηρίαν,
 10 ἦν ἀντιδῶη Κύριος διὰ φιλανθρωπίαν·

Ἐκ τῆς γεννήσεως Χριστοῦ χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
καὶ ἓνα καὶ ἑξήκοντα ἐπὶ ἑπτακοσίους.

titulus: τοῦ om. Δ || 1 οὕτως Δ in ras. : ναὸς ac || 7 Ἄντρου Β : Ἄνδρου Δ || 12 ἐνθύ-
μισις καὶ τοὺς τῆς εἰ[κόνας] Δ in marg.

XXIII.

Εἰς εἰκόνα τῆς Παναγίας
[Φοβεραῖς προστασίας Κουτλουμουσίου]

Αὕτη ἡ πανσεβάσμιος εἰκὼν τῆς Παναγίας
κατεκοσμήθη δαψιλῶς χάριν ψυχωφελείας
πόθῳ, δαπάνῃ καὶ σπουδῇ κυρίου Μελετίου,
προηγούμενου Κρητικοῦ ἀπὸ Κουτλουμουσίου.
5 Ἐκ τῆς γεννήσεως Χριστοῦ χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
καὶ τρεῖς καὶ ἑβδομήκοντα ἐπὶ ἑπτακοσίους. 161^v/73^v

XXIV.

Εἰς μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου,
τοῦ Γρηγορίου λεγόμενον [I. M. Γρηγορίου Ἁγ. Ὁρους]

Ὁ ἱερός περίβολος ὅλος τοῦ σεβασμίου
μοναστηρίου καὶ σεπτοῦ, τοῦπίκλῃν Γρηγορίου,
Πυρποληθεὶς φθόνῳ ἐχθροῦ τῆς δόξης τῶν Ἁγίων,
σὺν ἅμα μετὰ τοῦ ναοῦ καὶ ὅλων τῶν κελλίων,
5 Ἄνεκαινίσθη σὺν Θεῷ καὶ μείζων καὶ καλλίων
ἐλέει μὲν τῶν εὐσεβῶν (τοιούτων γὰρ τὸ θεῖον),
Συνάξει δὲ Ἰωακείμ, ἐν μοναχοῖς τιμίῳ,
τοῦ σκευοφύλακος αὐτοῦ, καὶ θεαρέστου βίου.
10 Ἐκ τῆς γεννήσεως Χριστοῦ χρόνους εἰς τοὺς χιλίους
ὀκτὼ σὺν τοῖς ἑξήκοντα ἐπὶ ἑπτακοσίους.

XXV.

Εἰς τὸν ναόν

[Ἄγ. Νικολάου τῆς I. M. Γρηγορίου Ἄγ. Ὁρους]

Ἄνεκαινίσθη ὁ ναὸς οὗτος τοῦ ἐν Ἄγίοις

Νικολάου θαυματουργοῦ σὺν πᾶσι τοῖς κελλίοις,

Διὰ δαπάνης τῶν πιστῶν, καὶ δι' ἐπιμελείας

Ἰωακείμ τοῦ μοναχοῦ, καὶ συνδρομῆς μυρίας.

5 Ὅ στερεώσας οὐρανόν, Κύριε, τῇ σοφίᾳ,

στερέωσον νῦν καὶ αὐτὸν δυνάμει σου τῇ θείᾳ ||

Καὶ πρόσδεξαι τὰς ἐν αὐτῷ ἱεροτελεστίας,

λιταῖς τοῦ ἱεράρχου σου ἕως τῆς συντελείας.

Καὶ μνήσθητι Ἰωακείμ τοῦδε καὶ Kaisaríou

10 Δαπόντε τοῦ στιχοποιοῦ, μνήμης τοῦ ἀναξίου.

74^v

ΣΧΟΛΙΑ*

I.

Τὸ κείμενο σώζεται στὸν κώδ. Πράγας (Τσεχ. Ἀκαδ. Ἐπιστ.) 1 TG 1, φ. 96^v-97^v, καὶ πρέπει νὰ περιλαμβανόταν στὸ ἔργο *Βούσις λογική* (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 14). Τὰ τρία ὄνειρα πρέπει νὰ ἀποτελοῦσαν τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ε', δηλ. τοῦ 5ου τμήματος/κεφαλαίου τοῦ ἔργου *Βούσις λογική* (βλ. σχ. IV). Βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στίχων ἀνά σελίδα (24) στὸν Βατοπ. 781, οἱ στ. 1-6 τοῦ κειμένου πρέπει νὰ ἀναγράφονταν στὸν Βατοπ. 781, φ. 51^r, οἱ στ. 7-30 στὸ φ. 51^v, ἐνῶ οἱ στ. 31-48 στὸ φ. 52^r. Τὸ ἴδιο ὄνειρο σώζεται ἀκέφαλο (μόνον οἱ στ. I.21-48, καὶ βέβαια χωρὶς τίτλο) καὶ στὸν κώδ. Βυτίνας 1, φ. 185^{r-v} (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 55-56): πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴν πρώτη μορφή τοῦ «Ὀνείρου πρώτου». Δὲν εἶναι ὅμως γραμμένο τὸ 1762-63, ὅπως θεωρεῖ πιθανότερο ὁ ἐκδότης — ἂν καὶ δὲν ἀποκλείει τὸ 1736 (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 39, 56) —, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε στὴ διάθεσή του τοὺς πρώτους στίχους, ἀλλὰ τὸ 1736 (σὲ ἡλικία 22-23 ἐτῶν), ὅπως ἀναφέρεται στοὺς στ. I.13-14 — μάλιστα στὶς 31 Ἰουλίου 1736 (βλ. σχόλιο στ. 12). Γιὰ ἄλλα ὄνειρα τοῦ Δαπόντε βλ. ἀνωτέρω, σημ. 61.

1 Ἄρῳ στος ἡμοιν: Δὲν ἀναφέρεται τὸ εἶδος τῆς ἀσθένειας. Γιὰ ἄλλες ἀναφορὲς σὲ ἀσθένεια τοῦ Δαπόντε βλ. ἀνωτέρω σημ. 98 καὶ 130, ἐπίσης *Κῆπος χαριῶν* (1880²), σ. 98 καὶ 104. **1-2** νηστείαν τῶν Ἀποστόλων: ἡ νηστεία τῆς ἑορτῆς τῆς Σύναξης τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων (30 Ἰουνίου), ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ Δευτέρα μετὰ τὴν Κυριακὴ τῶν Ἁγίων Πάντων (56 ἡμέρες μετὰ τὸ Πάσχα) καὶ διαρκεῖ ἕως καὶ τὴν 28ῃ Ἰουνίου. | *τάχα διὰ ὑγείαν*: Ὁ Δαπόντες δὲν νῆστευσε, λόγῳ ἀσθένειας. **3** Σίμωνεν: πλησίαζε. | *νηστεία ... τῆς Παναγίας*: ἡ νηστεία τοῦ Δεκαπενταγούστου (1-14 Αὐγ.). **6** ἄλλην: ἐνν. ἡ προηγούμενη νηστεία τῶν Ἀποστόλων. **9** λύσω: καταλύσω· ἡ ἀσθένεια τοῦ Δαπόντε συνεχιζόταν. **11** Ἀποκρέα: ἡ περίοδος τῆς νηστείας τοῦ Δεκαπενταγούστου καὶ ὅχι ἡ Κυριακὴ τῆς Ἀπόκρεω πρὶν ἀπὸ τὸ Πάσχα. Ὁ ὅρος «Ἀποκρέα» ἐδῶ εἶναι συνώνυμος μὲ τὴ νηστεία (ἀποφυγὴ κρέατος). **12** αὔριον: Ἀφοῦ ἡ νηστεία ἀρχίζει αὔριον (1 Αὐγ.), ὁ Δαπόντες πρέπει νὰ γράφει στὶς 31 Ἰουλίου. **13-14** Ἀπὸ γεννήσεως ... ἐπτακοσίους: 1736 (31 Ἰουλ.), ἡ χρονολογία τῆς σύνθεσης τοῦ στιχογραφήματος.

* Χρησιμοποιῶνται τὰ δελτία τοῦ KEMNE, τὰ λεξικά τῆς Νεοελληνικῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (2014), τοῦ Ἰδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη, τοῦ Γ. Μπαμπινιώτη, τὸ *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδου Γραμματείας* Ἐμμ. Κριαρᾶ, ἐνῶ γιὰ τίς τουρκικὰς λέξεις τὰ λεξικά: Κ. Κουκίδης, «Λεξιλόγιον, ἑλληνικῶν λέξεων παραγομένων ἐκ τῆς τουρκικῆς γλώσσης», *Ἀρχεῖον θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ* 25 (1960), 5-112· Μενέλ. Δημητριάδης, *Λεξικὸν ἐλληνοτουρκικόν, τουρκοελληνικόν*, χ.τ. 1962· Faruk Tuncay – Λεων. Καρατζᾶς, *Τουρκοελληνικὸ λεξικόν*, Αθήνα 2000.

15 γραμματιτζιάν: Ὁ Δαπόντες προτάθηκε ἀπὸ τὸν Κων. Ξυπόλητο (ποῦ ἤθελε τὸν Δαπόντε γιὰ γαμβρό του) γιὰ γραμματέας τοῦ Κωνσταντινίου Μαυροκορδάτου τὸ 1733, ὅταν αὐτὸς μετατέθηκε ἀπὸ τὸν θρόνο τῆς Βλαχίας στὸν θρόνο τῆς Μολδαβίας στὸ Ἰάσιο (Μάιος 1733). Μέχρι νὰ τὸ ἀποφασίσει ὁ Δαπόντες («Ὦντας δὲ ἐγὼ εἰς αὐτὴν πλέον τὴν φαντασίαν» *Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 7), ὁ Κωνσταντίνος μετατέθηκε πίσω στὸν θρόνο τῆς Βλαχίας τὸ 1735 (27 Νοεμ., 3ῃ ἡγεμονία). Τότε προσελήφθη ὡς β' γραμματικὸς τοῦ Κωνσταντίνου στὸ Βουκουρέστι, μετὰ ἀπὸ νέα πρόταση τοῦ Ξυπόλητου (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 7, κεφ. Β', στ. 1-4). Ἡ πρόσληψη πρέπει νὰ ἐγίνε στὶς ἀρχές τοῦ 1736, ὥστε ἡ ἀναφορὰ τοῦ Δαπόντε ὅτι προσελήφθη ἐκεῖνον τὸν χρόνον στὴ γραμματεία νὰ ἰσχύει καὶ νὰ ἀποτελεῖ ἀποδεικτικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν πρώτη εἴσοδό του στὴ (μολδο)βλαχικὴ Αὐλὴ. **16 Κάτανοι:** στρατιῶτες ἀπὸ τὸ ρουμ. catane (εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Φλοριν Μαρινέσκου γιὰ τὴν ἐπισήμανση). Ἐδῶ πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴν εἴσοδο αὐστριακῶν στρατιωτῶν στὸ Βουκουρέστι ποὺ περιγράφει ὁ Δαπόντες, *Éphémérides Daces*, τ. 1, σ. ιε' κ.έ. (ἀναφέρονται καὶ ὡς *Νεμτζοκάτανοι*), ὅπου ὅμως ἀναφέρεται ἡ χρονολογία Ἰουλ. 1737 καὶ ὄχι 1736. **17-18 Τὸν χρόνον ... τόση:** Ὑπονοεῖται ὁ αὐστρω-ρωσοτουρκικὸς πόλεμος 1736-1739, κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ρωσία ἀπέκτησε τὸν ἔλεγχο τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Ἀζόφ, ἐνῶ ἡ Αὐστρία ἀπώλεσε τὴν Ὀλτένια (τριῆμα τῆς Βλαχίας). Μὲ τὸ *Τουροκονεμτζορῶσοι* ἐνονοῦνται βέβαια Τοῦρκοι, Νέμτζοι (Αὐστριακοὶ) καὶ Ρῶσοι. Στὸν ἀνωτέρω πόλεμο ἀναφέρονται καὶ οἱ *Δακικαὶ ἐφημερίδες* τοῦ Δαπόντε. **19-20 τὰ πόδειπρόν μου, Χαιρετισμοῦς:** Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Παναγίας, ποὺ ἀναγινώσκονται κάθε Παρασκευὴ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τεσσαρακοστῆς πρὶν ἀπὸ τὸ Πάσχα. Ἐδῶ ὑποδηλώνεται ἡ συνήθεια τῶν πιστῶν γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Ἀποδείπνου καὶ τῶν Χαιρετισμῶν (Ἀκαθίστου ὕμνου) πρὶν ἀπὸ τὴ βραδινὴ κατὰκλιση. **24 Εὐαγγελιστρίας:** ἡ μονὴ τὴν ὁποία ἴδρυσε στὴ Σκόπελο ὁ πατέρας τοῦ Δαπόντε· βλ. γιὰ τὴ μονὴ μου. Πατάπιος Καυσοκαλυβίτης, «Ἡ μονὴ Εὐαγγελιστρίας Σκοπέλου καὶ ὁ ἀνέκδοτος περὶ αὐτὴν κώδικας τοῦ μοναχοῦ Kaisaríou Daπόντε», *Ἀλεξανδρινὸς Ἀμμητός, Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Ι. Μ. Χατζηφώτη*, τ. 2, Ἀθήνα 2008, σ. 455-476. **27-28 Χρόνοὺς ... ὕστερη μένος:** Ὁ Δαπόντες ἀναφέρεται στὴν ξενητεία του ἀπὸ τὴ Σκόπελο μετὰ τὴν πρώτη ἀναχώρησή του ἀπὸ ἐκεῖ στὶς 10 Δεκ. 1730 (Κεχαγιόγλου, *ὁ.π.*, σ. 56). Πράγματι, τὸ χρονικὸ διάστημα 10 Δεκ. 1730 – 31 Ἰουλ. 1736 εἶναι 5,5 χρόνια (*Χρόνοὺς πεντέξ*). Ὁ Δαπόντες ἀφίχθη στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 30 Ἰαν. 1731 (*Σάθας, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 187, *Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 4), ἐνῶ λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀφίξη του ὁ Δαπόντες (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 4) καταγράφει τὸν θάνατο τοῦ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου Νοταρᾶ (7 Φεβρ. 1731). Ἐτσι, ἡ χρονολογία 1730 στὴ γνωστὴ ἀπεικόνιση τοῦ Δαπόντε στὸν κώδ. Ζωγραφείου 32 (Πασχαλίδης, *ὁ.π.*, σ. 23 καὶ σημ. 12) πιθανὸν νὰ πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ 1740, καθὼς ὁ Δαπόντες μετέβη στὸ Βουκουρέστι τὸ 1731 (τέλη Ἰουνίου· *Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 5) καὶ ὄχι τὸ 1730 (στὸ τελευταῖο γράμμα τῆς ἀπεικόνισης ὑπάρχει ὀπή, ὥστε θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ διαβαστεῖ ὡς Μ [40] καὶ ὄχι ὡς Λ [30]). **29 τραπεζοί:** τὸ διακόνημα τοῦ τραπεζοκόμου στὴν τράπεζα τῶν μονῶν. **34 ἀδελφοί:** προφανῶς οἱ μοναχοὶ τῆς Εὐαγγελιστρίας (βάσει τοῦ ὄνειρου). **46 νὰ μὴν ἀρτυθῶ:** Τὸ *χαποδορῦζο* (νηστήσιμο φαγητό) τοῦ ὄνειρου ἐρμηνεύει ὁ Δαπόντες ὡς ἀποφυγὴ κατάλυσης τῆς νηστείας. **48** Στὸ τέλος τοῦ στιχορρήματος στὸν κώδ. Πράγας ὁ ἀριθμὸς 48, ποὺ δηλώνει τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ στίχων, ὅπως συνήθιζε ὁ Δαπόντες.

II.

Τὸ κείμενο ἀπὸ τὸν κώδ. Πράγας 1 TG 1, φ. 97^v-98^r (βλ. σχ. I). Βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στίχων ἀνὰ σελίδα (24) στὸν Βατοπ. 781, οἱ στ. 1-4 τοῦ κειμένου πρέπει νὰ ἀναγράφονταν στὸν Βατοπ. 781, φ. 52^r, ἐνῶ οἱ στ. 6-20 στὸ φ. 52^v. Τὸ αὐτὸ ὄνειρο συμπεριελήφθη καὶ στὸν *Κῆπο χαρίτων* (1880², σ. 32) μὲ ἴδιο ἀριθμὸ στίχων (20). Οἱ πρῶτοι στίχοι (1-6) ἐλαφρῶς παραλλαγμένοι, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι (στ. 7-20) σχεδὸν πανομοιότυποι.

1 *Ἰωάνβοδας ἀυθέντης Μπογδανίας*: ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας (*Μπογδανίας*) Ἰούλ. 1743 – Ἀπρ. 1747, ἀδελφὸς τοῦ ἡγεμόνα Κωνσταντίνου, ἐνῶ ἀμφότεροι τέκνα τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου. **2** *γορραμματιτζίας*: Ὁ Δαπόντες κατέλαβε στὴ Θέση τοῦ ἀρχιγραμματέα τῆς μολδαβικῆς Αὐλῆς στὶς 29 Ἰουν. 1743, ἐνῶ ἀργότερα ἔγινε καμινάρης (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 17). **3-6** Ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία συγγραφῆς τοῦ στιχουργήματος, Τρίτη, 12 Φεβρ. 1745, μνήμη τοῦ ἁγ. Μελετίου, ἀρχιεπισκόπου Ἀντιοχείας (4ος αἰ.). **18** *δόξαν*: τὸ φωτεινὸ περίγραμμα τοῦ περιβάλλει τὴ μορφή τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων στὶς εἰκόνες (φωτοστέφανο) καὶ συμβολίζει τὴν ἀγιότητα τοῦ προσώπου. **20** Στὸ τέλος τοῦ στιχουργήματος στ[ὸν] κώδ. Πράγας ὁ ἀριθμὸς 20, ποὺ δηλώνει τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ στίχων.

III.

Οἱ στ. 1-6 ἀπὸ τὸν κώδ. Πράγας 1 TG 1, φ. 98^{r-v} (βλ. σχ. I). Στὸν Βατοπ. 781 σώζονται οἱ στ. 7-10 στὸ ἀρχικὸ φ. 53^r (νεώτερη ἀρ. 143^r)· οἱ στ. 1-6 προφανῶς θὰ ἀναγράφονταν στὸ λαυθάνον φ. 52^v. Τὸ κείμενο ὁλόκληρο καὶ στὸν κώδ. Βυτίνας 1, φ. 185^v, ὅπου διαφορετικὴ παραλλαγὴ τῶν πέντε πρώτων στίχων (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 45): «Ἄν εἰς τὸν ὕπνον του τινὰς ἰδῆ πῶς φιλεῖ χέρι | ἀνθρώπου γνωστοῦ φίλου του, καλὸν γλῆγορον φέρει. | Ἐγὼ ὅπου ἤξιώμαι τὸ χέρι νὰ φιλήσω | σοῦ τοῦ Θεοῦ μου Ἰησοῦ, τί πρέπει νὰ ἐλπίσω; | Βέβαια πολλὰ γλῆγορο καλὸν πολλὰ μεγάλο».

5-6 *γλήγορο ... ἄλλο (καλό)*: Ὁ Δαπόντες ἐρμήνευσε τὸ ὄνειρο ὡς ἄμεση ἀπελευθέρωση, ἀλλὰ διαψεύσθηκε. Ἀργότερα θεώρησε ὅτι ὑποδῆλωνε τὸν ἀρραβώνα καὶ τὸν γάμο του μὲ τὴ Μαριόρα (17 Σεπτ. καὶ 12 Νοεμ. 1749)· βλ. ἀνωτέρω, σ. 279. **7-10** Ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία συγγραφῆς τοῦ στιχουργήματος, Τετάρτη (ξημερώματα), 16 Σεπτ. 1747, ἐνῶ ὁ Δαπόντες εἶναι ἐγκλειστος στὴ φυλακὴ στὴν Κωνσταντινούπολη. **8** *ἐφημίας*: Ὁ Δαπόντες εἶδε τὸ ὄνειρο κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τῆς ἁγ. Εὐφημίας, ἡ ὁποία καταγόταν ἀπὸ τὴ Χαλκηδόνα (ἐναντι τῆς Κ/πόλεως), ὅπου καὶ ὁ τάφος τῆς (μαρτύρησε ἐπὶ Διοκκλητιανοῦ). Ἔτσι, συνέδεσε ἀργότερα τὸ ὄνειρο μὲ τὸν ἀρραβώνα καὶ τὸν γάμο του, καθὼς ὁ ἀρραβώνας εἶχε συμφωνηθεῖ στὴ Χαλκηδόνα (Kadiköy)· βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 287.

IV.

Μὲ τὸ παρὸν στιχουργημὰ ἄρχεται ἡ ἐπιστολὴ ζ', δηλ. τὸ 6ο μέρος τοῦ ἔργου *Βοῦσις λογικὴ* (πβ. σχ. XIII). Ὅλα τὰ στιχουργήματα ποὺ ἔπονται ἐπισυνάπτονται

τρόπον τινὰ στὴν παρούσα ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἱερομ. Γρηγόριο Βατοπεδινό, ἢ ἀντιστρόφως προλογίζονται καὶ ἀφιερώνονται στὸν Γρηγόριο μέσω αὐτῆς τῆς προσφώνησης. Ἔτσι, ὅλο τὸ 6ο μέρος —καὶ κάθε μέρος/τμήμα— ἀποτελεῖ ἐνιαῖο σύνολο. Τὸ στιχοῦργημα δὲν ὑπάρχει ἀλλοῦ (Βατοπ. 781, codex unicus), οὔτε καὶ στὸν Πράγας 1 TG 1, ὁ ὁποῖος περιέχει τὰ τρία ὄνειρα (στὴν κεφαλίδα σὲ recto-verso Ὀνειρα), ἐνῶ ἀμέσως στὴ συνέχεια τίς ἐπτὰ ἐπιστολὲς ἐκ τῆς φυλακῆς (στὴν κεφαλίδα σὲ recto-verso Ἐπιστολαί). Προφανῶς ἡ εἰσαγωγικὴ ἐπιστολὴ πρὸς Γρηγόριο συντέθηκε περὶ τὸ 1778, ὅταν ὁ Δαπόντες συνέλαβε τὴν ἰδέα τῆς Βρούσεως λογικῆς. Τὸ στιχοῦργημα φέρει τίτλο («Τῷ αὐτῷ»), ὅπως καὶ τὸ παρόμοιο στιχ. XIII, καὶ πιθανότατα ὅλες οἱ προλογικὲς ἐπιστολὲς πρὸς αὐτὸν σὲ ἕκαστο μέρος τοῦ ἔργου, πλὴν βέβαια τοῦ 1ου μέρους. Συμπεραίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἱερομ. Γρηγόριο Βατοπεδινό βάσει ἀναφορῶν στὸ στιχ. XIII (ὁ.π.). Δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ ἐν λόγῳ Γρηγόριος ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμο Βατοπεδινό ἱερομόναχο, ποῦ ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφο σχετικὸ μὲ τὴ μονὴ Ξηροποτάμου· βλ. Πάρις Γουναρίδης, Ἀρχεῖο τῆς I. M. Ξηροποτάμου. Ἐπιτομὲς μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων [EIE/KBE, Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 3), Ἀθήνα 1993, σ. 148, ἀρ. 179.

1 ὄνειρα: Ὑπονοοῦνται τὰ τρία ὄνειρα, ποῦ περιέχονται πλήρη στὸν Πράγας 1 TG 1. Ὁ στίχος ἀποτελεῖ ἐνδειξη/ἀπόδειξη ὅτι αὐτὰ ὑπῆρχαν καταγραμμένα (ἐστωμένα) καὶ στὴν ἀκέφαλη Βρούσις λογικὴν τοῦ Βατοπ. 781. **2-4 ἔτερα (ὄνειρα):** παραπομπὴ σὲ περαιτέρω ὄνειρα τοῦ Δαπόντε στὸν Καθρέπτη γυναικῶν· βλ. ἀνωτέρω, σσμ. 61. **5-8 ἐπιστολάς μου ... λαύραις:** προαναγγελία τῶν ἐπτὰ ἐπιστολῶν ἐκ τῆς φυλακῆς, ποῦ περιέχουν τὰ δεινὰ τοῦ Δαπόντε, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ εὐνοϊκὰ ὄνειρα. **9-28** Ὅλοι οἱ συνεχόμενοι στίχοι περιέχουν μελαγχολικὴ προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἀπὸ τὸν Δαπόντε, ὁ ὁποῖος τονίζει τὴ μεταβλητότητα τῆς ροῆς τῶν συμβάντων, τὴ συνύπαρξη καὶ ἐναλλαγὴ εὐτυχίας-δυστυχίας, ὅπως τὴ βίωσε καὶ ὁ ἴδιος, ὥστε ἡ σκέψη του αὐτὴ νὰ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ἐμπειρία. Ἡ τύχη, ἡ ματαιότητα τοῦ βίου, ἡ σφαίρα, ὁ τροχὸς κ.λπ. εἶναι συγνοὶ κοινοὶ τόποι στὰ φαναριώτικα στιχοῦργήματα· βλ. Ἰλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Ἐἰς το θέατρον τοῦ κόσμου»: Αποτυπώσεις τοῦ μπαρόκ στα Φαναριώτικα στιχοῦργήματα», στο Φαναριώτικα καὶ αστικά στιχοῦργήματα στὴν εποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ.π., σ. 27-88: 46 κ.έ. Ὁ Δαπόντες ὅμως δὲν ὑπονοεῖ τὴν ὑπαρξὴ κάποιας τύχης/μοίρας, καθὼς ὁ ἴδιος στὰ Ἄρθη νοητά («Κατὰ τῆς λεγομένης τύχης, ἢ κατὰ φθόνου» [218 στ.], κώδ. Κουρίλα 7, φ. 195^v-201^r) θεωρεῖ μὲν τὴν τύχη πολυδύναμη, κοσμοχαλάστρα, ἀκατάστατη, τετυφλωμένη, διπρόσωπη κ.λπ., ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ὡς δύναμη, ἀλλὰ μόνον ὡς ὄνομα (συμβατικὴ ἔννοια), μὲ τὸ ὁποῖο ἀπλῶς χαρακτηρίζονται οἱ μεταβολῆς στὸν βίῳ: καὶ δίχως νᾶσαι τίποτε πρᾶγμα τῆ ἀληθείᾳ, | ὅτι δὲν εἶσαι τίποτε, μόνον ὄνομασία (Κουρίλα 7, φ. 199^v): Ἄλλ' ὦ θεὰ ἑλληνικὴ, ψευδονοματισμένη, | μάλλον δὲ μῦθος, ἢ σκιά, ἀληθινὰ πλασμένη (Κουρίλα 7, φ. 201^r). Ὁ ἴδιος μάλιστα χλευάζει τὴν τύχη καὶ τῆς ἐπιτίθεται, ὑπονοεῖ δηλ. ὅτι ἀντιμετωπίζει ἐνεργητικὰ καὶ ὄχι μοιρολατρικὰ τὴ ζωὴ, καὶ θέλει μάλιστα νὰ τῆς «ράψει/φορέσει γούνα» (Κουρίλα 7, φ. 201^r, στ. 206-218):

ὄσο κιὰν θέλης πάσχισαι, βάνε τὴν δύναμίν σου·
Μὰ κέγὼ θέλω ταρνησθῶ, ζωὴ μόνον, ὑγεία,
νὰ βάνω τὸ χερᾶκι μου ἀπάνω σου ἀχρεία·

Και πίνωντας ἀπτά μαλιά, κάτω νά σέ τραβίξω,
 και τήν ἰσχὸν μιᾶς καλῆς ὑπομονῆς νά δείξω.
 Και νά μπορέση σὺν Θεῷ τὸ χέρι μου νά πιάση
 γλήγορα τύχην τὴν καλήν, ὁ διάβολος νά σκάση.
 Τὴν γούνα δὲ δπόρῳαφα τώρα, και φανερόνει
 τὸ τί ἐστι τύχη κακή, σύντομα σημειώνει,
 Θέλω ξηλώσει ὕστερα, και θέλει ἀναιρέσω,
 και μίαν σαμουρόγουννα τότε νά σέ φορέσω.
 Νά τὴν φορῆς νά χαίρεσαι, και νά τὴν καμαρώνης,
 και πῶς εἶσαι διπρόσωπη σῶλους νά φανερώνης.

* * *

Μετὰ τὴν προσφώνηση πρὸς τὸν ἱερομ. Γρηγόριο, ἀκολουθεῖ ὁ γενικὸς τίτλος τῶν ἐπτὰ ἐπιστολῶν ἐκ τῆς φυλακῆς, ποὺ ἀκολουθοῦν (γιὰ τὸν τίτλο βλ. και ἀνωτέρω, *Ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς φυλακῆς*, σ. 285). Προκαλεῖ ἐντύπωση ὅτι ὁ Δαπόντες ἀναγράφει στὸν τίτλο ὡς ἔτος ἀποφυλάκισης τὸ 1749 (ἐννάτου· προφανῶς ἐκ παραδομῆς), και μάλιστα ὑποπίπτει στὸ αὐτὸ σφάλμα δύο φορές, καθὼς ὁ τίτλος ὑπάρχει —ὀρθότερος γραμματικῶς— και στὸν κώδ. Πράγας 1 TG 1, φ. 98^v ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε: *Ἐπιστολαί, ὄντος εἰς τὴν φυλακὴν μῆρας εἴκοσι, ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς ἐβδόμης μαρτίου τοῦ χιλιοστοῦ ἐπτακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐβδόμου ἔτους, ἕως τῆς εἰκοστῆς ἐβδόμης νοεμβρίου τοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐνάτου [γρ. ὀγδόου], διὰ πενηνταπέντε πουργεῖα αὐθεντικά, ἄδικα και αὐτά. Γιὰ τὰ πενηνταπέντε πουργεῖα αὐθεντικά βλ. ἀνωτέρω, σ. 288-290, καθὼς και σχ. XI.35 κ.ε.*

V.

Τὸ στιχουργημ και στὸν κώδ. Πράγας 1 TG 1, φ. 98^v-100^r (στὸ τέλος 52 ὡς ἀρ. στ.), στὸν ὁποῖο δύο πρόσθετοι καταληκτῆριοι στίχοι (51-52): *Ὁ τόσοσ και χειρότερος ἀπ' ὅσον ἐδῶ γράφω, | ὁ Κωνσταντῖνος ὁ οἰκτρὸς Δαπόντες ὑπογράφω. Ἡ ἐπιστολὴ γράφθηκε στίς ἀρχές τοῦ ἐγκλεισμοῦ στὴ φυλακὴ, και εἶναι ἡ πρώτη ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἀγγελίνα· βλ. ἀνωτέρω, σ. 295.*

4 σ π ῖ ρ ι τ α: ἀπὸ τὸ λατιν. *spiritus*, οἰνόπνευμα. | *κ ά μ φ ο υ ρ α*: ἡ καμφορά· ὑπόλευκη κρυσταλλικὴ οὐσία ποὺ παράγεται ἀπὸ φυτὸ *cinnamomum camphora*, και χρησιμοποιεῖται γιὰ κρυολογήματα και φλεγμονές. **6 Μ ο υ ζ ο ῦ ρ α γ α**: ἡ φυλακὴ τοῦ Μουτζούραγα, ἀπὸ τὴν ὀνομασία τοῦ ἀξιωματοῦχου τῶν γενιτσάρων Muhzur ağa· βλ. ἀνωτέρω, σ. 278. **13 Σ ὺ σ τ ὸ σ α ρ ά γ ι**: μεταφορικὴ χρῆση· ὑπονοεῖται ὅτι ἡ Ἀγγελίνα ζεῖ ἄνετο βίο, ἐργαζόμενη πιθανῶς σὲ πλούσιο οἶκο στὸ Σταυροδρόμι. | *χ ά ψ ι*: φυλακὴ (και: ἡ χ ά ψ η), ἀπὸ τὸ ἀραβ. *habs*. **15 μ ι ν τ έ ρ ι α**: τουρκ. *minder*, εἶδος χαμηλοῦ καναπέ. **17 Σ τ α υ ρ ο δ ρ ό μ ι ο ν**: ἡ συνοικία Πέραν (νῦν Beyoğlu) στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου και ὁ γνωστὸς πύργος τοῦ Γαλατᾶ. | *τουμπρούκι*: ὁ κορμὸς ξύλου (κούτσουρο), στὸν ὁποῖο δένονταν τὰ πόδια τῶν φυλακισμέ-

νων· Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς διαλέκτου*, Ἀθήνα 21857 (1835), σ. 184-185. **34** τὰ ἄγγελικὰ προνόμια: Ὑπονοοῦνται βέβαια τὰ ἀξιώματα ποὺ ὁ Δαπόντες ἀνέλαβε στὴς Αὐλὲς τῆς Μολδοβλαχίας καὶ στὴν Κριμαία, τὰ ὁποῖα τὸν κατέστησαν μακάριο καὶ εὐτυχῆ ὡς ἄγγελο (ἀγγελικά: λογοπαίγνιο ἴσως μὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἀγγελίνας). **35** ἄγγελος, ἀγγελεύων: καλότυχος, εὐκατάστατος, καὶ τὸ ἀντίστοιχο ρῆμα. **37** δαίμονας: κακότυχος, δυστυχιμένος, κακορίζικος, ὅπως οἱ δαίμονες. **38** ταιργιάζω: θεωρῶ, παρομοιάζω, συγκρίνω, τοποθετῶ δίπλα ὡς ταίρι/ζευγός. **42** ταύτην: τὴ σελήνη, καθὼς στὸν προηγούμενο στίχο ἀναφέρεται τὸ φεγγάρι. **48** χαϊμόν: χαμῶ, ἀπώλεια λογικῶν (χάσιμο στὸν Π). **50** διαβάσων: Ἐνν. κάποια εὐχὴ πρὸς ἴαση.

VI.

Στὸν Βατοπ. 781 σώζονται οἱ πρῶτοι 152 στίχοι, λόγω ἀπώλειας τοῦ ἀρχικοῦ φ. 58 (μεταξὺ φ. 147 καὶ 148 τῆς νεώτερης ἀρ.). Οἱ στ. 153-178 ἀναπληρώνονται ἀπὸ τὸν κώδ. Πράγας, φ. 100^r-104^r, στὸν ὁποῖο ὅμως τὸ στιχοῦργημα περιλαμβάνει 156 στίχους (στὸ τέλος τοῦ κειμένου στὸν κώδ. Πράγας ὁ ἀρ. 156). Στὸν Βατοπ. 781, φ. 147^v/57^v, πρὶν ἀπὸ τὴ διακοπὴ τοῦ κειμένου, ὑπάρχει ἡ παραπομπή (reclames) *νὰ τό*, ποὺ διασφαλίζει τὸν ἔλεγχο τῆς ὀρθῆς συνέχειας τοῦ κειμένου στὸν κώδ. Πράγας (στ. 153: *Νὰ τὸ κουρέψω κ.λπ.*). Ὁ κώδ. Πράγας διασώζει προφανῶς μιὰ πρώτη μορφή τοῦ κειμένου, καθὼς δὲν περιέχει 24 στίχους τοῦ Βατοπ. 781 (στ. 67-82, 105-106, 113-116, 119-120), ἐνῶ ἔχει ἐπιπλέον δύο στίχους μεταξὺ τῶν στίχων 138 καὶ 139 (βλ. κρ. ὑπ.). Ἔτσι, στοὺς συνολικὰ 156 στίχους τοῦ κώδ. Πράγας πρέπει νὰ προστεθοῦν ἄλλοι 24, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀφαιρεθοῦν δύο, ὥστε προκύπτει ὁ ἀρ. 178 γιὰ τοὺς στίχους τοῦ κειμένου. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Ἀγγελίνα εἶναι ἡ δευτέρα κατὰ σειρὰν πρὸς αὐτή, καὶ γράφτηκε μετὰ τὸν ἀρχικὸ συγκλονισμὸ τῆς φυλάκισης· βλ. ἀνωτέρω, σ. 295.

1 μιντέρια: τουρκ. minder, εἶδος χαμηλοῦ καναπέ. **3** ἐμήνυσε ... μηνύσω: Πιθανότατα πρόκειται γιὰ ἐπιστολὲς ἢ σημειώματα ποὺ ἀντάλλαξαν Δαπόντες καὶ Ἀγγελίνα. **7** Κρασία ... Σκοπέλον: Τὸ σκοπελίτικο κρασί ἀναφέρεται καὶ στὸ «Κανὼν περιεκτικὸς πολλῶν ἐξαιρέτων πραγμάτων», Δαπόντες, *Λόγοι πανηγυρικοὶ εἰς ἀπλοὺς στίχους*, Βενετία 1778, σ. 107. Ἀναφέρεται ἐπίσης στὰ *Ἄσματα τῶν μεπερήδων*, Χαρ. Καρανάσιος, «Ἄσματα τῶν μεπερήδων καὶ ἐρωτικὰ τραγοῦδια ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Βέροιας τοῦ 18ου αἰῶνα», στὸ *Φαναριώτικα καὶ αστικά στιχοῦργήματα στὴν εποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, ὁ.π., σ. 168· μιὰ παραλλαγὴ τῶν ἀνωτέρω Ἀσμάτων στὸν κώδ. ΑΠΘ 41, φ. 104^r κ.ε. **8** Γανωχώριον: ἡ πόλη Γάνος (τουρκ. Gaziköy) καὶ ἡ πολίχνη Χώρα (τουρκ. Hoşköy) τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης στὴς ἀκτὲς τῆς Προποντίδας, ποὺ συναποτελοῦσαν τὴ μητρόπολη Γάνου καὶ Χώρας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (ἔως καὶ σήμερα). **9** ταχύ: τὸ πρῶι. **10** τὰ τζοκολάτα: τὸ ρόφημα τῆς σοκολάτας. | ἐγλέντιζε· δες: ἀπὸ τὸ τουρκ. eğlenti: διασκέδαση· ἐδῶ τὰ ποικίλα τερψιλαρύγγια καὶ συνοδευτικὰ τῶν ἀφεψημάτων τοῦ πρωينوῦ πρὸς ἱκανοποίηση («ζεγλέντισμα») ὀφθαλμοῦ καὶ γαστροῦ. **11** πάστρα: ἡ καθαριότητα· ἀπὸ τὸ μεσν. σπάστρα < σπαστρούω. **12** τὰ λέροια τὰ γκελέζικα: πιάτα ἀγγλικῆς κατασκευῆς (ἐγγλέζικα), ἀπὸ μεσν. γερμ. teller < μεσν. γαλλ. tailleor < λατιν. talea: ἡ ράβδος. | φαρφουριά: φαρ-

φουρί, ἡ πορσελάνη λεπτῆς κατεργασίας· ἀπὸ τὸ τουρκ. *firfiri*: ἐρυθρὸ φωτεινὸ < πιθανῶς πορφύριον, ὑποκ. τοῦ πορφύρα: κοχύλι με ἔντονο ἐρυθρὸ χροῶμα (ἀρχικῶς). Πβ. «τὰ φαρφουρία τὰ τζάγια», «ὁ Πύργος ὁ φαρφουρένιος ὁ κινέζικος», στὸ Δαπόντες, «Κανὼν περιεκτικός», ὁ.π., σ. 109, 114. **13** *λακιρλιά*: καὶ λακιρντί, λακιρντί, ἀπὸ τὸ τουρκ. *lakirdi*: λόγια, κουβέντες, κουτσομπολιά. **16** *ἐλτζήδων*: ἀπὸ τὸ τουρκ. *elci*, πρέσβης, ἀπεσταλμένος. | *φραγγισσῶν*: δυτικοευρωπαϊκῆς γυναικῆς ὑπονοοῦνται οἱ ὁμηγύρεις διπλωματῶν, ἀξιωματῶν, διαφόρων ἐπισήμων ἀνδρῶν τῆς ἀριστοκρατίας καθῶς καὶ τῶν συζύγων τους στὴν Αὐλὴ τῆς Μολδοβλαχίας ἀλλὰ καὶ στὴ συνοικία Πέραν/Σταυροδρόμι. **26** *γιαγμουρλούκι*: ἀδιάβροχος μουςαμάς, ἀπὸ τὸ τουρκ. *yağmurluk*. **30** *σάκελά τους*: σφάκελος, νέκρωση, γάγγραινα, σήψη· ἐπίσης, σφάκελος: ὁ μέσος δάκτυλος τῆς παλάμης· πιθανῶς ἀκόμη ὡς φάσκελο: μούντζα. **35** *κοντύλι*: γραφίδα, κάλαμος. **38** *μάτια τῶν ἐχθρῶν*: πβ. φράση «σκῆρδα στὰ μάτια σου», πρὸς ἀποτροπὴ βασκαμοῦ (Δ. Λουκόπουλος, «Σύμμεικτα λαογραφικὰ ἐξ Αἰτωλίας», *Λαογραφία* 12, 1938, 48, 60) **40** *πασά τὸ μαγειριό*: Ἐνν. τὸ μαγειρεῖο τοῦ Πασᾶ Καπισί (ἢ τοῦ βεζίρη). **51** *βουτζά*: τὸ βουτσί-ιά, ξύλινο δοχεῖο/βαρέλι κρασιοῦ· ἀπὸ τὸ βουτίον < βυτίον. **58** *τοῦ Νῶε τὰ κρasiά*: ἀναφορὰ στὸ περιστατικὸ (*Γένεσις* 9.20-27) κατὰ τὸ ὅποιο ὁ Χάμ εἶδε τὸν μεθυσμένο πατέρα του Νῶε (ὡς πρῶτο γεωργό) γυμνὸ στὴ σκηνή του, τὸν ὅποιο κάλυψαν με ἔνδυμα οἱ ἄλλοι δύο ἀδελφοί, Σῆμ καὶ Ἰάφεθ, ἀποστρέφοντας τὸ βλέμμα τους ἀπὸ τὸν πατέρα, καθῶς ἡ γύμνωσις τοῦ ἀνθρώπου θεωροῦνταν ντροπή. Ὁ Νῶε ἐγερθεὶς καταράστηκε τὸν γιὸ τοῦ Χάμ (Χανάν), ὥστε νὰ εἶναι δοῦλος τῶν ἀδελφῶν του, ἐνῶ εὐλόγησε τοὺς Σῆμ καὶ Ἰάφεθ. **59** *Βούτκαις, ῥοσόλια, ῥακιά*: ἡ βότκα, ἀπὸ τὸ ρωσ. *vodka*, ὑποκ. τοῦ *voda* (νερό): ροσόλι, λικέρ ἀρωματισμένο με ἀποσταγμά ρόδου, ἀπὸ τὸ ἰταλ. *rosolio* < πιθανῶς μεσν. *ros solis* (δροσιὰ ἡλίου): τὸ ρακί (καὶ ἡ ρακή), ἀπὸ τὸ τουρκ. *raki* < ἀραβ. *araq*. Πβ. «Δάντζικας Βούτκαις δέ, καὶ Βλαχομπογδανίας, ῥοσόλια κορφιάτικα», στὸ Δαπόντες, «Κανὼν περιεκτικός», ὁ.π., σ. 107. **61** *ταλέρι*: βλ. σχ. VI.12. **63** *μαχαίρι*: Στὴ φυλακή δὲν ἐπιτρέπονται τὰ αἰχμηρὰ ἀντικείμενα. **77** *μπὰς Καρακουλουκτζή*: ἀρχιφύλακας· τουρκ. *baş Karakoleu*. **82** *καμτζικιαῖς*: ἀπὸ τὸ καμ(ου/ι)τσίκι, τουρκ. *kamci*, μαστίγιο. **93** *Στὰ χεῖλη ψάρι ψήνεται*: βασιανίζω, ταλαιπωρῶ, κάνω τὴ ζωὴ κάποιου δύσκολη· ἀπὸ τὴ γνωστὴ παροιμία. **97** *ἀλυσίδα*: δεσμά. **98** *καθολικά*: ἔνν. ὀλόκληρα, πλήρως πεσμένα/πιασμένα στὴν παγίδα. **103** *Τὴν ἀλυσίδα ... ποδάρει*: Ἀλυσοδέθηκε στὸ τουμπορούκι. **105** *φλωρί*: φλωρίον < μτγν. λατ. *florinus* < *flosoris* (ἄνθος· πβ. φιορίνι), χρυσὸ νόμισμα, πιθανῶς οὐγγρικό (X.79-80). **107** *τουμπορούκι*: βλ. σχ. V.17. **108** *ἀγάδες*: ἀγάς, τουρκ. *ağa*, τίτλος ὀθωμανοῦ πολιτικοῦ ἢ στρατιωτικοῦ κατωτέρου ἀξιωματοῦχο, στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀνακτόρων ἢ ὡς ἐκπρόσωπος γαιοκτῆμονος. **125** *Ἀυτόν*: Ἐννοεῖ τὸν ἑαυτὸ του. **128** *ἀπόγιο*: (ἀπόγι/ἀπόι) ἡ ἀπόγειος αὔρα, ὁ ἄνεμος ποὺ πνέει κατὰ τὴ νύκτα με κατεύθυνση ἀπὸ τὴν ξηρὰ πρὸς τὴ θάλασσα καὶ ὀφείλεται στὴ διαφορὰ θερμοκρασίας ξηρᾶς-θάλασσης· πρωινὴ ἢ βραδινὴ δροσιὰ καὶ ὑγρασία. **130** *γαμπρόν*: ἔνν. ἡ διάλυσις τοῦ ἀρραβῶνα με τὴ θυγατέρα τοῦ καμινάρη Κωνσταντίνου Ἐπιόλητου ἐκ Ζαγορᾶς· βλ. ἀνωτέρω σ. 281. **133** *Νύμφην*: βλ. ἀμέσως προηγούμενο σχόλιο. **135-142** Ἀπίθανα γεγονότα πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς ἐκπλήξης ἀπὸ τὴν πραγματικότητά (φυλάκιση), ποὺ φάνταζε ἀπίθανη· βλ. παράλληλους στίχους στὸ XIII.1-18, ἀλλὰ καὶ στὸ στιχ. [4] πρὸς πρὸς τὴ σύζυγό του Μαριόρα (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 51). **136-137**

Οἱ δύο στίχοι λαμβάνονται ἀπὸ στιχοῦργημα πρὸς τὴ Μαριόρα (Κεχαγιόγλου, *ὁ.π.*, σ. 51, ἀρ. [4].1-2): ἐκεῖ ἀντὶ «ἐπίστευα ἀπὸ τὴν γῆν» ἀναγράφεται «Μαριόρα μου, ἐλόγιαζα». Οἱ αὐτοὶ στίχοι μὲ τὴν προσφώνηση «Γρηγόριε ἐνόμιζα» καὶ στὸ XIII.1-2. **138** Μετὰ τὸν στ. 138 ὁ Π ἔχει τὸ δίστιχο Ὁ οὐρανὸς νὰ κατεβῆ καὶ μὲ τὴν γῆν νὰ σμίξῃ, | τὴν ὑπερηφανείαν του ὁ δαίμονας νὰ δίξῃ, ποὺ παραλείπει ὁ Β. Ὁ Δαπόντες ὅμως χρησιμοποίησε τὸν ἀνωτέρω στίχο ἄλλοῦ (XIII.3-4). Ὁ στίχος ἀρχικῶς στὴν ἔμμετρη ἐπιστολῇ πρὸς Μαριόρα [4].3-4 (Κεχαγιόγλου, *ὁ.π.*, σ. 51). **139** Ὁ στίχος ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω στίχ. [4].10 πρὸς Μαριόρα (καὶ XIII.10). **140** Ὁ στίχος ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω στίχ. [4].12 πρὸς Μαριόρα (καὶ XIII.12). **143-150** Γιὰ τὴ μεταβλητότητα τῆς τύχης βλ. σχ. IV.9-28. **151-153.** *Ἀκούρευτόναι τὸ χαρτί ... ψαλίδι*: πιθανῶς ἀναφορὰ στὶς ἀξάκριστες κόλλες χαρτιοῦ στὶς ὁποῖες γράφει ὁ Δαπόντες τὸ παρὸν στιχοῦργημα. Ὁ Δαπόντες δὲν διαθέτει ψαλίδι, γιὰ νὰ ξακρίσει τὰ φύλλα (*κουρέψω*), καθὼς αἰχμηρὰ ἀντικείμενα δὲν ἐπιτρέπονται στὴ φυλακῇ (πβ. VI.63). Ἔτσι, ζητεῖ ἀπὸ τὴν Ἀγγελίνα νὰ τὸ πράξει (*κούρεψαί το*), καθὼς ἡ ἀκαλαίσθητη ἐξωτερικὴ μορφή (ἄκοπα περιθώρια χαρτιοῦ) ὑποβαθμίζει ὀπτικὰ τὸ περιεχόμενο, ὥστε νὰ γίνεται μὴ ἐλκυστικὸ (ἄνοστο). Ἡ παρούσα ἀναφορὰ τίθεται ἐν εἰδὲι σημεῖωσης πρὸς τὸν ἀναγνώστη, ὥστε δὲν ἔχει ὀργανικὴ σχέση μὲ τὸ κείμενο. Ἐπίσης, ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ ὅτι ὁ Δαπόντες ἀπέστειλε τὰ ἑπτὰ στιχοῦργήματα ἐν εἰδὲι ἐπιστολῆς στοὺς παραλήπτες. **154** *μάτια ... κασίδη*: Ὅπως ὁ τυφλὸς δὲν ἔχει μάτια (ἔραση) καὶ ὁ κασίδης (φαλακρὸς < μεσν. κασσίδιον < λατίν. cassis: περικεφαλαία) μαλλιὰ, ἔτσι καὶ ὁ Δαπόντες δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει στὴ φυλακῇ ψαλίδι κ.λπ., πλὴν τοῦ κονδυλίου. **155** *γιῶτα*: τὸ γράμμα ἰῶτα ὡς θηλυκὸ, ὅπως καὶ σὲ βυζαντινὰ κείμενα (κατὰ τὸ ἡ ἀλφάβητος· πβ. ἡ ὑπογεγραμμένη/προσγεγραμμένη [ἰῶτα]): ἐδῶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐγκαταλείψιμου ἀπὸ ὅλους (πβ. «σὺν καλάμιᾱ στὸν κάμπο»). **156-158** Ὁ Δαπόντες δὲν καταρᾶται τοὺς ἐχθροὺς του ποὺ εὐθύνονται γιὰ τὴ φυλάκισή του, ἀντιθέτως εὐχεται νὰ ἔχουν τὴν εὐχὴ τοῦ θεοῦ, κατὰ τὸ εὐαγγελικὸ «προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς» (Ματθ. 5.44)· πβ. σχ. VI.175-176. **159-170** Παράφραση σὲ στίχους τῶν λόγων τοῦ ὑποφέροντος Ἰώβ (Ἰώβ 1.21): «αὐτὸς γυμνὸς ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι ἐκεῖ· ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλατο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· εἶπὲ τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας». **171-174** Τὸ μόνο ποὺ ζητεῖ ὁ Δαπόντες ἀπὸ τὸν θεὸ εἶναι νὰ μὴν στερηθεῖ τῆς ἐπουρανίου βασιλείας. **175-176** Κατὰ τὸ εὐαγγελικὸ «ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» (Ματθ. 5.44)· πβ. σχ. VI.156-158. **177** *Δαπόντες ... Σκοπέλων*: Ἡ ὑπογραφή τοῦ Δαπόντε, ὅπως καὶ VI.33, X.97. | *Σκοπέλων*: τὸ σύμπλεγμα τῶν νήσων καὶ νησίδων τῶν Βορείων Σποράδων (Σκιαθός, Τσουγκριάς, Ἀλόνησος, Περιστέρα, Ἀδελφοί, Σκάντζουρα, Κυρὰ Παναγιά, Γραμέζα, Γιούρα, Ψαθούρα καὶ Πιπέρι), μεγαλύτερη τῶν ὁποίων εἶναι ἡ Σκόπελος· ἡ νησίδα Πιπέρι βρίσκεται στὸ ἀνατολικότερο ἄκρο τῶν Βορείων Σποράδων. **178** Πβ. «ὄν γὰρ ἀγαπᾶ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται» (Παροιμ. 3.12, Ἐβρ. 12.6), δηλ. ὁ θεὸς ἐπιτρέπει τίς δοκιμασίαις χάριν σωτηρίας.

VII.

Στὸν Βατοπ. 781 σώζονται οἱ στ. 23-86 (ἐξέπεσαν οἱ στ. 1-22), λόγω ἀπώλειας τοῦ ἀρχικοῦ φ. 58 (μεταξὺ φ. 147 καὶ 148 τῆς νεώτερης ἀρ.). Οἱ στ. 1-22 ἀναπληρώνονται ἀπὸ τὸν κώδ. Πράγας, φ. 104^{r-v}, στὸν ὁποῖο ὅμως τὸ στιχοῦργημα περιλαμβάνεται

νει 68 στίχους (στό τέλος τοῦ κειμένου στὸν κώδ. Πράγας ὁ ἀρ. 68). "Ὅπως καὶ στὸ στιχ. VI, ὁ κώδ. Πράγας διασώζει προφανῶς μιὰ πρώτη μορφή τοῦ κειμένου, καθὼς —πλὴν τῶν ἀνεπαίσθητων διαφορῶν— δὲν περιέχει 20 στίχους τοῦ Βατοπ. 781 (στ. 29-30, 69-86), ἐνῶ ἔχει ἐπιπλέον δύο στίχους μετὰ τὸν στ. 57 (βλ. κρ. ὑπ.)." Ἔτσι, στοὺς συνολικὰ 68 στίχους τοῦ κώδ. Πράγας πρέπει νὰ προστεθοῦν ἄλλοι 20, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀφαιρεθοῦν δύο, ὥστε προκύπτει ὁ ἀρ. 86 γιὰ τοὺς στίχους τοῦ κειμένου. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἡ τρίτη (καὶ τελευταία σωζόμενη) πρὸς τὴν Ἀγγελίνα, καὶ γράφτηκε περὶ τὸν Μάιο 1748· βλ. ἀνωτέρω, σ. 297. Παρόμοιους στίχους (μιὰ ἀρχικὴ μορφή) περιέχει καὶ ὁ κώδ. Βυτίνας 1, φ. 373^v (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 42-43).

3 *αὐτοπόσωπον*: Ἡ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὀμιλία (διὰ ζώσης φωνῆς, διὰ λόγων, διὰ στόματος, κατὰ πρόσωπον, σωματικὴ/ζωντανὴ ὀμιλία ἢ διάλεξις), ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴ διὰ γραμμάτων ἐπικοινωνία ἀπόντος πρὸς ἀπόντα φίλον. Στὴν περίπτωσι συνθεσῆς ἐπιστολῆς ἀπὸ κάποιον συντάκτη-ἀποστολέα πρὸς παραλήπτη ἐκ μέρους κάποιου τρίτου, ἐκπροσωπώντας τον —εἴτε κατὰ σχετικὴ ὑπαγόρευση εἴτε ἐκφράζοντας τὴν οὐσία τῆς θέλησῆς τοῦ τρίτου μὲ δικό του ὕφος—, τότε ἡ ἐπιστολὴ γράφεται καὶ ἀποστέλλεται ὡς ἐκ προσώπου· βλ. Ἀναστάσιος Γόρδιος, *Ἀλληλογραφία*, σ. 69 (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 94). **5** *δεκατρεῖς τῆς φυλακῆς μου μῆνες*: Τὸ σχιζορρήγμα γράφτηκε περὶ τὸν Μάιο τοῦ 1748 (φυλάκιση 27 Ἀπρ. 1747). **6** *προτιτηρεναῖς*: ὑπηρεσίες τῆς Ἀγγελίνας παλαιότερα στὴ Μολδοβλαχία ἢ/καὶ στὸ Σταυροδρόμι. **12** *χέρια τὰ παρθενικά σου*: Ἡ γηραιὴ Ἀγγελίνα εἶναι προφανῶς ἀνύπαντρη. **15** *γιαχνιά*: τὸ γιαχνί, κοκκινιστὸ μαγειρευτὸ τουρκ./περσ. yahnı | *κεφτέδες*: οἱ κεφτέδες· τουρκ. köfte. | *καπαμάδες*: ὁ καπαμάς, ἀρνῆσιο ἢ μοσχάρησιο κρέας μὲ ντομάτες καὶ καρυκεύματα· τουρκ. kapama. **17** *παραγεμοστά*: τὸ φαγητὸ (παρ)γεμιστά. **19** *Τζορβάδες*: ὁ τσορμπάς, σούπα· τουρκ. çorba. **20** *μανέστρα*: ψιλοκομμένα ζυμαρικά (κριθαράκι), ἐδῶ ὡς σούπα· βενετ. manestra. **21** *Γιαπράκια*: ντολμαδάκια/σαρμαδάκια ἀπὸ ἀμπελιόφυλλα ἢ λαχανόφυλλα (σὲ ἄλμη), γεμιστὰ μὲ ρύζι ἢ/καὶ κιμά· τουρκ. yaprak. **22** *μπουρέκια*: πίτες ζύμης μὲ ποικίλη γέμιση· τουρκ. börek. **23** *στουφάτα*: τὸ στιφάδο. **25** *Πιλάφια*: τὸ πιλάφι, ρύζι βραστὸ μὲ βοῦτυρο· τουρκ./περσ. pilav. **27** *μακαβάδες*: τὸ γνωστὸ σιροπιαστὸ γλύκισμα· τουρκ. baklava. **28** *γηρολαία*: ἡλιακικὴ ἔνδειξη τῆς Ἀγγελίνας. **29** *Χαλβάδες*: μᾶλλον ἀπὸ ταχίνι (ὄχι ὁ σιμιγδαλένιος ἢ μὲ νισεστέ)· τουρκ. halva < helva < ἄραβ. **31** *Πελτέδες*: πηκτὴ ἢ πολτὸς ντομάτας· τουρκ. pelte. | *μουαλεμπιά*: τὸ μαχαλεμπί/μαλεμπί, γλύκισμα ἀπὸ γάλα καὶ ρυζάλευρο (καὶ ροδόνερο)· τουρκ. muhallebi. **33** *καταΐφι*: καὶ κανταΐφι, τὸ γνωστὸ γλυκὸ ταψιοῦ· τουρκ. kadayıf. **35** *μακαρόνια*: ζυμαρικά. **35-36** *Κυπριώτην φιδέ*: ὁ φιδές, λεπτὸ νηματοειδές ζυμαρικό, ὡς σούπα. **37** *καρελί ὀυζόγαλο*: Ρυζόγαλο μὲ καννέλα· ἡ γραφὴ *τορονελί* (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 43 στ. 15 καὶ σ. 45) στοὺς παρόμοιους στίχους τοῦ κώδ. Βυτίνας 1, φ. 373^v, πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *καρελί*: ὁ Βυτίνας 1 ἔχει μετὰ ἀπὸ διόρθ. τὴ γραφὴ: τὸ *καρελῆ ὀυζόγαλο* [*καρελῆ*: διόρθ. προσθήκης supra ὀυζόγαλο]. | *σφογγάτα*: ἡ ὀμελέτα, χτυπητὰ ἄβγά, ἐνίοτε καὶ μὲ τυρὶ, λουκάνικα, κολοκυθάκια κ.λπ., σπογγοειδοῦς ὄψεως < μισν. *σφονγγᾶτον* < *σπ(φ)όγγος*· βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτης, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*, τ. 1: *Παροιμῖαι*, Ἀθήνα 1899, σ. 419, 464. **38** *ζυμαρικά, μαρινάτα*: ζυμαρικὰ μαριναρισμένα μὲ σάλτσα. **41** *χτένια*: τὸ χτένι (pecten), μικρὸ δίθυρο ὄστρακόδερμο μαλάκιο τῶν ὠκεανῶν· στὸ «Κανὼν περιεκτικός», σ. 110-111, ἀναφέρονται σουπιές Βενετίας, μοσχοχτάποδα τῶν νήσων, στρεΐ-

δια καὶ χιοβάδες στὰ Τούσλα. | *πίνας*: ἡ πίνα, εὐμέγεθες δίθυρο μαλάκιο εὐκρατων θαλασσῶν. Πβ. καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο Θαν. Δρίτσας (καρδιολόγος Ὠνασίου), «Οἱ γηθικές διαστάσεις τῆς διατροφῆς», *Ἡ Καθημερινή*, φ. 2.9.2012, ὅπου ἀναφορὰ στὸν Δαπόντε. **42** *χιοβάδες*: ἡ ἀχ(ι)βάδα, ομάδα δίθυρων ὀστρακοειδῶν μαλακίων τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ βορείου Ἀτλαντικοῦ. | *σωλήνας*: ὁ σωλήνας (*solen marginatus* ἢ *ensis siliqua*), ἐλασματοβράγχιο (ἢ δίθυρο ἢ ἀκέφαλο ἢ πελεκύποδο) μαλάκιο, εἶδος ἀχ(ι)βάδας ποὺ ζεῖ σὲ κατακόρυφη στάση μέσα στὴν ἄμμο. **49-54** Νηστεία, ξηρὰ τροφή, τριήμερα χωρὶς τροφή, φαγητὸ χωρὶς ποικιλία, μικρὴ πόση νεροῦ, προσευχὴ τῆ νύκτα (ἀγρυπνία), γονυκλισίες («μετάνοιες»), ὅπως καὶ χαμαικοιτία, ἀλουσία κ.λπ., ἀποτελοῦν μεθόδους σκληρῆς ἀσκήσεως ἐνὸς μοναχοῦ ἀσκητῆ, ἰδιαιτέρως σὲ περιόδους νηστείας. Αὐτὰ ἀκολουθεῖ ἡ Ἀγγελίνα κατὰ τὴ Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ τοῦ 1748, ὥστε νὰ εἰσακουσθοῦν οἱ προσευχῆς τῆς γιὰ τὸν Δαπόντε. **57** Μετὰ τὸν στ. 57 ὁ Π ἔχει τὸ δίστιχο καὶ τὰ *σαρανταλείτουργα*, καὶ ταῖς *βοήθειαις σου* | *εἰς τὰ πτωχὰ καὶ ὀφρατὰ κατὰ τὴν δυνάμιν σου*, τὸ ὁποῖο παραλείπει ὁ Β. **59** *φερετζέ*: πανωφόρι, μαντῶ, ἐξωτερικὸ γυναικεῖο ἔνδυμα, ποὺ καλύπτει τὴν κεφαλὴ (ὄχι τὸ πρόσωπο): τουρκ. *ferace*: πβ. τὸ εὐαγγελικὸ «ὅ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι» (Λουκ. 3.11). **69-70** *Πάνο*, *Ἰουστίνης*, *Μαριόρας*: Πιθανότατα ἡ Ἀγγελίνα ἐργαζόταν στὴν οἰκία τοῦ Πάνου (παραλήπτη τῶν ἐπιστ. VIII, IX) καὶ τῆς συζύγου του Ἰουστίνης στὸ Σταυροδρόμι (βλ. καὶ VIII.27-28), ἐνῶ ἡ Μαριόρα πρέπει νὰ εἶναι θυγατέρα τοῦ ζεύγους, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ συγγέεται μὲ τὴν ὁμώνυμη σύζυγο τοῦ Δαπόντε (βλ. ἀνωτέρω, σ. 297). **71-84** Ὅπως ὀρίζουν οἱ κανόνες τῆς ἐπιστολογραφίας (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 94), ὁ ἀποστολέας Δαπόντες δηλώνει —εὐχαριστώντας καὶ ἐν εἶδει ὑστερογράφου— τὰ δῶρα ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὸν παραλήπτη ἢ τοὺς φίλους, ἐνῶ δηλώνει ἐνόχληση γιὰ δῶρα ποὺ ἀνέμενε ἀλλὰ δὲν ἐστάλησαν. Ἐδῶ πρόκειται πιθανῶς γιὰ κυρίες/κοπέλες ἀπὸ τὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ τοῦ οἴκου τοῦ Πάνου. Ὁ Δαπόντες μάλιστα δημιουργεῖ ζεύγη δώρου-δωρητῆ, προβαίνοντας κατὰ περίπτωσιν καὶ σὲ λογοπαίγνιο μὲ τὰ ὀνόματα: κανελόλαδο-Κανελίτζα, ροδόσταμα-Ρόζα. Ἄλλες τρεῖς κυρίες/κοπέλες δὲν μπόρεσαν ἢ δὲν εὐαρεστήθηκαν νὰ στείλουν. **71** *καρνελόλαδο*: ράβδοι κανέλας ἐμποτισμένοι σὲ ἐλαιόλαδο, πιθανῶς γιὰ χρῆσιν ὡς ἀλοιφή. **73** *γιασομούλαδο*: τὸ γιασεμόλαδο, ἰασμέλαιο, ἀρωματικὸ αἰθέριο ἔλαιο ἀπὸ ἄνθη γιασεμιοῦ: τουρκ. *yaşemin* < μεσν. περσ. *yasāman*. **75** *ροδόσταμα*: ἀρωματικὸ ἀπόσταγμα ἀπὸ ροδοπέταλα, ροδόνερο. **78** *πατερομά*: τὸ πατερ(η)μό, ἡ Κυριακὴ προσευχὴ *Πάτερ ἡμῶν*: πιθανῶς κάποιον φυλλάδιο μὲ τὴν προσευχὴ, μὲ ζωγραφισμένα τριαντάφυλλα. **82** *ἀντιφάρμακον*: ὀτιδήποτε ἀντικείμενο ὡς ἐνδειξὴ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὸν φυλακισμένο, γιὰ νὰ ἀπαλύνει τὸν ψυχικὸ του πόνο. **83** *Ζωίτζα*: Ὁ Δαπόντες θεωρεῖ ὅτι ἡ Ζωίτσα τοῦ χρωστοῦσε μεγάλες χάρες. **85** *ἀρῶνα*: Δὲν πρέπει νὰ ἀναφέρεται στὸν δικὸ του ἀρραβῶνα, ὁ ὁποῖος εἶχε διαλυθεῖ, ἀλλὰ πιθανῶς στὸν ἀρραβῶνα κάποιας κοπέλας ἀπὸ τὸ προσωπικόν. Ὁ Δαπόντες ὑπόσχεται, ὅταν ἀποφυλακιστεῖ (νετάρω: ὀλοκληρώνω, καθαρῶς, διευθετῶ), νὰ προχωρήσει τὸ ζήτημα (τρατάρω: προσφέρω, προωθῶ).

VIII.

Τὸ κείμενο στὸν Βατοπ. 781, φ. 149^{r-v}/60^{r-v}, καὶ στὸν κώδ. Πράγας, φ. 105^v-106^v. Ἀμφότεροι οἱ κώδικες περιέχουν 34 στίχους (στὸν Π στὸ τέλος ὁ ἀρ. 34). Ἡ ἐπι-

στολή είναι γραμμένη μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1748, 10 Ἀπρ. (βλ. ἀνωτέρω, σ. 298), καὶ ἀποστέλλεται —ὅπως καὶ τὸ στιχ. IX— στὸν ἄρχοντα Πάνο, ποῦ διαμένει στὸ Σταυροδρόμι. Στὸ ἐπιστολιμαῖο στιχοῦργημα προβάλλεται ἡ ἀντίθεση τῆς χαρᾶς τῆς Λαμπρῆς μετὰ τὴ λύπη τοῦ Δαπόντε, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τὸ παράπονό του. Τὰ πρῶτα 13 δίστιχα ἄρχονται μετὰ τὸ Χριστὸς ἀνέστη, συνοδευμένο μετὰ κάποια θετικὴ συνέπεια γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ στὸν δεύτερο στίχο ἐκάστου διστίχου δηλώνεται ὡς ἀντίθεση ἢ κακὴ κατάσταση τοῦ Δαπόντε. Ἔτσι, ὁ πρῶτος στίχος ἐκάστου διστίχου ἀποτελεῖ τὴ θετικὴ θέση (Ἀνάσταση γιὰ ὅλους), ἐνῶ ὁ δεύτερος τὴν ἀρνητικὴ ἀντίθεση (φυλακὴ ἐνός), ἢ μᾶλλον τὴν ἀδυναμία τῆς πνευματικῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴν Ἀνάσταση νὰ ἐπιδράσει καὶ στὴ σωματικὴ ἀπελευθέρωση τοῦ Δαπόντε (καὶ τῶν ἀνθρώπων). Πβ. πέντε τετράστιχα ἐπιγράμματα τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου μετὰφραση/παράφραση τοῦ Χριστὸς ἀνέστη στὸν κώδ. Θεολ. Σπουδ. ΕΚΠΑ 50, σ. 262-263 (ἐτ. 1696, 1698-1699, 1701-1702) καὶ ἄλλα ἑνέα στὸν κώδ. Λαρίσης 18, σ. 285-287 (ἐτ. 1706-1709, 1710-1714).

2 Λόγω τοῦ ἐγκλεισμοῦ του ὁ Δαπόντες δὲν μπορεῖ νὰ εὐχηθεῖ Χριστὸς ἀνέστη δι' ἀσπασμοῦ (δὲν εἶναι νὰ τὸ κάμωμεν), ὥστε ζητεῖ συγγνώμη (συγχωρεμένος). **8** *χάσι*: ἡ φυλακὴ (βλ. σχ. V.13). **12** *ὁμάδι*: ὁμοῦ, μαζί. **17** *σατᾶν τὴν ἐξουσίαν*: θεολογικὴ ἀναφορά· ὁ Χριστὸς, θανάτω θάνατον πατήσας, δίδει τὴ δυνατότητα στὸ ἀνθρώπινο γένος νὰ ὑπερβεῖ τὸν πνευματικὸ θάνατο διὰ τοῦ σωματικοῦ θανάτου, μέσω τῆς ἐκκλησίας, ἐνῶ προηγουμένως οἱ ἄνθρωποι βρισκόνταν στὸ πνευματικὸ σκότος (*ἄδης*) ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ διαβόλου. **28** *Ἰουστίνας, φαρμαλίας*: ἡ σύζυγος καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Πάνου (βλ. καὶ VII.69-70). **31-32** Ἐν εἶδει ὑστερογράφου ὁ Δαπόντες δηλώνει ὅτι ἔλαβε τὰ κόκκινα ἀβγά ποῦ τοῦ ἔστειλαν, ἐνῶ ὑπόσχεται ὅτι μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του θὰ ἐξηγήσει τὴν προέλευση τοῦ ἐθίμου τῆς βαφῆς τῶν ἀβγῶν (βλ. ἀνωτέρω, σ. 298). **33** Ἡ ὑπογραφή τοῦ Δαπόντε, ὅπως καὶ VI.177, X.97.

IX.

Τὸ κείμενο στὸν Βατοπ. 781, φ. 149^v-151^r/60^v-62^r, καὶ στὸν κώδ. Πράγας, φ. 106^v-107^v. Ὁ Β περιέχει 62 στίχους, ἐνῶ ὁ Π 56 (Π, στὸ τέλος ὁ ἀρ. 56), καθὼς ὁ Π, ποῦ διασώζει τὴν πρώτη μορφή, δὲν ἔχει τοὺς στ. 35-36, 41-42, 49-50. Τὸ στιχοῦργημα περιέχει τὴν περιγραφή πομπῆς τοῦ σουλτάνου κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του ἀπὸ τὸ σουλτανικὸ σεράι στὸ Ραῖα Kapisi, προσκαλεσμένου γιὰ γεῦμα ἀπὸ τὸν βεζίρη. Ἡ πομπὴ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν κύρια πύλη Bab-ı Hümayun τοῦ σουλτανικοῦ σαραγίου καὶ κατελάμβανε ὅλη τὴν ἀπόσταση (περ. 2 χλμ.) μέχρι τὴν πύλη τοῦ Ραῖα Kapisi (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 112). Ἡ πομπὴ (παράταξη, συνοδεία) πρέπει νὰ ἔλαβε χώρα κατὰ τὸν Δεκ. 1747, ἐνῶ τὸ στιχοῦργημα συντέθηκε μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1748 (βλ. ἀνωτέρω, σ. 298-300). Τὴν παρούσα πομπὴ τοῦ σουλτάνου (ἀλάγι) ἀπὸ τὸ σουλτανικὸ σεράι στὸ βεζιρικὸ μέγαρο περιγράφει πιθανῶς ὁ Δαπόντες στὸν *Ἱστορικὸ κατάλογο* σὲ πεζὸ λόγο (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 113)· Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, σ. 160-161 (δὲν ὑπάρχει στὸ Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3). Γιὰ τὴν περιγραφή ἄλλων δύο παρατάξεων ἀπὸ τὸν Δαπόντε (ἀκρόαση Πέρση πρέσβη στὴν Ἀγία Πετρούπολη, 21 Ἰουν. 1742, καὶ Ρώσου πρέσβη στὴν Κωνσταντινούπολη, 17 Μαρτ. 1749) βλ. ἀνωτέρω, σημ. 113. Ἐντεῦξεις πρέσβων, ἀλάγια, ὑποδοχές/προὔπαντήσεις, προπομπές (τέλ. 17ου – ἀρχ. 18ου αἰ.), περιγράφονται καὶ στὸν κώδ. Κου-

ρίλα 5, φ. 226^r-234^v. βλ. Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Γνωστὰ καὶ ἄγνωστα ἱστορικὰ ἔργα τῆς Τουρκοκρατίας, σ. 203-204 (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 26). Βλ. ἐπίσης, Διον. Φωτεινός, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας...*, Βιέννη, 1819, τ. 3, σ. 415 κ.έ. («Περὶ διορισμοῦ τῶν ἡγεμόνων...»), 436 κ.έ. («Ἡ παράταξις μετὰ τὴν ὁποίαν ὑποδέχεται ὁ τόπος τὸν ἡγεμόνα...»). Σώζονται ἐπίσης (σὲ γφφ τῆς BPA) διάφορα ἐγκώμια γιὰ τὴν εἴσοδο ἢ ἐξοδο τῶν ἡγεμόνων Μολδοβλαχίας ἀπὸ τὴν ἡγεμονικὴ Αὐλὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐνθρόνιση ἱεραρχῶν στὸν Οἰκουμενικὸ θρόνο. Γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ ἐθιμοτυπία βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ περιγραφή, τοπογραφικὴ, ἀρχαιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ...*, Ἀθήνα 1869, τ. 3, σ. 126 κ.έ.: γιὰ τοὺς ἀξιωματούχους τῆς ὀθωμανικῆς Αὐλῆς καὶ τῆς κυβέρνησης βλ. στὸ ἴδιο, σ. 37 κ.έ., καὶ 110 κ.έ. Πβ. Suraiya Faroghi, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, ἐκδ. Tauris, Λονδίνο 2000, σ. 162 κ.έ. («Ceremonies, Festivals and the Decorative Arts»). — Ἡ εἰκ. 4 (βλ. ἀνωτέρω, σ. 300) περιέχεται στὸ Jacob Spon, *Voyage door Italien, Dalmatien, Griekenland, en de Levant. Gedaan in de Jaren 1675 en 1676*, Ἄμστερταμ 1689, μετὰξὺ τῶν σ. 104-105 (βλ. καὶ <http://el.travelogues.gr/item.php?view=53764>, τοῦ Ἰδρύμ. Αἰκ. Λασκαριδῆ) — εὐχαριστῶ τὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη γιὰ τὴν ἄδεια φωτογράφησης. Ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς ἀπεικόνισης στὸ Edward Brown, *Reysen durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Servien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien...*, Νυρεμβέργη 1686, ὅπου καὶ περιγράφεται πομπὴ τοῦ σουλτάνου στὴ Λάρισα (σ. 138 κ.έ.: ἀρχικὴ ἀγγλ. ἔκδ., *A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly...*, Λονδίνο 1673· βλ. καὶ *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο* 23, 1993, 171 κ.έ.). Ἡ διασημότερη ἀπεικόνιση πομπῆς σουλτάνου εἶναι ὁ πίνακας τοῦ γαλλοφλαμανδοῦ Jean Baptiste van Mour, περ. 1736 (<http://www.gettyimages.com/license/464426619>).

1 Μαχμοὺτ: ὁ σουλτάνος Μαχμοὺντ Α' (1730-54). **2 Πασᾶ Καπισί**: τὸ σερὰι τοῦ βεζίρη, ὅπου καὶ ἡ φυλακὴ τοῦ Μουτζούραγα. **3 ἐπίτροπος**: ὁ βεζίρης. **4 φιλοτιμίαν**: ἀπόδοση τιμῆς στὸν σουλτάνο. **5-8** Ὁ Δαπόντες παρακολούθησε γιὰ λίγη ὥρα τὴν πομπὴ κατὰ τὴν εἴσοδο/ἄφιξη τοῦ σουλτάνου στὸ βεζιρικό παλάτι, καθὼς ἔτυχε τότε νὰ βρίσκεται σὲ καλῦτερο κελλί, ἔχοντας δωροδοκῆσει τοὺς δεσμοφύλακες (βλ. ἀνωτέρω, σ. 298). **9 ἀλουποῦς τὰ μάτια**: μεταφορικά, τὰ χρυσὰ νομίσματα, καθὼς τὰ μάτια τῆς ἀλεπούς λαμπυρίζουν ὅπως τὰ χρυσὰ νομίσματα: Πολίτης, *Παροιμίαι*, σ. 452, 464. **11 σεράγι**: τὸ Πασᾶ Καπισί τοῦ βεζίρη. **12 ἀλάγι**: πομπή, συνοδεία, παρέλαση, τελετὴ, στράτευμα, συρφετός· τουρκ. *alay* < μεσν. *ἀλλάγιον*. **14 τσαβούσμπασης**: μέγας τελετάρχης τοῦ βεζίρη· τουρκ. *çavuşbaşı*: ἀρχιλοχίας. | *κεχαγιᾶς*: ἀντιπρόσωπος, διαχειριστὴς τῶν φορολογικῶν καὶ οἰκονομικῶν, οἰκονόμος (ἐδῶ τοῦ βεζίρη)· τουρκ. *kehaya*. **15 θυμιάματα**: Τὸ θυμιάτισμα — συνήθως καίμενο λιβάνι — ἀποτελοῦσε συνήθεια μετὰ ἰσχυρὸ συμβολισμό κατὰ τὴ λατρεία στοὺς ἀρχαίους λαοὺς καὶ στοὺς Ρωμαίους, ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία τὸ παρέλαβε ἀπὸ τὴν ἰουδαϊκὴ θρησκεία (πβ. Ἐξ. 30.34-38 γιὰ τὰ συστατικὰ τοῦ θυμιάματος). Τὸ πρόσωπο ποὺ θυματίζεται, ὥστε νὰ εὐωδιάζει, θεωρεῖται ἱερό (ἐδῶ ὁ σουλτάνος). Κατὰ παρόμοιο τρόπο θυμιάζονται στὶς ἐκκλησιαστικὲς τελετὲς καὶ ἀκολουθίες οἱ ἱερεῖς εἰκόνας ἀλλὰ καὶ οἱ πιστοί, καθὼς θεωροῦνται ἱερὰ πρόσωπα ὡς κατ' εἰκόνα θεοῦ πλασμένοι. **16 ὁδοστᾶματα**: παρόμοια χρῆση μετὰ τὸ θυμιάμα· βλ. καὶ σχ. VII.75. **17 ἀγάδες**: Οἱ ἀγάδες ἀκόλουθοι/ὑπηρέτες τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ σουλτάνου (*ic ağa*: ἐσωτερικὸς ἀγάς), ποὺ ἔφεραν διάφορους τίτλους· βλ. καὶ σχ. VI.108. **18 ὀγλάγια**: ἀγόρια ἀπὸ τὸ

ἀρσενικό χαρέμι τοῦ σουλτάνου· τουρκ. ođlan: παιδί, νεαρός (πβ. iđ ođlan: ἐσωτερικό, ἐσώκλειστο ἀγόρι, νεαρός ὑπηρέτης· πβ. νεοελλ. *τσολάνι, γιουσουφάκι*), ποῦ προερχόταν ἀπὸ τὸ παιδομάζωμα (devşirme)· Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τ. 3, σ. 38. | *τ ζ ο χ α δ ἄ ρ η δ ε ς*: σωματοφύλακες, θαλαμηπόλοι· τουρκ. cohadar· καὶ τζοκαδάρηδες (στὸν Π), τζοχαδαραῖοι, τζοχανταραῖοι, τσοαδάρηδες (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 27-28· Φωτεινός, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, τ. 3, σ. 417-418· Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τ. 3, σ. 44). | *σ α τ ι ρ ἄ δ ε ς*: δρομεῖς προπορευόμενοι τοῦ σουλτάνου, ποῦ ἀποκάρυναν τὸ πλῆθος· Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τ. 3, σ. 54 (*Σατήροι*)· βλ. καὶ Δαπόντες, *ἈΠαρίθμησις τῶν ὀνομαστῶν ναῶν καὶ μονῶν τῆς Παναγίας*), στὸ Hurmuzaki, *Documente Istoria Românilor*, τ. 13, Βουκουρέστι 1909, σ. 284, στ. 98· Φωτεινός, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, τ. 3, σ. 418 (*σατήριδες*). **19** *α ὕ λ η* ... *σ α ρ ω μ ἔ ν η*: σκουπισμένη, πεντακάθαρη αὐλή. **29** *σ κ ἄ λ α*: πιθανῶς ἡ σκάλα, μὲ τὴ βοήθεια τῆς ὁποίας θὰ ἀφίππευε ὁ σουλτάνος· ὁ βεζίρης ὄφειλε νὰ φιλήσει τὴ σκάλα σὲ ἐνδειξὴ σεβασμοῦ καὶ ὑποταγῆς. **31** *κ α λ α μ π α λ ἰ κ ι*: πλῆθος, ὄχλος, ὄχλαγωγία, ὄχλοβοή· τουρκ. kalabalik. **35** *Ῥ ε ἷ τ ς ἑ φ ἔ ν δ η ς*: ὑπεύθυνος/ ὑπουργός ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων· τουρκ. Reis Efendi (Reis ül-Küttab): ἀρχιγραμματέας. **36** *Τ ε φ τ ε ρ ὀ ἄ ρ η ς*: ὁ ὑπουργός τῶν οἰκονομικῶν (τουρκ. defterdar < defter < μεσν. *διφθέριον* < *διφθέρα*), ὑπεύθυνος γιὰ τὶς φορολογικὰς λίστες (tahrir defterleri). **41** *Μ α κ ε δ ὀ ν ο ς*: ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος. **42** *Β ο υ κ ἑ φ α λ ο ς*: ὁ Βουκεφάλας, τὸ ἄλλογο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. **45** *χ ρ υ σ ο κ ἑ φ α λ ο ι*, *χ ρ υ σ ὄ ζ ω ν ο ι*: μὲ χρυσὰ τουρμπάνια καὶ ζῶνες. **46** *κ ο ὕ ρ τ ᾽ ἠ β α σ ι λ ι κ ῆ*: ἡ σουλτανικὴ Αὐλή. **47** *Δ α ρ ι σ α δ ἔ ἄ γ ᾱ ς*: ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν μαύρων εὐνούχων· τουρκ. darüs-saadet ağasi. Τὸ darüs-saadet (οἶκος τῆς εὐτυχίας) ἢ Enderun βρισκόταν στὸ ἔσω σεράι, καὶ φιλοξενοῦσε κυρίως τέκνα χριστιανῶν ἀπὸ τὸ παιδομάζωμα. | *Χ α σ ν ε δ ἄ ρ η ς*: ὁ ἀρχιθησαυροφύλακας τοῦ σουλτανικοῦ σεραγιοῦ· τουρκ. haznedar-ağa. **48** *Σ ι λ ι κ τ ἄ ρ η ς*: ἀρχιυπασπιστής τοῦ σουλτάνου (*πρωτοσπαθάριος*). **51** *Γ ε δ ἔ κ ι α*: τὸ γεδέκι, βοθητικὸ ἄλλογο μὲ φορτίο· τουρκ. yedek. **52** *π ο υ γ γ ι ᾶ*: βλ. ἀνωτέρω, σημ. 58. **53** *ὀ φ φ ι κ ι ἄ λ η δ ε ς*: ὀθωμανοὶ ἀξιωματοῦχοι· λατιν. officialis < officium: ὑπηρεσία, ἀξίωμα. | *κ α π ι τ ζ ἠ δ ε ς*: θυρωροὶ ἢ/καὶ θαλαμηπόλοι (ἐδῶ μᾶλλον γενικῶς ἐπικεφαλῆς ἀξιωματοῦχοι)· ὁ Kapı ağasi ἦταν ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν λευκῶν εὐνούχων. **54** *κ α φ τ ἄ ν ι α*: τὸ καφτάνι, μακρὸς μανδύας, χιτῶνας· τουρκ. kaftan. | *τ ζ ο ρ β α τ ζ ἠ δ ε ς*: ὁ τσορμπατζής, ἀνώτερος βαθμοφόρος τῶν γενιτσάρων· τουρκ. çorbaci: μάγειρος, ζωμοδότης (Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τ. 3, σ. 282, Φωτεινός, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, τ. 3, σ. 417). **55** *γ ι α ν ι τ ζ α ρ ο λ ο γ ι ᾶ*: σῶμα γενιστάρων. **56** *Μ π ἄ μ π ι χ ο υ μ α γ ι ο ὕ ν*: ἡ κεντρικὴ πύλη τοῦ σουλτανικοῦ σεραγιοῦ Bab-ı Hümayun· βλ. ἀνωτέρω, σημ. 112. **57** *Π α σ ᾱ Κ α π ἰ*: Τὸ Πασᾱ-Καπισί, ἐδῶ Πασᾱ-Καπὶ λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συλλαβῶν τοῦ μέτρου. **59** *Β ε ζ ι ρ α ἷ ἔ μ η ς*: ὁ μέγας βεζίρης· τουρκ. vezir-i âzam ἢ sadr-i âzam. **61** *χ ἄ ψ ι*: ἡ φυλακὴ (βλ. σχ. V.13). **62** *γ ι α γ κ ἰ ν ι*: ἡ πυρκαγιά, φωτιά· τουρκ. yangın.

X.

Τὸ κείμενο στὸν Βατοπ. 781, φ. 151^r-153^r/62^r-64^r, καὶ στὸν κῶδ. Πράγας, φ. 108^r-110^r. Ὁ Β περιέχει 98 στίχους, ἐνῶ ὁ Π 94 (Π, στὸ τέλος ὁ ἀρ. 94), καθὼς ὁ Π, ποῦ διασώζει τὴν πρώτη μορφή, δὲν ἔχει τοὺς στ. 3-4, 35-36. Ἐπίσης, ὁ Π δὲν

ἔχει τὸν στ. 76, προσθέτει ὅμως ἕναν στίχο μεταξὺ τῶν στ. 78-79 (βλ. κρ. ὑπ.). Ὁ Κωστάκης Γουλιανός (Γουλιανός) χαρακτηρίζεται μέγας ποστέλνικος (τὸ ἀξίωμα τοῦ postelnic τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ σὲ ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν), πιθανότατα τῆς ἡγεμονίας τῆς Μολδαβίας (βλ. ἀνωτέρω, σ. 301), ἐνῶ ὁ Δαπόντες τὸν ὀνομάζει πνευματικὸ ἀδελφὸ (X.25). Πιθανῶς ταυτίζεται μὲ τὸν ποστέλνικο Κωνσταντῖνο, ποὺ διαμῆνει στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ ὁποῖος ἀντάλλαξε τρεῖς ἐπιστολές μὲ τὸν σκευοφύλακα τῆς Ξηροποτάμου Ἄνθιμο (Γουναρίδης, Ἀρχεῖο Ξηροποτάμου, σ. 108-110, ἀρ. 121-123) μεταξὺ 15 Ὀκτ. 1761 καὶ 15 Ἀπρ. 1762, σχετικὰ μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ Καθολικοῦ τῆς Ξηροποτάμου (βλ. καὶ σχ. XV), ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Δαπόντε στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ πλαίσιο ζητείας, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Δαπόντες περιέφερε τὸ Τίμιο Ξύλο τῆς μονῆς. Ὁ ποστέλνικος μάλιστα φιλοξένησε τὸ Τίμιο Ξύλο —προφανῶς καὶ τὸν Δαπόντε— στὴν οἰκία του, ἐνῶ δώρισε δύο πουργγιά γιὰ τὴν κατασκευὴ χρυσῆς θήκης τοῦ Τιμίου Ξύλου (βλ. καὶ *Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 103: «Ἐδῶ [Κωνσταντινούπολη] δὲ καὶ τὸ ἔνδυμα ἔγινε τοῦ Σταυροῦ μου, | ὁ στολισμὸς ὁ εὐπρεπὴς Σταυροῦ τοῦ στολισμοῦ μου, | Πολύτιμος, ὡς φαίνεται, ὄντως τῇ ἀληθείᾳ, | διότι μὲ ἐκόστισε καὶ κάμποσα πουργγεία. | Ἐξ ὧν δύο μὲ ἔδωκεν ὁ ἄνω εἰρημένος, | Κωνσταντῖνος ποστέλνικος, ἅς εἴν' εὐλογημένους»). Ἐναφέρεται ἐπίσης «Καὶ Κωνσταντῖνος πλούσιος διὰ τὴν ἀρχοντίαν» (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 100). Στὸ στιχοῦργημα ἀναφέρεται —ὄχι ὀνομαστικά— ὁ πεθερὸς τοῦ ποστέλνικου, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει πρωτοκαπιχεχαγιάς —πλέον βρίσκεται καὶ αὐτὸς στὴ φυλακῆ—, καθὼς καὶ οἱ δύο γαμβροὶ τοῦ Κωστάκη, ὁ γιατρὸς Νικόλαος Σκορδίλης καὶ ὁ κόμισος Γιαννάκης. Τὸ στιχοῦργημα πρέπει νὰ γράφτηκε πρὸς τὸ τέλος τῆς περιπέτειας τοῦ Δαπόντε, ἀνοιξὴ ἢ θέρος τοῦ 1748. Καθὼς τὸν Ἀπρ. τοῦ 1747 ὁ ἡγεμόνας Ἰωάννης Μαυροκορδάτος ἐξέπεσε τοῦ θρόνου (διάδοχος ὁ Γρηγόριος Γκίικας, Ἀπρ. 1747 – Φεβρ. 1748), ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ἐκθρονίσει τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο, ὁ ὁποῖος ἐπανῆλθε στὸν θρόνο τὴν περίοδο Φεβρ. 1748 – Αὐγ. 1749, δὲν εἶναι βέβαιο ποῖον ἡγεμόνα ὑπηρετοῦσε ὁ Γουλιανός. Πιθανότα, ὅταν γράφεται τὸ στιχοῦργημα, ἡγεμονεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος.

1 ἄγιον Γρηγόριον: ὁ ἄγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ Ναζιανζηνός. **3-4** Ὁ Γουλιανός προφανῶς διέθετε σημαντικὴ μόρφωση. **5-22** Ἀναφορὰ στὴν ἐπιστολὴ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου *Εὐδοξίῳ Ρήτορι* (PG 37.153C), ἀπὸ τὴν ὁποία παρατίθενται φράσεις. Ἀναφέρεται ὁ ἄγιος καὶ μέγας Βασίλειος ὁ Καισαρείας καθὼς καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου Καισάριος. **20** Ὁ Χριστὸς κοιμᾶται: ἀπὸ τὴ φράση τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς πρὸς Εὐδόξιο: «Ἐρῆει τὰ καλὰ, γυμνὰ τὰ κακὰ, ὁ πλοῦς ἐν νυκτί, πυρὸς οὐδαμοῦ, Χριστὸς καθεύδει. Τί χρὴ παθεῖν; μία μοι τῶν κακῶν λύσις, ὁ θάνατος». Ἡ φράση παραπέμπει στὴν εὐαγγελικὴ περικοπὴ τοῦ κοιμωμένου Ἰησοῦ στὸ πλοῖαρι, στὸ ὁποῖο ἐπιβαίνουν καὶ οἱ μαθητές του, ἐν μέσῳ τρικυμίας (Μαθθ. 8.23-28), καὶ ὑπονοεῖ τὴ θεοεγκατάλειψη (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 119). Ἡ φράση χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Δαπόντε καὶ ἀλλοῦ (*Κῆπος χαρίτων* 1880², σ. 146). **27** σαρκίκο ὄς: ὑπερβολὴ τοῦ Δαπόντε· οἱ γονεῖς τοῦ εἶχαν πλέον ἀποβιώσει, ἀλλὰ εἶχε ἀδελφούς καὶ ἀδελφές ἐν ζωῇ. **28** φίλος: νέα ὑπερβολὴ τοῦ Δαπόντε, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἔνοεε τοὺς πολιτικούς φίλους καὶ συνεργάτες· βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 282-284. **29** Αὐθέντης: ὁ Ἰωάννης Μαυροκορδάτος, ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας (1743-47), ὁ ὁποῖος ἀπομάκρυνε τὸν Δαπόντε ἀπὸ τὴ θέση τοῦ *καμινάρη* τῆς Αὐλῆς του (Ἰούλ. 1746). **30** διαφοκέρει: τὸ θειαφοκέρει, κερὶ μὲ μεγάλη περιεκτικότητα θειαφιοῦ, ὥστε νὰ ἀνάβει εὐκόλα. **31** καπικεχαγιάδες: βλ. IX.14. Ἐδῶ ὑπονοῦνται ἀντί-

παλοι του Δαπόντε στη μολδαβική Αύλη κατά τη θητεία του ἐκεῖ 1743-1746. **32** Πβ. τῆ γνωστῆ παροιμιακῆ φράση «τὸ ἔξυπνο πουλὶ ἀπὸ τῆ μύτη πιάνεται».

33-34 *πρῶτος, πεθερός*: Πιθανῶς πρόκειται γιὰ τὸν Γεώργιο Ραμαδάνη, ποὺ διατέλεσε ἀπὸ τὸ 1743 καπικεχαγιάς τοῦ ἡγεμόνα Ἰωάννη Μαυροκορδάτου στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπίσης στὴ φυλακῆ τοῦ Μουτζούραγα, μαζί μὲ τὸν Δαπόντε· βλ. Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης. Ἐνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα σὲ ἀφάνεια», *Ἐρανιστής* 20 (1995), 29 καὶ σημ. 27.

35 *χρέη ταῦθεντός*: Τὸ χρέος τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Ἰωάννη Μαυροκορδάτου ἦταν ἡ πραγματικὴ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία ὁ φυλακιστὴς Δαπόντες, καθὼς οἱ δανειστὲς προσπάθησαν νὰ τὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τὸν ἴδιο· βλ. ἀνωτέρω, σ. 289-290.

39 *μπιτιρίρτισαν*: ἐξόδευσαν, τελείωσαν (πβ. *ἔφαγε*, στ. 37)· τουρκ. bitirmek: ἀποπερατώνω, μπιτιρίζω (δὲν πρέπει νὰ ὑπονοεῖται τὸ *πατιρντί* τουρκ. patirdi: θόρυβος, ἀναστάτωση). | *Μωραῖται*: οἱ προφανῶς δανειστὲς τοῦ ἡγεμόνα Γιάννης καὶ ὁ Παναγιώτης ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ποὺ ἀπέσπασαν ἀπὸ τὸν Δαπόντε 25 πουγγιά· βλ. ἀνωτέρω, σ. 290. **41** *Γιαννιός*: ὁ τρίτος τῶν δανειστῶν, ποὺ ἀπέσπασε ἀπὸ τὸν Δαπόντε 30 πουγγιά, ὥστε συνολικὰ ὁ Δαπόντες κατέβαλε 55 πουγγιά (στ. 42) γιὰ τὰ χρέη τοῦ ἡγεμόνα· βλ. ἀνωτέρω, σ. 290. **45** *Χριστὸς καθεύδει*: βλ. ἀνωτέρω, σ. 20. **47** *περάματα*: ἡ κατάστασή μου, τὸ πῶς περνᾷ/διάγει, τὰ «κατορθώματα». **49-64** Ὁ Δαπόντες ἀπαριθμεῖ τέσσερα βασικὰ δεινὰ του: α) φυλάκιση, ἀπόλεια ἐλευθερίας, β) ζεῖ μακρὰν τῆς γενέτειρας, γ) ζημιώθηκε χρέηματα, δ) διάλυση ἀρραβώνα. **53** *ἐξορισμένος*: Ὁ Δαπόντες γεννήθηκε στὴ Σκόπελο, ἀπὸ ὅπου ἀπεδήμησε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1731, ὥστε ὡς τὸ μέσον τοῦ 1748 νὰ ἔχουν συμπληρωθεῖ 18,5 ἔτη. **55** *ἐζημιώθηκα*: Στὸ Ἰάσιο (1743-46) κατέβαλε δέκα καὶ πλέον πουγγιά γιὰ ἄγνωστο λόγο, ποὺ πιθανῶς σχετίζεται μὲ τὰ χρέη τοῦ ἡγεμόνα. **56** *χρυσῆ γυναίκα*: ἀναφορὰ στὴ διάλυση τοῦ ἀρραβώνα μὲ τὴ θυγατέρα τοῦ Κωνσταντίνου Ξυπόλητου (διέμενε στὸ Ἰάσιο [Γιάσι] τῆς Μολδαβίας), λόγω τῆς φυλάκισης. **57** *Ἐδώ*: Στὴ φυλακῆ τοῦ Μουτζούραγα ὁ Δαπόντες ἐξόδευσε 5-6 πουγγιά πρὸς δωροδοκία τῶν δεσμοφυλάκων. **59** *πουγγὶ τῆς Βλαχομπογδανίας*: οἱ οἰκονομίες τοῦ Δαπόντε στὴ Μολδοβλαχία, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐργάζεσταν στὶς Αὐλὲς τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν (1743-46). **61-62** *Μαμωνᾶ, δημοκατάρατο*: Τὰ χρηματικὰ ὀφέλη τοῦ Δαπόντε στὴν Αὐλὴ Βλαχίας καὶ Μολδαβίας προῆλθαν ἀπὸ ἀδικίες, ὥστε τὸ κέρδος του νὰ ἀποκαλεῖται τοῦ *μαμωνᾶ* (ἀραμαϊκὸ *μαμωνᾶς*: ἀνέντιμο κέρδος· πβ. «ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας ... οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεῦν καὶ μαμωνᾶ», *Λουκ.* 16.10-13). Ἐπίσης, χαρακτηρίζεται *δημοκατάρατο*, λαομίσητο, ὡς κατάρα τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Στους ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεῖς ὁ *δημοκατάρατος* συνήθως μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀποθησαυρίζοντος καὶ ἀποκρύπτοντος σῖτον (*συνέχων σῖτον*) ἢ αἰσχροκερδῶν κατὰ τὴν πώληση σῖτου (*τιμουλκῶν σῖτον*). Ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης (*Ἱστορίαι*, βιβλίο 6, κεφ. 6.6.9.2) μεταφράζει τὴ λέξη ὡς *ληστοκίον*. Ὁ Ὀριγένης, *Expositio in Proverbia (fragmenta e catenis)*, τ. 17, σ. 192, 29, θεωρεῖ ὅτι ὁ *δημοκατάρατος* («ὁ δὲ τὴν ἀμφοτέρων τροφὴν ἔχων καὶ μὴ παρέχων, ἀλλ' ὑπὲρ τούτων μισθὸν ἀπαιτεῖ τοῖς οὐκ ἔχουσι δοῦναι, ὑπολίποιο αὐτὸν τοῖς δαίμοσιν») «ὕπὸ τὸν δῆμον τῶν ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν δικαίων ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως ἐπικατάρατος ἔσται». **63-64** Πβ. τῆ σημερινῆ παροιμιακῆ φράση «ἀνεμομαζώματα διαβολοσκορπίσματα». **65-82** Συνέχιση τῆς ἀναφορᾶς στὰ συμβάντα τοῦ βίου τοῦ Δαπόντε, μὲ παράθεση μεγαλύτερων δεινῶν. **67-68** *ἐξαγόρευσίν μου, μετάληψίν μου*: στέρηση τῶν

ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν καὶ μυστηρίων, κυρίως τοῦ μυστηρίου τῆς ἐξομολογήσεως καὶ θείας μεταλήψεως: βλ. καὶ ἀνωτέρω, σημ. 285. **69-70** Περίπτωση ἐξισλαμισμοῦ: πιθανῶς ὁ Δαπόντες νὰ ἀναφέρεται σὲ ἐξισλαμισθέντα παιδιὰ ὀβροαίπουλα, ποὺ πίεζαν τὸν νεομάρτυρα Ἰωάννη ἀπὸ τὰ Μεδιόλανα νὰ ἀλλαξοπιστήσῃ: βλ. Πασχαλίδης, ὅ.π., σ. 30, στ. 25-30. **71-72** Ἀναφορὰ στὰ περιστατικὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Χρήστου περιβολάρη καὶ τοῦ Ἰωάννη ἀπὸ τὰ Μεδιόλανα: βλ. ἀνωτέρω σ. 288-289. **73-74** Τὰ μέσα μετὰ τὰ ὁποῖα ὁ Δαπόντες προσπαθοῦσε νὰ ἀντέξει τὸ ψυχολογικὸ βῆρος τῆς φυλακῆς: ἀνάγκωση, ψαλμωδία, στιχουργία, πνευματικὴ ἐργασία. **75-78** Ἰωσήφ ὁ πάγκαλος: Ὁ Δαπόντες παρομοιάζει ἑαυτὸν μετὰ τὸν ἀδίκως φυλακισθέντα Ἰωσήφ στὴν Αἴγυπτο, ὁ ὁποῖος στὴ συνέλξει ἀνέλαβε ὑψηλὸ ἀξίωμα στὴ διοίκηση τῆς χώρας, ὥστε τοῦ ἐδόθη ἡ ἐξουσία τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν· πβ. τὰ εὐαγγελικὰ χωρία *Ματθ.* 18.18, *Ἰωάν.* 20.22-23, *Ματθ.* 16.18-19 (ἐξουσία ποὺ ἔδωσε ὁ Ἰησοῦς στοὺς μαθητὲς τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἁμαρτίες) καθὼς καὶ τὴν παροιμιακὴ φράση (ἀλύνει καὶ δένει). Ἡ χρῆση τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἐδῶ εἶναι αὐτοσαρκαστική, καθὼς ὁ Δαπόντες εἶναι φυλακισμένος, ἐνῶ ὑπονοεῖται κάποια καλύτερη μεταχείριση ἔναντι τῶν ἄλλων συγκρατουμένων (προτεία), λόγω τῆς δωροδοκίας τῶν δεσμοφυλάκων (διὰ τὰ φλουρία), ἀλλὰ καὶ τῆς ἤδη πολὺμηνος κράτησής του (διὰ πολυκαιρίαν), καθὼς βέβαια ἡ χρόνια ὑπηρεσία/παραμονή σὲ κάποιο χωρὸ (προὔπηρεσία) καὶ ἡ τριβὴ μετὰ προῖσταμένους δημιουργεῖ οἰκειότητα καὶ δικαιώματα (πβ. τὴ λαϊκὴ φράση «ὁ παλιὸς εἶναι ἄλλιῶς»). **79-82** Φλουρία: χρυσὰ νομίσματα, τὰ ὁποῖα ὁ Δαπόντες χαρακτηρίζει οὕγκρικά, διαλεγμένα, ἀκούρευτα, ἀτρούπητα, ὡς νεωστὶ βγαλμένα (στὸν Π καὶ κρεμνέντζικα: κρεμνέντζικο, κρεμνικιανό, βασιλικό, καισαρικό αὐστριακὸ φλουρί, ἀπὸ τὴν πόλη Kremnitz [γερμ.: οὕγγρ. *Körmöcbánya*, σλοβακ. *Kremnica*, σήμερα Κεντρ. Σλοβακία], ὅπου πρωτοκόπηκε)· πβ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένονν γρόσια σαράντα*, σ. 125, 136. **89** πρῶτα μέρος: Ὁ Γουλιανὸς ἦταν ἐπιστήθιος φίλος καὶ συνδαιτυμόνας τοῦ Δαπόντε στὸ Ἰάσιο. **93** γαμβρός: Γαμβροὶ τοῦ Γουλιανοῦ εἶναι ὁ γιατρὸς Νικόλαος Σκορδίλης καὶ ὁ κόμισος (κόμης) Γιαννάκης, ὁ ἀρχηγὸς τῆς παρέας (καπιγιοلدάσης, τουρκ. *kapi*: πρῶτος, *yoldaş*: σύντροφος, συνοδοιπόρος). Ὁ Σκορδίλης ἀναφέρεται καὶ στὸ *Καθρέπτης γυναικῶν*, τ. 1, σ. 178-179, ἐνῶ μαζί ἐπισκέφθηκαν τὸν περίφημο ψευδομοναχὸ Αὐξεντιανὸ στὸ Κατιρλί τῆς Βιθυνίας. Μάλιστα, ὁ Δαπόντες συμπεριέλαβε ἓνα ἔργο τοῦ Σκορδίλη στὸν *λανθάνοντα κῶδ. Ζωγραφείου 32* (Δαπόντες, *Κέρας τῆς ἀμαλθείας*), σ. 167-184: «Ἐκ πάντων τε καὶ ἐν τῷ ὅλῳ οὐδέν, ἤτοι σύνοψις τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πολιτείας διαφόροις θέσεσι συναρμοσθεῖσα καὶ παρὰ Νικολάου Σκορδίλη ἱατροῦ τοῦ ἐκ νήσου Πάρου μεταγλωττισθεῖσα: 1740»· βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Ἰωγραφείου ἑλληνικῶν κωδίκων», *Известия Русскаго археологическаго института въ Константинополе* 14/2-3 (1909), 75. Ἡ σύζυγος τοῦ Σκορδίλη καὶ κόρη τοῦ Γουλιανοῦ ὀνομαζόταν Μαρία, ἐνῶ τὸ ζεῦγος Σκορδίλη ἀνήγειρε τὸν γαμὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στὴν Πάρο τὸ ἔτος 1752 (Ἀναστ. Ὀρλάνδος, *Αρχ. Βυζ. Μνημείων Ἑλλάδος* 9, 1961-63, 202). Ὁ Σκορδίλης δραστηριοποιοῦνταν ὡς γιατρὸς στὴν Κωνσταντινούπολη πρὸ τοῦ 1755 (Μ. Ι. Γεδεών, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων 1453-1913*, Ἀθήνα 1939, σ. 134), ἐνῶ ἐργάστηκε καὶ στὴν Αὐλὴ τῆς Βλαχίας ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1739 (Δαπόντες, *Érhémérides Daces*, τ. 1, σ. σπθ'). **97** Ἡ ὑπογραφή τοῦ Δαπόντε, ὅπως καὶ VI.177, VIII.33. **98** ἔνα καμίρι χάρις: ἡ φυλακὴ ὡς εὐκαιρία σωτηρίας γιὰ τὸν Δαπόντε.

XI.

Τὸ κείμενο στὸν Βατοπ. 781, φ. 153^r-154^r/64^r-65^r, καὶ στὸν κώδ. Πράγας, φ. 110^{r-v}. Ὁ Β περιέχει 40 στίχους, ἐνῶ ὁ Π 28 (Π, στὸ τέλος ὁ ἀρ. 28), καθὼς ὁ Π, ποὺ διασώζει τὴν πρώτη μορφή, δὲν περιέχει τοὺς στ. 29-40, οἱ ὁποῖοι προστέθηκαν ἀργότερα (μετὰ τὸ 1770/1), ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀναφορά (στ. 33) στὸ *Ἐγκόλιον λογικὸν τοῦ Δαπόντε* (Βενετία 1770, ²1771), στὸ ὁποῖο ὁ Δαπόντε — ὅπως ἐνημερώνει τὸν παραλήπτη — δημοσίευσε τὸν ἐπιτάφιο ὕμνο πρὸς τὴν Παναγία, τὸν ὁποῖο αὐτὸς εἶχε παραγγεῖλει (βλ. ἀνωτέρω, σ. 305 καὶ σμ. 132). Οἱ στίχοι 25-28 προστέθηκαν συμπληρωματικὰ στὸ τέλος, στὴν κάτω ὡα τοῦ χειρογράφου. Τὸ βασικὸ κείμενο λοιπὸν (στ. 1-28) πρέπει νὰ συντέθηκε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποφυλάκιση τοῦ Δαπόντε (βλ. ἀνωτέρω, σ. 304-305).

1 μ ο ν ῆ ς : ἡ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Παναγίας τῆς Καμαριώτισσας στὴ Χάλκη τῶν Πριγκηπονησῶν, μὲ ἡγούμενο (*καθηγούμενε*) τὸν ἱερομόναχο Γρηγόριο. Χαρακτηρίζεται (στὸν τίτλο) βασιλική, καθὼς ἀνηγέρθη ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Η' Παλαιολόγο· βλ. ἀνωτέρω, σμ. 127. **2 γ ρ ἄ μ μ α σ ο υ :** Ὁ Δαπόντες ἔλαβε ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν Γρηγόριο, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀποστολέας προφανῶς ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Δαπόντε τὴ σύνθεση ἐπιτάφιου ὕμνου πρὸς τιμὴν τῆς Παναγίας. Ὁ Δαπόντες πρέπει νὰ ἀπάντησε σὲ πεζὸ λόγο, ἐνῶ τὸ παρὸν ἐπιστολιμαῖο στιχοῦργημα πρέπει νὰ βασίζεται στὴν ἀνωτέρω ἀπαντητικὴ ἐπιστολή. **14 Πα τ ρ ι ἄ ρ χ η ν :** Τὸ πιθανότερο, πρόκειται γιὰ τὸν Παῖσιο Β' (1744-48, γ' πατριαρχία)· ἀπὸ τὸν Σεπτ. τοῦ 1748 πατριάρχευσε ὁ Κύριλλος Ε'. Ὁ Δαπόντες ζητεῖ ἀπὸ τὸν Γρηγόριο νὰ μεριμνήσει γιὰ πατριαρχικὴ ἄδεια, προκειμένου νὰ προβεῖ στὴ σύνθεση ἐπιτάφιου ὕμνου. **15 α ὐ τ ο ὕ :** Ὁ Γρηγόριος μονάζει στὴ νῆσο Χάλκη, ὥστε ἔχει ἄμεση πρόσβαση στὸ Φανάρι. **21 Κ ρ ι τ ῖ ο υ :** ὁ Νικόλαος Κριτίας, δάσκαλος στὴν Πατριαρχικὴ σχολή (διδασκάλου ἐντελοῦς), καὶ στὴ συνέχεια σημαντικὸ πρόσωπο τῆς διοίκησης καὶ γραφειοκρατίας, λογοθέτης καὶ μέγας ἐκκλησιαρχῆς (ἀπὸ τὸ 1731-32 καὶ ὡς τὸ 1768) τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐνῶ διετέλεσε καὶ καπικεχαγιάς (ἀντιπρόσωπος) τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Ἰωάννη Μαυροκορδάτου (1743-47). Ὁ Δαπόντες ἐργάστηκε στὴν Αἴλλη τοῦ ἡγεμόνα Ἰωάννη ἀπὸ τὸ 1743 καὶ ὡς τὴ φυγὴ του στὴν Κριμαία (30 Ἰουλ. 1746), ὥστε θὰ πρέπει νὰ εἶχε συνεργαστεῖ μὲ τὸν Κριτία. Ἀργότερα βρέθηκαν σὲ ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα, καθὼς ὁ Δαπόντες εἶχε καλὴ σχέση μὲ τὸν Κύριλλο Ε', ὁ ὁποῖος ἐδίωξε τὸν Κριτία ὡς ἀντίπαλο τῆς μερίδας τῶν ἀναβαπτιστῶν. Γιὰ τὸν Κριτία βλ. Ἐλένη-Νίκη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Νικόλαος Κριτίας. Βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικὰ», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 1 (1984), 281-402. **26 Π α ν ἄ γ ν ο υ κ ο ἰ μ ῆ σ ι ν :** ἡ ἐορτὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15 Αὐγούστου). **29-30** Συνήθης καταληκτικὴ φράση ἐκκλησιαστικῶν εὐχῶν. **31-34** Ἐνημέρωση πρὸς τὸν Γρηγόριο γιὰ ἐκδοσὴ τοῦ αἰτηθέντος ἀπὸ αὐτὸν ὕμνου. Βέβαια, ἡ ἀποστροφή αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀναχρονισμό, καθὼς ἡ ἐκδοσὴ τοῦ ὕμνου ἔγινε τὸ 1770/1, ἐνῶ ἡ ἀπάντησις — διὰ ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς ἢ διὰ τοῦ στιχοῦργήματος — εἶχε ἤδη σταλεῖ στὸν Γρηγόριο τὸ 1748. **35-40** Ἀναφορὰ στὸ τετράστιχο (στ. 37-40) ποὺ δὲν συμπεριελήφθη στὸ *Ἐγκόλιον λογικὸν*. Στούς στ. 38-40 προβάλλεται ἀντίθεση μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου μέσω λογοπαίγνιου: Ἡ νεκρὰ ἀλλὰ ζῶσα Παρθένος, γιὰ τὴν ὁποία συντέθηκε ὁ ἐπιτάφιος ἀλλὰ ἀναστάσιμος ὕμνος, καλεῖται νὰ ζωώσει πνευματικὰ καὶ σωματικὰ τὸν νεκρὸ συγγραφέα, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν νεκρώσει ὡς πρὸς τὰ πάθη ζῶντα, ἢ ὅταν ἀποβιώσει νὰ εἶναι ζωντανὸς πνευματικὰ· πβ. «Ἡ μετὰ τόκον παρθένος καὶ

μετὰ θάνατον ζῶσα (Καταβασίες τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, Ὡδὴ θ', Ἀρχ. Νενί-
κηνται τῆς φάσεως οἱ ὅροι).

XII.

Τὸ ἐπίγραμμα στὸν Βατοπ. 781, φ. 154^{r-v}/65^{r-v}. Αὐτόγραφο ἐπίσης —πρώτη μορφή— καὶ στὸν κῶδ. Βυτίνας 1, φ. 186^v-187^r (Κεχαγιόγλου, *ὁ.π.*, σ. 47), βάσει τοῦ ὁποίου καὶ ἡ ἔκδοσις στὸ *Κῆπος χαρίτων* (1880²), σ. 44. Οἱ στ. 19-20 μόνον στὸν Β. Τὸ στιχοῦργημα ἐπιγράφεται («Ἐπίγραμμα ἐπιτάφιον») στὸν Β, ἐνῶ στὸν Βυτίνας 1, φ. 186^v («Στίχοι εἰς τὸν λίθον τοῦ μνήματος») (χωρὶς τίτλο στὸν Χ). Ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνεται ὅτι τὸ ἐπίγραμμα εἴτε χαράχθηκε εἴτε προοριζόταν γιὰ χάραξη στὸν τάφο τῆς Μαριόρας. Δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν ἐπιτάφιο ὕμνο πρὸς τὴν Παναγία, τὸν ὁποῖο ζήτησε ἀπὸ τὸν Δαπόντε ὁ ἡγούμενος Γρηγόριος (XI). Ὁ Δαπόντες πληροφορεῖ ὅτι γράφτηκε τὸ 1751 (XII.19-20), προφανῶς μετὰ τὴν 6η Ὀκτ., ὅταν ἀπεβίωσε ἡ σύζυγός του Μαριόρα στὴ νῆσο Χάλκη ἀπὸ πανώλη (Κεχαγιόγλου, *ὁ.π.*, 46). Τὸ ἐπίγραμμα συντέθηκε —πιθανότατα στὴ Χάλκη— ἀπὸ τὸν Δαπόντε ὡς νὰ ὁμιλεῖ ἡ Μαριόρα. Σημειωτέον ὅτι πιθανὸ πρότυπο τοῦ Δαπόντε —ὡς πρὸς τὴν ἰδέα καὶ ὄχι ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο— σὲ σχέση μὲ τὸ ἀνωτέρω ἐπίγραμμα εἶναι τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ «Στίχοι γραφέντες εἰς τάφον γυναικὸς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς» (Vir apud sepulcrum uxoris)· βλ. Michaelis Pselli, *Poemata*, ἔκδ. L. G. Westerink, Teubner, Στουτγάρδη – Λειψία 1992, σ. 434-435.

1 ἐ δ ὦ : Ἡ μονὴ Παναγίας Καμαριώτισσας (Υπεραγίαν) στὴ Χάλκη. Στὸ περιθώριο στὸ Β ἡ σημείωσις εἰς τὴν Χάλκην, ὡς ἐπεξήγησις στὸ ἐδῶ. **3** ὕ δ ρ ο π ι κ ι α - σ μ ἔ ν η : Ἡ Μαριόρα ἔπαυσε ἀπὸ ὕδρωπικία λόγῳ πανώλους. **4-6** Ἀ γ ι ο ν Δ η - μ ῆ τ ρ ι ο ν ... ζ ῆ σ ω : Ἡ Μαριόρα ἔφυγε μὲ τὸν Δαπόντε (φυγοῦσα μὲ τὸν ἄνδρα μου) ἀπὸ τὸ Μπεσίκτας στὰ Τοῦζλα —τὸ 1751 (πρὶν ἀπὸ τὸν Αὐγ.)— λόγῳ τῆς πανώλους (βλ. ἀνωτέρω, σημ. 114). Ἐκεῖ τὸ ζεῦγος Δαπόντε διέμενε στὴ μονὴ Ἁγ. Δημητρίου, ὅπου καὶ γεννήθηκε ἡ κόρη τους Μαγδαληνὴ (Κεχαγιόγλου, *ὁ.π.*, σ. 46). Τὰ Τοῦζλα ἀνήκουν στὴ μητρόπολι Πρωικονήσου. **6** π α ν ὄ λ η ς : Τὴν πανώλη ποὺ ξέσπασε στὴν Κωνσταντινούπολι (δὲν ἀναφέρεται στὸ Κ. Κωστής, *Στον καιρὸ τῆς πανώλης*, Ηράκλειο 1995) περιγράφει σὲ 42 στίχους ὁ Δαπόντες στὸν κῶδ. Κουρίλα 5, φ. 501^v-502^r (Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Γνωστὰ καὶ ἄγνωστα ἱστορικὰ ἔργα τῆς Τουρκοκρατίας», σ. 208· βλ. ἀνωτέρω, σημ. 26), ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ λαθάνον ἔργο τοῦ Δαπόντε *Βίος τοῦ Ἱεροθέου διδασκάλου τῆς νήσου Σκοπέλου* (βλ. Ἑλένη Ἀγγελολομάτη-Τσουγκιράκη, «Ἐνα λαθάνον ἔργο τοῦ Kaisaríou Δαπόντε καὶ ἡ ἀγιοποίηση τοῦ Πελοποννήσιου Ἱεροθέου τοῦ Ἰβηρίτη», *Ἰόνιος Λόγος* 2, 2010, 1-11), ἀντιγραμμένο ἀπὸ τὸν Νικόλαο Καρατζά. Σημειωτέον ὅτι τμήματα τοῦ ἀνωτέρω ἀποσπάσματος ἀνευρίσκονται στὸ *Κῆπος χαρίτων*, 1880², σ. 144-145 (40 στίχοι, ἀλλὰ μὲ ἐπιπλέον στίχους ἢ μὲ παράλειψη ἄλλων)· ἡ χρονολογία 1751 μόνον στὸν Κουρίλα 5 (δύο τελευταῖοι στίχοι). Στὸν ἴδιον κώδικα (φ. 501^v-502^v) καταγράφονται στίχοι τοῦ Δαπόντε ἀπὸ τὸ ἴδιον ἀπόσπασμα καὶ γιὰ ἄλλες θεομηνίες. Πάντως, ἡ ἀναφορὰ τοῦ Δαπόντε σὲ *περσινὴ πανώλη* καὶ σὲ *θάνατο περσινὸ* (Κουρίλα 5, φ. 501^v-502^r), χρονολογεῖ τὸ ξέσπασμα τῆς πανώλους στὸ 1750. Τὴν πανώλη τοῦ 1751 ἀναφέρει ὁ Δαπόντες καὶ στίς σημειώσεις του στὸν κῶδ. Βυτίνας 1 (Κεχαγιόγλου, *ὁ.π.*, σ. 46). **7** λ υ σ ε ν τ ε ρ ί α ν : ἡ δυσεντερία (λοιμώξις τοῦ παχέος ἐντέρου μὲ αἱματόρροια),

αίτια τοῦ θανάτου τῆς Μαριόρας. **8 εἰκόνα**: τῆς Παναγίας Καμαριώτισσας, σήμερα φυλάσσεται στὴν Ι. Μ. Ἁγ. Τριάδος Χάλκης (βλ. καὶ εἰκ. 6)· δὲν σχετίζεται μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Καμαριώτισσας τοῦ χωριοῦ Καμαριώτισσα Σαμοθράκης. **11-12 ἀνδρὸς τὸ μῖσος**: αὐτομεμφία Δαπόντε γιὰ τὸν θάνατο τῆς συζύγου, λόγω τῆς («κακίας») του. **13-15** Οἱ γονεῖς τῆς Μαριόρας (νεαρῆς στὴ ἡλικία), μὲ καταγωγή ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ ὁ σύζυγός Κωνσταντῖνος Δαπόντες. **15 καμινάροη**: εἰσπράκτορας φόρου οἰνοπνεύματος καὶ καπνοῦ. **16 δὲν χρονοῦς**: Ὁ Δαπόντες στεφανώθηκε τὴν Κυριακὴ 12 Νοεμ. 1749 (σὲ ἡλικία 35 χρονῶν), ἐνῶ ἡ Μαριόρα ἀπεβίωσε στὶς 6 Ὀκτ. 1751 (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 46). **17 Κύριε**: Μαριόρας στὸν Χ. **18 ἀνόμημα**: Δὲν ἀναφέρεται συγκεκριμένο ἀνόμημα. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὴ συνηθισμένη συγχώρεση τῶν κοιμηθέντων, καθὼς καὶ γιὰ αὐτομεμφία τοῦ Δαπόντε, ὅπως στὸν στ. 11. **19-20** Ἡ χρονολογία 1751 μόνον στὸν Β.

XIII.

Τὸ στιχοῦργημα ὡς ὅλον σώζεται μόνον στὸν Βατοπ. 781, φ. 154^v-155^r/65^v-66^r, ἐνῶ 16 στίχοι ἐλήφθησαν ἀπὸ τὸν κώδ. Βυτίνας 1 (βλ. κατωτέρω). Ἡ ἔμμετρο ἐπιστολὴ γράφθηκε προφανῶς τὸ 1778, ὅταν συντέθηκε ἡ Βρούσις λογικὴ, καὶ συνοδεύει τὰ στιχοῦργήματα τῶν ἀρχομένων («Ἀγειορειτικῶν») τοῦ ἑβδόμου μέρους (στὸ περιθώριο: ἐπιστολὴ ζ'), τὰ ὁποῖα ἀποστέλλονται στὸν ἱερομ. Γρηγόριο στὸ Βατοπέδι. Τὸ ὄνομά του δὲν ἀναγράφεται στὸν τίτλο (*Τῷ αὐτῷ*), ἀλλὰ ἐξάγεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχονται στὴ συνέχεια, στ. 1, 19 (*Γρηγόριε, Γρηγορίου*), στ. 20 (*γρηγοιωτάτου μου φίλου καὶ ἐγκαρδίου*), στ. 21-22 (*πατῆ μου, Βατοπαίδι*), στ. 28 (*πάτερ Γρηγόριε*): βλ. καὶ προλογ. σχ. IV.

1-14, 17-18 Οἱ στίχοι ἐλήφθησαν σχεδὸν ἀπαράλλακτοι ἀπὸ τὴν ἔμμετρο ἐπιστολὴ πρὸς Μαριόρα ποὺ σώζεται στὸν Βυτίνας 1, φ. 182^r^v (Κεχαγιόγλου, ὁ.π., σ. 51, 4.1-14), μὲ μόνη σοβαρὴ διαφορὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος (Γρηγόριε ἀντὶ Μαριόρα). Οἱ στ. **1-2** καὶ στὸ VI.137-138 (πρὸς Ἀγγελίνα), ἐνῶ οἱ στ. **3-4** ἀπαράλλακτοι καὶ στὸν Π (VI, πρὸς Ἀγγελίνα, μετὰ τὸν στ. 138· βλ. κρ. ὑπ.), ὅπως ἐπίσης οἱ στ. **10** καὶ **12** ἀντίστοιχα στὸ VI.139 καὶ VI.140. Γιὰ τὴ χρῆση τῶν ἀπίθανων συμβάντων βλ. καὶ VI.135-142. **15 Κάϊν, Ἰούδας, Ἄρειος**: Τρία πρόσωπα ποὺ διέπραξαν θανάσιμο ἁμάρτημα: πρῶτος φόνος ἐπὶ γῆς (Κάϊν), προδοσία Χριστοῦ (Ἰούδας), μὴ ἀναγνώριση θεϊκῆς φύσεως στὸν Χριστό (Ἄρειος), ἐνῶ δὲν μετενόησαν, ὥστε νὰ θεωρεῖται ὅτι δὲν θὰ τύχουν τῆς σωτηρίας στὴ μέλλουσα κρίση. **16** Ἐβραῖοι καὶ Ἀθίγγανοι/Τσιγγάνοι (*κατζίβελοι*) δὲν μποροῦν νὰ σχηματίσουν κράτος ὡς φυλές/λαοὶ περιπλανώμενοι ἀλλὰ καὶ κατατρεγμένοι. Γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους καὶ τὴ δημιουργία τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ (1948) ὑπῆρχε βέβαια ἡ προφητεία τοῦ Χριστοῦ: «καὶ Ἱερουσαλήμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν ἄχρι οὗ πληρωθῶσιν καιροὶ ἐθνῶν», Λουκ. 21.25. **21-26** Ὁ Δαπόντες κάλεσε μὲ ἐπιστολὴ του καὶ ἀνέμενε τὸν Βατοπεδινό Γρηγόριο στὴ μονὴ Ξηροποτάμου κατὰ τὸ Σάββατο, ὥστε προφανῶς νὰ συλλειτουργηθοῦν ἀπὸ κοινοῦ τὴν Κυριακὴ, καὶ νὰ νιώσουν τὴ χαρὰ τῆς φιλικῆς ἐπικοινωνίας· βλ. σχ. VII.3. **27-28** Ὁ Γρηγόριος δὲν ἀνταποκρίθηκε στὴν πρόσκληση τοῦ Δαπόντε. **28, 29** *ἀπανδοχήν, ἀπανδέχαινε*: προσμονή, προσμένω. **30 παρομιμία**: ἀναφορὰ στὴ μακρὰ ἀναμονὴ ἐκ μέρους τῶν Ἐβραίων τοῦ Μωσῆ ἐκ τοῦ ὄρους Σινᾶ, ὅπου ἀνέβηκε γιὰ νὰ λάβει τίς δέκα Ἐντολές· βλ. «ὁ γὰρ Μω-

υσῆς ... οὐκ οἶδαμεν τί γέγονεν αὐτῶ»), Ἐξ. 32.1. **33-35** Ἡ σύνθεσις τῆς Βρούσεως λογικῆς ἦταν παραγγελία τοῦ Γρηγορίου. **35-36** πβ. «Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες», Ρομ. 12.17. **37-40** Οἱ ἐπιστολὲς ἀ΄-ς΄ (μέρη) περιελάμβαναν τὰ «Κοσμικὰ» στιχοιουργήματα (γεγονότα πρὸ τοῦ 1753), ἐνῶ μὲ τὴν ἐπιστολὴν ζ΄ ἄρχονται τὰ ὑπόλοιπα στιχοιουργήματα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἄθω, τὰ «Καλογερικά», ἀναφέρονται δηλαδὴ σὲ συμβάντα ἀπὸ τῆ στιγμῆ ποὺ ἐκάρη μοναχὸς καὶ ἐμόνασε (μετὰ τὸ Πιπέρι καὶ τὴ Σκόπελο, 1753-56) στὸ Ἅγιον Ὄρος (Μάιος 1757 κ.έ.).

XIV.

Τὸ κείμενο σώζεται στὸ Βατοπ. 781, φ. 155^v-156^v, καθὼς ἐπίσης στοὺς κώδ. Πατρ. Ρομ. I-6, φ. 136^v-139^r, 60 στ. (ἔτ. 1756), Κουρίλα 7, φ. 273^v-274^v (αὐτόγραφο Δαπόντε), Βιβλ. Ρομ. Ἀκαδ. 672 [Litzica 646], ἔτ. 1774, σ. 1071-1078 (μὴ προσιτό), καὶ τέλος στὸν λανθάνοντα κώδ. Ζωγραφείου 32, σ. 101-104 καὶ 264-265 (Δαπόντες, *Κέρας τῆς ἀμαλθείας*). Στὸν Βατοπ. 781 ὑπάρχει χάσμα κειμένου (μεταξὺ στ. 16 καὶ 48: «Δειλία [...] Ἐγὼ δὲ πάλιν»), καθὼς ἐξέπεσε τὸ φ. 67 ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ τεῦχος, μεταξὺ τῶν φ. 155-156 τῆς νέας ἀρίθμησης. Τὸ κείμενο ἀποκαθίσταται ἀπὸ τοὺς κώδ. Ρομ. Πατρ. I-6 (P) καὶ Κουρίλα 7 (K), οἱ ὁποῖοι περιέχουν 60 στίχους, ἐνῶ ὁ Β προσθέτει μετὰ τὸν στ. 60 ἄλλες τρεῖς ἀρετές (στ. 61-66). Στὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ χάσματος ἀκολουθῶ περισσότερο τὸν P, παρὰ τὸν αὐτόγραφο K, καθὼς ὁ P παρέχει κείμενο ἐτοιμασμένο ἀπὸ γραμματέα τοῦ Δαπόντε καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψή του πρὸς ἔκδοσιν· σὲ περιπτώσεις ἐμφανῶν ὀρθογραφικῶν λαθῶν τοῦ γραφέα τοῦ P, ἀκολουθεῖται ὁ K ἢ διορθώνεται τὸ σφάλμα.

Τὸ στιχοῦργημα εἶναι μετάφρασις τοῦ ἔργου Ἰαμβοὶ εἰς ἀρετὰς καὶ κακίας, τὸ ὁποῖο στὰ χειρόγραφα καὶ στίς παλαιότερες ἐκδόσεις ἀποδίδεται συνήθως στὸν Μιχαήλ Ψελλό. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου (εὐχαριστῶ τὸν κ. Δ. Γεωργακόπουλο γιὰ κάποιες σχετικὲς ἐπισημάνσεις) βλ. Michaelis Pselli, *Poemata*, ἔκδ. L. G. Westerink, ἔκδ. Teubner, Στουτγάρδη – Λειψία 1992, σ. XXXV-XXXVI. Βάσει τοῦ Westerink, ὁ.π., τὸ ἔργο ἐκδόθηκε στὸ Ἀρσένιος [Ἀποστόλιος] ἀρχιεπί. Μονεμβασίας, *Ἀποφθέγματα φιλοσόφων καὶ στρατηγῶν, ῥητόρων τε καὶ στρατηγῶν*, Ρώμη 1505 (μὴ προσιτό), καθὼς καὶ στὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἡρακλείδη Ποντικοῦ (Heraclidis Pontici, *qui Aristotelis aetate vixit, Allegoriae in Homeri fabulas de dijs*, Βασιλεία 1544; σὲ λατ. μτφ. ἀπὸ τὸν Conradus Gesnerus (ἐπίσης μὴ προσιτό). Πάντως, οἱ Ἰαμβοὶ δὲν ἀνευρίσκονται (βάσει ἐλέγχου) στὴν ἔκδοσιν τῶν *Ἀποφθεγμάτων* τοῦ Ἀρσενίου Ἀποστόλη τοῦ (ca.) 1519. Μιὰ ἔκδοσιν τῶν Ἰάμβων περιλαμβάνεται στὸ *Ἀριστοτέλους Περὶ ἀρετῶν*, Frankfurt am Oder [περ. 1550], σ. 14-17, ἀπὸ τὸν Johann Eichhorn, ἐνῶ μιὰ ἄλλη ἀπὸ τὸν Josias Rihelius, Argentoratum (Στρασβούργο) 1560, σ. 19-21. Βλ. ἐπίσης, A. M. Ceriani, *Miscellanea*, Μιλάνο 1910, σ. 573-576· Chr. Baur, *Initia Patrum Graecorum*, τ. 1, [Studi e Testi 180], Πόλη τοῦ Βατικανοῦ 1955, σ. 645. Οἱ Ἰαμβοὶ βασιζονται στὸ ψευδοαριστοτελικὸ ἔργο *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακῶν / De virtutibus et vitiis* (ἢ *Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας* ἢ *Περὶ ἀρετῆς*· μὲ τὴ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου ἀσχολεῖται ὁ συνάδελφος Paolo Eleuteri/Βενετία). Νεοελληνικὴ παράφρασις τοῦ *De virtutibus* ἀπὸ τὸν Σεβαστὸ Κυμινῆτη (1698)· βλ. Char. Karanasios, *Sebastos Trapezuntios Kyminetes (1632-1702). Biographie, Werkheuristic und die editio princeps der Exegese zu De virtute des Pseudo-*

Aristoteles [Serta Graeca 10], έκδ. Reichert Verlag, Wiesbaden 2001. Πβ. και τῆ μικρῆ φιλοσοφικῆ πραγματεία τοῦ Μιχαήλ Ψέλλου «Περὶ ἀρετῶν»· Michaelis Pselli, *Philosophica minora*, τ. 2: *Opuscula psychologica, theologica, daemonologica*, έκδ. D. J. O'Meara, Teubner, Στουτγάρδη – Λειψία 1989, σ. 109-111. Πβ. ἐπίσης Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων, *Περὶ ἀρετῶν*, έκδ. Brigitte Tambrun-Krasker, [CPhMAe/Βυζαντινοὶ φιλόσοφοι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν], έκδ. Brill, Leiden κ.λπ. 1987. Ἡ ἐπίδραση τῶν ποιημάτων Μιχαήλ Ψέλλου (Michaelis Pselli, *Poemata*, έκδ. L. G. Westerink, έκδ. Teubner, Στουτγάρδη – Λειψία 1992) στὰ στιχογραφήματα τοῦ Δαπόντε πρέπει νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο συγκριτικῆς ἔρευνας. Ὁ Δαπόντες μεταφέρει τὸ πρωτότυπο στὴ Νεοελληνικὴ τῆς ἐποχῆς του γενικῶς πιστά (καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο και ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθία τῶν ἔρων). Οἱ ἔροι ἀρετῶν και κακιῶν ἀποδίδονται πανομοιότυπα πλὴν τῶν: *Φρόνησις*, *Ἀφροσύνη*, *Ραθυμία*, *Ἰσότης*, *Τεκτονική*, ποὺ ἀποδίδονται ὡς *Γνώσις*, *Ἀγνωσία*, *Ἀμέλεια*, *Φιλαργυρία*, *Λεπτοργία*. Ὁ Δαπόντες προσθέτει στοὺς ἔρους τῶν ἀρετῶν (ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο «Τοῦ Μεταφραστοῦ»), δηλ. τοῦ Δαπόντε) τίς ἔνοιες: *Μουσική*, *Ἀνάγνωσις*, *Νηστεία* (δὲν ὑπάρχουν στοὺς K, P).

Ἡ βασικὴ διάκριση τῶν ἀρετῶν (καὶ τῶν ἀντίστοιχων κακιῶν) ἀνάγεται στὴν ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἀναγνώριζε ὡς βασικὲς ἀρετὲς τίς *Δικαιοσύνη*, *Φρόνησις*, *Ἀνδρεία*, *Σωφροσύνη*, βάσει τῆς θεώρησης τῆς ψυχῆς ὡς καθόλου, ἀλλὰ και τῆς διάκρισης σὲ λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν. Τίς ἀνωτέρω ἀπόψεις (ἔρους και διάκριση) υἰοθέτησαν και οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας, μεταβάλλοντες ὅμως τὸ πλαίσιο καθὼς και τὴ σημασία τους. Πβ. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, Ἐκατ. Β, 79: «Εἰκῶν τοῦ χοϊκοῦ αἱ γενικαὶ κακίαι ὑπάρχουσιν, οἷον ἀφροσύνη, δειλία, ἀκολασία, ἀδικία. Εἰκῶν δὲ τοῦ ἐπουρανοῦ αἱ γενικαὶ ἀρεταί, οἷον φρόνησις, ἀνδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη». Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς δὲν συνέγραψαν συστηματικὲς πραγματεῖες περὶ ἀρετῶν, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τυποποίησης και ἠθικοποίησης τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Ἀκόμη και ἡ «σχιολαστικὴ» *Κλίμαξ* τοῦ παραδείσου τοῦ Ἰωάννη τοῦ Σιναΐτου ἀποτελεῖ μᾶλλον ἐργαλεῖο γιὰ ἄσκηση μοναχῶν, παρὰ ἠθικὸ ἐγχειρίδιο. Πάντως, στοὺς ἔρους τῶν ἀρετῶν και κακιῶν στοὺς ἀνωτέρω Ἰάμβους —και στὴ μτφ. Δαπόντε— ὑπάρχουν οἱ τέσσερις γενικὲς ἀρετὲς και κακίες, στὴ συνέχεια ὅμως ἡ διάρθρωση τῶν ὑπονοιῶν εἶναι χαλαρῆ. Ἐπίσης, συμπεριλαμβάνονται και χριστιανικὲς ἀρετὲς (προσευχή, νηστεία, ἐλεημοσύνη), καθὼς ἐπίσης τέχνες και ἐπιστῆμες.

XV.

Τὸ ἐπίγραμμα σώζεται αὐτόγραφο στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 156^v/68^v. Ἐκδόθηκε (βλ. περιγραφὴ Βατοπ. 781) στὸν *Κῆπο χαρίτων*, 1880², σ. 69, και ἀπὸ τὸν κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 232^v (ἐπίσης αὐτόγραφο), ὁ ὁποῖος περιέχει τὴν πρώτη μορφὴ μὲ 16 στίχους, ἐνῶ ὁ Β προσέθεσε ἄλλους δύο. Τὸ ἐπίγραμμα συντέθηκε τὸ 1763 και σώζεται ὡς ἐπιγραφή στὸν νάρθηκα τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς, ἡ ὁποία τιμᾶται στοὺς Ἁγίους Τεσσαράκοντα. Παρόμοια ἐπιγραφή συνθέσε τὸ 1852 ὁ Ἡλίας Τανταλίδης· βλ. Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, σ. 545. Ὁ Δαπόντες ἀναφέρει ὡς κτίτορες τῆς μονῆς ἐπιφανεῖς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες, ἀν και στὴν πραγματικότητα ἡ μονὴ κτίστηκε ἀπὸ τὸν Παῦλο Ξηροποταμηνὸ στὸ β' μιστὸ τοῦ 10ου αἰ., τὸν ὁποῖο ὅμως δὲν ἀναφέρει. Ἐπίσης, δὲν ἀναφέρονται εὐεργεσίες πρὸς τὴ μονὴ ἀπὸ μολδοβλάχους

ἡγεμόνες, ἐνῶ ἀναφέρεται ἕνας σουλτάνος. Πιθανὸς λόγος εἶναι ἡ πικρὴ ἐμπειρία τοῦ Δαπόντε στὴ Μολδοβλαχία, ἐνῶ ἡ προσπάθεια σύνδεσης τῆς μονῆς μὲ βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες εἶναι εὐεξήγητη. Ἀναλυτικότερα περιγράφει ὁ Δαπόντες τὶς παραδόσεις γιὰ τοὺς κτίτορες τῆς μονῆς στὸν *Κῆπο χαριῶτων* (1880²), σ. 91-94. Ἐπίσης, ὁ Δαπόντες, *Τράπεζα πνευματική*, Βενετία 1778, σ. 270-308 («Τὰ Χρυσόβουλλα τοῦ Ξηροποτάμου»), δημοσιεύει ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴ μονὴ Ξηροποτάμου τῶν Ρωμανοῦ Α' (ἔτ. 924), Ἀνδρονίκου Β' (ἔτ. 1302), Ἀγάθης μοναχῆς (Ἀναστασίας, ἔτ. 1441), τοῦ Σελήμ Α' (ἔτ. 1517· ἡ μονὴ ἀναφέρεται ὡς Ἀζήζ κρηγκλάρο), καθὼς καὶ πατριαρχικὸ σιγίλλιο ἔτ. 1611 (Δεκ. 30)· ἐκδεδομένα ἢ ἀναφερόμενα καὶ στὸ Josef Müller, «Historische Denkmäler in den Klöstern des Athos», *Slavische Bibliothek* 1 (Βιέννη 1851), 156, 173, 201-207, 247-255. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς βλ. Συμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, σ. 542-552· Εὐδόκιμος Ξηροποταμηνός, *Ἡ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Ἄθω ἱερά, βασιλική, πατριαρχική καὶ σταυροπηγιακὴ σεβασμία μονὴ τοῦ Ξηροποτάμου (424-1925)*, Θεσσαλονίκη – Σέρρες 1926· *Actes de Xéropotamou. Texte*, ἐκδ. J. Bompaigne [Archives de l'Athos, III], Παρίσι 1964.

1 Πουλχερία: αὐτοκράτειρα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (450-453), θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρκαδίου (395-408), ἡ ὁποία βέβαια δὲν ὑπῆρξε κτίτωρ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, καθὼς ἡ ἀνέγερση τῆς ἐν λόγῳ μονῆς χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 10ου αἰώνα. Βάσει παράδοσης ὅμως ἡ Πουλχερία εἶχε κτίσει στὸ ἴδιο μέρος τὴ μονὴ Χειμάρρου, ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι μετεξελίχθηκε καὶ μετονομάστηκε μονὴ Ξηροποτάμου. **3 Ρωμανός, Κωνσταντῖνος**: ὁ συναυτοκράτορας Ρωμανὸς Α' Λεκαπηνός (920-944) καὶ ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (945-959), γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Στ' σοφοῦ (866-912), ποὺ θεωροῦνται ἀπὸ τὴν παράδοση δευτέρου κτίτορες τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, ἐνῶ δῶρισαν στὴ μονὴ μεγάλου τεμάχιο τοῦ Τιμίου Ἐύλου. **5 Ἀνθρόνικος**: ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας Ἀνθρόνικος Β' ὁ Παλαιολόγος (1282-1328) ὡς τρίτος κτίτωρ, καθὼς ἐπανήγειρε τὴν κατεστραμμένη μονὴ. **7 Σελήμ**: ὁ σουλτάνος Σελήμ Α' (1514-1519), θεωρούμενος ὡς τέταρτος κτίτωρ, καθὼς εὐεργέτησε τὴ μονὴ μετὰ ἀπὸ καθ' ὕπνον ἐντολὴ ἀπὸ τοὺς προστάτες τῆς μονῆς Ἀγίου Τεσσαράκοντα — σύμφωνα μὲ προφορικὴ παράδοση. **9-10 Πέμπτον**: Μὲ τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὴ μεγάλη περιοδεία ζητείας τοῦ Δαπόντε (1757-1765), ὡς μοναχοῦ Kaisarίου Ξηροποταμηνοῦ, καθὼς καὶ τὴ συνδρομὴ τῶν πατέρων τῆς μονῆς, κτίσθηκε ὁ ναὸς τοῦ Καθολικοῦ (1761-63)· γιὰ τὴ ζητεία καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς μονῆς βλ. βιβλιογραφία στὸ Πασχάλιδης, ὁ.π., σ. 27, σημ. 30. **11 Τίμιον τὸ Ἐύλον**: Ὁ Kaisarίος περιέφερε στὴ ζητεία τῆς Ξηροποτάμου τὸ τεμάχιο τοῦ Τιμίου Ἐύλου τῆς μονῆς, δῶρο κατὰ τὴν παράδοση τοῦ Ρωμανοῦ Α' Λεκαπηνοῦ, ποὺ θεωρεῖται τὸ μεγαλύτερο σωζόμενο τεμάχιο Τιμίου Ἐύλου. **13-15 Ἀνθίμου ... Σκοπέλων**: Ὁ σκευοφύλακας Ἀνθίμος, ὁ ἡγούμενος Ἱερόθεος καθὼς καὶ ὁ Kaisarίος (καὶ οἱ τρεῖς Σκοπελίτες), πρωτοστάτησαν στὴν ἀποκατάσταση τῆς μονῆς, ὥστε νὰ θεωροῦνται πέμπτοι κτίτορες· βλ. σχετικὰ ἔγγραφα στὸ Γουναρίδης, *Ἀρχεῖο Ξηροποτάμου*, σ. 108-110, 115-118, ἀρ. 121-123. Ὁ Ἀνθίμος εἶχε διατελέσει ἡγούμενος τῆς μονῆς πρὸ τοῦ 1761 (Γουναρίδης, ὁ.π., σ. 107, ἀρ. 119), ἐνῶ ἀναφέρεται ὡς σκευοφύλακας μὲ βεβαιότητα τὴν περίοδο 1761-1766 (Γουναρίδης, ὁ.π., σ. 108-110, 115-118, ἀρ. 121-123, 133-134, 136 ἀντίστοιχα). Αὐτὴ τὴν περίοδο πρέπει νὰ ἡγουμένευσεν ὁ Ἱερόθεος, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἀναγράφεται σὲ κάποιον ἔγγραφο τῆς μονῆς. Πιθανὴ ταύτιση μὲ ὁμώνυμο ἱερομόναχο ποὺ ἀναφέρεται τὸ 1764· Γουναρίδης, ὁ.π., σ. 114, ἀρ. 132. **17-**

18^Η χρονολογία σύνθεσης τοῦ ἐπιγράμματος (1763)· ὁ Καισάριος μονάζει στὴ μονὴ Ξηροποτάμου. Τὸ ἐπίγραμμα πρέπει νὰ τοποθετήθηκε στὸν νάρθηκα τοῦ Καθολικοῦ, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποπεράτωσή του τὸ 1763.

XVI.

Τὸ ἐπίγραμμα σώζεται αὐτόγραφο στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 156^v-157^r/68^v-69^r. Ἐκδόθηκε (βλ. περιγραφή Βατοπ. 781) ἀπὸ τὸν κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 234^v (ἐπίσης αὐτόγραφο), ὁ ὁποῖος διασώζει τὸ κείμενο ἀπαράλλακτα σὲ σχέση μετὰ τὸν Β. Τὸ ἐπίγραμμα συντέθηκε τὸ 1772. Ὁ νῦν τῶν Ἁγίων Πάντων τοῦ κοιμητηρίου τῆς Ξηροποτάμου σώζεται ὡς σήμερα. Γιὰ τὸν κτίτορα τοῦ ναοῦ Κύριλλο τὸν Σάμιο ὑπάρχει μόνον ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Δαπόντε ὅτι ὑπῆρξε μοναχὸς τῆς Ξηροποτάμου, ὅπου καὶ ἐμόνασε ἕως τελευτῆς βίου. Ἀνακαίνιση τοῦ ἴδιου ναοῦ ἀναφέρει ὁ Εὐδόκιμος Ξηροποταμῆνός τὸ 1769· βλ. π. Κωνσταντῖνος Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντε: Ἐπιγράμματα διάφορα», *Πρωτῶτον* 27 (Ἰαν.-Φεβρ. 1991), 19 (βλ. περιγραφή Βατοπ. 781, φ. 73^v).

XVII.

Τὸ ἐπίγραμμα σώζεται αὐτόγραφο στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 157^r/69^r. Ἐκδόθηκε (βλ. περιγραφή Βατοπ. 781) ἀπὸ τὸν κώδ. Βατοπ. 1038, φ. 233^v (ἐπίσης αὐτόγραφο), ὁ ὁποῖος διασώζει τὸ κείμενο ἀπαράλλακτα σὲ σχέση μετὰ τὸν Β. Τὸ ἐπίγραμμα συντέθηκε τὸ 1773, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀγιογράφησης τοῦ παρεκκλησίου, ποὺ βρισκεται ἐντὸς τῆς μονῆς, στὴ ΝΔ γωνία — ἀναφέρεται παλαιότερη ἀνακαίνιση μετὰ πρωτοβουλία τοῦ σκευοφύλακος μοναχοῦ Παρθενίου Ξηροποταμηνοῦ. Στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς σώζονται δύο ἔγγραφα (10 Μαρτ. 1747) ποὺ πιθανότατα σχετίζονται μετὰ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ παρεκκλησίου· βλ. Γουναρίδης, *Ἀρχεῖο Ξηροποτάμου*, σ. 91-92, ἀρ. 97-98, πβ. καὶ σ. 89, ἀρ. 94. Ἡ ἀγιογράφηση ἔγινε μετὰ δαπάνη τοῦ ἐμπόρου Ραδοῦλου (Radu), προφανῶς Μολδοβλάχου, μετὰ καταγωγή ἀπὸ τὸ Βρασὼν (Στεφανόπολη, γερμ. Kronstadt, στὸ κέντρο τῆς σημερινῆς Ρουμανίας). Πβ. συμφωνητικὸ γράμμα γιὰ ἐκτέλεση ἀγιογραφιῶν στὴ μονή (20 Μαΐου 1782), βάσει σχεδίου τοῦ Δαπόντε· Γουναρίδης, *Ἀρχεῖο Ξηροποτάμου*, σ. 128-130, ἀρ. 154. Τὸν Ράδουλο ἀναφέρει μετὰ τὸ ἐπώνυμο Μπογιτζή ὁ π. Κων. Καλλιανός, *ὁ.π.*, σ. 16 (βλ. σχ. XVI).

XVIII.

Τὸ ἐπίγραμμα, ποὺ φέρει χρονολογία 1778, σώζεται αὐτόγραφο στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 157^{r-v}/69^{r-v}. Γιὰ τὶς ἐκδόσεις τῆς ἐπιγραφῆς βλ. τὴν περιγραφή τοῦ ἀνωτέρω κώδικα, φ. 73^v. Τὴ φιάλη «ἔκοψε» ὁ Δαπόντες στὴ Χίο κατὰ τὴ διάρκεια ζητείας στὸ Αἰγαῖο· *Κήπος χαρίτων* (1880²), σ. 108. Στὴ Χίο ἔφθασε στὶς 25 Ἰουλ. 1764 (στὸ ἴδιο, σ. 108). Πβ. αὐτόγραφο Κατάστιχο τοῦ Δαπόντε μετὰ ἔξοδα ἀπὸ τὸ ταξίδι σὲ Χίο, Σάμο, Ψάρα, Σκόπελο· Γουναρίδης, *ὁ.π.*, σ. 166, κώδ. 6. Τὸ ἐπίγραμμα γράφεται ὡς νὰ ὁμιλεῖ ἡ φιάλη, ἡ ὁποία ὀνομάζεται βέβαια *Χιώτισσα καὶ θυγατέρα* τοῦ Δαπόντε, καθὼς αὐτὸς τὴν ἔφερε στὴ μονὴ Ξηροποτάμου (*Χλωροποτά-*

μου). Ἡ *φιάλη* εἶναι κρήνη με λεκάνη (περιορρατήριον), συνήθως με σκεπαστὸ θόλο, ἔξω ἀπὸ τὸ Καθολικὸ τῶν μονῶν (παλαιότερα) γιὰ καθαρισμὸ χειρῶν τῶν προσερχομένων στὴ θεία λειτουργία, ἐνῶ χρησιμοποιεῖται καὶ κατὰ τὸν καθαγιασμὸ τῶν ὑδάτων στὰ Φῶτα. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Δαπόντε εἶναι χαρραγμένο στὴ φιάλη, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ πορφύριτη λίθο (Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, σ. 552). Μιὰ ἄλλη φιάλη (ἀργυρή) με τοὺς ἀγ. Τεσσαράκοντα μάρτυρες φρόντισε νὰ προμηθευτεῖ ὁ Δαπόντες στὴν Κωνσταντινούπολη, λίγο πρὶν φύγει γιὰ τὴ Χίο (1760), ἔργο τοῦ χρυσοουργοῦ Μανόλη· *Κήπος χαρίτων* (1880²), σ. 103.

XIX.

Τὸ στιχοῦργημα κατὰ τῶν Κολυβάδων ἀπαντᾷ μόνον στὸν Βατοπ. 781, φ. 157^v-159^v/69^v-71^v. Τὸ στιχοῦργημα συντέθηκε περὶ τὸ 1774, καθὼς δὲν ἀναφέρεται ρητὰ ὁ ἀφορισμὸς τῶν Κολυβάδων τὸν Ἰούνιο τοῦ 1776, καὶ περιλαμβάνει 100 στίχους· βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 308 κ.έ. Βιβλιογραφία γιὰ τοὺς Κολυβάδες βλ. στὸ I. Κ. Τουμπακάρης, «Οἱ Κολυβάδες στὴ Νάξο καὶ κτίσματα ποὺ συνδέονται με τὴν παρουσία τους στὸ νησί», *Ἐπετ. Ἐτ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 19 (2004-2005), 85, σημ. 4.

1 *χρόνους αὐτούς*: Τὸ κίνημα τῶν Κολυβάδων ἐμφανίστηκε περὶ τὸ 1754.
2 *αἴρεσις*: Ὁ Δαπόντες θεωρεῖ τὸ κίνημα τῶν Κολυβάδων «αἴρεση» — χαρακτηρισμὸς βραρὺς καὶ υπερβολικός. Οἱ πρωτεργάτες ὄντως ἀφορίστηκαν ἀργότερα (Ἰούν. 1776), ἀλλὰ τὸ κίνημα προκάλεσε ἀρχικῶς ἔριδα, ἢ ὁποῖα ὀδήγησε σὲ παρασυναγωγὴ, χωρὶς νὰ δημιουργήσῃ *σχίσμα*. **3** *γραμμάτων*: Ἐννοοῦνται τὰ δύο πατριαρχικὰ γράμματα πρὸς τοὺς Ἀθωνίτες ἐπὶ Θεοδοσίου Β' κατὰ τὸν Ἰούλ. 1772 (βλ. καὶ XX) καὶ τὸν Ἰούν. 1773, τὰ ὁποῖα ἦταν συμβιβαστικά· βλ. ἀνωτέρω, σημ. 138-139. Ὁ Θεοδόσιος Β' πατριάρχευσε τὴν περίοδο 1769-1773. **7** *παπᾶ*: Πρόκειται γιὰ τὸν ἱερομόναχο Παῖσιο, ὁ ὁποῖος διέμενε στὴν καλύβη τοῦ προφήτου Ἡλίου, πάνω ἀπὸ τὸ Κυριακὸ τῆς Σκήτης Ἁγίας Ἄννης. **9** *Σαββάτω*: στὸ περιθώριο ἢ διευκρινιστικὴ σημείωση ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε *σαββάτω ἑσπέρας*. Οἱ Κολυβάδες ἀπέρριπταν τὴν τέλεση μνημοσύνων τὴν Κυριακὴ, ἢ ὁποῖα ἄρχεται —κατὰ ἐβραϊκὴ συνήθεια ποὺ υἰοθέτησε καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία— ἀπὸ τὸν ἑσπερινὸ τῆς προτέρας (Σαββάτου). **10** *κόλυβα*: τὸ βρασμμένο σιτάρι· βλ. ἀνωτέρω, σημ. 135. **11** *ἄτακτον*: Ἀντίκειται δηλ. στοὺς κανόνες τῆς ἐκκλησίας, ἢ ὁποῖα στηρίζεται στὴν τάξη. Ὁ Παῖσιος θεωροῦσε ὅτι ἡ τέλεση μνημοσύνων τὴν Κυριακὴ εἶναι τὸ λιγότερο ἀντικανονικὸ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἔθος. **12** *γραμμὲν ἄκολονθίαν*: ἐκτὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Τυπικοῦ τῆς τέλεσης τῆς θ. λειτουργίας· τὰ μυστήρια καὶ οἱ ἐκκλησιαστικὲς τελετὲς τελοῦνταν ἀρχικῶς ἐντὸς τῆς θ. λειτουργίας ἢ σὲ σχέση με αὐτή. **14** *ἐλέφαντα τὸν ψῦλλον*: ἔνδειξη ὑπερβολῆς· πβ. Nathanaelis Chychoe, *De primatu Papae*, ἔκδ. Ἄνδρ. Κ. Δημητράκοπουλος, Λειψία 1869, σ. 22, καθὼς καὶ τὴ φράση «Ἐλάχιστον ζῶον ψῦλλον, ἄλλα μέγιστον ἐλέφαντα νικᾷ» (Lázaro Bardón y Gómez, *Lectiones graecae sive manu dictio Hispanae juventutis in linguam graecam*, χ.τ. 1859, σ. 137· Π. Ἀραβαντινός, *Παροιμιαστίριον ἢ συλλογὴ παροιμιῶν ἐν χρήσει οὐσῶν παρὰ τοῖς Ἑπειρώταις*, Ἰωάννινα 1863, σ. 56· I. Βενιζέλος, *Παροιμίαι δημώδεις*, Ἐρμούπολη² 1867, σ. 119). **16** *τέτραδ'*: ἀντιρρητικά/πολεμικά χειρόγραφα φυλλάδια (*ἀστροπελέκιν*) τοῦ Παϊσίου με ἀπό-

ψεις τῶν Κολουβάδων, πού ἔπεσαν καὶ στὰ χέρια τοῦ Δαπόντε. **18** ἐν ὅς τ ὠ ν ὀ μ ο - φ ρ ὀ ρ ὶ ν ο υ : πιθανῶς ὁ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, διευθυντῆς τῆς Ἀθωνιάδας (1749) καὶ ἡσυχαστῆς μοναχὸς στὰ Καυσοκαλύβια, ὁ ὁποῖος εἶχε συγγράψει (κολυβαδικά) ἔργα, ἀλλὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (περὶ τὸ 1773-74) διαβιοῦσε στὸ Μπρασόβ τῆς Τρανσυλβανίας, ἔχοντας ἐγκαταλείψει τὸ Ἅγιον Ὅρος πρὸ τοῦ 1763· βλ. Χαρίτων Καρανάσιος, «Οἱ σχέσεις τοῦ Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου μετὰ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη βάσει τῆς ἀλληλογραφίας του», *Κάτοπτρον Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας* 3 (2016), 215-238.

19-20 Ὁ Παῖσιος χαρακτηρίζεται ὡς εὐρυμαθὴς (λογιώτατος) ἀλλὰ κατηγορεῖται ὅτι παρεξέκλινε τοῦ ὀρθοῦ δόγματος λόγω ὑπερβολῆς καὶ ζηλωτισμοῦ (πλανημένος), ὥστε νὰ σκοτασθεῖ τὸν νοῦ (μαῦρος) καὶ νὰ γίνῃ ἀλαζονικός (δοκίμορον, δοκησίσοφος), μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι ἀξιολύπητος (καίμενος). **21-24** Οἱ κατηγορίες τοῦ Παΐσιου πρὸς τοὺς ἀντικολουβάδες, τοὺς ὁποῖους ὑποτίθεται ἔξομοῖανε μετὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ἀρείου. **27** Θεός : Ὁ Θεός, ὡς ὑπερασπιστῆς τῶν ὀρθοφρονούντων καὶ ὅλης τῆς ἐκκλησίας, ἐπιτρέπει θεῖα δίκη —πολλῶ μᾶλλον ἀποστέλλει— ὄργανο τοῦ ὡς ἐκδικητῆ τῶν (αἰρετικῶν), δεῖγμα τῆς ἐξαψῆς τῶν παθῶν κατὰ τὴν κολουβαδικὴ ἔριδα. **31-38** Ἀναφορὰ στὴ δολοφονία τοῦ Παΐσιου μαζὶ μετὰ τὸν γέροντά του Θεοφάνη, τοὺς ὁποῖους ἐπνίξε στὴ θάλασσα τοῦ Ἁγ. Ὁρους (μπροστὰ στὴ Νέα Σκήτη) κατὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1773 ὁ καπετὰν Μάρκος, ὁ ὁποῖος δὲν λογάριαζε φόβο ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καθὼς εἶχε τεθεῖ κατὰ τὰ Ὀρλοφικά (1770-1774) στὸ πλευρὸ τῶν Ρώσων («μάχη τῶν Μοσχόβων»). **40** αἰσχρὸν ἐκείνου θάνατον : Ὁ Ἀρειὸς πέθανε σὲ δημόσιο ἀποχωρητήριο (ἐνδον ἀποπατείου) τὸ 336, πιθανῶς δηλητηριασμένος ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του. **42** διαφέντευαν : διακήρυσσαν, ὑποστήριζαν. **44** συμαζωχῶσι : νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ συμμορφωθοῦν, νὰ «μαζευτοῦν» καὶ νὰ ἀναίρεσουν. **45** πρωτοδάσκακος ἑσ : ὑποτιμητικά, ἀντὶ πρωτοδάσκαλος. Στὸ περιθώριο μάλιστα τονίζει καὶ σχετικὰ μετὰ τὴ λέξη πρωτοδάσκακος σὲ σημείωση ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε: Δάσκακος ὄχι δάσκαλος. **46** λείπανον : Οἱ Κολουβάδες ἀνηῦραν τὸ σκῆνωμα τοῦ Παΐσιου καὶ διεκήρυξαν τὴν ἀγιοκατάταξή τοῦ Παΐσιου. **49** Κακὸν γὰρ εἶναι πρόληψις : Ὁρθὸ ἴσως τὸ Καλὸν ἀντὶ τοῦ Κακόν. Ἀπὸ τὴ συνέχεια τοῦ στίχου (καὶ στὸν ἐπόμενον) ὡς πρόληψις ἐννοεῖται πιθανῶς ὄχι τὸ νὰ προλαμβάνει κανεὶς νὰ μὴν ἀποδεχθεῖ ἢ ἐπιτρέψει νὰ συμβεῖ κάτι κακὸ, ἀλλὰ ἡ ἤδη συντελεσθεῖσα υἱοθέτηση κάποιου κακοῦ (ἢ καλοῦ), δηλ. τὸ νὰ προλάβει τὸ κακὸ νὰ ἐπικρατήσει σὲ κάποιον, δηλ. («νὰ στραβώσει») ἢ κατὰσταση (τὸ πράγμα), νὰ γίνῃ τὸ κακὸ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχή. **51** σὺναξις : Πραγματοποιήθηκε στὴ μονὴ Κουτλουμουσίου τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1774 μετὰ θέμα τὴ στάση τῆς ἐκκλησίας ἐναντὶ τῶν Κολουβάδων. Ἡ σύναξις ἔγινε μάλιστα στὸ ἀρχονταρῖκι τῆς μονῆς, τὸν χῶρο ὑποδοχῆς ἐπισκεπτῶν προσκυνητῶν. **53** Κωνσταντινοῦ πόλεως : ὁ Κύριλλος Ε' ὁ Καραγάχος ἐκ Δημητσάνης, οἴκουμ. πατριάρχης κατὰ τὰ ἔτη 1748-1751 καὶ 1752-1757, πρωτεργάτης τῆς ἵδρυσης τῆς Ἀθωνιάδας καὶ ἰσχυρὴ προσωπικότητα τῆς ἐκκλησίας· βλ. γι' αὐτὸν Κ. Γ. Κωνσταντίνου, *Ὁ Οικουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος Ε' (1748-1751) (1752-1757): βίος καὶ δράση*, Μεταπτ. ἐργασία Θεολ. Σχ. ΑΠΘ, Νέα Μηχανιώνα 2011. | Ἀλεξανδρείας : Ὁ ἐφησυχάζων πρῶην πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος (1746-1766). **54** μαυζίλων : οἱ ἐφησυχάζοντες καθαιρεθέντες πατριάρχες Κύριλλος καὶ Ματθαῖος· ἀραβοτουρκ. mazul: ἔκπτωτος, καθαιρεμένος. **55** Χαλεπίου : ὁ μητροπ. Γεννάδιος, ὑποστηρικτῆς τοῦ ἀναβαπτισμοῦ· Δαπόντες, «Ἱστορικὸς κατὰλογος», στὸ Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, σ. 104· Κωνσταντίνου, ὁ.π., σ. 60. **56** ἰεροῦ συλλόγου : ἡ ὁμήγουρις τῶν ἱεραρχῶν τῆς συνόδου· βλ. τὰ ὀνόματά

τους στὸ Τζώγας, *Ἡ περὶ μνημοσύνων ἔρις*, σ. 153. **57** *μ α υ ρ ᾶ δ ε ς*: ἐδῶ μᾶλλον μετὰ τὴν ἔννοια («κατημένοι μου (ἀναγνώστες)»). **58** Παροιμία: «(βάζει) κι ἡ κοσκινού/μυλωνοῦ τὸν ἄντρα της μετὰ τοὺςπραματευτάδες»: βλ. Βενιζέλος, *Παροιμίες δημοῦδες*, σ. 39 (πβ. σχ. XIX.14). Γ. Ἐμμ. Πάγκαλος, *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης*, ἡμίτομ. 1 [ΚΕΕΛ/Ἀκαδημία Ἀθηνῶν], Ἀθήνα 1955, σ. 504. Ὑπονοεῖται αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ φανεῖ ἄνωτερος ἀπὸ ὅ,τι εἶναι καὶ θέλει νὰ ἐξισωθεῖ μετὰ ἄνωτέρους του. **60** *ἄ β β ᾶ δ ε ς*: γέροντες μοναχοί, πνευματικοὶ ὁδηγοὶ καὶ δάσκαλοι μοναχῶν ἢ καὶ ἡγούμενοι: ὁ ἄββᾶς λέξις συριακῆς/ἀραμαϊκῆς προέλευσης, ποὺ δηλώνει τὸν πατέρα, καὶ χρησιμοποιεῖται ἤδη ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. γιὰ τοὺς μεγάλους ἀναχωρητὲς τῆς Αἰγύπτου (πβ. ἄμμιά [μητέρα] γιὰ φωτισμένες ἀναχωρήτριες). **61** *σ υ ν ο δ ι κ ᾶ*: τὰ δύο πατριαρχικά γράμματα: βλ. ἄνωτέρω, σχ. XIX.3. **63** *Π α τ ρ ι ᾶ ρ χ α ι*: ὁ πρῶην Κ/πόλεως Κύριλλος Ε' καὶ ὁ πρῶην Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος. **64** *Χ α λ ε π ῖ ο υ*: ὁ μητροπ. Γεννάδιος. **67-68** *ἔ θ ι μ ο ν*, *δ ὄ γ μ α*: Τὸ δόγμα εἶναι ἀπαράβατος ὅρος καὶ θεμέλιο τῆς πίστεως, ἐνῶ τὸ ἔθιμο ἀπλήρῃ συνήθεια ἐκκλησιαστική, ἢ ὅποια ὑπόκειται σὲ ἀλλαγές καὶ σὲ διαφορετικὲς ἐρμηνεῖες καὶ πρακτικὲς. Τέτοιον ζήτημα (ἔθιμο) θεωρεῖ ὁ Δαπόντες τὸν χρόνο τέλεσης μνημοσύνων, ἐνῶ κατηγορεῖ τοὺς Κολουβάδες ὅτι τὸ ἀνήγαγαν σὲ δόγμα. **69** *Β λ α χ ο μ π ο γ δ α ν ῖ α ν*: ἡ Μολδοβλαχία. **78** *τ ὄ ρ ο ς μ ε τ α κ ι ν ε ῖ τ α ι*: ἀπὸ τῆ γνωστῆ εὐαγγελικῆ φράση τοῦ Χριστοῦ στὸ *Ματθ.* 21.21· πβ. *Α' Κορ.* 13.2. **80** *σ τ ἔ ρ ο υ ν*: στήνουν, στέρνουν, συμφωνοῦν. **82** *γ ρ ᾶ μ μ α τ α*: βλ. ἄνωτέρω, σχ. XIX.3. **95** *Κ ῦ ρ ι λ λ ο ν*: ὁ Κύριλλος Ε'. **99** *ἔ ν α τ ῶ ν σ υ ν ο δ ι κ ῶ ν*: Τὸ κείμενο XX ποὺ ἀκολουθεῖ. | *σ τ ρ ῶ ν ω*: παραθέτω.

XX.

Τὸ κείμενο ἐκδεδομένο στὸ Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λειψία 1894, σ. 229-231 (ἀνατύπ.: ἔκδ. Hakkert, Ἄμστερνταμ 1965). βλ. ἄνωτέρω, σ. 309, ἐπίσης στὴν ἔκδοση τῆς Βρούσεως λογικῆς (XX), καθὼς καὶ σχ. XIX.3. Τὸ κείμενο εἶναι συμβιβαστικὸ τῶν δύο παρατάξεων (Κολουβάδων καὶ ἀντιπάλων): «Οἱ μὲν γὰρ ἐν σάββασι τελοῦντες τὰ μνημόσυνα τῶν κεκοιμημένων καλῶς ποιοῦσιν, οἱ δ' ἂν ἐν κυριακῇ οὐκ ὑποκείνται κρίματι»: Meyer, ὁ.π., σ. 229.

XXI.

Τὸ ἐπίγραμμα, μετὰ χρονολογία 1767, σώζεται αὐτόγραφο στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 160^v-161^r/72^v-73^r. Ἐκδόθηκε σχεδὸν πανομοιότυπα στὸ *Κῆπος χαριῶν* (1880²), σ. 113, καὶ ἀπὸ τὸν Βατοπ. 1038, φ. 233^r. Τὸ ἐπίγραμμα δὲν ταυτίζεται μετὰ τὴν ἐπιγραφή ποὺ ὑπάρχει στὴ μονὴ Κουτλουμουσίου, ἀλλὰ βασίζεται σὲ αὐτή.

1 *τ ο ἰ χ ο ς*: τὸ ἀνατολικὸ τεῖχος τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, ὅπου ὑπάρχει ἢ ἐπιγραφή (ἔχι τὸ ἐπίγραμμα), γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ὁποίας βλ. Συμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, σ. 524. *Actes de Kutlumus*, ἔκδ. Paul Lemerle, Παρίσι 1988, σ. 261, ἀρ. 9 (χρονολ. Νοέμ. 1767). πβ. π. Κων. Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντε: Ἐπιγράμματα διάφορα», *Πρωτότυπον* 24 (Ἰούλ.-Αὔγ. 1990), 117. **5** *Μ α τ θ α ῖ ο υ*: Ὁ πρῶην πατριαρχῆς Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος Ψάλλτης (Ἄνδρος 1700 – Κουτλουμουσί 1775· πα-

τριαρχία: 1746-66): βλ. γι' αὐτὸν Δ. Π. Πασχάλης, *Ματθαῖος ὁ Ἄνδριος, πάπας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης γῆς Αἰγύπτου 1746-1767. Βιογραφικὸν σχεδιάριον*, Ἀθήνα 1901· Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 752-779· πβ. Lemerle, *Actes de Kuttumus*, σ. 262, ἀρ. 12 (ἐπιτύμβια ἐπιγραφή, 1775), ἀρ. 13, καὶ σ. 263, ἀρ. 15. **9** *Ἰακώβου*: ὁ σκευοφύλακας τῆς μονῆς, ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἄνδρου (συμπολίτου), ὅπως ἀναφέρεται στὴ χαραγμένη ἐπιγραφή: «Ἀμφότεροι ἐξ Ἄνδρου τῆς περιφέρειου»: Lemerle, *Actes de Kuttumus*, σ. 261, ἀρ. 9. **11-12** Ἡ χρονολογία (1767) τῆς σύνθεσης τοῦ ἐπιγράμματος.

XXII.

Τὸ ἐπίγραμμα, μὲ χρονολογία 1761, σώζεται αὐτόγραφο στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 161^r/73^r, καὶ στὸν Βατοπ. 1038, φ. 235^r. Δὲν περιέχεται σὲ συλλογὲς ἐπιγραφῶν τῆς μονῆς Ξηροποτάμου. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσας ἀναφέρεται ὡς μετόχι τῆς Ξηροποτάμου στὶς Σέρρες. Πιθανῶς, πρόκειται γιὰ ὁμώνυμο βυζαντινὸ ναὸ πὺν κάκῃε τὸ 1913 (Γ. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών καὶ τῆς περιφέρειάς της*, τ. 3, Ἀθήνα 2009, σ. 32-33, σημ. 137). Προφανῶς, πρόκειται γιὰ τὸ μετόχι σὲ χῶρο πὺν δώρισε ἡ Θεοδώρα Καντακουζηνή (Παλαιολογίνα Ἀγγελίνα) στὴ μονὴ Κουτλουμουσίου τὸ ἔτος 1338· βλ. (ἔπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία) Lemerle, *Actes de Kuttumus*, σ. 82-87 (ιδίως σ. 86, στ. 38): «προσφέρει δ' οὖν ὅμως τὸ περὶ τὰς Σέρρας κτήμα τὸ καλούμενον Ἐλεοῦσα». Ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξε θεία τοῦ αὐτοκράτορα Ἄνδρονιου Γ' Παλαιολόγου (1328-1341), ὁ ὁποῖος τῆς ἀνέθεσε τὴ διοίκηση τοῦ Διδυμοτείχου. Ἐπίσης, ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξε σύζυγος τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Μορέως Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ καὶ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Στ' Καντακουζηνοῦ (1341-1354), ὁ ὁποῖος παραιτηθεὶς ἀπὸ τὸν θρόνο ἐμόνασε στὴ μονὴ Μαγγάνων στὴν Κ/πολιὴ ὡς μοναχὸς Ἰωάσαφ. Γιὰ τὴ Θεοδώρα βλ. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, 5. Faszikel, Βιέννη 1981, σ. 88-89, ἀρ. 10942. Ὁ ναὸς τῆς Ἐλεούσας Σερρῶν ἀναφέρεται ὡς *σταυροπήμιον* τῆς Κουτλουμουσίου τὸ 1503, ἔταν ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ Α' ἀπάλλαξε τὸν ναὸ ἀπὸ ἐτήσια δοσίματα, ἐνῶ ὁ ναὸς ἀναφέρεται καὶ σὲ ἔγγραφο τοῦ πατρ. Ἱερεμία Α' τὸ 1544 (Lemerle, *Actes de Kuttumus*, σ. 164-165, ἀρ. 49, καὶ 174-175, ἀρ. 55). Ἡ Παναγία ἡ Ἐλεοῦσα δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν Παναγία Βλαχέρνα Σερρῶν πὺν ἀναφέρει ὁ Δαπόντες στὰ *Ἄνθη νοητά* (κώδ. Κουρίλα 7, φ. φ. 225^r· βλ. καὶ Papadopoulos-Kerameus, *Texte grecęsti*, σ. 290). Ἄνακνις τῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἐλεούσης Σερρῶν τὸ 1761 — μὲ τὴ συνδρομὴ πιστῶν τῆς πόλης — ὑπῆρξε ὁ προηγούμενος (πρῶην ἡγούμενος) τοῦ Κουτλουμουσίου Σεραφείμ Δαπόντες ἐξ Ἄνδρου, ἔχοντας προφανῶς μακρινὴ συγγένεια μὲ τὸν Καϊσάριο. — Γιὰ τὴν αἰτιατικὴ (καὶ ὀνομαστικὴ) τὰ Σέρρας βλ. Β. Φόρης, «Τὰ Σέρρας (μὴ ἀπροσδόκητη ὀνομαστικὴ)», *Νέα Ἑστία* 57 (1955), 363-365.

XXIII.

Τὸ ἐπίγραμμα, μὲ χρονολογία 1773, σώζεται αὐτόγραφο στὸν Βατοπ. 781, φ. 161^{r-v}/73^{r-v}, ἐνῶ ἐκδόθηκε στὸ Lemerle, *Actes de Kuttumus*, σ. 262, ἀρ. 11, βιά-

σει τῆς ἐπιγραφῆς πού ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς εἰκόνας τῆς Φοβεραῖς προστασίας (Παναγίας). Ἡ εἰκόνα βρίσκεται στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁκαθίστου — ἀνηγέρθη τὸ 1733 στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Ξηροποτάμου, ἀριστερὰ τῆς λιτῆς (Σμυρνάκης, ὅ.π., σ. 523)—, στὸ εἰκονοστάσιο, ἀριστερὰ τῆς Ὁραίας Πύλης (βάσει τῆς θέσης τοῦ παρατηρητῆ). Ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Φοβεραῖς προστασίας (13ου/14ου αἰ.) φυλασσόταν, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, σὲ μετόχι τῆς μονῆς στὴν Κρήτη, ἐνῶ, ἀφοῦ διεσώθη ἀπὸ πυρκαγιὰ πού ξέσπασε στὸ μετόχι, μεταφέρθηκε στὴ μονὴ Κουτλουμουσίου. Στὴν ἔκδοση Lemerle, ὅ.π., ἀναγράφεται στὸ τέλος: «Δεκεμβρίῳ Λ [=30]» καὶ «Φ Χ εἰς Σέρρας» προφανῶς, ὑπονοεῖται ὅτι τὸ κάλυμμα κατασκευάσθηκε στὶς Σέρρες.

2 *δ α ψ ι λ ὠ* : Στὴν ἔκδοση Lemerle, ὅ.π., *θαυμαστῶς*. **3** *Μελετίου*: προηγούμενος (πρώην ἡγούμενος) τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, μὲ καταγωγή ἀπὸ τὴν Κρήτη. **5-6** Ἡ χρονολογία σύνθεσης τοῦ ἐπιγράμματος/ἐπιγραφῆς (1773).

XXIV.

Τὸ ἐπίγραμμα, μὲ χρονολογία 1768, σώζεται αὐτόγραφο στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 161^v/73^v, ἐνῶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν αὐτόγραφο Βατοπ. 1038, φ. 233^v, ὅπου ὁ τίτλος: «Τοῦ αὐτοῦ [Δαπόντε] ἐπίγραμμα εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον τοῦ ἀγίου Νικολάου, τοῦ Γρηγορίου λεγόμενον». Πρόκειται γιὰ τὴν Ι. Μ. Γρηγορίου Ἁγ. Ὁρους, στὴν ὁποία ἐκδηλώθηκε πυρκαγιὰ στὶς 30 Νοεμ. 1761, ἐνῶ στὴν ἀνακίνηση πρωτοστάτησε ὁ μοναχὸς καὶ σκευοφύλαξ Ἰωακείμ· βλ. π. Κων. Καλλιανός, «Καίσαριου Δαπόντε: Ἐπιγράμματα διάφορα», *Πρωτῆτον* 27 (Ἰαν.-Φεβρ. 1991), 17 καὶ σσμ. 16-17.

XXV.

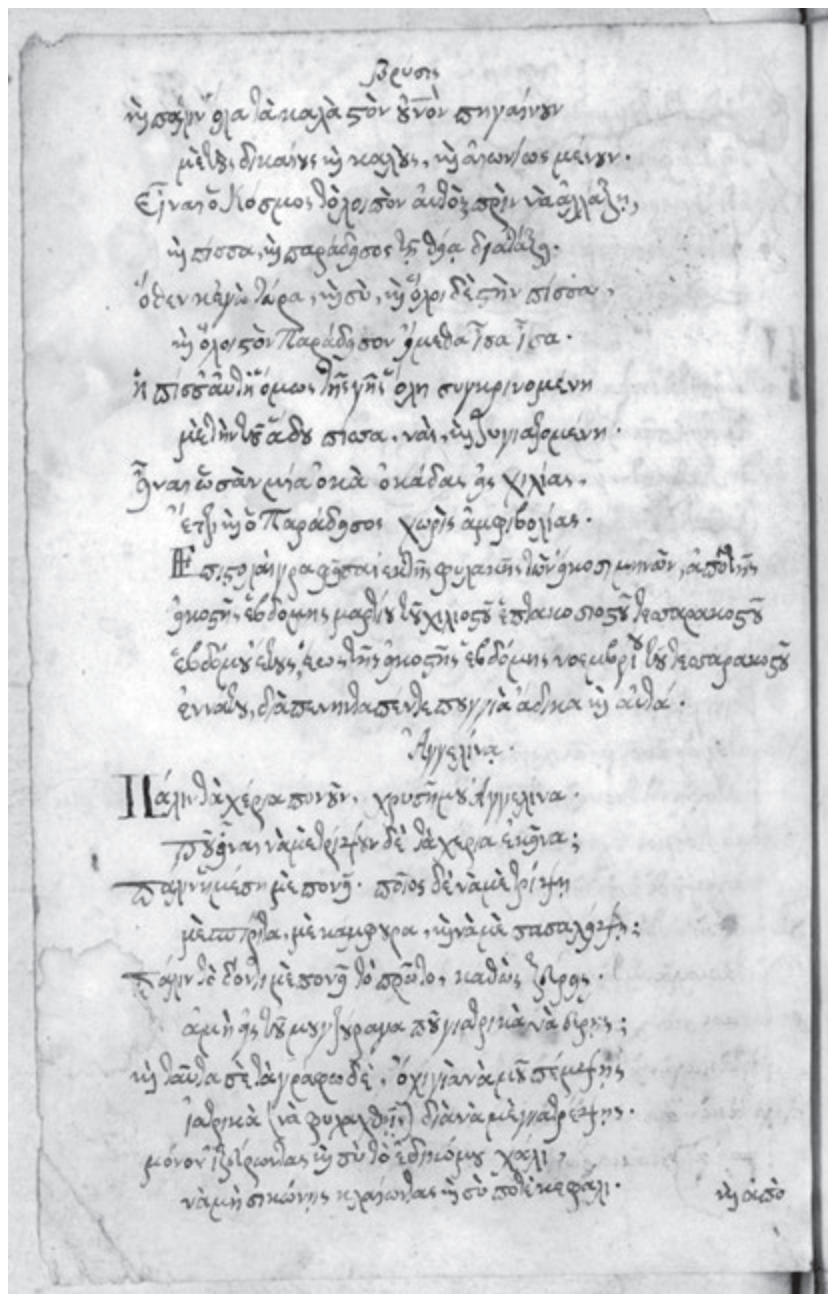
Τὸ ἐπίγραμμα σώζεται αὐτόγραφο στὸν κώδ. Βατοπ. 781, φ. 161^v/73^v, ἀλλὰ κολοβό· σώζονται μόνον οἱ στ. 1-6 (στ. 7 *Καὶ πρό-* : *παραιομπή/reclame*). Ὁλόκληρο (στ. 1-10) σώζεται στὸν αὐτόγραφο Βατοπ. 1038, φ. 234^r, βάσει τοῦ ὁποίου ἡ ἔκδοση τοῦ ἐπιγράμματος στὸ π. Κων. Καλλιανός, ὅ.π., σ. 17. Σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ προηγούμενο ἐπίγραμμα, ὥστε πιθανῶς χρονολογεῖται ἐπίσης στὸ 1768. Μὲ τὸν τίτλο «Εἰς τὸν ναόν» ὑπονοεῖται ὁ ναὸς τοῦ Καθολικοῦ τῆς Ι. Μ. Γρηγορίου Ἁγ. Ὁρους, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀφιερωμένος στὸν ἅγ. Νικόλαο, ἐνῶ ὁ ναὸς ἀνεκαινίσθη μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἰωακείμ (βλ. σχ. XXIV).

SUMMARY

C h a r i t o n   K a r a n a s i o s

The Unkown Work of Kaisarios Dapontes *Vrysis Logiki* (1778):
Epistles from Prison and contra Kolyvades.

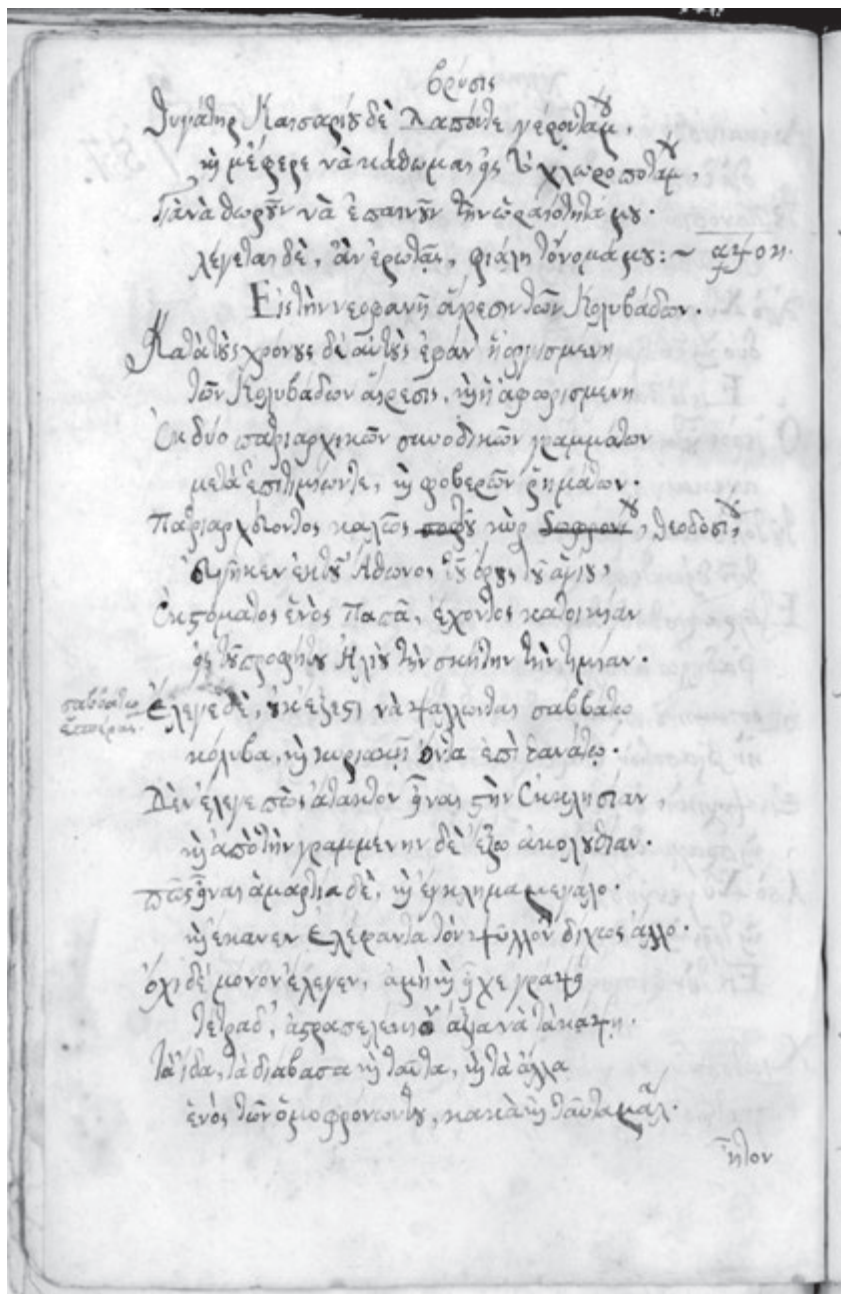
In this article is partly published the unkown work of Kaisarios Dapontes *Vrysis Logiki* (*Βρύσις λογική*), in verses, which has been discovered during a mission of the KEMNE/Academy of Athens (Sept. 2015) at the Holy Mountain of Athos in the cod. Vatopedi 781 (ff. 143^r-161^v), written by the hand of Dapontes. The work *Vrysis Logiki* —namely the survived fragment— contains among other verses three “Dreams” of Dapontes, seven unedited letters in verses from prison —their first version was detected in the cod. of the Czech Academy of Sciences (Prague) 1 TG 1—, a poem *contra Kolyvades*, Dapontes’ epigrams concerning the athonian monasteries of Xeropotamou and Kotlounousiou and other verses. Apart from the critical edition of the fragment and the scholia on the verses, here are being presented the seven letters in verses from prison and the poem *contra Kolyvades*. The epistles were written during the period (March 1747 – November 1748), when Dapontes was internee in the prison of Muhzur aga in Constantinople; the verses *contra Kolyvades* were written post 1774 at the Holy Mountain of Athos, and they refer to the kolyvadian theological dispute and the synode at the Koutlounousiou monastery as well (1774).

Εἶκ. 10. Κώδ. Βατοπεδίου 781, φ. 143^v (αὐτόγραφο Δαπόντε)

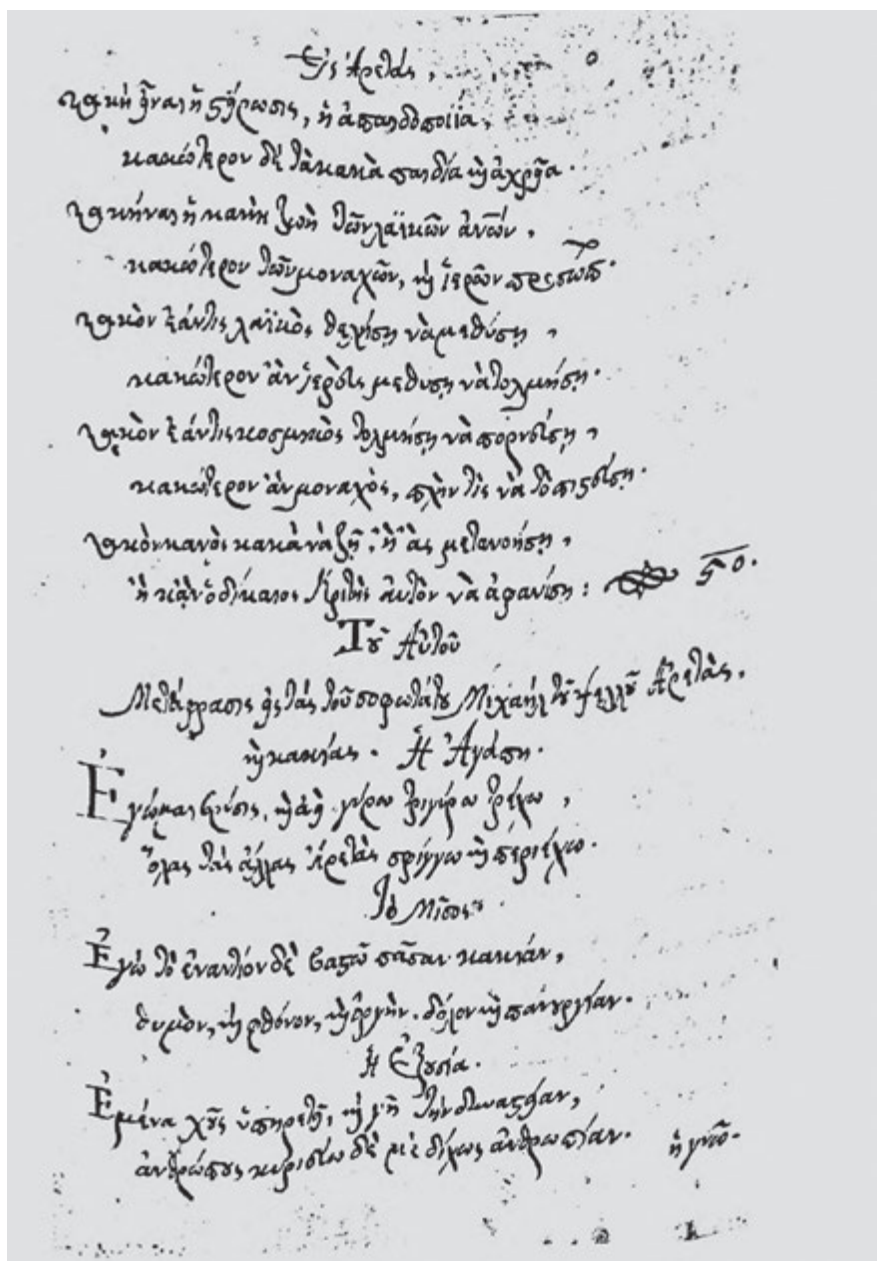

Εἰκ. 12. Κώδ. Βατοπεδίου 781, φ. 157^v (αὐτόγραφο Δαπόντε)

Εἰκ. 13. Κώδ. Κουρίλα 7, φ. 272^ν (αὐτόγραφο Δαπόντε):
 Μετάφραση τοῦ Δαπόντε στὸς Ἰάμβους τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ

Τὸ σωζόμενο Βιβλίο Ψηφοφοριῶν
τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας (1795–1797)

I. Ὁ κώδικας. Περιγραφή καὶ περιεχόμενο

Ἡ ἱστορική πηγή ποὺ δημοσιεύεται στὴν παρούσα ἐργασία προέρχεται ἀπὸ τὸ διοικητικὸ ἀρχεῖο τῆς Πρέβεζας καὶ ἐντοπίσθηκε στὸ ἀρχεῖο Λουρόπουλου¹. Χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας (1795–1797).

Πρόκειται γιὰ ἕναν κώδικα ἀκέφαλο καὶ κολοβό, ποὺ παρουσιάζει σήμερα τὴ μορφή τετραδίου διαστάσεων 31 × 22 ἐκ. Στὴν πρόσθια ὄψη κάθε φύλλου, στὸ μέσον τοῦ ἐπάνω μέρους, σφραγίδα κόκκινης μελάνης μὲ τὸ λιοντάρι τοῦ ἀγίου Μάρκου πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὴν ἐπάνω δεξιὰ γωνία ἢ φυλλαρίθμηση, ἐπίσης μὲ σφραγίδα κόκκινης μελάνης. Σώζονται τὰ φύλλα 51–65, τὸ ἀποκολλημένο φύλλο 71 καὶ τὰ ἄγραφα φύλλα 86–100. Ἡ διατήρηση εἶναι καλή. Μελάνι ξεθωριασμένο στὰ φ. 51, 52^r καὶ 53^r. Φθορὲς στὸ κάτω μέρος τῶν ἴδιων φύλλων, στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φ. 52 καὶ στὸ φ. 71.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΛ: Ἀλληλογραφία Λουρόπουλου

ΑΜΠ: Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Μητροπόλεως Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης

ΑΝΑ: ΓΑΚ/Ἀρχεῖα Νομοῦ Λευκάδας

Οἱ παραπομπὲς στοὺς κώδικες τοῦ ΑΜΠ ἀκολουθοῦν τὴν ταξινόμηση Βιτάλη (1979). Γιὰ τὶς ἀντιστοιχίες μὲ τοὺς σημερινούς ταξινομικούς ἀριθμούς βλ. Γεώργιος Πλουμίδης, «Κατάλογος Ἀρχείου Ἱερᾶς Μητροπόλεως Πρεβέζης», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 35 (2001), 331–335. Οἱ ἡμερομηνίες καθὼς ἀπαντοῦν στὰ ἔγγραφα τῶν πηγῶν. Στὰ ἐντὸς τοῦ κειμένου παραθέματα οἱ συντομογραφίες ἔχουν ἀναλυθεῖ σιωπηλὰ καὶ ἔχουν ἀποκατασταθεῖ ἢ ὀρθογραφία καὶ ἢ στίξη.

1. Τὸ ἀρχεῖο Λουρόπουλου ἀνήκει στὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀβέρκιου Καραλῆ, ποὺ τὸ παραχώρησε στὸ ΚΕΜΝΕ γιὰ μελέτη τὸν Μάρτιο τοῦ 1987. Γιὰ τὸ ἀρχεῖο Λουρόπουλου βλ. καὶ ἐδῶ, 393, 395.

Τὰ συνεχόμενα έγγραφα τοῦ κώδικα χρονολογοῦνται ἀπὸ 19(;)² Μαρτίου 1795 ἕως 15 Ἰουλίου 1796. Λείπουν ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου καὶ τὸ τέλος τοῦ τελευταίου ἐγγράφου. Τὸ ἀποκολλημένο φ. 71 περιέχει τὸ κυρίως θέμα καὶ τὸ τέλος ἑνὸς ἐγγράφου τοῦ ὁποῖου ἡ ἡμερομηνία ἔχει ἀποκοπεῖ. Στὸ νῶτο τοῦ ἴδιου φύλλου, τὸ προοίμιο ἐγγράφου με ἡμερομηνία 17 Μαΐου 1797.

Ἀπὸ τὸν ἴδιο κώδικα προέρχεται πιθανῶς ἓνα ἀπόκομμα διαστ. 35 × 12 ἐκ., ποὺ ἀπόκειται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους³ καὶ φέρει στὴν πρόσθια ὄψη τὴν ἴδια σφραγίδα με τὸ λιοντάρι τοῦ ἁγίου Μάρκου, κάτω ἀπὸ τὴ σφραγίδα τὴ λέξη *Illico* καὶ στὸ νῶτο τὴν ἡμερομηνία *Adi 22: agosto 1796. S(tile) v(eccchio)*. Ἡ ἡμερομηνία ἐμπίπτει στὸ χρονικὸ κενὸ τῶν φ. 66–70 τοῦ κώδικα, τὰ ὁποῖα, καθὼς ἤδη ἀναφέρθηκε, ἔχουν ἐκπέσει. Τὴν προέλευση τοῦ ἀποκόμματος ἀπὸ τὸν κώδικά μας ὑποστηρίζουν ἐπίσης: ἡ σύμπτωση τοῦ τύπου τῆς σφραγίδας, τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρα, τῆς ποιότητος τοῦ χαρτιοῦ καὶ ἡ πρεβεζάνικη προέλευση τῆς ὅλης συλλογῆς τῶν ἐγγράφων στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ ἀπόκομμα.

Ὁ κώδικας περιλαμβάνει πρακτικὰ ἀρχαιρεσιῶν, πρακτικὰ συνεδριάσεων τοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ Κογκλαβίου τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας, πρακτικὰ ἀνάληψης καθηκόντων, καταχωρίσεις διαταγμάτων τοῦ βενετοῦ τακτικοῦ προνοητῆ με θέμα τὸν διορισμὸ ἀξιωματῶν καὶ μία καταχώριση ἀπόσυρσης ἔνστασης κατὰ ἐκλογικοῦ ἀποτελέσματος.

Ὁ κώδικας τηρεῖται με ἐπιμέλεια καὶ τάξη ἀπὸ ὑπάλληλο ποὺ ἀκολουθεῖ αὐστηρὰ γραφειοκρατικὰ πρότυπα. Τὸ γράψιμο σὲ ἀρκετὰ σημεῖα εἶναι ἀργὸ καὶ προσεκτικό. Ὑπάρχουν ἐλάχιστες διαγραφές ἢ συμπληρώσεις στὰ διάστιχα. Στὸ ἀριστερὸ μέρος κάθε σελίδας ὑπάρχει περιθώριο, ποὺ συνήθως χωρίζεται με μολύβι· στὸ δεξιὸ μέρος στῆλες, ποὺ καὶ αὐτὲς κατὰ κανόνα χαράσσονται με μολύβι, γιὰ τὴν ἀμεσότερη προβολὴ τῶν θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ψήφων ποὺ λαμβάνει κάθε ὑποψήφιος στὶς ἀρχαιρεσίες. Οἱ θέσεις γιὰ τὶς ἀπαραίτητες ὑπογραφές τῶν ἀρμόδιων ἀξιωματῶν στὸ τέλος κάθε ἐγγράφου χωρίζονται με γραμμὲς ἀπὸ μελάνι. Με με-

2. Ἡ ἡμερομηνία τοῦ πρώτου, ἀκέφαλου, ἐγγράφου προκύπτει ἀπὸ ἐσωτερικὲς πληροφορίες: κατὰ τὴν ἡμέρα σύνταξης τοῦ ἐγγράφου ὀλοκληρώθηκε καὶ ἡ διαδικασία τῶν ἐτήσιων ἀρχαιρεσιῶν τοῦ Συμβουλίου: *non essendo altra carica di elleggersi dal presente congresso, ἐδῶ, ἔγγρ. 1 στ. 11, σ. 429*. Ἡ πληροφορία καὶ σὲ ἔγγραφο με ἡμερομηνία 30 Μαρτίου 1795 ν.ῆ. (ἐπομένως 19 Μαρτίου π.ῆ.), ποὺ καταχωρίζεται στὸν κώδικα ἀκολουθῶς: *nell'odierna convocazione, in cui furono ellette [...] le restanti cariche, ἐδῶ, ἔγγρ. 7 στ. 24–25, σ. 435*.

3. ΓΑΚ, Μικρὲς Συλλογές, Κ. 8ά, ἀρ. 32 (φάκ. με ἑπτὰ σφραγίδες). Γιὰ τὴ συλλογὴ βλ. ἐδῶ, 393–394.

γαλύτερα γράμματα τονίζονται συχνὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἐκλεγέντων ἀξιωματούχων, τὸ ὄνομα καὶ οἱ τίτλοι τοῦ βενετοῦ προνοητῆ.

Ὁ ἀρχικὸς ἐπίσημος τίτλος τοῦ κώδικα εἶναι ἄγνωστος, καθὼς μαζὶ μὲ τὰ πρῶτα φύλλα του ἔχει ἐκπέσει καὶ τὸ ἐξώφυλλο. Θὰ μπορούσε ἀναλογικὰ νὰ τοῦ δοθεῖ ὁ τίτλος *Libro Ballotazioni della spettabile (ἢ/καὶ magnifica, fedelessima) Comunità di Prevesa*. Ὑπὲρ τῆς συγκεκριμένης ὀνομασίας συνηγορεῖ καὶ ὁ τίτλος κώδικα ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος (*Βιβλίον Ψηφοφορίας τῆς εὐγενεστάτης προεδρίας Προβέζης*), τοῦ ὁποῖου τὰ περιεχόμενα εἶναι ὁμοειδῆ πρὸς τὰ περιεχόμενα τῆς πηγῆς ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ: πρακτικὰ συνεδριάσεων τοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ Κοινοβουλίου τῆς πόλης. Ὁ τίτλος *Libro Ballotazioni* ἀναφέρεται στὸν κώδικα⁴ μὲ χρῆση ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ μία ἀπὸ τὶς χρήσεις του ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκαν: τὴν καταχώριση διατάγματος τοῦ βενετοῦ προνοητῆ μὲ θέμα τὸν διορισμὸ τοπικοῦ ἀξιωματούχου. Ἡ ἐν λόγῳ πράξις ὄντως ἀνευρίσκεται στὸν κώδικα⁵.

Ὅσο ἡ βιβλιογραφία καὶ ἡ ἀρχειακὴ ἔρευνα ἐπιτρέπουν νὰ γνωρίζουμε, τὸ σπάρραγμα τοῦ *Libro Ballotazioni* εἶναι σήμερα τὸ μοναδικὸ κατάλοιπο ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν βιβλίων ψηφοφοριῶν ποὺ τηροῦσε ἡ Κοινότητα ἀπὸ συστάσεώς της (1741) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὀλόκληρο τὸ ἀρχεῖο τῆς Κοινότητος τῆς βενετοκρατούμενης Πρέβεζας (1718–1797)⁶. Σύμφωνα μάλιστα μὲ τὴν ἐπίσημη —ἀλλὰ ὄχι γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὑποχρεωτικὰ ἀξιόπιστη— δήλωση τοῦ Ἀποστόλη Δαμιανῆ, γραμματέα τοῦ πρωτοβάθμιου δικαστηρίου τῆς πόλης καὶ ἀρχαιοφύλακα κατὰ τὸ 1798, τὸ ἀρχεῖο καὶ ὅλα τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἦταν ὑπεύθυνος, ἐχάθηκαν κατὰ τὴν ἄλωση τῆς πόλης ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἴδιου ἔτους, ὅπως συνέβη ἄλλωστε καὶ μὲ τὰ ἔγγραφα τῶν λοιπῶν τοπικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ μὲ τὴν κινητὴ περιουσία τῶν

4. Ἐδῶ, ἔγγρ. 8 στ. 14–15, σ. 436.

5. Ἐγγρ. 8 στ. 16 κ.έ., σ. 436–437. Ἐνημέρωση τοῦ *Libro della Comunità* γιὰ ὅμοιο θέμα ἀναφέρεται ἅπαξ στὸν κώδικα, βλ. ἔγγρ. 19 στ. 17–18, σ. 452. Γιὰ τὰ βιβλία ποὺ τηροῦσαν οἱ ἀστικὲς συσσωματώσεις ἐπὶ Βενετοκρατίας βλ. τελευταία Χριστίνα Ε. Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν τῆς Προβέζας. Διοίκηση καὶ ὀργάνωση τῆς πόλης τὸν 18ο αἰῶνα*, Πρέβεζα 2014, σ. 182 σημ. 660, 183–184 καὶ σημ. 662 (<http://www.preveza.gr/images/to-arxeio-ton-provlepton-tis-prevezas.pdf>; τελευταία ἐπίσκεψη: 10 Σεπτ. 2016).

6. Γιὰ τὸ σωζόμενο σήμερα ἀρχειακὸ ὑλικὸ ποὺ παρήχθη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Βενετοκρατίας στὴν Πρέβεζα βλ. *στό ἴδιο*, σ. 38 κ.έ.

κατοίκων: τὸν Αὐγούστο τοῦ 1803 οἱ κριτὲς τοῦ πρωτοβάθμιου ἀστικοῦ δικαστηρίου τῆς Πρέβεζας

εἰς ταπεινὰ ἀναζητήσεις τοῦ Ἀναστασίου Μανρομάτη προστάζουν καθε αὐθεντικὸν ἄνθρωπον νὰ ἤθελεν προστάξει τὸν εὐγενῆ κύριον Ἀπόστολον Δαμιανή, ὡσὰν ὁποῦ ἦτον καγκελλάριος εἰς τὸ ὄφικιον τῆς Πρώτης Ἀγωγῆς καὶ ἀρχειβίστας τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς τῆς παρούσης πολιτείας, νὰ ἤθελε φανερώσει καὶ δώσει λογαριασμὸν τὸ τί ἔκαμε ὅλα τὰ χαρτὰ πούμπλικα ὁποῦ εἶχε εἰς χεῖρας του, ὡσὰν καὶ πριβάτα, ὁποῦ εὐρίσκονταν παρηρησιασμένα διὰ ὑποθέσεις τοῦ κάθε ἐνός, καὶ ἐτοῦτο θέλει τὸ φανερώσει μὲ κοσπιτοῦτο του εἰς τὸ ὄφικιον τῆς Πρώτης Ἀναφορᾶς διὰ φῶς⁷ κλπ.

Καὶ τὴν ἐπόμενη ἡμέρα:

εἰς ἐνέργειαν τοῦ προσκυνητοῦ προστάγματος τούτου τοῦ Κριτηρίου 9: τοῦ τρέχοντος, δοσμένο εἰς ἀναζήτησιν τοῦ κυρίου Ἀναστασίου Μανρομάτη, μὲ τὸ ὁποῖον τοῦ προστάζει νὰ ἐξεκαθαρίσῃ τί ἔγνων τὰ αὐθεντικὰ καὶ πριβάτα χαρτὰ ὁποῦ ἦταν εἰς χεῖρας του πρὶν τῆς καταστροφῆς τούτης τῆς πολιτείας, ὁ Ἀποστόλης Δαμιανῆς, αὐθεντικὸς ἀρχειβίστας, ἦτοι χαρτοφύλαξ πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφή τῆς Πρέβεζας, δικαιοῖρει [...] ὅτι τὰ χαρτὰ ὅλα τοῦ ἀρχειβίου, εἰς τὸ ὁποῖον μόνος αὐτὸς ἦτον ἐπιστάτης, ἔμειναν ἐδῶ εἰς Πρέβεζα, εἰς τὴν οἰκίαν του, καὶ ἐχάθησαν σύντα καὶ τὸ ἄλλο πρᾶγμα τῆς φαιμελίας του, καθὼς ἠκολούθησεν καὶ εἰς τὰ ἄλλα αὐθεντικὰ χαρτὰ τῶν ὀφικίων καὶ κοινῶς εἰς τὸ πρᾶγμα τῶν ὀσπιτίων τῶν ἐγκατοίκων⁸.

Ἡ δὴλωση τοῦ ἀρχαιοφύλακα εἶναι εὐλογοφανῆς καὶ συνηγεῖ μὲ διάσπαρτες μαρτυρίες ἰδιωτῶν σὲ ἄλλα δημόσια ἔγγραφα⁹. Σὲ ὀρισμένες

7. ΑΜΠ 34 (Βιβλίον τῶν μαντάτων τοῦ Δικανικοῦ Βήματος τῆς Α' Ἀπαιτήσεως), φ. 18^ο, πρόσταγμα τοῦ δικαστηρίου ἀπὸ 9 Αὐγ. 1803.

8. ΑΜΠ 27 (Βιβλίον διαφόρων ὑποθέσεων τοῦ Δικανικοῦ Βήματος τῆς Πρώτης Ἀπαιτήσεως Πρεβέζης), 10 Αὐγ. 1803, φ. 55^ο-ν. Ἡ ὑπογράμμισή δική μας.

9. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά: α) Τὴν ἀγωγή πού καταθέτει στὸ πρωτοβάθμιο δικαστήριό τῆς Ἀγίας Μαύρας ὁ πρεβεζάνος πρόσφυγας Θεοδωρῆς Βρυώνης ἐναντίον τοῦ συνεταίρου του Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Βρυώνη ὁ Ἀλεξάνδρου, ἐπωφελοῦμενος τόσο ἀπὸ τὴν ἀπόλεια τῶν νοταριακῶν πρωτοκόλλων καὶ καθὲ ἰδιωτικοῦ καὶ δημόσιου ἐγγράφου ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ διακοπὴ τῆς λειτουργίας τῶν δικαστηρίων, τὸν ἐξαπάτησε καὶ ἀθέτησε τοὺς ὅρους τοῦ συμβολαίου πού εἶχαν συνάψει στὶς 6 Σεπτ. 1798 ἐνώπιον τοῦ συμβολαιογράφου τῆς Πρέβεζας Νικ. Πέντζου, βλ. ΑΝΑ, *Amministrazione del governo provvisorio (1798-1799). Tribunal civile di prima istanza di Santa Maura. Filza scritture prima (23/11/1798-8/10/1799)*, ἀρ. ἐγγρ. 101, 17 Μαρτίου 1799 π.ή.: *sapendo la perdita di ogni notariale protocollo et [altro di qualunque] publico e privato istro-*

ὡστόσο περιπτώσεις δὲν ἀποκλείεται νὰ χρησιμοποιοῦνται ὁ πανικὸς τῆς φυγῆς καὶ ἡ λεηλασία ὡς πρόσχημα¹⁰, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ προσκόμιση στοιχείων. Τρία τουλάχιστον πρόσωπα, ποὺ ἀνῆκαν στὸ διευθυντικὸ σῶμα τῆς πόλης, ὁ Ἀλέξανδρος Βαλεντίνης¹¹, ὁ Μαρίνος Λουρόπουλος καὶ ὁ Νικόλαος Ρέντζος, προσπάθησαν νὰ διασώσουν προσωπικὰ ἢ καὶ δημόσια «χαρτιά» καὶ ἀρχεῖα, ἐνῶ φαίνεται πιθανὸν ὅτι καὶ οἱ συμβολαιογράφοι συναποκόμισαν τοὺς κώδικές τους στὴ φυγὴ καὶ τὴν αὐτοεξορία. Ἔτσι, παρὰ τὴ ρητὴ δῆλωση τοῦ Δαμιανῆ, ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς βενετοκρατούμενης καὶ τῆς γαλλοκρατούμενης Πρέβεζας, ἰδιωτικὰ ἢ δημόσια, διασώζονται ἕως σήμερα: 1) τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν συμβολαιογραφικῶν κωδίκων, 2) σημαντικὸ τμῆμα τοῦ ἰδιωτικοῦ ἀρχείου Λουρόπουλου, ὅπου, καθὼς ἤδη σημειώθηκε, ἀνευρέθηκε καὶ τὸ Libro Ballotazioni, καὶ 3) ἐπιστολές,

mento e documento [...] con quel pretesto della perdita delle carte suddette, e per non esservi in [quelli] incontri istalato ne meno quivi tribunale ne officio alcuno [...] non era aperto officio alcuno in queste parti.— β) Τὴν ἐπίσημη βεβαίωση τοῦ ἱερέα κ. Γεωργίου Ἀγαπίου, ἐπιλεγόμενου Ἀληθεία, ὅτι ὁ Γεώργιος Πλοῦμος τοῦ μακαρίτη Παύλου, Κεφαλληνίου, βαφτίστηκε τὸ 1794 εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Νέου, ὁ ὁποῖος εἶναι τώρα ἀπὸ τοὺς 1813: Νοεμβρίου 25: ἐκ θεμελίων κατηδαφισμένος. Ὁ ἐνδιαφερόμενος προστρέχει στὴ μαρτυρία τοῦ ἱερέα, ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν α" καταστροφὴν ταύτης τῆς πόλεως γινομένην 1798: Ὀκτωμβρίου 12:, ἣτις εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστή, ἐχάθη τὸ κατὰστικον (ὁμοῦ μὲ τὰ ἄλλα βιβλία τοῦ ρηθέντος ἀγίου ναοῦ), εἰς τὸ ὁποῖον ἐγράφοντο τὰ ὀνόματα τῶν βαπτιζομένων νηπίων τῶν ἐνοριτῶν του, βλ. ΑΜΠ 135, 15 Σεπτ. 1825, φ. 60^v.— γ) Τὴ δῆλωση τῆς Ἀκριβῆς Τζαρχλαμπᾶ Ἀνδρούτσου, μητέρας τοῦ Ὀδυσσέα, ὅτι στὸν χαλασμὸ χάθηκε ἡ ὁμολογία ποὺ εἶχε πάρει ἀπὸ τὸν Δημήτριο Μπερλεμπέ γιὰ 176 γρόσια, τὰ ὁποῖα τοῦ εἶχε δανείσει ἢ ἴδια στὰ 1790 μὲ τὸ ἀνάλογόν τους διάφορον, τὰ δέκα ἑνδεκα τὸν χρόνον. Ἡ Ἀκριβὴ διεκδικεῖ τὰ χρήματά της ἀπὸ τὴ χήρα Μπερλεμπέ διὰ τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ· καὶ ὑποθέτουμε ὅτι ἡ ἀνάγκη νὰ ἀντισταθμίσει τὴν ἀπώλεια τῆς ὁμολογίας μὲ μιὰ μαρτυρικὴ κατάθεση εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο προσθέτει ὅτι ὁ Ἀλεξάνδρῆς Βαλεντίνης ἦταν σεκρετάριος τοῦ Κριτηρίου τῆς Εἰρήνης στὰ 1798, ὅποτε καὶ εἶχε κινήσει ἀγωγή κατὰ τοῦ Μπερλεμπέ γιὰ τὴν ἴδια ὑπόθεση, βλ. ΑΜΠ 17 (Βιβλίον διαφόρων ὑποθέσεων τοῦ Δικανικοῦ Κριτηρίου), [τετρ. ΙΑ', 31 Μαρτ. 1802], φ. 10^v.— δ) Τὴν περίπτωση τῆς οικογένειας Ποπολάνη, ΑΜΠ 19 (Ἐπιστολόριον τῆς ἐγγενεστάτης Προεδρίας Πρεβέζης), 11 Νοεμ. 1802, φ. 27^v.

10. Βλ. π.χ. στὴν ἀντιδικία Βρυώνη καὶ Ἀλεξάνδρόπουλου, ἐδῶ, προηγ. σημ.: *con quel pretesto della perdita delle carte suddette.*

11. ΑΜΠ 27 (Βιβλίον διαφόρων ὑποθέσεων τοῦ Δικανικοῦ Βήματος τῆς Πρώτης Ἀπαιτήσεως Πρεβέζης), 31 Αὐγ. 1803, φ. 69^v: εἰς τὰ χαρτιά ὁποῦ ὁ Ἀλέξανδρος Βαλεντίνης ἠμύρορε νὰ γλυτώσῃ μὲ τὸν φνεγμόν του τὸν καιρὸν τῆς ἀλληλομαχίας τῆς παρούσης χώρας. Γιὰ τὴν ἀντίστοιχη συμπεριφορὰ τοῦ Νικολάου Ρέντζου καὶ τοῦ Μαρίνου Λουρόπουλου βλ. ἐδῶ, 394, 395.

έγγραφα και σφραγίδες σε μία μικρή συλλογή, που πουλήθηκε από τον ήπειρώτη δημοσιογράφο και λόγιο Πύρρο Γιαννόπουλο στα ΓΑΚ το έτος 1917¹². τὰ ἐλάχιστα έγγραφα τῆς συλλογῆς που χρονολογούνται από τη Γαλλοκρατία φέρουν καταφανείς αποδείξεις αρχικής προέλευσης από το διοικητικό αρχείο τῆς πόλης¹³.

Οί συμβολαιογραφικοί κώδικες τῆς βενετοκρατούμενης και τῆς γαλλοκρατούμενης Πρέβεζας απόκεινται σήμερα στο Ἄρχεϊο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, όπου μαζί με τὰ βιβλία μεταγενέστερων συμβολαιογράφων σχηματίζουν μιὰ σχεδόν ἀδιάσπαστη σειρά από το 1742 —όποτε διορίζεται για πρώτη φορά δημόσιος συμβολαιογράφος στην πόλη— μέχρι τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Πρέβεζας στο ἑλληνικό κράτος (1912)¹⁴. Ἀπὸ τίς ἀρχές ἤδη τῆς λειτουργίας τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος, και ἐνῶ ἀκόμη ἐλάχιστο τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ εἶχε ἐπαναπατριθεῖ, και οἱ διάφορες τοπικὲς ὑπηρεσίες μόλις ἀρχίζουν νὰ ἐπαναλειτοιογούν, φαίνεται ὅτι οἱ τοπικὲς ἀρχές φρόντισαν νὰ συμπεριλάβουν τὴ συγκέντρωση τῶν σκορπισμένων νοταριακῶν βιβλίων στὶς ἐνέργειες για τὴν ἐπιστροφή τῆς κοινωρίας τους στοὺς καθημερινούς ρυθμούς τῆς εἰρηνικῆς ἀστικῆς ζωῆς. Ἴσως ἔτσι πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ μετάβαση (ἢ μήπως ἀποστολή;) τὸν Μάιο τοῦ 1801 τοῦ Νικ. Ρέντζου, μέλους τότε τῆς Προεδρίας τῆς Κοινοτήτας ἀλλὰ και ἀρχαιότερου ἐν ζωῇ νοταρίου τῆς πόλης, στὴν Ἁγία Μαύρα με σκοπὸ νὰ παραλάβει ἀπὸ τὴ χήρα Δημητρίου Ἀναγνώστη (ἀναγνώστη;) Λεκατζᾶ τὰ ἕξι νοταριακὰ βιβλία τοῦ ἐκλιπόντος συζύγου της και πρώην δημόσιου συμβολαιογράφου τῆς Πρέβεζας¹⁵.

12. Πρόκειται για τὴ μικρὴ συλλογὴ Κ. 8α'. Για τὴν προέλευση τῆς συλλογῆς βλ. *Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τ. Β', Ἀθήνα 1973, σ. 70, 164· Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν Πρεβέζης και Πάργας (1798–1802)», *ΔΙΕΕ* 11 (1956), 60.

13. Ὅπως για παράδειγμα τὸ έγγρ. Κ. 8α' 9. Πρόκειται για μιὰ αἴτηση τῶν κατόικων νὰ τοὺς δοθεῖ γραπτὴ ἄδεια ἀπὸ τὴν τοπικὴ διοίκηση για νὰ οἰκοδομήσουν νὰδ ἀφιερωμένο στα Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου σε οἰκόπεδο που δωρίζει ὁ Γιώργος Κορέλης στὴν τοποθεσία Σπάλτα ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο. Στὸ νῶτο σημειώσεις τοῦ γραμματέα τῆς δημοκρατικῆς αὐτονομίας ἀναφορικὰ με τὴν παραλαβὴ τοῦ έγγράφου και περίληψη τῆς ἀπόφασης που ἔλαβε ἡ διοίκηση για τὸ θέμα.

14. Βλ. και Rodi-Angélique Stamoulis, *Population urbaine et alphabétisation en Grèce au XVIIIème siècle. L'exemple de Prévéza d'après les actes de ses notaires*, ἀνέκδ. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο τῆς Σορβόνης-Paris IV, 1981, σ. 25, 27 κ.έ., και πιν. Γ· Ρόδη Σταμούλη, «Ὁ ἀλφαριθμητισμὸς στὴν Πρέβεζα κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα (1742–1784)», *Ὁ Ἑρμηνιστὴς* 17 (1981), 86–87 και σημ. 5.

15. Βλ. ΑΝΑ, Ἐπιστολὲς διαφόρων στὴν Τοπικὴ Κυβέρνηση (*Amministra-*

Ὁ Μαρίνος Λουρόπουλος ἦταν δραστήριος ἔμπορος καὶ εἶχε ἐπανειλημμένως ἐκλεγεῖ στὰ ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς τοπικῆς διοίκησης στὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα. Τὴ χρονιὰ τοῦ «χαλασμοῦ» ἦταν μέλος τῆς Προεδρίας τῆς δημοκρατικῆς Δημοτικῆς Διοίκησης (*Ammunizione Municipale*) τῆς Πρέβεζας¹⁶. «Χαρτία» του εἶχε ἐγκαταλείψει καὶ αὐτὸς στὴν πόλη, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὸν τόπο τῆς καταφυγῆς του φρόντισε γιὰ τὴ διάσωσή τους, μὲ μερικὴ πιθανῶς ἐπιτυχία¹⁷. Ἡ ἀπόσπασση τοῦ *Libro Ballotazioni* ἀπὸ τὸ διοικητικὸ ἀρχεῖο, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν φυσικὸ κορμὸ του, καὶ ἡ φιλοξενία του στὸ ἰδιωτικὸ ἀρχεῖο Λουρόπουλου δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχουν σχέση μετὰ τὸ ἀξιῶμα ποὺ ἔφερε ὁ Μαρίνος Λουρόπουλος τὴ χρονιὰ τοῦ «χαλασμοῦ» σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πιθανὴ συνεχιζόμενη χρῆση τοῦ βιβλίου γιὰ τὶς ἴδιες διοικητικὲς ἀνάγκες καὶ ἐπὶ Γαλλοκρατίας. Ἡ ἀπώλεια τῶν φύλλων 72–85 τοῦ *Libro Ballotazioni* μᾶς στερεῖ τὴν ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης, πού, μολονότι εὐλογη, εἶναι ὥστόσο καὶ ἀρκετὰ ἐπισημάνει, ἀφοῦ ὁ κώδικας ἀποτελοῦσε σύμβολο τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος.

II. Ἡ συμβολὴ τοῦ *Libro Ballotazioni* στὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν Κοινότητα τῆς Πρέβεζας

Ἐφ' ὅσον λανθάνουν οἱ εἰδικότερες ἀρχεϊακὲς πηγές, τὸ ὀλιγοσέλιδο ἀπόσπασμα τοῦ τελευταίου *Libro Ballotazioni* τοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας εἶναι χρήσιμο, διότι παρουσιάζει ὀρισμένες ὕψεις τῆς λειτουργίας τῆς Κοινότητος στὸ τέλος τῆς Βενετοκρατίας. Ἐμπλουτίζει τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ νομοθετικὸ πλαίσιο τῆς λειτουργίας τῆς Κοινότητος, τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου, τὰ τοπικὰ διοικητικὰ ὄργανα, τὰ ἀξιῶματα, τὶς διαδικασίες.

---

zione del governo provvisorio settinsulare di S. Maura. Filza Lettere Confinazione, 9/2/1799–4/10/1802, ἀρ. ἐγγρ. 124, 15 Μαΐου 1801, ὁ βοεβόδας Ἀβδουλάχ πρὸς τοὺς προέδρους τῆς Ἀγίας Μαύρας. Αἴτηση νὰ κραθῆ ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη ἡ χήρα Λεκατζᾶ καὶ νὰ προσταθῆ νὰ παραδώσει τὰ νοταριακὰ βιβλία τοῦ συζύγου της στὸν Νικ. Ρέντζο. Ἀπὸ τὴ διατύπωση τῆς ἐπιστολῆς δὲν διακρίνεται ἐὰν ἡ παρέμβαση τῆς τοπικῆς δικαιοσύνης, τὴν ὁποία αἰτεῖται ὁ βοεβόδας ἀπὸ τὴν Προεδρία τῆς Ἀγίας Μαύρας, εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπίσημη καὶ νομότυπη παράδοση τῶν βιβλίων στὶς ἀρχὲς ἢ ἂν ὑπονοεῖται ἐξαναγκασμὸς τῆς χήρας Λεκατζᾶ σὲ περίπτωσι ἀρνήσεως ἢ δισταγμοῦ της νὰ παραδώσει τὰ βιβλία τοῦ συζύγου της.

16. Ρόδη Σταμούλη, «Πολιτικὲς κινητοποιήσεις τῶν Πρεβεζάνων μετὰ τὸν «χαλασμό» (1798–1801)», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 6 (2000), 309.

17. ΑΑ, 28 Μαρτ. καὶ 12 Ἀπρ. 1800, ὁ Μαρ. Λουρόπουλος ἀπὸ Ἀγία Μαύρα πρὸς τὸν Γεώργιο Παπαδόπουλο, Ἄρτα· πβ. 18 Ἀπρ. 1800, ὁ ἴδιος ἀπὸ Ἀγία Μαύρα πρὸς τὸν Στέλιο Χαλικιόπουλο, Κέρκυρα.

1. Τὸ νομικὸ πλαίσιο

Ὁ Κανονισμὸς τοῦ 1741 ἢ διάταγμα Λορεντάν (Antonio Loredan) ἀποτελεῖ τὸν πρῶτο καταστατικὸ χάρτη τῆς Κοινότητος. Τὸ κείμενο αὐτὸ συγκροτεῖ τὸ Συμβούλιο καὶ ὀρίζει τοὺς βασικοὺς κανόνες τῆς λειτουργίας του. Ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν πρώτων οἰκογενειῶν ποὺ τὸ ἀπαρτίζουν καὶ ὀρίζει τὰ προνόμιά τους. Προβλέπει τὴ σύσταση τῶν ἀξιωματῶν τῆς τοπικῆς ὑπαλληλίας καὶ ὀρίζει τὶς ἀρμοδιότητες τῶν ἀξιωματούχων¹⁸.

Ὁ Κανονισμὸς τοῦ 1741 παρέμενε ἕως σήμερα ἡ μόνη γνωστὴ εἰδικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας ἐπὶ Βενετοκρατίας. Τὸ Libro Ballotazioni παρέχει ὡστόσο ἰσχυρὲς ἐνδείξεις ὅτι ἡ λειτουργία τῆς Κοινότητος στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα δὲν ρυθμιζόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτό, τὸ ὁποῖο ἄλλωστε πολὺ σύντομα εἴτε τροποποιήθηκε εἴτε πλαισιώθηκε μὲ νέες διατάξεις. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Κανονισμὸς τοῦ 1741 δὲν καλύπτει πάντα τὶς σποραδικὰ καὶ συνήθως ἀόριστες παραπομπὲς τοῦ Libro Ballotazioni στοὺς νόμους ἢ τὶς νόμιμες διαδικασίες. Ἐπίσης, τόσο στὸ Libro Ballotazioni ὅσο καὶ σὲ προγενέστερα τοῦ 1795 συμβόλαια τῆς πόλης ἐμφανίζονται ἀξιώματα ποὺ δὲν προβλέπονται ἀπὸ τὸν Κανονισμὸ τοῦ 1741¹⁹.

Τὸ ἔθιμο καθιερῶνει ὀρισμένες διαδικασίες²⁰. Ἀκόμη καὶ ἡ ἔγκριση ποὺ ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὸ Κοινκλάβιο²¹ γιὰ τὶς πάγιες δαπάνες τῆς Κοινότητος καθίσταται ἀπλῶς τυπικὴ, ἀφοῦ οἱ δαπάνες αὐτὲς νομιμοποιοῦνται ἀπὸ

18. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Ἡπειρωτικὰ Σταχυολογήματα. Τὰ προνόμια τῆς Πρεβέζης ὑπὸ τὴν Ἑνετοκρατίαν», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, ΙΑ' (1962), 521–527 καὶ Ρόδη-Ἀγγελικὴ Σταμούλη, «Οἱ οἰκογένειες τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας (1741)», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 1 (1984), 403–416. Ἀναστασία Παπαδία-Λάλα, *Ὁ θεσμὸς τῶν ἀστικῶν κοινοτήτων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο κατὰ τὴν περίοδο τῆς βενετοκρατίας (13ος–18ος αἰ.)*, Βενετία 2004, σ. 455–462· Χριστίνα Ε. Παπακώστα, «Πάργα, Πρέβεζα, Βόνιτσα: ἀστικὲς συσσωματώσεις στὰ βενετικὰ ἠπειρωτικὰ ἐξαρτήματα», *Ἐφῶ καὶ Ἐσπέρια* 7 (2007), 216, 218, 225–228· τῆς ἰδίας, «Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση τῆς Πρέβεζας (18ος αἰ.)», *Πρεβεζάνικα Χρονικὰ* 43–44 (2007), 124–127· τῆς ἰδίας, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 177–180, 183–187.

19. Ἡ σύσταση ὡστόσο νέων ἀξιωματῶν ἀποτελεῖ δικαίωμα τοῦ Συμβουλίου σύμφωνα μὲ τὸν Κανονισμὸ τοῦ 1741, βλ. καὶ ἐδῶ, 402. Ἡ σχετικὴ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου ἀποκτᾷ ἰσχύ μετὰ τὴν ἐπικύρωσή της ἀπὸ τὴν ἀνώτατη βενετικὴ ἀρχή.

20. Ἐδῶ, ἔγγρα. 3 στ. 8–9, σ. 430: *in conformità del consueto*· ἔγγρα. 18 στ. 8–9, σ. 449: *a norma del praticato*.

21. Γιὰ τὸ Κοινκλάβιο τῆς Πρέβεζας ἐπὶ Βενετοκρατίας βλ. ἐδῶ, 408 κ.έ.

τὴν παράδοσή²². Οἱ ἀποφάσεις ἐπίσης τῶν τοπικῶν προνοητῶν γιὰ τὴν ἐπίλυση ἀπρόβλεπτων καταστάσεων συνιστοῦν γνώμονα γιὰ τοὺς διαδόχους τοὺς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἀνάλογων περιπτώσεων καὶ προηγούμενο ἰκανὸν νὰ συμβάλει στὴν ὑποστήριξη τῆς νομιμότητος τῶν ἐνεργειῶν τοὺς²³.

Στὰ 1787 ἡ νομοθεσία ποὺ ρυθμίζει τὴ λειτουργία τῆς Κοινότητος τροποποιεῖται ἀπὸ τὸν Νικολὸ Ἐρίτσο (Niccolò Erizzo), ἀνώτερο προνοητὴ στὰ νησιά τῆς Ἀνατολῆς²⁴: τὸ Libro Ballotazioni μνημονεῖ τὸ σχετικὸ διάταγμα (*terminazione*) τοῦ Ἐρίτσο μὲ ἡμερομηνία 17 Ἰουνίου 1787 καθὼς καὶ τὴν ἐπικύρωσή του ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία²⁵. Ἡ μεταρρυθμίση Ἐρίτσο ἀναφέρεται στὴν πηγὴ ὡς *terminazione istitutiva*²⁶ καὶ *leggi sistematiche*²⁷, ὅροι ποὺ ἐπιβεβαιώνουν ὅτι ἡ νομοθεσία Ἐρίτσο εἶναι ὁ βασικὸς καὶ θεμελιώδης νόμος ποὺ διέπει τὴ λειτουργία τῆς Κοινότητος

22. Βλ. ἐδῶ, ἔγγρ. 3 στ. 17, σ. 431: *a tenor del consueto*: ἔγγρ. 18 στ. 16–20, σ. 450: *È inveterata consuetudine, di questa spettabile Comunità [...] previa però la parte del spettabile Conclave*: στ. 52, σ. 451: *a norma del consueto*.

23. Μοναδικὴ περίπτωση, ἐδῶ, ἔγγρ. 17 στ. 31–33, σ. 448: [...] *ha perciò l'eccellenza sua uniformandosi anco a esempi de'suoi precessori in casi simili, coll'autorità della sua carica decretato* κ.λπ.

24. Ὁ Ἐρίτσο στάλθηκε στὰ 1786 ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία στὴν Κέρκυρα μὲ τὸν τίτλο τοῦ provveditor straordinario alle isole di Levante μὲ σκοπὸ τὴ μεταρρυθμίση τῆς νομοθεσίας. Εἶναι γνωστὲς οἱ μεταρρυθμίσεις ποὺ ἐπέφερε στὰ συμβούλια τῆς Κεφαλλονιάς, τῆς Κέρκυρας, τῆς Λευκάδας καὶ τῆς Ἰθάκης. Γιὰ τὴν Κέρκυρα βλ. τὸ διάταγμα ἀπὸ 7 Αὐγ. 1786, G. Pojago, *Le leggi municipali delle isole Jonie dall'anno 1386, fino alla caduta della repubblica veneta*, τ. 2, Κέρκυρα 1848, σ. 269–273· Ἐρμάννος Λούντζης, *Ἡ Ἐνετοκρατία στὰ Ἐφτάνησα*, ἐκδ. Κάλβος, Ἀθήνα 1969, σ. 147–149 [*Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἐνετῶν*, Ἀθήνα 1856· φωτομνηχ. ἀνατύπωση βιβλιοπωλείου Διον. Ν. Καραβία, Ἀθήνα 2000]· Π. Χιώτης, *Σειρᾶς Ἱστορικῶν Ἀπομνημονευμάτων* τ. 3, Κέρκυρα 1863 [φωτομνηχ. ἀνατύπωση Δ. Ν. Καραβία, Ἀθήνα 1979], σ. 439–442, 504· Nicolas Karapidakis, *Civis fidelis; l'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème–XVIIème siècles)*, ἐκδ. Peter Lang, Φρανκφούρτη 1992, σ. 154–156, 168. Γιὰ τὴ Λευκάδα βλ. Λούντζης, ὁ.π., σ. 172–173· Κωνστ. Γ. Μαχαιροῦς, *Ἡ Λευκὰς ἐπὶ Ἐνετοκρατίας (1684–1797)*, Ἀθήνα 1951, σ. 124–126 (ὅπου καὶ τὸ διάταγμα τοῦ Ἐρίτσο ἀπὸ 20 Αὐγούστου 1787 σὲ μετάφραση στὶς σ. 126–129 σημ. 1)· Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ἱστορία τῆς νήσου Λευκάδος*, τ. Α', Ἀθήνα 1980, σ. 551–552· Παπαδία-Λάλα, *Ὁ θεσμὸς τῶν ἀστικῶν κοινοτήτων*, σ. 450–452.

25. Ἐδῶ, ἔγγρ. 8 στ. 28–30, σ. 436, καὶ ἔγγρ. 17 στ. 25–28, σ. 448.

26. Ἐδῶ, ἔγγρ. 17 στ. 36–37, σ. 448.

27. Ἐδῶ, ἔγγρ. 7 στ. 26–27, σ. 435. Δὲν δηλώνεται ρητὰ στὸ κείμενο ἀλλὰ εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ὅρος ἀναφέρεται στὴ νομοθεσία Ἐρίτσο, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ὅταν θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἀπαρτία τῶν ἐκλογικῶν συνελεύσεων, ἐδῶ, 401.

μετά το 1787. Αυτό δεν αποκλείει την ενσωμάτωση προϋπάρχουσας αλλά μέχρι στιγμής λανθάνουσας νομοθεσίας. Όρισμένες τουλάχιστον από τις άσφαείς παραπομπές του *Libro Ballotazioni* στους νόμους ενδέχεται να αναφέρονται στο ως άνω διάταγμα του Έρίτσο.

Το κείμενο του διατάγματος της 17ης Ιουνίου 1787 λανθάνει, και επομένως ή συνολική νομοθεσία Έρίτσο για την Κοινότητα της Πρέβεζας παραμένει άγνωστη. Από τις διατάξεις της νομοθεσίας αυτής το *Libro Ballotazioni* μνημονεύει: α) τη σύσταση Κογκλαβίου και τις άρμοδιότητες του σώματος αυτού, β) τον αριθμό των ψηφοφόρων με τον όποιο επιτυγχάνεται ή άπαρτία των έκλογικών συνελεύσεων του Συμβουλίου.

Το νομικό υπόβαθρο των κειμένων που δημοσιεύονται εδώ συνοψίζεται επομένως ως εξής:

Στο πλαίσιο της γενικής νομοθεσίας που ισχύει στις κτήσεις του Ιονίου, τα διατάγματα του Λορεντάν (1741) και του Έρίτσο (1787) ρυθμίζουν τη λειτουργία της Κοινότητας της Πρέβεζας. Λανθάνουν ένδεχομένως ενδιάμεσες νομοθετικές ρυθμίσεις. Το έθιμο ισχύει σε όρισμένες διαδικασίες. Οί αποφάσεις των τοπικών προνοητών είναι δυνατόν να συστήσουν νομικό προηγούμενο.

Στην προσέγγιση των κειμένων του *Libro Ballotazioni* συμπληρωματικά χρησιμεύουν ελάχιστες αναφορές των βιβλίων διοικήσεως Πρεβέζης επί προνομιακού καθεστώτος, που παραπέμπουν σε νόμους και διαδικασίες που ίσχυαν επί Βενετοκρατίας²⁸, καθώς και σποραδικές πληροφορίες από το νοταριακό αρχείο της πόλης και από το βενετικό τμήμα των ΓΑΚ / Αρχείων Νομού Λευκάδας, που αποκαλύπτουν όρισμένα όνόματα μελών του Συμβουλίου και τοπικών άξιωματούχων αλλά και που ύποδηλώνουν ότι ή λειτουργία του Συμβουλίου της Πρέβεζας δεν ύπῆρξε πάντοτε ύποδειγματική.

Έπικουρικά χρησιμεύουν ό Κανονισμός της Κοινότητας της Άγίας Μαύρας, που άποτέλεσε το πρότυπο του Λορεντάν για τη σύνταξη του αντίστοιχου Κανονισμού της Πρέβεζας²⁹, διοικητικού έξαρτήματος της

28. Έπί προνομιακού καθεστώτος ισχύουν όι θεμελιώδεις άρχές του έσωτερικού πολιτεύματος που είχαν καθιερωθεί επί Βενετοκρατίας, βλ. Ρόδη Σταμούλη, «Η συνθήκη της Πρέβεζας (25 Δεκ. 1800) και ή άπήχησή της στα 1828», *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά* 5 (1996), 421, 427.

29. Μέρτζιος, *ό.π.*, 524. Για το Καταστατικό της Κοινότητας της Άγίας Μαύρας, βλ. Μαχαιράς, *Η Λευκάς επί Ένετοκρατίας*, σ. 38-56. Τα μέλη της Κοινότητας της Πρέβεζας είχαν γνώση της αντίστοιχίας της νομοθεσίας, βλ. ένδεικτικά ΑΜΠ 155, 22 Όκτ. 1782, φ. 66^{r-v}, έξώδικο έγγραφο (σχετοόρα στραγιουδιτζάλε)

Λευκάδας, οἱ γνώσεις μας γιὰ τὶς μεγάλες μεταρρυθμίσεις (1760, 1768, 1787) στὰ κοινοτικά πράγματα τῆς Λευκάδας³⁰ καὶ οἱ γνώσεις μας γιὰ τὰ συμβούλια τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι ἡ νομοθεσία δὲν ἦταν ἐνιαία γιὰ ὅλες τὶς βενετικές κτήσεις ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν συμβουλίων ἦταν διαφορετικός.

2. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου

Στὰ 1741 τὸ Συμβούλιο τῆς Πρέβεζας ἀριθμεῖ 94 οἰκογένειες³¹. Βάσει τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ Καταστατικοῦ δὲν ἀποκλείονται οἱ μελλοντικές ἐγγραφές νέων οἰκογενειῶν³². Οἱ γνωστές στὴ βιβλιογραφία περιπτώσεις νέων ἐγγραφῶν ἢ ὑποβολῆς ὑποψηφιοτήτων κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἶναι ἐλάχιστα³³. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ὥστόσο χρόνια μετὰ τὴ σύσταση τῆς Κοινότητος ἐντοπίζονται σὲ συμβόλαια Πρεβεζάνοι μὲ τοὺς χαρακτηρισμοὺς *τζίταντιος, ἄρχοντας τῆς κομμουνιᾶς, προεστός* ἢ μὲ ἀξιώματα πού, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι χαρακτηρισμοί, προϋποθέτουν συμμετοχὴ στὸ Συμβούλιο, χωρὶς τὰ οἰκογενειακά τοὺς ὀνόματα νὰ περιλαμβάνονται στὴ γνωστὴ κατάσταση τοῦ 1741³⁴. Τὰ ὡς ἄνω στοραδικὰ ἀρχεϊκὰ εὐρή-

---

τοῦ γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου καὶ τῶν ἀγορανόμων πρὸς τοὺς συνδίκους σχετικὰ μὲ τὸ πρόστιμο ποὺ ὀφείλουν νὰ καταβάλουν οἱ πρῶτοι στὸ ταμεῖο τῆς Κοινότητος, ἐὰν παραμείνουν στὴ θέση τοὺς μετὰ τὴ λήξη τῆς θητείας τοὺς: *σᾶς ἀποκρενόμαστε πὼς δὲν ἀγρικοῦμε οὔτε ὑποσχόμεστε εἰς τὸ οὐδὲν παρὰ σᾶς λέμε ὅτι ἐκεῖνο ὁποῦ ἐτρέξατε εἰς τὴν κοντινὴ | σπετάμπελε Κομμουνιᾶ τῆς Ἁγίας Μαύρας εἰς ἐξέταρα κάζα, παρόμοια εἰς ἐκεῖνο μόνον ὑποσχόμεστε καὶ ὄχι σὲ ἄλλο, ἐπειδὴ καὶ ἡ παρὼν Κομμουνιᾶ μας ἐθεμελιώθη εἰς ἐκείνην τῆς Ἁγίας Μαύρας.*

30. Βλ. κυρίως Παπαδία-Λάλα, *Ὁ θεσμὸς τῶν ἀστικῶν κοινοτήτων*, σ. 439, 448–452.

31. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν βλ. Σταμούλη, «Οἱ οἰκογένειες», 406–407, 409· Παπαδία-Λάλα, *Ὁ θεσμὸς τῶν ἀστικῶν κοινοτήτων*, σ. 458–459· Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 179–180.

32. Μέρτζιος, 524· Παπακώστα, «Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση τῆς Πρέβεζας», 146· τῆς ἰδίας, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 184–185 καὶ σμμ. 666.

33. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἑπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», *Ἑπειρωτικὰ Χρονικὰ* 11 (1936), 292 (ἀδελφοὶ Πάγκαλοι στὰ 1771)· γιὰ τὴν περίπτωση Πάγκαλου βλ. καὶ Χριστίνα Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 182–184, ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία. Γ. Σ. Πλουμίδης, *Αἰτήματα καὶ πραγματικότητες τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας* τχ. 3, 1714–1796, Ἰωάννινα 1992, σ. 79 (αἴτηση ἀδελφῶν Focio). Ἐδῶ, ἔγγρ. 10 στ. 9 κ.έ., σ. 439 καὶ ἔγγρ. 11 στ. 12 κ.έ., σ. 440 (ὑπόθεση Partido).

34. Σταμούλη, «Οἱ οἰκογένειες», 408.

ματα συμπτωματικά υποδεικνύουν τη διεύρυνση του Συμβουλίου ενώ δεν αποκαλύπτουν ούτε τα όνόματα όλων των οικογενειών που το συγκροτούν ούτε τη συνολική αύξηση του αριθμού του.

Μνεία από την εποχή του προνομιακού καθεστώτος υποδεικνύει ότι η νομοθετική απόφαση (*statutaria terminazione*) του γενικού προνοητή Gri-mani (1760), που για οικονομικούς λόγους άνοιξε το Συμβούλιο της Λευκάδας σε κατοίκους της υπαίθρου³⁵, όδηγησε πιθανώς σε ανάλογη διάταξη, όσον τουλάχιστον άφορᾶ μόνον το οικονομικό σκέλος, για την Κοινότητα της Πρέβεζας, διοικητικό έξάρτημα της Λευκάδας και πανομοιότυπό της οργανωτικά. Πρεβεζάνοι πολίτες επικαλούνται τη βενετική νομοθεσία αλλά και παλαιά απόφαση του Συμβουλίου της Κοινοτήτας, σύμφωνα με τις όποιες ή υποψηφιότητα ενός νέου μέλους έπρεπε να έξετασθεϊ στην όλομέλεια του Συμβουλίου της Πρέβεζας. 'Ο υποψήφιος όφειλε να διαθέτει όρισμένα χαρίσματα ή προτερήματα, τὰ όποια να μπορεί να αποδείξει³⁶. Ήταν επίσης υποχρεωμένος να καταβάλλει 100 φλωριά στο ταμείο της Κοινοτήτας³⁷.

Όρισμένες προσεγγίσεις σχετικά με τον αριθμό του Συμβουλίου της Πρέβεζας δεν είναι άνεφικτες. Στα μέσα του 1787 το Συμβούλιο περιλαμβάνει πολύ περισσότερες από 120 οικογένειες, καθώς υποδεικνύουν: α) ό αριθμός των 120 ή 125 άρχοντικών οικογενειών που τον Μάιο του ίδιου έτους διαμαρτύρονται έναντίον των συνδίκων³⁸ και πού, ακόμη και στην

35. Λούντζης, σ. 170· Μαχαιράς, σ. 117 σημ. 1 άρθρ. 2· πβ. και σ. 124· Ροντογιάννης Α', σ. 551· Παπαδιά-Λάλα, σ. 449.

36. Οι πολίτες αναφέρονται βεβαίως στις γνωστές προϋποθέσεις για την ένταξη στο σώμα της Κοινοτήτας (*trè gradi di civiltà, γέννηση από νόμιμο γάμο, ιθαγένεια και μόνιμη κατοικία στην πόλη, εισόδημα*) καθώς και στη διαδικασία απόδειξης της άστικής ιδιότητας, βλ. σχετικά 'Ασπασία Παπαδάκη, «Αποδείξεις άστικής ιδιότητας στην Κρήτη το 17ο αιώνα (*prove di cittadinanza*)», *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β2, Ρέθυμνο 1995, σ. 619-634· Παπαδιά-Λάλα, *Ό θεςμός των άστικών κοινοτήτων*, σ. 124· Κώστας Ε. Λαμπρινός, *Οι cittadini στην βενετική Κρήτη. Κοινωνικο-πολιτική και γραφειοκρατική εξέλιξη (15ος-17ος αι.)*, έκδ. Κέντρο Έρεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Έλληνισμού της 'Ακαδημίας 'Αθηνών, 'Αθήνα 2015, σ. 112 κ.έ. Για τον τρόπο επιλογής των οικογενειών που συγκρότησαν τον πρώτο πυρήνα της Κοινοτήτας της Πρέβεζας βλ. Παπαδιά-Λάλα, ό.π., σ. 459.

37. ΑΜΠ 19, 26 Νοεμ. 1805, φ. 58^v-59^r. Το ίδιο ποσό ίσχυε και στην Κοινότητα της 'Αγίας Μαύρας, βλ. τη βιβλιογραφία έδω, σημ. 35.

38. Σπ. Ι. 'Ασδραχάς, «Από τη συγκρότηση του άρματολισμού (ένα άκαρνανικό παράδειγμα)», *Έλληνική κοινωνία και οικονομία η' και ιθ' αιώνας*, 'Αθήνα 1982, σ. 250, 379 σημ. 31 [Πρώτη δημοσίευση, *Επιθεώρηση Τέχνης* 21 (1965), 483-500].

περίπτωση πού ἀποτελοῦν πλειοψηφία, δὲν συνιστοῦν προφανῶς παρὰ μόνον μία μερίδα τοῦ Συμβουλίου, β) ὁ ἀριθμὸς τῶν 120 ψηφοφόρων μὲ βάση τὸν ὁποῖο τὸν Ἰούλιο τοῦ ἴδιου ἔτους ὁ Ἐρίτσο ὀρίζει τὴν ἐγκυρότητα τῶν ἐκλογικῶν συνελεύσεων —τουλάχιστον γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῶν συνδίκων, τῶν ἀγορανόμων, πιθανῶς καὶ τῶν μελῶν τοῦ Κογκλαβίου καὶ τοῦ γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου³⁹.

Ὁ συντελεστὴς τῆς ἀπαρτίας τῶν 120 ψηφοφόρων παραμένει ἀγνωστος. Ὁ καταστατικὸς χάρτης τοῦ 1741 προβλέπει γενικῶς ὅτι γιὰ τὴν ἐγκυρότητα τῶν συνεδριάσεων καὶ τῶν ψηφοφοριῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας ἀπαιτεῖται ἡ παρουσία τῶν 3/4 τῶν ἐγγεγραμμένων μελῶν. Στὴν περίπτωση τῶν ἀρχαιρεσιῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας μετὰ τὸ 1787 ἀποκλείεται ὁ συντελεστὴς 3/4, ὅπως ὅμως καὶ ὁ συντελεστὴς 2/3, γιὰτὶ μὲ βάση τὶς ἀναλογίες αὐτὲς ἡ ἀπαρτία τῶν 120 παρόντων προϋποθέτει ἀντίστοιχα 160 καὶ 180 ἐγγεγραμμένα μέλη. Ἀλλὰ στὴν ἐκλογικὴ συνέλευση τῆς 9ης Μαρτίου 1796, ὁπότε τὰ ἐλάχιστα διαθέσιμα κείμενα καταγράφουν καὶ τὴ μεγαλύτερη προσέλευση ψηφοφόρων, καταμετροῦνται 186 ψηφοφόροι, ὅλοι κάτοικοι Πρέβεζας⁴⁰. Ἄν εἶναι πιθανὸν ὁ ἀριθμὸς 186 νὰ συμπεριλαμβάνει τὸν τοπικὸ προνοητὴ⁴¹, εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νὰ καλύπτει καὶ τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τοῦ Συμβουλίου, διότι ἀπουσίες σημειώνονται καὶ στὶς κρισιμότερες συνελεύσεις. Ἄν ὁ καθορισμὸς τῆς ἀπαρτίας γιὰ τὶς ἀρχαιρεσίες ὀρίζεται ἀπὸ τὸν Ἐρίτσο μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῶν μισῶν μελῶν σὺν ἓνα, τότε στὰ τέλη τῆς Βενετοκρατίας τὸ Συμβούλιο τῆς Πρέβεζας ἀριθμεῖ συνολικῶς 238 οἰκογένειες: $(120-1) \times 2^{42}$. Ὁ καθορισμὸς ὅμως τῆς ἀπαρτίας ἀπὸ τὸν Ἐρίτσο στὰ 1787 μὲ βάση, καθὼς τουλάχιστον φαίνεται, ἓναν ἀπόλυτο ἀριθμὸ καὶ ὄχι μιὰ ἀναλογία ἐπὶ τοῦ

39. Βλ. ἐδῶ, ἔγγρ. 7 στ. 27-28, σ. 435· ἔγγρ. 8 στ. 27-30, σ. 436· ἔγγρ. 17 στ. 28-29, σ. 448· ἔγγρ. 20 στ. 17-19, σ. 453. Ἡ ἐπιφύλαξη ὀφείλεται στὴ σπανιότητα τῶν ἀναφορῶν.

40. Ἐδῶ, ἔγγρ. 12 στ. 11, σ. 441: *tutti dimoranti in questa piazza*. Προσέρχονται 175 ψηφοφόροι στὶς 16 Μαρτίου 1796, ἐδῶ, ἔγγρ. 14 στ. 6, σ. 444· 128 ψηφοφόροι στὶς 6 Ἰουλ. 1796, ἐδῶ, ἔγγρ. 20 στ. 18, σ. 453· 132 ψηφοφόροι τὸ 1797, ἐδῶ, ἔγγρ. 22 στ. 31, σ. 456.

41. Σύμφωνα μὲ τὴ νομοθεσία Ἐρίτσο στὶς συνεδριάσεις τοῦ Μικροῦ Συμβουλίου τῆς Ἁγίας Μαύρας οἱ δύο προνοητὲς συνυπολογίζονται στὴν καταμέτρηση τῶν παρόντων, βλ. Μαχαιρᾶς, ὁ.π., σ. 127 σημ., ἄρθρ. 5.

42. Τὰ κριτήρια ἐγγραφῆς στὸ Συμβούλιο πληροῦσαν δυνητικῶς περὶ τὶς 200-250 οἰκογένειες, βλ. Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 190-191.

ἐκάστοτε συνόλου τῶν ἐγγεγραμμένων δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑποδηλώνει ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει ἐπιβληθεῖ ἀπαγόρευση αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκογενειῶν ποὺ συγκροτοῦν τὸ Συμβούλιο (*serrata*)⁴³.

Ὁ ἴδιος περίπου ὀριακὸς ἀνώτατος ἀριθμὸς ψηφοφόρων ποὺ καταμετροῦνται στὴ συνέλευση τῆς 9ης Μαρτίου 1796 ἐμφανίζεται ἑπτὰ χρόνια ἀργότερα: μετὰ τὸν «γαλασμό», τὴ σφαγὴ, τὸν ἐξανδραποδισμό, τὴν αὐτοεξορία καὶ τέλος τὸν σταδιακὸ ἐπαναπατρισμὸ τῶν προσφύγων ἐπὶ προνομιακοῦ καθεστῶτος, στὴ συνέλευση τῆς 14ης Ἰουνίου 1803 προσέρχονται 181 ψηφοφόροι, ἐκπρόσωποι διαφορετικῶν οἰκογενειῶν⁴⁴. Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ἂν πρόκειται γιὰ τὶς ἴδιες οἰκογένειες ποὺ εἶχαν συμμετάσχει καὶ στὴ συνεδρίαση τῆς 9ης Μαρτίου 1796. Στις 5 Νοεμβρίου 1804 καὶ μὲ σκοπὸ τὴν ἀπορρόφηση κοινωνικῶν ἀντιθέσεων ἀποφασίζεται ἀπὸ τὴν τοπικὴ κυβέρνησις ἡ ὁμαδικὴ ἐγγραφὴ 30 νέων οἰκογενειῶν στὸ Συμβούλιο⁴⁵. Ἀπὸ τὶς ἐγγραφεὶς αὐτὲς οἱ τρεῖς κρίνονται ἀπὸ τὸν βοεβόδα Ἀβδουλάχ παράνομες καὶ ἀκυρώνονται⁴⁶. Ἐπομένως, στὸ τέλος τῆς ἱστορίας του, πρὶν ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος, στὸ Συμβούλιο τῆς Πρέβεζας μετέχουν τουλάχιστον 208 (181+27) καὶ ὄχι περισσότερες ἀπὸ 265 οἰκογένειες (238+27).

3. Τὰ ἀξιώματα

Ἡ σύνθεση τῆς ὑπαλληλίας συμπληρώνεται στὴν Πρέβεζα σταδιακὰ, ἀφοῦ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἀξιώματα ποὺ ἀπαντοῦν στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα (1795–1797) ἢ ἀναφέρονται ἀρκετὰ νωρίτερα στὰ τοπικὰ συμβόλαια δὲν προβλέπονται ἀπὸ τὸ Καταστατικὸ τοῦ 1741. Ὑποθέτουμε ὅτι τὰ ἀξιώματα αὐτὰ θεσπίζονται μετὰ τὸ 1741, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες ποὺ δημιουργεῖ ἡ συνεχὴς ἀνάπτυξη τῆς πόλης κατὰ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἡ σύσταση νέων ἀξιωμάτων προβλέπεται ἀπὸ τὸ ἄρθρο 10 τοῦ Καταστατικοῦ⁴⁷.

Σύμφωνα μὲ τὸ ὡς ἄνω Καταστατικὸ τὸ Συμβούλιο ἐκλέγει ἀπὸ τὰ

43. Μὲ ἀπόλυτο ἀριθμὸ εἶχε ὀρίσει ὁ Ἐρίτσο καὶ τὴν ἀπαρτία τοῦ Μικροῦ καὶ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Λευκάδας, βλ. *Μαχαιρᾶς*, σ. 125, 127 σημ., ἄρθρ. 5, 6· *Λούντζης*, σ. 173.

44. ΑΜΠ 19, φ. 25^v.

45. Στὸ ἴδιο, φ. 44^r–45^r.

46. Στὸ ἴδιο, φ. 45^v.

47. Μέρτζιος, «Τὰ προνόμια τῆς Πρεβέζης», 525.

μέλη του τοὺς ἐξῆς ἀξιωματούχους, οἱ ἀρμοδιότερες τῶν ὁποίων εἶναι ἤδη γνωστές στὴ βιβλιογραφία⁴⁸:

- α) τρεῖς συνδίκους (*sindici*),
- β) τρεῖς πρωτοβάθμιους δικαστές (*giudici della Corte Minor, κοριτές*),
- γ) τὸν γραμματέα τῶν ὡς ἄνω δικαστῶν⁴⁹ (*cancellier, καντζιλλιέρης*),
- δ) δύο ἀγορανόμους (*giudici estimatori, giudici estimatori de' comestibili ἢ giustizieri, γιουστιτζέρηδες, στιμαδουρέοι*),
- ε) τρεῖς ὑγειονόμους (*deputati alla sanità, provveditori alla sanità, σαινιτάδες*⁵⁰),
- στ) δύο δικαστὲς-ἐκτιμητὲς τῶν ἀγροζημιῶν (*giudici-estimatori de' campi e danni, giudici estimatori della campagna*).

Στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα τὸ Συμβούλιο ἐκλέγει ἐπίσης ἀπὸ τὰ μέλη του:

- ζ) δύο ἀντιλέγοντες (*contraddittori*),
- η) δύο ἐπόπτες τῶν ὁδῶν ἢ προνοητὲς ἐπὶ τῶν ὁδῶν (*provveditori alle strade*),
- θ) τὸ δωδεκαμελὲς Κοινκλάβιο καὶ τὰ ἀναπληρωματικὰ μέλη αὐτοῦ,
- ι) τὸν ταμία (*cassier, cassiere*),
- κ) τὸν γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου (*cancellier dell' Ufficio di Sanità ἢ cancellier della / alla Sanità*)⁵¹.

Ἡ θητεία τῶν ἀξιωματούχων διαρκεῖ ἕνα ἔτος, πρὶν ἀπὸ τὴ λήξη τοῦ

48. Στὸ ἴδιο, 524–525· Παπακώστα, «Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση», 126–127· Παπαδία-Λάλα, *Ὁ θεσμὸς τῶν ἀστικῶν κοινοτήτων*, σ. 460· Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 185–188. Οἱ ἐντὸς παρενθέσεως ἰταλικὲς ἢ ἑλληνικὲς ὀνομασίες τῶν ἀξιωματῶν προέρχονται ἀπὸ ἀρχαιολογικὰς πηγὰς (πρεβεζάνους συμβολαιογράφους, βενετικὸ ἀρχεῖο Λευκάδας, *Libro Ballotazioni*) καὶ ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ κείμενο τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη. Ἀντίγραφο τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου ἐντοπίστηκε τὸ ἔτος 1982 στὸ Ἀρχεῖο Μητροπόλεως Πρεβεζῆς, βλ. Σταμούλη, «Οἱ οἰκογένειες», 405. Μεταγραφή τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου δημοσιεύει ἡ Χριστίνα Παπακώστα, «Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση», 145–148· βλ. καὶ τῆς ἰδίας, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 181 σημ. 658, σ. 184 σημ. 664, 665· σ. 185–186 σημ. 668–670, 672, σ. 187 σημ. 673–675, σ. 188 σημ. 676.

49. Ἄρθρ. 6 τοῦ Καταστατικοῦ: *d'essi giudici*, Σταμούλη, «Οἱ οἰκογένειες», πίν. ΝΕ· Παπακώστα, «Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση», 126 σημ. 53, 147· τῆς ἰδίας, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 187 σημ. 673· πβ. Μέρτζιος, «Τὰ προνόμια τῆς Πρεβεζῆς», 525: *τῶν Συνδίκων*.

50. Σπ. Ι. Ἀσδραχάς, «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση τοῦ ἀρματολισμοῦ», σ. 243.

51. Πλήρωση τῶν θέσεων τῶν ἀγορανόμων καὶ τῶν γραμματέων τοῦ Ὑγειονομείου ἢ τῆς Κοινότητος μὲ ἄλλη διαδικασία πλὴν τῶν ἀρχαιρεισιῶν βλ. ἐδῶ, 404–405.

ὁποίου διενεργοῦνται κανονικὰ οἱ ἀρχαιρεσίαι γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῶν ἀξιωματοῦχων τοῦ ἐπόμενου ἔτους. Ἐφαρμόζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσόχρονης ἀπαγόρευσης τῆς ἐπανεικλογῆς στὸ ἴδιο ἀξίωμα (*contumacia*).

Οἱ ὑποψηφιότητες γιὰ τὰ ἀξιώματα τῶν ἀντιλεγόντων, τῶν ἀγορανόμων, τῶν ἐκτιμητῶν τῶν ἀγροζημιῶν καὶ τῶν ἐποπτῶν τῶν ὁδῶν ὑποβάλλονται κατὰ ζεύγη⁵². Οἱ ὑποψηφιότητες γιὰ τὰ λοιπὰ ἀξιώματα εἶναι ἀτομικές.

Οἱ ἀντιλέγοντες —κατὰ τὸν Μαχαιρᾶ καὶ ὑπεραπιστὸς τῆς Κοινότητος (*difensori del Comune*), ἀντιρρητικοὶ κατὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ Π. Χιώτη καὶ τοῦ Α. Ζώη— εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποστηρίζουν τὴν ἀντίθετη ἀποψη τῆς πρότασης ποὺ ὑποβάλλεται γιὰ ψηφοφορία ἀπὸ τοὺς συνδίκους⁵³.

Οἱ ἐπόπτες τῶν ὁδῶν μεριμοῦν γιὰ τὴν καλὴ συντήρηση καὶ λειτουργία τῶν δρόμων. Ἐλλείψει συγκεκριμένων στοιχείων γιὰ τὴν πόλη ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ὑποθέτουμε ὅτι, ὅπως συνέβαινε π.χ. στὴν Ἀγία Μαύρα, οἱ ἐπόπτες τῶν ὁδῶν ἀσκοῦν εἰδικὰ δικαστικὰ καθήκοντα γιὰ τὰ θέματα τῆς ὑπηρεσίας τους, καὶ ὅτι οἱ ἀποφάσεις τους ἐφεσιβάλλονται ἐνώπιον τῶν βενετικῶν ἀρχῶν⁵⁴.

Στις συμβολαιογραφικὲς πηγὲς ἐπόπτες τῶν ὁδῶν στὴν πόλη ἀνιχνεύονται ἤδη τὸ 1779⁵⁵, ἀντιλέγοντες τὸ 1781⁵⁶ καὶ Κογκλάβιο τὸ 1790⁵⁷.

Μὲ διάταγμα (*terminazione*) τοῦ γενικοῦ προνοητῆ Μέμο (Anzolo Memo) στὰ 1792, ἡ θέση τοῦ γραμματέα τῆς Κοινότητος παραχωρεῖται διὰ βίου στὸν Ἀποστόλη Δαμιανή. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1796 ἡ Κοινότητα καταθέτει ἐνσταση ἐναντίον τοῦ διατάγματος Μέμο⁵⁸. Ὁ μισθὸς τοῦ γραμμα-

52. Γιὰ τὴν κατὰ ζεύγη ὑποψηφιότητα τῶν ἀντιλεγόντων βλ. ἐδῶ, ἔγγρ. 12 στ. 14–19, σ. 442· γιὰ τοὺς ἀγορανόμους, τοὺς ἐκτιμητὲς τῶν ἀγροζημιῶν καὶ τοὺς ἐπόπτες τῶν ὁδῶν, βλ. ἔγγρ. 14 στ. 13–18, 25–36, 41–59, σ. 444, 445, 445–446 ἀντίστοιχα.

53. Ἐνδεικτικὰ γιὰ τίς ἀρμοδιότητες τῶν ἀντιλεγόντων βλ. Μαχαιρᾶς, *Ἡ Λευκάς ἐπὶ Ἐνετοκρατίας*, σ. 116. Βλ. καὶ Λεωνίδας Χ. Ζώης, *Ἱστορία τῆς Ζακύνθου*, Ἀθήνα 1955, σ. 146· Μαριάννα Κολουβᾶ, «Κοινοτικοὶ θεσμοὶ στὸν ἀστικό καὶ ἀγροτικό χῶρο τῆς Ζακύνθου (16ος–17ος αἰ.)», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 11 (2014), 61 σημ. 65.

54. Μαχαιρᾶς, ὁ.π., σ. 52. Τὸ ἀξίωμα ὡστόσο τῶν δύο ἐποπτῶν τῶν ὁδῶν δὲν προβλέπεται οὔτε στὸν Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Λευκάδας, Π. Γ. Ροντογιάννης, ὁ.π., σ. 542 σημ. 5.

55. Ἀναφέρονται ὁ Δημήτριος Γαιναβέλης καὶ ὁ Πάνος Παπαδιώτης, Σταμούλης, «Οἱ οἰκογένειαι», 404 σημ. 5.

56. Ἀναφέρεται ὁ Ἀθανάσης Σταμάτης, ΑΜΠ 155, 19 Σεπτ. 1781, φ. 11^ε.

57. Ἀναφέρονται ὡς μέλη τοῦ Κογκλαβίου ὁ Τζόρτζης Κιτζίλης καὶ ὁ Ἰωάννης Κεχρᾶς, ΑΜΠ 106, 4 Νοεμ. 1790, σ. 366.

58. Ἐδῶ, ἔγγρ. 20 στ. 26–33, σ. 453.

τέα τῆς Κοινότητος καταβάλλεται ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς Κοινότητος καὶ τὸ 1795 ἀνέρχεται ἐτησίως σὲ 12 τσεκίγια πρὸς 2 τάλλαρα⁵⁹.

Ὡς γραμματέας τοῦ Ὑγειονομείου τὸ 1741 ὀρίζεται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση ὁ Ἀντώνιος Κονσολάτος, πού θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ὑπηρετεῖ μέχρι νεωτέρας⁶⁰. Τὸ 1781 ἡ γραμματεία τοῦ Ὑγειονομείου κατακυρώνεται κατόπιν πλειστηριασμοῦ στοὺς συνεταίρους Ἰωάννη Ἀλεάνδρη καὶ Κωνσταντῖνο Γκινάκκα⁶¹. Τὸ 1792 τὸ ἀξίωμα ἐκχωρεῖται μὲ τετραετῆ θητεία στὸν Μαρίνο Λουρόπουλο μὲ ἀπόφαση τοῦ γενικοῦ προνοητῆ τῆς θάλασσας Μέμο. Ὅταν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1796 λήγει ἡ θητεία τοῦ Λουρόπουλου, τὸ Συμβούλιο ἐκλέγει στὴ θέση του τὸν Κωνσταντῖνο Γκινάκκα⁶².

Ἄλλὰ κατόπιν πλειστηριασμοῦ ἐκχωροῦνται ἐνίοτε γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους καὶ οἱ θέσεις τῶν ἀγορανόμων⁶³. Φαίνεται ὅτι τουλάχιστον γιὰ μίαν ὀρισμένη χρονικὴ περίοδο ἐπιβάλλεται καὶ χρηματικὸ πρόστιμο ὑπὲρ τοῦ ταμείου τῆς Κοινότητος στοὺς ἐν λόγω ἀξιωματούχους, ἐὰν παραμείνουν στὴ θέση τους μετὰ τὴ λήξη τῆς θητείας τους. Τὸ πρόστιμο καταβάλλεται σὲ μετρητὰ καὶ ἰσοῦται μὲ 2 ρεάλια (ἢ 20 λίρες) γιὰ τὸν γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου καὶ 15 λίρες γιὰ τοὺς ἀγορανόμους γιὰ κάθε ἡμέρα ἐπὶ πλεόν παραμονῆς στὴ θέση⁶⁴.

59. Ἐδῶ, ἔγγρ. 3 στ. 21–24, σ. 431.

60. Μέρτζιος, «Τὰ προνόμια τῆς Πρεβέζης», 525· Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 187 καὶ σημ. 675.

61. Ρόδη Σταμούλη, «Συμβολὴ στὴν προσωπογραφία τοῦ Ἰονίου. Ἡ οἰκογένεια Ἀλεάνδρη καὶ ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ Ρήγα Λαυρέντιος (18ος–19ος αἰ.)», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 7 (2004), 254· βλ. καὶ Παπακώστα, *ὁ.π.*, σ. 188 σημ. 675.

62. Ἐδῶ, ἔγγρ. 20 στ. 6–12, σ. 452–453, καὶ στ. 50, σ. 454. Ὁ Κωνσταντῖνος Γκινάκκας στὴν ἴδια θέση καὶ τὸ 1779, Σταμούλη, «Οἱ οἰκογένειες», 404 σημ. 5.

63. AMΠ 155, 20 Ὀκτ. 1782, φ. 65^v, ἐξώδικη ἐπιστολὴ τῶν συνδίκων τῆς Πρέβεζας πρὸς τοὺς ἀγορανόμους καὶ τὸν γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου: *εὐρίσκεται ὑστερημένη ἢ σπετάμπελε Κομμενιτὰ ἀπὸ κάθε λογῆς ρένδιτα, καὶ εἰς τὰς χρείας τῆς μοναχὰ σουμπλῖουρον τὰ ριτροτά τῶν κάρικων γιουστιτζιέρον καὶ καντζιλλιέρης*. Βλ. καὶ ἔδῶ, ἔγγρ. 22 στ. 11–12, σ. 455. Γιὰ τὴν πρακτικὴ τῆς πώλησης τῶν ἀξιωματῶν ὑπὲρ τοῦ δημόσιου ταμείου στὴ γειτονικὴ Λευκάδα, καὶ εἰδικὰ τῶν προσοδοφόρων ἀξιωματῶν τοῦ ἀγορανόμου καὶ τοῦ γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου, γιὰ τίς θλιβερὰς συνέπειες τῆς συγκεκριμένης πρακτικῆς στὸν λαὸ καθὼς καὶ γιὰ τίς προσπάθειες ἐξυγίανσης τοῦ συστήματος ἀπὸ τὸν γενικὸ προνοητῆ τῆς θάλασσας Andrea Donà τὸ 1768 (π.χ. ἐπιβολὴ δεκάτης στὰ προσοδοφόρα ἀξιώματα) βλ. Παπαδιά-Λάλα, *ὁ.π.*, σ. 460–461.

64. Μοναδικὴ μαρτυρία, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιφύλαξη γιὰ τὴ γενικὴ ἰσχὺ τοῦ μέτρου, βλ. AMΠ 155, 20 Ὀκτ. 1782, φ. 65^v, 66^r καὶ 22 Ὀκτ. 1782, φ. 66^r.

Οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου ὅπως καὶ τοῦ ἀγορανόμου ὑποχρεοῦνται πρὶν ἀπὸ τὴν ψηφοφορία νὰ καταθέσουν ὡς ἐγγύηση (*deposito*) στὸ ταμεῖο τῆς Κοινότητος ἓνα προκαθορισμένο χρηματικὸ ποσό⁶⁵.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχαιοφύλακα (*ἀρχειβίστας*, *archivista*) ὑφίσταται στὴν πόλη ἐπὶ Βενετοκρατίας, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε τὸν τρόπο ἀνάδειξης σὲ αὐτό. Στὰ 1798, ὅπως προαναφέρθηκε, τὴ θέση κατέχει ὁ Ἀποστόλης Δαμιανῆς, ποὺ ὅμως τὴν ἴδια ἐποχὴ ὑπηρετεῖ καὶ ὡς γραμματέας τοῦ πρωτοβάθμιου ἀστικοῦ δικαστηρίου⁶⁶. Ἐπὶ προνομιακοῦ καθεστῶτος ὁ ἀρχαιοφύλακας ἐκλέγεται ἀπὸ τὴν τοπικὴ κυβέρνηση.

Στοὺς ἀξιωματούχους τῆς πόλης πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ οἱ κεσταδοῦροι ἢ γκιουσταδόροι ἢ γκισταδοῦροι τέλα στράτε (στρίτε;). Συνιστοῦν σῶμα ἢ ὑπηρεσία, ἀφοῦ ἀπαντᾶται καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τους, ὁ κεσταδοῦρος τὰ κάπο ἢ τὰ κάπου. Δὲν εἶναι γνωστὲς οἱ ἀρμοδιότητές τους οὔτε ὁ τρόπος διορισμοῦ τους. Ἐμφανίζονται ἅπαξ συνυπογράφοντας μὲ μέλη τῆς Κοινότητος καὶ ἄλλους ἀξιωματούχους ἢ πρῶην ἀξιωματούχους ἐξουσιοδότηση σχετικὴ μὲ ἔνσταση μελῶν τοῦ Κογκλαβίου ἐναντίον ἀπόφασης τοῦ Συμβουλίου⁶⁷.

Κατώτεροι ὑπάλληλοι καὶ κλητῆρες πλαισιώνουν τὶς ὡς ἄνω ὑπηρεσίες καὶ συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῆς τοπικῆς ὑπαλληλίας: οἱ πρωτόγεροι, οἱ ἀθθεντικοὶ ἢ ἀφεντικοὶ ἄνθρωποι, οἱ μινίστροι, ὁ δημόσιος τελάλης, οἱ ὑπηρετές ἢ φάντηδες, ποὺ ἐμφανίζονται σποραδικὰ στὶς ἐπικουρικὲς

65. Ἐδῶ, ἔγγρ. 14 στ. 11–12, σ. 444· ἔγγρ. 20 στ. 43, 44, σ. 453, 454. Στὴν ἴδια ὑποχρέωση ὑπόκεινται οἱ ἐν λόγῳ ἀξιωματοῦχοι, ὅταν ἀνάγκης τυχούσης διορίζονται ἀπὸ τὸν προνοητῆ, βλ. ἔδῶ, ἔγγρ. 7 στ. 31–33, σ. 435. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὸ ὕψος τῆς ἐγγύησης ὑπολογίζεται βάσει τῆς προβλεπόμενης διάρκειας τῆς θητείας τους (*a tenor del tempo, che eserciteranno la carica stessa*). Ἡ πληροφορία τοῦ Libro Ballotazioni γιὰ τὴν καταβολὴ χρηματικῆς ἐγγύησης ἀπὸ τοὺς υποψήφιους ἀγορανόμους καὶ γραμματεῖς τοῦ Ὑγειονομείου ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ 1768 (βλ. ἔδῶ, σημ. 63) ἐφαρμόστηκαν καὶ στὴν Πρέβεζα.

66. Βλ. ἔδῶ, 391–392. Βλ. καὶ τὶς ὑποθέσεις γιὰ τὸν χῶρο, ὅπου θὰ ἔπρεπε κανονικὰ νὰ φυλάσσεται τὸ ἀρχεῖο τῆς Κοινότητος, Παπακώστα, ὁ.π., σ. 182 σημ. 660· ὑποθέσεις, ἐπίσης, γιὰ τὴν ἀντίστοιχη ὑπηρεσία τοῦ βενετοῦ προνοητῆ, στὸ ἴδιο, σ. 164.

67. Βλ. ἔδῶ, 407. Γιὰ τὶς ὑπογραφὲς τῶν κεσταδοῦρων βλ. AMΠ 97, 22 Σεπτ. 1790, φ. 269^r, 269^v, 270^r. Ἀνεπαρκὴς φαίνεται ὁ συσχετισμὸς τῆς ἐν λόγῳ ὑπηρεσίας μὲ τὸ σῶμα τῶν σκαπανέων (*guastatori*, βεν. *guastadori*, *vastadori*), ποὺ συνοδεύουν τὸ στράτευμα καὶ ἀσχολοῦνται μὲ ἔργα ὁδοποιίας, ὀχυρώσεων κ.λπ., βλ. Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Βενετία 31867, σ. 320, 780.

—γιὰ τὸ θέμα μας— πηγές, συνήθως σὲ συμβόλαια ἢ, ἐπὶ προνομιακοῦ καθεστῶτος, στὶς πράξεις τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν.

Ἀπὸ τὸ 1787 ἀπαγορεύεται ἡ ἐκλογή ἀναλφαβήτων στὴν τοπικὴ ὑπαλληλία. Στὸ ἐξῆς ὅλοι οἱ ἀξιωματοῦχοι ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν ἀνάγνωσι καὶ γραφὴ στὰ ἑλληνικά. Οἱ δύο μάλιστα ἀπὸ τοὺς τρεῖς συνδίκους καθὼς καὶ οἱ ὑγειονόμοι ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν ἀνάγνωσι καὶ γραφὴ στὰ ἰταλικά. Σὲ συμβολαιογραφικὴ πράξη μνημονεύονται τὰ σχετικὰ διατάγματα τοῦ ἀνώτερου προνοητῆ στὰ νησιὰ τῆς Ἀνατολῆς Νικολὸ Ἐρίτσο (1787) καὶ τοῦ γενικοῦ προνοητῆ τῆς θάλασσας Φαλιέρ (1789), ποὺ ἐπικυρώθηκαν μὲ δουικὴ ἀπόφασι,

μὲ τὴν ὁποίαν ἐμποδίζονται ἀπὸ τὴν κομπορέντζα τῶν κάρκων *δύων* συντίχων καὶ προβλεπτῶν τῆς ὑγείας ὅλοι οἱ ἄρχοντες ὅπου δὲν ἤξεύρουν νὰ διαβάσουν καὶ γράφουν εἰς ἰδίωμα ἰταλικόν, ἀπὸ τὸν τρίτον σύντιχον καὶ ἀπὸ τὲς ἄλλες κάρκες ἐκεῖνοι ὅπου δὲν ἤξεύρουν νὰ γράφουν εἰς ἰδίωμα ρωμείκον⁶⁸.

Τὸ Συμβούλιον τῆς Πρέβεζας θεωρεῖ ὅτι οἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἐρίτσο καὶ τοῦ Φαλιέρ προσβάλλουν τὰ δικαιώματα τῆς πλειονότητος τῶν μελῶν του καὶ ἀναθέτει στὶς 19 Νοεμβρίου 1789 στὸν Ἀποστόλη Ντάρρα καὶ τὸν Γεώργιο Παπαδόπουλο, πρώην συνδίκους, ἀποστολὴ στὴ Βενετία μὲ σκοπὸ νὰ διαμαρτυρηθοῦν ἐν ὀνόματι τῆς Κοινότητος ἐναντίον τῆς ἀπόφασις τοῦ Ἐρίτσο.

Δύο μέλη τοῦ Κογκλαβίου, ὁ Τζόρτζης Κιτζίλης καὶ ὁ Ἰωάννης Κεχρᾶς, γιὰ λόγους ποὺ δὲν διευκρινίζεται, ἐνίστανται κατὰ τῆς ὥς ἄνω ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου. Τελικῶς, γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ πολυδάπανες διαδικασίες, ἀποφασίζεται οἱ νέοι σύνδικοι Πέτρος Βαλεντίνης, Ἀθανάσιος Ρέντζος καὶ Κωνσταντῖνος Γκινάκας

νὰ προξενταριστοῦν μὲ καθολικόν τους ἰκετικὸν γράμμα ἤτοι σούμπλικα εἰς τὰς πόρτας τοῦ γαληροτάτου πρέντζιπε διὰ νὰ ἰκετέψουν εἰς τὸ ὄνομα αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν ἀρχόντων, βλέποντας τὸ μέρος τῶν αὐτῶν ἀρχόντων πολλὰ λυπούμενο διὰ τὴν αὐτὴν ὑστέρησι, διὰ νὰ ἠμποροῦν νὰ λαβαίνουν τὲς κάρκες τούτης τῆς κομμουνιτᾶς ὡς τὸ πρότερον⁶⁹.

Τὰ πρακτικὰ ἀρχαιρεσιῶν τοῦ Libro Ballotazioni ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἰσχὺ τῶν διαταγμάτων Ἐρίτσο καὶ Φαλιέρ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς συνδίκους: ἡ διαδικασία τῆς ἐκλογῆς τῶν δύο συνδίκων ποὺ γνωρίζουν ἀνάγνωσι καὶ γραφὴ στὰ ἰταλικά διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐκλογή τοῦ συναδέλφου τους ποὺ γνωρίζει νὰ διαβάξει καὶ νὰ γράφει ἑλληνικά⁷⁰.

68. AMΠ 106, 4 Νοεμ. 1790, σ. 366.

69. Στὸ ἴδιο, σ. 367–368.

70. Ἐδῶ, ἔγγρ. 12 στ. 24–25, 35–36, σ. 442.

Οί σύνδικοι εκπροσωποῦν τὴν Κοινότητα ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέναντι στὸν ἐπικυρίαρχο. Οἱ ἀρμοδιότητές τους εἶναι ἤδη γνωστές⁷¹. συγκαλοῦν ἐπίσης τὸ Κογκλάβιο, συμμετέχουν μὲ ψῆφο στὶς συνεδριάσεις τοῦ σώματος καὶ εἰσάγουν τίς προτάσεις ποὺ πρέπει νὰ ψηφιστοῦν⁷². Εἶναι οἱ παραληήπτες καὶ οἱ ἐκτελεστές τῶν διαταγμάτων τοῦ τοπικοῦ προνοητῆ⁷³ καὶ φροντίζουν γιὰ τὴ σχετικὴ ἐνημέρωση τῶν ὑπηρεσιακῶν βιβλίων⁷⁴. Καταβάλλουν τίς καθιερωμένες ὀφειλὲς τῆς Κοινότητας πρὸς τὸν τοπικὸ προνοητῆ, τοὺς ὑπαλλήλους του κ.λπ. καθὼς καὶ πρὸς τὸν ἀνώτερο προνοητῆ τῆς Ἀγίας Μαύρας καὶ τὸν γραμματέα του κατὰ τὴν πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ ἀνώτερου προνοητῆ στὴν Πρέβεζα⁷⁵. Προσφωνοῦνται ὡς *spettabili signori osservandissimi* ἢ *περίβλεπτοι*.

4. Τὸ Κογκλάβιο

Τὸ Libro Ballotazioni ἀποκαλύπτει ὅτι στὰ τέλη τῆς Βενετοκρατίας στὴν Πρέβεζα λειτουργεῖ ἓνα διοικητικὸ ὄργανο, ἄγνωστο μέχρι στιγμῆς ἀπὸ ἄλλες πηγές, ποὺ ὀνομάζεται Κογκλάβιο. Ὁ θεσμὸς ἀποτελεῖ ἴσως καινοτομία τοῦ Ἐρίτσο⁷⁶. Τὸ διάταγμα πάντως τοῦ Ἐρίτσο καθορίζει ἢ ἐπανακαθορίζει τίς ἀρμοδιότητες τοῦ σώματος καὶ τὰ προσόντα τῶν μελῶν του⁷⁷.

Τὸ Κογκλάβιο τῆς Πρέβεζας στὰ τέλη τῆς Βενετοκρατίας⁷⁸ ἀπαρτί-

71. Βλ. τὴ βιβλιογραφία ἐδῶ, 403 σημ. 48.

72. Ἐδῶ, ἔγγρ. 3 στ. 2–3, σ. 430· ἔγγρ. 9 στ. 2–3, σ. 437· ἔγγρ. 21 στ. 2–3 σ. 454.

73. Ἐδῶ, ἔγγρ. 7, 8, 17, 19, σ. 434, 436, 447, 452 ἀντίστοιχα.

74. Ἐδῶ, ἔγγρ. 8 στ. 9–10, σ. 436· 19 στ. 17–18, σ. 452.

75. Βλ. ἐδῶ, 410–411.

76. Ὡστόσο λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ διατάγματος τοῦ Ἐρίτσο, ἀπαντᾶται ἀναφορὰ σὲ περισσότερα τοῦ ἐνδὸς συμβούλια: μὲ ποίους παρανόμους τρόπους ἔκαμεν ἐτούτων τὸν χρόνον τὰ κουσέγια, βλ. Ἀσδραχάς, «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση», σ. 242. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ πρόκειται γιὰ σχῆμα λόγου, καὶ μὲ τὴ λ. κουσέγια νὰ ἐννοοῦνται συνεκδοχικὰ οἱ ἐκλογικὲς συνελύσεις τοῦ Συμβουλίου. Γιὰ τὴν ἴδια ὑπόθεση βλ. καὶ ἐδῶ, 423, περίπτωση 10: *li Consigli seguiti ultimamente*. Ἡ ἴδια διατύπωση καὶ στὸ ἔγγρ. 18 στ. 24–25, σ. 450: *per il suo intervento negli ultimi seguiti Consigli*.

77. Ἐδῶ, ἔγγρ. 17 στ. 22–28, σ. 448: *per divenire anco all'elezione del cassiere e conclavisti attuali e provisionali providamente stabiliti [...] con apposita terminazione del fù eccellentissimo cavalier Erizzo, provveditor straordinario all'isole del Levante, approvata con sovrane ducali dell'eccellentissimo Senato* στ. 36–37: *munite delle prerogative e qualità richieste da essa inchinata terminazione istitutiva*.

78. Ἐπὶ προνομιακοῦ καθεστώτος, στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα, τὸ Κογκλάβιο ἔχει διαφορετικὴ σύσταση καὶ αὐξημένες ἀρμοδιότητες.

ζεται ἀπὸ δώδεκα τακτικά καὶ δώδεκα ἀναπληρωματικά ἢ ἑκτακτα μέλη (*conclavisti attuali* καὶ *conclavisti prouvisionali*), ποὺ ἐκλέγονται ἀπὸ τὸ Συμβούλιον, ὅπως καὶ ὁ ταμίας. Νόμος ὁρίζει τὴ διαδικασία παράδοσης τοῦ ταμείου ἀπὸ τὸν ἀπερχόμενον στὸν νέο ταμιά⁷⁹. Στὶς συνεδριάσεις μετέχουν μὲ ψῆφο καὶ οἱ τρεῖς σύνδικοι. Ὁ τακτικὸς προνοητῆς δὲν παρίσταται στὶς συνεδριάσεις τοῦ Κογκλαβίου.

Ἀρμοδιότητα τοῦ σώματος, καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὶς λιγιστὲς σωζόμενες ἀναφορὲς τοῦ *Libro Ballotazioni*, εἶναι ἡ φύλαξη τοῦ ταμείου τῆς Κοινότητος⁸⁰. Οἱ ἀποφάσεις τοῦ Κογκλαβίου εἶναι ἔγκυρες ἐφ' ὅσον λάβουν 12 θετικὲς ψήφους⁸¹. Ἐὰν οἱ θετικὲς ψῆφοι εἶναι λιγότερες τῶν 12, τὸ σῶμα συγκαλεῖται ἐκ νέου μὲ τὴ συμμετοχὴ καὶ τῶν ἑκτακτων μελῶν· ἡ ἀπόφαση τότε λαμβάνεται μὲ τὴ θετικὴ ψῆφο τῶν 3/4⁸².

Τὸ Κογκλάβιον συγκαλεῖται κατόπιν προσκλήσεως τῶν συνδίκων. Οἱ συνεδριάσεις τοῦ σώματος πραγματοποιοῦνται στὸν Ναὸ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, Κυριακῇ πρωτὴ κατὰ κανόνα⁸³. Ἀρχίζουσι μὲ τὴν καταμέτρηση τῶν παρόντων καὶ τὴν ὑπόμνηση ὅτι ἡ ἔγκριση τῶν δαπανῶν ἀπαιτεῖ κατὰ τὸν νόμον 12 θετικὲς ψήφους. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐκλογή τοῦ μέλους τοῦ Κογκλαβίου, ποὺ κατὰ τὸ ἔθος⁸⁴ ἀναλαμβάνει τὴ φύλαξιν τοῦ κλειδιοῦ τοῦ ταμείου. Οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τὴ θέση εἶναι δύο καὶ δὲν συμμετέχουν στὴν ψηφοφορία⁸⁵. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς ἀνακοινώνεται στὸ Κογκλάβιον⁸⁶.

Εἰσηγητὲς τῶν προτάσεων ποὺ τίθενται σὲ ψηφοφορία εἶναι οἱ σύνδικοι. Πρὶν ἀπὸ τὴν ψηφοφορία οἱ προτάσεις τῶν συνδίκων διαβάζονται

79. Ἐδῶ, ἔγγρ. 19 στ. 13–14, σ. 452: ἕως τὴ σύγκληση τοῦ Συμβουλίου καὶ τὴν ἐκλογή ταμίας μὲ τὶς νόμιμες διαδικασίες ὁ προνοητῆς Μίνιο ὁρίζει ὡς ἀναπληρωτὴ ταμιά τὸν Ἀνδρέα Καρλέτο *col dover di ricever nelli modi leggali la cassa*.

80. Ἐδῶ, ἔγγρ. 17 στ. 24–25, σ. 448: *providamente stabiliti per la manutenzione della cassa di questa spettabile Comunità*.

81. Ἐδῶ, ἔγγρ. 3 στ. 4–5, σ. 430· ἔγγρ. 9 στ. 4–5, σ. 437· ἔγγρ. 10, στ. 6–7, σ. 439· ἔγγρ. 18 στ. 4–5, σ. 449· ἔγγρ. 21 στ. 4–5, σ. 454.

82. Ἐγγρ. 11 στ. 2–4, σ. 440: *La parte proposta nel Conclave [...] non essendo stata presa per essere stati dissencienti due soli vottanti dalli dodeci che unicamente intervenero*· στ. 8–10: *per essere balotatta la infrascritta parte ed intendersi presa ogni quando esiggerà per lo meno li due terzi in del sì*.

83. Βλ. ἔδῶ, 415 σημ. 114.

84. Ἐδῶ, ἔγγρ. 3 στ. 7–9, σ. 430· ἔγγρ. 18 στ. 7–9, σ. 449.

85. Ἐδῶ, ἔγγρ. 3 στ. 12–13, σ. 431: *attesi li due votti delli suddetti due tolti in ellezione, che non hanno ballottato*.

86. Ἐδῶ, ἔγγρ. 3 στ. 14, σ. 431: *e tosto stridato in Conclave*· ἔγγρ. 18 στ. 14, σ. 449: *e tosto fù stridato*.

στήν Ιταλική και την ελληνική γλώσσα. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας ανακοινώνεται στο σώμα του Κογκλαβίου και στις δύο γλώσσες⁸⁷.

Κάθε απόφαση καταγράφεται και υπογράφεται ξεχωριστά από τους συνδίκους και τον γραμματέα της Κοινότητας. Αναγράφεται για κάθε δαπάνη ο αριθμός των θετικών και των αρνητικών ψήφων.

Οι έτήσιες πάγιες δαπάνες⁸⁸ που έθιμικά⁸⁹ βαρύνουν το ταμείο της Κοινότητας είναι οι εξής: αποζημίωση του τοπικού προνοητή (12 χρυσά τσεκίνια), του γραμματέα του (2 χρυσά τσεκίνια) και του βοηθού γραμματέα (1 χρυσό τσεκίνι) για την παρουσία τους στις συνεδριάσεις του Συμβουλίου· χρηματικές απαιτήσεις του Ναού του Αγίου Χαραλάμπους, προφανώς για τη φιλοξενία των συνεδριάσεων (2 τσεκίνια προς 2 τάλλαρα το τσεκίνι)· μισθός του γραμματέα της Κοινότητας· δώρο (*bonamano*) προς τον τοπικό προνοητή την ημέρα των Χριστουγέννων και της Λαμπρής (2 χρυσά τσεκίνια)· δώρα προς τον έφημεριο του Ναού των Λατίνων, τη φρουρά του προνοητή, την αυλή του, τους κλητήρες του (*fanti*) και τους πρωτόγερους (συνολικά 2–3 τσεκίνια προς δύο τάλλαρα)⁹⁰. Σύμφωνα με παλαιό έθιμο της Κοινότητας οι σύνδικοι καταβάλλουν τα χρήματα μετά τις έτήσιες αρχαιρεσίες και την επίσημη ανάληψη καθηκόντων από τους νεοεκλεγέντες άξιωματούς⁹¹. Μολονότι υποχρεωτικές οι ως άνω δαπάνες της Κοινότητας υποβάλλονται στην έγκριση του Κογκλαβίου εγκρίνονται δε παμψηφεί.

Κάθε τρία χρόνια αντικαθίσταται ο άνωτερος προνοητής (*pronveditor straordinario*), που έδρεύει στην Αγία Μαύρα και αποτελεί την ανώτατη πολιτική και στρατιωτική έξουσία για τη Λευκάδα, την Πρέβεζα και τη Βόνιτσα⁹². Κατά την πρώτη επίσκεψη του νέου άνωτερου προνοητή και του γραμματέα του στην Πρέβεζα οι σύνδικοι υποχρεούνται κατά το έθιμο

87. Το συμπέρασμα για την ανάγνωση της πρότασης και την ανακοίνωση του αποτελέσματος της ψηφοφορίας και στις δύο γλώσσες βασίζεται σε δύο μόνον παραδείγματα για την κάθε περίπτωση, βλ. *έδω*, *έγγρ.* 3 στ. 70–71, σ. 432: *la qual parte letta in Conclave, ed interpretata in iddioma greco, e poscia ballottata*: *έγγρ.* 11 στ. 42–44, σ. 441: *la qual parte letta in Conclave, ed interpretata da parola in parola anche in iddioma greco, fù poscia ballottata*: *έγγρ.* 18 στ. 43–44, σ. 450: *e tosto stridatta in Conclave anche in idioma greco*: το ίδιο, στους στ. 59–60, σ. 451.

88. *έγγρ.* 18 στ. 19, σ. 450: *spese ordinarie, ed indispensabili*.

89. *έγγρ.* 3 στ. 17, σ. 431: *a tenor del consueto*.

90. *έγγρ.* 3 στ. 17–33, σ. 431: *έγγρ.* 18 στ. 23–41, σ. 450.

91. *έδω*, *έγγρ.* 18 στ. 16–20, σ. 450.

92. Ροντογιάννης, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, σ. 545.

(*a norma del consueto*) στὴν καταβολὴ χρηματικῆς εἰσφορᾶς (*regalia*). Τὸ 1796 ἡ Κοινότητα δαπανᾷ 23 βενετικά τάλλαρα καὶ λ. 8 (ἢ 70 γρόσια) γιὰ τὴν ἐθιμικὴ εἰσφορὰ πρὸς τὸν νέο ἀνώτερο προνοητῆ, τὸν γραμματέα του καὶ γιὰ λοιπὰ ἔξοδα ποὺ προκύπτουν λόγῳ τῆς ἐπίσκεψης⁹³.

Ἄλλα ἔξοδα ποὺ βάσει τῶν πενιχρῶν διαθέσιμων στοιχείων βαρύνουν ἀποδεδειγμένα τὸ ταμεῖο τῆς Κοινότητος εἶναι ἡ ἀποζημίωση πληρεξουσιῶν (*procuratori*) γιὰ τὴν ἐκπροσώπηση τῆς Κοινότητος ἐνώπιον ἀνώτερης ἀρχῆς στὴν Κέρκυρα⁹⁴ ἢ τὴ Βενετία καθὼς καὶ ἡ ἀμοιβὴ μαστόρων γιὰ διάφορες ἐργασίες κοινῆς ὠφελείας, ὅπως π.χ. ἡ ἀμοιβὴ τοῦ τεχνικοῦ ποὺ εἶναι ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἐπισκευὴ τοῦ ρολογιοῦ τῆς Κοινότητος⁹⁵.

Πρόβλεψη γιὰ τὴ δαπάνη συντήρησης τοῦ ρολογιοῦ σημειώνεται ἤδη τὸ 1792, ἔτος τοποθέτησης τοῦ ἡλιακοῦ ρολογιοῦ στὴν Πρέβεζα⁹⁶. Οἱ σύνδικοι Ἀναστάσιος Ρέντζος, Χρῆστος Γερογιάννης καὶ Ἀλέξανδρος Τζαρλαμπᾶς συνάπτουν σχετικὴ συμφωνία μὲ τὸν μάστορα ρολογέρι κὺρ χαιτζη-Νικόλαο Παλαιολόγο. Ὡς ἀμοιβὴ τοῦ τεχνικοῦ ὀρίζεται ἡ δωρεὰν παραχώρηση τοῦ ἐργαστηριοῦ τοῦ πύργου καὶ 50 γρόσια τὸν χρόνο, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μισὰ θὰ καταβληθοῦν εὐθύς, ἐνῶ τὰ ἄλλα μισὰ μετὰ ἕξι μῆνες. Ἡ διάρκεια τῆς σύμβασης ὀρίζεται σὲ ἓνα ἔτος κατὰ τὴν ἀπόφαση ποὺ ἐλήφθη στὸ Κογκλάβιο τὴν προηγούμενη (29 Ἰουνίου):

Ἐχοντας χρειαν τούτη ἡ περιβλεπτος Κομμουνιτὰ διὰ ἓναν μάστορα ρολογέρι, διὰ νὰ ἐπιμελῆται, κυβερνᾶ, διορθῶνῃ, καὶ φθιάνῃ κάθε φορὰν ὅπου σκανδαλίζεται ἢ χαλᾶ τὸ ὄρολόγιον τῆς, καὶ ἀκόμη νὰ κάμη νὰ σημαίνῃ ἢ καμπάνα τῆς εἰς τὸν πλέον σφοδρὸν καὶ μεγαλύτερον τρόπον ὅπου νὰ εἶναι δυνατὸν, ἐσυμφώνησαν μὲ τὸν ἄνωθεν κὺρ Παλαιολόγον οἱ ρηθέντες συνδίκοι νὰ τοῦ δώσουν διὰ μισθὸν τὸν κάθε χρόνον τὸ ἐργαστήριον τῆς τόρες καὶ γρόσια πενήντα, τὰ μισὰ εὐθύς καὶ τὰ ἄλλα μισὰ μετὰ ἕξι μῆνες. Καὶ αὐτὴ ἡ συμφωνία νὰ ἐπικρατῇ καὶ ἐννοῆται διὰ ἓναν χρόνον μόνον ἀρχινώντας ἀπὸ τὴν σήμερον, καθὼς φανερώνει ἢ πάρτε τοῦ Κογκλάβε, ὅπου ἀπέρασεν χθές.

Ὑπόσχεται καὶ ὁ ἄνωθεν κὺρ Νικολὸς νὰ κάμη νὰ σημαίνῃ ἢ καμπάνα του πολλὰ ἀδυνατά, καὶ νὰ ἔχη καὶ τὴν ἔγνωιαν νὰ τὸ ἀσηκῶνῃ ἀγῆ καὶ

93. Ἐδῶ, ἔγγρ. 18 στ. 49–57, σ. 450–451.

94. Βλ. πχ. ἔγγρ. 3 στ. 58–72, σ. 432.

95. Π.χ. ἔγγρ. 3 στ. 44–50, σ. 431–432.

96. Γιὰ τὴ χρονολογία κατασκευῆς τοῦ πύργου καὶ τοποθέτησης τοῦ ρολογιοῦ βλ. Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 143 σημ. 296, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

βράδυ⁹⁷, νὰ τὸ διορθῶνῃ ὅταν σκανδαλίζεται, καὶ νὰ τὸ φθιάνῃ ὅταν χαλᾶ, καὶ νὰ πληρῶνῃ ἢ Κομμουνιτὰ ὅσα | ἔξοδα χρειασθοῦν εἰς σίδερα, ἐργαλεῖα καὶ κάθε ἄλλο ὁποῦ δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν τέχνῃν του, καὶ νὰ μὴν χρεωστῇ ἄλλο ὁ κὺρ Νικολός, παρὰ τὴν ἰδίαν του φατούραν νὰ τὴν κάμνῃ μὲ ἐμπιστοσύνην καὶ ἐπιμέλειαν. Καὶ εἰ μὲν καὶ λείψῃ εἰς κἀνένα ἀπὸ ὅσα ὑπόσχεται, νὰ εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐπιστρέφῃ τῆς Κομμουνιτᾶς τὸν μισθὸν ὁποῦ ἔλαβεν καὶ τὸ ριτράτο τοῦ ἐργαστηρίου⁹⁸.

Ἄλλο παράδειγμα γιὰ τὴν κατασκευὴ κοινοτικῶν ἔργων, ἀλλὰ μᾶλλον προγενέστερο τῆς ἴδρυσης τοῦ Κογκλαβίου, ἀφορᾷ τὴ βελτίωση τῆς ὕδρευσης τῆς πόλης. Στὴ χρηματοδότηση τοῦ συγκεκριμένου ἔργου πιθανῶς συμβάλλουν οἱ βενετικὲς ἀρχές. Τὸ 1775 οἱ σύνδικοι καὶ προεστοὶ ἀναθέτουν στὸν μαστρο-Δημήτρη Μπελελόπουλο καὶ τὴν ομάδα του τὴν ἐργασία διοχέτευσης τοῦ νεροῦ τῆς Μεγάλης Βρύσης⁹⁹ στὸ κέντρο τῆς πόλης, σὲ πέντε βρύσες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη θὰ κατασκευαστεῖ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ μαϊστράτο¹⁰⁰, ἡ δευτέρη ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν Ναὸ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, ἡ τρίτη στὸ γεφύρι, ἡ τέταρτη ἐμπρὸς ἀπὸ τοῦ Τσακαλώτου (τὴν οἰκία; τὸ κατάστημα;) καὶ ἡ πέμπτη ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ μετόχι τῆς Μονῆς Ζαλόγγου (μετόχι Ζαλογγίτη):

Τὲς ἄνωθεν βρύσες λαβαίνει ὑπόσχεσιν ὁ ἄνωθεν μαστρο-Δημήτρης μὲ τὴν συντροφίαν του νὰ τὲς κάμῃ τεχνικὲς καὶ πιθήδειες μὲ ὅλα τὰ ἔξοδα ἐδικὰ του ὁποῦ τυχαῖον, ἤγουν πέτρες, ἀσβέστι, λάδι, σούγελαι καὶ ὅτι ἄλλο χρειάζεται νὰ εἶναι ὅλα ἀπάνω εἰς τὸν ἄνωθεν μαστρο-Δημήτρη κάνοντας καὶ τὰ σνηθισμένα *ἀγβλάκια* τῆς κάθε βρύσης διὰ νὰ τρέχουν εἰς τὸ πέλαιο, νὰ μὴν μουρταρέβουν τὴν πιάτζα.

Ὁ μαστρο-Δημήτρης εἶναι ὀθωμανὸς ὑπήκοος ἀπὸ τὴν Τρίπολη. Ἡ ἀμοιβή του συμφωνεῖται στὰ 2.600 τουρκικὰ γρόσια, ποῦ θὰ ἀποπληρωθοῦν μετὰ τὴν παράδοση τοῦ ἔργου, καὶ διὰ πλεόν εὐχαρίστησιν τῶν ἄνωθεν μαστόρων ἢ Κοινότητα θὰ τοὺς χαρίσει καὶ ἔξι σφαχτά. Ἐὰν μέσα σὲ ἕναν χρόνον ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ ἔργου παρουσιαστεῖ βλάβη στὶς βρύσες, ὁ μαστορας θὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ προβεῖ στὴν ἐπισκευὴ χωρὶς ἄλλη

97. Νὰ τὸ ρυθμίζει, ὥστε νὰ μὴν σημαίνει ἡ καμπάνα κατὰ τίς ὥρες κοινῆς ἡσυχίας.

98. ΑΜΠ 43, 30 Ἰουν. 1792, φ. 3^v-4^r.

99. Ἡ Μεγάλῃ Βρύση βρισκόταν στὴν Παλ(ι)οχώρα, στὸ Βαθύ, στὸ βενετικὸ σύνορο, βλ. ΑΜΠ 103, 17 Νοεμ. 1785, σ. 88 καὶ 105, 2 Αὐγ. 1788, σ. 85-87.

100. Πρόκειται γιὰ τὸ Ὑγειονομεῖο, ποῦ τὸ 1770 βρισκόταν στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο, βλ. Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 187.

ἀμοιβή γιὰ τὴν ἐργασία ἢ τὰ ἔξοδά του. Ἐγγύηση (*καπάρο*) δὲν θὰ δοθεῖ, ὥστε νὰ ἀρχίσουν οἱ ἐργασίες, πρὶν ἢ Κοινότητα λάβει τὴν ἐγκριση τοῦ γενικοῦ προνοητῆ. Τελικῶς, ὡς *χάρισμα* καταβάλλεται ἡ ἀξία ἑξι κριαριῶν καὶ ἑξι βαρελιῶν κρασιοῦ (66 γρ.)¹⁰¹.

Τὰ οικονομικὰ τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας δὲν πρέπει νὰ ἦταν ἀνθηρά. Στὰ 1792 γιὰ ἄγνωστο λόγο ἡ Κοινότητα δανείζεται ἀπὸ τὸ μέλος τῆς Νικολὸ Παπατριαντάφυλλο 400 τάλλαρα μὲ τὸν χαμηλὸ τόκο (*salò*) 6% καὶ ὑπόσχεση ἐξόφλησης σὲ τέσσερις δόσεις. Ἡ Κοινότητα δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀνταποκριθεῖ πλήρως στὶς ὑποχρεώσεις τῆς. Ὁ Παπατριαντάφυλλος διεκδικεῖ τὰ χρήματά του διὰ τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ, ὥστε στὸ χρέος τῆς Κοινότητος προστίθενται τὰ ἔξοδα τῆς δίκης¹⁰².

5. Οἱ συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου

Βάσει τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ 1741 ἡ ἀπαρτία τῶν συνεδριάσεων τοῦ Συμβουλίου, συνεπῶς ἡ ἐγκυρότητα τῶν ἀποφάσεών του, ἐξασφαλιζεται μὲ τὴν παρουσία τῶν 3/4 τῶν ἐγγεγραμμένων μελῶν¹⁰³. Σύμφωνα μὲ τὴ νομοθεσία Ἐρίτσο (1787) ἡ ἐγκυρότητα τῆς ἐκλογῆς συνδίκων καὶ ἀγορανόμων ἀπαιτεῖ τὴν προσέλευση στὶς ἀρχαιρεσίες τουλάχιστον 120 μελῶν τοῦ Συμβουλίου¹⁰⁴. Κάθε οἰκογένεια ἔχει δικαίωμα μιᾶς μόνον ψήφου¹⁰⁵. Οἱ ὑποψήφιοι καὶ οἱ συγγενεῖς τους ὀφείλουν νὰ ἀπέχουν ἀπὸ τὴν ψηφοφορία¹⁰⁶.

101. Ἰδιωτικὸ συμφωνητικὸ ἀπὸ 20 Ἰουλίου 1775, καταχώριση ΑΜΠ 102, 9 Μαρτ. 1781, σ. 291–292· ΑΜΠ 156, 8 Σεπτ. 1781, φ. 4^v· 15 Σεπτ. 1781, φ. 4^r· 3 Ἀπρ. 1782, φ. 11^v. Γιὰ τὸ ἴδιο πιθανῶς ἔργο βλ. καὶ ΑΜΠ 97, 9 Ὀκτ. 1787, φ. 37^v.

102. Ἐδῶ, ἔγγρ. 9 στ. 7–49, σ. 437–438· ἔγγρ. 18 στ. 65–77, σ. 451· ἔγγρ. 21 στ. 19–24, σ. 455.

103. Ἄρθρο 10 τοῦ Καταστατικοῦ, βλ. Μέρτζιος, «Τὰ προνόμια τῆς Πρεβέζης», 525· Παπαδία-Λάλα, Ὁ θεσμός, σ. 460· Παπακώστα, «Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση», 127, 148· τῆς ἰδίας, Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν, σ. 185.

104. Ἐδῶ, 401.

105. Πληροφορία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος, ΑΜΠ 20, 11 Νοεμ. 1806, φ. 47^r: ἡ προεδρία τῆς Διοικήσεως Πρεβέζης προσκαλεῖ ὅλους τοὺς ἔχοντες ψήφον συμπολίτας, ἐναντὶ ἀπὸ κάθε φαμελίαν, νὰ εἰσέλθουν μὲ τὴν προεπουμένην τάξιν εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Χαράλάμπους, ὅθεν θέλει συγκροτισθῆ τὸ Κοινὸν Συμβούλιον διὰ τὸ ψήφισμα καὶ ἐκλογὴν κατὰ τὸ σύνθηδες τῶν νέων ἀξιωματῶν.

106. Στὰ διασωθέντα κείμενα τοῦ Libro Ballotazioni ἀποχὴ τῶν ὑποψηφίων ἀπὸ τὴν ψηφοφορία σημειώνεται ἀπὸ τὸν πρακτικογράφο ἄπαξ, καὶ ἡ περίπτωση δὲν ἀφορᾷ ἀξιωματοῦχο πού ἐκλέγεται ἀπὸ τὸ Συμβούλιο ἀλλὰ ἀπὸ τὸ Κοινάβιο, βλ. ἔδῶ, 409. Βλ. καὶ μαρτυρία γιὰ τὴν ἐκλογικὴ διαδικασίαν ἐπὶ προνομιακοῦ καθεστῶτος, ΑΜΠ 20, 31 Δεκ. 1805, φ. 5^v (ἀρχαιρεσίες γιὰ τὴν ἀνάδειξη δικαστῶν):

Ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ *Libro Ballotazioni*¹⁰⁷ ὅτι κατόπιν αἰτήματος τῶν συνδίκων ὁ τακτικὸς προνοητὴς συγκαλεῖ τὸ Συμβούλιο μὲ πρόσκληση πρὸς τὰ μέλη τῆς Κοινότητας (*cittadini*), δηλ. πρὸς τοὺς ἔχοντες δικαίωμα ψήφου κατοίκους τῆς πόλης¹⁰⁸. Τὴν πρόσκληση πρὸς τοὺς ψηφοφόρους νὰ προσέλθουν ἄθροισι γιὰ τὶς ἀρχαιρεσίες διαλαλεῖ ἐπανειλημμένως (πιθανῶς τρεῖς φορές)¹⁰⁹ ὁ ἀρμόδιος ὑπάλληλος (*figura competente*) στοὺς συνήθεις τόπους: στὴν ἀγορὰ (τὸν φόρο) καὶ τὰ περιγιάλια. Οἱ ἐλάχιστες περιπτώσεις ἀρχαιρεσιῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας ποὺ γίνονται γνωστὲς χάρις στὸ *Libro Ballotazioni* δὲν ἐπιτρέπουν ἀσφαλῆ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ διατάγματος τοῦ προνοητῆ ἕως τὴν ἡμερομηνία διεξαγωγῆς τῶν ἀρχαιρεσιῶν.

Χῶρος τῶν συνεδριάσεων τοῦ Συμβουλίου εἶναι ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπους¹¹⁰. Κατὰ τὴ σύσταση τῆς Κοινότητας τὸ 1741 προγραμματίζεται ἡ ἀνέγερση ἐνὸς εὐρύχωρου κτιρίου, κατάλληλου γιὰ τὶς συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ οἰκοδομηθεῖ μὲ δαπάνες τῆς Κοινότητας κάτω ἀπὸ τὸ κάστρο, στὸ προάστιο (*borgo*), τόπο διαμονῆς τῶν ἤδη πολυπληθῶν ἐπήλυδων¹¹¹. Τὸ σχέδιο πραγματοποιεῖται, ἀλλὰ

ἐβγάζοντας τοὺς συγγενεῖς τῶν ψηφισομένων [...] ἐβγάζοντας ὡς ἄνωθεν τοὺς ψηφισομένους καὶ συγγενεῖς των.

107. Ἐδῶ, ἔγγρ. 4 στ. 5 κ.έ., σ. 433· ἔγγρ. 12 στ. 5–8, σ. 441· ἔγγρ. 20 στ. 3–6, σ. 452. Βλ. καὶ ἄρθρο 11 τοῦ Καταστατικοῦ, βάσει τοῦ ὁποίου ὁ προνοητὴς ὀφείλει νὰ συγκαλέσει τὸ Συμβούλιο, ἐὰν τὸ ζητήσει ἡ πλειοψηφία τῶν συνδίκων, Μέρτζιος, ὁ.π.: Παπαδία-Λάλα, ὁ.π.: Παπακώστα, «Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση», 148· τῆς ἰδίας *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 185.

108. Σαφέστερα σὲ ἔγγραφο τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος, ΑΜΠ 19, 14 Ἰουν. 1803, φ. 24^ρ: τὸ ἐκλαμπρον Κοινὸν Συμβούλιον τῶν ψηφοφορούντων, ὅπου ὡς Κοινὸν Συμβούλιον ἀποδίδεται τὸ Consiglio della Comunità· καὶ σαφέστερα στὴν ἰταλικὴ ἀπόδοση τοῦ ἴδιου ἐγγράφου, φ. 26^ρ: *corpo elettorale*. Γιὰ τὸ σῶμα τῶν *cittadini* στὴν Κρήτη βλ. πρόσφατα Κώστας Ε. Λαμπρινός, *Οἱ cittadini στὴ βενετικὴ Κρήτη*, ὁ.π.

109. Ἐδῶ, ἔγγρ. 4 στ. 18–19, σ. 433: *stridato moltiplicatamente di raccogliersi numero sufficiente all'elezione stessa*· ἔγγρ. 6 στ. 8–9, σ. 434: *tutto che stridato moltiplicatamente dalle competenti figure per racolgersi*· ἔγγρ. 17 στ. 29–30, σ. 448: *triplice esperimento praticato*.

110. Ἐδῶ, ἔγγρ. 4 στ. 4, σ. 433· 5 στ. 2–3, σ. 433· 6 στ. 2–3, σ. 434· 12 στ. 4, σ. 441· 14 στ. 3, σ. 444· 20 στ. 3, σ. 452. Βλ. καὶ ἐδῶ, 415 σημ. 112.

111. Μέρτζιος, «Τὰ προνόμια τῆς Πρέβεζης», 524· Παπαδία-Λάλα, ὁ.π.: Παπακώστα, «Κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση τῆς Πρέβεζας», 146 (ἄρθρ. 3)· τῆς ἰδίας, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 185 καὶ σημ. 668. Γιὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ προαστίου βλ. Μέρτζιος, ὁ.π., 523.

ἡ αἴθουσα κρίνεται ἀκατάλληλη γιὰ τὶς συνεδριάσεις, ὥστε μετατρέπεται σὲ ἓνα εἶδος στρατιωτικοῦ νοσοκομείου¹¹², ποὺ κοινῶς διατηρεῖ τὴν ὀνομασία *κονσέγιο τῆς κομοιτᾶς* (Συμβούλιο τῆς Κοινότητος). Ἡ μετατροπὴ τῆς χρήσης τοῦ οἰκοδομήματος πρέπει νὰ πραγματοποιεῖται ἀρκετὰ νωρίς: τὸ 1752 στρατιῶτες ποὺ κείτονται ἄρρωστοι στὸ *κονσέγιο τῆς κομοιτᾶς* καλοῦν ἐκεῖ τὸν συμβολαιογράφο γιὰ νὰ ὑπαγορεύσουν τὴ διαθήκη τους¹¹³.

Οἱ συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου κατὰ κανόνα διεξάγονται τὰ πρωῒνὰ τῆς Κυριακῆς, ὅπως δηλώνουν τὰ ἀρχικὰ *D.M.* (: *domenica mane*), ποὺ σημειώνονται συνήθως δίπλα στὴν ἡμερομηνία τῶν πρακτικῶν¹¹⁴. Φαίνεται ὅτι λαμβάνεται μέριμνα ὥστε ἡ ἐνασχόληση τῶν *cittadini* μὲ τὰ κοινὰ νὰ μὴν ζημιώνει τὶς καθημερινὲς βιοτικὲς τους μέριμνες. Σὲ μία περίπτωση μάλιστα ὁ προνοητὴς ἐπικαλεῖται κώλυμα σύγκλησης τοῦ Συμβουλίου σὲ

112. André Grasset de Saint-Sauveur, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les îles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant*, τ. 2, Παρίσι 1800, σ. 264: *c'étoit dans une eglise que se tenoient ces assemblées, depuis qu'une mauvaise salle de conseil, bâtie près de la forteresse, avoit été changée en une espèce d'hôpital militaire*: Stamoulis, *Population urbaine*, σ. 14–15.

113. ΑΜΠ 95 (νοτάριος Σωτήρης Παπατριαντάφυλλος), 30 Σεπτ. 1752, φ. 50^ρ, διαθήκη τοῦ *signor* Γάσπαρη Ἀγινοβίικη, σολτᾶτος τοῦ καπετὰν Φρανκίη: *καὶ ἐρχόμενος τὸν ἠῶρα εἰς τὸ κονσέγιο τῆς κομοιτᾶς, εἰς τὴν κλίνην του, μὲ βαουτάτην ἀσθένειαν*: στὸ ἴδιο, 25 (26;) Αὐγούστου 1753, (διαθήκη τοῦ Φραντζέσκου Μιστρούτζη, σολτᾶτου ἀπὸ τὴν *κομπανία* τοῦ καπετὰν Μπαστιὰν Γραντζίκη): 25 Μαρτίου 1754, διαθήκη τοῦ *signor* Μάρκου Πόνς, σολτᾶτου τοῦ *signor* καπετὰν Γραντζίκη: 21 Ἀπριλίου 1758, διαθήκη τοῦ Μενέγου Μπερτότου, σολτᾶτου τοῦ *signor* καπετὰν Ἀντώνιου Παστροβίικη.

114. Στὸ *Libro Ballotazioni* σώζονται τὰ πρακτικὰ —ἢ τμήματα τῶν πρακτικῶν— ἑννέα συνολικὰ συνελύσεων τοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας. Ἡ ἡμέρα τῆς ἐβδομάδας ἀποσιωπᾶται στὶς 7 Μαΐου 1795 (ἐδῶ, ἔγγρ. 5, σ. 433, ἡμέρα Δευτέρα) καὶ στὶς 6 Ἰουλίου 1796 (ἔγγρ. 20, σ. 452, ἡμέρα Κυριακὴ). Δευτέρα πραγματοποιήθηκαν καὶ οἱ ἀρχαιρεσίαι τῆς 19ης Μαρτίου 1795 (ἔγγρ. 1, σ. 429, βλ. καὶ σ. 390 σημ. 2), ἐνῶ ἡ ἡμερομηνία τοῦ ἀκέφαλου ἔγγρ. 22 δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ. Στὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τοῦ Κονκλαβίου ἡ ἡμέρα τῆς ἐβδομάδας δὲν σημειώνεται στὶς 26 Μαρτίου 1795 (ἔγγρ. 3, σ. 430), στὶς 23 Μαρτίου 1796 (ἔγγρ. 18, σ. 449) καὶ στὶς 15 Ἰουλίου 1796 (ἔγγρ. 21, σ. 454), ἡμέρες Δευτέρα, Κυριακὴ καὶ Τρίτη ἀντίστοιχα· δηλαδὴ, ἀπὸ τὶς ἑξὶ συνολικὰ συνεδριάσεις τοῦ Κονκλαβίου, τῶν ὁποίων διαθέτουμε τὰ πρακτικὰ, οἱ τέσσερις πραγματοποιοῦνται ἡμέρα Κυριακὴ. Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδας βλ. *Ἱστορία καὶ Μέθοδοί της. Παράρτημα. Χρονολογικοὶ Πίνακες*, ἔκδοση Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1989, σ. 228–229.

μία περίοδο κατά την οποία ο πληθυσμός είναι απασχολημένος με εποχικές αγροτικές εργασίες¹¹⁵.

Ἡ ὥρα τῆς συνέλευσης ἀναφέρεται δύο μόνον φορές: *alle ore 16* τῆς μία φορά, *ore 17* τὴν ἄλλη, ἀφοῦ ὅμως στὴ δεύτερη περίπτωση, μία ὥρα πρὶν εἶχε τελεσθεῖ στὴν ἔδρα τοῦ προνοητῆ ἡ ἐπίσημη ἀνάληψη καθηκόντων ἀπὸ τοὺς νεοεκλεγέντες ἀξιωματούχους¹¹⁶.

Τὸ διοικητικὸ ἔτος ἀρχίζει τὸν Μάρτιο σύμφωνα μὲ τὸ βενετικὸ ἔθος. Τότε διεξάγονται κανονικὰ καὶ οἱ ἀρχαιρεσίες, πρὶν λήξει ἡ θητεία τῶν ἀξιωματούχων τοῦ προηγούμενου ἔτους. Γιὰ ἄγνωστο λόγο τὸ κρίσιμο ἔτος 1797 ἡ διεξαγωγή τῶν ἀρχαιρεσιῶν καθυστερεῖ γιὰ δύο μῆνες.

Νόμος ὁρίζει τὴ διαδικασία σύγκλησης τοῦ Συμβουλίου καὶ τὴν προσέλευση τῶν *cittadini*¹¹⁷.

Τὸ Καταστατικὸ τοῦ 1741 ὁρίζει ὅτι τὸ Συμβούλιο θὰ συνέρχεται «παρουσία, πάντοτε, τοῦ εὐγενοῦς τακτικοῦ Προβλεπτοῦ καὶ διαδόχων του ἐν Πρεβέζῃ, ὡς ἐπίσης καὶ παρουσία τοῦ Ἐκτάκτου Προβλεπτοῦ τοῦ ἐδρεύοντος ἐν Ἀγία Μαύρα εἰς ἣν περίπτωσιν ἤθελεν εὑρεθῆ ἐν Πρεβέζῃ»¹¹⁸.

Ὁ τακτικὸς προνοητὴς παρίσταται στὶς συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου καὶ κηρύσσει τὴ λήξῃ τους. Τὸ προεδρεῖο (*banca*) ἀποτελοῦν ὅλοι οἱ ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιωματούχοι¹¹⁹. Σὲ περίπτωσι πού ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ συζητη-

115. Ἐδῶ, ἔγγρ. 19 στ. 15–17, σ. 452: *non potendo sul momento, attesi li presenti lavori di campagna convocarsi il Consiglio prima di domenica*. Βλ. καὶ ΑΝΑ, *Amministrazione del governo provvisorio (1802). Tribunal civile di prima istanza di Santa Maura. Filza diversa terza, 1/1/1802–27/12 anno detto* (ἀρ. κατὰτ. 304), ἀρ. 264, 5 Σεπτ. 1802 π.ή.: τὸ Πολιτικὸ Δικαστήριον Πρώτου Βαθμοῦ τῆς Ἀγίας Μαύρας ἀναπέλλει τὶς ἀκροάσεις του γιὰ ὅλο τὸν μῆνα Σεπτέμβριου, ἐποχὴ τοῦ τρύγου, τηρώντας ἔτσι καὶ τὴν παλαιὰν συνήθειαν τοῦ τόπου, δηλαδὴ τὰ ἰσχύοντα ἐπὶ Βενετῶν.

116. Ἐδῶ, ἔγγρ. 12 στ. 2, σ. 441· ἔγγρ. 14 στ. 1, σ. 444. Πρόκειται γιὰ πρωϊνὴ ὥρα (βλ. καὶ προηγ. σελ.). Τὸ εἰκοσιτετράωρο ἀρχίζει τὸ προηγούμενο ἀπόγευμα. Γιὰ τὴ διαίρεση τῆς ἡμέρας βλ. V. Grumel, *La chronologie*, Παρίσι 1958, σ. 163–165.

117. Ἐδῶ, ἔγγρ. 17 στ. 21, σ. 448: *Redottosi nel prescritto tempo e con li metodi voluti dalle leggi*.

118. Μέρτζιος, 524, ἀρθρ. 3· Παπαδία-Λάλα, σ. 460· Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν προβλεπτῶν*, σ. 185.

119. Ἐδῶ, ἔγγρ. 4 στ. 3–4, σ. 432–433: *sentata la banca di tutte le attuali cariche di questa magnifica, e fedelissima Comunità*. Ἡ λ. *banca* μεταφράζεται καὶ ὡς Διοικητικὸ Συμβούλιο, βλ. Κατερίνα Β. Κορρέ (ἔκδ.), *Τὰ πρακτικὰ τῶν συνελεύσεων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας: Ἐκλογές καὶ ἀποφάσεις*. Βιβλίο

θεῖ κάποιο θέμα ἀπὸ τὸ Συμβούλιο, οἱ σύνδικοι ὑποβάλλουν τὴν πρόταση στὸ προεδρεῖο, ποὺ τὴ θέτει σὲ ψηφοφορία¹²⁰.

Οἱ συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου ἀρχίζουν μὲ τὴν καταμέτρηση τῶν παρόντων, ἀφοῦ προηγουμένως μοιρασθοῦν δύο διαφορετικοῦ χρώματος σφαιρίδια (*balle*), ποὺ θὰ χρησιμεύσουν γιὰ τὴ διεξαγωγή τῆς ψηφοφορίας. Συχνά, ἀλλὰ ὄχι πάντοτε, ἀναφέρεται ὁ ἐλάχιστος ἀριθμὸς τῶν ψηφοφόρων ποὺ ἀπαιτεῖται, ὥστε νὰ εἶναι ἔγκυρα τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀρχαιεσιῶν¹²¹. Σὲ περίπτωση ἰσοψηφίας μεταξὺ δύο ὑποψηφίων ἐπαναλαμβάνεται ἡ ψηφοφορία μόνον γιὰ τοὺς δύο ἰσοψηφίσαντες¹²². Γιὰ κάθε ἀξίωμα ὑποβάλλονται ξεχωριστὰ οἱ ὑποψηφιότητες καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ψηφοφορία. Ἡ τυπικὴ φράση γιὰ τὴν ὑποβολὴ τῶν ὑποψηφιοτήτων εἶναι: *furono tolti in elezione per... ἢ in nomina per...*¹²³. Δὲν γνωρίζουμε ἂν οἱ ἴδιοι οἱ ὑποψήφιοι θέτουν ὑποψηφιότητα ἢ ἂν προτείνονται ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ σώματος.

III. Διαπλοκὴ τῶν κοινοτικῶν ἀξιωματούχων μὲ τὴ βενετικὴ ὑπαλληλία. Φατριασμοί, καταγγελίες, φυλακίσεις

Ἡ ἀναδίφηση τῶν ἀρχείων ἔχει ἐντοπίσει ἴχνη ἀναταραχῶν στὴν κοινωνία τῆς Πρέβεζας. Οἱ σποραδικές περιπτώσεις, ἐὰν ἐκτιμηθοῦν ἀθροιστικά, ὑποδηλώνουν μὴ ὀμαλὴ λειτουργία τῆς Κοινότητος. Ἀναφέρουν διοικητικὲς ἀτασθαλίες καὶ διαπλοκὴ τῆς κοινοτικῆς ὑπαλληλίας μὲ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ προνοητῆ μὲ σκοπὸ τὴν ἐξυπηρέτηση ἰδίων συμφερόντων. Καταγγέλλουν ἐπεμβάσεις, καταχρήσεις καὶ καταπάτηση τῶν προνομίων τῆς Κοινότητος ἐκ μέρους τῆς τοπικῆς βενετικῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς. Σημειώνουν ἐπίσης φατριασμοὺς τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος· μέσα στὸ Συμβούλιο κινητοποιοῦνται ομάδες, ποὺ καταγγέλλουν πράξεις τῶν αἰρετῶν ἀρχόντων ἢ ἀποφάσεις τῶν βενετικῶν ἀρχῶν.

Οἱ ἐνδείξεις ἀποτυπώνονται κατὰ κανόνα σὲ ἐξουσιοδοτήσεις τόσο φορέων τῆς κοινοτικῆς διοίκησης ὅσο καὶ ἀπλῶν μελῶν τῆς Κοινότητος πρὸς

A' (1558-1601), ἔκδ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, Ἀθήνα-Βενετία 2012, σ. 20.

120. Ἑγγρ. 20 στ. 22-24, σ. 453.

121. Ἐνδεικτικά, ἐδῶ, ἔγγρ. 4 στ. 20, σ. 433· ἔγγρ. 12 στ. 10-11, σ. 441· 14 στ. 5-6, σ. 444· ἔγγρ. 20 στ. 16-19, σ. 453.

122. Ἑγγρ. 12 στ. 66-69, σ. 443.

123. Βλ. π.χ. ἔγγρ. 12 στ. 12, 24, 42 κ.λπ., σ. 441, 442 κ.ά. Ἐπὶ προνομιακοῦ καθεστῶτος ἡ φράση ἀποδίδεται ὡς *ὀνοματίσθησαν διά*.

ἐμπιστά τους πρόσωπα μὲ κοινὰ πρὸς τοὺς ἰδίους συμφέροντα ἢ πρὸς ἄτομα ποὺ δραστηριοποιῶνται ἐπαγγελματικὰ στὴν Ἁγία Μαύρα, τὴν Κέρκυρα ἢ τὴ Βενετία ἀναλαμβάνοντας τὴ διεκπεραίωση ἢ τὴν υπεράσπιση διαφόρων ὑποθέσεων ἐνώπιον τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν (*intervenienti καὶ προκουρατόροι*¹²⁴, *causidici, καουζίτικοι*). Συνήθως ὁ σκοπὸς τῆς ἐξουσιοδότησης περιγράφεται ἀσαφῶς: στὸν πληρεξούσιο ἀνατίθεται ἡ ὑποχρέωση καὶ ἐκχωρεῖται τὸ δικαίωμα νὰ ἐνεργεῖ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐξουσιοδοτοῦντος — ἢ τῆς ομάδας τῶν ἐξουσιοδοτούντων — σὲ ὅποιαδήποτε ὑπόθεση καὶ ἐνώπιον πάσης ἀρχῆς χρησιμοποιοῦντας ὅλα τὰ νόμιμα μέσα¹²⁵. Ὅρισμένες ἐξουσιοδοτήσεις εἶναι ὑπαινικτικές, λίγες εἶναι πιὸ εὐγλωττες. Εἰδικὰ τὰ πληρεξούσια τῶν ἐτῶν 1786–1787 πρέπει νὰ συνεκτιμηθοῦν μὲ δημοσιευμένα ἔγγραφα, ποὺ ὄντως μαρτυροῦν ὄξυνση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς Κοινότητος καὶ ἀντίδραση κατὰ τῆς τοπικῆς βενετικῆς ἐξουσίας ἢ τῶν ὑπαλλήλων της. Οἱ ὡς ἄνω κινήσεις πρέπει ἐπίσης νὰ συνεκτιμηθοῦν μὲ τὸ πλέγμα τῶν συγγενειῶν καὶ τῆς ἀδελφοποίησης, ποὺ ἐν πολλοῖς ρυθμίζει τὸν συνδυασμὸ τῶν οικονομικῶν συμφερόντων¹²⁶.

124. Ἄλλὰ ἡ λ. *προκουρατόρος* συμβαίνει νὰ σημαίνει καὶ ἀπλῶς τὸν πληρεξούσιο.

125. Βλ. π.χ. ΑΝΑ, νοτάριος Φρ. Ἀβακούμ, πρωτόκολλο 3, φ. 16^{r-v}: τὸν Σεπτ. τοῦ 1777, οἱ σύνδικοι τῆς Πρέβεζας Ἀποστόλης Κονεμένος καὶ Χρήστος Σκέφερης ἐμπροσωπώντας καὶ τὸν τρίτο συνάδελφό τους Νικολὸ Μαλανδρῆ ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρο τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλης καθιστοῦν πληρεξούσιο τὸν κάτοικο Βενετίας Tommaso Talevan (; σὲ κάθε ὑπόθεσή τους *attiva o passiva* καὶ ἐνώπιον κάθε ἀρχῆς· ΑΜΠ 42, 1 Ἀπρ. 1778, φ. 35^v–36^r. ΑΜΠ 43, 20 Σεπτ. 1794, φ. 32^{r-v}: ἐξουσιοδότηση τῶν ἀναπληρωτῶν συνδίκων Νικολοῦ Μαλανδρῆ καὶ Γεωργίου Κονεμένου πρὸς τὸν Σπυρίδωνα Μουστοζύδη, κάτοικο Κέρκυρας· στὸ ἴδιο, 10 Μαρτίου 1795, φ. 39^r: ἐξουσιοδότηση τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου Πάνου Καραβέλα καὶ Βαγγέλη Τζαρχαμπᾶ πρὸς τὸν ἴδιο· ΑΜΠ 106, 23 Φεβρ. 1790, σ. 228: ἐξουσιοδότηση τῶν συνδίκων πρὸς τὸν ἴδιο· στὸ ἴδιο, 10 Ἰουλ. 1790, σ. 291: ἐξουσιοδότηση τῶν ἰδίων πρὸς τὸν Τζόρτζη Παλατζῶλ Σκορδίλη, κάτοικο Βενετίας· ΑΜΠ 16, 9 Αὐγ. 1790, φ. 106^r: ἐξουσιοδότηση τῶν μελῶν τοῦ Κονκλαβίου Γεωργ. Κιτζίλη καὶ Ἰω. Κεχρᾶ πρὸς τὸν ἴδιο· ΑΜΠ 109, 15 Μαρτ. 1796, φ. 97^v–98^r: ἐξουσιοδότηση τῶν συνδίκων Νικολοῦ Μαλανδρῆ, Κωνστ. Γκινάκα καὶ Ἀλεξ. Βαλεντίνη πρὸς τὸν ἴδιο· στὸ ἴδιο, 22 Ἰουλ. 1796, φ. 102^v: ἐξουσιοδότηση τῶν νέων συνδίκων Γιώργου Γαβρίλη, Νικολοῦ Ρέντζου καὶ Γεωργίου Κονεμένου πρὸς τὸν ἴδιο· ΑΜΠ 121, 17 Ἀπριλίου 1797, φ. 9^r: ἐξουσιοδότηση τῶν συνδίκων Γεωργίου Γαβρίλη καὶ Γεωργίου Κονεμένου πρὸς τὸν ἕτερο σύνδικο Νικόλαο Ρέντζο, ποὺ θὰ μεταβεῖ στὴν Κέρκυρα· τοῦ ἀναθέτουν νὰ χειρισθεῖ ἐνώπιον τοῦ γενικοῦ προνοητῆ ὅποιαδήποτε ὑπόθεση καὶ διαφορὰ τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας μὲ ὅποιοδήποτε πρόσωπο.

126. Ἀσδραχάς, «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση τοῦ ἀρματολισμοῦ», ὁ.π., ἰδίως σ. 241· βλ. καὶ ἐδῶ, 423–424.

Προεκτείνοντας, ἡ μεταρρύθμιση Ἐρίτσο γιὰ τὴν Κοινότητα τῆς Πρέβεζας (Ἰούλιος 1787) πρέπει ἴσως νὰ γίνεи ἀντιληπτὴ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν συγκεκριμένων μαρτυριῶν. Ἡ παροῦσα φάση τῆς ἔρευνας δὲν ἐπιτρέπει ὀλόπλευρη προσέγγιση τοῦ θέματος· θὰ περιοριστοῦμε ἐδῶ στὴν παράθεση χαρακτηριστικῶν συμβάντων, ποῦ, καθὼς φαίνεται, ἀναστάτωσαν τὴ λειτουργία τῆς Κοινότητος καὶ τὴν κοινωνία τῆς πόλης.

1. 1779, Ἰούλιος. Ὁ σύνδικος τῆς Πρέβεζας Ἀθανάσιος Γερογιάννης ἐξουσιοδοτεῖ τὸν ἕτερο σύνδικο Ἀθανάσιο Ρέντζο νὰ τὸν ἐκπροσωπήσει ἐνώπιον τοῦ γενικοῦ προνοητῆ τῆς θάλασσας. Θέμα: ἡ καταγγελία τῆς καταπάτησης τῶν δικαιωμάτων τῶν κατοίκων τῆς πόλης καὶ τῶν προνομίων τῆς Κοινότητος ἀπὸ τὸν γραμματέα τοῦ τοπικοῦ προνοητῆ Σοράντσο κατὰ παράβαση ἀπόφασης τοῦ γενικοῦ προνοητῆ καρβαλιέρ Νάνι, ποῦ ἀπαγορεύει στοὺς γραμματεῖς τοῦ τοπικοῦ προνοητῆ νὰ σχηματίζουν δικογραφίες μὲ ἐξάριση τίς ὑποθέσεις ποῦ ἐπισύρουν θανατικὴ ποινή:

[...] *di produr li agraviij, che professa avanti l'eccellentissima primaria carica da mar, prodursi pure col nome di detto signor Gerogianni di luj collega, et esponere alla detta eccellentissima carica [...] tuttocio è successo a danno delli abitanti di Prevesa dall'attual cancellier che serve il nobil huomo Soranzo, provveditor di Prevesa, per aver la loro esecuzione li privilegi della detta comunita in tuttocio a loro concessi l'anno passato con riverita terminazione dell'eccellentissimo provveditor general kavalier Nani, a non poter in avvenire i cancellieri formar processi, se non nei casi che intervien|ne pena di sangue*¹²⁷.

2. 1779, Ὀκτώβριος. Ὁ γραμματέας τοῦ Ὑγειονομείου Κωνσταντῖνος Γκινάκας, μὲ δῆλωσή του ἐνώπιον τοῦ συμβολαιογράφου Νικολάου Ρέντζου, ἀποσείει κάθε εὐθύνη γιὰ τὸ περιεχόμενο ἐνὸς πιστοποιητικοῦ (φέδε) ποῦ ἔγραψε ὁ ἴδιος στὰ ἰταλικά καθ' ὑπαγόρευση τοῦ τακτικοῦ προνοητῆ Σοράντσο. Στὸ πιστοποιητικὸ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Δανιὴλ Ἀλεάνδρη¹²⁸. Τὸ γεγονός συνέβη νύχτα, στὸ παλάτι, μέσα στὴν κάμαρα τοῦ προνοητῆ, καὶ χωρὶς μάρτυρες, μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ γραμματέα τοῦ προνοητῆ Ντονᾶ Μακρῆ. Κατόπιν ἐντολῆς τοῦ βενετοῦ ἀξιωματοῦχου ὁ Γκινάκας ὑπογράφει τὸ κείμενο, χωρὶς νὰ ἔχει καταλάβει πλήρως τὸ πε-

127. ANA, νοτάριος Βερνάρδος Γαβαλάς, πρωτόκολλο 22, 16 Ἰουλίου 1779, φ. 35^v-36^r.

128. Γιὰ τὸν Δανιὴλ Ἀλεάνδρη, προσετὸ τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας μὲ ἡδη μακρὰ προϋπηρεσία στὶς γραμματεῖες τῶν βενετῶν προνοητῶν τῆς Ἁγίας Μαύρας, τῆς Πρέβεζας καὶ τῆς Βόνιτσας, βλ. Σταμούλη, «Συμβολή», 244-250.

ριεχόμενό του ούτε εις τί ἐνέργειαν ἦτον ἢ ἀνωθεν φέδε, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζει καλὰ τὰ ἰταλικά (μὲ τὸ νὰ μὴν εἶναιπραχτικός ὁ ἀνωθεν Γκινάκας εἰς ὅλες τὲς λένηξες τῆς αὐτῆς γλώσσας) ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ τολμήσει νὰ προβάλει ἀντίρρηση στὸν προνοητή¹²⁹.

3. 1781, Μάιος. Οἱ σύνδικοι Ἀποστόλης Κονεμένος, Πέτρος Ξενούλης καὶ Νικολὸς Μαλανδρῆς ἐξουσιοδοτοῦν τὸν Κωνσταντῆ Γκινάκα τοῦ Βασιλείου νὰ μεταβεῖ στὴν Ἁγία Μαύρα διὰ ὑπόθεσες ἀναγκαῖες τῆς αὐτῆς Κουμειτᾶς, ἐπειδὴ οἱ ἴδιοι πρὸς τὸ παρὸν δὲν μποροῦν νὰ ἀπουσιάσουν ἀπὸ τὴν πόλη. Ὁ Γκινάκας θὰ ἔχει τὴν ἐξουσία:

να προεζεντάρη κάθε χαρτὶ ὠφέλιμον εἰς κάθε κοιτήριον ἐξοχώτατον, τόσον σκρετούρα ὡσὰν καὶ κουσουδίτο, καὶ κάθε ἄλλο ἐναντίον τῶν κυρίων Ἀθανασίου Πέντζου τοῦ ποτὲ παπα-Θεοδωρῆ, Χρήστου Σκέφερη, Ἀθανάση Γερογιάννη, Γιάννη Κεχρᾶ, Βασίλη Μαργέρη, Σπύρο Νικιλάμπα καὶ ἄλλων διὰ τὲς σύγχυσες καὶ ἀκαταστασίεις ὅπου ἔκαμαν δίχως ρεβάρδο καὶ ἀνευλάβειαν εἰς τὸν τόπον. Ὅμοίως νὰ ἡμπορέση νὰ ἀπελάρη καὶ τὸ προκλάμο, ὅπου ἐδῶ ἐκηρύχθη εἰς τὴν μπρώτην Ἰουνίου εἰς τὸν νέον ἀπὸ ἐτοῦτον τὸν ἐξοχώτατον προβλεπτήν, εἰς τὸ ἐξοχώτατο Συμβούλιο τῶν τεσσαράκοντα 40: τζιβίλι νόβο¹³⁰ κ.λπ.

Δύο ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς ἀντίθετης πλευρᾶς, ὁ Βασίλης Μαριέρης καὶ ὁ Χρῆστος Σκέφερης, ὅπως καὶ ὁ γιὸς τοῦ Ἀθανάση Γερογιάννη Γιάννης, μερικὸς μῆνες ἀργότερα ἔχουν ἀναδειχθεῖ οἱ ἴδιοι στὸ ἀξίωμα τοῦ συνδίκου, στὸ ὅποιο οἱ δύο πρῶτοι δὲν θὰ παραμείνουν γιὰ πολὺ χρόνο¹³¹.

4. 1781, Σεπτέμβριος. Ὁ ἀντιλέγων Ἀθανάσιος Σταμάτης καὶ ὁ Ἀθανάσιος Ἀλέπαντος ἀσκοῦν ἐνσταση ἐνώπιον τῆς ἀρμόδιας βενετικῆς ἀρχῆς, τῆς Quarantia civil nuona, κατὰ τοῦ διατάγματος τοῦ γενικοῦ προνοητῆ τῆς θάλασσας ἀπὸ 26 Σεπτεμβρίου (ν.ή.) τοῦ ἰδίου ἔτους, ποὺ εὐνοεῖ τοὺς ἀδελφοὺς Φώτου (Πάνο, Κώστα, Βασίλη, Θεωδωρῆ καὶ Νικολό) καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Παπαδοπούλου (Θωμᾶ καὶ Ἀλέξη) καὶ ποὺ ἐκδόθηκε κατόπιν ἐνεργειῶν τους (εἰς ἀναζήτησιν καὶ ὠφέλειαν). Οἱ δύο ἄρχοντες ἐνεργοῦν ὑπερασπιζόμενοι τὰ προνόμια τῆς Κοινότητας:

διὰ φύλαξιν εἰς ὅσον | ἔμεινε σὲ ὅ,τι μέσον εἰς τὸν παρὸν Κουμειτὰ ἀπλουστάτες καὶ ὑποφερτικὲς ἀθηντικὲς συγκατάβασες¹³².

129. ΑΜΠ 102, 9 Ὀκτ. 1779, σ. 30.

130. ΑΜΠ 155, 25 Μαΐου 1781, φ. 2^v-3^r.

131. ΑΜΠ 156, 15 Σεπτ. 1781, φ. 4^r καὶ 3 Ἀπρ. 1782, φ. 11^v.

132. ΑΜΠ 155, 19 Σεπτ. 1781, φ. 11^{r-v}.

Ἡ φράση θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἐξῆς: «για νὰ διαφυλαχθεῖ ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ τὰ στοιχειώδη προνόμια ποὺ παραχωρήθηκαν στὴν Κοινοῦτητα σχετικὰ μὲ τὴ διαχείριση τῶν ἐσωτερικῶν τῆς θεμάτων».

5. 1782, Ὀκτώβριος. Ἐξώδικο τῶν συνδίκων Ἰωάννη Κεχρᾶ, Νικολοῦ Γιωργαλῆ καὶ Νικολοῦ Ρέντζου πρὸς τοὺς ἀγορανόμους Πέτρο Βαλεντίνη καὶ Σπύρο Καραβέλα καὶ πρὸς τὸν γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου Κωνσταντῆ Γκινάκα:

*ἀγνοοῦμεν πῶς εἰς τὰς 2: τοῦ τρέχοντος ἔμεινε ἄπρακτο τὸ Κοινῶσιον διὰ τὴν ἐγγενεῖαν σας ἕως τῶρα*¹³³.

6. 1783, Ἰούνιος. Κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ συνδίκου Νικολέτου Γκιναβέλη καὶ τῶν συναδέλφων του συνελήφθησαν καὶ κρατοῦνται στὴ φυλακὴ οἱ πρῶην σύνδικοι Ἰωάννης Κεχρᾶς, Νικολὸς Γιωργαλῆς καὶ Νικολὸς Ρέντζος. Κατόπιν ἀδείας τοῦ προνοητῆ δέχονται τὴν ἐπίσκεψη συμβολαιογράφου, ποὺ συντάσσει πληρεξούσιό τους πρὸς τὸν δικολάβου τῆς Κέρκυρας Σπυρ. Μουστοξύδη, στὸν ὁποῖο ἀναθέτουν νὰ προστρέξει στὸν γενικὸ προνοητῆ τῆς θάλασσας καὶ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους καὶ τὴ δρομολόγησή τῆς ἀκροαματικῆς διαδικασίας:

*Ἐφέθηκα ἐγὼ ὁ κάτωθεν νοτάριος, ἀφοῦ μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδειαν ὁ ἐξοχώτατος Ἰάκωβος Κονταρίνης, προβλεπτής τοῦ τόπου, εἰς τὴν φυλακὴν, ὅθεν ἀναπαύονται τὸ κορμὶ τῆς βάρδιας τῶν σολδάτων, καὶ ἐκεῖ ἤδρα φυλακωμένους τοὺς ἐγγενεῖς κυρίους Ἰωάννη Κεχρᾶ, Νικολὸ Γιωργαλῆ καὶ Νικολὸ Ρέντζο, ἀπερασμένοι συντίχοι ἐτούτου τοῦ [τόπου], καὶ μὲ ἀναζήτησαν νὰ ποιήσουν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τ[οὺς] μὲ τὸ παρὸν μαντάτο ἐπιτροπικῆς, καθὼς ποιοῦν καὶ [ἐκ]λέουν διὰ νομιμόν τους ἐπίτροπον τὸν ἀπόντα ἐγγενῆ signor Σπυρίδων Μουστοξύδη, νιερβενιέντες εἰς Κορφούς, [...] νὰ προστρέξῃ εἰς τὸ ὄνομά τους εἰς τὸν ἐξοχώτατον προβλεπτήν γενεραὶ θάλασσης καὶ νὰ παρακαλέσῃ τὴν ἐλευθερίαν τους ἀπὸ τὴν μαροῦσαν φυλακὴν, βαλμένοι εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐκλαμπρότατου συντίχου Νικολέτου Γκιναβέλη καὶ κολήδές του, διὰ νὰ λάβουν ἀκρόασιν ἀπάνου εἰς τὴ νέαν διαφορὰν, λογαριασμοὺς κατὰ τὸ κοστιδοῦτο ἀνατάδο [διάβ.: ἀνοτάδο] εἰς Ἀγίαν Μαύρα εἰς τὰς πέντε Ἰουλίου τρέχοντος ἄλλα νόβα*¹³⁴.

7. 1786, Σεπτέμβριος. Μερίδα τῶν ἀρχόντων ἐξουσιοδοτεῖ τὸν Σπυρίδωνα Θεριογιάννη καὶ τὸν Ἀθανάσιο Ἀλέπαντο —ἐπίσης ἄρχοντες τῆς

133. ΑΜΠ 155, 20 Ὀκτ. 1782, φ. 65^v. Γιὰ τὴν ἴδια ὑπόθεση βλ. καὶ ἐδῶ, 398–399 σημ. 29, 405 σημ. 63.

134. ΑΜΠ 155, 27 Ἰουν. 1783, φ. 104^{r-v}.

Κοινότητας που βρίσκονται στην Κέρκυρα— να τους εκπροσωπήσουν ενώπιον πάσης αρχής

*πρὸς διαφέντεφιν τῆς κάουζας ὁποῦ ἐξακολουθεῖ τὴν σήμερον διὰ τὴν Κουμειτὰ μας ἀπάνου εἰς τὰ νεωτερίσματα ὁποῦ ἠθέλησαν μερικοὶ ἄρχοντες διὰ νὰ κάμουν*¹³⁵.

8. 1786, Δεκέμβριος. Οἱ σύνδικοι Ἀπόστολος Κονεμένος, Κωνσταντῖνος Γκινάκας καὶ Ἰωάννης Ἀλεάνδρης ἐξουσιοδοτοῦν τὸν Ἀβραάμ Φόρτε, *causidico* τῆς Κέρκυρας, νὰ υπερασπιστεῖ τὰ δικαιώματα τῆς Κοινότητας ἐνώπιον τῆς ἀνώτερης βενετικῆς ἀρχῆς, πού ἐδρεύει στὴν Κέρκυρα, σὲ κάθε διαφορὰ καὶ ὑπόθεση πού ἔχει κινηθεῖ ἢ μπορεῖ νὰ κινηθεῖ ἐναντίον τῆς Κοινότητας τῆς Πρέβεζας¹³⁶.

9. 1787, Ἀπρίλιος. Οἱ σύνδικοι Ἀπόστολος Κονεμένος καὶ Ἰωάννης Ἀλεάνδρης ἐξουσιοδοτοῦν τὸν ἕτερο σύνδικο Κωνσταντῖνο Γκινάκα, τὸν Τζόρτζη Κιτζίλη καὶ τὸν Πέτρο Βαλεντίνη, ἄρχοντες καὶ προεστοὺς τῆς Κοινότητας,

*διὰ νὰ ἀπεράσουν ἀπ' ἐδῶ εἰς Κορφούς, νὰ προσδράμουν καὶ παρασταθοῦν κατέμπροσθεν τοῦ ἐξοχωτάτου κυρίου Νικολάου Ἐορίτζου δευτερον, καβαλέρου, προβλεπτοῦ ἐστραορδινάριον τῶν νησῶν τοῦ Λεβάντε, διὰ νὰ ζητήσουν καὶ λάβουν ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἐξοχότητα ὅλον ἐκεῖνο ὁποῦ ἠμπορεῖ νὰ εἶναι πρὸς ὄφελος τῆς τούτης ||τῆς|| Κομμουνιτᾶς καὶ Κοιότητος, καὶ νὰ ζητήσουν ὁμοίως νὰ ἀποβαλθῇ κάθε ἐναντίον ὁποῦ δίδει ζημίαν καὶ σύνχυσιν ἐτουτοννοῦ τοῦ τόπου, καὶ νὰ παραστήσουν ὅλας τὰς ἀκαταστασίας, ὁποῦ εἰς τοῦτον τὸν τόπον ἀκολουθοῦν, ὡς καθὼς ἤθελε τοὺς φανισθῇ καλύτερα διὰ τὴν παντοτινὴν ἡσυχίαν καὶ κυβέρησιν ἐτουτοννῶν τῶν ἐνκάτοικων, καὶ νὰ μελετήσουν καὶ τὸ ὑποκείμενο ὁποῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖον προξενιῶνται οἱ αὐτὲς σύνχυσες. Θέλει ἔχον περιπλέον ἐξουσίαν νὰ ζητήσουν τῆς αὐτῆς ἐξοχότητος διὰ νὰ γράψῃ ὅθεν ἢ χρεία καλέσῃ διὰ τὰ καλὰ ἀποτελέσματα εἰς τὸ νὰ μείνῃ ἐτούτος ὁ τόπος εἰρημεμένος*¹³⁷.

10. 1787, Ἰούλιος. Οἱ σύνδικοι Ἀπόστολος Κονεμένος, Κωνσταντῖνος Γκινάκας καὶ Ἰωάννης Ἀλεάνδρης ἐξουσιοδοτοῦν τὸν δρ. Ἰωάννη Καππαδόκη (*Giovanni Capadoca*), κάτοικο Κέρκυρας, νὰ υπερασπιστεῖ τὰ δικαιώματα τόσο τῶν ἰδίων ὅσο καὶ τῆς Κοιότητος ἐνώπιον κάθε ἀρχῆς τῆς

135. ΑΜΠ 96, 27 Σεπτ. 1786, φ. 186^r.

136. ΑΜΠ 157, 6 Δεκ. 1786, φ. 15^r.

137. ΑΜΠ 104, 25 Ἀπρ. 1787, σ. 2.

Κέρκυρας ἢ, ὀρίζοντας ὁ ἴδιος ἄλλο πληρεξούσιον, τῆς Βενετίας· νὰ ἐπιδιώξει ἐπίσης ἀπὸ τὴν *Quarantia civil nuova* τὴ διαγραφὴ τῆς προσφυγῆς τοῦ Ἄθων. Ἀλέπαντου καὶ τοῦ Γιώργου Κοντοχρήστου κατὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πρόσφατων ἀρχαιρεσιῶν τῆς Κοινότητος:

*defendere e mantenere le ragioni et azioni di detti spettabili signori sindici in ogni causa e deferenza mossa o che si movesse contro li medesimi e della Comunità stessa [...] et etiam comparir nanti il serenissimo Consiglio di 40: civil nuovo per instare la depennazione dell'appellazione annotata in actis nel foro di Santa Maura dal signor Cristo Maruzzi, interveniente e per nome di Attanasio Allepando e Giorgio Condocriso, li 29 giugno ultimo passato con la quale appellano li Consigli seguiti ultimamente in questa Comunità e come più diffusamente apparisce nella medesima appellazione*¹³⁸.

11. 1787, Αὐγούστος. Οἱ σύνδικοι Ἀπόστολος Κονεμένος καὶ Κωνσταντῖνος Γκινάκας ἀναθέτουν στὸν Σπυρίδωνα Μουστοξύδη, *causitico* στὴν Κέρκυρα, τὴν ὑπεράσπιση τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας ἐνώπιον τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κέρκυρας σὲ κάθε ὑπόθεση ποῦ θὰ μπορούσε νὰ προσβάλλει τὰ δικαιώματα τῆς Κοινότητος:

*defendere e mantenere le ragioni et azioni di detta spettabile Comunità in ogni causa e deferenza mossa o che si movesse contro la medesima, presentando et anotando in quel foro ogni atto et altro che fosse necessario a riparo di qualunque discapito e pregiudicio che deriver potesse a detta Comunità*¹³⁹.

Τὰ πληρεξούσια τῶν ἐτῶν 1786–1787 νοηματοδοτοῦνται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν καταγγελιῶν ποῦ διατυπώνονται τὴν ἴδια ἐποχὴ σὲ ἀναφορὰ μεγάλης μερίδας τῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν τῆς Πρέβεζας, οἱ ὁποῖες ἐνίοτε ἐκπροσωποῦνται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Ἀλέπαντο ἢ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας του, πρὸς τὸν ἀνώτερο προνοητὴ τῆς Ἁγίας Μαύρας. Ἡ ἀναφορὰ καταγγέλλει τὸν Μαρίνο Δοξαρά, γραμματέα τοῦ τακτικοῦ προνοητῆ τῆς Πρέβεζας Ἁγγ. Μπαντοέρ, ὡς δυνάστη τοῦ πληθυσμοῦ, φανταστικῆ, καταχραστῆ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ τοπικοῦ προνοητῆ καὶ φίλο τῶν τουρκομεριτῶν. Ἐπωφελοῦμενος, ὑποστηρίζουν οἱ ἀρχοντες, ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ Μπαντοέρ, ποῦ λόγῳ ἀσθενείας βρίσκεται στὴν Ἁγία Μαύρα, ὁ Δοξαράς φρόντισε νὰ ἐκλεγοῦν ἐκεῖνη τὴ χρονιά στὰ ἀξιώματα τῆς Πρέ-

138. ΑΜΠ 157, 15 Ἰουλίου 1787, φ. 27^ρ.

139. ΑΜΠ 157, 17 Αὐγούστου 1787, φ. 34^ρ.

βεζας άτομα τῆς ἀρεσκείας του, πού τοῦ ἐπιτρέπουν τὴν ἀνεξέλεγκτη καταπίεση καὶ καταλήστευση τῶν πιστῶν ὑπηκόων τῆς Βενετίας πρὸς ἴδιον ὄφελος· οἱ σύνδικοι Ἰωάννης Ἀλεάνδρης καὶ Κωνσταντῖνος Γκινάκας ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀδικίες καὶ τὶς παρανομίες του. Ἰδιαίτερα στὴ δυνατὴν ράτζα, φαμελίαν τῆς κακίας, τοῦ Γκινάκα, ὄντας γέννημα καὶ θρόμμα τῆς Τουρκίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα πού τὴ συνδέουν μὲ τοὺς ραγιαδες τῆς ἐνδοχώρας, καταμαρτυροῦνται καὶ συγγενικοὶ δεσμοὶ μὲ τοὺς τουρκομερίτες. Στὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Γκινάκα προσάπτεται τὸ ὅτι εἶναι πεθερὸς τοῦ φοβεροῦ κλέφτη καπετὰν Μπουκουβάλα καὶ ὅτι στὸ πατρικό του σπῆτι γίνονται οἱ κρυφὲς συναντήσεις τῆς φατρίας τοῦ Μαρίνου Δοξαρά¹⁴⁰.

12. 1789 (βεν. 1788), Φεβρουάριος. Ὁ γενικὸς προνοητὴς τῆς θάλασσας Φρ. Φαλιέρ κατηγορεῖ γιὰ ἀγνοία ὑπηρεσιακῶν καθηκόντων καὶ γιὰ θρασυτάτη ὑπέρβαση ἀρμοδιότητων τὸν γραμματέα τοῦ προνοητῆ τῆς Πρέβεζας (*inferior ignarissimo esercente l'ufficio civile di Prevesa*) καὶ δίνει ἐντολὴ στὸν ἀνώτερο προνοητῆ τῆς Ἀγίας Μαύρας νὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν ἐκτέλεση διατάγματος καὶ γιὰ τὴν καταχώρισή του στὰ ὑπηρεσιακὰ βιβλία¹⁴¹.

13. 1790, Σεπτέμβριος. Ἐξουσιοδότηση τῶν συνδίκων τῆς Πρέβεζας πρὸς τὸν Τζόρτζη Παλατζὸλ Σκορδίλη, κάτοικο Βενετίας. Θέμα: ἡ ἀπόσυρση τῆς προσφυγῆς στὴν ἀρμόδια ἀρχὴ τῆς Βενετίας κατὰ τῆς ἀπόφασης τοῦ γενικοῦ προνοητῆ τῆς θάλασσας Φρ. Φαλιέρ ἀπὸ 14 Ἰουνίου 1789:

presentarsi avanti al Consiglio eccellentissimo di 40 civil nuovo e negli atti del medesimo rimuovere l'appellazione dalli medesimi anotata in questo foro nel li 17: luglio ultimo passato stile nuovo alla terminazione riverita del li 14: giugno pur passato dell'illustrissimo ed eccellentissimo signore Francesco Falier provveditor general da mar, e procedere esso loro procuratore al magistrato eccellentissimo della sanità di Venezia e dal medesimo instare le raggioni di detta Comunità¹⁴².

14. 1792, Μάιος. Κατόπιν ἐνεργειῶν τῶν συνδίκων τῆς Πρέβεζας,

140. Ἀσδραχάς, «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση», σ. 242–243· βλ. σχετικὰ καὶ τὰ ἐγγράφα στὸ ἴδιο, σ. 250–251· Σταμούλη, «Συμβολή», 233.

141. ANA, *Marco Cigogna 2. Filza diversa* [...] 15 Sept. 1786–27 Ag. 1789, ἀρ. 129, 10 Φεβρ. 1788 ν.ή., ἔ.βεν. Γιὰ τὶς ὑπηρεσίες γραμματείας πού πλακίσωσαν τὸν προνοητῆ βλ. Παπακώστα, *Τὸ ἀρχεῖο τῶν βενετῶν προβλεπτῶν*, σ. 162 κ.ε.· εἰδικὰ γιὰ τὸν *cancellier al civil* βλ. σ. 165.

142. AMΠ 106, 10 Σεπτ. 1790, σ. 322.

ισχυρίζεται ὁ Ἰωάννης Κερχῶς, ὁ τακτικὸς προνοητῆς μὲ ἔγγραφόν του ἀπὸ 10 Μαΐου 1792 (ν.ή.) ζητεῖ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κερχῶ ἀπὸ τῆ θέσης του ὡς τακτικὸς μέλους τοῦ Κογκλαβίου τῆς πόλης. Οἱ σύνδικοι γνωρίζουν, κατὰ τὸν Κερχῶ πάντοτε, ὅτι ἡ πράξις τοῦ βενετοῦ ἀξιωματοῦχου δὲν εἶναι σύνομη καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἀποσύρουν τὸ ἔγγραφο ἀπὸ τῆ Γραμματεία τῆς Κοινότητος. Ὁ Κερχῶς προσβάλλει στὴν Quarantia civil nuona τῆς Βενετίας τὴν ὡς ἄνω πράξις τοῦ προνοητῆ καὶ προειδοποιεῖ τὸν ἀρμόδιον ὑπάλληλον τῆς Γραμματείας τῆς Κοινότητος νὰ μὴν τολμήσει νὰ παραδώσει τὸ ἔγγραφο τοῦ προνοητῆ οὔτε στοὺς συνδίκους οὔτε σὲ κανένα ἄλλο πρόσωπο, ἀλλὰ νὰ προβεῖ στὴν κανονικὴ καταχώρισή του, ὥστε αὐτὸ νὰ φυλαχθεῖ στὸ ἀρχεῖο τῆς Κοινότητος. Ὁ Κερχῶς ἐξασφαλίζει τὶς ἐνέργειές του μὲ ἐπίσημη δήλωση ἐνώπιον νοταρίου καὶ ζητεῖ τὴν κοινοποίησίν της στὸν ἀναπληρωτὴ γραμματέα τῆς Κοινότητος:

Μὲ τὸ νὰ ἐπειτρούρισεν ὁ ἄνωθεν σινιὸρ Κερχῶς ὅτι οἱ κύριοι σύντικοι Ἀναστάσιος Πέντζος, Χρηστος Γερογιάννης καὶ Ἀλεξανδρῆς Τζαρολαμπᾶς, γνωρίζοντας τὴν ἀνομίαν ὅπου περιέχει τὸ ἄτο ὅπου ἐγίνη εἰς ἀναζήτησίν τους ἀπὸ τὸν ἐξοχώτατον προβλεπτήν ἐτουτηνῆς τῆς πολιτείας εἰς τὰς 10: τοῦ τρέχοντος ἔτος νέο διὰ τὸν ἐβγάλλον ἀπὸ τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ ὀφικίου κογκλαβίστα ἀτουᾶλ, πάσχον νὰ τραβήξουν ὀπίσω τὸ αὐτὸ ἄτο ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ σιὸρ Ἰωάννη Γκινοβέλη, ὡς σοστιτοῦτος καγκελλάριος ἐτουτηνῆς τῆς Κομμουνιτᾶς, εἰς τοῦ ὁποίου χέρια μὲ βεβαιότητα εὐρίσκεται, ἔτσι κάνει γνωστὸν μὲ τὸ μέσον τοῦ παρόντος κοστιτούτου τοῦ αὐτοῦ καγκελλάριου ὅτι τὸ ἄνωθεν ἄτο ἔμεινεν ἀπελάδον σήμερον εἰς τὸ ἐξοχώτατον Κομισίλιο δὲ 40: τζιβὶλ νουόβο, καὶ εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν τὸν προτεστάρει μὲ τὴν πλέον δυνατὴν φόρμην ἔμπροσθεν τοῦ ἄνωθεν ἐξοχωτάτου κριτηρίου νὰ μὴν τολμήσῃ καὶ τὸ ἐπιστρέψῃ τῶν ἄνωθεν κυρίων συντίκων ἢ ἄλλουνοῦ ὑποκειμένου ἀλλὰ μάλιστα νὰ ἤθελεν εὐθὺς τὸ οὐρεγιστάρει εἰς [...] τὲς φίλιτζες τῆς Κομμουνιτᾶς κατὰ τὴν τάξιν του καὶ [...] δώσει εἶδησιν [...] νὰ προσφέρω τὰ προεπούμενα δικαιώματά μου ἔμπροσθεν τοῦ προλεγομένου ἐξοχωτάτου κριτηρίου, διὰ τὸ ὁποῖον ἔργον ζητῶ νὰ ἤθελε εὐθὺς ἰντιμαρισθῆ τὸ παρὸν τοῦ ἄνωθεν σινιὸρ Γκινοβέλη¹⁴³.

Στις 30 Μαΐου ὁ Κερχῶς ὀρίζει πληρεξούσιόν του στὴ Βενετία τὸν Νικολὸ Πελεγγρίνη γιὰ τὴ διεκπεραίωση —ὑποθέτουμε— τῆς ὡς ἄνω διαδικασίας ἐνώπιον τῶν ἀρμόδιων δικαστικῶν ἀρχῶν.

15. 1794, Ἰούλιος. Καὶ πάλι ἀναφέρεται σύλληψῃ τῶν συνδίκων κα-

143. ΑΜΠ 42, 2 Μαΐου 1792, φ. 116^v-117^r.

τόπιν ἐντολῆς τοῦ γενικοῦ προνοητῆ, φυλάκιση καὶ παραπομπή τους στὴν ἀνώτατη ἀρχὴ τῆς Κέρκυρας:

Ὁ σιὸρ Καροῦσος ἤλθεν σήμερον ἀπὸ Κορφοῦς εἰς τὲς ὥρες 21: Παρευθὺς ἔκραξεν διαφόρους ὁ πρεβεδοῦρος εἰς τὸ παλάτι, ὁμοῦ καὶ τοὺς συντίχους, τῶν ὁποίων ἐδιάβασεν τὴν ὀρδινίαν ὅπου ὁ γενεραλόης δίνει, νὰ ἀπεράσουν οἱ δύο σύντιχοι εἰς ἓνα μπεργαντὶ καὶ νὰ σταλθοῦν εἰς τὴν ὀμπιδιάντζαν του. Ὅθεν εὐρίσκονται εἰς τὸ μπεργαντὶ ἀρεστάδοι. Τὴν ἐπόμενη ἡμέρα: Τὸ μπεργαδὶ μὲ τοὺς συντίχους ἀκόμη εὐρίσκεται ἐδῶ¹⁴⁴.

Δύο μῆνες ἀργότερα ἀναφέρονται ὡς ἀναπληρωτὲς σύνδικοι ὁ Νικολὸς Μαλανδρῆς καὶ ὁ Γεώργιος Κονεμένος, ἐνῶ σὲ μερικὲς ἐβδομάδες ὁ Ἄουρέλιος Παπαδόπουλος, ὁ Πέτρος Βαλεντίνης καὶ ὁ Πάνος Παπαδιώτης, πιθανῶς καὶ αὐτοὶ ἀναπληρωτὲς, διότι ὁ συμβολαιογράφος σβήνει ἐπιμελῶς τὴ λ. ἀτουάλοι πού εἶχε ἀρχικὰ σημειώσει δίπλα στὸ ὄνομά τους¹⁴⁵.

16. 1795, Μάιος. Μία ομάδα μελῶν τῆς Κοινότητος ἐξουσιοδοτεῖ τὸν Σπυρ. Μουστοζύδη, καουζίτικο τῆς πόλεως τῶν Κορφῶν, νὰ χειριστεῖ τὴν ἀντιδικία ἀνάμεσα στὸν Ἀλεξάνδρῃ Τζαρλαμπᾶ καὶ τὸν Γεώργιο Ρέντζο ἀφ' ἑνὸς καὶ τοὺς συνδίκους ἀφ' ἑτέρου. Θέμα: ἡ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου ἀπὸ 18 Μαρτίου 1795 σχετικὰ μὲ αὐθαίρετες καὶ μὴ ἀναγκαῖες, κατὰ τὴ γνώμη τῶν ἐξουσιοδοτούντων, δαπάνες τῆς Κοινότητος¹⁴⁶.

IV. Τὰ γεγονότα

Στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ βενετικὲς κτήσεις τοῦ Ἰονίου ὑφίστανται τὶς συνέπειες τῆς προϊούσης παρακμῆς, τῆς κακοδιοίκησης καὶ τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς πού χαρακτηρίζουν τὴ μητροπολιτικὴ Βενετία. Παράλληλα ἡ Εὐρώπη συγκλονίζεται ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τοὺς πολέμους πού ἀκολουθοῦν.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1796 ὁ Βοναπάρτης ἐπιτίθεται στὰ κράτη τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου. Ἡ Βενετία στηρίζει τὴν ἄμυνά της στὴν πολιτικὴ τῆς ἄοπλης οὐδετερότητας καὶ ἐφυσυχάζει. Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἀμεσότερων ἀναγκῶν πού δημιουργεῖ ἡ παρουσία τοῦ Βοναπάρτη στὴν Ἰταλία ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ στερηθοῦν οἱ κτήσεις τοῦ Ἰονίου τὴν ἀπαραίτητη

144. ΑΛ, 18 Ἰουλίου 1794, ὁ Μαρῖνος Λουρόπουλος ἀπὸ τὴν Πρέβεζα πρὸς τὸν Ἀπόστολο Σταῦρο στὴν Ἁγία Μαύρα.

145. ΑΜΠ 43, 20 Σεπτ. 1794, φ. 32^ν. ΑΜΠ 108, 9 Ὀκτ. 1794, σ. 268–269.

146. ΑΜΠ 110, 1 Μαΐου 1795, σ. 48–49.

οικονομικοστρατιωτικὴ ὑποστήριξη ἐκ μέρους τῆς κεντρικῆς διοίκησης καὶ νὰ ἐγκαταλειφθοῦν στὶς πενιχρὲς δικῆς τους δυνάμεις. Μετὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1796 οἱ δραστηριότατες τοῦ γενικοῦ προνοητῆ Carlo Aurelio Widman ἀποσκοποῦν στὴν ἐξεύρεση πόρων γιὰ τὸ ἄδειο ταμεῖο τῆς Κέρκυρας, στὴν ἐπαρκῆ ἐπὶ ἀνδρωσὴ καὶ τὸν ἐφοδιασμὸ τῶν φρουριῶν. Ὁ Widman συμβάλλει οἰκονομικὰ ἐξ ἰδίων, συνάπτει δάνεια ἀπὸ ἰδιῶτες μὲ προσωπικὴ του ἐγγύηση, ἀπευθύνει ἐκκλήσεις πρὸς τὴν πίστη καὶ τὴν ἀφοσίωση τῶν ὑπηκόων, διενεργεῖ ἐράνους. Ἀναφέρεται ὅτι ἡ Πρέβεζα, ὅπως ἡ Πάργα, τὸ Βουθρωτὸ καὶ ἡ Βόνιτσα, ἀνταποκρίθησαν στὶς ἐκκλήσεις τοῦ Widman γιὰ οἰκονομικὴ βοήθεια «ἀναλόγως τῆς οἰκείας καταστάσεως»¹⁴⁷. Ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι λόγω οἰκονομικῆς ἀνέχειας οἱ ἴδιες πόλεις προσέφεραν τελικὰ ἄνδρες ἀντὶ γιὰ χρήματα καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ διοίκηση ἀναγκάστηκε νὰ ἀποποιηθεῖ καὶ αὐτὴν τὴν προσφορά, διότι δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἐφοδιάσει τοὺς στρατιῶτες μὲ στολὲς καὶ ὅπλα¹⁴⁸.

Ἡ οἰκτρὴ κατάσταση τοῦ δημόσιου ταμεῖου, ὁ πόλεμος στὴν Εὐρώπη καὶ ἡ ἐπιικρεμάμενη ἀπειλὴ ἀπηχοῦνται στὸ ὑπ' ἀρ. 22 ἔγγραφο τοῦ Libro Ballotazioni, τοῦ ὁποῦ οἱ ἡμερομηνία ἔχει ἐκπέσει¹⁴⁹. Τὸ Συμβούλιο τῆς Πρέβεζας μὲ τὴ συμμετοχὴ 132 μελῶν τοῦ ἀποφασίζει παμψηφεί εἰσφορὰ ὕψους 6.000 ταλλάρων πρὸς τὸ δημόσιο ταμεῖο. Τὸ ποσὸν θὰ καταβληθεῖ σὲ 12 ἐτήσιες δόσεις τῶν 500 ταλλάρων ἢ κάθε μία. Τὰ χρήματα θὰ ἐξευρεθοῦν ἀπὸ τὸν πλειστηριασμὸ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀγορανόμου καὶ τῆς γραμματείας τοῦ Ὑγειονομείου. Τὸ Συμβούλιο ἀναθέτει στοὺς συνδίκους νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν τακτικὸ προνοητὴ νὰ διαβιβάσει πρὸς τὴ βενετικὴ Γερουσία αὐτὸ τὸ ἐλάχιστο δεῖγμα ἀφοσίωσης καὶ πίστεως μὲ ὅποιον τρόπο θεωρήσει ὁ ἴδιος κατάλληλο, ἀφοῦ προηγουμένως ἡ δημοπράτηση τῶν ἀξιωμάτων λάβει τὴν ἔγκριση τοῦ γενικοῦ προνοητῆ.

Οἱ ὑποθέσεις τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκκρεμοῦν στὴ Βενετία καὶ τὴν Κέρκυρα, ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ γενικοῦ περιεχομένου ἐξουσιοδοτήσεις τῶν συνδίκων· πληρεξούσιο συντάσσεται ἀκόμη καὶ στὶς 17 Ἀπριλίου 1797¹⁵⁰.

Ὅταν τὸ πρωτὶ τῆς Κυριακῆς 17ης Μαΐου 1797 (π.ῆ.), μὲ καθυστέρηση δύο μηνῶν, συνέρχεται τὸ Συμβούλιο τῆς Πρέβεζας γιὰ τὴ διεξα-

147. Χιώτης, ὁ.π., σ. 541.

148. Ε. Ροδοκανάκης, *Ὁ Βοναπάρτης καὶ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι (1797–1816)*, Κέρκυρα 1937, σ. 38–39. Πβ. Χιώτης, ὁ.π., σ. 545.

149. *Ἐδῶ*, 455.

150. Βλ. *ἔδῶ*, 418 σημ. 125.

γωγῆ τῶν ἐτήσιων ἀρχαιρεσιῶν παρουσιά τοῦ νέου προνοητῆ Giacomo Lorenzo Soranzo, ἡ βενετική δημοκρατία δὲν ὑφίσταται. Στις 7/18 Ἀπριλίου 1797, πρὶν ἀκόμη κηρυχθεῖ ὁ πόλεμος ἐναντίον τῆς Βενετίας, ὁ διαμελισμὸς τῶν βενετικῶν ἐδαφῶν ἀποφασίζεται ἀπὸ τὸν Βοναπάρτη καὶ τὸν αὐστριακὸ αὐτοκράτορα στὸ Leoben. Ὁ πόλεμος κηρύσσεται τὴν 1η Μαΐου (ν.ῆ). Τὸ πολίτευμα στὴ Βενετία μεταβάλλεται (1/12 Μαΐου). Οἱ Γάλλοι καταλαμβάνουν τὴν πόλη στις 5/16 Μαΐου. Ἡ τελευταία ὑπηρεσιακὴ ἐνημέρωση τοῦ γενικοῦ προνοητῆ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση χρονολογεῖται ἀπὸ τὴς 22 Μαρτίου 1797. Ἡ ἐλλιπὴς ὑπηρεσιακὴ ἐνημέρωση τοῦ Widman δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπηρεάζει καὶ τὴν ἐπίσημη ἐνημέρωση τῶν ὑφισταμένων του τοπικῶν προνοητῶν. Ὁ Widman πληροφορεῖται τὴ μεταπολίτευση στὴ Βενετία παραβιάζοντας ἰδιωτικὴ ἀλληλογραφία. Στὰ τέλη Ἰουνίου οἱ δημοκρατικοὶ Γάλλοι ἀποβιβάζονται στὴν Κέρκυρα.

Στὴν ἔκδοση ποὺ ἀκολουθεῖ τηρεῖται πιστὰ ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου. Διατηρεῖται ἡ στίξις μὲ ἐλάχιστες ἐπεμβάσεις. Διατηροῦνται οἱ διπλοτυπίες. Ἡ κεφαλαιογράφηση διατηρεῖται στὰ κύρια ὀνόματα προσώπων, τόπων, διοικητικῶν ὀργάνων καὶ ὑπηρεσιῶν. Μόνον στις προσφωνήσεις διατηρεῖται ἡ κεφαλαιογράφηση τῶν τίτλων τῶν ἀξιωματοῦχων. Ἀναπτύσσονται ὅλες οἱ συντομογραφίες. Οἱ λίγες συμπληρώσεις τοῦ γραφέα στὰ διάστιχα ἢ στὸ περιθώριο ἐνσωματώνονται στὸ κείμενο σιωπηλά, οἱ διορθώσεις ἀναφέρονται ὅταν κρίνεται ἀπαραίτητο. Οἱ ἐκτὸς κειμένου σημειώσεις τοῦ γραφέα στὰ περιθώρια ἐνσωματώνονται στὸ κείμενο μὲ μικρότερα στοιχεῖα. Μὲ ὄρθια καὶ μικρότερα στοιχεῖα οἱ δικές μας παρατηρήσεις. Στὰ ἔγγραφα προτάσσεται ἀρίθμηση (1–23) καὶ σύντομη περίληψη.

ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ

- ( ) ἀνάπτυξη συντομογραφιῶν
 (...) παράλειψη στερεότυπης φράσης στὸ κείμενο, ποὺ σημειώνεται ἀπὸ τὸν γραφέα μὲ χαρακτηριστικὴ μονοκονδυλιά (omissis)
 [ ] χάσμα ἀπὸ φθορὰ χαρτιοῦ, κηλίδα μελανιοῦ ἢ ἀπὸ ἀπώλεια φύλλων τοῦ κώδικα
 + + δυσανάγνωστο κείμενο
 * * σφάλμα τοῦ γραφέα ἀπὸ παραδρομὴ
 < > παράλειψη γραμμῶν ἢ λέξεων ἀπὸ παραδρομὴ
 { } διαγραφές στὸ κείμενο
 || || ὀβελισμὸς γραμμῶν ἢ λέξεων
 | ἀλλαγὴ σελίδας

TO KEIMENO

1

Συνέλευση τοῦ Συμβουλίου. Σώζεται τὸ τελευταῖο τμήμα τοῦ πρακτικοῦ.
Θέμα: ἐτήσιες ἀρχαιρεσίαι γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῶν τοπικῶν ἀξιωματοῦχων.
Ἐκλογή τῶν ἔκτακτων μελῶν τοῦ Κογκλαβίου καὶ ἐγκατάσταση στὰ νέα
τους καθήκοντα.

[ ]

φ. 51^ρ *Il sig(no)r Pano Gaeta, e ballottato ebbe nel sì, e nel nò balle n(umero)*
54. 8

Il sig(no)r Stati Pasco, e ballottato ebbe nel sì, e nel nò balle » 53. 9
Sicchè rimasero per conclavisti provेशनali li sopranominati, e
ballottati s(ignori) s(igno)ri Zorzi Chiccilli, Appostolli D[a]ra, Ge-
orgio Damiani, Anastasio Schiefferi, Pano Parà, Niccolò Fotto,
Saffiri Giannisè, t(enen)te Ant(oni)o Papadopulo, Georgio Ga-
vrrilli, Atanasio Macaci, Pano Gaeta, e Stati Pasco come supe-
riori de'votti, quali dopo stridatti ebbero anche il possesso delle
10 *loro annue incombenze, come avranno tutte le predette cariche.*

Cosicchè non essendo altra carica di elleggersi dal pre(se)nte con-
gresso fù levata la banca, e dall'e(ccellenza) s(ua) q[?] *Marin Mi-*
nio prov(vedito)r licenziato il Consiglio.

Marin Minio P(rovvedito)r

Costantin Ginacca Sindico —

κενὸ στὴ θέση τῆς ὑπογραφῆς τοῦ συνδίκου Ἀλεξάνδρου Βαλεντίνη
χριστος γερογιαννι σιτιχος

2

Καταχώριση ἀπόσυρσης ἔνστασης, ποὺ κατατέθηκε στὴ γραμματεία τῆς
Κοινότητος, κατὰ τοῦ ἐκλογικοῦ ἀποτελέσματος γιὰ τὴ θέση τῶν ἀγορα-
νόμων.

Adi 19 marzo oltred(et)to

Cost(ituent)e in off(ici)o della fedelissima Com(uni)tà di Prevesa (...) il sig(nor) cap(ita)n Cristodulo Caravella q(uonda)m cap(ita)n Zorzi, quale volontariamente si remove dall'appellazione in actis da lui annotata il <dì> di jeri in quest'off(ici)o contro l'elezione, e rimasta delli due estimatori de'comestibili di questa piazza s(ignori) s(igno)ri Costa Zaccalotto, e Taci Perdichi, nanti l'ecc(ellentissi)ma prim(ari)a carica, non intendendo esso cost(ituen)te, che l'appellazione stessa abbia niuna forza, e vigore per parte del med(esi)mo, dichiarandola a tall'effetto nulla, e di niun valore, tanto quì, che in qualunque altro luoco, che (...), instando le nottizie della p(rese)nte alli soprad(det)ti appellati, nonchè al clarissimo sig(nor) Antonio Papadopulo canc(ellie)r prett(ori)o a [lu]me, e sottoscrive (...)

Cristodulo Caravella aff(er)mo

ex off(ici)o adi detto

Fù [ ]ta la pre[sente] comp(ars)a di rimozione alli sud(dett)i appellati, nonchè al c[ ] Ant(oni)o Papadopulo canc(ellie)r prett(ori)o

3

Συνεδρίαση τοῦ Κοινοβίου. Ἐκλογή τοῦ ὑπευθύνου γιὰ τὴ φύλαξη τοῦ κλειδιοῦ τοῦ ταμείου. Ἐγκριση ἐκταμίευσης τῶν ποσῶν γιὰ τὶς πάγιες ἐτήσιες δαπάνες τῆς Κοινότητος, γιὰ τὴν ἀμοιβὴ τοῦ τεχνικοῦ σπὸν ὁποῖο ἔχει ἀνατεθεῖ ἡ μέριμνα γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία τοῦ ρολοιοῦ τῆς πόλης καὶ γιὰ τὴν κάλυψη ἀποστολῆς πληρεξουσίου τῆς Κοινότητος στὴν Κέρκυρα.

φ. 51^v

Adi 26: marzo 1795: s(tile) v(ecchio) Prevesa

Unitisi in Conclave nella chiesa solita di S(a)n Caralambo sopra [g]l'inviti degli sp(ettabi)li attuali s(ignori) s(igno)ri sindici per proporre l'infras(crit)te parti, ed intendersi prese ogni quando esigeràn per lo meno li dodeci votti nel sì, e dispensate le balle a'vottanti furono ritrovati al numero di . . . . . 14. P(ri)ma di essere ballotate le parti fù tolto in ellez(ion)e il conclavista, che deve tenere la chiave della cassa della Com(uni)tà, in conformità del consueto.

- 10 *Il sig(nor) Gianni Pappastati, quale ballotato ebbe nel sì b(all)e 11: 1
Il sig(nor) Gianni Gerogianni, quale ballottato ebbe » 10: 2
attesi li due votti delli sud(det)ti due tolti in ellez(io)ne, che non
hanno ballottato sicchè rimase la scielta sopra ||li|| il sig(nor)
Gianni Papastati, e tosto stridato in Conclave.*

Seguono le parti

- L'andera p(ar)te, che dovendo li med(esi)mi s(ignori) s(igno)ri
sindici supplire a tenor del consueto, verso questo attual local
rap(presenta)nte, suo m(inist)ro canc(ellier)e, e suo ag(iutan)te
con cecchini quindici d'oro; cioè, dodeci d'oro al rap(presenta)nte,
20 due al suo canc(ellier)e, ed uno al suo ag(iutan)te pur d'oro, non-
che altri cecchini dodeci a due tallari per cecchino verso l'attual
canc(ellie)r della Com(uni)tà, che annualmente l'esigge a propria
mercede dell'oppera sua prestata fino l'ultimo dì del pros(sim)o
pas(sat)o mese di Xmb(r)e dalla cassa della Com(uni)tà, e così
pure altri cecchini due a due tallari per cecchino, per la chiesa di
S(a)n Caralambo, altri due d'oro per la bonamano, che si deve fare
verso il pub(blic)o rap(presenta)nte il dì di Pasca, e di Nattale, al-
tri cecchi<ni> due a due tallari per la bonamano, che devono fare
li med(esi)mi s(ignori) s(igno)ri sindici verso il paroco della chiesa
30 latina, guardia di s(ua) e(ccellenza) p(rovvedito)re, sua corte, fanti,
protogeri ed altro, che formano in tutto [altri cecchini d'oro] dieci
φ. 52^r sette | num(er)o 17: [e] tallari veneti trenta [due] num(er)o 32:
fan(n)o cecchini a due tallari c(adau)n cecchin[ ] sed[eci], la qual
parte letta in Conclave, e poscia ballota[ta per] esse<r> estratti
dalla cassa della Com(uni)tà li sud(det)ti cecchini, n(umer)o 17:
d'oro, e altri sedeci, a due tallari, <e>bbe nel sì balle quattordecì,
nel nò nulla 14: 0*

Sicchè fù presa a pieni votti

- Costantin Ginaca Sindico
40 Alessandro Valentini Sind(i)co
χριστος γερογιαννης συντιχος
Appostolo Damianì Canc(ellie)r della Com(uni)tà*

Illico

*L'anderà parte, d'essere estratti dalla cassa della Com(uni)tà
stessa altri cecchini cinque n(umer)o 5: fan(n)o tallari dieci, con
li quali supplire li med(esi)mi s(ignori) s(igno)ri sindici all'assi-*

stentte dell' oriuolo dalli 15: del corr(en)te mese di marzo f[in]o li
 15: del prossimo venturo mese di sett(embr)e, che fermano mesi sei,
 la qual parte letta, e poscia ballotata ebbe nel sì balle quattordeci,
 50 nel nò nulla 14: 0

Sicchè fù presa

Costantin Ginaca Sindico —

Alessandro Valentini Sindico —

χρ[ι]στ[ο]ς γερογιανν[ι]ς συντιχος

Appostolo Damiani Canc(ellie)r della Comunità

Illico

Stimol[at]i [ ]i s(ignori) s(igno)ri sind[ici] dal proprio indispensabile
 dovere [ ]i [ ]ui [ ]ti di quasi tutti li loro [ ] procuratore a Corfù per
 φ. 52^v aver [ ]d]alla suprema aut|torità di quell' [ecc(ellentissi)]mo pri-
 60 mario presside ad instare il taglio [ ]ap]pellazione in actis annot-
 tata contro la parte proposta, e presa nel cons(igli)o de' 18: corrente
 riguardante la spesa incontrata dalli precessori sindici, e dalli
 due cittadini Appostolo Dara, ed sp(ettabi)le sig(no)r attual sin-
 dico Alessandro Valentini nelle occasioni in essa parte espresse, e
 per aver pure da accudire in ogni altra insorgenza della med(esi)ma
 Com(uni)tà; e perche ciò possa eseguirsi dal proc(urator)e stesso
 occorendogli del soldo v[er]o per ciò parte, che mandano li med(esi)mi
 s(ignori) s(igno)ri sindici per essere estrati dalla cassa della Com-
 70 munità tallari veneti dieci, onde essere essi inoltrati al procura-
 tore, che saranno per elleggere, la qual parte letta in Conclave, ed
 interpretata in iddioma greco, e poscia ballottata ebbe nel sì balle
 otto, nel nò sei . . . . . n(umer)o 8: e 6
 κενός χῶρος γιὰ τὴν ὑπογραφή δύο συνδίκων

4

Συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου. Θέμα: ἐκλογή νέου συνδίκου στὴ θέση τοῦ
 ἀποθανόντος Χρήστου Γερογιάννη. Ἀναβολὴ τῆς διαδικασίας λόγω μὴ
 ἐπιτεύξεως ἀπαρτίας.

Adi 6: maggio 1795. S(tile) v(ecchio) Prevesa

D(omenic)a m(an)e

Sentata la banca di tutte le attuali cariche di questa magnifica,

e fedelissima Com(m)unità nella chiesa solita di San Caralambo sopra l'invito dell'ill(ustrissi)mo, ed ecc(ellentissi)mo sig(nor) Marin Minio prov(vedito)r col suo riverito stridore de'12: corrente s(tile) v(ecchio) e col di lui intervento, [co]sì instato dal sp(ettabi)le sig(nor) Costantin Ginaca, sindaco [at]tual, facendo per sè, e per il di lui c[olle]g[a signor Al]essandro Vallentini ritrova[nte] e a φ. 53^r Corfù per suoi particola[ri] i, [ess]endo destinato dalla | banca nelle di lui veci il sp(ettabi)le sig(nor) Aurelio Papadopulo sindaco precessore, perchè attesa la morte del terzo sindaco q(uonda)m sig(nor) Cristo Gerogianni, seguita li 29: ap(ri)le ult(im)o passato, s'abbia da devenire a bossoli, e ballotte all'elezione di altro individuo in luoco del defonto sudetto a senso delle leggi, onde unitamente alla predetti Ginaca, e Valentini abbia da accudire alle incombenze sindacali fino al terminar dell'anno di tutte le cariche attuali. Sicchè dispensate le palle a'vottanti, stridato moltiplicatamente di raccogliersi numero sufficiente all'elezione stessa, ne furono ritrovati, che soli votti 86:, num(er)o inferiore dal prescritto. Ed essendo l'ora tarda s'è levata la banca e tramontò il Consiglio rimesso per il giorno susseguente.

Marin Minio P(rovedito)r

κενὸ στῆ θέσῃ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ συνδίκου Κωνσταντίνου Γκιανάκα

Aurellio Pappadopullo Sind(i)co precess(or)e

5

Ὅπως ἡ προηγούμενη.

7: mag(gi)o oltred(ett)o

Sentata la banca per la seconda volta nella solita chiesa di S(an) Caralambo coll'intervento di s(ua) e(ccellenza) p(rovedito)r, onde devenire all'eliez(io)ne del terzo sindaco in luoco del defonto Gerogianni come fù il giorno di jeri, e non essendosi raccolto numero sufficiente, tutto chè attesi li vottanti sino alle ore 18, ed essendo l'ora t[ard]a s'è levata la banca, e tramontò il Consiglio, rim[ess]o per [il gio]rno susseguente.

Marin Minio P(rovedito)r

κενὸ στῆ θέσῃ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ συνδίκου Κωνσταντίνου Γκιανάκα

10 *Aurellio Pappadopullo Sind(i)co precc(essor)e*

6

“Όπως οί δύο προηγούμενες.

φ. 53^v *Adi 8: maggio 1795. S(tile) v(ecchio). Prevesa martedì mane.*

*Sentata la banca per la terza, ed ultima volta nella chiesa solita di San Caralambo coll' intervento sempre di s(ua) e(ccellenza) q[?]
Marin Minio proved(ito)r per devenire all' indispensabile ellezione del terzo sindaco di questa Com(uni)tà in luogo del defonto Gero-
giani alle lettere greche a senso delle leggi, come viene espresso, e
dichiarito nel congresso del giorno 6: corrente, ne essendosi rac-
colto numero sufficiente per tall' ellezione, tutto che stridato mol-
tiplicatamente dalle competenti figure per raccogliersi, ed essendo
10 l' ora tarda s'è levata la banca, con risserva (...) come prescrivono
le leggi (...)*

Marin Minio P(rovvedito)r

κενὸ στῆ θέση τῆς ὑπογραφῆς τοῦ συνδίκου Κωνσταντίνου Γκινάκκα

Aurellio Pappadopullo Sindico Precc(essor)e

7

Καταχώριση διατάγματος τοῦ τακτικοῦ προνοητῆ καὶ συνοδευτικῆ ἐπι-
στολῆ. Θέμα: διορισμὸς προσωρινῶν ἀγορανόμων, διότι ἐκκρεμεῖ νέα
ἐνστάση κατὰ τῶν πρόσφατων ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων γιὰ τὸ ἐν λόγῳ
ἄξιωμα.

Sp(ettabili) Sp(ettabili) S(ignori) S(igno)ri Osservand(issim)i

Adi 19: marzo 1795. S(tile) v(ecchio) recepta

*Segnato da questa carica l' inserto decreto di provisionalità nella
carica di giustizieri in luogo degl' attuali, lo trasmetto a v(ostre)
v(ostre) sp(ettabi)l(i)tà per loro lume, e successivo registro, e perchè
abbino da essere per tali riconosciuti, e le auguro compite felicità.*

Marin Minio P(rovvedito)r

Sp(ettabi)li S(ignori) S(igno)ri Sindici di Prevesa

Adi 30: marzo 1795. S(tile) n(uovo)

10 *L' Ill(ustrissi)mo, ed Ecc(ellentissi)mo Sig(nor) Marin [Mi]nio,
P(rovvedito)r di Prevesa.*

φ. 54^r *Trascorso da varj giorni il periodo dell' anno uno, che dove|vano*

- permanere gl'attuali s(ignori) s(igno)ri giustizieri Alexandrin Zarlambà, e Georgio Renzo, sono stati ballottati in loro successori nella convocazione del giorno di jeri li s(ignori) s(igno)ri Anastassi Perdichi, e Costa Zaccalotto, quali anche rimasero, come superiori de'votti ma perchè insorsero arbitrarie appellazioni non solo il giorno di jeri con costituito in actis annottato nanti l'ecc(ellentissi)mo primario presside in provincia per parte del*
- 20 *sig(no)r Cristodulo Caravella, ma in oggi doppo essersi il Caravella rimosso appellata di nuovo la nomina, e romasta di detti successori giustizieri dal sig(no)r Alexandrin Zarlambà con constit(ut)o in actis, nanti l'ecc(ellentissi)mo Cons(igli)o di 40.; così non avendo valso l'esperimento fatto nell'odierna convocazione, in cui furono ellette, ed ebbero il possesso le restanti cariche, per non lasciar più oltre permanere gl'attuali in contravenzione delle leggi sistematiche, che vogliono sia ballottata la carica stessa col num(er)o di 120.;; s'è perciò s(ua) e(ccellenza) detterminato di provisionalmente destinare attesa l'attual urgenza, che non ammette ulteriori*
- 30 *remore, ne altri esperimenti, per giustizieri li s(ignori) s(igno)ri Demetrio Schiefferi, e Costantin Dagliani, q(u)ali dovranno previo il relativo depposito verso la cassa della Communità a tenor del tempo, che esercitaranno la carica stessa, quella tosto assumere fino a tanto, che pervenghino dall'ecc(ellentissi)mo Cons(igli)o di 40: sud(dett)o le ulteriori sue deliberazioni, al cui tribunale si riserva questa carica assogettare l'argomento ben degno delle autto-revoli loro riflessioni. Ed il p(rese)nte dopo il suo registro sarà trasmesso agli attuali sp(ettabili) sp(ettabili) s(ignori) s(igno)ri sindici per la pronta sua esecuzione. Sic mandans (...)*
- 40 *Marin Minio P(rovvedito)r*
Antonio Papadopulo Canc(ellie)r Prett(ori)o

8

Καταχώριση διατάγματος τοῦ τακτικοῦ προνοητῆ καὶ συνοδευτικῆ ἐπιστολῆ. Θέμα: διορισμὸς συνδίκου λόγω ἀνεπιτυχοῦς ἀπόπειρας κανονικῆς ἀντικατάστασης ἀποθανόντος συνδίκου ἀπὸ τὸ Συμβούλιο μὲ τὴ διαδικασίαν τῶν ἀρχαιρεσιῶν (βλ. καὶ ἔγγρα. 4, 5 καὶ 6).

φ. 54^v *Sp(ettabili) Sp(ettabili) S(ignori) S(igno)ri Osservand(issi)mi*

Destinato da questa carica con l'inserto decreto, che in autentico trasmetto a v(ostre) sp(ettabi)l(i)tà il sig(no)r Niccolò Malandrìn per sindaco in luoco del decesso Gerogianni, dopo fatti li triplici esperimenti colla riduzione di questo Consiglio affinché ella, ed il suo collega sig(no)r Alessandro Valentini, allorchè si restituirà alla patria, e sarà licenziato dall'ecc(ellentissi)ma primaria carica alla cui obbedienza si rassegnò, lo abbino da riconosocere, e far riconosocere nell'esercizio delle sindacali incombenze, previo il solito reggistro, ove spetta, e le auguro ogni felicità.

Prevesa 19: marzo [α' γρσφή; magg(i)o] 1795. S(tile) n(uovo)

Marin Minio P(rovvedito)r

Al Sp(ettabile) S(igno)r Costantin Ginaca Sindaco di Prevesa

adi 8: mag(gi)o 1795. S(tile) v(ecchio) recepta e reg(istra)ta nel Libro Ballotaz(io)ni

Adi 19: magg(i)o 1795. S(tile) v(ecchio) [α' γρσφή; n(uovo)]

L'Ill(ustrissi)mo ed Ecc(ellentissi)mo Sig(no)r Marin Minio P(rovvedito)r di Prevesa.

Mancato essendo di vita da già dieci giorni il terzo sindaco di questa sp(ettabi)le Comunità nelle lettere greche d(omin)o Cristo Gerogianni, fecimo con apposito proclama pubblicato in questa piazza li 12: corrente notto alli cittadini tutti di aver destinato la giornata della domenica ultima scorsa, era li 17: detto per devenire colla pluralità de'votti all'elezione di altro sindaco in suo luoco. Ridottosi l'e(ccellenza) s(ua) nella solita chiesa di Sàn Caralambo non solo la detta domenica ma pure il giorno di jeri, e quest'oggi non si raccolse il num(er)o delli cento, e vinti, voluti dall'inchinata terminaz(io)ne dell'ecc(ellentissi)mo cav(alie)r

φ. 55^r *Erizzo de' 17: giugno 1787: approvata | dall'ecc(ellentissi)mo Senato, senza il qual numero tale carica non può essere ballottata, e perciò dovendo provedersi a senso delle leggi per la elezione di esso sindaco, massime per l'absenza dell'altro sindaco sig(no)r Alessandro Vallentini, che s'attrova all'obbedienza dell'ecc(ellentissi)ma primaria carica; siamo venuti in deliberaz(io)ne, doppo fatti li triplici esperimenti di destinare per terzo sindaco in luoco ||in luoco|| del decesso, il sig(no)r Niccolò Malandrìn, persona di probità, ed*

onestà, che sostiene altre volte con merito le sindacali incombenze, per doverle tosto assumere in colleganza con li sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri Costantin Ginaca, ed Alessandro Valentini sud(det)to al suo regresso, eletti dal Cons(igli)o sin da' 8: marzo scaduto, e che ebbero il possesso li 27: detto per il restante dell'anno corrente; dovendo per tale essere riconosciuto, e rispettato; ed il presente dopo il suo reggistro sarà trasmesso con lettera all'attual sindaco Ginaca per la pronta sua esecuzione. Sic mandans (...)

Marin Minio Prov(vedito)r

Antonio Papadopulo Canc(ellie)r Prett(ori)o

Reg(istra)to

9

Συνεδρίαση τοῦ Κοινοβλίου. Θέμα: ἐξέυρεση τρόπου γιὰ τὴν ἐξόφληση τοῦ χρέους τῆς Κοινότητος πρὸς τὸ μέλος τῆς Νικολὸ Παπατρ(ι)αντάφυλλο.

Adi 12: agosto 1795: s(tile) v(ecchio) d(omenica) m(an)e

Unitisi in Conclave nella chiesa solita di San Caralambo, sopra gl'inviti delli sp(ettabi)li attuali sig(no)ri sindici infrascritti per proporre l'infras(crit)te parti, che s'intenderano prese ogni quando esigerano per lo meno li dodeci votti nel sì essendo in tutti al n(umer)o di 12:

φ. 55^v Dalli tallari quattrocento, che questa fedelissima | Comunità ebbe ad imprestito dal sig(no)r Niccolò Papatrandafile nell'anno 1792: per averglieli da restituire in quattro ratte col loro cambio del solo sei per cento non essendogli stati corisposti, che soli tallari veneti cento, e sessantasei, e questi a sconto, e total pagamento delli cento, che importava la prima ratta scaduta sin dal di p(ri)mo maggio 1793: e delli altri sessantasei, che importarono i carati, ed i prò sino tutto ottobre ult(im)o passato, e ciò in relazione a riveriti comandamenti di questa giust(izi)a de di p(ri)mo, e 8: 9mbre pur ult(im)o passato esecutivi all'atto absente 11: luglio 1793: s(tile) n(uovo), resta in ora da contargli gli altri tallari duecento, che importano le altre due ratte già scadute sino dal di p(ri)mo maggio ultimo scorso, e di tallari 18:, che importa il cambio dell'intiero capitale sino tutto ottobre pros(sim)o vent(ur)o, nonchè delle spese

20

φ. 56^r già sentenziate col sud(dett)o atto absente, le quali dalla prodotta notte appariscono ascendere ad altri tallari venti cinque l(ire) trentatrè, oltre la pretesa delle spese straordinarie già protestate da esso s(igno)r Papatrandafilo. Fatte però notte dalli sud(det)ti s(ignori) s(igno)ri ||SSri:|| sindici al sud(det)to sig(no)r Papatrandafilo le attuali convenienze della Comunità stessa, e quanto esasta sia di soldo restò persuaso di ricevere li tallari cento dieciotto, che importa la seconda ratta, ed il cambio di tutto il ressiduo capitale sino tutto 8bre sud(det)to, e soli tallari venti in pagamento, e total | estinzione di tutte le spese incontrate veruna ecetuata nella sua questione contro questa Com(uni)tà per il suespresso suo credito, e perciò li sudetti sig(no)ri sindici mandano le seguenti parti.

P(ri)ma. Che dal soldo della cassa della Com(uni)tà siano estratti, e consegnati al sud(de)tto sig(no)r Niccolò Papatrandafilo tallari veneti cento dieci otto, e questi in pagamento e total estinz(ion)e delli tallari cento che importa la seconda ratta, e delli altri dieci otto, che ascende il cambio di tutto il rimanente capitale fino tutto ottobre pros(sim)o venturo.

40 *Seconda.* Và stessamentte parte che dalla med(esi)ma cassa siano estrati, e consegnati al sud(det)to sig(no)r Papatrandafilo altri tallari venti, e questi in pagamento, e total estinzione di tutte le spese niuna ecetuata già incontrate dal med(esi)mo nella litte fatta contro questa Com(uni)tà.

E ballotata la suespressa p(ri)ma parte, ebbe nel sì balle dodeci, nel nò nulla. Sicchè fù presa e strid(at)a 12:

Illico

Ballotata stessamente la sopraestesa seconda parte, ebbe nel sì balle dodeci nel nò nulla, sicchè fù presa, e tosto stridata 12:

50 *Costantin Ginacca Sindico —*

Alessandro Valentini Sindico —

κενὸ στὴ θέσῃ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ἀναπληρωτῆ συνδίκου Νικολοῦ Μαλανδρῆ

cittadino τῆς Πρέβεζας ἀπὸ τὸν γενικὸν προνοητῆ τῆς θάλασσης. Ἡ πρότασις ἀπορρίπτεται.

φ. 56^v *Adi [10]: feb(brar)o 1796: s(tile) v(ecchio) d(omenica) m(ane) Prevesa*

Unitisi in Conclave nella chiesa solita di Sàn Caralambo sopra gl'inviti delli sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri Niccolò Malandrìn, ed Alessandro Valentini sindici attuali, attesa la mancanza del luoco del terzo sindaco sig(no)r Costantìn Ginaca, e ciò per proporre l'infras(crit)ta parte, che s'intenderà presa ogni quando esiggerà per lo meno li dodeci votti nel sì essendo in tutti li votta(n)ti, conclavisti, e cassiere al numero di dodeci.

10 *Per debito d'ufficio, e vincolati pure li medesimi s(ignori) s(igno)ri sindici dalli stimoli di tutti li loro concittadini si trovano nella necessità di ricorrere alla pubblica clemenza, onde sospeso sia l'effetto della venerata terminazione 4: 8bre ultimo passato, che d(omin)o Panagin Partido, pressunto nipote ex fratre di d(omin)o Francesco Partido hà ottenuto dall'ecc(ellentissi)ma prim(ari)a carica da mar con arbitraria istanza di essere stato aggregato al corpo di questa fedelissima cittadinanza lo stesso d(omin)o Francesco, e componenti di sua famiglia con la parte presa nel di lei Consiglio il di 30: gennaio 1773: s(tile) n(uovo) m(ore) v(eneto) quando, che con essa non fù aggregato, che il solo Francesco, e pur questo*

20 *con quelle condizioni, che espresse vengono nella parte stessa, alle quali non avendo addempito, non può che essere pur questo decaduto dal beneficio della cittadinanza che detta terminaz(io)ne fù accompagnata alli med(esi)mi s(ignori) s(igno)ri sindici da questa ecc(ellentissi)ma local rappresentanza con sue riverite lettere 29: gennaio ult(im)o passato, onde fossero descritti nel Libro*

φ. 57^r *de' Viventi, non solo i nomi | delli discendenti del predetto d(omin)o Francesco Partido, m'anche di tutti li di lui trasversali; perciò eseguire occorendovi alli med(esi)mi s(ignori) s(igno)ri sindici la suma per lo meno di cecchini dieci, và parte, che dalla cassa della Comunità sia corrisposta essa sum(m)a alli stessi s(ignori) s(igno)ri sindici, con di loro obbligo però di tenere e rendere il più esato conto, perchè terminato l'affare al caso civanzassero dalli sud(det)ti cecchini averlo da restituire alla cassa della Comunità.*

30 *E ballotata ebbe nel sì balle dieci, nel nò due. Sicchè fù decaduta a senso (...)*

11

Συνεδρίαση τοῦ Κογκλαβίου μετὴν παρουσία καὶ τῶν ἑκτακτων μελῶν του. Ἐπανεξετάζεται τὸ θέμα τῆς προηγούμενης συνεδρίασης καὶ ἐγκρίνεται.

Adi 17: febrero 1796. S(tile) v(ecchio) d(omenica) m(an)e

La parte proposta nel Conclave, seguito li 10: corrente non essendo stata presa per essere stati dissencienti due soli vottanti dalli dodici, che unicamente intervenero, stante, che delli altri quattro li due per eventualità mancano da questo luoco, e li altri due si trovano indisposti, si sono perciò li attuali s(ignori) s(igno)ri sindici uniti di nuovo in Conclave con l'intervento di tutti li provessionalli conclavisti per essere balotatta la infras(crit)ta parte, ed intendersi presa ogni quando esiggerà per lo meno li due terzi in del
 10 *sì, sicchè incontrato il numero delli vottanti fù ritrovatto essere in tutti ventitrè 23:*

Segue la parte

Per debito d'ufficio, e vincolati pure dalli stimoli di tutti li loro concittadini si trovano nella necessità li med(es)imi s(ignori) s(igno)ri
 φ. 57^v *sindici di ricorrere alla pubblica | clemenza, onde sospeso sia l'effetto della venerata terminazione 4: 8bre ultimo passato, che d(omin)o Panagin Partido, pressunto nipote, ex fratre di d(omin)o Francesco Partido, carpì dall'ecc(ellentissi)ma primaria carica da mar con arbitraria istanza di essere stato aggregato*
 20 *al corpo di questa fedelissima cittadinanza lo stesso d(omin)o Fran(ces)co e componenti di sua famiglia colla parte presa nel di lei Consiglio il <di> di 30: gennaio 1773: s(tile) n(uovo) m(ore) v(eneto), quando che con essa non fù aggregato, che il solo Francesco e questo irregolarmente, e con quelle condizioni, et obblighi, che espressi vengono nella parte stessa, alle quali non avendo addempito non può, che essere pur esso deccaduto dal beneficio della cittadinanza, la qual terminaz(io)ne fù accompagnata alli med(es)imi s(ignori) s(igno)ri sindici, da questa ecc(ellentissi)ma local rapp(resente)nza con sue riverite lett(er)e 29: gen(nar)o*
 30 *ult(im)o passato, onde fossero descritti nel Libro de' Viventi, non solo i nomi delli discendenti del predetto d(omin)o Francesco Partido, m'anche di tutti li di lui trasversali. Per effettuare il ric-*

corso sudetto occorendovi alli stessi s(ignori) s(igno)ri sindici la sum(m)a per lo meno di cecchini dieci, và parte, che dalla cassa della Com(uni)tà sia corrisposta alli med(esi)mi essa summa, con di loro obbligo però di tenere, e rendere il più esato conto, perchè ultimato l'affare, al caso civanzassero dalli sudetti cecchini dieci averli da restituire alla cassa, dalla quale dovrà parimenti essere corrisposti ad essi s(ignori) s(igno)ri sindici quella summa, che al
 φ. 58^r *caso esborsassero di più dalli sudetti dieci cecchini, per il buon esito, e deffinimento dell'affare stesso, che non dovrà per altro oltre passare il num(er)o di altri cecchini dieci, la qual parte letta in Conclave, ed interpretata da parola in parola anche in iddioma greco, fù poscia ballotata, ed ebbe nel sì balle venti due, nel nò una. Sicchè fù presa a pieni votti, e tosto stridata.*

Costantin Ginacca Sindico —

Alessandro Valentini Sindico —

κενὸ στὴ θέσῃ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ συνδίκου Νικολοῦ Μαλανδρῆ

Appostolo Damianì Cane(ellie)r della Com(uni)tà

12

Συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου. Θέμα: ἐτήσιες ἀρχαιρεσίες. Ἐκλέγονται οἱ ἀντιλέγοντες, οἱ σύνδικοι, οἱ δικαστῆς τοῦ πρωτοβάθμιου ἀστικοῦ δικαστηρίου καὶ οἱ ὑγειονόμοι.

*Addi 9: marzo 1796: s(tile) v(ecchio) Prevesa
 d(omenica) m(ane) ore 16:*

Congregatosi il sp(ettabi)le Cons(igli)o di questa magnifica, e fedelissima Communità nella chiesa solita di S(a)n Caralambo sopra gl'inviti delli sp(ettabi)li attuali s(ignori) s(igno)ri sindici Alessandro Valentini, Costantin Ginaca, e Niccolò Malandrin, e coll' intervento dell' ill(ustriss)imo et ecc(ellentiss)imo sig(no)r Marin Minio prov(vedito)r local, per devvenire all' ellezione delle nuove cariche anualli, in luoco delle attuali. Cosiche dispensate le palle
 10 *a'vottanti furono ritrovati cento ottanta quattro, superiore dal prescrito, tutti dimoranti in questa piazza . . . . 186 [ἄ γραφή: 184] Furono tolti in ellezione per contraditori li infrascritti in luoco delli attuali quali avranno l'incombenza de' loro precessori.*

- Li sig(no)ri*
Andrea Avierinò, e
Niccolò Chizilli } *ballottati ebbero nel sì b(all)e 156 nel nò 21*
- φ. 58^v *Li sig(no)ri*
Stati Pasco, ed
Appostolli Assichi } *ballotatti ebbero nel sì balle 104: nel nò 69*
- 20 *Sicchè rimasero per contraditori li soprasc(rit)ti s(ignori) s(igno)ri*
Andrea Avierinò, e Niccolò Chizzilli come superiori di balle, e to-
sto furono stridati.

Illico

- Furono tolti in nomina per li due sindici quelli, che devono sapere*
a legger, e scriver in italiano
Li s(igno)ri
Georgio Conemeno, ballottato ebbe nel sì balle. . . . 123: nel nò 55
Niccolò Renzo, ballottato ebbe nel sì balle . . . . . 140: nel nò 40
Aurelio Papadopulo, e ballottato ebbe nel sì balle. . . . 61: nel nò 117
 30 *Demetrio Schiefferi, e ballottato ebbe nel sì balle. . . 104: nel nò 75*
 { }
- Sichè rimasero per due sindici quelli che devono saper legger, e*
scriver in italiano li soprascritti signori Georgio Conemeno, e
Niccolò Renzo, come superiori de'votti, { }
E così pure per il terzo sindaco, che deve saper legger, e scriver in
greco, furono tolti in nomina li sig(no)ri
Georgio Papadopulo, e ballottato ebbe nel sì balle. . . 113: . . nel nò 65
Georgio Gavrilli, e ballottato ebbe nel sì. . . b(all)e . . . 126: . . nel nò 53
e rimase per il terzo sindaco il sopras(crit)to sig(no)r Georgio Ga-
 40 *vrilli, come *superiori* de'votti.*

Illico

- Furono tolti in nomina per giudici della Corte Minor li s(ignori)*
s(igno)ri
Attanasio Macaci, ballottato ebbe nel sì balle . . . 146: nel nò 28
Costa Fotto, ballottato ebbe nel sì . . . . . b(all)e 140: nel nò 35
Vaggelli Vuvallogianni ballottato ebbe nel sì » 120: nel nò 51
Georgio Corelli, ballottato ebbe nel sì . . . . . » 135: nel nò 39
Costa Michelli, e ballottato ebbe nel sì . . . . . » 143: » 28
Andoni Avierinò ballottato ebbe nel sì balle . . . » 138: » 30

- φ. 59^r *Sicchè rimasero per giudici della Corte Minor li sopra|scritti sig(no)ri Atanasio Macaci, Costa Fotto, e Costa Michielli, come superiori di balle, e tosto furono stridati.*

Illico

Tolti in nomina per proved(itor)i alla Sanità.

Li s(igno)ri

- Spiro Glichì, ballotato ebbe nel sì balle . . . . . 139: nel nò 35*
Giovanni Marieri, ballotato ebbe nel sì balle 144: 29
Georgio Zavidì, ballotato ebbe nel sì balle 97: 77
Demetrio Genavelli, ballotato, ebbe nel sì balle 113: 61
 60 *Cristo Perdicari, ballotato ebbe nel sì balle . . . . . 82: 87*
Todorin Bezzelechi, ballotato ebbe nel sì balle 129: 41
Anastasio Giacumelli, e ballotato ebbe nel sì 99: 69
Niccolò Papatrandafilò, ballotato ebbe nel sì 129: 41
Sicchè rimasero per proveditori alla Sanità li soprascritti s(ignori) s(igno)ri Giovanni Marieri, Spiro Glichì come superiori di balle, ed avendo avuto equal numero di balle, tanto nel sì, quanto nel nò li sopras(crit)ti signori Todorin Bezzelechi, e Niccolò Papatrandafilò, e più dagli altri ballotati fù dalla banca ordinato essere riballotati ambi due.
 70 *Riballottato il sig(no)r Teodoro Bezzelechi ebbe nel sì 119: nel nò 49*
Ribballottato il sig(no)r Niccolò Papatrandaffilò ebbe nel sì balle 105: nel nò 66

Sicchè rimase per il terzo proved(ito)r alla Sanità il sopras(crit)to sig(no)r Teodoro Bezzelechi come superior di balle e tosto stridato. Et essendo l'ora tarda fù dall'e(ccellenza) s(ua) p(rovvedito)r congedato il Cons(igli)o, e rimesso per il g(ior)no susseguente.

Marin Minio P(rovvedito)r

Costantin Ginaca Sindico —

Alessandro Valentini Sindico —

κενὸ στὴ θέσῃ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ τρίτου συνδίκου

- φ. 59^v { }

Ἐγκατάσταση τῶν νεοεκλεγέντων ἀξιωματούχων στὰ καθήκοντά τους.

Adi 16: marzo 1796: s(tile) v(ecchio) d(omenica) m(ane) ore 16

Furono dall'ecc(ellenz)a s(ua) p(rovvedito)r chiamati nel suo pa-

lazzo li sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri sindici oltres(crit)ti, e gli ultimamente elletti e fù dall' e(ccellenza) s(ua) med(esi)ma dattogli il possesso, come g(ior)no in cui deve seguire il loro cambio, e così pure a' sig(no)ri giud(ic)i della C(orte) M(inor).

14

Συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου. Ἐτήσιων ἀρχαιρεσιῶν συνέχεια. Ἐκλογή ἀγορῶν —προσωρινῶν, διότι ἐκκρεμεῖ ἡ ἔνστασις τοῦ παρελθόντος ἔτους (βλ. καὶ ἔγγρ. 7)—, ἐκτιμητῶν τῶν ἀγορῶν, ἐποπτῶν τῶν ὁδῶν καὶ γραμματέα τοῦ πρωτοβάθμιου ἀστικοῦ δικαστηρίου.

Adi detto. Ore 17:

Congregatosi il sp(ettabi)le Cons(igli)o di questa magnifica, e fedelissima Com(uni)tà nella chiesa solita di S(a)n Caralambo, sopra (...) per devenire all' elezione delle rimanenti cariche, in luoco delle attuali, a senso (...), e dispensatte le palle a' vottanti furono ritrovati essere numero cento sett(an)ta cinque 175

Illico

Furono tolti in elezione per giudici estimatori de' comestibili professionali, attesa l'appellazione annottata fin dall'anno decorso delli nomi delli d(omini) d(omini) Anastasio Perdichi, e Costa Zaccaloto che dureranno fino (...) previo però il prescritto depposito.

Li s(ignori) s(igno)ri

*Pano Caravella, e } e ballo(ttat)i ebbero nel sì b(all)e 84: nel nò 78
Gianni Sambo }*

Li s(ignori) s(igno)ri

*Attanasio Perdichi, e } e ballo(ttat)i ebbero nel sì b(all)e 127: . . . 36
Pano Zaccaloto }*

Sicchè rimasero per giudici estimatori de' comestibili come sopra li sopras(crit)ti s(ignori) s(igno)ri Attanasio Perdichi, e Pano Zaccaloto come superiori de' voti, e tosto furono stridati.

Illico

Furono tolti in ellezione per giudici estimatori della campagna in luoco degl' attuali

Li s(ignori) s(igno)ri

*Georgio Corelli, e
Vaggelli Vuvalogiani* } *e ball(ottat)i ebbero nel sì balle, 93: nel nò 61*

φ. 60^r *Li s(ignori) s(igno)ri*

*Niccolò Papadopulo, e
Cristo Dassio* } *e ballottati ebb(er)o nel sì balle, 104: nel nò 38*

Li s(ignori) s(igno)ri

*Dimo Macazzi, e
Andrea Tocica* } *e ballotati ebbero nel sì . . . . . 93: 46*

Li s(ignori) s(igno)ri

*Cristo Agori, e
Anastassi Schiefferi* } *e ballottati ebb(er)o nel sì . . . . . 96: 35*

Sicchè rimasero per giudici estimatori della campagna in luoco degli attuali li soprascritti s(ignori) s(igno)ri Niccolò Papadopulo, e Cristo Dassio, come superiori de' votti, e tosto furono stridatti.

40

Illico

Furono tolti in ellezione per proved(itor)i alle strade

Li s(ignori) s(igno)ri

*Vaggelli Zarlambà, e
Tomaso Renzo* } *e ballotati ebb(er)o nel sì b(all)e 95: nel nò 39*

Li s(ignori) s(igno)ri

*Tomaso Genavelli, e
Georgio Allepando* } *e ballotati ebb(er)o nel sì . . . . . 74: 41*

Li s(ignori) s(igno)ri

*Anastassi Vrioni, e
Tito Papadopulo* } *e ballotati ebbero nel sì . . . . . 57: 56*

50

Li s(ignori) s(igno)ri

*Caralambo Cambisso e
Gianni Assichi* } *e ball(ottat)i ebbero nel sì . . . 54: 38*

Li s(ignori) s(igno)ri

*Cristo Carameci, e
Cristo Cheramidà* } *e ballottati ebbero nel sì balle. . . 49: 41*

Li s(ignori) s(igno)ri
Costantin Perdicari, e } *e ballottati ebbero nel sì b(all)e 63: 29*
Dimo Braimi

- 60 *Sicchè rimasero per proved(itor)i alle strade li soprascritti s(ignori) s(igno)ri Vagelli Zarlambà, e Tomaso Re(n)zo, come superiori de'votti, e tosto furono stridati.*

Illico

Furono tolti in ellezione <per> cancell(ie)r de'giudici della Corte Minor.

Li s(ignori) s(igno)ri

- Todorin Maggioro, e ballotto ebbe nel sì balle 39: 24*
Gianni Renzo, e ballotto ebbe nel sì 58: 23
Basilio Zoja, e ballotto ebbe nel sì 27: 36
 φ. 60^v *Costantin Cuffea, e ballotto ebbe nel sì balle . . . . . 27: nel nò 38*
Cristo tis Marietas, e ballotto ebbe nel sì 71: 10
Appostoli Alepando, e ballotto ebbe nel sì 55: 23
Andrea Carletto, e ballotto ebbe nel sì 45: 23
Sicchè rimase per canc(ellie)r de'giudici della Corte Minor in luoco dell'attuale il soprascritto sig(no)r Cristo tis Marietas, come superior de'voti, e tosto fù stridato.

Et essendo l'ora tarda fù dall'ecc(ellenz)a sua prov(vedito)r congedato il Consiglio, e rimesso per il giorno susseguente a devenire all'eliez(io)ne delle rimanenti cariche come (...)

- 80 *Marin Minio P(rovvedito)r*
 γεοργηος. γαβρηλης. σηπητης
Niccolo Renzo Sindico: —
Georgio Conemeno Sindico

15

Ἐγκατάσταση τῶν νεοεκλεγέντων ἀγορανόμων στὰ νέα τους καθήκοντα.

Addi 17: marzo 1796: s(tile) v(ecchio)

Fù dall'e(ccellenz)a s(ua) p(rovvedito)r datto il possesso alli oltre elletti giudici estimatori de'comestibili in luoco delli d(omini) d(omini) Costantin Dagliani, e Demet(ri)o Schiefferi, erano giusti-

cieri provisionali, attesa loro rinunzia, come significa l'eccellenza stessa alli sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri sindici.

16

Ἐγκατάσταση τῶν ὑπόλοιπων ἀξιωματῶν στὰ καθήκοντά τους.

Adi 19: soprad(ett)o

Fù dall'e(ccellenza) s(ua) p(rovvedito)r stessamente datto il possesso a tutte le oltres(crit)te cariche, come (...)

17

Καταχώριση διατάγματος τοῦ τακτικοῦ προνοητῆ καὶ συνοδευτικῆ ἐπιστολῆς. Θέμα: Διορισμὸς ταμίας, τακτικῶν καὶ ἔκτακτων μελῶν τοῦ Κοινοβίου κατόπιν ἀνεπιτυχῶς —λόγω μὴ ἐπιτεύξεως τῆς ἀπαιτουμένης ἀπαρτίας— ἀπόπειρας κανονικῆς ἐκλογῆς τῶν ὡς ἄνω ἀξιωματῶν ἀπὸ τὸ Συμβούλιο.

φ. 61*

Sp(ettabi)li Sig(no)ri Sig(no)ri Osserv(andissi)mi

Adi 19: marzo 1796: s(tile) v(ecchio) rec(ept)a

Trova questa carica la più gratta compiacenza nel ravisar V(ostre) V(ostre) Sp(ettabi)l(i)tà preposte all'onorevole carico delle sindacali incombenze, ad elleno meritevolmente conferite. Nel trasmettere alla loro esatezza l'inserto decreto di destinazione fatta dal cassier, e conclavisti attuali, e provisionali in luoco dei precessori per la sua esecuzione, ed osservanza, eccittati vengono ad offrirmi oggetti di applicazione per il miglior essere di questa prediletta popolazione, pronto essendo d'accorere con patrio zelo in tutto ciò, reputato fosse d'utile provvedimento, augurandole frattanto le più compite felicità.

Prevesa 30: marzo 1796: s(tile) n(uovo)

Marin Minio P(rovvedito)r

Sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri Georgio Gavrilli, Niccolò Renzo, e Georgio Conemeno attuali Sindici di Prevesa

*Segue il decreto**Adi 30: marzo 1796: s(tile) n(uovo)**L' Ill(ustrissi)mo, et Ecc(ellentissi)mo Sig(no)r Marin Minio
Proved(ito)r di Prevesa*

20

Redottosi nel prescritto tempo, e con li metodi voluti dalle leggi nel sacro tempio di S(an) Caralambo in questa piazza per devenire anco all' elezione del cassiere, e conclavisti attuali, e provvisionali providamente stabiliti per la | manutenzione della cassa di questa sp(ettabi)le Communità con apposita terminazione del fù ecc(ellentissi)mo k(avalie)r Erizzo, prov(vedito)r est(raordinari)o all' isole del Levante, approvata con sovrane ducali dell' ecc(ellentissi)mo Senato, ma non essendosi raccolto il numero legale de' cittadini ad onta del triplice esperimento praticato, e non potendo per volontà delle leggi ulteriormente continuare la permanenza degli attuali, compindo oggi il loro anno, ha perciò l' e(ccellenza) s(ua) uniformandosi anco a esempj de' suoi predecessori in casi simili, coll' aut(ori)tà della sua carica decretato, e decretando destinati li quì sottoscritti cittadini de' più probi, e capaci per fungere il carico di cassier, e conclavisti, ben certo che muniti delle prerogative, e qualità richieste da essa inchinata terminazione institutiva, sarà relativo il loro operato al possibile mag(gio)r bene, e decoro della loro patria, ed il presente doppo il suo registro, sarà accompagnato con lettera a questi sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri sindici per la sua esecuzione, et pontual osservanza, sic ma(ndans ...)

30

40

*Cassier**Il sig(no)r Niccoletto Papatrandaffilo*

Adi 21: giugno 1796: s(tile) v(ecchio). Si nota il sig(no)r Andrea Carletto per cassiere in luoco del con(tra)sc(ri)tto sig(no)r Niccoletto Papatrandaffilo attesa sua renunza, come prescrive la lett(er)a di s(ua) e(ccellenza) p(rovedito)r nel foglio n(umer)o 64: registrata.

*Conclavisti attuali**Li s(ignori) s(igno)ri*

50

*Zorzi Chizilli**Aurelio Papadopulo**Niccolò Mallandrìn**Georgio Damiani, Micco Renzo, Dimitri Ginavelli, Anastassi*

Schiefferi, Alexandrin Zarlambà, Niccolò Zaimo, Cristodulo Caravella, Giorgachi Zalongiti, Anastasio Condari.

φ. 62^r*Conclavisti provisionali**S(ignori) s(igno)ri*

*d(otto)r Anastasio Conachi, Alessandro Vallentini, Costantin Ginaca, Pietro Vallentini, Spiridiòn Caravella, Gianni Gerogian-
60 ni, Gianni Xenulli, Andrea Burasani, Andoni Avierinò, Cristo Cusssi, Gianni Glozari, ed Ellia Adami.*

*Marin Minio Prov(vedito)r**Antonio Papadopulo Cancel(lie)r Pret(tori)o*

Adi 21: giug(n)o 1796: s(tile) v(ecchio). Si notta il sig(no)r Apostolo Conemeno in luoco del contras(crit)to sig(no)r Costantin Ginaca attesa sua renunzia come per la lett(er)a di s(ua) e(ccellenza) p(rovvedito)r registra)ta n(umer)o 64.

18

Συνεδρίαση τοῦ Κογκλαβίου. Ἐκλογή τοῦ ὑπευθύνου γιὰ τὴ φύλαξη τοῦ κλειδιοῦ τοῦ Ταμείου. Ἐγκριση τῶν πάγιων ἐτήσιων δαπανῶν τῆς Κοινότητος. Ἐγκριση δαπάνης γιὰ τὰ δῶρα ποὺ προσφέρει ἡ Κοινότητα πρὸς τὸν νέο ἀνώτερο προνοητὴ τῆς Ἁγίας Μαύρας καὶ τὸν γραμματέα του κατὰ τὴν πρώτη ἐπίσκεψή τοῦ ἀνώτερου προνοητῆ στὴν Πρέβεζα. Ἐγκριση τῆς καταβολῆς τῆς τρίτης δόσης τοῦ χρέους τῆς Κοινότητος πρὸς τὸν Παπατρ(ι)αντάφυλλο.

Adi 23: marzo 1796: s(tile) v(ecchio) Prevesa

*Unitisi in Conclave nella chiesa solita di S(a)n Caralambo sopra gli inviti delli sp(et)t(abil)li attuali sig(no)ri sindici per proppore l'infrascritte ||pa||parti, ed intendersi prese ogni quando esigerano per lo meno li dodeci votti nel sì. Sicchè dispensate le balle a' vot-
tanti furono ritrovati al n(umer)o di 15:
E p(r)ima di essere proposte le parti fù tolto in ellezione il con-
clavista, che deve tener la chiave della cassa della Communità a
norma del praticato colla pluralità de votti.*

10 *Il sig(no)r Niccolò Malandrì, e ballot(ta)to ebbe nel sì b(all)e 12:
nel nò 2*

*Il sig(no)r Aurelio Papadopulo, e ballot(ta)to ebbe nel sì . . . 13: 1
Sicchè rimase la scielta sopra il sig(no)r Papadopulo sud(det)to
come superior de' votti, e tosto fù stridato —*

φ. 62^v*Illico*

È inveterata consuetudine, di questa sp(ettabi)le Communità, che dietro l'ellectione delle cariche an(nu)alli e del possesso avuto abbiano li sp(ettabi)li sig(no)ri sindici estraere dalla cassa della Communità medesima alcune spese ordinarie, ed indispensabili da essa dovute previa però la parte del sp(ettabi)le Conclave.

20

Cosichè essendo questo giorno come sopra unito il sp(ettabi)le actual Conclave l'anderà parte, che dalla cassa della Communità siano estratti cecchini d'oro diecisette n(umer)o 17:, cioè dodici, che devono supplir a questo publico rapp(resenta)nte per il suo intervento negli ultimi seguiti Consigli, due al suo ministro cancell(ier), uno al suo ajutante, e due, che devono supplir al med(esi)mo rapp(resenta)nte per la bonamano, che devono fargli li sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri sindici il dì di Pasqua e di Nattale, nonchè estraere dalla cassa med(esi)ma altri cecchini quattordecì,

30

e mezzo, che sono la mercede dell'actual ministro cancell(ie)r della Communità delli quali vā creditore contro la stessa Com(uni)tà dall'di primo genaro 1795:, e fino li 15: del corrente mese, due cecchini a due tallari per cad(aun)o, per la chiesa sud(det)ta di S(a)n Caralambo, che annualm(en)te esigge dalla Com(uni)tà, e finalmente altri cecchini trè a due tallari per cad(au)no per la bonamano, che devono fare li sud(det)ti sig(no)ri sindici verso il paroco della chiesa lattina, guard(i)a di s(ua) e(ccellenza) p(rovvedito)r, sua corte, fanti prottogeri, et altro che formano in tutto cecchini d'oro dieci sette valutabili a piastre sette, e parà dieci, fan\|no piastre cento venti trè parà dieci n(umer)o 123:10 e tallari veneti trenta nove. La qual parte letta in Conclave, e poscia ballottata ebbe nel sì balle . . . . . 15: nel nò 0. Sicchè fù presa a pieni votti, e tosto stridatta in Conclave anche in idioma greco.

φ. 63^r

40

γεοργιος γαβρηλης. σινητηχος
Niccolo Renzo Sindico
Georgio Conemeno Sindico

Illico

Dovendo seguire la venuta in questa piazza in prima visita del nuovo ill(ustriss)imo, et ecc(ellentiss)imo sig(no)r Anzolo Venier prov(vedito)r est(raordinari)o di S(anta) Maura, colla sopra

50

intend(enz)a (...) nel qual tempo a norma del consueto devono li attuali sp(ettabi)li sig(no)ri sindici suplire verso la med(esi)ma carica est(raordinari)a, e suo ministro canc(ellier)e la consueta regalia, et altre spese, l'andera parte di estraere dalla cassa della Comunità tallari veneti ventitrè e l(ire) 8 ossia piastre 70: per suplire, come sopra; la qual parte letta in Conclave, e ballotata ebbe nel sì balle . . . . . 15: nel nò nulla. Sicchè fù presa a pieni votti, e tosto stridatta in Conclave anche in iddioma greco.

60

γεοργιος. γαβροηλης. σιητηχος
 Niccolo Renzo Sindico
 Georgio Conemeno Sindico

φ. 63^v

Illico

Dovendosi suplire la terza ratta del debito, che proffessa questa n(ost)ra Com(uni)tà verso il sig(no)r Niccolò Papatrandafilo, con tall(ar)i veneti cento, cinque per il loro cambio maturato dall'ultimo dì del p(rossim)o pas(sa)to mese di ott(obr)e fino al g(ior)no d'oggi e di altri tallari tre per le spese dal med(esi)mo Papatrandafilo, incontrate nel suo diffensore, ed officio per ricercare q(ues)to suo credito, che formano intutto tallari veneti cento, e otto n(umer)o 108: L'andera parte di estraere dalla cassa della Comunità li sud(det)ti tallari 108: per suplire come sopra, e solevarsi dal pref(a)to debito, non restando da contarglisi, che sola ratta una di tallari veneti cento, e del loro cambio del sei per cento, come per la parte presa in Conclave il dì 12: agosto ult(im)o passato. La qual parte letta in Conclave, e poscia ballotata ebbe nel sì balle . . . . . 15: nel nò 0.

70

γεοργιος. γαβροηλης. σιητηχος
 Niccolo Renzo Sindico
 Georgio Conemeno Sindico

80

Appostolo Damianì Canc(ellie)r della Com(uni)tà

φ. 64^r*Sp(ettabi)li Sig(no)ri Osserv(andissi)mi*

Adi 21: giugno 1796. S(tile) v(ecchio) recep(t)a. Sabato mane. Stante formal rinunzia, fatta il giorno d'oggi nell'off(ici)o di mia canc(ellari)a dalli s(ignori) s(igno)ri Niccoletto Papàtran-daffilo, e Costantin Ginaca, il primo cassier, e l'altro conclavista provisionale, eletti con apposito decreto li 30: marzo ult(im) scorso; devesi convocar il Consiglio per l'ellectione di nuovo cassiere, e conclavista in luoco de' medesimi; ma prossima essendo a scader la giornata della convocazione del Consiglio per l'ellectione del canc(ellie)r della Sanità, come restò promulgato col stridor del di jeri; rendo intesa in tanto v(ostre) v(ostre) sp(ettabi)l(i)tà d'aver interinamente, e fino la ventura domenica, che seguirà il Consiglio, destinato per cassier il sig(no)r Andrea Carletto, col dover di ricever nelli modi legali la cassa, ed il sig(no)r Appostolo Conemeno per conclavista p(rovvisiona)le, non potendo sul momento, attesi li presenti lavori di campagna convocarsi il Consiglio prima di domenica. Elleno in tanto faranno segnare nel Libro della Comm(uni)tà le occorrenti annotazioni a lume, augurandole compite felicità.

20 *Prevesa 27: giugno 1796: s(tile) n(uovo)**Marin Minio P(rovvedito)r**Alli Sp(ettabi)li Sig(no)ri Sindici di Prevesa*

20

Συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου. Θέμα: ἐκλογή γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου. Ἐγκριση δαπάνης γιὰ τὰ ἔξοδα προσφυγῆς ἐναντίον τοῦ διορισμοῦ τοῦ Ἀποστόλη Δαμιανῆ ὡς ἰσόβιου γραμματέα τῆς Κοινότητας.

φ. 64^v*Adi 6: luglio 1796. S(tile) v(ecchio) Prevesa*

Congregatosi il sp(ettabi)le Cons(igli)o di questa magnifica, e fedelissima Communità nella chiesa solita di S(a)n Caralambo, d'ordine di s(ua) e(ccellenza) q[?] Marin Minio p(rovvedito)r, e sopra l'istanza delli sp(ettabi)li attuali s(ignori) s(igno)ri sindici infrascritti, e coll'intervento di detta ecc(ellenza) per devvenire all'ellectione di cancell(ie)r dell'Off(ici)o di Sanità, venendo a spirare

10 *il quattrienio di detta carica li 25: corrente s(tile) v(ecchio), sostenuta in virtù dell'inclinata terminazione dell'ill(ustrissi)mo, et ecc(ellentissi)mo sig(no)r Anzolo Memo 4.to fù p(rovvedito)r g(e)n(er)al dal mar de'di 17: lug(li)o 1792 s(tile) n(uovo), dal sig(no)r Marin Luropulo cittadino di questa sp(ettabi)le Comunità, attesa la rinonzia di detto carico, in cui s'attrovava nel possesso l'altro cittadino sig(no)r Giovanni Ginovelli, e ciò come meglio per il riverito stridore dell'e(ccellenza) s(ua) emmanato li 15: giugno ult(im)o decc(ors)o s(tile) v(ecchio): così chè dispensate le balle a'vottanti furono ritrovati al numero di cento, e venti otto n(umer)o 128*
Numero più avanzato di ellegere detta carica, come (...)

20 *Illico*

{ }

Essendo stata presenta in banca dalli sp(ettabi)li sig(no)ri sindici attuali l'infras(critt)a parte, fù sospesa l'elezione sud(dett)a per essere quella possia ballotata.

Segue la parte

30 *Avendo appellata li sp(ettabi)li sig(no)ri sindici attuali di questo sp(ettabi)le Cons(igi)o la riverita terminazione dell'illu(strissi)mo, et ecc(ellentissi)mo s(igno)r Anzolo Memo 4.º fù p(rovvedito)r g(e)n(er)al da mar de'di 15: Xmbre 1792: s(tile) n(uovo) con costituito de'di 16: luglio s(tile) n(uovo) sugli eccitamenti dei più anziani cittadini di questo sp(ettabi)le Cons(igli)o con la qual terminazione viene stabilita in vitta la carica di canc(ellie)r alla Comunità*
 φ. 65^r *nella persona del sig(no)r Appostolo Damiani, e per poter | prossequire detti sp(ettabi)li sindici l'appellazione sudetta mandano parte, che gli sia datta facoltà dal sp(ettabi)le Cons(igli)o sud(dett)o di prossequire con soldo della Comunità la causa sud(dett)a potendo a tall'effetto avere dalla cassa di essa Comunità tallari venti quattro, doppo, che sarà presa la sud(dett)a parte a bossoli, e ballote con mag(gio)r numero nel sì.*

40 *Ballottata la parte ebbe nel sì balle 121: nel nõ 4.; e fù presa.*

Illico

Furono tolti in elezione per il canc(ellie)r alla Sanità come oltre Il sig(no)r Costantin Ginaca previo il pres(crit)to deposito.

- Il sig(no)r Niccolò Papatrandaffilo, previo il pres(crit)to depposito. Ballottato il sopras(crit)to sig(no)r Ginaca, ebbe nel sì b(all)e 104: nel nò 22 et il sig(no)r Niccolò Papatrandafilò ballota||ta||tto ebbe [8]5: 36 ||nel nò . . . . . balle||*
- Sicchè rimase per cancell(ie)r alla Sanità il sopra scritto sig(no)r Costantin Ginaca, come superior de'votti e tosto fù stridato.*
- 50 *Marin Minio P(rovvedito)r
γεοργηος γαβροηλης σηπητηχος
Niccolo Renzo Sindico
Georgio Conemeno Sindico*

21

Συνεδρίαση τοῦ Κογκλαβίου. Σάζεται τὸ πρῶτο τμήμα τοῦ πρακτικοῦ. "Εγκριση τῆς ἑκταμίευσης τοῦ ποσοῦ γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς θέσης τοῦ γραμματέα τῆς Κοινότητος (βλ. ἔγγρ. 20). "Εγκριση ἐπὶ πλέον δαπάνης γιὰ τὴν ἴδια ὑπόθεση. "Εγκριση δαπάνης γιὰ τὴν ἐξόφληση μέρους τῆς τέταρτης δόσης τοῦ χρέους τῆς Κοινότητος πρὸς τὸν Παπατριαντάφυλλο.

φ. 65^v

A(dì) 15: luglio 1796: s(tile) v(ecchio), Prevesa

Unitisi in Conclave nella chiesa solita di S(a)n Caralambo sopra gli inviti delli sp(ettabi)li attuali sig(no)ri sindici per proporre l'infrascritte parti, qualli s'intenderanno prese ogni quando esigeranno per lo meno li dodeci votti nel sì.

Seguono le parti

- 10 *Dovendo li sp(ettabi)li sig(no)ri sindici estraere dalla cassa della Comunità li tallari veneti venti quattro che vengono abilitati colla parte presa nel Mag(gio)r Consiglio delli 6: corrente, sopra l'affare della cancell(ari)a della Com(uni)tà d'impiegarli come in quella, l'anderà parte di estrarli come sopra, e ballotata ebbe nel sì balle 15: nel nò nulla: Sicchè fù presa.*

Illico

Dovendo parimenti li medesimi sig(no)ri sindici impiegare altre spese per l'affare sud(dett)o della Com(uni)tà propongono di estraere dalla cassa della Com(uni)tà stessa altri tallari 15.; l'anderà

parte, e ballotata ebbe nel sì b(all)e 13: nel nò 2: Sicchè fù presa.

Illico

20 *Essendo in debito questa n(ost)ra Com(uni)tà della quarta, et ultima ratta di tallari veneti cento, verso il sig(no)r Niccolò Papatrindafilo, e del loro cambio, maturato dal dì 23: marzo ultimo passato fino al giorno d'oggi, e non potendo in ora effettuare il pagamento intiero per la sua indeficienza, che di contargli solamente tallari venti sessanta [ ]*

22

Συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου. Σώζεται τὸ τελευταῖο τμήμα τοῦ πρακτικοῦ. Θέμα: ἔγκριση εἰσφορᾶς 6.000 ταλλάρων πρὸς τὸ Δημόσιο Ταμεῖο γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ πολέμου. Τὰ χρήματα θὰ ἐξευρεθοῦν ἀπὸ τὴν ἐνοικίαση τῶν ἀξιομάτων τοῦ ἀγορανόμου καὶ τοῦ γραμματέα τοῦ Ὑγειονομείου.

[ ]

φ. 71^r *alla n(ost)ra piciolezza qual[ ]stita dalla di lui poderosa mano?*
Tale stato di cose non dovendo però disanimarci, ma bensì sempre più impegnar[ci] [a]d accorrere al sostegno del reggio Trono in qualche parte, e dando noi rispettoso riflesso ai pesi, che porta il pubblico errario nelle attuali circostanze è ben di questo, che sia arginata, la di lui natural forza dalla fedel costante devoz(io)ne de' suoi sudditi; perciò questo magnifico Cons(igli)o [f]à riverentemente una volontaria gratuita offerta [a]lla publica cassa di tallari sei milla n(umer)o 6000: da essere in quella contati dal zelo
 10 *dei sp(ettabi)li sindici protempore a tallari cinquecento all'anno per il corso di anni dodeci esigibili dall'annua vendita de' due ufficij di questa città Giustizierato, e cancell(ari)a alla Sanità, previj gli ossequiati assensi dell'ecc(ellentissi)ma primaria carica da mar, a cui dovrà essere assoggettata per ottenerli: vendita, che dovrà cominciare a verificarsi al publico incanto, et al più offerente cittadino, spirato, che sia l'anno dell'attual sua preventiva disposiz(io)ne fatta dai liberi votti di questo Consiglio.*
Sarà p(er)ciò impegno delli sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri attuali sindici sud(det)ti di supplicare l'amatissimo benigno n(ost)ro attuale ecc(ellentissi)mo sig(no)r prov(vedito)r Marin Minio di far
 20 *umiliar[ ] n[e]lle forme, [c]he da esso saranno credute p[ro]prie*

all'e[cc](ellentissi)mo Senato questo tenue testimonio della
 no[st]ra divoz(io)ne, e fede, unico, che al nostro [osse]quioso cu[o]-
 r[e è] p[erm]esso di fare, bramosi noi di sentire sempre più pro-
 sperato l'augustissimo s[ovra]no, accresciuta la di lui gloria,
 φ. 71^v e conservata dalla mano divina la di lui suscisten[z]a | a con-
 forto, e fe[licità]], ad avvilito de' di lui nemici contro de' [q]
 il n[ost]ro sangue, e le nostre vite saranno sempre apparecchiate.
 Quindi mandato [d]a detti sp(ettabi)li s(ignori) s(igno)ri sindici il
 30 bossolo in giro in questo onorando Consiglio fù ballottata da citta-
 dini n(umer)o 132.; e presa con tutti li votti, e per acclamaz(io)ne,
 nonche stridata dal competente ministro in forma (...)

Marin Minio P(rovvedito)r

γηρογγιος. γαβρηλης. σηνητης

Nicolo Renzo Sindico

Georgio Conemeno Sindico

23

Συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου. Σώζεται τὸ προοίμιο τοῦ ἐγγράφου. Θέμα:
ἀρχαιρεσίες ἔτους 1797.

A(di) 1797: *Mařov* 17: s(tile) v(ecchio) Prevesa d(omenica) m(ane)

Congregatosi il sp(ettabi)le Consiglio di questa magnifica, e fe-
 delissima Comunità nella chiesa solita di S(a)n Caralambo
 d'ord(in)e di s(ua) e(ccellenza) sig(no)r Giacomo Lorenzo Soranzo
 proveditor local, sopr[a l'i]nst[a]nza delli sp(ettabili) sp(ettabili)
 attuali s(ignori) s(igno)ri sindici Ge[org]io Ga[v]rilli, e Geor-
 gio Con[eme]no, attesa l'a[bsen]za dal l[uo]co del terzo loro col-
 lega sig(no)r N[iccolò] Renzo, ritrovante a Corfù, e coll' intervento
 di detta ecc(ellen)za per de[venire] all' elezione dell[e] cariche
 10 ann<u>ali, essend[o] corso il periodo dell'[a]nno delle att[ua]li
 fino dalli 16: marzo ultimo pas[sato]

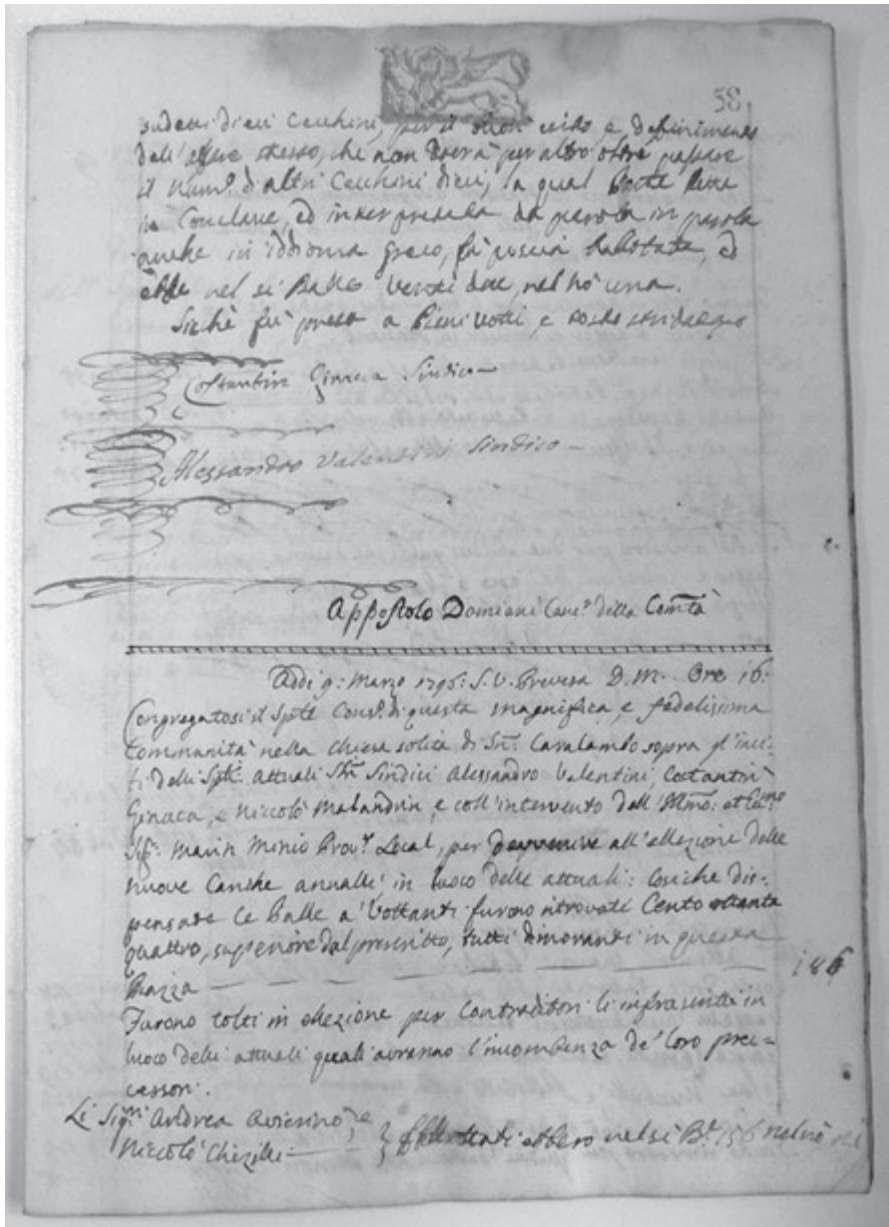
SUMMARY

R o d i S t a m o u l i

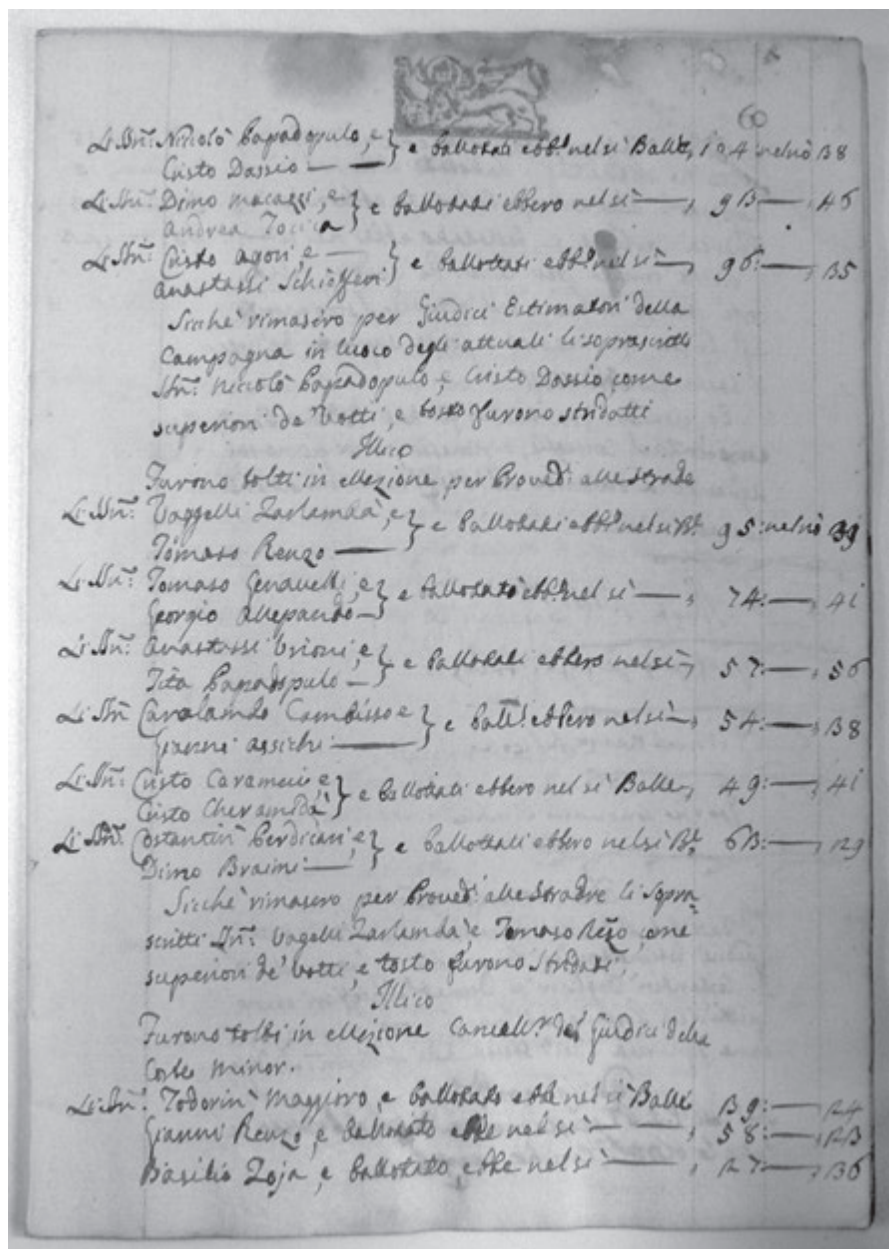
The Minutes of the Council and the Conclave Meetings of the
Civic Community of Prevesa (1795–1797)

The paper presents a codex fragment dating from the last years of the Venetian Republic, kept among the notable Louropoulos' papers in the town of Prevesa. The manuscript is probably the only existing document from the administrative records of the civic community of Venetian-ruled Prevesa. It contains the minutes of the civic Council meetings, the minutes of the Conclave meetings, as well as copies of the Venetian governors' decrees concerning the nomination of local administrative officers. Based upon information provided by the manuscript, local notarial acts and administrative material from the communal archives of Santa Maura (Lefkas), the paper investigates the form, the organization and the structure of Prevesa's civic community; it examines its membership, administrative procedures, services and legislation. As it is suggested by the evidences examined, there was a high degree of economic interaction between community authorities and employees of the local Venetian governor, while administrative procedures and local government were influenced by the division of the Council in fractions. Finally, the archival material testifies incidents of authority manipulation and infringement of established privileges granted to the community by the Venetian Senate.

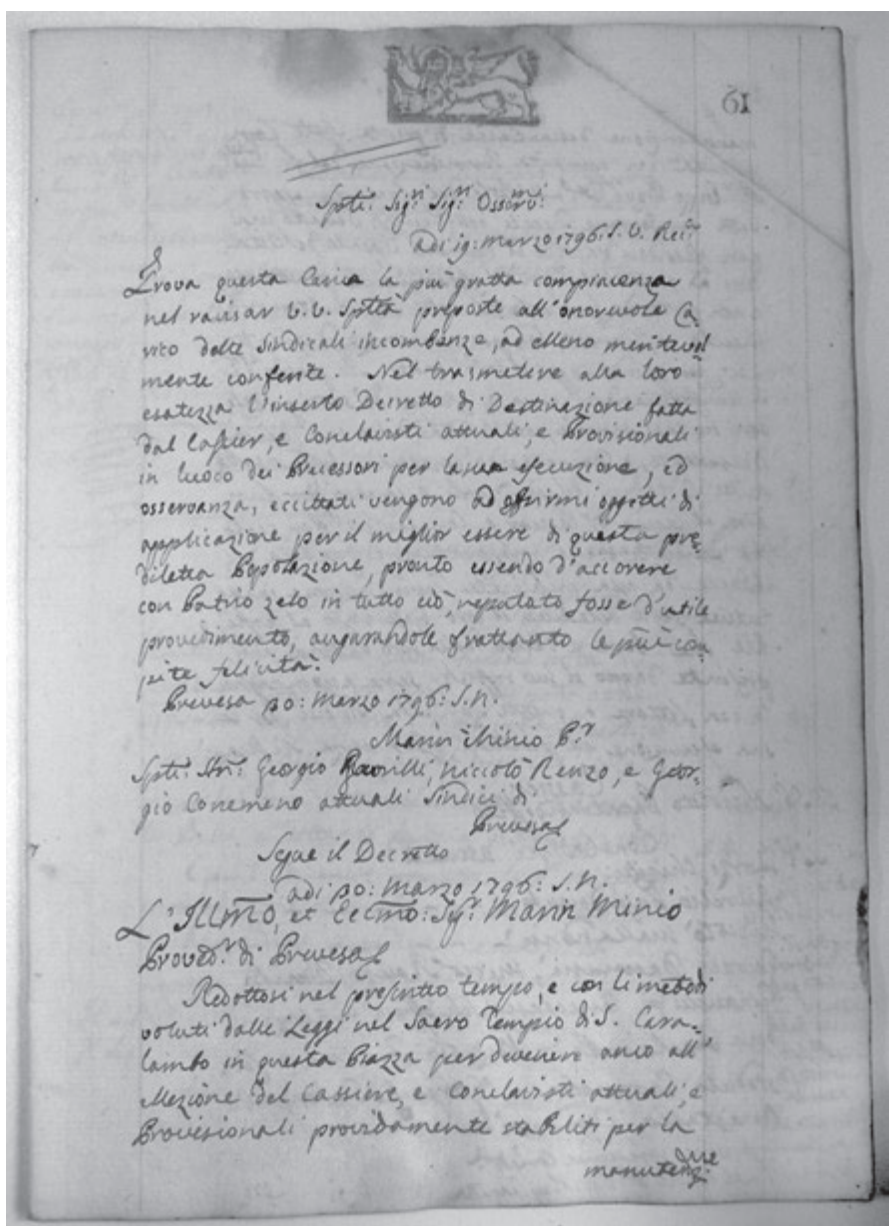

Είχ. 1. Ἀρχεῖο Λουρόπουλου: Βιβλίο Ψηφοφοριῶν τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας, φ. 58^ρ.

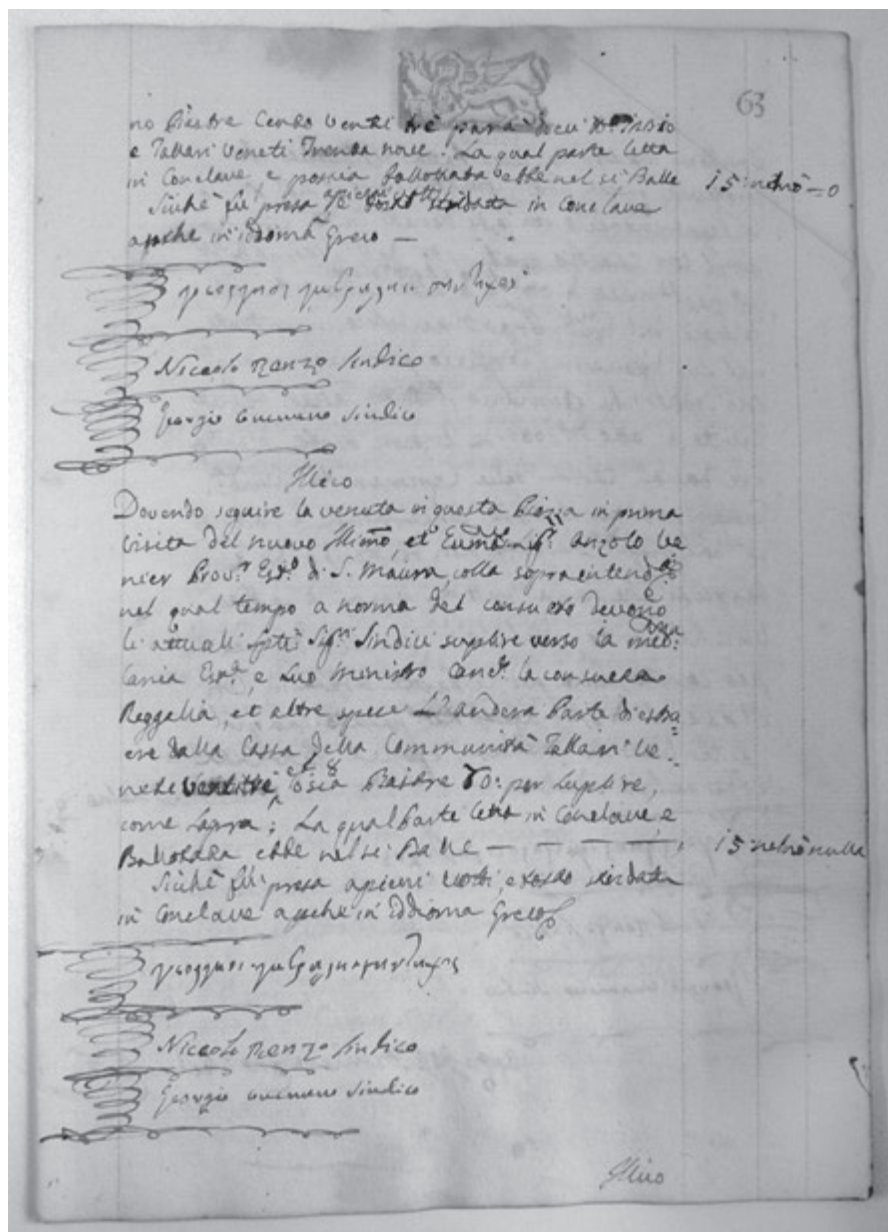

Εἰκ. 2. Ἀρχεῖο Λουρόπουλου: Βιβλίον Ψηφοφοριῶν τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας, φ. 60^ο.

Είχ. 3. Άρχείο Λουρόπουλου: Βιβλίο Ψηφοφοριών
 τής Κοινότητας τής Πρέβεζας, φ. 61^r.

Εἰκ. 4. Ἀρχεῖο Λουρόπουλου: Βιβλίο Ψηφοφοριῶν τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας, φ. 63^ο.

Ο ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΜΕ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ ΔΑΛΚΟΥ
ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΙΔΕΑ & ΤΥΠΟΣ – ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΛΕΝΗΣ
ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2017

